

max hastings

IADUL DEZLĂNȚUIT

AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL VĂZUT DE CONTEMPORANI (1939–1945)

CORINT
ISTORIE

max hastings

IADUL DEZLĂNȚUIT

AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL
VĂZUT DE CONTEMPORANI (1939–1945)

CORINT
ISTORIE

Colecţie coordonată de
LAVINIA BETEA

max hastings

IADUL DEZLĂNȚUIT

AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL VĂZUT DE CONTEMPORANI (1939–1945)

Traducere din limba engleză de Alina Popescu
Prefață de Gheorghe Onișoru

CORINT
BOOKS
—2018—

MAX HASTINGS (n. 1945) este autorul a peste douăzeci de cărţi, multe dintre ele despre al Doilea Război Mondial: *Bomber Command* (1979), *Overlord: D-Day and the Battle for Normandy* (1984), *Nemesis: The Battle for Japan, 1944–45* (2007), *Finest Years: Churchill as Warlord 1940–45* (2009) etc. Fiu şi nepot de scriitori, Hastings a studiat la Charterhouse şi University College, Oxford, pe acesta din urmă părăsindu-l după numai un an spre a deveni ziarist. A fost corespondent de război, transmiţând pentru BBC TV şi *Evening Standard* reportaje din unsprezece zone de conflict, inclusiv din Vietnam şi Insulele Falkland, în 1982. A lucrat apoi, vreme de aproape un deceniu, ca redactor-şef la *Daily Telegraph* şi alţi şase ani ca redactor la *Evening Standard*. Pentru cărţile şi activitatea lui de jurnalist, a fost distins cu numeroase premii, iar în 2002 a fost înnobilat. În 2010 a publicat o carte de memorii, intitulată *Did You Really Shoot the Television?* Este membru al Societăţii Regale de Literatură. Are doi copii şi locuieşte în West Berkshire, împreună cu soţia lui, Penny.

Redactare: Dan Criste
Tehnoredactare computerizată: Mihaela Ciufu
Design copertă: Dan Mihalache
Ilustraţie copertă: Grup de parizieni fugind din calea invaziei germane în 1940.

MAX HASTINGS
All Hell Let Loose: The World at War 1939–45
First published by HarperPress in 2011

ISBN: 978-606-793-329-1

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
HASTINGS, MAX
Iadul dezlănţuit: Al Doilea Război Mondial văzut de contemporani: (1939-1945) / Max Hastings; trad. din lb. engleză de Alina Popescu; pref. de Gheorghe Onişoru. - Bucureşti: Corint Books, 2018
ISBN 978-606-793-329-1

I. Popescu, Alina (trad.)
II. Onişoru, Gheorghe (pref.)

94

Prefață

Istoria celui de-al Doilea Război Mondial, deși tratată de numeroși istorici valoroși, continuă să-i atragă pe cercetători. Apariția unor noi documente și mărturii, o lectură modernă a unor evenimente controversate, schimbarea accentului de pe evenimentele politice și cele militare pe „istoria prin cei mici" sunt doar câteva elemente care contribuie la îmbogățirea istoriografiei. O astfel de lucrare este și cea de față.

Autorul, Max Hastings, nu este istoric de profesie, dar are la activ mai multe cărți despre perioada 1939–1945. Vorbim despre un jurnalist britanic, născut la 28 decembrie 1945, care și-a câștigat notorietatea lucrând la prestigiosul post de televiziune BBC, la *Daily Telegraph* și *Evening Standard*. Este posibil ca pasiunea pentru marea conflagrație să fi fost moștenită de la tatăl său, care a fost corespondent de război.

Hastings a publicat mai multe volume, la care face referire chiar el în paginile introductive ale lucrării pe care o prefațăm. Între acestea se numără și *All Hell Let Loose: The World At War 1939–45*, Londra, HarperCollins Press, 2011, carte pe care Editura Corint o prezintă în limba română sub titlul *Iadul dezlănțuit. Al Doilea Război Mondial văzut de contemporani (1939–1945)*.

Lucrarea în discuție este una bine documentată, astfel că cititorul are posibilitatea de a privi cel de-al Doilea Război Mondial prin ochii celor care au trăit evenimentele. Max Hastings face apel la jurnale, memorii, relatări ale unor participanți, precum și la

documente şi studii aparţinând unor istorici prestigioşi. De aici a rezultat un text care, deşi masiv, se parcurge cu uşurinţă, oferind o imagine aproape exhaustivă asupra *Iadului* prin care a trecut omenirea timp de şase ani.

Pe parcursul a câteva sute de pagini, autorul ne poartă pe toate continentele, pe uscat, sub ape, pe mări şi oceane sau în aer, încercând şi reuşind să contureze un tablou al războiului care a produs drame imense, care a făcut posibile atrocităţi de neimaginat, bulversând societatea. Max Hastings nu ezită să se oprească asupra unor momente şi fenomene care nu fac cinste rasei umane, precum a fost Holocaustul, exploatarea femeilor, folosirea torturii sau a armelor chimice şi biologice.

Un merit al lucrării de faţă este acela că nu utilizează clişee deja adânc înrădăcinate în conştiinţa colectivă, ci prezintă realitatea aşa cum a fost. De altfel, chiar primul capitol dedicat atacării Poloniei la 1 septembrie 1939 este un bun exemplu în acest sens. Deşi se aflau între două mari puteri ostile, Germania şi Rusia sovietică, iar statul polonez fusese reconstituit abia la 1918, autorităţile de la Varşovia păreau să nu conştientizeze pericolul în care se aflau. Un element care pare surprinzător este faptul că nu era luat în calcul pericolul intern reprezentat de cei peste nouă milioane de minoritari, dintr-un total de 30 de milioane, între care un milion de germani.

Cu toate acestea, în momentul în care s-a aflat de atacul declanşat de Hitler, surprinzător pentru mulţi, polonezii au reacţionat cu optimism. După cum observă Max Hastings, majoritatea populaţiei visa la victorie cu „ochii deschişi", fără a realiza faptul că Germania şi Uniunea Sovietică considerau că Polonia a fost reconstituită în mod artificial prin impunerea punctului de vedere al Statelor Unite, Marii Britanii şi Franţei la Conferinţa de Pace de la Paris.

Drama poporului polonez, atacat la 17 septembrie şi din răsărit, de către trupele sovietice, este cu atât mai mare, iar descrierea invaziei prin vocea oamenilor de rând face naraţiunea mai dramatică. Capitularea Poloniei va pune capăt primului episod al *blitzkrieg*-ului, inaugurând perioada „războiului ciudat" pe

Frontul de Vest, o continuare, am putea spune, a politicii de conciliere promovate de premierii britanic şi francez, Neville Chamberlain şi Edouard Daladier.

Atacând Polonia, Stalin a dat semnalul pretenţiilor teritoriale pe care Uniunea Sovietică nu se mai sfia să le ascundă. Prin urmare, în iarna anului 1939, va ordona atacarea Finlandei. Condusă de mareşalul Mannerhein, mica armată a statului nordic a rezistat într-o primă fază, determinând un val de simpatie la adresa regimului de la Helsinki. Acum îşi va începe aventura celebrul „cocteil Molotov", care mai fusese utilizat meteoric pe parcursul războiului civil din Spania. Culmea este că soldaţii finlandezi sunt cei care au folosit în luptele contra tancurilor sovietice această armă neconvenţională. Tot ei vor uimi opinia publică internaţională prin maniera în care au exploatat avantajul terenului propriu, folosind deplasarea pe schiuri.

Referindu-se la declanşarea atacului Germaniei în Vest, Max Hastings face o observaţie interesantă, care poate fi surprinzătoare pentru unii mai puţin familiarizaţi cu istoria celui de-al Doilea Război Mondial, afirmând că invadarea Norvegiei a avut drept cea mai importantă consecinţă demisia premierului britanic Neville Chamberlain şi numirea în această funcţie a lui Winston Churchill. Examinând înfrângerea neaşteptat de uşoară a Franţei, autorul este de părere că istoricii au acordat o importanţă exagerată episodului Dunkerque, întrucât prioritatea lui Hitler era să obţină capitularea cât mai rapidă a trupelor franceze. O altă constatare interesantă are în vedere reacţia lui Stalin la mersul evenimentelor de pe Frontul de Vest.

Liderul de la Kremlin îşi făcuse alte calcule. Deşi părea convins de superioritatea germanilor, Stalin a sperat ca Franţa să reziste cât mai mult folosind strategia din Primul Război Mondial. În felul acesta, forţele Wehrmachtului ar fi fost epuizate în Vest, scăzând astfel potenţialele riscuri pentru Uniunea Sovietică. Victoria fulgerătoare a lui Hitler era nu numai neaşteptată, dar chiar îngrijorătoare la nivelul conducerii Partidului Comunist al Uniunii Sovietice.

Vorbind despre atacarea Marii Britanii, Hastings este de părere că „Bătălia Angliei" poate fi considerată o greşeală tactică a lui Hitller, făcând fără să vrea jocul noului premier de la Londra. Astfel, Churchill a avut posibilitatea să se manifeste ca lider al luptei împotriva nazismului, ridicând moralul populaţiei. Făcând istorie contrafactuală, autorul consideră că, renunţând la ideea invaziei Angliei, trupele germane ar fi avut condiţii să-şi impună controlul în zona Mediteranei, ocupând Malta şi Egiptul. Sigur că trebuiau luate în calcul şi ambiţiile lui Benito Mussolini, mai ales că, în toamna anului 1940, Ducele, invidios pe succesele lui Hitler, părea obsedat să obţină şi el o victorie de răsunet.

O atenţie deosebită este acordată planului Barbarossa, întrucât atacarea Uniunii Sovietice la 22 iunie 1941 este considerată momentul definitoriu al celui de-al Doilea Război Mondial, la fel cum a fost pentru nazism Holocaustul. Cea mai mare operaţiune terestră din timpul războiului nu a avut doar o latură militară, ci se poate vorbi şi despre un plan economic. Cartea de faţă urmăreşte evenimentele de pe Frontul de Est din partea a doua a anului 1941, referindu-se şi la slăbiciunea dovedită de Stalin din momentul în care, la 28 iunie, a aflat despre căderea Minskului. Sub puternica impresie a veştii, liderul de la Kremlin a suferit o depresie şi a plecat pentru câteva zile din Moscova. La 3 iulie însă, Stalin a depăşit criza şi s-a întors la Kremlin pentru a face un apel către populaţie să participe la războiul pentru apărarea patriei.

Sunt prezentate metodele şi mijloacele prin care Stalin a reuşit să reziste în faţa tăvălugului german, pentru a întoarce apoi soarta războiului. Pe lângă o propagandă abilă, care a făcut apel la unitate şi la apărarea „Maicii Rusia", fiind înregistrate concesii importante pe frontul ideologic, se apreciază în mod corect că Uniunea Sovietică a fost salvată la finele anului 1941 de la înfrângere şi de la o catastrofă de proporţii de teritoriul ei imens şi de armata numeroasă, care i-a permis lui Stalin să nu-şi pună problema pierderilor umane. De altfel, pentru a insista asupra acestui aspect, trebuie spus că legile războiului au fost aplicate fără ezitare în rândurile

Armatei Roșii, 168 000 de soldați și ofițeri fiind condamnați și executați pentru lașitate și dezertare.

Oarecum șocant este și capitolul „Moscova salvată, Leningradul înfometat". Reține atenția în special drama din fosta capitală a țarilor – subiectul a numeroase analize făcute de istorici, care au publicat documente și mărturii cutremurătoare. Încercuirea a fost suportată de populația care, dovedind eroism, a trecut prin chinurile foamei. Nu surprinde faptul că, la un moment dat, toate pisicile din Leningrad fuseseră vânate și mâncate, fapt care l-a determinat pe Stalin să trimită în 1942 un tren special plin cu aceste viețăți pentru a lupta cu șobolanii care invadaseră orașul. Și mai impresionante sunt cazurile de canibalism care vorbesc de la sine despre disperarea celor aflați sub asediu. În schimb, Partidul Comunist a avut grijă ca nomenclatura să nu aibă parte de privațiuni, având acces la cantine cu circuit închis chiar în condițiile blocadei.

Cu ajutorul unei rezistențe eroice și, mai ales, apelând la imensele sacrificii făcute de leningrădenii care au rămas încercuiți timp de trei ani, Stalin a punctat la capitolul legat de moralul populației, astfel că, începând din 1942, lucrurile au început să se schimbe pe frontul sovietic, încet, dar sigur. Cu toate acestea, trebuie spus că, în acel an, inițiativa a aparținut încă lui Hitler, care l-a surprins pe liderul de la Kremlin în momentul în care a renunțat să mai atace decisiv Moscova, concentrându-se pe direcția Caucaz și Stalingrad.

În contextul marii încleștări de la Stalingrad, Max Hastings evocă și marile pierderi suferite de armata română, pe care le estimează la peste 60 000 de morți și răniți. În fapt, cifra invocată se referă doar la cei decedați, conform datelor prezentate de ministrul de război, generalul Mihail Racoviță, în ședința de guvern din 7 octombrie 1944. Astfel, pentru intervalul 22 iunie 1941–19 august 1944, pierderile României au fost următoarele:

– morți, 2 947 de ofițeri, 1 647 de subofițeri, 63 411 trupă;
– răniți, 8 002 ofițeri, 4 717 subofițeri, 221 837 trupă;
– dispăruți, 3 076 de ofițeri, 2 745 de subofițeri, 134 794 trupă*.

---

* Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Președinția Consiliului de Miniștri, stenograme, dosar 3/1944, f. 125 și 166-167.

Atragem atenţia şi asupra interesantei opinii privind semnificaţia actului de la Pearl Harbor din 7 decembrie 1941. Hastings este de părere că, atacând Statele Unite ale Americii, Japonia a transformat războiul european într-unul mondial. De aici a rezultat şi formula „victorie totală sau înfrângere totală".

Impresionant este capitolul 13, „Viaţa în vreme de război". Aici nu mai este vorba despre campanii militare, succese răsunătoare sau declaraţii propagandistice, ci despre viaţa zilnică pe linia sau în spatele frontului. Populaţia a fost nevoită să accepte măsuri de austeritate, fiind impuse tot felul de privaţiuni şi raţionalizări, inclusiv introducerea cartelor pentru produsele alimentare şi cele de primă necesitate.

În lipsa bărbaţilor concentraţi pe front, femeile au fost nevoite să preia o parte însemnată din muncile acestora, în multe cazuri fiind obligate să lucreze în schimburi istovitoare de câte 12 ore, cu raţii reduse şi suferind de multe ori de o foame care tindea să devină obsesivă. La acestea se adăugau abuzurile la care femeile erau supuse. Dincolo de violurile care deveniseră o practică aproape firească în zona frontului, se vorbeşte chiar de exploatarea sexuală a femeilor, nevoite să accepte viaţa în bordeluri special amenajate pentru soldaţi şi ofiţeri. De asemenea, un adevărat fenomen care a caracterizat Armata Roşie este cel al „nevestelor de campanie", adică al femeilor încorporate în diferite unităţi pentru a lupta, dar care, în realitate, satisfăceau nevoile sexuale ale ofiţerilor.

Cu începere din anul 1943, situaţia se schimbă pe toate fronturile în favoarea celor Trei Mari Puteri. În Africa, în Asia şi Oceanul Pacific sau pe frontul sovietic, germanii şi japonezii cedează iniţiativa, iar finalul devine tot mai previzibil. Lucrurile încep să devină tot mai dificile pentru agresori, soldaţii de pe front luptând şi cu gândul la dificultăţile prin care treceau familiile pe care le lăsaseră acasă. De altfel, conform mărturiilor, soldaţii germani de pe Frontul de Est începuseră să devină obsedaţi de chestiunea hranei zilnice, mâncarea fiind subiectul favorit al tuturor conversaţiilor.

În capitolul succese ale Aliaţilor trebuie inclusă deschiderea celui de-al doilea front în Europa prin debarcarea din Sicilia. Lucrurile

nu au mers însă așa cum se așteptaseră anglo-americanii. Germanii au opus o rezistență înverșunată, iar Max Hastings este de părere că, dacă și italienii ar fi luptat la fel, debarcarea se putea transforma într-un eșec răsunător. Practic, 50 000 de soldați germani au reușit să blocheze o jumătate de milion de anglo-americani, folosind avantajul tactic oferit de teren. O altă observație interesantă este legată de numărul victimelor. Astfel, dacă în anul 1943, în Italia, Aliații au pierdut 6 000 de soldați, numai în încleștarea de la Kursk-Orel, o jumătate de milion de combatanți ai Armatei Roșii și-au găsit sfârșitul.

Vorbind însă despre victime, nu trebuie să uităm ce s-a întâmplat cu populația civilă, iar autorul cărții pe care vă invităm să o parcurgeți face apel la date foarte interesante și relevante. Recomandăm aici paginile referitoare la Holocaust, care trebuie judecat nu doar la nivelul lagărelor de concentrare, ci și la nivelul Reichului i al teritoriilor controlate de germani. Aici trebuie avut în vedere programul de eutanasiere T4, care debuta în iulie 1939 și îi viza mai ales pe evrei și polonezi. Aceștia din urmă vor face obiectul unei duble exploatări, la rândul lor, autoritățile sovietice deportând circa 1,5 milioane de polonezi în Siberia. De altfel, mișcările forțate și masive de populație din Polonia, Ucraina și Cehoslovacia vor afecta chiar și statele agresoare, respectiv forța lor de muncă din agricultură și, implicit, producția de cereale atât de necesare pentru hrana armatelor și a civililor.

Autorul prezintă, apelând la documente, drama evreilor aflați în fața trupelor germane și române în toamna și iarna anului 1941, evocând pogromurile de la Odessa, Mariupol și din alte localități. Aceste atrocități au fost dublate de abuzurile care i-au privit pe cei găsiți în azilurile de boli mintale, pe țigani sau pe cei cu trăsături asiatice. De asemenea, se estimează că aproximativ două milioane de prizonieri sovietici au fost executați. Nu mai puțin degradant și înjositor era comportamentul japonezilor din Asia. Torturarea populației civile și a prizonierilor, urinatul în public, pălmuirea localnicilor erau fapte cotidiene.

În 1944, lucrurile erau aproape clare. Debarcarea din Normandia, eliberarea Parisului la 25 august erau semne ale faptului

că victoria este tot mai aproape. În ziua de 23 august, pe Frontul de Est se va produce un alt eveniment care a contribuit la scurtarea războiului. Este vorba despre lovitura de palat a tânărului rege Mihai al României, care a decis arestarea mareşalului Antonescu şi trecerea în tabăra Naţiunilor Unite. Din punct de vedere strategic, vorbim despre efecte extrem de importante, între care prăbuşirea frontului din Balcani. Max Hastings pune însă accentul pe ofensiva sovietică:

„În extremitatea stângă a liniei sovietice, la 20 august, două *fronturi* ucrainene au început să înainteze spre sud-estul Europei, obiectivele lor fiind de natură mai degrabă politică decât militară. Stalin, dornic să pună mâna pe cea mai mare parte a Balcanilor înaintea Aliaţilor occidentali, şi-a trimis forţele mai întâi împotriva României, care a întors armele pe 23. Schimbarea taberei i-a costat scump pe români. Până la 25 octombrie, armata lor a pierdut alţi 25 000 de oameni, după ce fusese mobilizată în ajutorul Armatei Roşii, în vederea alungării germanilor de pe teritoriul ţării."

Adevărul este că gestul regelui Mihai a făcut un mare serviciu Aliaţilor, fiind recunoscut ca atare din primele momente de premierul britanic Winston Churchill. În plus, în privinţa victimelor înregistrate de armata română, cifra este mult mai mare. Profitând de schimbarea bruscă a frontului, sovieticii au făcut peste 160 000 de prizonieri în Moldova.

Ultimele capitole sunt dedicate înfrângerii Japoniei şi Germaniei, interesantă fiind secţiunea dedicată luptelor de la Budapesta. De asemenea, credem că cititorii vor fi captivaţi şi de paginile în care Max Hastings îi descrie cu talent pe soldaţii şi ofiţerii Armatei Roşii care se îndrepta victorioasă spre Berlin.

Aşadar avem în faţă o carte care nu este doar interesantă, ci, credem noi, şi instructivă. A sosit timpul ca omenirea să înveţe mai mult din lecţiile trecutului dacă nu vrem ca aceste lucruri oribile să se repete.

GHEORGHE ONIŞORU
aprilie 2018

Lui Michael Sissons, care, de treizeci de ani,
îmi este agent, sfătuitor și prieten extraordinar

Introducere

Aceasta este, înainte de toate, o carte despre experienţa umană. Bărbaţi şi femei din zeci de naţiuni ale lumii s-au străduit să exprime în cuvinte potrivite experienţele prin care au trecut într-un război care depăşea orice cunoscuseră vreodată – al Doilea Război Mondial. Mulţi au recurs la un clişeu: „Se dezlănţuise iadul." Cum exprimarea aceasta revine adesea în descrierile celor care au fost martori direcţi la bătălii, atacuri aeriene, masacre şi scufundări de nave, generaţiile ulterioare nu mai sunt impresionate de ea. Şi totuşi cuvintele respective surprind esenţa a ceea ce a însemnat zbuciumul a sute de milioane de oameni, smulşi dintr-o existenţă paşnică, ordonată şi puşi în situaţia de a suporta nenorociri care, de multe ori, au durat ani buni şi care, pentru cel puţin 60 de milioane de oameni, s-au încheiat cu moartea. Din septembrie 1939 şi până în august 1945, au pierit zilnic din cauza acestui conflict mondial în jur de 27 000 de oameni. Unii supravieţuitori au descoperit că modul în care s-au comportat de-a lungul războiului a definit, în bine sau în rău, locul pe care aveau să-l ocupe în societate pentru tot restul vieţii. Cei încununaţi cu lauri pe câmpul de luptă s-au bucurat mai departe de o faimă care i-a ajutat să acceadă în funcţii guvernamentale înalte sau să aibă succes în domeniul economic. Pe de altă parte, la 30 de ani după încheierea războiului în Europa, în barul unui club londonez, un veteran murmura despre un cunoscut om de stat conservator: „Nu-i băiat rău Smith ăsta. Păcat că, în război, a dat bir cu fugiţii." O tânără olandeză, care a copilărit în anii 1950, a observat că părinţii ei îi

categoriseau pe vecini în funcţie de comportamentul acestora pe durata ocupaţiei germane.

Infanteriştii britanici şi americani au fost îngroziţi de cele trăite în timpul campaniei din nord-vestul Europei, care a durat 11 luni, între 1944 şi 1945. Vreme de aproape patru ani însă, ruşii şi germani s-au luptat în condiţii mult mai grele şi cu pierderi mult mai mari*. Unele naţiuni care au fost doar marginal implicate în operaţiunile militare au suferit pierderi mai însemnate decât Aliaţii occidentali – suferinţele îndurate de chinezi sub ocupaţie japoneză din 1937 până în 1945 au provocat moartea a cel puţin 15 milioane de oameni; în Iugoslavia, unde ocupaţiei forţelor Axei i s-a suprapus un război civil, au pierit peste un milion de oameni. Mulţi au văzut cu ochii lor scene comparabile cu ideea pictorilor renascentişti despre chinurile iadului la care erau osândiţi păcătoşii: fiinţe omeneşti reduse la fragmente de carne şi oase; oraşe transformate în mormane de dărâmături; comunităţi odinioară aşezate, fărâmiţate. Aproape tot ceea ce oamenii civilizaţi iau drept firesc în vremuri de pace, şi în special pretenţia ca individul să fie protejat de violenţă, a fost nesocotit.

Este imposibil să cuprinzi într-o singură carte imensitatea acestui conflict, un eveniment de o amploare fără precedent în istoria umanităţii. Am descris deja unele dintre aspectele sale în alte opt volume, între care *Bomber Command*, *Overlord*, *Armageddon*, *Nemesis* şi *Finest Years*. Iată de ce m-am străduit să nu mai abordez sau să analizez chestiuni ample. De exemplu, fiindcă am dedicat un întreg capitol din *Nemesis* bombardamentelor atomice de la Hiroshima şi Nagasaki, din 1945, mi s-a părut inutil să revin asupra aspectelor deja prezentate acolo. Volumul de faţă se construieşte pe un schelet cronologic. În el caut să pun bazele şi să reflectez asupra „cadrului general", asupra contextului în care s-au desfăşurat evenimentele. Cititorul ar trebui să-şi facă o idee generală despre ce

* În această carte, termenul „pierderi" va fi utilizat în sensul său tehnic militar, cuprinzând persoanele ucise, date dispărute, rănite sau luate prizoniere. În majoritatea operaţiunilor terestre, raportul dintre răniţi şi morţi a fost de aproximativ trei la unu.

s-a întâmplat pe glob între 1939 şi 1945. Scopul principal rămâne însă acela de a pune în lumină semnificaţia acestui conflict pentru o multitudine de cetăţeni obişnuiţi, dintr-o multitudine de medii sociale, atât pentru cei care au participat activ, cât şi pentru cei care nu au fost direct implicaţi în evenimente, chiar dacă distincţia dintre aceste două categorii nu este întotdeauna clară. Să luăm de exemplu o femeie din Hamburg care l-a susţinut cu ardoare pe Hitler, dar care a pierit în iulie 1943, în incendiile provocate de bombardamentele Aliaţilor. A fost ea complice la războiul declanşat de nazişti sau o victimă inocentă a unei atrocităţi?

În încercarea de a urmări firul poveştilor despre oameni, acolo unde a fost posibil, fără a sacrifica coerenţa naraţiunii, am omis detaliile privind manevrele de pe câmpul de luptă şi identificarea unităţilor militare. Hărţile oferă o imagine mai degrabă generală, iar fotografiile înfăţişează oameni obişnuiţi, nu conducători militari. Am încercat să creez un portret global: naraţiunea scoate în evidenţă aspecte pe care nu le-am tratat în altă parte şi despre care pare să mai fie ceva de spus – experienţa Indiei de pildă – în detrimentul celor deja analizate în mod exhaustiv, precum atacul de la Pearl Harbor sau bătălia pentru Normandia.

Holocaustul a fost cea mai coerentă punere în practică a ideologiei naziste. În *Armageddon*, am descris chinurile îndurate de prizonierii din lagărele de concentrare, în volumul de faţă alegând să mă concentrez asupra evoluţiei fenomenului din perspectivă nazistă. Atât de răspândită este percepţia occidentalului modern conform căreia mobilul acestui război au fost evreii, încât trebuie subliniat că lucrurile nu stau nici pe departe aşa. Deşi Hitler şi adepţii lui au pus pe seama evreilor nenorocirile pe care le-a cunoscut Europa şi problemele întâmpinate de cel de al Treilea Reich, lupta Germaniei cu Aliaţii a fost una pentru putere şi dominaţie în emisfera nordică. Soarta evreimii sub ocupaţie nazistă nu a stat pe primul plan în percepţia lui Churchill şi Roosevelt despre război şi, fapt mai puţin surprinzător, nici în cea a lui Stalin. În ultimă instanţă, circa o şeptime din totalul victimelor nazismului şi aproape o zecime din totalul celor morţi în acest război

s-au dovedit a fi fost evrei. La momentul respectiv însă, persecuţia lor era considerată de Aliaţi drept o mică parte a pagubelor colaterale pricinuite de Hitler, aşa cum este văzut şi astăzi Holocaustul de către ruşi. Atenţia limitată pe care Aliaţii au acordat-o soartei evreilor în perioada războiului a stârnit revolta şi frustrarea coreligionarilor acestora mai informaţi, ca şi indignarea posterităţii. Pe de altă parte, este important să înţelegem faptul că, între 1939 şi 1945, naţiunile aliate vedeau conflictul respectiv mai ales sub aspectul ameninţării reprezentate de Axă pentru interesele lor, oricât de nobil şi generos ar fi fost definite ele de Churchill.

Unul dintre cele mai importante adevăruri despre război – şi, în general, despre tot ce ţine de omenesc – este că indivizii pot să interpreteze ce li se întâmplă numai în context personal. Faptul că, din punct de vedere obiectiv şi statistic, suferinţele unora nu au fost atât de cumplite ca ale altora, din alte părţi ale lumii, nu înseamnă nimic pentru primii. Unui soldat britanic sau american aflat sub o ploaie de proiectile şi înconjurat de cadavrele camarazilor lui i s-ar fi părut o monstruozitate să audă că pierderile ruşilor erau infinit mai mari. Ar fi fost o insultă să inviţi un francez înfometat sau chiar o gospodină din Anglia, scârbită de monotonia raţiilor, să se gândească la faptul că, în Leningradul asediat, oamenii se mâncau unul pe altul sau că, în Bengalul de Vest, taţii îşi vindeau fiicele. Puţini dintre cei care au supravieţuit bombardamentelor puternice la care Luftwaffe a supus Londra în 1940–1941 s-ar fi consolat cu ideea că germanii şi japonezii aveau să sufere pierderi omeneşti şi distrugeri mult mai însemnate în urma bombardamentelor Aliaţilor. Este datoria şi privilegiul istoricilor să folosească relativismul într-o manieră care nu este la îndemâna participanţilor direcţi. Aproape toţi cei care au luat parte la război au avut întru câtva de suferit. Temele acestei cărţi sunt tocmai scara diferită şi natura incomparabilă a experienţelor trăite de oameni. Însă faptul că soarta unora a fost mai nenorocită ca a altora nu i-a făcut pe aceştia din urmă să fie mai stoici.

Unele aspecte ale experienţei trăite pe timp de război sunt aproape universale: teama şi durerea; recrutarea tinerilor, bărbaţi

și femei, obligați astfel să ducă o viață nouă, complet diferită de idealul lor, adesea cu arma în mână și, în cel mai rău caz, ca sclavi. Amploarea luată de prostituție a constituit un fenomen tragic și cu dimensiuni globale, care merită o tratare separată. Conflictul a provocat migrații în masă. Unele dintre acestea s-au desfășurat în liniște: jumătate din populația Marii Britanii și-a schimbat domiciliul în timpul războiului, și mulți americani și-au găsit de lucru în locuri nefamiliare lor. În alte colțuri ale lumii însă, milioane de oameni au fost dezrădăcinați în împrejurări cumplite și au îndurat greutăți care, nu de puține ori, i-au răpus. „Sunt vremuri ciudate", nota o berlineză pe 22 aprilie 1945, într-unul dintre excelentele jurnale de război, „de istorie trăită nemijlocit, de fapte încă netrecute în legendă. Văzută de aproape însă, istoria nu e câtuși de puțin plăcută – doar greutăți și spaime. Mâine o să mă duc să caut urzici și să iau niște cărbuni."[1]

Natura experienței de pe câmpul de luptă a variat de la nație la nație, de la armă la armă. Soldații combatanți se expuneau la riscuri și greutăți mult mai mari decât numeroasele trupe auxiliare. Pe ansamblu, mortalitatea în armata SUA a fost de numai cinci la mie; populația civilă nu se expunea la pericole mai mici decât marea majoritate a celor aflați sub arme. Dacă 17 000 de americani și-au pierdut membrele în luptă, în anii războiului, 100 000 de muncitori rămași acasă au suferit accidente de muncă soldate cu amputări. Soldații aflați pe câmpul de luptă într-un moment în care armatele lor erau în retragere au suferit mai mult decât cei aflați sub arme în vremuri de izbândă; soldații aliați care au luptat doar în perioada 1944–1945 au avut o probabilitate de supraviețuire mai mare decât, să zicem, echipajele avioanelor și submarinelor care au intrat în acțiune mai devreme, când situația nu le era favorabilă.

Povestea spusă de mine scoate în evidență opiniile și experiențele celor de jos, vocea omului obișnuit, nu a mai-marilor zilei; am scris deja pe larg despre comandanții militari din perioada 1939–1945. Jurnalele și scrisorile de atunci ne arată ce făceau oamenii sau ce li se făcea oamenilor, însă nu ne spun mai nimic despre ce gândeau; acest lucru este infinit mai interesant, dar și mult

mai greu de aflat. O explicaţie ar fi aceea că majoritatea soldaţilor sunt oameni tineri şi imaturi: trec prin momente de exaltare sau groază, dar numai foarte puţini au energia emoţională necesară reflecţiei, deoarece sunt complet absorbiţi de contextul fizic, de necesităţile şi dorinţele imediate.

Era crucial ca numai câţiva lideri naţionali şi comandanţi militari să ştie mai mult decât puteau vedea cu ochii lor. Civilii îşi duceau existenţa în negura propagandei şi incertitudinii, care era aproape la fel de deasă în Marea Britanie şi SUA pe cât era în Germania ori Rusia. Soldaţii din prima linie îşi apreciau reuşitele sau eşecurile mai ales în funcţie de pierderile suferite şi de terenul câştigat sau pierdut. Uneori însă, acestea nu erau nişte indicatori tocmai potriviţi: în timpul campaniei din insula filipineză Leyte, batalionul fruntaşului Eric Diller a fost izolat de grosul trupelor americane vreme de 17 zile[2]. Cu toate acestea, Diller nu şi-a dat seama de gravitatea situaţiei decât după război, când i-a fost explicată de comandatul companiei din care făcuse parte.

Până şi cei care se bucurau de acces privilegiat la informaţii secrete aveau cunoştinţă doar de bucăţica lor din acest vast mozaic. Un exemplu ni-l oferă britanicul Roy Jenkins, ajuns mai târziu politician, care se ocupa, la Bletchley Park, cu decriptarea mesajelor transmise de germani. El şi colegii lui ştiau cât de importantă era munca lor, dar, în ciuda impresiei create de filmele de senzaţie despre ceea ce se întâmpla acolo, acestora nu li se spusese nimic despre semnificaţia sau impactul contribuţiei lor. Deloc surprinzător, constrângerile de această natură erau şi mai mari în tabăra adversă: în ianuarie 1942, Hitler a ajuns la concluzia că berlinezii ştiau prea multe. De aceea a hotărât ca până şi responsabilii din Abwehr* să primească numai informaţiile necesare desfăşurării activităţii. Li s-a interzis să asculte programele de radio ale inamicului, ceea ce reprezintă un handicap major pentru un serviciu secret[3].

Mă fascinează jocul complex al simpatiilor şi loialităţilor la nivel mondial. În Marea Britanie şi în SUA, credinţa că părinţii şi bunicii

* Serviciul de informaţii şi contrainformaţii al armatei germane, care a funcţionat din 1919 până în 1944 (n.trad.).

noştri au luptat pentru o cauză dreaptă are rădăcini atât de adânci, încât tindem să uităm că oamenii din multe alte ţări au adoptat o atitudine mai ambiguă. Supuşii din colonii, şi în special cele 400 de milioane de indieni, nu vedeau niciun beneficiu în înfrângerea Axei, câtă vreme ei continuau să se afle sub suzeranitate britanică. Mulţi francezi au luptat cu zel împotriva Aliaţilor. În Iugoslavia, facţiunile rivale erau mai hotărâte să se războiască între ele decât să se pună în slujba intereselor Aliaţilor sau Axei. Un număr însemnat de cetăţeni sovietici au profitat de ocupaţia germană ca să pună mâna pe armă împotriva detestatului regim stalinist de la Moscova. Nu înseamnă că mă îndoiesc de justeţea triumfului Aliaţilor, ci vreau să subliniez că nici Churchill, nici Roosevelt nu erau uşă de biserică.

Poate că ar fi util să explic cum a fost scrisă această carte. Am început prin a reciti *A World at Arms*, de Gerhard Weinberg şi *Total War*, de Peter Calvocoressi, Guy Wint şi John Pritchard, probabil cele mai bune lucrări într-un singur volum despre al Doilea Război Mondial. Apoi am făcut un schelet al naraţiunii, alcătuit din cele mai importante evenimente, în ordine cronologică, pe care am pus carnea anecdotelor şi a propriilor reflecţii. Odată finalizată această primă variantă, am revăzut câteva lucrări de excepţie mai noi apărute pe această temă: *Why the Allies Won* de Richard Overy *A War To Be Won* de Allan Millett şi Williamson Murray şi *Moral Combat* a lui Michael Burleigh. În lumina lor, mi-am revizuit comentariile şi concluziile.

Acolo unde a fost posibil, am preferat istorioarele relativ obscure unor amintiri personale deja celebre, omiţându-i de pildă pe Richard Hillary *(The Last Enemy)* şi pe George Macdonald Fraser *(Quartered Safe Out Here)*. Dr.. Liuba Vinogradova, care, de un deceniu, îmi furnizează materiale pentru lucrările despre Rusia, a identificat şi a tradus, pentru acest volum, scrisori, jurnale şi povestiri cu caracter personal. Serena Sissons a tradus mii de rânduri din memorii şi jurnale scrise în limba italiană, fiindcă, în opinia mea, poporul lui Mussolini este prezentat în mod inadecvat în majoritatea relatărilor de origine anglo-saxonă. Am studiat însemnări inedite în limba poloneză, aflate în arhiva

Imperial War Museum şi la Institutul Sikorski din Londra. Îi sunt încă o dată profund îndatorat doamnei dr. Tami Biddle, de la US Army War College din Carlisle, Pennsylvania, pentru informaţiile şi documentele obţinute în urma propriilor cercetări, pe care mi le-a pus la dispoziţie cu mare generozitate. Diverşi prieteni, mai cu seamă profesorul universitar Sir Michael Howard, dr. Williamson Murray şi Don Berry, au avut amabilitatea de a-mi citi manuscrisul şi de a face sugestii, comentarii şi corecturi foarte preţioase. Decanul de vârstă al istoricilor britanici din domeniul naval, profesorul Nicholas Roger, de la All Souls College, Oxford, a citit capitolul despre experienţele trăite de britanici pe mare, fapt ce a contribuit la îmbunătăţirea textului final. Richard Frank, cel mai de seamă istoric modern în ce priveşte experienţa americană din Pacific, a identificat în manuscrisul meu o listă îngrijorătoare de greşeli flagrante, iar pentru asta îi sunt profund recunoscător. Niciunul dintre cei menţionaţi anterior nu poartă, fireşte, nicio responsabilitate pentru judecăţile şi erorile mele.

Cea mai înaltă aspiraţie a oricărui scriitor, acum, la peste 65 de ani de la încheierea războiului, este să ofere mai degrabă o imagine personală decât un tablou complet al celui mai cutremurător şi mai amplu episod din istoria omenirii, ce trezeşte în cei care-l studiază un sentiment de umilinţă născut dintr-un gând de recunoştinţă pentru faptul că am fost cruţaţi de a mai trece prin ceva asemănător. În 1920, când colonelul Charles à Court Repington, corespondent militar al ziarului *Daily Telegraph*, a publicat o carte extrem de populară despre conflictul recent încheiat, titlul ales de el, *Primul Război Mondial*, a fost considerat sinistru şi de prost gust, deoarece se presupunea că va mai exista unul. Dacă eu mi-aş fi intitulat cartea *Ultimul război mondial*, aş fi sfidat, poate, providenţa, dar cel puţin un lucru e sigur: câmpurile de luptă din Europa nu vor mai vedea nicicând înfruntându-se milioane de oameni înarmaţi, aşa cum s-a întâmplat între 1939 şi 1945. Conflictele viitorului vor fi cu totul diferite, şi sper că nu sunt exagerat de optimist afirmând că vor fi mai puţin îngrozitoare.

MAX HASTINGS

Chilton Foliat, Berkshire, şi Kamogi, Kenia, iunie 2011

Capitolul 1

Polonia trădată

Cu toate că Adolf Hitler era decis să pornească un război, invadarea Poloniei în 1939 nu avea mai multe premise să declanşeze un conflict global decât avusese asasinarea arhiducelui Franz Ferdinand al Austriei în 1914. Marii Britanii şi Franţei le lipseau atât voinţa, cât şi putinţa de a acţiona eficient pentru îndeplinirea angajamentelor de securitate luate în trecut faţă de polonezi. Declaraţiile de război făcute de ambele ţări Germaniei erau gesturi pe care până şi unii antinazişti înfocaţi le considerau nesăbuite, fiindcă erau inutile. Pentru toţi viitorii beligeranţi, cu excepţia Poloniei, războiul a început încet. Numai în al treilea an de conflict, moartea şi distrugerea globală au atins maximum de intensitate, care s-a menţinut apoi până în 1945. Până şi Reichul lui Hitler n-a fost pregătit la început să genereze nivelul de violenţă cerut de o încleştare între cele mai puternice naţii de pe glob.

În vara lui 1939, *Pe aripile vântului*, romanul lui Margaret Mitchell despre Sudul american de odinioară, s-a bucurat brusc în Polonia de o foarte mare popularitate. „Cumva, mi s-a părut un fapt profetic", scria o cititoare poloneză, Rulka Langer[1]. Puţini se mai îndoiau de iminenţa unui conflict cu Germania, deoarece Hitler îşi exprimase clar intenţia de a cuceri ţara. Însufleţiţi de un puternic sentiment naţional, polonezii au ripostat la ameninţarea nazistă într-o manieră ce amintea de tinerii soldaţi ai Confederaţiei de la 1861. „Ca atâţia alţii, şi eu credeam în finaluri fericite", îşi aminteşte un tânăr pilot de vânătoare. „Voiam să luptăm, eram entuziasmaţi şi doream ca acest lucru să se întâmple

cât mai curând. Nu credea nimeni că s-ar putea întâmpla ceva cu adevărat rău."[2] Când locotenentului de artilerie Jan Karski i-a sosit ordinul de încorporare, pe 24 august, sora lui l-a prevenit să nu-şi ia prea multe haine. „Doar nu te duci în Siberia", i-a spus ea. „Într-o lună, o să vii iar pe capul nostru."[3]

Polonezii şi-au arătat din plin predispoziţia de a visa cu ochii deschişi. Discuţiile se purtau cu exuberanţă în cafenelele şi barurile Varşoviei, un oraş ale cărui frumuseţi baroce şi 25 de teatre îi determinaseră pe locuitori să-l proclame „Parisul Europei Răsăritene". Un reporter al ziarului *New York Times* scria din capitala poloneză: „Auzindu-i pe oameni vorbind, ai crede că Polonia, nu Germania este un colos industrial."[4] Ministrul de externe al lui Mussolini, totodată ginerele său, contele Galeazzo Ciano, îl avertiza pe ambasadorul polonez la Roma că, de se va împotrivi pretenţiilor teritoriale exprimate de Hitler, ţara lui va trebui să-l înfrunte singură şi „va fi curând transformată într-un morman de ruine"[5]. Ambasadorul nu l-a contrazis, afirmând însă că „un eventual succes... ar face Polonia mai puternică". În Marea Britanie, ziarele lordului Beaverbrooke calificau atitudinea sfidătoare a Varşoviei drept o provocare.

Cele 30 de milioane de polonezi, dintre care un milion de etnici germani, cinci milioane de ucraineni şi trei milioane de evrei, locuiau între graniţele stabilite prin Tratatul de la Versailles de numai 20 de ani. Din 1919 până în 1921, Polonia luptase împotriva bolşevicilor pentru a-şi câştiga independenţa faţă de îndelungata hegemonie rusă. În 1939, ţara era condusă de o grupare militară, însă istoricul Norman Davies afirmă că, „deşi în Polonia existau greutăţi şi nedreptăţi, nu existau, ca în Rusia, înfometare şi execuţii în masă, nu se făcea apel la metodele bestiale ale fascismului sau stalinismului"[6]. Cea mai josnică manifestare a naţionalismului polonez era antisemitismul, ilustrat de limitarea accesului evreilor în universităţi.

În ochii Berlinului, ca şi ai Moscovei, statul polonez îşi datora existenţa exclusiv constrângerilor impuse de Aliaţi în 1919 şi nu avea nicio legitimitate. Într-un protocol secret al Pactului sovieto-german de la 23 august 1939, Hitler şi Stalin erau de acord cu

împărţirea şi dezintegrarea Poloniei. Deşi polonezii îi considerau pe ruşi drept duşmanii lor istorici, nu bănuiau ce planuri aveau sovieticii în privinţa lor, concentrându-şi forţele exclusiv în direcţia contracarării planurilor germane. Ştiau foarte bine că armata poloneză, slab înarmată, nu putea să ţină piept Wehrmachtului; toate speranţele lor atârnau de ofensiva franco-britanică din Vest, care avea să oblige Germania să-şi împartă forţele. „În contextul situaţiei militare disperate în care se află Polonia", scria ambasadorul acestei ţări la Londra, contele Edward Raczyński, „principala mea grijă a fost să mă asigur că nu vom intra în război împotriva Germaniei fără un ajutor imediat din partea aliaţilor noştri"[7].

În martie 1939, guvernele britanic şi francez dădeau garanţii, oficializate prin tratate ulterioare, că vor interveni în cazul unei agresiuni germane la adresa Poloniei. Dacă se ajungea la război, Franţa promitea conducerii militare de la Varşovia că, în 13 zile de la mobilizare, armata ei va ataca Linia Siegfried. La rândul ei, Marea Britanie promitea o ofensivă aviatică imediată împotriva Germaniei. Erau promisiuni de un cinism desăvârşit, căci niciuna dintre aceste două mari puteri nu avea nici cea mai mică intenţie să se ţină de cuvânt. Garanţiile lor erau menite să-l descurajeze pe Hitler, nu să ofere Poloniei un sprijin militar credibil. Erau gesturi lipsite de substanţă, în care polonezii au ales totuşi să creadă.

Chiar dacă Stalin nu a luptat efectiv alături de Hitler, pactul încheiat de Moscova cu Berlinul l-a făcut să beneficieze şi el de agresiunea nazistă. Începând cu 23 august, lumea a văzut Germania şi Uniunea Sovietică acţionând la unison, ca nişte chipuri gemene ale totalitarismului. Dată fiind maniera în care s-a încheiat conflictul mondial în 1945, cu Rusia găsindu-se în tabăra Aliaţilor, unii istorici au acceptat autoclasificarea postbelică a Uniunii Sovietice ca stat neutru până în 1941. Este o greşeală. Deşi Stalin se temea de Hitler şi se aştepta ca, în cele din urmă, să fie nevoit să-l înfrunte, în 1939 a luat decizia istorică de a consimţi la agresiunea germană în schimbul susţinerii planurilor Moscovei de expansiune teritorială. Oricare ar fi fost justificările formulate ulterior de liderul sovietic şi cu toate că armata lui nu a luptat niciodată alături de Wehrmacht, Pactul sovieto-german a consfinţit

o legătură care nu s-a rupt decât atunci când Hitler şi-a dezvăluit adevăratele intenţii, declanşând Operaţiunea *Barbarossa*.

Pactul de neagresiune încheiat la Moscova, dimpreună cu Tratatul de prietenie, cooperare şi demarcaţie, semnat la 28 decembrie, le permiteau celor doi mari tirani ai vremii să-şi sprijine unul altuia planurile şi să renunţe la ostilităţi reciproce în favoarea unei expansiuni spre alte orizonturi. Stalin a închis ochii la politica expansionistă dusă de Hitler în Vest şi a oferit Germaniei un ajutor material semnificativ – petrol, porumb şi minereuri. Naziştii le-au dat – e drept, fără nicio tragere de inimă – mână liberă sovieticilor în Est, printre obiectivele lor numărându-se, pe lângă o bucată semnificativă din leşul Poloniei, estul Finlandei şi statele baltice.

Hitler îşi propusese ca al Doilea Război Mondial să înceapă la 26 august, după numai trei zile de la semnarea Pactului sovieto-german. Cu toate acestea, la 25 august, a amânat invazia Poloniei, dar a ordonat ca mobilizarea să continue. Descoperise cu stupoare că Mussolini nu voia să intre imediat în luptă alături de el şi că, potrivit surselor diplomatice, Marea Britanie şi Franţa aveau intenţii serioase de a-şi onora promisiunile faţă de Varşovia. Trei milioane de oameni, 400 000 de cai, 200 000 de vehicule şi 5 000 de trenuri avansau către frontiera poloneză în timp ce între Berlin, Londra şi Paris avea loc un ultim şi inutil schimb de mesaje. În sfârşit, pe data de 30 august, Hitler a dat ordinul de atac. În seara următoare, la ora 20, cortina s-a ridicat şi a început primul act – sordid, cum altfel? – al acestui conflict. Sturmbannführer-ul Alfred Naujocks, din serviciul german de securitate (Sicherheitsdienst), aflat în fruntea unui grup îmbrăcat în uniforme poloneze, din care făceau parte şi 12 infractori condamnaţi, cu un nume de cod dispreţuitor, *Konserwen*, „conserve", a înscenat un atac împotriva postului de radio german de la Gleiwitz, din Silezia Superioară. S-au tras focuri de armă, s-au transmis lozinci patriotice poloneze, după care, „atacatorii" s-au retras. Mitraliorii SS au executat „conservele", cadavrele însângerate fiind aşezate frumos spre a fi văzute de corespondenţii străini drept mărturie a agresiunii poloneze.

Pe 1 septembrie, la ora 2, soldaţii Regimentului I Cavalerie al Wehrmachtului – unele unităţi militare germane şi multe unităţi

poloneze încă luptau călare – s-au aflat printre cei treziţi din somn de sunetul goarnei. Escadroanele şi-au înşeuat caii, au încălecat şi s-au îndreptat spre linia de pornire, alături de zgomotoasele coloane de blindate, tancuri şi tunuri. S-a dat ordinul: „Eliberaţi gurile de foc! Încărcaţi! Trageţi piedica!" La ora 4, tunurile cele mari ale bătrânului cuirasat *Schleswig-Holstein*, ancorat în portul Danzig pentru o „vizită de prietenie", a deschis focul asupra fortului polonez din peninsula Westerplatte. Peste o oră, soldaţii germani distrugeau barierele de la frontiera de vest a Poloniei şi deschideau astfel calea forţelor invadatoare. Unul dintre comandanţii acestora, generalul Heinz Guderian, traversa în scurtă vreme moşia familiei sale de la Chelmno, locul unde văzuse lumina zilei pe când regiunea respectivă făcea parte din Germania. Printre soldaţii lui se număra şi un locotenent de 23 de ani, Wilhelm Pruller, care exprimă foarte elocvent euforia ce cuprinsese întreaga armată: „Ce sentiment minunat să fii german acum… Am trecut graniţa. *Deutschland, Deutschland über alles!* Wehrmachtul german înaintează! Dacă privim îndărăt sau în faţă, la stânga sau la dreapta, unităţile motorizate ale Wehrmachtului sunt pretutindeni!"[8]

Aliaţii occidentali, încurajaţi de faptul că Polonia se mândrea cu a patra armată din Europa ca dimensiune, au anticipat că luptele vor dura doar câteva luni. Apărătorii dispuneau de 1,3 milioane de oameni, iar invadatorii, de 1,5 milioane, ambele tabere având câte 37 de divizii. Wehrmachtul era însă mult mai bine înzestrat, având 3 600 de vehicule blindate faţă de numai 750, câte aveau polonezii, iar celor 1 929 de avioane germane moderne li se opuneau 900 de aparate poloneze depăşite. Polonezii îşi desfăşuraseră progresiv forţele începând cu luna martie, dar nu decretaseră mobilizarea generală din pricina rugăminţilor Angliei şi Franţei de a nu-l provoca pe Hitler. Astfel că, la 1 septembrie, apărătorii au fost luaţi prin surprindere. Iată cum descria un diplomat polonez atitudinea conaţionalilor săi: „Erau uniţi în dorinţa de a rezista, dar, cu excepţia faptului că se trăcănea mult pe seama celor care se ofereau voluntar drept «torpile umane», nu aveau o idee clară despre forma pe care trebuia s-o ia această rezistenţă."[9]

Ephrahim Bleichman, un evreu de 16 ani din Kamionka, s-a numărat printre miile de localnici convocați de primar în piața târgului: „Am cântat un imn polonez în care se afirma că țara nu e încă pierdută și un altul în care se spunea că niciun neamț n-o să ne scuipe în față."[10] Piotr Tarczyński, în vârstă de 26 de ani, funcționar la o fabrică, era bolnav de câteva săptămâni când a primit ordinul de încorporare. Când l-a informat despre asta pe comandantul bateriei lui, colonelul i-a răspuns printr-un discurs patriotic tăios și „m-a asigurat că, odată urcat în șa, mă voi simți mult mai bine"[11]. Lipsa acută a echipamentului necesar a făcut ca lui Tarczyński să nu i se poată da o armă personală; a primit în schimb un cal de luptă uriaș, pe nume „Wojak" – „Războinicul".

Instructorul de zbor Witold Urbanowicz participa la un exercițiu de luptă aeriană cu unul dintre elevii lui, deasupra orașului Dęblin, când a fost uluit să vadă apărând găuri în aripile avionului său. După o aterizare de urgență, a fost întâmpinat de un alt ofițer, care a traversat în fugă câmpul, exclamând: „Ești viu, Witold? Nu te-au lovit?" „Ce naiba se întâmplă?" a întrebat Urbanowicz. „Ar trebui să te duci la biserică să aprinzi o lumânare", i-a răspuns camaradul lui. „Tocmai ai fost atacat de un Messerschmitt!"[12] Inexistența apărării poloneze era vizibilă pretutindeni. Pilotul de vânătoare Franciszek Kornicki[13] a fost trimis de două ori într-o misiune de interceptare, pe 1 și 2 septembrie. Prima oară a urmărit un avion german cu o viteză mult superioară. A doua oară, când i s-au blocat mitralierele, a încercat să le deblocheze, să se răsucească și să reia atacul. Când avionul s-a înclinat brusc, s-a desfăcut centura care îl ținea legat în carlinga deschisă, iar el a căzut din avion, fiind nevoit să realizeze o coborâre dificilă cu parașuta.

La ora 17, în apropiere de satul Krojanty, ulanii polonezi au primit ordin să lanseze un contraatac care să acopere retragerea trupelor de infanterie din vecinătate. În timp ce aceștia alcătuiau linia de atac și scoteau săbiile, aghiotantul, căpitanul Godlewski, a sugerat că ar fi mai bine să descalece și să înainteze pe jos. „Tinere", s-a răstit la el comandantul regimentului, colonelul Mastalerz, „știu foarte bine cum e să duci la îndeplinire un ordin imposibil." Aplecați pe grumazul cailor, cei 250 de oameni au pornit la atac. Infanteriștii

germani au fugit din calea lor, dar în spatele acestora se aflau vehicule blindate, ale căror mitraliere i-au secerat pe ulani. Zeci de cai s-au prăbuşit la pământ, alţii continuându-şi galopul fără călăreţi. În doar câteva minute, jumătate dintre atacatori fuseseră omorâţi, printre ei aflându-se şi colonelul Mastalerz. Supravieţuitorii, rămăşiţe ale unei epoci de mult apuse, s-au retras în dezordine.

Înaltul comandament francez îi îndemnase pe polonezi să-şi concentreze forţele dincolo de cele trei mari râuri din centrul ţării, dar guvernul de la Varşovia a considerat că e mai important să apere frontiera cu Germania, lungă de 1 450 km, îndeosebi pentru că grosul industriei poloneze se afla în vest; astfel, câteva divizii au trebuit să acopere fronturi şi de 30 km, când efectivele lor – în jur de 15 000 de oameni – abia ajungeau pentru 5–6 km. În condiţiile unei rezistenţe ineficiente, triplul atac german – de la nord, sud şi vest – a pătruns adânc în teritoriul polonez, lăsând în urmă grupuri izolate de apărători. Avioanele Luftwaffe au susţinut îndeaproape ofensiva panzerelor, dar au lansat şi raiduri devastatoare asupra oraşelor Varşovia, Łódź, Dęblin şi Sandomierz.

Armata şi civilii erau mitraliaţi şi bombardaţi fără excepţie. Cu toate acestea, unora dintre victime le-a luat ceva timp să realizeze gravitatea situaţiei. După un prim val de atacuri, Virgilia, soţia de origine americană a prinţului Pawel Sapieha, a încercat să-şi liniştească servitorii cu următoarele cuvinte: „Vedeţi voi, bombele astea nu sunt aşa de rele. Latră, dar nu muşcă." Când, în noaptea de 1 spre 2 septembrie, în parcul conacului familiei Smorczewski de la Tarnogóra au căzut două bombe, cei doi fii, Ralph şi Mark, au fost treziţi în mare grabă de mama lor şi trimişi să se adăpostească într-o pădure, împreună cu alţi tineri refugiaţi. „După ce ne-am revenit din şocul iniţial", avea să scrie Ralph mai târziu, „ne-am uitat unii la alţii şi am început să chicotim. Ce tablou straniu alcătuiam: o adunătură pestriţă de copilandri, unii în pijamale, alţii cu pardesie azvârlite peste lenjeria intimă, stând fără niciun rost printre copaci şi jucându-se cu măştile de gaze. Am hotărât să ne întoarcem acasă."[14]

Curând însă, nu i-a mai ars nimănui de chicoteală. Polonezii au fost obligaţi să recunoască forţa devastatoare a Luftwaffe. „Am

fost deşteptat de urletul sirenelor şi zgomotul exploziilor", scria diplomatul Adam Kruczkiewicz, aflat la Varşovia. „Am văzut avioane germane zburând incredibil de jos şi aruncând nestingherite bombe. Au fost câteva focuri disparate de mitralieră, dar nici urmă de avion polonez... Oamenii erau şocaţi de lipsa aproape completă a apărării aeriene. Erau amarnic de dezamăgiţi."[15] În ciuda numelui, oraşul Łuck n-a prea avut noroc*. În primele ore ale dimineţii, bombele germane au ucis zeci de oameni, majoritatea copii care mergeau la şcoală. Victimele neputincioase au botezat cerul senin din acele prime zile de septembrie „blestemul Poloniei". Pilotul B.J. Solak scria următoarele: „Mirosul greu de ars şi un văl maroniu de fum umpleau atmosfera din oraşul nostru."[16] După ce şi-a ascuns avionul neînarmat sub nişte copaci, Solak a pornit-o spre casă la volanul unei maşini. Pe drum, a întâlnit un ţăran „care ducea de căpăstru un cal, al cărui şold era acoperit cu sânge uscat. Animalul atingea cu nările praful de pe drum, fiecare pas făcându-l să se cutremure de durere". Tânărul pilot l-a întrebat pe ţăran unde duce animalul rănit, care fusese victimă a unui bombardier Stuka. „În târg, la veterinar." „Dar mai sunt 6 km până acolo!" „Un cal am", i-a răspuns ţăranul, ridicând din umeri.

O mie de tragedii mult mai mari se întâmplau în acele momente. Pe drum spre câmpul de luptă, bateria locotenentului Piotr Tarczyński a fost atacată de avioane germane. Soldaţii au sărit din şa imediat şi s-au aruncat la pământ. Au căzut câteva bombe, ucigând oameni şi cai. Apoi, avioanele au dispărut, polonezii au încălecat la loc şi au continuat înaintarea. „Am văzut două femei, una de vârstă mijlocie, cealaltă abia o copilă, ducând cu ele o scară scurtă. Pe ea era întins un bărbat rănit, încă viu şi ţinându-se strâns de abdomen. Când au trecut pe lângă noi, i-am văzut maţele atârnând pe jos."[17] Władisław Anders luptase alături de ruşi în Primul Război Mondial, sub comanda unui general ţarist cu nume exotic, hanul de Nahicevan. Acum, aflat la comanda unei brigăzi de cavalerie, Anders a văzut o profesoară conducându-şi elevii la adăpostul pădurii. „Din senin, s-a auzit vuietul unui avion. Pilotul a coborât

* În limba engleză, *luck* înseamnă „noroc" (n.red.).

în spirală, până la o altitudine de 50 de metri. Când a aruncat bombele şi a declanşat focul de mitralieră, copiii s-au împrăştiat ca potârnichile. Avionul a dispărut tot atât de repede cum apăruse, lăsând în urma lui pe câmp, nemişcate, grămezi de haine informe. Natura noului război a devenit, dintr-odată, foarte limpede."[18]

George Ślązak, un băiat de 13 ani, era în tren împreună cu alţi copii. Fuseseră într-o tabără de vară şi acum se întorceau acasă, la Łódź. Brusc, s-au auzit explozii şi ţipete, iar trenul s-a oprit cu o smucitură. Conducătorul grupului le-a strigat băieţilor să coboare imediat şi să fugă spre o pădure din apropiere. Şocaţi şi înspăimântaţi, copiii au rămas întinşi cu faţa în jos vreme de o jumătate de oră, cât a ţinut bombardamentul. Când au ieşit din pădure, la câteva sute de metri mai încolo, au văzut un tren militar în flăcări – adevărata ţintă a atacului german. Unii au izbucnit în lacrimi văzându-i pe soldaţi plini de sânge; încercarea de a se urca din nou în tren a fost zădărnicită de întoarcerea avioanelor Luftwaffe. În cele din urmă, şi-au reluat călătoria în nişte vagoane ciuruite de gloanţe. Intrând în casă, George şi-a găsit mama plângând lângă radioul familiei – tocmai se anunţase că se apropiau germanii.

Pilotul Franciszek Kornicki s-a dus la spitalul din Łódź să-şi viziteze un camarad rănit. „Era un loc îngrozitor, înţesat de răniţi şi muribunzi întinşi peste tot, pe paturi, pe duşumele, în saloane şi pe coridoare, unii gemând de durere, alţii zăcând în linişte, cu ochii închişi sau larg deschişi, aşteptând şi sperând."[19] Generalul Adrian Carton de Wiart, şeful misiunii militare britanice în Polonia, scria cu amărăciune: „Am văzut schimbarea la faţă a războiului – dezbrăcat de glorie, nu mai trimite ostaşii în luptă, ci îngroapă sub greutatea lui femeile şi copiii."[20]

Duminică, 3 septembrie, Marea Britanie şi Franţa au declarat război Germaniei, în conformitate cu garanţiile date Poloniei. Alianţa lui Stalin cu Hitler i-a făcut pe mulţi comunişti europeni, fideli Moscovei, să se distanţeze de poziţia faţă de nazişti a ţărilor lor. Acuzaţiile de „război imperialist" aduse de sindicalişti au influenţat atitudinea muncitorilor britanici şi francezi din multe

fabrici, mine de cărbune şi şantiere navale. Pe ziduri au apărut mesaje precum: „Opriţi războiul: muncitorul plăteşte", „Nu războiului capitalist". Aneurin Bevan, parlamentar laburist independent şi portdrapel al stângii britanice, a vrut să se asigure chemând la o luptă pe două fronturi: împotriva lui Hitler, dar şi împotriva capitalismului britanic.

Capitalele occidentale nu au aflat de protocoalele secrete ale Pactului sovieto-german, în care erau exprimate pretenţiile teritoriale ale celor două părţi, decât în 1945, când arhivele germane au fost capturate de Aliaţi. În septembrie 1939, mulţi cetăţeni ai ţărilor democratice percepeau deopotrivă Rusia şi Germania ca duşmani. GuyCrouchback, un alter ego fictiv al romancierului Evelyn Waugh, a adoptat o atitudine împărtăşită de mulţi conservatori europeni: înţelegerea dintre Stalin şi Hitler, „vestea care i-a zguduit pe politicienii şi tinerii poeţi din douăsprezece capitale, a adus pacea în inima unui englez... Duşmanul, uriaş şi odios, îşi arătase în sfârşit chipul fără mască. Era Epoca Modernă care fierbea de mânie"[21]. Câţiva politicieni îşi propuseseră să despartă Rusia şi Germania, să obţină ajutorul lui Stalin împotriva răului mai mare, Hitler. Până în iunie 1941 însă, o atare perspectivă a părut a fi foarte îndepărtată. Cei doi dictatori erau consideraţi duşmanii comuni ai democraţiilor.

Hitler nu anticipase declaraţiile de război ale Franţei şi Marii Britanii. Acceptarea tacită a anexării de către acesta a Cehoslovaciei în 1938, dimpreună cu imposibilitatea acordării unui ajutor militar anglo-francez direct pentru Polonia reflectau lipsa voinţei, dar şi a mijloacelor necesare pentru a-l înfrunta. Führerul şi-a revenit foarte repede din şocul iniţial, însă o parte dintre acoliţii lui au continuat să-şi manifeste neliniştea. Göring, comandantul Luftwaffe, urla contrariat în receptor, adresându-se ministrului de externe, Ribbentrop: „Na, că acuma ai războiul pe care ţi-l doreai! Numai dumneata eşti de vină!" Hitler se străduise să plămădească o societate germană de războinici, dedicată gloriei militare, cu mare succes mai ales la tineri. Cei în vârstă, pe de altă parte, erau mult mai puţin entuziasmaţi în 1939 decât fuseseră în 1914, căci nu uitaseră ororile conflictului anterior şi nici înfrângerea suferită. „Războiul acesta pare o nălucire", scria contele

Helmuth von Moltke, agent de informaţii în Abwehr şi duşman neîmpăcat al lui Hitler. „Oamenii nu-l susţin... Sunt apatici. E ca un dans macabru, executat de persoane necunoscute."[22]

Corespondentul american al CBS, William Shirer, transmitea la 3 septembrie din capitala lui Hitler: „Nu se vede niciun pic de entuziasm... nici urale, nici ovaţii delirante, nici flori... Naţiunea germană se arată în seara asta mult mai îndârjită decât am văzut-o aseară sau alaltăieri."[23] Trecând prin Stettin cu unitatea lui militară în drum spre graniţa poloneză, Alexander Stahlberg confirmă observaţia lui Shirer: „Nimic din curajul acela din august 1914, nici urale, nici flori."[24] Scriitorul austriac Stefan Zweig a găsit imediat o explicaţie: „Sentimentul nu mai era acelaşi fiindcă, în 1939, lumea nu mai era la fel de naivă şi de uşor de păcălit ca în 1914... Credinţa aproape religioasă în onestitatea sau măcar în capacitatea propriului guvern dispăruse peste tot în Europa."[25]

Mulţi germani însă împărtăşeau sentimentele lui Fritz Mühlebach, un reprezentant al Partidului Nazist: „Consideram amestecul Angliei şi Franţei... drept o banală formalitate... De îndată ce aveau să-şi dea seama că rezistenţa poloneză e lipsită de orice speranţă şi că armata germană este net superioară, aveau să înţeleagă faptul că dreptatea a fost întotdeauna de partea noastră şi că nu are niciun rost să se amestece... Acest război era numai şi numai rezultatul a ceva ce nu era treaba lor. Dacă Polonia ar fi fost singură, cu siguranţă ar fi cedat fără scandal."[26]

Naţiunile aliate sperau că simplul gest de a declara război îl va face pe Hitler să se dea singur în vileag, grăbind răsturnarea lui de la putere de către propriul popor şi, totodată, o înţelegere, fără vărsare de sânge, între ţările din vestul Europei. Răspunsul Marii Britanii şi Franţei la tragedia poloneză a fost unul predominant egoist. Comandantul armatei franceze, generalul Maurice Gamelin, îi spusese încă din iulie omologului său britanic: „Avem tot interesul să înceapă un conflict în est şi ca el să se generalizeze doar treptat. În felul acesta, vom dispune de suficient timp să mobilizăm totalitatea forţelor franco-britanice." Parlamentarul conservator Cuthbert

Headlam nota iritat pe 2 septembrie în jurnalul său că polonezii „sunt singurii de vină pentru ce li se întâmplă acum”[27].

În Marea Britanie, alarma aeriană care a sunat pe 3 septembrie, la numai câteva minute după ce prim-ministrul Neville Chamberlain a anunțat că începuse războiul, a stârnit sentimente destul de amestecate. „Mama era foarte agitată”, scria J.R. Frier, un student londonez de 19 ani. „Mai multe femei din cartier au leșinat și multă lume a alergat imediat în stradă. Câteva remarci: «Nu intra în adăpost până nu auzi focuri de armă», «nici nu s-au înălțat baloanele», «porcul, și-o fi trimis avioanele încoace înainte să expire termenul».”[28] După ce s-a dat semnalul că pericolul a trecut, „în doar câteva minute, toată lumea a fost la ușile caselor, discutând agitat. Iarăși s-a vorbit despre Hitler și revoluții în Germania... Cel mai straniu sentiment de astăzi a fost dorința de a se întâmpla ceva – de a vedea avioanele venind și antiaeriana în acțiune. Chiar nu vreau să văd bombe căzând și oameni uciși, dar, cumva, pentru că tot *suntem* în război, vreau să înceapă odată. În ritmul ăsta, numai Dumnezeu știe cât o să țină.” Această nerăbdare a oamenilor cu privire la posibila durată a conflictului avea să se permanentizeze.

În îndepărtatele colonii africane, unii tineri au dat bir cu fugiții auzind că începuse războiul. Se temeau că autoritățile britanice vor recurge din nou la metoda din Primul Război Mondial, când îi înrolaseră pentru a-i pune la muncă – ceea ce s-a și întâmplat ulterior. Un kenian pe nume Josiah Mariuki consemna „un zvon rău-prevestitor precum că Hitler venea să ne omoare pe toți; de frică, mulți s-au dus la râuri și au săpat gropi în malurile lor ca să se adăpostească de soldați”[29]. Conducătorii forțelor armate britanice recunoșteau că nu sunt deloc pregătiți de luptă, în vreme ce unii tineri militari profesioniști erau destul de naivi să se gândească cu bucurie la perspectiva participării la lupte și a unei promovări. „Consecința a fost un val de entuziasm și euforie”, scria John Lewis, din Regimentul Cameronians. „Hitler era o figură ridicolă, iar jurnalele de actualități Pathé, care ni-i prezentau pe soldații germani pășind țanțoș ca niște gâscani, erau o sursă de amuzament... Se pricepeau să bombardeze sătucurile spaniole lipsite de apărare, dar cam atât. Majoritatea tancurilor erau

butaforie. În urmă cu 20 de ani, bătusem o Germanie cu mult mai puternică. Eram cel mai mare imperiu din lume."[30]

Puţini aveau însă luciditatea locotenentului David Fraser din Regimentul de Infanterie de Gardă, care observa cu asprime: „Modul în care britanicii au abordat mental conflictul a fost marcat de principalele lor slăbiciuni – gândirea înceată şi iluziile deşarte... Cetăţenii statelor democratice trebuie să creadă că binele este potrivnic răului – de aici, spiritul de cruciadă. Această atitudine, cu încercarea de a trezi viguroase pasiuni morale şi ideologice, tinde să se opună acelui concept raţional definit de Clausewitz, de război [văzut] ca o extensie a unei politici, de exerciţiu cu obiective finite, realizabile."[31]

Mulţi piloţi britanici au anticipat soarta care îi aştepta. Ofiţerul Donald Davis scria: „Era într-o superbă zi de toamnă. Treceam cu maşina pe lângă Wittenham Clumps şi Chilern Hills, locuri atât de familiare mie, şi ţin minte că îmi spuneam că, peste trei săptămâni, ar trebui să fiu mort. M-am oprit câteva minute să admir priveliştea şi să meditez. [Am hotărât că] dacă aş fi pus din nou să aleg, tot m-aş înrola în RAF dacă aş putea."[32] Pentru generaţia lui Davis, privilegiul de a zbura era împlinirea supremului vis romantic, pentru care mulţi tineri erau bucuroşi să plătească riscându-şi viaţa.

La Westminster, cu monumentală condescendenţă, un ministru îi spunea ambasadorului polonez: „Ce norocoşi sunteţi! Cine ar fi crezut, acum şase luni, că veţi avea Marea Britanie drept aliat?"[33] În Polonia, vestea declaraţiilor de război ale britanicilor şi francezilor a făcut să renască speranţa, întărită şi de retorica extravagantă a noilor aliaţi. Locuitorii Varşoviei se îmbrăţişau pe stradă, claxonau, dansau şi plângeau. Mulţimea strânsă în faţa ambasadei britanice, pe Aleje Ujadowskie, ovaţiona şi cânta chinuit o versiune a imnului „God Save the King". Ambasadorul, Sir Howard Kennard, le-a strigat oamenilor de la balcon: „Trăiască Polonia! Vom lupta umăr la umăr împotriva agresiunii şi nedreptăţii!"

Aceste tumultoase scene s-au repetat şi în faţa ambasadei franceze, unde mulţimea a intonat „Marseilleza". În noaptea aceea, guvernul de la Varşovia proclama triumfător într-un comunicat: „Unităţile cavaleriei polone au străpuns liniile de blindate germane

și se află acum în Prusia Orientală." În Europa, unii dușmani ai nazismului și-au făcut iluzii efemere. Scriitorul român de origine evreiască Mihail Sebastian avea pe atunci 31 de ani. La 4 septembrie, după ce aflase că britanicii și francezii au declarat război Germaniei, s-a mirat, cu naivitate, că aceștia nu au atacat imediat dintre vest. „Se mai așteaptă ceva? E posibilă (cum se spune) o cădere imediată a lui Hitler și un guvem nou, de militari, care să facă pace? Sunt posibile schimbări radicale în Italia? Ce va face Rusia? Ce se întâmplă cu Axa, brusc trecută sub tăcere, și la Roma, și la Berlin? O mie de întrebări, care te înăbușe."[34] În contextul acestor frământări interioare, Sebastian și-a căutat consolarea mai întâi citindu-l pe Dostoievski, apoi pe Thomas de Quincey în engleză.

La 7 septembrie, zece divizii franceze au intrat cu prudență pe teritoriul landului german Saarland. După o înaintare de 8 km, s-au oprit. La atât s-a limitat sprijinul militar francez acordat Poloniei. Gamelin era mulțumit că polonezii sunt capabili să țină în loc Wehrmachtul lui Hitler până ce mai avansa programul francez de reînarmare. Încet, dar sigur, cetățenii polonezi au început să înțeleagă că sunt singuri în agonia lor. Stefan Starzyński, fost soldat în Legiunea lui Piłsudski, era primar al Varșoviei din 1934, fiind celebru pentru că transformase orașul într-o grădină de flori. Acum, același inimos primar le vorbea zilnic oamenilor, la radio, denunțând barbaria nazistă în cuvinte pline de emoție. Recruta echipe de salvare, aduna mii de voluntari care săpau tranșee, alina victimele bombardamentelor germane, care au ajuns curând la câteva mii. Mulți varșovieni au fugit spre est, bogații schimbându-și mașinile, pentru care nu mai exista combustibil, pe căruțe și biciclete. Adolescentul Ephrahim Bleichman urmărea lungile convoaie de refugiați, evrei ca și el, înaintând anevoie pe drumul dinspre Varșovia. În inocența celor 16 ani ai săi, nu înțelegea primejdia care îi păștea. Cu tot celebrul antisemitism polonez, „nu am avut parte niciodată decât cel mult de niște insulte"[35].

Epuizarea oamenilor și a cailor a devenit în scurtă vreme principala amenințare la adresa ofensivei germane. Sergentul-major Hornes, din cavalerie, a observat că Herzog, calul lui, se tot împiedica. „I-am strigat comandantului: «Herzog nu mai rezistă

mult!» Dar abia ce-am rostit aceste vorbe, că sărmanul animal a căzut în genunchi. Parcurseserăm 70 km în prima zi, iar în a doua, 60. În plus, făcuserăm un drum lung prin munţi, cu patrula de recunoaştere înaintând în galop... Asta însemna că merseserăm aproape 200 km în trei zile fără să ne odihnim cum trebuie! Noaptea se lăsase de mult, şi noi eram tot în şa."[36]

Ororile blitzkriegului erau tot mai numeroase. La Radio Varşovia se transmitea „Poloneza militară" a lui Chopin, iar bombardamentului german asupra capitalei i se adăugase tirul a o mie de tunuri, care împroşcau 30 000 de proiectile pe zi, transformând magnificele ei clădiri în grămezi de moloz. „Se apropie frumoasa toamnă poloneză", scria în jurnalul său pilotul de vânătoare Mirosław Ferić, scârbit de ironia afirmaţiei. „La naiba cu frumuseţea ei."[37] Peste capitală se aşternuse un giulgiu de fum cenuşiu şi praf. Castelul regal, opera, teatrul naţional, catedrala şi zeci de clădiri publice, dimpreună cu mii de locuinţe particulare, zăceau în ruine. Pretutindeni, pe bulevarde şi în parcuri, se zăreau cadavre neîngropate şi morminte săpate în grabă; aprovizionarea cu alimente, apă şi electricitate a fost întreruptă; cum aproape toate ferestrele fuseseră sparte, trotuarele erau acoperite cu un covor gros de cioburi. La 7 septembrie, oraşul şi cei 120 000 de apărători ai săi au fost încercuiţi, armata poloneză retrăgându-se către est. Comandantul suprem al armatei, mareşalul Edward Rydz-Śmigły, părăsise Varşovia, împreună cu restul guvernului, încă din a doua zi a conflictului. Sistemul de aprovizionare şi comunicaţiile militare s-au prăbuşit. Cracovia a căzut la 6 septembrie aproape fără împotrivire; i-a urmat Gdynia, la 13 septembrie, baza navală a oraşului rezistând încă o săptămână.

Contraatacul a opt divizii poloneze, declanşat la 10 septembrie dincolo de râul Bzura, la vest de Varşovia, a întrerupt vremelnic înaintarea germană; au fost luaţi prizonieri 1 500 de soldaţi germani. Kurt Meyer, din Leibstandarte SS, recunoştea cu un amestec de admiraţie şi condescendenţă: „Polonezii atacă cu o tenacitate uriaşă, dovedind în repetate rânduri că ştiu cum să moară." Contrar legendei, cavaleriştii polonezi au atacat tancurile germane în numai două rânduri. Unul dintre aceste episoade s-a petrecut în

noaptea de 11 spre 12 septembrie, când un escadron s-a repezit în galop asupra satului Kałuszyn, ocupat de germani. Dintre cei 85 de călăreţi care au dat asaltul, numai 33 s-au mai repliat. Invadatorii au folosit şi ei cavaleria, însă pentru misiuni de recunoaştere şi pentru deplasări, nu pentru atacuri propriu-zise. Unitatea lui Hornes avansa în coloană, având în frunte doi călăreţi. „Aceştia galopau de la un deal la altul, după care făceau semn trupelor să înainteze. Tot ca măsură de precauţie, pe lângă noi, pe crestele dealurilor, erau trimişi alţi călăreţi. Deodată, am văzut nişte siluete necunoscute, ieşind din norul gros de praf: cai mici şi agili, legănându-şi capetele, călăriţi de ulanii polonezi în uniformele lor kaki, cu lănci lungi, ţinute cu un capăt în cureaua de la scara şeii şi cu celălalt sprijinit de umăr. Vârfurile strălucitoare se legănau în ritmul înaintării cailor. În aceeaşi clipă, mitralierele noastre au deschis focul."[38]

Wehrmachtul era mult mai bine echipat decât inamicul. Polonia, o ţară săracă, dispunea de numai câteva mii de camioane militare şi civile; bugetul naţional era mai mic decât bugetul Berlinului. Date fiind calitatea slabă şi numărul redus al avioanelor poloneze în comparaţie cu cele din dotarea Luftwaffe, este de-a dreptul remarcabil că, în această campanie, Germania a pierdut totuşi 560 de aparate. Bateria locotenentului Piotr Tarczyński a fost supusă unui intens bombardament de artilerie la 1,5 km de râul Warta. Aflându-se în recunoaştere, Tarczyński s-a trezit că nu îi mai funcţionau telefoanele; liniorii trimişi să studieze problema nu s-au mai întors. N-a mai apucat să ceară nicio salvă. A fost înconjurat de infanteriştii germani şi luat prizonier. Ca mulţi alţii în situaţia lui, locotenentul a încercat să câştige bunăvoinţa inamicului: „Nu pot compara situaţia mea decât cu aceea a unui ins care se trezeşte pe neaşteptate în mâna unor străini puternici, de care depinde în mod absolut. Ştiu că ar fi trebuit să-mi fie ruşine de mine."[39] În timp ce era dus în captivitate, a trecut pe lângă cadavrele mai multor soldaţi polonezi; instinctiv, a ridicat mâna, salutându-l pe fiecare în parte.

În contextul furiei generale la adresa invadatorilor patriei, s-au înregistrat scene de violenţă colectivă care nu au făcut deloc cinste cauzei poloneze. La începutul lunii septembrie, s-au făcut arestări

în masă ale etnicilor germani, văzuţi ca potenţiali trădători. Pe 3 septembrie, în „Duminica Însângerată", la Bydgoszcz, o mie de civili germani au fost masacraţi în urma acuzaţiilor că trăseseră asupra trupelor poloneze. Unii istorici germani moderni susţin că până la 13 000 de etnici germani au fost omorâţi în cursul campaniei, majoritatea nevinovaţi. Cifra reală este, aproape sigur, mult mai mică, însă aceste crime au furnizat un pretext pentru atrocităţile sistematice comise de nazişti împotriva polonezilor, în special asupra evreilor polonezi, care au început la doar câteva zile de la invazie. La Obersalzberg, Hitler le spunea generalilor săi: „Ginghis Han a pus să fie ucise milioane de femei şi bărbaţi, făcând asta din proprie iniţiativă şi cu inima uşoară. Istoria vede în el numai un mare întemeietor... Mi-am trimis în est diviziile Cap-de-Mort cu ordinul să ucidă fără milă bărbaţi, femei şi copii de rasă ori limbă poloneză. Doar aşa vom câştiga acel *Lebensraum* de care avem nevoie."

Când trupele Wehrmachtului au intrat în Łódź, George Ślązak, de 13 ani, a fost uluit să vadă femei întâmpinându-i pe soldaţi cu o ploaie de flori şi oferindu-le dulciuri şi ţigări. Copiii strigau: „*Heil Hitler!*". Iată ce scria George cu mare mirare: „Băieţii de la şcoala mea fluturau steaguri cu svastica."[40] Deşi aceşti civili entuziaşti erau cetăţeni polonezi, aveau strămoşi germani şi ţineau acum să-şi etaleze originea. Goebbels a lansat o zgomotoasă campanie de propagandă pentru a-şi convinge poporul de justeţea cauzei sale. La 2 septembrie, cotidianul nazist *Völkischer Beobachter* anunţa invazia printr-un titlu de două rânduri: „Führerul proclamă războiul pentru drepturile şi siguranţa Germaniei". La 6 septembrie, *Lokal-Anzeiger* titra: „Bestialitate oribilă din partea polonezilor. Aviatori germani doborâţi. Coloane ale Crucii Roşii, secerate – surori medicale, ucise". Peste câteva zile, în *Deutsche Allgemeine Zeitung* apărea un titlu şocant: „Polonezii bombardează Varşovia". Iată cum începea articolul: „Artileria poloneză de toate calibrele a deschis focul din sectorul estic al Varşoviei împotriva trupelor noastre, aflate în sectorul vestic." Agenţia de ştiri germană denunţa rezistenţa poloneză ca „ilogică şi nesăbuită".

Majoritatea tinerilor germani, care fuseseră educaţi în şcolile naziste, au acceptat fără ezitare versiunea prezentată de conducătorii lor. „Înaintarea armatelor noastre s-a transformat într-un irezistibil marş al victoriei", scria un tânăr de 20 de ani care se pregătea să devină pilot în Luftwaffe. „Scene de o adâncă emoţie însoţesc eliberarea locuitorilor germani ai Coridorului Polonez. Atrocităţi de nedescris, crime împotriva legilor umanităţii, sunt toate aduse la lumină de armatele noastre. Lângă Bromberg şi Thorn s-au descoperit gropi comune, conţinând trupurile a mii de germani masacraţi de comuniştii polonezi."[41]

Pe 17 septembrie, data la care Polonia aştepta ofensiva promisă de francezi pe Frontul de Vest, Uniunea Sovietică a dat şi ea o lovitură sub centură, menită să-i aducă lui Stalin partea lui de pradă. Stefan Kurylak, un băiat de 13 ani de origine ucraineană, locuia într-un sătuc liniştit de la graniţa ruso-poloneză. Pe uliţa lui prăfuită au început să treacă, pe jos sau călare, trupele poloneze în retragere, unii soldaţi strigându-le sătenilor: „Fugiţi, oameni buni, salvaţi-vă! Ascundeţi-vă pe unde puteţi, fiindcă ăştia nu au milă. Grăbiţi-vă. Vin ruşii!"[42] Curând după aceea, băiatul a văzut o coloană de tancuri sovietice străbătând cu mare zgomot satul. Un copil care, speriat şi năucit, rămăsese în mijlocul drumului a fost împuşcat cu nonşalanţă. Kurylak s-a adăpostit în groapa de cartofi a familiei.

Viaceslav Molotov, ministrul de externe al lui Stalin, i-a spus ambasadorului polonez la Moscova că, de vreme ce Republica Poloneză nu mai exista, Armata Roşie intervenea ca „să-i protejeze pe cetăţenii ruşi din vestul Bielorusiei şi vestul Ucrainei". Deşi Hitler fusese de acord ca Stalin să anexeze estul Poloniei, germanii au fost luaţi prin surprindere de intervenţia sovietică. Polonezii nu mai puţin. Odată atacaţi din spate de Armata Roşie, scria mareşalul Rydz-Śmigły, orice rezistenţă devenea o simplă „demonstraţie armată împotriva unei noi împărţiri a Poloniei". Înaltul comandament al Wehrmachtului, dornic să evite ciocnirile accidentale cu ruşii, a stabilit graniţa pe râurile San, Vistula şi Narew; trupele germane care apucaseră să treacă această linie au fost retrase.

Hitler spera ca intervenția lui Stalin să-i provoace pe Aliați să declare război Rusiei, iar la Londra chiar au existat unele discuții, întrebarea fiind dacă obligațiile asumate de Marea Britanie față de Polonia impuneau intrarea în luptă contra unui dușman nou. În cabinetul de război, numai Churchill și ministrul de resort, Leslie Hore-Belisha, au îndemnat la preparative pentru o atare eventualitate. Ambasadorul britanic la Moscova, Sir William Seeds, trimitea următoarea telegramă: „Nu văd ce avantaj ne-ar aduce un război cu Uniunea Sovietică, chiar dacă mi-ar face mare plăcere să i-l declar personal lui Molotov." Spre marea ușurare a lui Neville Chamberlain, ministerul britanic de externe a opinat că garanțiile date de guvern Poloniei sunt valabile numai pentru agresiunea germană. La adresa lui Stalin s-a dezlănțuit o retorică acidă, apoi ideea de a-i declara război a fost abandonată. Francezii s-au limitat și ei la a-și exprima dezgustul. În câteva zile, cu prețul a numai 4 000 de victime, rușii au ocupat 200 000 km^2 de teritoriu, inclusiv orașele Lvov și Wilno (Vilnius). Stalin a devenit suzeranul a peste cinci milioane de polonezi, 4,5 milioane de etnici ucraineni, un milion de bieloruși și un milion de evrei.

În Varșovia, populația înfometată se agăța încă de speranța unui ajutor din Vest. Un agent care veghea la respectarea măsurilor de siguranță în timpul atacurilor aeriene îi mărturisea unei cunoștințe: „Îi știi pe britanici. Se hotărăsc greu, dar acum cu siguranță vor veni."[43] Milioane de polonezi au fost la început derutați, apoi tot mai înfuriați de pasivitatea acestor așa-ziși prieteni. Un ofițer de cavalerie nota: „Oare ce se întâmplă în vest, ne întrebam, și când își vor începe britanicii și francezii ofensiva? Nu pricepeam de ce aliații noștri întârzie atât să ne vină în ajutor."[44] Pe 20 septembrie, ambasadorul polonez la Londra se adresa la radio conaționalilor săi din țară: „Concetățeni! Fiți încredințați că sacrificiul vostru nu e în zadar și că semnificația și elocvența lui sunt resimțite din plin aici... Aliații noștri își adună deja trupele... Va veni și ziua în care drapelurile victorioase... se vor întoarce din țări străine pe pământul Poloniei."[45] Contele Raczyński era însă perfect conștient, așa cum avea să scrie mai târziu, că

acest mesaj era „o ficțiune poetică și nimic mai mult. Unde erau oare trupele aliate?”.

La Paris, ambasadorul Juliusz Łukasiewicz purta un dialog plin de amărăciune cu Georges Bonnet, ministrul francez de externe. „Nu e drept! Știi și dumneata că nu e drept!” îi spunea el. „Tratatul e tratat și trebuie respectat! Vă dați seama că fiecare oră de amânare a atacului împotriva Germaniei înseamnă… moartea a mii de bărbați, femei și copii polonezi?” Bonnet i-a răspuns, ridicând din umeri: „Atunci, poate vreți ca femeile și copiii Parisului să fie masacrați.”[46] Corespondenta americană Janet Flanner scria din capitala Franței: „S-ar părea că într-adevăr se mai fac eforturi pentru oprirea războiului, pentru a se zădărnici începerea lui efectivă. Eforturi făcute, poate de jenă, de lideri guvernamentali

ce nu doresc să intre în istorie pentru că au ordonat să se tragă primele focuri de armă sau eforturi ce reflectă în linii generale curajul, dar și starea de confuzie a unor națiuni. Acesta este cu siguranță primul război despre care milioane de oameni de ambele părți au crezut că mai poate fi evitat, chiar și după ce a fost declarat în mod oficial."[47]

Francezii nu erau deloc dispuși să lanseze o ofensivă de proporții împotriva Liniei Siegfried, așa cum îi îndemna Winston Churchill, și cu atât mai puțin să provoace reacția germanilor bombardându-le țara. Și guvernul britanic a refuzat să ordone RAF să atace ținte germane importante. Parlamentarul conservator Leo Amery își exprima în scris dezgustul față de prim-ministrul Chamberlain: „Disprețuind din toată inima războiul, era hotărât să poarte unul de proporții cât mai neînsemnate."[48] *The Times* publica un articol de fond al cărui ton le-a părut cititorilor polonezi de-a dreptul batjocoritor: „În agonia martiriului lor, polonezii se vor consola, poate, să știe că se bucură de simpatie, ba chiar de un profund respect nu doar din partea aliaților occidentali, ci și din partea tuturor națiunilor civilizate de pe glob."

Se afirmă uneori că, la mijlocul lui septembrie 1939, cu grosul armatei germane concentrat pe teritoriul Poloniei, Aliații au avut prilejul ideal să lanseze o ofensivă pe Frontul de Vest. Însă pregătirea psihologică a Franței pentru o astfel de inițiativă era chiar mai slabă decât cea militară; iar modestele forțe expediționare britanice, încă pe drum spre continent, nu puteau să ajute prea mult. Germanii ar fi respins, probabil, fără nicio greutate un astfel de atac și fără a-și sista operațiunile din est, iar inerția guvernelor britanic și francez nu era decât o reflexie a atitudinii celor două popoare. O secretară din Glasgow, pe nume Pam Ashford, scria în jurnalul ei pe 7 septembrie: „Practic, toată lumea e de părere că războiul se va termina în trei luni... Mulți susțin că, după ce Polonia va fi făcută fărâme, n-o să mai aibă nicio noimă să continue."[49]

Polonezii ar fi trebuit să anticipeze pasivitatea aliaților lor, însă cinismul acestora era năucitor. Un istoric modern, Andrzej Suchcitz, scrie: „Guvernul și autoritățile militare poloneze au fost

trase pe sfoară și trădate de aliații lor occidentali. Nu a existat nicio clipă intenția de a se acorda Poloniei vreun ajutor militar." În timp ce Varșovia își înfrunta soarta, Stefan Starzyński declara într-o transmisiune radio: „Destinul ne-a încredințat misiunea de a apăra onoarea Poloniei." Mai târziu, un poet avea să preamărească atitudinea sfidătoare a primarului în versuri de o sensibilitate caracteristică:

> Iar el, când orașul era o rană deschisă, însângerată,
> A spus: „Nu mă voi preda." Să ardă casele!
> Măreţele-mi realizări să se năruie sub bombe.
> Ce dacă va răsări un cimitir acolo unde-au înflorit visuri?
> Iar tu, ce-ntr-o bună zi vei veni aici, să nu uiți
> Că unele lucruri sunt mai prețioase decât zidurile unui oraș.[50]

La finalul celei de-a treia săptămâni de campanie, rezistența poloneză era definitiv înfrântă. Capitala a rămas neocupată numai fiindcă germanii intenționau să o radă de pe fața pământului; oră de oră, zi de zi, bombardamentele au continuat cu aceeași intensitate. O asistentă medicală, Jadwiga Sosnkowska, descrie scene petrecute în 25 septembrie la spitalul ei, situat în afara Varșoviei:

> Procesiunea răniților venind dinspre oraș era un nesfârșit marș al morții. Luminile se stingeau, iar noi toți, doctori și asistente, trebuia să folosim lumânări ca să ne mișcăm de colo, colo. Cum sălile de operații și centrele de prim-ajutor erau distruse, lucram în sălile de curs, pe niște mese obișnuite, iar din pricina lipsei de apă, nu puteam steriliza instrumentarul, acesta fiind curățat cu alcool medicinal... Când pe masă era întins un om sfârșit, chirurgul încerca în zadar să salveze o viață ce i se scurgea printre degete... O tragedie era urmată de altă tragedie. Odată, victima era o fată de șaisprezece ani. Avea un păr minunat, auriu și un chip delicat ca o floare. În frumoșii ei ochi de safir se adunaseră lacrimile. Ambele picioare, până la genunchi, erau o masă de carne însângerată, în care nu se mai deosebea carnea de os; trebuiau amputate deasupra genunchilor. Înainte să înceapă operația, m-am aplecat, am sărutat fruntea palidă a sărmanei copile și i-am pus pe creștet o mână neputincioasă. A murit în liniște, în cursul dimineții, ca o floare smulsă de o mână nemiloasă.[51]

Soldaţii profesionişti îşi permit rareori sentimentalisme în faţa ororilor războiului, însă posteritatea trebuie să se cutremure de lipsa de reacţie a generalilor germani, atât în ceea ce priveşte caracterul liderului lor naţional, cât şi aventura criminală la care deveniseră şi ei părtaşi. Erich von Manstein este considerat de mulţi drept cel mai bun general german din acest război; ulterior, s-a mândrit pretinzând că îşi făcuse doar datoria de ofiţer şi gentleman. Cu toate acestea, scrierile sale din perioada campaniei poloneze şi de mai târziu reflectă lipsa de sensibilitate a castei din care făcea parte. Se declara încântat de invazie: „E o decizie măreaţă a Führerului, în contextul atitudinii de până acum a statelor occidentale. Oferta lui de a rezolva chestiunea poloneză a fost atât de generoasă, încât Anglia şi Franţa – dacă voiau cu adevărat pace – ar fi trebuit să silească Polonia să accepte." Curând după începerea campaniei, Manstein a vizitat o formaţiune militară al cărei comandant fusese nu cu multă vreme în urmă: „A fost emoţionant să-i văd atât de mulţumiţi de apariţia mea neaşteptată... Cranz [succesorul lui] mi-a spus că este o plăcere să comanzi o divizie atât de bine antrenată."

Într-o scrisoare adresată soţiei, Manstein îi descria programul zilnic din perioada campaniei, în care a îndeplinit funcţia de şef de stat-major al Grupului de Armate Sud, comandat de Rundstedt: „Mă trezesc la 6.30, plonjez în apă [ca să înot], intru în birou la 7.00. Rapoarte matinale, cafea, apoi lucru sau vizite cu R[undstedt]. Prânz, bucătării de campanie aici. Apoi jumătate de oră pauză. După cină, pe care o luăm împreună cu ofiţerii de stat major, la fel ca prânzul, sosesc rapoartele de seară. Şi tot aşa, până la 23.30."[52] Ce contrast năucitor între liniştea care domnea la cartierul general al armatei şi tragedia umană incomensurabilă declanşată de acţiunile acestuia. Manstein a semnat un ordin către forţele care împresurau Varşovia, cerându-le să tragă în oricine ar fi încercat să fugă, considerând că, dacă locuitorii nu reuşeau să scape de bombardament, va fi mai uşor să forţeze o încheiere rapidă a campaniei şi să evite o luptă pe străzile oraşului. Cu toate acestea, era un om atât de delicat, încât părăsea uneori încăperile în care se afla Rundstedt, nesuportând limbajul obscen al şefului său. La 25 septembrie, s-a bucurat nespus de o vizită de felicitare

din partea lui Hitler, scriindu-i soției: „A fost o plăcere să văd cum soldații ovaționau la trecerea mașinii Führerului."[53] În 1939, corpul ofițerilor din Wehrmacht dădea deja semnele falimentului moral care avea să-l caracterizeze până în 1945.

Un ofițer de cavalerie polonez, Klemens Rudnicki, descrie soarta tristă a regimentului și a cailor săi mult-iubiți din noaptea de 27 septembrie, ultima înainte de căderea Varșoviei: „Flăcări roșii, sclipitoare ne luminau caii, ce stăteau înșirați, fără să necheze sau să se miște, de-a lungul zidurilor Parcului Łazienki, semănând cu niște schelete înșeuate. Câțiva muriseră; unii sângerau din răni uriașe, larg deschise. Cenzor, armăsarul lui Kowalski, era încă viu, dar zăcea cu măruntaiele scoase. Nu de mult câștigase, la Tarnopol, Cupa Armatei. Fusese mândria noastră. Un glonte în ureche i-a curmat suferința. A doua zi, probabil, un om care trebuie să-și astâmpere foamea va tăia o halcă din crupa lui."[54]

Varșovia a capitulat la 28 septembrie. Căpitanul Krysk, din Escadronul al III-lea, aflat sub comanda lui Rudnicki, a declarat cu emoție în glas că respinge ordinul: „Mâine dimineață vom da o șarjă împotriva germanilor, ca să păstrăm tradiția Regimentului al IX-lea Lăncieri de a nu se preda niciodată."[55] Rudnicki l-a convins să renunțe; împreună, ofițerii regimentului și-au ascuns drapelul în biserica Sf. Antonie din strada Senatorska, singura clădire aflată încă în picioare în marea de moloz. Rudnicki reflecta cu tristețe și obidă că armata poloneză ar fi trebuit să se retragă spre interiorul țării, pentru o acțiune defensivă prelungită, în loc să formeze o linie de avangardă slabă și lesne de străpuns. Pe de altă parte, o atare decizie ar fi fost „în contradicție cu aspirațiile noastre naționale, cu tradițiile noastre militare și cu speranțele de a deveni o mare Putere"[56].

Pe 29 septembrie, trupele din Modlin, o localitate la nord de Varșovia, s-au predat și ele germanilor, care au luat 30 000 de prizonieri. Treptat, rezistența organizată a încetat, peninsula Hel căzând la 1 octombrie; ultima ciocnire s-a înregistrat în localitatea Kock, la nord de Lublin, în data de 5. Sute de mii de soldați au căzut în mâinile invadatorilor, mulți alții încercând să fugă. Tânărul aviator B.J. Solak a fost mișcat de imaginea unui colonel de aviație care ședea sub un copac, cu obrajii scăldați în lacrimi. Feliks Lachman

a fost unul dintre mulții polonezi ale căror gânduri s-au întors în acele clipe la romanul *Pe aripile vântului*. În timp ce își părăsea locuința, medita: „Pustie cum era Tara, Scarlett O'Hara trecea prin foc și apă să ajungă în locul unde știa că este căminul ei. Noi părăsiserăm, o dată pentru totdeauna, oamenii și lucrurile care alcătuiau mediul nostru social, intelectual și emoțional. Mergeam fără țintă, în gol."[57] După un raid aerian asupra orașului Krzemieniec, Adam Kruczkiewicz a văzut pe stradă un bătrân evreu în culmea disperării, „aplecat deasupra cadavrului soției lui... rostind un șir de blesteme și blasfemii și strigând: «Nu există Dumnezeu! Hitler și bombele sunt singurii dumnezei! Nu există milă și îndurare pe lume!»"[58]

Câteva unități poloneze de cavalerie au reușit să fugă în Ungaria, unde au depus armele. La cazarma Regimentului al III-lea Husari al armatei maghiare, fugarii epuizați au fost impresionați de primirea ce li s-a făcut de către ofițerii unguri, conduși de bătrânul colonel von Pongratsch, în uniformă de gală. Peste câteva zile, când polonezii au plecat spre lagărul de prizonieri, mustăciosul veteran și-a luat la revedere și i-a îmbrățișat pe rând. Aceste gesturi de curtoazie erau bine-venite, căci ele fuseseră îndepărtate din universul necruțător în care majoritatea polonezilor erau acum obligați să trăiască.

Ca să scape de inamic, generalul Władysław Anders și-a dus divizia împuținată și sleită de puteri spre est. Soldații cântau în timp ce își îndemnau caii, ajunși piele și os, să înainteze prin mulțimea de refugiați și militari rătăciți. Apoi au dat peste Armata Roșie, iar Anders a trimis un ofițer de legătură la cartierul general sovietic, ca să ceară permis de liberă trecere spre granița ungară. Omului i s-a luat tot ce avea, fiind amenințat cu execuția. Tunurile rusești au început să tragă asupra pozițiilor poloneze. Anders le-a ordonat soldaților să se împartă în grupuri mici și să-și croiască singuri drum spre Ungaria. El însuși, grav rănit, a fost capturat împreună cu mulți alții. Un ofițer rus i-a spus plin de sine: „Acum suntem buni prieteni cu nemții. Împreună vom lupta contra capitalismului internațional. Polonia a fost unealta Angliei, iar pentru asta trebuia să piară."[59]

Regina Lempicka s-a numărat printre sutele de mii de polonezi care au fost arestați arbitrar de ruși în lunile următoare și trimiși

ulterior în Kazahstan. Bunica ei şi nepoţica nou-născută au murit de inaniţie în cursul acestui exil, iar fratele ei, soldat, a fost împuşcat. Experienţa trăită de familie în prizonieratul rusesc a devenit, după cum scria ea mai târziu, „un coşmar înfiorător". Când un grup de soldaţi polonezi era dus de gardienii ruşi pe un pod de la graniţă, un prizonier a spus cu un aer sumbru: „Intrăm în Rusia. Nu ne vom mai întoarce niciodată." Tadeusz Zukowski scria: „Din acel moment, întreaga lume a părut să se schimbe – alt cer, alt pământ, alţi oameni. O senzaţie ciudată, de parcă s-ar fi rupt ceva în tine, de parcă te-ar fi părăsit şi ultimul strop de viaţă şi ai fi intrat brusc într-o peşteră întunecoasă, într-un pasaj subteran cufundat în beznă."[60] O femeie i-a spus pe un ton dispreţuitor unui prizonier polonez în drum spre Gulag: „Stăpâni fascişti ce sunteţi! Aici, în Rusia, o să învăţaţi ce înseamnă munca. Aici o să fiţi destul de puternici să munciţi, dar prea slabi să-i asupriţi pe cei sărmani!"[61]

În lunile ce au urmat, aproximativ 1,5 milioane de polonezi, majoritatea civili, evacuaţi din locuinţele lor din estul ţării, au cunoscut calvarul prizonieratului sovietic şi al înfometării, circa 350 000 pierzându-şi viaţa. Multe familii rămăseseră fără bărbaţi, aceştia fiind executaţi sumar. La 5 martie 1940, şeful securităţii Uniunii Sovietice, Lavrenti Beria, i-a trimis lui Stalin un memoriu de patru pagini în care propunea eliminarea ofiţerilor polonezi de rang superior, precum şi a altora, identificaţi drept lideri ai comunităţilor lor. Cei aflaţi în lagărele sovietice, spunea Beria, trebuie supuşi la „cea mai înaltă pedeapsă – moartea prin împuşcare". Stalin şi alţi membri ai Biroului Politic au aprobat formal recomandarea de a decapita Polonia. În săptămânile următoare, cel puţin 25 000 de polonezi au fost executaţi de NKVD în diverse închisori sovietice, primind fiecare câte un glonţ în ceafă. Cadavrele au fost înhumate în gropi comune, în pădurile din jurul satului Katyn, la vest de Smolensk, în Minsk şi în alte locuri, cea mai mare dintre ele fiind descoperită de nazişti, spre bucuria lor, în 1943.

Alegaţiile ulterioare conform cărora procesele intentate de Aliaţi germanilor pentru crime de război au reprezentat exemple de „justiţie a învingătorilor" şi-au găsit o susţinere grăitoare în faptul că niciun rus nu a fost vreodată pus sub acuzare pentru Katyn. În

octombrie 1939, un polonez interogat de ofițeri NKVD a întrebat cu amărăciune în glas: „Cum este posibil ca URSS, un stat progresist și democratic, să fie în relații de prietenie cu Germania nazistă reacționară?" Anchetatorul i-a răspuns cu răceală: „Te înșeli. Politica noastră actuală este de neutralitate față de conflictul dintre Anglia și Germania. Să sângereze – puterea noastră nu va face decât să sporească. Iar când ei își vor fi epuizat forțele, noi vom fi puternici și proaspeți, lucru decisiv în ultima fază a războiului."[62] Iată ceea ce pare a fi o reprezentare fidelă a aspirațiilor lui Stalin.

Vizitând Varșovia pe 5 septembrie, Hitler a gesticulat către ruine, adresându-se corespondenților străini care-l însoțeau: „Domnilor, ați văzut cu ochii voștri ce nebunie criminală a fost încercarea de a apăra acest oraș... Nu îmi doresc decât ca unii oameni de stat din alte țări, care par a vrea să transforme întreaga Europă într-o a doua Varșovie, să aibă și dumnealor ocazia să vadă ce înseamnă cu adevărat războiul."[63] Primarul Varșoviei, Starzyński, a fost trimis la Dachau, unde, patru ani mai târziu, a fost ucis. Pierderile suferite de armata poloneză s-au ridicat la 70 000 de morți și 140 000 de răniți, la care s-au adăugat mii de civili uciși. De partea germană au fost 16 000 de morți și 30 000 de răniți. În jur de 700 000 de soldați polonezi au fost luați prizonieri. La Londra, s-a format, neoficial, un guvern polonez în exil.

Șeful Marelui Stat-Major Imperial al Armatei Britanice, generalul Edmund Ironside, a avut o întâlnire cu Adrian Carton de Wiart la întoarcerea acestuia de la Varșovia, prilej cu care l-a repezit disprețuitor: „Ei bine, polonezii dumitale n-au făcut mare lucru."[64] Această afirmație reflecta intenția de a zădărnici speranțele britanicilor și francezilor că armata poloneză va pricinui destule pierderi Wehrmachtului ca să ușureze misiunea Aliaților occidentali de a-i da lovitura de grație. Carton de Wiart i-a răspuns: „Să vedem ce vor face și alții, domnule." Extraordinar de mulți polonezi au acceptat să plece în exil, să se despartă de tot ce cunoșteau și iubeau, pentru a continua lupta împotriva lui Hitler. Circa 150 000 au pornit-o spre vest, unde au ajuns, adesea, după multe peripeții. A fost de departe cel mai mare exod voluntar al membrilor unei națiuni cucerite de Germania și reflecta dorința arzătoare a polonezilor de a

continua lupta. Refugiaţii care au apucat calea Occidentului au fost uluiţi de calda primire ce li s-a făcut în Italia fascistă, unde o mulţime de oameni striga: *„Bravo, Polonia!"*

Înainte de a părăsi aerodromul la care era instructor de zbor, Witold Urbanowitz i-a dăruit menajerei un radio şi cămăşile sale de mătase, iar portarului, ţinuta de gală, după care s-a urcat într-un autobuz, împreună cu elevii lui, şi a pornit spre România; peste aproape un an, la manşa unui Hurricane, el avea să devină unul dintre aşii aviaţiei britanice. Aproximativ 30 000 de polonezi, o treime dintre ei piloţi militari şi personal terestru, au sosit în Marea Britanie în 1940, lor având să li se alăture mulţi alţii. Un bărbat ţinea strâns o elice de lemn, simbol de care nu se despărţise o clipă de-a lungul călătoriei de 4 800 km. După eliberarea din captivitatea stalinistă, mulţi alţii s-au alăturat Armatei Britanice din Orientul Mijlociu. Ei vor contribui la efortul de război făcut de Aliaţi cu mult mai mult decât contribuise Marea Britanie la cel polonez.

Polonia a fost singura ţară ocupată de Hitler în care nu a existat niciun fel de colaborare între cuceritori şi cuceriţi. Naziştii i-au catalogat pe localnici drept sclavi, primind în schimb ura lor neîmpăcată. Când soţia prinţului Paul Sapieha a trecut frontiera alături de o mulţime de refugiaţi, fiica ei a întrebat-o: „Şi în România o să avem bombe?" Prinţesa i-a răspuns: „Nu, de-acum nu vor mai fi bombe. Aici nu e război. Mergem într-un loc cu soare, unde copiii se pot juca unde poftesc." Fetiţa a insistat: „Şi când ne întoarcem acasă, la tăticu'?" Mama n-a ştiut ce să-i răspundă. Curând, în Europa, cu greu avea să se mai găsească un loc în care oamenii, adulţi sau copii, să se simtă în siguranţă.

Hitler îşi propusese să cucerească Polonia, însă, aşa cum se întâmplă adesea, nu avea planuri clare pentru ce avea să urmeze. Doar când a devenit limpede că Stalin era încântat de ideea dispariţiei Poloniei, a hotărât conducătorul Germaniei să anexeze vestul ţării. Înainte de război, naziştilor le plăcea să catalogheze dispreţuitor Polonia drept un *Saisonstaat* – un stat temporar. Acum, aceasta încetase cu desăvârşire a mai fi un stat, Hitler devenind stăpân peste teritorii locuite de 15 milioane de polonezi, două milioane de evrei, un milion de etnici germani şi două milioane de oameni de

alte naţionalităţi. Printre alte caracteristici ale sale se număra şi ura faţă de toţi cei care i se împotriveau. Această trăsătură nu a întârziat să se manifeste la adresa polonezilor şi în special, bineînţeles, la adresa evreilor polonezi. Într-o zi, la scurtă vreme de la începutul ocupaţiei, în oraşul Łódź, Szmulek Goldberg tocmai se întorcea acasă de la serviciu, când „m-am lovit de haos pe străzi. Oamenii alergau înnebuniţi în toate direcţiile. Cineva s-a oprit şi m-a apucat de mânecă. «Ascunde-te! Ascunde-te!» mi-a strigat el. «Nemţii îi prind pe evrei sub ameninţarea armelor şi îi iau cu camioanele.»"[65] Goldberg s-a uitat la camioanele care treceau pe lângă el, încărcate cu prizonieri – o primă indicaţie clară a intenţiilor lui Hitler privitoare la cei de aceeaşi rasă cu el. În câteva săptămâni de la ocuparea ţării, îşi pierduseră deja viaţa câteva mii de evrei polonezi.

În Marea Britanie, Tilly Rice, care, împreună cu copiii ei, fusese evacuată din Londra într-un mic port pescăresc din nordul regiunii Cornwall, scria pe 7 octombrie, la sfârşitul campaniei poloneze: „În gospodăria în care locuiesc, toată povestea asta a fost primită cu o tăcere plină de stupefacţie... Războiul continuă, însă e ceva foarte îndepărtat şi doar cu repercusiuni ocazionale asupra vieţii comunităţii... Propriile mele reacţii la ceea ce se petrece devin, din zi în zi, tot mai pline de indiferenţă."[66] Marea Britanie şi Franţa declaraseră război Germaniei pentru a salva Polonia. Acum, Polonia dispăruse, iar reprezentanţii ei erau excluşi din Consiliul Suprem de Război al Aliaţilor, unde prezenţa lor era considerată de prisos. Mulţi politicieni, dar şi cetăţeni obişnuiţi din cele două ţări se întrebau: în ce scop se duce acest război? Cum poate fi el purtat cât mai eficient? Ambasadorul SUA la Londra, Joseph Kennedy, îi spunea omologului său polonez, ridicând din umeri: „Unde Dumnezeu să se bată Aliaţii cu germanii ca să-i înfrângă?"[67] Deşi Kennedy era un anglofob şi un defetist învederat, întrebarea lui era justificată, iar guvernele aliate nu aveau răspuns la ea. După căderea Poloniei, lumea aştepta stupefiată să vadă ce ar putea să urmeze. De vreme ce Franţa şi Marea Britanie nu aveau curajul să preia iniţiativa, desfăşurarea ulterioară a conflictului era în întregime la cheremul lui Adolf Hitler.

Capitolul 2

Niciun pic de pace, un pic de război

În noiembrie 1939, Comitetul pentru Decernarea Premiului Nobel anunța că, în condițiile în care războiul cuprinsese bună parte din Europa, hotărâse ca, în anul acela, să nu acorde premiul pentru pace. Totuși, în ochii multor britanici și francezi, căderea Poloniei făcea inutil conflictul în care îi împinseseră guvernele lor. Armata franceză, cu un mic contingent britanic la locul său obișnuit, pe flancul stâng, ținea piept forțelor germane la granița de est a țării. Aliații însă nu aveau nicio dorință de a trece la operațiuni ofensive, oricum, nu înainte de a fi înarmați corespunzător. Campania din Polonia dovedise eficiența cu care acționau Wehrmachtul și Luftwaffe, deși acestea nu loviseră cu toată puterea. Generalul Gort, comandantul Forței Expediționare Britanice, era îngrozit de starea unora dintre unitățile din teritoriu, care sosiseră, în octombrie, spre a se alătura celor cinci divizii slab echipate de sub comanda lui. Nu crezuse că e posibil să vadă așa ceva în Armata Britanică. „Oamenii nu aveau nici cuțite, nici furculițe, nici căni."

Desfășurarea trupelor aliate era serios îngreunată de neutralitatea Belgiei. S-a presupus că, în eventualitatea unui atac al lui Hitler în vest, germanii vor folosi tactica din 1914, cu traversarea Belgiei, însă regele Leopold a refuzat să ofere Germaniei pretextul de a-i invada țara îngăduind prezența trupelor anglo-franceze pe terioriul său. În consecință, armatele aliate de pe aripa stângă și-au petrecut bună parte din friguroasa iarnă a lui 1939 construind structuri defensive de-a lungul graniței franceze, pe care intenționau să le abandoneze la primul atac din partea germanilor,

în favoarea unei ofensive în Belgia. Cum, în Anglia, mobilizarea fusese declarată numai de curând, britanicii duceau lipsă de oameni instruiţi la nivelul celor din majoritatea ţărilor de pe continent. Tradiţia antimilitaristă a ţării era un motiv de mândrie pentru locuitorii ei, însă consecinţa a fost că, declarând război celei mai mari puteri europene, ea nu putea să ofere armatelor franceze trimise împotriva Germaniei decât resurse terestre şi aeriene limitate. Orice acţiune terestră atârna de voinţa parlamentului de la Paris. Franţa începuse să se reînarmeze înaintea Marii Britanii, dar tot mai avea nevoie de un număr mare de tancuri şi avioane. Aliaţii erau prea slabi şi ca să forţeze o înfruntare decisivă cu Wehrmachtul, şi ca să lanseze un atac aerian eficient împotriva Germaniei, presupunând că ar fi dorit asta. În iarna lui 1939, RAF şi-a trimis doar sporadic bombardierele în atacuri de zi asupra navelor de război germane aflate pe mare, soldate cu pierderi grele şi rezultate neconcludente.

Simţul realităţii le-ar fi spus guvernelor aliate că existau puţine şanse ca Hitler să amâne o ciocnire în vest până ce inamicul era destul de bine echipat ca să-l înfrunte. S-au încăpăţânat, în schimb, să creadă că timpul era de partea lor. Au căutat să-şi valorifice superioritatea navală impunând o blocadă asupra Germaniei. Gamelin vorbea de lansarea unei ofensive terestre de proporţii în 1941 sau 1942. Cele două guverne se agăţau de speranţa că, între timp, poporul şi armata germană „îşi vor veni în fire" şi îşi vor da seama că nu pot susţine un conflict prelungit. Potrivit concepţiei exagerat de optimiste a Aliaţilor, ocuparea Poloniei fusese ultimul triumf al nesăbuitelor ambiţii teritoriale manifestate de Hitler: cetăţenii germani cu capul pe umeri îi vor răsturna de la putere pe nazişti şi se va putea ajunge la o înţelegere cu noul regim.

Aliaţii au formalizat adoptarea în comun a deciziilor prin crearea unui Consiliu Superior de Război, de felul celui care fusese înfiinţat abia în ultimul an al conflictului precedent. S-a căzut de acord ca britanicii şi francezii să împartă cheltuielile de război într-un raport de 60 la 40, proporţiile reflectând dimensiunile relative ale celor două economii. Teama provocată de ascensiunea stângii, o potenţială armă în slujba lui Stalin, a influenţat profund politica şi

deciziile adoptate de Franţa. În octombrie 1939, 35 de deputaţi comunişti au fost reţinuţi în interesul siguranţei naţionale. În martie următor, 27 dintre ei au fost judecaţi şi majoritatea au primit condamnări de până la cinci ani de închisoare. Au mai fost arestaţi aproximativ 3 400 de activişti comunişti, iar peste 3 000 de refugiaţi comunişti străini au fost internaţi.

Una dintre greşelile comise de Aliaţi în alcătuirea strategiei, în măsura în care a existat o strategie, a fost să se concentreze asupra întăririi capacităţii militare în detrimentul moralului; miniştrii au ignorat influenţa nefastă pe care o are inactivitatea asupra opiniei publice. În mintea multor cetăţeni britanici şi francezi, toate eforturile păreau lipsite de sens – ţările lor se angajaseră să lupte, dar nu luptau. Francezii erau sensibili mai ales la povara economică reprezentată de susţinerea a 2,7 milioane de oameni aflaţi sub arme. Le-au bătut capul britanicilor cu avantajele unei acţiuni decisive pe toate fronturile, mai puţin pe Frontul de Vest. Cu gândul la cei 1,3 milioane de morţi din Primul Război Mondial, francezii se temeau să provoace o nouă baie de sânge pe teritoriul lor. Însă propunerile lor cu privire la declanşarea unor operaţiuni la periferia Europei – de pildă, un front balcanic la Salonic, menit să prevină un atac german în zonă – nu au fost primite favorabil de Londra. Britanicii se temeau că un atare pas nu va face decât să-i provoace pe italieni să se alăture cauzei germane. Miniştrii britanici nu voiau nici să aducă vorba în public despre un „front antifascist", de teamă să nu-l supere pe Benito Mussolini.

Incapabili să definească nişte obiective militare credibile, mulţi politicieni britanici şi francezi tare şi-ar fi dorit să cadă la pace cu Hitler, dacă acesta ar fi acceptat să-şi mai domolească ambiţiile teritoriale; cele două popoare îşi dăduseră seama cum stăteau lucrurile, inventând expresii precum „războiul ciudat" şi „războiul plictisitor". Mass Observation, o organizaţie specializată în studii sociale, raporta existenţa unui „sentiment puternic, în întreaga ţară, că acest nenorocit război nu merită continuat... Putem deduce că Hitler a câştigat prima confruntare propagandistică din acest război. A reuşit să le ofere alor lui o colosală poveste de succes – Polonia".

Ar fi greu de exagerat impactul lunilor de pasivitate asupra moralului trupelor franceze. În noiembrie 1939, comandantul corpului britanic, Alan Brooke, își descria sentimentele la vederea unei parade a Armatei a IX-a franceze: „Rar mi-a fost dat să văd ceva mai șleampăt... soldați nebărbieriți, cai nețesălați, o lipsă totală de încredere în sine sau în unitățile lor. Dar ce m-a șocat cel mai tare a fost expresia de pe chipurile soldaților, o expresie de nemulțumire și insubordonare... N-am putut să nu mă întreb dacă nația franceză mai are tăria să-și ducă până la capăt rolul în acest război."[1] Exilații polonezi, dintre care câteva mii făceau acum parte din forțele armate franceze, erau îngroziți de atitudinea echivocă demonstrată de aliații lor. Pilotul Franciszek Kornicki scria că „francezii, atât comuniști, cât și fasciști, lucrau împotriva noastră, iar Lyon-ul era plin de aceștia din urmă. Într-o zi, cineva îți arăta prietenie, a doua zi, altcineva te înjura"[2].

Un soldat francez, scriitorul Jean-Paul Sartre, nota în jurnalul său pe 26 noiembrie: „Toți soldații... erau nerăbdători la început să meargă la luptă, iar acum mor de plictiseală." Un altul, Georges Sadoul, scria pe 13 decembrie: „Zilele trec, nesfâșite și pustii, fără pic de activitate... Ofițerii, mai ales rezerviștii, au aceleași păreri ca soldații de rând... Ai impresia că s-au săturat de război, spun și repetă că vor să se întoarcă acasă." Pe 20 februarie, Sartre observa: „Mașinăria de război merge în gol... Nu mai departe de ieri, un sergent îmi spunea, cu o sclipire de nădejde în ochi: «Eu cred că se va aranja totul, că Anglia o să cedeze.»"

Britanicii erau la fel de nedumeriți. Jack Classon, un tânăr vânzător de la un magazin din Everton, îi scria unui prieten din armată: „Războiul ăsta cam bate pasul pe loc, nu? În ziarul de dimineață citim un lucru, a doua zi citim dezmințirea, iar chestia asta ne termină afacerea. Poți să dai vina pentru pesimismul meu pe draperiile negre de la magazin și pe ferestrele înnegrite care se holbează la tine când urci la etaj... Cinema Curzon îl are, de vreo săptămână, ca invitat pe Henry Croudson, organistul... unora le place asta mai mult decât filmul, cel mai popular număr al său fiind «O să atârnăm rufele pe Linia Siegfried». Publicul e în delir de fiecare dată când el cântă asta."[3]

Un milion și jumătate de femei și copii, evacuați din orașele britanice de teama bombardamentelor germane, odată ajunși într-un mediu nefamiliar, sufereau cumplit din cauza dorului de casă. Unul dintre ei, Derek Lambert, un puști de nouă ani, din suburbia londoneză Muswell Hill, avea să-și amintească mai târziu: „Ne culcam în paturi străine și adormeam cu pumnii încleștați. Aveam, la picioare, sticle cu apă călduță, iar în perne, săculeți de mătase umpluți cu lavandă. Se auzea un țipăt de bufniță; aripi atingeau ușor fereastra. Îmi aminteam sunetele Londrei, trenurile și motocicletele trecând în depărtare, crengile de scoruș care stăteau să se frângă, câinele vecinilor, bâzâitul radioului, geamătul celei de-a cincea trepte și dregerea glasului de la zece treizeci; îmi aminteam tapetul atât de familiar, pe care puteai să străbați într-o canoe râuri cu ape repezi sau să conduci un tren pe câmpii nesfârșite... Plângeam cu toții, neconsolați."[4]

Majoritatea celor evacuați erau din pătura de jos a societății, șocându-și gazdele de la țară cu zdrențele și indisciplina lor. Copiii urbei, victime ale Marii Crize din anii 1930, nu erau obișnuiți să mănânce la ore fixe, iar unii nu văzuseră niciodată cuțite și furculițe. Erau însă obișnuiți să supraviețuiască cu „fărâme" – pâine cu margarină, pește cu cartofi prăjiți – înfulecate din mers, cu alimente conservate și dulciuri. Nu le plăceau supa, budincile și legumele, cu excepția cartofilor. Mulți făceau caz de înstrăinarea lor, săvârșind mici delicte. Iar obiceiurile mamelor lăsau cu gura cascată comunitățile rurale așezate: „Sătenii nu erau de acord cu prezența evacuaților, în special din cauza hainelor murdare și apucăturilor lor", scria Muriel Green, care lucra la un garaj din Snettisham, comitatul Norfolk. „Dar și din pricina reputației de bețive și a limbajului urât. Rar s-a pomenit în satul nostru ca femeile să înjure sau să intre în cârciumă. Când ieșeau, oamenii se uitau îngroziți la ele. Proprietarul căsuțelor de vacanță zicea: «Ar trebui să le vezi cum dau băutura pe gât.»"[5] Până la Crăciun, în condițiile în care țara nu fusese bombardată încă, majoritatea evacuaților se întorseseră în orașele de baștină, spre marea lor ușurare, dar și spre bucuria gazdelor.

Dacă efortul britanic de război nu prea avea substanță, în schimb avea o mulțime de simboluri: clădiri publice protejate cu saci de nisip, baloane de baraj care pluteau deasupra Londrei, un

camuflaj strict pe durata nopţii. Până să se încheie pacea, accidentele din nopţile de camuflaj au făcut mai multe victime decât Luftwaffe. În ultimele patru luni ale anului 1939, s-au înregistrat 4 133 de morţi pe şosele, dintre care 2 657 erau pietoni, o cifră aproape dublă faţă de aceeaşi perioadă a anului 1938. Mulţi alţii au fost victimele unor accidente fără legătură cu circulaţia rutieră. Aproximativ 18% dintre cei care au răspuns la un sondaj realizat de Universitatea Princeton în decembrie 1940 au spus că s-au rănit în timp ce bâjbâiau prin întuneric; trei sferturi erau de părere că măsurile de apărare antiaeriană ar trebui relaxate[6]. Regulamentele erau aplicate cu o asemenea severitate, că doi soldaţi care tocmai erau scoşi din sediul Tribunalului Central de la Londra după ce fuseseră condamnaţi la moarte pentru crimă au fost aspru mustraţi fiindcă nu îşi luaseră măştile de gaze[7]. Două milioane şi jumătate de cetăţeni s-au înrolat în forţele de apărare civilă.

Izlazuri întinse şi spaţii publice urbane au fost cultivate cu porumb şi legume. Fermierul Arthur Street, din Wiltshire, şi-a arat păşunea, aşa cum ordonase guvernul, şi şi-a trimis calul, antrenat pentru vânătoare, să fie pregătit pentru a fi pus la lucru. Mulţi armăsari de călărie au suferit din pricina acestei îndatoriri umile, însă Jorrocks, calul lui Street, „s-a întors acasă ca un adevărat domn, iar de-atunci a cărat laptele, a tras semnătoarea, a arat şi a făcut tot soiul de munci fără să pătimească ceva... Ce părere are el despre toate astea, nu ştiu. Habar n-are ce e chestia aia care se rostogoleşte şi zdrăngăne în urma lui, iar din felul în care îşi ţine urechile, se vede că e oarecum îngrijorat. Dar, cum nu l-am dezamăgit niciodată până acum, socoteşte că nu o s-o facem nici de acum înainte, aşa că îşi face treaba, ca un domn ce este”[8]. Fermierii care, în anii 1930, se zbătuseră să scape de faliment trăiau o nouă epocă de prosperitate.

Şapte sute de fascişti au fost internaţi, o soartă neîmpărtăşită de mulţi aristocraţi care cochetaseră cu Hitler. „E uluitor cum toţi lorzii ăştia scapă nepedepsiţi pentru simpatiile lor naziste de dinainte de război”[9], se plângea comunista britanică Elizabeth Belsey într-o scrisoare către soţul ei, care era soldat. Dacă britanicii ar fi adoptat politicile franceze anticomuniste, mii de sindicalişti şi o parte importantă a păturii intelectuale ar fi sfârşit

la închisoare, însă şi aceste două categorii au fost lăsate în libertate. Absurdităţile se întâlneau încă destul de des: cei de laHotelul Royal Victoria, din St Leonards-on-Sea, îşi făceau reclamă în *The Times* afirmând că „sala de bal şi toaletele adiacente au fost izolate împotriva gazelor şi schijelor". Anunţurile de angajare a servitorilor semănau destul de mult cu cele de încorporare: „Se caută: a doua servitoare din trei; salariul 42 de lire pe an; două doamne în familie; personal de nouă servitori." Arhiepiscopul de Canterbury a declarat că rugăciunile pentru victorie sunt îngăduite, opinie neîmpărtăşită şi de arhiepiscopul de York. Deşi războiul era unul legitim, afirma el, nu era şi sfânt: „Să căutăm a nu folosi rugăciunea ca armă." Unii preoţi şi-au îndemnat credincioşii să ceară ajutorul Celui Atotputernic pentru dragoste creştinească: „Izbăveşte-mă de răutate şi ură faţă de duşman." Dar creştinii britanici s-au mâniat atunci când, în noiembrie, papa i-a trimis lui Hitler un mesaj de felicitare pentru că scăpase dintr-o tentativă de asasinat[10].

Sute de mii de tineri se instruiau în Anglia cu echipament inadecvat, având perspective incerte, deşi presupuneau că unii dintre ei urmau să moară. Locotenentul Arthur Kellas, din Regimentul de Grăniceri, considera drept sigură propria supravieţuire, dar specula despre soarta celorlalţi ofiţeri: „Mă întrebam care dintre ei era destinat morţii. Să fie Ogilvy, un omuleţ atât de simpatic, atât de îngrijorat de soarta mamei din Dundee? Sau Donald, aşa de chipeş, încrezător şi mulţumit de sine? Ori Hunt, proaspăt însurat, prosper afacerist din Londra? Germain? Dunbar? Perkins? Perkins, pe care îl tachinam fără milă? Sau Bell, pe care am fost atât de invidioşi când a fost trimis să se acopere de glorie cu primul batalion pe frontul din Franţa, primul dintre noi care a fost promovat între primii cincisprezece, lăsând în Whitehaven o soră aşa de frumoasă? În definitiv, li se întâmplase şi taţilor noştri. Războiul nostru nu avea să fie, probabil, prea diferit de al lor."[11]

Erau atât de tineri. În timp ce unitatea soldatului Doug Arthur de numai 18 ani, trecea în pas de marş prin dreptul unei biserici din Liverpool, în drum spre vaporul ce avea să-i ducă în Franţa, băiatul a fost recunoscut de una dintre gospodinele emoţionate care îi priveau: „Uitaţi-vă la el, fetelor", a spus ea cu milă în glas.

„Ar trebui să fie acăsică la el, cu mămica. Lasă, băieţaş, o să fie bine. Domnu' să vă aibă în pază. El o să vă poarte de grijă, să ştii. Ticălosu' ăla de Hitler o să dea socoteală de multe. Tare-aş vrea să pui mâna pe el, numa' cinci minute, porcu'."[12]

Pe 30 octombrie 1939, preşedintele SUA, Franklin Roosevelt, scria ambasadorului său la Londra, Joseph Kennedy: „Dacă [Primul] Război Mondial nu a dat naştere unei conduceri autoritare în Marea Britanie, războiul acesta are şanse să o facă, deoarece sunt înclinat să cred că opinia publică britanică a căpătat un plus de modestie şi se debarasează încet, dar sigur de vechea atitudine de felul «ne-om descurca noi cumva»."[13] În cele din urmă, optimismul lui Roosevelt avea să se dovedească justificat, însă numai după alte câteva luni bune de „ne-om descurca noi cumva".

Următorul episod al conflictului nu a făcut decât să sporească uimirea şi nedumerirea privind componenţa taberelor beligerante, căci l-a avut drept protagonist nu pe Hitler, ci pe Stalin. Asemenea tuturor tiranilor din Europa, liderul rus evalua conflictul în desfăşurare prin prisma posibilităţilor de extindere teritorială pe care i le oferea. În toamna lui 1939, după ce a pus mâna pe estul Poloniei, a căutat să consolideze şi mai mult poziţia strategică a Uniunii Sovietice, atacând Finlanda, o ţară cu întinderi pustii, puţin populată, cu păduri şi lacuri, una dintre multele ţări ale căror frontiere, a căror existenţă chiar era de dată recentă şi care erau deci vulnerabile. Făcând parte din Suedia până la Războaiele Napoleoniene, Finlanda s-a aflat sub dominaţia Rusiei până în 1918, când antibolşevicii finlandezi au triumfat în urma unui război civil.

În octombrie 1939, Stalin a decis să întărească protecţia Leningradului, aflat la numai 50 km în interiorul teritoriului sovietic, împingând apropiata graniţă finlandeză până dincolo de istmul Carelia şi ocupând insulele din Marea Baltică deţinute de Finlanda; el râvnea şi la minele de nichel de pe coasta nordică a ţării vecine. O delegaţie finlandeză, convocată spre a i se prezenta cererile Moscovei, a uimit întreaga lume respingându-le. Ideea că o naţiune de 3,6 milioane de oameni ar putea ţine piept Armatei Roşii părea de domeniul fantasticului, însă finlandezii, deşi slab înarmaţi, erau

naţionalişti fanatici. Arvo Tuominen, un important comunist finlandez, a respins invitaţia lui Stalin de a forma un guvern-marionetă şi s-a ascuns. Iată ce spunea el: „Ar fi o greşeală, ar fi un act criminal, nu era o imagine a guvernării libere de către popor."[14]

În data de 30 noiembrie, la ora 9.20, avioanele ruseşti au lansat primul dintre multele bombardamente asupra oraşului Helsinki, fără daune semnificative în afară de cele provocate legaţiei sovietice şi nervilor ambasadorului britanic, care a solicitat să fie eliberat din funcţie. Forţele ruseşti au trecut graniţa în mai multe locuri, iar finlandezii glumeau: „Ei sunt aşa de mulţi, iar ţara noastră aşa de mică, unde vom găsi loc să-i îngropăm pe toţi?" Apărarea a fost încredinţată mareşalului Carl Gustav Mannerheim, în vârstă de 72 de ani, protagonist al multor conflicte, cel mai recent fiind războiul civil finlandez. Odinioară, pe când se afla în Lhasa ca ofiţer ţarist, Mannerheim îl învăţase pe Dalai Lama cum să tragă cu pistolul; vorbea şapte limbi, finlandeza cel mai puţin fluent. Aroganţa lui era comparabilă cu a lui Charles de Gaulle; cruzimea şi-o dovedise în acţiunile de epurare a comuniştilor finlandezi înfrânţi din 1919–1920.

În anii 1930, Mannerheim construise, de-a curmezişul istmului Carelia, o linie fortificată care îi purta numele. Nu îşi făcuse nicio iluzie în privinţa slăbiciunii strategice a ţării sale şi îndemnase la conciliere cu Stalin. Când însă compatrioţii lui au ales lupta, Mannerheim a început să organizeze apărarea ţării cu mult profesionalism. Înainte de atacul ruşilor, finlandezii au recurs la tactica pământului pârjolit, evacuând din zonele de graniţă 100 000 de civili. Unii dintre aceştia au acceptat sacrificiul cu un stoicism impresionant: grănicerii care au avertizat o bătrână să-şi părăsească locuinţa au fost uimiţi, întorcându-se să dea foc casei, să constate că femeia măturase şi făcuse curăţenie înainte de a pleca. Pe masă erau nişte chibrituri, un lemn de aprins focul şi un bilet: „Când faci un dar Finlandei, vrei să fie ca nou." Distrugerea caselor şi instalaţiilor dimprejurul centrului de extragere a nichelului din provincia Petsamo, dincolo de Cercul Polar, a fost de-a dreptul traumatizantă, acestea fiind construite cu enorme strădanii şi dificultăţi. Zona de frontieră a fost împânzită cu capcane. S-au plantat mine acţionate

de frânghii, care distrugeau gheaţa din calea invadatorilor veniţi pe lacurile îngheţate.

Stalin a atacat în 12 sectoare cu 12 divizii. Majoritatea soldaţilor sovietici fuseseră informaţi că Finlanda atacase Uniunea Sovietică, însă unii s-au arătat sceptici şi uluiţi. Căpitanul Ismael Ahmedov l-a auzit pe un ţăran ucrainean zicând: „Tovarăşe comandant, spuneţi-mi, de ce ducem războiul ăsta? N-a declarat tovarăşul Voroşilov, la Congresul Partidului, că nu vrem niciun metru din pământul altora şi că nu vom ceda niciun metru din al nostru? Acum de ce luptăm? Pentru ce?”[15] Un ofiţer a căutat să explice pericolele acceptării unei graniţe aflate atât de aproape de Leningrad, însă ambiţiile Moscovei n-au trezit prea mult entuziasm între cei trimişi să le îndeplinească, în majoritate rezervişti locali mobilizaţi în grabă.

Stalin era imperturbabil. Încrezător că forţele lui de atac, cuprinzând 120 000 de oameni, 600 de tancuri şi o mie de tunuri, vor străpunge Linia Mannerheim, nu a luat în seamă avertizările generalilor săi în legătură cu posibilităţile limitate de pătrundere în Finlanda. Tancurile şi vehiculele militare erau obligate să înainteze pe spaţii foarte înguste, între lacuri, păduri şi mlaştini. Deşi apărătorii nu dispuneau de o artilerie impresionantă şi aveau foarte puţin armament antitanc, stângăcia cu care sovieticii atacau le-a permis să facă prăpăd în rândurile acestora numai cu puşti şi mitraliere. Curând, ţinuturile pustii, înzăpezite din estul Finlandei au fost scăldate în sânge; unii apărători au cedat nervos după ce, ore întregi, seceraseră soldaţi ruşi de la mică distanţă. Blindatele sovietice au fost distruse în proporţie de 60%, mai ales din pricină că tancurile înaintau fără susţinerea infanteriei. Cele mai multe au căzut victimă unor arme primitive, în special sticlelor umplute cu benzină care aveau un fitil aprins şi care, la impactul cu un vehicul, împrăştiau foc. Deşi fuseseră utilizate şi în Războiul Civil din Spania, denumirea de „coş de pâine Molotov”, devenită apoi „cocteil Molotov”, a intrat în limbajul militar al finlandezilor.

Mannerheim observa sec faptul că atacatorii aveau un „fatalism de neînţeles pentru un european”. Comandantul isteric al unui batalion le-a spus ofiţerilor săi: „Tovarăşi, atacul nostru nu a avut succes; comandantul diviziei tocmai mi-a dat personal ordinul ca,

peste şapte minute, să atacăm iar."[16] Coloanele sovietice s-au urnit încă o dată – şi au fost măcelărite. Unele unităţi finlandeze au adoptat tactici de gherilă mai ample, atacând din păduri unităţile sovietice şi apoi retrăgându-se. Căutau să spargă formaţiunile atacatorilor, pentru a le distruge apoi treptat, aceste ciocniri purtând numele de *motti* – „lemne de foc" – despicarea duşmanului. Printre eroii acestei campanii s-a numărat şi locotenentul-colonel Aaro Pajari, care s-a prăbuşit în plină acţiune din pricina unei afecţiuni cardiace, dar a reuşit cumva să-şi revină şi să continue. Asemenea multora dintre compatrioţii alături de care lupta, Pajari nu era militar de meserie, însă, la Tolvajärvi, a reuşit să obţină o victorie remarcabilă împotriva unor forţe net superioare. În săptămânile de luptă de la Kollaa, finlandezii au utilizat două tunuri franţuzeşti de 89 mm, turnate în 1871, care trăgeau cu praf de puşcă. În sectorul nordic, apărarea era susţinută de un tren blindat din 1918, care făcea întruna curse între punctele ameninţate.

Armata Roşie era incredibil de prost echipată pentru un război în condiţii de iarnă. Divizia 44, de pildă, le-a împărţit oamenilor un manual de tactică de luptă pe schiuri, însă nu şi schiuri; în primele săptămâni, tancurile ruseşti nu erau nici măcar vopsite în alb. Finlandezii, în schimb, au trimis patrule pe schiuri, care să blocheze drumurile din spatele frontului şi să atace coloanele de aprovizionare ale sovieticilor, adesea pe timpul nopţii. Un regiment finlandez de infanterie era condus de colonelul Hjalmar Siilasvuo. Avocat de meserie, scund, blond şi tenace, Siilasvuo a organizat o rezistenţă prelungită în satul Suomussalmi şi, în cele din urmă, s-a trezit comandând o întreagă divizie. Ruşii erau impresionaţi de calităţile lunetiştilor finlandezi, pe care îi botezaseră „cuci". Şeful de stat-major al Armatei a IX-a, comandată de generalul Vasili Ciuikov, a făcut o analiză a eşecurilor din campania finlandeză, trăgând concluzia că ofensiva depinsese prea mult de drumuri: „Unităţile noastre, saturate de tehnologie (în special artilerie şi vehicule de transport), sunt incapabile să facă manevre şi să lupte în acest teatru." Soldaţii, zicea el, „se tem de pădure şi nu ştiu să schieze."[17]

Finlandezii deplângeau amarnic maniera în care duşmanii lor înţelegeau să poarte un război. Un general rus ajuns în pragul

disperării a încercat să demineze un câmp mânând pe întinsul lui o herghelie de cai; finlandezii, mari iubitori de animale, au fost îngroziţi de carnajul care a urmat. Un bărbat, privind la cadavrele soldaţilor ruşi din sectorul nordic, a spus: „Anul ăsta, lupii vor mânca pe săturate." Carl Mydans, fotograf al revistei americane *Life*, descria tabloul oferit de un câmp de bătălie îngheţat: „Lupta aproape că se încheiase când am urcat noi pe cărarea înzăpezită ce ducea de la şosea la râu... Ruşii morţi erau nişte pete pe crusta de gheaţă. Zăceau ici, colo, contorsionaţi, în mantalele lor grele şi cu pâslari informi, cu chipurile îngălbenite şi genele albite de un strat de chiciură. Dincolo de gheaţă, pădurea era plină de arme abandonate, fotografii şi scrisori, cârnaţi, pâine şi pantofi. Dincoace, erau tancuri moarte, cu şenile explodate, căruţe, cai şi soldaţi morţi, blocând drumul şi murdărind zăpada de sub pinii înalţi şi negri."[18]

Atacul sovietic a provocat un şoc în întreaga lume, cu atât mai mult cu cât svastica era un simbol finlandez aducător de noroc. Opinia publică era categoric de partea victimelor. În Italia fascistă, s-au organizat demonstraţii profinlandeze. Britanicii şi francezii considerau acţiunea lui Stalin o dovadă în plus a distrugătoarei colaborări ruso-germane, ce se manifestase deja în Polonia, deşi, în realitate, Berlinul nu avusese niciun amestec în această afacere. Aliaţii, entuziasmaţi, voiau să trimită ajutor militar Finlandei. Generalul francez Maxime Weygand îi scria lui Gamelin, îndemându-l să adopte această măsură, care, în ochii francezilor, avea supremul avantaj de a îndepărta conflictul de graniţele lor: „Consider că este esenţial să distrugem Uniunea Sovietică în Finlanda... şi în alte locuri."[19] Dar, în ciuda discuţiilor aprinse despre o posibilă expediţie anglo-franceză în Finlanda, în lunile care au urmat, dificultăţile concrete au părut a fi covârşitoare. Dacă ar fi fost prim-ministru, Winston Churchill probabil că ar fi lansat operaţiuni împotriva ruşilor. Dar guvernul Chamberlain, în care Churchill, prim lord al Amiralităţii, era printre puţinii care susţineau o politică activă, nu avea curajul să facă Uniunii Sovietice o declaraţie de război gratuită când ameninţarea germană nu fusese încă înlăturată.

Mareşalul Mannerheim conducea campania după un meticulos program personal: era deşteptat la ora 7, în camera lui de la Hotelul Seurahuone, din Mikkeli, la vreo 65 km în spatele frontului; după o oră, se prezenta la micul dejun într-o ţinută impecabilă, apoi era dus cu maşina la cartierul general amplasat într-o şcoală părăsită, situată la câteva sute de metri depărtare. Membru al micii şi intimei societăţi finlandeze, mareşalul insista să i se citească, unul câte unul, numele victimelor de pe câmpul de luptă. În primele săptămâni de război, cunoscând limitele de care suferea armata lui, s-a împotrivit cu hotărâre cererii subordonaţilor săi de a avansa şi de a

exploata succesele obținute. Pe 23 decembrie, finlandezii au lansat totuși un contraatac în istmul Carelia. Infanteriștii s-a năpustit înainte, strigând *hakkaa päälle!* – „omorâți-i!"; lipsiți de artilerie și de sprijin aerian, au fost respinși cu pierderi grele.

Guvernul finlandez nu s-a amăgit niciodată cu ideea că ar putea să-i înfrângă definitiv pe ruși. Unica sa aspirație era să facă inacceptabil de mare prețul realizării ambițiilor lui Stalin. O strategie sortită eșecului, dat fiind că era îndreptată împotriva unui inamic indiferent la pierderile umane. Răspunsul lui Stalin la dificultățile, ba chiar la umilințele suferite în timpul ofensivei din decembrie a fost să-i înlocuiască pe ofițerii superiori incompetenți – un comandant de divizie a fost împușcat, iar altul a stat până la sfârșitul războiului în Gulag – și să trimită întăriri masive. Au fost construite drumuri de gheață, capabile să susțină greutatea tancurilor, așternându-se zăpadă bătătorită peste bușteni, care au fost ulterior stropiți cu apă și lăsați să înghețe. Finlandezii porniseră la război cu muniție de artilerie pentru trei săptămâni; combustibilul și muniția pentru arme de calibru mic trebuiau să ajungă 60 de zile. În ianuarie, aceste rezerve erau aproape epuizate.

Lumea a salutat cu uimire și admirație succesul inițial al finlandezilor. Mannerheim a devenit un erou foarte popular în Occident, iar prim-ministrul francez, Edouard Daladier, a promis că, până la sfârșitul lui februarie, va trimite Finlandei 100 de avioane și 50 000 de soldați, însă nu a mișcat niciodată un deget ca să-și respecte făgăduiala. La Paris, scriitorul Arthur Koestler nota cu dispreț că acest entuziasm al francezilor față de victoriile Finlandei amintește „de un voyeur care își procură satisfacțiile privind la isprăvile virile ale altora, pe care nu e în stare să le imite". În Marea Britanie, stânga, a cărei voce era săptămânalul *Tribune*, a susținut la început din reflex cauza sovietică, după care a schimbat macazul, sprijinindu-i pe finlandezi.

Pentru Churchill, acțiunea sovieticilor era înrudită cu agresiunea nazistă. Primul lord al Amiralității a exultat aflând de eșecul lui Stalin, declarând la radio pe 20 ianuarie: „Finlanda, splendidă – nu, de-a dreptul sublimă – în ghearele primejdiei, Finlanda ne arată de ce sunt în stare oamenii liberi. Serviciul făcut de ea

omenirii este nepreţuit. Finlandezii au dat în vileag, ca să vadă toată lumea, incapacitatea militară a Armatei Roşii şi a Forţelor Aeriene Sovietice. Multe iluzii legate de Uniunea Sovietică au fost spulberate în aceste săptămâni de lupte crâncene dincolo de Cercul Polar. Oricine poate vedea cum descompune comunismul sufletul unei naţiuni; cum îl ticăloşeşte şi îl înfometează în vreme de pace, cum îi arată josnicia şi urâţenia în vreme de război."

Pe finlandezi, această retorică i-a îmbărbătat. Parlamentarul conservator Harold Macmillan, care a vizitat Finlanda, povestea că o controloare din Helsinski i-a spus: „Finlandezele vor continua să lupte, deoarece cred că veţi veni în ajutorul lor."[20] Opt mii de suedezi, 800 de norvegieni şi danezi, plus câţiva civili americani şi britanici au luat arma în mână ca voluntari; unii au ajuns în zona de conflict, însă niciunul nu a luptat efectiv. Marea Britanie nu avea armament nici pentru soldaţii săi, necum să mai aprovizioneze şi o naţiune care se lupta ea cu vitejie, dar împotriva altui duşman. Au fost trimise 30 de avioane de vânătoare Gloster Gladiator, 18 dintre acestea fiind doborâte în primele zece zile; finlandezii au fost obligaţi să le plătească cu banii jos, o anticipare a politicii americane de neutralitate faţă de Marea Britanie.

Nu încape îndoială că opinia publică britanică era favorabilă Finlandei, dar nu s-a făcut aproape nimic pentru a transpune în practică acest lucru, în afara pregătirii unei expediţii către Narvik, un port din nordul Norvegiei, ţară neutră. Aliaţii găseau foarte ispititoare ideea ca, sub pretextul ajutorului dat Finlandei, să debarce în Norvegia şi să taie legăturile Germaniei cu minele de fier din Suedia. Cinismul care caracterizase politica Aliaţilor în timpul campaniei din Polonia se manifesta astfel din nou. În primele luni ale anului 1940, Londra şi Parisul i-au îndemnat pe finlandezi să continue lupta, fiindcă o capitulare le-ar fi răpit lor pretextul de a interveni în Norvegia. Britanicii, care încă refuzau o ciocnire directă cu ruşii, au respins fantezista propunere a francezilor de a debarca o forţă expediţionară la Petsamo, pe coasta de nord a Finlandei.

La jumătatea lui ianuarie, a început o nouă ofensivă împotriva Finlandei. Într-un loc, 4 000 de ruşi au atacat 32 de finlandezi;

primii au pierdut 400 de oameni, dintre apărători supraviețuind numai patru. La 1 februarie, invadatorii au lansat un bombardament masiv asupra Liniei Mannerheim, urmat de atacuri ale infanteriei și blindatelor în număr covârșitor. Artileria finlandeză, atâta câtă era, aproape că își epuizase rezervele de muniție. Cu toate acestea, apărătorii au rămas pe poziții vreme de două săptămâni. La 15 februarie, un ofițer pe nume Wolf Halsti scria: „Spre după-amiază, a apărut în fața cortului nostru un sublocotenent în rezervă, un copilandru, care ne-a întrebat dacă avem ceva de mâncare în plus pentru el și oamenii lui... comanda un pluton format din «bărbați» cărora abia le dăduseră tuleiele. Le era frig, frică și foame și mergeau să se alăture trupelor aflate la barajul rutier de dinainte de Lähde."[21] A doua zi, Halsti adăuga: „S-a întors sublocotenentul, cu sânge pe haine, a cerut iar de mâncare... a pierdut armele și jumătate dintre oameni într-un atac rusesc." La fel de mult suferea și dușmanul, mai ales când era încercuit cu săptămânile în aceeași poziție. Iată ce scria un soldat rus pe 2 februarie: „E o dimineață deosebit de friguroasă, sunt aproape –35°C. N-am putut să dorm din pricina frigului. Artileria noastră a tras toată noaptea. După ce m-am trezit, m-am dus să mă ușurez, dar, în aceeași clipă, un finlandez a deschis focul și un glonț a lovit pământul între picioarele mele. Nu mă mai ușurasem din 25 ianuarie."[22]

Această luptă dezechilibrată nu putea să continue la nesfârșit. Guvernul finlandez a făcut un ultim și zadarnic apel la ajutorul Suediei. Britanicii și francezii au oferit un ajutor militar simbolic: la 12 martie, când o delegație finlandeză semna armistițiul la Moscova, trupele se îmbarcaseră, dar încă nu porniseră la drum. La câteva minute după ce documentul a intrat în vigoare, sovieticii s-au răzbunat printr-un ultim bombardament asupra pozițiilor deținute de inamicul înfrânt. Un ofițer finlandez le scria alor săi: „Un lucru e clar: nu am dat bir cu fugiții. Eram pregătiți să rezistăm până la ultimul om. Stăm cu fruntea sus pentru că trei luni și jumătate am luptat din răsputeri."[23]

Carl Mydans s-a trezit într-un tren spre Suedia alături de trei ofițeri finlandezi, unul dintre ei intrând în vorbă cu americanul: „Măcar dumneata le vei spune că am luptat vitejește." Mydans a

mormăit că aşa va face. Atunci, colonelul a izbucnit: „Ţara dumitale trebuia să ne ajute... Aţi promis, iar noi v-am crezut." L-a înşfăcat pe Mydans şi a început să-l zgâlţâie, strigând: „Şase bombardiere Brewster nenorocite, fără piese de schimb! Iar britanicii ne-au trimis puşti din războiul trecut, şi alea defecte!" Apoi a început să plângă cu suspine[24].

Pacea impusă de Stalin a uluit lumea prin caracterul ei moderat. Acesta şi-a văzut împlinite pretenţiile teritoriale, echivalente cu 10% din teritoriul Finlandei, dar nu a ocupat întreaga ţară, aşa cum probabil că ar fi putut să o facă. Se pare că s-a ferit să provoace indignarea întregii lumi într-un moment în care erau în joc chestiuni mai importante. Încrederea îi fusese zdruncinată de pierderile suferite – cel puţin 127 000 de morţi, poate chiar un sfert de milion, faţă de cei 48 243 de morţi şi 420 000 de oameni rămaşi fără adăpost în tabăra Finlandei. Prizonierii sovietici eliberaţi de finlandezi au fost expediaţi de Stalin în Gulag, ca să reflecteze la trădarea comisă, de a fi acceptat captivitatea.

Campania finlandeză nu a avut nicio relevanţă în conflictul dintre Germania şi Aliaţi, dar a influenţat semnificativ strategia ambelor părţi. Şi Germania, şi Aliaţii au tras concluzia că Uniunea Sovietică era un tigru de hârtie; că armatele lui Stalin erau slabe, iar comandanţii lui, nişte cârpaci. După armistiţiu, cum nu reuşise să obţină vreun ajutor util din partea britanicilor şi francezilor, Finlanda a făcut apel la Germania pentru asistenţă militară, Hitler fiind mai mult decât bucuros să i-o acorde. Ruşii au tras învăţăminte preţioase din acest război şi au procedat la echiparea Armatei Roşii cu îmbrăcăminte de iarnă, camuflaj şi lubrifianţi pentru temperaturi negative, toate având să joace un rol vital în viitoarele campanii. Lumea însă nu a văzut decât că prestigiul Rusiei a fost ştirbit de una dintre cele mai mici naţiuni europene.

În timp ce finlandezii luptau pentru supravieţuire, armatele aliate au petrecut iarna 1939–1940 la frontiera cu Germania, tremurând de frig în buncăre şi tranşee înzăpezite. Churchill a căutat să valorifice la maximum din punct de vedere psihologic şi propagandistic micile încăierări ale Marinei Regale cu submarinele şi

navele germane. Un fapt senzațional s-a produs la 13 decembrie, trei crucișătoare britanice întâlnind, în largul coastelor statului Uruguay, cuirasatul de buzunar *Graf Spee*. În bătălia ce a urmat, navele britanice au fost serios avariate de vasul german, mult mai bine echipat, însă și *Graf Spee* a suferit pagube care l-au determinat pe comandant să caute refugiu la Montevideo. Nava a fost scufundată la 17 decembrie, ca să nu mai riște o altă ciocnire, iar căpitanul ei s-a sinucis, deznodământ pe care Aliații l-au prezentat drept o victorie obținută cu dibăcie. Britanicii s-au străduit să-și facă prieteni dincolo de Atlantic sau cel puțin să-și tempereze atitudinea războinică pentru a nu ofensa opinia publică din SUA. Aflând că americanii sunt supărați din cauza percheziţiilor făcute de Marina Regală asupra vaselor lor bănuite de contrabandă, Churchill a ordonat la 29 ianuarie 1940 ca nicio navă sub pavilion SUA să nu mai fie escortată cu forța în zona britanică de conflict. Această concesie nu a fost dezvăluită pentru ca alte țări neutre, ale căror nave erau supuse inspecțiilor, să nu se considere ofensate.

Între timp, liderii politici și militari ai țărilor aliate se ciondăneau: concepția franceză era în continuare dominată de hotărârea de a nu-l provoca direct pe Hitler printr-o acțiune militară; francezii au refuzat până și să bombardeze landul Saarland, puternic industrializat, aflat chiar lângă ei. Guvernul Daladier, favorabil unei inițiative întreprinse cât mai departe de teritoriul Franței, era tentat de ideea înăspririi blocadei asupra Germaniei prin stoparea aprovizionării acesteia cu minereu de fier din Suedia. Aceasta presupunea însă violarea neutralității Norvegiei fie prin minarea rutei maritime din apropierea coastei, pentru a forța navele germane să rămână în larg, fie prin aducerea de trupe și avioane de luptă pe țărm, fie prin ambele metode. Premierul britanic și ministrul său de externe, Neville Chamberlain, respectiv lordul Halifax, nu erau dispuși să adopte o atare strategie, în ciuda îndemnurilor lui Churchill. Multe zile s-au pierdut cu planificarea și pregătirea unei expediții norvegiene, însă operațiunea în sine a fost în mod repetat amânată.

Șeful Marelui Stat-Major Imperial, generalul Edmund Ironside, scria: „Francezii... propun niște idei de-a dreptul năstrușnice.

Sunt complet lipsiți de scrupule." Gamelin avea să spună: „Opinia publică nu știa ce vrea, dar voia altceva și, mai presus de orice, voia acțiune." Un ofițer francez de marină, devenit mai târziu istoric, Jacques Mordal, scria cu dispreț: „Ideea era să facem ceva, chiar și o prostie."[25] Un plan britanic de minare a Rinului s-a transformat într-un nou prilej de dispută, francezii temându-se că germanii vor căuta să se răzbune.

Popoarele celor două țări nu știau aproape nimic despre aceste discuții. Oamenii vedeau doar că armatele lor lâncezeau în zăpada de la frontieră, săpând tranșee și uitându-se lung la nemți. Un sentiment de zădărnicie îi chinuia pe tineri și bătrâni deopotrivă, pe liderii naționali și cetățenii de rând: „Lumea se căsătorește, se logodește sau face copii", scria pe 7 aprilie o dactilografă de 23 de ani din Liverpool, pe nume Doris Melling. „Asta mă face să mă simt învechită și străină."[26] Cu toate acestea, ea se declara neimpresionată de o afirmație frivolă, făcută în *Sunday Express* din ziua aceea, de editorialistul Lord Castlerosse, conform căreia o fată care nu își găsea un soț până la sfârșitul războiului nici nu se străduia prea tare să afle unul. „Majoritatea prietenelor mele au eșuat în viața conjugală – nu au un cămin ca lumea, și-au păstrat slujbele și altele asemenea."

La cei 30 de ani ai săi, Maggie Joy Blunt, autoare de lucrări despre arhitectură și o persoană cu puternice vederi de stânga, locuia în Slough, la vest de Londra. Pe 16 decembrie 1939, ea observa că aspectul cel mai remarcabil al războiului era acela că viața majorității oamenilor nu se schimbase prea mult:

> Trebuie să suportăm unele neplăceri – camuflajul, rațiile de benzină, schimbarea mersului autobuzelor și trenurilor, lipsa spectacolelor de teatru, prețurile mai mari la alimente, lipsa anumitor produse de bază, precum acumulatorii, zahărul, untul. Unii adulți fac munci pe care nu le-au mai făcut niciodată și pe care nici n-au crezut că le vor face. Dar nu există nicio schimbare semnificativă în modul nostru de viață, în sistemele de ocupare sau educație, în ideile ori ambițiile noastre... E ca și cum am încerca să mai jucăm un set la tenis înainte să se dezlănțuie furtuna... Un parlamentar local... afirma că nu e deloc în favoarea

> acestui război „somnoros". Împrăștierea de manifeste [despre Germania] e la fel de eficientă ca împrăștierea de confeti. Regret că trebuie să spun asta, însă va trebui să-i facem pe germani să sufere pentru ca pacea să devină posibilă.[27]

De-ar fi știut ea și compatrioții ei că, în iarna lui 1939, naziștii aveau și ei o mulțime de probleme. Când intrase în război, Germania era în pragul falimentului din cauza cheltuielilor făcute de Hitler cu înarmarea. Banii rămași pentru scopuri civile erau atât de puțini, încât sistemul feroviar se năruia și ducea mare lipsă de material rulant. Două accidente feroviare grave făcuseră 230 de morți și stârniseră furia opiniei publice. Cum naziștii nu reușeau să asigure circulația regulată a trenurilor, industria suferea din cauză că livrările de cărbune fuseseră întrerupte, iar Gestapoul raporta existența unei nemulțumiri generale privind transportul călătorilor. Blocada instituită de Aliați dusese la prăbușirea piețelor de export și la o gravă penurie de materii prime. Hitler își dorea ca, pe 12 noiembrie, să înceapă o mare ofensivă în Vest și s-a înfuriat când Wehrmachtul a insistat ca acțiunea să fie amânată până în primăvară. Generalii considerau că vremea este total nefavorabilă unei ofensive majore și recunoșteau deficiențele armatei lor, vădite de campania poloneză: Wehrmachtul ducea lipsă de vehicule și armament de toate tipurile. Odată cu sporirea efectivelor militare, forța de muncă din industria germană, care, în mai 1939, număra 24,5 milioane de lucrători, a scăzut cu patru milioane. Politica industrială se caracteriza prin oscilații puternice și reduceri arbitrare ale producției, impuse de penuria de oțel.

Decizia de a concentra eforturile imediate în direcția fabricării muniției și bombardierelor ușoare Ju88 avea să influențeze mulți ani producția germană de armament. Luftwaffe s-a convins că va da lovitura cu Ju88, aparatul având merite neîndoielnice. Mai târziu însă, lipsa avioanelor de ultimă generație a devenit un handicap sever. Marina germană era în continuare lipsită de forță, amiralul Raeder observând cu tristețe că „nu este dotată adecvat pentru marea luptă... tot ce poate demonstra este că știe să se ducă la fund cu demnitate". Puterea militară a Germaniei

din iarna lui 1939 era doar cu foarte puțin superioară celei a inamicului. În contextul acestor dificultăți, e cu atât mai remarcabil faptul că Hitler a putut să domine mai departe conflictul din punct de vedere psihologic. Marele său avantaj a fost acela că, deși își luaseră angajamentul de principiu să înfrunte și să zdrobească nazismul, Aliaților le lipsea apetitul pentru inițiativele sângeroase și sacrificiile omenești necesare îndeplinirii obiectivului. Astfel, Führerul a fost lăsat să-și aranjeze ploile.

În săptămânile de dinaintea atacului german din Vest, relațiile dintre cele două națiuni aliate s-au stricat – fiecare o considera pe cealaltă incapabilă să poarte un război. Opinia publică franceză s-a întors împotriva prim-ministrului Daladier, care, la 20 martie, a cerut votul de încredere al parlamentului. Numai un deputat a votat împotriva lui, 239 au votat pentru – 300 însă s-au abținut. Daladier a demisionat, dar a rămas în guvern ca ministru al apărării, iar locul său a fost luat de Paul Reynaud. Noul lider francez era un conservator în vârstă de 62 de ani, cunoscut pentru inteligența deosebită și fizicul neimpresionant – avea mai puțin de 1,60 m. Dornic să preia inițiativa, acesta a propus o debarcare în Norvegia și bombardarea câmpurilor petrolifere sovietice de la Baku. Gamelin comenta cu amar: „După Daladier, care nu era în stare să ia nicio hotărâre, ne-am pricopsit cu Reynaud, care ia una la cinci minute."[28] Noul prim-ministru a susținut inițial planul preferat de Churchill de a mina cursul Rinului, dar a fost refuzat de miniștrii lui, care se temeau încă de răzbunarea germanilor. Britanicii au spus că, dacă Franța nu vrea să susțină această operațiune, nici ei nu vor susține debarcarea la Narvik.

În primele zile ale lui aprilie, când zăpada de pe continent s-a topit, armatele au ieșit ca din hibernare și s-au uitat în jur să vadă ce le-ar putea aduce noul sezon de operațiuni. În sfârșit, Churchill a reușit să-și convingă colegii din guvern să susțină minarea apelor teritoriale norvegiene. Patru distrugătoare au ridicat ancora pentru a duce la îndeplinire ordinul, iar o mică forță terestră s-a îmbarcat în porturile britanice, gata s-o pornească spre Norvegia în caz că germanii reacționau la inițiativa Marinei Regale. Londra uitase că flota germană era deja în larg. De luni bune, Hitler se temea de

o intervenţie britanică în Norvegia, care ar fi întrerupt aprovizionarea Germaniei cu minereu de fier. Agitaţia lui a atins punctul culminant la 14 februarie 1940, când distrugătoarele Marinei Regale au urmărit într-un fiord norvegian nava *Altmark*, care aprovizionase cuirasatul *Graf Spee*, pentru a elibera 299 de marinari britanici din flota comercială. Hotărât să zădărnicească planurile englezilor de a pune piciorul în Norvegia, pe 2 aprilie, Hitler a dat ordin ca navele sale să ridice ancora şi să înceapă invazia.

Marina şi aviaţia britanică au observat că germanii fac intense pregătiri navale, însă comandanţii marinei erau atât de ocupaţi cu iminenta operaţiune de minare, încât nu şi-au dat seama că aceste mişcări anunţau o acţiune, nu o reacţie din partea germanilor. Amiralitatea a dedus că navele de război ale amiralului Raeder urmau să iasă în Atlantic şi să atace rutele maritime britanice; aceasta i-a determinat pe britanici să trimită bună parte din Flota Internă la mare distanţă de Norvegia. În ziua de 8 aprilie, înainte de răsăritul soarelui, Marina Regală a reuşit într-adevăr să creeze un câmp de mine în apele de coastă norvegiene. Peste numai câteva ore însă, Germania a început invazia în aer şi pe mare cu scopul de a ocupa întreaga ţară. Războiul ciudat luase sfârşit.

Capitolul 3

Războaie-fulger în Vest

1. Norvegia

Țările europene mai mici au căutat să nu se implice în război. Majoritatea s-au împotrivit unei alianțe cu Germania, care presupunea acceptarea hegemoniei lui Hitler, însă chiar și cele care priveau cu ochi buni obiectivele țărilor democratice s-au ferit să li se alăture în luptă. Experiența istorică le demonstrase că astfel s-ar fi expus la ororile unui război în schimbul unor avantaje nesemnificative. Soarta Poloniei și a Finlandei arătase limpede că Aliații nu erau capabili să-i apere pe cei căzuți victimă dictatorilor. Olanda și țările scandinave reușiseră să-și păstreze neutralitatea în Primul Război Mondial. De ce n-ar fi reușit și acum? În iarna lui 1939, toți s-au străduit din răsputeri să nu-l provoace pe Hitler. Norvegienii erau mai îngrijorați de planurile britanicilor privitoare la linia lor de coastă decât de cele ale germanilor.. Pe 9 aprilie, la ora 1.30, un consilier l-a trezit din somn pe regele Haakon al Norvegiei și i-a raportat: „Majestate, suntem în război!” Monarhul a replicat prompt: „Împotriva cui?”

În ciuda avertismentelor repetate privind iminența unei invazii germane, micuța armată norvegiană nu fusese mobilizată. În capitală s-a instalat rapid camuflajul, însă bătrânul general Kristian Laake, șeful Marelui Stat-Major, a avut o reacție slabă la vestea că navele de război germane se apropiau de fiordul Oslo. El a ordonat ca rezerviștii să fie mobilizați prin poștă, ceea ce însemna că oamenii aveau să se strângă sub arme abia la 11 aprilie. Ofițerii lui au protestat, dar Laake continua să nege o realitate evidentă:

„Puțină mișcare o să le facă bine soldaților noștri!" a declarat el împăciuitor. Navele de război germane au intrat în porturi și au început să debarce trupe. Norvegienii, francezii și britanicii își făcuseră iluzii că Hitler nu va îndrăzni în veci să invadeze Norvegia, sfidând Marina Regală. Informațiile insuficiente și desfășurarea eronată a trupelor au făcut ca Amiralitatea să piardă cel mai bun prilej de a da lovituri grele trupelor germane în momentul debarcării acestora, la 9 aprilie. Ulterior, cu toate că invadatorii au fost intens hărțuiți pe mare, nici Marina Regală nu a fost lăsată în pace de Luftwaffe și Kriegsmarine. Între coasta norvegiană și cea britanică, distanța cea mai mică este de circa 650 km, ceea ce făcea imposibilă trimiterea unor misiuni aeriene de protecție. Navele erau vulnerabile la atacurile bombardierelor, fapt ce, în scurtă vreme, avea să fie demonstrat cu brutalitate.

Cel mai dramatic episod al primei dimineți a campaniei s-a desfășurat în fiordul Oslo, curând după ora 4. Noul crucișător *Blücher*, având la bord mii de soldați germani, se apropia de străvechea fortăreață Oscarsborg. Cele două tunuri ale acesteia, numite „Moise" și „Aaron" și datând din secolul al XIX-lea, au fost încărcate cu mare trudă. Comandantul fortăreței, colonelul Birger Eriksen, cunoscând limitele artileriștilor săi, a ordonat să nu se tragă decât în ultima clipă. Crucișătorul era la numai 500 m de țărm când tunurile au zvârlit proiectilele. Unul dintre ele a lovit centrul de control antiaerian de pe puntea crucișătorului, în vreme ce altul a distrus o magazie de combustibil pentru avioane, din care a țâșnit o coloană de foc. După ce a mai fost lovit de două ori cu torpile lansate de pe uscat, în doar câteva minute, *Blücher* a luat foc și s-a înclinat puternic, muniția de la bord explodând. Nava s-a scufundat, luând cu ea o mie de soldați germani.

Apoi, capitala Norvegiei a fost cuprinsă de confuzie, devenind scena unei comedii negre. Comandantul desemnat să conducă atacul, generalul Erich Engelbrecht, se afla la bordul crucișătorului avariat. A fost salvat din apele fiordului de niște norvegieni care l-au luat prizonier, lăsându-i temporar pe invadatori fără lider. Generalul Laake a urmat exemplul ofițerilor din subordine și a părăsit orașul, luând mai întâi tramvaiul, apoi încercând,

fără succes, să facă autostopul și, în cele din urmă, reușind să prindă un tren. Guvernul norvegian și-a depus demisia, dar regele a respins-o. Parlamentul național, Storting, a intrat în sesiune de urgență, dezbătând cu înflăcărare beneficiile unei capitulări. Miniștrii au propus să fie dărâmate câteva poduri-cheie pentru a opri înaintarea dușmanului, dar mai mulți deputați și-au exprimat dezacordul față de „distrugerea unor valoroase opere de arhitectură". Ambasadorul britanic a prezentat un mesaj în care Londra promitea ajutor, dar nu a precizat când se va materializa acesta. Parașutiștii germani au ocupat aeroportul din Oslo, majoritatea porturilor din sud-vestul țării căzând, în scurtă vreme, în mâna inamicului. Primele unități ale celor șase divizii au debarcat și și-au ocupat pozițiile, timp în care guvernul a fugit în nord.

Printre cei care urmăreau năuciți sosirea invadatorilor în Oslo se număra și Ruth Maier, o evreică austriacă de 19 ani, refugiată în Norvegia. La 10 aprilie, în suburbia Lillestrøm, Ruth descria în jurnalul ei o scenă care avea să devină o realitate tragică în toată Europa: „Îi consider pe germani mai degrabă o calamitate naturală decât un popor... Ne uităm cum oamenii ies pe rând din pivnițe și se adună pe străzi, cu cărucioare pentru copii, pături de lână și copii mici. Stau în camioane, în căruțe cu cai, în taxiuri și mașini particulare. E ca într-un film pe care l-am văzut mai demult: refugiați finlandezi, polonezi, albanezi, chinezi... E atât de simplu și atât de trist: oamenii sunt «evacuați» cu pături de lână, tacâmuri de argint și copii în brațe. Fug din calea bombelor."[1]

Norvegienii le-au răspuns invadatorilor cu o implacabilă ostilitate. Chiar obligați să-și recunoască înfrângerea, nu s-au arătat impresionați de explicații. Ruth Maier a auzit trei soldați germani spunând unui grup de locuitori ai capitalei că 60 000 de etnici germani fuseseră uciși de polonezi înainte ca Wehrmachtul să intervină pentru salvarea lor. Ruth a izbucnit în râs.

> [Omul] se întoarce spre mine și zice: „Râdeți, Fräulein?" „Da." „Și Führerul nostru!" continuă el cu ochii umezi. „Evident că este și el om ca noi, dar e cel mai bun, cel mai bun din Europa." [Soldatul] cu ochi albaștri ca cerul – umezi și ei acum – îl aprobă dând din cap: „Cel mai bun... cel mai bun...!" Se apropie și alții să asculte.

> Norvegianul zice: „Chiar trebuie să credem că aţi venit încoace să ne apăraţi?... Aşa scrie aici!" Şi îi arată un ziar... „Să vă apărăm? Nu, nu asta facem." Dar e întrerupt de blond. „Ba da, sigur că asta facem." Cel cu păr şaten se gândeşte o clipă, apoi zice: „Da, de fapt, dacă e să fim cinstiţi... vă apărăm de englezi." Norvegianul: „Şi dumneata crezi asta?"[2]

Încrederea majorităţii germanilor în justeţea, dar şi în oportunitatea misiunii lor a fost întărită de succesul ei fulgerător. Invadatorii au încercuit complet sudul Norvegiei, punând mâna pe căile de comunicaţie cu Germania după ce au ocupat peninsula daneză aproape fără să întâmpine rezistenţă. Parlamentul ţării s-a reunit din nou în orăşelul Elverum, la 65 km de Oslo, dezbaterile înteţindu-se la aflarea veştii că germanii puseseră un trădător la cârma regimului-marionetă de la Oslo. „Avem acum un guvern Kuusinen", a declarat dispreţuitor prim-ministrul Norvegiei, făcând aluzie la comunistul finlandez Otto Kuusinen, care sprijinise invazia sovietică a ţării lui. Omologul său norvegian, Vidkun Quisling, va ajunge însă şi mai celebru, numele său intrând în vocabularul limbii engleze*.

Patru autobuze în drum spre Elverum, pline cu paraşutişti germani, au devenit ţinta unui atac armat lansat din spatele unei baricade ridicate pe şosea de membrii unui club de tir; norvegienii i-au respins pe invadatori, siliţi să se retragă în dezordine, şi l-au rănit mortal pe ataşatul german al aerului, căpitanul Eberhard Spiller, care primise misiunea de a aresta conducerea ţării. Familia regală norvegiană şi miniştrii s-au refugiat în mare taină în sătucul Nybergsund. Regele Haakon al VII-lea era un danez înalt, slab, în vârstă de 67 de ani şi fusese ales monarh în 1905, când norvegienii şi-au câştigat independenţa faţă de Suedia. În 1940, el a dovedit curaj şi demnitate. La o şedinţă de guvern ţinută în seara zilei de 10 aprilie, printre troienele din Nybergsund, monarhul s-a adresat miniştrilor cu o voce înaltă, tremurătoare: „Sunt profund mişcat de ideea că trebuie să-mi asum personal responsabilitatea pentru suferinţele ce se vor abate asupra ţării şi poporului nostru

---

* Quisling a devenit substantiv comun, cu sensul de „colaboraţionist" (n.trad.).

dacă pretenţiile germanilor sunt respinse... Guvernul este liber să decidă, dar eu îmi voi exprima clar poziţia: nu pot să accept... Ar fi în contradicţie cu ceea ce socotesc a fi datoria mea de rege." Decât să cedeze insistenţelor Berlinului de a-l sprijini pe Quisling, prefera să abdice. Bătrânul rege s-a cufundat în tăcere şi a rămas aşa vreme îndelungată, după care a izbucnit în lacrimi. În cele din urmă, a continuat: „Acum, guvernul trebuie să hotărască. Decizia lui nu este în niciun fel legată de poziţia mea... Dar am simţit că este de datoria mea să o fac cunoscută."[3]

Norvegienii s-au angajat să continue lupta şi, astfel, să le dea timp Aliaţilor să trimită ajutoare. A doua zi, pe 11 aprilie, Haakon şi fiul lui, prinţul Olav, se întreţineau cu miniştrii când germanii au bombardat intens Nybergsund în tentativa de a decapita conducerea ţării. Politicienii s-au adăpostit într-o cocină, iar regele şi consilierii lui s-au ascuns într-o pădure din apropiere. Nu a fost ucis nimeni, şi cu toate că norvegienii au fost serios zguduiţi de tirul mitralierelor cu care erau echipate avioanele Heinkel, hotărârea lor a rămas neclintită. Haakon a fost şocat să vadă că germanii deschid focul împotriva unor civili. „Nu suportam să mă uit... copii ghemuiţi în zăpadă, în vreme ce gloanţele secerau copacii şi ramurile cădeau peste ei." A jurat că nu va mai căuta niciodată adăpost într-un loc în care prezenţa lui reprezenta un pericol pentru nişte nevinovaţi.

Regele şi miniştrii au discutat pe scurt despre ideea prim-ministrului de a se refugia în Suedia. Haakon nici nu voia să audă, astfel că liderii ţării s-au mutat la Lillehammer ca să continue lupta. Bătrânul general Laake a fost înlocuit la comanda armatei de gen. Otto Ruge, un om curajos şi energic, căruia un ofiţer britanic i-a făcut supremul compliment de a-l asemăna cu un maestru de vânătoare. Mobilizarea tardivă s-a făcut haotic, depozitele şi arsenalele din sud fiind în mâinile germanilor, însă cei 40 000 de oameni care au răspuns chemării erau patrioţi înflăcăraţi. Frank Foley, omul de la Oslo al Serviciului Secret britanic, a expediat o telegramă laconică: „Nu se poate imagina stare materială jalnică armată, dar oamenii, excepţionali."[4] În săptămânile ce au urmat, norvegienii au luptat eroic pentru apărarea ţării lor. Existau puţine oraşe mari; majoritatea populaţiei era risipită în comunităţi mici, situate în apropierea fiordurilor şi

legate unele de altele prin șosele înguste, ce străbăteau defileurile. Trezindu-se că trebuie să lupte în Norvegia, comandanții germani, britanici și francezi s-au văzut nevoiți să adune informații despre câmpul de luptă din ghiduri de călătorie Baedeker, pe care le cumpărau de la librăriile din Berlin, Londra și Paris.

Forţele pe care britanicii şi francezii au reuşit să le încropească şi să le trimită în Norvegia în săptămânile ce au urmat invaziei germane erau de tot râsul. Aproape toate unităţile armatei britanice erau desfăşurate în Franţa; numai douăsprezece batalioane teritoriale, cu soldaţi instruiţi doar pe jumătate, mai erau disponibile pentru traversarea Mării Nordului. Acestea au fost transportate treptat, în conformitate cu obiective care se schimbau din oră în oră. Nu aveau hărţi ori mijloace de transport, nici aparate de emisie-recepţie ca să comunice unele cu celelalte, darămite cu Londra. Au debarcat cu foarte puţin armament greu sau artilerie antiaeriană şi cu proviziile şi muniţia aruncate la întâmplare pe punţile navelor de transport. Soldaţii erau complet dezorientaţi. George Parsons a debarcat cu compania lui la Mojoen: „Închipuiţi-vă cum ne-am simţit când am dat cu ochii de un munte cu vârful îmbrăcat în gheaţă, înalt de vreo 600 m. Băieţi născuţi şi crescuţi în sudul Londrei, nu văzuserăm niciodată un munte, iar majoritatea nu fuseseră niciodată pe mare."[5]

Pe ţărm, chiar şi atunci când erau depăşite numeric, trupele germane se dovedeau mai energice şi mai bine pregătite din punct de vedere tactic decât cele ale Aliaţilor. Un ofiţer norvegian, colonelul David Thue, raporta guvernului său că o divizie britanică era alcătuită din „nişte flăcăi foarte tineri, care păreau să provină din mahalalele Londrei. S-au arătat foarte interesaţi de femeile din Romsdal şi au jefuit la întâmplare magazine şi case... Cum aud zgomotul unui motor de avion, se împrăştie ca iepurii"[6]. Iată ce raporta Ministerul de Externe britanic în fazele mai avansate ale campaniei: „Nişte soldaţi britanici beţi... s-au certat la un moment dat şi au ajuns să tragă asupra unor pescari norvegieni... Unii ofiţeri britanici... se poartă «cu aroganţa prusacilor», iar ofiţerii de marină sunt... atât de precauţi şi suspicioşi, încât îi tratează pe toţi norvegienii ca pe nişte potenţiali trădători, refuzând să creadă informaţiile de importanţă vitală ce li se dau."[7]

Haosul ce domnea în procesul de decizie sau cinismul Aliaţilor la adresa nefericiţilor cetăţeni norvegieni este de neînchipuit. Guvernul britanic a făcut promisiuni extravagante, ştiind foarte bine că nu avea cum să se ţină de ele. Cabinetul de război era interesat

în primul rând de Narvik și de posibilitatea de a ocupa și a menține un sector în jurul localității, pentru a bloca astfel ruta pe care germanii transportau, iarna, minereul de fier din Suedia. Fiordul Narvik a fost scena unor aprige ciocniri, în care ambele tabere au suferit pierderi grele. Un mic detașament britanic a reușit să ocupe o insulă din largul coastei, iar generalul aflat în fruntea acestuia a respins cu hotărâre îndemnurile comandantului flotei, amiralul William Boyle, conte de Cook și Orrery, un individ temperamental, de a ataca portul. Cork a încercat să-i insufle curaj subordonatului său, coborând în persoană pe țărm; fiind mic de statură, a fost obligat să-și abandoneze planurile de recunoaștere și pe cele de atac după ce s-a cufundat până la brâu în zăpada troienită.

La Londra, discuțiile pe marginea strategiei se sfârșeau tot mai des cu strigăte. Churchill urla cel mai tare, însă planurile lui extravagante erau zădărnicite de lipsa mijloacelor materiale. Miniștrii se certau între ei, cu francezii și cu șefii lor de cabinet. Coordonarea între comandanții armatei era inexistentă. În numai două săptămâni, s-au făcut și s-au abandonat șase planuri operaționale. Britanicii s-au lăsat convinși, fără prea multă tragere de inimă, că, din punct de vedere politic, era indispensabil să dea măcar impresia că îi ajută pe norvegieni să apere centrul țării, chiar dacă, din punct de vedere militar, era inutil. La Namsos și Åndalsnes, debarcările au avut loc într-o atmosferă de confuzie, ele atrăgând bombardamente susținute din partea trupelor germane, care au distrus depozitele de muniții tot atât de repede cum fuseseră construite și au făcut scrum clădirile de lemn ale celor două orășele. La Namsos, trupele franceze au jefuit magaziile britanicilor; s-au înregistrat accidente rutiere din cauza opiniilor divergente cu privire la acordarea priorității – la dreapta sau la stânga. Pe 17 aprilie, generalul-maior Frederick Hotblack tocmai primise instrucțiuni la Londra că urma să conducă un atac împotriva orașului Trondheim, când a suferit un atac cerebral și și-a pierdut cunoștința.

Brigada 148 britanică, al cărei comandant sfidase ordinele Londrei și plecase cu soldații lui să acorde ajutor direct armatei norvegiene, e bătută zdravăn de germani înainte ca supraviețuitorii, în număr de 300, să se retragă la bordul unor autobuze. Un

ofiţer de stat-major, trimis din Norvegia la Ministerul de Război să primească instrucţiuni, i-a spus la întoarcere generalului-maior Adrian Carton de Wiart, care conducea o altă grupare de forţe: „Puteţi să faceţi ce vreţi, fiindcă ei nu ştiu ce vor să facem." Trupele britanice s-au comportat onorabil în lupta de la Kvan, din 24–25 aprilie, după care au fost silite să se retragă.

În consecinţă, miniştrii şi şefii militari de la Londra au susţinut evacuarea trupelor din Namsos şi Åndalsnes. Neville Chamberlain, egoist ca întotdeauna, s-a temut ca vina pentru eşec să nu cadă asupra lui. Presa, încurajată de guvern, le insuflase britanicilor mari speranţe privind campania norvegiană; BBC vorbise aiurea despre faptul că Aliaţii „încinseseră Oslo cu un cerc de oţel". Acum, prim-ministrul medita în faţa colegilor că ar fi mai prudent să spună Camerei Comunelor că britanicii nu intenţionaseră nicicând să întreprindă operaţiuni de lungă durată în centrul Norvegiei. Francezii, sosiţi la Londra pe 27 aprilie pentru o întrunire a Consiliul Suprem de Război, au fost uluiţi când s-a propus să se lase totul baltă şi s-au opus cu îndârjire. Reynaud s-a întors la Paris pretinzând că reuşise să-i dinamizeze pe Chamberlain şi ai lui: „Le-am arătat ce să facă şi le-am inspirat dorinţa de a face." O iluzie: peste numai două ore, britanicii dădeau ordinul de evacuare. Pamela Street, fiica unui fermier din Wiltshire, nota cu tristeţe în jurnal: „Războiul continuă, ca o povară uriaşă care devine tot mai grea pe zi ce trece."[8]

Campania din Norvegia a născut neîncredere, ba chiar animozităţi între guvernele britanic şi francez, care s-au dovedit iremediabile chiar şi după căderea lui Chamberlain. Vorbind cu un coleg pe 27 aprilie, Reynaud deplângea inerţia miniştrilor britanici, „nişte moşi care nu ştiu să-şi asume un risc". Iată ce spunea Daladier cabinetului francez pe 4 mai: „Ar trebui să-i întrebăm pe britanici ce au de gând să facă; ei au cerut cu insistenţă acest război şi tot ei se fofilează când vine vorba de măsuri care i-ar putea afecta direct." Comandanţii militari britanici au primit ordinul ruşinos de a nu-i informa pe norvegieni că pleacă. Generalul Bernard Paget l-a ignorat, provocând astfel o scenă foarte emoţionantă, şeful Marelui Stat-Major norvegian, Otto Ruge, spunându-i:

„Aşadar Norvegia va avea soarta Cehoslovaciei şi a Poloniei. Dar de ce? De ce? Trupele dumneavoastră nu au fost înfrânte!" După această scurtă ieşire, Ruge a revenit la demnitatea şi calmul lui obişnuit. Unii istorici au criticat modul în care a apărat regiunea centrală a ţării, însă e greu de imaginat că mica lui armată ar fi putut fi dispusă în aşa fel încât rezultatul să fie diferit. Când regele Haakon şi guvernul său au ales exilul în Marea Britanie, el a refuzat să-şi părăsească soldaţii, insistând să împartă cu ei prizonieratul.

La Namsos, generalul-maior Carton de Wiart a respectat ordinul de evacuare, fără a-l informa pe comandantul norvegian, care s-a trezit cu flancul descoperit. După ce s-a retras cu mare dificultate spre port, subordonatul lui Ruge a mai găsit doar nişte provizii, câteva vehicule distruse şi un foarte încrezător mesaj de adio lăsat de Carton de Wiart. Generalul Claude Auchinleck, care a ocupat funcţia de comandant al trupelor aliate de la Narvik, avea să-i scrie mai târziu lui Ironside, şeful Marelui Stat-Major Imperial: „Cel mai rău este că trebuie să minţim pe toată lumea, fără excepţie, ca să nu se afle secretul. Situaţia în ceea ce-i priveşte pe norvegieni e deosebit de dificilă; te simţi cea mai mârşavă dintre fiinţe în momentul în care pretinzi că vei continua lupta când, de fapt, în aceeaşi clipă, tu renunţi."[9] În nordul îndepărtat, britanicii şi francezii concentraseră în jur de 26 000 de oameni pentru a-i înfrunta pe cei 4 000 de germani care ocupau acum oraşul Narvik. În mod uluitor, Aliaţii şi-au continuat operaţiunile în zonă până către sfârşitul lunii mai, chiar şi după începerea campaniei din Franţa, reuşind să captureze portul la capătul a 27 de zile de rezistenţă încrâncenată şi abilă din partea germanilor.

Confuzia ce domnea în privinţa loialităţilor şi naţionalităţilor, ce va deveni o trăsătură specifică a acestui război, era ilustrată şi de prezenţa, între atacatorii oraşului Narvik, a unor republicani spanioli, care se înrolaseră în Legiunea Străină după ce fuseseră expulzaţi din ţara lor. „Acei ofiţeri care n-au privit cu ochi buni includerea [lor] în Legiune (le puseseră tuturor eticheta de comunist) au fost foarte încântaţi de vitejia lor", scria căpitanul Pierre Lapie. „[Unul dintre] tinerii spanioli care au atacat un cuib de mitralieră german dincolo de Elvegard… a fost secerat de gloanţe la numai

câţiva metri distanţă. Un altul s-a năpustit înainte şi a zdrobit capul mitraliorului cu patul puştii."[10] Jurnalul de război al regimentului consemnează faptul că legionarii au urcat dealul abrupt din faţa oraşului, unde au ţinut piept unui contraatac furibund: „Căpitanul de Guittaut a fost ucis, iar locotenentul Garoux, grav rănit. Condusă de locotenentul Vadot, compania a reuşit să oprească contraatacul, iar germanii s-au retras, abandonându-şi morţii şi răniţii... sergentul Szabo fiind primul care a pus piciorul în oraş."

Totul a fost în zadar însă. Imediat după capturarea oraşului şi îngroparea morţilor, Aliaţii au început să se îmbarce din nou, dându-şi seama că poziţia era imposibil de apărat din punct de vedere strategic. Norvegienii au fost lăsaţi să contemple imaginea sutelor de case în ruine şi a civililor ucişi. Pe 7 iunie, regele şi guvernul lor au pornit spre Marea Britanie la bordul unui crucişător al Marinei Regale. Unii norvegieni au trecut prin adevărate peripeţii pentru a scăpa de ocupaţia germană şi a se alătura Aliaţilor, primind sprijinul ambasadorului sovietic de la Stockholm, remarcabila intelectuală Aleksandra Kollontai, spre a-şi continua drumul, întâi către est, apoi în jurul lumii, pentru a ajunge în cele din urmă în Marea Britanie.

Evacuarea centrului ţării, bombardat intens de aviaţie, a şocat şi a îngrozit opinia publică britanică. Iată ce scria pe 3 mai studentul Christopher Tomlin: „Sunt de-a dreptul uluit, foarte dezamăgit şi speriat de retragerea noastră... Dl Chamberlain... m-a făcut să cred că îi vom izgoni pe germani din Scandinavia. Acum mi s-au tăiat aripile; sunt abătut şi mă aştept la alte veşti proaste... Oare nu avem, nu putem găsi mai mulţi oameni de talia lui Churchill?"[11] În realitate, primul lord al Amiralităţii purta o însemnată responsabilitate pentru desfăşurarea grăbită şi haotică a trupelor în Norvegia. Forţele armate britanice nu avuseseră la dispoziţie resursele necesare unei intervenţii eficiente, acţiunile lor de mântuială fiind o insultă la adresa tragediei poporului norvegian. Retorica şi atitudinea războinică a lui Churchill, în contrast cu voinţa slabă manifestă a prim-ministrului Chamberlain, au născut însă un val de entuziasm popular în favoarea unei schimbări de guvern, de care s-au molipsit şi membrii Camerei Comunelor. La 10 mai,

prim-ministrul şi-a dat demisia. A doua zi, regele George al VI-lea l-a invitat pe Churchill să formeze un nou cabinet.

Germanii au suferit cele mai grele pierderi în campania din Norvegia – 5 296 de oameni. Britanicii au pierdut 4 500 de oameni, majoritatea în episodul scufundării, la 8 iunie, a portavionului *Glorious* şi a navelor sale de escortă de către cuirasatul *Scharnhorst*. Francezii şi un contingent de exilaţi polonezi au avut 530 de morţi, iar norvegienii, în jur de 1 800. Luftwaffe a pierdut 242 de avioane, RAF, 112. Au fost scufundate trei crucişătoare, şapte distrugătoare, un portavion şi patru submarine britanice, faţă de trei crucişătoare, zece distrugătoare şi şase submarine germane. Alte patru crucişătoare şi şase distrugătoare germane au fost grav avariate.

Cucerirea Norvegiei i-a oferit lui Hitler baze navale şi aeriene care s-au dovedit a fi importante în campania împotriva Rusiei, când au fost utilizate pentru a împiedica aprovizionarea oraşului Murmansk. Hitler a lăsat în pace Suedia neutră. Datorită superiorităţii lui strategice, suedezii au continuat să transporte minereu de fier către Germania, neîndrăznind să rişte oferindu-le ajutor Aliaţilor. Cu toate acestea, Hitler a plătit şi el un preţ pentru ocuparea Norvegiei. Obsedat să împiedice un atac britanic asupra ţării, până aproape de sfârşitul războiului, a desfăşurat în zonă 350 000 de oameni, ceea ce i-a slăbit semnificativ forţele. În plus, pierderile navale suferite de Germania în campania norvegiană aveau să se dovedească esenţiale, planurile de invadare a Marii Britanii devenind astfel nerealiste.

Principalii coordonatori ai operaţiunilor aliate din Norvegia au fost britanicii, ei purtând cea mai mare parte a vinei pentru eşecul acestora. Lipsa de resurse a explicat multe lucruri, însă eficienţa ofiţerilor de rang înalt din Marina Regală nu a impresionat. Şocanta incompetenţă a căpitanului portavionului *Glorious* a fost principala cauză a scufundării navei; slăbiciunile apărării antiaeriene de care beneficiau navele de război britanice au ieşit în mod dureros la iveală. Atacurile din 10 şi 13 aprilie asupra distrugătoarelor germane din portul Narvik şi evacuarea ulterioară a trupelor anglo-franceze au fost singurele operaţiuni navale bine

organizate. Purtarea Marii Britanii față de Norvegia s-a caracterizat prin rea-credință sau măcar printr-o lipsă de franchețe care, în ultimă instanță, înseamnă același lucru. Este de remarcat faptul că norvegienii s-au dovedit a fi repede iertători, devenind aliați de nădejde atât în exil, cât și în patria lor ocupată de germani. Nimic din ce le stătea în putere britanicilor nu ar mai fi zădărnicit cucerirea germană, după ce, la 9 aprilie, Marina Regală a ratat cea mai bună ocazie pe care a avut-o. Pe de altă parte, josnicia și incompetența militară manifestate de-a lungul campaniei aveau să-i pună într-o lumină nefavorabilă pe politicienii și comandanții militari britanici. Dacă anvergura operațiunilor a fost mică în comparație cu ce a urmat, ea a reflectat totuși carențele de voință, aptitudini de conducere, echipament, tactici și instruire care aveau să se repete, dar la o scară mult mai mare.

Cea mai însemnată consecință a reprezentat-o precipitarea demisiei lui Chamberlain. Dacă Norvegia nu ar fi fost invadată, el ar fi rămas, foarte probabil, prim-ministru și în timpul campaniei din Franța. Consecințele unui astfel de scenariu – pentru Marea Britanie, dar și pentru lumea întreagă – ar fi putut fi catastrofale, deoarece guvernul Chamberlain ar fi putut alege să negocieze o pace cu Hitler. Este însă privilegiul posterității să găsească astfel o consolare în dezastrul din Norvegia, un privilegiu refuzat tuturor participanților la conflict de la acea vreme, cu excepția germanilor victorioși.

2. Căderea Franței

În seara zilei de 9 mai 1940, trupele franceze de pe Frontul de Vest au auzit „un freamăt foarte mare" în tabăra germană; oamenii au fost anunțați că inamicul se pusese în mișcare. Comandanții au ales să creadă că și această alarmă, la fel ca altele de dinaintea ei, era falsă. Deși ofensiva germană împotriva Olandei, Belgiei și Franței a început în ziua de 10 mai, la ora 4.35, generalul Maurice Gamelin a fost trezit din somn abia la 6.30, la cinci ore de la primul avertisment. După anticipatele cereri de ajutor, ce soseau acum de la guvernele Belgiei și Olandei, țări neutre în fața tăvălugului german, Gamelin a ordonat trupelor să înainteze până la râul

Dyle din Belgia, aplicând un mai vechi plan de urgenţă. Cele nouă divizii ale Forţei Expediţionare Britanice şi cele mai bune unităţi ale armatei franceze – 29 de divizii din armatele I, a VII-a şi a IX-a – au început să se deplaseze către nord-est. Luftwaffe nu a făcut niciun efort pentru a interveni, fiindcă exact asta dorea Hitler ca Aliaţii să facă. Plecarea acestor divizii a însemnat înlăturarea unei importante ameninţări de pe flancul armatelor germane, care îşi continuau marşul către sud.

Liniile de apărare olandeze şi belgiene au fost spulberate. În primele ore ale zilei de 10 mai, soldaţii germani paraşutaţi din planoare au ocupat un punct vital, fortul Eben Emael, care apăra Canalul Albert – construit de o companie germană, care s-a simţit îndatorată să predea strategilor lui Hitler planurile acestuia – şi două poduri peste râul Maas, la Maastricht. Chiar în timp ce Churchill îşi lua în primire noua funcţie, vârfurile de lance ale armatei germane făceau una cu pământul armata olandeză. Între timp, în jur de 134 000 de soldaţi şi 1 600 de vehicule, dintre care 1 222 de tancuri, au început să străbată pădurile Ardenilor ca să dea lovitura de graţie centrului slab al armatei franceze. Mai târziu, germanii aveau să spună, în glumă, că sunt responsabili pentru „cel mai mare ambuteiaj din istorie" în pădurile din Luxemburg şi sudul Belgiei, deoarece au forţat trecerea a mii de tancuri, camioane şi tunuri pe drumeagurile considerate de Aliaţi impracticabile pentru o armată întreagă. Coloanele în mişcare erau vulnerabile la atacurile aeriene, dacă francezii şi-ar fi dat seama de prezenţa şi importanţa lor. Nu a fost cazul. Din prima până în ultima clipă a luptei, Gamelin şi comandanţii săi militari au dirijat operaţiunile într-o atmosferă de incertitudine, ştiind doar rareori unde ajunseseră trupele germane sau închipuindu-şi încotro se îndreptau acestea.

Istoricii au dat prea multă atenţie operaţiunilor întreprinse de micul contingent britanic şi evacuării acestuia de la Dunkerque. Obiectivul de căpătâi al germanilor era să înfrângă armata franceză, de departe cel mai redutabil obstacol în calea Wehrmachtului. Rolul jucat de britanici a fost nesemnificativ; mai cu seamă în primele zile, Forţa Expediţionară Britanică a atras atenţia unor forţe aeriene şi terestre modeste ale armatei germane. Nu este

adevărat că apărarea Franței se baza pe fortificațiile Liniei Maginot – principala menire a buncărelor și tunurilor de acolo era să elibereze trupe pentru operațiuni desfășurate mai la nord. Traumatizați de amintirea distrugerilor și măcelului de la 1914–1918, francezii își puseseră în minte să nu mai ducă războaie pe teritoriul țării lor. Gamelin plănuia o bătălie decisivă în Belgia, neștiind că germanii aveau alte idei. Cea mai gravă eroare comisă de el la începutul primăverii lui 1940 a fost faptul că a mutat Armata a VII-a la stânga liniei aliate, anticipând o invazie a Belgiei.

După ce a trecut granița cu Olanda, avangarda franceză a constatat că armata olandeză se retrăsese deja prea departe spre nord-est ca să mai poată crea un front comun și că armata belgiană se retrăgea în dezordine. Formațiunile militare de sub comanda lui Gamelin au luptat cu îndârjire în importantele bătălii care au urmat pe teritoriul Belgiei. Chiar dacă erau deficitari la capitolul tunuri antiaeriene și antitanc, francezii aveau totuși câteva tancuri bune, în special Somua S35. În timpul lungii și dificilei înfruntări de la Hannut din 12–14 mai, francezii au reușit să scoată din luptă 165 de panzere, pierzând doar 105 tancuri. Frontul de pe Dyle a rezistat, însă apărătorii săi au fost curând obligați să se retragă după ce au constatat că flancul drept cedase. Ocupând câmpul de luptă de la Hannut, germanii au avut răgaz să-și tragă sufletul și să repare majoritatea blindatelor avariate.

În primele două zile ale campaniei, înaltul comandament francez nu și-a dat seama de pericol. Un martor îl descrie pe Gamelin ca fiind extrem de vesel, „măsurând cu pași mari coridorul fortului, cu un aer marțial și satisfăcut”[12]. Un alt observator spune că era „în formă excelentă și afișa un zâmbet larg”. Acum în vârstă de 67 de ani, fusese considerat de mulți, ca șef de stat-major al mareșalului Joffre în 1914, drept arhitectul triumfului francez din Bătălia de pe Marna. Personaj cult, discuta cu plăcere despre artă și filosofie; posedând și un ascuțit simț politic, s-a bucurat de mai multă popularitate decât succesorul lui, arțăgosul Maxime Weygand. Marele său defect era înclinația către compromis – se străduia din răsputeri să evite alegerile dificile. Anticipând *une guerre de longue durée*, o confruntare prelungită la frontierele țării, Gamelin

şi subordonaţii lui erau năuciţi, în mai 1940, de viteza cu care se desfăşurau evenimentele.

Germanii trimiseseră în chip demonstrativ 17 divizii împotriva Liniei Maginot, 29 care să ocupe Olanda şi nordul Belgiei şi 45, dintre care şapte de panzere, care să atace mai întâi centrul Franţei şi apoi să se întoarcă spre nord-vest, către Canalul Mânecii, după ce vor fi trecut râul Meuse, izolând astfel trupele franceze şi britanice din Belgia. Numai jumătate dintre soldaţii germani care atacau erau complet instruiţi, iar peste un sfert erau rezervişti de peste 40 de ani. Greul luptei împotriva francezilor era dus de cei 140 000 de soldaţi din diviziile mecanizate şi de panzere, care urmau să treacă primii râul Meuse. Primii soldaţi germani au ajuns la râu pe 12 mai, la ora 14, fără să fi întâlnit mulţi soldaţi francezi de când ieşiseră din Ardeni; până în momentul acela, totul fusese mai degrabă un marş decât un atac propriu-zis. Linia de pe Meuse era apărată de rezerviştii Armatei a II-a, condusă de Charles Huntziger. În dimineaţa zilei de 13 mai, aceste trupe au fost supuse unui bombardament ucigător, executat în valuri de peste 1 000 de avioane germane. Acest prim atac aerian nu a făcut multe pagube, însă a zdruncinat serios moralul francezilor. Iată ce scria un soldat: „Zgomotul motoarelor e îngrozitor, şi-apoi mai e acest şuierat ascuţit care îţi macină nervii... Apoi, brusc se porneşte o ploaie de bombe... Care cade şi tot cade! Niciun avion britanic sau francez la orizont. Unde dracului or fi? Vecinul meu, un flăcău, plânge."[13]

La Sedan, un ofiţer de stat-major scria următoarele: „Artileriştii au încetat focul şi s-au pus la pământ, infanteria s-a pitit în tranşee, năucită de explozia bombelor şi de şuieratul bombardierelor în picaj; încă nu îşi dezvoltaseră instinctul de a fugi la tunurile antiaeriene şi de a riposta. Singura lor grijă era să ţină bine capul la cutie. Cinci ore de coşmar au fost de ajuns să le zdruncine serios nervii."[14] Soldaţii, la fel ca majoritatea oamenilor, nu reacţionează bine în situaţii neprevăzute. În lunga iarnă dintre 1939 şi 1940, nu se făcuse nicio încercare de a pregăti armata franceză în vederea calvarului pe care îl îndura acum.

Cea mai mare parte a sistemului de comunicaţii telefonice a fost distrusă în atacurile aeriene. În după-amiaza zilei de 13 mai, la

5 km sud de Sedan, s-a stârnit „panică din cauza unor tancuri". Generalul aflat la comanda trupelor din zonă a părăsit cartierul general ca să vadă ce era cu strigătele care se auzeau afară și a dat peste o scenă de haos: „Un val de fugari îngroziți, tunari și infanteriști, în mașini, pe jos, mulți fără armă, dar târând ranițele după ei, dădeau năvală pe stradă, strigând: «Tancurile sunt la Bulson.» Unii trăgeau ca nebunii. Generalul Lafontaine și ofițerii lui s-au repezit în fața oamenilor, încercând să discute cu ei și să-i adune laolaltă, și au ordonat ca drumul să fie blocat cu camioane... Ofițerii erau amestecați cu soldații de rând... Era o isterie în masă."[15] În jur de 20 000 de oameni au șters-o în timpul panicii de la Bulson, cu șase ore înainte ca forțele germane să traverseze râul Meuse. Fuga lor a fost determinată, cel mai probabil, de indivizi înspăimântați care luaseră tancurile franceze drept tancuri inamice.

Primele grupuri de soldați germani care au trecut râul au suferit grele pierderi din pricina mitraliorilor francezi, însă câțiva mai hotărâți au ajuns pe malul vestic cu niște bărcuțe, după care au străbătut mlaștinile și au atacat pozițiile franceze. Un sergent pe nume Walther Rubarth a condus un grup alcătuit din 11 geniști, într-un atac cu grenade și dispozitive explozive improvizate împotriva mai multor buncăre. Șase dintre ei au fost uciși, dar supraviețuitorii au reușit să facă o breșă. Grenadierii au traversat un vechi dig ce lega o insulă de cele două maluri ale râului Meuse, ca să ocupe o poziție pe partea de vest. La 17.30, geniștii germani se apucaseră deja să construiască poduri, iar echipamentul era trecut peste râu cu plutele. Unii soldați francezi se retrăgeau deja, ba chiar fugau de-a binelea. La ora 23, tancurile au început să traverseze podurile de vase recent terminate, isprava geniștilor germani fiind la înălțimea celei a trupelor de asalt.

Reacția francezilor a fost exagerat de lentă și absurd de arogantă. Generalului Huntziger i s-a dat de înțeles că invazia se desfășura după modelul celei din Polonia. Acesta a ridicat teatral din umeri: „Polonia e Polonia... Aici suntem în Franța." După ce i s-a comunicat că inamicul a trecut râul Meuse, generalul a replicat: „Asta înseamnă și mai mulți prizonieri." Mai devreme, de la cartierul general al lui Gamelin se transmisese că „încă nu putem

stabili zona în care inamicul va da atacul principal". În acea noapte însă, generalul Joseph Georges, aflat la comanda frontului de nord-est, i-a telefonat lui Gamelin ca să-i spună că se întâmplase un mare deranj – *un pépin* – la Sedan. Un ofițer francez descrie scena petrecută la cartierul general al lui Georges în ziua de 14, la ora 3: „Camera era doar pe jumătate luminată. Maiorul Navereau repeta cu glas scăzut informațiile care ne parveneau. Generalul Roton, șeful de stat-major, era întins pe un fotoliu. Atmosfera era aceea dintr-o familie în care a avut loc un deces. Georges s-a ridicat în grabă... Era îngrozitor de palid. «Frontul nostru a fost străpuns la Sedan! A avut loc o prăbușire.» S-a aruncat pe un scaun și a izbucnit în plâns."[16] Un ofițer îl descrie pe generalul Georges Blanchard, comandantul Armatei I, „șezând într-o încremenire tragică, fără să scoată o vorbă, fără să facă niciun gest, uitându-se lung la harta întinsă pe masa dintre noi"[17].

Momentul decisiv al campaniei a venit în dimineața aceleași zile. Traversarea râului Meuse de către forțele germane nu ar fi fost o calamitate dacă i s-ar fi răspuns imediat cu un contraatac. Dar trupele franceze s-au adunat într-un ritm anemic, după care au înaintat cu ezitări și pe rând. Atacurile celor 152 de bombardiere și 250 de avioane de vânătoare ale RAF și ale forțelor aeriene franceze nu au afectat podurile germane, dar s-au încheiat cu pierderi serioase pentru atacatori – 31 dintre cele 72 de bombardiere britanice nu s-au mai întors la bază. Avionul locotenentului Bill Simpson a luat foc când s-a prăbușit, iar el, pe jumătate dezbrăcat, a fost salvat din flăcări de echipaj. Șezând, încă în stare de șoc, pe iarba din apropiere, locotenentul se uita la mâinile lui „cu o groază plină de neîncredere... Pielea atârna de pe ele ca niște țurțuri lungi, degetele erau încârligate și ascuțite precum ghearele unei uriașe păsări sălbatice – deformate, ascuțite la vârf ca niște gheare, nefiresc de subțiri. Ce să mă fac? De ce folos aveau să-mi fie în viață aceste gheare paralizate"[18]?

La căderea nopții, trei dispozitive militare franceze din jurul localității Sedan se dezintegraseră, soldații fugind de pe câmpul de luptă. Unul dintre ele era Divizia 71. Un episod celebru, intrat în legendă, l-a avut ca protagonist pe unul dintre coloneii acestei

divizii. Când a încercat să-i oprească pe soldați să fugă, aceștia l-au dat la o parte, strigând: „Vrem să ne întoarcem acasă, la muncă! Nu e nimic de făcut! Suntem pierduți! Suntem trădați!”[19] Unii istorici moderni pun la îndoială veridicitatea episodului. Pierre Lesort, ofițer în aceeași divizie, a păstrat o altă amintire, mult mai eroică, zilei respective: „Am văzut foarte limpede, cam la 800–1 000 m în stânga, o baterie… care trăgea neîncetat în avioanele germane ce atacau încontinuu; încă mai văd norișorii făcuți de tunuri împrejurul avioanelor care se împrăștiau și se regrupau la nesfârșit… Cât despre reacțiile mitraliorilor din compania mea, nu am încetat o clipă să tragem cu disperare în avioane.”[20] Lesort consemnează și scăderea progresivă a moralului: „Trebuie spus că acest control al germanilor asupra spațiului aerian, vreme de două zile, i-a făcut pe oamenii mei să fie nemulțumiți și nerăbdători. La început au fost doar niște mormăieli: «Doamne, nu sunt decât avioane germane, ce dracului or face ale noastre?» Dar în zilele care au urmat… se simțea în atmosferă un soi de revoltă neputincioasă.”

În zilele care au urmat, blindatele franceze au lansat atacuri sporadice dinspre sud asupra capului de pod de pe Meuse. Gamelin și ofițerii lui au comis o nouă greșeală dezastruoasă și, probabil, ireparabilă: nu și-au dat seama că avangarda lui von Rundstedt nu intenționa să-și continue drumul către vest, spre inima Franței, ci gonea acum spre nord, către mare, ca să izoleze armatele britanică și franceză din Belgia. „Torentul dezlănțuit” al armatei germane avansa acum pe un front cu o lățime de 96 km. Armata a IX-a franceză, însărcinată cu apărarea regiunii, aproape că încetase să mai existe. Coloanele de panzere erau expuse în cazul unui contraatac aliat din flanc, dar înaltului comandament francez îi lipsea voința sau curajul de a iniția o astfel de acțiune, ca și mijloacele de a o pune în practică. Este greșit să credem că armata franceză nu s-a împotrivit ofensivei germane din 1940. Unele unități ale lui Gamelin au dat atacuri energice și încununate de succes la nivel local, plătind scump în vieți omenești. Însă nicăieri atacurile nu au fost îndeajuns de puternice ca să oprească tăvălugul diviziilor blindate de sub comanda lui von Rundstedt.

Pierre Lesort vorbește despre „o impresie imediată de haos total și rușinoasă disperare. Lucruri cărate cu bicicleta, căști și arme ascunse, aspectul general al unor vagabonzi năuciți... Un om ședea nemișcat pe marginea drumului... Purta o bonetă neagră și o sutană scurtă: era preot militar. Am văzut că plângea"[21]. Un alt soldat, Gustave Folcher, scrie despre întâlniri cu oameni din diviziile înfrânte din nord: „Ne-au povestit lucruri teribile, lucruri incredibile... Unii veneau tocmai de la Canalul Albert... Ne-au cerut de mâncare și de băut; sărmanii oameni! Curgeau întruna; un tablou jalnic. Ah, de-ar fi văzut entuziaștii ăia care se duc să caște gura la paradele militare de la Paris și din alte locuri armata asta, armata adevărată... poate că ar înțelege suferința soldatului."[22]

Văzând cum se destramă treptat universul familiar, conștiința publică franceză a fost inițial pătrunsă de o senzație de irealitate. Irène Némirovsky, scriitoare de origine evreiască, născută în Rusia, descrie în romanul ei autobiografic din 1940–1941, intitulat *Suita franceză*, uluirea parizienilor la aflarea veștilor despre extraordinara înaintare a trupelor germane: „Deși informațiile erau îngrozitoare, nu le credea nimeni. Nu mai mult decât dacă s-ar fi anunțat victoria."[23] Dar când oamenii au început să accepte adevărul, în rândul populației s-a instalat panica. Printre cele mai cumplite aspecte ale acelor zile s-a numărat și fuga în masă a civililor, cu un impact dezastruos atât asupra comunicațiilor militare, cât și asupra moralului trupelor. Estul Franței mai trecuse printr-o ocupație germană, în 1914, iar oamenii erau hotărâți să nu mai trăiască o asemenea experiență. Majoritatea locuitorilor orașului Rheims au fugit. Doar o zecime dintre cei 200 000 de locuitori ai orașului Lille au rămas la casele lor și numai 800 dintre cei 23 000 de locuitori din Chartres, după un bombardament masiv asupra catedralei din localitate. Multe orașe au fost depopulate.

În estul și centrul țării, armata își desfășura efectivul printre coloanele uriașe de oameni disperați. Gustave Folcher scria:

> Oamenii sunt pe jumătate înnebuniți, nici nu mai răspund la ce-i întrebi. Pe buze au un singur cuvânt: evacuare, evacuare... E îngrozitor să vezi familii întregi plecate la drum cu animale pe

> care le obligă să le urmeze, dar pe care trebuie, într-un sfârşit, să le lase în vreun staul. Vedem căruţe trase de două, trei sau patru iepe frumoase, unele cu câte un mânz care se ţine de ele cu riscul de a fi strivit la fiecare câţiva metri. Căruţa e mânată de o femeie adesea înlăcrimată, dar de cele mai multe ori, un puşti de opt, zece, poate chiar doisprezece ani e cel care duce caii de căpăstru. În căruţă, unde au fost adunate în grabă mobile, cufere, aşternuturi, cele mai preţioase lucruri sau, mai degrabă, cele indispensabile, şi-au găsit loc şi bunicii, care ţin un copilaş, uneori chiar şi un nou-născut... Copiii se uită la noi cum trecem, unul după altul; ţin în braţe un căţeluş, o pisicuţă sau colivia canarilor de care nu au vrut să se despartă.[24]

Opt milioane de francezi şi-au abandonat căminul în luna care a urmat declanşării ofensivei germane, cea mai amplă migraţie din istoria Occidentului european. Familiile care au rămas în Paris s-au trezit de mai multe ori alungate în adăposturi de alarmele antiaeriene: „Trebuiau să-şi îmbrace copiii la lumina lanternei", scria cineva care a trecut prin asemenea momente. „Mamele ridicau în braţe trupurile mici, calde şi grele: «Hai, nu-ţi fie frică, nu plânge.» Un atac aerian. Se stingeau toate luminile, dar sub cerul limpede şi auriu de iunie, se putea vedea fiecare casă, fiecare stradă. Cât despre Sena, râul părea să absoarbă până şi cel mai slab licăr şi să-l reflecte înzecit, ca o oglindă cu mai multe feţe. Ferestrele camuflate stângaci, acoperişurile care luceau, balamalele de metal de la uşi, toate îşi reflectau strălucirea în apă. Mai rămâneau aprinse câteva lumini roşii, nimeni nu ştia de ce, iar Sena le absorbea şi pe ele, prinzându-le şi jucându-le vesel pe unde."[25]

În săptămâna ce a urmat traversării râului Meuse, armatele invadatoare şi-au continuat, aproape fără întrerupere, înaintarea, iar Aliaţii şi-au desfăşurat cu încetinitorul toate activităţile, mai puţin evacuarea. Britanicii considerau că numai francezii sunt de vină pentru situaţia tragică în care se aflau, dar câţiva dintre ofiţerii lui Gort au adoptat o poziţie mai lucidă, înţelegând că nici Forţa Expediţionară Britanică nu prea avea de ce să fie mândră. „După câteva zile de luptă", scria ofiţerul irlandez John Horsfall, „o parte din armata noastră nu mai era în stare să-şi coordoneze

măsurile, fie ele ofensive sau defensive... Nu puteam să punem asta... în spinarea politicienilor noştri, [erau] eşecuri ce ne aparţineau în totalitate... În armată, eroarea era în gândire, şi nu poţi să nu te întrebi ce se făcea la academia militară în anii antebelici."[26]

Discrepanţa dintre felul în care a acţionat armata germană şi atitudinea Aliaţilor occidentali se va dovedi una dintre cele mai mari enigme, nu doar ale campaniei din 1940, ci şi ale întregii conflagraţii. Thomas Mann descria la un moment dat nazismul ca fiind „misticism mecanizat". Michael Howard scrie: „Înarmaţi cu toată tehnologia militară şi raţionalitatea birocratică a iluminismului, dar însufleţiţi de valorile militare ale unui trecut în bună măsură inventat, nu e de mirare că germanii au ţinut lumea în şah de-a lungul a două războaie oribile."[27] Deşi aceste remarci reflectă adevăruri importante, par să ofere doar răspunsuri incomplete la întrebarea „de ce era Wehrmachtul atât de eficient?". Ofiţerii superiori din armata germană luptaseră în Primul Război Mondial, însă vreme de peste un deceniu de la încheierea acestuia, ea a fost aproape muribundă. Nu a câştigat niciun fel de experienţă de luptă în perioada interbelică. Între timp, numeroşi soldaţi, dar şi ofiţeri britanici participaseră la operaţiuni de mică amploare la graniţa de nord-vest a Indiei, precum şi la scurte ciocniri în Irlanda sau în colonii.

Concluzia care se impune este că rolul armatei britanice de jandarm imperial a frânat eforturile acesteia de pregătire şi de adaptare la un război de amploare. În conflictele locale mărunte, se punea accentul pe coordonarea unor forţe reduse, în centrul operaţiunilor fiind regimentul. Ele necesitau eforturi, sacrificii şi o concepţie tactică limitate. Unii ofiţeri erau, după cum spune Michael Howard, „profesionişti desăvârşiţi într-un cadru foarte restrâns". Pe parcursul războiului însă, generalii lui Churchill au avut de suferit de pe urma lipsei unui sistem coerent de instruire a comandanţilor de rang superior, sistem de care armata britanică a beneficiat abia 30 de ani mai târziu. Wehrmachtul, recreat în anii 1930 în jurul câtorva cadre, îmbrăţişa idei noi şi se pregătea, fizic şi psihologic, exclusiv pentru un război continental. Ofiţerii săi dovedeau mai multă energie, profesionalism şi imaginaţie decât majoritatea omologilor britanici, iar soldaţii, o motivaţie

superioară. Comportamentul armatei germane pe câmpul de luptă se caracteriza prin disciplină instituţională la toate nivelurile, ce avea să persiste de-a lungul întregului conflict. Credinţa ei în eficacitatea contraatacurilor, dovedită chiar şi în situaţii neprielnice, friza geniul. Conceptul de război à *l'outrance*, adică lupta cu inamicul până la ultima suflare, părea să fie ceva firesc pentru germani, lucru ce nu se poate afirma despre britanici şi francezi. Pe câmpul de luptă, soldaţii aliaţi, reprezentativi pentru societăţile din care se trăgeau, erau mândri de comportamentul lor de oameni rezonabili. Wehrmachtul a demonstrat ce pot face nişte oameni nerezonabili.

În mai 1940, John Horsfall deplângea faptul că Forţa Expediţionară Britanică nu dispunea de hărţi bune; incapacitatea de a acoperi retragerea prin contraatacuri locale şi de a provoca pagube însemnate avangardei germane; incapacitatea de a folosi în mod eficient artileria sau de a-i informa cum se cuvine pe cei aflaţi în linia întâi: „Soldaţii noştri trebuie să ştie, în termeni foarte simpli, cu ce se confruntă."[28] Horsfall şi camarazii săi erau şocaţi şi dezgustaţi de lungul lor marş din Belgia şi nord-estul Franţei, în timpul căruia au fost martorii prăbuşirii unei părţi importante din armată şi a majorităţii comandanţilor ei. „A fost un marş groaznic", scria el, „iar [regimentul] s-a fărâmiţat treptat din cauza unor elemente rătăcite şi uneori dezorganizate, desprinse din alte unităţi, care veneau spre noi în valuri de pe drumurile lăturalnice... Aveai o mulţime de motive să-ţi faci gânduri negre... Nu puteai să nu te gândeşti că, undeva, în armata noastră, lucrurile scăpaseră de sub control. Oamenii şi-au dat seama destul de repede de asta, ofiţerilor revenindu-le misiunea să ocolească subiectul... sau să-l ia în râs... Se petrecea ceva foarte neplăcut. Însă nu era vina regimentelor noastre, aşa cum nu fusese de vină nici măcelul din Crimeea... Nu înţelegeam... de ce acea retragere hotărâtoare nu era ţinută sub control."

Între timp, comandanţii armatei franceze păreau a se afla într-o lume fantastică. Ofiţerii din statul-major al lui Gamelin s-au mirat să-l vadă, pe 19 mai, la masa de prânz de la cartierul său general, glumind şi făcând conversaţie în timp ce subordonaţii lui

erau disperaţi. În seara aceea, la ora 21, momentul aproximativ în care primele panzere ajungeau la Canalul Mânecii, în punctul de vărsare a râului Somme, Gamelin a fost înlocuit din ordinul lui Reynaud, la conducere trecând generalul Maxime Weygand, în vârstă de 73 de ani. Noul comandant suprem şi-a dat seama că singura şansă a Aliaţilor era să execute un contraatac dinspre sud şi nord împotriva flancurilor germane în vecinătatea oraşului Arras, pentru a sparge încercuirea Belgiei şi a nord-estului Franţei. Sir Edmund Ironside, şeful Marelui Stat-Major Imperial, sosit în vizită de la Londra, a ajuns şi el la aceeaşi concluzie. Întâlnindu-se cu doi generali francezi, Gaston Billotte şi Georges Blanchard, la Lens, Ironside a fost dezgustat de inerţia acestora. Amândoi erau „profund deprimaţi. Fără niciun plan, fără nicio idee de plan. Gata să fie măcelăriţi. Înfrânţi dinainte, fără pierderi umane". Ironside a propus un atac imediat către sud, în direcţia oraşului Amiens, la care Billotte a promis să coopereze. Apoi, Ironside i-a telefonat lui Weygand. Cei doi s-au înţeles ca două divizii franceze şi două britanice să atace a doua zi, pe 21, în zori.

Cu toate acestea, Gort nu a crezut nicio clipă că francezii vor face vreo mişcare. Şi nu s-a înşelat. A doua zi, cele două divizii britanice au pornit la atac singure, fără acoperire aeriană. Trupele lui Gort au avut iniţial succes, reuşind să dezorganizeze trupele inamice aflate la vest de Arras. S-au dus lupte crâncene, iar britanicii au avansat 16 km, luând 400 de prizonieri. Apoi, atacul a scăzut în intensitate. Erwin Rommel, aflat la comanda unei divizii de panzere, s-a ocupat personal de apărare, adunându-şi trupele năucite şi confuze. Tancurile Matilda au provocat pierderi serioase germanilor, ucigându-l pe aghiotantul lui Rommel, aflat chiar lângă acesta. În acel moment însă, britanicii îşi epuizaseră deja resursele; deşi a fost dat cu mult curaj şi eficacitate, atacului i-a lipsit forţa necesară pentru a fi decisiv.

În dimineaţa aceleaşi zile de 21, chiar în timp ce britanicii se deplasau către Arras, Weygand a plecat spre Vincennes, în speranţa că va putea organiza o contralovitură mai ambiţioasă pe frontul de nord. După ce a stat două ore la Le Bourget, aşteptând un avion, călătoria comandantului suprem s-a transformat într-o

farsă. Ajungând la Béthune, Weygand a găsit aerodromul pustiu, un singur soldat amărât păzind rezervele de combustibil. Omul l-a îndrumat pe general către un oficiu poştal, de unde acesta a putut să-l contacteze telefonic pe comandantul grupului de armate, generalul Billotte, care îşi petrecuse dimineaţa căutându-l pe Weygand în împrejurimile oraşului Calais. Weygand s-a oprit mai întâi la o cârciumă de ţară ca să mănânce o omletă, apoi, la bordul unui avion, a ajuns la Calais, de unde şi-a continuat anevoie drumul, maşina înaintând cu greu pe şoselele blocate de refugiaţi ce duceau spre Ypres, unde generalul avea întâlnire cu regele belgian Leopold. Aici, l-a îndemnat pe monarh să grăbească retragerea armatei sale către vest, însă Leopold nu dorea să părăsească Belgia. Billotte a spus că numai britanicii, care, până atunci, se angajaseră sporadic în luptă, erau capabili de un atac. Spre furia lui Weygand – care a văzut o mustrare acolo unde nu exista – lordul Gort nu a participat la această întâlnire.

După ce a sosit cu întârziere la Ypres, comandantul Forţei Expediţionare Britanice a acceptat, fără prea multă convingere, să ia parte la un nou contraatac, dar a precizat că toate rezervele lui sunt deja angajate. Nu a crezut nicio clipă că va avea loc o acţiune anglo-franceză. Mai târziu, Weygand a afirmat că britanicii au intenţionat de la bun început să-şi trădeze aliatul; afirmaţia lui reflecta convingerea profundă a francezilor, datând din Primul Război Mondial, că englezii luptă întotdeauna cu un ochi la calea de retragere spre porturile de la Canalul Mânecii. Britanicii, la rândul lor, erau exasperaţi de defetismul francezilor; Weygand avusese dreptate că lordul Gort îşi considera aliaţii de o inerţie fără speranţă, principala lui grijă fiind acum să-şi salveze trupele din campania eşuată. În tragica noapte de 21 spre 22 mai, Billotte a fost rănit mortal într-un accident de maşină, iar până ce a fost numit un succesor la comanda Armatei de Nord, s-au scurs două zile. Între timp, comunicaţiile de la nivelul comandamentului aliat se prăbuşiseră cu totul. După ce, în ziua precedentă, avusese o întâlnire cu comandantul grupului francez de armate, Sir Edmund Ironside, şeful Marelui Stat-Major Imperial, scria: „Mi-am pierdut cumpătul şi l-am scuturat pe Billotte, prinzându-l de nasturele

tunicii. Omul e complet dărâmat."[29] Gort îi spunea regelui Leopold în seara zilei de 21: „E o treabă urâtă." La ora 19, Weygand părăsea portul Dunkerque la bordul unui torpilor în toiul unui atac aerian, întorcându-se la cartierul său general a doua zi de dimineaţă, la ora 10. În fiecare ceas al acestor inutile deplasări prin nordul Franţei, tancurile, tunurile şi trupele germane au continuat să se reverse către nord şi vest, prin uriaşa gaură făcută în frontul aliat.

Comandantul suprem căzuse de-a binelea pradă fanteziilor. Când, în dimineaţa zilei de 22 mai, s-a prezentat la Reynaud la raport, părea aproape vesel. „S-au făcut atâtea greşeli", spunea el, „încât acest lucru îmi dă încredere. Cred că, pe viitor, vom face mai puţine." L-a asigurat pe acesta că atât Forţa Expediţionară Britanică, cât şi armata lui Blanchard erau pregătite de luptă. I-a expus planul său de contraatac şi a conchis evaziv: „Fie ne va aduce victoria, fie ne va salva onoarea." La o întrevedere cu Churchill şi Reynaud avută la Paris pe 22 mai, Weygand iradia optimism afirmând că o nouă armată franceză, compusă din aproape 20 de divizii, va da contraatacul dinspre sud şi va reface legătura cu britanicii. Din păcate, şi armata, şi atacul existau numai în imaginaţia lui.

În noaptea de 23 spre 24 mai, Gort şi-a retras forţele din sectorul pe care îl ocupau la Arras. Aceasta le-a dat motive francezilor să afirme că britanicii se dovedeau iarăşi egoişti şi laşi, la fel ca în 1914. Decizia lui Gort nu reprezenta însă decât o recunoaştere a realităţii, dar Reynaud nu l-a informat pe Weygand că britanicii se pregăteau să evacueze Forţa Expediţionară. Gort i-a spus amiralului Jean-Marie Abrial, aflat la comanda trupelor din zona Dunkerque, că trei divizii britanice vor ajuta la acoperirea retragerii francezilor. Dar după ce Gort s-a întors în Anglia, succesorul lui, generalul-maior Harold Alexander, a refuzat să respecte promisiunea. „Hotărârea dumitale aduce dezonoare Marii Britanii", a spus Abrial. Înfrângerea a determinat o serie întreagă de acuzaţii reciproce. Când i s-a spus despre capitularea Belgiei la 28 mai, Weygand a protestat furios: „Regele ăla! Ce porc! Ce porc dezgustător!"

Între timp, britanicii începuseră să evacueze Forţa Expediţionară din portul şi de pe plajele de la Dunkerque. „Era limpede pentru toată lumea că avea loc un dezastru militar de dimensiuni monumentale",

scria cu tristă resemnare John Horsfall, din Regimentul Puşcaşilor Irlandezi. „De aceea, ne-am putea refugia în istorie, ştiind că toate acestea erau nu doar lucruri de aşteptat, ci efectiv experienţa de zi cu zi a armatei noastre, de când politicienii au azvârlit-o cu nesăbuinţă într-un război european."[30] Sergentul L.D. Pexton s-a numărat printre cei 40 000 de soldaţi britanici luaţi prizonieri după o acţiune de acoperire desfăşurată în apropiere de Cambrai, în care unitatea lui a fost copleşită. „Îmi amintesc ordinul «încetaţi focul» şi că era ora 12", scria el mai târziu. „M-am sculat în picioare şi am ridicat mâinile. Doamne, cât de puţini s-au sculat odată cu mine. Mi-am zis că îmi sosise ceasul şi mi-am aprins o ţigară."[31]

Evacuarea de la Dunkerque a fost anunțată opiniei publice britanice pe 29 mai, când voluntarii civili din docul pentru ambarcațiuni mici s-au alăturat navelor de război în efortul de a-i salva pe soldații aflați pe plaje și în port. Isprava Marinei Regale din săptămâna ce a urmat a intrat în legendă. Viceamiralul Bertram Ramsay, aflat la cartierul său general subteran de la Dover, a dirijat mișcările a aproape 900 de nave și mici ambarcațiuni cu un calm și o abilitate remarcabile. Evacuarea de pe plaje a trupelor în bărci cu motor civile și ambarcațiuni de agrement a născut imaginea romantică a operațiunii de la Dunkerque, însă marea majoritate a soldaților – cam două treimi – au fost evacuați cu distrugătoare și alte nave de mari dimensiuni, ancorate la chei. Marina a avut noroc că, pe parcursul întregii Operațiuni *Dynamo*, apele din Canalul Mânecii au fost nefiresc de calme.

Soldatul Arthur Gwynn-Browne își exprima în termeni foarte lirici recunoștința pentru faptul că a fost salvat din iadul de la Dunkerque și se afla în drum spre casă: „Era atât de minunat. Eram pe o navă, și orice navă, da, orice navă e Anglia. Orice navă, da, orice navă, eram pe o navă și în drum spre Anglia. Era atât de minunat. Stăteam nemișcat și briza mării o înghițeam, nici urmă de fum și de foc, și de cețuri dese și gri, născute din fumul petrolului arzând, doar briza mării. Am înghițit-o pur și simplu, era așa de curată și proaspătă, iar eu eram viu, și era atât de minunat."[32] Mulți au ajuns în Anglia temându-se de primirea ce li se va face ca supraviețuitori ai uneia dintre cele mai crunte înfrângeri din istoria țării. Un maistru timonier, Walter Gilding, scria: „Când am coborât pe țărm, credeam că toată lumea o să pună tunurile pe noi, mai ales fiindcă, în calitate de soldați, dăduserăm bir cu fugiții... În loc de asta, am găsit oameni care ne ovaționau și ne aplaudau, de parcă eram eroi. Ne dădeau căni cu ceai și sandvișuri. Cred că arătam jalnic."[33]

John Horsfall a trecut printr-o experiență similară: „La Ramsgate, ne-am dat seama pentru prima oară de incredibilul succes al improvizației realizate de forțele armate și autoritățile civile, care au acționat în comun. Venise însăși Britania să ne întâmpine cu bagheta ei de zână și cu mantia ei fermecată; aveam, și aici, un mic

crâmpei de istorie. Vag conştienţi de acest lucru, eram cu toţii adânc mişcaţi; am recunoscut de îndată spiritul naţional de sfidare care îl îngenuchease pe Napoleon şi care îl va distruge şi pe Hitler. Căldura cu care am fost întâmpinaţi în acest străvechi port era sublimă... Ne aşteptau un şir nesfârşit de trenuri, precum şi doamne încântătoare, cu ceai şi alte delicii. Însă oboseala cumplită şi traumele ne afectaseră emoţional, şi poate că nu ne-am arătat destul de entuziasmaţi."[34]

La fel ca toate marile evenimente ale istoriei, şi legenda celor întâmplate la Dunkerque a fost pătată de urâţenii. Un număr semnificativ de marinari britanici chemaţi să participe la evacuare au refuzat să o facă, printre ei aflându-se şi membrii flotei de pescuit din localitatea Rye, dar şi echipajele unor bărci de salvare. Alţii, după ce trecuseră prin haosul de pe plaje şi prin bombardamentele aviaţiei germane, când au ajuns în Anglia, au refuzat să mai plece la drum. Deşi majoritatea unităţilor de luptă şi-au păstrat coeziunea, s-au înregistrat abateri disciplinare grave în rândul personalului din eşalonul secund, care i-au obligat pe ofiţeri să scoată şi chiar să folosească revolverele. În primele trei zile, britanicii s-au mulţumit să evacueze propriile trupe, francezilor, care apărau o zonă aflată la sud, refuzându-li-se îmbarcarea. Cel puţin o dată, militari britanici indisciplinaţi au deschis focul asupra soldaţilor francezi care încercau să se urce la bordul navelor. Doar la intervenţia personală a lui Churchill s-a trecut şi la evacuarea acestora, 53 000 în total, dar numai după ce se îmbarcase şi ultimul britanic. Decât să rămână în exil în Marea Britanie, mulţi au preferat să fie repatriaţi, pentru ca, mai apoi, să fie trimişi la muncă silnică în Germania.

Un soldat britanic de la garnizoana din Dover, pe nume David McCormick, nu a avut ochi pentru latura romantică a participării lui la evacuare, pe care o descria astfel într-o scrisoare către familie, datată 29 mai: „Suntem... treziţi la 1.45 dimineaţa şi duşi la docuri, unde trecem prin chinuri fizice şi tortură psihică până la 8.30, căratul cadavrelor, mâinilor sfâşiate şi creierelor fiind în programul zilei. Sunt foarte supărat, iar uneori îmi vine să plâng când sunt aici. Totul este atât de lipsit de sens; urăsc inima de piatră a majorităţii alor noştri, care se duc acolo mai ales ca să vadă dacă mai sunt de şutit ţigări şi bani."[35]

Marina a suferit pierderi grele la Dunkerque: şase distrugătoare scufundate şi alte 25 avariate. Cea mai cumplită zi a fost 1 iunie, când trei distrugătoare şi o navă de pasageri au fost scufundate într-un atac aerian, alte patru distrugătoare fiind avariate. Ulterior, Amiralitatea s-a simţit obligată să retragă din operaţiune navele de război. Aviaţia britanică a fost adeseori înjurată de soldaţi şi marinari din cauza presupusei sale absenţe de pe cer; toţi cei prezenţi la Dunkerque au învăţat să se teamă de atacurile repetate ale avioanelor germane. Cu toate acestea, Comandamentul Aviaţiei de Vânătoare a contribuit foarte mult la ţinerea în şah a Luftwaffe, cu preţul pierderii a 177 de aparate în cele nouă zile ale evacuării. Piloţii germani care au încercat să împiedice desfăşurarea Operaţiunii *Dynamo* au declarat că inamicul le-a dat mai mult de furcă atunci decât înainte de 10 mai. Acţiunile Luftwaffe care îi vizau pe britanicii în retragere nu s-au ridicat la înălţimea speranţelor şi promisiunilor lui Göring, iar asta şi din pricina RAF, nu doar a greşelilor proprii. După 1 iunie, Luftwaffe şi-a retrimis bună parte din aparate să-i hărţuiască pe francezi, reducând pierderile în această ultimă fază a evacuării.

Realitatea de necontestat este că Forţa Expediţionară Britanică a reuşit să scape. În jur de 338 000 de soldaţi au fost readuşi în Anglia, 229 000 britanici, iar restul, francezi şi belgieni. Retragerea şi evacuarea au fost considerate în general un triumf personal al lui Gort; dar deşi comandantul suprem a dat într-adevăr ordinele cuvenite, succesul ar fi rămas o iluzie dacă Hitler nu s-ar fi abţinut să-şi folosească tancurile. Pare puţin probabil, dar oarecum plauzibil ca la mijloc să fi fost o decizie politică, motivată de credinţa că o astfel de abţinere avea să-i facă pe britanici mai dispuşi la negocieri de pace. Mai credibilă este ipoteza conform căreia Hitler a acceptat asigurările lui Göring că Luftwaffe este capabilă să anihileze definitiv Forţa Expediţionară Britanică, aceasta nemaifiind o ameninţare la adresa obiectivelor strategice germane; iar panzerele trebuiau reechipate urgent, pentru a putea fi trimise împotriva forţelor lui Weygand. Armata I franceză a rezistat vitejeşte la Lille, ţinând forţele germane departe de Dunkerque. Este uşor de înţeles că soldaţii britanicii erau supăraţi pe aliaţii lor, însă nici

armata lui Churchill nu se descurcase mai bine decât trupele lui Reynaud în campania de pe continent.

Operaţiunea de la Dunkerque a reprezentat cu adevărat o izbăvire, de care prim-ministrul a beneficiat pentru a obţine un perfid succes de propagandă. Iată ce scria Nella Last, o femeie din Lancashire, în data de 5 iunie: „Am uitat că sunt o casnică de vârstă mijlocie, care se mai trezea uneori obosită şi avea dureri de spate. Povestea asta m-a făcut să mă simt parte din ceva nemuritor, ceva ce nu trece niciodată – ca o flacără ce luminează sau încălzeşte, dar destul de puternică să ardă şi să distrugă gunoaiele... Cumva, am simţit că tot acest efort meritase şi m-am bucurat că sunt de acelaşi neam deopotrivă cu salvatorii şi cu cei salvaţi."[36] Armata Britanică salvase un nucleu de cadre profesioniste, în jurul căruia se puteau alcătui noi formaţiuni, însă pierduse tot armamentul şi echipamentele. Forţa Expediţionară lăsase în urmă 64 000 de vehicule, 76 000 de tone de muniţie, 2 500 de tunuri şi peste 400 000 de tone de provizii. Forţele terestre erau practic dezarmate. Mulţi soldaţi aveau să aştepte ani întregi să primească armele şi echipamentul care să-i facă din nou apţi de luptă.

Se presupune uneori că, în momentul plecării Forţei Expediţionare de pe continent, campania s-a încheiat. E o presupunere ridicolă. În luptele desfăşurate în fiecare zi, din 10 mai şi până în 3 iunie, germanii au pierdut în medie 2 500 de oameni. În următoarele două săptămâni, pierderile s-au dublat, ajungând la 5 000. La 28 mai, un soldat din Divizia 28 franceză scria pe un ton sfidător: „Se pare că nemţii au luat Arras şi Lille. Dacă e adevărat, Naţia trebuie să redescopere spiritul de la 1914 şi 1789." Unele unităţi au continuat lupta, neluând în seamă disperarea comandanţilor. Un soldat de sub comanda generalului de brigadă Charles de Gaulle scria: „În 15 zile, am lansat patru atacuri şi de fiecare dată am avut succes, aşa că o să strângem rândurile şi o să-i venim de hac porcului de Hitler." Un alt soldat scria pe 2 iunie: „Suntem foarte obosiţi, dar trebuie să stăm aici, nu vor trece de noi şi o să le venim de hac... Voi fi mândru că am contribuit şi eu la Victoria în privinţa căreia nu am îndoieli."[37] Chiar şi unele guverne străine

mai credeau într-o victorie a francezilor. La 2 iunie, ministrul de externe al lui Mussolini etala nemărginitul cinism al regimului din Italia, spunându-i ambasadorului francez la Roma: „Obţineţi câteva victorii şi vom fi de partea voastră."

În ultima fază a campaniei, 40 de divizii de infanterie şi resturile a trei formaţiuni de blindate franceze au înfruntat 50 de divizii de infanterie şi zece de panzere. Dintre generalii lui Weygand, 35 au fost concediaţi şi înlocuiţi. Armata franceză a luptat mai bine în iunie 1940 decât o făcuse în mai, dar era prea târziu. Constantin Joffe, din Legiunea Străină, s-a declarat surprins de purtarea exemplară a evreilor din regimentul lui:

> Mulţi erau mici negustori ambulanţi sau croitori din Belleville, cartierul muncitoresc al Parisului, sau din ghetoul din Rue du Temple. Nimeni nu voia să aibă de-a face cu ei în [tabăra de antrenament din] Barcares... Vorbeau numai în idiş. Arătau de parcă s-ar fi temut de o mitralieră, păreau veşnic înspăimântaţi. În luptă însă, dacă era nevoie de voluntari care să recupereze muniţia sub o ploaie de proiectile sau dacă trebuiau instalate linii de sârmă ghimpată în miez de noapte şi sub nasul duşmanului, omuleţii aceştia erau primii care se ofereau. O făceau în linişte, fără falã, poate şi fără tragere de inimă; dar o făceau. Ei erau întotdeauna cei care, până în ultima clipă, ne aduceau armele din poziţiile abandonate.[38]

Comandanţii Wehrmachtului şi-au arătat admiraţia faţă de modul în care unele unităţi franceze au apărat noul front de pe Somme. Iată ce nota un german în jurnalul său: „Printre ruinele satelor distruse, francezii au rezistat până la ultimul om. Unii au continuat să tragă chiar şi atunci când infanteria noastră era la 30 km în spatele lor."[39] În data de 6 iunie însă, frontul a fost străpuns în mod decisiv, trei zile mai târziu tancurile lui Rundstedt intrând în Rouen. Pe 10 iunie, germanii au spart frontul de la Aisne, chiar în timp ce guvernul francez părăsea capitala. Vrând să ardă în şemineu un teanc de documente, diplomatul Jean Chauvel a dat foc unui maldăr de hârtii din biroul lui de pe Quai d'Orsay. Era doar unul dintre multele gesturi care simbolizau distrugerea speranţelor unui întreg popor. Exista temerea că, odată cu plecarea administraţiei, muncitorii socialişti din suburbii vor da năvală în Paris

și vor proclama o nouă Comună. Cum însă foarte mulți locuitori își părăsiseră casele, în oraș nu domnea decât o tăcere macabră. În 12 iunie, pe o stradă elegantă din Paris, un jurnalist elvețian a fost peste măsură de uimit să întâlnească o cireadă de vaci, care, abandonate de stăpân, mugeau jalnic. Căderea Parisului, petrecută două zile mai târziu, l-a făcut pe scriitorul austriac de origine evreiască Stefan Zweig, aflat în exil, să scrie: „Puține dintre necazurile ce mi s-au întâmplat mie personal m-au umplut de mai multă groază și disperare decât umilirea Parisului, un oraș binecuvântat ca niciun altul să le aducă bucurie celor care îl vizitează."[40]

Fuga în masă a civililor spre vest și sud a continuat zi și noapte. „Veneau mașini una după alta, în liniște, cu farurile stinse", scrie Irène Némirovsky, „încărcate până la refuz cu bagaje și mobilă, cărucioare și colivii, valize și coșuri cu haine, fiecare cu câte o saltea legată zdravăn de acoperiș. Arătau ca niște munți de schele fragile și păreau că se deplasează fără ajutorul unui motor, propulsate de însăși greutatea lor."[41] Némirovsky descrie trei nefericite victime civile ale bombardamentelor aeriene: „Trupurile zăceau sfâșiate în bucăți, dar, din întâmplare, chipurile erau neatinse. Fețe atât de obișnuite, de sumbre, cu o expresie fixă, uluită, de parcă ar fi încercat în van să înțeleagă ce li se întâmplă; nu erau făcuți, Doamne, să moară în luptă, nu erau făcuți pentru moarte."[42]

Pilotul britanic Paul Richey a văzut o bombă germană căzând peste patru fermieri care lucrau pe un câmp: „I-am găsit printre cratere. Bătrânul zăcea cu fața în jos, cu trupul contorsionat într-un mod grotesc, cu un picior sfărâmat și o tăietură oribilă la ceafă, din care sângele se scurgea întruna în pământ. Fiul lui zăcea în apropiere... Lângă gardul viu, am găsit rămășițele celui de-al treilea băiat, pe care le-am recunoscut numai după câteva zdrențe, o gheată ruptă și câteva așchii de os. Cei cinci cai grav răniți zăceau însângerați lângă grapa distrusă; i-am împușcat mai târziu. Aerul duhnea a explozibil."[43]

În zilele acelea, în care europenii încă își pierdeau inocența, piloții de vânătoare britanici erau șocați de spectacolul avioanelor Messerschmitt care-i mitraliau pe refugiați. Richey s-a întâlnit la popotă cu un camarad: „Un tip profund deziluzionat a spus,

aproape în silă: «Chiar *sunt* nişte nemernici.» Din acea clipă, ideea noastră de duşman galant murise."[44] Soldatul Ernie Farrow, din Batalionul II Norfolk, era şi el dezgustat de carnajul săvârşit de oamenii lui Göring: „De-a lungul drumului erau oameni ucişi, fără braţe, fără capete, erau vite moarte, erau copilaşi, erau bătrâni. Nu unul, doi, ci cu sutele, răspândite peste tot... N-am putut să ne oprim ca să curăţăm drumul... aşa că a trebuit să trecem cu camioanele peste ei, iar asta ne-a frânt inima – ne-a frânt-o pur şi simplu."[45]

La noul refugiu al guvernului Reynaud, Château de Chissay de pe Valea Loarei, amanta prim-ministrului, Hélène de Portes, era văzută îndrumând maşinile celor care veneau în vizită, îmbrăcată în pijamale şi halat roşu de casă. Ea îşi exercita zeloasa influenţă cu scopul de a-l convinge pe Reynaud să accepte un armistiţiu. Acesta avea să scrie cu tristeţe mai târziu, după moartea lui Portes într-un accident de maşină, că femeia „a apucat-o pe căi greşite din pricina dorinţei ei de a fi în mijlocul tinerilor... şi de a se distanţa de evrei şi de politicienii bătrâni. Dar credea că mă ajută"[46]. Nu doar Portes gândea aşa, ci şi majoritatea concetăţenilor ei. La Sully-sur-Loire, o doamnă, îmbujorată de indignare şi agitaţie, i-a strigat unui ofiţer francez care stătea în faţa unei biserici: „Ce mai aşteptaţi voi, soldaţii, ca să opriţi războiul ăsta? Vreţi să ne masacreze pe toţi, dimpreună cu copiii noştri?... De ce mai luptaţi? Reynaud ăla! Dacă aş pune mâna pe el, ticălosul!"[47]

La cartierul general al Wehrmachtului, starea generală era una euforică. Generalul Eduard Wagner scria la 15 iunie: „Chiar ar trebui consemnat în istoria vremurilor noastre şi a omenirii că [şeful de stat-major al Wehrmachtului, Franz] Halder stă la hartă, măsoară distanţele cu o riglă şi trimite deja trupe dincolo de Loara. Mă îndoiesc că sinteza [generalului Hans von] Seeckt «de o judecată rece şi un cald entuziasm» şi-a găsit vreodată o întruchipare mai vie decât în Marele Stat-Major în această campanie... Dar, în ciuda tuturor celor întâmplate, a Führerului este gloria, căci, fără hotărârea lui, nu s-ar fi ajuns la acest rezultat."[48]

În seara zilei de 12 iunie, Weygand a propus armistiţiul. Reynaud a sugerat că el şi miniştrii lui ar putea acţiona din exil, însă mareşalul Philippe Pétin a respins ideea. Pe 16 iunie, Reynaud a acceptat

faptul că majoritatea cabinetului era în favoarea capitulării și a demisionat, lăsând locul lui Pétin. A doua zi dimineață, mareșalul transmitea la radio următorul mesaj către poporul francez: „Cu inima grea vă spun, astăzi, că trebuie să încetăm lupta." După aceea, puțini soldați francezi au mai văzut vreo noimă în a-și sacrifica viața pe câmpul de bătălie.

S-au mai înregistrat totuși câteva fapte mărețe, dar inutile de vitejie. Un batalion de infanterie de lângă Châteauneuf și-a apărat poziția cu încăpățânare. Un alt episod avea să intre și el în legendă. În timp ce coloanele de refugiați și dezertori treceau Loara, comandantului școlii de cavalerie de la Saumur, un veteran cu părul alb, colonelul Daniel Michon, i s-a ordonat să-i ia pe cei 780 de cadeți și instructori și să păzească podurile din zonă. I-a adunat pe toți în marele amfiteatru de la Saumur și i-a anunțat: „Domnilor, pentru școală este o misiune de sacrificiu. Franța se bizuie pe voi." Unul dintre elevi, Jean-Louis Dunand, care abandonase studiile de arhitectură la Paris ca să devină cadet, le scria jubilând părinților: „Sunt foarte nerăbdător să intru în luptă, asemenea tuturor camarazilor de aici. Vremuri de o sută de ori mai grele mă așteaptă, dar sunt pregătit să le întâmpin cu un zâmbet."[49]

Primarul din localitate își pierduse deja fiul pe câmpul de luptă. Știind că Pétin intenționează să se predea, l-a implorat pe Michon să nu transforme bătrânul Saumur într-un câmp de bătălie. Colonelul l-a expediat disprețuitor: „Am primit ordin să apăr orașul. Este în joc onoarea școlii." A dat drumul celor 800 de cai, iar pe cadeți, organizați în „brigăzi" conduse de câte un instructor, i-a dispus în punctele de trecere a Loarei, de-a lungul unui front lung de 19 km. Acestora li s-au alăturat câteva sute de infanteriști algerieni aflați la instrucție și soldați rătăciți de unitățile lor, susținuți de câteva tancuri. Pe 18 iunie, chiar înainte de miezul nopții, primele elemente ale diviziei de cavalerie conduse de generalul Kurt Feldt s-au apropiat de Saumur, fiind întâmpinate cu focuri de armă. Un ofițer german a înaintat întovărășit de un prizonier francez cu steag alb, încercând să negocieze. Acest lucru a provocat noi focuri de armă și explozii care i-au ucis pe amândoi. După

incident, artileria germană a trecut la bombardarea oraşului, iar de-a lungul liniei frontului au început mici bătălii încrâncenate.

Unii apărători s-au comportat cu un eroism al cărui caracter memorabil nu este cu nimic ştirbit de faptul că era voit teatral. Un cadet, Jean Labuze, a contestat ordinul de a rezista până la ultimul om, spunând plin de disperare: „Suntem gata să murim, dar nu să murim în zadar." Comandantul lui i-a răspuns, cu puţin timp înainte să fie el însuşi ucis: „Nimeni nu moare în zadar. Vom muri toţi pentru Franţa." La Milly-le-Meugon, un alt ofiţer l-a trezit în miez de noapte pe preotul paroh pentru ca elevii lui să primească iertarea păcatelor înainte de a înfrunta moartea; în jur de două sute de cadeţi au primit împărtăşania în biserica din sat, apoi luptele s-au reluat. Podurile de peste Loara din vecinătatea oraşului Saumur au fost aruncate în aer de apărători, iar în zilele de 19 şi 20 iunie, încercările germanilor de a trece râul cu nişte ambarcaţiuni mici au fost respinse.

Invadatorii l-au trecut totuşi în amonte şi în aval de Saumur; ultimele poziţii apărate de elevii şcolii de cavalerie, dimprejurul unei ferme de la Aunis, la 5 km sud-vest de oraş, au fost şi ele neutralizate. Zeci de cadeţi şi instructori au fost răniţi sau omorâţi, printre aceştia aflându-se şi Jean-Louis Dunand, fostul student la arhitectură. O altă victimă a rezistenţei de la Aunis a fost Jehan Allain, un tânăr care, înainte de război, fusese un organist şi compozitor în plină ascensiune. Allain primise deja Croix de Guerre în Flandra, cunoscuse experienţa evacuării de la Dunkerque şi se întorsese din Anglia ca să lupte iar. În geanta de lângă şaua motocicletei lui s-au găsit partituri ale unor compoziţii muzicale neterminate.

Chiar în timp ce în jurul oraşului Saumur se duceau bătălii grele, soldaţi şi civili nemulţumiţi stăteau şi urmăreau spectacolul, batjocorindu-i şi ocărându-i pe apărători pentru nebunia lor şi pentru măcelul inutil pe care îl pricinuiau. După capitularea Franţei, când bătrânul şi nefericitul colonel Michon şi-a abandonat poziţiile şi, în fruntea unei coloane, a pornit spre vest, sperând să poată continua lupta în altă parte, patrioţii au îmbrăţişat povestea micii lui rezistenţe. La Saumur cel puţin, spuneau ei, soldaţii se purtaseră cu onoare; s-au ridicat monumente în cinstea

unora precum locotenentul Jacques Desplats, care a pierit împreună cu preaiubitul lui terier Airedale, pe nume Nelson, apărând insula Gennes sub comanda lui Michon. Din punct de vedere militar, acțiunile din 19 și 20 iunie nu au avut nicio însemnătate. Moral însă, pentru poporul francez, ele au ajuns să însemne în cele din urmă foarte mult.

Între timp, grosul armatei aștepta captivitatea. Locotenentul George Friedman, filosof în viața civilă, scria: „În rândurile națiunii franceze, nu disting, astăzi, vreo durere provocată de necazurile prin care trece țara... Am observat numai un soi de ușurare satisfăcută (uneori, chiar o ușurare exaltată), un fel de mulțumire atavică primară determinată de faptul că «pentru noi, s-a terminat», fără a-i interesa altceva."[50] Dreapta politică franceză a aplaudat venirea la putere a regimului Pétin, unul dintre adepții lui scriind unui prieten: „În sfârșit, victoria e a noastră." Mareșalul însuși, călătorind prin țară în lunile care au urmat armistițiului, a fost întâmpinat de mulțimi uriașe, aplaudând isteric. Oamenii credeau că nimic din ce puteau face naziștii nu se putea compara cu prețul unei rezistențe inutile. Faptul că Winston Churchill a izbutit să-i convingă pe britanici să judece altfel, să sfideze realitatea perceptibilă, a născut invidie, resentimente și amărăciune în rândurile francezilor.

Cucerirea Franței și a Țărilor de Jos a costat Germania aproape 43 000 de morți și 117 000 de răniți; Franța a pierdut în jur de 50 000 de oameni, Marea Britanie, 11 000; germanii au luat 1,5 milioane de prizonieri. Britanicii au avut parte de o nouă salvare miraculoasă, un al doilea Dunkerque. După evacuarea Forței Expediționare, Churchill a luat o decizie lăudabilă din punct de vedere moral, dar nesăbuită din punct de vedere militar, aceea de a trimite noi trupe în Franța pentru a determina guvernul țării să nu cedeze[51]. În iunie, două divizii slab echipate au fost trimise pe continent, în sprijinul puținelor unități britanice rămase acolo. După armistițiu, germanii fiind foarte ocupați în altă parte, s-au putut evacua în Anglia încă aproximativ 200 000 de oameni din porturile de pe coasta de nord-vest a Franței, pierzându-se numai câteva mii. Churchill a avut astfel norocul să scape de urmările unei nebunii.

Ambasadorul britanic la Paris, Sir Ronald Campbell, scria în semn de rămas-bun, după prăbuşirea Franţei: „Ar trebui... să descriu Franţa ca pe un om care, ameţit de o lovitură neaşteptată, nu a fost în stare să se ridice în picioare înainte ca adversarul să-i dea «coup de grace»."[52] În deceniile care au urmat acestei înfrângeri, s-a dezbătut intens pe marginea pretinsei decadenţe naţionale, care provocase un asemenea deznodământ. În vara lui 1940, episcopul de Toulouse tuna şi fulgera: „Am suferit îndeajuns? Ne-am rugat îndeajuns? Ne-am căit pentru şaizeci de ani de apostazie naţională, şaizeci de ani în care spiritul francez a suferit toate pervertirile ideilor moderne... ani în care bunele moravuri franceze au intrat în declin, în care anarhia a luat în mod straniu amploare?"[53]

Jocurile de război organizate la colegiile militare moderne, având ca temă campania din 1940, se încheie uneori şi cu înfrângerea Germaniei. Asta îi determină pe câţiva istorici să susţină că triumful lui Hitler pe câmpul de luptă, departe de a fi fost inevitabil, ar fi putut fi împiedicat. Este greu să acceptăm o asemenea teorie. În anii de după dezastrul din 1940, armata germană a demonstrat în mod repetat că este superioară instituţional Aliaţilor occidentali, care au învins pe câmpul de luptă numai după ce au avut o superioritate netă din punctul de vedere al numărului soldaţilor, tancurilor şi avioanelor. Wehrmachtul dovedea o energie ce lipsise cu desăvârşire armatelor aliate în 1940. Contrar părerii încetăţenite, germanii nu au ocupat Franţa după un plan amănunţit de blitzkrieg – război-fulger. Comandanţii lor – şi în special Guderian – au demonstrat în schimb un oportunism inspirat, cu rezultate care le-au întrecut cele mai nebuneşti aşteptări. Dacă francezii s-ar fi mişcat mai repede, iar germanii mai încet, rezultatul campaniei ar fi putut fi altul, dar o astfel de aserţiune nu are nicio valoare.

În 1940, Germania nu a fost obligată să trimită efective însemnate pe Frontul de Est, aşa cum se întâmplase în 1914, când Franţa era aliata Rusiei. În ciuda indiscutabilei superiorităţi a forţelor aeriene germane, înfrângerea Aliaţilor a fost consecinţa unei inferiorităţi nu atât materiale, cât morale; cu rare excepţii, Aliaţii au reacţionat fără convingere la iniţiativele invadatorilor. Winston Churchill a fost aproape singurul atât dintre conducătorii englezi şi francezi, cât şi

dintre soldaţii de pe front care a fost dispus să ceară oamenilor să lupte până la capăt. În schimb, politicienii şi generalii francezi au adoptat o poziţie raţionalistă: au identificat limitele prejudiciilor acceptabile pentru populaţie şi pentru structurile societăţii, spre a evita să se plece înaintea unui invadator străin, aşa cum se întâmplase atât de des în istoria Franţei. Relativ puţini soldaţi francezi au fost dispuşi să se sacrifice pentru cauza apărării patriei, fiindcă nu aveau încredere nici în liderii naţionali, nici în comandanţii lor; între 1920 şi 1940, Franţa avusese parte de 42 de guverne caracterizate printr-o slăbiciune cronică. Gamelin scria încă pe 18 mai: „Soldatul francez, cetăţeanul de ieri, nu credea în război... Înclinat să critice fără încetare pe oricine deţine puţină autoritate... nu a primit educaţia morală şi patriotică ce l-ar fi pregătit pentru drama în care se va juca soarta naţiei."

Irène Némirovsky scria în 1941, reflectând la prăbuşirea Franţei: „Ani de zile, tot ce s-a făcut în Franţa în interiorul unei anumite clase sociale a avut un singur motiv: frica... Cine le va face cel mai puţin rău (nu în viitor, nu în abstract, ci chiar acum, sub forma şuturilor în fund şi palmelor pe obraz)? Germanii? Englezii? Ruşii? Germanii au câştigat, însă bătaia a fost dată uitării, iar germanii îi pot proteja acum. De aia sunt «pentru nemţi»."[54] Foarte puţini francezi au urmat, în 1940 şi ulterior, exemplul a zeci de mii de polonezi, continuând să lupte în exil chiar şi după ce ţara lor fusese înfrântă. Abia în 1943–1944, când a devenit limpede că Aliaţii vor câştiga războiul, iar ocupaţia germană se dovedise intolerabil de opresivă, au oferit francezii un ajutor semnificativ anglo-americanilor. În anii rezistenţei solitare a Marii Britanii, forţele franceze s-au împotrivit cu încăpăţânare armatelor şi flotelor lui Churchill, oriunde le-au întâlnit pe glob. Chiar şi dintre aceia care au ales să nu lupte contra britanicilor, puţini au hotărât să lupte alături de ei. Portavionul francez *Béarn*, de exemplu, având la bord avioane de vânătoare americane, s-a refugiat în Caraibe, în colonia franceză Martinica, din iunie 1940 până în noiembrie 1942.

Printre cei care au asistat şocaţi la prăbuşirea Franţei s-a numărat şi Stalin. Molotov i-a trimis lui Hitler cuvenita telegramă de felicitare pentru capturarea Parisului, dar, la Moscova, triumful

nazist a provocat groază. Sovieticii își făcuseră calculele strategice pronind de la ideea că pe continent va avea loc un măcel prelungit, care va slăbi atât Germania, cât și puterile occidentale. Un diplomat rus aflat la Londra va remarca fără reținere că, în vreme ce lumea compara pierderile Aliaților cu cele ale Wehrmachtului, Stalin le aduna ca să-și evalueze avantajul. Nikita Hrușciov descria furia care l-a apucat pe acesta când a aflat că Pétin se predase: „Stalin era într-o stare de agitație teribilă, foarte nervos. Rareori îl văzusem așa. La ședințe, de regulă nu stătea decât foarte rar așezat pe scaunul lui, de obicei se plimba. De data aceasta, alerga literalmente prin încăpere și înjura de mama focului. Îi înjura pe francezi, îi înjura pe englezi [întrebând]: «Cum de i-au permis lui Hitler să-i bată în halul ăsta?»"[55]

Probabil că Stalin se aștepta să lupte până la urmă împotriva Germaniei, dar abia peste vreo doi, trei ani. Uniunea Sovietică începuse un masiv program de reînarmare, care era încă departe de a se fi încheiat. Stalin considera că însemnatele avantaje materiale obținute de Hitler din relația lor îl vor împiedica pe acesta să încalce Pactul sovieto-german, măcar până la ocuparea Marii Britanii. Marina germană avea acces la porturile rusești din nord. Cantități uriașe de porumb, mărfuri și petrol curgeau dinspre Uniunea Sovietică spre Reich. Chiar și după capitularea Franței, Stalin a avut grijă să nu-și provoace puternicul vecin și de aceea nu a construit nicio fortificație importantă la granița de vest. A exploatat în schimb haosul de moment pentru a-și spori câștigurile teritoriale. În timp ce ochii lumii erau îndreptați către Franța, Uniunea Sovietică a anexat statele baltice, unde, în anul următor, NKVD a organizat acțiuni violente de epurare și deportări masive. De la România a luat Basarabia, care aparținuse Rusiei din 1812 până în 1918, și Bucovina. Cel puțin 100 000 de români, poate chiar o jumătate de milion, au fost deportați în Asia Centrală ca să-i înlocuiască pe muncitorii ruși luați în armată. În toiul evenimentelor din Occident, puțini oameni, cu excepția celor din ministerele afacerilor externe, au luat act de tragedia umană provocată de Stalin în Est; din acest punct de vedere, atacul fulgerător lansat de Hitler asupra vestului Europei a servit intereselor

sovietice. Conducătorul militar al Rusiei a recunoscut însă în deznodământul acestei campanii o nenorocire aproape la fel de mare pentru țara lui ca și pentru puterile occidentale înfrânte.

Italia a intrat în război alături de Germania pe 10 iunie, luptându-se, fără jenă și demnitate, să pună mâna pe o parte din pradă. Lui Benito Mussolini îi era frică de Hitler și nu îi plăceau deloc germanii, la fel ca multor conaționali ai săi, însă nu a putut să reziste tentației unor câștiguri facile în Europa și în coloniile africane ale Aliaților. Comportarea lui Mussolini a stârnit batjocura multor contemporani, deopotrivă prieteni și dușmani. S-a aliat cu Hitler fiindcă dorea pentru țara lui o glorie pe care italienii singuri nu o puteau câștiga; voia să culeagă roadele războiului contra unei simbolice vărsări de sânge. În mai și iunie 1940, în cercul său intim, și-a exprimat deseori speranța că vor muri doar o mie, două mii de italieni înainte de semnarea unui tratat de pace cu Aliații, ca plată pentru prada la care râvnea[56].

În ajunul începerii ostilităților cu Franța, Mussolini și-a exprimat în privat intenția de a declara război, dar nu și de a lupta efectiv. Fapt deloc surprinzător, această abordare reținută a sfârșit repede într-un fiasco – la 17 iunie, când francezii ceruseră deja armistițiu, Mussolini a ordonat brusc un atac la granița franco-italiană din Alpi. Armata italiană, prinsă pe picior greșit de trecerea bruscă de la ocuparea unor poziții fixe la angajarea în ofensivă, a fost respinsă cu duritate. Iluziile și confuzia Ducelui au continuat și după aceea. De pildă, el și-a exprimat speranța că britanicii nu vor cădea la pace înainte ca Italia să apuce să demonstreze că a contribuit la înfrângerea lor și că germanii vor pierde un milion de oameni până să cucerească Marea Britanie. Își dorea să-l vadă pe Hitler învingător, însă nu atotputernic. Toate visurile lui s-ar fi destrămat într-o manieră care l-ar fi făcut pe Mussolini să pară ridicol și de compătimit dacă aceste iluzii n-ar fi costat atâtea vieți.

La 20 iunie, Franz Halder scria foarte mulțumit: „Nu pot să înțeleg ce ar mai putea să vrea de la noi conducerea politică și care dintre dorințele ei a rămas neîmplinită." Aghiotantul lui Hitler, colonelul Georg Engel, consemna: „Comandantul suprem al armatei [generalul Walther von Brauchitsch] s-a bucurat de momentul său

de glorie înaintea Führerului atunci când a anunţat încetarea operaţiunilor şi începutul preparativelor de armistiţiu. L-a informat pe F[ührer] despre nevoia urgentă de a face pace cu Marea Britanie sau de a pregăti şi de a realiza cât mai curând o invazie. Führerul e sceptic şi consideră că Marea Britanie este atât de slabă, încât, după bombardament, nici nu va mai fi nevoie de operaţiuni terestre importante. Armata se va instala şi va lua în primire îndatoririle unei forţe de ocupaţie. F[ührerul] spune că, «într-un fel sau altul... [britanicii] vor trebui să accepte situaţia»."[57]

La parada victoriei germane de la Paris, din 22 iunie, a asistat şi un spectator mai puţin obişnuit, o tânără englezoaică de 19 ani, Rosemary Say, care se trezise brusc prizonieră în capitala Franţei:

> Maşinăria de război trecea pe Champs Elysées: cai lucioşi, tancuri, echipamente, tunuri, mii şi mii de soldaţi. Procesiunea era impecabilă, sclipitoare şi aparent nesfârşită... ca un gigantic şarpe verde, care se încolăceşte în jurul inimii oraşului înfrânt, ce aşteaptă cu tristeţe să fie înghiţit. Era o mulţime uriaşă de privitori, majoritatea tăcuţi, unii aclamând. Însoţitorii mei [americani neutri] se purtau ca nişte băieţei: strigau în gura mare numele diferitelor regimente, exclamau la vederea tancurilor moderne şi fluierau la trecerea superbilor cai. Eu tăceam, perfect conştientă că eram martoră fără să vreau la un moment istoric. Chiar şi aşa, nu simţeam vreo emoţie deosebită... Dar, pe măsură ce orele treceau, iar spectacolul aparent interminabil se prelungea, a început să îmi fie puţin ruşine că am acceptat invitaţia. M-am gândit la familia mea, la prietenii de la Londra şi la temerile pe care cu siguranţă aceştia le aveau.[58]

Înainte ca Germania să atace în vest, Aliaţii îşi doriseră un război de lungă durată, crezând că asta le va da răgaz să mobilizeze atât ajutorul american, cât şi propriile resurse industriale în lupta contra lui Hitler. Căderea Norvegiei, Danemarcei, Franţei, Belgiei şi Olandei a părut să demonstreze că naziştii avuseseră alte planuri, obţinând un triumf rapid şi concludent. Puţini au fost cei care au considerat că armistiţiul semnat cu Franţa pe 22 iunie, la Compiègne, în celebrul vagon de tren, marca un început, nu un sfârşit. Anvergura ambiţiilor lui Hitler şi încăpăţânarea cu care Churchill îl sfida nu se vădiseră încă.

Capitolul 4

Singurătatea Marii Britanii

Rănit în Franța, pilotul britanic de vânătoare Paul Richey fusese transportat acasă, în primele zile ale lui iunie, cu un avion de poștă. „Am privit de sus peisajul calm și tihnit al Angliei rurale, fumul ce se ridica nu din sate bombardate, ci, leneș, din coșurile caselor, și am văzut un meci de cricket care se desfășura pe un teren sătesc. Cu mintea încă plină de vuietul exploziilor și incendiilor care zguduiseră Franța, am fost copleșit de o senzație de dezgust față de mulțumirea arogantă în care se scălda Anglia la adăpostul mării protectoare. Mi-am zis că o bombă, două i-ar trezi la realitate pe jucătorii ăia de cricket și că nici nu mai era mult până când acestea vor veni."[1] Indignarea pilotului britanic oglindea sentimentele multor bărbați și femei care, întorși din mijlocul ororilor războiului, dădeau de cei scutiți de ele. Avea dreptate când afirma că populația din sudul Angliei nu se va mai bucura mult timp de o partidă liniștită de cricket. Dar, odată chemați de pe terenurile de joc, aproape fără să înțeleagă ce se petrecea până când nu li s-a explicat aceasta, în fraze grandioase, de către liderul lor național, britanicii au administrat Germaniei hitleriste una dintre cele mai categorice înfrângeri din istorie.

Discursul lui Churchill din Camera Comunelor, ținut la 18 iunie 1940, a fost citat atât de des, încât nu mai stârnește decât uneori admirația cuvenită unui strălucit exercițiu de retorică. Cuvintele de încheiere se reimpun însă atenției noastre, fiindcă, pe durata întregului conflict, ele vor defini viziunea statelor democratice asupra țelului lor:

> Ceea ce generalul Weygand a numit bătălia Franței s-a încheiat. Presupun că bătălia Angliei stă să înceapă. De această bătălie atârnă supraviețuirea civilizației creștine. De ea atârnă însuși modul nostru de viață și continuitatea îndelungată a instituțiilor noastre și a imperiului. Întreaga forță și furie a inamicului se vor întoarce curând împotriva noastră. Hitler știe că trebuie să ne înfrângă pe insula aceasta sau să piardă războiul. Dacă reușim să-i ținem piept, întreaga Europă poate fi liberă, iar viața omenirii va merge mai departe, către tărâmuri vaste, luminoase. Dacă însă nu izbutim, atunci lumea întreagă, inclusiv Statele Unite, se va prăbuși în abisul unui nou ev mediu, pe care luminile științei pervertite îl vor face mai sinistru și, poate, mai lung. Să ne adunăm așadar forțele pentru a ne achita de îndatoririle noastre și să ne comportăm în așa fel încât, dacă Imperiul Britanic și al său Commonwealth vor dura o mie de ani, oamenii încă să spună: „Acela a fost momentul lor de glorie."

Contrastul dintre apelul prim-ministrului britanic la „adunarea forțelor pentru a ne achita de îndatoririle noastre" și îndemnurile isterice la „rezistență fanatică" adresate, în împrejurări similare, în 1944–1945, de dictatorul german este frapant. Stilul de conducere al premierului britanic se caracteriza prin eleganță, demnitate, inteligență, omenie și hotărâre; numai ultima trăsătură îi poate fi atribuită și lui Hitler. În vara lui 1940, Churchill avea de rezolvat o uriașă problemă: să-și convingă poporul și lumea întreagă de faptul că o rezistență prelungită era posibilă. Sergentul L.D. Pexton, de 34 de ani, era prizonier în Germania când scria la 19 iulie: „Am auzit azi că Hitler a transmis la radio niște termeni de pace și că Churchill i-a zis ce să facă cu ei... Sper să ajungă la o înțelegere, așa cum își dorește toată lumea de aici, și să plec acasă."[2] Opinia lui Pexton era evident influențată de înfrângerea suferită în Franța și de faptul că, ulterior, se trezise la mâna naziștilor învingători. Dar și în țară unii – mai ales din casta conducătoare și din clasa celor cu interese comerciale, care cunoșteau cel mai bine punctul slab al națiunii – se temeau în continuare de ce era mai rău. Pentru Churchill, a fost o uriașă realizare personală faptul de a-i fi convins pe toți să susțină cauza respingerii unei invazii.

Ultimele luni ale lui 1940 s-au dovedit decisive pentru evoluţia conflictului. Naziştii, uluiţi de anvergura triumfului lor, şi-au permis un moment de respiro. Lansând un atac aerian împotriva Marii Britanii, Hitler a acceptat cel mai nefericit compromis strategic – ca stăpân al Europei continentale, credea că o demonstraţie suplimentară de forţă va fi destul ca să o determine să capituleze mai repede. Dacă, în schimb, i-ar fi lăsat pe-ai lui Churchill să se perpelească pe insula lor, prim-ministrul ar fi avut mari dificultăţi în a susţine moralul naţiunii şi simulacrul unui scop strategic. Un mic contingent german, trimis în acea toamnă să sprijine atacul italienilor asupra Egiptului, ar fi fost, probabil, suficient pentru a-i alunga pe britanici din Orientul Mijlociu; Malta ar fi putut fi cucerită cu uşurinţă. Asemenea umilinţe ar fi reprezentat o grea lovitură pentru Churchill şi dorinţa lui de a lupta mai departe.

În realitate însă, ofensiva stângace a Luftwaffe a reprezentat singura provocare căreia Marea Britanie era în măsură să-i facă faţă. Armata şi poporul britanic nu erau siliţi să înfrunte Wehrmachtul pe plajele şi câmpiile ţării – o încleştare ce avea şanse să se încheie cu un rezultat umilitor pentru apărători. Prim-ministrul nu le-a cerut britanicilor decât acordul tacit, ţara fiind apărată de câteva sute de piloţi ai RAF şi – lucru mai important, dar mai puţin vizibil – de forţa extraordinară a Marinei Regale. Stilul înflăcărat de conducere al premierului a atras sprijinul populaţiei pentru atitudinea lui sfidătoare faţă de logica triumfului hitlerist, chiar în momentele în care oraşele începeau să ardă şi oamenii să moară.

Perspectiva unei invazii iminente era mai puţin plauzibilă decât presupuneau şefii armatei britanice şi decât afirmase public Churchill, deoarece germanilor le lipseau mijloacele amfibii şi o escortă care să însoţească armata dincolo de Canalul Mânecii şi să facă faţă puternicei flote britanice. Pe Hitler nu l-a tras niciodată inima în această direcţie. Informaţiile despre mijloacele de care dispunea şi intenţiile pe care le avea erau însă fragmentare. Descifrarea mesajelor inamicului la Bletchley Park* nu luase încă anvergura din ultimii ani de război. Bună parte din activitatea

* Pentru explicaţii, vezi paginile 484–485.

germanilor de pe continent, sau lipsa acesteia, rămânea complet necunoscută Londrei. Şefii militari, traumatizaţi de dezastrul din Franţa, atribuiau Wehrmachtului puteri aproape mistice.

În particular, Churchill a privit întotdeauna cu scepticism pericolul unei invazii, dar a pus mereu accent pe acesta în discursuri şi în strategia elaborată, cu scopul de a mobiliza atât populaţia, cât şi forţele armate. După părerea lui, fără îndoială corectă, inerţia şi înţelegerea propriei neputinţe s-ar fi dovedit fatale pentru moralul oamenilor, dar şi pentru speranţele lui de a reuşi să convingă Statele Unite să intre în conflict. O întoarcere la războiul ciudat nu era permisă. De vreme ce apărarea împotriva unei posibile invazii era tot ce se putea cere de la armata locală, Churchill a făcut din aceasta principala lui misiune vreme de mai multe luni, chiar şi după ce a devenit limpede că pericolul trecuse.

După căderea Franţei, intransigenţa premierului s-a manifestat întâi la adresa aliaţilor de ieri. Într-o dimineaţă de iulie a anului 1940, grupuri înarmate de soldaţi ai Marinei Regale s-au urcat la bordul navelor de război franceze ancorate în porturile britanice pentru a le cere să se predea. La Devonport, ofiţerii de pe submarinul *Surcouf* s-au împotrivit, stârnind o încăierare cu pistoale în camera de control, soldată cu moartea unui marinar francez şi a trei britanici. Trei sferturi dintre soldaţii francezi aflaţi în Marea Britanie, inclusiv majoritatea celor salvaţi de la Dunkerque, au insistat să fie repatriaţi, alegere pe care gazdele nu au încercat să o schimbe. Sentimentul de înstrăinare al francezilor s-a accentuat după ce un ultimatum britanic dat escadrei franceze de la Mers-el-Kébir a fost respins la 3 iulie. Churchill era hotărât să nu permită flotei lui Pétin să sprijine o invazie germană a Marii Britanii. Amiralul Marcel-Bruno Gensoul a refuzat să reia lupta alături de Marina Regală şi, în acelaşi timp, să accepte neutralitatea sub tutelă britanică. În consecinţă, amiralul Somerville a scufundat ori a bombardat până la distrugere trei dintre navele lui Gensoul, ucigând 1 300 de marinari. Churchill s-a temut ca atacul să nu împingă regimul Pétin într-o alianţă activă cu naziştii, însă asta nu l-a împiedicat să dea ordinul de deschidere a focului. Regimul de la Vichy nu a participat niciodată efectiv la conflict, iar câteva colonii africane îndepărtate

s-au „raliat" cauzei „Franței Libere" sub comanda generalului de brigadă Charles de Gaulle, aflat la Londra. Însă până la finele lui 1942, forțele franceze s-au împotrivit din răsputeri oricărei pătrunderi a britanicilor în teritoriile lor.

Pare greșit să considerăm politicile regimului Pétain și larga susținere de care s-au bucurat ele drept un simplu efect negativ al înfrângerii Franței. Guvernul de la Vichy a profitat de ocazie pentru a impune ceea ce Michael Burleigh numea „un program moral, politic și social retrograd, în care autoritatea și datoria veneau înaintea libertății și drepturilor"[3]. Frica și ura patologică față de stânga – și față de evrei – au determinat aproape toată Franța aristocrată, negustorească și burgheză să-l sprijine pe Pétain până când ocupația germană a devenit de nesuportat, iar victoria Aliaților, inevitabilă.

Atacul lansat de Luftwaffe asupra Marii Britanii în iulie 1940 le-a oferit britanicilor cel mai bun prilej de a se bate cu germanii în condiții favorabile lor. Singura clasă de armament terestru sau aerian în care britanicii erau aproape la egalitate cu dușmanul din punctul de vedere al calității și cantității era cea a avioanelor de interceptare monoloc. Aparatele Hurricane și Spitfire din dotarea RAF erau dezavantajate de tactica stângace și de mitralierele de 7,7 mm cu o putere de distrugere inadecvată, dar escadrilele erau ghidate de cea mai sofisticată rețea de radare, observatori tereștri și aparate de emisie-recepție din lume, creată de un grup extraordinar de funcționari, oameni de știință și aviatori. Dacă echipamentele și rezultatele armatei britanice au rămas nesatisfăcătoare pe toată durata conflictului, oamenii lui Churchill i-au întrecut fără drept de apel pe germani în ceea ce privește aplicațiile practice ale științei și tehnologiei. Mobilizarea celor mai străluciți specialiști civili și integrarea lor în efortul de război la cele mai înalte niveluri au reprezentat o extraordinară poveste de succes. RAF crease un remarcabil sistem de apărare, în vreme ce adversarilor săi le lipsea un sistem credibil de atac.

Comandanții Luftwaffe sufereau din cauza unei confuzii a obiectivelor care a persistat toată vara. Generalul Albert Kesselring s-a opus declanșării unui atac împotriva Marii Britanii, preferând

să ocupe Gibraltarul şi să câştige astfel dominaţia asupra Mării Mediterane; iniţial, Hitler s-a împotrivit bombardării oraşelor britanice, în vreme ce Göring a respins ideea de a ataca porturile din sudul ţării, necesare pentru debarcarea efectivelor Wehrmachtului. Luftwaffe a încercat să obţină suprematia aeriană în sud-estul Angliei distrugând Comandamentul Aviaţiei de Vânătoare şi a început o campanie incoerentă în vederea atingerii acestui ţel, atacând aerodromurile şi instalaţiile cu bombardiere escortate de avioane de vânătoare care trebuiau să doboare aparatele RAF la fel de uşor ca în Franţa. Informaţiile despre inamic, o slăbiciune cronică a celui de-al Treilea Reich, erau deplorabile: germanii nu înţelegeau cum funcţionează reţeaua de detecţie şi control a Comandamentului Aviaţiei de Vânătoare. Ei înşişi creaseră radarul – căruia îi spuneau *Dezimator-Telegraphie* sau, pe scurt, *DeTe* – înaintea britanicilor, iar instalaţiile lor erau mai avansate din punct de vedere tehnic, însă nu reuşiseră să le lege de un sistem eficient de orientare sol-aer şi nici nu îşi imaginaseră că RAF realizase deja acest lucru. Pe parcursul întregului conflict, conducerea nazistă a fost urmărită de un nemăsurat orgoliu instituţional, fiind prinsă mereu pe picior greşit de iniţiativele tehnologice ale Aliaţilor; dacă germanii nu construiseră o anumită armă sau un anumit dispozitiv, ezitau să-şi crediteze inamicul cu inteligenţa necesară unei atare realizări.

Colonelul „Beppo" Schmid, şeful serviciului de informaţii al Luftwaffe, era un şarlatan care le spunea şefilor ceea ce doreau să audă. Göring nu avea nicio rezervă strategică de avioane şi nici resursele materiale cu care să-şi creeze una. În Bătălia Angliei, germanii au demonstrat o incompetenţă năucitoare, născută din aroganţă şi ignoranţă. Dacă cei din RAF au făcut şi ei nişte greşeli, Sir Hugh Dowding, mareşal al aerului, şi cel mai însemnat dintre subordonaţii lui, vicemareşalul neozeelandez Keith Park, aflat la comanda Grupului 11 RAF, au dovedit o genială statornicie în concepţie, care lipsea cu desăvârşire dincolo de Canalul Mânecii. Germanii şi-au început campania cu două avantaje: o modestă superioritate în privinţa numărului de aparate şi un corp de veterani experimentaţi în luptă. Nu au reuşit să folosească însă aceste

avantaje împotriva ţintelor vitale – receptoarele radar, bazele aeriene şi instalaţiile auxiliare.

Bătălia Angliei a debutat în iulie, cu hărţuieli deasupra Canalului Mânecii, germanii atacând convoaiele de coastă, iar RAF ripostând. Era greu să loveşti din aer o ţintă anume. De exemplu, un pilot de bombardier care ataca, dinspre pupa, o navă de 230 m lungime avea o marjă de numai 1,5 secunde în care să lanseze bomba, interval care, când se ataca dinspre travers, scădea la un sfert de secundă; pierderile grele suferite de convoaiele britanice s-au datorat exclusiv măiestriei piloţilor germani. Aparatele Ju87 zburau însă şi mai încet decât bombardierele Battle ale RAF, care fuseseră distruse în masă în Franţa, iar acum era rândul britanicilor să speculeze vulnerabilitatea inamicului: Stukasurile au suferit un adevărat măcel ori de câte ori s-au întâlnit cu avioanele de vânătoare ale RAF şi, în cele din urmă, a trebuit să fie retrase din luptă.

Pilotul britanic Geoff Wellum descrie senzaţiile tari ale unei încleştări aeriene:

> Dintr-odată, foc încrucişat, intens şi foarte aproape. Ticălosul de mitralior din faţă. Ţinta mea, concentrează-te, ţinta. Uită-te la el prin cătare, se face mare prea repede, concentrează-te, nu te mişca, aşa, nu mişca... linişteşte-te, inimă, linişteşte-te. E în cătare, tot acolo, calm... foc ACUM! Apăs butonul de tragere şi se dezlănţuie iadul; mitralierele mele fac un zgomot ca de stambă sfâşiată... Îmi pare că zăresc loviturile şi exploziile din carlinga de sticlă a Dornier-ului meu şi Spitfire-ul lui Brian care se îndepărtează, cu burta, mânjită de ulei, vizibilă preţ de-o fracţiune de secundă. Trage, Geoff, nu te opri. Pentru numele lui Dumnezeu, depărtează-te sau te izbeşti de el; prea aproape. Opresc focul, manşa împinsă la maximum. Îi aud chiar motoarele în timp ce trece razant pe deasupra, la numai câţiva centimetri. Drace, e periculos![4]

De remarcat în aceste încăierări aeriene este numărul mic de aparate distruse de o parte şi de cealaltă. Pe 25 iulie, de pildă, deasupra unui convoi britanic, trăgeau unele în altele zeci de avioane britanice şi germane, însă numai două aparate Spitfire şi un Messerschmitt Bf109 au fost doborâte. Piloţii RAF abia dacă fuseseră instruiţi pentru luptele aeriene, o artă pe care germanii o

deprinseseră la perfecţie deasupra Poloniei şi Spaniei, britanicii fiind obligaţi să înveţe din mers. Încă de la început, a fost limpede faptul că marea majoritate a „victimelor” se datorau câtorva aşi ai aerului din ambele tabere: 3,5% dintre piloţii britanici de vânătoare au doborât 30% din totalul avioanelor inamice distruse, aşii Luftwaffe mândrindu-se cu şi mai multe succese. Factorii decisivi erau o vedere excepţională, îndemânare de trăgător şi nervi de oţel ca să te apropii de inamic.

RAF descuraja cu tărie cultul „asului” şi al scorurilor personale, în schimb Luftwaffe le încuraja energic. Vedete precum Adolf Galland, Helmut Wick şi Werner Molders sufereau, după spusele colegilor invidioşi, de „*Halsweh*” – „gâtul inflamat” de care râvneau să atârne mult-dorita panglică a Crucii de Cavaler – dorinţă ce s-a împlinit pentru toţi trei atunci când numărul de avioane doborâte a crescut. Galland, un pilot de o eficienţă extraordinară, dar în acelaşi timp brutal şi egoist, nu avea răbdare cu molâii de sub comanda lui. Într-o zi, în aparatul de radiorecepţie, s-a auzit o voce înspăimântată, care urla în germană: „Spitfire în coada mea!” Apoi iarăşi, după o scurtă pauză: „Spitfire încă în spatele meu! Ce să fac?” La care Galland spuse nervos: „*Aussteigen, Sie Bettnasser!*” – „Sari, fricosule!”[5]

Spre deosebire de orice alt fel de luptă, la bătăliile aeriene participau exclusiv tineri, singurii care aveau reflexele necesare pentru dueluri la viteze ce se apropiau de 1 000 km/h. La 30 de ani, erau deja prea bătrâni. Comandanţii, care nu se dezlipeau de cartierul general, dădeau ordinele, însă rezultatul final atârna de vitejia şi iscusinţa unor piloţi care abia intraseră în adolescenţă sau ieşiseră din ea. Aproape tot ce spuneau sau făceau aceştia, în aer ori la sol, reflecta tinereţea lor; pe 17 august, locotenentul Hans-Otto Lessing, pilot pe un Bf109, le scria jubilând părinţilor, descriindu-le a suta „victorie” a unităţii lui aşa cum ar povesti un şcolar despre succesul echipei lui de fotbal: „Suntem în escadrila maiorului Molders, cea mai bună... În ultimele zile, britanicii au devenit tot mai slabi, deşi piloţii lor încă luptă bine... Aparatele Hurricane sunt nişte «moşnegi» osteniţi... Mă distrez de minune. N-aş schimba locul nici cu un rege. După toate astea, pacea o

să fie foarte plictisitoare!"[6] A fost ucis de unul dintre „moşnegi" chiar a doua zi după-amiază.

Paddy Barthrop din RAF avea să spună mai târziu: „Bere, femei şi Spitfire, despre asta era vorba, o grămadă de mici John Wayne care se foiau de colo, colo. La 19 ani, te doare în cot."[7] Piloţii britanici petreceau fără încetare, noapte de noapte, tinereţea biruind epuizarea. Pete Brothers spunea: „Trăgeam teribil la măsea."[8] Într-o zi, când escadrila lui a rămas la sol din pricina vremii nefavorabile, piloţii s-au adunat la bar, trezindu-se apoi că trebuie să decoleze de urgenţă când cerul s-a înseninat. „Nu voi uita niciodată cum am decolat, gândind: «Butonul ăla… întoarce-l încolo… porneşte sistemele de ochire…» Eram cu toţii beţi criţă. Dar, atenţie, când vedeam o cruce neagră, ne trezeam instantaneu."

Ţineau la avioanele lor ca la nişte covoare zburătoare fermecate. Bob Stanford-Tuck spunea: „Unii se îndrăgostesc de iahturi, alţii, oricât de curios ar părea, de femei sau de maşini, dar cred că toţi piloţii de Spitfire s-au îndrăgostit de acest avion de îndată ce s-au instalat la pupitrul acela mititel şi confortabil, unde totul era la îndemână." Iată ce spune şi Bob Doe despre prima întâlnire cu noul lui avion: „Ne-au tresăltat inimile! I-am dat ocol, ne-am aşezat în el, l-am mângâiat. Era aşa de frumos, încât cred că ne-am îndrăgostit un pic de el cu toţii."[9] Piloţii britanici ai RAF luptau alături de contingente de neozeelandezi, canadieni, cehi, sud-africani şi câţiva americani. Cei 146 de polonezi care au luat parte la Bătălia Angliei formau cel mai numeros grup străin, 5% din efectivul RAF. Reputaţia lor în luptă era extraordinară, datorându-se experienţei şi cutezanţei lor. „Când vedeai svastica sau crucea neagră pe aparatul de zbor", spunea unul dintre ei, Bolesław Drobiński, „îţi bătea inima mai tare şi îţi spuneai că trebuie să-l dobori, altfel erai tu însuţi doborât. E un sentiment de absolută… răzbunare."[10] Nu erau vorbe goale. Când, mai târziu, polonezii au atacat Germania, au scris cu cretă pe bombe „asta e pentru Varşovia", „asta e pentru Lvov". Şi nu glumeau.

Apărătorii din cer ai Marii Britanii au fost copleşiţi de adulaţia oamenilor, exprimată oricând piloţii întâlneau civili – iar asta se întâmpla adesea, în serile de după încleştările aeriene de deasupra

oraşelor şi satelor. Aplauzele cetăţenilor însemnau foarte mult pentru piloţii afectaţi de pierderi şi oboseală extremă. „Se simţea o afecţiune fără margini", avea să-şi amintească unul dintre ei. „Era un sentiment foarte plăcut. De atunci, n-am mai simţit niciodată că Marea Britanie poate fi aşa."[11] Invidioşi, soldaţii îi bombăneau pe „băieţii cu briantină" din RAF; Wehrmachtul avea o expresie similară pentru aviatorii din Luftwaffe – *„Schlipssoldaten"*, adică „soldaţi cu cravată". Cât a durat războiul, aviatorii au păstrat, indiferent de naţionalitate, o aureolă de care infanteriştii nu au avut parte.

RAF era foarte deranjat de pierderea piloţilor cu experienţă: zece aşi ai aerului – oameni care doborâseră cel puţin cinci avioane inamice – au pierit între 8 şi 19 august, alţi 12 murind între 20 august şi 6 septembrie. Numărul novicilor care le luau locul şi erau ucişi era de peste cinci ori mai mare. Pierderile erau substanţiale mai ales în escadrilele care foloseau încă formaţiile rigide prevăzute de doctrina oficială a RAF pentru „atacurile în zone de luptă". Lucrurile stăteau mult mai bine acolo unde ofiţerii încurajau flexibilitatea şi iniţiativa. Piloţii care menţineau o traiectorie constantă mureau; cei care supravieţuiau recurgeau la tertipuri şi zburau în zigzag, devenind astfel ţinte greu de atins. Trei sferturi dintre avioanele britanice de vânătoare doborâte au fost victima unor aparate Messerschmitt Bf109, nu a mitraliorilor de la bordul bombardierelor sau al bimotoarelor Bf110. Elementul-surpriză era totul: patru din cinci victime nici nu apucau să-şi vadă atacatorii; mulţi erau loviţi din spate în timp ce atacau un avion aflat în faţă.

„Cei care stăteau zece secunde într-o carlingă arzând erau copleşiţi de flăcări şi căldură", spunea sergentul Jack Perkin. „Nouă secunde, şi ajungeai la Spitalul «Regina Victoria» din East Grinstead, în secţia de arşi a doctorului Archie McIndoe, unde rămâneai până se termina războiul. Dacă ieşeai în opt secunde, nu mai zburai niciodată, dar te întorceai de vreo douăspreze ori pentru chirurgie plastică."[12] Pilotul Billy Drake descria ce se întâmpla când erai doborât: „Era ca într-un accident de maşină. Nu reuşeai să-ţi aminteşti absolut nimic."[13] Ambele tabere au suferit enorm de pe urma unor incidente fără legătură cu luptele efective, născute dintr-o neglijenţă de moment sau din nesăbuinţa unor tineri

obosiţi şi adesea neexperimentaţi. Între 10 iulie şi 31 octombrie, 463 de avioane Hurricane au fost avariate din această cauză, cu urmări uneori fatale. Până la o treime din totalul pierderilor suferite de Dowding şi Göring au fost accidentale.

Dintre piloţii care se salvau, puţini mai erau recuperaţi – un om într-o bărcuţă nu merita efortul de a trimite echipe de salvare care să scotocească apele Canalului Mânecii sau ale Mării Nordului. În septembrie, Ulrich Steinhilper privea în jos în timp ce zbura spre casă după o misiune deasupra Canalului Mânecii: „Drumul nostru pe deasupra valurilor dezlănţuite era presărat cu paraşutişti, piloţi plutind în vestele de salvare şi pete de petrol pe apa rece, marcând locul în care încă un Me109 îşi încheiase ultima misiune. De-a lungul coastei din apropiere de Boulogne văzuserăm avioane germane prăbuşite pe câmp şi în iarbă, unele sprijinindu-se încă în bot."[14] Nouăsprezece aviatori germani s-au înecat în ziua aceea, numai doi fiind recuperaţi de hidroavioane.

Spiritul cavaleresc cu care britanicii, cel puţin, au intrat în luptă a dispărut în scurtă vreme. David Crook s-a întors dintr-o misiune în care colegul lui de cameră fusese ucis şi i s-a părut ciudat să-i găsească prosopul atârnat la fereastră şi toate lucrurile acolo unde le lăsase acesta. „Nu reuşeam să-mi scot din minte gândul la Peter, cu care vorbisem şi râsesem în ziua aia. Acum zăcea în carlinga avionului distrus, pe fundul Canalului Mânecii."[15] În după-amiaza aceleiaşi zile, soţia defunctului a sunat ca să-i obţină acestuia o permisie, doar ca să-l audă pe comandant dându-i vestea morţii sale. Crook scria: „Era îngrozitor. Vedeam de aproape întreaga durere pricinuită de aceste pierderi." După câteva bătălii în care îşi pierduse prietenii, Pete Brothers a abandonat definitiv ideea unui meci între rivali oneşti. „Mi-am zis atunci: «Bun, ăştia sunt nişte ticăloşi. Nu-mi mai place de ei. O să fiu al naibii.»"[16] La scurtă vreme de la începerea ostilităţilor, pilotul Denis Wissler scria în jurnalul lui: „Doamne, tare îmi doresc să se termine odată războiul ăsta."[17] Puţini dintre tinerii care au luptat în Bătălia Angliei fie într-o tabără, fie în cealaltă au supravieţuit următorilor cinci ani de conflict. Cu toate că le plăcea enorm să zboare, o gravitate profundă şi prematură a cuprins pe

majoritatea acestor războinici ai aerului, confruntați aproape zilnic cu stresul și ororile.

Pe parcursul lunii august, Luftwaffe a crescut progresiv intensitatea atacurilor, lovind aerodromurile și numai în treacăt stațiile radar. Mareșalul aerului, Sir Hugh Dowding, șeful Comandamentului Aviației de Vânătoare, a început bătălia cu aproximativ 600 de avioane disponibile pentru misiuni, în vreme ce Luftwaffe putea folosi în jur de 750 de bombardiere, 250 de bombardiere în picaj, peste 600 de avioane de vânătoare cu un motor și 150 cu două motoare, organizate în trei flotile. Sud-estul Angliei a constituit principala scenă a duelurilor aeriene, însă Dowding a fost nevoit să apere și nord-estul și sud-vestul țării de avioanele inamice cu rază mare de acțiune.

Primele bombardamente concertate asupra aerodromurilor și instalațiilor a avut loc pe 12 august, când stația radar Ventnor, de pe insula Wight, a fost scoasă din funcțiune. Luftwaffe intenționa ca „Ziua Vulturului", adică 13 august, să fie o zi decisivă, însă vremea rea a făcut ca operațiunea să degenereze într-o serie de atacuri necoordonate. Două zile mai târziu, pe 15, germanii au făcut un efort colosal, aviația lor executând deasupra Angliei 2 000 de misiuni individuale și pierzând 75 de aparate, față de 34 britanice, dintre acestea două fiind distruse la sol. Avioanele de luptă care au decolat de pe aerodromurile scandinave – prea îndepărtate pentru monomotoare – au suferit cele mai grele pierderi, ziua respectivă devenind cunoscută aviatorilor germani drept „Joia Neagră". Pierderile suferite de cele două tabere au fost și mai grele pe 18 august, când Luftwaffe a rămas fără 69 de avioane, iar RAF, fără 34, plus încă 29 imobilizate la sol.

Ambele tabere supraestimau cu mult pierderile cauzate inamicului, însă erorile comise de spionajul german au fost mai grave, acesta întreținând falsa impresie că Luftwaffe e pe cale să câștige. Stațiile radar ale Comandamentului Aviației de Vânătoare au fost atacate de 40 de ori în luna august și la începutul lui septembrie, însă numai două dintre ele – Manston și Lympne, de pe coasta comitatului Kent – au fost scoase din funcțiune mai mult de două ore, iar receptoarele radar aproape că nu au fost luate în seamă.

La sfârşitul lui august, Luftwaffe credea că numărul avioanelor de vânătoare inamice din prima linie se înjumătăţise, ajungând la 300 de aparate. În realitate însă, Dowding trimitea încă în misiune dublul acestei cifre – proporţia pierderilor era favorabilă britanicilor. Între 8 şi 23 august, RAF a pierdut 204 aparate de zbor, dar, în luna respectivă, s-au construit 476 de avioane de vânătoare noi şi multe altele au fost reparate. Luftwaffe a pierdut 397 de aparate, dintre care 181 erau avioane de vânătoare, în timp ce fabricile germane nu au produs decât 313 aparate Bf109 şi Bf110. RAF a pierdut 104 piloţi, ucişi în cele două săptămâni de la mijlocul lui august, iar Luftwaffe a avut 623 de aviatori morţi sau capturaţi.

Bombardierele RAF nu au primit recunoaşterea cuvenită pentru rolul jucat în această campanie. Din iulie până în septembrie, Comandamentul Aviaţiei de Bombardament a pierdut de două ori mai mulţi oameni decât Comandamentul Aviaţiei de Vânătoare în atacurile asupra concentrărilor de barje inamice din porturile de la Canalul Mânecii sau în misiunile de hărţuire care au avut ca ţintă aerodromurile germane. Acestea din urmă au pricinuit pierderi nesemnificative, însă i-au supus pe piloţii Luftwaffe, disperaţi să se odihnească, unui stres suplimentar. „Britanicii încep să ne calce pe nervi noaptea", scria pilotul Ulrich Steinhilper. „Din cauza activităţii lor persistente, tunurile noastre antiaeriene trag practic încontinuu, iar noi abia de mai închidem un ochi."[18]

Göring a schimbat tactica, lansând o serie de atacuri relativ neînsemnate, cu bombardiere escortate de un număr mare de avioane de vânătoare. Menirea lor explicită era să oblige aviaţia britanică să lupte, mai ales în apărarea aerodromurilor, şi să dea prilej avioanelor germane să distrugă aparatele inamice în aer. Deşi pierderile lui Dowding au fost grele, comandanţii Luftwaffe au fost uluiţi să constate că escadrilele RAF le ieşeau în întâmpinare zi de zi. S-au iscat tensiuni tot mai mari între Grupul 11, ai cărui piloţi apărau sud-estul, şi Grupul 12, ale cărui avioane trebuiau să protejeze aerodromurile Grupului 11 de bombardierele germane. La sfârşitul lui august şi începutul lui septembrie, mai multe obiective au fost grav avariate. De ce avioanele de vânătoare ale Grupului 12 nu fuseseră prezente în acele momente? Fiindcă

o parte a comandanţilor escadrilei, printre care se remarca figura lui Donald Bader, erau în favoarea masării aeronavelor în formaţiuni puternice – denumite „aripi mari" – înainte de începerea luptei. Deşi în acest fel se pierdea mult timp, în disputele de la sol, susţinătorii acestei tactici strigau cel mai tare. Până la urmă, li s-a dat mână liberă, iar ei au umflat fără jenă numărul avioanelor doborâte. În final, reputaţia lui Keith Park, comandantul Grupului 11, a avut mult de suferit din pricina disputelor din interiorul RAF, care în septembrie au devenit un fapt obişnuit, în vreme ce Trafford Leigh-Mallory, comandantul Grupului 12 – mai priceput la intrigi decât la operaţiuni militare – şi-a sporit influenţa. Posteritatea este convinsă că Park a fost un aviator de excepţie, împărţind cu Dowding laurii victoriei în Bătălia Angliei.

Deşi mulţi piloţi tineri, văzând în ce ritm îşi pierdea oamenii Comandamentul Aviaţiei de Vânătoare, se socoteau deja morţi, acest lucru nu le-a diminuat abnegaţia. La 1 septembrie, Escadrila 249, din care făcea parte şi pilotul George Barclay, a fost trimisă într-unul dintre punctele supuse celor mai puternice atacuri, North Weald, din comitatul Essex. În timp ce îşi făceau bagajele, un camarad a remarcat sumbru: „Bănuiesc că unii dintre noi nu se vor mai întoarce niciodată în Boscombe." Barclay era ceva mai optimist, notând în jurnal: „Cred că toată lumea e sigură că va supravieţui cel puţin şapte zile!"[19]

La sfârşitul lui august, germanii au comis cea mai gravă eroare strategică a întregii campanii: şi-au schimbat obiectivele, renunţând să mai atace aerodromurile şi îndreptându-se mai întâi spre Londra, apoi spre alte oraşe importante. Comandanţii aviaţiei germane îşi închipuiau că, în felul acesta, îl vor sili pe Dowding să arunce în luptă ultimele rezerve, însă liderii britanici, în frunte cu Churchill, au simţit doar o imensă uşurare. Ştiau că Londra poate suporta lovituri grele, în vreme ce poziţiile RAF erau foarte vulnerabile. Piloţii nu vedeau decât lupte interminabile şi pierderi interminabile. La 3 septembrie, George Barclay îi scrie surorii lui în stilul precipitat, adolescentin ce caracteriza întreaga lui tagmă: „Azi am fost sus de patru ori şi de două ori am dat lupte teribile cu sute de Messerschmitturi. Totul e pur şi

simplu uluitor, nu se compară cu nimic... Uiți cu desăvârșire în ce poziție e avionul, străduindu-te să nu-l pierzi pe inamic din cătare. Și tot vârtejul ăsta în care sunt cuprinse sute de avioane, majoritatea având pe ele crucea neagră, are loc la circa 6 000 m, cu estuarul Tamisei și ținutul înconjurător, până la Clacton, desfășurându-se dedesubt ca o hartă."[20]

Când a văzut atacul masiv al Luftwaffe din 7 septembrie, spune Sandy Johnstone, „aproape că am sărit din carlingă. În față și deasupra, o veritabilă armadă de avioane germane... *Staffel** după *staffel* cât vedeai cu ochii... N-am mai văzut atâtea avioane în aer în același timp. Îți dădeau fiori"[21]. La început, piloții germani se consolau cu faptul că zburau într-o formație numeroasă. „Oriîncotro privești, peste tot, sunt numai avioanele noastre, un tablou splendid"[22], scria Peter Stahl, care a pilotat un Junkers Ju88 într-unul dintre aceste raiduri din septembrie. Dar el și camarazii lui au aflat repede că siguranța pe care ți-o dă numărul mare este doar o iluzie, formațiunile lor fiind fărâmițate de avioanele Hurricane și Spitfire, care veneau în picaj, se înclinau și trăgeau continuu. După-amiaza târziu, o mie de avioane erau prinse în încleștare deasupra comitatelor Kent și Essex. Avionul lui George Barclay a fost lovit, iar el, obligat să aterizeze forțat pe un câmp. În lupta din 7 septembrie, germanii au pierdut 41 de avioane, iar RAF, 23. Ca în toate marile ciocniri din această campanie, britanicii au avut câștig de cauză.

Ulrich Steinhilper, aflat la manșa unui Bf109, a fost unul dintre numeroșii piloți care, între două accese de spaimă și exaltare, au fost impresionați de frumusețea spectacolului creat de ei. Într-o zi de septembrie, deasupra Londrei, el s-a desfătat cu „azurul imaculat al cerului, cu soarele umbrit de fumul sinistru ce se ridica la mare înălțime, totul fiind străbătut de urmele de condensare ale avioanelor prinse într-o luptă pe viață și pe moarte. Printre ele, baloane în flăcări și câteva parașute într-o splendidă și distonantă izolare"[23]. Atacul violent al Luftwaffe din 15 septembrie nu a fost însoțit de obișnuitele manevre și diversiuni, astfel încât RAF n-a avut niciun dubiu cu privire la ținta acestuia și a putut să-și mobilizeze toate

* Eșalon (germ.).

forţele pentru a-i face faţă. Escadrilele au fost trimise în întâmpinarea avioanelor inamice în perechi, interceptându-le încă de la Canterbury, în vreme ce „aripa” de la Duxford a angajat lupta deasupra estului Londrei. În după-amiaza aceea, şi al doilea atac al Luftwaffe a întâmpinat o puternică rezistenţă; în total, au fost doborâte 60 de avioane germane, deşi RAF a pretins că fuseseră doborâte 185. Între 7 şi 15 septembrie, Luftwaffe a pierdut 175 de avioane, mult mai multe decât produceau fabricile germane.

Campania a continuat să fie incoerentă. La început, atacatorii urmăriseră să distrugă capacitatea defensivă a RAF, apoi, înainte ca ei să-şi atingă scopul, atenţia germanilor s-a îndreptat către distrugerea moralului şi a unor obiective industriale. Bombardierele lor relativ uşoare duceau încărcături care provocau suferinţe britanicilor, însă nu erau suficiente pentru a da lovitura de graţie unei societăţi complexe, industrializate. RAF nu a distrus Luftwaffe, lucru de care nici nu era capabil, dar piloţii săi nu le-au permis germanilor să domine Canalul Mânecii şi sudul Angliei, cauzându-le în acelaşi timp pierderi inacceptabile. Existenţa Comandamentului Aviaţiei de Vânătoare a fost de ajuns pentru a zădărnici planurile lui Göring. Pe tot parcursul bătăliei, fabricile britanice au produs avioane de vânătoare cu un singur motor mai repede decât fabricile germane, o realizare industrială de importanţă vitală. Comandamentul Aviaţiei de Vânătoare a pierdut 544 de oameni – cam unul din cinci piloţi care au participat la bătălie – în vreme ce Comandamentul Aviaţiei de Bombardament a pierdut 801 aviatori, alţi 200 fiind luaţi prizonieri. Bilanţul Luftwaffe a fost însă de-a dreptul catastrofal, germanii pierzând 2 698 de aviatori foarte experimentaţi.

Rolul lui Churchill a fost să-şi convingă poporul, peste capul unora din casta conducătoare, că lupta lor era nobilă, necesară, iar acum, şi încununată de succes. Bătălia Angliei i-a înflăcărat pe britanici în aşa măsură încât au putut să transcendă logica perpetuei lor slăbiciuni strategice. „Aviatorii noştri au trecut prin clipe grele, însă, pe zi ce trece, par să lupte şi mai straşnic”, scria, pe 20 septembrie, un bătrân parlamentar conservator, Cuthbert Headlam. „E ciudat să vezi cât de mult datorăm unui număr atât de mic de tineri – milioane ca noi nu fac nimic în timp ce,

deasupra capetelor noastre, un grup select de războinici, adunați de ici, de colo și de peste tot, hotărăște soarta bătăliei... Trebuie să fie niște bărbați extraordinari... Ar fi bine să se știe ce diferență există între forța materială a RAF și Luftwaffe. Poate că vom afla într-o bună zi, și atunci, mai mult ca oricând, sper, îi vom onora pe vitejii care fac țării lor un imens serviciu."[24]

Națiunea britanică a îndurat cu mult curaj chinul prin care trecea țara. Cei care locuiau în afara zonelor urbane au fost scutiți de atacurile Luftwaffe, însă teama de invazie era aproape universală. Dacă Churchill era gata să lupte până la capăt, el nu era mai puțin realist în privința implicațiilor unei eventuale înfrângeri. Generalul de brigadă Charles Hudson a participat la o consfătuire a ofițerilor superiori, organizată la York în luna iulie, la care a luat cuvântul ministrul de război, Anthony Eden. Acesta le-a spus participanților că primise instrucțiuni de la premier să sondeze moralul armatei. El și-a propus să întrebe pe fiecare general în parte dacă „se poate conta pe faptul că trupele de sub comanda noastră vor continua lupta în orice împrejurare... Cei din jurul mesei au scos un icnet aproape perceptibil", consemna Hudson[25]. Uimirea asistenței a crescut și mai mult atunci când Eden a spus că „s-ar putea să vină clipa în care guvernul va fi silit să ia fără întârziere o decizie teribilă. Acel moment în care... ar fi complet lipsit de înțelepciune să aruncăm oameni slab înarmați împotriva unui dușman ferm stabilit pe pământul Angliei, într-o încercare zadarnică de a salva o situație disperată". A întrebat cum ar reacționa soldații dacă li s-ar ordona să se îmbarce într-un port nordic cu destinația Canada, abandonându-și astfel familiile.

Hudson scria: „Au fost întrebați rând pe rând, într-o tăcere mormântală." Răspunsul aproape unanim a fost că majoritatea ofițerilor de carieră, a subofițerilor și soldaților profesioniști necăsătoriți ar accepta un asemenea ordin. Dar în cazul recruților și al soldaților căsătoriți, „marea majoritate... ar insista fie să lupte până la capăt în Anglia... fie [să rămână și] să-și încerce norocul alături de familie, indiferent de consecințe". Cu alte cuvinte, ofițerii superiori din armata britanică erau de părere că, în fața unei înfrângeri iminente, mulți dintre oamenii lor ar lua aceeași hotărâre pe care o luaseră soldații francezi – mai degrabă s-ar preda decât să înfrunte greutățile și incertitudinile pe

care le presupunea continuarea luptei în exil. În încheiere, Hudson scria: „Am părăsit foarte rușinați sala de ședințe." Nici el, nici majoritatea colegilor lui nu se gândiseră la posibilitatea ca lupta să continue dintr-o altă țară, dacă Marea Britanie era înfrântă. Churchill accepta un asemenea scenariu; dar și în acest caz, ca în multe altele, prim-ministrul era pregătit să ia în considerare sacrificiile extreme de la care majoritatea conaționalilor s-ar fi dat în lături.

Hitler ar fi încercat, poate, să invadeze Marea Britanie dacă Luftwaffe ar fi reușit să pună stăpânire pe spațiul aerian de deasupra Canalului Mânecii și sudului Angliei. În situația din acel moment însă, arătându-se precaut din instinct în fața mării și ferindu-se să-și asume un risc strategic inutil, nu a luat alte măsuri practice de pregătire a invaziei în afară de aceea a masării unor barje în porturile de la Canalul Mânecii. Churchill a exploatat pericolul mai bine decât potențialii invadatori, mobilizându-i pe cetățeni și pregătindu-i pentru a ține piept dușmanului dacă acesta ar fi debarcat. Din intersecții și din gări au fost îndepărtate indicatoarele și plăcuțele cu numele localităților, pe plaje s-a întins sârmă ghimpată, bărbații prea tineri sau prea bătrâni pentru armată au fost recrutați în Garda Civilă și au primit arme simple. Churchill a întreținut în mod voit, chiar cinic spectrul invaziei până în 1942, temându-se că, dacă li se dădea ocazia să creadă că amenințarea a trecut, britanicii ar fi recăzut în starea lor naturală de moleșeală.

Incertitudinea cu privire la intențiile germanilor a persistat pe parcursul întregii veri, până în toamnă. În rândurile populației, teama era amestecată cu o stare de așteptare confuză și agitație, fiind amplificată de faptul că o luptă cu germanii, pe câmpiile și în satele Angliei, părea ceva de necrezut. O doamnă din aristocrație a injectat cu otravă de șobolani o parte din rezerva de sirop de arțar canadian destinată forțelor de ocupație germane. Dar, spre disperarea familiei, după câteva săptămâni, femeia a uitat care erau recipientele otrăvite, fiind astfel obligată să le refuze copiilor săi dezamăgiți delicatesa cu pricina[26]. Arthur Street, un fermier din Wiltshire, a surprins ceva din elementul de pantomimă existent în comportamentul oamenilor într-o relatare despre felul în care s-au

purtat lucrătorii şi vecinii lui pe 7 septembrie, când Garda Civilă a fost avertizată că debarcarea germanilor era iminentă:

> Plutonul din Sedgebury Wallop era de gardă în noaptea aceea. Şaptesprezece civili derutaţi au fost duşi la postul local de poliţie fiindcă îşi uitaseră cărţile de identitate. La ora 7 însă, fermierul Walter Pocock s-a trezit şi i-a spus ciobanului care lucra pentru el să lase baltă îndatoririle soldăţeşti şi să se ocupe de turmă o jumătate de oră. „Ar fi mai bine să vezi de oi, dar ia-ţi cu tine puşca şi muniţia", l-a sfătuit el. „Stâna e doar la zece minute de mers, iar dacă se întâmplă ceva, trimit eu după tine." „N-o să fie niciun bai cu oile o vreme", l-a asigurat ciobanul. „Ţarcul a fost curăţat ieri, ş-o fi tânărul Arthur doar de cinşpe ani, da' l-am instruit bine. Oricum, nu plec nicăierea până nu se dă semnalu' că-i totu' în regulă." Pe la 11, când s-a anunţat că pericolul de invazie, real sau imaginar, a trecut, oamenii au început să bombăne. „Da' chiar vin, dom'le?" a întrebat Tom Spicer, gânditor. „Mi-e teamă că nu, Spicer", i-a răspuns Walter. „Aşa z'ceam şi eu", a mârâit Fred Bunce, fierarul. „Nu poţi să te bizui pă nemţii ăştia."[27]

Ţăranii din Wiltshire se bucurau de un lux inaccesibil popoarelor Europei continentale: puteau să-l ia în râs pe duşman, fiincă erau scutiţi de realitatea sinistră a unei întâlniri directe cu el. Pe 17 septembrie, Hitler a dat ordinul ca Operaţiunea *Leul de Mare*, planul Wehrmachtului de invazie a Marii Britanii, să fie amânată *sine die*. Civilii şi piloţii britanici nu au observat decât o trecere lentă, treptată, în luna octombrie, de la atacurile aeriene masive pe timp de zi la raidurile de noapte. Între 10 iulie şi 31 octombrie, germanii au pierdut 1 294 de avioane, iar britanicii, 788. Hitler pierduse orice speranţă de a cuceri Marea Britanie, dar şi de a distruge RAF în 1940. Şi-a trimis în schimb forţele aeriene într-un atac prelungit asupra oraşelor, al cărui scop era să demoralizeze populaţia. Luftwaffe şi-a ales ca ţinte predilecte fabricile de avioane, dar şi infrastructura şi docurile din Londra. Din cauza handicapurilor pe care le aveau sistemele de navigaţie şi de ochire ale bombardierelor germane, britanicii au văzut în aceste atacuri doar o ofensivă lipsită de discernământ asupra populaţiei civile, o campanie de terorizare.

„Blitzul", despre care apărătorii vorbeau din 7 septembrie, era mult mai greu de respins decât atacurile de zi, deoarece RAF dispunea de puțini piloți de noapte și doar de un radar primitiv pentru interceptare aeriană. Churchill a îndemnat firava apărare antiaeriană să tragă în voie ca să mai îmbărbăteze populația, iar sfatul i-a fost urmat – ce-i drept, cu pagube minime pentru atacatori. Din septembrie până la mijlocul lui noiembrie, 200 de avioane Luftwaffe au atacat în medie în fiecare noapte, mai puțin într-una. În această perioadă, peste 13 000 de tone de explozibil și bombe incendiare au fost lansate asupra orașelor Londra, Bristol, Birmingham, Portsmouth și altele, pierderile suferite de Luftwaffe ridicându-se la numai 75 de aparate, majoritatea fiind victime ale unor accidente.

Bombardamentul la care erau supuși orășenii combina fascinația, teroarea, oroarea și, în cele din urmă, acceptarea unei noi normalități. O londoneză scria despre un raid: „Bombele cădeau în pâlcuri, una lângă alta... Exploziile produc un soi de hipnoză, legată, probabil, de amintirea focurilor de artificii din copilărie, iar eu am urmărit explodând primele două bombe. Dacă nu aruncă în aer o întreagă clădire, explozia unei bombe obișnuite nu e, în sine, cine știe ce spectacol, cum poate fi un incendiu mare; flăcările verticale, galbene sau roșii, sunt banale și grosolane, de parcă le-ar fi pictat un băiețel."[28] În noaptea de 14 spre 15 noiembrie, la o zi după cumplitul bombardament asupra orașului Coventry, o țărancă din Norfolk, pe nume Muriel Green, descria, cu o sensibilitate neașteptată pentru o fată de 19 ani, ce gândea în timp ce pe deasupra satului treceau avioanele germane în drum spre cine știe ce oraș: „Mă întreb ce simt piloții. În fond, îi iubește și pe ei cineva, chiar dacă sunt naziști, și își riscă viața, și luptă pentru țara lor, la fel ca băieții noștri care bombardează. Sărmanii oameni din Coventry. Ce amărâți și disperați or fi ei astăzi. Cât poate să mai dureze? Câți ani trebuie să trăim cu spaima ororilor necunoscute pe care atâția dintre noi încă nu le-au trăit?"[29]

Atacul bombardierelor, care a continuat până în mai 1941, când Hitler a început să retragă avioane pentru invadarea Rusiei, a provocat pagube serioase orașelor britanice și a afectat profund

moralul a milioane de oameni, care își petreceau nopțile ghemuiți în adăposturi, cu familiile și spaimele lor. Atacatorii, care decolau de pe aerodromurile din nordul Franței, au pierdut în fiecare misiune numai 1,5% din totalul avioanelor. O rată a pierderilor mult mai scăzută decât cea pe care o va înregistra aviația britanică atunci când va bombarda Germania, fiindcă britanicii aveau un drum mai lung de făcut. În jur de 43 000 de civili britanici au fost uciși și alți 139 000, răniți. În iarna dintre 1940 și 1941, aviației germane i-au lipsit însă un plan strategic credibil, dar și bombele și acuratețea necesare pentru a da lovitura hotărâtoare industriei britanice. R.V. Jones, un tânăr ofițer care se ocupa cu spionajul militar științific, a jucat un rol deosebit de important, determinând banda de frecvențe folosite de germani pentru navigație și o metodă de a bruia semnalele radio transmise de aceștia. Producția era întreruptă de alarme, iar unele fabrici importante au fost grav avariate; zeci de mii de case au fost distruse, laolaltă cu clădiri vechi, biserici și alte monumente. Populația a învățat însă, într-o proporție remarcabilă, să-și vadă de treabă în mijlocul bombardamentelor. „Victimele umane erau mai tăcute decât mă așteptam", scria Barbara Nixon, o actriță devenită responsabilă cu apărarea antiaeriană în Finsbury[30].

> În afară de isterie, doar o dată sau de două ori am auzit țipete cu adevărat înfiorătoare; într-o noapte, unui acar i-au fost spulberate picioarele și, cât încă era conștient, căsuța i-a luat foc; a fost pur și simplu cu neputință să ajungă cineva la el și parcă a trecut o eternitate până ce urletele acelea oribile, paralizante s-au stins. De regulă însă, victimele, chiar și cele grav rănite sau imobilizate, erau prea șocate ca să facă mult zgomot. Animalele, pe de altă parte, făceau o larmă groaznică. Una dintre cele mai înfiorătoare nopți din primele trei luni a fost cea în care au bombardat un târg de vite, animalele mugind și țipând trei ore încheiate; în același timp fusese răsturnată o locomotivă, iar aceasta începuse să șuiere. Sunetul strident și monoton, dimpreună cu zbieretele îndepărtate ale vitelor erau înnebunitoare.

Într-o epocă în care multe mijloace de transport local erau încă trase de cai, unele grajduri orășenești au luat exemplu de la țărani

și au achiziționat capre, pe care caii le urmau în cazuri de urgență. Într-o noapte, când sediul din centrul Londrei al unei mari firme de cărăușie a luat foc din pricina bombardamentelor, au fost salvați 200 de cai. Deși „spiritul blitzului" ce domnea în Marea Britanie era cât se poate de real, nici suferința și mizeria provocate de bombardamente nu erau mai puțin adevărate. Bernard Kops, un băiețel care avea să devină romancier și dramaturg, scria: „Unii... au amintiri poetice despre blitz. Vorbesc de perioada aceea de parcă ar fi fost o vreme a înfrățirii adevărate. Mie nu mi se pare. A fost începutul unei ere a terorii pure, a fricii și ororilor. Am încetat să mai fiu copil și am dat nas în nas cu noua realitate... Iată-ne iarăși pe drumuri, rătăcind din nou, părtași la un nou exod – evreii din East End, care își părăsiseră casele și luaseră calea exilului subteran."[31]

Firea mucalită a britanicilor i-a ajutat pe cei afectați de bombardamente. Un preot din Londra a întrebat-o pe o doamnă cu care împărțea adăpostul din pivniță dacă se roagă când aude o bombă căzând. „Da", îi răspunse ea, „mă rog «dă, Doamne, să nu cadă aici»." Preotul zice: „Dar n-o să fie tocmai plăcut pentru ceilalți dacă rugăciunea dumitale e ascultată, și bomba cade nu peste dumneata, ci peste ei." La care femeia răspunse: „În privința asta, n-am nicio putere. Să se roage și ei și să împingă bomba mai departe."[32] Adăposturile antiaeriene din clădirile vechi colcăiau de păduchi și gândaci. În marile adăposturi subterane din centrul orașelor, atmosfera era oribilă, din cauza bărbaților și femeilor bete, a certurilor aprige și bătăilor, a mizeriei inevitabile, acolo unde nu existau toalete.

Majoritatea erau de acord că situația îi afecta mai ales pe bătrâni și pe cei foarte tineri, incapabili, și unii, și ceilalți, să înțeleagă ce se petrece. Aceeași Barbara Nixon scria: „Nici unii, nici ceilalți nu aveau habar ce se-ntâmplă; nu auziseră niciodată de Polonia... iar fascismul era cel mult o chestiune a fiarei ăleia de Hitler, care voia să ne arunce în aer sau ne omoare pe toți în somn."[33] Marele corespondent de presă american Ernie Pyle scria de la Londra în ianuarie 1941: „Situația bătrânilor în special pare a fi tragică. Gândiți-vă că aveți 70 sau 80 de ani, că sunteți plin de durere și amintiri încețoșate despre o viață care a fost probabil tristă. Apoi gândiți-vă la dumneavoastră în prezent, când trebuie să mergeți

în amurg, noapte de noapte, într-o stație de metrou, să vă înfășurați bătrânii umeri într-un palton zdrențuit și să vă așezați pe o bancă de lemn, cu spatele lipit de un zid curbat. Să stați acolo toată noaptea, moțăind și tresărind. Gândiți-vă că aceasta vă e soarta – în fiecare noapte, în fiecare noapte de acum înainte."[34]

Herbet Brush, un londonez în vârstă de 71 de ani, povestea că o prietenă s-a dus la doctor „fiindcă era limpede că stătea rău cu nervii din cauza efortului de a conduce mașina în condiții de război. În drum spre Cambridge, s-a pomenit că se trage asupra ei cu mitraliera din aer și a trebuit să se ascundă într-un gard viu. Apoi, la Norwich, în timpul nopții, căzuseră câteva bombe în vecinătate. Doctorul spune că a suferit un șoc din cauza exploziilor și i-a pregătit un tonic puternic, recomandându-i două săptămâni de odihnă totală"[35]. În sens restrâns, reacția acestei femei la un pericol relativ redus nu era una impresionantă; oamenii însă evaluează riscul și privațiunile din punctul de vedere al experienței personale. Era inutil să-i spui unei casnice de la periferia unui oraș englezesc că polonezii, evreii, refugiații francezi și, ulterior, soldații de pe Frontul de Est treceau prin încercări mult mai grele. Ea nu știa decât că tot ceea ce i se întâmpla era groaznic în comparație cu experiențele ei de viață anterioare. Numai câțiva se bucurau enorm, unul dintre ei fiind George Springett, de 30 de ani, grădinar și pacifist, care refuzase să se înroleze din cauza convingerilor sale. În primele săptămâni de război, luase cu regularitate un tonic numit Sanatogen, pe care acum nu mai simțea nevoia să-l ia: „Mă bucur de o sănătate de fier de când a început blitzul!"[36]

Printre eroii campaniei s-au numărat și oamenii care au învățat din experiență ce să facă cu bombele neexplodate, care aveau să se găsească în curând cu grămada în orașele britanice. O figură remarcabilă este cea a lui „Jack" Howard, conte de Suffolk, care, în 1940, avea 34 de ani. Când a izbucnit războiul, acest cercetător nonconformist a obținut un post itinerant la directoratul științific al Ministerului Aprovizionării[37]. Una dintre cele mai însemnate isprăvi ale sale ca angajat al ministerului s-a petrecut după capitularea Franței. Howard a scos din Bordeaux diamante industriale în valoare de trei milioane de lire sterline, recuperate de la

Amsterdam, un grup de străluciţi oameni de ştiinţă francezi, dar şi întregul stoc de apă grea norvegiană, indispensabilă pentru fabricarea bombei atomice. În toamna lui 1940, acest personaj excentric a ales să se ocupe cu dezamorsarea bombelor.

Suffolk şi-a alcătuit propria echipă, din care făcea parte şi drăguţa lui secretară, Beryl Morden, şi a înzestrat o furgonetă din banii lui. După aceea, cu o pălărie de fetru pe cap şi cu cizme de pilot în picioare sau, ocazional, purtând o cască de aviator, dar ţinând mereu la vedere un portţigaret de 23 cm, s-a apucat să dezamorseze bombe şi mai ales să cerceteze dispozitivele germane cu declanşare întârziată, care erau dotate cu mecanisme de protecţie tot mai sofisticate. Deşi curajul şi imaginaţia acestui om erau incontestabile, unii profesionişti deplângeau obişnuita lui indisciplină. Pe 12 mai 1941, la „cimitirul de bombe" londonez din zona Mlaştinilor Erith, contele tocmai se ocupa de o bombă Tip 17 cu amorsare întârziată, când aceasta a explodat, luând viaţa „Sălbaticului Jack" Howard şi a 13 membri ai personalului care se strânseseră în mod nesăbuit în jurul lui, inclusiv frumoasei Beryl Morden. Moartea lui a fost deplânsă, dar s-a considerat că nonşalanţa lui Howard a provocat moartea inutilă a tovarăşilor săi. Lucrul cu bombe neexplodate nu-i ierta pe amatori.

Un alt fel de episod neplăcut l-a avut ca protagonist pe Bob Davies, din Cornwall, care se ocupa tot cu dezamorsarea bombelor şi care, înainte de război, fusese un vagabond. În cursul peregrinărilor sale prin lume, căpătase unele cunoştinţe tehnice, care i-au asigurat un post în comisia de urgenţă a Corpului Regal de Genişti. Într-o dimineaţă de septembrie a anului 1940, Davies era în fruntea unei echipe trimise să dezamorseze o bombă de o tonă, care se înfipsese adânc în faţa Catedralei Saint Paul, în timpul unui raid din cursul nopţii[38]. Geniştii au dat curând de belea, fiind copleşiţi de emanaţiile de gaze de la o conductă fisurată. Din această cauză, au fost chiar spitalizaţi o scurtă perioadă. Când şi-au reluat activitatea, au săpat întreaga noapte, până când o scânteie a aprins gazul de la o altă conductă, arzând trei oameni.

Presa a aflat de poveste – şi de ameninţarea ce plana asupra catedralei. *Daily Mail* s-a folosit de prilej ca să laude curajul

echipelor de dezamorsare: „Aceşti oameni foarte viteji – şi foarte practici – din Corpul Regal de Genişti sunt adesea angajaţi într-o cursă împotriva morţii." Oamenii lui Davies au săpat şi au tot săpat, până ce au dat de bombă, la 80 de ore după ce căzuse şi se afundase opt metri în pământul Londrei. Au legat de ea un cablu gros, iar un camion a încercat să extragă uriaşa ameninţare. Cablul a plesnit. Abia la a doua încercare şi cu două camioane, bomba a început să iasă încet la suprafaţă. A fost legată bine de un cadru şi transportată pe străzile oraşului până la Mlaştinile Hackney, unde a fost detonată. Explozia a produs un crater cu diametrul de 30 m.

Lui Davies şi echipei lui li s-a făcut multă publicitate, devenind celebri. Un ziar titra pe prima pagină: „O poveste care trebuie să-i aducă unui om Crucea Victoria". Davies şi genistul care a găsit bomba, salvând astfel catedrala, au primit într-adevăr noua Cruce George pentru fapte de eroism săvârşite de civili. Abia în mai 1942 a avut loc continuarea tragică a acestui episod: Davies a fost judecat de curtea marţială, aducându-i-se aproape 30 de acuzaţii privind furturi sistematice şi pe scară largă săvârşite în perioada în care fusese la comanda echipei de dezamorsare; Davies se folosise de calitatea pe care o avea şi pentru a stoarce bani de la persoanele cărora le scăpase clădirile de bombe, dar şi pentru a semna cecuri false. Iar situaţiile jenante au continuat să curgă. S-a descoperit că bomba de la Saint Paul nu avea, aşa cum pretinseseră ziarele, o amorsă cu întârziere şi era deci mai puţin periculoasă decât se presupusese; în plus, Davies nu o transportase personal la Hackney. Ofiţerul a făcut doi ani de închisoare, fiind eliberat în 1944. Pericolele dezamorsării bombelor neexplodate erau de necontestat, iar omul făcuse o muncă utilă, însă lecţia desprinsă din această poveste a fost că şi ticăloşii, nu doar eroii, au jucat un rol în timpul bombardamentului german, iar unii au fost un amestec de ticăloşie şi eroism.

Atacul aerian împotriva Marii Britanii a fost una dintre marile greşeli comise de Hitler, întrecută numai de invazia Rusiei. După iunie 1940, mulţi dintre oamenii lui Churchill, mai ales cei aflaţi în poziţii înalte, au recunoscut incapacitatea ţării lor de a contesta supremaţia nazistă în Europa continentală. Dacă ar fi fost lăsaţi

pur şi simplu să-şi contemple neputinţa, poate că agitaţia politică în favoarea unor tratative de pace cu Germania ar fi renăscut şi ar fi beneficiat de sprijinul vechilor pacifişti încă aflaţi în posturi guvernamentale înalte. Ameninţarea neconcretizată a unui atac aerian la scara devastatoare pe care o anticipaseră şi de care se temuseră toţi în 1939 ar fi influenţat politica britanică mai mult decât realitatea unui atac neconcludent.

Fundamental atunci când utilizezi forţa pentru atingerea unui obiectiv naţional este să te asiguri că ea este folosită eficient. Germania nu a reuşit acest lucru împotriva Marii Britanii în 1940–1941, o primă dovadă a unuia dintre marile adevăruri ale conflictului: deşi Wehrmachtul lupta adesea strălucit, naziştii purtau războiul cu o nepricepere năucitoare. Luftwaffe, în loc să-i terorizeze pe britanici până se plecau voinţei lui Hitler, nu a făcut decât să stârnească la aceştia o atitudine sfidătoare.

Posteritatea vede perioada dintre iulie 1940 şi primăvara lui 1941 aproape exclusiv prin prisma bătăliei aeriene duse de britanici împotriva Luftwaffe, însă în aceasta a fost implicată doar o mică parte a resurselor militare ale Germaniei. Pentru ceilalţi războinici ai lui Hitler şi pentru aproape întreaga armată, lunile acestea au adus o curioasă stare de inactivitate în comparaţie cu perioada războiului ciudat. Existau fireşte cuceriri care trebuiau consolidate, victorii care trebuiau savurate – mai ales cea împotriva Franţei. La Berlin, „primele efecte ale războiului nu au fost cele obişnuite, decăderea şi lipsurile", scria un corespondent american, Howard Smith, „ci un salt brusc al prosperităţii vizibile. Femeile de serviciu şi servitoarele berlineze, ale căror picioare nu fuseseră nicicând mângâiate de mătase, au început să poate dresuri de pe Boulevard Haussmann în fiecare zi – «de la Hans al meu, de pe front». Micile taverne de la colţ de stradă etalau rânduri, rânduri de Armagnac, Martell şi Courvoisier"[39].

Industria de război germană, care lucra încă relativ încet, avea nevoie de timp ca să producă tancurile, avioanele şi muniţia necesare înlocuirii celor epuizate în campaniile de pe continent. Pe timpul iernii, armata a fost supusă unui vast program de extindere – între mai 1940 şi iunie 1941, efectivul a crescut de

la 5,7 milioane la 7,3 milioane de oameni, de la 143 de divizii la 180. Dincolo de coniac şi dresuri, în teritoriile ocupate exista şi o însemnată pradă industrială, mai ales vagoane de tren. Ocupaţia nazistă a provocat un declin accentuat al activităţii economice, care a persistat pe aproape întreg continentul până la eliberare, deşi fabricile franceze de armament s-au dovedit extrem de utile efortului german de război.

Hitler a dedicat mult mai puţin timp decât îşi imaginau britanicii operaţiunilor Luftwaffe împotriva lor. Nu a vizitat niciodată bazele aeriene de pe coasta Canalului Mânecii. În schimb, pe durata toamnei şi a iernii, s-a luptat cu dilema lui strategică fundamentală: să consolideze victoriile din Occident şi să invadeze Marea Britanie în 1941 sau să dea curs preferinţelor lui şi să se întoarcă spre est. La 31 iulie 1940, cu mult înainte ca atacul aviaţiei germane asupra Marii Britanii să atingă punctul culminant, Hitler le-a spus generalilor săi, adunaţi la Berghof, că este hotărât să atace Rusia în primăvara anului următor. După aceea însă, şi-a îngăduit să ezite timp de mai multe luni. Marina germană făcea presiuni în vederea desfăşurării unor operaţiuni de amploare cu scopul de a cuceri Gibraltarul prin Spania şi Canalul Suez prin Libia şi de a-i alunga astfel pe britanici din Mediterana. În acest demers, comandantul suprem al Marinei, amiralul Erich Raeder, era susţinut de generalul Walter Warlimont, şeful secţiei de planificare strategică a Wehrmachtului. După o importantă consfătuire a comandanţilor, ţinută la 4 noiembrie la Cancelaria Reichului, aghiotantul lui Hitler, generalul Gerhard Engel, scria că Führerul pare „vizibil deprimat... deocamdată nu ştie ce să facă".

În noiembrie, când Molotov, ministrul de externe al lui Stalin, a vizitat Berlinul, opţiunea vestică nu fusese încă respinsă definitiv şi oficial. Rusul a demonstrat un apetit expansionist care i-a înfuriat pe germani, el exprimând interesul Moscovei pentru viitorul României, Bulgariei, Poloniei şi chiar al Greciei. Când acesta a întrebat dacă neutralitatea prelungită a Suediei servea intereselor comune germano-sovietice, i s-a răspuns tăios că da. Remarcile lui evidenţiau faptul că şi Stalin, asemenea lui Hitler, nutrea ambiţii teritoriale încă nesatisfăcute. Când, în sfârşit, Molotov s-a urcat în

avion, lui Hitler i se confirmase deja convingerea pe care o nutrea de mai înainte: Germania trebuia să atace Rusia în anul următor.

Din punctul lui de vedere, nici nu avea de ales. Economia Germaniei nu era atât de puternică pe cât credea inamicul – doar puţin mai solidă decât a Marii Britanii, care însă producea un venit pe cap de locuitor mai mare. Nu putea fi ţinută pe picior de război la nesfârşit şi era solicitată la maximum pentru a hrăni populaţia şi a înarma Wehrmachtul. Hitler era hotărât să-şi consolideze poziţia strategică în Europa înainte ca Statele Unite să intre în război, fapt pe care îl anticipa pentru 1942. Singura lui variantă era să facă pace, având în vedere că Churchill refuza cu încăpăţânare să negocieze. Hitler s-a convins că îndărătnicia englezilor se întemeia pe credinţa că Churchill ar fi putut încheia o alianţă cu Stalin, ceea ce ar fi făcut plauzibilă victoria împotriva Germaniei. Iată de ce înfrângerea Uniunii Sovietice ar fi făcut inevitabilă capitularea Marii Britanii. Dacă Germania era sortită să dea o bătălie pe viaţă şi pe moarte cu Rusia, amânarea acesteia ar fi fost o nesăbuinţă, Stalin având astfel timp să se reînarmeze. La 18 decembrie, Hitler a emis o directivă oficială cu privire la o invazie care avea să înceapă la sfârşitul lui mai 1941.

Hitler vedea trei motive pentru a ataca Uniunea Sovietică. În primul rând, pentru a-şi împlini năzuinţa puternică de a eradica bolşevismul şi a crea un imperiu german în Răsărit. În al doilea rând, părea mai prudent să elimine ameninţarea sovietică înainte de a-şi îndrepta iarăşi atenţia asupra Occidentului, pentru o confruntarea decisivă cu Marea Britanie şi Statele Unite ale Americii. În al treilea rând, Hitler identificase unele argumente economice. Ca o ironie, livrările uriaşe de materii prime şi mărfuri efectuate de Rusia în virtutea Pactului sovieto-german – care, în 1940, reprezentau majoritatea importurilor germane de nutreţ, 74% din importurile de fosfor, 67% din cele de azbest, 65% din cele de minereu de crom, 55% din cele de mangan, 40% din cele de nichel şi 34% din importurile de petrol – l-au convins pe Hitler că un asemenea nivel de dependenţă era intolerabil. Recolta slabă din vara acelui an a obligat Germania să facă importuri uriaşe de grâu ucrainean. Hitler era nerăbdător să pună mâna pe grânarul Uniunii Sovietice

şi râvnea după petrolul din Caucaz. Doar mult mai târziu şi-au dat seama Aliaţii cât de grave erau problemele cu combustibilul pe care le avea inamicul. Benzina era atât de puţină, încât şoferilor începători din Wehrmacht nu li se putea asigura decât o instruire sumară, fapt ce a dus la o sporire a numărului accidentelor în care erau implicate autovehicule militare. Chiar şi în 1942, cel mai rău an al Bătăliei Atlanticului, Marea Britanie a importat 10,2 milioane de tone de petrol; în acelaşi timp, importurile şi producţia germană de benzină sintetică nu au depăşit 8,9 milioane de tone. Aşa se face că, pentru Hitler, capturarea puţurilor de petrol din Caucaz a devenit un obiectiv-cheie al Operaţiunii *Barbarossa*, fără să ţină cont că divizarea forţelor afecta operaţiunile de distrugere a Armatei Roşii. Hitler gândise invadarea Rusiei atât ca pe o cruciadă ideologică, cât şi ca pe o campanie de cucerire economică. Semnificativ este faptul că aliaţilor italieni, în a căror discreţie nu avea încredere, nu le-a destăinuit nimic din planurile sale. În iarna 1940–1941, Mussolini a continuat să nutrească speranţe de pace după cucerirea Egiptului de către armata lui. O caracteristică frapantă a comportamentului puterilor Axei până în 1945 a fost aceea că, în ciuda existenţei unor consultări între Germania, Italia şi Japonia, nu s-a încercat niciodată crearea unei strategii comune coerente pentru înfrângerea Aliaţilor.

Iată de ce, în ultimele săptămâni ale anului 1940, în vreme ce poporul britanic se considera ţinta răutăţii naziste, iar ziarele din toată lumea descriau drama blitzului, gândurile lui Hitler erau departe. Generalii lui au început să-şi pregătească armatele pentru un război în Est. Încă din noiembrie, un agent dublu estonian îi spusese reprezentantului Serviciului Secret de Informaţii (SIS) la Helsinki că aflase de la un ofiţer din Abwehr faptul că „comandamentul german pregăteşte o campanie în iunie împotriva URSS”[40]. Reprezentantul SIS a tratat cu indiferenţă această imprudenţă, spunând: „Se poate să fie o afirmaţie făcută în scopuri propagandistice.” Chiar dacă această informaţie ar fi fost crezută la Londra, britanicii n-ar fi mişcat un deget pentru a-l scoate pe Stalin din starea de automulţumire şi a-i determina pe sovietici să se pregătească pentru a înfrunta pericolul.

Timp de aproape un an după capitularea Franţei, niciun soldat german nu a tras vreun foc de armă cu mânie. Operaţiunile terestre au intrat într-o perioadă de acalmie prelungită. Pierderea avântului iniţial, deşi nesesizată atunci, a influenţat decisiv cursul războiului. Hitler nu a făcut niciun pas semnificativ în direcţia transformării celor mai mari cuceriri militare din istorie într-o hegemonie durabilă. Marina germană era prea slabă şi ca să sprijine o invazie a Marii Britanii, şi ca să-i taie acesteia susţinerea de peste Atlantic. Campania Luftwaffe eşuase. Ar fi superficial să se afirme că Hitler s-a hotărât să invadeze Rusia fiindcă nu mai ştia ce să facă, dar nu ar fi cu totul lipsit de temei, aşa cum observa şi Ian Kershaw[41]. Multe victorii îi mai aşteptau pe nazişti pe câmpurile de bătălie, însă generalii care cunoşteau intenţiile Führerului înţeleseseră problema fundamentală a celui de al Treilea Reich: dacă nu reuşeau să-şi impună dominaţia asupra întregii emisfere, îi păştea dezastrul; totuşi capacitatea militară şi economică a Germaniei de a realiza acest lucru rămânea discutabilă.

Triumfurile lui Hitler din Europa continentală au determinat ţările democratice să supraestimeze forţa Germaniei şi au determinat naţiunea germană să se bucure din plin de victoriile sale. Germanii intraseră în război cu o mulţime de îndoieli, care, în bună măsură, s-au risipit. În iarna lui 1940, puţini erau cei tulburaţi de eşecul Luftwaffe împotriva Marii Britanii. Un tânăr pilot, Heinz Knoke, descria bucuria extraordinară de a se afla în mijlocul uriaşei adunări din Berlin Sportpalast căreia Hitler i s-a adresat pe 18 decembrie. „Nu cred că lumea a cunoscut vreodată un orator mai strălucit ca acesta. Personalitatea lui fascinantă este irezistibilă. Simţi emanaţiile voinţei sale colosale şi ale energiei sale nestăvilite. Suntem 3 000 de tineri idealişti. Ascultăm captivantele cuvinte şi le acceptăm din toată inima. Nu am mai simţit niciodată un devotament patriotic atât de adânc faţă de patria noastră... Nu voi uita niciodată extazul pe care l-am citit azi pe chipurile din jurul meu."[42]

Triumfalismul acesta era totuşi prematur. Victoriile Germaniei din anul 1940 au creat un imperiu imens, dar, deşi jefuirea acestuia era înfăptuită cu o eficienţă considerabilă, administrarea lui din punct de vedere economic se făcea cu o incompetenţă

nemaipomenită[43]. În ciuda impresiei generale, Germania nu era un stat industrial avansat în comparație cu SUA, care erau înaintea ei poate cu 30 de ani. Economia germană avea încă un vast sector agricol de felul celui la care Marea Britanie renunțase. Prestigiul țării și teama pe care le-o insufla dușmanilor se trăgeau din eficiența dovedită de Wehrmacht și Luftwaffe în luptă, cea din urmă fiind însă mult mai slabă decât credeau Aliații. Timpul va dovedi că aceste două forțe nu puteau să împlinească ambițiile lui Hitler. Dacă, la finele lui 1940, Marea Britanie era încă sub asediu, puterea Germaniei se sprijinea pe temelii mai șubrede decât ar fi crezut lumea.

În iarna anului 1940, Winston Churchill și-a convins poporul că realizase ceva măreț și important, majoritatea britanicilor fiind uimiți să afle că făcuseră totuși și ei ceva. „Prim-ministrul spune în Camera Comunelor chestii drăguțe despre noi, băieții de pe avioanele de vânătoare", scria Sandy Johnstone, pilot pe un Spitfire. „Zice că tocmai am repurtat o victorie răsunătoare, deși, ca să fiu cinstit, nu cred că vreunul dintre noi și-a dat seama că a luat parte la genul ăsta de bătălie!"[44] Churchill a zugrăvit în culori grandioase triumful Comandamentului Aviației de Vânătoare și rezistența națională din timpul bombardamentelor. Nu a spus însă cum putea Marea Britanie să treacă de la sfidarea Luftwaffe la înfrângerea imperiului nazist, fiindcă nu știa nici el.

La 15 noiembrie, crainicul american Edward R. Murrow îi informa pe ascultătorii postului de radio CBS că vestea căderii unor bombe peste Palatul Buckingham nu stârnise o reacție deosebită în rândul opiniei publice britanice. Londonezii au ridicat din umeri aflând că regele și regina împărtășesc soarta grea a milioanelor de oameni obișnuiți: „Cât privește simbolurile și civilii, acest război nu are nicio legătură cu cel de dinainte. Trebuie să înțelegeți că piere o lume, că vechile valori, vechile prejudecăți și vechile temelii ale puterii și prestigiului dispar." Murrow observase ceva ce scăpa multora din casta conducătoare a Marii Britanii: ei se amăgeau cu gândul că războiul se ducea pentru apărarea vechii societăți. Elita privilegiată în mijlocul căreia trăia Evelyn Waugh vedea războiul ca pe „o suspendare malefică a normalității:

strângerea şi deplasarea a milioane de oameni, dintre care unii erau câteodată în pericol, majoritatea fiind lipsiţi de ocupaţie şi singuri, distrugerea, foametea şi risipa, clădirile în ruine, navele scufundate, torturarea şi uciderea prizonierilor... [care] se prelungiseră dincolo de limitele raţiunii"[45]. Puţini prieteni ai romancierului au înţeles că „suspendarea normalităţii" avea să influenţeze pe vecie modul lor de viaţă.

Angajamentul lui Churchill de a-şi duce ţara la victorie a fost de mare folos în 1940–1941. După aceea însă, au început să iasă la iveală limitele sale. Churchill căuta să păstreze măreţia Imperiului Britanic, ordinea existentă. Acest ţel nu era însă de ajuns pentru majoritatea conaţionalilor săi, care tânjeau după schimbări sociale, după îmbunătăţirea situaţiei interne, lucruri pe care premierul le considera fără îndoială aproape neînsemnate în contextul luptei pentru dominaţie globală. Nella Last, casnica din Lancashire, se străduia într-un chip emoţionant să dea expresie speranţelor compatrioţilor ei, scriind în vara lui 1940: „Câteodată mă trezesc pradă unui soi de mirare confuză şi mă gândesc la toată munca, tot efortul şi toţi banii folosiţi astăzi pentru a «distruge» şi la vremurile nu tocmai îndepărtate când nu erau nici bani, nu era nici de muncă, şi cumva mi se pare profund *greşit*... că se găsesc întotdeauna bani să dărâmi şi să distrugi în loc să construieşti."[46] Doamna Last era o femeie de vârstă mijlocie, dar generaţia copiilor ei era hotărâtă ca, odată încheiat războiul, să găsească bani pentru o societate egalitaristă.

Înainte de înfrângerea Axei, Churchill nu a definit niciodată nişte obiective de război credibile. Când roata războiului s-a întors, acest lucru s-a dovedit a fi un punct slab pentru el în calitate de conducător şi o ameninţare la adresa popularităţii lui în ţară. În 1940–1941 însă, principala lui misiune era să-şi convingă naţiunea că războiul putea fi câştigat. O misiune care, după înfrângerea Luftwaffe, s-a îngreunat în loc să se uşureze. Unii, mai conştienţi, şi-au dat seama că Marea Britanie nu era în stare să conteste încă dominaţia germană pe continent.

Pilotul George Barclay relatează o discuţie aprinsă desfăşurată între câţiva tineri aviatori şi ofiţeri superiori la popota aerodromului

în ziua de duminică, 29 septembrie 1940, dar şi concluziile trase de ei: „Poporul britanic doarme încă buştean. Nici nu-şi dă seama de ce putere dispun inamicii noştri şi că trebuie să dea «totul»… Că, pentru a lupta cu dictatorii, avem nevoie de metode dictatoriale… Că, în cele din urmă, vom câştiga războiul, dar că va fi al naibii de greu, cu atât mai greu dacă nu ne vom aduna puterile."[47] Mesajul, unul extrem de înţelept, era că britanicii trebuiau să se străduiască mai mult. Îi aşteptau încă multe frustrări, necazuri şi înfrângeri, iar pe George Barclay, un rug funerar în mijlocul deşertului, înainte ca Hitler să provoace la rezistenţă armată un număr de duşmani suficient de mare pentru a-şi atrage pieirea.

Capitolul 5

Mediterana

1. Mussolini riscă

În 1939, la izbucnirea războiului, Hitler nu avea nicio intenţie să întreprindă vreo operaţiune militară în bazinul Mediteranei, exprimându-şi hotărârea de a nu trimite trupe germane acolo. Celălalt dictator, Benito Mussolini, tânjea să facă din Mediterana un lac italian şi, din proprie iniţiativă, a lansat ofensivele care au declanşat conflictul în regiune. În anul de după căderea Franţei (iunie 1940), armatele Aliaţilor şi Axei s-au ciocnit numai în teatrele din Africa şi Balcani. Chiar şi după ce Germania a invadat Rusia în iunie 1941, Mediterana a rămas, vreme de trei ani, centrul contribuţiei militare a Aliaţilor la lupta împotriva lui Hitler. Toate acestea erau consecinţa deciziei lui Mussolini de a fi protagonistul unui conflict pentru care naţiunea lui nu era deloc pregătită.

Hitler poseda un instrument formidabil pentru îndeplinirea ambiţiilor sale, Wehrmachtul. Ducele, în schimb, voia să joace rolul de mare conducător militar dispunând de comandanţi incompetenţi, soldaţi fără chef şi armament inadecvat. Italia era o ţară relativ săracă, cu un PIB egal cu mai puţin de jumătate din cel al Marii Britanii şi abia o treime din produsul intern brut pe cap de locuitor al acesteia; producţia italiană de oţel reprezenta numai o şesime din cea britanică. Ţara şi-a mobilizat economia pentru al doilea război mondial cu mai puţină eficienţă decât pentru primul. Chiar şi în zilele însorite ale relaţiei dintre Mussolini şi Hitler, dispreţul naziştilor pentru aliaţii lor era atât

de mare, încât cei 350 000 de muncitori italieni din Germania erau trataţi aproape ca nişte sclavi. Ambasadorul Romei la Berlin era nevoit să pledeze mai tot timpul în favoarea îmbunătăţirii condiţiilor în care munceau compatrioţii lui. Deşi Hitler a nutrit mereu un profund sentiment de loialitate personală faţă de Mussolini, pe care odinioară îl considerase mentor, majoritatea cetăţenilor germani nu aveau încredere în conducătorul Italiei şi îl luau în râs. Berlinezii spuneau că, de câte ori se întâlneau Ducele şi Führerul, flaşnetarii cântau bine-cunoscuta melodie *Du Kannst nicht Treue sein* – „Nu poţi să fii credincios". În 1936, când o doamnă nesăbuită l-a întrebat la o petrecere pe feldmareşalul Werner von Blomberg cine va câştiga următorul război, se zice că acesta ar fi răspuns: „Doamnă, asta nu vă pot spune. Pot să afirm doar atât: cine va avea Italia drept aliat, sigur va pierde."[1] În cercurile Partidului Nazist circula o glumă dispreţuitoare, care spunea că lacheul lui Hitler, Wilhelm Keitel, îi raportează acestuia: „Mein Führer, Italia a intrat în război!" Hitler răspunde: „Trimite două divizii. Ar trebui să fie de ajuns ca să-i terminăm definitiv." Keitel zice: „Nu, mein Führer, nu împotriva noastră, ci alături de noi." La care Hitler spune: „Asta e altceva. Trimite zece."[2]

În primele luni ale războiului, a existat un curios consens germano-britanic cu privire la faptul de a nu iniţia niciun fel de operaţiune în Orientul Mijlociu. Atât de slabă era poziţia Marii Britanii în lume, încât şefii de stat major s-au declarat împotriva trimiterii de trupe în regiunea respectivă. Din clipa în care Mussolini s-a alăturat Axei, Mediterana şi-a pierdut orice valoare ca rută maritimă către Orient, în contextul superiorităţii aeriene şi navale a inamicului. Şeful Armatei Britanice, generalul John Dill, prefera să expedieze în Asia puţinele trupe şi arme de care se putea lipsi, pentru a consolida apărarea Imperiului în faţa iminentei ameninţări reprezentate de Japonia. Churchill însă nici nu voia să audă de aşa ceva. De vreme ce pe continent nu se putea bate, el era hotărât să facă acest lucru în Africa. În vara lui 1940, a trimis tancuri preţioase comandantului suprem al forţelor britanice din Orientul Mijlociu, gen. Archibald Wavell. S-au luat şi alte măsuri de precauţie: 16 000 de locuitori ai Gibraltarului – adică toată

populaţia civilă, mai puţin 4 000 de persoane – au fost evacuaţi, mai întâi în Africa de Nord, apoi în Anglia. Era posibil ca unul dintre obiectivele Axei să-l constituie capturarea fortăreţei de la porţile Mediteranei, poate de conivenţă cu dictatorul spaniol, generalul Francisco Franco.

Marina Regală dispunea de o flotă relativ mare în Mediterana, însă comandantul ei, amiralul Andrew Cunningham, îi recunoştea, spre deosebire de Churchill, vulnerabilitatea în absenţa aproape totală a sprijinului aerian. Vreme de peste doi ani de la intrarea Italiei în război şi ieşirea Franţei din acesta, forţele lui Cunningham au fost mereu extrem de dezavantajate din pricina lipsei portavioanelor şi a bazelor aeriene terestre. Vastele întinderi de ape depăşeau raza de acţiune a avioanelor de vânătoare care decolau din Gibraltar, Malta, Egipt sau Palestina. Axa, în schimb, putea să lanseze în voie atacuri de la diverse baze aeriene. E remarcabil faptul că, între 1940 şi 1943, Marina Regală a reuşit să se impună întru câtva în Mediterana, în ciuda handicapurilor sale de natură materială şi strategică. Cunningham şi căpitanii lui au dovedit calităţi, îndrăzneală şi un curaj care au compensat din plin superioritatea pe hârtie a flotei italiene de război.

Pe uscat, în conflictul din deşertul nord-african erau implicate doar câteva divizii britanice şi imperiale, grosul armatei lui Churchill rămânând acasă, pe de o parte, ca să respingă o eventuală invazie, pe de altă parte, din pricina lipsei de armament şi echipamente şi, în sfârşit, din cauza numărului redus al navelor de aprovizionare şi transport al trupelor. Ciocnirile dintre armatele terestre nu au cântărit mai greu în stabilirea rezultatului final al conflictului mondial decât turnirurile în care se întreceau cavalerii britanici şi francezi în perioadele de respiro ale Războiului de 100 de Ani. Disputa nord-africană a aprins însă imaginaţia lumii occidentale şi a căpătat o uriaşă semnificaţie simbolică în mentalul britanic.

Ostilităţile aveau loc pe o fâşie îngustă de nisip, situată de-a lungul litoralului Mediteranei şi rareori mai lată de 65 km, pe care se puteau deplasa tancuri. Vreme de 32 de luni, din septembrie 1940 până în mai 1943, armatele rivale s-au luptat pentru supremaţie desfăşurând o serie de campanii cu rezultate contradictorii,

care au ajuns să cuprindă 3 220 km de coastă. Rezultatele erau serios influențate de distanțele pe care fiecare dintre cele două tabere era obligată să le parcurgă pentru a-și aproviziona trupele cu muniție, combustibil, hrană și apă. Britanicilor le-a mers cel mai bine în 1941 și 1942, cât s-au aflat în apropierea bazelor lor din Delta Nilului, iar forțelor Axei, cât au fost aproape de Tripoli. Ar fi o neghiobie să idealizăm vreun aspect al războiului, dat fiind faptul că aproape toți participanții ar fi preferat să se găsească la ei acasă și că moartea într-un tanc în flăcări nu era mai puțin îngrozitoare la Sollum ori Benghazi decât la Stalingrad. Luptele s-au dus însă în pustiu, unde nevinovații nu au fost măcelăriți, iar bunurile civile nu au fost distruse, ceea ce a făcut să lipsească într-o oarecare măsură groaza provocată de pagubele colaterale în zonele populate.

Deși campaniile din deșert nu au fost niciodată un lucru plăcut, în intervalele îndelungate dintre bătălii, erau de preferat iernii rusești ori musonilor asiatici. Se spune uneori că în Africa de Nord a fost „un război fără ură". Este o exagerare, deoarece a existat cu siguranță teamă, care a dat naștere unor puseuri de animozitate; în toiul acțiunii, majoritatea oamenilor simt rea-voință față de cei care încearcă să-i omoare. Brutalitățile extreme, mai ales uciderea prizonierilor, erau însă evitate în general de ambele părți. Italienii și germanii, britanicii, indienii, australienii, neozeelandezii și sud-africanii trăiau și luptau într-un mediu sălbatic și complet străin lor, de care niciunul dintre combatanți nu era legat sufletește. Cu toții erau angajați într-o luptă comună împotriva nisipului, muștelor, căldurii și setei, mai înainte de a da ochi cu inamicul.

În toamna lui 1940, Mussolini era nerăbdător, chiar obsedat să înregistreze un succes remarcabil care să justifice însușirea unei părți din prada rezultată din anticipatul triumf al Axei. Deși nu știa nimic nici despre armată, nici despre marină, râvnea după cuceriri peste hotare care să înnobileze fascismul și să întărească moralul fragil al celor de acasă. „Armata are nevoie de *glorie*", spunea el. Libia, colonie italiană, se învecina cu Egiptul controlat de britanici, unde Wavell deținea o mică forță militară compusă dintr-o unitate britanică, Divizia a VII-a Blindate, și un contingent indiano-neozeelendez, cărora, în scurtă vreme, li s-au alăturat două divizii

australiene. Prezenţa britanicilor era o aberaţie vecină cu absurdul: Egiptul, stat independent, era condus de regele Faruk, iar britanicii aveau teoretic numai dreptul de a apăra Canalul Suez. Guvernul de la Cairo nu a participat oficial la ostilităţi până în februarie 1945. Simpatiile majorităţii localnicilor înclinau spre Axă, care, credeau ei, avea să le aducă eliberarea de sub o dominaţie britanică de peste şapte decenii. Asemenea opinii erau larg răspândite şi în rândurile naţionaliştilor arabi din Orientul Mijlociu, fiind stimulate de succesele lui Hitler din 1940. În august, secretarul marelui muftiu al Ierusalimului a făcut o vizită la Berlin ca să discute despre stârnirea unei revolte în Irak. În plus, el a spus că presupuşii rebeli din Palestina şi Transiordania puteau fi înzestraţi cu arme furnizate Siriei de regimul francez de la Vichy. Principala doleanţă a pretinşilor insurgenţi era ca naziştii să se angajeze că vor sprijini o viitoare independenţă a statelor arabe.

În 1940 însă, liderii Germaniei nu erau prea interesaţi de revoltele musulmane şi cu atât mai puţin de libertatea arabilor. Mai mult, în acest moment, ei au acordat Italiei rolul diplomatic principal în regiune. Ambiţiile imperialiste ale lui Mussolini erau în totală contradicţie cu aspiraţiile popoarelor africane. Ca să le îndeplinească, generalii lui masacraseră deja mii de membri ai triburilor abisiniene şi libiene. Abia în 1941 s-au aliat germanii cu naţionaliştii arabi, mai ales în Irak şi Persia. Tentativele lor de intervenţie au fost tardive, nehotărâte şi dejucate cu uşurinţă de forţele trimise să restabilească hegemonia britanică.

În Egipt, în septembrie 1939, Marea Britanie a invocat o clauză a tratatului încheiat cu regele Faruk care îl obliga, în eventualitatea unui război, să furnizeze „toate înlesnirile şi asistenţa care îi stă în putere, inclusiv posibilitatea de a folosi porturile, aerodromurile şi mijloacele de comunicare". Ulterior, britanicii au tratat ţara ca pe o posesiune colonială, guvernată prin intermediul ambasadorului lor, Sir Miles Lampson. Şi-au amplasat flota din Mediterana în portul Alexandria, iar în februarie 1942, au trimis la Cairo trupe care să înăbuşe un început de revoltă locală. Pe parcursul războiului, foametea cumplită de care sufereau ţăranii a provocat mai multe revolte; soarta cruntă a felahilor egipteni contrasta puternic cu stilul

de viaţă sibarit al celor din colonia militară britanică, constituită în jurul cartierului general al trupelor din Orientul Mijlociu, Hotelului Shepherd's, Clubului Sportiv Gezira şi unui complex de cazărmi, baze de aprovizionare şi reparaţii răspândite în toată Delta Nilului, unde dispreţul pentru „ciori" era aproape universal.

Vizitatorii americani erau uluiţi de lâncezeala şi dispreţul imperial al britanicilor din Egipt, pentru care războiul purtat în pustietatea din vest părea un simplu eveniment dintr-un calendar sportiv. Această percepţie era nedreaptă faţă de cei care luptau şi mureau şi nu respecta tradiţia militară britanică de a purta războiul cu inima uşoară. În privinţa campaniei nord-africane există însă un sâmbure de adevăr: rolul jucat de britanici până la sfârşitul anului 1942 s-a caracterizat printr-un amatorism inspirat uneori, dar care, cel mai adesea, le-a afectat iniţiativele.

Atât de mare era pe hârtie forţa armatelor lui Mussolini, încât, în vara lui 1940, părea cu putinţă ca ei să-i alunge pe britanici din nordul şi estul Africii. În Libia şi Abisinia erau 600 000 de soldaţi italieni şi din colonii, care aveau de înfruntat ceva mai puţin de 100 000 de soldaţi aflaţi sub comanda lui Wavell în Orientul Mijlociu, Kenya, Sudan şi Somaliland. În august, italienii l-au înfuriat pe Churchill ocupând Somaliland aproape fără vărsare de sânge. Oamenii lui Mussolini nu prea aveau curajul necesar unor lupte crâncene, însă dovedeau un deosebit apetit pentru victorii. În scurta perioadă în care s-a întrevăzut posibilitatea unor cuceriri africane facile, concomitent cu diminuarea vizibilă a acţiunilor întreprinse de Luftwaffe împotriva Marii Britanii, un ziarist italian scria cu mândrie şi cu o sinceritate ce reflecta înclinaţia naţiunii sale pentru autoamăgire: „Vrem să ajungem la Suez singuri, doar cu forţele noastre; poate că *noi* vom câştiga războiul, nu germanii."[3] Însă operaţiunile lui Mussolini erau stânjenite de confuzia care domnea în mintea lui atât cu privire la mijloace, cât şi cu privire la scopuri. Acasă, şi-a demobilizat o parte din armată pentru a strânge recolta. Ignorând principiul vital al concentrării forţelor, s-a pregătit să invadeze Iugoslavia şi Grecia. Nu a exploatat ocazia extraordinară de a cuceri Malta. În Africa de Nord, comandanţii lui duceau lipsă de echipamente, pricepere şi hotărâre. În septembrie 1940, într-un

gest simbolic pentru nonşalanţa cu care priveau conflictul generalii italieni, Ministerul de Război de la Roma a revenit la programul de lucru pe timp de pace, închizând birourile în fiecare zi la ora 14.

Un diplomat italian se plângea de atmosfera pe care a întâlnit-o în cursul unei vizite la Milano: „Tuturor le stă mintea numai la mâncare, la distracţie, la cum să facă bani şi la cum să spună bancuri pe seama mai-marilor zilei. Cine moare e un ticălos... Iar cel care aprovizionează armata cu încălţări de carton trece drept un soi de erou."[4] Un tânăr ofiţer le scria alor lui din Libia: „Luptăm de parcă am fi într-un război colonial în Africa. Dar acesta e un război european... dus cu arme europene împotriva unui inamic european. Nu prea ţinem seama de asta atunci când construim forturi şi ne înzestrăm cu asemenea obiecte de lux."[5]

Mussolini a respins oferta lui Hitler de a trimite în Africa de Nord două divizii blindate, care ar fi putut să aducă Axei o victorie rapidă. Era hotărât să-i ţină pe nemţi departe de ceea ce considera a fi sfera lui de influenţă. Un sfert din numărul avioanelor de luptă a fost trimis să susţină atacul Luftwaffe împotriva Marii Britanii, lăsând trupele italiene din Libia aproape fără acoperire aeriană. În acelaşi timp, o armată numeroasă era pregătită în Albania – ocupată de Mussolini în 1939 – să atace fie Iugoslavia, fie Grecia, după cum socotea mai potrivit Ducele. Italienii îşi elaborau politica şi strategia încredinţaţi fiind că participau la ultimele operaţiuni militare ale unui conflict de scurtă durată, ce avea să se încheie cu victoria Axei. Mussolini se temea ca britanicii să nu ajungă la o înţelegere cu Hitler înainte ca el să fi realizat propriile cuceriri. În schimb, Italia a fost singura ţară a cărei soartă strategică a fost decisiv influenţată de evenimentele din Africa, unde, în timp, a pierdut 26 de divizii, jumătate din forţa aeriană şi toate tancurile, dimpreună cu ultimele rămăşiţe ale credibilităţii sale militare.

Britanicii şi-au început operaţiunile în vara lui 1940 cu o succesiune de incursiuni efectuate dincolo de graniţa libiană. Mareşalul Rodolfo Graziani a desfăşurat un efectiv de 250 000 de soldaţi împotriva celor 36 000 de britanici din Egipt şi a altor 27 000 – inclusiv o divizie de cavalerişti voluntari – din Palestina. Comandantul

italian își făcuse un nume după ce distrusese armata abisiniană în 1935 cu doze generoase de gaz toxic. În 1940, s-a dovedit a fi un defetist încăpățânat, fără nicio apetență pentru luptă. În septembrie, Graziani a înaintat cu precauție pe teritoriul Egiptului, până când, descurajat de supraestimarea grosolană a forțelor lui Wavell și de demonstrațiile de forță ale britanicilor, s-a oprit și a ocupat poziții la sud și est de Sidi Barrani. Unul dintre generalii lui, Annibale Bergonzoli, botezat de britanici „barbă electrică", a descoperit că o parte dintre ofițerii lui de artilerie erau atât de fricoși, încât, în timpul raidurilor aeriene britanice, trebuiau loviți cu pumnii și picioarele ca să iasă din tranșeele în care se adăpostiseră și să se întoarcă la tunuri. A urmat o pauză de trei luni, în care Mussolini s-a frământat, neliniștit că războiul s-ar putea încheia înainte să cucerească el Egiptul. Între timp, Churchill a dovedit aceeași nerăbdare, însă din pricină că Wavell nu era pregătit să contraatace.

La 19 ianuarie 1941, generalul-maior William Platt a trecut din Sudan în Eritreea în fruntea unei mici armate, capturând la 27 martie, după lupte grele, puternica fortăreață Keren, cu prețul a 536 de morți, majoritatea soldați indieni, și a 3 229 de răniți. Între timp, în februarie, un alt contingent britanic, aflat sub comanda generalului Alan Cunningham, fratele amiralului, a trecut din Kenya în Somaliland, a înaintat pe coastă până la Mogadishu, apoi a luat-o spre nord, avansând în direcția localității Harar, aflată la o depărtare de 1 239 km. Pe 6 aprilie, Cunningham ocupase deja Addis Abeba, capitala Abisiniei, pierzând numai 501 soldați. Luptele împotriva punctelor de rezistență ale italienilor s-au prelungit încă șase luni, însă campania abisiniană a fost încununată de succes pentru britanici, care, uneori, au trebuit să dea lupte grele și să sufere de foame. Deși, pe câmpul de bătălie, pierderile au fost puține, 74 550 de soldați au căzut victimă bolilor sau accidentelor, 744 murind, soartă pe care au avut-o și cele 15 000 de cămile care au însoțit trupele britanice. Peste 300 000 de italieni au fost luați prizonieri.

Dar cea mai dramatică ofensivă a avut loc în Egipt, unde, la 6 decembrie 1940, Wavell a dezlănțuit împotriva lui Graziani Operațiunea *Busola*, condusă de generalul-locotenent Richard O'Connor. Operațiunea a început timid, cu obiective modeste, apoi s-a extins

spectaculos în urma extraordinarelor succese obţinute. Forţele imperiale au năvălit în Libia, capturând zeci de mii de italieni. Un artilerist britanic descria coloanele lui O'Connor care se deplasau cu repeziciune, „încărcate cu echipamentul obişnuit pentru o zi de război în pustiu – raţii, muniţie, benzină şi, cele mai preţioase dintre toate, bidoane din aluminiu subţire pentru apă, de 18 litri fiecare, toate astea transportate cu camioane Bedford cu o capacitate de trei tone, acoperite cu prelate. [Erau şi] maşini blindate de recunoaştere Morris Scout, comandantul grupei sau căpitanul bateriei stând în picioare pe scaunul pasagerului, cu fanioanele diviziei fluturând în vânt; două tunuri cu proiectile de 11,3 kg, cisterne de apă care săltau pe două roţi în spatele unui camion cu o capacitate de 750 kg. Din când în când, un grup de tancuri uşoare Hussar, cu şenilele scârţâind şi zdrăngănind, săltând peste bolovani, cu antenele lor lungi şi zvelte, legănându-se şi unduindu-se. Convoiul se mişca la unison, răsfirat, cu cincizeci de metri între vehicule, din roţile cărora curgea nisipul, ca o ploaie torenţială"[6].

Apărarea italiană s-a prăbuşit cu o viteză uluitoare. „Nu suportă nimic", scria cu dispreţ un soldat australian familiei sale. „Nu suportă durerea (am văzut sute de răniţi de-ai lor... toţi în lacrimi), nu suportă proiectilele (tresar când explodează unul la o sută de metri depărtare), sunetul tancurilor britanice îi terorizează, iar vederea baionetelor noastre a fost de ajuns ca să-i facă să ridice mâinile. Fascism... ptiu!"[7] La fel scria şi un ofiţer: „Toţi australienii ştiu că unul de-ai noştri face cât... 50 de italieni – mă rog, aproape."[8] Locotenentul Tom Bird a folosit o metaforă din cricket: „Nu poţi să nu te simţi norocos că ai avut un antrenament, două, ca să zic aşa, cu italienii. Mai există oare oameni la fel de încântători cu care să te baţi?"[9] Nimic nu le-a mers bine italienilor în acest conflict. Departamentul de propagandă al lui Mussolini a realizat un film menit să înfăţişeze superioritatea bărbatului fascist. În acest scop, s-a organizat un meci de box între fostul campion mondial la categoria grea Primo Carnera şi Kay Masaki, un sud-african de culoare, luat prizonier în deşert[10]. Masaki nu călcase în viaţa lui într-un ring de box, aşa că a fost pus la podea imediat ce a început filmarea, dar s-a ridicat şi i-a tras lui Carnera un pumn care l-a lăsat inconştient.

În ochii lumii, relativa lipsă de însemnătate a victoriilor obținute de britanici în deșert era cât se poate de limpede. Pe 7 februarie 1941, românul Mihail Sebastian scria: „E de la sine înțeles că întregul război din Africa (oricât de interesant și de dramatic) e totuși episodic. Lupta se dă între englezi și germani. Acolo se decide totul."[11] Avea, firește, dreptate, însă londonezii, supuși bombardamentelor, se bucurau. Până la 9 februarie, forțele lui O'Connor avansaseră 800 km și luaseră El Agheila; drumul spre Tripoli era liber. După aceea, spre uluirea soldaților de rând, convoaiele s-au oprit în nisipurile coloniei lui Mussolini și acolo au rămas. „Fiecare zi era la fel cu cea de dinainte", scria plictisit artileristul Doug Arthur. „Sâmbăta ar fi putut tot atât de bine să fie luni, vinerea ar fi putut să fie marți, ba, după noi, putea să fie și Marțea lăsatului sec... nu știam ce se petrece de fapt, încotro mergem și nici peste ce o să dăm acolo."[12]

Nu mai mergeau nicăieri în Libia. Patru dintre diviziile lui Wavell, inclusiv cea neozeelandeză și bună parte din contingentul australian, au fost transferate în Grecia ca să țină piept ofensivei germane ce se anticipa acolo. S-a afirmat mai târziu că diversiunea grecească i-a costat pe britanici șansa unică de a elibera coasta nord-africană și de a redobândi controlul asupra sudului Mediteranei. E greu de crezut. Africa Korps, sub comanda generalului-locotenent Erwin Rommel, debarcase deja la Tripoli, sărind în ajutorul italienilor și ajungând ulterior să domine întreaga campanie. Liniile de aprovizionare britanice erau întinse la maximum. Tancurile și vehiculele lui O'Connor erau aproape complet uzate. Lupta contra italienilor a scos în evidență posibilitățile excepționale ale Western Desert Force, în vreme ce campania desfășurată simultan în Abisinia a supus la grele încercări resursele imperiului. Chiar dacă niciunul dintre soldații lui Wavell nu s-ar fi dus în Grecia, este puțin probabil ca britanicii să fi dispus de resursele necesare ca să ocupe nordul Africii.

În cele trei luni care au precedat slăbirea ofensivei britanice în Libia în februarie 1941, ea a avut un semnificativ impact secundar, nerecunoscut la vremea aceea: Operațiunea *Busola* a contribuit la

menţinerea Spaniei în afara conflictului. Franco s-a confruntat cu aceleaşi dileme ca Mussolini, dar a ajuns la alte concluzii. Ideologic vorbind, era atras de Axă şi voia şi el o parte din pradă. Se temea totuşi să-şi expună ţara, devastată de recentul război civil, la riscurile unui nou conflict înainte ca britanicii să fie puşi cu botul pe labe. Începând cu 1939, Spania nu a fost o ţară neutră, ci o potenţială forţă beligerantă. Mai ales ministrul de externe, Serrano Suner, îşi dorea din toată inima ca Spania să se alăture Axei. Vicleanul ambasador portughez la Madrid, Pedro Teotonio Pereira, raporta Lisabonei pe 27 mai 1940: „Nu încape îndoială că Spania îi urăşte în continuare pe Aliaţi... Victoriile germane sunt primite cu bucurie." Pereira afirma că aproape toţi spaniolii îşi doresc un triumf al Germaniei şi regretă numai că sărăcia în care se zbate ţara lor face inoportună o raliere imediată la cauza acesteia: „Nu consideră războiul ca pe ceva abject, ci se consideră pe sine într-o situaţie nefavorabilă participării la acesta."[13]

Franco intenţiona să lupte, însă numai dacă Germania îi accepta preţul piperat: „Spania nu poate să intre în război *por gusto* [de plăcere]", i-a spus el lui Hitler în cursul întrevederii pe care au avut-o la Hendaye, la graniţa franco-spaniolă, în octombrie 1940. Într-un protocol secret la acordul germano-spaniol, semnat în cele din urmă în luna noiembrie, se consemna faptul că Madridul era gata să se alăture Pactului tripartit: „În conformitate cu obligaţiile care îi revin ca stat aliat, Spania va interveni în prezentul război dus de puterile Axei împotriva Angliei după ce acestea îi vor asigura susţinerea militară necesară... Germania va acorda un ajutor militar Spaniei sub formă de alimente şi materii prime." Ministerul Economiei de la Madrid a formulat nişte cereri formidabile: 400 000 de tone de combustibil, o jumătate de milion de tone de cărbune, 200 000 de tone de grâu, 100 000 de tone de bumbac şi cantităţi uriaşe de îngrăşăminte.

Strategii lui Franco s-au ocupat cu planificarea unei posibile invazii a Portugaliei şi Gibraltarului. Ulterior însă, relaţiile cu Germania s-au stricat. Dictatorul spaniol s-a enervat când Hitler a refuzat să-i cedeze coloniile franceze din Africa, fiindcă Germania mai spera să determine regimul de la Vichy să devină un aliat

activ. Mussolini s-a opus din răsputeri intrării Spaniei în război, nu în ultimul rând fiindcă era el însuşi în competiţie cu Franco pentru pomenitele colonii franceze, dar şi pentru că voia să-şi păstreze hegemonia asupra litoralului mediteranean. Hitler avea şi el o listă de „achiziţii", dorind să-şi apropieze câteva dintre coloniile lui Franco şi să le transforme în baze germane: Guineea Ecuatorială spaniolă, Fernando Po şi una dintre Insulele Canare. Cel mai spinos punct al negocierilor îl constituia refuzul liderului spaniol de a permite intrarea pe teritoriul ţării lui a unui număr mare de soldaţi germani, atitudine împărtăşită şi de Mussolini. Îl admira enorm pe Hitler şi îşi făcuse iluzii că Führerul va crea o nouă ordine politică în Europa, în care Spania, de atâta vreme năpăstuită, va primi un binemeritat loc de cinste. Nu avea însă nicio intenţie să permită transformarea ţării într-un fief nazist.

Pentru Hitler, principalul obiectiv strategic era capturarea Gibraltarului. Cum nu avea încredere că armata spaniolă poate face asta, a elaborat planuri pentru Wehrmacht. Pentru Franco însă, după cum spune istoricul Stanley Payne, „era o chestiune de onoare şi de interes naţional ca forţele spaniole să ducă la îndeplinire misiunea respectivă"[14]. Aşa s-a intrat în impas: germanii nu voiau să furnizeze Spaniei armele şi proviziile necesare unei operaţiuni împotriva Gibraltarului, iar Franco nu voia să dea Wehrmachtului dreptul de liberă trecere pentru a putea lansa atacul. Ştia că poporul spaniol nu va accepta sacrificiile unui nou război. Generalii lui se arătau ostili, nu în ultimul rând pentru că erau mituiţi în secret de britanici cu sume colosale – în total, 13 milioane de dolari – ca să ţină Spania în neutralitate. Câtă vreme Marea Britanie nu era învinsă, Marina Regală putea să supună Spania unei blocade cu efecte economice devastatoare. Încă o dată, puterea maritimă a britanicilor exercita o influenţă importantă, chiar dacă invizibilă, asupra desfăşurării evenimentelor.

Succesele obţinute de britanici în Libia şi Abisinia l-au descurajat şi mai mult pe Franco, tocmai când Hitler era gata să trimită trupe şi tancuri ca să cucerească Gibraltarul. Pe 7 decembrie 1940, şeful Abwehr, amiralul Wilhelm Canaris, s-a întâlnit cu Franco la Madrid ca să obţină de la acesta acordul pentru intrarea trupelor

germane pe teritoriul Spaniei în decurs de o lună. Franco a refuzat. Pe 10, Canaris a trimis o telegramă la Berlin în care spunea că Spania refuză să facă vreo mişcare câtă vreme persista ameninţarea din partea marinei britanice. Hitler şi-a pierdut răbdarea, iar Operaţiunea *Felix*, ofensiva împotriva Gibraltarului, a fost suspendată. În februarie 1941, el îşi îndreptase irevocabil atenţia către est, iar pentru invazia Rusiei avea nevoie de întreaga armată. Interesul faţă de Gibraltar a scăzut şi, odată cu el, disponibilitatea Germaniei de a plăti exorbitantul preţ al intrării Spaniei în război. Aceasta a rămas un prieten activ al Axei până când, după aproape doi ani, invazia încununată de succes a Aliaţilor în nordul Africii a dovedit limpede că roata se întorsese. Avioanele italiene care bombardau Gibraltarul se realimentau de pe aerodromurile spaniole; resurse vitale, printre care şi minereul de tungsten, au continuat să curgă dinspre Spania spre Germania; ţara era plină de diplomaţi şi spioni nazişti, care se bucurau de întreg sprijinul în eforturile lor de a pune beţe în roate Aliaţilor. Franco a trimis o divizie simbolică în sprijinul armatei lui Hitler care invada Rusia; avioanele germane de recunoaştere şi cele care culegeau date meteo au decolat de la baze spaniole până în 1945. Oficial însă, Spania a rămas o ţară neutră. Gibraltarul nu a mai fost cucerit, poarta Mediteranei rămânând astfel larg deschisă Aliaţilor.

Dacă Franco ar fi intrat în război, inevitabila cădere a Gibraltarului ar fi pecetluit soarta Maltei. Britanicilor le-ar fi fost mult mai greu – poate chiar imposibil – să-şi păstreze dominaţia asupra Orientului Mijlociu. Prejudiciul suferit de prestigiul şi încrederea lor în forţele proprii ar fi fost colosal, iar Churchill poate că şi-ar fi pierdut scaunul de prim-ministru. Franco nu a meritat mulţumirile Aliaţilor, deoarece atitudinea precaută a diplomaţiei spaniole era motivată de egoism. El s-a abţinut să intre în război numai fiindcă şi-a supraestimat valoarea pe care o avea pentru Axă. Rezultatul a fost însă atât în avantajul Marii Britanii, cât şi în cel al Spaniei.

Rommel, care îşi făcuse o reputaţie în campania din 1940 din Franţa, a debarcat în Africa la 12 februarie 1941. Soldaţii lui, îmbătaţi de victoria din Europa, erau într-o dispoziţie exuberantă şi

considerau că misiunea lor era o aventură romantică. „Avem douăzeci şi unu de ani şi suntem cu toţii nebuni", scria locotenentul Ralph Ringer. „Nebuni, fiindcă ne-am oferit voluntari să mergem în Africa şi numai despre asta vorbim de săptămâni întregi... nopţi tropicale, palmieri, briza mării, băştinaşi, oaze şi căşti tropicale. Şi-un pic de război, dar cum să ieşim din el altfel decât victorioşi?... Ca nişte nebuni am ţopăit de colo, colo şi ne-am îmbrăţişat; chiar mergeam în Africa!"[15] Locotenentul Pietro Ostellino, unul dintre puţinii fascişti sinceri din armata italiană, îi scria pe un ton exuberant soţiei la 3 martie: „Aici, lucrurile merg foarte bine, iar reocuparea regiunii Cirenaica, care se află în mâinile inamicului, e o chestiune de zile sau chiar de ore. Ne grăbim să ajungem în linia întâi, pentru onoarea Patriei. Trebuie să fii mândră şi să-ţi închini suferinţele cauzei pentru care soţul tău luptă cu entuziasm şi patos."[16] Peste trei zile adăuga: „Moralul e foarte ridicat, iar în cooperare cu vitejii noştri aliaţi, ne pregătim de fapte măreţe... Cauza noastră e sfântă, şi Dumnezeu este cu noi."[17]

Rommel a lansat prima ofensivă împotriva britanicilor în Libia la 24 martie, cucerind fără dificultate El Agheila, aflată pe ţărmul golfului Sidra. Tancurile britanice au oprit Afrika Korps la Mersa Brega, însă forţele slăbite, comandate acum de generalul-locotenent Philip Neame, au fost silite să se retragă. La 4 aprilie, Rommel a atacat din nou, ameninţând linia de aprovizionare a lui Neame şi forţând trupele acestuia să se retragă încă o dată. Multe tancuri britanice au fost scoase din luptă din cauza unor probleme tehnice, iar germanii au înaintat fără dificultăţi majore până la Tobruk. Portul fusese lăsat în paza unei garnizoane australiene, grosul forţelor imperiale retrăgându-se dincolo de graniţa egipteană, până aproape de linia de început a ofensivei din decembrie.

Wavell îl convinsese pe Neame că este mai important să nu piardă oameni decât să nu piardă teren, dar soldaţii, care nu ştiau acest lucru, au fost pur şi simplu uluiţi de viteza cu care se retrăgeau. Artileristul Len Tutt descria o bătălie în care bateria lui de 87,6 mm a ţinut piept panzerelor vreme de câteva ore, după care, din senin, a primit ordinul să se retragă: „Situaţia a părut a se înrăutăţi. Am intrat în acţiune ceva mai la vale, dar nici nu am

studiat bine poziţia, că ni s-a şi ordonat să ne retragem. Părea că nu există o conducere generală. Prea multe unităţi se mişcau în acelaşi timp, o greşeală care a făcut ca panica să crească. Curând, am văzut şi semnele pericolului: oamenii au abandonat un camion împotmolit şi au alergat la un alt vehicul, când doar câteva secunde dacă ar fi umblat sub capotă, l-ar fi pus în funcţiune. Altele erau abandonate fiindcă rămăseseră fără benzină, cu toate că pe drum treceau din ambele direcţii vehicule încărcate cu benzină."[18] S-au mai dus lupte nedecise în pasul Halfaya şi la fortul Capuzzo, care au fost cucerite când de unii, când de ceilalţi, dar la finele lui mai, germanii şi italienii au ocupat definitiv teritoriul disputat.

Pietro Ostellino scria pe 13 mai de lângă Tobruk: „Suntem foarte avansaţi şi acum e doar o chestiune de timp. E foarte cald, dar suportabil, iar eu sunt sănătos – brun ca un salam, şi de la soare, dar şi fiindcă suntem plini de nisip, care ni se lipeşte de piele şi, amestecat cu transpiraţia, formează un strat de noroi. Avem destulă apă, însă la cincisprezece minute după ce ne-am spălat, suntem iar ca înainte."[19] Curând după aceea, aflând despre intrarea trupelor Axei în Grecia, el scria: „Ieri am primit o scrisoare de la unchiul Ottavio din Albania, în care vorbeşte despre marea victorie pe care am repurtat-o acolo. Curând îi vom imita şi noi şi îi vom izgoni pe englezi de pretutindeni."[20] Deşi australienii au rezistat la Tobruk şi după ce Afrika Korps a trecut în goană pe lângă oraş în drum spre Egipt, avantajul strategic îi aparţinea în mod clar lui Rommel. Iar între timp, dincolo de Mediterana, aşa cum consemna Ostellino, britanicii suferiseră o nouă serie de înfrângeri.

2. O tragedie greacă

Lupta pentru Balcani a debutat cu o farsă sinistră, precipitată de Mussolini. După ce se târguise pentru a lua în stăpânire Iugoslavia, la 28 octombrie 1940, acesta şi-a schimbat planurile şi a trimis 162 000 de soldaţi din Albania în Grecia, operaţiune de care mareşalul Graziani, aflat în nordul Africii, a aflat doar de la Radio Roma. Nici măcar Hitler nu ştiuse. Ducele era aşa de enervat că Germania ocupase România – considerată parte din sfera

de influență a Italiei – fără să se consulte cu Roma, încât se hotărâse să inverseze rolurile și să pună Berlinul în fața unui fapt împlinit în Grecia. Pretextul invaziei era imaginarul ajutor dat de Grecia britanicilor în Mediterana. O țărișoară cu numai șapte milioane de locuitori nu ar fi trebuit să opună o rezistență semnificativă, iar forța defensivă a Greciei era îndreptată către Bulgaria, nu către Albania. Britanicii erau legați prin tratat de guvernul de la Atena, dar, inițial, nu i-au oferit acestuia decât niște arme și avioane. Mussolini le-a spus ofițerilor săi: „Dacă vom avea vreo problemă în a-i bate pe greci, demisionez din calitatea mea de italian."[21] Ministrul său de externe, Ciano, din când în când un ins cu înclinații pașnice, susținea această invazie, considerând-o o banalitate. Era convins că Atena va capitula în fața unui bombardament simbolic și a căutat să se asigure că va obține acest rezultat alocând milioane de lire mituirii politicienilor și generalilor greci. Nu se știe cu certitudine dacă banii au ajuns la destinație ori au fost furați de intermediarii fasciști.

Oricum, Roma n-a avut parte de rezultatul dorit. Grecii, înfuriați că un submarin italian le scufundase crucișătorul *Helli* cu săptămâni înainte ca Mussolini să le declare război, s-au împotrivit cu îndârjire invaziei. Pe străzi, au apărut mesaje precum: „Moarte macaronarilor care ni l-au scufundat pe *Helli*." Deși se zbătea într-o sărăcie cruntă, Grecia a mobilizat 209 000 de oameni și 125 000 de cai și catâri. Dictatorul țării, generalul Ioannis Metaxas, care adusese până atunci numai dezbinare, nota în jurnalul său pe fondul creșterii tensiunilor dintre Grecia și Italia: „Acum toată lumea este cu mine." Un țăran pe nume Ahmet Tsapounis i-a trimis o telegramă: „Neavând bani să contribui la eforturile de război ale națiunii, ofer în schimb terenul meu de la Variko... care are 2,2 hectare. Vă rog umil să-l acceptați."[22] În Ciprul predominant grecesc, populația fusese până atunci de partea Axei, deoarece se credea că o victorie nazistă va elibera insula de sub stăpânirea colonială britanică. Acum însă, un cipriot scria: „Dorința supremă era ca armatele care au invadat pământul grecesc să fie înfrânte și apoi să vină «roadele victoriei» – «libertatea», așa cum ne-a promis Churchill."

Spre uluirea întregii lumi, grecii nu doar că au respins invazia italiană, dar, în noiembrie, forţele greceşti pătrunseseră adânc pe teritoriul Albaniei. Generalul italian Ubaldo Soddu a sugerat să li se ceară grecilor să încheie un armistiţiu. La Atena, Maris Markoyianni a auzit un băieţel întrebând: „După ce-i batem pe italieni, ce facem cu Mussolini?"[23] Pe Hitler, eşecul din Grecia l-a înfuriat. Se opusese întotdeauna acestei operaţiuni, categoric până după alegerile americane din noiembrie, deoarece se temea că o nouă agresiune a forţelor Axei l-ar fi ajutat pe Roosevelt să câştige. Îl îndemnase pe Mussolini să ocupe Creta înainte să atace Grecia continentală, pentru a împiedica astfel o intervenţie britanică. Într-o scrisoare expediată de la Viena pe 20 noiembrie, el îşi exprima consternarea faţă de gafele italienilor. În replică, Ducele a dat vina pe vremea nefavorabilă, pe asigurările bulgarilor că-şi vor păstra neutralitatea, ceea ce le permisese grecilor să deplaseze spre vest efective importante, şi pe lipsa de cooperare din partea localnicilor albanezi. Mussolini i-a spus lui Hitler că se pregătea să trimită 30 de divizii „cu care vom distruge Grecia definitiv". Cei care îl crezuseră un tiran mai puţin brutal decât Führerul au fost îngroziţi de ordinul pe care l-a dat lui Badoglio, şeful statului său major: „Toate centrele urbane [greceşti] cu o populaţie de peste 10 000 trebuie distruse şi făcute una cu pământul. Acesta este un ordin direct."

Planul nu i-a izbutit. În lunile care au urmat, armatele greacă şi italiană s-au ţinut reciproc în şah în munţii Albaniei, în condiţiile celei mai grele ierni din ultima jumătate de secol. Sergentul Diamantis Stafilakas din Chios nota în jurnalul său pe 18 ianuarie 1941: „Uşa adăpostului nu se mai deschide din cauza zăpezii. Vântul puternic troieneşte zăpada în faţa ei. Astăzi plouă iarăşi. Suntem uzi leoarcă. Nicio şansă să aprindem focul, pentru că ne sufocăm de fum. Ne petrecem nopţile într-un disconfort îngrozitor, aşa că prefer să ies să mă plimb. Am încercat să construiesc un nou adăpost şi chiar am reuşit să sap o groapă de douăzeci de centimetri, dar a început iar să ningă şi am renunţat."[24]

Gerul a făcut mii de victime. Spyros Triantafillos a plâns când a fost obligat să-şi abandoneze calul după ce acesta se prăbuşise

într-un morman de zăpadă: „Flămând, ud până la piele, chinuit de mersul la nesfârşit pe un teren pietros, era sortit să rămână acolo. Mi-am golit desagii ca s-o pornesc pe urmele celorlalţi, pe jos, apoi l-am mângâiat puţin pe gât şi l-am sărutat. O fi el animal, dar mi-a fost camarad în război. De multe ori am înfruntat împreună moartea, şi împreună am trăit nopţi şi zile de neuitat. L-am văzut cum se uita la mine în timp ce mă depărtam. Şi ce privire avea, prieteni. Dezvăluia atâta suferinţă, atâta tristeţe. Am vrut să plâng, dar nu-mi veneau lacrimile. Războiul nu-ţi lasă răgaz pentru astfel de lucruri. O clipă, m-am gândit să-l omor, dar n-aş fi suportat să fac asta. L-am lăsat acolo, uitându-se lung după mine până când am dispărut în spatele unei stânci."[25]

Exasperat, Hitler a ignorat protestele lui Mussolini, care spunea că poate să-i învingă pe greci şi fără ajutor. La 13 decembrie, a emis Directiva nr. 20 cu privire la Operaţiunea *Mariţa*: „În contextul situaţiei periculoase din Albania, este de două ori mai imporant să zădărnicim eforturile englezilor de a înfiinţa, sub protecţia unui front balcanic, o bază aeriană care să ameninţe Italia... şi, în subsidiar, câmpurile petrolifere din România." După instalarea generalului Ion Antonescu în funcţia de prim-ministru al României la 12 octombrie 1940, ţara şi vitalele sale resurse petroliere intraseră sub control german; majoritatea românilor vedeau Germania drept un aliat inevitabil în condiţiile în care ţara lor era ameninţată de ambiţiile teritoriale manifestate de Uniunea Sovietică.

În ianuarie, avioanele germane care atacau navele britanice din Mediterana decolau din Sicilia. Generalul Metaxas a murit subit pe 29 ianuarie. În martie, Bulgaria a fost convinsă, în urma presiunilor diplomaţiei germane, să se alăture Axei; la fel şi Iugoslavia, chiar dacă, în urma unei lovituri de palat, a fost instalat la Belgrad un efemer guvern probritanic. Moralul italienilor s-a prăbuşit când a devenit limpede faptul că liderul lor eşuase în mod lamentabil, ei înşişi fiind astfel obligaţi să accepte hegemonia germană în regiunea Mediteranei. Un informator al poliţiei din Milano scria: „Mulţi, mulţi pesimişti văd Italia ca pe un protectorat german şi trag concluzia că, dacă am trecut

prin trei războaie, am suferit pierderi maritime grele, ne-am sacrificat materiile prime şi rezervele de aur... ca să ne pierdem şi independenţa politică, economică şi militară, nu avem a ne mândri cu politicile pe care le-am urmat."[26] Privaţiunile îndurate de italieni s-au accentuat în acea iarnă, preţurile crescând vertiginos. Raţia individuală de paste făinoase şi pâine a scăzut la două kilograme pe lună, când un muncitor obişnuit consuma 400 g pe zi. Entuziasmul italienilor pentru război, oricum fragil, nu şi-a mai revenit niciodată după prăbuşirea suferită în urma înfrângerilor din 1940–1941. Majoritatea soldaţilor, marinarilor, piloţilor şi civililor erau acum nişte nefericiţi prizonieri, înlănţuiţi de carul de luptă al lui Hitler.

La 6 aprilie, 33 de divizii germane, dintre care şase de blindate, au intrat vijelios în Iugoslavia şi au învins cu uşurinţă armata locală. Un bombardament al Luftwaffe asupra capitalei a făcut 17 000 de morţi, o cifră înfiorătoare, ce reflecta faptul că locuitorii nu erau deloc pregătiţi pentru ceea ce îi aştepta. Peste şase zile, invadatorii aveau să ocupe oraşul, iar pe 17 aprilie, Iugoslavia capitula.

În martie, 56 000 de soldaţi britanici, în majoritate australieni şi neozeelandezi, au început să debarce în Grecia, urmând a ajunge în nord-estul ţării. Stăruinţa lui Churchill de a le lăsa comandanţilor militari libertatea de a trimite în luptă trupele imperiale a provocat o mare şi logică uimire în rândurile conducătorilor aşa-numitelor „dominioane albe". Teoretic, contingentele canadiene, australiene şi neozeelandeze puteau fi folosite numai cu aprobarea explicită a guvernelor respective. Cu toate acestea, mai ales în 1940 şi 1941, înainte ca miniştrii locali să ia atitudine împotriva abuzurilor săvârşite faţă de drepturile lor constituţionale, o atare aprobare era solicitată doar retroactiv. Prim-ministrul australian, Robert Menzies, a participat la întrunirea cabinetului britanic de război din 24 februarie 1941, la care s-a luat decizia de a trimite o armată în Grecia, însă el şi colegii săi miniştri au fost dezinformaţi cu bună ştiinţă în privinţa opiniilor şi temerilor exprimate de

comandanţii din teatrul de operaţiuni, inclusiv de ofiţerii lor superiori. Numai după ce primii soldaţi neozeelandezi erau deja de câteva săptămâni în Grecia, unde sosiseră în decembrie 1940, a aflat de asta şi guvernul de la Wellington. Forţele ANZAC*, nu cele britanice au fost chemate să ducă greul în cea mai riscantă operaţiune militară a întregii campanii mediteraneene, sub comanda unui britanic. Politicienii australieni mai ales au fost de-a dreptul năuciţi.

Soldaţii ANZAC, pe de altă parte, nutreau sentimente mai inocente. Neozeelandezii se îndreptau spre primul lor câmp de bătălie. Asemenea majorităţii tinerilor aflaţi în situaţii similare, erau însufleţiţi de nerăbdare şi dornici de senzaţii exotice, ignorând complet pericolul. Caporalul de artilerie Mory Cullen scria acasă pe un ton euforic despre minunata lui călătorie pe Mediterana: „Nu am văzut niciodată nuanţe de albastru atât de frumoase, de la albastrul deschis al cerului la albastrul cel mai închis, şi nicio undă aproape nu tulbură apa." Soldatul Victor Ball scria în jurnalul lui despre Atena: „Cel mai frumos loc în care am fost, lumea foarte drăguţă. Privit Acropole, ruinele străvechi ale Atenei... Zona bordelurilor e mult mai curată decât la Cairo. Ne-am îmbătat rău, dar am ajuns cu bine acasă."[27] Locotenentul Dan Davin reflecta mai târziu: „Eram cu toţii întruchiparea absolută a tinereţii şi sănătăţii... Oamenii care au fost toată viaţa lor hrăniţi cu carne bună au în ei un soi de curaj natural." Aceşti soldaţi din dominioane au intrat pentru prima oară în luptă cu o încredere şi un entuziasm care au persistat, într-o măsură remarcabilă, pe parcursul întregului coşmar ce începea să se întrezărească. Unii dintre ofiţerii lor erau însă ceva mai cinici. Generalul Thomas Blamey, infamul bătrân şi ursuz aflat la comanda contingentului australian – „laş, nu comandant", cum îl descria un ofiţer de-ai săi – a petrecut ziua de 26 martie cercetând plajele din Grecia de unde s-ar fi putut face evacuarea trupelor.

---

* Abreviere de la *Australian and New Zealand Army Corps*, denumire generică dată trupelor australiene şi neozeelendeze care au participat la Bătălia Greciei (n.trad.).

Germanii au invadat ţara la 6 aprilie 1941, simultan cu atacul asupra Iugoslaviei. Ca justificare, ei au invocat prezenţa britanică: „În consecinţă, guvernul Reichului a ordonat forţelor sale armate să alunge trupele britanice de pe teritoriul Greciei. Orice încercare de rezistenţă va fi zdrobită fără milă... Se subliniază faptul că armata germană nu vine ca duşman al poporului grec şi că poporul german nu doreşte să se lupte cu grecii... Lovitura pe care Germania este obligată să o dea pe pământul Greciei este îndreptată împotriva Angliei." Forţele britanice erau prea răsfirate ca să oprească ofensiva. Acolo unde au întâmpinat rezistenţă – şi au fost câteva puncte în care s-a opus o rezistenţă dârză – germanii s-au retras şi au căutat să facă o breşă în altă parte.

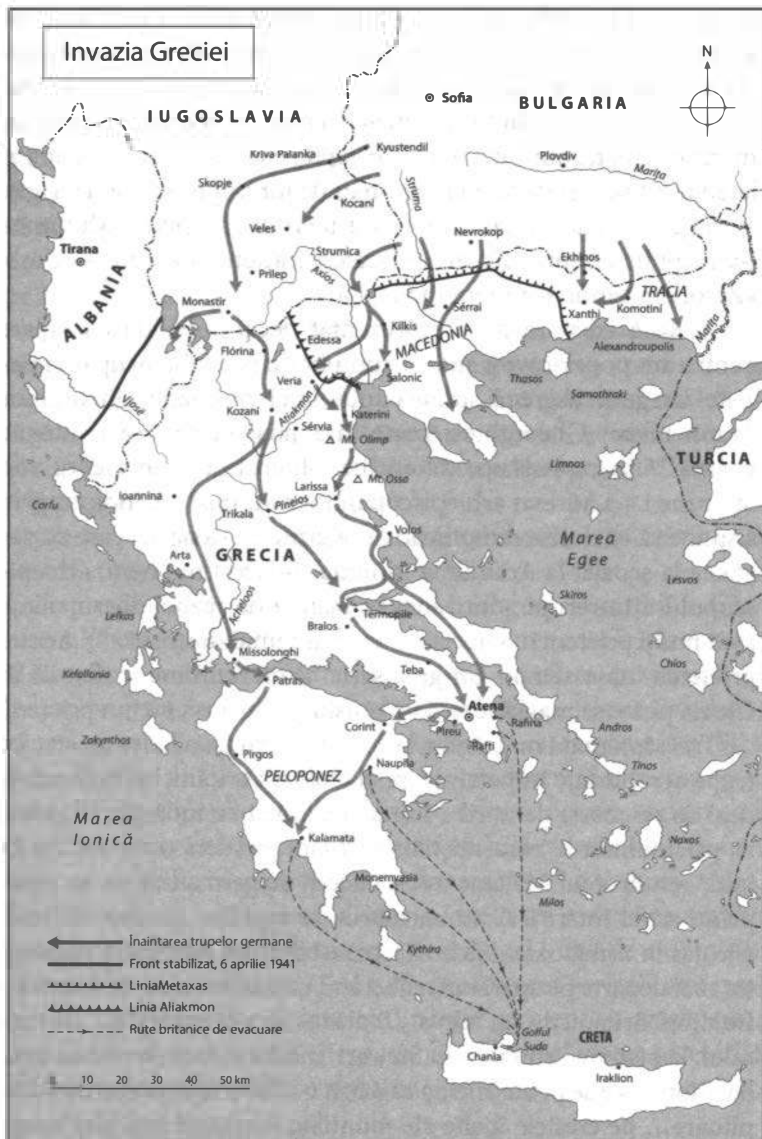
Neozeelandezul Victor Ball descrie prima etapă din ceea ce avea să fie o retragere lungă şi dureroasă: „Tirul de artilerie ne-a însoţit tot drumul, trăgeau în noi oriunde mergeam. Un flăcău a fost omorât pe loc, chiar lângă mine – lovit în gât – şi mai mulţi au fost nimeriţi de bucăţi de piatră. Avioanele treceau unul după altul, ne bombardau şi trăgeau în noi. Te enervează faptul nu poţi riposta."[28] Un alt neozeelandez, Russell Brickell, reflecta la faptul de a fi bombardat: „E o senzaţie ciudată să stai întins pe burtă în tranşee sau într-un şanţ şi să asculţi şuierul unei bombe în cădere, liniştea de-o clipă dinainte să izbească pământul, după care pământul se ridică, te loveşte în faţă şi se aude un bum! asurzitor, iar prin aer zboară şuierând bucăţi de ţărână."[29]

Forţele germane s-au revărsat curând prin cheile Monastir de la graniţa cu Iugoslavia, ameninţând spatele poziţiilor ocupate de greci în Albania. Forţele aliate s-au retras către sud într-o dezordine crescândă, depăşite numeric şi strategic, total descoperite în faţa unui atac aerian. Un medic militar australian spunea cum „zgomotul de picioare, de oameni şi animale, a răsunat toată noaptea"[30], retragerea degenerând într-o goană dezordonată şi îngrozită. Peste tot pe unde treceau soldaţii Axei, localnicii asistau la scene de groază. O coloană de prizonieri italieni care mărşăluiau sub escortă printr-un sat a fost brusc supusă unui tir de mortiere şi artilerie, soldat cu zeci de morţi şi răniţi. O bătrână,

care își pierduse fiul cel mare, Stathi, în Albania, a început să plângă cu hohote. Un cafegiu a îndemnat-o să nu mai verse lacrimi pentru italieni: „Ei ți-au omorât băiatul." Femeia l-a ignorat și a dat fuga la un soldat mutilat de un șrapnel, care zăcea strigând: „Pâine, mamă!" Bătrâna a încercat să-i spele rănile cu o cârpă înmuiată în rachiu, suspinând întruna și vorbind cu tânărul: „Nu plânge, Stathi. Da, sunt mama ta. Nu plânge. Am și pâine, și lapte."[31]

Soldații greci se epuizaseră în luptele contra italienilor din iarnă. Nu aveau mijloacele de transport necesare unor manevre rapide. Germanii au exploatat fără scrupule superioritatea pe care o aveau în aer, utilă mai ales într-o țară cu puține drumuri. „După-amiază, l-am zărit pentru prima oară pe marele Jerry Luftwaffe", scria un căpitan australian, Charles Chrystal. „O sută nouăzeci de bombardiere au venit și ne-au bombardat... până nu a mai rămas nimic. Zburau în formație strânsă... și vă spun că eram cu toții absolut fascinați să vedem atât de multe."[32] Deși australienii și neozeelandezii au desfășurat câteva acțiuni de mică amploare, dar hotărâte în ariergardă, la 28 aprilie au început primele evacuări masive din Rafina și Porto Rafti. Germanii s-au răspândit în tot Peloponezul, unde Marina Regală evacua trupele din Nauplia și Kalamata.

Cetățenii în uniformă, până când ajung, cu timpul, să aibă piele de soldat, sunt șocați să vadă pustiirea provocată de război. Printre cele mai vii amintiri păstrate de soldații ANZAC din perioada retragerii din Grecia se numără și colosalele mormane de vehicule distruse și abandonate, arme, materiale, aparate de emisie-recepție, telemetre – echipamente abia folosite, în valoare de milioane de lire, zăcând pe marginea drumurilor din Peloponez. Soldaților care se îmbarcau pe navele Marinei Regale li s-a ordonat să renunțe la arme, mai ales la mitraliere și mortiere, de care se ținuseră cu dinții în timpul retragerii. Câteva săptămâni mai târziu, această politică va avea consecințe grave pentru apărarea Cretei. Majoritatea fugarilor se simțeau rușinați din cauză că îi abandonau pe localnici, care, chiar și acum, când erau învinși, îi îmbrățișau.

La finele lui aprilie, Grecia era toată în mâinile germanilor. În jur de 43 000 de soldați ai lui Wavell fuseseră evacuați, alți 11 000,

dimpreună cu vehiculele şi echipamentul greu, fiind lăsaţi în urmă şi luaţi prizonieri. Prim-ministrul grec, Alexandros Koryzis, s-a sinucis. Soldaţii greci au coborât încet, încet de pe dealuri, mulţi abandonându-şi armele. „La un moment dat", scria un martor ocular, „am văzut cum un căpitan s-a urcat pe un dâmb şi le-a vorbit miilor de oameni adunaţi de jur împrejur. Le-a strigat: «Ostaşi, din păcate, ţara noastră a pierdut războiul!» Mulţimea i-a răspuns cu un sinistru, înfiorător, iraţional «Zeto!» – «Ura!» «Zeto!» însemna «Suntem în viaţă!»"[33]

Această izbăvire nu a reprezentat decât o palidă consolare pentru un popor care a suferit cumplit de pe urma ocupaţiei naziste. Un general grec îi spunea unui ofiţer de aviaţie, Gheorghios Tzannetakis: „Gheorghios, peste ţara noastră se lasă o noapte neagră."[34] În capitală, pe 27 aprilie, ofiţerul german Georg von Stumme i s-a adresat arhiepiscopului Ieronimos: „A început prin a spune că îşi dorise dintotdeauna să viziteze Atena, de care auzise atâtea la şcoală, la Academia Militară. În acest moment, arhiepiscopul l-a întrerupt: «Într-adevăr, înainte de război, Germania a avut mulţi prieteni în Grecia, iar eu eram unul dintre ei.»"[35] Acum, prietenia luase sfârşit. Un grec scria: „Von Stumme a aflat că în Grecia poate să mai găsească un quisling, doi, însă niciun prieten."

Trei săptămâni mai târziu, la 20 mai, Germania lansa un atac cu trupe aeropurtate împotriva Cretei. Soldaţii britanici şi neozeelandezi de pe coasta de nord a insulei au luptat cu îndârjire în prima zi, pricinuindu-le paraşutiştilor germani pierderi cumplite. Pe 21 însă, aerodromul Maleme a fost cucerit de germani, care au putut primi astfel întăriri. Contraatacurile britanicilor au fost zădărnicite, iar în următoarele şase zile, paraşutiştii au reuşit să-i respingă tot mai departe pe apărători, eliberând unităţile izolate la Retimo şi Iraklion. Britanicii s-au retras. „Toată lumea era epuizată… iar moralul, la pământ", spunea Ian Stewart, medic militar în cadrul unui batalion. „Nu se poate afirma că a fost o călătorie deosebit de odihnitoare… pe crestele înalte ale munţilor, mergând mai ales noaptea, foarte încet, auzind doar clinchetul sticlelor de apă şi, uneori, împiedicându-ne de cei rămaşi în urmă. Cel mai evocator lucru a fost, poate, roua de pe flori… parfumurile îmbătătoare ale Cretei

sunt de neuitat." Un alt ofiţer nota: „A fost o călătorie care a scos la suprafaţă tot ce este mai creştinesc în oameni, dar şi tot ce e mai urât şi mai egoist." Generalul-locotenent Bernard Freyberg, un neozeelandez aflat la comanda apărării, a decis că evacuarea era singura opţiune. Până în noaptea de 30 mai, când Marina Regală a fost obligată să renunţe la măreţele planuri de salvare, fuseseră evacuaţi 15 000 de soldaţi; alţi 11 370 au fost luaţi prizonieri, iar 1 742 au fost ucişi. Un neozeelandez a auzit ordinul de predare dat celor rămaşi pe insulă: „Era o linişte mormântală. Se putea auzi musca. Fiecare a rămas cu gândurile lui, dacă mai era în stare să gândească. Din când în când, se auzea un foc de armă dinspre vale – vreun amărât care îşi luase viaţa. Apoi, ceva mai târziu, am auzit şi primele cuvinte rostite de un neamţ: *Alle man raus, schnell, schnell.** Am ridicat privirea şi l-am văzut stând acolo cu arma pregătită. Am fost mânaţi spre Hania ca o turmă de oi."

Creta l-a costat pe amiralul Cunningham trei crucişătoare şi şase distrugătoare scufundate şi alte 17 nave avariate – cele mai grele pierderi suferite de marină într-o singură operaţiune. Germanii au avut 6 000 de oameni ucişi, un preţ care l-a lecuit pe Hitler de a mai încerca vreo operaţiune de mare anvergură cu trupe aeropurtate. Însă rezultatul imediat a fost acela că invadatorii au înfrânt o armată aliată mai numeroasă, căreia mesajele Ultra îi furnizaseră informaţii detaliate privind intenţiile, planurile şi calendarul germanilor**. Freyberg, în calitate de comandant, s-a făcut în mare măsură vinovat pentru eşec, însă eforturile lui au fost îngreunate de lipsa mijloacelor de transport şi a aparaturii radio. Odată începută lupta, el nu a avut o idee clară despre ce anume se întâmpla şi nici cum să transmită ordine. Luftwaffe a dominat aproape incontestabil spaţiul aerian, dând o grea lovitură atât moralului, cât şi trupelor şi navelor. Energia germanilor, priceperea, tacticile, hotărârea şi calităţile comandanţilor de la toate nivelurile au fost superioare celor demonstrate de majoritatea apărătorilor,

---

* „Toată lumea afară, repede, repede" (germ.).

** În lucrarea de faţă, pentru simplificare, am denumit toate mesajele transmise de Axă şi decodificate cu termenul „Ultra", deşi americanii au folosit pentru mesajele trimise de japonezi numele de cod „Magic".

în ciuda unor episoade de rezistență extraordinară, datorate mai ales neozeelandezilor.

Hitler și-ar fi asigurat un câștig strategic mult mai însemnat dacă și-ar fi trimis parașutiștii să cucerească Malta, ceea ce, probabil, ar fi putut face. Acceptând responsabilitatea de a ocupa insula Creta, în condițiile în care exista o ostilitate vădită din partea populației locale, germanii n-au avut multe de câștigat. Dacă Freyberg ar fi rezistat, Marina Regală ar fi întâmpinat dificultăți majore în a aproviziona insula, dată fiind superioritatea aeriană a inamicului. Odată Grecia pierdută, avanpostul respectiv le-ar fi fost de puțin folos britanicilor. Aceștia duceau lipsă de avioane pentru campania din nordul Africii și nu aveau cum să folosească insula ca bază de lansare a operațiunilor aeriene ofensive, așa că le era mai bine fără ea.

În iunie 1941 însă, o asemenea consolare nu era evidentă nici pentru britanici, nici pentru restul lumii. Len England, un soldat aflat în țară, scria la 29 mai: „Cred că... e *prima oară* când masele iau în considerare o înfrângere. Tendința generală este aceasta: «De câte ori ne întâlnim cu germanii, suntem respinși. Pierdem chiar și pe mare, unde ar trebui să fim stăpâni pe situație.» Ideea că germanii sunt infailibili câștigă repede teren."[36] Churchill declarase cu îndrăzneală că Anglia e hotărâtă să apere Creta, însă garnizoana de pe insulă fusese învinsă de forțe mai puțin numeroase. Deși, ani de zile după aceea, premierul și-a reafirmat interesul privind renașterea unui front balcanic împotriva lui Hitler și atragerea Turciei în război, totul a rămas o fantezie. Balcanii au fost încorporați la grămadă în imperiul Axei, în detrimentul său. Italia a acceptat inițial să ocupe ea regiunea, trimițând o jumătate de milion de soldați și ajungând, în cele din urmă, să sufere pierderi mai grele acolo decât în Africa de Nord. Germanii, la rândul lor, vor constata că Iugoslavia și Grecia sunt o povară insuportabilă. Dar toate acestea erau încă departe, în sumbra vară a lui 1941.

3. Furtuni de nisip

Britanicii au obținut două succese modeste, care au contrastat cu izgonirea lor din Balcani. Deși Irakul devenise stat independent

în 1932, ei își păstraseră prin tratat privilegiul de a avea baze acolo pentru a-și apăra importantele investiții din industria petrolieră. De la izbucnirea războiului, facțiunile rivale din Bagdad își disputaseră puterea și dezbătuseră beneficiile susținerii Axei. În aprilie 1941, în urma unei lovituri de stat, naționalistul pronazist Rashid Ali ajunge prim-ministru. Impresionat de succesele lui Hitler și nedându-și prea bine seama cât de departe era Berlinul, le-a anulat britanicilor dreptul de a deplasa forțe militare și a trimis trupe care au asediat baza RAF de la Habbaniya. Avioanele Luftwaffe au început să transporte ajutoare pentru guvernul de la Bagdad prin Siria. Autoritățile franceze pronaziste de la Damasc le-au furnizat germanilor avioane de escortă și echipament militar. La Cairo, Wavell ezita să trimită trupe care să atace Irakul, însă Churchill a insistat. Un contingent al Armatei Indiene a debarcat la Basra și a pornit-o spre interiorul țării, alăturându-i-se 1 500 de soldați din Legiunea Arabă veniți din Transiordania. Armata irakiană a opus o inutilă rezistență. Într-o lună, Habbaniya a fost eliberată și s-a semnat un armistițiu. La Bagdad a fost instalat un guvern probritanic, care a fost până la urmă determinat să declare război Axei.

Amestecul regimului de la Vichy în Irak și o tot mai numeroasă prezență germană în Siria l-au convins pe Churchill că Marea Britanie nu putea risca să permită o dominație nazistă în Levant[37]. El i-a ordonat lui Wavell să trimită o nouă armată cu misiunea de a ocupa Siria, care, împreună cu Libanul, era condusă de Franța încă din 1920 ca „teritoriu sub mandat" al Ligii Națiunilor. Churchill și comandanții armatei britanice sperau că apărătorii, depășiți ca număr și armament, vor opune o rezistență simbolică. În iunie 1941 însă, forțele regimului de la Vichy au luptat cu îndârjire. Comportamentul lor a reliefat existența unei diviziuni și a unei confuzii în ceea ce privește loialitatea francezilor, vizibile încă de la capitularea Franței în 1940 și care au persistat până în 1944. În cursul tentativei eșuate a forțelor britanice și gaulliste de a cuceri Dakarul controlat de regimul de la Vichy în septembrie 1940, submarinul *Bévéziers* a torpilat cuirasatul britanic *Resolution*, avariindu-l grav. Churchill i-a înfuriat pe francezi insistând să i se acorde căpitanului de fregată Bobby Bristowe Ordinul „Serviciu

Deosebit", pentru că, în fruntea unui grup de voluntari îmbarcaţi într-o şalupă, s-a apropiat de cuirasatul francez *Richelieu* şi a plasat pe carenă patru încărcături explozive. Ca răzbunare pentru Dakar, avioanele regimului de la Vichy au bombardat Gibraltarul.

Pe 24 octombrie 1940, la Montoire-sur-le-Loir, a avut loc un grotesc schimb de replici între Hitler şi mareşalul Pétain. Führerul: „Sunt fericit să strâng mâna unui francez care nu este responsabil pentru acest război." Cuvintele nu i-au fost traduse, astfel încât Pétain a presupus că a fost întrebat cum a călătorit. *„Bien, bien, je vous remercie"**, a răspuns el. Chiar dacă mareşalul n-a vrut să pară atât de supus, regimul lui a urmat politici şi a adoptat o strategie de propagandă deosebit de ostilă faţă de britanici. Amiralul René Godfroy, aflat la comanda unei escadre franceze reţinute în portul Alexandria şi care ţinea piept cu îndârjire încercărilor Marinei Regale de a-l atrage de partea ei, îi scria comandantului flotei din Mediterana la 26 iulie 1940: „Pentru noi, francezii, este lucru cert că în Franţa încă există un guvern susţinut de un parlament aflat în teritoriul neocupat şi care, în consecinţă, nu poate fi considerat nelegitim sau fără autoritate. Constituirea în altă parte a unui alt guvern şi susţinerea acestuia ar însemna, evident, rebeliune."

Francezii de pretutindeni erau împărţiţi în tabere, vădind o animozitate înverşunată faţă de cei care erau de altă părere. La bordul submarinului puitor de mine *Rubis*, chestiunea s-a supus la vot. Toţi cei 44 de membri ai echipajului, cu două excepţii, au ales să lupte alături de britanici. În schimb, în noiembrie 1940, 1 700 de ofiţeri de marină şi marinari francezi şi-au exercitat dreptul la repatriere conferit de britanici. Noii lor prieteni, germanii, au reacţionat fără scrupule, torpilând, în largul coastei franceze, nava-spital care îi aducea acasă sub steagul Crucii Roşii. Patru sute s-au înecat, dar un supravieţuitor, căpitanul Paul Martin, îi scria netulburat unui ofiţer superior din Toulon: „Politica lui Churchill mă face să mă tem de un dezastru demagogic. Frica englezilor de viitor, cum se lasă ei ademeniţi de democraţie, de

* „Bine, bine, vă mulţumesc" (fr.).

finanţiştii internaţionali şi de evrei. Indiscutabil că atitudinea franceză, de corectare a acestei situaţii, este invidiată."[38]

Dacă aceasta era o părere extremă, antisemitismul francez avea rădăcini adânci. Aparatul birocratic şi instituţiile de aplicare a legii i-au înhăţat pe evrei şi pe purtătorii Crucii Lorenei, simbolul Franţei Libere, aproape cu aceeaşi promptitudine ca germanii. „Dumnezeule, ce îmi face ţara asta?" scria, în iunie 1941, din precarul său refugiu francez, autoarea de origine evreiască Irène Némirovsky, care avea să moară la Auschwitz. „De vreme ce mă respinge, să ne gândim la ea cu răceală, să ne uităm impasibili cum îşi pierde onoarea şi viaţa."[39] Până în iunie 1944, Rezistenţa a mobilizat un număr mic de francezi, atrăgând ostilitatea multor altora. După eliberare, faptul de a fi luptat sub comanda lui De Gaulle a devenit un titlu de glorie. În perioada ocupaţiei însă, numeroşi francezi i-au considerat pe gaullişti drept zurbagii şi trădători şi nu o dată i-au dat pe mâna autorităţilor sau a germanilor.

La 8 iunie 1941, unităţi australiene, britanice şi ale francezilor liberi au intrat în Siria şi Liban. Comandourile britanice care au debarcat pe coastă au întâmpinat o rezistenţă îndârjită la gura de vărsare a râului Litani şi au suferit pierderi grele – 45 de morţi, inclusiv comandantul, şi 75 de răniţi. Două distrugătoare franţuzeşti grele au bombardat poziţiile britanice, după care şi-au îndreptat tirul asupra unor distrugătoare britanice, avariind grav o navă. Bombardierele regimului de la Vichy s-au alăturat atacului împotriva navelor de război britanice, iar avioanele de escortă ale francezilor au doborât trei aparate Hurricane. Un subofiţer francez, căzut prizon nici pentru britanici ier, i-a spus corespondentului de război Alan Moorehead pe un ton sfidător: „Aţi crezut că suntem nişte laşi, nu-i aşa? Aţi crezut că francezii nu ştiu să lupte. Aţi crezut că suntem ca italienii. Ei bine, v-am doborât avioanele."[40]

Era nevoie de curaj să te desparţi de ţara ta, de cămin şi familie, să accepţi statutul de renegat în ochii propriilor conaţionali ca să lupţi pentru Franţa Liberă. Mulţi polonezi au făcut însă această alegere. Atunci de ce s-au opus francezii trupelor aliate care luptau împotriva celor care le cuceriseră şi le ocupaseră ţara? Situaţia grea a Franţei a născut un sentiment de adâncă amărăciune, care

necesita găsirea unor ţapi ispăşitori. Mulţi francezi s-au considerat trădaţi de britanici, impresie întărită de episodul distrugerii navelor franceze de către Marina Regală la Mers-el-Kébir. Francezii se urau inclusiv pe ei înşişi, iar acest lucru năştea furie. Suprapusă unui resentiment străvechi faţă de „perfidul Albion", apăruse acum şi durerea provocată de faptul că Churchill continuase să lupte şi după ce Pétain capitulase. Cotropitorii germani nu erau iubiţi, dar nici britanicii nu erau mai simpatizaţi, în special de către soldaţii, marinarii şi piloţii de meserie.

„Franţa nu doreşte să fie eliberată", a declarat pentru *New York Times* Pierre Laval, fost prim-ministru al regimului de la Vichy şi colaboraţionist de frunte. „Ea doreşte să-şi croiască singură soarta în colaborare cu Germania." Mulţi compatrioţi erau de acord cu el. Rezistenţa a devenit o forţă semnificativă abia în 1944, iar contribuţia ei militară a fost neglijabilă în comparaţie cu cea a partizanilor din Rusia şi Iugoslavia. Între apărătorii francezi ai Siriei din 1941, puţini au considerat condamnabilă uciderea invadatorilor britanici, indieni şi australieni. Iată ce au găsit scris pe zidul unui fort abandonat trupele britanice care înaintau pe teritoriul Siriei: „Aşteptaţi voi, scârbe de englezi, până vin nemţii. Noi fugim acum, dar şi voi veţi face asta curând."

În timp ce forţele aliate înaintau spre Damasc, avioanele de vânătoare ale regimului de la Vichy au deschis focul asupra unei coloane şi l-au rănit grav pe un ofiţer superior al Forţelor Franceze Libere. Pe 16 iunie, bombardierele torpiloare Swordfish, aparţinând Aviaţiei Navale Britanice, au scufundat superdistrugătorul *Chevalier-Paul* în dreptul oraşului Beirut, iar ceva mai târziu, a fost torpilat un submarin francez, cei 55 de membri ai echipajului pierzându-şi viaţa. La Mezze, pe 19, puternice contraatacuri ale forţelor regimului de la Vichy, susţinute de blindate, au determinat două batalioane indiene şi o unitate a Regimentului Puşcaşilor Regali să se predea. Gesturile cavalereşti şi încercările britanicilor de a negocia au fost tratate cu dispreţ. Avioanele de vânătoare britanice trimise să atace un aerodrom francez au efectuat primul survol la joasă altitudine fără să tragă, deoarece piloţii îi zăriseră pe aviatorii francezi servindu-se cu un aperitiv în preajma avioanelor,

împreună cu prietenele lor. În consecinţă, la cel de al doilea survol, tirul intens al artileriei a avariat grav mai multe avioane britanice, inclusiv pe cel pilotat de Roald Dahl, viitorul celebru scriitor. Aviaţia franceză a adus întăriri din coloniile nord-africane. Printre ruinele romane de la Palmira, o unitate a Legiunii Franceze a oprit, vreme de nouă zile, un atac britanic dinspre est, chiar dacă unii legionari spanioli au hotărât că sunt într-un conflict ideologic inacceptabil şi s-au predat fără luptă.

Când înaltul comisar al regimului de la Vichy, generalul Henri Dentz, s-a plecat în faţa inevitabilului şi, la 14 iulie, după cinci săptămâni de lupte, a semnat armistiţiul, armata acestuia pierduse peste 1 000 de oameni. Victimele din rândul forţelor aliate au fost mai puţine, însă australienii au avut 416 morţi. Regimul de la Vichy a salutat faptele eroice ale lui Pierre le Gloan, un as al forţelor aeriene franceze care, pe parcursul campaniei, a doborât şapte avioane RAF. Vigoarea cu care francezii opuneau rezistenţă, ca şi asprimea, uneori chiar brutalitatea cu care erau trataţi prizonierii aliaţi i-au înfuriat cumplit pe britanici. Roald Dahl avea să scrie mai târziu: „Eu unul nu i-am iertat niciodată pe francezii de la Vichy pentru măcelul inutil pe care l-au provocat."[41]

Dentz, într-un gest de răutate, a expediat 63 de prizonieri, ofiţeri şi subofiţeri britanici, în Grecia pentru a fi trimişi în lagărele de prizonieri de război din Germania, chiar în timp ce negocia armistiţiul. Numai ameninţările britanicilor că el şi colegii lui nu vor fi repatriaţi l-au determinat să-i aducă înapoi. Ulterior, 32 032 de soldaţi ai regimului de la Vichy şi din colonii au ales să se întoarcă împreună cu comandanţii lor în Franţa ocupată, în vreme ce alţi 5 668 au acceptat să lupte sub comanda lui De Gaulle. Generalul Georges Catroux, condamnat la moarte în contumacie de regimul Pétain pentru că îl susţinuse pe De Gaulle, a devenit reprezentant plenipotenţiar al Franţei Libere în Levant. Sirienii au continuat să nu vadă cu ochi buni prezenţa francezilor, indiferent de culoarea lor politică, însă regiunea scăpase pe moment de ameninţarea dominaţiei germane. Îndrăzneala arătată de Churchill pe fondul precauţiei dovedite de generalii lui îşi găsise în sfârşit justificarea, chiar

dacă organizarea stângace a acestei mici campanii nu inspirase o prea mare încredere în competenţa militară a britanicilor.

Aventura siriană s-a încheiat cu un succes strategic. Pentru britanici, apărarea flancului din Orientul Mijlociu era mai importantă decât pierderea Cretei. În Europa însă, oamenii ameninţaţi şi oprimaţi se străduiau să găsească o consolare în faţa înfrângerilor şi eşecurilor suferite de Aliaţi, atât de numeroase şi atât de răsunătoare. La Bucureşti, Mihail Sebastian scria pe 1 iunie 1941: „Atâta timp cât Anglia nu capitulează, e loc pentru speranţă."[42] Totuşi, în condiţiile în care bună parte din zona mediteraneană era acum sub controlul aerian al Axei, prestigiul armatelor britanice era în cădere liberă – o cădere ce încă nu se terminase.

Pe 15 iunie 1941, după ce a primit pe Mediterana un transport de tancuri trimis cu mari riscuri din Marea Britanie, Wavell a lansat o nouă ofensivă, respectiv Operaţiunea *Halebarda*. După două zile, ea s-a împotmolit, tunurile de 88 mm ale lui Rommel pricinuind atacatorilor pierderi grele. Eşecul l-a costat postul pe comandantul trupelor din Orientul Mijlociu, care a fost înlocuit cu generalul Claude Auchinleck. Acesta l-a numit pe Alan Cunningham, învingătorul din Abisinia, la comanda nou-botezatei Armate a VIII-a. Spre exasperarea lui Churchill, au urmat cinci luni de acalmie. Armata britanică a desfăşurat doar câteva operaţiuni minore în nordul Africii şi în alte regiuni, chiar dacă s-a vorbit mult despre apărarea de către australieni a Tobrukului aflat sub asediu.

Următoarea ofensivă desfăşurată în deşert, Operaţiunea *Cruciatul*, a fost lansată pe 18 noiembrie. Forţele lui Cunningham erau mult mai puternice decât ale lui Rommel, care şi-a dat seama cu greu de anvergura şi ţinta atacului britanicilor. Armata a VIII-a a eliberat Tobrukul după lupte grele. Contraatacurile lui Rommel au eşuat. El a fost obligat să se retragă după ce pierduse 38 000 de soldaţi italieni şi germani, faţă de numai 18 000 cât pierduseră britanicii, precum şi 300 de tancuri, faţă de cele 278 pierdute de Cunningham. În ultimele zile ale lui 1941, armata Axei era înapoi în El Agheila, la vreo 800 km de punctul cel mai avansat pe care îl atinseseră în Egipt. Pentru puţină vreme, britanicii au crezut că

se întorsese norocul în războiul din deşert, iar Churchill s-a bucurat de un rar succes.

Majoritatea soldaţilor Axei considerau însă că situaţia grea în care se aflau era uşor de schimbat. Pe 7 decembrie, locotenentul Pietro Ostellino scria următoarele: „Abia acum mă pot apuca de această scrisoare. Înainte, nu mă lăsau englezii! Am fost încercuiţi timp de două zile şi jumătate de forţe care ne erau de o sută de ori superioare, cu o artilerie care nu ne-a cruţat. Am rezistat însă până ne-au sosit întăriri, şi-atunci am pus duşmanul pe fugă. Am capturat prizonieri şi vehicule blindate. Fireşte că şi noi am suferit pierderi grele. Te rog să nu te îngrijorezi dacă nu îţi scriu foarte des în perioada asta; poşta nu merge în fiecare zi."[43]

Modelul după care se desfăşura războiul în deşert fusese stabilit. Germanii deţineau o superioritate aeriană nesemnificativă, pentru că cele mai bune avioane RAF erau în Anglia, obligându-i pe piloţii din deşert să ţină piept aparatelor Bf 109 ale Luftwaffe cu avioane inferioare, de tip Tomahawk, Kittyhawk şi Hurricane. Britanicii erau inferiori inamicului şi la capitolul tehnici de cooperare aer-sol, folosind avioanele în rolul tactic de artilerie. Deţineau superioritatea la capitolul oameni şi tancuri, însă acest avantaj era anulat de problemele existente la nivel de comandă, tactici şi echipament. Tancurile germane erau mai bune. Defecţiunile tehnice provocau pierderi mai mari decât orice acţiune inamică, iar sistemul britanic de recuperare şi reparare a tancurilor era deficitar. Canistrele de benzină curgeau. Armata lui Cunnigham nu stăpânea arta germanilor de a combina panzerele, artileria antitanc şi infanteria. Blindatele britanice se expuneau în mod repetat pericolului fără a beneficia de susţinere, sfârşind prin a fi distruse; în timpul Operaţiunii *Cruciatul*, Brigada a VII-a Blindate a pierdut 113 dintre cele 141 de tancuri.

„Putem *să învăţăm* de la germani", scria australianul John Butler în timpul asediului de la Tobruk. „Batalioanele lor formează o unitate completă – cu tunuri antitanc, tancuri, avioane şi ateliere la sol, apărare antiaeriană şi artilerie – la noi, dacă vrem susţinere aeriană, trebuie să trimitem înştiinţare cu 48 de ore înainte – e ca şi cum le-ai scrie pompierilor o scrisoare când îţi arde

acoperişul deasupra capului."[44] Din cauza slăbiciunilor instituţionale ale Armatei Britanice, comandanţii de la toate nivelurile se caracterizau prin lipsă de energie, imaginaţie şi flexibilitate. Majoritatea unităţilor care luptau în deşert erau slab conduse şi instruite. „În 1941 şi la începutul lui 1942, moralul Armatei Britanice... era la pământ", scria unul dintre ofiţerii acesteia, locotenentul Michael Kerr. „Nivelul de instrucţie al infanteriei era deplorabil. Soldaţii nu înţelegeau ce trebuie să facă şi ce rost au toate cele."[45]

Operaţiunile din nordul Africii au avut o amploare mult mai mică în comparaţie cu înfruntarea decisivă din Rusia. La momentul respectiv, britanicii rareori foloseau mai mult de şase divizii împotriva a trei formaţiuni germane şi cinci italiene. Acţiunile Armatei a VIII-a erau însă în centrul atenţiei acasă, deoarece Africa de Nord era singurul loc în care soldaţii britanici se luptau cu germanii. Rommel era celebru şi admirat de ambele tabere pentru flerul lui, pentru curaj şi stilul de conducere îndrăzneţ. Se ştia mai puţin despre faptul că tindea să neglijeze chestiunile logistice, un factor esenţial în Africa de Nord. Britanicii aleseseră să-l considere pe comandantul Afrika Korps drept un „bun german", ignorând faptul că Rommel a rămas un susţinător înfocat al lui Hitler până în momentul în care a devenit limpede că Germania avea să piardă războiul. Aliaţii se bucurau în general de un semnificativ avantaj la capitolul informaţii, deoarece reuşiseră să spargă codurile Axei, dar în 1941–1942, Rommel a fost deosebit de bine informat despre operaţiunile britanice mulţumită interceptării rapoartelor zilnice ale ataşatului militar american la Cairo, colonelul Bonner Fellers. Rommel le-a botezat plin de afecţiune „micuţele Fellers", acestea oferindu-i un avantaj semnificativ până în iulie 1942, când Fellers a fost rechemat la Washington. Principalul factor de pe câmpul de luptă a rămas totuşi superioritatea armatei germane. Ea a contribuit mai mult, iar calităţile de general ale lui Rommel au contribuit mai puţin la succesele acestuia decât se consemna în presa britanică de atunci şi decât lasă uneori a se înţelege legenda modernă.

Bătăliile desfăşurate pe întinderile Libiei, cu atacuri şi retrageri vijelioase, aveau ceva romantic. Se spuneau multe lucruri, care

apăreau uneori și în presa britanică, despre tratamentul omenesc aplicat de Afrika Korps prizonierilor, dar și despre armistițiile ocazionale încheiate între cele două tabere pentru recuperarea răniților. Iată ce scria soldatul australian Butler în timpul asediului de la Tobruk: „Ne-am apropiat de o poziție inamică, și chiar în clipa în care trăgeam cuiul [unei grenade], s-a auzit o voce de după o întăritură, zicând: «Stai, australianule, avem doi răniți de-ai voștri»... Australienii ziceau că nemții îi împușcaseră, după care, riscându-și viața, s-au dus după ei, i-au pus la adăpost, le-au pansat rănile, le-au dat cafea caldă și apoi au trimis după medicul lor. Slavă Domnului că mai există cavalerism."[46] Un alt participant consemna și el o încetare a luptelor pentru ca ambele tabere să-și recupereze răniții: „Soldații celor două armate s-au ridicat în picioare sub un soare uluit. Din cauza liniștii desăvârșite și a încordării, aproape că ne țiuiau urechile... În contrast cu furia de peste noapte, situația părea și mai ireală... Parcă doi cavaleri în armură s-ar fi oprit, și-ar fi ridicat vizierele și ar fi zărit pentru o clipă figura omenească din spatele fierului."[47] După un atac german eșuat, un australian scria: „Ședeam pe parapet, făcându-le cu mâna și cântându-le. S-au auzit strigăte de «heil Hitler», «ar merge o bere, amice?», «mai încercați o dată la noapte» și multe alte vorbe mai puțin măgulitoare."[48]

În timp ce sergentul Sam Bradshaw căuta ceea ce mai rămăsese din escadronul său de tancuri după măcelul întâmplat în timpul Operațiunii *Cruciatul*, a zărit un soldat inamic șchiopătând pe drumul nisipos.

> M-am apropiat și i-am strigat: „Ești italian?" Mi-a răspuns într-o engleză foarte bună, evident enervat de întrebare: „Nu, nu sunt un afurisit de italian, sunt german." Era rănit, așa că l-am urcat pe tanc [și i-am dat] să bea apă. El mi-a dat o țigară Capstan. „Am capturat o coloană de aprovizionare de-ale voastre", mi-a zis. Am zărit niște mașini blindate germane la circa 1 000 de metri depărtare, iar el a coborât de pe tanc și a pornit-o târâș, grăpiș în direcția lor.. Tunarul meu a îndreptat tunul spre el, iar eu i-am strigat în intercom: „Nu trage, lasă-l să plece." S-a întors, a salutat și mi-a strigat fără rușine: „Ne vedem la Londra." I-am strigat și eu: „Ba mai bine la Berlin."[49]

Această abordare „civilizată" a războiului avea și dezavantaje. Soldații aliați care considerau că se află într-o poziție tactică fără ieșire nu vedeau nicio rușine și foarte puține riscuri în a se preda în loc să lupte până la moarte sau să se ascundă în deșertul arid. Comandanții britanici și superiorii lor de la Londra au început să fie tot mai uluiți de aceste capitulări locale și de spiritul excesiv de cavaleresc al campaniei.

Armata a VIII-a era compusă din diverse unități naționale. Divizia neozeelandeză – devenită ulterior corp de armată – era recunoscută drept o unitate remarcabilă, oglindind pe deplin valorile specific naționale, hotărârea și încrederea în propriile puteri. Cele două divizii australiene erau și ele foarte bine cotate, mai ales după ce s-a aflat despre rezistența opusă la Tobruk. Un ofițer german a strigat, indignat, unui prizonier: „Ești australian și ai venit până aici ca să lupți pentru nemernicii ăia de englezi!"[50] Corespondentul de război Alan Moorehead scria despre „bărbații din docurile de la Sidney și de la fermele de oi din Riverina [care] lăsau impresia unei durități absolute, cu fețele lor supte și murdare, cizmele uriașe, revolverele îndesate în buzunare, cu mâinile informe și uriașe, care țineau strâns armele, urlând și zâmbind – întotdeauna zâmbind". Celebri pentru indisciplina lor, fiind uneori prost conduși de ofițeri, își meritau pe deplin formidabila reputație câștigată mai ales pentru operațiunile de noapte. „Australienii se considerau cei mai buni luptători din lume", scria un ofițer britanic. „Și chiar erau." Ofițerul mai scria că pe australieni îi unea un spirit de camaraderie care le dădea, aproape invariabil, o motivație mai puternică decât orice cauză abstractă[51].

Opiniile despre sud-africanii din armata lui Auchinleck erau ceva mai echivoce. În zilele bune, aceștia erau buni, dar în zilele rele, nu impresionau deloc. Același lucru s-ar putea afirma și despre detașamentele indiene. Uneori, Armata Indiană dovedea un curaj și calități militare deosebite, însă evoluția ei nu era constantă. Britanicii prețuiau pe bună dreptate vitejia dragilor lor *gurkha,* dar nu toți soldații și nu toate batalioanele excelau. Cu toată satisfacția pe care le-o producea ofițerilor albi loialitatea subordonaților lor față de regele-împărat, Armata Indiană

era alcătuită din mercenari. Dintre formaţiunile britanice ale Armatei a VIII-a, Divizia a VII-a Blindate – aşa-numiţii „Şobolani ai deşertului" – era considerată drept o forţă de elită. Germanii aveau un respect absolut pentru artileria britanică. Însă vechile regimente de cavalerie, care trecuseră cu greu de la cai la tancuri, erau înclinate spre demonstraţii de curaj nesăbuit, care aminteau de cele mai nefericite tradiţii ale acestora.

O problemă majoră a persistat până la sfârşitul verii lui 1942: soldaţii Armatei a VIII-a aveau foarte puţină încredere în comandaţii lor. Cei din contingentele coloniale mai ales erau de părere că li se riscă inutil viaţa, că uneori sunt chiar sacrificaţi pentru îndeplinirea unor planuri prost alcătuite. Domnea şi o atmosferă de ranchiună faţă de uriaşa „coadă" a armatei, care ducea o viaţă de lux în Egipt, în vreme ce soldaţii îndurau privaţiuni în deşert. Un artilerist britanic scria cu amărăciune: „Mi-am dat seama că, pentru fiecare om care asudă în mizeria şi praful din Deşertul de Vest, sunt douăzeci care taie frunză la câini în barurile şi restaurantele, cluburile de noapte şi bordelurile, şi la cluburile sportive, şi la hipodromurile din Cairo."[52] Un alt soldat cinic nota cântecelul acestei tagme:

Nu am fost niciodată la vest de Ghezira,
Nu am fost niciodată la nord de Nil,
Nu am trecut niciodată de Piramide
Pierzând din vedere zâmbetul Sfinxului.
Războiul l-am făcut la Shepheard's şi la Barul Continental,
Ne-am păstrat energia pentru prânzul de la Clubul de Turf
Şi am primit Steaua Africii.

Premierul împărtăşea dezgustul acestui soldat. Era nevoie de un sistem complex care să susţină eforturile Armatei a VIII-a într-o ţară lipsită de infrastructură industrială. Churchill era însă furios la culme din cauza uriaşelor efective angrenate nu în luptă, ci în activităţi administrative şi logistice.

Cei care au luptat în deşert au îndurat mai puţine greutăţi şi privaţiuni decât cei de pe fronturile din Rusia, Birmania sau Pacific, însă lipsa apei crea un disconfort continuu. „Muştele ne asaltează cu milioanele încă de la primele ore", scria un ofiţer italian. „Parcă am avea tot timpul nisip în gură, în păr şi în haine, şi e imposibil

să te răcorești."[53] Ofițerul Pietro Ostellino scria în august: „Până și clima a început să ne facă să ne pierdem speranța. Suferim întreaga zi din cauza căldurii infernale și a vântului constant și sufocant, care face umbra inutilă. Valea pare să se fi transformat într-un furnal. După ora opt dimineața, vântul se potolește, dar... ne sufocăm."[54] În interiorul tancurilor, temperatura urca adesea până la 40–50 de grade Celsius. Dacă deschideau trapa, intra nisip și praf.

Rația zilnică de apă a unui soldat britanic era de un litru. Pe lângă asta, mai primea porții generoase de ceai infuzat în recipiente de combustibil vechi, la focuri de benzină amestecată cu nisip. Mânca mai ales carne de vacă la conservă, biscuiți și fructe conservate. Germanii se bucurau când capturau rațiile Armatei a VIII-a, pe care le preferau celor proprii, și mai ales rațiile generoase de țigări. „Încet, încet... ne transformăm în soldați englezi", scria sec Wolfgang Everth în timpul uneia dintre ofensivele lui Rommel. „Mașinile noastre, benzina, rațiile și hainele sunt toate englezești. La... micul dejun am avut două cutii cu lapte, o conservă de ananas, biscuiți și ceai de Ceylon."[55]

Soldații au descoperit că deșertul este un teren periculos, cu variații subtile. „Nisipul galben și neted, tentant pentru neinițiați, era o capcană mortală", scria un ofițer britanic. „Dacă deplasarea nu dura puțin și nu se făcea în viteză, camionul se împotmolea până la osii. Suprafețele cu prundiș erau de regulă bune, dar se mai întâmpla să existe o crustă înșelătoare, cu nisip fin dedesubt, pe care numai un ochi experimentat o detecta de la distanță. În unele locuri, cale de mile întregi și în toate direcțiile, deșertul era neted și tare ca o pistă de automobilism; alteori, era înșelător, asemenea melasei."[56] Ambele tabere erau uneori nedumerite de modul în care inamicul folosea vehiculele capturate. Nu o dată, trupele britanice au avut neplăcuta surpriză să întâlnească mașini sau chiar tancuri britanice conduse de oamenii lui Rommel. Într-o bună zi, soldații diviziei italiene Bologna au fost cuprinși de panică atunci când au văzut în mijlocul lor o coloană de camioane britanice, dar s-au liniștit când și-au dat seama că acestea erau pline cu soldați germani.

Între două ofensive erau lungi perioade de plictiseală, instrucție și pregătire. „Principala ocupație a soldaților pe timp de război e să

piardă vremea, de preferință cu un scop", scria un soldat britanic[57]. Săpau neîncetat, plantau mine, patrulau și făceau întreceri de tir. Aveau răni purulente, gălbinare și dizenterie. Ambele tabere au învățat să blesteme khamsinul, furtuna de nisip care le reducea vizibilitatea la doar câțiva metri și băga un prundiș galben prin toate crăpăturile mașinilor, echipamentelor și trupurilor omenești. Italienii îi spuneau *ghibli*. Pietro Ostellino scria acasă: „Ai crede că e cu neputință să ai nevoie de două ore și jumătate ca să traversezi cele două sute de metri care despart popota de cortul meu, dar acesta este adevărul. Nu am văzut niciodată o noapte mai neagră. Te oprești un moment să-ți cureți ochii și nu mai știi unde te afli. Când în sfârșit am ajuns la cort, am găsit totul îngropat sub cinci centimetri de nisip. Mi se părea că, din clipă în clipă, prelata va fi luată de vânt."[58]

Chiar și în lungile perioade de acalmie dintre două bătălii, distracțiile erau puține. Principalul eveniment era sosirea corespondenței, obsesia oricărui soldat. Mulți scriau acasă aproape zilnic, fiindcă altceva oricum nu aveau de făcut. Scrisul asigura legătura cu cealaltă viață a lor, o legătură care, pe măsură ce lunile se prefăceau în ani, devenea tot mai prețioasă. Soldații Armatei a VIII-a primeau ocazional permisii la Cairo, un oraș pe care au ajuns să-l deteste. Olivia Manning, viitoarea celebră autoare a *Trilogiei balcanice*, a sosit la Cairo în aprilie 1941, ca refugiată din Grecia: „Senzația de irealitate era cumva dată de lumină... Era prea albă. Nivela totul. Golea de culoare orice. Se așternea pe lucruri ca praful... am fost șocați de delta fără culoare din timpul verii. Mizeria care domnea în deltă ne-a șocat îngrozitor – și nu doar mizeria, ci și faptul că oamenii se complăceau în ea. Săptămâni întregi am trăit într-o stare de repulsie."[59]

Trăind peste hotare încă din 1939, Manning se uita curioasă la mulțimea soldaților britanici de pe străzi: „Sudoare strălucind, păr decolorat până la uniformizare, bronzul rozaliu al pielii englezești mascând diferențele; cam toți de aceeași statură, nu înalți... Uniformele kaki subțiri, ponosite, decolorate erau încrețite de căldură. Între omoplați și la subraț se vedeau pete întunecate de transpirație."[60] Ofițerii își găseau consolare în superbele locuri de întâlnire din Egipt: „Groppi's, la Cairo, și Pastroudi's, la

Alexandria, îți rămân în minte", scria unul dintre ei. „Este ceva de o decadență splendidă în servirea cafelei și eclerului de dimineață între oglinzi aurite și în tot kitsch-ul bogăției opulente."[61] Alți militari însă nu cunoșteau decât barurile și bordelurile sordide, în care se îmbolnăvea un număr alarmant de soldați ai Armatei a VIII-a.

Pentru oamenii lui Mussolini, campania nord-africană a fost încă de la început un veritabil coșmar. Obișnuitele greutăți ale războiului deveneau aproape de neîndurat în condițiile lipsei de alimente, muniție, vehicule, medicamente și încredere în cauza pentru care luptau. Jurnalul șoferului Vittorio Vallicella este povestea unei suferințe fără sfârșit. Campania era fără speranță, spunea el, „nu din pricină că suntem noi incompetenți sau dușmanul este prea curajos, ci fiindcă tabăra adversă este mult mai bine organizată". Și adăuga cu amărăciune: „Ăsta e «războiul săracilor» cu care ne-a pricopsit ierarhia fascistă, instalată confortabil la Roma, în Palazzo Venezia."[62]

Vallicella afirma că, în tot timpul cât a stat în Africa, nu a văzut decât o singură ambulanță italiană. Se plângea mereu de lipsa unei conduceri eficiente la toate nivelurile, de la cartierul general suprem până la ofițerii unității sale: „De câte ori nu le-am salvat noi, veteranii, pielea. Diviziile aliatului nostru sunt mult mai agresive, cu mult superioare ca putere de foc și manevrabilitate, fiind conduse de ofițeri care într-adevăr conduc. Mulți dintre ofițerii noștri au fost trimiși acasă, răniți sau bolnavi."[63] Soldații italieni erau iritați de discrepanța dintre rațiile lor infime – supă, pâine, un pic de gem, ocazional o lămâie – și cele primite de ofițeri, care se delectau cu apă minerală și vin aduse cu avionul din Italia[64]. Prețuiau rarele momente în care vedeau lucruri de acasă, cum ar fi vizitele fetelor de la Crucea Roșie, care le aduceau pachete trimise de binevoitori din patrie: „După aproape douăzeci de luni, e minunat să le vedem pe aceste femei încântătoare aducându-ne daruri folositoare."[65]

Însă cea mai bună sursă de hrană adecvată era dușmanul: „Norocoșii care se întorceau dintr-o patrulă de noapte aveau parte de o pradă bogată: borcane de gem și fructe, pachete de biscuiți și

ceai, conserve de vită, sticle de lichior, ţigări, zahăr, cafea, cămăşi, pantaloni, uneori pantofi, prosoape, hârtie igienică, medicamente precum aspirină şi chinină, lapte condensat, pulovere din lână adevărată, busole şi tot soiul de alte echipamente. Noi nu primeam niciodată astfel de lucruri."[66] Când s-a îmbolnăvit de malarie, Vallicella s-a rugat să fie ceva mai grav, care să justifice trimiterea lui în Italia[67]. Dar a fost dezamăgit. Deşi majoritatea camarazilor lui erau bucuroşi să primească scrisori de acasă, el a aflat uluit din scrisorile familiei că acasă se ştia foarte puţin despre „iadul în care ne aflăm"[68]. A avut nesăbuinţa să-şi exprime părerea că, fără blindate şi fără mâncare, le era imposibil să lupte, fiind ameninţat din această cauză cu plutonul de execuţie. Numai intervenţia colonelului său i-a salvat viaţa.

Wavell a început războiul din Orientul Mijlociu la comanda a 80 000 de soldaţi. Până să lanseze Auchinleck, succesorul lui, Operaţiunea *Cruciatul*, în noiembrie 1941, efectivele crescuseră la 750 000, chiar dacă majoritatea erau în garnizoane ori aveau misiuni logistice şi de susţinere în diverse puncte ale frontului. După ce l-au respins pe Rommel la El Agheila, britanicii au anticipat o perioadă de acalmie şi au început să-şi reechipeze unităţile blindate. Scăpând de la distrugere, forţele Axei s-au regrupat însă cu o repeziciune extraordinară. Când Pietro Ostellino a ieşit teafăr din îndelungata şi sângeroasa încăierare produsă în timpul Operaţiunii *Cruciatul*, „am avut plăcuta surpriză să-mi găsesc raniţa, pe care o credeam ajunsă în mâinile englezilor. Am reuşit să scap de încercuirea inamicului într-un camion şi am ajuns, în sfârşit, să dorm în patul meu de campanie. Eram în ultimul hal după zece zile în care nici pe mâini nu mă spălasem. Am scăpat de mizerie şi de păduchi – mi-au mai rămas câţiva, dar puţină benzină o să le vină de hac. Curat, mă simt alt om"[69].

Majoritatea soldaţilor Axei împărtăşeau acest sentiment de revigorare. La 21 ianuarie 1942, britanicii au fost luaţi prin surprindere de o nouă ofensivă devastatoare lansată de Rommel. În trei săptămâni, el a avansat aproape 480 km spre est, fiind oprit numai de obişnuitele probleme logistice. Neil Ritchie, acum comandant

al Armatei a VIII-a, s-a apucat să construiască nişte poziţii defensive puternice – aşa-numita Linie Gazala, bazată pe „pichete" de brigadă protejate cu mine şi sârmă ghimpată. Intenţiona să-l facă pe Rommel să-şi epuizeze forţele atacând aceste poziţii, după care blindatele britanice, superioare numeric ca de obicei, aveau să fructifice avantajul.

Tactica a eşuat lamentabil. Ritchie nu luase în considerare predilecţia inamicului pentru atacurile pe flanc şi străpungerile în adâncime. Când Rommel a atacat la 26 mai, „pichetele" lui Ritchie s-au dovedit a fi la prea mare distanţă unele de altele ca să se sprijine reciproc. Brigada francezilor liberi a apărat câteva zile extremitatea sudică a liniei, la Bir Hacheim, dar a fost silită în cele din urmă să se retragă. Tancurile germane au manevrat cu obişnuita îndemânare: „Nu reuşeam niciodată să tragem mai mult de două focuri într-un tanc, fiindcă acesta era imediat învăluit de praf, iar germanii rămâneau tot timpul dincolo de raza noastră de acţiune", scria un ofiţer britanic descurajat de situaţie[70]. Apoi, unitatea lui a primit ordin să atace. „Zece la unu că nu reuşim", a mormăit comandantul unui tanc. Acesta a observat expresia de dezgust de pe chipul încărcătorului în timp ce introducea un nou proiectil pe ţeava fumegândă – omul se însurase cu doar câteva săptămâni înainte să părăsească Anglia. „Îmi părea rău pentru el." Apoi au deschis focul: „Conductor, stânga-stop. Tunul la dreapta – aşa, gata. Trei sute, foc!" La câteva secunde după ce au tras ei, aşa cum scrie comandantul tancului,

> s-a auzit un bubuit asurzitor. Am simţit o durere ascuţită în piciorul drept, l-am auzit pe operator gemând şi am spus: „Conductor, înaintează." Nimic. Proiectilul de 88 mm îi explodase în burtă... În acel moment, nu mi-am dat seama decât că motorul se oprise, că sistemul de comunicaţie internă Tannoy se defectase, că pierdeam aer prin ţevile de înaltă presiune şi că din interior ieşeau nori de fum înţepător. Totul s-a petrecut într-o clipă. Apoi am ieşit din tancul nostru şi am alergat spre altul. Era al comandantului de escadron, care se oprise să ne salveze; tunarul meu era deja pe tanc, operatorul dispăruse pe un altul, iar eu nu puteam decât să merg şontâc, fiindcă piciorul îmi tremura

incontrolabil sub greutatea corpului. Eram îngrozit că vor pleca fără mine. Germanii trăgeau în mine în timp ce fugeam. Pământul s-a căscat sub picioarele mele, şi m-am clătinat sub impactul exploziei, dar nu am fost rănit. M-am azvârlit, ameţit şi epuizat, pe tancul care ne ducea acum spre un loc sigur. Tunarul era lângă mine, zâmbind vesel, deşi braţul drept îi fusese zdrobit de la cot în jos. Prin sânge se zăreau bucăţele de os strălucind alb, iar degetele îi atârnau de nişte fâşii de piele. Sângera abundent, aşa că am improvizat un garou şi i-am dat seringa mea cu morfină. Am vorbit despre întoarcerea acasă.

La un spital de campanie, după operaţie, omul şi-a recăpătat cunoştinţa doar ca să audă bombele căzând şi hărmălaia îngrozitoare produsă de tunurile antiaeriene din Tobruk. „Erau atât de mulţi răniţi, încât podeaua era acoperită cu pacienţi pe tărgi, în aer plutea mirosul oribil de anestezic, iar oamenii gemeau sau urlau în delir în timp ce mureau. Căldura şi lipsa de aer erau înfiorătoare. Piciorul meu drept era în ghips până la şold, celălalt era plin de sânge uscat. Nu aveam cearşafuri, iar păturile zgâriau."

Ambele tabere au suferit pierderi materiale grele în luptele confuze date în jurul „Căldării" din centrul liniei britanice, însă, până pe 30 mai, germanii au reuşit să obţină un avantaj decisiv. Britanicii au fost obligaţi să se retragă în grabă. O grupare de forţe sud-africane şi indiene a fost lăsată să apere Tobrukul, iar restul Armatei a VIII-a s-a repliat în Egipt. Rommel a ocolit Tobrukul, apoi, la 20 iunie, s-a întors şi l-a atacat din spate, unde apărarea era slabă, aceasta cedând repede. Comandantul sud-african, generalul-maior Hendrik Klopper, s-a predat a doua zi dimineaţă. Pe 21 iunie, la căderea nopţii, orice rezistenţă a încetat. Peste 30 000 de oameni au fost luaţi prizonieri şi numai câteva unităţi au reuşit să scape şi să ajungă la Armata a VIII-a.

Vittorio Vallicella s-a numărat printre primii soldaţi ai Axei care au ajuns în portul Tobruk. „Ce şoc să găsim acolo sute de senegalezi [trupe coloniale franceze] care, la vederea micului nostru grup, au sărit în picioare şi au ridicat braţele în semn că se predau", scria el în jurnal[71]. „Este incredibil că au făcut acest gest în faţa unor oameni slab înarmaţi şi mult mai puţin numeroşi. Cu

surprindere, dar şi cu regret, i-am privit pe aceşti sărmani soldaţi negri, care serveau bogata Anglie, care veniseră de departe ca să ia parte la război, când poate că nici nu ştiau pentru cine sau pentru ce luptă." Cercetând oraşul, italienii au fost uluiţi de confortul locuinţelor englezeşti, cu duşuri, cu plase de ţânţari la fiecare pat şi alimente din belşug[72]. Au fost încântaţi să descopere articole de lux: prune conservate şi cutii în care Vallicella a crezut iniţial că este iarbă uscată. Sergentul i-a explicat că era ceai, o adevărată delicatesă. Arabii găsiţi jefuind morţii au fost împuşcaţi[73]. Mai mulţi soldaţi au murit după ce, tot umblând, au ajuns pe nişte câmpuri de mine. Germanii au pus imediat santinele la depozitele de alimente, gest interpretat de italieni drept o insultă directă: „Chiar şi aici, aliaţii noştri ţin să o facă pe şefii cu noi."[74] O scurtă perioadă, victoria de la Tobruk a ridicat moralul italienilor şi germanilor deopotrivă. „Sperăm că s-a terminat coşmarul", scria Vallicella. „Avem un singur gând: Alexandria, Cairo, Nil, piramide, palmieri şi femei."[75]

În cursul operaţiunilor de la începutul verii, armata germană pierduse doar 3 360 de oameni, britanicii, 50 000 – cei mai mulţi fiind luaţi prizonieri. Majoritatea blindatelor lui Auchinleck fuseseră distruse. Churchill, aflat la Washington pentru o întrevedere cu Roosevelt, a fost şocat şi umilit. Sfârşitul lui iunie 1942 i-a găsit pe britanici în interiorul Egiptului, ocupând o linie la El Alamein. Unul dintre soldaţii lui Auchinleck scria: „Ne-a venit ordinul: «Ultimul proiectil, ultimul om.» Ne-au trecut fiorii. Era curios să vezi că se mai foloseşte încă această legendară expresie cu finalitate eroică. Probabil cu scopul de a ne insufla o hotărâre de fier... Tălmăcită însă, însemna că nu mai e nicio speranţă pentru Tobruk şi că suntem lăsaţi în voia sorţii – adică exact inversul ridicării moralului... Eram abătuţi, deja învinşi."[76] Situaţia Marii Britanii în Orientul Mijlociu şi prestigiul internaţional al armatei sale atinseseră punctul critic. Încercarea lui Churchill de a folosi Africa drept câmp de bătălie nu avusese drept rezultat decât transformarea lui Rommel în erou şi o gravă slăbire a moralului şi respectului de sine al britanicilor rămaşi acasă. A fost, într-adevăr, un mare noroc că deşertul nu a reprezentat linia întâi a războiului, că evenimentele în desfăşurare în stepele Rusiei au diminuat semnificaţia eşecului britanicilor.

Capitolul 6

Barbarossa

În ziua de 22 iunie 1941, la 3.15, ora Berlinului, grănicerii ruşi de pe Bug au fost chemaţi de omologii germani de la celălalt capăt al podului de la Kolden „să discute chestiuni importante", fiind mitraliaţi în timp ce se apropiau. Geniştii Wehrmachtului au detonat încărcăturile explozive fixate pe podul de cale ferată de la Brest-Litovsk, după care, la 3.30, au făcut semn trupelor de asalt să înainteze. Forţele speciale germane – Branderburgherii, în rândurile cărora erau şi vorbitori de rusă – fuseseră paraşutate sau trecuseră pe ascuns graniţa în zilele anterioare şi erau deja la treabă, sabotând liniile de comunicaţie din spatele frontului. Aproximativ 3,6 milioane de soldaţi ai Axei au intrat pe teritoriul Uniunii Sovietice, pe un front lung de 1 450 km, ce se întindea între Marea Baltică şi Marea Neagră, spulberând orice rezistenţă întâlnită în cale. Un rus, poetul David Samoilov, avea să spună mai târziu: „Cu toţii ne aşteptam la un război. Însă nu la *acel* război."[1] Mai întâi divizii, apoi armate întregi s-au dezintegrat în calea germanilor, astfel încât primele săptămâni ale campaniei au însemnat pentru Armata Roşie numai catastrofe şi capitulări. Un ofiţer sovietic scria despre un dialog avut cu un camarad: „Kuzneţov m-a informat, cu un tremur în glas, că din Div 56 Infanterie nu mai rămăsese decât numărul."[2] Acesta a fost doar unul dintr-o mie de alte dezastre.

Invazia Uniunii Sovietice a fost momentul definitoriu al întregului război, după cum Holocaustul a fost actul definitoriu al nazismului. Germania se angajase într-o tentativă de a îndeplini cel mai ambiţios obiectiv din istoria ei – să împingă mai departe

frontierele lumii slave şi să-şi creeze un imperiu în Răsărit. Căutând să-şi extindă spaţiul vital, *Lebensraum*, prin constituirea unui imperiu în teritoriile sălbaticilor, naziştii pretindeau că nu fac decât să urmeze exemplul altor naţiuni europene. Istoricul britanic Michael Howard scria: „Mulţi cetăţeni germani, poate chiar majoritatea, şi cu siguranţă majoritatea intelectualilor germani au considerat Primul Război Mondial drept o bătălie pentru supravieţuire culturală în faţa forţelor convergente ale barbariei ruseşti şi ale civilizaţiei Occidentale decadente, mult mai subversivă, personificată acum nu de aristocraţii francezi, ci de societăţile materialiste ale lumii anglo-saxone. Această convingere a fost preluată în întregime de nazişti, care au transformat-o în piatra de temelie a filosofiei lor."[3]

Milioane de tineri germani fuseseră făcuţi să creadă, încă din copilărie, că existenţa naţiunii lor era ameninţată de Uniunea Sovietică. „Situaţia este ideală pentru ca bolşevicii să-şi dezlănţuie atacul împotriva Europei, în scopul îndeplinirii planului lor de dominaţie mondială", scria un pilot Luftwaffe şi nazist înfocat, Heinz Knoke, în 1941. „Va intra Occidentul capitalist, cu instituţiile lui democratice, într-o alianţă cu bolşevismul rus? Dacă am avea mână liberă în Vest, am putea să zdrobim hoardele bolşevice, cu toată împotrivirea Armatei Roşii. Asta ar salva civilizaţia occidentală."[4] Pătruns de această idee, Knoke a participat cu entuziasm la invazia Rusiei. La fel şi alţi ofiţeri superiori. Hans Jeschonnek, şeful de stat-major al Luftwaffe, devenise mai moderat după eşecul din 1940 împotriva Marii Britanii, campanie pe care el o considerase nepotrivită în raport cu posibilităţile unităţilor sale. Acum, era în culmea fericirii: „În sfârşit, avem din nou un război ca lumea!"

Henry Metelmann, un tânăr lăcătuş de 18 ani din Hamburg, devenit conductor de tanc, scria mai târziu următoarele: „Am acceptat ca pe un lucru firesc că Germania era datoare, spre binele omenirii, să-şi impună modul de viaţă asupra raselor şi naţiunilor inferioare, care, probabil din cauza inteligenţei lor limitate, nu prea înţelegeau ce urmăream."[5] Asemenea multor altor tineri germani, în acest moment al conflictului, Metelmann privea fără teamă misiunea din Rusia. „Puţini şi-au dat seama în ce situaţie

dificilă ne găseam. Priveam călătoria aceasta, dacă nu întreg războiul, ca pe o aventură grozavă, un prilej de a scăpa de plictiseala din civilie, îndeplinirea datoriei sacre față de Führer și Patrie fiind un obiectiv secundar."

Bună parte din strategia lui Hitler, în măsura în care ea a fost planificată, nefiind consecința oportunismului, avea la bază ideea că timpul lucra în favoarea dușmanilor, dându-le posibilitatea să se înarmeze și să se unească împotriva lui. Ca parte a strategiei de descurajare puse în practică de Stalin, atașatului militar german la Moscova i s-a permis, înainte de *Barbarossa*, să viziteze câteva dintre noile fabrici de armament care se construiau în Siberia. Rapoartele lui nu au avut însă efectul scontat. Dimpotrivă. Hitler le-a spus generalilor săi: „Acum vedeți cât de departe au ajuns oamenii ăștia. Trebuie să lovim imediat."[6] Distrugerea bolșevismului și subjugarea imensei populații a Uniunii Sovietice se numărau printre obiectivele centrale ale nazismului, semnalate de Hitler în discursurile și scrierile lui încă din anii 1920. Acestora li se suprapunea dorința de însușire a uriașelor resurse naturale ale Rusiei.

Stalin probabil că intenționa să-și înfrunte amenințătorul vecin, însă într-un moment ales de el. Dacă, în 1940, Germania s-ar fi angajat într-un îndelungat război de uzură cu Franța și Marea Britanie pe Frontul de Vest, așa cum sperase Moscova, rușii ar fi putut să-i cadă în spate lui Hitler, în schimbul unor importante concesii teritoriale făcute de Aliați. Generalii lui Stalin elaborau un plan pentru o ofensivă împotriva Germaniei – dar și pentru multe alte situații neprevăzute – care ar fi putut fi lansată în 1942. În realitate însă, în 1941, armatele lui Stalin erau complet nepregătite să înfrunte un Wehrmacht care aproape că nu se mai gândea la altceva. Deși au mobilizat treptat populația – din 1939 și până în momentul invaziei, Uniunea Sovietică și-a dublat forțele militare active – rușii abia dacă începuseră programul de reînzestrare care, mai târziu, avea să le asigure unele dintre cele mai bune arme din lume.

Din punctul lui Hitler de vedere, asta făcea din Operațiunea *Barbarossa* un act rațional, care îi dădea Germaniei posibilitatea să atace Uniunea Sovietică într-un moment de maxim avantaj pentru ea. Greșeala fatală a constat în subestimarea capacității

militare şi industriale de care Stalin dispunea deja, în desconsiderarea nesăbuită a vastului teritoriu al Rusiei şi în susţinerea logistică complet inadecvată a unei campanii prelungite. În ciuda sporirii efectivelor Wehrmachtului faţă de anul precedent şi a livrării câtorva sute de tancuri noi, multe formaţiuni militare depindeau de armamentul şi vehiculele confiscate de la cehi în 1938–1939 sau capturate de la francezi în 1940; numai diviziile de blindate erau dotate corespunzător cu mijloace de transport şi echipament. După victoriile din Occident, lui Hitler nu îi trecuse prin minte că i-ar putea fi ceva mai greu să învingă o societate abrutizată, învăţată cu suferinţa decât i-ar fi să cucerească state democratice precum Franţa sau Marea Britanie, unde moderaţia şi respectul pentru viaţă erau considerate virtuţi.

Ofiţerii superiori din armata germană se flatau singuri, spunându-şi că reprezintă o naţiune cultivată, dar au acceptat fără şovăială barbariile pe care le prevedea planul Operaţiunii *Barbarossa*. Printre ele se numărau înfometarea a cel puţin 30 de milioane de ruşi prin redirecţionarea rezervelor alimentare către Germania, idee ce îi aparţinuse iniţial şefului agriculturii naziste, Herbert Backe. La o şedinţă din 2 mai 1941, la care s-a discutat despre ocuparea Uniunii Sovietice, secretariatul pentru planificarea înarmării şi-a afirmat sprijinul pentru o politică demnă de a fi luată în seamă chiar şi în conjunctura în care se afla cel de-al Treilea Reich:

> 1. Războiul poate continua doar dacă întreaga armată germană este hrănită din Rusia în al treilea an.
>
> 2. Dacă luăm ce ne trebuie din ţară, nu există niciun dubiu că milioane de oameni vor muri de foame.

Barbarossa nu era aşadar doar o operaţiune militară, ci şi un program economic care prevedea moartea a zeci de milioane de oameni, obiectiv care, în parte, a şi fost atins. Unii generali au protestat împotriva ordinelor care le cereau trupelor să participe la execuţia sistematică a comisarilor sovietici, iar mulţi au pus la îndoială strategia gândită de Hitler. Generalul-maior Erich Marcks, strălucitul ofiţer responsabil cu elaborarea primului plan al operaţiunii,

a propus ca atacul decisiv să se dea la nord de mlaştinile de la Pripiat, felul în care erau desfăşurate forţele sovietice indicând că inamicul se aştepta să fie atacat mai la sud. Mai mulţi comandanţi au argumentat că, tratată cu îngăduinţă, o populaţie cucerită este mai maleabilă decât una care simte că nu are nimic de câştigat dacă acceptă să se supună. Aceste obiecţii erau formulate în termeni mai degrabă pragmatici decât morali; când Berlinul le-a respins, criticii au tăcut şi au executat cu sfinţenie ordinele lui Hitler.

Bestialitatea generalizată făcea parte integrantă din planul Operaţiunii *Barbarossa*. Göring le-a spus aşa celor însărcinaţi cu administrarea teritoriilor ocupate: „Dumnezeu mi-e martor că nu sunteţi trimişi acolo să lucraţi în folosul oamenilor pe care îi aveţi în grijă, ci să stoarceţi de la ei cât mai mult, astfel încât poporul german să poată trăi."[7] Generalul-colonel Erich Hoepner, cavaleristul de 55 de ani aflat la comanda Grupului 4 Panzere, spunea: „Războiul contra Rusiei este o parte vitală a luptei pentru existenţă a poporului german. Este vorba despre vechea luptă dintre germani şi slavi, despre apărarea culturii europene împotriva tăvălugului moscovito-asiatic şi despre respingerea bolşevismului evreiesc. Ţelul acestui război trebuie să fie distrugerea Rusiei actuale – şi din acest motiv trebuie să fie de o duritate fără precedent. În fiecare bătălie, de la concepţie la execuţie, trebuie să ne călăuzim după hotărârea neclintită de a anihila duşmanul complet şi definitiv."[8] Începând din iunie 1941, puţini ofiţeri superiori germani au mai putut să nege în mod credibil participarea la crimele nazismului.

În ajunul invaziei, Uniunea Sovietică avea cel mai riguros reglementată şi controlată societate din lume. Maşinăria represiunii interne era mult mai complexă, iar în 1941 făcuse mult mai multe victime decât cea nazistă: şase milioane de ţărani pieriseră în cursul programului stalinist de industrializare forţată şi foarte mulţi tovarăşi loiali căzuseră victimă paranoiei conducătorului ţării. Cetăţenii germani, cu excepţia celor de origine evreiască, se bucurau de o mai mare libertate personală decât oricare cetăţean rus. Cu toate acestea, regimul tiranic al lui Stalin s-a dovedit a fi mai bine pregătit să se apere împotriva propriului popor decât împotriva duşmanilor externi. Formaţiunile Armatei Roşii din vest

erau prost dispuse, linia întâi fiind foarte subţire. Mulţi dintre comandanţii militari capabili fuseseră omorâţi în cursul epurărilor din 1937–1938 şi înlocuiţi cu lachei incompetenţi. Comunicaţiile erau îngreunate de lipsa aparatelor de radiorecepţie şi a cunoştinţelor tehnice; majoritatea unităţilor duceau lipsă de armament şi echipament modern. Nu fuseseră create poziţii defensive, iar doctrina sovietică se ocupa numai de operaţiunile ofensive. Influenţa nefastă a partidului afecta eficienţa, iniţiativa şi spiritul de prevedere tactică.

Stalin a respins multe avertizări venite de la generalii săi, ca şi de la Londra cu privire la iminenţa invaziei. Când, la 10 mai, Rudolf Hess, mâna dreaptă a Führerului, a aterizat cu paraşuta în Marea Britanie într-o misiune solitară de pace, sovieticii s-au temut şi mai mult că britanicii făceau un joc dublu, bănuindu-l pe Churchill că voia să încheie o înţelegere bilaterală cu Hitler. Stalin a respins şi informaţiile explicite privind Operaţiunea *Barbarossa*, furnizate de spionii sovietici de la Berlin şi Tokio, mâzgălind pe un astfel de raport primit de la Beria: „Poţi să-i spui «sursei» tale de la Cartierul General al Aviaţiei Germane să se ducă-n mă-sa. Ăsta nu e sursă, e dezinformator. I.St."[9] Luftwaffe a jucat şi ea un rol în operaţiunile diversioniste puse la cale de Berlin, trimiţând pe 10 mai, împotriva Londrei, 500 de bombardiere, care au făcut 3 000 de victime cu doar câteva zile înainte ca avioanele germane să fie trimise în Est.

Uriaşele mişcări de trupe care au precedat Operaţiunea *Barbarossa* erau subiectul bârfelor de cafenea în Europa. Pe 19 iunie, scriitorul Mihail Sebastian a primit un telefon de la un prieten din Bucureşti, care i-a spus: „Războiul va începe mâine-dimineaţă dacă va înceta ploaia."[10] Cu toate acestea, Stalin a interzis orice mişcare ce ar fi putut să provoace Berlinul, ignorând rugămintile repetate ale comandanţilor săi de a alerta frontul. A ordonat ca apărarea antiaeriană să nu deschidă focul împotriva avioanelor Luftwaffe care survolau teritoriul sovietic, 91 de astfel de incidente fiind raportate în mai şi la începutul lui iunie. Deşi el însuşi un despot pe care nu-l impresiona nimic, Stalin a fost năucit de comportamentul ilogic al aliatului său. Prin Tratatul sovieto-german,

Hitler primea de la Rusia un enorm ajutor material: trenurile de marfă au continuat să meargă spre vest până în momentul invaziei; avioanele Luftwaffe se alimentau în mare măsură cu combustibil sovietic; submarinele germane aveau acces liber în porturile ruseşti. Marea Britanie nu fusese învinsă. Astfel, Stalin a refuzat să creadă că Hitler se va grăbi s-o rupă cu el într-o manieră atât de dezastruoasă şi a fost personal responsabil pentru faptul că invazia germană, deloc surprinzătoare pentru comandanţii lui, i-a prins nepregătiţi pe apărători. Către sfârşitul zilei de 21 iunie, Gheorghi Jukov, şeful Statului-Major General, a transmis tuturor comandamentelor un ordin de avertizare, care însă nu a ajuns decât cu o oră înainte ca germanii să atace.

Pe Frontul de Vest erau desfăşuraţi în jur de 2,5 milioane dintre cei 4,7 milioane de soldaţi de care dispunea Stalin – 140 de divizii şi 40 de brigăzi cu peste 10 000 de tancuri şi 8 000 de avioane. Hitler a trimis împotriva lor 3,6 milioane de soldaţi din ţările Axei, cea mai numeroasă forţă invadatoare din istoria Europei, susţinuţi de 3 600 de tancuri şi 2 700 de avioane de calitate superioară celor ale ruşilor. Pusă sub comanda feldmareşalului Walther von Brauchitsch, armata germană era împărţită în trei grupuri. Hitler a respins îndemnurile celor mai capabili generali ai săi de a lansa o singură ofensivă în direcţia Moscovei, insistând să se atace simultan în Ucraina, spre a pune mâna pe vastele resurse naturale şi industriale din regiune. Această hotărâre este uneori catalogată drept o eroare strategică decisivă. Pare însă mult mai plauzibil să ne întrebăm dacă Germania avea forţa economică necesară îndeplinirii ambiţiilor răsăritene ale lui Hitler, oricare ar fi fost strategia aleasă.

Mulţi cetăţeni germani au fost şocaţi, ba chiar îngroziţi de vestea invaziei. Goebbels scria: „Trebuie să câştigăm şi să câştigăm repede. Starea de spirit a populaţiei este de uşoară deprimare. Naţiunea vrea pace, chiar dacă nu cu preţul înfrângerii, însă fiecare nou teatru de operaţiuni aduce cu sine îngrijorare şi nelinişte."[11] Un tânăr translator de la ambasada sovietică din Berlin, Valentin Berejkov, consemna un fapt notabil, petrecut după izbucnirea războiului, când el şi restul personalului erau practic lipsiţi de libertate. Se împrietenise cu un ofiţer SS de vârstă mijlocie, pe

nume Heinemann, care l-a dus la o cafenea să bea ceva împreună. Aici, spre marea lor neplăcere, s-au trezit la masă cu alţi şase ofiţeri SS. Heinemann s-a grăbit să găsească o scuză, zicând că invitatul este o rudă a nevestei lui şi că se află într-o misiune secretă despre care nu poate discuta.

O vreme au vorbit despre război, apoi ofiţerii SS au propus un toast în cinstea „victoriei noastre". Berejkov a închinat „pentru victoria *noastră*", fără să atragă în vreun fel atenţia. Heinemann era extrem de îngrijorat că fiul lui, care tocmai intrase în SS, ar putea să moară în Rusia şi nu avea nici bani să plătească tratamentul medical al soţiei. Berejkov i-a dat o mie de mărci din seiful ambasadei, ştiind că, la repatriere, ruşii nu vor avea voie să ia cu ei sume mari. La despărţire, Heinemann, care va ajuta la organizarea evacuării ambasadei în cadrul schimbului de diplomaţi dintre Moscova şi Berlin, i-a dat rusului o fotografie a lui semnată, zicându-i: „Este posibil ca, la un moment dat, să trebuiască să amintesc de serviciile aduse Ambasadei Sovietice. Sper că ele nu vor fi uitate."[12] Cei doi au pierdut definitiv legătura, însă Berejkov s-a întrebat mereu dacă germanul, deşi ofiţer SS, nu presimţea cumva că ţara lui va suferi o înfrângere în Rusia.

Asemenea presimţiri erau străine majorităţii tinerilor soldaţi hitlerişti, care se îmbătau mai departe cu triumfurile din 1940. „Eram entuziasmaţi ca nişte naivi, mândri că trăim vremuri pe care noi le consideram eroice", scria Martin Poppel, un paraşutist în vârstă de 21 de ani[13]. Era încântat de perspectiva de a lupta în Est: „Destinaţia noastră este Rusia, obiectivul nostru este războiul şi victoria… Ne dorim cu ardoare să luăm parte la marea bătălie… Nicio ţară din lume nu exercită asupra mea atracţia irezistibilă a Rusiei bolşevice."[14] Trupele germane au atacat dinspre Prusia Orientală către Lituania, dinspre Polonia către Minsk şi Kiev şi dinspre Ungaria către Ucraina. Pretutindeni, au zdrobit cu dispreţ formaţiunile sovietice, distrugând un număr foarte mare de avioane aflate la sol – 1 200 de aparate în primele 24 de ore.

În republicile baltice, invadatorii au fost uluiţi când s-au văzut întâmpinaţi ca eliberatori, cu mâncare şi flori. În săptămânile anterioare, NKVD-ul lui Beria făcuse zeci de mii de arestări şi,

prin urmare, avea milioane de duşmani în rândurile estonienilor, letonilor şi lituanienilor. Soldaţii ruşi în retragere au fost hărţuiţi şi atacaţi de lunetişti locali. Numeroşi civili au fugit şi s-au ascuns în sălbăticie până când forţele lui Stalin au fost alungate. „În aceste zile, mlaştinile şi pădurile sunt mai populate decât fermele şi câmpurile", scria estonianul Juhan Jaik. „Pădurile şi mlaştinile sunt teritoriul nostru, în vreme ce câmpurile şi fermele sunt ocupate de inamic."[15] Se referea la trupele ruseşti, care aveau să plece în curând.

Letonii au capturat trei oraşe de la ocupanţii sovietici încă înainte de sosirea germanilor; la finele lui 1941, partizanii estonieni pretindeau că au prins 26 000 de soldaţi sovietici. Şi în Ucraina, Armata Roşie a avut de suferit de pe urma gherilelor locale, ca şi a germanilor. Stefan Kurylak, un adolescent ucrainean de origine poloneză, s-a numărat printre cei care au primit cu bucurie alungarea ruşilor. Una dintre ultimele fapte săvârşite de aceştia în satul său de pe Nipru a fost să-l împuşte pe cel mai bun prieten al lui, Staşa, de 15 ani, care le stârnise bănuieli. Sosirea germanilor a fost sărbătorită de ucraineni de o parte şi de cealaltă a graniţei sovietice. „Cum nu încăpea nicio îndoială cine vor fi învingătorii", scria Kurylak, „ai noştri... au început să coopereze în toate modurile posibile cu «eliberatorii» nemţi... Unii... chiar au ridicat braţul drept, executând cu promptitudine salutul nazist."[16]

În primele săptămâni ale Operaţiunii *Barbarossa*, Wehrmachtul a înregistrat unele dintre cele mai strălucite victorii din analele războiului. Armate întregi au fost înconjurate şi distruse, în special la Białystok, Minsk şi Smolensk. Soldaţii lui Stalin se predau cu zecile şi sutele de mii. Pierderile suferite de aviaţia rusă creşteau de la o zi la alta. Heinz Knoke, un tânăr de 20 de ani, pilot şi nazist înfocat, descria senzaţia de euforie pe care i-o dădea mitralierea ţintelor: „Niciodată nu am tras mai bine. Ivanii mei stau culcaţi la pământ. Unul dintre ei sare în picioare şi ţâşneşte spre copaci. Restul uită să se mai ridice... Când raportează piloţii, vezi numai chipuri zâmbitoare. De multă vreme visăm să le facem una ca asta bolşevicilor. Sentimentele noastre nu sunt atât de ură, cât de dispreţ total. Pentru noi, e o reală satisfacţie să-i îngropăm pe bolşevici în noroi, acolo unde le e locul."[17]

Ivan Konovalov, unul dintre miile de piloţi sovietici surprinşi de bombardierele germane pe aerodrom, scria: „Dintr-odată, s-a auzit un muget înfiorător. Cineva a ţipat «adăpostiţi-vă!», iar eu m-am aruncat sub aripa avionului. Totul ardea – un incendiu uriaş, dezlănţuit."[18] Aleksandr Andrievici, ofiţer la aprovizionare, a dat peste rămăşiţele unei unităţi sovietice spulberate de un atac aerian: „Erau sute şi sute de morţi... L-am văzut pe unul dintre generalii noştri stând la o răspântie. Venise să-şi inspecteze trupele şi era în uniformă de paradă. Soldaţii lui fugeau însă în direcţia opusă. Stătea acolo, singur şi trist, în vreme ce trupele treceau în goană pe lângă el. În spate era un obelisc, care marca traseul invaziei lui Napoleon din 1812."[19] Vicecomisarul politic al Brigăzii a V-a din Divizia 147 Infanterie şi-a condus oamenii în luptă strigând „pentru Patria-Mamă şi pentru Stalin!", fiind printre primii căzuţi la datorie[20].

Sub un soare orbitor, soldaţii germani în cămaşă mergeau suiţi pe tancuri şi în camioane, în coloane pline de praf, dar triumfătoare, cale de sute de kilometri, prin păduri, mlaştini şi câmpii. „Urmam traseul invaziei lui Napoleon", avea să scrie mai târziu generalul-maior Hans von Griffenberg, „însă nu ne gândeam că lecţiile campaniei din 1812 ni s-ar aplica şi nouă. Aveam mijloace moderne de transport şi comunicare – credeam că imensitatea Rusiei poate fi învinsă cu ajutorul căilor ferate, al motoarelor, al liniilor de telegraf şi aparatelor de radiorecepţie. Aveam o încredere absolută în caracterul infailibil al blitzkriegului."[21] Un soldat, tunar pe un panzer, îi scria, în august 1941, tatălui său, veteran al Primului Război Mondial: „Jalnicele hoarde din cealaltă tabără nu sunt formate decât din nişte infractori mânaţi de alcool şi de un pistol la tâmplă... o haită de ticăloşi... După ce am întâlnit aceste hoarde bolşevice şi am văzut cum trăiesc, am rămas cu o impresie de neşters. Toţi, până şi ultimul sceptic, ştiu astăzi că lupta împotriva acestor fiinţe subumane, care au fost aduse la exaltare de evrei, nu a fost doar necesară, ci a şi venit la ţanc. Führerul nostru a salvat Europa de la un haos sigur."[22] Comandantul unei baterii de artilerie scria pe 8 iulie: „Lansăm atacuri nemaipomenite.

Există o singură ţară pe care nu ai cum să n-o iubeşti, fiindcă este uluitor de frumoasă, Germania. Care alta s-ar putea compara cu ea?"[23] Ofiţerul a fost ucis curând după aceea, dar probabil că entuziasmul i-a înseninat ultimele zile.

În marşul lor, armatele invadatoare treceau prin târguri şi oraşe din care nu mai rămăseseră decât nişte ruine fumegânde fie din cauza tunurilor germane, fie din cauza soldaţilor sovietici care se retrăgeau. Mii de victime au umplut spitalele de campanie ruseşti, răniţii fiind aduşi în camioane sau căruţe, „unii chiar târându-se pe coate şi genunchi, plini de sânge", aşa cum îi descria o infirmieră, Vera Iukina[24]. „Le bandajam rănile, iar chirurgii îndepărtau fragmentele de proiectil şi gloanţele. Şi cum nu mai aveam mult anestezic, sala de operaţii răsuna de gemete, urlete şi strigăte de ajutor." După primele cinci zile de război, într-un spital din Tarnopol, cu o capacitate de 200 de locuri, erau înghesuite 5 000 de persoane. Pe toată lungimea frontului, soldaţii răniţi pentru care nu se mai găsiseră paturi zăceau înşiraţi direct pe pământ, lângă corturile medicale. Convoaie de mii de prizonieri mărşăluiau, într-o stare de năuceală, către lagăre improvizate, numărul lor uimindu-i pe germani – dar şi pe spectatorii din sala de cinema de la Kremlin, unde Stalin şi acoliţii lui se uitau la jurnalele de actualităţi germane, capturate de la inamic. Zoia Zarubina, o tânără translatoare de 21 de ani, scria: „Când crainicul a anunţat numărul soldaţilor sovietici ucişi sau capturaţi, în sală s-a auzit un icnet de uimire, iar un comandant aflat lângă mine şi-a încleştat mâinile de scaunul din faţa lui, paralizat de şoc. Stalin era cufundat într-o tăcere plină de uimire. Nu am să uit niciodată ce am văzut apoi pe ecran – un prim-plan cu chipurile soldaţilor noştri. Erau nişte copilandri şi păreau atât de neajutoraţi, atât de pierduţi."[25]

Lumea asista la această dramă cuprinsă de fascinaţie şi sentimente confuze. În America, Charles Lindbergh, cel mai mare partizan al izolaţionismului, afirma: „Aş prefera de o sută de ori să-mi văd ţara aliată cu Marea Britanie sau chiar cu Germania, în ciuda tuturor defectelor ei, decât să văd cruzimea, nelegiuirea şi

barbaria care există în Rusia sovietică." Clara Milburn, o casnică din Warwickshire, scria pe 22 iunie, pradă unei uimiri peste măsură: „Deci acum Rusia o să guste puţin din ce a înghiţit de la ea Finlanda – şi poate chiar mai mult. Domnul Churchill a vorbit la radio în seara asta şi ne-a spus că trebuie să fim solidari cu Rusia. Bănuiesc că aşa se cuvine, de vreme ce are de înfruntat duşmanul întregii omeniri. Dar când mă gândesc la felul lor de a fi, care nu este şi al nostru, îmi doresc să nu fie aşa."[26] Pe 1 iulie*, un vatman bucureştean, văzându-l pe Mihail Sebastian cu un ziar în mână, l-a întrebat despre înaintarea trupelor germane. „Au intrat la Moscova?" „Încă nu. Dar intră cu siguranţă, azi-mâine." „Păi să intre. Ca să-i jupuim pe jidani."[27]

Berlinul a fost cuprins de euforie. Halder, şeful de stat-major al Wehrmachtului, declara pe 3 iulie: „Cred că nu exagerez când afirm că această campanie s-a câştigat în paisprezece zile." Hitler vorbea de organizarea, până la sfârşitul lui august, a unei parade a victoriei la Moscova. Foştii sceptici aflaţi în poziţii înalte erau năuciţi de incompetenţa comandanţilor sovietici, de uşurinţa cu care fuseseră distruse mii de avioane ruseşti, de superioritatea tactică, dobândită fără efort, a invadatorilor. Pe front, tanchistul Karl Fuchs exulta: „Războiul împotriva acestor fiinţe subumane e aproape de sfârşit... Ce mamă de bătaie le-am tras! Sunt nişte ticăloşi, scursurile acestei lumi – şi nu sunt nici pe departe la înălţimea soldatului german."[28] Pe 9 iulie, Grupul de Armate Centru a reuşit să izoleze efective uriaşe ale armatei sovietice aflate pe teritoriul Bielorusiei, luând 300 000 de prizonieri şi distrugând 2 500 de tancuri. Contraatacurile ruşilor au întârziat capturarea Smolenskului, care a căzut abia la începutul lui august – un impediment a cărui însemnătate avea să se vadă mai târziu, Wehrmachtul pierzând în această operaţiune zile de vară foarte preţioase – iar Armata Roşie a continuat să reziste eroic în sud. La 15 septembrie însă, când forţele lui Bock şi Rundstedt au făcut joncţiunea la Lohviţa, la est de Kiev, două armate ruseşti au fost

* De fapt, Sebastian consemna la 1 iulie 1941 faptul că discuţia avusese loc „ieri", adică pe 30 iunie (n.red.).

prinse la mijloc şi distruse, pierzându-se o jumătate de milion de oameni. Leningradul era asediat, Moscova, ameninţată.

Cruzimea invadatorilor nu a întârziat să iasă la iveală. În Franţa, în 1940, peste un milion de prizonieri au fost închişi şi hrăniţi; în Rusia, prizonierii au fost închişi doar ca să piară după aceea. Întâi cu sutele de mii, apoi, foarte curând, cu milioanele, au murit de foame în conformitate cu planurile invadatorilor, dar şi cu incapacitatea lor de a face faţă unui număr atât de mare de prizonieri – lagărele Reichului nu puteau găzdui mai mult de 790 000 de oameni. Unii prizonieri au recurs la canibalism. Multe unităţi germane îşi ucideau prizonierii pe loc, numai ca să scape de corvoada supravegherii unui sfârşit mai lent. Generalul Joachim Lemelsen protesta la înaltul comandament: „Aflu în mod repetat de execuţii ale prizonierilor sau dezertorilor, duse la îndeplinire în mod iresponsabil, iraţional şi ilegal. Asta e crimă. Nu va trece mult până ce ruşii vor afla de nenumăratele cadavre care zac pe drumurile bătute de soldaţii noştri, fără arme şi cu mâinile ridicate, executate de la mică distanţă, cu un glonte în cap. Rezultatul va fi acela că inamicul se va ascunde în păduri şi pe câmpuri şi va continua să lupte, iar noi vom pierde nenumăraţi camarazi."[29]

Berlinul era indiferent. Hitler căuta să cucerească un teritoriu cât mai mare şi să moştenească o populaţie cât mai redusă. Invoca adesea precedentul frontierei americane din secolul al XIX-lea, când amerindienii aproape că fuseseră exterminaţi pentru a face loc coloniştilor albi. Pe 25 iunie, generalul de poliţie Walter Stahlecker a intrat în fruntea Einsatzgruppe A în oraşul lituanian Kaunas, în urma panzerelor. O mie de evrei au fost adunaţi şi omorâţi în bătaie de colaboraţionişti lituanieni la garajul Lietukis, situat la mai puţin de 200 m de Cartierul General al Armatei. Stahlecker raporta: „Aceste operaţiuni de autoepurare au decurs fără probleme deoarece autorităţile militare, fiind informate din timp, au tratat această acţiune cu înţelegere."

La rândul lor, sovieticii au executat mulţi prizonieri de război, dar şi prizonieri politici. Trupele în retragere au abandonat un spital în care se aflau 160 de germani răniţi, nu înainte de a-i

omorî fie zdrobindu-le capetele, fie aruncându-i pe fereastră. Un pluton german care s-a predat la 23 iunie, în urma unui contraatac executat de sovietici pe râul Dubisa, a fost descoperit a doua zi, când ruşii au fost din nou respinşi. Nemţii erau nu doar morţi, ci şi mutilaţi. „Ochii le fuseseră scoşi, organele genitale tăiate şi suferiseră multe alte cruzimi", scria un ofiţer german şocat. „A fost prima noastră experienţă de acest gen, însă nu şi ultima. În seara [de după] aceste două zile, i-am spus generalului: «Domnule, războiul acesta va fi cu totul diferit de cel din Polonia şi Franţa.»"[30] Indiferent dacă această poveste este sau nu este adevărată, războiul din Est s-a caracterizat printr-o cultură a masacrului.

Stalin a lăsat în seama lui Molotov, care s-a străduit să se bâlbâie mai puţin, misiunea de a informa poporul despre faptul că ţara era în război. Mesajul s-a transmis la radio pe 22 iunie, la ora 12.15. În zilele ce au urmat, conducătorul sovietic s-a întâlnit de mai multe ori cu principalii comandanţi militari – numai în ziua invaziei au avut loc 29 de şedinţe – şi a luat câteva hotărâri de importanţă vitală, în special aceea de a evacua fabricile în Est. NKVD a început să execute şi să deporteze în masă „elementele dubioase", printre care se numărau şi mulţi cetăţeni a căror unică vină era că purtau nume germane. Toate aparatele de radio particulare au fost confiscate, astfel încât ruşii au ajuns să depindă de ştirile transmise în fabrici şi birouri „la ore bine stabilite". Timp de câteva zile, Stalin s-a agăţat de o brumă de speranţă total absurdă şi autojustificatoare, spunându-şi că invazia era doar o neînţelegere. Există dovezi fragmentare că agenţii NKVD din ţări neutre au încercat să sugereze unor interlocutori germani posibilitatea începerii unor negocieri, dar au fost refuzaţi cu dispreţ.

La 28 iunie, când oraşul Minsk a căzut în mâinile invadatorilor, asemenea iluzii s-au risipit. Stalin a suferit o cădere nervoasă care l-a determinat să se retragă la reşedinţa sa din pădurea de lângă Moscova. La 30 iunie, a întâmpinat cu vădită neplăcere delegaţia condusă de Anastas Mikoian, întrebând îmbufnat: „De ce aţi venit?" El pare să fi crezut că va fi răsturnat de la putere de către lingăii în privinţa cărora se înşelase amarnic. În schimb,

membrii delegaţiei, speriaţi de moarte şi slugarnici, şi-au implorat conducătorul să revină la cârma ţării. Ceea ce Stalin a şi făcut până la urmă. Pe 3 iulie, s-a adresat poporului rus prin intermediul unei transmisiuni radio. Pe o notă total necaracteristică pentru autoritarismul cu care era obişnuit să conducă, el şi-a început discursul cu un apel emoţional: „Tovarăşi! Fraţi şi surori! Luptători ai armatei şi flotei noastre! Mă adresez vouă, prietenii mei!" Îi chema la un „Război de Apărare a Patriei", la distrugerea a tot ceea ce i-ar fi putut fi de folos duşmanului şi la rezistenţă armată în spatele frontului. Recunoscându-i implicit pe britanici ca aliaţi, a declarat, fără nicio umbră de ironie, că războiul face parte dintr-un „front unit al popoarelor care luptă pentru libertate". Apoi a început să se ocupe personal de cele mai mici detalii ale apărării Uniunii Sovietice în calitate de şef al Stavka (Marele Cartier General), al Comitetului de Stat pentru Apărare, al Comisariatului Poporului pentru Apărare şi al Comisiei de Transporturi. Pe 8 august, s-a numit şi în funcţia de comandant suprem al Armatei Roşii.

În acest conflict, Stalin avea să se dovedească cel mai priceput comandant militar, deşi nu era mai calificat decât Hitler, Churchill ori Roosevelt să coordoneze vaste operaţiuni militare. Neştiind nimic despre conceptul de apărare în adâncime, respingea orice retragere strategică. Ideea lui fixă potrivit căreia orice obiectiv trebuia apărat până la ultimul om, chiar şi atunci când trupele erau în pericol să fie încercuite, a dus la anihilarea acestora. După primele confruntări, soldaţii şi ofiţerii consideraţi incompetenţi sau laşi au fost executaţi, printre ei numărându-se şi comandantul Frontului de Vest, Dmitri Pavlov. La rapoartele despre capitulări sau dezertări în masă, Stalin răspundea cu sancţiuni draconice. Ordinul nr. 270 din 16 august 1941 prevedea executarea „dezertorilor răuvoitori" şi arestarea familiilor acestora: „Cei care sunt încercuiţi vor lupta până la ultimul om... Cei care preferă să se predea vor fi nimiciţi prin orice mijloace." Ordinul nr. 270 a fost citit cu voce tare de comisari înaintea a mii de soldaţi.

Pe parcursul războiului, 168 000 de cetăţeni sovietici au fost oficial condamnaţi la moarte şi executaţi pentru laşitate sau dezertare; mulţi alţii au fost împuşcaţi pe loc, fără cuvenitul proces. Se crede că, în total, aproximativ 300 000 de soldaţi au fost omorâţi de comandanţii lor, cifră ce depăşeşte numărul soldaţilor britanici care şi-au pierdut viaţa din cauza inamicului. Până şi ruşii care au scăpat din captivitate şi s-au întors la unităţile sovietice au fost arestaţi de NKVD şi trimişi fie în Siberia, fie în batalioanele sinucigaşe, care au fost instituţionalizate câteva luni mai târziu, câte unul pentru fiecare armată – echivalentul unui corp de armată din tabăra Aliaţilor occidentali. În vreme ce avangarda lui Hitler se apropia de Moscova, în oraş erau deţinuţi peste 47 000 de presupuşi dezertori; sute de oameni au fost executaţi pentru acuzaţii de spionaj, dezertare şi „agitaţie fascistă". Comisarii politici de la toate nivelurile au primit puteri egale cu ale comandanţilor militari, un obstacol major în luarea deciziilor pe câmpul de luptă. Stalin voia să controleze personal nu doar mişcările armatelor, ci şi ale fiecărei divizii în parte.

Invazia a provocat un modest val de entuziasm popular faţă de Maica Rusia. În primele 36 de ore, circa 3 500 de moscoviţi s-au înrolat voluntar; în prima lună, exemplul le-a fost urmat de 7 200 de bărbaţi din provincia Kursk. Mulţi erau însă doar îngroziţi de soarta naţiunii lor. NKVD raporta că un consilier juridic de la Moscova, pe nume Izraelit, spunea despre guvern că „a fost surprins de ofensiva germană în prima zi de război, iar asta a dus la toate distrugerile ce au urmat şi la pierderi colosale de avioane şi personal. Mişcarea partizană la care a făcut apel Stalin e o formă de luptă complet ineficientă. E o răbufnire de disperare. Cât despre speranţa de ajutor din partea Marii Britanii sau a Statelor Unite, asta-i o nebunie. URSS e prinsă într-un cleşte din care nu vedem cum am putea scăpa"[31].

Corespondentul Vasili Grossman descrie o întâlnire cu un grup de ţărani petrecută în spatele frontului: „Plâng. Că se duc undeva sau doar stau lângă gardurile caselor, încep să plângă de îndată ce deschid gura să vorbească, şi, fără să vrei, simţi şi tu nevoia să

plângi. Câtă durere!... O bătrână şi-a zis că poate îşi vede băiatul în coloana care abia se târa prin praf. A stat acolo până seara, după care a venit la noi. «Soldaţi, luaţi nişte castraveţi, mâncaţi, vă rog.» «Soldaţi, beţi din laptele ăsta.» «Soldaţi, mere.» «Soldaţi, brânză.» «Soldaţi, vă rog luaţi asta.» Şi plâng (femeile astea), plâng şi se uită la bărbaţii care trec în marş pe lângă ele."[32] Evgheni Anufriev era unul dintre numeroşii mesageri care distribuiau ordinele de încorporare pe la casele rezerviştilor: „Am fost surprinşi de cât de mulţi au încercat să se ascundă ca să nu primească hârtiile. În acel moment, nimeni nu era dornic să meargă la război."[33]

Soldaţii Armatei Roşii erau, în marea lor majoritate, recruţi, la fel de puţin dornici de martiraj ca soldaţii britanici ori americani. Unii s-au prezentat la centrele de recrutare beţi, la capătul unor lungi călătorii din satele lor natale. Deşi nivelul de instruire a crescut în anii de după Revoluţie, mulţi tineri recruţi erau analfabeţi. Materialul uman de calitate era direcţionat către unităţile NKVD aflate sub comanda lui Lavrenti Beria, care au ajuns să reprezinte o forţă de elită cu un efectiv de 600 000 de oameni. Cei proveniţi din Ucraina, Bielorusia şi republicile baltice nu prezentau un nivel de încredere care să le permită să facă parte din echipajele tancurilor. Epurările lui Stalin lăsaseră Armata Roşie fără ofiţeri şi subofiţeri competenţi.

În primele luni de război, infanteriştii au fost instruiţi doar cum să mărşăluiască, purtând *portianki* – obiele – din cauză că nu existau destui bocanci, cum să se adăpostească la ordin, să sape şi să execute manevre simple folosind puşti de lemn. Nu existau nici arme, nici cazărmi şi nici mijloace de transport pentru toată lumea. Soldaţii au învăţat să preţuiască lingura drept cel mai folositor lucru personal din dotare, veteranii afirmând chiar că mai degrabă îşi aruncă puştile decât lingurile ascunse în bocanci. Numai ofiţerii aveau ceasuri de mână. În zilele cumplite ale lui 1941, mulţi recruţi au fost aruncaţi în luptă după numai o zi, două de la încorporare. Un comisar de regiment, pe nume Nikolai Moskvin, nota disperat la 23 iulie în jurnalul său: „Ce să le spun băieţilor? Ne retragem încontinuu. Cum să le capăt aprobarea? Cum? Să le spun

că tovarăşul Stalin e alături de noi? Că Napoleon a fost înfrânt şi că Hitler şi generalii lui îşi vor găsi mormântul aici?"[34]

Moskvin s-a descurcat cum a putut, ţinându-le oamenilor o predică mobilizatoare, însă a doua zi a fost silit să-şi recunoască eşecul – 13 soldaţi dezertaseră în cursul nopţii. Un refugiat evreu, Gabriel Temkin, se uita cum treceau spre front soldaţii sovietici în apropiere de Białystok, „unii în camioane, mulţi pe jos, cu puştile vechi atârnându-le neglijent pe umăr. Aveau uniforme ponosite, pline de praf şi nici urmă de zâmbet pe chipurile mai mult triste, emaciate, cu obraji supţi"[35]. Rănile autoprovocate erau ceva la ordinea zilei. La încercarea unui corespondent de război de a-l flata pe un comandant sovietic, spunându-i că răniţii erau incredibil de veseli când erau aduşi la spital, generalul a răspuns plin de cinism: „Mai ales cei răniţi la mâna stângă."[36] Numărul de automutilări a scăzut drastic după ce suspecţii au început să fie executaţi. Pe lângă sancţiuni, la 1 septembrie, Stavka a introdus şi singura plăcere de care au avut vreodată parte soldaţii: legendara „sută de grame" sau „produsul 61", porţia zilnică de votcă. Ea s-a dovedit importantă pentru întărirea voinţei oamenilor de a rezista, dar a contribuit şi la susţinerea culturii beţiei, deja răspândită în Armata Roşie.

O componentă crucială a reacţiei pe care Uniunea Sovietică a avut-o la Operaţiunea *Barbarossa* a fost fidelitatea acesteia faţă de doctrina mobilizării generale, formulată pentru prima dată de Mihail Frunze, strălucit ministru de război în timpul lui Lenin. Michael Howard observă că, deşi ruşii au suferit un şoc tactic în iunie 1941, din punct de vedere strategic şi psihologic, ei se pregăteau de un mare război împotriva capitalismului încă din 1917. Nu putem sublinia îndeajuns amploarea evacuării spre est a fabricilor-cheie şi a muncitorilor, tăria de caracter a celor care au realizat această evacuare şi importanţa succesului ei. Migraţia industrială din Rusia a presupus mutarea a 1 523 de întreprinderi, dintre care 1 360 de mari uzine. 15% au fost transferate pe Volga, 44% în Munţii Urali, 21% în Siberia şi 20% în Asia Centrală sovietică, folosind 1,5 milioane de vagoane. În jur de 16,5 milioane de muncitori au început o viaţă nouă, în condiţiile

unor privaţiuni înspăimântătoare, muncind 11 ore pe zi, şase zile pe săptămână, la început mai mult sub cerul liber. E greu de imaginat că, înfruntând greutăţi similare, muncitorii americani sau britanici ar fi fost în stare să pună pe picioare şi să exploateze linii de producţie.

Stalin putea să afirme pe bună dreptate că numai industrializarea forţată a Uniunii Sovietice din anii 1930, efectuată cu preţul nefericirii şi morţii a milioane de ţărani, permitea acum ţării să construiască tancuri şi avioane care să reziste atacului hitlerist. Prioritatea acordată de el ramurilor industriei grele, capabile să producă armament, reflecta adeziunea la conceptul lui Frunze de război total. Un diplomat american evacuat la Kuibîşev, pe Volga, s-a trezit într-o bună zi uluit în mijlocul unei vaste platforme industriale neidentificate, situată la câţiva kilometri de oraş, pe care localnicii o botezaseră ironic *Bezimiannîi* – „Fără Nume". Pe un aerodrom din apropiere se găseau sute de avioane noi, construite în uzinele respectivei platforme. Pentru URSS, evacuarea industriei s-a dovedit una dintre marile victorii ale războiului. Toţi cetăţenii sovietici de peste 14 ani au fost declaraţi eligibili pentru mobilizare în sectorul industrial. Raţiile de hrană pentru civili se reduseseră până la nivelul inaniţiei, viaţa a milioane de oameni fiind salvată numai de legumele recoltate din grădini particulare. Poporul a fost informat oficial că în carnea de veveriţă sunt mai multe calorii decât în cea de porc, astfel că ea a ajuns pe mesele celor care izbuteau să captureze o asemenea pradă.

În ciuda realizării unei producţii industriale record în condiţii de foame cronică, ar fi o greşeală să idealizăm situaţia. Pentru construirea unui motor de avion, un muncitor sovietic muncea de cinci ori mai mult decât unul american. Şi totuşi evacuarea industriei a reprezentat un exemplu de ceea ce un ofiţer britanic de informaţii a numit odată „geniul rus pentru improvizaţii de moment"[37]. O altă componentă a războiului total a fost deportarea minorităţilor a căror loialitate era considerată îndoielnică. De pildă, Stalin a acceptat să aloce mijloace de transport preţioase pentru acţiunea de strămutare a 74 225 de „germani de pe Volga"

din micuţa lor republică în îndepărtatul Kazahstan. Lor li se vor alătura numeroşi alţi paria, mai ales ceceni şi tătari din Crimeea.

În vestul Rusiei, uriaşa maşinărie de război germană îşi continua deplasarea, inspirând Berlinului un sentiment de automulţumire. Hitler îşi ocupa timpul elaborând planuri amănunţite pentru noul imperiu. Permanenţa ocupaţiei a fost stabilită prin decret şi se întemeia pe trei principii: „în primul rând să stăpâneşti, în al doilea să administrezi şi în al treilea rând să exploatezi"; orice formă de nesupunere se pedepsea cu moartea. Încă de pe 31 iulie, Göring a ordonat începerea pregătirilor pentru aplicarea „unei soluţii definitive la problema evreiască din sfera germană de influenţă în Europa". Zeci de mii de evrei ruşi au fost măcelăriţi pe loc de Einsatzgruppen care veneau în urma Wehrmachtului. Oficialii nazişti au început să plănuiască strămutarea în Est a 30 de milioane de colonişti germani. Sute de mii de tinere au fost trimise din Ucraina şi statele baltice în Germania ca servitoare şi lucrătoare în agricultură. Unele au plecat nu fără voia lor – printre ruinele caselor şi comunităţilor distruse, nu le aştepta decât o viaţă de lipsuri. La 19 august, Goebbels se arăta surprins că Hitler şi-a imaginat un război de scurtă durată şi cu final brusc: „Führerul crede că va veni momentul în care Stalin o să ceară pace... L-am întrebat ce ar face dacă s-ar întâmpla una ca asta. Führerul mi-a răspuns că ar accepta. Ce s-ar întâmpla apoi cu bolşevismul nu ne-ar mai interesa. Bolşevismul fără Armata Roşie nu reprezintă o ameninţare."

După Revoluţia din 1917, populaţia Uniunii Sovietice îndurase ororile războiului civil, ale foametei, opresiunii, migraţiei forţate şi nedreptăţii. Dar Operaţiunea *Barbarossa* le-a întrecut pe toate din punctul de vedere al catastrofei umane absolute ce i-a urmat; în final, ea s-a dovedit a fi provocat moartea a 27 de milioane de oameni, dintre care 16 milioane civili. Un soldat pe nume Vasili Slesarev a primit o scrisoare din satul său natal de lângă Smolensk, adusă până la liniile sovietice de partizani. În scrisoare, fetiţa lui, Mania, în vârstă de 12 ani, îi spunea: „Tati, Valik al nostru a murit şi e la cimitir... Tati, monştrii nemţi ne-au dat foc."[38] Casa familiei arsese din temelii, iar fiul lui Slesarev,

Valeri, murise de pneumonie în timp ce se ascundea de invadatori. Mania scria în continuare: „Mulţi oameni au fost omorâţi în satele din apropiere. Şi nu se gândesc decât la monştrii însetaţi de sânge, nici nu le poţi zice oameni, sunt nişte jefuitori şi băutori de sânge. Tati, omoară-l pe duşman!" Astfel de misive au fost exploatate cu cinism de maşinăria propagandei sovietice, însă ele reflectau situaţii reale şi sentimentele puternice a mii de oameni de pe întreg cuprinsul Rusiei.

Sergentul Viktor Kononov scria familiei pe 30 noiembrie, descriind prin ce trecuse după ce fusese luat prizonier: „Fasciştii ne-au mânat pe jos, în spatele coloanei, vreme de şase zile, timp în care nu ne-au dat nici apă, nici pâine... După şase zile am scăpat. Am văzut atâtea... Nemţii îi jefuiau pe ţăranii noştri cooperatori, le luau pâinea, cartofii, gâştele, porcii, vitele, până şi zdrenţele. Am văzut ţărani atârnaţi în ştreang, trupurile partizanilor care fuseseră torturaţi şi împuşcaţi... Nemţii se tem de orice tufiş, de orice zgomot. În orice ţăran, tânăr sau bătrân, văd un partizan."[39]

Mişcarea partizană, care susţinea rezistenţa armată din spatele liniilor germane, a debutat în iunie 1941 şi a devenit una dintre cele mai remarcabile componente ale războiului dus de Rusia. La finele lui septembrie, NKVD afirma că doar în Ucraina erau 30 000 de luptători de gherilă. Invadatorilor le era imposibil să ţină sub control ceea ce se întâmpla pe imensele întinderi sălbatice din spatele frontului. Însă oamenii disperaţi care duceau o campanie dependentă de rezervele de hrană ale civililor nu erau în niciun caz consideraţi eroi de către populaţia înfometată. Unul dintre comisarii lor, Nikolai Moskvin, scria: „Nu mă mir că localnicii dau fuga să se plângă nemţilor. De cele mai multe ori, îi jefuim ca nişte bandiţi."[40] Ulterior, el avea să adauge următoarea observaţie emoţionantă: „Consemnez pentru posteritate că partizanii îndură suferinţe inumane."[41] La fel ca populaţia civilă. Lupta pentru supravieţuire într-un univers în care invadatorii erau stăpâni pe majoritatea rezervelor alimentare le-a împins pe multe femei să-şi vândă trupul germanilor şi pe mulţi bărbaţi să se înroleze în trupele auxiliare ale Wehrmachtului – „Hiwi", cum au ajuns ei să fie cunoscuţi; 215 000 de cetăţeni sovietici au murit îmbrăcaţi în uniforme germane.

Partizanii sovietici au avut însă importanţa lor strategică, hărţuind ariergarda inamică şi distrugând liniile de comunicaţie, neavând egal în imperiul nazist în afara celor iugoslavi.

Mai mult, în ciuda progreselor şi succeselor obţinute de Wehrmacht, Armata Roşie a rămas neînfrântă. Dacă mulţi soldaţi sovietici s-au predat repede, alţii au continuat să lupte chiar şi în situaţii disperate. În iunie, germanii au fost uimiţi să-i vadă rezistând o săptămână în fortăreaţa de graniţă de la Brest; în raportul unei divizii se afirma că atacatorii au fost siliţi să înfrângă „o garnizoană curajoasă cu preţul multor vieţi... Ruşii au luptat cu o excepţională încăpăţânare... Infanteria a demonstrat un nivel extraordinar de instruire şi o voinţă de a rezista pe măsură"[42]. Sovieticii dispuneau de tancuri grele foarte bune. După ce comandanţii hitlerişti zdrobeau o armată sovietică, constatau, năuciţi, că o alta îi lua imediat locul. La 8 iulie, serviciile de informaţii germane raportau că, din 164 de formaţiuni militare sovietice identificate pe front, 89 fuseseră distruse. La 11 august însă, starea de spirit a lui Halder, aflat la Berlin, se temperase considerabil: „E tot mai limpede că am subestimat colosul rus... Am crezut că duşmanul are în jur de 200 de divizii. Acum am ajuns cu numărătoarea la 360. Ele nu sunt întotdeauna bine înarmate şi echipate, iar adesea sunt slab conduse. Dar există."[43]

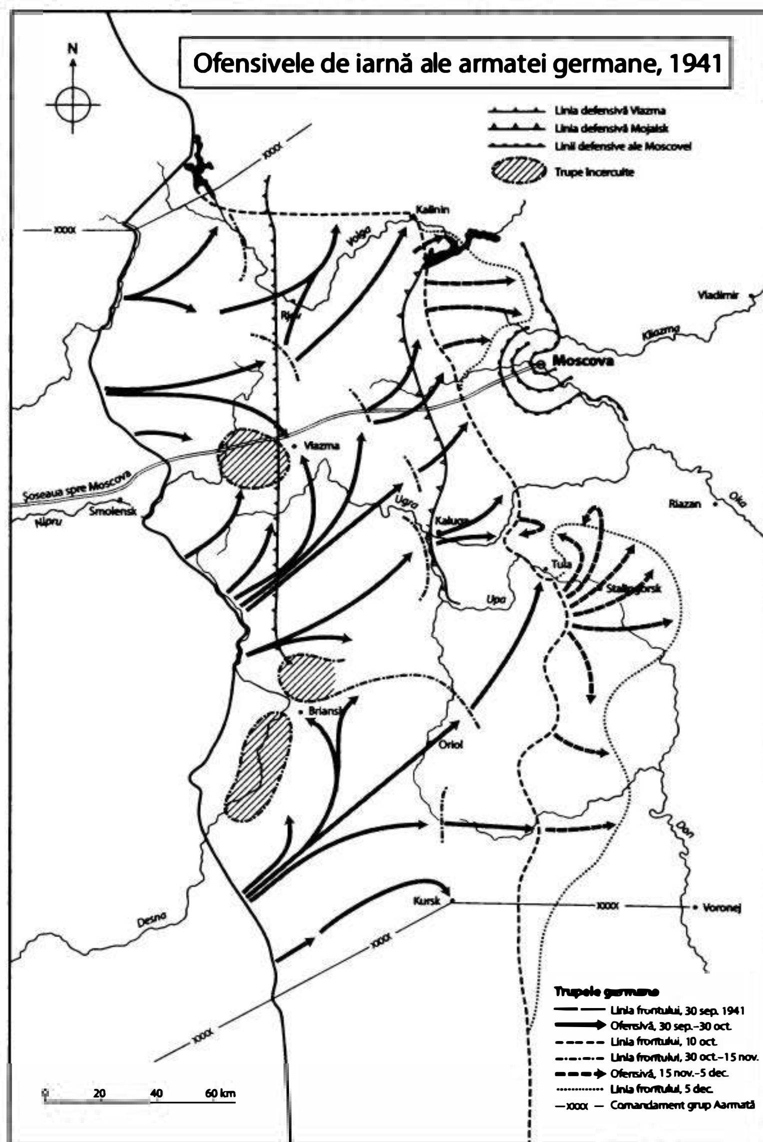
Helmuth von Moltke, un antinazist care lucra în cadrul Abwehr, serviciul german de informaţii militare, îi scria soţiei, exprimându-şi regretul că fusese îndeajuns de nesăbuit „în adâncul sufletului" ca să aprobe invazia. Asemenea multor aristocraţi din Franţa şi Marea Britanie, dezgustul pe care îl simţea faţă de comunism se dovedise mai puternic decât antipatia faţă de Hitler: „Am crezut că Rusia se va prăbuşi din interior şi că vom putea apoi să creăm în regiune o ordine care să nu mai prezinte niciun pericol pentru noi. Dar nu observ nimic din toate astea – departe, în spatele frontului, soldaţii ruşi continuă să lupte, la fel ţăranii şi muncitorii; exact ca în China. Am deşteptat un monstru şi asta ne va costa multe vieţi."[44] O săptămână mai târziu, von Moltke adăuga: „În orice caz, un lucru îmi pare sigur: din acest moment şi

până pe 1 aprilie anul viitor, mai mulţi oameni vor pieri în condiţii cumplite între Urali şi Portugalia decât au pierit vreodată în istoria lumii. Şi sămânţa asta va rodi. Cine seamănă vânt culege furtună, dar după un vânt ca acesta, cum va fi oare furtuna?"[45]

Şocul iniţial produs de invazie a făcut repede loc urii faţă de invadator. Un avion de vânătoare sovietic s-a întors la bază cu carne umană împrăştiată pe masca radiatorului, după ce un camion german încărcat cu muniţie explodase sub el. Curios, comandantul escadrilei a cules câteva fragmente şi l-a chemat pe medicul unităţii să le examineze. Acesta a decretat: „Carne ariană!" Un corespondent de război nota în jurnalul său: „Toată lumea a râs. Da, crude vremuri am apucat – vremuri dure!"[46]

Hitler şi-a schimbat obiectivele de mai multe ori. La insistenţa lui, în iulie, Grupul de Armate Centru s-a oprit din drumul său spre Moscova în faţa unei puternice rezistenţe sovietice. Acest lucru a dat posibilitatea forţelor germane din nord să înainteze către Leningrad, iar celor din sud să-şi continue atacul pe teritoriul Ucrainei. La Kiev, le-a reuşit o nouă încercuire spectaculoasă, ceea ce a ridicat iarăşi moralul tanchiştilor. „Triumful mi-a creat un sentiment incredibil", scria Hans-Erdmann Schönbeck[47]. Şi iar nesfârşite convoaie de prizonieri, mai exact 665 000, au fost pornite spre vest, către lagărele în care aveau să moară de foame. La 2 octombrie, într-un cămin din Orel, la 360 km sud de Moscova, Vasili Grossman şi alţi corespondenţi de război au descoperit o hartă didactică a Europei; „Ne ducem şi ne uităm pe ea. Suntem îngroziţi de cât de mult ne-am retras."[48] Două zile mai târziu, Grossman descria o scenă petrecută pe front:

> Credeam că am mai văzut retrageri, însă niciodată nu mi-a fost dat să văd aşa ceva... Exod! Exodul biblic! Vehiculele înaintează pe opt coloane, se aude mugetul sălbatic a zeci de camioane care încearcă simultan să iasă din noroi. Turme uriaşe de oi şi vaci sunt mânate peste câmpuri. După ele vin şiruri lungi de care trase de cai, mii de căruţe acoperite cu pânză de sac colorată, placaj, tablă cositorită... sunt şi mulţimi de oameni pe jos, cu saci, boccele, valize. Nu e un şuvoi, nu e un râu, e tălăzuirea înceată a unui ocean revărsat... pe sute de metri.[49]

Debandada descrisă de Grossman era consecinţa succesului repurtat de germani în Sud. Între timp, Leningradul fusese încercuit

şi era sub asediu. Moralul ruşilor atinsese punctul critic, organizarea şi conducerea erau deplorabile. Desfăşurarea operaţiunilor suferea de lipsa cronică a aparatelor de radiorecepţie şi a legăturilor telefonice. Armata Roşie pierduse aproape trei milioane de oameni – 44 000 pe zi – mulţi în marile încercuiri de la Kiev şi Viazma. Stalin începuse războiul cu aproape cinci milioane de soldaţi; acum, numărul lor se redusese la 2,3 milioane. În octombrie 1941, 90 de milioane de persoane, adică 45% din populaţia Uniunii Sovietice de dinainte de război, locuiau în teritorii cucerite de germani; două treimi dintre fabricile existente înainte de război erau în mâinile duşmanului.

Observatorii străini aflaţi la Moscova, în special britanicii, credeau că înfrângerea Rusiei era inevitabilă şi încercau să prevadă doar cât va mai putea aceasta să reziste. Pe front, în schimb, soldaţii lui Stalin continuau să lupte cu îndârjire. Erau pe jumătate morţi de foame, lipsiţi de muniţie, iar, uneori, erau trimişi în luptă neînarmaţi sau sfătuiţi să ia armele celor căzuţi. Până şi cocteilurile Molotov, cele mai primitive dispozitive antitanc, au fost puţine înainte ca muncitoarele din fabrici să înceapă să producă 120 000 pe zi. Ruşii au pierdut 20 de oameni pentru fiecare german şi şase tancuri pentru fiecare panzer. În octombrie, pierderile au fost chiar mai grele decât în vară, 64 de divizii fiind distruse complet. Alte formaţiuni au supravieţuit, rezistând pe poziţiile ocupate. Pe Frontul de Sud, căpitanul evreu Kozlov, care comanda un batalion de infanterie motorizată, îi spunea lui Vasili Grossman: „Mi-am zis că oricum voi fi omorât azi sau mâine. După ce am înţeles asta, mi-a fost atât de uşor să trăiesc, atât de simplu şi, cumva, atât de curat şi pur. Merg la luptă fără teamă fiindcă nu am niciun fel de aşteptări."[50] Şi se prea poate să fi spus adevărul.

Rusia a fost salvată de la înfrângerea totală în special de proporţiile ţării şi ale armatei. Germanii au ocupat teritorii vaste, dar au rămas neocupate regiuni şi mai întinse. Frontul iniţial, de 1 450 km, s-a lărgit când invadatorii au atins linia Leningrad-Odessa, ajungând la 2 250 km. Au distrus sute de divizii sovietice, dar în locul lor răsăreau mereu altele. Moscova era şocată de uşurinţa

cu care se predau trupele ei și de entuziasmul cu care populația locală – mai ales din Ucraina și republicile baltice – îi primea pe germani. Dar încăpățânarea animalică a unora dintre soldații Armatei Roșii, care, la început, îi uluise pe germani, de la o vreme a început să-i alarmeze; fiecare rus ucis costa Wehrmachtul efort, muniție și timp prețios. Tinerii combatanți hitleriști găseau îmbătătoare senzația provocată de tancurile care străbăteau în viteză sute și sute de kilometri de teritoriu inamic, însă efectul asupra mașinilor era implacabil; odată cu oamenii, oboseau și vehiculele. Cauciucurile se uzau, cablurile se rodeau, arcurile se rupeau. Forța multor unități s-a redus considerabil; în toamnă, dispăruseră 20% din totalul efectivelor care începuseră invazia, precum și două treimi dintre blindate și vehicule; dintr-o formațiune nu mai rămăseseră decât 38 de panzere, iar din alta, doar șase. Un comandant de divizie scria despre importanța reducerii pierderilor, „dacă nu vrem ca victoria să ne coste însăși viața"[51].

În septembrie, Moscova era ademenitor de aproape. Dar deși contraatacurile rusești erau foarte stângace, așa cum a fost cel de la Smolensk dintre 30 august și 8 septembrie, ele rămâneau incredibil de insistente. Din iunie 1941 până în mai 1944, Germania a pierdut în fiecare lună pe Frontul de Est 60 000 de oameni; cu toate că pierderile inamicului au fost mult mai mari, cifra era șocantă. Dintre victimele simbolice a făcut parte și locotenentul Walter Rubarth, căzut pe 26 octombrie în bătălia pentru șoseaua Minsk–Moscova, același om care, în calitate de sergent, se aflase în fruntea coloanelor triumfătoare care traversaseră râul Meuse cu 17 luni înainte. Pe camarazii lui îi rodea viermele neîncrederii. „Poate că sunt numai «vorbe» că dușmanul ar fi învins și nu se va mai ridica niciodată", scria Hans-Jürgen Harmann. „Ce să fac – sunt complet derutat. O să se termine oare războiul ăsta până la iarnă?"

Încrederea lui Hitler, în schimb, rămăsese nezdruncinată. Cu Leningradul încercuit și triumful armatelor germane din Ucraina, își asigurase flancurile și era gata să reia asaltul împotriva Moscovei. Într-un discurs ținut la 2 octombrie, descria marșul Wehrmachtului asupra capitalei sovietice drept „ultima bătălie de amploare a anului", care va „spulbera URSS". Helmuth von Moltke scria: „Dacă

nu învingem luna asta, nu mai învingem niciodată."[52] Era însă foarte târziu. Prețul victoriilor germane din alte zone fusese acela că rușii avuseseră timp să-și întărească liniile de apărare din fața Moscovei. Jukov, cel mai capabil comandant din subordinea lui Stalin, fusese dat afară din funcția de șef al Marelui Stat-Major pe 29 iulie fiindcă ceruse insistent evacuarea Kievului; ulterior, el a devenit comandantul Frontului de Rezervă, calitate în care a devenit repede indispensabil și a reușit să obțină permisiunea de a organiza apărarea Leningradului. Acum era chemat să coordoneze misiunea de salvare a capitalei.

Șase armate germane – 1,9 milioane de oameni, 14 000 de tunuri, 1 000 de tancuri și 1 390 de avioane – au luat parte la Operațiunea *Taifun*, asaltul „decisiv" dat de Hitler asupra Moscovei. Acestea au mai atacat o dată, și încă o dată trupele sovietice au suferit pierderi uriașe: opt armate s-au clătinat sub ofensiva germană, multe unități au fost anihilate, multe altele au fost izolate. Maiorul Ivan Șabalin, un comisar politic care se zbătea să salveze un grup de soldați izolați de restul trupelor, scria în jurnalul său pe 13 octombrie, cu câteva zile înainte să moară: „E umezeală și frig și ne mișcăm îngrozitor de încet – toate vehiculele noastre sunt împotmolite pe drumurile noroioase… Peste cincizeci a trebuit să fie abandonate pe un teren care aducea a mlaștină; cam tot atâtea sunt înțepenite pe un câmp din apropiere. La ora 6, nemții au deschis focul asupra noastră – un bombardament continuu de artilerie, mortiere și mitraliere grele – și așa au ținut-o toată ziua… Nici nu știu de când n-am mai dormit ca lumea."[53] La 15 octombrie, tanchistul german Karl Fuchs scria în culmea fericirii: „De acum înainte, rezistența rusească va fi nesemnificativă – nu trebuie decât să ne continuăm drumul… Datoria noastră a fost să luptăm și să salvăm lumea de ciuma comunistă. Într-o bună zi, peste mulți ani, lumea va mulțumi germanilor și iubitului nostru Führer pentru victoriile de aici, din Rusia."[54]

Noroiul de care se plângea Ivan Șabalin dădea însă mai mult de furcă germanilor, care se chinuiau să înainteze, decât sovieticilor, care doar își apărau pozițiile. Ploile de toamnă fac parte din ciclul firesc al vremii din Rusia, însă cele care au început să cadă

la 8 octombrie 1941 i-au uimit pe comandanţii invincibilului Wehrmacht, lucru straniu, dat fiind că unii dintre ei mai luptaseră acolo între 1914 şi 1917. Într-o ţară atât de întinsă, cu drumuri atât de puţine şi de proaste – numai 64 000 km de macadam, mai puţin de 80 000 km de cale ferată – nu şi-au dat seama ce impact va avea vremea asupra mobilităţii. Avântul panzerelor a fost tăiat brusc, şenilele patinând, neputincioase, în mocirlă. Cei care se ocupau cu aprovizionarea se chinuiau să transporte hrană şi muniţie cale de sute de kilometri, pe o vreme care se înrăutăţea de la o zi la alta.

Sovieticilor le veneau întăriri din Est, căci agentul lui Stalin la Tokio, Richard Sorge, izbutise să-l convingă că japonezii nu vor ataca în Siberia. Ploile au devenit mai abundente şi, curând, s-a lăsat frigul. „Lapoviţa şi ninsoarea nu mai contenesc", se plângea un preot militar german, Ernst Tewes. „Soldaţii noştri suferă – vehiculele nu sunt acoperite corespunzător, iar îmbrăcămintea de iarnă încă nu a sosit. Ne chinuim să înaintăm pe drumuri îngrozitoare." Soldatul Heinrich Haape se văita cât de greu le era să ţină în mişcare căruţele cu provizii: „Oamenii trăgeau şi împingeau, caii asudau şi se încordau – uneori, eram atât de obosiţi, încât trebuia să luăm o pauză de zece minute. După care ne întorceam la treabă, cu noroiul negru până la genunchi – făceam orice, numai să ţinem roţile în mişcare."[55]

Aproape că nu a fost soldat, din ambele tabere, care să nu fi trecut în zilele acelea prin situaţii ieşite din comun. Nikolai Redkin, un infanterist de 35 de ani, îi scria soţiei la 23 octombrie: „Bună, Zoia! Abia am scăpat cu viaţă din ultima bătălie. Şansele mele de supravieţuire erau de una la o sută, dar am scăpat... Imaginează-ţi un grup de soldaţi înconjuraţi din toate părţile de tancuri inamice şi înghesuiţi pe un mal de râu lat de 70 de metri. Nu aveam de ales – săream în râu sau muream. Eu am sărit şi am înotat. Dar malul a rămas sub tirul intens al duşmanului. A trebuit să stau în apa rece ca gheaţa vreme de trei ore, complet amorţit. Când s-a lăsat întunericul, tancurile nemţeşti s-au retras, iar eu am fost luat de nişte ţărani. M-au dezgheţat şi m-au îngrijit. Mi-a luat zece zile încheiate să ajung din spatele liniilor inamice la liniile noastre.

Acum sunt iarăşi cu unitatea mea şi gata de luptă. O să ne odihnim puţin, după care ne întoarcem în bătălie. Blestemaţi să fim dacă nu îi băgăm pe nemţi în aceeaşi scăldătoare. O să-i facem să se scalde în zăpadă până mor."[56] Dorinţa lui Redkin s-a îndeplinit în cele din urmă, dar el n-a mai apucat să o vadă: doi ani şi jumătate mai târziu, a fost ucis în apropiere de Smolensk.

Trupele germane depindeau de vreme. Chirurgul militar Ernst Emmerich scria: „Roata din spate a unui vehicul tras de cai, dintr-un convoi lung de un kilometru şi jumătate, alunecă în craterul adânc făcut de un obuz şi ascuns de o băltoacă. Roata se rupe. Axul se ridică în aer. Caii, smuciţi brusc, tresar şi dau din copite. Urmele se despart. Un vehicul din spate încearcă să ocolească prin stânga, dar nu reuşeşte să iasă complet din făgaşe. Roata din dreapta spate a celui de-al doilea vehicul se agaţă de roata din stânga spate a primului. Caii se cabrează şi încep să azvârle din copite în toate direcţiile. Nu se mai poate merge nici înainte, nici înapoi. Un camion folosit la transportul muniţiei, care se întoarce gol de pe front, încearcă să depăşească toată această harababură. Alunecă încet în şanţ şi se înţepeneşte. Toată lumea se molipseşte de o furie incontrolabilă. Toată lumea strigă la toată lumea. Oameni transpiraţi, înjurând şi plini de noroi, încep să dea în caii asudaţi, tremurând şi acoperiţi cu noroi, care deja spumegă... Scena aceasta se repetă de o sută de ori pe zi."[57]

Pe 30 octombrie, generalul-colonel Erich Hoepner, comandantul unei mari formaţiuni de panzere, scria în culmea disperării: „Drumurile s-au transformat în mlaştini – totul stă pe loc. Tancurile nu se pot mişca. Nu ni se mai poate aduce combustibil, ploaia deasă şi ceaţa fac paraşutările aproape imposibile." Şi adăuga: „Doamne Dumnezeule, dă-ne paisprezece zile de ger. Şi-atunci încercuim Moscova!"[58] Rugăciunea lui Hoepner avea să-şi afle foarte curând răspuns – un ger care a durat mult mai mult de două săptămâni. Venirea gerului şi a zăpezilor abundente a fost însă în dezavantajul Wehrmachtului şi în avantajul duşmanilor săi. Lubrifiantul folosit de germani la vehicule şi arme a îngheţat, iar în scurtă vreme, şi soldaţii. Ruşii, în schimb, erau bine echipaţi şi continuau să lupte.

A doua săptămână din octombrie 1941 a fost considerată ulterior drept perioada decisivă a crizei. Jukov a fost chemat la Kremlin. L-a găsit pe Stalin bolnav de gripă, stând în picioare dinaintea unei hărţi a frontului, plângându-se amarnic de lipsa unor informaţii de încredere. Generalul rus a înaintat până la aşa-numita linie de apărare Mojaisk, unde a găsit îngrozit nişte breşe enorme, care nu aşteptau decât asaltul germanilor. „În esenţă", a spus el mai târziu, „toate drumurile către Moscova erau deschise. Trupele noastre nu ar fi putut opri inamicul."[59] Jukov i-a telefonat lui Stalin pentru a-i da raportul. A recunoscut că, în eventualitatea unui atac inamic în forţă, soarta capitalei era pecetluită. Bună parte din aparatul birocratic stalinist dimpreună cu misiunile diplomatice au fost evacuate din Moscova şi mutate la Kuibîşev, un oraş situat la 800 km mai la est. Beria a executat în grabă o mulţime de „elemente disidente" aflate în închisorile lui. Din lotul de 157 de deţinuţi executaţi în 3 octombrie făceau parte şi câteva femei: Olga Kameneva, sora lui Troţki şi văduva lui Lev Kamenev, o celebră victimă a epurărilor; maiorul de aviaţie Maria Nesterenko, în vârstă de 31 de ani; Aleksandra Fibici-Savcenko, de 40 de ani, soţia unui ofiţer superior de artilerie. Principalele instalaţii şi fabrici din capitală erau gata de demolare. Un sfert de milion de oameni, majoritatea femei, au fost trimişi în suburbii să sape tranşee antitanc. Panica se reflecta în jefuirea pe scară largă a magazinelor. Beria s-a pus la adăpost, plecând într-o vizită în Caucaz. Dictatorul însuşi era pe picior de plecare.

Cu toate acestea, în seara zilei de 18 octombrie, Stalin s-a răzgândit brusc. Nu a mai părăsit Moscova, şi-a mutat temporar biroul la cartierul general al Apărării Antiaeriene din strada Kirov şi a declarat oraşul fortăreaţă. Pe străzi, ordinea a fost restabilită prin instituirea stării de asediu şi a obişnuitelor sancţiuni brutale. La 7 noiembrie, într-o magistrală lovitură de propagandă, trupele aflate în drum spre front au fost direcţionate spre capitală, traversând-o în cadrul tradiţionalei parade de ziua Revoluţiei bolşevice. Noaptea a căzut prima zăpadă abundentă din iarna aceea. Trupele germane, ale căror mişcări erau îngreunate de vreme, nu aveau masa critică necesară lansării atacului final; au rămas

în afara oraşului, suferind repede de privaţiuni tot mai severe. Halder şi Bock au insistat ca oraşul să fie atacat din nou. S-a mai câştigat teren, trupele din avangardă au ocupat câteva depouri de tramvai din afara Moscovei, în timp ce oraşul era bombardat de aviaţie şi artilerie.

Unii ruşi au fost sincer impresionaţi de faptul că Stalin a făcut apel la măsuri disperate în împrejurări disperate. Un muncitor din industria maselor plastice spunea: „Conducătorul nu a tăcut în privinţa faptului că trupele noastre au fost silite să se retragă. Nu ascunde greutăţile pe care le va avea de înfruntat poporul. După cuvântarea lui, vreau să muncesc şi mai mult. Ea m-a mobilizat în vederea săvârşirii unor fapte măreţe."[60] Nu lipseau însă nici scepticii. Ar fi o greşeală să exagerăm încrederea şi unitatea ruşilor din iarna lui 1941. Un inginer moscovit spunea: „Toată vorbăria asta despre mobilizarea poporului şi organizarea apărării civile nu arată decât că situaţia de pe front e fără speranţă. Este clar că nemţii vor lua curând Moscova şi că regimul sovietic nu va rezista." Cuvintele lui erau un ecou al disperării care îi cuprinsese şi pe unii britanici în 1940. Mai la sud, în provincia Kursk, o femeie spunea: „Împuşcaţi-mă dacă vreţi, dar eu nu sap tranşee. Singurii care au nevoie de tranşee sunt comuniştii şi evreii. Să şi le sape singuri. Puterea voastră se apropie de sfârşit şi noi n-avem de gând să muncim pentru voi."[61]

Dar printre atâţia tovarăşi reticenţi, o mână de patrioţi şi luptători a izbutit să reziste şi să-i respingă pe invadatori. La finele lui noiembrie, germanii îşi pierduseră avântul. „Führerul însuşi a preluat comanda", scria Kurt Grumann, „dar trupele se mişcă de colo, colo de parcă ar fi condamnate. Soldaţii noştri izbesc pământul îngheţat, dar până şi cele mai puternice lovituri nu eliberează decât atâta ţărână câtă ai aduna sub unghii. Puterile ne scad pe zi ce trece."[62] Generalul de intendenţă Eduard Wagner spunea: „Suntem la capătul puterilor – şi ca oameni, şi ca echipament." Criza de combustibil era atât de gravă, încât marina militară era practic paralizată. Sistemul de aprovizionare al armatei se străduia să susţină avangarda de la depozitele din Smolensk, aflate la 480 km de Moscova. În cercurile oficiale

circula o glumă sinistră: „Datorită marelui ei succes, campania din Est s-a prelungit cu o lună."[63]

La 28 noiembrie, la o consfătuire a industriaşilor organizată la Berlin şi prezidată de Fritz Todt, ministrul înzestrării cu armament, se trăgea o concluzie zguduitoare: războiul împotriva Rusiei nu mai putea fi câştigat. Nereuşind să-şi adjudece o victorie rapidă, Germania nu avea resursele necesare să susţină un război prelungit. A doua zi, Todt şi şeful producţiei de tancuri, Walter Rohland, s-au întâlnit cu Hitler, prilej pentru Rohland să afirme că, după intrarea în război a Statelor Unite ale Americii, Germania nu va putea să egaleze forţa industrială a Aliaţilor. Nazist înfocat, Todt a spus totuşi că „acest război nu mai poate fi câştigat prin mijloace militare". Hitler l-a întrebat: „Atunci, cum să închei acest război?" Todt i-a răspuns că finalul nu putea fi decât politic. Hitler a respins raţionamentul ministrului, alegând să se convingă dacă iminenta intrare a Japoniei în Axă va înclina balanţa în favoarea Germaniei. În jurnalul pe noiembrie al şefului de stat-major Franz Halder se consemnează însă alte comentarii făcute de Hitler, potrivit cărora nici el nu credea în triumful absolut. Până la finalul conflictului, responsabilii cu planificarea economică şi industrială şi-au îndeplinit misiunea ştiind că Germania nu va reuşi să obţină succesul strategic dorit. În decembrie 1941, ei au elaborat un plan intitulat „Condiţiile de bază ale victoriei". În document se arăta că, în următorii doi ani, Reichul trebuia să investească în producţia de armanent echivalentul a 150 de miliarde de dolari, sumă care depăşea cheltuielile făcute de Germania cu armamentul pe toată durata conflictului. În ciuda curajului dovedit de Wehrmacht, Germaniei îi lipseau mijloacele care s-o ajute să câştige războiul. Ea putea cel mult să spere că îşi va convinge inamicii să negocieze, împreună sau separat.

Aveau să treacă încă multe luni până când Aliaţii vor observa că roata s-a întors în favoarea lor. În 1942, forţele Axei se vor mai bucura de succese răsunătoare, dar rămâne o realitate istorică importantă faptul că înalţi funcţionari ai celui de-al Treilea Reich ştiau încă din decembrie 1941 că victoria pe câmpul

de luptă devenise imposibilă din pricină că Rusia nu fusese înfrântă. Ulterior, unii aveau să mai spere că Germania va izbuti să negocieze o pace acceptabilă, dar ei, poate şi Hitler însuşi în adâncurile minţii lui, ştiau că momentul strategic decisiv trecuse. Generalul Alfred Jodl, cel mai apropiat şi mai credincios sfătuitor al Führerului, afirma în 1945 că stăpânul lui înţelesese încă din decembrie 1941 că „victoria nu mai putea fi obţinută". Asta nu înseamnă, fireşte, că Hitler se împăcase cu ideea înfrângerii. Anticipa doar un război de durată, care avea să scoată la iveală divergenţele fundamentale dintre Uniunea Sovietică şi democraţiile occidentale. Nădăjduia să obţină destule succese pe câmpul de luptă pentru a-şi obliga duşmanii să cadă la o înţelegere şi s-a agăţat de această speranţă până în aprilie 1945. Cum şi puterile occidentale, şi Rusia sufereau de teama morbidă şi persistentă că celălalt va încerca să încheie o pace separată, pariul lui Hitler era mai puţin hazardat decât ar putea să pară acum. Doar timpul va dovedi că lupta era menită să se ducă până la sfârşit; că ruptura dintre Occident şi Uniunea Sovietică, pe care el o anticipase, se va produce într-adevăr, însă prea târziu pentru a mai salva Reichul.

Capitolul 7

Moscova salvată, Leningradul înfometat

Cei care au luptat în acest război au considerat că momentul de cotitură din desfăşurarea lui s-a produs la sfârşitul anului 1942, când ofensiva japoneză din Pacific a fost oprită, iar steaua germană a apus la Stalingrad şi în Africa de Nord. Cu luni înaintea acestor evenimente, naţiunile aliate au înghiţit aproape numai veşti proaste, care n-au încetat să vină odată cu intrarea în război a SUA. Konstantin Rokossovski, cel mai atrăgător, dar şi cel mai grozav dintre generalii lui Stalin, era în fruntea Armatei a XVI-a, la nord de Moscova. La mijlocul lui noiembrie, el îi spunea unui reporter: „Curând, nemţii vor începe să obosească şi va veni vremea – vom ajunge la Berlin."[1] Această ultimă afirmaţie părea a avea un caracter profetic, însă, la momentul respectiv, puţină lume înţelegea gravitatea situaţiei în care se găsea Wehrmachtul în URSS, faptul că unii dintre cei mai apropiaţi consilieri ai lui Hitler erau deja convinşi că încercarea lui de a obţine dominaţia mondială era sortită eşecului.

Trupele germane îşi continuau ofensiva la nord şi sud de Moscova, dar erau în pierdere de viteză. La 17 noiembrie, o divizie a Wehrmachtului se împrăştia şi fugea din faţa unui nou model de tanc sovietic, T-34. Ruşii desfăşurau forţe proaspete; invadatorii rămâneau, încet, încet, fără blindate, combustibil, oameni şi încredere. Un tânăr ofiţer SS scria: „Astfel ne apropiem pas cu pas de ţinta noastră finală, Moscova. E un frig cumplit... Ca să pornim motoarele [vehiculelor], trebuie să le încălzim aprinzând focuri sub baia de ulei. Combustibilul e pe jumătate îngheţat, uleiul

de motor e gros şi nu avem antigel... Expunerea continuă la frig le diminuează soldaţilor şi ultimele rămăşiţe de putere... Armele automate... sunt deseori inutilizabile din cauza chiulaselor care nu se mai mişcă."[2] Scuipatul câte unui soldat îngheţa înainte să atingă pământul. Un sigur regiment a raportat 315 cazuri de degerături. La 3 decembrie, Hoepner, aflat la comanda Grupului 4 Panzere, raporta: „Capacitatea de luptă ofensivă a trupelor *s-a epuizat*. Motive: oboseală extremă, fizică şi morală, pierderea unui număr mare de comandanţi, echipament de iarnă inadecvat... Recomand Înaltului Comandament să ia în considerare o retragere."

Germanii se aruncau iar şi iar asupra poziţiilor ocupate de ruşi, fiind respinşi de fiecare dată. Gheorghi Osadcinski a zărit un grup de tancuri germane şi pe infanteriştii care îl însoţeau, învârtindu-se derutaţi înaintea unui rambleu de cale ferată pe care nu îl puteau traversa, în timp ce armele ruseşti făceau prăpăd. Tancurile luau foc unul după altul, iar supravieţuitorii începeau să se retragă. A văzut un soldat german care bâjbâia în patru labe prin zăpadă, în timp ce camarazii lui se grăbeau să ajungă înapoi la liniile lor. „Am avut cu toţii un sentiment de uşurare, de bucurie", scria Osadcinski. „Acum, nemţii nu ne mai păreau atât de înfricoşători – puteau fi bătuţi."[3] Tacticile ruseşti erau încă de o stângăcie criminală, bazându-se pe atacurile frontale cerute personal de Stalin. Un astfel de atac, împotriva flancului Armatei a IX-a germane, s-a soldat cu moartea a 2 000 de soldaţi şi cai dintr-o divizie de cavalerie. Conducerea tactică era deficitară, iar trupele, slab instruite. Rokossovski a respins cu brutalitate insistenţele lui Jukov ca trupele să nu dea niciun pas înapoi, cum cerea Kremlinul. Sângele rusesc se scurgea în zăpadă în cantităţi inimaginabile.

Şi totuşi comandanţii trupelor germane continuau să-şi subestimeze adversarul. Într-un raport din 4 decembrie al serviciului de informaţii militare se arăta că, „în prezent, fără rezerve semnificative, inamicul aflat în faţa Grupului de Armate Centru nu este capabil să lanseze o contraofensivă". Germanii nu ştiau că Jukov primise întăriri – nouă armate, adică 27 de divizii nou-nouţe; se formaseră şi noi unităţi de cavalerie, care puteau să răzbească prin zăpadă acolo unde vehiculele erau silite să se oprească. Invadatorii erau la numai

40 km de Kremlin, avangarda aflându-se la 15 km de suburbiile capitalei. Dar, după ce suferiseră pierderi grele – 200 000 de morţi de la începerea Operaţiunii *Taifun* – germanii nu mai aveau forţa necesară să-şi atingă obiectivul.

La 5 decembrie, ruşii au lansat un atac masiv, care i-a găsit pe germani aproape literalmente îngheţaţi pe poziţii. Stavka aşteptase ajutorul Generalului Iarnă. Temperatura a coborât sub minus 30 de grade Celsius, astfel încât lubrifiantul germanilor a îngheţat, în vreme ce tancurile şi armele ruşilor continuau să funcţioneze. Tancul T-34 avea un dispozitiv de pornire cu aer comprimat, imun la ger. Un infanterist pe nume Albrecht Linsen descrie uluit reacţia unităţii lui la atacul sovieticilor: „Din furtuna de zăpadă fugeau înapoi soldaţi, împrăştiindu-se în toate direcţiile, ca o turmă de animale înfricoşate. În calea acestei mase disperate de oameni s-a aşezat, de unul singur, un ofiţer; a gesticulat, a încercat să-şi scoată pistolul, după care i-a lăsat pur şi simplu să treacă. Comandantul plutonului nostru nu a făcut nicio încercare de a-i opri. Am ezitat, întrebându-mă ce să fac, apoi ceva a explodat lângă mine şi am simţit o durere chinuitoare în coapsa dreaptă... Mi-am zis: «O să mor la 21 de ani, aici, în zăpada de la porţile Moscovei.»"[4]

Ruşii au zdrobit unităţile germane mai avansate, aflate la nord şi la sud de Moscova, apoi s-au îndreptat spre vest. Inimaginabilul devenise realitate: nebiruitul Wehrmacht bătea în retragere. „De câte ori părăsim un sat, îi dăm foc", scria locotenentul Gustav Schrodek. „E o formă primitivă de autoapărare, iar ruşii ne urăsc pentru asta. Dar tristul raţionament militar care stă la baza acesteia e foarte limpede – să lipsim inamicul de adăpost în faţa gerului cumplit."[5] Locotenentul Kurt Grumann scria dintr-un punct de prim-ajutor: „Azi au fost aduşi optzeci de oameni, jumătate dintre ei având degerături de gradul doi sau trei. Picioarele lor umflate sunt pline de băşici şi nu mai seamănă a membre, ci sunt o masă informă de carne. În unele cazuri s-a instalat deja gangrena. La ce bun toate astea?"[6] Multe tancuri şi vehicule au fost abandonate, îngropate în zăpadă şi gheaţă. „Năluca Marii Armate napoleoniene planează tot mai mult asupra noastră, ca un spirit malign", scria artileristul Josef Deck.

Vreme de zece zile, Wehrmachtul s-a retras şovăind pe o câmpie acoperită de zăpadă şi presărată cu cadavre ghemuite şi cu carcasele înnegrite ale vehiculelor abandonate. Majoritatea comandanţilor germani erau în favoarea unei retrageri masive. Hitler, cu o încăpăţânare egală cu a lui Stalin, cerea „rezistenţă fanatică". Generalul Walter Model, un nazist înflăcărat, a fost un adevărat erou, reuşind să stabilizeze frontul. Stalin, ignorând sfaturile lui Jukov, a insistat ca operaţiunile să fie extinse. La 5 ianuarie, a ordonat o contraofensivă pe toată lungimea frontului. Urmând încă o dată pilda lui Hitler, prin faptul că a nesocotit un bun prilej de a-şi concentra forţele împotriva punctului slab din defensiva inamică, Stalin a irosit posibilitatea de a obţine o mare victorie. Mai târziu, Rokossovski avea să facă un adevărat inventar al greşelilor comise, al şanselor risipite. Germanii continuau să reziste cu îndârjire, secerând zeci de mii de atacatori. Rezervele sovietice s-au epuizat curând, iar ofensiva ruşilor s-a oprit. Model a reuşit să recupereze o parte din terenul pierdut, iar speranţele lui Jukov că va putea să încercuiască Grupul de Armate Centru au fost zădărnicite. Realitatea era însă foarte limpede: invadatorii fuseseră împinşi înapoi pe o distanţă cuprinsă între 100 şi 250 km. Iar Moscova era în mâinile ruşilor.

Chiar în timp ce se hotăra soarta capitalei sovietice, ceva mai la vest se desfăşura o altă dramă, de o amploare comparabilă, dar implicând suferinţe umane infinit mai mari. În toamna lui 1941, forţele Axei au încercuit fosta capitală a Rusiei, Leningradul, venind dinspre nord-vest şi sud. Operaţiunea *Barbarossa* i-a convins pe finlandezi ca a venit momentul să răzbune înfrângerea din 1940, astfel că, în iunie 1941, armata reechipată de Hitler s-a alăturat ofensivei împotriva Uniunii Sovietice. Trupele au pornit din nordul Norvegiei, ocupând poziţii aflate la 48 km de Murmansk. Finlandezii nu erau câtuşi de puţin dornici să treacă dincolo de graniţa lor din 1939, însă, cu ajutorul lor, la 15 septembrie, germanii au desăvârşit încercuirea Leningradului. Asediul la care a fost supus oraşul – Sankt Petersburgul ţarilor, cu elegantele sale bulevarde, cu palatele în stil baroc şi promenadele de pe ţărmul

mării – s-a transformat într-o adevărată epopee, care a continuat vreme de peste doi ani. A fost un fapt unic din punctul de vedere al ororilor îndurate de locuitorii şi apărătorii oraşului, costând mai multe vieţi decât au pierdut Anglia şi America la un loc pe parcursul întregului conflict.

Înainte ca lupta să înceapă, comandanţii militari sovietici anticipaseră un atac direct. Zeci de mii de civili au săpat şanţuri de apărare sub tirul neîntrerupt al artileriei duşmane; proiectilele cădeau asupra lor „metodic, precis", cum se exprima un veteran. „Soldaţii noştri ieşeau în fugă din adăposturi, înhăţând tineri şi femei, trăgându-i din drum şi din linia de tragere... A căzut un proiectil incendiar. O cireadă de vite, speriate de asfaltul în flăcări, a pornit într-o goană nebună, ridicând un nor imens de praf. Apoi, animalele îngrozite s-au repezit drept spre un câmp de mine."[7] O parte dintre copii au fost evacuaţi tardiv din oraş – direct în calea trupelor germane. Peste 2 000 au pierit la Lîcikovo, în urma unui atac al Luftwaffe asupra unui tren de refugiaţi.

Pe bătrânul general bolşevic Kliment Voroşilov, însărcinat cu apărarea Leningradului, nu îl recomanda decât loialitatea faţă de Stalin; îi dispreţuia pe soldaţii de carieră şi nu înţelegea nimic din ştiinţa militară. Moscova a trimis spre Leningrad un mare convoi cu alimente, dar Voroşilov a decis că recunoaşterea necesităţii lui ar fi fost un act de defetism. A îndreptat convoiul în altă direcţie şi a lansat împotriva germanilor atacuri improvizate, care n-au făcut altceva decât să producă un carnaj. Locotenentul Iuşkevici scria disperat în jurnalul său pentru ultima oară înainte de a fi ucis: „Soldaţii noştri nu primesc decât arme vechi şi avem cumplit de puţine mitraliere. Nici grenade nu avem. Nu avem medici! Asta nu e o unitate militară – suntem pur şi simplu carne de tun!" Îşi descria soldaţii ca fiind „vânaţi prin pădure ca animalele... Necontenite focuri de armă – panzere peste tot."[8]

La 8 septembrie, încercuirea Leningradului era încheiată şi a început asediul propriu-zis. A doua zi, Stalin l-a trimis pe Jukov să-l înlocuiască pe Voroşilov. La sosirea lui neaşteptată cu un avion uşor, i s-a jucat o mică farsă: vreme de 15 minute, gărzile

de la cartierul general al *frontului** de lângă Institutul Smolnîi nu l-au lăsat să intre pe motiv că nu avea permis. „Mă rog, aşa e în armată", a spus Jukov mai târziu, ridicând din umeri, dar probabil că, în momentul respectiv, a dat un răspuns mai puţin filosofic. Întors la Moscova tot pe calea aerului, Voroşilov a avut îndrăzneala să-l acuze pe Stalin în faţă: „Numai tu eşti de vină pentru toate astea! Tu ai anihilat Vechea Gardă din armată; ai pus să fie omorâţi cei mai buni generali!"[9] Când Stalin a protestat, bătrânul revoluţionar a înşfăcat o tavă de argint, pe care era un purcel de lapte fript, şi a izbit-o de masă. A avut noroc că nu a ajuns în faţa plutonului de execuţie.

Jukov a reorganizat apărarea Leningradului, contramandând ordinul lui Voroşilov de a scufunda ce mai rămăsese din Flota Balticii; în anii care au urmat, tunurile navelor aflate atunci în portul Leningrad s-au dovedit de o importanţă vitală pentru forţele terestre. Generalul a lansat o serie de atacuri împotriva liniilor germane, care au atins intensitatea maximă pe 17 septembrie, au costat mii de vieţi şi au eşuat sub focul devastator al artileriei inamice. Un ofiţer de marină, Nikolai Vavin, descria o încercare de a trimite întăriri spre fortăreaţa aflată pe insula Oreşek de pe lacul Ladoga: „Băieţii noştri n-au avut absolut nicio şansă. Nemţii ne-au zărit imediat din aer şi totul s-a transformat într-o execuţie în masă. Din grupul meu de două sute de oameni, numai paisprezece au ajuns la ţărm."[10] Pus în faţa unor proteste ale ofiţerilor, care reclamau inutilitatea unor astfel de încercări, mai ales a acţiunilor pornite dinspre capul de pod Nevski de pe malul răsăritean al Nevei, Jukov a rămas de neclintit: „Am spus să atacaţi!" Pierderile au crescut într-un ritm vertiginos, în condiţiile în care răniţii aproape că nu aveau unde să fie îngrijiţi. Jukov a plasat unităţi de blocare – *zagrad otriadî* – în spatele frontului, cu misiunea de a-i împuşca pe soldaţii sovietici care încercau să fugă, practică pe care Armata Roşie a ajuns să o instituţionalizeze. Propaganda pe care germanii o făceau prin intermediul megafoanelor îi lua în

* În text, cuvântul „front" scris cu litere cursive este folosit cu sensul din jargonul Armatei Roşii, adică „grup de armate".

derâdere pe năpăstuiţii atacatori: „E timpul să vă adunaţi iarăşi la punctele de exterminare – o să vă îngropăm pe malurile Nevei." Apoi se deschidea iarăşi focul asupra soldaţilor sovietici, care se agitau neputincioşi în poziţiile lor.

Săptămâni întregi, ruşii nici nu au bănuit că germanii nu aveau nicio intenţie să lanseze un atac terestru împotriva Leningradului şi nici măcar să-i accepte capitularea. În ochii lui Stalin, Jukov a căpătat faima de salvator al oraşului, o faimă născută din neînţelegerea situaţiei reale, aceea că Leningradul nu fusese niciodată ţinta unui atac masiv. Într-o clipă de nălucire, ofiţerii de stat-major de la Berlin au discutat despre posibilitatea săvârşirii unui gest propagandistic, acela de a solicita SUA să-i accepte pe cei 2,5 milioane de locuitori ai capitalei lui Petru cel Mare în calitate de refugiaţi. Hitler, în schimb, şi-a pus în minte să-i înfometeze. Profesorul Ernst Ziegelmeyer, de la Institutul de Nutriţie din München – unul dintre mulţii oameni de ştiinţă care au dat sfaturi diabolice naziştilor – a fost consultat în privinţa aspectelor practice. Profesorul a confirmat faptul că nu era nevoie de nicio luptă; ruşilor avea să le fie imposibil să asigure cetăţenilor aflaţi sub asediu mai mult de 250 g de pâine pe zi, raţie cu care un om nu putea trăi prea mult: „Nu merită să riscăm viaţa soldaţilor noştri. Leningrădenii vor muri oricum. Este esenţial să nu lăsăm pe nimeni să treacă de liniile noastre. Cu cât vor rămâne mai mulţi acolo, cu atât vor muri mai repede, după care vom putea să intrăm în oraş nestingheriţi şi fără să fi pierdut un singur soldat german."[11]

Hitler declara: „Petersburgul – cuibul otrăvit din care, atâta vreme, veninul asiatic s-a scurs în Baltica – trebuie să dispară de pe faţa pământului. Oraşul este deja izolat. Nu ne mai rămâne decât să-l bombardăm, să-i compromitem sursele de apă şi energie şi apoi să refuzăm populaţiei tot ceea ce îi trebuie ca să supravieţuiască." Primul atac important lansat de Luftwaffe asupra Leningradului a distrus depozitele Badaev, în care se aflau majoritatea rezervelor de hrană ale oraşului; zahărul topit curgea pe drumul din apropiere, iar focurile au continuat să ardă zile întregi. Leningrădenii au înţeles repede ce îi aştepta. O femeie, pe nume Elena Skriabina, nota în jurnal: „Ne îndreptăm cu paşi repezi spre cea

mai cumplită oroare... Un singur gând ne munceşte pe toţi: de unde să facem rost de ceva de mâncare, ca să nu murim de foame. Ne-am întors în vremurile preistorice. Viaţa s-a redus la un singur lucru – procurarea hranei."[12]

Lazar Brontman, corespondent al ziarului *Pravda*, descria în jurnalul său cum făceau oamenii supă şi pâine din iarbă. Odată ce această practică a fost acceptată ca normă, spunea el, „turtele de iarbă au început să fie vândute la piaţă"[13]. Un băţ de chibrit costa o rublă, fapt ce i-a făcut pe mulţi să-şi aprindă focul cu ajutorul unei lupe ţinute în soare. Unul dintre prietenii scriitori ai lui Brontman, un individ excentric, n-a vrut să renunţe în ruptul capului la animalul său de companie, acesta fiind „probabil singurul câine rămas în viaţă la Leningrad". Unicul mijloc de transport la îndemâna civililor era bicicleta. Cum aprovizionarea cu apă depindea de hidranţi, femeile îşi spălau rufele direct în stradă, în timp ce vehiculele militare se strecurau printre ele. Fiecare peticel de pământ neocupat a fost cultivat cu legume, iar fiecare parcelă a fost marcată cu numele proprietarului. Combustibilul era în cantităţi infime, oraşul fiind împresurat înainte ca locuitorii să apuce să facă obişnuitul pelerinaj anual spre pădurile învecinate, de unde adunau lemne de foc.

Germanii şi-au trimis tancurile să sprijine operaţiunile din sud. Asediatorii, mult mai puţin numeroşi decât trupele ruseşti care apărau oraşul, şi-au făcut buncăre şi cuiburi de mitralieră şi s-au pregătit să petreacă iarna acolo. Orice mişcare în direcţia poziţiilor lor, indiferent că era vorba despre soldaţi care atacau sau despre civili care fugeau, era întâmpinată cu tiruri nimicitoare de artilerie, mortiere şi mitraliere. Căpitanul Vasili Horoşavin, în vârstă de 36 de ani, care comanda o baterie de artilerie, îi scria soţiei pe 25 octombrie: „Am primit o scrisoare de la tine şi nu pot să-ţi spun ce bucurie am simţit. Astăzi e a şasea zi pe care o petrec în pivniţa atelierului unui pietrar, unde poţi ajunge numai târâş. Stau aici şi direcţionez tirul, în vreme ce în jurul meu explodează mine şi proiectile, zguduind pământul. E imposibil să ieşi după apă. Ceaiul fierbinte e marele nostru lux, iar raţiile ne sunt aduse noaptea. Ieri, a explodat un proiectil între mine şi un

cercetaş, sfâşiindu-mi partea de jos a paltonului. Am scăpat nevătămat, doar la cap am fost lovit de cutia măştii de gaze."[14] Trei luni mai târziu, Horoşavin n-a mai avut acelaşi noroc, fiind ucis de o salvă trasă de inamic.

„Toţi soldaţii noştri arată ca nişte strigoi – slăbiţi peste măsură de foame şi frig", scria unul dintre ei, Stepan Kuzneţov. „Sunt în zdrenţe, murdari şi foarte, foarte înfometaţi."[15] Ulterior, prim-planul epopeii Leningradului s-a mutat dinspre câmpul de bătălie spre lupta pentru supravieţuire dusă şi pierdută de mulţi dintre locuitorii săi. Artileria germană bombarda oraşul zilnic, la ore când şansele de a prinde victimele nepregătite erau maxime: 8–12, 17–18, 20–21. Raţia de pâine a scăzut chiar sub nivelul estimat de diabolicul profesor Zigelmeyer ca necesar supravieţuirii: un minim de 100 de tone de provizii trebuia să ajungă zilnic în oraş pe gheaţa lacului Ladoga. Adeseori însă, ele erau insuficiente. La 30 noiembrie de pildă, în oraş au ajuns doar 61 de tone. S-a copt pâine din grâul mucegăit, recuperat de pe un vapor care se scufundase în port, din turte de seminţe de bumbac, din celuloză „comestibilă", din resturi de făină adunate din saci şi de pe podele, din ovăz furajer.

În octombrie şi noiembrie, condiţiile s-au înrăutăţit progresiv. Tunurile şi bombardierele germane loveau încontinuu străzile, şcolile, clădirile publice, spitalele. Pe nenumăraţi cetăţeni îi păştea inamiţia; au început să fiarbă tapetul de pe pereţi ca să extragă pasta din el, să gătească şi să mestece piele. Când scorbutul a devenit endemic, s-a preparat un extras din ace de pin, bogat în vitamina C. S-a generalizat furtul cartelelor de raţie – banii oricum nu mai foloseau la nimic. Din pieţele oraşului au dispărut porumbeii, care erau prinşi şi mâncaţi, la fel ciorile şi pescăruşii, apoi şobolanii şi animalele de companie. La una dintre şcolile de artă, bătrânul profesor Ian Şabolski a trimis după cea mai strălucită elevă a sa, o tânără de 18 ani pe nume Elena Martilla. „Lena", i-a spus, „lucrurile se înrăutăţesc pe zi ce trece. Nu cred că o să supravieţuiesc. Cineva trebuie totuşi să imortalizeze ce se întâmplă acum. Tu eşti portretistă, desenează chipurile leningrădenilor sub asediu – imagini oneste, care să arate cât de mult suferă ei în aceste împrejurări diabolice. Trebuie ca totul să rămână în memoria

umanităţii. Generaţiile viitoare trebuie prevenite în legătură cu ororile absolute ale războiului."[16]

După această discuţie, Elena Martilla a bătut străzile oraşului, schiţând, atât cât îi permiteau frigul şi propria slăbiciune, chipuri alungite, trase, supte de foamete şi lipsuri, aşa cum nicio altă civilizaţie europeană modernă nu mai văzuse la o asemenea scară. A observat că mulţi adulţi reacţionau închizându-se în sine, suprimându-şi emoţiile, devenind pasivi, retraşi, purtându-se ca nişte somnambuli. Copiii, în schimb, deveniseră nefiresc de vioi. Un băieţel a făcut un comentariu foarte viu şi spiritual despre un atac al Luftwaffe, spre groaza adulţilor aflaţi cu el în adăpost. Iată ce scrie Martilla: „Băieţelul acela parcă îmbătrânise cincizeci de ani în tot atâtea zile – avea chipul unui bătrân, iar, prin această maturizare nefirească, am simţit că fusese jefuit de inocenţa copilăriei. Era înfiorător să-i vezi curiozitatea firească în legătură cu monstruoasa maşinărie de război... M-am uitat mai bine în ochii lui şi am văzut acolo o înţelepciune tulburătoare. Ce am zărit în acea clipă m-a zguduit profund: mi-am dat seama că un copilaş poate să arate ca un bătrân înţelept. În mijlocul atâtor suferinţe cumplite, pentru scurtă vreme, se deşteptase la viaţă ceva extraordinar."[17]

Majoritatea leningrădenilor, lipsiţi de electricitate, încălzire, lumină şi un loc de muncă, parcă hibernau printre mormanele de zăpadă şi moloz; ritmul vieţii lor şi procesele metabolice au încetinit, estompându-se asemenea sunetului tot mai stins al unui vechi gramofon. În blocul în care locuia Svetlana Magaeva, o bătrână pe nume Kamilla şi-a pierdut treptat puterile, în ciuda eforturilor vecinilor care îi puneau mobila pe foc ca să o ţină în viaţă. Într-o dimineaţă, bătrâna s-a ridicat brusc din pat şi s-a apucat să scotocească febril după mâncare prin toate dulapurile şi colţişoarele. Furioasă că nu găseşte nimic, a scos farfuriile din bufet şi le-a trântit de podea, una câte una. Apoi s-a lăsat în patru labe şi a scormonit printre cioburi, după firimituri de pâine. Curând după acest episod, Kamilla a murit[18].

În decembrie, temperaturile au scăzut sub –30 de grade Celsius, iar foametea ucidea zeci de mii de oameni. Raţia de pâine s-a redus la 125 de grame. Unii au continuat să lucreze mecanic. La

Institutul Zoologic, expertul în insecte Axel Reichardt, în vârstă de 50 de ani, lucra la opera sa de căpătâi, *Fauna Uniunii Sovietice*, până într-o bună zi, când a fost găsit mort pe o saltea din biroul lui. Saşa Abramov, actor la Teatrul de Revistă, ai cărui artişti abia mai reuşeau să urce pe scenă din pricina slăbiciunii, a decedat într-o pauză, îmbrăcat în costumul unuia dintre cei trei muschetari ai lui Dumas. Elena Skriabina nota: „Oamenii sunt atât de slăbiţi de foame, încât moartea îi lasă complet indiferenţi; se sting de parcă ar cădea într-un somn. Cei pe jumătate morţi, care încă se mişcă de colo, colo, nici nu îi mai iau în seamă."[19] Cadavrele îngheţate zăceau pe străzi până ce erau adunate grămadă în sănii şi aruncate în craterele făcute de bombe. Serviciile de informaţii germane, care urmăreau agonia oraşului cu o fascinaţie rece, au calculat că, în trei luni, muriseră 200 000 de oameni.

Suferinţa i-a ocolit însă în bună măsură pe cei privilegiaţi. Jukov a fost chemat la Moscova când a devenit limpede că nu va mai avea loc nicio bătălie, lăsând oraşul în mâinile reprezentanţilor partidului, care au mâncat bine pe toată durata asediului. Una dintre caracteristicile războiului din Rusia a fost aceea că privilegiile şi corupţia au continuat să existe, chiar în timp ce zeci de milioane de oameni mureau de foame. O parte dintre funcţionarii de stat au fost evacuaţi pe calea aerului, la fel şi cel mai celebru locuitor al oraşului, compozitorul Dmitri Şostakovici, care a terminat la Kuibîşev Simfonia a VII-a, „Leningrad", devenită simbol al asediului. Demnitarii care au rămas în oraş nu au dus lipsă de pâine, zahăr, chiftele şi alte preparate, disponibile la o cantină a Institutului Smolnîi, tot ei având acces la o sală de cinema privată, bine încălzită. Circulau multe zvonuri despre cinismul neruşinat şi privilegiile membrilor de partid. Un pamfletar anonim, care se iscălea „Rebelul", a tipărit o foaie care a fost găsită pe stradă: „Cetăţeni, jos cu regimul care ne lasă să murim de foame! Suntem jefuiţi de ticăloşii care ne înşală, care îşi fac rezerve de alimente şi ne lasă pe noi flămânzi. Să mergem la autorităţile raionale şi să cerem pâine. Jos cu conducătorii noştri!" Cei de la NKVD s-au dat de ceasul morţii să-l găsească pe „Rebel", iar în decembrie 1942 au reuşit să smulgă o mărturisire de la un muncitor de 50 de

ani pe nume Serghei Lujkov, care a fost trimis, inevitabil, în faţa plutonului de execuţie.

La finele lui 1941, gheaţa care acoperea lacul Ladoga a creat o legătură mai trainică cu lumea din exterior – legendara autostradă de gheaţă cu şase benzi, operă a 30 000 de muncitori civili. Patru mii de camioane au început să circule curând pe acest „Drum al Vieţii", însă puţine dintre proviziile care soseau – iniţial, 700 de tone pe zi – ajungeau la cetăţenii de rând. La ordinele lui Stalin, a fost lansat un nou atac menit să rupă încercuirea, însă şi acesta a eşuat, soldându-se cu obişnuitele pierderi grele. Nikolai Nikulin, un radiotelegrafist de pe frontul de la Volhov, situat în estul oraşului, scria: „Am aflat ce înseamnă cu adevărat războiul. Într-o noapte liniştită, stăteam în adăpostul meu îngheţat, neputând dormi din cauza frigului, scărpinându-mă peste tot din cauza păduchilor, plângând de epuizare şi tristeţe... Într-un buncăr nemţesc gol, am mai găsit câţiva cartofi îngheţaţi şi tari ca piatra, am aprins un foc şi i-am fiert în cască. Cu stomacul plin, parcă am mai prins inimă. După noaptea aceea, am început să mă schimb, să-mi dezvolt mecanisme de apărare, un instinct de autoconservare, puterea de a îndura. Am învăţat să găsesc haleală... Odată, un cal care trăgea o sanie în apropierea noastră a fost omorât de un proiectil. În douăzeci de minute, nu mai rămăseseră din el decât măruntaiele şi coama, fiindcă nişte tipi isteţi ca mine îl tăiaseră bucăţi. Vizitiul nici nu-şi revenise bine din şoc – stătea acolo, în sanie, cu hăţurile în mână."[20] Douăzeci de divizii au fost distruse în tentativele de eliberare a oraşului. Singurul lor succes mai important s-a înregistrat pe 9 decembrie, când a fost reocupată intersecţia de la Tihvin, aflată la nord-est de oraş. Astfel a devenit posibil transportul proviziilor până la un cap de linie situat mult în afara oraşului.

Foametea extremă persista. La 13 ianuarie, după ore de stat la coadă în zăpadă, Elena Kocina tocmai îşi luase bruma de pâine când un bărbat i-a înhăţat-o, a băgat-o în gură şi a vrut s-o înfulece. Orbită de furie, mama disperată s-a întors şi s-a aruncat asupra lui: „A căzut la pământ – am căzut şi eu cu el. Întins pe spate, a încercat să-şi îndese în gură toată bucata de pâine. Cu o mână l-am apucat de nas şi i l-am răsucit. Cu cealaltă am încercat să-i

smulg chifla din gură. Bărbatul s-a împotrivit, dar din ce în ce mai slab. În cele din urmă, am reuşit să recuperez tot ce nu apucase să înghită. Lumea se uita în tăcere cum ne luptam."[21]

Lidiei Ohapkina i se furaseră cartelele de raţie, nenorocire care îi punea în primejdie de moarte mica familie, atât de disperată era situaţia[22]. În noaptea aceea, pentru prima oară în viaţa ei, femeia a căzut în genunchi şi s-a rugat la divinitatea a cărei existenţă fusese negată de regimul stalinist: „Ai milă, Doamne, de copilaşii mei nevinovaţi." A doua zi dimineaţă, a bătut cineva la uşă. Femeia a deschis, iar în faţa ei a apărut un soldat al Armatei Roşii, pe care nu îl cunoştea, dar care îi adusese un pachet de la soţul ei, aflat pe front, la sute de kilometri distanţă. În pachet erau un kilogram de griş, un kilogram de orez şi două pachete de biscuiţi, care au salvat familia de la moarte. Alţii nu au avut norocul ei. În primele zece zile din ianuarie, NKVD a raportat 42 de cazuri de canibalism – se găsiseră cadavre fără muşchii coapselor şi ai pieptului. Mai grav, cei prea slăbiţi au devenit potenţiale victime, luându-li-se nu atât bunuri fără nicio valoare, cât mai ales carnea de pe ei. Pe 4 februarie, un bărbat a povestit la secţia de miliţie că văzuse 12 femei arestate pentru canibalism, acuzaţie pe care acestea nu au negat-o. „Una dintre ele, frântă şi disperată, a spus că, atunci când soţul ei a leşinat din cauza extenuării şi a lipsei de hrană, i-a tăiat o bucată de picior ca să se hrănească ea şi copiii ei." Deţinutele plângeau, ştiind că le aşteptă execuţia[23].

În februarie, de departe cea mai grea lună a întregului asediu, s-au raportat zilnic 20 000 de morţi; dizenteria făcea ravagii în rândurile populaţiei slăbite. Erau cozi la cişmelele de pe stradă; focurile continuau să ardă, pentru că nu era destulă apă ca să fie stinse. Teatrul de Revistă s-a închis, iar rezerva de sicrie s-a epuizat. Mulţi dintre cei care mai aveau energie să citească s-au apucat de *Război şi pace*, singura carte în care sperau să găsească o explicaţie pentru suferinţele lor. Supravieţuitorii nu aveau doar o voinţă ieşită din comun, ci şi o anumită rutină de care se ţineau cu îndărătnicie: se spălau, mâncau din farfurie, chiar îşi continuau studiile superioare. Autorităţile s-au gândit să-i evacueze pe civili în camioanele care se întorceau goale pe gheaţa lacului. Unele mame şi copiii lor

chiar au făcut această călătorie, dar mulţi au murit pe drum; Stalin a respins totuşi ideea unei evacuări în masă, din motive de prestigiu. Calvarul Leningradului s-a transformat într-o demonstraţie de rezistenţă şi tărie de caracter, cum numai o tiranie şi-ar fi permis s-o realizeze şi pe care probabil că numai ruşii ar fi putut s-o îndure.

Britanicii şi americanii au continuat să se teamă de o înfrângere a sovieticilor până la sfârşitul lui 1942; şi-au dat seama foarte greu cu ce pierderi şi greutăţi se confruntau invadatorii. Către finele lui 1941, două milioane de soldaţi germani, care îşi căptuşiseră tunicile cu ziare şi paie ca să compenseze lipsa îmbrăcămintei adecvate, erau aproape la fel de strâmtoraţi ca ruşii. Hans-Jürgen Hartmann scria din Harkov: „M-am întrebat adesea cum va fi Crăciunul acesta. Din tabloul meu imaginar elimin întotdeauna războiul sau măcar îl împing undeva, la margine. Rostesc în minte cuvinte potrivite ocaziei. Crăciun, cămin, dor, bucurie, speranţă. Dar ele, deşi întotdeauna sincere şi calde, îmi sunt tot mai ciudate şi mai dragi. Îmi evocă ceva atemporal, ceva foarte preţios – totuşi, în condiţiile de pe Frontul de Est, abia de mai cred în aşa ceva... Cât de brutal a ajuns să fie războiul acesta. Acum e un război total, un război împotriva femeilor, copiilor şi bătrânilor – iar ăsta este lucrul cel mai cumplit."[24]

Franz Peters, împreună cu câţiva camarazi, a intrat din întâmplare în biserica unui orăşel; comuniştii îi luaseră altarul, însă germanii s-au strâns în jurul găurii unde se aflase acesta şi au început să cânte colinde. „Niciodată nu am auzit «Stille Nacht» cântat cu atâta fervoare... Mulţi au fost mişcaţi până la lacrimi."[25] Karl-Gottfried Vierkom le-a citit cu glas tare camarazilor o carte poştală trimisă de mama lui din Germania: „Când am terminat, domnea o tăcere deplină. Departe de acel teribil dezastru – pe care nimeni nu şi-l închipuise atunci când am intrat în Rusia – exista încă altceva. Se mai sărbătorea oare undeva Crăciunul, undeva unde oamenii îşi făceau în pace cadouri, se strângeau în jurul bradului şi mergeau la slujba de la miezul nopţii?"[26]

La Berlin, nu era loc de astfel de sentimentalisme, care erau oricum groteşti în contextul actelor de barbarie comise în mod

sistematic de aceiaşi soldaţi care se adunau să cânte colinde şi să-şi plângă de milă. Hitler, înfuriat de eşecul suferit la porţile Moscovei, s-a numit pe sine în locul lui Walther von Brauchitsch şi, din noua poziţie de comandant suprem, i-a repetat lui Model ordinul draconic de a nu ceda nicio palmă de teren. Generalul Hoepner, unul dintre numeroşii comandanţi care susţineau o retragere strategică, scria: „Mult au de suferit nervii celui care luptă împotriva inamicului, dar şi împotriva propriului comandant suprem."[27] Câteva zile mai târziu, Hoepner s-a alăturat unei lungi liste de comandanţi de pe Frontul de Est, printre care se aflau şi von Rundstedt şi Guderian, înlăturaţi pe motiv că erau slabi.

Model, general aspru şi nazist convins, a risipit cu energie şi succes norul negru al iminentului dezastru. La mijlocul lui ianuarie, sovieticii au încetat să mai câştige teren; pe 21, spre uluirea ofiţerilor lui complet demoralizaţi, Model a lansat un contraatac la vest de Moscova. Ofiţerii l-au întrebat ce forţe putea să desfăşoare. „Pe mine însumi!" a răspuns el cu dârzenie – iar asta a fost de ajuns. Pretutindeni improviza, alergând de la unitate la unitate, adesea sub tirul inamic, îndemânându-i pe comandanţii locali mai întâi să rămână pe poziţie, apoi să contraatace. S-au luat măsuri disperate pentru a li se permite soldaţilor să continue lupta la temperaturi de –40 de grade Celsius. S-au amenajat adăposturi încălzite, unde aceştia se puteau odihni între cele câteva ore de activitate în aer liber, mai mult neputând să îndure; s-au construit „colibe de zăpadă" în jurul avioanelor, pentru ca motoarele să rămână calde peste noapte şi să mai poată zbura. În ultimele zile din ianuarie şi în primele zile din februarie, trupele lui Model, care nu renunţaseră la ideea de a ajunge la poziţiile avansate de la Rjev, le-au administrat ruşilor mai multe înfrângeri şi le-au cauzat pierderi grele.

De orori aveau parte ambele tabere. Corespondentul de război Vasili Grossman a întâlnit un ţăran ducând un sac cu picioare de om îngheţate, pe care voia să le dezgheţe pe sobă ca să ia ghetele. Fritz Langkanke, din Divizia SS *Das Reich*, descria cum un rus mort, îngheţat bocnă, s-a înţepenit între roţile maşinii lui blindate: „Am luat un ferăstrău, l-am strecurat dedesubt şi m-am apucat să-i tai braţele. În acel moment, feţele ni s-au apropiat şi, din

pricina mişcării ferăstrăului, a început şi el să se mişte. Am împietrit de groază. Mişcările erau doar o reacţie la acţiunea ferăstrăului, dar o clipă mi s-a părut că mortul clatină din cap la mine."[28]

Wolf Dose, un soldat german care supraveghea nişte prizonieri de război aflaţi la lucru la periferia Leningradului, descrie cu sinistră detaşare soarta unui rus care a leşinat în timp ce aduna lemne lângă un adăpost: „A rămas o vreme întins în zăpadă, la –20 de grade Celsius. Şi-a revenit puţin... s-a ridicat în picioare. Frigul avea însă asupra lui un efect ciudat. S-a aruncat înainte [în adăpost] cu o asemenea putere, încât a aterizat drept pe sobă. A rămas acolo, năucit, cu pielea arzându-i încet. Cineva a reuşit să-l dea jos şi să-l întindă pe pământ. Capul îi stătea pe lemnele pe care le adunase; mâna carbonizată îi era lipită de o bucată de lemn. Gemea încet."[29] Apoi, cineva l-a săltat în picioare. „Din pricina mişcării bruşte, şi-a golit conţinutul intestinelor în pantaloni, care s-au umflat şi au plesnit. I-am văzut abdomenul subţire, umflat, plin de sânge, excremente şi resturi de îmbrăcăminte... Privea în gol. Faţa lui avea o stranie nuanţă verde-albăstruie... Nu poţi decât să speri că un foc de armă îi va curma repede suferinţa."

Soldaţii din ambele tabere au ajuns să nu mai fie mişcaţi de astfel de scene, fiecare gândindu-se, mai presus de orice, la propria salvare. Dose spunea cu indiferenţă: „Rusia, o ţară plină de cruzime, trebuie tratată cu cruzime." Armata Roşie se străduia să preia din nou iniţiativa, dar era respinsă de fiecare dată. Profesionalismul Wehrmachtului era de neclintit. Generalul Gotthard Heinrici afirma că ruşii nu făcuseră decât să repete greşeala germanilor, încercând să înainteze pe un front prea larg, opinie împărtăşită şi de Jukov. Este foarte puţin probabil ca ruşii să fi avut forţa ori competenţa necesară ca să-i înfrângă definitiv pe invadatori în acea iarnă, orice tactică ar fi adoptat. Intervenţiile lui Stalin, de o stângăcie comparabilă cu a lui Hitler, au înlăturat însă până şi această posibilitate. Armata 29 sovietică, rămasă izolată la vest de Rjev, a luptat aproape până la ultimul om. Nu s-au mai repetat capitulările în masă din vara anterioară, poate şi fiindcă soldaţii lui Jukov ştiau acum ce soartă îi aştepta dacă acceptau prizonieratul. Germanii au susţinut că, în bătălia de la Rjev, au murit 26 000 de ruşi, cam tot

atâţia soldaţi cât pierduse Marea Britanie în trei ani de campanie nord-africană. Dovada preţului plătit în vieţi omeneşti era vizibilă pretutindeni. „În timp ce treceam cu atenţie prin acel carnaj, trupurile îngheţate clincăneau ca porţelanul", scria mirat ofiţerul german Max Kuhnert[30]. Ruşii nu se plângeau însă niciodată de pierderile suferite; tot ce conta pentru ei era că frontul fusese împins la 280 km depărtare de Moscova. Din 22 iunie 1941 şi până pe 31 ianuarie 1942, Germania a pierdut aproape un milion de oameni, peste un sfert din totalul trupelor angajate iniţial în Operaţiunea *Barbarossa*. Până la sfârşitul iernii, invadatorii şi-au consolidat poziţia şi şi-au refăcut formaţiunile blindate.

Doctrina blitzkriegului a evoluat treptat pe parcursul campaniilor din 1939–1940 din Polonia şi Franţa. În 1941 însă, Hitler s-a angajat în mod explicit să distrugă Rusia printr-un „război-fulger". Forţele armate, ca şi economia Germaniei nu aveau capacitatea să susţină un alt tip de conflict. Planul Wehrmachtului cu privire la Operaţiunea *Barbarossa* depindea într-o măsură covârşitoare de înfrângerea armatelor lui Stalin aflate la vest de linia Nipru-Dvina. Cu cât luptele se duceau mai în interiorul ţării, cu atât mai dificilă devenea misiunea aprovizionării trupelor germane, în condiţiile în care existau puţini kilometri de cale ferată şi un număr insuficient de camioane, acestea consumând carburant preţios doar pentru a transporta încărcăturile. Bătăliile cele mai importante din campania franceză se purtaseră la numai câteva ore de mers cu maşina de graniţa germană; acum însă, Wehrmachtul se angajase într-o luptă care se desfăşura la mii de kilometri de bazele proprii.

Puţini soldaţi germani care au supravieţuit acelei ierni şi-au recâştigat încrederea în comandanţii lor, după ce şi-o pierduseră în urma experienţei trăite. Îi văzuseră pe ruşi atacând pe schiuri, îmbrăcaţi în salopete de iarnă vătuite, pe care ei nu le aveau. Armele şi vehiculele lor îngheţaseră, în vreme ce ale inamicului funcţionau. Soldaţii lui Stalin nu au atins niciodată măiestria tactică a germanilor; atacurile ruşilor se bazau pe numărul lor mare şi pe dorinţa de sacrificiu a acestora. Artileria sovietică era însă o forţă de temut, iar avioanele, din ce în ce mai eficiente. Noul lansator de rachete Katiuşa şi tancul T-34, probabil cel mai bun din întreg războiul, i-au

şocat pe germani şi le-au dat curaj ruşilor, deşi, la prima utilizare a Katiuşelor, soldaţii din ambele tabere au luat-o la fugă îngroziţi. Ofiţerul german Helmut von Harnack scria: „Faptul că nu am dus această campanie până la capăt, că nu am ajuns la Moscova e o grea lovitură pentru noi. Că nu s-au anticipat problemele cu vremea... este, fireşte, un motiv important. Dar adevărul este că ne-am subestimat complet adversarul. Acesta a dovedit o forţă şi o rezistenţă de care nu îl credeam capabil – ba chiar o rezistenţă de care nu ne-am imaginat că ar fi în stare fiinţa omenească."[31]

Faptul că Stalin s-a ocupat personal de organizarea campaniei din 1941 a provocat dezastre care, uneori, ameninţau să devină ireversibile. Refuzul lui de a ceda teren a fost cauza pierderii multora dintre cei 3,35 de milioane de soldaţi ruşi care au căzut prizonieri în anul acela. Poporul a demonstrat însă o voinţă de a lupta şi de a se jertfi care se datora mai puţin ideologiei şi mai mult virtuţilor ţărăneşti, devotamentului visceral faţă de Maica Rusia şi, nu în ultimul rând, constrângerii. Soldatul Boris Baromîkin descria execuţia unui camarad dintr-o republică central-asiatică, acuzat de retragere neautorizată de pe poziţie: „Sărmanul om stătea la numai câţiva metri de mine, mestecând liniştit o bucată de pâine; ştia doar câteva cuvinte ruseşti şi habar n-avea ce se întâmplă. Deodată, maiorul care prezida tribunalul militar a citit cu voce tare un ordin: «Dezertare de pe linia frontului – execuţie imediată», şi l-a împuşcat în cap. Omul s-a prăbuşit în faţa mea – a fost oribil. A murit ceva în mine când am văzut asta."

Recunoscând haosul în care se desfăşurase una dintre retragerile lor, „ca o cireadă de vite disperate", Baromîkin adăuga însă: „Singurul lucru care ne ţinea laolaltă era teama că vom fi împuşcaţi de comandanţii noştri dacă încercam să fugim."[32] Un soldat împuşcat de camarazii lui în timp ce încerca să dezerteze le-a strigat din ţărâna în care zăcea: „Or să vă omoare pe toţi."[33] Muribundul l-a zărit pe Nikolai Moskvin, comisarul politic al unităţii. „Iar pe tine, pe tine, comisarule cu mâinile pătate de sânge, pe tine or să te spânzure primul." Moskvin şi-a scos revolverul şi l-a omorât, scriind apoi în jurnal: „Băieţii au înţeles; o moarte de câine pentru un câine." Ca să descurajeze dezertările, Armata Roşie a

adoptat o nouă tactică: grupuri de soldaţi plecau cu mâinile ridicate spre liniile germane, unde aruncau o ploaie de grenade[34]. Scopul era să-i determine pe germani să deschidă focul împotriva celor care voiau cu adevărat să se predea.

Cruzimea arătată de statul sovietic era indispensabilă pentru înfrângerea lui Hitler. Nicio democraţie nu ar fi reuşit să stabilească o ierarhie a nevoilor de o raţionalitate atât de rece, în virtutea căreia soldaţii primeau cea mai mare parte a alimentelor, muncitorii civili, mai puţine, iar „gurile inutile", inclusiv bătrânii, doar cât să-şi ţină zilele. Peste două milioane de ruşi au murit de foame în timpul războiului, în teritoriile controlate de propriul lor guvern. Succesul sovieticilor din 1941–1942 contrasta dramatic cu rezultatele slabe obţinute de Aliaţi în Franţa în 1940. Dincolo de limitele care caracterizau Armata Roşie din punctul de vedere al armamentului, pregătirii, tacticii şi priceperii comandanţilor, cultura sovietică şi-a înarmat oamenii pentru înfruntarea cu Wehrmachtul cu o dârzenie necunoscută cetăţenilor mai slabi de înger ai democraţiilor occidentale.

„Acesta nu e un război al domnilor", recunoştea locotenentul german von Heyl într-o scrisoare către familia lui. „Nu mai simţi nimic. Viaţa omenească e atât de ieftină, mai ieftină decât lopeţile cu care curăţăm zăpada de pe şosele. Starea în care am ajuns vi se va părea vouă, celor de acasă, de necrezut. Nu omorâm fiinţe omeneşti, ci «inamici» lipsiţi de personalitate – în cel mai bun caz, animale. La fel se poartă şi ei cu noi."[35] Spectacolul prizonierilor înfometaţi îi dezumaniza pe ruşi în ochii multor germani în aşa măsură încât orice sentiment instinctiv de milă dispărea. Un soldat al Wehrmachtului scria: „Se văicăreau şi se târau în genunchi în faţa noastră. Erau fiinţe umane care nu mai aveau nimic omenesc în ele."[36]

Sălbăticia arătată de invadatori a şters din mintea ruşilor sălbăticia arătată de înşişi conducătorii lor. Invazia a unit zeci de milioane de ruşi alienaţi de diferenţele ideologice şi rasiale, de epurări, foamete, nedreptăţi instituţionalizate şi incompetenţă. „Marele Război pentru Apărarea Patriei" declarat de Stalin a devenit o realitate care, mai mult decât orice alt eveniment petrecut de la

Revoluţia din 1917, a reuşit să-i unească şi să-i motiveze pe oameni. Până şi SS-iştii lui Hitler au fost impresionaţi întru câtva de modul în care sovieticii îşi îndoctrinaseră soldaţii. Indiferent de iluziile pe care şi le mai făcea Berlinul, pe câmpul de luptă, aproape toţi soldaţii germani recunoşteau acum amploarea, poate chiar imposibilitatea misiunii la care se înhămase ţara lor. Ofiţerul de tancuri Wolfgang Paul recunoştea că: „Am dat buzna, mare greşeală, pe un tărâm străin pe care nu-l vom putea cunoaşte niciodată cum se cuvine. Totul e rece, ostil şi împotriva noastră."[37] Un alt militar scria acasă: „Şi de-am lua Moscova, mă îndoiesc că asta ar pune capăt războiului din Est. Ruşii sunt în stare să lupte până la ultimul om, până la ultimul metru pătrat din uriaşa lor ţară. Încăpăţânarea şi hotărârea lor sunt de-a dreptul uluitoare. Intrăm într-un război de uzură – şi nu pot să sper decât că, pe termen lung, Germania va putea să-l câştige."[38]

Ultima scrisoare primită din Rusia de familia locotenentului de artilerie Jasper Monckeburg din Hamburg era datată 21 ianuarie 1942: „40% dintre ai noştri sunt plini de abcese şi eczeme care supurează, mai ales pe picioare... Gărzile durează patruzeci şi opt de ore, cu două, trei ore de somn, adesea întrerupt. Liniile noastre sunt aşa de slabe, douăzeci sau treizeci de oameni per companie pe 2 km, încât am fi copleşiţi cu totul dacă noi, artileria, nu am pune stavilă asaltului duşmanilor, care sunt de zece, douăsprezece ori mai puternici."[39] După ce au respins un atac al ruşilor, infanteriştii l-au cărat pe locotenent în buncăr: „Fiindcă zăcusem patru ore şi jumătate în zăpadă – pe un ger de –35 de grade – nu îmi mai simţeam mâinile, nici picioarele şi eram incapabil să mă ridic... Dacă n-ar fi nenorocitul ăsta de frig!" Monckeburg a fost ucis câteva zile mai târziu.

În februarie, generalul Gotthard Heinrici, aflat în vizită la Berlin, a fost şocat de indiferenţa lui Hitler faţă de relatările celor care văzuseră cu ochii lor imensa tragedie ce se petrecea în Est. Führerul a preferat să discute numai chestiuni tehnice, de pildă despre fortificaţiile antitanc. Când a pomenit la un moment dat de iarna rusească, a făcut-o în derâdere: „Din fericire, nimic nu ţine o veşnicie, iar gândul acesta ar trebui să ne consoleze. Dacă,

în clipa de față, soldații se transformă în blocuri de gheață, asta nu va împiedica soarele de aprilie să strălucească și să readucă la viață pământurile acelea sterpe." Un soldat german, pe nume Wolfgang Huff, scria la 10 februarie 1942 din Siniavino: „Se înserează. Pocnetul salvelor de artilerie – și fumul alb se ridică peste pădure. Realitatea crudă a războiului: ordine strigate cu asprime, lupta cu muniția prin zăpadă. Apoi, o întrebare surprinzătoare – «ai văzut apusul?» Deodată, mi-a venit un gând: cât de tare am tulburat noi pacea și liniștea acestui pământ."

În februarie, la ordinele lui Stalin, armatele lui s-au aruncat din nou asupra pozițiilor germane, fiind respinse cu pierderi grele. Sistemul sovietic de aprovizionare era la un pas de colaps, mulți soldați îndurând privațiuni extreme. Dacă 2,66 de milioane de ruși au căzut la datorie, campania îi costase pe invadatori aproape un milion de morți, la care se adăugau 207 000 de cai, 41 000 de camioane și 13 600 de tunuri. La 1 aprilie, înaltul comandament al Wehrmachtului a estimat că numai opt dintre cele 162 de divizii din Rusia erau „gata de atac". Din cele 16 formațiuni de panzere, numai 160 de tancuri mai erau utilizabile. După cum anticipase Hitler, odată cu venirea primăverii, trupele aveau să se pună iar în mișcare și să obțină victorii. Însă adevărul crud al primului an de război din Est era acela că Rusia rămânea neînvinsă.

Lângă Tula, o bătrână le-a dat lui Vasili Grossman și micului său grup niște cartofi, sare și lemne de foc. Fiul ei, Vania, era pe front. Bătrâna i-a spus lui Grossman: „O, pe vremuri eram așa de sănătoasă, ca un armăsar. Diavolul a venit azi-noapte la mine și m-a prins de mână cu unghiile. Am început să mă rog: «Să învie Dumnezeu și să se risipească vrăjmașii Lui»... Vania al meu a venit la mine azi-noapte. S-a așezat pe un scaun și s-a uitat la fereastră. I-am zis: «Vania, Vania!», dar el n-a răspuns."[40] Grossman scria: „Dacă vom ieși învingători din acest război îngrozitor, crud, va fi numai pentru că în poporul nostru sunt atâtea inimi nobile, atâția oameni drepți, suflete de o imensă generozitate, bătrâne ca aceasta, mamele unor fii care, din simplitatea lor nobilă, își dau acum viața pentru neam cu generozitatea cu care bătrâna

aceasta din Tula ne-a dat nouă tot ce avea. Nu sunt mulţi ca ei în ţara noastră, dar vor învinge."[41]

Britanicii, impresionaţi de rezistenţa sovieticilor, au adoptat Rusia ca pe un aliat, cu un entuziasm care i-a îngrozit, ba chiar i-a înfricoşat pe cei din casta conducătoare. Această stare de spirit e oglindită de un bătrân londonez care, într-o tavernă din East End, declara: „N-am crezut niciodată că rusnacii ăia-s măcar pe jumătate aşa răi pe cât se zice. Mie-mi pare că mulţi sunt chiar mai buni decât unii dintre noi. În fine, în sănătatea lor!"[42] În cercurile mai înalte, apologeţii intelectuali ridicau în slăvi virtuţile societăţii staliniste, în condiţiile în care, în mass-media, nu se sufla o vorbă despre barbariile sovietice. Candidatul republican la alegerile prezidenţiale din 1940, Wendell Willkie, scria în cartea *One World*, publicată în epocă: „În primul rând, Rusia este o societate eficientă. Funcţionează. Este capabilă să supravieţuiască... În al doilea rând, Rusia este aliatul nostru în acest război. Ruşii, mai greu încercaţi de puterea lui Hitler chiar decât britanicii, au făcut faţă în mod strălucit acestei încercări... În al treilea rând, după război, trebuie să colaborăm cu Rusia... Dacă nu vom învăţa să facem asta, nu va exista o pace durabilă."[43] Savantul britanic Bernard Pares scria în *Spectator* despre „recunoaşterea plină de gratitudine a imensei poveri purtate de un popor măreţ şi viteaz, în lupta noastră comună împotriva forţelor răului, alături de dorinţa sinceră [a britanicilor] ca şi după război să continue această strânsă prietenie, fără de care pacea în Europa nu este posibilă"[44].

Pares aplauda o nouă relatare despre societatea sovietică, publicată de un admirator american: „Este o imagine a unor... fiinţe umane imperfecte, gata să înveţe din greşelile lor, care, în ciuda unor dificultăţi uriaşe... încearcă să construiască, într-una dintre cele mai înapoiate ţări din Europa, o societate omenească nouă, în care principala grijă a Statului se manifestă faţă de... marea masă a populaţiei." Mulţi au înghiţit fericiţi aceste absurdităţi, recunoscând că, într-adevăr, războiul dovedea superioritatea sistemului sovietic. Un prieten i-a spus soldatului britanic Henry Novy: „Comunismul nu şi-a arătat nici pe jumătate puterea...

nicio altă ţară nu ar fi putut să facă asta, numai o ţară comunistă, cu sprijinul real al poporului."[45]

Este probabil adevărat că numai ruşii ar fi putut să îndure şi să realizeze ce au realizat în condiţiile catastrofei din 1941. Este însă mai puţin plauzibil ca succesul lor să se fi datorat caracterului nobil al societăţii comuniste. Până la *Barbarossa*, Stalin a căutat să facă front comun cu Hitler, chiar dacă în scopuri diferite. Chiar şi atunci când Rusia s-a alăturat democraţiilor occidentale pentru a înfrânge nazismul, Stalin a urmărit extinderea imperiului sovietic, dominaţia şi asuprirea a sute de milioane de oameni, cu o hotărâre de neclintit şi, în final, cu succes. Oricare ar fi meritele poporului rus în lupta sa pentru alungarea din ţară a invadatorilor, obiectivele lui Stalin erau la fel de egoiste şi de ostile libertăţii omului ca obiectivele lui Hitler. Conduita sovietică poate fi considerată mai puţin barbară decât cea nazistă numai fiindcă nu a adoptat o enormitate de felul Holocaustului. Cu toate acestea, Aliaţii occidentali erau obligaţi să-şi exprime gratitudinea, deoarece suferinţele şi jertfele Rusiei au salvat viaţa a sute de mii de tineri soldaţi britanici şi americani. Deşi nu apărarea vreunor idei nobile a făcut ca Rusia să devină principalul câmp de bătălie al acestui război – ci mai degrabă încleştarea dintre doi monştri rivali – acolo a întâlnit Reichul forţele care îi vor aplica inevitabila pedeapsă.

Capitolul 8

America intră în luptă

Poporul american a asistat la primele 27 de luni ale războiului din Europa cu un amestesc de fascinaţie, groază şi dispreţ. Personajul principal al romanului *So Little Time*, de J.P. Marquand, spune la un moment dat: „Puteai să scapi de război o vreme, dar nu mult timp, fiindcă războiul era pretutindeni, chiar şi în lumina soarelui. Se ascundea în spatele tuturor lucrurilor, tuturor cuvintelor şi faptelor tale. Îi simţeai gustul în mâncare, îl auzeai în acordurile muzicii." Mulţi considerau acest conflict şi triumfurile nazismului ca pe un reflex al degenerării colective a europenilor. Exista o animozitate limitată faţă de Axă şi o oarecare atitudine de susţinere activă faţă de Hitler în rândurile etnicilor germani. Un sondaj de opinie realizat de Universitatea Princeton la 30 august 1939 releva că 68% dintre americani se declarau împotriva dreptului cetăţenilor SUA de a se înrola în Wehrmacht, în vreme ce 26% erau de părere că acest drept trebuia să existe[1]. Foarte puţini voiau să-şi vadă ţara intrând, indiferent de partea cui, într-o baie de sânge de care îi despărţea un ocean. Centrul Roper a întrebat, în cadrul unui sondaj realizat în septembrie 1939, ce politică ar trebui să adopte SUA faţă de naţiunile beligerante. Dintre cei care au răspuns, 37,5% s-au declarat în favoarea evitării oricărei implicări şi a continuării relaţiilor comerciale cu ambele tabere, 23,6% s-au opus oricăror legături comerciale cu cele două tabere şi doar 16,1% s-au declarat în favoarea modificării statutului de ţară neutră şi a acordării de ajutor Marii Britanii şi Franţei, dacă acestea erau în pericol să fie învinse. Intervenţionismul se bucura de susţinere mai ales în statele din sud şi vest.

În deceniul anterior, președintele Franklin Roosevelt se arătase consternat de faptul că poporul său nu voia să accepte că era el însuși în pericol. La 30 octombrie 1939, acesta îi scria ambasadorului său la Londra, Joseph Kennedy: „Noi, cei de aici, în ciuda pașilor importanți pe care i-am făcut în ultimii șase ani în direcția înfăptuirii unității naționale, avem încă multe de învățat despre «relativitatea» geografiei mondiale și despre rapida dispariție a distanțelor și a economiei pur locale."[2] Cu toate acestea, dată fiind prevalența izolaționismului, între 1939 și 1941 el s-a simțit obligat să acționeze cu precauție în sprijinul Marii Britanii. Om politic prudent din multe puncte de vedere, Roosevelt a trebuit să facă față „celei mai volatile opinii publice din lume", cum o numea unul dintre susținătorii lui. Robert Sherwood, o prezență obișnuită la Casa Albă, scria: „Înainte de producerea dezastrului din Europa de Vest și de apariția lui Winston Churchill, cauza Aliaților nu le mirosea bine nici măcar celor care urau fascismul și ticăloșiile lui."[3]

Scriitorul John Steinbeck a petrecut câteva săptămâni în primăvara lui 1940 navigând de-a lungul coastei de vest a Americii de Sud, de unde, la 26 martie, îi scria unui prieten: „De când am plecat, n-am mai primit nicio veste despre Europa și nici nu ne prea dorim să primim. Iar oamenii pe care îi întâlnim pe țărm n-au auzit niciodată de Europa, lucru care pare să le priască. Toată călătoria aceasta nu face decât să ne confirme așteptările, ne oferă o imagine a lumii în care nu predomină Hitler și Moscova, ci ceva mai important și mai durabil decât oricare dintre ei."[4] Steinbeck, la fel ca mulți oameni cu vederi liberale, era convins că America va fi în cele din urmă obligată să intre în luptă, însă nu manifesta niciun entuziasm față de această perspectivă. „Dacă nu ar fi acest război iminent, aș putea să sper la câțiva ani de viață frumoasă și liniștită", scria el la 9 iulie[5].

În aprilie 1940, în dimineața de după invazia Norvegiei, reporterii s-au îngrămădit în biroul lui Roosevelt și l-au întrebat dacă aceasta aduce SUA cu un pas mai aproape de intrarea în război. Ca de obicei, președintele și-a ales cuvintele cu multă grijă: „Să zicem că evenimentele din ultimele patruzeci și opt de ore îi vor determina indubitabil pe mulți americani să se gândească la

posibilitatea unui război." Roosevelt a recunoscut că a ezitat să candideze pentru un al treilea mandat de preşedinte în 1940 şi a lăsat a se înţelege că numai criza mondială, mai precis căderea Franţei, l-a convins să facă acest pas. „Chestiunea candidaturii lui Roosevelt", scria Adolf Berle, unul dintre apropiaţii preşedintelui, la 15 mai 1940, „se decide undeva pe malurile râului Meuse."[6] Ezitările preşedintelui erau probabil lipsite de sinceritate, de vreme ce, asemenea multor altor conducători de state, şi lui îi plăcea puterea. Posteritatea e convinsă că niciun alt american nu ar fi putut să ajute ţara să treacă prin cea mai gravă criză din istoria omenirii, însă, la momentul respectiv, câţiva conaţionali perseverenţi, mai ales comunitatea oamenilor de afaceri, respingeau categoric această idee. Donald Nelson, care va deveni ulterior marele susţinător al mobilizării industriei americane, scria: „Cine altcineva, în afară de preşedintele Statelor Unite, a înţeles cu adevărat însemnătatea misiunii noastre?... Toţi cei pe care i-am întâlnit şi cu care am discutat, inclusiv membri ai Statului-Major General, ofiţeri de rang înalt din armată şi marină, distinşi oameni de stat şi legiuitori, au văzut programul defensiv doar ca pe un mijloc de a ne pregăti să ţinem duşmanul departe de ţărmurile noastre."[7]

Reînarmarea începuse în mai 1938, când, prin adoptarea Legii privind dezvoltarea marinei, Roosevelt a alocat 1,15 miliarde de dolari. A urmat în noiembrie 1939 Legea *cash-and-carry**, care modifica Legea neutralităţii, permiţând beligeranţilor – în practică, doar francezilor şi britanicilor – să cumpere armament american. Roosevelt a prezidat o întâlnire a şefilor militari, organizată la Casa Albă, la care i-a sfătuit să se pregătească de război şi de o extindere importantă a forţelor armate. În 1940, a promovat în Congres o Lege a serviciului militar selectiv, care impunea încorporarea şi un program naţional de reînarmare în valoare de 15 miliarde $. Roosevelt a adresat legislativului un mesaj personal, declarând că vrea ca Statele Unite să construiască 50 000 de avioane pe an. Drept reacţie, şefii de

* Legea respectivă permitea vânzarea de tehnică militară şi arme unor ţări beligerante, atâta vreme cât beneficiarii realizau transportul cu navele proprii şi plăteau pe loc în numerar (n.red.).

stat-major i-au trimis o notă concisă, semnată de amiralul Harold „Betty" Stark: „Stimate domnule președinte – GROZAV – Betty (în numele tuturor)." Armata SUA și-a sporit efectivele de la 140 000 de soldați, în septembrie 1939, la 1,25 de milioane, doi ani mai târziu, însă șefii de stat-major știau că armatele lor nu erau deloc pregătite pentru un război de amploare. Mulți membri ai forțelor armate, dar și numeroși civili au rămas sceptici cu privire la necesitatea sau perspectiva intrării țării lor în război.

Tinerii recrutați conform Legii serviciului militar selectiv stăteau bosumflați în cazărmi: „O unitate militară pe timp de pace e un loc plictisitor", scria Carson McCullers într-un roman din 1941. „Se întâmplă diverse lucruri, dar apoi ele se repetă la nesfârșit... Poate că plictiseala asta dintr-o unitate militară e cauzată mai ales de izolarea ei, de prea mult timp liber și de prea multă siguranță, căci, odată intrat în armată, omul nu trebuie decât să te țină după cel din fața lui."[8] Jurnalistul Eric Sevareid vorbea despre faptul că Roosevelt „strângea încet, încet o armată formată din oameni șovăielnici, confuzi și plini de resentimente. Niciun lider civil nu îndrăznea să-i numească «soldați» – de parcă era ceva rușinos în acest cuvânt... Puțini aveau cutezanța de a spune că treaba lor era să învețe să ucidă"[9].

Ezitantul proces de consolidare a forței militare a SUA a cuprins și achiziționarea unui număr de 20 000 de cai. „Armata SUA a început mult prea târziu pregătirile pentru al Doilea Război Mondial", scria Martin Blumenson. „Drept urmare, programul de instruire, procurarea armamentului și practic toate celelalte s-au făcut în grabă, într-o manieră improvizată, aproape haotică și într-un mod cu totul necorespunzător în toată perioada, extrem de scurtă, de mobilizare și organizare de dinainte și de după Pearl Harbor."[10] Locotenentul-colonel Dwight Einsenhower, care comanda un batalion de infanterie la Fort Lewis, Washington, le-a spus soldaților din subordinea lui: „Mergem la război. Țara aceasta merge la război, iar eu vreau oameni pregătiți să lupte în acel război."[11] Însă genul acesta de retorică nu a făcut decât să-i aducă porecla de „Ike Alarmistul".

Mulți intelectuali americani disprețuiau războiul din Europa, considerându-l un conflict între imperialiști rivali, opinie care se

regăseşte şi în broşura lui Quincy Howe din 1937 intitulată *England Expects Every American to do His Duty* („Anglia se aşteaptă ca fiecare american să-şi facă datoria"). Li se părea mai uşor să se gândească la o cruciadă americană explicită împotriva fascismului decât la una în care americanii ar fi fost aliaţii vechilor naţiuni europene, ferindu-se să fie părtaşi la perpetuarea imperiilor britanic, francez şi olandez, lucru care ar fi adus atingere onoarei şi virtuţii propriului popor. Americanii puneau sub semnul îndoielii moralitatea unui război dus alături de vechii conservatori britanici. Cei de la publicaţia de stânga *Partisan Review* afirmau: „Intrarea noastră în război sub lozinca «opriţi-l pe Hitler» ar aduce aici imediat totalitarismul."

William Claflin, trezorierul Universităţii Harvard, i-a spus preşedintelui instituţiei: „Hitler o să câştige. Hai să ne împrietenim cu el." Robert Sherwood consemnează numărul mare de afacerişti, precum generalul Robert Wood, Jay Hormel şi James Mooney, care erau şi ei convinşi de triumful iminent al Germaniei lui Hitler şi, în consecinţă, de faptul că „ar fi bine ca SUA să se pregătească «să facă afaceri» cu el"[12]. La o întrunire organizată la ambasada SUA de la Londra pe 22 iulie, înalţii diplomaţi prezenţi au căzut de acord că existau 50% şanse ca Marea Britanie să nu fie cucerită până la 30 septembrie, dar prin acest vot de încredere, dat cu jumătate de gură, se admitea implicit că existau tot atâtea şanse ca, până la aceeaşi dată, insula lui Churchill să fie ocupată. În numărul din septembrie 1940 al publicaţiei *Atlantic Monthly*, Kingman Brewster şi Spencer Klau, redactori-şefi ai ziarelor studenţeşti de la Yale şi Harvard, au publicat un manifest în care se afirma hotărârea studenţilor de a nu salva Europa de Hitler.

Britanicii au primit aceste declaraţii cu o consternare lesne de înţeles. Deşi premierul lor îşi pusese toate speranţele de victorie într-o intrare a Statelor Unite în război, în vara lui 1940, exasperarea produsă acestuia de puţinătatea ajutorului american nu era egalată decât de scepticismul privind încrederea pe care o putea avea în unii factori de decizie de la Washington. La 17 iulie, Churchill scria, opunându-se dezvăluirii informaţiilor militare secrete: „Până când Statele Unite nu vor fi mai aproape de război decât

sunt acum, nu mă grăbesc să fac publice secretele noastre. Mă aştept ca orice informaţie încredinţată serviciilor americane, în care nu încape îndoială că sunt o mulţime de germani, să ajungă în scurtă vreme la Berlin."[13] Şi-a schimbat părerea doar când a devenit evident faptul că francheţea era indispensabilă obţinerii unui ajutor material american.

Roosevelt a obţinut sprijinul intern necesar atât ajutorării Marii Britanii, cât şi reînarmării Statelor Unite adoptând argumentul formulat de generalul John Pershing, cel mai celebru militar american din Primul Război Mondial: politicile lui nu aveau ca scop să grăbească intrarea ţării în conflict, ci să ţină conflictul departe de ţară. Britanicii au fost obligaţi să plătească cu bani gheaţă fiecare transport de armanent, până când şi-au epuizat rezervele de lichidităţi şi aur şi a intrat în vigoare, la finele lui 1941, Legea privind împrumutul şi închirierea. Faptul că Roosevelt a determinat poporul american să accepte înţelegerea distrugătoare-contra-baze încheiată cu Marea Britanie în septembrie 1940 a fost aplaudat până şi de publicaţia izolaţionistă *Chicago Tribune*: „Orice aranjament care furnizează SUA baze navale şi aeriene în regiuni care trebuie aduse în zona de apărare americană trebuie acceptat ca un triumf." Churchill a luat în considerare avertismentele insistente venite de la Washington de a nu spune public, înaintea alegerilor prezidenţiale din 1940, nimic din ce ar putea să sugereze că America va lupta în Europa.

Înfrângerea suferită de Luftwaffe în Bătălia Angliei a contribuit semnificativ la schimbarea atitudinii americanilor nu în favoarea participării la conflict, ci în favoarea convingerii că Churchill şi ai lui puteau să reziste şi singuri. În septembrie, secretarul de război, Henry Stimson, scria în jurnalul său: „E interesant de observat cum curentul de opinie a devenit favorabil unei eventuale victorii a M[arii] B[ritanii]. Atmosfera de pesimism care prevala acum două luni s-a risipit. Rapoartele observatorilor noştri aflaţi de cealaltă parte s-au schimbat şi sunt acum chiar foarte optimiste." Între timp, Pactul tripartit semnat de Germania, Italia şi Japonia a întărit percepţia publicului american că lumea era ameninţată de un rău comun. Statele Unite şi Marea Britanie s-au trezit în

situaţia de a fi două dintre cele 12 state democratice care mai existau pe glob. Un sondaj de opinie realizat în octombrie arăta că 59% dintre americani susţineau acordarea unui ajutor material poporului britanic, chiar cu riscul unui război.

Izolaţionismul a rămas însă un factor de mare însemnătate în campania prezidenţială din 1940. Deşi candidatul republican, Wendell Willkie, era în adâncul sufletului un intervenţionist, în timpul campaniei, discursul lui a fost vizibil ostil intrării în război. Roosevelt s-a alarmat când şi-a dat seama că, în calitatea lui de presupus susţinător al războiului, risca să piardă. Generalul Hugh Johnson, care scria editoriale pentru publicaţiile Scripps-Howard, nota: „Nu cunosc niciun observator bine informat al Washingtonului care să nu fie convins că, dacă dl R va fi ales, ne va târî pe toţi în război cu prima ocazie, iar dacă nu se va ivi niciuna, şi-o va crea el."[14] Un sondaj realizat de publicaţia *Fortune* în 4 noiembrie 1940 arăta că 70% dintre americani considerau că există 50% şanse ca America să intre în război; dar, în vreme ce 41% erau în favoarea acordării unui sprijin material necondiţionat Marii Britanii, numai 15,9% sprijineau trimiterea unor trupe americane. Pe fondul creşterii cheltuielilor cu apărarea, Lyndon Johnson, un congresmen democrat apropiat administraţiei în mai toate chestiunile interne, a atras pentru Texas o finanţare preferenţială grasă. Cu toate acestea, Johnson s-a pronunţat împotriva amestecului american în problemele Europei, spunându-le alegătorilor săi în iunie 1940: „Capacitatea poporului american de a gândi calm şi de a acţiona înţelept într-o perioadă de criză ne va ţine departe de război."[15] Nu şi-a schimbat părerea decât în vara lui 1941, când înfrângerile suferite de britanici în Mediterana l-au convins că SUA nu pot accepta ameninţarea unui triumf al Axei.

Forţa curentului izolaţionist l-a determinat pe Roosevelt să facă o declaraţie în timpul unei transmisiuni radio din campania prezidenţială, care s-a dovedit a fi una dintre cele mai controversate declaraţii din toată viaţa lui: „Adresându-mă vouă, mame şi taţi, vă dau încă o asigurare. Am mai spus asta şi înainte, dar o spun încă o dată şi voi continua să o repet. Băieţii voştri nu vor fi trimişi în niciun război străin." Soţia preşedintelui, Eleanor,

s-a numărat printre cei consternați de această afirmație. În rubrica pe care o avea în ziar, intitulată „My Day" („Ziua mea"), ea o tempera astfel: „Nimeni nu poate astăzi să vă promită cu onestitate pace în țară sau peste hotare. Tot ce poate face un om este să promită că se va strădui din răsputeri să împiedice țara aceasta să intre în război." Înclinația lui Roosevelt către o oarecare lipsă de transparență, ba chiar către minciună era bine cunoscută. Dar enigma care, în 1940–1941, dădea bătăi de cap deopotrivă lui Winston Churchill și poporului american nu își va găsi poate niciodată rezolvarea: ar fi implicat Roosevelt Statele Unite în război dacă Axa nu ar fi grăbit o atare decizie?

În ziua votului, 5 noiembrie 1940, președintele a fost reales cu sprijinul a 55% dintre alegători, 27,2 milioane de voturi contra 22,3 milioane. Trimisul Statelor Unite în Irlanda, care era totodată unchiul lui Roosevelt, descria reacția pe care au avut-o britanicii la aflarea rezultatului: „În dimineața aceasta, la ora opt, distinsul crainic al BBC a început prin a spune: «A ieșit Roosevelt!» Vocea îi trăda ușurarea și o oarecare euforie." Rezultatul alegerilor a scos însă în evidență forța opoziției cu care continua să se lupte președintele. Multe milioane de americani împărtășeau opiniile lui George Fisk, de la Universitatea Cornell, care afirma că „niciun război nu și-a atins vreodată scopul declarat". În decembrie, Roosevelt atrăgea atenția guvernului britanic că detaliile tranzacțiilor cu armanent nu trebuie divulgate absolut nimănui – nu din motive de securitate, ci din motive de politică internă.

În ianuarie 1941, scriitorul american Joe Dees îi scria de la New York unui prieten britanic: „Toate discuțiile au ca subiect ajutorul acordat Marii Britanii. Americanii sunt mândri de felul în care rezistă britanicii, entuziasmați de succesele din Albania și Libia, îngrijorați de încăpățânarea sinucigașă a Irlandei [de a rămâne neutră], temători de propria noastră intrare în luptă, însă dornici să dea tot ajutorul de care suntem capabili."[16] Deeds s-a dovedit însă un fin observator al nuanțelor când, mai târziu, a scris: „Unii dintre prietenii mei sunt de părere că Roosevelt ar trebui să ia măsuri mai drastice, să trimită escorte formate din nave militare americane etc. Ei cred că, în loc să impună ritmul

în politica naţională, FDR a rămas în urmă. Eu cred însă că ne conduce atât de repede cât îi îngăduim noi. «Noi» înseamnă 130 de milioane de oameni, inclusiv marea masă a celor din regiunile central-vestice, cultivatori de porumb şi grâu şi crescători de vite, care sunt cu inima antinazişti, dar care în ruptul capului nu pricep cum vor reuşi germanii să treacă oceanul şi, odată ajunşi aici, să facă vreo ispravă. N-aş putea să afirm că opinia publică americană nu este conştientă. Este chiar foarte conştientă. Dar îi lipseşte acea convingere arzătoare care i-a împins pe unii să moară în Spania, iar pe alţii, să se alăture Francezilor Liberi."[17]

Argumentele invocate de Roosevelt în favoarea ajutorării Marii Britanii erau oglinda celor folosite mai târziu de Aliaţi în sprijinul asistenţei acordate Uniunii Sovietice: ajutorul material i-a scutit pe americani de sacrificii, aşa cum sângele vărsat de ruşi a salvat viaţa multor soldaţi britanici şi americani. Legea privind împrumutul şi închirierea, adoptată în martie 1941, autoriza livrările pe credit – numai un procent din muniţia utilizată de armata lui Churchill în acel an a fost furnizat în baza legii amintite; ulterior însă, programul respectiv a asigurat o bună parte din cantitatea de hrană şi combustibil necesară britanicilor, dimpreună cu o parte a tancurilor, avioanelor de transport şi mijloacelor amfibii. Producţia industrială a britanicilor s-a concentrat asupra avioanelor de luptă, navelor de război, armelor şi vehiculelor militare. Începând cu 1941, ei au depins aproape în totalitate de creditul american în ceea ce priveşte susţinerea efortului de război.

Deşi Winston Churchill s-a zbătut să-l convingă pe preşedintele SUA să intre în război înainte de Pearl Harbor, a avut noroc că eforturile lui au eşuat. În eventualitatea puţin probabilă că Roosevelt ar fi determinat Congresul să adopte o declaraţie de război contra Germaniei, preşedintele s-ar fi trezit la cârma unei naţiuni divizate. Până în decembrie 1941, opinia publică americană a continuat să se opună cu încăpăţânare unui război cu Hitler. O parte mult mai însemnată se declara în favoarea unor măsuri mai aspre contra japonezilor, care s-au concretizat mai cu seamă în iulie 1941 sub forma îngheţării activelor japoneze şi a interzicerii tuturor exporturilor. Măsurile respective au împins practic

Japonia în război, deoarece petrolul de care avea nevoie aceasta provenea în proporţie de 80% din Statele Unite şi Indiile de Est Olandeze. Embargoul asupra exporturilor s-a bucurat de o mai mare popularitate în rândurile americanilor decât creşterea de către Roosevelt a rolului jucat de Marina SUA în Bătălia Atlanticului, prin escortarea tot mai aproape de destinaţie a convoaielor care se îndreptau spre Marea Britanie şi implicarea sporadică în schimburi de focuri cu submarinele germane.

Oricare ar fi fost dorinţele personale ale preşedintelui, Congresul a rămas un semnificativ factor de control al politicii americane, până când Tokio şi Berlinul au decis să pună punct disputei. Istoricul David Kennedy afirmă că, de vreme ce Germania a fost întotdeauna principalul inamic al statelor democratice, Roosevelt ar fi servit mai bine interesele naţiunii sale dacă ar fi evitat un război cu Japonia şi s-ar fi concentrat asupra distrugerii nazismului: „un strop de conciliatorism – un alt nume dat diplomaţiei – ar fi putut să dea roade bogate"[18]. Odată Hitler învins, susţine Kennedy, ambiţiile cercurilor militariste japoneze ar fi fost zădărnicite prin ameninţarea cu utilizarea imensei forţe aliate sau chiar folosirea acesteia, iar costurile în vieţi omeneşti şi resurse financiare ar fi scăzut considerabil. Însă acest argument ridică un mare semn de întrebare: ar fi reuşit vreodată Roosevelt să-şi convingă poporul să lupte împotriva Germaniei în absenţa unui atac devastator, de felul celui pe care Hitler a refuzat să-l iniţieze?

Chiar şi după ce s-a declarat război în decembrie 1941, de fapt, până la încetarea ostilităţilor, puţini americani au simţit faţă de germani o animozitate egală cu cea manifestată faţă de japonezi. Aceasta nu este doar o chestiune de sensibilităţi rasiale. La mijloc era şi o profundă compasiune pentru ororile prin care trecuse şi continua să treacă China din pricina japonezilor. Majoritatea cetăţenilor americani deplângeau faptele naziştilor, însă ar fi rămas indiferenţi, ba chiar ostili faţă de trimiterea unor trupe în Europa dacă Hitler nu ar fi împins lucrurile într-acolo.

La 27 mai 1941, după căderea Greciei şi a Cretei, 85 de milioane de americani din întreaga ţară au ascultat la radio discursul lui Roosevelt în care acesta avertiza în privinţa pericolelor unei

victorii naziste. Naţiunea era, după cum se exprimă un istoric, „înfricoşată, tristă şi tulburată”[19]. Preşedintele şi-a încheiat discursul declarând „stare de necesitate pe termen nelimitat la nivelul întregii ţări”. Nimeni nu ştia sigur ce înseamnă asta. Un lucru însă era limpede, că aducea războiul un pic mai aproape şi acorda executivului puteri sporite. Multe oraşe mai mici, în special cele din sud, au intrat într-o perioadă de creştere economică accelerată datorită programelor de construcţii militare şi navale. Cu toate acestea, conflictele de muncă au persistat. Unii muncitori din industrie se simţeau la fel de străini de ţelurile naţionale ale Americii şi de angajatorii lor ca muncitorii britanici. În 1940, 1 300 de muncitori au murit în subteran şi mulţi alţii au fost mutilaţi în exploatările miniere neautorizate. Furia era la cote atât de ridicate, încât, deseori, grevele degenerau în violenţe. De exemplu, patru oameni au murit şi alţi 12 au fost răniţi grav într-un conflict desfăşurat în 1941 în districtul Harlan din statul Kentucky.

Opinia publică s-a împotrivit cu tărie primirii unor refugiaţi străini, victime ale persecuţiilor naziste. În iunie 1941, s-a decretat că persoanele cu rude în Germania nu pot intra pe teritoriul SUA. Izolaţioniştii nu s-au dat o clipă bătuţi. A existat un puternic lobby irlandez, cel mai vehement exponent al acestuia fiind părintele Charles Coughlin, pamfletar şi vedetă de radio. Roosevelt îi scria la 19 mai 1941 lui James O’Connor, congresmen de Montana, izolaţionist de frunte şi susţinător al părintelui Coughlin: „Dragă Jim, când o să vă treacă vouă, irlandezilor, ura faţă de Anglia? Nu uita că, dacă Anglia cade, Irlanda cade şi ea. Irlanda are mai multe şanse să dobândească o independenţă totală dacă democraţia supravieţuieşte la nivel mondial decât dacă locul ei este luat de hitlerism. Vino pe la mine într-o zi, să stăm de vorbă despre lucrurile astea, însă te implor să nu te mai gândeşti la vechile ranchiune şi să priveşti spre viitor. Cu acelaşi respect.”[20]

Senatorul de Idaho, D. Worth Clarke, izolaţionist şi el, spunea în iulie 1941 că SUA ar trebui să tragă o linie de-a lungul oceanului, în spatele căreia americanii să stea liniştiţi şi să preia controlul paşnic asupra întregii emisfere în care intrau America de Sud şi Canada: „Am instala guverne-marionetă în care să putem avea

încredere că vor pune interesele Americii înaintea celor ale Germaniei sau ale oricărei alte naţiuni din lume." Aceste remarci au fost relatate cu nespusă satisfacţie de mass-media din ţările Axei ca dovezi ale imperialismului yankeilor. Germanii bine informaţi erau mult mai siguri de intrarea Americii în război decât erau britanicii sau chiar mulţi americani. În 1938, ministrul de finanţe al Reichului, Schwerin von Krosigk, anticipa o luptă care „se va duce nu doar cu mijloace militare, ci va fi şi un război economic de o amploare fără precedent". Von Krosigk era profund îngrijorat de prăpastia existentă între economia firavă a Germaniei şi uriaşele resurse aflate la dispoziţia potenţialilor ei duşmani. Hitler credea că America se va număra printre aceştia abia din 1942. El a preferat să nu grăbească intrarea SUA în război, dar această perspectivă nu-l îngrijora, în parte fiindcă nu avea suficiente cunoştinţe de economie. În toiul atâtor conflicte interne, atâtor ezitări şi incertitudini, a fost un noroc pentru cauza Aliaţilor că deciziile care au împins SUA în război s-au luat la Tokio, nu la Washington.

Liderii militari ai Japoniei şi-au făcut clare intenţiile în 1937, când au pornit să cucerească China. Această mişcare le-a atras ostilitatea internaţională şi s-a dovedit a fi o eroare strategică de prim ordin. Într-o ţară uriaşă precum China, succesele lor şi cuceririle teritoriale nu însemnau nimic. Un soldat japonez disperat a mâzgălit pe zidul unei clădiri distruse: „Lupte şi moarte peste tot, iar acum sunt şi eu rănit. China e fără de sfârşit, iar noi suntem ca o picătură de apă în ocean. Războiul ăsta nu are niciun sens. Nu îmi voi mai vedea niciodată căminul."[21] Deşi au dominat clar războiul împotriva regimului corupt şi a trupelor slab echipate ale generalisimului Ciang Kai-shek, japonezii au suferit totuşi pierderi grele – 185 000 de morţi până la finele lui 1941. Nici chiar o desfăşurare colosală de trupe – un milion de soldaţi japonezi au rămas în China până în 1945 – n-a reuşit să producă un rezultat decisiv nici împotriva naţionaliştilor lui Ciang, nici împotriva comuniştilor lui Mao Zedong, cu ale căror forţe se întâlniseră şi, ocazional, se şi ciocniseră pe un front de 3 200 km.

Imaginea pe care o are Occidentul asupra războiului cu Japonia este dominată de campaniile din Pacific şi Asia de Sud-Est. Cu toate acestea, China şi refuzul Japoniei de a renunţa la planurile sale în regiune au jucat un rol central în eşecul suferit de Tokio. Din 1937 până în 1939, au avut loc ciocniri de amploare, care au trecut mai degrabă neobservate în Occident; japonezii au înregistrat succese, dar cu preţul unor pierderi grele. Retragerea din 1940–1941 a trupelor japoneze din China continentală ar fi putut să contribuie la evitarea unui război cu Statele Unite, de vreme ce agresiunea japoneză în zonă şi cultura masacrului, simbolizată de moartea a cel puţin 60 000 de civili în oraşul Nanjing, au constituit principalele motive ale aversiunii, chiar ale indignării manifestate de americani la adresa japonezilor. În plus, operaţiunile în care se angajase Japonia au cauzat o masivă hemoragie de resurse, chiar în condiţiile unei rezistenţe chineze ineficiente. Blestemul guvernului de la Tokio era să fie dominat de militari pentru care războiul era o virtute în sine. Îmbătaţi de credinţa în virilitatea lor de războinici, japonezii nu au înţeles că le-ar fi fost greu, ba chiar imposibil să lupte cu succes împotriva Statelor Unite, cea mai mare putere industrială a lumii.

Triumfurile militare înregistrate de Japonia în 1941–1942 i-au determinat pe Aliaţi să-i supraestimeze armata, lucru pe care poate că nu l-ar fi făcut dacă ar fi avut cunoştinţă de un conflict anterior, deosebit de semnificativ, pe care însă părţile beligerante au convenit să-l ţină secret. În vara lui 1939, încăierările sporadice dintre armatele japoneză şi sovietică de la graniţa comună ce despărţea Manciuria de Mongolia au degenerat într-un război în toată regula, cunoscut îndeobşte drept Incidentul Nomonhan[22]. Încă de la începutul secolului, în Japonia se auziseră voci care susţineau cu tărie o expansiune imperialistă în Siberia. După Revoluţia bolşevică din 1917, forţele japoneze staţionaseră o vreme în zonă, în speranţa de a revendica neoficial teritorii, pentru ca, mai târziu, ocupaţia să fie recunoscută oficial. Numai decizia ulterioară a puterilor occidentale de a susţine o Uniune Sovietică stabilă şi unificată i-a făcut pe japonezi să se retragă. În 1939, Tokio a estimat că ruşii sunt slabi şi vulnerabili şi şi-a trimis armatele să le pună la încercare hotărârea.

Rezultatul a fost catastrofal pentru japonezi. Generalul Gheorghi Jukov a lansat o contraofensivă, susținută de puternice forțe blindate și aeriene și încheiată cu o victorie deplină. Cifrele date publicității cu privire la numărul victimelor nu sunt de încredere, însă pierderile totale s-au ridicat probabil la cel puțin 25 000 de oameni de fiecare parte. Pacea a fost restabilită în octombrie, în termenii impuși de Moscova. Incidentul a avut consecințe strategice importante pentru desfășurarea celui de-al Doilea Război Mondial. Armata japoneză s-a împotrivit cu îndărătnicie ideii de a da „lovituri la nord", evitând să mai declanșeze un conflict cu Uniunea Sovietică. În 1941, Tokio a semnat cu Moscova un pact de neutralitate. Majoritatea liderilor japonezi erau în favoarea respectării lui, convinși că posesiunile coloniale occidentale din Asia de Sud-Est reprezentau ținte mai ușoare. Ei se așteptau de asemenea ca Germania să câștige războiul din Europa. Atașații militari japonezi la Londra și Stockholm, care au raportat la Tokio că trupele germane nu erau corespunzător înzestrate pentru invadarea Marii Britanii, au fost criticați de superiori, pentru care asemenea opinii erau inacceptabile. Războiul dus de Germania în Europa a fost principalul motiv pentru care Japonia a declanșat un război similar în Asia. Tokio nu ar fi îndrăznit niciodată să atace dacă nu ar fi avut convingerea că triumful hitlerismului în Occident era iminent.

La 27 septembrie 1940, Germania, Italia și Japonia au semnat la Berlin Pactul tripartit. Țările semnatare promiteau asistență reciprocă în caz că vreuna dintre părți era atacată de o țară neparticipantă la războiul din Europa. Această măsură era menită să descurajeze SUA să mai exercite presiuni asupra Japoniei și s-a soldat cu un eșec. SUA, implacabil ostile politicii imperialiste japoneze în China, au impus noi sancțiuni. În replică, japonezii s-au decis să pună în practică ideea declanșării unei campanii militare în Sud. S-au pregătit să ocupe posesiunile coloniale slab apărate din sud-estul Asiei printr-o serie de operațiuni fulgerătoare. Totodată, în condițiile alungării forțelor ei din Pacificul de Vest, America avea să fie obligată să consimtă tacit la noua stare de fapt.

La mijlocul lui 1941, armata japoneză a elaborat optimistul „Plan operațional de încheiere a războiului cu SUA, Marea

Britanie, Olanda şi Ciang Kai-shek". Iniţial, intenţia japonezilor era să aştepte apariţia unei „situaţii favorabile pe frontul din Europa, mai exact prăbuşirea Angliei, care va aduce sfârşitul războiului germano-sovietic şi succesul politicilor noastre faţă de India". După ce a studiat planul, împăratul Hirohito a declarat: „Înţeleg că vă veţi ocupa de Hong Kong după ce veţi începe în Malaya. Bun, şi concesiunile străine din China?"[23] Majestatea Sa a primit asigurări că respectivele proprietăţi europene vor fi confiscate. Dar speranţele japonezilor de a putea să mai întârzie declaraţia de război până după victoria deplină a Germaniei în Vest au fost spulberate. Această socoteală greşită s-a dovedit aproape la fel de importantă ca eroarea de judecată comisă de japonezi cu privire la caracterul inamicului. Cu excepţia notabilă a unor minţi luminate, precum cea a amiralului Isoroku Yamamoto, comandantul suprem al marinei militare, japonezii îi considerau pe americani drept o naţie pacifistă şi degenerată, pe care o serie de lovituri devastatoare avea s-o convingă să ceară pace.

Mişcările Japoniei de dinainte de Pearl Harbor s-au caracterizat prin ezitări şi incoerenţe. În 1940, Tokio a trimis trupe şi avioane în Indochina franceză, cu permisiunea regimului de la Vichy, obţinută prin constrângere. Ruta de aprovizionare a Chinei prin Indochina a fost închisă, mărind presiunea asupra lui Ciang Kai-shek. Principalul obiectiv al japonezilor era să pună mâna pe rezervele de petrol din Indiile de Est, la care guvernul olandez în exil la Londra le refuza cu obstinaţie accesul. O vreme, generalii japonezi au nutrit speranţa că îşi vor putea limita atacurile la coloniile europene, fără a se atinge de Filipinele americane. Dar, la începutul lui 1941, comandanţii marinei militare japoneze şi-au convins omologii din forţele terestre că orice „lovitură în sud" avea să ducă în mod inevitabil la intrarea SUA în război. Ulterior, strategii de la Tokio s-au apucat să facă planuri pentru o serie de atacuri fulgerătoare, care să neutralizeze slabele poziţii defensive existente în Malaya, Birmania, Filipine şi Indiile de Est Olandeze şi să creeze realităţi noi, a căror anulare să fie considerată de americani prea costisitoare.

Calculele militariştilor japonezi se bazau pe vanitate, fatalism – credinţa în *shikata ga nai*, „nu se poate face nimic" – şi

necunoaşterea lumii din afara Asiei. Soldaţii japonezi erau deosebit de rezistenţi la efort fizic şi înzestraţi cu un spirit de sacrificiu pe măsură. Armata beneficia de o bună susţinere din partea aviaţiei, însă ducea lipsă de tancuri şi artilerie. Şubreda bază ştiinţifică şi industrială a ţării nu putea susţine un război de durată împotriva Statelor Unite. Germania şi Japonia nu şi-au coordonat niciodată la modul serios strategiile sau obiectivele, în parte fiindcă aveau puţine lucruri în comun, în afară de victoria împotriva Aliaţilor, în parte din cauza distanţei care le separa. Teoriile rasiale l-au făcut pe Hitler să evite orice asociere cu japonezii şi doar cu mare greutate să îi recunoască drept cobeligeranţi. Este posibil ca un eventual atac japonez asupra Rusiei, declanşat la scurtă vreme după invazia germană din iunie 1941, să fi avut ca rezultat o înclinare a balanţei în defavoarea lui Stalin, înlesnind victoria Axei şi întârziind, dacă nu chiar prevenind o confruntare decisivă cu Statele Unite. Ministrul de externe Yosuke Matsuoka şi-a dat demisia din guvernul de la Tokio atunci când această posibilitate, pe care el o susţinea, a fost respinsă de colegi.

În realitate însă, deşi au şocat şi au îngrozit puterile occidentale, cuceririle Japoniei din 1941 şi 1942 nu erau ireversibile dacă Germania putea fi învinsă. Nimeni de la Londra sau Washington nu se îndoia că înfrângerea Japoniei avea să fie o misiune dificilă şi de durată, în parte şi din cauză că lupta s-ar fi dat la mare distanţă de Europa şi SUA. Însă puţini strategi, cu siguranţă nu amiralul Yamamoto, se îndoiau de inevitabilul triumf american, singurul impediment posibil fiind prăbuşirea voinţei naţionale în urma unor înfrângeri timpurii. Cum Japonia nu putea să invadeze Statele Unite, forţa Americii s-a dovedit a fi în cele din urmă irezistibilă pentru o naţiune cu doar 10% din capacitatea industrială a inamicului şi a cărei existenţă depindea de importuri.

Japonia a făcut mişcarea preliminară esenţială înainte de a ataca Malaya: la sfârşitul lui iulie, a ocupat toată Indochina vecină, fără să întâmpine vreo rezistenţă din partea regimului de la Vichy. La 9 august, Tokio a luat decizia finală de a nu ataca Rusia. Oricum, nu în 1941. În septembrie, japonezii nu se mai gândeau decât la embargoul petrolier impus de Statele Unite, o încredinţare a hotărârii

lui Roosevelt. Există totuşi dovezi că unii dintre subordonaţii lui au interpretat greşit dorinţa preşedintelui de a limita livrările de petrol către japonezi. El urmărea astfel să îndemne regimul de la Tokio la prudenţă strategică, nu să impună un embargo total, care să grăbească izbucnirea războiului. Tokio a conchis că singurele opţiuni erau fie să se conformeze cererilor formulate de americani, cea mai neplăcută dintre acestea fiind să părăsească imediat China, fie să atace rapid. Împăratul Hirohito a făcut presiuni asupra guvernului să urmeze calea diplomaţiei. În consecinţă, prim-ministrul japonez, prinţul Konoe, a propus o întâlnire la nivel înalt cu preşedintele Roosevelt. Washingtonul, mirosind o încercare de tergiversare, a respins această iniţiativă. La 1 decembrie, în cadrul unei consfătuiri organizate la Tokio, s-a confirmat decizia Japoniei de a lupta. Ministrul de război, generalul Hideki Tojo, care a preluat funcţia de prim-ministru la 17 octombrie, a spus: „Imperiul nostru se află în pragul gloriei sau al obscurităţii." Fermitatea cu care militariştii japonezi îşi evaluau posibilităţile avea la bază viziunea grandioasă a unei dominaţii totale şi îndreptăţite asupra întregii Asii. Dar până şi Tojo recunoştea că o victorie categorică împotriva Statelor Unite era imposibilă. El şi colegii lui au căutat în schimb să obţină cât mai multe victorii pe câmpul de luptă pentru a putea ajunge la negocieri în vederea încheierii unui acord.

Japonia a lovit la Pearl Harbor şi a pornit atacul împotriva Asiei de Sud-Est în data de 7 decembrie 1941, la numai 24 de ore după ce ruşii au lansat contraofensiva care a salvat Moscova. Aveau să treacă încă multe luni până să-şi dea seama Aliaţii că Uniunea Sovietică putea supravieţui invaziei. Dacă însă emisarii japonezi ar fi înţeles mai bine starea de spirit ce domnea la Berlin, dacă ar fi fost mai puţin orbiţi de admiraţia lor faţă de nazişti şi, astfel, mai capabili să realizeze gravitatea situaţiei în care se găsea Germania pe Frontul de Est, atunci poate că guvernul lui Tojo ar fi ezitat o clipă înainte să dezlănţuie furtuna. Privind retrospectiv, constatăm că Japonia nu şi-ar fi putut alege un moment mai prost – şansa de a exploata cu rezultate maxime slăbiciunile victimelor trecuse deja. Tokio a mai comis o eroare fundamentală,

aceea de a-şi imagina că poate să stabilească nişte limite pentru războiul declanşat, în special neamestecându-se în conflictul dintre Germania şi Uniunea Sovietică. În realitate, odată ce Japonia a transformat războiul din Europa într-o conflagraţie mondială, umilindu-i pe adversarii occidentali, singurele rezultate posibile erau fie o victorie totală, fie o înfrângere totală. Japonia a atacat în baza unor calcule eminamente introspective – ba s-ar putea spune de-a dreptul egocentrice, chiar şi după standardele normale ale statelor naţionale – influenţate de o năucitoare ignoranţă în materie de geopolitică.

Vulnerabilitatea bazelor americane din Pacific continuă să nedumerească posteritatea. În toată luna noiembrie, au apărut dovezi incontestabile privind intenţiile japonezilor, obţinute mai ales prin decriptarea corespondenţei diplomatice; la Washington, ca şi la Londra, incertitudinea mai plana doar asupra obiectivelor Japoniei. Teza avansată de adepţii teroriei conspiraţiei, şi anume că preşedintele Roosevelt a lăsat deliberat Pearl Harbor fără apărare, este respinsă ca absurdă de toţi istoricii serioşi. Este totuşi un fapt neobişnuit că guvernul şi şefii de stat-major nu au luat măsuri ca Hawaii şi alte baze militare aflate în vecinătatea Japoniei să intre preventiv în stare de alertă. Pe 27 noiembrie 1941, Washingtonul expedia o telegramă tuturor cartierelor generale din Pacific: „Acest mesaj trebuie considerat o avertizare de război. Se aşteaptă o mişcare agresivă din partea Japoniei în următoarele zile... Dispuneţi măsurile defensive de rigoare." Comandanţii locali nu au reacţionat corespunzător la acest mesaj, ceea ce a avut consecinţe dezastruoase. Pe 7 decembrie, lăzile cu muniţie antiaeriană de la Pearl Harbor erau încă încuiate, iar cheile, la ofiţerii de serviciu.

O trăsătură frapantă a acestui război este aceea că victimele atacurilor s-au trezit, în repetate rânduri, neputincioase în faţa schimbărilor dramatice de situaţie. Britanicii şi francezii în mai 1940, ruşii în iunie 1941, chiar şi germanii în Normandia în iunie 1944, toţi au avut motive temeinice să anticipeze o mişcare a inamicului şi totuşi au reacţionat inadecvat la aceasta. Iar exemplele ar putea continua, chiar dacă la o scară mai mică. Comandanţii militari de rang înalt, ca să nu mai vorbim de subordonaţii lor,

şi-au adaptat comportamentul şi mentalitatea la vacarmul bătăliei doar atunci când ei au fost cei vizaţi, când bombardamentele au devenit realitate. Amiralul Husband Kimmel şi generalul-locotenent Walter Short, comandantul forţelor navale, respectiv comandantul forţelor terestre de la Pearl Harbor, au dat în mod clar dovadă de neglijenţă. Comportamentul lor oglindea însă un eşec instituţional din punctul de vedere al imaginaţiei, care a afectat întregul lanţ de comandă, până la vârf, la Casa Albă, şi care a produs o traumă poporului american.

„Am fost stupefiaţi de amploarea distrugerilor", scria un marinar de pe portavionul *Enterprise*, care a ajuns la Pearl Harbor în seara zilei de 8 decembrie, nefiind, din fericire, prezent în momentul atacului japonez. „Un cuirasat, *Nevada*, stătea nemişcat de-a curmezişul intrării înguste în canal, eşuat cu prora înainte, abia lăsând loc portavionului să se strecoare pe lângă el... Apa era plină de petrol, focurile încă ardeau, navele stăteau nemişcate în mâlul de pe fund, suprastructurile se năruiseră. Găuri mari se căscau acolo unde explodaseră magaziile, şi de pretutindeni se ridicau trâmbe de fum. Marinarii care crezuseră că aceste uriaşe nave sunt invincibile erau uimiţi la vederea lor, dar nu înţelegeau... Parcă ne adunaserăm cu toţii să plângem la o înmormântare spectaculoasă."[24]

Atacul de la Pearl Harbor a declanşat un val de bucurie în ţările Axei. Locotenentul japonez Izumiya Tatsuro scria în culmea fericirii despre „minunata veste a atacului aerian din Hawaii"[25]. Mussolini, cu obişnuita lui lipsă de judecată, era încântat. Pentru el, americanii erau nişte idioţi, iar Statele Unite, „o ţară de negrotei şi evrei"[26], opinie împărtăşită şi de Hitler. Dar, din fericire pentru Aliaţi, vulnerabilitatea americană din Hawaii era egalată de o timiditate a japonezilor care avea să se transforme într-un fenomen foarte des întâlnit în timpul războiului din Pacific. Flota japoneză a luptat în repetate rânduri până în pragul unor victorii importante, dar nu le-a concretizat niciodată, fie din lipsă de voinţă, fie din lipsă de mijloace. Amiralul Chuichi Nagumo a fost uluit că avioanele lui au reuşit, în dimineaţa atacului, să avarieze grav cinci cuirasate americane. Mulţi ani s-a afirmat că amiralul

a ratat în mod voit ocazia de a lansa un al doilea atac împotriva rezervoarelor de petrol şi a docurilor de la Pearl Harbor, care ar fi putut determina retragerea Flotei Pacificului către coasta de vest a Statelor Unite. Cercetări recente arată însă că o atare manevră nu era posibilă. În timpul iernii, ziua era prea scurtă pentru ca japonezii să lanseze un al doilea atac şi să se retragă cu succes; oricum, ei nu dispuneau de suficiente bombe ca să avarieze serios instalaţiile portuare. Chiar şi eventuala problemă a distrugerii rezervoarelor de petrol de pe ţărm ar fi putut fi rezolvată prin redirecţionarea petrolierelor din Atlantic. Realitatea este că atacul lui Nagumo a fost de ajuns doar ca să-i şocheze, să-i rănească uşor şi să-i înfurie pe americani, nu să le mutileze grav capacitatea de luptă. Iată de ce operaţiunea respectivă a fost o uriaşă greşeală de calcul.

Multă vreme, Winston Churchill a fost obsedat de temerea că Japonia va ataca numai posesiunile coloniale europene din Asia, iar Marea Britanie va fi astfel obligată să lupte contra unui nou duşman fără sprijinul Statelor Unite. În acelaşi timp, Hitler se gândea la un scenariu asemănător, temându-se că America va intra în război împotriva Germaniei, iar Japonia va rămâne pe o poziţie de neutralitate. Anticipase de la bun început că, odată Rusia distrusă, va trebui să lupte contra americanilor. În decembrie 1941, i se părea de la sine înţeles că trebuie să urmeze exemplul Japoniei şi nutrea fantezista speranţă că flota lui Hirohito va zdrobi Marina SUA. La patru zile după Pearl Harbor, Hitler a desăvârşit neghiobia atacului declarând război Statelor Unite şi luându-i astfel lui Roosevelt de pe umeri povara incertitudinii privind atitudinea Congresului. John Steinbeck îi scria unui prieten: „Atacul, indiferent de beneficiul tactic pe care se poate să-l fi adus, a fost totuşi un eşec, prin aceea că a întărit ţara. O să pierdem însă o mulţime de nave, cel puţin o vreme."[27]

În cursul anului 1941, *Ladies' Home Journal* publicase o serie fascinantă de articole despre americani din toate clasele sociale, sub titlul generic „Cum trăieşte America"[28]. Până în decembrie, existenţa lor abia dacă fusese umbrită de spectrul războiului. Unii aveau probleme financiare, câţiva recunoşteau că sunt săraci, însă majoritatea se declarau satisfăcuţi. Aşa se explică de ce, după Pearl

Harbor, oamenii care până atunci fuseseră mulțumiți cu soarta lor au fost șocați să vadă vise zădărnicite, familii despărțite și un stil de viață distrus. Mary Carson Cookman, redactor-șef la *LHJ*, a scris un articol în care reflecta la toate profilurile publicate de-a lungul anului, ca și la noile realități pe care le aveau de înfruntat americanii: „Războiul schimbă condițiile de viață de pretutindeni. Dar... americanii sunt oameni de treabă; sunt chiar surprinzător de modești în dorințele lor. Prețuiesc ce au... Pentru ce speră să înfăptuiască, sunt dispuși să muncească – nu vor și nici nu așteaptă să li se dea... Ce avem acum ne ajunge. Dar ar trebui să fie mai bine, e necesar să fie mai bine și *va fi* mai bine."[29]

Dacă aceste cuvinte reprezintă o afirmare banală a visului american în pragul intrării țării în război, ele reflectă totodată starea de spirit predominantă a americanilor. Prețul plătit de Statele Unite în acest conflict avea să fie mai mic decât cel plătit de oricare alt stat combatant. Mai mult, războiul a generat un avânt economic care le va permite americanilor să iasă din încleștare chiar mai bogați decât erau atunci când intraseră. Totuși mulți aveau să se simtă nedreptățiți că răutatea altora le invadase și le răvășise viața tihnită. Asemenea multor milioane de europeni înaintea lor, au început și ei să descopere amărăciunea de a-i vedea pe cei dragi părăsindu-și căminul pentru a înfrunta pericole mortale. Doamna Elizabeth Schlesinger scrie despre plecarea în armată a fiului ei, Tommy: „Am știut, după Pearl Harbor, că plecarea lui era inevitabilă. Nu-mi voi permite să mă gândesc la asta în termeni personali. Sunt doar una dintre milioanele de mame care își iubesc fiii și care îi văd plecând la război, iar sentimentele acestea sunt universale, nu doar ale mele. Am acceptat tot ceea ce trebuie să înfrunt, tot ceea ce va trebui să trăiesc vreme de multe luni, poate chiar ani. Tom îmi zicea: «Ei poftim, eu credeam că o să fii mult mai necăjită că plec.» Nici nu știe el ce înseamnă asta pentru mine și câte spaime se ridică, zgomotoase, în mintea mea."[30]

Dacă nu ar fi existat Pearl Harbor, momentul intrării sau însăși intrarea Statelor Unite în război ar fi rămas o chestiune pur speculativă. John Morton Blum afirmă că „războiul nu a fost nici o amenințare, nici o cruciadă. Părea, cum se spunea în *Fortune*,

«doar o necesitate dureroasă»... Pe teritoriul Statelor Unite, americanii nu au zărit picior de inamic. Țara nu împărtășea și nici nu dorea să împărtășească dezastrele ce se abătuseră asupra Europei și Asiei"[31]. În ciuda exuberantelor declarații de patriotism de după „Ziua Infamiei", mulți americani au continuat să nu vadă cu ochi buni necesitatea acceptării fie și a unei părți modeste din greutățile care împovărau alte popoare. La începutul lui 1942, Arthur Schlesinger a efectuat un tur al bazelor militare, trimis de Biroul de Informații de Război, oprindu-se și în regiunea central-vestică: „Am ajuns tocmai când oamenii se văicăreau că s-a raționalizat benzina, și a fost cam deprimant. Curentul potrivnic administrației este puternic și fățiș."[32]

Din fericire însă pentru cauza Aliaților, conducerea Statelor Unite s-a arătat puternică și înțeleaptă în aceste momente grele, de criză. La întâlnirea dintre Roosevelt și Churchill, petrecută la Washington la sfârșitul lui decembrie 1941, Statele Unite au confirmat hotărârea provizorie, luată în timpul discuțiilor anterioare la nivel de stat-major, de a acorda prioritate războiului cu Germania. Încă din 1939, pregătirile militare și navale americane – în special Planul *Orange*, care avea să devină în cele din urmă *Rainbow 5* – se făcuseră în baza presupunerii că războiul se va purta cel mai probabil pe două fronturi. Armata apreciase în mod corect că el nu putea fi câștigat „în primul rând prin acțiuni navale", că se impuneau crearea și desfășurarea peste hotare a unor ample forțe terestre. Amiralul Harold Stark îi scria secretarului marinei la 12 noiembrie 1940: „Singur, Imperiul Britanic nu are efectivele umane și mijloacele materiale să îngenuncheze Germania. Se impune un ajutor din partea unor aliați puternici, atât la capitolul trupe, cât și la capitolul muniție și provizii." Stark anticipa că, în eventualitatea unui atac japonez, cel mai probabil britanicii vor pierde Malaya. El a propus instituirea unei blocade, la care Japonia era extrem de vulnerabilă din pricina dependenței sale absolute de importuri; apoi a preconizat un război limitat în Est și trimiterea unor importante forțe terestre și aeriene în Europa.

Șefii de stat-major din SUA recunoșteau că Germania reprezenta de departe cea mai mare amenințare. Japonezii, cu toată

desfăşurarea lor impresionantă de forţe militare şi navale, nu puteau să ameninţe serios teritoriul naţional al SUA şi Marii Britanii. Dintre toate naţiunile albe, anglo-saxone, numai Australia era la îndemâna forţelor japoneze, fapt ce a născut o intensă animozitate în rândurile politicienilor australieni faţă de refuzul Marii Britanii de a trimite trupe mai consistente în apărarea sa. În cele din urmă, deşi principiile generale stabilite de Stark au rămas valabile, rolul dominant jucat de Rusia în înfrângerea Wehrmachtului – rezultat pe care, în decembrie 1941, nu îl anticipa nimeni – a schimbat întru câtva ponderea trupelor angajate de America în război. În ciuda faptului că, până la urmă, Statele Unite au trimis o armată numeroasă în Europa, ea nu a fost nici pe departe atât de numeroasă pe cât ar fi putut să fie dacă Aliaţilor le-ar fi revenit rolul principal în înfrângerea Germaniei. Ca un corolar, în 1943, când supravieţuirea Rusiei şi forţa ei ofensivă au devenit evidente, comandanţii militari americani au considerat că pot să redirecţioneze efective importante către frontul din Pacific mai devreme decât se aşteptaseră. Opinia publică, mai ostilă Japoniei decât Germaniei, a făcut ca această decizie să fie şi convenabilă politic, şi acceptabilă strategic.

Geoffrey Perrett face observaţia că Statele Unite nu erau pregătite pentru Pearl Harbor, dar erau pregătite pentru război[33]. O afirmaţie adevărată numai în măsura în care se referă la amploarea construcţiei de nave. În săptămâna ce a precedat atacul, şantierele navale americane au lansat la apă 13 nave de război şi nouă comerciale, primele dintr-o mare flotă de război care era deja în construcţie şi avea să fie lansată în următorii doi ani. Se aflau în construcţie 15 cuirasate, 11 portavioane, 54 de crucişătoare, 193 de distrugătoare şi 73 de submarine. Cu toate acestea, era limpede pentru guvernele britanic şi american, chiar dacă nu şi pentru respectivele popoare, că se preconiza o lungă aşteptare înainte ca forţele terestre aliate să poată ataca Germania în Europa. Ani de-a rândul, Rusia a fost obligată să ducă greul luptei cu Wehrmachtul. Şi dacă Aliaţii occidentali ar fi vrut să organizeze mai de timpuriu o debarcare diversionistă în Franţa, aşa cum îşi doreau şefii armatei SUA, până în 1944, armatele lor au rămas relativ puţin numeroase.

În consecință, Roosevelt și Churchill au acceptat, spre deosebire de unii dintre comandanții lor, că trebuie să se angajeze într-o serie de operațiuni secundare, posibile numai pe frontul din Mediterana, care să le dea popoarelor lor sentimentul că se fac progrese. Ofensiva aeriană împotriva Germaniei avea să crească în același ritm cu producția de noi aparate. Dar câtă vreme Frontul de Est rămânea principalul teatru de război, ajutorarea Rusiei era prioritară. Chiar dacă, până în 1943, cantitatea de material care putea fi expediată a fost relativ mică, atât Washingtonul, cât și Londra au recunoscut că este important să se facă tot posibilul pentru a-l împiedica pe Stalin să negocieze o pace separată. Temerea că rușii ar putea fi bătuți sau măcar siliți să cadă la învoială cu Hitler a continuat să planeze asupra relațiilor dintre Aliații occidentali până la finele lui 1942.

Între timp, în Est, inițiativa aparținea Japoniei, care desfășura impresionante forțe terestre, navale și aeriene. „Noi, japonezii", scria în manualul de luptă distribuit tuturor soldaților lui Hirohito care se pregăteau de atac împotriva imperiilor occidentale, „moștenitorii a 2 600 de ani de glorioasă istorie, ne-am ridicat acum, ca răspuns la încrederea pe care și-a pus-o în noi Majestatea Sa, Comandantul Suprem, pentru cauza popoarelor Asiei și am pornit într-o misiune solemnă și nobilă, care va schimba cursul istoriei... Misiunea Restaurației Shōwa, aceea de a împlini dorința Majestății Sale Imperiale de pace în Orientul Îndepărtat și de eliberare a Asiei, se sprijină ferm pe umerii noștri." După ce distruseseră navele de luptă ale flotei americane din Pacific, japonezii și-au văzut împlinit acum vechiul vis de a pune mâna pe Filipine, un teritoriu dependent de Statele Unite, dar și pe vastele resurse materiale ale Indiilor de Est Olandeze – Indonezia de astăzi – ale Hong Kongului britanic, ale Malayei și Birmaniei. În doar cinci luni și în condițiile unei palide rezistențe, ei și-au creat un imperiu. Chiar dacă acesta se va dovedi și cel mai nestatornic din istorie, o vreme, Japonia și-a exercitat dominația asupra unor întinse teritorii de pe continentul asiatic și din Pacific.

Capitolul 9

Momentul de glorie al Japoniei

1. „Eu socot că le veţi da papucii omuleţilor"

Mulţi japonezi au primit cu bucurie războiul, despre care credeau că oferă ţării lor singura ieşire onorabilă de sub asediu. Romancierul Osamu Dazai, de exemplu, ardea „de nerăbdare să-i bată măr pe bestiile de americani"[1]. Ar fi însă o greşeală să concepem societatea în care trăia Osamu ca pe un monolit. Generalul-locotenent Kuribayashi Tadimichi, care stătuse doi ani în Statele Unite, îi scria soţiei, exprimându-şi opoziţia faţă de provocarea la luptă a unui duşman atât de puternic: „Potenţialul său industrial este uriaş, iar poporul, energic şi descurcăreţ. Calităţile militare ale americanilor nu trebuie nicicând subestimate." Hachiro Sasaki, în vârstă de 18 ani, medita în paginile jurnalului său: „Câţi au cu adevărat parte de «morţi tragice» în acest război? Sunt, cu siguranţă, mai degrabă morţi comice deghizate ca morţi tragice... Morţile comice nu implică niciun strop de dragoste de viaţă, ci sunt pline de o agonie fără înţeles şi fără valoare."[2] Hachiro se resemnase de mult cu ideea propriei morţi şi se înrolase în aviaţia militară ca voluntar, cu hotărârea aproape explicită de a împlini voia sorţii, aşa cum s-a şi întâmplat – *shikata ga nai*. Dispreţul lui faţă de militarişti nu a pălit o clipă. Şi-a convins fratele mai mic să devină student la ştiinţe, ceea ce l-a scutit de încorporare, pentru ca măcar el să aibă o şansă la viaţă.

Hayashi Tadao, contemporan cu Hachiro, era şi el fatalist, fiind cu totul împotriva războiului. Însemnările din jurnalul său exprimă

în mod repetat dezgustul tânărului față de propria țară. „Japonia", se întreba el, „de ce nu te iubesc și nu te respect?... Simt că trebuie să accept soarta generației mele, de a lupta și a muri în război... Suntem obligați să mergem pe câmpul de luptă, fără a ne putea exprima opiniile, a critica și a aduce argumente pro și contra... este o mare tragedie."[3] Succesele Japoniei din anii 1941 și 1942, obținute în fața unei palide rezistențe occidentale, au determinat ambele tabere să supraestimeze forța națiunii lui Hirohito. Așa cum Germania nu avea forța necesară să înfrângă Uniunea Sovietică, și Japonia era prea slabă ca să-și continue campania de cuceriri în Asia, dacă Occidentul nu alegea să se resemneze după primele înfrângeri. Și acest aspect, la fel ca multe altele, este mai evident astăzi decât era acum 70 de ani, la apogeul triumfului japonez.

Până în decembrie 1941, viața în coloniile asiatice își urmase cursul leneș, umed și răsfățat, doar rareori tulburat de evenimentele din Europa. În Filipine, teritoriu dependent de Statele Unite, Earlyn Black, soră medicală cu gradul de locotenent, făcea parte dintre miile de expatriați care se bucurau de un trai luxos și confortabil, înconjurați de servitori supuși: „În fiecare seară ne îmbrăcam pentru cină în rochii lungi, bărbații în fracuri și smochinguri cu brâuri de mătase. Era un stil de viață foarte ceremonios. Până și la cinema mergeam în rochii de gală."[4] O altă soră medicală, locotenentul Hattie Brantly, o tânără de 25 de ani din Jefferson, Texas, găsea de neconceput un război cu Japonia: „Era o glumă, iar sora noastră șefă obișnuia să ne spună la popotă: «Mai luați un biscuit, fetelor. O să vă prindă bine când o să ne atace japonezii»... Noi ne vedeam de treabă și eram fericite, și nu ne băteam prea tare capul."[5]

În Singapore, colonie britanică, lucrurile stăteau cam la fel. Un inginer ceh, Val Kabouky, îi descrie pe albi drept niște „pompeieni moderni"[6]. Chiar și după peste doi ani de război, 31 000 de europeni, înconjurați de cinci milioane de malaezi și chinezi, se complăceau încă într-o parodie a vieții imperiale. Occidentalele nou-sosite, dornice să-și însușească atât cât era necesar limba locală, aveau la dispoziție un dicționar de expresii intitulat *Malay for*

Mems – prescurtarea de la „memsahibs"*. Acesta cuprindea expresii folosite pentru a da ordine: „Pune plasa de tenis", „trebuie să o urmezi pe Mem", „împuşcă-l pe omul acela". În 1941, soldaţii abia sosiţi, mai ales cei australieni, au fost dezgustaţi când s-au trezit excluşi din cercurile sociale coloniale. Indienii nu aveau voie să călătorească în aceleaşi vagoane cu britanicii şi nici să intre în cluburile acestora. În Regimentul Hyderabad a izbucnit o revoltă când un ofiţer indian a fost trimis acasă pentru că întreţinuse relaţii sexuale cu o femeie albă; omul a fost repus în drepturi, iar afacerea, muşamalizată, dar resentimentele au persistat[7]. Lady Diana, soţia trimisului britanic Duff Cooper, scria cu un dispreţ aristocratic despre aerele pe care şi le dădeau expatriaţii britanici, „nişte slăbănogi, nişte stricaţi şi nişte ţărănoi înfumuraţi"[8]. Entuziasmul pe care i-l stârnise farmecul turistic al locului face o stranie notă discordantă cu nenorocirile care se petreceau mai la nord: „Viaţa de muncă a chinezoilor se desfăşoară chiar sub ochii tăi, pe fiece străduţă – se fac sicrie, se pictează lampioane şi oamenii se rad incredibil de mult. Nu mă mai satur de plimbat şi de savurat."

În Malaya, comandanţii militari şi conducătorii civili britanici deopotrivă erau întruchiparea lipsei de talent. Imperiul părea să dispună de rezerve infinite de căpetenii războinice fără nicio înclinaţie războinică. Sir Robert Brooke-Popham, mareşal al aerului şi, până la sfârşitul lui 1941, comandant suprem al trupelor din Orientul Îndepărtat, avea 63 de ani şi fusese guvernator al Kenyei. Generalul-locotenent Arthur Percival, comandantul armatei de uscat, ofiţer cu o îndelungată carieră, îşi dobândise puţina experienţă militară în Irlanda, în timpul insurecţiei Sinn Féin. Sir Shenton Thomas, guvernatorul coloniei, le-a spus generalilor în dimineaţa zilei de 8 decembrie, chiar când japonezii începuseră să debarce în nord: „Eu socot că le veţi da papucii omuleţilor." Dispreţul lui ar fi putut creşte simţitor dacă ar fi citit ordinele hazlii date soldaţilor japonezi care se pregăteau să atace Malaya, cum ar fi acela de a evita constipaţia şi arsurile la stomac, precum şi de a face exerciţii de respiraţie pentru a scăpa de răul de

* Doamne (în India) (n.trad.).

mare: „Nu uitaţi că, în adâncurile întunecate şi sufocante ale navei, caii armatei suferă răbdători şi fără să murmure." Oamenii erau îndemnaţi ca, „atunci când întâlniţi inamicul, după debarcare, să vă gândiţi că sunteţi un fiu care se află, în sfârşit, faţă în faţă cu ucigaşul părintelui său".

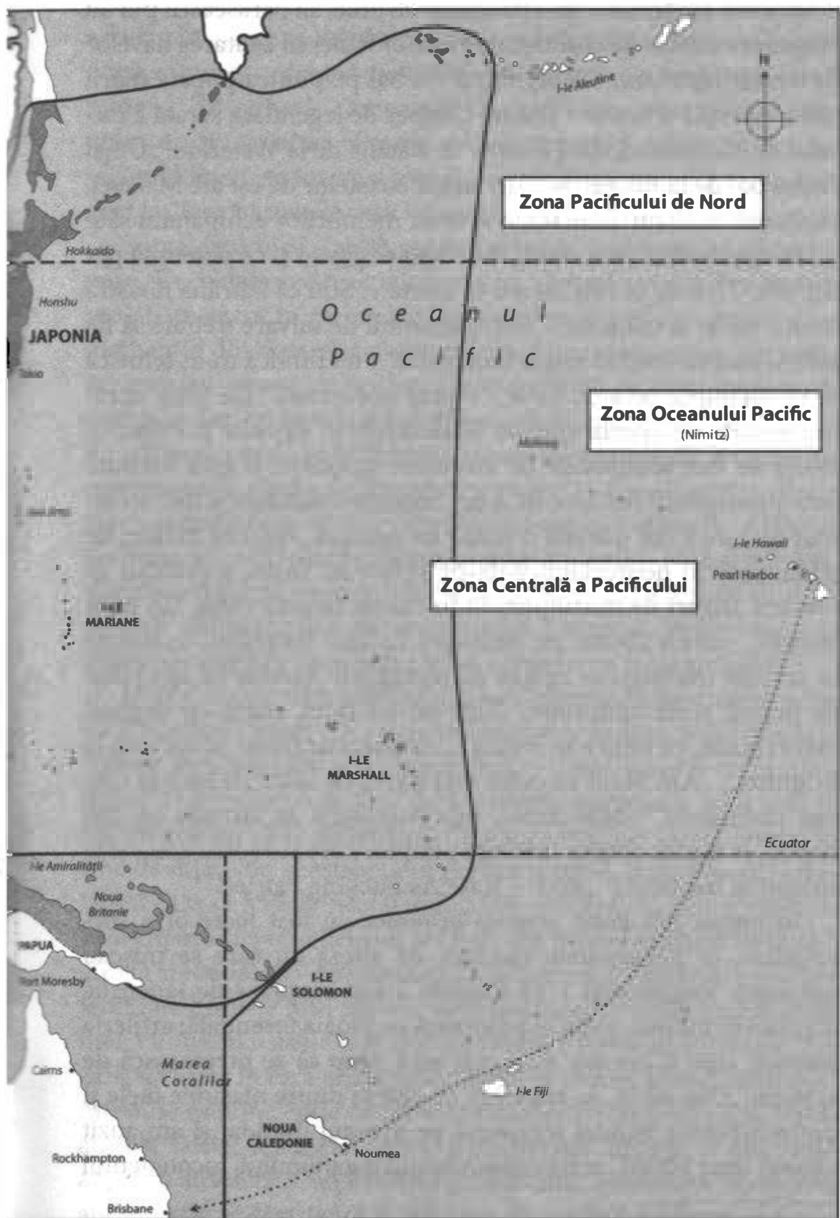
Deşi trupele britanice şi coloniale fuseseră desfăşurate în nordul Malayei, în aşteptarea unui atac japonez de pe mare, dinspre Siam, declanşarea războiului a produs, şi aici, un şoc cultural devastator, similar celui de la Pearl Harbor. Orice societate umană a reacţionat iniţial cu neîncredere când s-a trezit cuprinsă de febra violenţei, deşi logica arată limpede că o astfel de contaminare este inevitabilă. Când au căzut primele bombe japoneze lansate peste Singapore, în zorii zilei de 8 decembrie, australianul Bill Reeve, mecanic în sala maşinilor pe distrugătorul *Vendetta*, dormea liniştit în patul lui, după ce tocmai scăpase din luptele grele din Mediterana. Auzind exploziile, Reeve a crezut că visează urât: „Mi-am zis: «Nătărăule, întoarce-te pe partea cealaltă.»"[9] O zguduitură puternică l-a adus însă la realitate. În ciuda ploii de bombe, străzile oraşului erau în continuare luminate ca ziua.

Churchill luase o decizie categorică şi, probabil, inevitabilă: să concentreze elita forţelor imperiale în Orientul Mijlociu. Malaya nu era apărată decât de 145 de avioane, dintre care 66 erau model Buffalo, 57 model Blenheim şi 22 model Hudson. Faptul că ele erau depăşite era mai puţin important decât neta superioritate a piloţilor japonezi la capitolele experienţă şi îndemânare. Când japonezii au început să aterizeze la Kota Baharu, apărătorii au reacţionat jalnic. Au trecut câteva ore până ce comandanţii RAF din regiune s-au mobilizat pentru a lansa atacuri împotriva flotei invadatoare. Avioanele britanice şi australiene, împreună cu forţele desfăşurate pe coastă, au reuşit să facă peste o mie de victime. Însă nu toţi japonezii s-au dovedit a fi eroi. Un ofiţer japonez descria cum „o parte dintre subofiţerii noştri din corpul Geniştilor Independenţi au intrat... în panică în clipa în care inamicul a început să bombardeze. Fără să primească vreun ordin de la comandantul de detaşament, s-au urcat în bărcile cele mari cu motor... şi s-au retras în largul coastelor Saigonului"[10].

Totuşi, la sfârşitul primei zile, numărul avioanelor britanice din Malaya se înjumătăţise, ajungând la numai 50 de aparate încă utilizabile. Mulţi ofiţeri superiori şi membri ai echipajelor de la sol nu şi-au îndeplinit cum se cuvine sarcinile. Piloţii unei escadrile de avioane de vânătoare Buffalo, care decolase ca să-i intercepteze pe japonezi, au fost neplăcut surprinşi să descopere că armurierii nu le încărcaseră armele. La aerodromul de la Kuantan, personalul de la sol a luat-o la fugă, cuprins de panică. „Cum e posibil aşa ceva? Sunt toţi sahibi"[11], l-a întrebat năucit un şofer indian din Regimentul de Puşcaşi Regali din Garwhal pe comandantul său în timp ce se uitau amândoi lung la echipamentele, bagajele personale, rachetele de tenis şi alte resturi împrăştiate haotic printre clădirile aerodromului. Tânărul locotenent l-a repezit iritat: „Nu sunt sahibi, sunt australieni." Dar soldaţii şi aviatorii britanici fugeau şi ei. Panica i-a cuprins şi pe o parte dintre soldaţii indieni; comandantul britanic al unui batalion sikh ar fi fost, se pare, împuşcat de propriii soldaţi înainte ca aceştia s-o şteargă. „Acum înţelegeam de ce era în stare inamicul", scria cu dispreţ un ofiţer japonez. „Singurele lucruri de care trebuia să ne temem erau muniţiile pe care le avea şi temeinicia distrugerilor."[12]

Tot acum s-a produs şi prima dintre nenumăratele atrocităţi care au urmat. Trei piloţi britanici, care aterizaseră de urgenţă în Siam, au fost arestaţi de jandarmeria locală şi predaţi japonezilor. Viceconsulul japonez i-a spus unui judecător siamez că britanicii sunt „vinovaţi de uciderea unor cetăţeni japonezi şi de distrugerea unor proprietăţi japoneze", cei trei fiind decapitaţi pe o plajă din apropiere. De-a lungul istoriei şi mai ales în timpul războiului ruso-japonez din 1905, purtarea armatei japoneze faţă de inamicii învinşi s-a caracterizat prin clemenţă. „Grupul de control" de la Tokio a schimbat această stare de fapt, inculcând forţelor armate o cultură a cruzimii care se confunda cu barbaria. În 1934, Ministerul de Război a publicat o broşură în care războiul era considerat „tatăl creaţiei şi mama culturii. Rivalitatea în atingerea supremaţiei face pentru stat ceea ce face lupta cu adversităţile pentru individ". Aliaţii au început să descopere treptat semnificaţia acestei viziuni nemiloase pentru cei căzuţi în mâinile duşmanului.

Teatrul de operaţiuni din Pacific
URSS
Ulan Bator
MONGOLIA
MANCIURIA
Harbin
Shenyang
Pekin
COREEA
Seul
Marea Japoniei
CHINA
Nanjing
Hankau
Nagasaki
Kyushu
Chongqing
Delhi
NEPAL
Okinawa
Kunming
Canton
INDIA
Calcutta
BIRMANIA
Hanoi
FORMOSA
Hong Kong
Mandalay
HAINAN
Luzon
Rangoon
Golful Bengal
THAILANDA
INDOCHINA FRANCEZĂ
INSULELE FILIPINE
Leyte
Bangkok
Marea Chinei de Sud
Madras
I-le Andaman
Saigon
CEYLON
I-le Nicobar
Mindanao
BORNEO DE NORD
MALAYA
SARAWAK
Oceanul Indian
BORNEO
CELEBES
Zona Asiei de Sud-Est
(Mountbatten din 1943)
SUMATRA
INDIILE DE EST OLANDEZE
Imperiul Japonez, 1933
Limita înaintării japonezilor, iulie 1942
Ruta americană de aprovizionare spre Australia
Limitele controlului aliat, 1944–1945
Subdiviziuni ale zonelor din Oceanul Pacific
Graniţa dintre Pacificul de Sud şi Pacificul de Sud-Vest, 2 iulie 1942
Darwin
Marea Timor
Zona Pacificului de Sud-Ve
(MacArthur)
AUSTRALIA

I-le Aleutine
Zona Pacificului de Nord
Hokkaido
Honshu
JAPONIA
Oceanul Pacific
Zona Oceanului Pacific
(Nimitz)
MARIANE
Zona Centrală a Pacificului
I-le Hawaii
Pearl Harbor
I-LE MARSHALL
Ecuator
I-le Amiralității
Noua Britanie
PAPUA
Port Moresby
I-LE SOLOMON
Cairns
Marea Coralilor
I-le Fiji
NOUA CALEDONIE
Noumea
Rockhampton
Brisbane

Înainte ca *Repulse*, un crucişător de linie, să părăsească portul Singapore alături de cuirasatul *Prince of Wales* în căutarea navelor de desant japoneze, s-a organizat un bal pe puntea pupa a marii nave. Acesta i-a amintit Dianei Cooper de legendara serată a ducesei de Richmond, dată înainte de Bătălia de la Waterloo: „Un al doilea bal de la Bruxelles."[13] În largul coastelor de est ale Malayei, căpitanul William Tennant le spunea membrilor echipajului său: „O să dăm o raită prin nord, să vedem ce găsim şi ce putem să pedepsim. Trebuie să fim mereu în alertă... Ştiu că bătrâna noastră navă o să fie la înălţime... Echipamentul de salvare trebuie să fie mereu asupra voastră sau la îndemână... nu fiindcă m-aş teme că se va întâmpla ceva cu nava – e prea norocoasă." Cu toate acestea, înainte de miezul zilei de 10 decembrie, *Repulse* şi *Prince of Wales* au fost scufundate de avioanele japoneze, o grea lovitură dată prestigiului britanic în Asia. Singura consolare a fost eroismul de care a dat dovadă o mână de oameni. Wilfred Parker, de pildă, preotul neozeelandez de pe *Prince of Wales*, a preferat să rămână alături de muribunzi în loc să îşi salveze viaţa. Un pilot britanic, care a zburat pe deasupra locului tragediei, în vreme ce sute de marinari se agăţau de rămăşiţele navelor în apa plină de petrol, scria admirativ: „Toţi mi-au făcut semn cu degetul mare ridicat, că totul e în regulă... de parcă ar fi fost în vacanţă la Brighton... Am văzut cu ochii mei starea de spirit cu care se câştigă războaiele."[14] Mai târziu, supravieţuiorii au afirmat că, din contră, le făceau semne furioase piloţilor care survolau zona şi le strigau în batjocură: „RAF – Rare As Fucking Fairies!"*

În jungla din nord, trupele britanice au fost luate prin surprindere, în nenumărate rânduri, de viteza cu care se mişcau japonezii. Regimentul 1/14 Punjabi a fost surprins de tancurile inamice în maşini, unde se adăpostea de ploaia torenţială; artileria antitanc care îl însoţea nu a mai avut timp să se pregătească de acţiune. „Din senin, m-am trezit cu câteva dintre maşinile mele şi un transportor blindat scrâşnind pe drumul inundat şi am auzit vuietul unei bătălii", scria comandantul batalionului, locotenentul

* Rari ca blestematele de zâne (n.trad.).

Peter Greer. „Era un zgomot înfiorător... aproape imediat, un tanc a trecut în viteză pe lângă mine. M-am adăpostit... în următoarele două minute, o duzină de astfel de tancuri... a trecut pe lângă mine... Zdrobiseră companiile noastre din avangardă... Am văzut un transportor al meu: partea din spate era în flăcări, iar secundul meu era întors și trăgea cu mitraliera ușoară într-un tanc aflat la 20 m în spatele meu. Săracul de el."[15]

Supraviețuitorii s-au împrăștiat și nu au mai reușit să se regrupeze. Un batalion de nepalezi a avut aceeași soartă. Treizeci de soldați au căzut în prima lor luptă și numai 200 au scăpat cu armamentul din dotare, majoritatea fiind luați prizonieri. Un ofițer își amintea „scene de un haos inimaginabil, cu mici grupuri de soldați indieni și nepalezi care trăgeau în toate direcțiile... nimeni nu părea să știe ce se întâmplă... proiectilele trase de artilerie nimereau tot în rândurile trupelor britanice"[16]. Unele unități, dintre care s-a distins un batalion din Regimenul de Infanterie Argyll & Sutherland, și-au făcut datoria în mod onorabil. Însă actele izolate de rezistență nu aveau nicio valoare în condițiile în care japonezii își încercuiau de fiecare dată inamicul, strecurându-se printr-o junglă pe care britanicii o considerau impenetrabilă.

Duff Cooper, trimisul britanic în Orientul Îndepărtat, îi scria lui Churchill despre comandantul trupelor britanice din Malaya, Arthur Percival: „Un om drăguț, bun... calm, lucid și chiar inteligent. Dar nu are o privire de ansamblu; pentru el, totul este ca o zi de instrucție la Aldershot. Cunoaște regulile foarte bine și se ține de litera lor, și așteaptă în permanență să audă fluierul arbitrului care să indice încetarea focului, și speră că, atunci când va veni clipa, aranjamentele lui militare vor fi de așa natură încât să-i atragă aprobarea."[17] Apărarea de către britanici a Malayei era stânjenită de limitele lui Percival, de comunicațiile defectuoase și de bine cunoscuta slăbiciune instituțională a Armatei Britanice. Au existat cazuri în care unitățile au apelat la goarnă atunci când aparatele de radiorecepție nu au mai funcționat, iar liniile telefonice au fost tăiate. Japonezii aveau o dominație aeriană și maritimă aproape absolută. Când forțele generalului Tomoyuki Yamashita au întâmpinat rezistență la Kampar, în centrul Malayei, acesta a

pus la cale o nouă operaţiune de debarcare în spatele inamicului. Britanicii erau năuciţi de îndrăzneala cu care japonezii foloseau tancurile, împotriva cărora apărătorii nu aveau nici măcar cocteiluri Molotov. Cele trei divizii de sub comanda lui Yamashita, deşi aflate în netă inferioritate numerică, dovedeau o agresivitate şi o energie de care adversarii lor erau cu desăvârşire lipsiţi. Comandantul lor a compus o poezie:

În ziua în care soarele va străluci cu luna
Săgeata va zbura din arc
Purtându-mi spiritul către duşman
Cu mine sunt o sută de milioane de suflete
Poporul meu din Răsărit
În ziua aceasta, când străluceşte luna
Şi cu ea străluceşte şi soarele.

Churchill afirma că japonezii sunt experţi ai luptelor în junglă. Cele trei divizii ale lui Yamashita câştigaseră într-adevăr experienţă de luptă în China, dar soldaţii lui au pus întâia oară piciorul într-o junglă abia când au debarcat în Malaya. În China se folosiseră de cai pentru transport, acum îi înlocuiseră cu bicicletele – fiecare divizie a primit 6 000 de bucăţi, plus încă 500 de maşini. În căldura înăbuşitoare, anvelopele bicicletelor se spărgeau des, echipele de reparatori de pe lângă fiecare companie, formate din câte doi oameni, cârpind în medie 20 de cauciucuri pe zi. Infanteriştii care întâmpinau rezistenţă pe şosele căutau pur şi simplu o ocolire, trecând cu maşinile prin râuri şi junglă, pedalând până la 20 de ore pe zi, cărând pe bicicletă o raniţă de 30 kg. Până şi bătrânul locotenent-colonel Yosuke Yokohama, aflat la comanda unui regiment de genişti, mergea pe bicicletă. Scund, îndesat, ud de transpiraţie, urma îndeaproape avangarda care inspecta distrugerile făcute de britanici şi dirija repararea podurilor cu lemn luat de la fabricile de cherestea din zonă. Japonezii numeau uriaşele depozite de alimente pe care le capturaseră şi pe care le exploatau în folosul lor „magaziile lui Churchill".

„Linia Jitra a fost străpunsă în aproximativ cincisprezece ore, cu doar cinci sute de oameni"[18], scria cu dispreţ colonelul Masanobu

Tsuji. În respectiva operaţiune, el a raportat pierderi de numai 27 de morţi şi 83 de răniţi. „Duşmanul s-a retras, lăsându-ne ca suveniruri vreo 50 de tunuri de câmp, 50 de mitraliere grele, 300 de camioane şi maşini blindate, provizii pe trei luni pentru o divizie întreagă. Peste 3 000 de soldaţi s-au predat după ce şi-au aruncat armele îngroziţi şi s-au adăpostit în junglă... Majoritatea erau indieni."

Unele unităţi de acest fel s-au destrămat repede, mai ales după ce au rămas fără comandanţii lor britanici, ceea ce s-a întâmplat adeseori. Reputaţia Armatei Indiene a fost greu încercată în Malaya, unde s-a văzut lipsa de motivaţie a multora dintre mercenarii ei. Japonezii au folosit în mod strălucit groaza ca armă tactică, băgând frica în apărători şi făcându-i să se retragă, ba, uneori, chiar s-o ia la goană, făcând demonstraţii gălăgioase în spatele frontului lor. Creşterea efectivului Armatei Indiene în perioada războiului a dus la situaţii în care ofiţerii britanici erau trimişi la posturi după numai şase luni de instrucţie, nu după 30, cum se obişnuia, şi fără să ştie limba urdu, ceea ce îi punea în imposibilitate de a comunica cu trupele. Prăpastia culturală dintre adversari devenea vizibilă în momentul în care britanicii se predau. Ei se aşteptau la clemenţa pe care o arătau în mod obişnuit armatele europene, chiar şi cea nazistă, dar constatau şocaţi că inamicul ucidea nu doar răniţi incapabili să se deplaseze, ci şi soldaţi teferi şi civili. Fiica adolescentă a unui profesor chinez, care ducea hrană unui ofiţer din Regimentul Agyll în ascunzătoarea acestuia din junglă, i-a lăsat într-o zi şi un bilet, în engleză, despre japonezi: „L-au luat pe tata şi i-au tăiat capul. Cât voi putea, voi continua să-ţi aduc de mâncare."[19] Prăbuşirea rapidă a disciplinei în rândurile armatei comandate de Percival este ilustrată de episodul jefuirii oraşului Kuala Lumpur de către soldaţii care se retrăgeau. Contraatacurile, un element vital de care atârnă succesul oricărei operaţiuni de apărare, erau adesea organizate în pripă. Majoritatea unităţilor indiene erau alcătuite din soldaţi tineri şi slab pregătiţi. În ciuda lipsurilor de care sufereau la alte capitole, subordonaţii lui Percival dovedeau un curaj deosebit, reflectat mai ales de numărul mare al ofiţerilor britanici căzuţi la datorie în tentativa lor de a-i motiva pe soldaţii indieni să lupte, strădanie doar rareori încununată de

succes. De exemplu, o întreagă brigadă indiană s-a dezintegrat pur şi simplu sub forţa atacului inamic.

Nici unele unităţi britanice nu au avut o soartă mai bună. Divizia 18, trimisă tardiv la Singapore în sprijinul forţelor defensive locale, a suferit o umilinţă usturătoare. Unul dintre batalioanele ei, al VI-lea Norfolk, a pierdut şase subofiţeri şi un căpitan în primele 72 de ore de luptă. Atacatorii erau puţini, însă cele trei divizii ale lui Yamashita erau printre cele mai bune din întreaga armată japoneză; se mişcau repede şi nu se lăsau descurajate de pierderi. Codul *bushido* îi determina pe japonezi să arate faţă de ei înşişi aceeaşi cruzime pe care o arătau duşmanului. Un pilot militar care a aterizat de urgenţă la Johore a tras în malaezii curioşi, adunaţi împrejurul lui, păstrând ultimul cartuş pentru sine.

Încă de la început, britanicii s-au cramponat de convenţiile rasiale ale imperiului şi, retrăgându-se, i-au abandonat fără nicio remuşcare pe supuşii lor. Împuternicitul britanic la Penang a refuzat accesul pompierilor malaezi în cartierul european după bombardamente şi a respins rugăminţile acestora de a permite demolarea unor case europene pentru a se crea o barieră în calea incendiilor. Când insula Penang a fost evacuată, noneuropenilor le-a fost refuzată îmbarcarea. Un judecător chinez a fost dat jos de pe vaporul pe care se îmbarcase, dar pentru maşina comandantului fortăreţei s-a găsit loc. O refugiată de pe insulă avea să spună mai târziu că evacuarea a fost „un lucru care sunt sigură că nu va fi nici uitat, nici iertat”[20]. Poliţiştii sikh din Singapore au fost liniştiţi de şeful lor britanic, care i-a asigurat că va rămâne alături de ei până la sfârşit; omul a fugit însă. În districtul Cameron Highlands, coloniştii aflaţi pe picior de plecare i-au rugat pe asiaticii din forţele locale de apărare să rămână alături de unităţile lor; deloc surprinzător, aceştia au demisionat în bloc. La Kuala Lumpur, medicii britanici au lăsat spitalul în grija medicilor asiatici şi au plecat. Un tânăr actor, membru al unei trupe chinezeşti, le-a spus spectatorilor din centrul minier Ipoh: „Britanicii se poartă de parcă imperiul ar fi proprietatea lor şi dirijează totul de parcă ar fi vorba despre o tranzacţie comercială.”[21]

Modul în care s-a purtat comunitatea britanică din Malaya şi, ulterior, Birmania a fost, în fond, destul de raţional – în Asia de Sud-Est se răspândise deja vestea despre violurile şi masacrele de după căderea oraşului Hong Kong la sfârşitul lui decembrie. Dar spectacolul stăpânilor albi cuprinşi de panică ridiculiza mitul paternalismului imperialist inofensiv. Rasismul şi egoismul erau valori aproape absolute. Când s-au răsculat stewarzii chinezi de la bordul crucişătorului uşor *Durban*, căpitanul Peter Cazalet scria cu tristeţe: „Nu i-am tratat pe chinezi prea bine în timp de pace… nu au faţă de noi niciun sentiment real de loialitate, şi de ce-ar trebui să aibă?"[22] Căpitanul mai notează că unul dintre răsculaţi şi-a exprimat dorinţa de a intra în armata japoneză. Un martor ocular din Singapore observa că, atunci când victimele civile ale bombardamentelor erau aruncate în gropile comune, trupurile europenilor şi ale asiaticilor erau despărţite în moarte, aşa cum fuseseră şi în viaţă. Condescendenţa europenilor este ilustrată de reacţia guvernatorului Malayei la vestea că servitorul lui fusese ucis de o bombă japoneză în spatele casei acestuia. Shenton Thomas nota în jurnal: „Grozav de trist din cauza băiatului. A fost un suflet foarte credincios." Alţi membri ai „familiei" Imperiului Britanic au manifestat un entuziasm rezervat faţă de ideea primirii unor refugiaţi din Asia de Sud-Est. Iniţial, Australia a fost de acord să permită intrarea a numai 50 de europeni şi a unui număr egal de chinezi; autorităţile din Ceylon au impus iniţial o limită de 500 de persoane, prioritate având cetăţenii proprii. Barierele au fost ridicate doar foarte târziu, când situaţia devenise catastrofală.

La 31 ianuarie, digul rutier care făcea legătura între Malaya şi Singapore a fost aruncat în aer. Auzind explozia, directorul britanic al Colegiului Raffles a întrebat ce se întâmplă. Un tânăr chinez, Lee Kuan Yew, pretinde că i-ar fi răspuns: „Este sfârşitul Imperiului Britanic."[23] Vreme de 55 de zile, japonezii înaintaseră zilnic circa 20 km, dând 95 de lupte şi reparând 250 de poduri. În acest moment, aproape că rămăseseră fără muniţie, iar cei 70 000 de oameni rămaşi sub comanda lui Percival erau aproape de două ori mai mulţi decât soldaţii lui Yamashita. Generalul britanic a comis însă uriaşa greşeală de a-şi împrăştia trupele de-a

lungul celor 115 km de coastă, ca să apere Singapore. Moralul era la pământ şi a continuat să scadă odată cu acţiunile de distrugere a şantierului naval. S-au făcut eforturi tardive de evacuare a personalului dependent în Indiile de Est Olandeze. Peste 5 000 de oameni s-au îmbarcat în mijlocul unor scene de haos, panică şi, uneori, violenţă, dezertorii încercând să se urce cu forţa la bordul navelor ancorate la chei. Numai 1 500 de refugiaţi au ajuns în siguranţă în India şi Australia. Aproape toate navele care se apropiau de Singapore sau părăseau portul erau silite să îndure calvarul atacurilor aeriene japoneze. Un infanterist din Regimentul de Puşcaşi Northumberland povestea ce a trăit când a însoţit un transport expus la focul inamic: „Parcă am fi fost închişi într-o conservă, pe care nişte oameni o loveau cu beţele."[24]

Forţele lui Yamashita au început să debarce pe insula Singapore la 8 februarie pe întuneric, aduse de o flotă improvizată formată din 150 de nave, care au transportat în primul val 4 000 de soldaţi, adică două divizii. Britanicii nu aveau proiectoare, iar tirul artileriei lor aproape că nu a fost luat în seamă de invadatori. Bombardamentul a distrus curând majoritatea căilor terestre de comunicaţie din zonele avansate, iar apărătorii au rămas ghemuiţi în tranşee, udaţi până la piele de ploaia deasă. Japonezii au avansat rapid, iar trupele australiene, demoralizate, s-au retras. Când a devenit limpede că Singapore va cădea, comandantul bazei navale, contraamiralul Jack Spooner, a scris cu amărăciune: „Situaţia în care ne găsim a fost generată de AIF [Australian Imperial Forces], care au fugit cu coada între picioare, s-au transformat într-o gloată şi i-au lăsat pe japonezi să se apropie nestingheriţi."

Neconsolatul general-maior Gordon Bennett, comandantul Diviziei a VIII-a australiene, i-a spus unuia dintre ofiţeri: „Nu cred că oamenii vor să lupte."[25] El însuşi oricum nu voia, astfel că a luat un avion care l-a dus acasă în două săptămâni. Iar dacă australienii nu s-au ridicat la înălţimea aşteptărilor, nici britanicii nu s-au comportat mai bine, reflectând astfel prăbuşirea determinării produsă la nivelul întregului comandament al armatei lui Percival. Căpitanul Norman Thorpe, din unitatea teritorială Derbyshire, care lupta în Regimentul de Infanterie Sherwood,

descria strania sa detaşare faţă de catastrofa din jurul lui: „Personal, sunt foarte puţin tulburat şi nu am deloc impresia că mă priveşte pe mine."[26] Când Thorpe a condus un contraatac, s-a trezit că era urmat de numai câţiva soldaţi; înaintarea micului grup a fost curând oprită. Un comandant australian vorbea despre fugarii din poziţiile avansate, care erau „complet scăpaţi de sub control şi spuneau că s-au săturat". Japonezii nu se arătau mai miloşi faţă de aceştia decât faţă de cei care luptau. Caporalul Tominosuke Tsuchikane spunea cât de uluit era să dea peste inamici care sperau să se salveze în virtutea pasivităţii: „Pierzându-şi curajul, unii soldaţi se făcuseră mici de frică, stând ghemuiţi şi evitând lupta corp la corp, într-o poziţie de expectativă. Şi ei au fost ucişi cu baionetele sau împuşcaţi fără milă."[27]

Churchill i-a transmis un mesaj melodramatic lui Wavell, proaspăt numit în funcţia de comandant suprem al Forţelor Aliate, îndemând la rezistenţă până la capăt în Singapore: „În acest moment, nu trebuie să ne gândim cu niciun chip la salvarea trupelor sau la cruţarea populaţiei. Bătălia trebuie dusă până la capăt şi cu orice preţ… Comandanţii şi ofiţerii superiori trebuie să moară alături de soldaţii lor. Este în joc onoarea Imperiului Britanic şi a Armatei Britanice. Mă bazez pe dumneata să nu arăţi nicio milă şi niciun semn de slăbiciune. Cu ruşii care luptă aşa cum luptă şi cu americanii care se încăpăţânează în Luzon, este în joc reputaţia ţării şi poporului nostru."

Mesajul lui Churchill este important fiindcă scoate în evidenţă diferenţele de comportament dintre combatanţii rivali. El cerea de la garnizoana britanică din Singapore o dârzenie şi o dorinţă de sacrificiu egale cu cele pe care trupele germane, japoneze şi ruseşti le demonstrau zilnic, chiar dacă sub ameninţarea unor pedepse draconice. Cu toate că Malaya era deja pierdută, Churchill voia ca din acest dezastru să se nască o legendă care să compenseze eşecul – legenda apărătorilor care au rezistat până la capăt. Însă ideea de jertfă de sine era străină culturii democratice occidentale. În seara zilei de 9 februarie, comandantul unei brigăzi australiene i-a spus lui Percival: „În viaţa civilă sunt medic. Dacă braţul pacientului e bolnav, îl tai, dacă însă este bolnav întreg

corpul, atunci nicio operaţie nu-l mai poate salva pe pacient – el trebuie să moară. La fel şi cu Singapore – nu are rost să luptăm ca să îi prelungim viaţa."[28] Un număr mic de soldaţi britanici, indieni şi australieni au dovedit mult curaj, inutil însă în contextul colapsului general. Puţini ofiţeri au cerut soldaţilor să se sacrifice ştiind că aceştia vor refuza.

Singapore a fost un caz unic, în sensul că a dezvăluit prăpastia ce despărţea viziunea eroică a prim-ministrului britanic despre imperiul aflat în război de reacţia soldaţilor acestuia. Trupele lui Percival îşi pierduseră încrederea în comandanţii lor şi în ele însele. Dacă oamenii s-ar fi aflat faţă în faţă cu Churchill, poate că i-ar fi spus că, dacă voia ca Malaya să fie apărată cu îndârjire, ar fi trebuit să le dea ofiţeri competenţi, armament mai bun şi o parte din sutele de avioane de vânătoare care stăteau degeaba pe aerodromurile Angliei. Nu aveau nicio poftă să lupte până la moarte, aşa cum şi-ar fi dorit el. Superiorii lor erau la fel de puţin dornici să folosească metode extreme pentru a impune disciplina. Câţiva dezertori australieni şi-au asigurat cu arma în mână un loc la bordul unei nave de refugiaţi. Când au fost arestaţi şi încarceraţi în Batavia*, ofiţerii britanici au vrut să-i împuşte. Prim-ministrul australian, John Curtin, i-a transmis un mesaj lui Wavell, spunându-i că orice pedeapsă cu moartea dată unui cetăţean australian trebuie autorizată de Canberra, ceea ce bineînţeles că nu s-a întâmplat. Chiar şi în aceste momente de criză din istoria imperiului, continua să persiste o anume sfială, care oglindea valorile occidentale „civilizate", dar era perfect inutilă pentru cauza Aliaţilor.

În Singapore, cetăţeni britanici sentimentali au făcut coadă la cabinetele veterinare, unde animalele de companie erau omorâte fără să sufere. Deasupra oraşului plutea o perdea de fum de la rezervoarele de petrol în flăcări, iar pe străzi, poliţia militară îşi folosea puştile în chip de bâte, pentru a-i ţine la distanţă pe oamenii îngroziţi, şi adesea beţi, de ultimele vapoare care părăseau portul. Ulterior, britanicii i-au blamat cu vehemenţă pe australieni: „Purtarea lor a fost atroce."[29] În momentul respectiv însă, astfel de

* Jakarta de astăzi (n.red.).

afirmaţii nu mai reflectau decât o încercare de a găsi ţapi ispăşitori. La ultima întâlnire dintre Wavell şi guvernatorul Malayei, înainte ca primul să ia avionul către Batavia, acesta a repetat insistent, bătând cu pumnul în genunchi: „Una ca asta n-ar fi trebuit să se întâmple. Una ca asta n-ar fi trebuit să se întâmple."[30] Odată cu intrarea japonezilor în oraş, atrocităţile au devenit ceva obişnuit. La Spitalul Alexandra, un pacient în vârstă de 23 de ani, auzindu-i pe japonezi că se apropie de salonul lui, împuşcând şi ucigând cu baioneta alţi pacienţi, şi-a spus cu tristeţe: „N-o să mai apuc douăzeci şi patru. Săraca mama." Până la urmă însă, a fost unul dintre cei patru supravieţuitori din salonul lui, trupul acoperit de sânge făcându-i pe japonezi să-l creadă mort. La Alexandra, 320 de bărbaţi şi o femeie au fost ucişi, iar multe infirmiere, violate. Un grup de asistente australiene a reuşit să scape din oraş, dar a căzut în mâinile japonezilor pe o insulă olandeză. Mânate către mare ca să fie împuşcate, ultimele cuvinte ale sorei-şefe, Irene Dummond, au rămas în memoria unicei supravieţuitoare: „Fruntea sus, fetelor. Sunt mândră de voi şi vă iubesc pe toate."[31]

La 15 februarie, Percival preda insula Singapore în mâinile lui Yamashita. Fotografia care-l înfăţişează pe un ofiţer britanic, maiorul Wylde, cu pantalonii lăbărţaţi şi casca într-o parte, mergând alături de generalul său şi ducând împreună steagul Marii Britanii către liniile japoneze a devenit una dintre cele mai memorabile imagini ale acestui război. Ea părea să simbolizeze ineficienţa crasă a celor însărcinaţi cu apărarea Imperiului Britanic din Răsărit. Împreună cu Singapore, Percival a renunţat şi la o bună parte din onoarea armatelor britanică şi indiană, realitate pe deplin înţeleasă de Churchill şi poporul său. Japonezii îşi adjudecaseră victoria în doar 70 de zile, pierzând numai 3 506 oameni, jumătate dintre ei în bătălia pentru Singapore. Forţele imperiale au pierdut în jur de 7 500 de oameni, iar învingătorii au luat 138 000 de prizonieri, jumătate dintre ei indieni. Unul dintre ofiţerii capturaţi, căpitanul Prem K. Saghal, care şi-a văzut secundul, un britanic, decapitat chiar sub ochii lui, avea să spună mai târziu: „Căderea insulei Singapore m-a convins definitiv că britanicii sunt nişte degeneraţi."[32] Saghal conchidea că, prin comportamentul

lor, stăpânitorii coloniali dăduseră cu piciorul loialității indienilor. Un alt ofițer, Shahnawaz Khan, considera că el și oamenii lui „fuseseră trecuți ca niște vite din mâinile britanicilor în cele ale japonezilor"[33]. Aceștia din urmă au început, nu fără un oarecare succes, să facă de îndată recrutări printre prizonierii de război în scopul alcătuirii unei „Armate Naționale Indiene" care să lupte contra britanicilor. Prestigiul Raj-ului* depinsese de mitul invincibilității sale, acum distrus definitiv.

Un alt prizonier, locotenentul Stephen Abbott, descria scena în care el și camarazii lui au început lungul drum din Singapore către niște lagăre improvizate: „În zonă se vedeau distrugeri înfiorătoare. Camioane răsturnate, biciclete, cărucioare de copii, mobilă, toate aflate pe fundul craterelor uriașe lăsate de bombe sau împrăștiate pe șosele ori trotuare. Clădirile ciuruite arătau lumii jalnicele lor interioare. Trupuri dezgolite și mădulare umane grotești zăceau acolo unde fuseseră aruncate. În aerul umed se simțea un miros dezgustător. Populația locală – chinezi, malaezi și indieni – stătea lângă ruinele caselor suferind în tăcere, copilașii agățându-se înfricoșați de hainele mamelor. Pe fiecare clădire care mai rămăsese cât de cât întreagă era atârnat steagul cu bulină roșie al Japoniei... M-am uitat lung la soldații japonezi pe lângă care treceam. Ăștia erau oamenii împotriva cărora luptaserăm și care aveau să fie de acum stăpânii noștri? În uniformele acelea zdrențuite, semănau cu niște copii neîngrijiți, dar triumfători și mai mult decât dornici să-și batjocorească victimele."[34]

Pentru localnici, după un secol de dominație colonială, revelația fragilității acesteia a schimbat totul. Lim Kean Siew, fiul de 18 ani al unui notabil chinez, scria: „Cerurile ni s-au deschis cu adevărat. Dintr-o lume indiferentă, care lâncezea fără vlagă, am fost catapultați într-una plină de asalturi mortale și de frenezie, din care nu vom mai ieși niciodată."[35] Un alt adolescent, Lee Kuan Yew, elev la Colegiul Raffles, îi privea pe britanicii care mergeau în prizonierat: „I-am văzut trecând pe jos pe strada mea, vreme de trei zile încheiate, un șuvoi nesfârșit de oameni năuciți, care

* Numele dat administrației imperiale britanice din India (n.trad.).

nu ştiau ce se întâmplase, de ce se întâmplase sau ce căutau ei, de fapt, în Singapore."[36]

Savurând victoria, generalul-maior Gen Imai, şeful de stat major al Diviziei Gărzilor Imperiale, îi spunea unui general-maior al Armatei Indiene, Billy Key, căzut prizonier: „Noi, japonezii, am capturat Malaya şi Singapore. Curând vom avea Sumatra, Java şi Filipine. Nu vrem Australia. Cred că e timpul ca imperiul dumitale să ceară un compromis. Altceva ce aţi putea să faceţi?" Key i-a răspuns sfidător: „Vă putem alunga. Până la urmă, o să vă ocupăm ţara. Asta putem să facem." Japonezul nu a părut convins, mai ales că felul în care luptaseră forţele britanice în Malaya fusese jalnic. Yamashita şi ofiţerii lui au sărbătorit triumful cu sepie uscată, castane şi vin, darurile împăratului, întinse pe o faţă de masă albă.

Colonelul Masanobu Tsuji, unul dintre cei mai proeminenţi şi mai brutali militarişti ai Armatei Japoneze, îi privea cu dispreţ pe prizonierii britanici şi australieni care se lăsaseră învinşi cu atâta uşurinţă: „În grupuri, stăteau pe vine la marginea drumului şi fumau, discutau şi strigau destul de tare. Foarte ciudat însă, pe chipurile lor nu se citea niciun pic de ostilitate, ci mai degrabă o resemnare, aşa cum vezi la învinşii competiţiilor sportive aprig disputate... Soldaţii britanici aveau aerul unora care îşi terminaseră munca prestată în baza unui contract, cu un salariu adecvat şi acum se odihneau puţin, eliberaţi de angoasele câmpului de bătălie."[37]

Parlamentarul Harold Nicolson scria despre această capitulare în jurnalul său că „a fost o lovitură teribilă pentru noi toţi. Nu este vorba numai de pericolele imediate... Este îngrozitor că luptăm fără tragere de inimă împotriva celor care luptă din toată inima." Iar Churchill era de acord cu el. Îl dezgustase figura proastă făcută de britanici în Malaya nu doar pentru că înfrângerea era amară, ci şi pentru că japonezii câştigaseră atât de mult plătind atât de puţin. Într-un document strategic întocmit la 20 decembrie 1941 pentru conducătorii britanici şi americani, el afirmase următoarele: „Este foarte important ca duşmanul să nu dobândească cu costuri mici câştiguri însemnate; să fie obligat să-şi alimenteze cuceririle şi să rămână desfăşurat mereu – să continue să-şi consume resursele." Incapacitatea mai mult decât evidentă a

trupelor britanice de a îndeplini acest obiectiv îl amăra şi îl irita peste măsură pe Churchill. „Am avut, în atâtea alte ocazii, motive de nelinişte în privinţa calităţilor de luptători ale soldaţilor noştri", scria generalul John Kennedy, director pentru operaţiuni militare la Ministerul de Război. „Nu luptaseră cu îndârjirea germanilor sau a ruşilor, iar acum erau depăşiţi de japonezi... Eram fără îndoială mai slabi ca naţie decât oricare dintre duşmanii noştri, cu excepţia italienilor... Civilizaţia modernă, clădită pe modelul democratic, nu produce o rasă viguroasă, iar civilizaţia noastră... s-a dovedit a fi doar cu puţin mai îndepărtată de etapa barbariei decât civilizaţiile Germaniei, Rusiei şi Japoniei."[38]

Masanobu Tsuji, care avea să scrie ulterior mai multe cărţi în care a lăudat realizările armatei japoneze, a fost unul dintre principalii autori morali ai atrocităţilor comise de aceasta în Malaya. S-a afirmat uneori că executarea generalului Yamashita pentru crime de război a fost nejustificată, însă generalul nu a fost niciodată nici măcar pus sub acuzare pentru masacrarea sistematică a chinezilor din Singapore, petrecută sub comanda lui. Yamashita a ţinut odată un discurs în care afirma că, spre deosebire de poporul lui, care se trage din zei, europenii se trag din maimuţe. Rasismul britanic din Asia de Sud-Est era eclipsat acum de cel japonez. Noul regim impus de Tokio se caracteriza printr-o brutalitate pe care imperialiştii izgoniţi, în ciuda numeroaselor lor cusururi, nu o manifestaseră niciodată.

Japonezii au început să-i trateze pe prizonierii aliaţi aşa cum intenţionau să continue. După căderea oraşului Hong Kong, în ziua de Crăciun a anului 1941, invadatorii s-au lansat într-o serie de violuri şi masacre, de la care nu au fost cruţate nici călugăriţele sau asistentele medicale, nici pacienţii din spitale, ucişi cu baioneta. Scene similare s-au petrecut în Java şi Sumatra, cele mai mari insule din Indiile de Est Olandeze, care, după căderea insulei Singapore, au fost cucerite cu uşurinţă. Şi în aceste cazuri, armata japoneză a rămas fidelă tradiţiei de bestialitate statornicite în China, o pervertire a virilităţii şi spiritului războinic cu atât mai şocantă cu cât aceasta fusese instituţionalizată. Soldaţii de toate naţionalităţile, în toate războaiele, se fac uneori vinovaţi de

atrocităţi. Se poate opera totuşi o distincţie importantă între armatele în care actele de barbarie au reprezentat o încălcare a regulamentelor şi a cutumei şi cele în care acestea au fost privite cu îngăduinţă sau chiar încurajate de superiori. Japonezii au fost reprezentanţi de frunte ai celei de-a doua categorii.

Pe insula Java, locotenentul-colonel Edward „Weary" Dunlop, un chirurg australian, le-a spus oamenilor lui să rupă rândurile după ce un oarecare locotenent Sumiya făcuse o trecere în revistă şi li se adresase în ziua de 19 aprilie:

> M-am apropiat de ofiţerul nipon şi l-am salutat. Spre uluirea mea, individul mi-a tras un pumn care m-a nimerit drept în falcă. Abia m-am ţinut pe picioare, trăgându-mi uşor capul înapoi... Lt. Sumiya şi-a smuls sabia din teacă şi s-a repezit la gâtul meu. Cu reflexe de boxer., am evitat vârful, dar plăselele m-au lovit în laringe, producând o bufnitură oribilă şi lăsându-mă temporar fără aer şi fără glas.
>
> Soldaţii au mormăit furioşi şi au făcut câţiva paşi înainte. Gărzile şi-au ridicat puştile şi au îndreptat ameninţător baionetele spre ei. În aer plutea ameninţarea unui masacru. Am ridicat mâna stângă spre oameni, făcându-le semn să nu se mişte, apoi m-am întors către ofiţer şi m-am înclinat cu o politeţe rece... Am luat poziţie de drepţi, încremenit de furie, în vreme ce el flutura sabia în jurul capului meu, suflându-mi în urechi şi urlând cât îl ţinea gura.[39]

În anii ce au urmat, Dunlop şi tovarăşii lui au suferit multe alte bătăi crunte, mii de soldaţi murind de boli şi foame. Chirurgul australian a devenit un erou al captivităţii, un sfânt laic. Poate că bătălia pentru Malaya s-ar fi încheiat altfel dacă apărătorii ar fi bănuit măcar ce preţ vor fi obligaţi să plătească pentru faptul de a fi acceptat înfrângerea cu atâta uşurinţă.

La câteva zile după ce Singapore a căzut, japonezii s-au îndreptat spre Indiile de Est şi preţioasele rezerve de petrol din această colonie, în fapt principala lor ţintă strategică. Din insulele Palau, convoaiele invadatorilor au pornit pe mare spre Sarawak, Borneo şi Java, susţinute de o impresionantă forţa navală. Apărătorii erau slabi, demoralizaţi şi prost coordonaţi. Într-o serie de lupte

aeriene desfăşurate deasupra insulei Java la 19 februarie, aviaţia japoneză a doborât 15 avioane de vânătoare aliate. Pe 27, o escadră comandată de amiralul olandez Karel Doorman, compusă din două crucişătoare grele şi trei uşoare, escortate de nouă distrugătoare, a încercat să atace convoiul japonez de nave amfibii care se apropia de Java, însoţit de două crucişătoare grele, două uşoare şi 14 distrugătoare. Flotele rivale s-au zărit reciproc la ora 16 şi au deschis focul. Primele schimburi de focuri nu au făcut decât pagube uşoare, ambele tabere trăgând foarte prost. Din 92 de torpile japoneze, numai una şi-a atins ţinta, scufundând un distrugător olandez. Crucişătorul *Exeter* a fost grav avariat după ce un obuz a lovit camera cazanelor, refugiindu-se apoi cu mare greutate în Surabaya. La ora 18, un distrugător american a părăsit escadra din proprie iniţiativă, după ce lansase toate torpilele.

A doua ciocnire, petrecută după lăsarea întunericului, s-a dovedit catastrofală pentru Aliaţi. Crucişătoarele olandeze *De Ruyter* şi *Java* au fost scufundate de torpile, iar amiralul Doorman a pierit împreună cu mulţi dintre marinarii lui. *Perth* şi *Houston* au scăpat, dar, în noaptea următoare, au dat peste principala flotă japoneză de invazie în strâmtoarea Sunda, unde au fost scufundate amândouă. La 1 martie, *Exeter* şi două distrugătoare de escortă au fost prinse şi scufundate în timp ce încercau să fugă spre Ceylon, iar un distrugător olandez şi alte două americane s-au pierdut în drum spre Australia. Astfel, în mai puţin de o săptămână, zece nave şi peste 2 000 de oameni au dispărut pe fundul oceanului, eliminând aproape complet prezenţa navală a Aliaţilor în regiune. Vreme de încă o săptămână, forţele terestre olandeze şi ce mai rămăsese din trupele britanice au opus o rezistenţă sporadică, după care japonezii au devenit stăpâni absoluţi ai Indiilor de Est. Dată fiind impresionanta desfăşurare de forţe japoneze în zonă, nici nu ar fi fost cu putinţă un alt rezultat.

2. „Ruta Albă" dinspre Birmania

Cuceritorii, încurajaţi de triumful lor în Malaya, au profitat de ocazie să ocupe şi Birmania britanică, în parte ca să pună mâna pe rezervele de petrol şi resursele ei naturale, în parte ca să

închidă „Drumul Birman" spre China. Primele bombe au căzut asupra capitalei, Rangoon, pe 23 decembrie. Într-o căsuţă de pe strada Sparks, fiul unui mecanic de locomotivă indian, pe nume Casmir Rego, exersa la vioară „Silent Night"[40]. Lena, surioara lui, făcea lănţişoare din hârtie, părinţii celor doi fiind plecaţi la cumpărăturile de Crăciun. Atmosfera idilică a fost sfâşiată brusc de zgomotul avioanelor şi tirului de mitralieră. Explodau bombe, izbucneau incendii, se răspândea panica.

O moaşă birmană, pe nume Daw Sein, avea să povestească mai târziu că, deşi auzise vag de un război, la început nu prea ştiuse bine cine cu cine se bătea. Acum, soţul ei dădu năvală pe uşa bucătăriei şi strigă: „Afară! Repede! Trebuie să fugim!"[41] Au ieşit în goană din casă, abia pe la jumătatea drumului spre gară femeia dându-şi seama că e pe jumătate dezbrăcată. Soţul a rupt din pânza care-i învelea picioarele şi i-a dat-o să-şi acopere sânii. Astfel îmbrăcaţi, s-au urcat în primul tren cu destinaţia Moulmein*. Garnitura a parcurs câţiva kilometri, după care s-a oprit şi a rămas locului vreme de mai multe ore, plină ochi cu refugiaţi înfometaţi, însetaţi, nespălaţi şi disperaţi. În sfârşit, a apărut un ins care, deplasându-se de-a lungul şinei, de la vagon la altul, striga: „Moulmein a fost distrus! Cad bombe peste tot! Trenul nu merge mai departe!" După consultări febrile, Daw Sein şi bărbatul ei au pornit pe jos spre Mandalay, aflat departe, în nord.

În zilele care au urmat, cu raidurile aeriene care nu mai conteneau, distribuţia alimentelor a încetat. Mulţi locuitori ai capitalei au fost siliţi să-şi caute singuri de mâncare, intrând adesea cu forţa în casele părăsite. După un raid, spre groaza familiei Rego, fiul cel mai mic, Patrick, a dispărut. Cutreierând pe străzi în căutarea lui, fraţii lui Patrick au dat peste o camionetă plină cu cadavre şi mădulare smulse. De sub maldărul de trupuri, o femeie striga: „Nu sunt moartă! Vă rog, ajutaţi-mă să ies!"[42] Apoi, deasupra ei au fost azvârlite alte cadavre, iar camioneta a plecat mai departe. Patrick a reapărut viu şi nevătămat, dar copiii n-au uitat-o niciodată pe femeia prinsă între cadavre.

---

* Azi Mawlamyine (n.red.).

Şi în Birmania, stăpânirea colonială s-a prăbuşit la fel de repede şi de ruşinos ca în Malaya. Mulţi indieni s-au refugiat în junglă ori au pornit-o către vest, printre aceştia numărându-se şi „măturătorii" din casta inferioară, care goleau toaletele portabile ale stăpânilor şi măturau străzile. Sir Reginald Dorman-Smith, guvernatorul Birmaniei, reflecta cu tristeţe la faptul că aceşti oameni erau indispensabili pentru sahibi: „Viaţa începe cu măturătorul. Cea mai umilă dintre fiinţele omeneşti, în ale cărei mâini stă diferenţa dintre sănătate şi boală, dintre curăţenie şi murdărie."[43] Administraţia civilă s-a prăbuşit rapid, la fel şi apărarea. În februarie şi martie, japonezii au ocupat toată ţara. La debarcarea în Rangoon, soldatul Robert Morris, din Regimentul al VII-lea Husari, a găsit haos: „N-am văzut decât incendii şi rezervoare de petrol arzând. Mormane de echipamente, cum ar fi avioane pe care scria «împrumut şi închiriere pentru China din partea SUA», erau încă în lăzi, aşteptând să fie asamblate. Numărul camioanelor aliniate şi gata să fie trimise în China ne-a uluit. Portul fusese abandonat şi devastat."[44]

În calitate de guvernator, Dorman-Smith era şi el un specimen jalnic. Pretindea că nu înţelege de ce, după un secol de dominaţie britanică, birmanii nu manifestau niciun pic de loialitate faţă de Imperiu, spre deosebire de „alte naţiuni supuse"[45]. John Clague, un angajat al administraţiei britanice, i-a răspuns simplu: „Noi, europenii, am trăit într-o lume în care, foarte adesea, localnicii nu au contat în gândurile noastre omeneşti sau profunde. Niciun birman nu a făcut parte din Moulmein Gymkhana*. Niciun birman nu a fost invitat la cină sau la micul dejun."[46] Acum, se dăduse ordin ca niciun birman sau indian să nu fie primit în transporturile de refugiaţi.

Comandantul suprem al forţelor din Orientul Îndepărtat, Sir Robert Brooke-Popham, împărtăşea pesimismul lui Dorman-Smith. El consemnează cu destulă acurateţe că mulţi localnici erau făţiş de partea japonezilor: „E descurajant ca, după atâţia ani în Birmania şi după progresele pe care ţara le-a făcut sub stăpânirea noastră, să descoperi că majoritatea populaţiei

* Clubul Sportiv din Moulmein (n.red.).

vrea să scape de noi... Nu pot decât să sugerez cele trei aspecte care, în orice caz, ar merita analizate. Mai întâi, o tendinţă a englezilor de a se considera, în mod natural şi sub toate aspectele, superiori raselor de culoare, fără însă a se lua măsuri pentru a se face din aceasta întotdeauna un fapt. În al doilea rând, neputinţa creării unei legături cu birmanii care să se întemeieze pe înţelegere şi compasiune... În al treilea rând, faptul că majoritatea englezilor din Birmania care nu sunt reprezentanţi ai statului au fost ocupaţi mai degrabă să se îmbogăţească... decât să facă un bine populaţiei băştinaşe."[47]

Nici măcar un birman nu s-ar fi putut exprima atât de elocvent. Doi dintre cei trei prim-miniştri birmani de după separarea ţării de India au fost reţinuţi de britanici pentru apropiere faţă de Japonia, la fel şi un grup de studenţi naţionalişti care fuseseră instruiţi de japonezi în perspectiva colaborării. În eventualitatea puţin probabilă a organizării în Birmania a unui referendum prin care populaţia să poată alege de partea cui doreşte să fie, curentul de opinie projaponez ar fi avut cu siguranţă câştig de cauză. Generalul-maior John Smyth, proaspăt numit la comanda Diviziei 17 indiene, desfăşurată în sud, dincolo de Moulmein, va scrie mai târziu că birmanii s-au oferit să-i ajute cu mult zel pe invadatori: „[Japonezii] nu doar că au fost informaţi de toate mişcările noastre, dar au primit ghizi, plute, cai, elefanţi şi tot ceea ce noi n-am reuşit să obţinem pe ochi frumoşi, şi numai cu mare greutate pe bani."[48]

Mi Mi Khaing, o birmană de 25 de ani, care studiase la Universitatea din Rangoon, scrie plină de amărăciune despre modul în care poporul ei a fost împins în război, fără măcar un simulacru de consultare publică. Ea spunea că Birmania era „o ţară care îşi pierduse mândra suveranitate în urmă cu cincizeci de ani, care încă nu găsise un înlocuitor modern pentru aceasta şi care simţea că a nimerit doar din greşeală în calea monstrului războiului"[49]. S-a întâmplat ca prim-ministrul birman U Saw să fie în trecere prin Statele Unite când s-a petrecut incidentul de la Pearl Harbor. Imaginea dezordinii şi isteriei americanilor nu a făcut decât să-i sporească acestuia dispreţul faţă de albi. Întors, curând după aceea, în Birmania, prin descifrarea mesajelor, s-a aflat că U Saw

le-a făcut japonezilor unele propuneri, fapt ce i-a adus exilul în Africa de Est. În atare împrejurări, pretenția britanicilor de a fi luptat în Birmania pentru cauza democrației nu mai pare la fel de convingătoare.

Între timp, invadatorii asistau uluiți la călduroasa primire pe care le-o făceau mai ales tinerii birmani. Un ofițer de legătură scria: „Ne-a impresionat dorința lor arzătoare de independență."[50] Sătenii se buluceau în jurul soldaților japonezi, oferindu-le apă și țigări de foi. Nu mai puțin mirați au fost aceștia când li s-au pus întrebări în engleză, singura limbă străină vorbită de localnici. Cea mai frecventă întrebare era: „A căzut Singapore?"[51] Locotenentul Izumiya Tatsuro scria: „Le-am răspuns cu mândrie: «Da, Singapore a căzut.»"

Primele bombe care au căzut asupra orașului Mandalay au distrus Upper Burma Club. Un oaspete care lua prânzul la clubul coloniștilor spunea: „Nici n-am știut ce ne-a lovit. Stăteam la masă, și-n clipa următoare tavanul s-a prăbușit, iar mesele, scaunele, mâncarea și invitații s-au împrăștiat în toată încăperea."[52] Atacurile au declanșat incendii care au făcut scrum aproape tot orașul. Cadavrele au zăcut neîngropate cu zilele, sporind disprețul localnicilor față de incompetența britanică. Un episod simbolic, care nu a trecut neobservat, a fost cel al florilor din grădinile coloniștilor, care au început să se ofilească pentru că servitorii care le udau fugiseră. Șefii britanici de la Burma Corporation s-au spălat pe mâini și le-au spus angajaților locali că nu-i pot ajuta cu nimic.

Răspunzând unei cereri de a trimite întăriri în Birmania, Wavell, aflat în Java, a transmis la Rangoon pe 22 ianuarie următorul mesaj: „Nu am resurse să vă pot veni în ajutor... Nu văd de ce, cu trupele aflate la dispoziția dumneavoastră, nu ați fi în stare să apărați Moulmein și am încredere că veți reuși. Natura și resursele ar trebui să limiteze acțiunile japonezilor." Când modesta forță de invazie japoneză, alcătuită din numai două divizii, și-a lansat din Siam atacul în ultimele zile ale lui ianuarie, o parte a trupelor indiene a opus o rezistență fermă, însă Regimentul de Pușcași din Birmania, format din localnici, s-a destrămat rapid. Britanicii nu dispuneau de o bună susținere din partea artileriei

sau aviaţiei, iar John Smyth era furios din cauză că superiorii lui insistau ca vulnerabilul Moulmein să fie apărat. Primul moment de criză a venit în zorii zilei de 23 februarie, la un pod peste râul Sittang, aflat la 130 km nord de oraş. În timp ce trupele japoneze se apropiau, geniştii britanici au aprins pe întuneric încărcăturile explozive. Două dintre brigăzile lui Smyth au rămas izolate la est de râu. Doar o mână de oameni a reuşit să scape, restul fiind luaţi prizonieri, o lovitură grea din punct de vedere strategic, dar şi pentru moralul trupelor.

Locotenentul John Randle, din Regimentul Baluch, apăra o poziţie aflată la vest de râul Salween, când şi-a dat seama că japonezii sunt în spatele lui. „Mi-am trimis curierul, gornistul companiei, cu un mesaj către comandant, informându-l că sunt mulţi japonezi în zonă. S-au strecurat în spatele nostru, şi l-am auzit cu toţii pe curier urlând în timp ce-l omorau cu săbiile şi baionetele... Japonezii i-au măcelărit pe toţi răniţii noştri."[53] Batalionul lui a pierdut, în prima sa acţiune, 289 de oameni, iar 229 au fost luaţi prizonieri. Randle spunea: „Am fost aroganţi în privinţa japonezilor, i-am privit ca pe nişte slugi. I-am considerat de mâna a treia. Dumnezeule, ce repede ne-am schimbat apoi părerea. Japonezii au luptat cu multă sălbăticie şi curaj. Noi nu aveam habar de lupta în junglă, nu aveam broşuri, doctrină etc. Nu numai că eram lipsiţi de experienţă, dar încercam şi să facem ceva cu totul nou."[54]

La începutul lui martie, Rangoon ajunsese un oraş-fantomă, în care poliţiştii rămaşi, precum şi o mică garnizoană britanică se încăierau cu bandele de jefuitori. Piloţii din Grupul de Voluntari Americani ai lui Claire Chennault, transferaţi din China în Birmania, au condus singura formă semnificativă de rezistenţă împotriva atacurilor aeriene japoneze. Altfel, apărarea se prăbuşea. Ofiţerul britanic de legătură, W.E. Abraham, raporta de la Rangoon: „Atmosfera generală de tristeţe şi pesimism este aproape imposibil de descris. Prin comparaţie, evacuarea cartierului general de la Atena s-a făcut aproape cu voioşie."[55] Wavell, care tuna şi fulgera împotriva presupusului defetism al subordonaţilor lui, i-a dat afară şi pe comandantul militar al Birmaniei, şi pe Smyth, un om bolnav, care se străduia din răsputeri să conducă ceea ce mai

rămăsese din batalionul său într-o luptă despre care nu crezuse niciodată că poate fi câştigată. Guvernul britanic a făcut apeluri disperate la prim-ministrul australian, John Curtin, să permită ca ambele formaţiuni australiene aflate în acel moment în tranzit între Orientul Mijlociu şi ţara lor, ameninţată cu invazia, să fie redirecţionate spre Birmania. Curtin a refuzat, şi pe bună dreptate – australienii, deşi soldaţi buni şi experimentaţi, nu ar fi reuşit să întoarcă soarta unei campanii deja pierdute.

Wavell era chinuit de amintirea acuzaţiilor de pesimism şi defetism pe care i le aruncase Churchill în 1941, înainte să-l destituie din funcţia de comandant al forţelor din Orientul Mijlociu. În Asia de Sud-Est, făcuse tot posibilul să se dovedească o mână de fier, să-şi îmbărbăteze subordonaţii. „Trupele noastre care luptă în Birmania nu au o stare de spirit corespunzătoare", transmitea el Londrei. „Nu am nicio urmă de îndoială că asta e, în mare parte, din pricina lipsei de ambiţie şi inspiraţie arătate la vârf." Într-adevăr, problemele forţelor armate britanice din Orientul Îndepărtat erau atât de grave, încât, în contextul ofensivei japoneze, prăbuşirea n-a putut fi oprită. Wavell pare să recunoască această stare de fapt într-un alt mesaj adresat Londrei: „Sunt foarte tulburat de lipsa unui spirit combativ real în rândurile soldaţilor noştri, demonstrată în Malaya şi, până în clipa de faţă, în Birmania. Nici britanicii, nici australienii, nici indienii nu au dovedit o reală forţă a minţii sau a trupului... Cauzele sunt profunde, moleşeala din ultimii douăzeci de ani, lipsa de vigoare a instrucţiei pe timp de pace, efectele climei şi ale atmosferei din Orient." Wavell a început să meargă regulat în capitala Rangoon, prezenţa lui fiind asemănată de un istoric celei a unui „medic londonez, cu nelipsita lui geantă neagră, venit la căpătâiul unui pacient grav bolnav"[56].

La 5 martie, generalul-locotenent Harold Alexander a venit să preia comanda. Impecabilul „Alex", generalul preferat al lui Churchill, nu putea decât să contribuie cu desăvârşita lui graţie şi seninătate la ceea ce devenise de acum o debandadă. A început prin a ordona sistarea retragerii, dar, în numai 24 de ore, a acceptat faptul că Rangoon nu mai putea fi apărat, aprobând evacuarea. Invadatorii au pierdut marea ocazie de a prinde în capcană toată armata

britanică din Birmania când un comandant japonez local a retras un blocaj rutier solid, care închidea ruta spre nord. Interpretând greşit ordinele primite, acesta a presupus că toate forţele trebuie să se concentreze în jurul oraşului Rangoon pentru o bătălie de amploare. Gafa respectivă a permis trupelor lui Alexander să se retragă spre nord şi generalului însuşi, să scape de prizonierat.

În disperare de cauză, Wavell a primit oferta lui Ciang Kai-shek de a trimite două divizii chineze cu elementele lor de susţinere. Dorinţa naţionaliştilor chinezi de a se implica în campanie nu era dezinteresată. Înaintarea japonezilor către nord închisese „Drumul Birman", pe care ajungeau în China ajutoarele americane. Redeschiderea acestuia era un obiectiv vital. Precauţia cu care Wavell a primit sprijinul trupelor lui Ciang se explică prin aceea că ştia de intenţia chinezilor, care nu aveau sisteme de aprovizionare proprii, de a supravieţui cu resursele locale. Nu era foarte clar nici la ordinele cui răspundeau ele. Generalul american Joseph Stilwell susţinea că el dă ordinele, dar a fost imediat contrazis de generalul chinez Tu Lu Ming, care i-a spus lui Dorman-Smith, guvernatorul Birmaniei: „Generalul american doar îşi imaginează că este la comandă. În realitate, nu este deloc aşa. Vedeţi dumneavoastră, noi, chinezii, suntem de părere că singura cale de a-i ţine pe americani în război este să le dăm câteva trupe pe care să le comande pe hârtie. Nu vor face prea mult rău câtă vreme de treabă ne ocupăm noi!"

Stilwell, un anglofob învederat, nu a fost impresionat de prima întâlnire cu Alexander, petrecută la 13 martie. Iată ce scrie în jurnalul său, cu obişnuita lui acreală: „Uluit să mă găsească pe mine – doar pe mine, un nenorocit de american – la comanda trupelor chinezeşti. «Ex-tra-ordi-nar!» M-a cercetat cu atenţie, de parcă tocmai ieşisem de sub un bolovan!" Stilwell a primit drept ajutor o unitate de cavalerie a Forţelor de Frontieră, condusă de britanici, care să efectueze misiuni de recunoaştere. Comandantul ei, căpitanul Arthur Sandeman, din Regimentul de Cavalerie din India Centrală, a avut îndoielnica onoare de a fi ultimul ofiţer britanic care a murit conducând o şarjă de cavalerie. Nimerind în calea mitraliorilor japonezi, Sandeman şi-a tras sabia, a ordonat

gornistului să sune atacul şi a înaintat spre liniile inamice, până când el şi camarazii lui şi-au găsit inevitabilul sfârşit.

Intervenţia chinezilor i-a determinat pe japonezi să-şi întărească armata de invazie, compusă din numai două divizii, trimiţând pe mare la Rangoon alte două formaţiuni. Britanicii au fost reorganizaţi într-un corp de armată condus de William Slim, ofiţer nepalez neînduplecat, care avea să se dovedească cel mai abil general britanic din întregul război. La 24 martie, japonezii au lansat un atac dur împotriva trupelor chineze din nord. Britanicii le-au venit în ajutor, lansând un contraatac, însă inamicul a avut câştig de cauză pe ambele fronturi. Corpul condus de Slim a cerut ajutor chinezilor, într-o încercare de a evita o catastrofă totală pe malul de est al râului Irrawaddy. După cum se poate bănui, Stilwell şi-a arătat dispreţul, scriind la 28 martie: „Răzmeriţă în rândurile soldaţilor britanici la Yenangyaung. Britanicii distrug câmpurile petrolifere. DUMNEZEULE MARE. Pentru ce luptăm?" Totuşi, spre uluirea lui Stilwell, dar şi a britanicilor, o divizie chineză condusă de unul dintre cei mai capabili ofiţeri ai lui Ciang, generalul Sun Li-Jen, i-a respins pe japonezi şi a înregistrat o mică, dar notabilă victorie. Deşi în luptele din preajma râului Irrawaddy a pierit aproape o întreagă formaţiune imperială, Slim a rămas cu un profund respect faţă de oamenii generalului Sun, a căror intervenţie a permis britanicilor să evite anihilarea completă a corpului de armată condus de Slim.

Aliaţii nu-şi mai puteau păstra însă poziţia în Birmania. Japonezii considerau că diviziile chinezeşti luptaseră cu mai mult curaj şi energie decât forţele Commonwealth-ului, dar şi acestea aveau să se retragă în doar câteva zile şi să treacă în cele din urmă graniţa în China. Urmăritorii lor au fost foarte mulţumiţi să se oprească la frontieră. Stilwell, care purta o importantă vină personală pentru soarta chinezilor de sub comanda lui, i-a abandonat cu totul şi a pornit spre vest, în fruntea unui grup pestriţ, format din americani, corespondenţi de presă şi doar doi chinezi. A rătăcit prin junglă vreme de două săptămâni înainte să ajungă pe 20 mai la Imphal, în statul indian Asaam, guvernat de britanici. Aflat de acum în siguranţă, Stilwell scria: „Am mâncat o bătaie soră cu moartea. Şi a

naibii de umilitoare. Ar trebui să aflăm de ce şi să ne întoarcem!" Pe 30 aprilie, oamenii lui Slim traversaseră în siguranţă râul Irrawaddy şi se retrăgeau spre vest, precedaţi de o gloată de dezertori şi jefuitori, care i-au tratat pe civili cu o previzibilă sălbăticie. La 3 mai, sub tirul inamicului, corpul de armată al lui Slim a început retragerea dincolo de graniţa indo-birmană reprezentată de râul Chindwin. Plutonul din Regimentul de Puşcaşi Birmani care apăra cartierul general al lui Slim a dispărut în noapte. Majoritatea soldaţilor au reuşit să scape cu viaţă, însă aproape tot echipamentul greu şi mijloacele de transport – în jur de 2 000 de vehicule, 110 tancuri şi 40 de tunuri – a trebuit să fie abandonate pe malul estic al râului. Fugarii nu au fost deloc primiţi cu braţele deschise. „Atitudinea armatei [din India] faţă de noi, cei întorşi din Birmania, a fost îngrozitoare", spunea caporalul William Norman. „Au dat vina pe noi pentru înfrângere."[57]

Înaintarea trupelor japoneze în Birmania a durat 127 de zile, acoperind o distanţă de 2 400 km, cu o viteză medie de aproape 50 km pe zi, pe parcurs având loc 34 de acţiuni de luptă. Britanicii pierduseră 13 000 de oameni – morţi, răniţi şi prizonieri – în vreme ce pierderile japonezilor erau de numai 4 000 de oameni. Dezastrul nu era de amploarea celui din Malaya, iar Slim îşi organizase destul de bine retragerea, însă japonezii ocupau acum toate posesiunile coloniale britanice din Asia de Sud-Est, până la porţile Indiei. Un asiatic descrie spectacolul prizonierilor de război occidentali, duşi la muncă silnică împreună cu indigenii: „Am avut mereu impresia că ne sunt superiori. Japonezii ne-au deschis ochii; fiindcă [albii] măturau podelele cot la cot cu mine… desculţi."[58] Această revelaţie s-a dovedit a fi una durabilă. Între timp, Drumul Birman spre China avea să rămână închis aproape trei ani.

Acest conflict s-a caracterizat prin migraţii forţate ale populaţiei în toate punctele de pe glob în care armatele s-au luptat pentru supremaţie. Puţini birmani au încercat să fugă din calea japonezilor, încredinţaţi că nu au niciun motiv de teamă, dar au toate motivele să spere. Când membrii proaspăt constituitei Armate de Apărare a Birmaniei au trecut prima dată în marş prin Rangoon,

sub privirile ocrotitorilor japonezi, un cetăţean scria entuziasmat: „Ce senzaţie minunată a fost să vedem soldaţi şi ofiţeri birmani purtând uniforme şi arme asortate, banderole tricolore pe braţ şi având o expresie serioasă pe chip."[59]

În ţară însă trăia şi un milion de indieni, unii dominând viaţa comercială, alţii îndeplinind sarcinile mărunte indispensabile traiului îndestulat al sahibilor, dar dispreţuite de supuşii acestora birmani. Nu erau deloc iubiţi şi se temeau de naţionalismul localnicilor. În timp ce valul invaziei mătura teritoriul ţării, britanicii nu au luat nicio măsură ca să asigure evacuarea celor 600 000 de indieni care îi slujeau. S-a afirmat că stăpânii se osteniseră deja cu propria lor salvare. Dar şi aici comportamentul britanicilor scoate în evidenţă fisurile din presupusul monolit imperial, în cadrul căruia băştinaşii îşi plăteau siguranţa cu acceptarea subjugării. Refugiaţii bogaţi şi-au cumpărat bilete de avion sau cabine la bordul navelor care plecau spre India. Indienii au numit cu amărăciune râul Chindwin „ruta albă", fiindcă aceasta era folosită aproape exclusiv de britanici şi eurasiatici. Vapoarele cu zbaturi, care mergeau în amonte, treceau pe lângă cadavre care pluteau în aval, victime ale „rutei negre" urmate de nefericiţii indieni pe uscat.

Mulţimi întregi de oameni prea săraci să-şi cumpere bilete erau silite s-o apuce pe drumurile către nord şi vest, care duceau spre Assam. Musonul a venit în mai, ploaia şi noroiul blocând drumurile şi pentru norocoşii din maşini, şi pentru sărmanii care mergeau pe jos. Aceştia cădeau victimă jafurilor şi, uneori, violurilor; plăteau sume exorbitante pentru resturi de mâncare; se îmbolnăveau de dizenterie, malarie şi febră. La traversări şi baraje rutiere, poliţiştii şi sătenii lacomi le luau şi ultima rupie. Nimeni nu ştie precis câţi indieni au murit în primăvara şi vara lui 1942 în drum spre Assam, dar au fost cel puţin 50 000 de victime, poate şi mai multe. Ani de zile, drumurile au fost presărate cu scheletele lor, spre stânjeneala călătorilor britanici care s-au aventurat mai târziu pe acolo. Un ofiţer care căuta soldaţi rătăciţi în preajma dealului Tagun, pe drumul spre Ledo, a dat peste un sat al morţii:

> Luminişul era plin cu ruinele unor colibe în care familii întregi au locuit şi au murit împreună. Am găsit trupul unei mame şi al unui copil, strâns îmbrăţişate. Într-o altă colibă se găseau rămăşiţele unei mame care murise la naştere şi ale unui copil doar pe jumătate născut. Aici [în luminiş] muriseră peste cincizeci de oameni. Uneori, înainte să moară, creştinii pioşi înfipseseră în pământ mici cruci de lemn. Alţii strângeau încă, între degetele lor scheletice, iconiţe ale Fecioarei Maria. Un soldat murise cu boneta pe cap, hainele lui de bumbac putreziseră de mult, însă boneta de lână şedea frumos pe hârca rânjită. Jungla atotnimicitoare pusese deja stăpânire pe colibele mai vechi, înghiţind scheletele şi prefăcându-le în praf şi mucegai.[60]

Printre fugari erau şi mulţi catolici din familii multirasiale provenite din Goa portugheză. Vameşul Jose Saldhana a mers zile întregi prin junglă, împreună cu fiul lui, George, în vârstă de 17 ani, restul familiei aflându-se la bordul unui vapor supraîncărcat cu oameni îngroziţi. Cei care au mers pe jos au îndurat privaţiuni inimaginabile, îndulcite de un moment de-a dreptul ireal, petrecut într-o tabără din junglă, unde o fată, pe nume Emily D'Cruz, le-a cântat „Alice Blue Gown": „Glasul ei se înălţa, limpede şi frumos, în liniştea nopţii."[61] Apoi, George s-a îmbolnăvit de dizenterie. Şi-a convins tatăl să-l lase acolo, în inima junglei, sprijinit de un copac. Câteva ore mai târziu, adolescentul a zărit o femeie din tribul Naga, al vânătorilor de capete. Groaza a biruit slăbiciunea şi băiatul a pornit iar la drum. Zile întregi a mers către nord-vest, împleticindu-se prin junglă, hrănindu-se cu fructele sălbatice pe care le văzuse la maimuţe şi credea că sunt bune şi pentru oameni. Într-o zi, a dat peste un stol de fluturi grozav de frumoşi. Fascinat, s-a apropiat de ei, dar s-a retras imediat văzând că fluturii se hrăneau cu lichidele ce ieşeau dintr-un cadavru în descompunere. Şi-a continuat drumul şi, în cele din urmă, a ajuns la familia lui. Alţii nu au fost la fel de norocoşi. În valea Hukawng, elevii unei şcoli catolice de băieţi din Tavoy au dat peste cadavrul directorului, Leo Menenzes. Inima îi cedase din pricina efortului.

Chiar şi atunci când supravieţuitorii au reuşit să ajungă în oraşul indian Imphal, controlat de britanici, asistenţa medicală

și înlesnirile acordate civililor indieni nu s-au dovedit a fi mai bune decât cele de care beneficiau soldații indieni. Cu toate resursele unui întreg subcontinent la dispoziție, administrația britanică s-a dovedit incapabilă să asigure un minimum de infrastructură umanitară pentru victimele războiului. Membrii triburilor Kachin și Naga au oferit mai mult ajutor refugiaților decât britanicii. Un manager anglo-indian al Companiei de Navigație Irrawaddy care, după ce se luptase să treacă munții, ajunsese la un punct de salvare din Assam, a fost întâmpinat de un ofițer britanic care i-a spus apăsat că nu poate să mănânce decât la cantina indiană. În spitalele care primeau refugiați bolnavi, condițiile erau înspăimânătoare. O britanică îi scria cu amărăciune unei prietene din Anglia, soția ministrului R.A. Butler, descriindu-i ce văzuse în Ranchi: „Saloanele sunt ca în *Pe aripile vântului* – paturi de scânduri lipite unele de altele, oameni gemând și cerând apă sau vomitând, și așa mai departe. Toate acestea sunt o fărădelege zguduitoare; pe veci fie bestemat întreg Comandamentul Orientului."[62] În unele tabere de refugiați au izbucnit epidemii de holeră.

Armata învinsă a generalului Alexander s-a refăcut, însă foarte încet și în mod neconvingător. Vor mai trece doi ani până când va fi în stare să-i înfrunte cu succes pe japonezi. În august 1942, generalul însuși a fost transferat la comanda forțelor britanice din Orientul Mijlociu. Amintirea acelei înfiorătoare primăveri birmane și a victimelor ei a rămas adânc întipărită în mintea tuturor celor care i-au fost martori. Nehru, liderul Partidului Congresului, care fusese închis de britanici, comenta cu dispreț despre prăbușirea administrației din Birmania și fuga autorităților coloniale, care lăsaseră sute de mii de indieni în voia soartei: „În acest moment de criză din istoria ei, India are din nefericire un guvern nu doar străin, ci și incompetent și incapabil să-i organizeze corespunzător apărarea, să le ofere cetățenilor ei siguranță și să le satisfacă nevoile de bază."[63] Observații juste. Pierderea posesiunilor coloniale din Asia de Sud-Est a constituit nu doar o înfrângere, ci și o mare rușine pentru liderii britanici, așa cum Winston Churchill însuși nu a ezitat să recunoască.

Capitolul 10

Răsturnări de situație

1. Bataan

„Nu putem să câştigăm acest război până ce... nu va deveni o cruciadă naţională pentru America şi pentru Visul American", scria James Reston, reporter la *New York Times*, în cartea lui intitulată *Prelude to Victory*, apărută în 1942 şi ajunsă bestseller[1]. Acum, conflictul atinsese dimensiuni cu adevărat globale. Prima reacţie a americanilor la aflarea veştii că sunt implicaţi în acesta a fost la fel de confuză şi de plină de bune intenţii ca aceea a britanicilor din septembrie 1939. Oamenii s-au arătat foarte dornici să-şi însuşească măsurile de prim-ajutor, cel mai popular manual vânzându-se în opt milioane de exemplare. Mii de liceeni au creat modele din lemn ale avioanelor inamice pentru uzul instructorilor militari. Milioane de cetăţeni au donat sânge şi au strâns deşeuri metalice. În hotelurile din Miami Beach şi Atlantic City au fost cazaţi nu turişti, ci recruţi. În acord cu noile circumstanţe, au fost temporar interzise vânătoarea şi pescuitul sportiv, împreună cu producţia de mingi de golf şi tenis. Divinaţia, jocul de dame, vânzările de hărţi ale lumii şi de cărţi de bucate au cunoscut o creştere explozivă. Filmele erau mai populare ca oricând, în parte fiindcă mulţi oameni aveau mai mulţi bani în buzunar – în 1942, publicul cinematografelor a fost de două ori mai numeros decât în 1940. Deţinuţii de la San Quentin s-au oferit să muncească benevol pentru industria de război şi au început să facă plase antisubmarin.

Încă de la început, ajutată şi de faptul că se asumaseră deja unele angajamente industriale importante, mobilizarea economică a Statelor Unite i-a impresionat pe cei veniţi din ţări mai sărace şi mai puţin ambiţioase. Nici măcar britanicii inteligenţi şi bine informaţi nu au sesizat faptul că ţara dispune de resurse aproape nelimitate. În aprilie 1941, aflat la Washington, britanicul John Slessor, mareşal al aerului, îi scria şefului de stat-major al aviaţiei, Sir Charles Portal, referindu-se la creşterea efectivelor militare americane: „Armata... are în vedere un program vast, ţinta actuală fiind de două milioane de oameni, la care se preconizează să se adauge încă două milioane. Cu cine au de gând să se bată cu o armată de dimensiunile astea sau cum o vor transporta peste hotare nu ştiu, şi mă îndoiesc foarte mult că şi-ar mai fi stabilit asemenea ţinte dacă ar fi analizat temeinic angajamentele şi cerinţele militare."[2]

Acest scepticism a fost serios zguduit în perioada 1942–1945. „După Pearl Harbor", spunea despre americani generalul-locotenent Frederick Morgan, principalul strateg britanic al Debarcării din Normandia, „s-au hotărât să facă cel mai mare şi mai bun război din câte se pomeniseră".[3] Secretarul Asociaţiei Americano-Asiatice îi scria unui prieten din Departamentul de Stat: „O să fie un război greu şi îndelungat, dar după ce se va termina, Unchiul Sam o să facă legea în lume."[4] Bugetul federal a crescut spectaculos, de la 9 miliarde de dolari în 1939 la 100 de miliarde în 1945, în aceeaşi perioadă PNB al Statelor Unite crescând de la 91 la 166 de miliarde de dolari. Indicele producţiei industriale a crescut cu 96% şi s-au creat 17 milioane de noi locuri de muncă. Între 1942 şi 1945, aproximativ 6,5 milioane de femei s-au adăugat forţei de muncă deja existente, iar salariile lor au crescut cu peste 50%; vânzările de îmbrăcăminte de damă s-au dublat. Imperativele vastei mobilizări industriale americane favorizau marile companii şi conglomerate, care au cunoscut o înflorire fără precedent. Legislaţia antitrust a fost eliminată din cauza cererii mari de produse şi servicii necesare susţinerii efortului de război. Cele mai mari 100 de companii americane care, în 1941, asigurau 30% din producţia industrială internă au ajuns ca, în 1943, să

genereze 70% din aceasta. Administraţia a trecut peste scrupulele pe care le avea faţă de monopoliştii care puteau să livreze tancuri, avioane şi nave.

Totul a luat proporţii pe măsura celui mai mare război din istorie. În 1939, America avea doar 4 900 de supermarketuri. În 1944, numărul lor a crescut la 16 000. Din decembrie 1941 şi până la sfârşitul lui 1944, lichidităţile unui american obişnuit aproape că s-au dublat. Cum produsele de lux erau rare, consumatorii erau disperaţi să găsească lucruri pe care să-şi cheltuiască veniturile în creştere: „Oamenii au luat-o razna de la bani", spunea un bijutier din Philadephia. „Nu se uită la ce cumpără. Cumpără doar din plăcerea de a cheltui."[5] În 1944, în vreme ce producţia internă de bunuri de consum a Marii Britanii scăzuse cu 45% faţă de nivelul antebelic, cea a Statelor Unite crescuse cu 15%. Multe regiuni duceau o severă lipsă de spaţii de locuit, iar chiriile au explodat, milioane de oameni căutând o locuinţă temporară în zonele în care găsiseră de lucru. „Mitul Războiului Bun", scria Arthur Schlesinger, care pe atunci lucra la Biroul de Informaţii de Război,

> anticipează o perioadă fericită de unitate naţională în sprijinul unor obiective nobile. Majoritatea americanilor au acceptat necesitatea războiului, dar asta nu înseamnă câtuşi de puţin că motivaţiile mai josnice erau suprimate. La Washington am văzut şi latura neplăcută a Războiului Bun. I-am văzut pe afaceriştii lacomi opunându-se conversiei la producţia de apărare, apoi alăturându-se guvernului ca să facă manevre în vederea obţinerii unor avantaje după război... Am fost informaţi că una din opt firme încălca regulile de plafonare a preţurilor. Am văzut ceea ce un senator de Missouri, foarte puţin cunoscut [Harry Truman], numeşte „rapacitate, lăcomie, fraudă şi neglijenţă"... Războiul impusese egalitatea sacrificiilor. Dar, oriunde priveai, dădeai de miasma „şmecheriilor" Frontul de acasă nu oferea o imagine câtuşi de puţin plăcută într-o vreme în care tinerii americani mureau peste tot în lume.[6]

Printre cele mai mari escrocherii descoperite atunci s-a numărat şi aceea în care a fost implicat un important furnizor al armatei, National Bronze and Aluminum Foundry Company din

Cleveland, care a vândut cu bună ştiinţă deşeuri de metal drept piese pentru motoarele de avion; patru dintre cei şase directori ai companiei au fost băgaţi la închisoare. În St. Louis, US Cartridge Company a produs milioane de cartuşe defecte, cu toate că fiecare asemenea şmecherie putea să coste vieţi omeneşti. Cetăţenii căutau pe piaţa neagră bunuri imposibil de procurat altfel, iar multe firme nu respectau limitele prevăzute în cazul preţurilor. Un american observa cu amărăciune că Europa fusese ocupată, Rusia şi China, invadate, Marea Britanie, bombardată; dintre toate marile puteri, numai Statele Unite „duceau războiul acesta doar în imaginaţia lor". Pearl Harbor şi rasismul, la care s-au adăugat curând veştile despre brutalitatea japonezilor au făcut ca americanilor să le vină uşor să-şi urască duşmanul asiatic. Dar de la început şi până la sfârşit, puţini au simţit faţă de germani ura manifestată de europeni; până şi misiunea de a stârni ura poporului faţă de persecuţiile împotriva evreilor s-a dovedit a fi dificilă. Istoricul militar Forrest Pogue avea să observe mai târziu, nu fără mirare, referitor la trupele lui Bradley din Franţa: „Soldaţii nu arată cine ştie ce interes faţă de război. Nu poţi să-i stârneşti decât dacă nemţii îl pocnesc pe vreun prieten al lor."[7] Profesorul Norman Maier, de la Universitatea din Michigan, un bevahiorist cunoscut pentru experimentele sale cu şobolani, a susţinut că, pentru a-i aduce pe americani într-o stare de spirit propice luptei, o metodă mai eficientă decât apelul la idealuri era să li se ia benzina, anvelopele şi libertăţile civile[8]. Profesorul era, evident, exagerat de cinic. Unii oameni dovedeau un patriotism autentic, iar pe câmpul de luptă, mulţi americani au dat dovadă de mult curaj. E la fel de adevărat însă că distanţele mari ce separau Statele Unite de teatrele de operaţiuni, faptul că ţara nu era expusă la atacuri directe sau măcar la greutăţi semnificative i-au făcut pe americani să nu împărtăşească furia care îi îmboldea pe cetăţenii din ţările aflate sub ocupaţie sau bombardament.

După Pearl Harbor, liderii politici şi militari ai Americii au ştiut că şi ei, asemenea celor britanici, trebuie să îndure umilinţe şi înfrângeri înainte de a reuşi să mobilizeze forţele în stare să respingă ofensiva japonezilor. Exista multă ignoranţă faţă de inamic, multă

inocenţă, chiar şi printre cei care trebuiau să lupte cu el. „Brusc, ne-am dat seama că nimeni nu ştia nimic despre japonezi", spunea Fred Mears, pilot al unui avion de transport. „Pe vremea aceea, nu auziserăm niciodată de un Zero. De ce calibru erau avioanele şi piloţii japonezi? Ce efective avea Marina Japoneză? Ce fel de bătălii se vor duce şi unde? Eram teribil de nepregătiţi."[9] Mulţi americani înţeleseseră cu luni de zile înainte raţiunea intrării ţării lor în război. Şi totuşi o caracteristică a tuturor conflictelor este aceea că, până nu începe inamicul să tragă, navele să se scufunde şi cei dragi – sau măcar camarazii – să moară, până şi soldaţilor de carieră le lipsesc adeseori energia şi cruzimea necesare. „E uluitor cât timp ne-a luat să ne dăm seama cum stau lucrurile şi să reacţionăm instantaneu aşa cum trebuia", observa marinarul american Alvin Kernan. „Războiul, după cum am descoperit treptat, este, înainte de orice, o stare de spirit."[10] Ernie Pyle scria: „Se pare că unei ţări ca America îi ia cam doi ani să intre cu adevărat în război. A trebuit să trecem prin acea perioadă de tranziţie în care am lăsat în urmă viaţa aşa cum o ştiam, după care am trăit atâta timp noua viaţă de război, încât ea a ajuns să fie viaţa noastră normală."[11]

Toate acestea fac şi mai remarcabil faptul că, la numai şase luni de la Pearl Harbor, flotele americane înregistrau victorii care au schimbat cursul războiului în Asia. Germania a dominat vestul Europei timp de patru ani; japonezii însă au început să piardă teren încă din toamna lui 1942. Viteza cu care şi-au revenit americanii în Pacific reflecta slăbiciunea fundamentală a adversarului lor asiatic. Mai întâi însă a fost durerea. În săptămânile de după 7 decembrie 1941, japonezii au cucerit insula Wake după o rezistenţă îndârjită, primul val de atacatori fiind respins cu pierderi grele. Generalul Douglas MacArthur, comandantul trupelor din Filipine, a respins cererea disperată a comandantului forţelor aeriene din subordinea lui de a contraataca în cele zece ore care s-au scurs între primirea veştii despre Pearl Harbor şi un devastator atac aerian japonez, care a distrus aproape 80 de avioane americane nedispersate, aflate la sol.

A doua zi, MacArthur a început să facă pregătiri tardive pentru retragerea trupelor americane şi filipineze în peninsula Bataan

din Luzon, singura care putea fi apărată. Era însă o sarcină foarte grea să muți rapid proviziile acolo – generalul refuzase propunerea de a face asta înainte să izbucnească războiul, arătându-și disprețul față de „pasivitate". Armata a cumpărat în grabă orez de la negustorii chinezi și toată carnea și fructele pe care le-a găsit la fabricile locale de conserve. Pe 12 decembrie, MacArthur l-a informat, tot cu întârziere, pe președintele Quezon de proiectata retragere, pe care a început să o pună în practică la 22 decembrie. Medicii l-au avertizat că Bataan este un celebru focar de malarie, din cauza răspândirii țânțarului anofel, dar s-au luat puține măsuri de asigurare a stocului de medicamente. Între timp, Manila era bombardată zilnic, între orele 12 și 13, ofițerii americani fiind obligați să ia prânzul la 11.

MacArthur se aștepta la o debarcare japoneză la capătul sudic al golfului Lingayen, unde a și desfășurat trupe. Cu toate acestea, forțele de invazie au debarcat în golful Lingayen după ce au spulberat o încercare de rezistență din partea soldaților filipinezi, slab pregătiți și prost echipați. Pe 22 decembrie, 43 100 de soldați din Armata a XIV-a, comandată de generalul-locotenent Masaharu Homma, stabiliseră deja un cap de pod, suferind puține pierderi. Torpilele americane defecte au avariat o singură navă japoneză de transportat trupe. Alți 7 000 de japonezi au debarcat fără probleme în golful Lamon, la 320 km sud-est. Armata filipineză s-a destrămat repede. Generalul-comandor de aviație Lewis Brereton, după ce pierduse aproape toate avioanele, a găsit că e mai prudent să fugă în Australia. MacArthur a emis un comunicat bombastic: „Vitezele mele divizii rezistă și refuză a ceda dușmanului stăpânirea pământului sacru al Filipinelor. Am pricinuit grele pierderi trupelor sale și capul său de pod nu este nicăieri în siguranță. Mâine îl vom arunca în mare."

În realitate, japonezii înaintau spre Manila împotriva unei rezistențe neglijabile. La Washington, șefii de stat-major au renunțat în mod înțelept la ideea de a trimite întăriri. MacArthur a avut totuși noroc: invadatorii urmăreau mai ales să ocupe capitala și nu au făcut nicio mișcare menită să-i împiedice retragerea spre Bataan. Carl Mydans, fotograful revistei *Life*, a fost martor, de la

fereastra Hotelului Bay View, la intrarea primilor japonezi în Manila în ziua de 2 ianuarie: „În lumina primilor zori, veneau pe bulevarde pe biciclete şi mici motociclete, apropiindu-se dinspre golf. Au venit în linişte şi ordine, pocniturile ridicole ale motocicletelor cu motor de un cilindru răsunând puternic în liniştea oraşului."[12]

O săptămână mai târziu, Homma lansa primul atac împotriva liniei americano-filipineze care traversa peninsula Bataan. În zilele ce au urmat, apărătorii au respins atacurile cu relativă uşurinţă, suferind totuşi constant pierderi din pricina aviaţiei. Temperaturile ridicate şi foamea au constituit o problemă încă de la început. Erau 110 000 de guri de hrănit – 85 000 de soldaţi americani şi filipinezi, plus 25 000 de refugiaţi civili. Corpul Geniştilor s-a apucat să recolteze orezul de pe câmpuri şi să-l treiere. De-a lungul coastei s-au pus capcane pentru prins peşte, acestea fiind utilizate până ce au fost distruse de avioanele inamice, şi s-au sacrificat animalele domestice de la ferme. Malaria a căpătat curând proporţiile unei epidemii. Sora Ruth Straub scria în jurnalul ei: „Aş zice că suntem cu toţii într-un prizonierat autoimpus. Nu facem altceva decât să ne apărăm viaţa."[13]

Spre deosebire însă de britanicii din Malaya, apărătorii peninsulei Bataan au arătat energie şi iniţiativă. Mai multe încercări ale japonezilor de a debarca trupe în spatele liniilor americane au dus la anihilarea acestora. O unitate a fost silită să se retragă pe stâncile abrupte ale capului Quinauan. „Zeci de japonezi şi-au sfâşiat uniformele şi au sărit ţipând pe plaja de dedesubt", scrie căpitanul William Dyess. „Mitralierele loveau nisipul şi valurile, vânând cea mai mică mişcare."[14] Când, pe 26 ianuarie, infanteria japoneză a făcut o străpungere a perimetrului şi a capturat două avanposturi, la Tuol şi Cotar, frontul a fost restabilit doar în urma unui contraatac sângeros. Bombardamentul a afectat surprinzător de puţin poziţiile artileriei americane. Când s-au epuizat rezervele de nutreţ pentru caii cavaleriei, membrii garnizoanei i-au mâncat. Aproape toate animalele sălbatice din peninsulă au fost vânate şi azvârlite în cazan, iar soldaţii culegeau mango, banane, nuci de cocos, papaya şi pescuiau în mare cu dinamită.

În februarie și martie, japonezii nu au înregistrat niciun progres. Pe de altă parte însă, apărătorii erau tot mai slăbiți de foame și rezervele de chinină pentru tratamentul malariei erau pe terminate. MacArthur a fugit în Australia, împreună cu familia și servitorii, la bordul unei șalupe, respectând astfel un ordin primit de la Roosevelt. La comanda operațiunilor de apărare a rămas generalul Jonathan Wainwright. La sfârșitul lui martie, la spital se înregistrau săptămânal o mie de noi cazuri de malarie. În taberele de refugiați din spatele perimetrului, condițiile erau, potrivit locotenentului Walter Waterous, „cele mai jalnice din câte mi-a fost dat să văd, iar mortalitatea era înfiorătoare"[15]. Pe insula-fortăreață Corregidor, aproape toate clădirile au fost distruse de bombe; mii de bolnavi și răniți au fost îngrămădiți în Tunelul Malinta.

Locotenentul Bertha Dworsky, o asistentă medicală de 30 de ani din Texas, a descoperit că unul dintre cele mai neplăcute aspecte ale muncii ei era acela că îi cunoștea personal pe mulți dintre soldații grav răniți, aduși la spital: „Erau de regulă oameni cu care fuseserăm la Clubul Ofițerilor sau prieteni de-ai noștri. A fost o experiență cu o foarte mare implicare afectivă. Nu știam niciodată cu cine o să ne trezim la următorul transport."[16] Răniții întrebau adesea dacă aveau șanse de supraviețuire, iar doctorii nu știau cum e mai bine – să le spună adevărul sau nu[17]. Iată ce scrie unul dintre ei, dr. Alfred Weinstein: „Discuțiile erau interminabile și nimeni nu știa răspunsul corect. Cei mai mulți alegeau calea de mijloc, evitând întrebarea... Dacă un pacient arăta de parcă stătea să dea colțul, îl chemam pe preot să-i dea ultima împărtășanie, îi adunam obiectele personale și îi scriam ultimele mesaje... În majoritatea cazurilor, nici nu era nevoie să le spunem."[18]

Starea asediatorilor nu era decât cu puțin mai bună decât cea a asediaților.. Și japonezii au pierdut mulți oameni din cauza malariei, a bolii beri-beri și a dizenteriei. În februarie erau peste 10 000 de cazuri. Tokio era tot mai exasperat de rezistența încăpățânată a americanilor și de propaganda triumfalistă pe care epopeea din Bataan o încuraja în Statele Unite. La 3 aprilie, după ce a primit întăriri, armata lui Homma a lansat o ofensivă de amploare, precedată de un bombardament masiv. Unitățile filipineze au fugit

îngrozite din calea tancurilor japoneze; fiecare mișcare a apărătorilor provoca tiruri de mitralieră din aer; mulți soldați erau atât de slăbiți de foame, încât abia reușeau să iasă din tranșee. Japonezii înaintau constant, străpungând linie după linie. În seara zilei de 8 aprilie, generalul-maior Edward King a hotărât din proprie inițiativă că trebuie să predea peninsula și a trimis către liniile japoneze un ofițer cu un steag alb. Apărătorii au ieșit grupuri, grupuri din diverse refugii din junglă, căutând să ajungă pe insula Corregidor, unde Wainright încă rezista.

În dimineața zilei de 9 aprilie, King s-a întâlnit cu colonelul Motoo Nakayama, ofițerul de operațiuni al lui Homma, pentru a semna actul de capitulare. „Soldații noștri vor fi bine tratați?" a întrebat King. Japonezul i-a răspuns scurt: „Noi nu suntem barbari." În jur de 11 500 de americani și 64 000 de filipinezi au căzut în mâinile dușmanului. Transferul acestor oameni vlăguiți spre lagărele de prizonieri a intrat în istorie drept Marșul Morții din Bataan. Foarte mulți filipinezi au fost omorâți fără menajamente, unii fiind folosiți pentru antrenamentele cu baioneta. Un soldat american a văzut cum un compatriot slăbit a fost împins sub șenilele unui tanc. Blair Robinett spunea: „Acum știam, dacă avuseserăm vreo îndoială până atunci, că ne așteptau vremuri grele."[19] Sergentul Charles Cook descria scene în care prizonierii erau omorâți cu baioneta dacă încercau să bea apă. Sergentul Harold Feiner spunea: „Cădeai? Gata, erai mort."[20] Peste 300 de prizonieri filipinezi au fost măcelăriți într-o râpă din apropierea râului Pantingan. Ucigașii lor au explicat că, dacă garnizoana din care făceau parte victimele s-ar fi predat mai devreme, poate că ar fi avut parte de ceva mai multă clemență, dar, în condițiile date, „am suferit pierderi grele. Așa că iertați-ne". Se estimează că 1 100 de americani și peste 5 000 de filipinezi au pierit în cursul acestui Marș al Morții.

Artileria japoneză își concentra acum tirul asupra insulei Corregidor, care era cu puțin mai mare decât Parcul Central din New York; la 3 mai, Wainwright îi raporta lui MacArthur, aflat în Australia, că toate construcțiile de suprafață au fost făcute una cu pământul, iar vegetația de pe insulă, distrusă. Condițiile au devenit insuportabile în Tunelul Malinta, plin cu oameni înfricoșați. În

noaptea aceea, submarinul *Spearfish* a evacuat ultimul grup care a ajuns în siguranță în Australia, compus din 25 de persoane, dintre care 13 femei. Peste câteva ore, forțele japoneze au debarcat și au luat cu asalt insula. La 6 mai, după două zile de lupte, Wainwright și restul trupelor americane din Filipine s-au predat, nu înainte ca generalul să trimită o telegramă la Washington: „Cu profund regret și cu neștirbită mândrie pe care mi-o dă curajul soldaților mei, merg să-l întâlnesc pe comandantul japonez... Adio, domnule președinte." George Ferguson, un medic militar aflat printre apărătorii insulei, s-a pus jos și a plâns, „profund dezamăgit de țara noastră dragă"[21]. Cu toate acestea, în atmosfera generală de epuizare fizică și emoțională, mulți erau pur și simplu bucuroși că lupta se încheiase. Abia mai târziu aveau să-și dea seama că, pentru cei 11 500 de americani căzuți prizonieri, calvarul abia începuse.

Rezistența întinsă pe durata a patru luni în peninsula Bataan și pe insula Corregidor, care i-a costat pe americani 2 000 de morți și pe invadatori 4 000 de morți și răniți, a fost posibilă și datorită incompetenței japonezilor. Forța invadatoare inițială a fost slabă, fiind compusă din soldați care nu aveau nici pe departe experiența și pregătirea celor de sub comanda lui Yamashita din Malaya. Dacă Homma și ofițerii lui ar fi acționat mai energic, epopeea filipineză s-ar fi încheiat mult mai repede, după cum afirma furios și înaltul comandament de la Tokio. Nimic însă nu știrbește eroismul lui Wainwright, care și-a făcut datoria într-un mod mult mai impresionant decât MacArthur, și al garnizoanei conduse de el. Au creat o legendă cu care America se putea mândri și pe care Churchill era invidios. Vorbind pe șleau, soldații americani din Bataan și Corregidor s-au arătat mai destoinici decât cei britanici din Malaya și Singapore, deși situația lor era la fel de disperată.

Generalul de brigadă Dwight Eisenhower, care servise fără tragere de inimă sub comanda lui MacArthur cu câțiva ani înainte, nota în jurnalul său: „Sărmanul Wainwright! El a dus tot greul luptei... [MacArthur] a primit toate laudele din partea publicului... Tiradele lui MacArthur... pe care.. le-am auzit atât de des la Manila... vor suna acum la fel de ridicol în urechile publicului pe cât au sunat atunci în ale noastre. Dar omul e un erou! Ha, ha."[22]

Acasă, în Statele Unite, comentatorii jurnalelor de actualităţi au stors şi ultima picătură de glorie din povestea Bataanului, din ciocnirile de pe mare şi din acţiunile de mobilizare a ţării, aflate încă în stadiu embrionar. În Pacific însă, nimeni nu s-a lăsat dus de nas. Toţi soldaţii, marinarii şi piloţii aliaţi ştiau că duşmanul era stăpân pe situaţie în fiecare punct al teatrului de operaţii. Locotenentul Robert Kelly, din Escadra III Vedete Torpiloare, aceeaşi care îl evacuase pe MacArthur de pe Corregidor, spunea: „Dacă ne luam după comentatori, noi câştigam războiul. Asta ne mâhnea foarte mult. Eram cu toţii acolo, vedeam toate victoriile. Şi erau o grămadă. Toate japoneze. Chiar dacă, la un moment dat, reuşeam să oprim un atac, jurnalele de actualităţi titrau prosteşte că a fost o «victorie».”[23]

Kelly, asemenea lui Eisenhower, nu înţelegea importanţa legendelor, a miturilor chiar, pentru susţinerea moralului populaţiei în condiţii grele. Consternarea publicului american faţă de înfrângerile iniţiale a fost temperată printr-o propagandă abilă. Statele Unite aveau mult mai puţin de pierdut în Orient decât avea Imperiul Britanic. Pentru americani, epopeea peninsulei Bataan şi a lui MacArthur, scrisă de Roosevelt şi mass-media din SUA, era folositoare, ba chiar de nepreţuit. Generalul era un lăudăros nemaipomenit, cu o personalitate respingătoare, nu un comandant militar remarcabil. Însă fuga lui de pe Corregidor nu a fost mai ruşinoasă decât cea a multor comandanţi britanici aflaţi în situaţii disperate, precum fuga lui Wavell din Singapore. În anii ce au urmat, statutul lui MacArthur de vedetă a operaţiunilor americane din Pacificul de Sud-Vest a contribuit mai mult la ridicarea moralului celor rămaşi acasă şi mai puţin la înfrângerea efectivă a Japoniei. Campania din Filipine, de la începutul lui 1942, nu a avut niciun scop strategic – insulele nu puteau fi apărate cu puţinele efective disponibile, aflate departe de bazele aliate. Dacă garnizoana ar fi rezistat vreme mai îndelungată, opinia publică din ţară poate că ar fi făcut presiuni pentru trimiterea unui corp expediţionar care să despresureze peninsula Bataan. Pentru Marina SUA, o încercare de a veni în ajutorul lui Wainwright în condiţiile unei prezenţe aeriene şi navale japoneze copleşitoare ar fi dus la

o catastrofă; capitularea insulei Corregidor a scutit Washingtonul de un moment jenant.

Ulterior, puţine acţiuni terestre desfăşurate în Pacific aveau să fie de anvergura celor lansate contra Germaniei. În conflict au fost angajaţi relativ puţini soldaţi, cu toate că s-a desfăşurat pe o suprafaţă vastă şi a inclus mai multe ciocniri navale de amploare. Cea mai mare parte a armatei japoneze a rămas în China. Cuceririle japonezilor din Asia şi Pacific au fost realizate cu forţe inferioare numeric, împrăştiate în toată regiunea. La rândul lor, SUA, Australia şi Marea Britanie s-au luptat pentru stăpânirea insulelor şi a zonelor cu păduri dese angajând forţe terestre modeste, formate din numai două, trei divizii. În schimb, pe câmpul de luptă din Rusia s-au ciocnit sute de formaţiuni militare. Susţinerea oferită de forţele aeriene şi navale s-a dovedit a fi crucială. Soldaţii şi marinarii din ambele tabere ştiau că se sacrificau degeaba dacă rutele maritime de aprovizionare nu puteau fi ţinute deschise, iar duşmanul câştiga supremaţia aeriană. Marina SUA a devenit forţa hotărâtoare în războiul contra Japoniei.

2. Marea Coralilor şi Midway

În ianuarie 1942, japonezii au ocupat Rabaul, de pe insula Noua Britanie, transformându-l într-un important nod aviatic şi naval. În toiul euforiei născute din triumfurile lor – „boala victoriei", cum au ajuns să-i spună scepticii din anturajul împăratului Hirohito – japonezii au hotărât să-şi extindă dominaţia în Pacificul de Sud, înglobând Papua, insulele Solomon, Fiji, Noua Caledonie şi Samoa. Marina a convins armata de uscat să accepte crearea unui nou perimetru exterior, cu atolul Midway în centru şi insulele Aleutine în nord, care ar fi trebuit să fie cucerite de la americani. Astfel, japonezii ar fi dispus de baze de unde puteau să blocheze rutele de aprovizionare din Australia, devenită principalul loc de escală a trupelor aliate care se mişcau pe frontul asiatic.

Chiar înainte de căderea insulei Corregidor, americanii au făcut un gest care l-a uluit şi l-a povocat pe inamic, fiindcă a reprezentat un indiciu timpuriu al vulnerabilităţii Japoniei şi a impus

operațiunilor sale viitoare un ritm mai alert. Atacul aerian lansat asupra orașului Tokio pe 18 aprilie de pe portavionul *Hornet*, aflat la o distanță de 1 000 km de Japonia, de către o escadrilă de 16 bombardiere B-25, comandată de locotenentul-colonel James Doolittle, a fost nesemnificativ din punct de vedere material, însă important din punct de vedere moral. Acesta a dat curaj națiunilor aliate într-o perioadă plină de înfrângeri și a fost totodată un spectacol militar foarte ingenios, dintre cele care îi plăceau grozav lui Churchill. Japonezii s-au convins că trebuie să pună mâna pe Midway, cel mai vestic teritoriu deținut de americani în Pacific încă din 1867. Odată ce amiralul Isoroku Yamamoto reușea să-și plaseze avioanele pe atol, aventuri precum cea în care se lansase Doolittle puteau fi împiedicate.

Obiectivele Japoniei s-au dovedit catastrofal de ambițioase; alternativa însă, cel puțin din punctul de vedere al comandanților de la Tokio, era să li se permită americanilor să-și grupeze forțele pentru un contraatac. Yamamoto și colegii lui știau că, dacă nu reușeau să țină SUA sub o presiune constantă, înfrângerea devenea inevitabilă. După părerea lor, singura strategie credibilă era să-i atace întruna pe Aliați, până ce Washingtonul avea să accepte dominația japoneză și să negocieze o înțelegere. Mai presus de orice însă, Marina Imperială voia să distrugă navele de război americane aflate pe mare.

Înainte să se ocupe de Midway, japonezii au atacat Papua și insulele Solomon. La începutul lui mai 1942, trei convoaie au ridicat ancora din Port Moresby, protejate de puternice forțe de atac și acoperire, din care făceau parte și trei portavioane. Viceamiralul Shigeyoshi Inoue, aflat la comanda operațiunii, spera să intervină o flotă americană, fiindcă intenționa să o distrugă. Trupele cu destinația Tulagi, o insulă situată la sud de insulele Solomon și la câțiva kilometri de Guadalcanal, au debarcat nestingherit în ziua de 3 mai. A doua zi, avioanele care au decolat de pe portavionul *Yorktown* au atacat navele japoneze aflate în larg, scufundând un distrugător și două vase mai mici, un bilanț dezamăgitor în contextul unor condiții aproape ideale pentru atacatori.

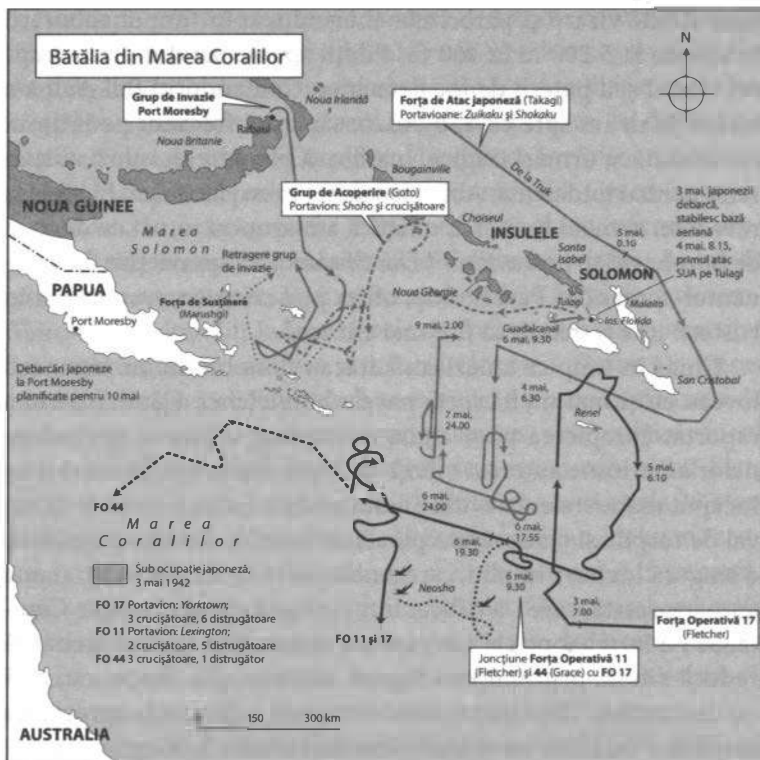
La 5 mai, o flotă americană însoţită de un mic contingent australian, conduse de contraamiralul Frank Fletcher şi prevenite din timp de serviciile de informaţii cu privire la intenţiile japonezilor, se grăbea să intercepteze grosul forţelor lui Inoue. În dimineaţa zilei de 7 mai, în Marea Coralilor, Fletcher şi-a trimis crucişătoarele, comandate de contraamiralul britanic Jack Crace, să atace navele de transport japoneze. Fletcher fusese greşit informat despre poziţiile ocupate de inamic. Escadrilele americane, în loc să găsească portavioanele japoneze, au dat peste forţa de nave amfibii a viceamiralului Inoue. Navele de transport au făcut imediat cale întoarsă şi au aşteptat rezultatul ciocnirii. Crace s-a retras când a descoperit că înaintează pe un ocean pustiu. Avioanele de pe *Lexington* au înregistrat un prim succes, scufundând micul portavion *Shoho*. Între timp, grupul de portavioane al lui Fletcher a scăpat ca prin urechile acului. Flota japoneză era la 280 km în urmă; avioanele lui au lipsit când cele ale inamicului au scufundat şi au distrus o navă-cisternă şi distrugătorul ei de escortă, care se ţineau după grupurile lui operative. Dacă bombardierele lui Inoue ar fi zburat mai departe şi ar fi dat peste portavioanele americane, s-ar fi produs un dezastru. Aşa însă, în acea primă zi, cei doi amirali rivali s-au căutat unul pe altul fără succes.

A doua zi de dimineaţă, când a răsărit soarele, la 6.55, marinarii închişi în spaţiul fetid de sub punte au făcut cu rândul ca să ia o gură de aer proaspăt de la gurile de ventilaţie sau prin bocaporţi. În acest timp, valuri de avioane americane şi japoneze îşi luau zborul de pe portavioanele celor două flote. Locotenentul-comandor Bob Dixon, care a condus atacul împotriva lui *Shoho*, s-a distins şi de data aceasta, reuşind să localizeze flota japoneză. A planat deasupra ei ca să o ţină sub supraveghere, manevrând cu grijă în aşa fel încât să nu epuizeze combustibil – o preocupare constantă pentru aceşti piloţi.

Primul val de avioane americane a localizat şi a atacat portavionul *Shokaku*, provocând pagube semnificative, dar nu decisive. Majoritatea bombardierelor torpiloare şi a bombardierelor în picaj şi-au ratat ţintele. Atacurile au fost slab coordonate. Echipajele bombardierelor în picaj au întâmpinat grave probleme,

lunetele de vizare şi parbrizele aburindu-se în timpul coborârii bruşte de la 5 200 m la 460 m. Piloţii spumegau din pricina lipsei vitezei şi a puterii de foc defensive. Comandorul Bill Ault s-a rătăcit în drum spre casă, o eroare săvârşită frecvent pe întinsul oceanului, cu urmări tragice. Înainte să plonjeze în valuri, dispărând pentru totdeauna, Ault a lansat un mesaj laconic: „Ei bine, la revedere, oameni buni. Nu uitaţi că am aruncat jumătate de tonă de bombe peste portavion."[24] Dar *Shokaku* a supravieţuit. Locotenentul-comandor Paul Stroop, ofiţer pe *Lexington*, recunoştea cu tristeţe: „Ar fi trebuit să fim mai eficace."

Chiar în timp ce americanii atacau flota lui Inoue, japonezii loveau cu şi mai multă forţă navele lui Fletcher. Când radarul a raportat apropierea unor avioane inamice, căpitanii portavioanelor americane au cerut viteză de 25 de noduri în flancuri şi au început manevrele de evitare a duşmanului, dar s-au lovit de un val de torpile şi o adevărată ploaie de bombe. *Yorktown* a suferit o singură lovitură în plin, care a ucis peste 40 de marinari, şi una aproape ratată, care i-a ridicat într-o clipită elicele din apă. Căpitanul i-a întrebat pe cei din camera motoarelor dacă ar trebui să reducă viteza, primind un răspuns sfidător: „La dracu, nu, o să ne descurcăm." Dar întoarcerea completă a cârmei la apropierea torpilelor inamice nu a mai putut salva nava *Lexington* – portavionul de 40 000 de tone a fost lovit în plin. „Era descurajant să-i vedem pe japonezii ăia lansându-şi torpilele, apoi zburând foarte aproape de navă, ca să se uite bine la noi", spunea Paul Stroop. „Erau curioşi şi, cumva, îşi băteau joc de noi. Trăgeam în ei cu noile tunuri de 20 mm şi nu îi nimeream deloc."[25] Au izbucnit incendii, acestea propagându-se din cauza materialelor care se aprindeau uşor – vopseaua inflamabilă, mobilierul din lemn, care nu se vor mai găsi niciodată la bordul navelor de război americane. Marinarii pe jumătate goi au suferit arsuri îngrozitoare – „pielea li se scurgea pur şi simplu de pe trup". A fost ultima dată când americanii au luptat dezgoliţi. După numai 13 minute, avioanele japoneze au plecat, lăsând în urmă un haos care avea să-i întâmpine pe aviatorii lui Fletcher la întoarcerea din misiune.

S-au făcut eforturi eroice pentru a stinge incendiile de la bordul lui *Lexington.* Locotenentul Milton Ricketts, singurul supraviețuitor al unei echipe de intervenție spulberate de o bombă, a fost el însuși rănit mortal, dar tot a desfășurat un furtun și, până a murit, a ținut flăcările sub un jet de apă. Curând însă, după cum povestește Stroop, „incendiile au devenit tot mai violente și au început exploziile... se auzea de parcă un marfar huruia pe puntea hangar... Un zid de flăcări... s-a înălțat brusc în jurul perimetrului liftului"[26]. Vaporii de benzină au declanșat o explozie uriașă în spațiul de sub punți; muniția a început să se încingă; s-a luat decizia de abandonare a navei. Căpitanul ei, amiralul Fitch, a traversat calm puntea de decolare, însoțit de ordonanța care îi ducea haina și corespondența, fiind preluat de barca unui distrugător. Oamenii

au sărit în mare cu sutele. Salvatorii au operat cu o asemenea eficienţă, încât au murit numai 216 dintre cei 2 735 de marinari de pe *Lexington*, însă preţiosul portavion s-a scufundat. *Yorktown* a fost grav avariat, dar a reuşit să încheie cu succes operaţiunea de aterizare a avioanelor la două minute după apusul soarelui. În miez de noapte, morţii au fost încredinţaţi apelor oceanului, iar echipajul aştepta să intre din nou în luptă a doua zi.

Bătălia se încheiase însă. Ambele flote au făcut cale întoarsă. Fletcher pierduse 543 de oameni, 60 de avioane şi trei nave, inclusiv *Lexington*. Inoue a pierdut peste 1 000 de oameni şi 77 de avioane, aparatele de pe portavionul *Zuikaku* fiind distruse aproape în totalitate. Dar raportul distrugerilor era în favoarea japonezilor, care aveau avioane mai bune decât americanii şi le manevrau mai eficient. În mod surprinzător însă, Inoue a decis să abandoneze operaţiunea lansată împotriva oraşului Port Moresby şi să se retragă, lăsând astfel Marinei SUA succesul strategic. Iată încă o manifestare a timidităţii japonezilor: deşi triumful le era la îndemână, ei nu au reuşit să fructifice avantajul pe care-l aveau şi au ratat astfel definitiv cel mai bun prilej de a-şi impune dominaţia în Pacific.

Pe parcursul războiului, Marina SUA avea să se dovedească cea mai impresionantă dintre toate forţele aliate, dar a avut multe şi grele lucruri de învăţat. Câţiva dintre primii săi comandanţi nu s-au ridicat la înălţimea aşteptărilor, fiindcă nu au înţeles la vreme principiile operaţiunilor cu portavioane, care vor domina campania din Pacific. Curajul aviatorilor americani nu a fost niciodată pus la îndoială, dar, în primele etape, rezultatele lor au fost inferioare celor ale inamicului. La Pearl Harbor, avioanele japoneze au realizat un record remarcabil – e drept că împotriva unui inamic static şi nepregătit: 19 lovituri şi detonări din 40 de torpile lansate, record rămas neegalat. Când, la 3 mai 1942, 22 de bombardiere torpiloare Douglas Devastator au atacat locul de ancorare de pe insula Tulagi, având de înfruntat o palidă rezistenţă, ele nu au reuşit să lovească decât o singură dată ţinta. Două zile mai târziu,

21 de bombardiere Devastator au atacat portavionul *Shokaku* fără să-i aplice nicio lovitură. Majoritatea torpilelor americane, aveau să afirme ulterior japonezii, erau lansate de la o distanţă prea mare şi erau atât de lente, încât nu era greu să le eviţi.

Bătălia din Marea Coralilor a demonstrat că bombardierul în picaj Dauntless era singurul capabil să-şi îndeplinească misiunea, nu în ultimul rând pentru că avea rezistenţa necesară. Bombardierul Devastator era „un adevărat fiasco", cum îl caracteriza un pilot, având handicapul suplimentar al consumului mare de combustibil. Ceea ce era cel mai rău, torpilele aeriene Mk 13 şi cele cu lansare pe mare Mk 14 erau de o inconstanţă exasperantă; uneori, nu explodau nici dacă nimereau obiectivul. Din cauza reticenţei de a învăţa din greşeli, cu totul nespecifică americanilor, această deficienţă, care afecta şi operaţiunile submarinelor, nu doar pe cele aeriene, a fost remediată abia în 1943.

Războiul pe mare a fost, statistic vorbind, mult mai puţin periculos decât cel pe uscat pentru toţi participanţii, cu excepţia celor specializaţi, precum aviatorii şi echipajele submarinelor. Conflictul a avut şi un caracter impersonal, marinarii zărind doar rareori chipul duşmanilor. Soarta echipajelor atârna mai ales de judecata, competenţa şi norocul căpitanului. Marinarii de toate naţionalităţile au fost nevoiţi să îndure lipsa de spaţiu şi plictiseala, pericolul ivindu-se doar când şi când. Oamenilor li se cerea să manifeste tărie de caracter şi dăruire, însă aveau numai rareori prilejul să aleagă dacă să fie sau să nu fie curajoşi. Acesta era un privilegiu rezervat comandanţilor, care hotărau mişcările navelor şi flotelor. Marea majoritate a marinarilor, care îndeplineau funcţii tehnice la bordul unor maşinării de război uriaşe, aveau o contribuţie personală neînsemnată, indirectă la anihilarea inamicului.

Operaţiunile cu portavioane erau cea mai complexă formă de război naval. „Puntea de decolare semăna cu un mare dans al culorilor", scria un marinar de la bordul navei *Enterprise*. „Cei care se ocupau de arme purtau bonete din pânză roşie şi un tricou roşu atunci când se apucau de treabă, încărcând mitralierele, amorsând bombele şi ridicând torpilele... Fiecare specialist îşi avea culoarea

lui. Cafeniu pentru căpitanii de aviație – câte unu de avion – verde pentru cei care se ocupau de sistemele hidraulice, însărcinați cu manevrarea echipamentului de frânare și a catapultelor, galben pentru ofițerul care semnaliza aterizarea și pentru cei care asigurau controlul punții, violet pentru regii petrolului și ai benzinei... Totul se făcea «în pas alergător», cu elicele avioanelor învârtindu-se și așteptând să-i sfârtece pe cei neatenți." Marina SUA avea să facă din operațiunile cu portavioane o adevărată artă, dar în 1942 era încă departe de această culme. Nu doar că avioanele ei erau inferioare celor japoneze, dar comandanții încă nu puseseră la punct combinația ideală de avioane de vânătoare, bombardiere în picaj și bombardiere torpiloare pentru fiecare portavion. După bătălia din Marea Coralilor, căpitanii au criticat proporția inadecvată de avioane Wildcat. Artileria antiaeriană americană nu era mai eficientă decât cea a Marinei Regale. Radarele nu băteau foarte departe în comparație cu cele din ultimii ani de război. Limitarea pagubelor, care urma să devină o artă eminamente americană, era încă ineficientă.

Marina SUA se lăuda cu o tradiție de luptă remarcabilă, dar, în 1942, cele mai multe echipaje erau încă alcătuite din oameni care se înrolaseră pe timp de pace, adeseori fiindcă nu găsiseră ceva mai bun. Marinarul Alvin Kernan scria următoarele:

> Mulți marinari erau acolo, ca și mine, fiindcă, în America Marii Crize, erau foarte puține locuri de muncă... Am fi negat că suntem clasa cea mai de jos... Așa ceva nu exista în America, ne-am zis noi – uitând, vezi Doamne, că negrii și asiaticii aveau permisiunea de a servi în marină numai ca bucătari ai ofițerilor și ca ajutoare la popotă. Dinții noștri erau într-o stare groaznică din pricina lipsei de bani din perioada crizei, nu toți terminaseră liceul, niciunul nu fusese la colegiu, tenul nostru avea tendințe acneice, cel mai adesea eram spurcați la gură, iar în permisie, beți și scandalagii... Mă minunam de ce atâția erau slăbănogi, plini de coșuri, palizi, scunzi și păroși.[27]

Cecil King, administrator-șef pe *Hornet*, își amintea următoarele: „Aveam un mic grup de neisprăviți. Vreau să spun că puștii ăia nu erau neapărat niște gangsteri în toată puterea cuvântului,

dar erau băgați în tot ce însemna infracțiune gravă la bordul unei nave – jocuri de noroc și șantaj. Într-o noapte, unul dintre ei a fost aruncat peste bord."[28] Pentru cei mai mulți, serviciul în marină însemna ani de monotonie și de muncă grea, întrerupți de scurte episoade de acțiune violentă. Câțiva, printre care și King, se bucurau de viața pe care o duceau pe un portavion: „Eu mă simțeam acasă pe mare. Simțeam că, de fapt, despre asta e vorba în marină. De multe ori, mai ales după-amiaza târziu, umblam pe navă doar ca să mă bucur de senzație. Mă duceam la liftul de la marginea punții, stăteam acolo și mă uitam la ocean. Am impresia că sunt unul dintre oamenii cei mai norocoși din lume... că m-am născut în anul în care m-am născut ca să lupt pentru țara mea în al Doilea Război Mondial; mă consider privilegiat pentru faptul că am trecut prin toate acestea."[29]

Creșterea numărului de ofițeri a contribuit în mod spectaculos și strălucit la succesul ulterior al Marinei americane, unii învățând să iubească marea și responsabilitățile conferite de apartenența la această armă. Cei mai mulți marinari de rând însă – în special atunci când navele au început să primească masiv tineri recrutați după începutul războiului – și-au făcut destul de bine datoria, însă fără prea multă plăcere. Unii au descoperit că pentru ei era prea mult. Un marinar de pe *Hornet* s-a cățărat pe verga unui catarg și a rămas priponit la 50 m deasupra mării, încercând să-și ia inima în dinți să sară, până ce a fost convins de preotul și de medicul navei să nu se sinucidă. Omul a fost trimis acasă pentru evaluare psihiatrică și s-a întors la bordul navei chiar înainte ca aceasta să fie scufundată, o soartă de care se temuse atât[30].

Cei care au participat la primele bătălii din Pacific au fost martori la multe eșecuri, pierderi și înfrângeri. Ororile scufundării unei nave erau adesea amplificate de întârzierile în localizarea și salvarea supraviețuitorilor. Pacificul este un ocean imens, și mulți dintre cei care se întâmpla să cadă în apele lui, chiar și de pe nave de război mari, dispăreau pentru totdeauna. Când crucișătorul ușor *Juneau*, grav avariat, a sărit în aer după o explozie produsă în magazie, în drum spre baza de reparații de pe Espiritu Santu,

artileristul Allen Heyn s-a numărat printre cei care s-au trezit în situația de a trebui să-și salveze viața: „Pe apă era un strat gros de petrol, gros de cel puțin 5 cm, și peste tot pluteau schițe și documente de tot soiul, suluri de hârtie igienică. Nu vedeam pe nimeni. Mi-am zis: «Măiculiță, oare-s singurul de pe-aici?»... Apoi am auzit pe cineva strigând și, uitându-mă împrejur, am văzut că era ofițerul secund... Zicea că nu știe să înoate și că îi fusese smuls tot piciorul... L-am ajutat să urce pe plută... A fost o noapte foarte grea, pentru că mai toți băieții erau grav răniți și agonizau. Nu mai recunoșteai pe nimeni, doar pe cei pe care îi cunoscusei foarte bine înainte să se scufunde nava."[31] După trei zile, grupul s-a redus de la 140 la 50 de oameni; în a noua zi de la pierderea lui *Juneau*, cei zece care mai rămăseseră din grupul supraviețuitorilor au fost culeși de un distrugător și de un hidroavion Catalina. Uneori, vasele se scufundau luând cu ele întreg echipajul, așa cum se întâmpla aproape invariabil cu submarinele.

Japonezii au început războiul pe mare cu un corp de marinari și aviatori foarte experimentați, înarmați cu torpile Long Lance, cele mai eficiente din lume. Radarele erau slabe, atunci când existau. Culegerea informațiilor era un capitol deficitar, iar operațiunile pe timp de noapte, un punct forte. În primele dueluri de artilerie, japonezii trăgeau adesea mai drept decât americanii. Splendidelor avioane de vânătoare Zero li s-a mărit rezistența, renunțându-se la blindajul carlingii și folosindu-se rezervoare de combustibil cu autoetanșare. Superioritatea aviației navale japoneze în 1942 face cu atât mai uimitor rezultatul următoarei faze din războiul Pacificului.

Amiralul Yamamoto s-a străduit, cu toată impetuozitatea ce îi caracteriza viziunea strategică, să forțeze o ciocnire de amploare. La mai puțin de o lună de la operațiunea ratată din Marea Coralilor, el a lansat un atac împotriva atolului Midway, implicând 145 de nave de război într-o operațiune ambițioasă și complexă, al cărei obiectiv era să despartă forțele americane. O flotă japoneză urma să avanseze către nord, spre insulele Aleutine, în

vreme ce atacul principal avea să se dea în zona atolului Midway. Cele patru portavioane comandate de Nagumo – *Zuikaku* și *Shokaku* au fost lăsate în urmă din pricina avariilor suferite în Marea Coralilor – trebuiau să se apropie de insulă dinspre nord-vest, urmate la o distanță de 500 km de cuirasatele rapide ale lui Yamamoto; o flotilă de nave de transport, având-i la bord pe cei 5 000 de soldați care trebuiau să execute debarcarea, urma să sosească dinspre sud-vest.

Poate că Yamamoto era un om inteligent și înțelegător, dar stângăcia extraordinară cu care fusese conceput planul Midway i-a scos în evidență limitele. Conform acestuia, el trebuia să-și împartă forțele; mai rău, planul reflecta orgoliul caracteristic japonezilor, excluzând până și posibilitatea ca americanii să fi știut dinainte. În realitate, amiralul Chester Nimitz, comandantul suprem al Marinei SUA din Pacific, știa că dușmanul se apropia. Comandorul Joseph Rochefort a fost artizanul acestei strălucite victorii a serviciului de informații. Folosindu-se de fragmente de mesaje decriptate, el a reușit să identifice Midway ca obiectiv al lui Nagumo. Pe 28 mai, japonezii au schimbat codurile pentru comunicațiile navale, ele rămânând, săptămâni la rând, o enigmă pentru criptografii lui Rochefort. Un noroc fantastic a făcut însă ca schimbarea să se producă prea târziu – americanii aflaseră deja de planul lui Yamamoto.

Nimitz a luat o decizie extraordinar de îndrăzneață, mizând totul pe interpretarea lui Rochefort. Serviciile de informații japoneze, veșnic în inferioritate, credeau că *Yorktown* fusese scufundat în Marea Coralilor și că celelalte două portavioane americane, *Hornet* și *Enterprise*, erau departe, în insulele Solomon. Eforturile eroice ale celor 1 400 de muncitori de la șantierul naval din Pearl Harbor au readus însă *Yorktown* în stare de funcționare, în ciuda componentei aeriene improvizate. Nimitz a putut în felul acesta să trimită două misiuni, una comandată de Fletcher – aflat și la comanda întregii operațiuni – iar cealaltă comandată de Raymond Spruance. Avea să fie o operațiune de portavioane, ținta constituind-o navele lui Nagumo. Cuirasatele americanilor, vechi

şi lente, au fost lăsate în porturile Californiei. Înţeleseseră cu toţii că avioanele erau armele principale.

Cu aproape un veac înainte, Herman Melville, cel mai mare romancier al mării din literatura americană, scria: „O bătălie pe mare are ceva ce o distinge radical de una pe uscat. Oceanul... nu are râuri, păduri, maluri sau oraşe, nici munţi. Pe vreme bună, este o imensă câmpie netedă. Stratagemele, precum cele ale armatelor disciplinate, ambuscadele – cum sunt cele ale indienilor – nu sunt cu putinţă. Totul este clar, deschis, fluent. Chiar elementul care îi susţine pe combatanţi cedează la atingerea unui fulg... Această simplitate face ca lupta dintre două nave de război... să se asemene mai mult cu înfruntările miltoniene ale arhanghelilor decât cu încăierările, jalnice prin comparaţie, de pe pământ."[32]

Această imagine poetică rămânea familiară marinarilor din secolul al XX-lea, dar interveniseră între timp doi factori cruciali. În primul rând, comunicaţiile şi interceptarea făcuseră posibile „stratagemele şi ambuscadele" de tipul celei de la Midway, localizarea şi interceptarea timpurie a adversarului, înainte ca velele sale metaforice să fie zărite. Radarul american, superior din punct de vedere tehnic, conferea Marinei SUA un avantaj suplimentar. Datorită apariţiei avionului de luptă, nu mai era chiar totul „clar, deschis, fluent". Flotele rivale, chiar aflate la sute de kilometri depărtare, deveniseră vulnerabile la atacuri-surpriză. Exactitatea informaţiilor lăsa însă în continuare de dorit. Pe întinderea oceanului, era greu să localizezi cu precizie nave ori chiar flote întregi. Contraamiralul Frank Fletcher spunea că, „după ce se termină o bătălie, oamenii vorbesc despre faptul că hotărârile au fost luate metodic, în realitate însă, la mijloc e al naibii de multă bâjbâială."[33] O afirmaţie elocvent ilustrată de bătălia din Marea Coralilor; în ciuda succesului magnific repurtat de Rochefort, la Midway au jucat un rol şi incertitudinea şi norocul.

Bătălia a avut loc la numai şase luni după Pearl Harbor, când Marina SUA avea mai puţine portavioane decât cea britanică, chiar dacă ele puteau să transporte mai multe avioane. Cele două grupuri navale americane erau la prea mare distanţă unul de

celălalt pentru a-şi putea oferi ajutor sau pentru a-şi coordona eficient operaţiunile aeriene. Prima ciocnire a avut loc pe 3 iunie. La ora 14, nouă avioane B-17, care au decolat de pe uscat, au lansat un atac împotriva navelor amfibii japoneze, care însă a eşuat. În aceeaşi zi, dar dimineaţa, avioanele japoneze au lansat un atac masiv împotriva insulelor Aleutine. A urmat o noapte tensionată pentru zeci de mii de soldaţi din ambele tabere. Garnizoana de la Midway s-a pregătit să-şi vândă scump pielea, ştiind ce soartă avuseseră soldaţii de pe alte insule odată căzuţi în mâinile duşmanului. Pe portavioanele americane, aflate la 500 km nord-est, aviatorii s-au pregătit de o luptă despre care ştiau că avea să fie crucială. Unul dintre ei, locotenentul Dick Crowell, a declarat solemn, după o partidă de barbut jucată în miez de noapte la bordul lui *Yorktown*: „Soarta Statelor Unite este acum în mâinile a 240 de piloţi."[34] Nimitz era mulţumit că scenariul se desfăşura aşa cum anticipase. Yamamoto era îngrijorat că flota americană din Pacific tot nu fusese localizată, dar nici nu bănuia că poate fi vreun portavion inamic în zona în care se afla Nagumo.

De dimineaţă, înainte de răsăritul soarelui, într-o „zi caldă, umedă, cam ceţoasă", piloţii americani şi japonezi erau la micul dejun. Echipajul lui *Yorktown* prefera „sandvişurile chioare" – adică un ou ochi pe o felie de pâine prăjită. Aviatorii lui Nagumo au mâncat orez, supă de soia, murături şi castane uscate, apoi au băut sake fierbinte în cinstea luptei. La 4.30, 72 de bombardiere şi 36 de avioane de vânătoare japoneze au decolat cu destinaţia Midway. La 5.45, un hidroavion Catalina, aflat în patrulare, a semnalat apropierea atacatorilor, localizând apoi şi portavioanele lui Nagumo. Fletcher avea nevoie de trei ore ca să ajungă într-o poziţie care să-i permită să atace. Între timp, bombardierele marinei şi ale armatei, cu baza pe atolul Midway, şi-au luat zborul imediat, urmate de avioanele de vânătoare Wildcat şi Buffalo. Acestea din urmă au avut mult de suferit din cauza avioanelor japoneze – din 27, numai trei au scăpat nevătămate, restul fiind ori doborâte, ori atât de grav avariate, încât nu au mai decolat niciodată. La rândul lor, japonezii au pierdut 30% din totalul aparatelor.

Atacul bombardierelor lui Nagumo, început la 6.35, a făcut pagube însemnate, dar nu a reușit să distrugă aerodromurile de

pe Midway. Conducătorul atacului semnala flotei: „Necesar un al doilea atac." Apoi, nimic nu a mai mers bine pentru amiralul japonez. Prima lui greşeală a fost să trimită doar câteva avioane de recunoaştere în căutarea navelor americane; decolarea unui hidroavion de pe crucişătorul greu *Tone* a fost amânată, aparatul fiind redirecţionat către sectorul în care se aflau portavioanele lui Fletcher. Astfel, când a primit semnalul de la avioanele lui din zona Midway, Nagumo încă nu ştia nimic de ameninţarea americană. La 7.15, a ordonat ca 93 de avioane de atac „Kate", cu torpilele deja la bord, să fie reîncărcate cu bombe explozibile pentru a relua atacul împotriva insulei şi a pregăti astfel terenul pentru aterizarea avioanelor care veneau dinspre Midway.

Chiar în timp ce ordinul era dus la îndeplinire, gorniştii de pe nave au sunat încă o dată alarma de atac aerian. Între orele 7.55 şi 8.20, flota lui Nagumo a fost atacată în valuri mici, succesive de avioane americane de la baza din Midway. Cum nu erau protejate de niciun avion de vânătoare, acestea au fost distruse fără milă de artileria antiaeriană şi de Zero-urile japoneze, fără să lovească nicio ţintă. Focurile de mitralieră au încetat, vuietul motoarelor puţinelor bombardiere care au scăpat a dispărut încet, încet. Între timp, primele avioane torpiloare şi bombardiere în picaj ale lui Spruance se ridicaseră deja în aer şi se îndreptau spre navele japoneze. Deşi avionul de recunoaştere de pe *Tone* a zărit într-un sfârşit navele americane, abia la 8.10 pilotul acestuia a raportat că, printre ele, părea să se găsească şi un portavion. La aflarea veştii, ofiţerii lui Nagumo au început să discute aprins ce era de făcut, cearta continuând chiar şi după respingerea ultimului atac lansat de americani de pe uscat.

Singurul rezultat al acestor atacuri, obţinut cu un preţ şocant de mare, a fost acela de a fi împiedicat avioanele japoneze să decoleze de pe portavioane. Fără avioane, rămase fără combustibil, Nagumo nu putea să lanseze un atac împotriva flotei lui Fletcher; până una alta, Nagumo a ordonat reînarmarea cu torpile a avioanelor „Kate" din hangare. În acest moment, de departe cea mai înţeleaptă decizie a acestuia ar fi fost să se întoarcă şi să se îndepărteze de inamic, până reuşea să-şi reorganizeze forţele aeriene şi să fie gata de luptă.

Dar, cu o lipsă de iniţiativă caracteristică, a menţinut direcţia. La 9.18, în timp ce avioanele japoneze terminau de alimentat, iar punţile de decolare erau cuprinse încă de haos, distrugătoarele de escortă, dotate cu radar, au dat iarăşi alarma şi au început să creeze o perdea de fum. Primele avioane americane se apropiau în viteză, iar cele japoneze au decolat în grabă să le intercepteze.

Înainte ca avioanele americane să decoleze, locotenentul-comandor John Waldron, un ins dur şi foarte respectat, de loc din Dakota de Sud, aflat la comanda Escadrilei VIII Torpiloare de pe *Hornet*, le-a spus piloţilor săi că bătălia ce urma „va fi un eveniment istoric şi, nădăjduiesc, glorios". Locotenentul-comandor Jimmy Gray, comandant al unei escadrile de aparate Wildcat, scria: „Ştiam cu toţii că eram în centrul atenţiei întregii lumi."[35] Locotenentul-comandor Eugene Lindsey, aflat la comanda Escadrilei VI Torpiloare, fusese grav rănit cu câteva zile înainte, când avionul lui ajunsese în apă după o aterizare nereuşită; avea faţa tumefiată, astfel că nu putea să poarte ochelari de protecţie. Dar, în dimineaţa atacului de la Midway, a insistat să decoleze: „Asta am fost instruit să fac", a spus el cu încăpăţânare, înainte să-şi ia zborul spre moarte.

Atacatorii americani s-au apropiat de inamic în valuri succesive. Jimmy Gray scria: „Să vezi spuma albă a siajului vaselor la orizontul înnorat şi să-ţi dai seama că acolo, pentru prima dată, chiar sub nasul nostru, erau japonezii care, de şapte luni de zile, ne băteau de ne zvântau a fost o senzaţie cum puţini oameni cunosc în viaţă." Cele 20 de Wildcat-uri de escortă zburau la mare înălţime, în timp ce bombardierele Devastator erau obligate să atace de la mică înălţime. Disputa dintre piloţii avioanelor de vânătoare şi cei ai bombardierelor torpiloare cu privire la tactică a continuat prin intermediul aparatelor de radiorecepţie chiar şi în timp ce aceştia se apropiau de inamic. Wildcat-urile au menţinut altitudinea, neavând oricum rezistenţa necesară unui zbor îndelungat deasupra flotei duşmane. Consecinţa a fost că bombardierele Devastator au fost atacate şi distruse de 50 de avioane japoneze. Cele 12 avioane ale Escadrilei III Torpiloare zburau în formaţie la o altitudine de 800 m şi erau încă la 25 km de ţintă când au dat

peste primii japonezi. Pe parcursul întregii confruntări, au avut loc atacuri aeriene fulgerătoare. Unul dintre puținii piloți americani care au supraviețuit, pe nume Wilhelm „Doc" Esders, scria: „Când, la circa 1,5 km de portavion, liderul nostru a părut că vrea să atace, avionul lui a fost lovit și s-a prăbușit în flăcări... Am văzut doar cinci avioane lansându-și bombele."[36] Și avionul lui a fost lovit, iar radiooperatorul, rănit mortal; extinctoarele din carlingă au explodat; sub ei, explodau obuzele artileriei antiaeriene, iar avioanele japoneze continuau să tragă. Echipajul a avut un noroc extraordinar – avioanele inamice au făcut cale întoarsă după ce i-au urmărit pe o distanță de 30 km.

Bombardierele Devastator zburau implacabil către țintele lor cu cel mult 185 km/h, până când fiecare val ajungea să fie distrus de focul inamic și sfârșea în mare. Mitraliorul de pe un bombardier l-a auzit pe Waldron comunicând prin radio în timp ce își conducea avioanele în acțiune: „Johnny Unu către Johnny Doi... Cum mă descurc, Dobbs?... Atacați imediat... Două avioane de vânătoare în apă... Vecinii mei se prăbușesc în apă." Waldron însuși a fost văzut pentru ultima dată încercând să iasă din avionul cuprins de flăcări. După trecerea primului val de atacatori, liderul escadrilei japoneze raporta laconic: „Toate cele 15 bombardiere torpiloare inamice au fost doborâte." Multe dintre avioanele valului următor au fost distruse în timp ce căutau un unghi de atac, portavioanele japoneze schimbându-și în disperare poziția ca să le evite. Un mitralior american, exasperat de faptul că i se blocase mitraliera, a tras cu pistolul automat într-un avion Zero care îi urmărea.

George Gay, care decolase de pe *Hornet* la manșa unui bombardier Devastator, avea printre camarazi reputația de texan cu gura mare, dar, dintre toți, el a fost singurul supraviețuitor. Doborât în ocean, rănit de un glonț și cu doi membri ai echipajului morți, s-a menținut la suprafață toată ziua, după ce auzise numeroase povești despre faptul că japonezii îi împușcau pe aviatorii doborâți. La căderea nopții, a umflat o bărcuță și a avut norocul fantastic de a fi cules a doua zi dimineață de o navă amfibie americană aflată în patrulare.

Pe punțile de decolare ale portavioanelor lui Nagumo, japonezii au trăit o oră de tensiune extremă, în care bombardierele Devastator au continuat să se apropie în ciuda barajului antiaerian. Majoritatea torpilelor au fost lansate însă de la o distanță prea mare, iar torpilele aeriene Mk 13 zburau atât de încet, încât navele japoneze aveau timp suficient să se ferească din calea lor. „Nu mi-am dat seama, nici nu am simțit când s-a lansat torpila"[37], spunea mai târziu mitraliorul de pe un Devastator, adăugând că, probabil, pilotul lui încerca să facă manevre de evitare. „Peste câteva zile, l-am întrebat când lansase. Mi-a zis că atunci când și-a dat seama că păream singurul bombardier torpilor rămas în aer și că nu aveam nicio șansă să ne apropiem cu torpila la o distanță normală de lansare. Nu-mi dădeam seama ce încearcă să facă, iar de jos se trăgea prea tare în noi, așa că i-am strigat în intercom: «Hai să ne cărăm dracului de-aici!» E posibil ca strigătul meu să-l fi ajutat să ia o hotărâre."

Imediat după ora 10, atacatorii își epuizaseră muniția fără să fi lovit însă ceva. Din 41 de bombardiere torpiloare americane, câte au decolat în acea zi, doar șase s-au mai întors, iar din 82 de aviatori, numai 14 au scăpat cu viață. Avioanele supraviețuitorilor erau ciuruite ca niște site. Mitraliorul Lloyd Childers, rănit, l-a auzit pe pilotul avionului său zicând: „N-o să reușim." Bombadierul a ajuns totuși la flotă, dar a fost împiedicat să aterizeze pe *Yorktown* de craterul imens ce se căsca pe puntea lui de decolare. Aparatul s-a oprit în apă, iar Childers a bătut coada avionului care se scufunda, mulțumindu-i că îl adusese înapoi. Pe mulți supraviețuitori i-au înfuriat însă inutilitatea sacrificiului lor și lipsa protecției din partea propriilor avioane de vânătoare. Mitraliorul unui Devastator, care aterizase cu bine pe puntea lui *Enterprise*, a trebuit imobilizat cu forța după ce se aruncase asupra unui pilot de Wildcat.

Avioanele de vânătoare americane au înregistrat puține succese în ziua aceea. Unul a fost al lui Jimmy Thach, care avea să devină unul dintre cei mai buni tacticieni de aviație navală din întreg războiul. Thach a spus că i-a sărit țandăra când a văzut că vecinul lui e mitraliat de avioanele japoneze: „M-am înfuriat pentru că amărâtul ăla nu luptase în viața lui, nu prea știa cum să tragă, era prima oară la bordul unui portavion și un Zero era pe cale să-l

facă bucăţele... Am hotărât să continuu să trag spre el, iar el sigur o să iasă din picaj, ceea ce a şi făcut şi m-a evitat cu doar câţiva metri; am văzut flăcări în urma avionului lui. Era de parcă ne-am fi jucat «cine-i laşul» cu două automobile care se îndreaptă unul spre celălalt pe şosea, doar că noi mai şi trăgeam."[38]

Americanii au suferit o serie şocantă de catastrofe, care s-ar fi putut dovedi fatale pentru rezultatul final al luptei. Situaţia s-a răsturnat însă cu o viteză uluitoare. Nagumo a plătit preţul şansei ratate de a-l ataca pe Spruance, deşi aflase că acesta se afla în apropiere. În plus, avioanele japoneze erau deja la joasă altitudine şi rămâneau fără combustibil când noi avioane americane s-au ivit deasupra lor, la doar câteva minute după ce atacase şi ultimul bombardier torpilor.

În 1942, bombardierul în picaj Dauntless era singurul aparat de zbor eficient din dotarea Marinei SUA; ceea ce a urmat a schimbat în doar câteva minute desfăşurarea războiului din Pacific. Bombardierele Dauntless s-au aruncat asupra flotei lui Nagumo făcând prăpăd. „Am văzut o scânteiere în soare", spunea Jimmy Thach, „şi păreau o frumoasă cascadă de argint bombardierele acelea în coborâre. Mi s-a părut că aproape toate bombele şi-au lovit ţinta."[39] În realitate, primele trei bombe şi-au ratat ţinta, portavionul *Kaga*, a patra însă a lovit în plin, declanşând explozii în lanţ ale muniţiei împrăştiate pe punţile şi în hangarele navei. *Soryu* şi *Akagi* au avut o soartă asemănătoare. Pilotul Tom Cheek a fost şi el fascinat de retragerea bombardierelor. „Uitându-mă în urmă, am văzut cum pe *Akagi* se dezlănţuie iadul la propriu. Mai întâi, pe puntea de decolare, la jumătatea distanţei dintre partea centrală şi pupa, a apărut flacăra portocalie a unei bombe care exploda. Apoi, succedându-se rapid, o explozie în mijlocul navei şi coloanele de apă produse de bombele care picau lângă pupa. Aproape la unison, puntea de decolare a portavionului *Kaga* a erupt în explozii şi flăcări. Privirea mi-a rămas la *Akagi*, unde o explozie pe linia de plutire de la mijlocul navei a părut s-o despice, producând o minge de foc galben-verzuie... *Soryu*... şi el era lovit serios. Toate cele trei nave îşi pierduseră valurile înspumate de la prora şi păreau a fi în derivă. Am cotit încet spre dreapta, stupefiat."[40]

La fel de fascinat – şi de îngrozit – a fost şi comandorul Mitsuo Fuchida, eroul atacului de la Pearl Harbor, acum spectator neputincios la bordul lui *Akagi*: „M-am îngrozit de distrugerea petrecută în numai câteva secunde. În puntea de decolare, chiar în spatele liftului din centrul navei, se căsca o gaură uriaşă... Plăcile de pe punte erau contorsionate şi aveau forme groteşti. Avioanele erau cu coada în sus şi scuipau flăcări vineţii şi fum negru ca tăciunele. Fără voie, pe obraji mi se prelingeau lacrimile."[41]

În urma atacului bombardierelor americane, au fost scufundate pe loc două portavioane japoneze, al treilea, în flăcări, fiind sabordat în seara aceleiaşi zile. Era o realizare extraordinară, nu în ultimul rând pentru că două escadrile de bombardiere în picaj şi escorta lor de Wildcat-uri fuseseră trimise pe o rută greşită şi nu mai intraseră în luptă. Toţi cei zece piloţi ai Escadrilei VIII Avioane de Vânătoare de pe *Hornet* au rămas fără combustibil şi au ajuns în mare, fără să zărească vreun inamic; cele 35 de bombardiere Dauntless ale portavionului au aterizat pe Midway, ratând complet bătălia.

Japonezii au fost înfuriaţi la culme de pierderea portavioanelor, furie pe care şi-au vărsat-o asupra tuturor americanilor la care au putut ajunge. Wesley Osmus, un pilot de bombardier torpilor, în vârstă de numai 23 de ani, de loc din Chicago, a fost reperat de marinarul de veghe de pe un distrugător, recuperat din apă şi interogat pe punte de către un ofiţer isteric, care agita o sabie. Către apusul soarelui, japonezii, pierzându-şi interesul faţă de prizonier, l-au dus pe Osmus pe dunetă şi l-au măcelărit cu o toporişcă. Tânărul nu a murit imediat, agăţându-se de copastie până când degetele i-au fost complet zdrobite, iar el s-a prăbuşit în mare. Marina Imperială Japoneză era la fel de profund şi de instituţional abrutizată ca şi armata lui Hirohito.

Pe la jumătatea dimineţii, unicul vas rămas din flota lui Nagumo, portavionul *Hiryu*, a lansat în sfârşit un atac, a cărui victimă a fost portavionul *Yorktown*, comandat de Fletcher. Radarul americanilor a detectat venirea bombardierelor încă de pe când acestea erau la 8 km distanţă, şi avioanele de vânătoare au început să decoleze imediat. Unsprezece bombardiere „Val" şi trei aparate Zero au fost doborâte de Wildcat-urile americane, iar alte două

„Val”-uri, de artileria antiaeriană; trei bombe japoneze au lovit portavionul *Yorktown,* dar acţiunea energică a echipelor de intervenţie i-a permis acestuia să continue să primească bombardierele întoarse din misiune chiar în timp ce echipajul se lupta cu incendii uriaşe. Amiralul Fletcher şi-a transferat pavilionul pe crucişătorul *Astoria* şi a predat comanda lui Spruance.

La 14.30, un val de bombardiere torpiloare japoneze de pe *Hiryu* s-a apropiat de *Yorktown*, care şi-a trimis din nou în aer avioanele de vânătoare. Când s-au năpustit japonezii, aspirantul Milton Tootle tocmai decolase la manşa Wildcat-ului său. Tottle a întors prin barajul artileriei americane, a doborât un avion inamic, apoi a fost el însuşi doborât de un Zero, după un zbor de numai 60 de secunde; a avut norocul de a fi salvat din apă. Mai mulţi atacatori au fost doborâţi, însă patru au reuşit să-şi lanseze torpilele, două dintre acestea lovind portavionul. Apa a năvălit prin spărtură, iar nava s-a înclinat puternic. Chiar înainte de ora 15, căpitanul a ordonat ca *Yorktown* să fie abandonat. E posibil ca decizia să fi fost prematură, iar nava să fi putut fi salvată, dar în 1942 se ştiau mai puţine despre limitarea pagubelor decât avea să cunoască Marina SUA doi ani mai târziu. Distrugătoarele au salvat întreg echipajul, cu excepţia celor care muriseră în timpul atacurilor.

La 15.30, Spruance a lansat încă un atac, cu 27 de bombardiere în picaj, inclusiv zece dintre avioanele de pe *Yorktown*, care aterizaseră pe portavioanele lui când al lor era atacat. Ele au ajuns la *Hiryu* cu puţin înainte de ora 17, când echipajul navei era în sala de mese şi mânca găluşte de orez. Portavionul mai avea doar 16 avioane, dintre care zece de vânătoare, şi un singur aparat de recunoaştere în aer, iar japonezilor le lipsea acum radarul care să-i avertizeze de sosirea inamicului. Patru bombe au lovit ţinta, declanşând incendii uriaşe. Micul amiral Tamon Yamaguchi, cel mai înalt în grad de la bord, s-a urcat pe o cutie de pesmeţi ca să rostească discursul de adio către echipaj. Apoi, el şi căpitanul au dispărut în cabinele lor, unde s-au sinucis, în timp ce restul echipajului a fost evacuat. Nava, puternic avariată, a fost scufundată de torpile. Patru dintre cele şase portavioane care atacaseră Pearl Harbor erau acum pe fundul Pacificului. De partea americană,

ghinionul lui *Hornet* a continuat, astfel că, la întoarcere, un pilot rănit a apăsat din greşeală butonul mitralierei, în timp ce se izbea cu avionul de punte. Salva a ucis cinci oameni. Aviatorii întorşi din misiune erau şocaţi de pierderile suferite, dar, aşa cum spunea Jimmy Gray, „eram prea obosiţi şi prea ocupaţi pentru a fi în stare să mai simţim altceva decât durerea unei inimi însângerate".

Pierderile suferite de americani au fost grele, fiind însă răsplătite cu o victorie. Amiralul Nagumo a hotărât să se retragă, dar ordinul său a fost contramandat de Yamamoto, care a cerut un atac nocturn de suprafaţă. Hotărârea lui n-a mai fost dusă la îndeplinire din pricină că Spruance a făcut cale întoarsă, recunoscând astfel că flota lui realizase tot ce se putea realiza. Momentul fusese extrem de bine ales – cuirasatele lui Yamamoto, despre care americanii nu ştiau nimic, se apropiau în viteză dinspre nord. Spruance reuşise să stabilească un echilibru perfect, iar prioritatea lui era acum să-l menţină, protejându-şi cele două portavioane rămase. Yamamoto şi-a recunoscut înfrângerea şi a ordonat retragerea. Spruance a schimbat din nou cursul şi s-a luat după japonezi, lansând încă un atac aerian, în care a fost scufundat un crucişător greu şi grav avariat un al doilea. Bătălia aproape că s-ar fi terminat aici, numai că, pe 7 iunie, un submarin japonez a întâlnit portavionul *Yorktown*, care era remorcat, şi a profitat de prilej ca să-l trimită definitiv pe fundul oceanului. Lovitura s-a dovedit totuşi suportabilă, mai ales în contextul pierderilor grele suferite de japonezi.

Atât Nimitz, cât şi Spruance au dat dovadă de o judecată impecabilă, în contrast cu erorile comise de Yamamoto şi Nagumo, chiar dacă Fletcher, nu Spruance, a fost acela care a luat importanta decizie de a lansa al doilea atac, care i-a surprins pe cei de pe *Hiryu*. Curajul şi îndemânarea piloţilor americani de bombardiere în picaj au cântărit mai greu decât orice dezamăgire sau eşec. Marina SUA înregistrase un adevărat triumf. Nimitz, cu amabilitatea sa caracteristică, şi-a trimis maşina să-l aducă pe comandorul Rochefort la o petrecere organizată la Pearl Harbor. Înaintea ofiţerilor adunaţi să sărbătorească, comandantul suprem a declarat: „Victoria de la Midway se datorează în mare parte acestui ofiţer." Norocul, care în primele luni de război fusese de partea

japonezilor, trecuse de partea americanilor. Dar asta nu diminuează în niciun fel meritele lui Nimitz și ale oamenilor săi.

Flota japoneză a rămas o forță de temut. În lunile care au urmat, ea a mai administrat câteva mici înfrângeri americanilor în Pacific. Marina SUA dovedise însă calități superioare într-un moment decisiv. Slăbiciunea industriei japoneze făcea ca înlocuirea navelor și avioanelor pierdute la Midway să fie dificilă. Una dintre marile erori de strategie comise de forțele Axei a fost aceea că nu au asigurat un flux continuu de piloți antrenați care să-i înlocuiască pe cei căzuți în luptă. Americanii, în schimb, au început foarte curând să trimită în luptă mii de aviatori excelent pregătiți, la manșa noului și excelentului avion de vânătoare Hellcat. Nimitz a suferit din cauza lipsei portavioanelor până târziu în 1943; după aceea însă, prin programul american de construcții navale, i s-a livrat o gamă impresionantă de noi nave de război. La Midway s-a stabilit și tiparul după care avea să se desfășoare conflictul din Pacific, și anume bătălii navale între flote ale căror elemente de suprafață rareori se ciocneau direct. Avioanele transportate de nave se dovediseră a fi arma principală, iar Statele Unite aveau să le utilizeze curând într-un mod mai eficient și în număr mai mare decât oricare altă țară. Marc Mitscher, căpitanul lui *Hornet*, s-a temut că i se încheiase cariera, atât de slab se descurcaseră avioanele lui la Midway; opinia majorității istoricilor este că Mitscher, ca să-și mascheze gafa, a falsificat datele din jurnalul de bord privind traiectoria de atac a escadrilelor lui. Eroii Bătăliei de la Midway au fost Nimitz și Spruance, împreună cu echipajele avioanelor de pe *Yorktown* și *Enterprise*, dar Mitscher avea să devină liderul suprem al portavioanelor americane.

3. Guadalcanal și Noua Guinee

Următoarea fază a campaniei din Pacific s-a caracterizat prin grabă și improvizație. Statele Unite, a căror prioritate era Germania, plănuia să-și trimită grosul trupelor disponibile să lupte în Africa de Nord. În Australia, lui MacArthur îi lipseau efectivele necesare pentru a ataca Rabaul, așa cum își dorea. Trupelor australiene, care au primit încetul cu încetul întăriri din partea

americanilor, li s-a dat în schimb misiunea de a strica planurile japonezilor în Papua Noua Guinee, o insulă întinsă, acoperită de junglă. Despărţită de capătul nordic al Australiei de numai 320 de kilometri de mare, ea a devenit scena unuia dintre cele mai crâncene episoade ale războiului.

Între timp, la 970 km est de insulele Solomon, japonezii care ocupaseră insula Tulagi s-au mutat în vecinătatea acesteia, pe Guadalcanal, unde s-au apucat să construiască un aerodrom. Dacă li se permitea să-l finalizeze şi să-l exploateze, avioanele lor ar fi putut domina regiunea. Americanii au luat brusc decizia să-i împiedice, în acest scop debarcând Divizia I Infanterie Marină. Această lovitură ar fi împlinit dorinţa arzătoare a Marinei SUA, promovată la Washington de amiralul Ernest King, de a ataca inamicul oriunde se ivea ocazia. Puşcaşii marini se aflau la Wellington, în Noua Zeelandă, în drum spre un obiectiv încă nedecis. Aici s-au trezit că trebuie să-şi reechipeze navele pentru o debarcare imediată; când muncitorii din portul Wellington au refuzat să lucreze în ploaia puternică, americanii au făcut singuri toată treaba. Apoi, în primele zile ale lui august 1942, au pornit spre Guadalcanal. În inocenţa lor, mulţi au crezut că merg la război într-un paradis tropical.

Pe data de 7, 19 000 de americani au debarcat, mai întâi pe insulele din apropiere, apoi chiar pe Guadalcanal, întâmpinând o palidă rezistenţă, după un puternic bombardament naval. „În zorii înceţoşaţi... licăreau doar câteva focuri, ca în groapa de gunoi a oraşului, care ne luminau drumul în istorie”[42], scria infanteristul Robert Leckie. Din ascunzătoarea lui din junglă, observatorul australian, căpitanul Martin Clemens, vedea cum ajung americanii la ţărm şi nota fericit în jurnal: „Excelent!!! – Iuhuuu, ce zi!”[43] Pe plajă, oamenii, uşuraţi că erau încă în viaţă, au spart nuci de cocos şi au băut laptele, fără să ia în seamă avertismentele neverosimile că ar fi putut fi otrăvite de japonezi. Apoi au pornit în marş spre interiorul insulei, canicula făcându-i să transpire foarte mult. Japonezii nu anticipaseră sosirea americanilor, ceea ce s-a dovedit a fi un nou eşec de proporţii al serviciilor de informaţii. Puşcaşii marini au ocupat repede aerodromul, acţiune ce se va dovedi de mare însemnătate pentru războiul din Pacific, şi

l-au botezat Henderson Field, în onoarea unui pilot din infanteria marină, erou al Bătăliei de la Midway. Câţiva oameni au golit depozitele secrete de alimente ale inamicului, în care se găsea şi sake, astfel că, în nopţile ce au urmat, aceştia s-au îmbătat criţă. Astfel a luat sfârşit şi ultima etapă uşoară a operaţiunii; ce a urmat s-a transformat într-una dintre cele mai deznădăjduite campanii ale întregului conflict din Orientul Îndepărtat, caracterizată prin lupte de mică amploare, dar sângeroase pe ţărm şi prin ciocniri repetate pe mare.

La două zile după atacul iniţial, pe mare, în largul insulei Guadalcanal, Marina SUA a fost umilită. Amiralul Fletcher îl înştiinţase pe Nimitz că, în opinia lui, aviaţia japoneză din zonă reprezenta o ameninţare inacceptabilă pentru cele trei portavioane de sub comanda lui; în consecinţă, recomanda retragerea acestora. Fără să mai aştepte aprobarea, Fletcher a pornit spre nord-est. Contraamiralul Kelly Turner, aflat la comanda navelor de transport din apropierea coastei, şi-a spus răspicat părerea, afirmând că amiralul dezertase de la post. Reputaţia lui Fletcher a fost definitiv ştirbită. Istoricii moderni, în particular Richard Frank, cred însă că decizia lui, de a considera prioritară siguranţa portavioanelor, a fost absolut corectă.

În primele ore ale zilei de 9 august, forţe navale aliate au avut o surpriză neplăcută, care a socos la iveală atât incompetenţa comandanţilor, cât şi lipsa acută a pregătirii pentru zborurile pe timp de noapte. Viceamiralul japonez Gunichi Mikawa a condus atacul unei escadre de crucişătoare grele asupra punctului de ancorare din larg, care era protejat de cinci crucişătoare grele, unul australian şi patru americane, împreună cu cinci distrugătoare. Navele inamice fuseseră zărite încă din după-amiaza zilei precedente de un aparat al aviaţiei australiene, dar informaţia nu a putut fi recepţionată la Fall River, în Noua Guinee, fiindcă staţia radio de acolo fusese oprită pe durata unui raid aerian[44]. Chiar şi după ce avionul a aterizat, au mai trecut câteva ore până când vestea a ajuns la navele de război de pe mare.

Americanii s-au desfăşurat în largul insulei Savo, în aşteptarea unui atac japonez, dar, pe întuneric, convoiul de crucişătoare

al lui Mikawa s-a strecurat nedetectat de radarele din vest. La ora 1.43, la trei minute după ce americanii au reperat cu întârziere nava *Chokai*, aflată în fruntea convoiului inamic, crucişătorul australian *Canberra* a fost lovit de cel puţin 20 de proiectile, care au produs „o formidabilă flacără portocaliu-verzuie", cum se exprima un martor. Toţi cei aflaţi în camera cazanelor au fost ucişi, iar nava s-a oprit. *Canberra* nu a fost în stare să tragă niciun proiectil măcar, fiind până la urmă abandonată. Există unele dovezi, contestate, că nava a fost lovită şi de o torpilă a distrugătorului american *Bagley*, care ţintise în japonezi.

Distrugătorul *Patterson* s-a aflat într-o poziţie de tragere ideală, dar, în zgomotul asurzitor al tunurilor de la bordul lui, ofiţerul responsabil de torpile nu a auzit ordinul căpitanului de a le lansa. La 1.47, două torpile japoneze au lovit *Chicago*. Numai una dintre ele a explodat, la prora, dar a fost de ajuns pentru ca sistemul de control al tirului să fie avariat. Nava *Astoria* a tras 13 salve, fără niciun efect, pentru că nici ea nu văzuse navele lui Mikawa, iar radarul artileriei era defect. Crucişătorul a fost distrus de focurile trase de inamic de la o distanţă de 5 km, fiind abandonat a doua zi, cu grele pierderi de vieţi omeneşti.

Vincennes a avut aceeaşi soartă şi era deja în flăcări când cei de la bord au început să tragă. Comandantul navei, căpitanul Frederick Riefkohl, habar nu avea că este atacat de inamic şi se credea victima focului declanşat de o navă aliată. În timp ce uriaşele proiectoare japoneze măturau puntea crucişătorului american, Riefkohl, furios, a transmis un mesaj radio, cerând să fie stinse. Ulterior, el s-a concentrat asupra eforturilor de a-şi salva nava, lovită de trei torpile şi 74 de proiectile, care o transformaseră într-o epavă în flăcări. Târziu şi-a dat seama că japonezii erau răspunzători de atac, ordonând distrugătoarelor să-i atace – fără succes însă. *Quincy* a tras rachete de semnalizare, dar ele s-au dovedit ineficiente, explodând deasupra plafonului de nori joşi. În acelaşi timp, un hidroavion japonez a aruncat rachete de iluminare dincolo de escadra americană, silueta navelor inamice devenind perfect vizibilă pentru artileriştii lui Mikawa. Nefericitul căpitan de pe *Quincy* a fost ucis la câteva momente după ce a ordonat o încercare de eşuare

a navei, care s-a scufundat, luând cu ea 370 de ofiţeri şi marinari. *Chokai* a încasat o singură lovitură, în camera hărţilor.

La 2.16, după o victorie zdrobitoare, obţinută în doar jumătate de oră, japonezii au încetat focul. La bordul navei-comandant s-a iscat o dispută, dacă să fie sau să nu fie atacate navele de transport americane rămase fără apărare în largul coastelor insulei. Mikawa a decis că e prea târziu să-şi regrupeze escadra, să dea atacul şi apoi să se retragă înainte de răsăritul soarelui, în afara razei de acţiune a portavioanelor americane, care, credea el în mod greşit, erau în apropiere. Pe fundalul dansului ceresc al fulgerelor unei furtuni tropicale, japonezii au pornit spre casă. Haosul care cuprinsese navele aliate a persistat până la final; în zori, un distrugător american a tras 106 proiectile de 127 mm într-un crucişător, după care s-a descoperit că acesta era de fapt *Canberra*, grav avariat. Când s-a decis scufundarea navei australiene, distrugătoarele americane au tras alte 370 de salve în coca ei, fiind până la urmă obligate să folosească torpile pentru a-i scurta agonia. Singura consolare a Aliaţilor a fost că, în cursul retragerii, un submarin american a torpilat şi a scufundat unul dintre crucişătoarele grele din grupul lui Mikawa, *Kako*.

În punctul de ancorare de lângă Guadalcanal, amiralul Turner a continuat să descarce proviziile pentru infanteria marină până pe 9 august, la prânz, când, spre consternarea soldaţilor de pe ţărm, şi-a retras navele în aşteptarea unei protecţii aeriene adecvate. Analizând dezastrul din largul coastelor insulei Savo, Turner scria: „Marina era încă obsedată de un puternic sentiment de superioritate psihică şi tehnică asupra inamicului. În ciuda numeroaselor dovezi privind calităţile acestuia, majoritatea ofiţerilor şi marinarilor noştri îl dispreţuiau şi se considerau învingători siguri în toate confruntările, indiferent de împrejurări... Efectul acestei stări de fapt a fost o letargie fatală a spiritului... Nu eram pregătiţi psihic pentru o luptă grea. Consider că acest factor psihologic, una dintre cauzele înfrângerii noastre, a fost chiar mai important decât factorul-surpriză."[45] Marina americană şi-a învăţat lecţia şi nu avea să mai sufere niciodată o asemenea umilinţă pe parcursul războiului. Iar realitatea crudă, de care japonezii au devenit curând conştienţi, era că, încă o dată, unul

dintre amiralii lor se lipsise din precauţie de şansa de a transforma succesul într-o victorie strategică decisivă. Crucişătoarele pierdute de Aliaţi puteau fi înlocuite. Trupele debarcate în Guadalcanal au reuşit să reziste la Henderson Field deoarece mijloacele lor amfibii scăpaseră neatinse şi s-au întors curând în golful Lunga. Eşecul de la Savo avea să fie răzbunat.

Japonezii au înţeles greu rostul prezenţei americane în Guadalcanal. Au trimis treptat întăriri pe insulă, în grupuri mici, care au dat în repetate rânduri atacuri frontale, fără însă a reuşi să cucerească poziţia ocupată de puşcaşii marini. Americanii care apărau Henderson Field şi pădurile tropicale din jur s-au trezit în faţa unei grele încercări. Vizibilitatea în desişul aproape impenetrabil de liane şi ferigi, arbori uriaşi şi plante agăţătoare arareori depăşea câţiva metri. Chiar şi atunci când tirul înceta temporar, oamenii erau chinuiţi de lipitori, viespi, furnici uriaşe şi ţânţari anofel. Umiditatea crescută favoriza apariţia fungilor şi a infecţiilor de piele. Soldaţii care se întâlneau cu jungla pentru prima oară erau alarmaţi de zgomotele permanente, mai ales în timpul nopţii. „Dacă erau păsări cârâind... ori vreun soi ciudat de reptilă sau broască, nu ştiu", povestea un infanterist, „dar orice zgomot ne îngrozea pentru că ni se spusese că japonezii îşi transmit semnale imitând glasul păsărilor."[46]

Sub ploaia care nu mai contenea, oamenii îşi ridicau taberele în noroiul devenit un soi de blestem al campaniei, îndurau foamea şi dizenteria. Adeseori, soldaţii cu nervii la pământ se împuşcau între ei. Cazurile de stres prosttraumatic erau evacuate pe bandă rulantă. Comandantul unui pluton în care patru soldaţi, cam 15% din total, căzuseră pradă isteriei considera că era o situaţie caracteristică. Sălbăticia japonezilor năştea reacţii la fel de barbare din partea americanilor. Puşcaşul marin Ore Marion descria o scenă petrecută după o luptă grea pe timp de noapte: „În zori, doi dintre băieţii noştri, bărboşi, murdari, numai pielea şi osul din pricina foamei, răniţi uşor de baionete, cu hainele ponosite şi sfâşiate, au retezat capetele a trei japonezi şi le-au înfipt în nişte pari cu faţa la «malul japonez» al râului."[47] Comandantul regimentului a protestat vehement, spunând că aşa se poartă doar fiarele. „Un puştan murdar şi urât

mirositor i-a răspuns: «Aşa-i, domnule colonel, suntem nişte fiare. Trăim ca fiarele, mâncăm şi suntem trataţi ca nişte fiare, aşa că la ce naiba vă aşteptaţi?»"

Unele dintre cele mai îndârjite lupte s-au dus pe râul Tenaru, unde ambele tabere au suferit pierderi grele, japonezii atacând întruna, cu stângăcie tactică şi curaj sinucigaş. Robert Leckie descrie scena luminată de o rachetă de semnalizare japoneză: „Era o zăpăceală de nedescris; era disonanţă; era sălbăticie... detunături, răsunete, ţipete, vaiete, pocnituri, bubuituri, trepidaţii, bolboroseli. Era iadul... Pleoscăitul obuzului lansat şi impactul căderii, zăngănitul mitralierelor şi răpăitul mai uşor, mai rapid al puştilor automate Browning, pocnetul mitralierelor de calibru 12,7 mm, trosnetul tunurilor antitanc de 75 mm, trăgând în plin în inamic – toate acestea transmit un mesaj limpede urechii care înţelege."[48] După câteva ore, zorii au dat la iveală grămezi de cadavre şi doar câţiva supravieţuitori care fugeau. Pe măsură ce se scurgeau nopţile cu astfel de ciocniri şi contraatacuri, americanii au început să resimtă însă efectele stresului.

„Moralul era foarte scăzut", spunea locotenentul Paul Moore, decorat cu Crucea Marinei. „Puşcaşii marini aveau însă ceva al lor – odată ce ni se ordona să atacăm, eram hotărâţi să facem asta."[49] În timp ce înota în râul Matanikau în fruntea plutonului său, tânărul ofiţer a ridicat privirea şi a văzut obuze şi grenade zburând prin aer, „de parcă ar fi plouat, gloanţele cuiruind totul în jurul nostru". Moore, ieşit doar de câteva luni de pe băncile Universităţii Yale, a fost împuşcat în timp ce arunca o grenadă ca să distrugă un cuib de mitralieră inamic. Glonţul l-a nimerit în piept: „Aerul intra şi ieşea printr-o gaură din plămâni. Am crezut că am murit, că aveam să mor în clipa aceea. Nu mai respiram pe gură, ci prin gaura aceea. Parcă intra şi ieşea un balon, care făcea fâşşş. Îmi ziceam: acum o să mor. În primul rând, e destul de absurd ca eu, ţinând cont de unde veneam, de speranţele mele într-o viaţă liniştită şi de toate celelalte, eu să mor pe o insulă tropicală, în luptă, ca puşcaş marin. Ăsta nu-s eu... Pe scurt, un sanitar binecuvântat s-a târât până la mine şi mi-a făcut o injecţie cu morfină, după care alţi doi soldaţi au adus o targă şi m-au evacuat."

Guadalcanal a reprezentat modelul după care s-a desfăşurat campania din Pacific, o înfruntare de trei ani pentru stăpânirea unor porturi şi aerodromuri, refugii pentru nave şi platforme pentru avioane, situate în imensitatea fără formă a oceanului. Japonezii nu au mai reuşit să-şi repare greşelile făcute la început, din cauza subestimării forţei şi voinţei americanilor. Bătăliile de pe aceste insule erau minuscule în comparaţie cu cele din Europa. La apogeul Bătăliei din Guadalcanal, doar 65 000 de americani şi japonezi se luptau unii cu ceilalţi pe uscat, alţi 40 000 de soldaţi servind pe navele de război şi pe cele de transport. Intensitatea conflictului şi condiţiile în care soldaţii erau obligaţi să trăiască – mlaştini, ploaie, căldură, boli, insecte, crocodili, şerpi şi raţii mici – au făcut însă ca experienţa câmpului de bătălie din Pacific să devină una dintre cele mai tragice. Lupta s-a transformat aici într-o stranie şi grotescă rutină: „Totul era foarte bine organizat şi se făcea cu o promptitudine rece", observa cu repulsie, dar şi cu fascinaţie caporalul James Jones, membru al trupelor care au debarcat în cele din urmă în Guadalcanal pentru a veni în sprijinul puşcaşilor marini[50].

> Ca o afacere. Ca o afacere obişnuită. Şi totuşi, dincolo de toate era sânge: sânge, mutilări şi moarte... Plaja era literalmente înţesată de oameni, toţi mişcându-se în câte o direcţie, şi părea să freamăte de o viaţă proprie sub mulţimea aceasta, aşa cum pare uneori că se întâmplă cu plajele invadate de armatele de crabi. Şiruri şi şuvoaie de oameni o străbăteau înainte şi înapoi, cu un zel grăbit şi aparent dezordonat. Erau în diverse stadii de îmbrăcare şi dezbrăcare... Purtau pe cap tot soiul de lucruri ciudate, bonete, civile, făcute de mână, astfel că puteai să vezi un ins lucrând în apă neavând nimic pe el în afară de plăcuţele de identificare.

Din august până în octombrie, japonezii din Guadalcanal au depăşit numeric inamicul. Ulterior însă, întăririle sosite în sprijinul trupelor americane şi pierderile suferite de japonezi au înclinat progresiv balanţa în defavoarea acestora. Asalturile lor repetate eşuau în faţa unei rezistenţe acerbe. Japonezii nu au reuşit să cucerească aerodromul Henderson Field din mâinile americanilor, avantajaţi de superioritatea artileriei şi de o mai bună susţinere

din partea aviației. Pentru apărători însă, asta a fost doar o palidă consolare când în luptă a intervenit marina japoneză. Rareori în cursul războiului au fost Aliații obligați să îndure bombardamente navale de tipul celor executate în mod obișnuit de Marina Regală și de Marina SUA împotriva forțelor Axei, însă americanii din Guadalcanal au avut mult de suferit de pe urma artileriei de la bordul navelor de război japoneze. Oră de oră, timp de patru nopți din octombrie, navele grele inamice au tras în jur de 900 de salve cu tunuri de 355 mm, urmate de 2 000 de salve trase de pe crucișătoarele grele. „A fost cel mai cumplit lucru prin care am trecut în viața mea", spunea, după aceea, un pușcaș marin. „Lângă bucătăria noastră era o cazemată mare... un proiectil a căzut drept în mijlocul ei și practic toată lumea din adăpost a fost omorâtă. Am încercat să-i scoatem pe băieți de acolo, dar ne-am dat seama că n-o să reușim."[51] Un corespondent scria: „E aproape de necrezut că suntem încă aici, încă în viață, încă în așteptare și încă pregătiți." Multe dintre avioanele de pe Henderson Field au fost distruse; pista de aterizare a fost inutilizabilă vreme de o săptămână.

Japonezii începeau treptat, dar tardiv să înțeleagă importanța bătăliei ca test de voință. „Trebuie să fim conștienți", scria un ofițer de la Cartierul General Imperial, „de posibilitatea ca bătălia pentru Guadalcanal... să se transforme în încleștarea decisivă dintre America și Japonia." Apărătorii însă aveau uneori senzația că sunt o armată mică, uitată de lume. „Ne simțeam atât de singuri", scria Robert Leckie. „Într-un fel aproape melodramatic, ne intrase în cap ideea că suntem orfani. Nimănui nu îi pasă de noi, ne ziceam. Toate milioanele alea de americani care fac zilnic aceleași lucruri: se duc la film, se căsătoresc, participă la deschiderea anului universitar, la ședințe de vânzări, la incendii izbucnite în cafenele, la campanii jurnalistice împotriva vivisecției, la discursuri politice, la succesele de pe Broadway și la eșecurile de pe Broadway, la dezvăluirea unor fapte oribile petrecute în sferele înalte ale puterii și la crime care țin prima pagină a ziarelor de scandal, la acte de vandalism în cimitire și la începutul vieții religioase a celebrităților; toate la fel, toate, toate, toate, America eternă, zilnică – toate se petreceau fără măcar un gând la noi."

Şi totuşi mitul invincibilităţii armatei japoneze a fost spulberat pe insula aceasta lungă de numai 96 km şi lată de 48 km, unde Infanteria Marină a Statelor Unite, care şi-a sporit efectivele de la 28 000 de soldaţi, în perioada interbelică, la 485 000, a făcut primul pas în direcţia obţinerii titlului de cea mai bună armă terestră din întreg războiul. Japonezii, în schimb, şi-au arătat limitele, în special în privinţa numărului de comandanţi competenţi. Chiar şi în perioada de glorie, când Yamashita conducea cu vervă şi iscusinţă operaţiunile din Malaya, campaniile din Birmania şi Filipine l-au făcut a înţelege că omologii lui erau lipsiţi de iniţiativă. Când apărau o poziţie, principiul supunerii absolute faţă de ordinele primite îşi avea rostul său; în atac însă, comandanţii acţionau adesea fără pic de imaginaţie. Luaţi separat, un soldat japonez era mai agresiv şi mai obişnuit să îndure greutăţile decât unul aliat. Generalul britanic Bill Slim îşi caracteriza inamicul cu dispreţ, drept „cea mai mare insectă războinică din lume". Până în 1945, soldaţii lui Hirohito au dovedit calităţi excepţionale în lupta pe timp de noapte. Luaţi ca armată însă, japonezii nu aveau nimic din forţa ofensivă a Wehrmachtului, a Armatei Roşii sau a Infanteriei Marine americane.

Ca o dovadă a fantasticei capacităţi pe care o au japonezii de a se autoiluziona, după primul val extraordinar de cuceriri, comandanţii armatei lor şi-au propus să înfiinţeze mici garnizoane care să apere bazele insulare, iar grosul trupelor să fie desfăşurat în China, pe care o considerau principalul lor teatru de război. În criză de efective instruite, au apelat la ultimele resurse pentru a găsi trupele necesare ofensivelor din Asia de Sud-Est şi insulele Pacificului; îndelungata campanie din China slăbise şi demoralizase armata chiar înainte de Pearl Harbor. Ulterior, generalii japonezi s-au văzut siliţi să apeleze la o bază de selecţie tot mai restrânsă şi să-i trimită pe recruţi în luptă după numai trei luni de pregătire. Strategia japoneză se bazase pe convingerea că americanii vor cere pacea după o scurtă şi decisivă ciocnire pe câmpul de luptă. Când speranţa le-a fost zădărnicită, japonezii s-au străduit până la sfârşitul războiului să apere prea întinsul lor imperiu cu mijloace inadecvate şi o tehnologie inferioară. Ce a contat însă în Pacific a fost că americanii şi australienii au ieşit învingători în toate insulele pe care le-au atacat.

Numai în Birmania și în China și-au păstrat japonezii dominația absolută până în ultimele faze ale războiului.

Pe toată durata campaniei din Guadalcanal, s-a dus și o luptă pe mare, la fel de îndârjită și de sângeroasă ca aceea de pe uscat. Bătălia de la Savo a fost doar prima dintr-o serie de ciocniri navale dramatice, aproape toate declanșate de încercările japonezilor de a suplimenta și de a aproviziona trupele de pe uscat, precum și de a împiedica manevrele similare ale inamicului. Distrugătoarele care alcătuiau așa-numitul „Expres de Tokio" au încercat să strecoare noaptea oameni și provizii prin „Fantă", adică îngusta cale de acces spre Guadalcanal. Observatorii de coastă australieni, ascunși pe insulele ocupate de japonezi și dotați cu aparate de radiorecepție, au jucat un rol crucial în avertizarea forțelor aeriene cu privire la mișcările făcute de inamic pe mare. Între timp, escadrele alcătuite din portavioane, cuirasate, crucișătoare și distrugătoare din ambele tabere făceau manevre pentru obținerea unei poziții avantajoase, ca niște boxeri care își dau târcoale pe întuneric, într-un ring uriaș. Scopul era, aproape invariabil, acela de a localiza dușmanul și apoi de a fi primul care deschide focul. Pierderile erau extraordinar de mari – în Bătălia din insulele Solomon de Est, desfășurată pe 24 august, avarierea lui *Enterprise* i-a costat pe japonezi un portavion și un număr mare de avioane; o săptămână mai târziu, portavionul *Saratoga* a fost atât de grav avariat de torpile, încât a trebuit să se retragă la un șantier naval american. În noaptea de 11 spre 12 septembrie, americanii au pricinuit pierderi grele inamicului în dreptul capului Esperance, dar, pe 15, submarinele japoneze au scufundat portavionul *Wasp* și au avariat noul cuirasat *North Carolina*.

Viceamiralul William „Bull" Halsey, care, la 18 octombrie, a preluat comanda operațiunilor navale din regiune, a fost implicat în unele dintre cele mai grele lupte desfășurate pe mare în tot războiul. Pe 26 octombrie, la Santa Cruz, japonezii au pierdut peste o sută de avioane, iar americanii 72, adică mai mult decât pierduseră forțele rivale din Bătălia Angliei într-o zi obișnuită. Distrugerea portavionului *Hornet* i-a lăsat câteva săptămâni pe americani dependenți doar de *Enterprise*, el însuși avariat. În noaptea

de 12 noiembrie, viceamiralul Hiroake Abe, aflat la comanda unei escadre dominate de două cuirasate, a cărei misiune era să-i bombardeze pe americanii din Gudalcanal, s-a întâlnit cu un grup de crucişătoare americane. Deşi a pricinuit pierderi grele, scufundând şase nave cu preţul a doar trei, Abe a decis, cu precauţia deja bine cunoscută, să se retragă după numai 24 de minute. A doua zi dimineaţă, el a pierdut unul dintre cele două cuirasate într-un atac al avioanelor americane.

Două zile mai târziu, piloţii din „Cactus Air Force", cum erau cunoscute escadrilele de la Henderson Field, au surprins un convoi cu trupe japoneze aflat în drum spre Guadalcanal şi l-au anihilat aproape complet, scufundând şapte nave de transport şi un crucişător şi avariind alte trei crucişătoare. În noaptea aceea a avut loc o ciocnire dramatică între navele capitale americane şi japoneze, în care *Washington*-ul amiralului „Ching" Lee a tras nouă proiectile de 406 mm în cuirasatul *Kirishima*, care s-a scufundat la scurtă vreme după aceea, un preţ acceptabil pentru pagubele aduse cuirasatului american *South Dakota*. În zori, de pe ultimele patru nave de transport eşuate, a coborât ce mai rămăsese din trupele japoneze, lipsite acum şi de echipamentul greu. În dreptul capului Tassafaronga, dintre cele cinci crucişătoare americane care, în noaptea de 30 spre 31 noiembrie, au atacat opt distrugătoare japoneze aflate în misiune de aprovizionare, unul a fost scufundat, iar alte trei, avariate. Japonezii au pierdut o singură navă.

Acestea au fost bătălii de mare anvergură, care au reflectat desfăşurarea unor masive forţe de suprafaţă, dar şi pierderile înregistrate de ambele tabere. În cursul campaniei din insulele Solomon, au fost scufundate circa 50 de nave de război de mari dimensiuni, americane şi japoneze. Cei care au participat la aceste lupte au căpătat sinistra obişnuinţă de a aştepta vreme îndelungată într-o stare de tensiune şi adesea pe întuneric, în timp ce operatorii radar, uzi leoarcă de transpiraţie, stăteau cu ochii pe ecrane pentru a surprinde apropierea inamicului. Ulterior, marinarii aveau să se obişnuiască cu teroarea de a fi prinşi în lumina orbitoare a reflectoarelor inamice, care preceda o furtună de proiectile. Au fost martorii haosului născut din ciocnirile repetate în care navele trăgeau

una în alta de la mică distanţă. În astfel de momente, punţile, turelele, suprastructurile şi maşinile se transformau în doar câteva secunde în grămezi de oţel contorsionat, cuprinse de flăcări.

Marinarii au văzut camarazi sărind cu zecile şi sutele de pe vasele care se scufundau. Unii erau salvaţi, alţii, nu. Când a explodat crucişătorul *Juneau*, domnul Thomas Sullivan şi soţia acestuia din Waterloo, Iowa, au pierdut cinci fii. Piloţii decolau adesea de pe punţi instabile, ştiind că, poate la câteva sute de kilometri, piloţii din tabăra inamică făceau acelaşi lucru. Astfel, nu puteau fi niciodată siguri că, la întoarcerea dintr-o misiune, vor găsi puntea intactă. Doar faptul că au ocupat Henderson Field le-a permis americanilor să trimită suficiente avioane pentru a compensa pierderile suferite de portavioane. Cei care au luptat, în aer şi pe mare, în largul insulei Guadalcanal în ultimele luni ale anului 1942 au fost implicaţi în lupte de suprafaţă de o intensitate neegalată în nicio altă perioadă a conflictului.

Americanii au avut, în cele din urmă, câştig de cauză. După bătăliile din noiembrie, în ciuda succeselor repurtate de escadrele proprii, amiralul Yamamoto a ajuns la concluzia că Flota Combinată a Japoniei nu mai putea face faţă unui asemenea război de uzură. În consecinţă, a informat Armata Imperială că navele lui trebuie să retragă susţinerea acordată trupelor de uscat din Guadalcanal. A fost o victorie crucială pentru Marina SUA, considerată în ţară drept un triumf personal al lui „Bull" Halsey. Marea realizare a contingentului american de pe insulă a fost să reziste luni de-a rândul şi să-şi apere poziţiile împotriva unor atacatori disperaţi. În decembrie, o parte dintre puşcaşii marini sleiţi de puteri au fost înlocuiţi cu soldaţi din trupele de uscat ale Armatei SUA. Japonezii au ajuns să-şi aprovizioneze cu submarinele soldaţii tot mai puţin numeroşi. La sfârşitul lui ianuarie 1943, în condiţiile unei ofensive americane care îi împinsese într-un perimetru îngust din vestul insulei, 10 652 de supravieţuitori japonezi au fost evacuaţi pe timpul nopţii la bordul distrugătoarelor.

Ca să ocupe şi să păstreze Guadalcanal, Armata SUA, Marina şi Infanteria Marină au pierdut 6 700 de oameni, un preţ mic pentru o realizare de importanţă crucială. Japonezii au pierdut

29 900 de oameni din trupele terestre, navale şi aeriene, majoritatea fiind ucişi, inclusiv 9 000 de soldaţi răpuşi de bolile tropicale, o consecinţă a serviciilor medicale complet inadecvate. Fiecare unitate a armatei americane îşi are partea sa de glorie. „Cactus Air Force", infanteria care a apărat insula, echipajele navelor de război din larg, toate au dovedit o hotărâre de care japonezii nu îi credeau în stare pe americani. Grelele pierderi suferite de Marina SUA au fost rapid compensate, lucru care nu s-a întâmplat şi în tabăra adversă. Până la sfârşitul războiului, eficienţa escadrelor lui Yamamoto a continuat să scadă, în vreme ce Flota americană din Pacific a crescut constant atât în profesionalism, cât şi în efective. În ultimele luni ale lui 1942, piloţii americani au observat la inamic un declin rapid al nivelului de pregătire şi de hotărâre. Un ofiţer japonez de stat-major afirma cu deznădejde că bătălia pentru Guadalcanal a fost „răspântia de pe drumul către victorie". Ştia şi el, la fel ca Yamamoto, că naţiunea lui o apucase cu paşi repezi în direcţia înfrângerii.

Chiar în timp ce puşcaşii marini luptau pe insula Guadalcanal, cea mai îndelungată campanie terestră din Orientul Îndepărtat era în plină desfăşurare în Papua Noua Guinee, cea mai mare insulă din lume după Groenlanda. Japonezii începuseră încă din martie 1942 să plaseze mici contingente pe coasta de est, cu intenţia de a pune mâna pe Port Moresby, capitala insulei administrate de Australia, situată la 320 km, pe ţărmul sud-vestic. Iniţial, japonezii plănuiseră un atac prin surprindere asupra oraşului-port, dar intenţiile le-au fost zădărnicite de acţiunile din Marea Coralilor. Succesul repurtat de americani, o lună mai târziu, la Midway i-a lipsit pe japonezi de orice posibilitate de a ocupa rapid, prin debarcări, insula Noua Guinee. Comandantul local, colonelul Tsuji, a luat decizia personală de a adopta soluţia cel mai greu de aplicat – o ofensivă generală pe uscat – şi chiar a redactat un ordin fals, prin care cartierul general imperial îi autoriza operaţiunea. MacArthur, comandantul suprem al Forţelor Aliate din Pacificul de Sud-Vest, a trimis împotriva inamicului puţinele trupe pe care le avea la dispoziţie.

Unitățile australiene au început să avanseze spre coasta de nord a insulei în iulie 1942, dar japonezii au fost cei care au ocupat primii poziții acolo, trimițând ulterior întăriri în vederea lansării unei ofensive peste lanțul muntos Owen Stanley, în direcția Port Moresby. Bătăliile ce au avut loc de-a lungul singurului drum practicabil, Poteca Kokoda, au fost mici ca amploare, dar au reprezentat o experiență îngrozitoare pentru toți cei implicați. În desișul pădurii tropicale, oamenii se căzneau să-și păstreze echilibrul, să înainteze prin noroiul gros de pe cărări aproape verticale, să care echipament și provizii foarte grele. Rațiile soseau la intervale neregulate, ploaia însă era aproape nelipsită în fiecare zi; bolile și insectele amplificau nenorocirea.

„Am văzut oameni stând în noroi până la genunchi pe o cărare îngustă de munte și privind cu disperare la încă o creastă de netrecut", scria un ofițer australian fostului său director de școală. „Creastă după creastă, creastă după creastă, un ținut fără speranță, fără importanță, care frânge inimile."[52] Necesitatea ca toate proviziile și muniția să fie cărate în spate de oameni a făcut din străbaterea Potecii Kokoda o misiune colosală – fiecare soldat ducea 27 kg, unii chiar 45. „Ce greutate uriașă de cărat la deal, prin noroi și mocirlă", scria caporalul australian Jack Craig. „Unii își pierd echilibrul și cad lat la pământ. Tare ai mai vrea să rămâi așa, întins pe jos, pentru totdeauna. Nu cred c-am fost vreodată în viața mea atât de ostenit."[53] Mulți îndurau dureri cumplite din pricina hemoroizilor care sângerau și a unor boli tropicale mai grave.

Cât despre japonezi, un australian spunea, ridicând din umeri, că „nu e o crimă să omori niște animale așa de scârboase"[54]. Unul dintre camarazii lui, căruia un ofițer îi ordonase să lichideze un soldat inamic grav rănit, avea să scrie însă după aceea: „Apoi a fost începutul unora dintre cele mai mari grozăvii ale războiului... Văd și-n ziua de azi ochii aceia îngroziți, holbându-se la mine." Un tânăr preot militar scria din spatele frontului:

> Nu cred că a existat vreodată o campanie în care oamenii să fi îndurat asemenea vitregii ale sorții, privațiuni și greutăți incredibile. Văzându-i pe soldații aceștia, sosind aici răniți și suferind de boli tropicale, absolut sfârșiți, cu hainele rupte și murdare, cu

> părul și bărbile lungi și nepieptănate, fără să se mai fi spălat de zile întregi, după ce au zăcut în noroi și mocirlă și s-au luptat cu un dușman disperat și crud, slăbiți de săptămânile petrecute în junglă, devastați de malarie și încovoiați de tifosul tropical, am ajuns să cred că merită tot ceea ce poate fi mai bun... Am văzut atâta suferință și durere aici, încât am înțeles mai bine ca oricând ce tragedie este războiul și ce eroi sunt soldații noștri.[55]

Asemenea observații erau venite din inimă și erau caracteristice unui martor care, prin natura lucrurilor, nu avea cum să facă vreo comparație cu soarta combatanților de pe fronturile din Rusia, zona centrală a Pacificului, Birmania și altele, la fel de îngrozitoare. Conflictul desfășurat într-un mediu natural ostil, unde înlesnirile și confortul lipseau cu desăvârșire, impunea dificultăți și suferințe mai mari decât lupta din nordul Africii sau din nord-vestul Europei. Dar faptul de a lupta luni de zile cu frica, epuizarea cronică și disconfortul, în condițiile pierderii camarazilor, departe de familie și prieteni era o greutate ce apăsa pe umerii tuturor combatanților, oriunde s-ar fi aflat ei. Mulți, în special cei din Pacific, se iluzionau că dușmanii nu sufereau atât de mult. Trupele aliate credeau că japonezii sunt de la natură mai bine adaptați luptei în junglă. În realitate, mulți dintre soldații lui Hirohito își descriau experiențele și suferințele într-un limbaj foarte puțin diferit de cel utilizat de dușmanii lor australieni, britanici ori americani.

Japonezii i-au respins pe australienii de pe Poteca Kokoda, apoi au continuat să-i hărțuiască, punând la cale ambuscade și manevre de învăluire. Mulți dintre cei rămași în urmă sau rătăciți au murit. „Ideea principală era confuzia", scria sergentul Clive Edwards. „Nimeni nu știa exact ce se petrece, dar când zgomotele de luptă veneau din față, ni se spunea că ceilalți încearcă să-și deschidă drum... Era dezolant – ploua și un lung șir de oameni morți de oboseală se străduia cu ultima picătură de energie să-i coboare pe răniți, dar și să se salveze pe sine. Uluirea... se citea pe toate chipurile, iar când lunga coloană încetinea și se oprea, cei din spate se îngrijorau și transmiteau mesaje... precum «nu vă opriți, japonezii sunt pe urmele noastre»."[56] Australienii au continuat să se retragă, până au ajuns la câțiva kilometri de Port Moresby.

O nouă ameninţare la adresa poziţiei ocupate de Aliaţi în insulă a fost, din fericire, înlăturată la vreme. Mesajele Ultra descifrate de serviciile de informaţii au dat la iveală planul japonezilor de a debarca în golful Milne, la capătul de sud-est al insulei. O brigadă australiană a fost trimisă în grabă acolo şi dispusă în formaţie de luptă. Când au debarcat, în noaptea de 25 spre 26 august, japonezii au întâmpinat o rezistenţă îndârjită, iar la 4 septembrie, supravieţuitorii au fost evacuaţi. Situaţia de pe frontul de la Port Moresby rămânea totuşi critică. MacArthur şi-a arătat dispreţul faţă de isprava australienilor, ceea ce reflecta faptul că acesta nu ştia de condiţiile de pe Poteca Kokoda. Japonezii atacau violent şi continuu perimetrul ocupat de Aliaţi, iar dezastrul bătea la uşă. El a fost evitat mai ales datorită intervenţiei din aer – bombardarea de către aviaţia SUA a liniei de aprovizionare mult prea întinse a inamicului a declanşat o criză în tabăra acestuia, care s-a agravat când o parte a trupelor a fost redirecţionată spre Guadalcanal.

Comandantul japonez local a primit ordinul să se retragă pe ţărmul de nord al insulei. Australienii au fost încă o dată nevoiţi să ia în piept Poteca Kokoda şi să traverseze lanţul muntos Owen Stanley, de data aceasta pe urmele unui inamic care se retrăgea în condiţii cu nimic mai bune decât cele din timpul primului marş. „Soldaţii noştri luptă în ceţurile reci de la altitudinea de 2 000 de metri", scria corespondentul australian George Johnston, „luptă cu sălbăticie, fiindcă mai au doar o milă sau două până în vârful trecătorii, de unde pot să atace la vale. Asta înseamnă mult pentru soldaţii care au urcat, centimetru cu centimetru, poteca aceea chinuitoare, care şi-au îngropat acolo atâţia prieteni şi care i-au văzut pe mulţi alţii întorcându-se slăbiţi de boală sau sfârtecaţi de obuzele, gloanţele şi grenadele inamicului, oameni dispăruţi dintre ei doar ca să fie recuceriţi câţiva metri din muntele ăsta sălbatic, neprimitor şi atât de nesupus... Le-a crescut barba până sub ochi. Uniformele sunt un amestec de lucruri care le vin bine, le ţin de cald sau îi feresc de insecte... Semiobscuritatea verzuie, duhoarea emanată de noroiul stătut şi corpurile în putrefacţie, şirul lung de australieni îmbrăcaţi în verde, care urcă greoi prin

tunelul străbătut de cărare formează o imagine dureroasă şi de neuitat a ororilor războiului în junglă."[57]

În noiembrie, MacArthur a organizat debarcarea în zona de coastă a două regimente americane, a căror misiune era să cucerească satul Buna. Naivii americani, şocaţi de prima lor întâlnire cu mediul de luptă din Papua, s-au descurcat prost. Australienii erau epuizaţi de eforturile depuse pe Poteca Kokoda. Mii de soldaţi din ambele tabere sufereau de malarie şi erau slăbiţi. Buna a fost totuşi cucerită la începutul lui ianuarie 1943, iar restul forţelor inamice a fost lichidat complet în următoarele trei săptămâni. Japonezii pierduseră aproape două treimi dintre cei 20 000 de soldaţi angajaţi în luptă, de cealaltă parte murind 2 165 de australieni şi 930 de americani. Generalul-locotenent Robert Eichelberger, care comanda o divizie americană, scria: „A fost o luptă înşelătoare şi rapidă, care nu a semănat nicio clipă cu operaţiunile masive şi furtunoase din Europa, în care batalioane de tancuri înfruntau alte batalioane de tancuri, iar armate de dimensiunile populaţiei unui oraş se mişcau şi manevrau greoi... În Noua Guinee, când începeau ploile, răniţii puteau să se şi înece până să fie găsiţi de brancardieri. Mulţi chiar s-au înecat. Niciun război nu e bun, iar moartea nu ţine seama de geografie. Aici însă, m-am convins, la fel ca soldaţii mei, că moartea e mai plăcută în zona temperată."[58]

Operaţiunile din Papua s-au caracterizat prin disensiuni între Aliaţi şi intervenţii brutale din partea lui MacArthur. Atmosfera de dispreţ şi neîncredere ce domnea între australieni şi americani a născut multă amărăciune, îndulcită doar întru câtva de succesul de la Buna. Luptele grele au continuat şi pe parcursul anului 1943, câmpurile de bătălie avansând lent către nordul uriaşei insule. Japonezii, învinşi în Guadalcanal, au făcut tot ce au putut ca să reziste în Noua Guinee, aducând noi şi noi întăriri. În martie însă, au suferit o grea lovitură în Bătălia din Marea Bismarck. Alertată de serviciile de informaţii, Forţa a V-a Aeriană, comandată de George Kenney, a lansat o succesiune de atacuri asupra unui convoi japonez, scufundând opt nave de transport şi patru distrugătoare de escortă aflate în drum spre Rabaul, anihilând totodată aproape întreaga divizie ce trebuia să debarce în Papua Noua Guinee.

După luni întregi de lupte terestre nedecise, s-a făcut un uriaş pas înainte atunci când Kenney a construit în secret o pistă de decolare avansată, de pe care avioanele lui puteau să atace principalele baze aeriene inamice de la Wewak. Şi exact asta s-a întâmplat în august 1943, când au fost distruse aproape complet efectivele aeriene japoneze din regiune. Ulterior, o forţă militară ce va ajunge să includă o divizie americană şi cinci australiene a lansat o ofensivă de proporţii. În septembrie 1943, principalele bastioane inamice fuseseră cucerite, iar cei 8 000 de supravieţuitori japonezi se depărtaseră spre nord. Peninsula Huon a fost curăţată în decembrie, iar dominaţia Aliaţilor a devenit explicită. Mesajele decriptate ale japonezilor au dezvăluit poziţia restului trupelor acestora; MacArthur a avut astfel posibilitatea să lanseze o mare operaţiune menită să le taie japonezilor orice cale de retragere, debarcând trupe la Hollandia, în Noua Guinee olandeză, la 22 aprilie 1944. Luptele de pe insulă au continuat până la sfârşitul războiului, australienii ducând greul în tabăra aliată. În 1945, circa 13 500 de japonezi au ieşit din junglă şi s-au predat.

Campania din Noua Guinee este şi astăzi tema unor controverse. A provocat mari suferinţe tuturor participanţilor, mulţi dintre aceştia îndoindu-se de utilitatea ei, mai ales în ultimele etape. Cu câteva săptămâni înainte de bătăliile din Marea Coralilor şi de la Midway, Noua Guinee păruse a fi o punte pe care japonezii ar fi putut să ajungă în Australia, dar, în iunie 1942, această posibilitate dispăruse deja. Din unele puncte de vedere, campania s-a transformat ulterior într-o versiune asiatică a operaţiunilor britanice din Africa de Nord şi Birmania. După ce Marina şi Forţele Aeriene SUA au dobândit dominaţia strategică asupra Noii Guinee, japonezii au început să aibă mari dificultăţi în susţinerea operaţiunilor din regiune, aflate la capătul unei lungi linii de comunicaţii maritime. Pentru Aliaţi, campania a avut marele merit strategic de a oferi un teatru în care se puteau angaja lupte la scară redusă, într-un moment în care forţele lor terestre erau prea slabe ca să dea o lovitură decisivă.

Operaţiunile cu adevărat cruciale împotriva Japoniei au fost însă cele întreprinse de Marina SUA, angajată într-o contraofensivă

proprie în zona centrală a Pacificului. Lună de lună, pe un câmp de bătălie întins pe mai multe sute de mii de kilometri pătrați, avioanele, navele și submarinele americane au decimat forțele navale japoneze vitale pentru menținerea lungilor lanțuri de aprovizionare. În perioada 1942–1943, Aliații au avut nevoie de baze aeriene în Papua Noua Guinee, care a trebuit să fie cucerite prin luptă. În 1943 și 1944 însă, costisitoarele operațiuni de eliminare a prezenței japoneze de pe coasta de nord a insulei nu ar mai fi fost probabil necesare, din moment ce inamicul nu mai dispunea de forțe ofensive și aeriene. Campania din Noua Guinee, asemenea multor altora de pe parcursul războiului, a dobândit un impuls și o logică proprie. Odată aruncați în luptă mii de soldați, odată pierdute vieți și pusă în joc reputația unor generali, orice alt rezultat în afara victoriei a devenit tot mai greu de acceptat. Singurul ofițer superior a cărui reputație a avut de câștigat de pe urma campaniei din Noua Guinee a fost Kenney, unul dintre cei mai de seamă comandanți ai Forțelor Aeriene ale SUA.

La un an după atacul de la Pearl Harbor, stoparea înaintării japonezilor în Asia și Pacific și începutul retragerii lor le-au pecetluit soarta. Este remarcabil cum, odată zădărnicite speranțele japonezilor într-o serie de victorii rapide și hotărârea americanilor pe deplin demonstrată, supușii lui Hirohito au continuat orbește lupta. Strategia Japoniei depinsese în mare măsură de credința într-o victorie a Germaniei în Vest, lucru care, la finele lui 1942, devenise imposibil. Ulterior, pacea în orice condiții sau chiar necondiționată ar fi trebuit să fie considerată de Tokio preferabilă iminentei răzbunări a americanilor. Dar, la fel ca în Germania, nicio facțiune din Japonia nu a părut a avea voința sau puterea de a întoarce țara din marșul spre distrugere. *Shikata ga nai* – nu se poate face nimic. Dacă acesta a fost un pretext cu totul nepotrivit pentru a condamna milioane de oameni la moarte, fără speranța de a putea obține vreo răscumpărare, este un lucru dovedit de istorie că națiunile care pornesc războaie descoperă apoi și ce greu sunt acestea de oprit.

Capitolul 11

Britanicii pe mare

1. Atlanticul

Contribuţia Armatei Britanice la lupta contra nazismului a fost mult mai mică în comparaţie cu cea a Armatei Roşii, precum şi cu cea a Armatei SUA. Dincolo de rolul simbolic jucat de Marea Britanie, acela de a ţine sus stindardul rezistenţei împotriva lui Hitler, începând cu 1940, principala sa misiune strategică a fost aceea de uriaş portavion şi bază navală, de unde plecau şi unde se întorceau bombardierele care atacau Europa continentală. În 1940–1943, Marinei Regale i-a revenit sarcina grea de a aproviziona populaţia cu alimente, de a menţine deschise traseele maritime către câmpurile de luptă de pe cuprinsul imperiului şi de peste mări şi de a transporta muniţie către Rusia. Forţa navală nu putea să asigure înfrângerea Germaniei şi nici protejarea posesiunilor coloniale britanice din Orient de atacurile japonezilor. O problemă fundamentală a celor doi Aliaţi occidentali a fost aceea că ambii erau puteri maritime care încercau să înfrângă o mare putere terestră, problemă ce reclama o soluţie predominant rusească. Dar dacă eforturile germanilor de a opri transporturile maritime către Anglia ar fi avut succes, populaţia acesteia ar fi murit de foame. Un minimum anual de 23 de milioane t de provizii – jumătate din totalul importurilor interbelice – trebuia transportat peste Atlantic, în condiţiile în care navele şi submarinele germane reprezentau un permanent pericol.

Protejarea acestui trafic a fost o întreprindere colosală. Marina fusese şi ea afectată de restricţiile financiare din perioada

interbelică. Construcţia navelor mari dura ani de zile; până şi construcţia unei mici nave de escortă necesita câteva luni. Şantierele navale erau administrate cu indiferenţă, iar forţa de muncă nu era dispusă la compromisuri, oamenii începând să muncească ceva mai mult doar atunci când Uniunea Sovietică a fost silită să schimbe tabăra şi comuniştii de toate naţionalităţile au sprijinit efortul de război. Anglia construia şi repara nave mai încet, chiar dacă mult mai ieftin decât Statele Unite şi nu ar fi putut niciodată să egaleze productivitatea americanilor. Pentru Marina Regală, penuria de nave de escortă a fost o realitate omniprezentă a primilor ani de conflict.

În plus, era greu să se strângă o forţă superioară împotriva navelor capitale inamice, care, deşi mai puţine ca număr, reprezentau o formidabilă ameninţare şi erau desfăşurate la multe sute de kilometri distanţă unele de celelalte. În primii ani de război, navele germane au pus la fel de multe probleme ca submarinele. Necesitatea evitării zonelor periculoase a solicitat şi mai mult resursele marinei comerciale britanice. Incursiunile navelor germane dintre 1939 şi 1943 au dat naştere unor drame care au ţinut lumea cu sufletul la gură. Cuirasatul de buzunar *Graf Spee* a scufundat nouă vase comerciale înainte să fie el însuşi scufundat în decembrie 1939, în urma ciocnirii cu trei crucişătoare britanice în dreptul gurii de vărsare a fluviului Rio de la Plata. *Bismarck*, o navă de 56 000 de tone, a scufundat crucişătorul de linie *Hood* înainte să fie lichidat, într-un mod cam stângaci, de câteva escadre britanice în data de 27 mai 1941. Opinia publică britanică a fost consternată şi furioasă când, pe 21–22 februarie 1942, *Scharnhorst* şi *Gneisenau* au ajuns rapid în portul Wilhelmshaven, pornind din Brest şi trecând prin Canalul Mânecii. În ciuda eforturilor stângace ale marinei şi aviaţiei britanice de a le intercepta, cele două nave germane au suferit doar pagubele pricinuite de mine. Prezenţa navei *Tirpitz* în fiordurile din nordul Norvegiei a continuat să reprezinte o ameninţare pentru convoaiele arctice şi să influenţeze puternic operaţiunile Flotei Interne britanice până în 1944. Ceva mai departe, marina italiană poseda o forţă numerică formidabilă, iar când au intrat şi japonezii în război, Marina Regală a avut mult de suferit şi de pe urma lor.

Majoritatea cuirasatelor englezeşti erau vechi, lente şi nu puteau fi adaptate pentru a primi masivul echipament modern de control al tirului. Sistemul Hazenmeyer, stabilizat triaxial, folosit de marina olandeză, reprezenta cea mai avansată tehnologie în materie de artilerie antiaeriană, Marina Regală având acces la el începând cu 1940. Era însă fragil şi nu era fiabil, iar o versiune britanică a intrat în folosinţă abia în 1945, timp în care controlul tirului antiaerian a rămas, din păcate, ineficient. Până în 1943, Anglia a dispus de mai multe portavioane decât Statele Unite, însă ele nu au fost niciodată suficiente pentru toate operaţiunile sau pentru a satisface toată cererea. În plus, erau şi prea mici ca să transporte grupuri aeriene puternice. Piloţii marinei militare britanice au dovedit un curaj remarcabil, însă eficienţa lor a fost mediocră atât în cazul luptelor aeriene, cât şi în cel al misiunilor executate împotriva unor nave. RAF, devotat prin doctrină ideii de ofensivă strategică cu bombardiere, s-a împotrivit folosirii resurselor în vederea susţinerii operaţiunilor pe mare. Pe parcursul întregului conflict, Marina Regală a demonstrat un nivel extraordinar de curaj şi devotament, precum şi calităţi excepţionale. Până în 1943 însă, a făcut eforturi să îndeplinească un număr prea mare de responsabilităţi cu prea puţine nave, toate vulnerabile la atacuri aeriene.

Decizia lui Churchill de a face un efort militar major în Africa de Nord a obligat marina să desfăşoare operaţiuni în Mediterana cu un sprijin aerian infim şi împotriva unor forţe inamice puternice, care operau de pe aerodromuri din Italia, Sicilia, Libia, Rodos, Grecia şi Creta. Marinarul brevetat Charles Hutchinson descrie un atac asupra crucişătorului *Carlisle* din mai 1941:

> Bombardierele veneau şi ne atacau în valuri. Păreau să aleagă o navă anume şi să se îndrepte împotriva ei în număr mare, plonjând vertical şi din toate unghiurile. O bombă uriaşă a explodat în apă, lângă tunul nostru. Tone de apă au venit peste noi, smulgându-ne de lângă tun şi împrăştiindu-ne ca pe o pleavă – am fost sigur că vom fi aruncaţi peste bord. M-a fulgerat un gând: „Doamne, până aici mi-a fost." A trecut parcă o eternitate până ne-am ridicat de jos, ne-am umflat vestele de salvare şi ne-am azvârlit încălţările, fiindcă eu unul mă aşteptam să abandonăm

> nava. În scurt timp însă, trăgeam din nou, pentru că eram în continuare atacaţi. Peste tot zăceau bucăţi mari de şrapnel. Din mijlocul navei se înălţa o coloană groasă de fum negru, iar tunul numărul doi a fost lovit în plin. Acum nu mai avem tun, doar o bucată de metal înnegrită... Aproape toţi servanţii au fost omorâţi, majoritatea prinşi sub tun sau striviţi de scutul acestuia. Era o privelişte înfiorătoare. Vreme de un an şi jumătate, trăiserăm şi dormiserăm toţi ca o familie: am râs, ne-am certat, am glumit, am fost cu toţii în permisii pe uscat, am vorbit despre viaţa noastră particulară... Sărmanul Bob Silvey e tot sub tun – l-am văzut, dar e imposibil să-l scot.[1]

Malta, singurul avanpost din centrul Mediteranei de unde se puteau intercepta navele de aprovizionare inamice în drum spre Africa de Nord, a trecut printr-un asediu de trei ani. Supusă unui bombardament aproape continuu, lansat din Sicilia, au existat momente în care insula nu a mai putut fi întrebuinţată ca bază ofensivă pentru submarine şi nave militare, dar a rămas o mărturie grăitoare a voinţei britanicilor de a lupta. Hitler a comis o eroare necucerind Malta în 1941, ulterior făcându-se eforturi şi sacrificii uriaşe pentru apărarea ei. Din iunie 1940 şi până la începutul lui 1943, Mediterana a fost în mare parte inutilizabilă de către Aliaţi ca rută de aprovizionare, însă filosofia lui Churchill cu privire la război punea accentul pe prezenţa marinei şi angajarea inamicului, în special a flotei italiene, oricând se ivea ocazia. Unele dintre cele mai dure lupte din întreg războiul, şi cu cele mai grele pierderi pentru britanici, au avut loc în acele ape limpezi. Axa se confrunta cu o presiune crescândă asupra propriei legături maritime cu Africa de Nord, însă parcursul dintre sudul Italiei şi Tripoli era scurt; destinul operaţiunilor lui Rommel a început să fie serios influenţat de pierderile suferite pe mare şi de penuria de combustibil abia la mijlocul lui 1942.

Principalul câmp de luptă al navelor a fost nemilosul Ocean Atlantic. Iată cum descria semnalizatorul Richard Butler o furtună dintre cele întâlnite de obicei aici: „Nu vedeam nimic din cauza stropilor care se învârtejeau. Vântul urla printre cabluri şi suprastructuri. Parcă navigam într-o apă clocotită, iar vântul

biciuia crestele valurilor până făceau o spumă orizontală, albă şi fumegândă, care îmi înţepa ochii şi faţa. Din când în când, zăream unul dintre marile vase comerciale, înclinat pe o parte de valurile uriaşe care se rostogoleau sub norii încărcaţi de apă."[2] *Matchless,* distrugătorul pe care servea Butler, s-a deplasat către o navă comercială aflată în dificultate din pricina unei spărturi de patru metri în puntea superioară. Curând după aceea, unul dintre marinarii lui a fost aruncat peste bord. Căpitanul a luat hotărârea curajoasă, dar zadarnică de a se întoarce să-l caute. Butler se gândea că „a înnebunit căpitanul, vrea să rişte vieţile a două sute de oameni ca să dea de-un nătărău care n-a avut atâta minte să stea departe de puntea superioară". După câteva momente de tensiune, căutările au fost abandonate. Ulterior, Butler şi-a dat seama că luase masa împreună cu dispărutul: „Am fost întristat şi şocat, plin de remuşcări faţă de atitudinea mea egoistă... «Snowy» era foarte iubit şi avea reputaţia unui «mâncău», îndopându-se tot timpul. Nu aveam să-l mai auzim niciodată întrebând vesel la ora mesei: «A mai rămas o gură şi pentru mine?»"

La bordul corvetelor, caii de povară ai grupurilor care escortau convoaiele, condiţiile erau mult mai proaste, „un iad în toată regula"[3], cum spunea un marinar. „Până şi să duci mâncarea caldă de la bucătărie la teugă era o treabă colosală. La popotă era de regulă haos, iar uzura psihică şi fizică e ceva ce n-am să uit niciodată. Eram însă tineri şi rezistenţi; într-un fel, ne simţeam bine şi nu puneam la suflet necazurile. Ce legătură aveau acestea cu înfrângerea lui Hitler nu se deranja niciunul dintre noi să întrebe. Era destul dacă a doua zi mai pluteam, sperând că vom găsi în port un pic de cărbune pentru budincă şi că vom curăţa cazanul."

Apoi mai era duşmanul. În vreme ce navele germane capitale ţineau prima pagină a ziarelor, incursiunile lor pricinuind oarece pagube, submarinele şi avioanele Axei reprezentau o ameninţare pe termen lung mult mai mare, soldaţii din ambele arme dovedind curaj şi îndemânare. Submarinele au înregistrat succese spectaculoase încă de la început, cum ar fi scufundarea bătrânului cuirasat *Royal Oak* în golful Scapa, şi au dat lovituri grele navelor comerciale vulnerabile. Churchill, ca prim-lord al Amiralităţii, estima

că introducerea în 1939 a convoaielor cu escortă a dus la o scădere cu 30% a importurilor britanice. Navele comerciale erau silite să piardă săptămâni întregi aşteptând să se constituie convoaiele. Odată ieşite în larg, se deplasau foarte încet, iar la sosirea în porturile britanice, erau descărcate de docheri letargici şi uneori recalcitranţi. Multe dintre navele care, în vremuri de pace, transportaseră bunuri de larg consum a trebuit să fie folosite pentru a transporta soldaţi şi muniţie pe distanţe uriaşe, urmând adesea rute ocolitoare, spre a evita concentrările de avioane şi submarine inamice. De pildă, aproape toate cargoboturile cu destinaţia Egipt treceau pe la Capul Bunei Speranţe. Voiajul spre Canalul Suez s-a lungit de la 4 800 km la 21 000 km, în vreme ce o navă cu destinaţia Bombay avea acum de parcurs 17 600 km în loc de numai 9 600 în perioada interbelică.

Până în 1943, Marina Regală a dus o lipsă acută de nave de escortă şi de o tehnologie eficientă de vânare a submarinelor. Britanicii au scufundat 12 submarine germane în 1940 şi doar trei în perioada septembrie 1940–martie 1941; informaţiile transmise de serviciile secrete şi o înţeleaptă trasare a rutelor de navigaţie s-au dovedit arme mai eficiente împotriva submarinelor amiralului Karl Dönitz decât escortele. Marina Regală a înţeles foarte greu situaţia vulnerabilă în care se găseau navele comerciale din largul coastelor Africii, unde, între 1941 şi 1942, două submarine cu rază lungă de acţiune tip IX au executat câteva misiuni de distrugere spectaculoase, în parte fiindcă erau extrem de silenţioase, în parte fiindcă existau foarte puţine resurse defensive. Britanicii se confruntau cu grava problemă a lipsei de susţinere aeriană. Comandamentul de Coastă al RAF nu dispunea de suficiente aparate de zbor; bombardierele Sunderland, cu rază lungă de acţiune şi decolare de pe apă, aveau echipaje insuficient instruite din punctul de vedere al tehnicilor de navigaţie şi al utilizării grenadelor antisubmarine, la care se adăugau problemele tehnice care, în 1941, au făcut ca numărul incursiunilor lunare să se reducă la numai două pentru fiecare avion. Concomitent, multe dintre distrugătoarele Marinei Regale au rămas să apere zona de coastă a ţării până în 1942.

Pe parcursul întregului război, 6,1% din totalul pierderilor suferite de Aliați pe mare au fost cauzate de nave, 6,5% de mine, 13,4% de atacurile aeriene și 70% de submarine. Britanicii au suferit prima lovitură grea în toamna lui 1940, când convoiul SC7, care se îndrepta spre est cu viteză mică, a pierdut 21 dintre cele 30 de nave; rapidul convoi HX79 a pierdut doar 12 nave dintr-un total de 49. Ulterior, războiul submarin a crescut constant în intensitate. În 1941, Marea Britanie a pierdut vase cu un deplasament total de 3,6 milioane t, 2,1 milioane t în urma unor atacuri ale submarinelor. Churchill s-a îngrijorat foarte tare. Afirmația făcută de el după război conform căreia submarinele germane i-au dat mai multe bătăi de cap decât oricare alt pericol la adresa țării a influențat puternic istoriografia conflictului. Nu e deloc de mirare că prim-ministrul era atât de neliniștit, din moment ce, până în mai 1943, acesta a primit aproape săptămânal rapoarte care indicau epuizarea într-un ritm constant a capacităților de transport ale Marii Britanii.

Însă flota de submarine comandată de Dönitz era slabă. Planurile industriale întocmite de conducerea Germaniei înainte de război prevedeau atingerea capacității maxime de luptă abia în 1944. Mai mult, s-a preferat construirea unor nave de mari dimensiuni – cu oțelul folosit la construcția lui *Bismarck* s-ar fi putut face o sută de submarine. În ajunul declanșării ostilităților, amiralul Erich Raeder, comandantul suprem al forțelor navale germane, scria: „Nu suntem în situația de a juca un rol important în războiul contra comerțului Marii Britanii." Până în iunie 1940, Dönitz nu a avut în vedere desfășurarea unei campanii importante în Atlantic, fiindcă i se refuzaseră mijloacele de a o realiza; micile submarine tip VII, cu rază scurtă de acțiune, care alcătuiau grosul efectivelor sale, erau proiectate să opereze de la bazele navale germane. Chiar și după ce tabloul strategic a suferit o schimbare radicală odată cu ocuparea Norvegiei și a porturilor franceze de la Atlantic, Kriegsmarine a construit tot submarine tip VII. Productivitatea șantierelor navale germane, afectată de lipsa oțelului și a mâinii de lucru calificate, iar mai târziu, de bombardamente, a scăzut mult sub nivelul celei de pe șantierele britanice. Submarinele au rămas primitive din punct de vedere

tehnic. Inovaţiile – cum ar fi sistemul *Schnorkel* de realimentare cu aer sub apă, realizat în 1944–1945 – nu prezentau siguranţă. Revoluţionarul submarin tip XXI a efectuat prima sa misiune de patrulare abia la 30 aprilie 1945.

Astfel, flota lui Dönitz era deficitară sub aspectul masei, razei de acţiune şi calităţii. Aşa cum, în 1940–1941, Luftwaffe încercase să dea o grea lovitură Marii Britanii cu resurse total inadecvate, tot aşa submarinelor germane le lipsea forţa necesară tăierii legăturii transatlantice. Germania nu a construit niciodată suficiente submarine ca să transforme această armă într-una care să-i aducă victoria. Dönitz a calculat că, în fiecare lună, trebuia să scufunde nave britanice cu un deplasament total de 600 000 t ca să poată obţine o victorie decisivă, având nevoie de 300 de submarine în stare de funcţionare doar ca să realizeze o treime din acest obiectiv.. În august 1940, în porturi existau însă doar 13 submarine, număr care a scăzut la opt în ianuarie 1941, pentru a creşte din nou la 21 în luna următoare. Această forţă modestă a pricinuit distrugeri impresionante: în perioada iunie 1940–martie 1941, au fost scufundate nave britanice cu o capacitate totală de două milioane de tone. În aceeaşi perioadă, s-au livrat însă numai 72 de submarine noi, mult prea puţine faţă de nevoile lui Dönitz. Maximum de productivitate – măsurată în tonajul tuturor navelor scufundate de un submarin – a fost atins în octombrie 1940; ulterior, deşi numărul de submarine utilizate a crescut, productivitatea s-a diminuat.

Pe măsură ce conflictul lua amploare, forţele navale ale ţărilor aliate creşteau repede în profesionalism şi măiestrie. De cealaltă parte, calitatea şi determinarea echipajelor de pe submarinele germane au scăzut. Unul câte unul, aşii lui Dönitz erau fie capturaţi, fie ucişi, înlocuitorii lor fiind de calibru inferior. Tehnologia torpilelor germane era aproape la fel de slabă ca aceea a Marinei SUA din perioada 1942–1943. Coordonarea campaniei ofensive a submarinelor germane a fost afectată de schimbarea strategiilor şi de intervenţiile impulsive ale lui Hitler. Serviciile navale de informaţii şi înţelegerea strategiei, a tacticilor şi a tehnologiei Aliaţilor erau în permanenţă deficitare.

O statistică remarcabilă şi importantă arată că 99% dintre navele care, în anii războiului, au plecat din America de Nord spre Marea Britanie au ajuns cu bine la destinaţie. Chiar şi în zilele grele din aprilie 1941 de pildă, din 307 nave comerciale plecate în convoi, numai 16 au fost scufundate, împreună cu alte 11 vase fără escortă. În luna iunie a aceluiaşi an, 383 de nave au traversat cu bine Atlanticul, submarinele atacând un singur convoi şi scufundând şase nave, împreună cu alte 22 de vase comerciale neescortate. În anul 1942, de departe cel mai alarmant al campaniei, în Atlanticul de Nord au fost scufundate 609 nave, cu un deplasament total de aproximativ 6 milioane t. Producţia navală americană era însă atât de mare, încât, în aceeaşi perioadă, Aliaţii au lansat la apă nave cu un deplasament total de 7,1 milioane t, sporind capacitatea deja existentă, de 30 de milioane t.

Aliaţii însă, oameni şi ei, percepeau mai acut dificultăţile din propria tabără. Deşi posteritatea a reţinut faptul că, în 1942, submarinele germane au produs cele mai mari pagube cu putinţă şi că, ulterior, sorţii bătăliei convoaielor s-ar întors împotriva lor, la momentul respectiv, Churchill şi Roosevelt nu vedeau decât că pierderile creşteau vertiginos, tendinţă care, dacă ar fi continuat, ar fi paralizat complet efortul de război. În 1942, importurile britanice au scăzut cu cinci milioane de tone, punând mare presiune pe rezervele de alimente şi petrol, care s-au diminuat cu aproximativ 15%, forţând guvernul să apeleze la importantele rezerve strategice. Această situaţie s-a datorat mai puţin lui Dönitz şi mai mult retragerii unui număr de 200 de nave de pe ruta transatlantică în vederea inaugurării unei linii de aprovizionare a Rusiei pe la Polul Nord. Oricare ar fi fost însă cauzele, scăderea livrărilor a alarmat o naţiune care era deja cu spatele la zid în multe teatre de operaţiuni, în toate cele trei dimensiuni.

Chiar şi atunci când Statele Unite au furnizat Angliei câteva avioane de patrulare B-24 Liberator – uşor de adaptat pentru curse foarte lungi şi, de aceea, ideale pentru însoţirea convoaielor transatlantice – RAF a ales iniţial să le folosească în alte scopuri. Sir Arthur Harris, şeful Comandamentului Aviaţiei de Bombardament între 1942 şi 1945, s-a opus cu îndârjire folosirii

avioanelor de mare capacitate în bătălia convoaielor: „Am dus o luptă continuă cu cei de la marină ca să-i împiedicăm să șterpelească ei totul, așa cum fac de obicei", spunea Harris, căruia îi displăceau marinarii britanici aproape la fel de mult ca germanii. „Mi-am cheltuit jumătate din energie ca să apăr Comandamentul Aviației de Bombardament de celelalte arme. Marina și armata au căutat mereu să bagatelizeze munca forțelor aeriene."[4] Zona din Oceanul Atlantic aflată dincolo de punctul la care puteau ajunge avioanele de protecție care decolau de pe uscat a rămas focarul de activitate a submarinelor germane până către sfârșitul lui 1943.

În medie, doar ceva mai mult de un convoi traversa Atlanticul de Nord săptămânal în ambele direcții[5]. Unele traversau fără să fie atacate, fiindcă germanii nu reușeau să le localizeze. Interceptarea rapoartelor de poziție transmise de submarinele germane, împreună cu folosirea radiogoniometriei de către navele de război au făcut adesea posibilă evitarea concentrărilor de forțe inamice. Un calcul statistic arată că, doar în a doua jumătate a anului 1941, interceptările au salvat de la distrugere nave cu un deplasament total de 1,5–2 milioane t. Vreme de câteva luni, în 1941, escortele americane au apărat convoaiele aflate la est de Islanda, fiind însă retrase după atacul de la Pearl Harbor; misiunea a fost preluată de corvetele canadiene, Marina Regală asumându-și responsabilitatea protecției convoaielor odată ce navele ajungeau în apele din vestul Irlandei. Între 1941 și 1943, adică perioada cea mai importantă a Bătăliei Atlanticului, Amiralitatea a furnizat 50% din totalul escortelor, Marina Canadiană, 46%, iar americanii, restul.

Deși ofensiva germană era prost organizată, marinarii de pe vasele comerciale aliate au suferit cumplit din cauza ei, mai ales în 1941–1942. Echipajele erau alcătuite din oameni de diverse naționalități; deși o parte dintre tinerii britanici aleseseră marina comercială ca să scape de armată, nu s-ar putea spune că au avut o soartă mai bună – unii marinari au fost obligați să-și abandoneze navele chiar și de două, trei ori. Michael Page descrie o astfel de experiență, trăită în bezna Atlanticului:

> În clipa asta eram de cart pe punte ori în sala mașinilor sau dormeam confortabil în paturile noastre, iar în clipa următoare

> orbecăiam disperați în bezna densă care ne asalta cu rafale de stropi reci ca gheața, și alunecam și cădeam pe punțile metalice ude, care se înclinau cu fiecare secundă tot mai repede și mai repede spre marea flămândă... „Ce se-ntâmplă? Ce se-ntâmplă?" întreba întruna cineva, cu o voce ascuțită și tânguitoare, uluită și înspăimântată... Ne luptam cu cablurile rigide, care se împotriveau mereu, și cu echipamentul voluminos al bărcii, într-un soi de frenezie automată... Cum, necum, barca a fost coborâtă, iar noi ne-am lăsat în jos după ea. Unii au nimerit în barcă, alții nu, deoarece calculaseră greșit distanța când săriseră. „Mola!" a strigat cineva când barca a părut prea încărcată; un strigăt reluat de mai mulți, dar căruia i s-a răspuns imediat cu țipete venite de sus: „Nu, stați! Așteptați puțin!" Un corp întunecat s-a rostogolit prin întuneric și a căzut în valuri cu un pleoscăit grozav, reapărând apoi și înotând spre barcă, unde s-a prins de margine... Un val a izbit în plin barca, udându-ne până la piele; șocul apei înghețate ne-a tăiat răsuflarea... Cineva a dat imediat drumul parâmei... Dumnezeu știe dacă erau în barcă toți cei care trebuia să fie; într-o clipită, am fost luați de valuri.[6]

Chiar și cei care aveau norocul să scape cu viață aveau de făcut față unor grele încercări în bărcile de salvare descoperite. Așa s-a întâmplat cu supraviețuitorii de pe carbonierul britanic *Anglo-Saxon*. *Widder*, un crucișător german auxiliar, l-a scufundat la 1 300 km vest de insulele Canare, în noaptea de 21 spre 22 august 1940, după care i-a mitraliat pe majoritatea supraviețuitorilor aflați în apă. Nu a scăpat decât o mică barcă de salvare, în care se aflau căpitanul C.B. Denny și alți șase oameni. În zori, când au reușit să facă o evaluare a situației, au descoperit că în bărcuță se găseau o mică rezervă de apă, niște pesmeți și câteva conserve. Câțiva erau răniți. Pilcher, telegrafistul, avea un picior făcut zob. Penny, un artilerist de vârstă mijlocie, avea răni la șold și la încheieturile mâinilor.

În primele zile, în care a navigat spre vest, micul echipaj a fost foarte optimist. La 26 august însă, a început să-i usture pielea și să sufere cumplit de sete. Pilcher făcuse cangrenă. Și-a cerut scuze pentru duhoare. Denny nota în jurnalul de bord: „Sperăm să ne

apropiem de ţărm... cu voia Domnului şi cu hotărârea specifică britanicilor."[7] Starea lor s-a înrăutăţit însă rapid. Pilcher a murit pe 27. Denny a cedat nervos. Penny, slăbit din cauza rănilor, a alunecat peste margine într-o noapte, în timp ce stătea la cârmă. Doi tineri marinari, care se detestau reciproc, au început să se ciondănească. În a treisprezecea zi pe mare, cârma a fost luată de valuri. Pentru Denny, asta a umplut paharul – le-a spus oamenilor că el avea de gând să o termine cu toate. După ce i-a dat un inel cu sigiliu unuia dintre marinari, cu rugămintea de a-i fi înmânat mamei lui, s-a lăsat în apă împreună cu un inginer, îndepărtându-se în cele din urmă.

În seara zilei de 9 septembrie, unul dintre bucătari, pe nume Morgan, s-a ridicat brusc în picioare şi a zis: „Mă duc în oraş la un pahar." A păşit peste margine, lăsându-i în barcă doar pe cei doi tineri certăreţi. Lui Wilbert Widdicombe, de numai 21 de ani, i-a revenit misiunea să noteze laconic în jurnal: „Bucătarul înnebuneşte; moare." La un moment dat, în zilele care au urmat, cei doi marinari au sărit şi ei în apă. Dar, după o ceartă, s-au răzgândit şi s-au urcat la loc. Curând după aceea, o furtună tropicală i-a scutit de setea chinuitoare; au mâncat algele care pluteau pe lângă barcă şi crabii prinşi de ele. Supravieţuind mai multor reprize de vreme rea şi numeroaselor certuri, pe 27 octombrie au zărit sticlirea unei plaje. După o călătorie de peste 3 600 km, cei doi au coborât, împleticindu-se, pe ţărmul insulei Eleuthera din Bahamas.

După luni de tratamente medicale şi convalescenţă, Widdicombe a plecat spre casă în februarie 1941, murind ca pasager al cargobotului de linie *Siamese Prince*, scufundat de o torpilă trasă de un submarin german. Tovarăşul său de suferinţă, Robert Tapscott, de numai 19 ani, s-a înrolat în Armata Canadiană şi, după război, a depus mărturie în procesul intentat căpitanului de pe *Widder*, acuzat de măcelărirea supravieţuitorilor de pe *Anglo-Saxon* şi de pe alte nave; acesta a fost în cele din urmă condamnat la şapte ani de închisoare. Ororile îndurate de Tapscott şi tovarăşii lui s-au repetat de sute de ori pe parcursul războiului desfăşurat pe mare, deseori neexistând supravieţuitori care să spună ce s-a întâmplat.

Aşa cum se întâmplă de obicei cu oamenii în situaţii de conflict, purtarea marinarilor de pe vasele comerciale nu a fost întotdeauna ireproşabilă. De naţionalităţi diferite şi lipsiţi de disciplina militarilor, ei neglijau adesea rutina, traseele şi procedurile de semnalizare specifice convoaielor. Se întâmpla ca echipajele să se panicheze şi să abandoneze nave care ar mai fi putut fi salvate. Există însă şi multe exemple de eroism, precum cel demonstrat de marinarii de pe *Otari*, un cargobot de linie diesel, de 10 350 de tone. La 13 decembrie 1940, *Otari* se întorcea acasă, în Australia, dar, la 720 km vest de coastele britanice, a fost lovit de o torpilă, apa năvălind în cală. Curând, în urma navei au început să plutească butoaie cu unt şi carcase congelate de oaie. Arborii cardanici curgeau, iar peretele etanş al sălii motoarelor ameninţa să se prăbuşească. Căpitanul Rice a decis însă că vasul putea fi salvat. Singuri în mijlocul oceanului, protejaţi din fericire de o perdea de ceaţă, căpitanul şi echipajul au menţinut cu răbdare motoarele în funcţiune, pompele fiind suficiente pentru a ţine vasul la suprafaţă. Nava a ajuns în cele din urmă, pe întuneric, la gura de vărsare a râului Clyde, unde a găsit pus lanţul de protecţie. Abia în zorii zilei de 17 decembrie a reuşit căpitanul Rice să ducă la ancoraj nava cu puntea aproape acoperită de apă, bună parte din preţioasa ei încărcătură fiind salvată cu ajutorul gabarelor. Doar încăpăţânarea şi curajul unor asemenea oameni au ţinut deschisă ruta vitală de peste Atlantic.

În 1941, Marea Britanie a lansat la apă nave cu un deplasament total de 1,2 milioane t şi a reuşit să facă economii spectaculoase la consumul navelor de transport. Deşi puţine submarine germane au fost scufundate de navele de escortă, care, încet, încet, erau echipate cu radare îmbunătăţite şi cu sonare, germanii nu au reuşit să provoace o criză pe insula asediată a lui Churchill. Către sfârşitul verii aceluiaşi an, britanicii captau cu destulă regularitate semnalele emise de submarinele germane. O parte dintre aceste submarine au fost transferate în Mediterana sau în nordul Norvegiei, ca să apere flancul ofensivei împotriva Uniunii Sovietice. Până la Crăciunul anului 1942, Hitler pierduse deja orice şansă de a înfometa Anglia; odată cu intrarea Statelor Unite în

război, creşterea capacităţii de producţie şi de transport a navelor a schimbat definitiv soarta războiului pe mare.

Cu toate acestea, în lunile care au urmat atacului de la Pearl Harbor, submarinele germane au repurtat tot mai multe succese, mai ales din cauză că America a întârziat cu introducerea unor proceduri de escortă eficiente. În acele zile, înainte ca epuizarea să afecteze calitatea celor din Kriegsmarine, *Freikorps Dönitz*, aşa cum îşi spuneau cu mândrie aceştia, formau o armă de elită. Căpitanul de submarin Erich Topp scria: „Trăind şi muncind la bordul unui submarin, trebuie să-ţi dezvolţi şi să-ţi sporeşti capacitatea de a conlucra cu restul membrilor echipajului, fiindcă aţi putea avea nevoie unii de ceilalţi doar ca să supravieţuiţi... După ce plecaţi din port, închideţi trapa şi vă scufundaţi, tu şi echipajul tău vă luaţi la revedere de la o lume plină de culoare, de la soare şi stele, de la vânt şi valuri, de la mirosul mării. Toţi trăiesc într-o tensiune constantă, născută din realitatea acelui tub de oţel – un spaţiu mic, înghesuit şi închis, cu compartimente supraaglomerate, monotonie şi un stil de viaţă nesănătos, cauzat de aerul stătut, de lipsa succesiunii zi-noapte, dar şi a mişcării."[8] Topp s-a străduit din răsputeri să menţină la cote înalte moralul echipajului său. Odată, la câteva ore după ce părăsiseră portul, l-a văzut pe navigator afişând o figură posacă. Omul i-a dezvăluit că uitase să ia cu el o cunună de mirt, simbol al căsătoriei în Germania, dar şi talismanul lui. Era convins că U-552 era sortit pieirii. Topp a schimbat cursul şi s-a întors la Bergen, permiţând navigatorului să-şi recupereze coroniţa şi să-şi reia călătoria fericit.

Mulţi dintre ofiţerii lui Dönitz erau nazişti fanatici; în 1943, vârsta lor medie scăzuse la 23 de ani, în vreme ce a marinarilor era mai mică cu doi ani, toţi fiind produsul sistemului educaţional patronat de Goebbels. Wolfgang Luth, căpitanul de pe U-181, ţinea cu regularitate echipajului predici despre „rasă şi alte politici privind populaţia... despre Germania, Führer şi mişcarea naţional-socialistă"[9]. Ideea de a ţine şedinţe de îndoctrinare în tubul acela de oţel fetid, plin de condens, aflat la 30 m în adâncul Atlanticului pare ceva fantastic; nu toţi oamenii lui Luth au

aplaudat probabil refuzul căpitanului de a permite lipirea pozelor cu fete frumoase lângă portretul Führerului sau interdicţia de a asculta jazul anglo-american „corupt". „Nu discutăm dacă vă place sau nu", le-a spus el ofiţerilor. „Pur şi simplu este interzis să vă placă. Aşa cum unui german nu ar trebui să-i placă evreicele. Într-un război dur, toţi trebuie să fi învăţat să-şi urască inamicul fără nicio rezervă." În 1944, un experimentat comandant de submarin le-a ordonat ofiţerilor lui să dea jos poza lui Hitler de pe un perete despărţitor, spunând că „aici nu e loc de idolatrie"[10]. Omul a fost denunţat, acuzat de subminarea spiritului combativ al echipajului, arestat şi executat.

În mai şi iunie 1942, în largul coastelor estice ale Statelor Unite au fost scufundate vase cu un deplasament total de un milion de tone, adesea de submarine care îşi lansau torpilele în direcţia navelor vizibile pe fundalul luminilor de pe ţărm. În tot anul 1942, s-au dus la fund şase milioane de tone. Flota comercială a Statelor Unite a plătit scump refuzul Marinei Militare de a se alătura reţelei canadiene de convoaie care exista deja şi de a lua în considerare experienţa britanică. Germanii au început să adune „haite" de până la 12 submarine şi să atace vasele de escortă. Schimbarea codurilor utilizate de Kriegsmarine îi deruta periodic pe Aliaţi, cu grave consecinţe pentru convoaiele care nu mai puteau să evite submarinele. Totuşi Aliaţii au început să se descurce din ce în ce mai bine. Tehnicile de luptă împotriva submarinelor s-au îmbunătăţit şi numărul vaselor de escortă a crescut; radarele navale au profitat de introducerea tehnologiei magnetroanelor cu cavităţi rezonante; grupurile de escortă au avut de câştigat în urma introducerii sistemului de comunicare între nave, dar şi mai mult în urma experienţei căpătate.

Pentru a detecta şi a scufunda submarinele germane, colaborarea strânsă dintre două sau trei nave de război era vitală. O navă rareori izbutea singură să lanseze grenadele antisubmarine cu destulă acurateţe încât să scufunde ţinta. Germanilor a început să le fie tot mai greu să opereze în apropierea coastelor americane sau britanice, în raza de acţiune a patrulelor aeriene. Submarinele

lor se puteau deplasa cu viteză numai la suprafaţă; odată cufundate, făceau mari eforturi să intercepteze un convoi. Avioanele le obligau să se cufunde, o contramăsură mai eficientă decât bombardarea „ţarcurilor" de submarine, îmbrăcate în ciment, de la Brest şi Lorient, care a făcut RAF să irosească o mulţime de resurse. În 1942, Bătălia Atlanticului s-a concentrat tot mai mult într-o zonă maritimă lată de 1 600 km, în care majoritatea avioanelor care decolau de pe uscat nu puteau ajunge. Acolo şi-a adunat Dönitz forţele, iar convoaiele trebuiau să înfrunte pericolul vreme de patru până la şase zile.

SC104, un convoi tipic, format din 36 de nave comerciale dispuse pe şase rânduri, a ridicat ancora în octombrie 1942, deplasându-se către est cu o viteză de şapte noduri – care, pe uscat, ar fi însemnat abia 13 km/h – cu o escortă formată din două distrugătoare – *Fame* şi *Viscount* – şi patru corvete – *Acanthus*, *Eglantine*, *Montbretia* şi *Potentilla*. Primul semn de pericol s-a arătat la patru zile după ce convoiul a plecat din Terranova, pe 12 octombrie, la ora 16.24, când radiogoniometrul a detectat la tribord transmisia unui submarin; curând după aceea, a fost identificat un al doilea submarin. La căderea nopţii, pe o mare zbuciumată, vasele de escortă şi-au ocupat poziţiile, în faţa şi pe flancurile convoiului. Condiţiile erau înfiorătoare, mai ales la bordul corvetelor, care se balansau încontinuu. Echipajele de pe punte, pe jumătate înecate, să luptau să rămână vigilente, ştiind că, la finalul celor patru ore de cart, existau şanse mici să găsească mâncare caldă ori haine uscate în compartimentele năpădite de apă. Dacă inginerilor şi mecanicilor le era ceva mai cald sub punte, aceştia erau perfect conştienţi că, în eventualitatea în care vasul era lovit, şansele lor de supravieţuire erau aproape nule – 42% dintre victimele din această categorie au murit, comparativ cu numai 25% dintre cei aflaţi pe punte. Săptămâni la rând, tensiunea şi disconfortul erau o prezenţă constantă, chiar înainte ca inamicul să lovească.

În noaptea de 12 spre 13 octombrie, vizibilitatea între două reprize de ninsoare abundentă era de 6,5 km. Chiar înainte de miezul nopţii, la 6,5 km în spatele convoiului, a fost detectat un

submarin german. Distrugătorul *Fame* s-a întors și a pornit în viteză spre el, ca să lanseze un atac ghidat de radar. Chiar înainte ca acesta să ajungă în locul în care fusese reperat submarinul, loviturile repetate ale valurilor au scos din funcțiune radarul distrugătorului, orbindu-l. După o jumătate de oră de căutări zadarnice, vizuale și cu sonarul, *Fame* s-a întors de unde plecase. Curând după aceea, *Eglantine* a plecat la o vânătoare la fel de zadarnică, pe urmele unui submarin reperat la tribord. La ora 5.08, vasele de escortă au auzit o explozie puternică și au tras rachete luminoase „Snowflake". Printre valurile uriașe, care făceau ca radarul și sonarul să fie aproape inutile, nu se zărea însă nimic. O oră mai târziu, comandatul escortei a aflat că, în timpul nopții, fuseseră scufundate trei nave, fără ca vreuna să semnalizeze, vizual sau auditiv, că este în pericol; o corvetă a fost trimisă să caute supraviețuitori.

Pe toată durata zilei de 13 octombrie, convoiul a înaintat cu greu prin valurile cât munții, zărind din când în când submarine germane, care însă se cufundau înainte să poată fi atacate. În seara aceea, au fost torpilate alte două nave comerciale. La 20.43, *Viscount* a detectat un submarin aflat la suprafață, la o distanță de 800 de metri. Ceața împiedica vederea trăgătorilor de pe distrugător; inamicul s-a cufundat chiar în timp ce *Viscount* se apropia de el ca să-l izbească, echipajul de pe punte apucând doar să-i vadă turela, la 30 m distanță. În timpul nopții, vasele de escortă s-au luat de mai multe ori după țintele reperate, însă fără succes. Comandantul spune că era „aproape disperat"[11]. În zori, a descoperit că jumătate din convoi ieșise din formație din cauza vremii nefavorabile; nouă dintre vasele rătăcite au fost recuperate, dar șase fuseseră scufundate. Și erau abia la jumătatea drumului.

Lupta a continuat și pe 14 octombrie, când au fost identificate în preajma convoiului patru submarine germane. La căderea nopții, spre marea ușurare a căpitanului, vizibilitatea s-a redus, îngreunând atacurile submarinelor. Ca să scape de urmăritori, convoiul și-a schimbat în mod repetat traseul. În noaptea următoare, navele de escortă au atacat șase ținte identificate de radar. Unul dintre atacuri s-a produs la 23.31, când *Viscount* a reperat un submarin la o distanță de 6 200 m. Căpitanul vasului s-a apropiat cu o viteză de

26 de noduri; comandantul submarinului a făcut manevre de evitare, dar a apreciat greşit poziţia, nimerind de-a curmezişul prorei lui *Viscount*. Distrugătorul a izbit submarinul la şase metri de turelă, trecând apoi peste carcasa lui puternic avariată. Submarinul s-a îndepărtat, dar a devenit ţinta tunurilor britanice de toate calibrele şi, în final, a primit în plin o grenadă de adâncime. U-619 s-a scufundat cu botul înainte la ora 23.47. A fost o victorie scump plătită – *Viscount*, avariat şi el, a fost obligat să pornească imediat spre Liverpool, unde a ajuns în siguranţă, două nopţi mai târziu, având nevoie de câteva luni spre a fi reparat.

În ziua de 16 octombrie, soarele care răsărea a dezvăluit silueta unui Liberator, primul avion de escortă care a ajuns la convoi – SC104 depăşise zona centrală a Atlanticului în care nu puteau ajunge avioanele de pe uscat. *Potentilla*, aparţinând flotei norvegiene, a transferat 100 de supravieţuitori pe o navă comercială. Dimineaţa a trecut fără incidente, însă la 14.07, sonarul lui *Fame* a detectat un submarin german la o distanţă de 2 000 m, pe care, cinci minute mai târziu, l-a atacat cu grenade antisubmarine. Drama care a urmat s-a jucat în mijlocul convoiului, navele comerciale trecând în viteză pe ambele părţi. O bulă mare a explodat la suprafaţă, urmată de spectacolul fascinant al unui submarin care a ţâşnit din valuri, cu apa scurgându-se pe carcasa de oţel, întâmpinat de o ploaie de proiectile. Cei de pe *Fame* au ajuns lângă el, frecându-se de submarin cu carena, şi au lansat o mică ambarcaţiune în timp ce echipajul german sărea în apă. Un ofiţer britanic curajos a intrat repede în turelă, a înhăţat un braţ de documente din camera de control şi a reuşit să scape cu doar câteva secunde înainte ca U-253 să se scufunde.

Fame însă, la fel ca *Viscount* înainte, a fost grav avariat în urma coliziunii. Căpitanul a regretat decizia de a lovi submarinul inamic, echipajul străduindu-se ore în şir să astupe uriaşele spărturi din coca navei cu prelate de avarie şi grinzi de lemn. Cu pompele într-o permanentă întrecere cu apa care năvălea în sala maşinilor, *Fame* a pornit-o pe urmele lui *Viscount*, spre Liverpool, şi, de acolo, a ajuns direct pe mâinile muncitorilor de la şantierul naval. Acum

nu mai rămăseseră decât patru corvete lente să păzească cele 28 de nave comerciale. În seara zilei de 16 octombrie, la ora 21.40, *Potentilla* a mai detectat un submarin. Corveta și submarinul s-au apropiat în viteză, căpitanul vasului virând în ultima secundă ca să evite o coliziune la viteza de 32 de noduri, care probabil că ar fi fost fatală pentru mica lui navă. Tunul de 101 mm, tunurile automate de 37 mm și 20 mm ale corvetei au început să tragă în submarin, dar acesta a scăpat aproape neatins. Aceasta a fost ultima ciocnire serioasă pentru convoiul SC104. În ciuda mai multor alarme false, ziua de 17 a trecut fără incidente semnificative, în condiții de ceață deasă. Două zile mai târziu, navele intrau pe râul Mersey, echipajele primind cu bucurie știrea că un bombardier Liberator scufundase un al treilea submarin inamic, U-661, aflat pe urmele lor.

Peripețiile prin care a trecut convoiul, fiecare îndeajuns de neplăcută ca să reprezinte pentru cineva drama vieții dacă nu ar fi avut loc în împrejurările unui război mondial, s-au repetat de nenumărate ori, având ca protagoniști alte nave comerciale și alte nave de escortă. În plus, pierderile suferite au fost relativ mici ținând seama de perioada în care s-au petrecut aceste lucruri. Spre sfârșitul lunii octombrie, 15 nave din convoiul SC107 au fost scufundate, alt convoi, SC 125, pierzând 13 nave într-o bătălie de șapte zile, fără a distruge un singur submarin german. Pe ansamblu, 1 160 de nave comerciale aliate au fost scufundate de submarinele germane în 1942. Chiar când soarta războiului se întorcea împotriva Axei, Marea Britanie se confrunta cu cea mai drastică scădere a importurilor. În iarna lui 1942, „haitele" lui Dönitz au atins efectivul maxim, peste 100 de submarine aflându-se în larg. Campania din Africa de Nord și mai ales Operațiunea *Torța* au silit Marina Regală să transfere în Mediterana resurse importante.

Corvetele canadiene, care și-au asumat cea mai mare parte a poverii misiunilor de escortă din Atlanticul de Vest, nu se puteau măsura cu „haitele" lui Dönitz fiindcă le lipseau și echipamentul, și cunoștințele necesare. Convoaiele escortate de ele au suferit circa 80% din totalul pierderilor înregistrate în zona centrală a Oceanului Atlantic între lunile iulie și septembrie. Rapoartele de la acea vreme scot în evidență criza de căpitani competenți și

instruiţi, precum şi de personal capabil să folosească sonarul. Marina Regală Canadiană se extinsese mult prea repede faţă de cât îi permitea micul său nucleu de marinari profesionişti – de 3,5 ori mai repede decât Marina Regală Britanică sau Marina SUA. Iată ce conchidea un ofiţer în raportul lui despre o navă de război a Marinei Regale Canadiene care tocmai sosise în Anglia: „Acest nivel scăzut de eficienţă pare a fi o trăsătură generală a tuturor corvetelor cu echipaj canadian."[12] Un istoric remarca: „Aceste probleme determinau adesea o eficienţă redusă în lupta contra haitelor de submarine germane."[13] La începutul lui 1943, canadienii trebuiau eliberaţi câteva luni de responsabilităţile escortării convoaielor în mijlocul Atlanticului, de îndată ce Marina Regală găsea nave care să-i înlocuiască.

În martie 1943, la Bletchley, decriptarea transmisiunilor radio inamice a fost din nou întreruptă. În consecinţă, vreme de o lună, jumătate dintre convoaiele transatlantice au fost atacate şi unul din cinci vase comerciale a fost scufundat. Acesta s-a dovedit a fi însă ultimul moment de criză din întreaga campanie. În primăvara acelui an, Aliaţii occidentali au aruncat în sfârşit în luptă suficiente resurse ca să învingă flota germană de submarine. Grupurile de escortă dotate cu radare cu unde de 10 cm, bombardierele Liberator înarmate cu grenade antisubmarine îmbunătăţite, portavioanele mici şi mesajele decriptate în urma spargerii codurilor lui Dönitz au contribuit la schimbarea cursului evenimentelor. Amiralul Max Horton, care, în noiembrie 1942, a venit în fruntea comandamentului operaţiunilor de protecţie a convoaielor navale din apropierea Marii Britanii, fusese marinar de submarin în Primul Război Mondial şi era un om foarte înzestrat. Horton a contribuit foarte mult la victoria finală, coordonând campania din Atlantic de la cartierul general din Liverpool.

În mai 1943, au fost scufundate 47 de submarine germane, iar în tot anul respectiv, aproape 100. Numărul submarinelor germane scufundate de bombardierele aliate a crescut de la cinci, între octombrie 1941 şi martie 1942, la 15, între aprilie şi septembrie 1942, şi la 38, între octombrie 1942 şi martie 1943. Dönitz s-a

trezit că pierde un submarin pe zi, 20% din totalul efectivelor fiind distruse într-o singură lună. Amiralul a fost obligat să reducă drastic operaţiunile. S-a înregistrat şi o scădere semnificativă a numărului de nave comerciale scufundate, astfel că, în ultimele trei luni ale lui 1943, numai 6% din importurile britanice s-au pierdut din cauza atacurilor inamicului. Traversarea Atlanticului în acei ani s-a dovedit adesea o experienţă chinuitoare. În ultima fază a războiului însă, forţele britanice şi americane au dominat oceanul, fiind atacate de un număr tot mai mic de submarine germane, cu echipaje a căror lipsă de experienţă şi al căror moral scăzut erau adesea foarte evidente.

Flota comercială engleză a fost distrusă într-o asemenea măsură încât, din această cauză, ţara a avut de suferit din punct de vedere economic după război. Aproape toate vasele aliate cu un deplasament total de 14 milioane t lansate la apă în 1943 au fost produse în Statele Unite. Însă realitatea imediată era aceea că Germania pierduse războiul împotriva comerţului transatlantic. În ultimele şapte luni din 1943, pierderile cauzate Aliaţilor de scufundarea navelor proprii s-au redus la 200 000 de tone, submarinele fiind responsabile de un sfert din acest total. Deşi penuria de nave nu a încetat să fie o piedică de care a trebuit să se ţină seama în elaborarea strategiei, importantele interese ale Aliaţilor nu au mai fost puse în pericol de acţiunile inamice. Înainte de război, importurile britanice se ridicau anual la 68 de milioane t. Deşi în 1943 cifra a scăzut la 24,48 de milioane t, un an mai târziu ea a crescut din nou, la 56,9 milioane t.

Poate cea mai grăitoare statistică referitoare la Bătălia Atlanticului este cea care ne arată că, între 1939 şi 1943, numai 8% dintre convoaiele cu viteză mică şi 4% dintre cele rapide au fost atacate. Multe s-au scris despre mijloacele necorespunzătoare cu care Aliaţii au răspuns ameninţării submarinelor germane în primii ani de război. Aceasta este o realitate incontestabilă, însă problemele întâmpinate de germani au fost şi mai grave. Hitler nu a înţeles niciodată marea. În prima fază a conflictului, a irosit energie şi materiale pentru a crea o gamă diversă de arme. Nu a recunoscut importanţa unei campanii majore împotriva comerţului britanic

transatlantic decât după căderea Franţei, în iunie 1940. Construcţia de submarine a devenit o prioritate abia în 1942–1943, când forţa navală a Aliaţilor a crescut rapid, iar soarta le devenise deja favorabilă acestora. Germania nu a avut niciodată forţa necesară ca să taie legătura transatlantică vitală a Marii Britanii, deşi, la vremea respectivă, în condiţiile în care numărul navelor pierdute era atât de mare, era greu de acceptat acest lucru.

2. Convoaiele arctice

Când Hitler a invadat Rusia, şefii de stat-major britanici şi americani deopotrivă s-au opus trimiterii unor ajutoare militare, pe motiv că resursele de care dispuneau ţările lor erau şi aşa prea limitate ca să mai dea şi altora. Marina Regală a mai ridicat o obiecţie, de natură strategică: materialele trimise sovieticilor trebuiau să treacă prin porturile arctice Murmansk şi Arhanghelsk, al doilea fiind accesibil numai în lunile de vară, când se topeau gheţurile. Pentru aceasta ar fi fost nevoie de convoaie care să se deplaseze cu viteze de opt, nouă noduri şi astfel să poată suporta o călătorie de măcar o săptămână sub ameninţarea submarinelor, navelor şi avioanelor germane, aflate în bazele din nordul Norvegiei. Prim-ministrul britanic şi preşedintele Americii au respins toate obiecţiile, afirmând – cu temei – că susţinerea efortului sovietic de război era o prioritate. La început, Hitler nu a prea dat importanţă legăturii arctice a Occidentului cu Rusia, deşi obsesia unei debarcări britanice în Norvegia îl determinase să fortifice linia ţărmului de aici. Churchill a rămas un susţinător înfocat al unei asemenea campanii până către finele lui 1944, planurile lui fiind respinse cu încăpăţânare de comandanţii militari. Ce a contat însă în 1942 a fost puternica prezenţă navală şi aeriană a Germaniei în nordul continentului, aceasta fiind o ameninţare la adresa convoaielor arctice.

Comandantul Marinei Regale, amiralul Dudley Pound, a condamnat folosirea resurselor angajate în Bătălia Atlanticului pentru deschiderea un front nou şi riscant doar cu scopul de a-i ajuta pe antipaticii sovietici, care păreau a fi oricum în pragul capitulării. Pound era neliniştit mai ales de perspectiva ca elementele slab

înarmate ale Flotei Interne să întâlnească una dintre navele capitale germane, cel mai probabil pe *Tirpitz*. Marina Regală era marcată de amintirea dificultăţilor şi pierderilor suferite înainte de scufundarea lui *Bismarck*. Temerile au sporit după un atac aerian nereuşit asupra navelor germane de pe coasta de nord a Norvegiei, lansat de pe portavioane la 30 iulie 1941, care a dus la pierderea a 11 dintre cele 20 de bombardiere torpiloare Swordfish implicate – un important eşec strategic suferit de Marina Regală a fost încercarea de a stopa livrările de minereu de fier, vitale pentru economia Germaniei.

Churchill rămânea de neclintit – insista că marina trebuia să-şi asume această misiune, indiferent de pericole, şi să le ducă ruşilor armele şi proviziile de care britanicii şi americanii se puteau lipsi. Nu îl descuraja deloc perspectiva unor ciocniri. În 1941–1942, unul dintre principalele lui obiective a fost să exploateze orice ocazie de a provoca la luptă forţele germane; astfel, Churchill a cerut organizarea unui şir continuu de convoaie arctice. Puţinele nave comerciale pe care Anglia le-a trimis Rusiei spre sfârşitul lui 1941 au ajuns la destinaţie întregi, având la bord câteva tancuri, avioane şi o cantitate mică de cauciuc. Germanii abia le-au observat trecerea.

În 1942 însă, pe măsură ce britanicii au început să transporte spre est încărcături tot mai substanţiale, intensitatea intervenţiei forţelor germane a crescut proporţional. Experienţele trăite de marinarii care au însoţit convoaiele „PQ", aşa cum fuseseră ele botezate, şi cele de întoarcere, „QP", au devenit adevărate epopei ale războiului pe mare. Clima nordică s-a dovedit un vrăjmaş redutabil chiar înainte ca germanii să intre în scenă. Navele erau adesea obligate să răzbată prin valuri imense – 12 m de la bază la creastă – împovărate cu sute de tone de gheaţă. Nu puţini marinari au căzut peste bord, iar odată, un val monstruos a smuls acoperişul blindat al turelei din faţă a crucişătorului *Sheffield*. În timpul unei furtuni, nava comercială *J.L.M. Curry* a rămas fără plăci şi s-a scufundat. În drum spre Murmansk, aproape toate navele au suferit avarii din pricina condiţiilor meteorologice, la care până şi cele mai mari vase erau vulnerabile. Aspirantul Charles

Friend era la bordul unui portavion: „Îmi amintesc că mă uitam de pe puntea lui *Victorious*, care se clătina şi se zguduia cu furie, cum *King George V*, lung de aproape 250 m, urca pe spinarea unui val... Valurile acestea sunt munţi în mişcare... talazuri de 300 m de la creastă la bază... nici măcar franc-bordul înalt al lui *Victorious* nu îl scutea de necazuri, prova străpungând creasta unui val care se prăbuşea apoi pe puntea de decolare... Unul a izbit atât de tare, încât liftul pentru avioane de la prora a fost scos din funcţiune... Marea reuşise să îndoaie un blindaj de 10 cm."

Docherii britanici, mai ales cei din Glasgow, au dobândit o jalnică reputaţie de neglijenţă la încărcarea mărfurilor, într-un contrast vădit cu minuţiozitatea americanilor. Nu doar că materialele ajungeau la Murmansk deteriorate, dar încărcăturile care se desprindeau din legături puneau în pericol chiar navele. La 10 decembrie 1941 de exemplu, echipajul de pe *Harmatis*, o navă comercială cu aburi de 5 395 t, a deschis un bocaport după ce observase că pe acolo iese fum. Oamenii au descoperit un camion în flăcări, care se mişca haotic în cală, zdrobind lăzi şi aprinzând mai multe baloturi. Un secund şi-a pus singura mască de fum de pe navă, a coborât în cală şi a pornit furtunul de apă. Ajuns în pragul extenuării, omul a fost înlocuit de căpitan, care, în cele din urmă, a stins incendiul, dând vasului posibilitatea să se întoarcă la Clyde.

Echipajele erau silite să trudească fără odihnă, desprinzând straturile de gheaţă formate pe suprastructură şi pe piesele de artilerie şi testând armele pe care lubrifianţii îngheţau. Marinarii se mişcau extrem de încet, îmbrăcaţi cu mai multe haine, care însă nu ajungeau să le ţină de cald. Alec Dennis, ofiţer secund pe un distrugător, a încercat să aţipească pe punte, ştiind că, dacă s-ar fi întins în pat, ar fi fost azvârlit jos: „Deşi la trup reuşeam să mă mai încălzesc, am descoperit că era imposibil să-mi ţin picioarele calde, în ciuda bocancilor îmblăniţi."[14] Îşi petrecea prima oră din fiecare patru ore de odihnă între carturi dezgheţându-şi picioarele cât să poată adormi. Echipajele subzistau cu o dietă bazată pe „kye" – cacao – şi sandvişuri cu carne de vită din conservă, servite la posturile lor, şi încercau să fure câteva minute de somn în scurtele intervale dintre două atacuri ale germanilor.

Nu puteau suferi bezna iernii arctice, dar lumina neîntreruptă din timpul verii era chiar mai greu de îndurat. Frumusețea aurorei boreale ridiculiza vulnerabilitatea navelor care lunecau sub lumina ei. Ghinionistul vas *Harmatis* a mai trecut printr-o dramă la 17 ianuarie 1942. A fost lovit de două torpile lansate de un submarin german, o explozie deschizând unul dintre bocaporți și împrăștiind pe greement articolele de îmbrăcăminte transportate în cală. Când apa a năvălit prin spărtura din carenă, căpitanul a oprit nava pentru ca aceasta să nu se scufunde. Echipajul a reușit cumva să țină sub control avaria, iar *Harmatis* a fost remorcat până în portul Murmansk, în ciuda unor noi atacuri ale aviației germane.

Alții au avut mai puțin noroc. Când a explodat o torpilă în magazia distrugătorului *Matabele*, numai doi supraviețuitori au fost recuperați. Marea era presărată cu cadavre în veste de salvare, oameni care înghețaseră înainte să poată fi salvați, frigul ucigându-i în doar câteva minute. George Charlton, care servise pe un distrugător scufundat în urma atacului crucișătorului greu *Hipper* asupra unui convoi, produs în ultimele zile ale lui decembrie 1942, descria clipele de groază în care încercase să se cațere pe plasa unui trauler venit să-i salveze pe supraviețuitori: „Am așteptat ca valurile să mă ridice până la plasă și apoi pur și simplu mi-am băgat brațele și picioarele printre ochiuri și am rămas atârnând acolo, până ce doi marinari au coborât după mine și m-au ajutat să urc, un al treilea trăgându-mă la bord de păr. M-am prăbușit pe punte… apoi senzația de amorțeală a început să dispară și m-a luat frigul. Niciodată, nici până atunci, nici de atunci încoace, n-am mai simțit o durere chinuitoare ca aceea."[15]

PQ11, din februarie 1942, a fost ultimul convoi care a avut un parcurs relativ liniștit. Următorul a întâmpinat greutăți încă de la început, lovindu-se de blocuri de gheață plutitoare. Apoi, PQ12 s-a jucat de-a v-ați ascunselea cu *Tirpitz*, despre care se raportase că era pe mare. Ofițerii navei s-au înfuriat când la BBC s-a anunțat că „un transport valoros este în drum spre Rusia". Ca de multe alte ori în cursul războiului, nevoia de propagandă intra în conflict cu necesitatea păstrării secretului operațiunilor. În martie, Marina

Regală a avut cel mai bun prilej să scufunde cuirasatul german, când bombardierele torpiloare Albacore l-au interceptat în larg şi l-au atacat; s-au pierdut două avioane, fără nicio lovitură decisivă. Furios, Churchill a comparat eşecul aviaţiei sale navale cu victoria aviaţiei japoneze din urmă cu trei luni, când fuseseră scufundate două nave capitale britanice. Cea mai plauzibilă explicaţie era aceea că piloţii japonezi erau extrem de bine antrenaţi şi foarte experimentaţi, în vreme ce echipajele bombardierelor Albacore erau formate din novici.

Un sfert din cele 21 de nave al convoiului PQ13, cu un deplasament de 30 000 t, a fost scufundat de submarinele şi bombardierele germane după ce convoiul fusese împrăştiat de o furtună. Din cauza unei defecţiuni la sistemul de lansare a torpilelor, crucişătorul *Trinidad* a suferit o gravă avarie în timp ce încerca să scufunde un distrugător german lovit. Cât despre supravieţuitorii de pe navele comerciale, experienţa celor de pe vasul *Induna*, scufundat de un submarin german la 30 martie, nu a fost deloc atipică. Două bărci de salvare au reuşit să scape la adăpostul întunericului, transportând numeroşi marinari răniţi grav sau cu arsuri. Hipotermia i-a ucis repede, şapte murind chiar în prima noapte. Rezerva de apă dulce a îngheţat. S-a găsit în cele din urmă o barcă de salvare, ocupată de nouă marinari, dintre care numai unul, un pompier canadian, rămăsese în viaţă. Din echipajul de 64 de persoane al *Indunei*, 24 au fost salvate, 18 pierzând diverse membre din pricina degerăturilor.

Din pricina ameninţării reprezentate de *Tirpitz*, convoaiele aveau nevoie de protecţia unui număr de nave de război aproape egal cu al celor comerciale. Distrugătoarele asigurau protecţia împotriva submarinelor germane. Navelor comerciale li se montaseră piese de artilerie antiaeriană, astfel că, împreună, creau un baraj redutabil împotriva avioanelor inamice. Crucişătoarele ofereau acoperire împotriva distrugătoarelor germane până în dreptul insulei Bear din nordul Norvegiei. Crucişătorul *Edinburgh* a respins un astfel de atac îndreptat asupra convoiului PQ14. La orizont pândeau navele mari din Flota Internă, care aşteptau să intervină dacă navele capitale germane îşi făceau apariţia.

La două zile de mers spre est din punctul de adunare aflat în apropierea Islandei, un avion german cu rază lungă de acțiune – de regulă un Focke-Wulfe Condor – se apropia de convoi și îi dădea roată la o distanță la care nu putea fi atins de tirul antiaerian, transmițând poziția acestuia aviației germane din Norvegia. Marinarii nu puteau suferi amenințarea batjocoritoare a lui „Joe Băgărețul", care prevestea pentru zilele următoare atacuri aeriene și submarine aproape continue. Ritmul lent și sacadat al armelor automate, norișorii negri produși de explozia proiectilelor, coloanele de apă ridicate de loviturile ratate și torpilele care detonau, urletul avioanelor zburând la joasă înălțime și bubuiturile înfundate ale bombelor care explodau sub punte, toate acestea se suprapuneau unui peisaj marin compus din valuri uriașe, gheață și „fum arctic" – un strat de ceață care se forma deasupra apelor foarte reci.

O acoperire aeriană primitivă a fost introdusă în aprilie 1942, odată cu prima navă CAM – un vas comercial dotat cu un avion catapultat Hurricane, al cărui pilot trebuia să se parașuteze în valuri după prima și ultima sa misiune. Avioanele de la bordul acestor vase rareori izbuteau ceva – de regulă, fiindcă erau lansate prea târziu – iar piloții trebuiau să aibă un curaj extraordinar știind că, în cel mai fericit caz, aveau 50% șanse să fie salvați din apă înainte să înghețe. Toate convoaiele aveau câte o poveste de groază. Șase dintre navele convoiului QP13 s-au scufundat după ce au nimerit în apele minate din largul coastelor Islandei. Când a fost torpilată nava comandantului convoiului PQ14, echipajul din sala mașinilor a fost spulberat de explozia muniției. Alți 40 de marinari au supraviețuit aruncându-se peste bord, 31 murind din pricina rănilor căpătate atunci când un trauler a încercat să lanseze o grenadă împotriva submarinului care îi ataca. Departe, spre vest, un distrugător a fost rupt în două de cuirasatul *King George V*, care a avut el însuși nevoie de reparații după ce a suferit avarii în urma detonării proiectilelor de la bordul victimei sale. După lupte crâncene și nobile încercări de salvare, crucișătoarele *Trinidad* și *Edinburgh* s-au scufundat. Un ofițer din grupul de ingineri de la bordul lui *Trinidad* a refuzat să-și abandoneze

mecanicii, oameni aproape invariabil condamnaţi atunci când o navă se ducea la fund. Deşi ameţit de explozia unei bombe, inginerul a fost văzut târându-se şi încercând să deschidă bocaporţii blocaţi, pentru a-şi elibera oamenii, chiar în timp ce crucişătorul se scufunda. Numele acestui om merită să rămână în conştiinţa posterităţii: locotenent John Boddy.

Nu toţi cei care au participat la aceste bătălii au demonstrat un asemenea curaj. În tabăra Aliaţilor, deşi unii dintre marinarii de pe navele comerciale au dovedit tărie de caracter, alţii au fugit mult prea repede de pe vasele avariate. Un exemplu ar fi echipajul american al lui *Christopher Newport*. Oamenii s-au urcat la bordul unei nave de salvare, îmbrăcaţi în hainele cele mai bune şi cu bagajele în mână, lăsând în urmă 10 000 t de muniţie. În mai multe ocazii, marinarii britanici, loviţi de panică, au coborât bărcile de salvare cu asemenea stângăcie, încât ocupanţii acestora au fost azvârliţi în mare. Cât despre inamic, echipajele convoaielor au fost surprinse de şovăiala unora dintre piloţii Luftwaffe, care nu continuau să atace dincolo de puternicul baraj antiaerian. Între timp, marina germană era paralizată de faptul că Berlinul ţinea să ia toate deciziile privind momentul şi oportunitatea trimiterii în luptă a navelor capitale. Spre dezgustul lor, ofiţerii Kriegsmarine primeau adesea ordin să înceteze atacul şi să se retragă de urgenţă la adăpostul fiordurilor norvegiene.

Pe măsură ce bătălia convoaielor se înăsprea şi devenea tot mai costisitoare, ofiţerii din marina comercială erau şi ei tot mai consternaţi de modul în care erau trataţi de Marina Militară. Nu le convenea deloc că marile crucişătoare făceau cale întoarsă spre Insula Urşilor din cauză că ameninţarea aeriană ce le pândea la est de acest punct era considerată inacceptabilă. Se plângeau că vasele de escortă îşi abandonau deseori convoiul ca să vâneze submarine. Li se părea de neînţeles că, deşi încărcăturile erau considerate foarte preţioase, protecţia aeriană era atât de slabă. Mai înainte de toate însă, îi nemulţumea faptul că ei trebuiau să navigheze zile întregi pe cele mai periculoase ape din lume, fără alte informaţii decât ceea ce vedeau de pe punţile acoperite de gheaţă. „Dacă erai din Marina Comercială, te tratau ca pe un

copil", avea să spună mai târziu un ofiţer. „Nu ni se dădea nicio informaţie. Era foarte neplăcut."[16]

Navele comerciale înaintau încet pe întinderea rece a mării, mai încet decât un om care aleargă, vulnerabile la atacuri cu bombe şi torpile mai distrugătoare decât cele din Bătălia Atlanticului. În mai, un ofiţer superior din echipajul unui crucişător avertiza astfel Amiralitatea: „Noi, cei din Marina Militară, suntem plătiţi să facem munca asta. Dar ea începe să fie o povară insuportabilă pentru oamenii din Marina Comercială. La viteza pe care o avem, noi putem să evităm bombele şi torpilele. O navă care se deplasează cu şase sau opt noduri nu are avantajul acesta." Unii americani au dat înapoi în faţa pericolelor care îi pândeau în drum spre Rusia. Când 20 de marinari au refuzat să plece, la bordul bătrânului vas cu aburi *Troubadour* s-a declanşat o revoltă, care a fost înăbuşită de căpitanul norvegian cu ajutorul unor gărzi înarmate din Marina SUA. Cei responsabili, „un amestec nefericit şi poliglot de terchea-berchea în uniformă de marinar şi mateloţi americani plătiţi regeşte, care, pe lângă salariu, primeau şi spor de pericol", au fost băgaţi după sosire într-o închisoare din Murmansk.

Cu toate acestea, Churchill a respins furios cererile Marinei Regale de a suspenda operaţiunile în perioada verii arctice, când soarele nu apune niciodată. „Ruşii duc bătălii grele şi se aşteaptă ca noi să ne asumăm riscul şi să plătim preţul presupus de contribuţia noastră", scria el. „Operaţiunea se justifică dacă jumătate dintre nave ajung la destinaţie. Un eşec ne-ar slăbi influenţa asupra ambilor noştri aliaţi majori." Cele întâmplate convoiului PQ16 au părut să-i justifice hotărârea neclintită. La 21 mai, din Islanda au ridicat ancora 36 de nave. Atacurile Luftwaffe erau dese, însă lipsite de energie. În ciuda numeroaselor alarme privind apropierea unor submarine, o singură navă a fost scufundată, la data de 26 mai. Un distrugător şi-a trimis medicul, într-o mică barcă, la bordul navei ruseşti avariate, de unde acesta a preluat trei marinari grav răniţi, pe care ulterior i-a operat. Vasul *Ocean Voice* a fost lovit de o bombă, care i-a făcut o gaură uriaşă în lateral. Cum însă marea era calmă, nava a reuşit să se menţină la suprafaţă şi să ajungă în Rusia „cu ajutorul lui Dumnezeu", după cum spunea un marinar.

Unele vase rămâneau fără muniție antiaeriană, însă multe atacuri erau respinse. Marinarii de pe punțile superioare ale distrugătorului polonez *Garland* au fost crunt loviți de bombele căzute aproape de navă. La Murmansk, pe suprastructură s-a găsit scris cu sângele echipajului „TRĂIASCĂ POLONIA"; „erau oameni dârji", afirma cu respect un ofițer din Marina Comercială britanică. Toate navele din convoi au ajuns la destinație, mai puțin șapte, de pe acestea fiind salvați circa 371 de marinari și artileriști, în urma unor adevărate fapte de vitejie. Amiralul John Tovey, comandantul Flotei Interne, un om a cărui prudență îl dezgusta pe Churchill, afirma că „situația strategică era în totalitate favorabilă inamicului", dar recunoștea că succesul lui PQ16 era „dincolo de așteptări".

Luna următoare a avut loc însă cel mai rușinos episod din întregul război purtat de Marina Regală. PQ17, alcătuit din 36 de nave, majoritatea americane, a ridicat ancora din Islanda pe 27 iunie. Convoiul transporta 594 de tancuri, 4 246 de vehicule, 297 de avioane și peste 150 000 t de materiale militare și de uz general. Britanicii știau, grație mesajelor Ultra, că germanii plănuiau un atac de amploare, inclusiv o incursiune a unor nave capitale, cu numele de cod *Rosselsprung* – „Mișcarea Cavalerului". Hitler declarase că „planurile anglo-americane... depind de susținerea capacității de rezistență a Rusiei prin livrări masive de materiale de război". În sfârșit, își dăduse și el seama de importanța convoaielor arctice. Amiralitatea a preluat comanda operațională a lui PQ17 și a unităților auxiliare, fiindcă avea acces la cele mai noi mesaje decriptate, și, după cum dovedise experiența, Tovey, aflat pe mare, la bordul navei lui amiral, nu putea să controleze un grup de nave numeros, răspândit pe distanțe mari, fără să apeleze la comuncațiile radio.

Primele hărțuieli au fost în nota obișnuită. La 1 iulie, un aparat Condor al Luftwaffe a decolat, patrulând în largul coastelor insulei Jan Mayen. Hidroavioanele torpiloare He115 au lansat un atac neconvingător și nereușit, în cursul căruia distrugătorul american *Wainwright* s-a năpustit în viteză spre avioanele inamice, trăgând în ele cu tot ce avea. La 3 iulie însă, Amiralitatea a ordonat ca escorta de crucișătoare să pornească spre vest, către navele capitale germane despre care se credea că ieșiseră în larg. A doua

zi, trei nave comerciale au fost scufundate. În seara aceleiaşi zile, căpitanul „Jackie" Broome, comandantul escortei aflate în imediata apropiere, a primit, spre uluirea lui, următorul mesaj de la Londra: „Secret şi urgent. Din cauza ameninţării de la suprafaţă, convoiul să se disperseze imediat şi să-şi continue drumul spre porturile ruseşti." După ce le-a transmis mesajul navelor din convoi, Broome s-a apropiat de una dintre ele şi s-a adresat comandantului acesteia prin portavoce: „Îmi pare rău că vă las aşa, la revedere şi noroc. Pare o afacere sângeroasă."

Tirpitz a ieşit într-adevăr într-o scurtă misiune în ziua de 6 iulie, doar ca să i se ordone să revină în Norvegia, spre dezgustul echipajului şi al escortelor. Un căpitan de distrugător scria în ziua aceea: „Oamenii sunt foarte amărâţi. Curând, o să ne fie ruşine că suntem pe lista activă... în vreme ce alţii se luptă, noi, «elita flotei», stăm pur şi simplu în port."[17] Germanii nu aveau însă nicio nevoie să-şi pună în pericol navele mari. Aviaţia şi submarinele germane au scufundat 24 dintre cele 36 de nave ale convoiului PQ17, care se căzneau să ajungă fără apărare, pe rute solitare, în Rusia. Din rândurile echipajului civil şi-au pierdut viaţa 153 de oameni, în timp ce navele de război britanice nu au pierdut un singur marinar. Ruşinea Marinei Regale era mai mult decât evidentă, după cum erau şi dezgustul americanilor şi dispreţul ruşilor. PQ17 ar fi putut într-adevăr să fie complet distrus de *Tirpitz*. Însă decizia Marinei Regale ca fiecare să se descurce cum poate, respectiv abandonarea convoiului de către navele de escortă, a încălcat o tradiţie multiseculară şi a inspirat Marinei Comerciale o neîncredere de lungă durată, într-un moment în care moralul era şi aşa foarte scăzut.

Decizia în cauză a fost rezultatul unei intervenţii directe a primului lord al Amiralităţii, Sir Dudley Pound. Amiralul nu se bucura de prea multă încredere din partea colegilor lui şi era într-o stare de sănătate precară. Este uluitor cum de nu a fost concediat, dar Churchill îşi găsise în el un aliat, aşa că Pound şi-a păstrat funcţia până cu puţin înainte de moarte, survenită în octombrie 1943. Un membru al cabinetului, Philip Noel-Baker, a fost trimis la Glasgow să ţină un discurs supravieţuitorilor lui PQ17 la St Andrew's Hall. „Ştim cât ne-a costat convoiul", le-a spus el.

„Dar aş dori să vă spun că, indiferent de cost, a meritat." A plecat în huiduielile oamenilor supăraţi. Guvernul a muşamalizat episodul şi a cenzurat corespondenţa trimisă de Godfrey Winn de la faţa locului. Dimensiunile gafei comise de Amiralitate au fost dezvăluite publicului abia după război.

PQ 18 a ridicat ancora abia în septembrie 1942, când a pierdut 13 dintre cele 40 de nave, zece într-un atac aerian. În rândurile mateloţilor din Marina Regală, dar şi ale celor din flota comercială, se ştia deja că ruta arctică era un coşmar. Winn l-a chestionat pe comandorul Robert Sherbrooke, aflat la spital din pricina rănilor grele căpătate într-una dintre bătălii, pentru care a primit Crucea Victoria, despre pierderea navei *Bramble*, la bordul căreia călătorise ziaristul. Sherbrooke i-a răspuns: „A fost doar o fulgerare bruscă la orizont şi atât." Aceasta era trista soartă a multor nave. Un marinar descria întâlnirea sa cu supravieţuitori de pe *Edinburgh*, „nişte flăcăi cam trişti şi cu nervii zdruncinaţi"[18]. O parte dintre marinarii care s-au aflat în aceste convoaie au rămas traumatizaţi pe viaţă.

În iarna lui 1942, Amiralitatea a luat o nouă decizie nesăbuită, aceea de a trimite în Rusia nave comerciale neînsoţite, cu echipaje de voluntari atraşi cu promisiuni de recompense băneşti: 100 de lire pentru ofiţeri, 50 de lire pentru marinari. Doar cinci dintr-un total de 13 astfel de nave solitare au ajuns la destinaţie. Dintre cele cinci, una a eşuat pe insula Spitsbergen, unde supravieţuitorii au îndurat săptămâni de privaţiuni cumplite. Majoritatea au murit din pricina cangrenei la membrele degerate, cei puţini rămaşi în viaţă fiind salvaţi de o patrulă norvegiană pe schiuri, aflată în trecere pe acolo. Pe o altă navă, *Empire Archer*, a izbucnit o revoltă în rândurile pompierilor – scursuri din faimoasa închisoare scoţiană Barlinnie – care puseseră mâna pe romul care trebuia să ajungă la Arhanghelsk. Doi marinari au fost înjunghiaţi înainte ca ordinea să fie restabilită.

Chiar şi atunci când navele ajungeau la destinaţie, motivele de bucurie erau puţine. „Sosirea în golful Kola a fost stranie", scria un marinar. „Era decembrie, întuneric beznă. Fuioare groase de ceaţă, apă neagră şi gheaţă albă, acoperită cu zăpadă. Stâncile

golaşe de pe ambele maluri ale golfului arătau amenințător, iar liniştea era întreruptă numai de jeluirea prelungă şi constantă a cornurilor de ceață care sunau pe diverse tonalități... Am simțit că, dacă în iad e frig, atunci asta era o primă întâlnire cu el."[19] La Murmansk, erau aproape zilnic ținta atacurilor Luftwaffe. O bombă a căzut în magazia de cărbuni a cargobotului *Dover Hill*, unde a rămas neexplodată, sub un strat de cărbuni gros de şase metri. După două zile şi două nopți de trudă, în care au scos cărbunii cu găleata, căpitanul şi echipajul au ajuns la bombă şi, cu multă grijă, au urcat-o pe punte, ca să fie dezamorsată. La țărm, ruşii îi primeau cu răceală. Înlesnirile puse la dispoziție erau minime. La sosire, unii marinari britanici îşi declarau entuziasmul față de tovarăşii de arme sovietici, pe care primirea sumbră îl risipea de îndată. Americanii, care nu aveau parte de niciuna dintre înlesnirile cu care erau obişnuiți, se declarau dezgustați. Aliaților nu li se îngăduia să-şi facă vreo iluzie că ajutorul Occidentului merită vreo formă de gratitudine din partea sovieticilor. „Dumnezeu ştie că le-am plătit datoria cu vârf şi îndesat – în vieți ruseşti"[20], avea să spună un rus după război. O afirmație perfect adevărată.

Sfârşitul de an a marcat un moment hotărâtor. Din pricina condițiilor meteo şi a prezenței inamicului – mai ales a submarinelor germane înarmate cu torpile cu ghidaj acustic – experiențele trăite de membrii echipajelor care însoțeau convoaiele arctice au rămas triste şi alarmate, însă pierderile au scăzut dramatic. În 1943, Marina Regală a fost, în sfârşit, în măsură să asigure portavioane de escortă şi puternice mijloace de apărare împotriva aviației şi submarinelor. Germanii, aflați la strâmtoare în Rusia şi Mediterana, au fost obligați să transfere bună parte din avioane şi submarine din Norvegia. Hitler a refuzat să autorizeze atacuri navale de amploare împotriva convoaielor, până la nesocotita incursiune efectuată de *Scharnhorst* în decembrie 1943, care a şi dus la scufundarea lui în dreptul Capului Nord, de către o flotă britanică în frunte cu crucişătorul *Duke of York*.

Statele Unite au început să folosească alte rute. Jumătate din totalul transporturilor americane a ajuns în Rusia prin porturile de la Oceanul Pacific, un sfert prin Persia şi doar un sfert –

4,43 de milioane t – prin Murmansk şi Arhanghelsk. Costul în vieţi omeneşti a fost uluitor de mic în comparaţie cu pierderile suferite în alte teatre de război. Cu toate că s-au pierdut 18 nave de război şi 87 comerciale, numai 1 944 de persoane aflate în serviciul marinei militare şi 829 în serviciul celei comerciale şi-au pierdut viaţa în cursele arctice efectuate între 1941 şi 1945. Germanii au pierdut un cuirasat, trei distrugătoare, 32 de submarine şi un număr necunoscut de avioane. Date fiind spectaculoasele posibilităţi pe care le-au avut în 1942 de a domina zona arctică, remarcabil este nu cât de multe nave aliate au reuşit să scufunde, ci cât de puţine.

Marina Regală a catalogat convoaiele ruseşti drept una dintre cele mai mari provocări ale întregii perioade de conflict. Din nefericire, profesionalismul şi curajul care au caracterizat această armă au fost pătate de amintirea convoiului PQ17. Aviaţia navală nu s-a distins în niciun fel în campania arctică, în parte şi din cauza lipsei unor avioane bune. Unii ofiţeri de marină de rang înalt nu au dat dovadă de o imaginaţie pe măsura curajului şi îndemânării subordonaţilor lor. Ei au refuzat să recunoască, aşa cum au făcut-o întotdeauna Churchill şi Roosevelt, că în Rusia trebuie trimise ajutoare cu orice preţ. Dacă proviziile şi materialele expediate în 1941–1942 au avut o influenţă mai degrabă simbolică asupra deznodământului de pe Frontul de Est, ele au constituit un gest de importanţă vitală pentru Aliaţi, care au arătat astfel că susţin campania decisivă de nimicire a forţelor hitleriste.

3. *Un calvar numit* Piedestal

Din 1940 până în 1943, Mediterana a fost teatrul unora dintre cele mai sângeroase bătălii duse de Marina Regală. Atunci când permiteau condiţiile, submarinele britanice cu baza în Malta atacau, nu fără oarecare succes, liniile de aprovizionare ale Axei din Africa de Nord. Escadrele încercau să se impună în faţa marinei italiene, submarinelor şi aviaţiei germane. Amiralul Andrew Cunningham a dat o lovitură grea italienilor în cursul atacului aerian împotriva oraşului Taranto, lansat de pe portavioane în noiembrie 1940, şi în bătălia navală din dreptul capului Matapan,

din 28–29 martie 1941. Fiecare incursiune a unei nave capitale în ape deschise, în raza de acţiune a duşmanului, era însă o aventură periculoasă, cu costuri înfiorătoare. În ianuarie 1941, portavionul *Illustrious* a fost grav avariat de bombardamentul inamic. Cuirasatele *Queen Elizabeth* şi *Valiant* au rămas şapte luni pe fundul portului Alexandria după ce au căzut victimă atacului unor curajoase echipe italiene de torpile umane, efectuat la 19 decembrie 1941. Marina Regală, după ce pierduse cinci nave capitale într-o lună, a fost o vreme silită să cedeze Axei zona centrală a Mediteranei. Pierderile era continue, crucişătoarele şi distrugătoarele britanice fiind scufundate de mine, bombe şi torpile. În 1941, marina a suferit din plin timp de câteva luni, ţinând deschisă linia de aprovizionare a oraşului Tobruk, aflat sub asediu şi considerat cel puţin de importanţă simbolică, dacă nu şi militară.

Realitatea era că Marina Regală rămânea vulnerabilă în Mediterana atâta vreme cât armata nu reuşea să preia controlul litoralului nord-african, asigurând aviaţiei britanice bazele necesare. În 1942, pericolul a fost sporit de sosirea submarinelor germane. Winston Churchill conducea însă războiul după principiul conform căruia Anglia trebuia să fie văzută provocând inamicul la luptă cu orice prilej, mai ales în condiţiile în care armata nu reuşise încă mare lucru. Malta, aflată în raza de acţiune a avioanelor Axei care decolau de la bazele aeriene din Sicilia, a fost supusă bombardamentelor vreme de trei ani, cu intermitenţă. În martie şi aprilie 1942, peste micuţa insulă au căzut de două ori mai multe bombe decât au căzut în Londra pe parcursul întregii campanii de bombardamente germane; populaţia a ajuns în pragul inaniţiei, iar flotila de submarine staţionată acolo a trebuit să fie retrasă. Pentru Marina Regală, susţinerea Maltei a devenit o prioritate, pentru fiecare navă de transport ducându-se lupte în aer, la suprafaţa apei şi în adâncuri. Convoaiele aveau nevoie de nave însoţitoare – cuirasate, în caz de incursiune a navelor italiene grele, portavioane pentru acoperire aeriană, escorte de crucişătoare şi distrugătoare. Fiecare misiune se solda cu o luptă remarcabilă. Cea mai faimoasă a avut loc în august 1942, când penuria

de petrol, avioane şi hrană a căpătat dimensiuni catastrofale. În ajutorul Maltei a fost lansată Operaţiunea *Piedestal.*

Viceamiralul Neville Syfret a preluat comanda flotei de război care a ridicat ancora de la gura râului Clyde pe 3 august, escortând 14 nave comerciale. Multe dintre acestea erau nave americane închiriate special – un exemplu notabil este petrolierul *Ohio* – însă cu echipaj britanic. Toate fuseseră dotate cu armament antiaerian, folosit de soldaţi, iar în drumul său către Gibraltar, convoiul a făcut exerciţii intensive de tragere şi manevră. Navele care au pornit spre Malta la 10 august alcătuiau un grup impresionant: cuirasatele *Nelson* şi *Rodney*, portavioanele de flotă *Victorious*, *Indomitable* şi *Eagle*, bătrânul portavion *Furious*, care avea la bord aparate Spitfire menite să întărească apărarea insulei de îndată ce convoiul ajungea destul de aproape ca ele să poată decola, şase crucişătoare, 24 de distrugătoare şi alte câteva nave mai mici. În ochii unui cadet aflat la bordul unei nave comerciale, era „o privelişte minunată"[21].

Trecuseră doar câteva săptămâni de la umilinţa îndurată în regiunea arctică, aşa că Marina Regală era pusă pe fapte mari. Un căpitan de distrugător, locotenentul-comandor David Hill, spunea: „După PQ17, domnea o atmosferă de disperare şi o sete de sânge." Unul dintre grupurile de distrugătoare participante la Operaţiunea *Piedestal*, conduse de „Jackie" Broome, trecuse prin acea experienţă înfiorătoare. Flota a fost zărită trecând de o mulţime de germani şi italieni care supravegheau Gibraltarul din Spania şi Africa de Nord. Comandanţii Axei nu s-au lăsat păcăliţi de un fals convoi, care plecase în acelaşi timp din Alexandria şi înainta greoi în estul Mediteranei. „Am simţit într-adevăr că o parte din grupul nostru intra în strâmtori cu o misiune disperată", scria George Blundell de pe cuirasatul *Nelson*, „şi m-am rugat Stăpânului Lumii să aibă milă."[22]

În data de 11, pe o mare liniştită şi azurie, avioanele Spitfire au început să decoleze de pe *Furious*. Acestea s-au îndreptat spre Malta, aflată la 880 km distanţă, unde cele mai multe au şi ajuns cu bine. În acest moment s-a produs însă primul dezastru. În vestul Mediteranei, sonarele erau afectate de straniile condiţii create de întâlnirea

dintre apele calde ale mării şi curenţii reci ai Atlanticului. Astfel, navele erau extrem de vulnerabile la atacurile submarinelor. Chiar în timp ce îşi luau zborul avioanele de vânătoare, o salvă de torpile trasă de U-73 lovea portavionul *Eagle*, care s-a scufundat în opt minute. Din echipajul de 1 160 de oameni, şi-au pierdut viaţa 260. „Ce spectacol groaznic ne-a oferit când s-a înclinat pe-o parte, s-a întors cu fundul în sus şi s-a scufundat cu o viteză înfiorătoare", scria un martor impresionat. „Oameni şi avioane puteau fi văzuţi căzând de pe puntea de decolare în timp ce nava se răsturna... Începi să tremuri. Dacă a filmat cineva, filmul ar trebui arătat în toată ţara... Îmi amintesc că mă gândeam la oamenii rămaşi înăuntru."[23] În seara aceea, *Furious*, cu puntea de decolare acum pustie, a schimbat cursul şi s-a îndreptat către casă. Una dintre navele lui de escortă, distrugătorul *Wolverine*, a reperat un submarin italian şi s-a repezit spre el; submarinul s-a scufundat, însă *Wolverine* a suferit pagube serioase.

La 20.45, inamicul a lansat primul atac aerian împotriva convoiului, cu 36 de avioane Heinkel 111 şi Ju88, care au decolat din Sicilia. Nu a reuşit niciunul să dea o lovitură decisivă; mai mult, patru dintre ele au căzut victimă barajului intens de artilerie. A doua zi, la prânz, a avut loc un atac mult mai serios, cu 70 de bombardiere şi bombardiere torpiloare, însoţite de avioane de vânătoare. Bătălia a ţinut două ore. Cargobotul *Deucalion* a fost avariat şi, ulterior, a fost scufundat de un bombardier torpilor în largul coastelor tunisiene, în ciuda curajoaselor eforturi de salvare depuse de căpitanul Ramsay Brown. În cursul după-amiezii, convoiul a scăpat nevătămat dintr-o ambuscadă a submarinelor inamice. Distrugătorul *Ithuriel* a lovit şi a scufundat încă un submarin italian, fiind el însuşi avariat.

În seara aceleiaşi zile de 12 august, Luftwaffe şi forţele aeriene italiene s-au întors, o sută de bombardiere şi bombardiere torpiloare lansând atacuri din toate direcţiile şi de la toate altitudinile, căutând să copleşească apărarea convoiului. Artileriştii de pe nave au tras aproape continuu; cutiile goale se adunau în jurul afeturilor; albastrul strălucitor al cerului era presărat cu norişori de fum negru, ca nişte semne de vărsat; zgomotul asurzitor al motoarelor de avion concura cu ţăcănitul şi bubuitul armelor de

toate calibrele. Distrugătorul *Foresight* a fost scufundat, portavionul *Indomitable*, grav avariat de trei bombe capabile să străpungă blindajul. Încă departe de apele din jurul Siciliei, Syfret şi-a retras spre vest navele capitale, lăsând convoiul în grija unei escorte formate din şase crucişătoare şi comandate de contraamiralul Harold Burrough.

Acesta a fost momentul în care a început cu adevărat calvarul. La o oră după plecarea lui Syfret, submarinul italian *Axum* a dat o splendidă lovitură: într-un singur atac, a scufundat nava-amiral *Nigeria* şi crucişătorul *Cairo*, lovind în acelaşi timp petrolierul *Ohio*. Convoiul a rămas astfel fără capacitatea de a dirija operaţiunile aeriene, cele două crucişătoare având la bord singurele aparate radio prin care se putea comunica verbal cu avioanele de vânătoare din Malta. Apoi, când a început să se lase întunericul, iar navele britanice să iasă din formaţie şi să se adune în grupuri mici, Luftwaffe s-a întors. Avioanele Ju88 au scufundat navele comerciale *Empire Hope* şi *Clan Ferguson* şi au avariat grav o a treia, *Brisbane Star*. Curând după aceea, crucişătorul *Kenya* a fost avariat de torpila unui submarin. În primele ore ale zilei de 13 august, vedete-torpiloare germane şi italiene au lansat o serie de atacuri care au durat ceasuri întregi. Apărarea era slabă, deoarece Burrough hotărâse că luminarea câmpului de bătălie ar fi ajutat mai mult duşmanul decât pe artilerişti. Crucişătorul *Manchester* a primit lovituri mortale, alte patru vase comerciale au fost scufundate, iar un al cincilea a fost lovit. Singura consolare pentru grelele pierderi suferite în apele calde ale Mediteranei a fost aceea că, aici, supravieţuitorii au putut fi salvaţi într-un număr mult mai mare decât în zonele arctice sau chiar decât în Atlantic.

În zori, avioanele germane s-au întors şi au mai scufundat o navă comercială. *Ohio* a suferit noi avarii, dar şi-a continuat cu greutate drumul, până ce alte atacuri, declanşate ceva mai târziu, i-au oprit definitiv motoarele. Alte două vase comerciale au fost grav avariate şi au trebuit lăsate în grija unui distrugător. La ora 16, conformându-se ordinelor, cele trei crucişătoare rămase s-au întors şi au pornit spre Gibraltar. Trei nave comerciale – *Port Chalmers*, *Melbourne Star* şi *Rochester Castle*, aceasta din urmă

cu puntea aproape sub apă – s-au luptat să parcurgă ultimii kilometri care le mai despărțeau de Malta, fiind escortate de mici ambarcațiuni de pe insulă. La ora 18, în uralele oamenilor adunați pe meterezele străvechilor fortificații, și-au făcut intrarea în portul La Valletta. Germanii s-au apucat să lichideze navele rămase în urmă, scufundând nava *Dorset*, care fusese avariată, și lovind încă o dată petrolierul *Ohio*. Printr-o minune, atribuibilă în parte construcției sale americane solide, petrolierul și-a continuat drumul remorcat de un distrugător și două dragoare. În dimineața zilei de 15 august, sărbătoarea catolică a Adormirii Maicii Domnului, *Ohio* a intrat în port și a început să descarce. Căpitanul Dudley Mason a primit Crucea George. *Brisbane Star* a ajuns și ea la destinație.

Convoiul *Piedestal* a livrat 32 000 t de alimente, 12 000 t de cărbune și o cantitate de petrol suficientă pentru două luni; din 14 nave comerciale, au scăpat cinci. Demonstrația de agresivitate a Marinei Regale a descurajat încercările flotei italiene de a mai intra în luptă. Oricum, cuirasatele erau imobilizate din cauza lipsei carburantului, iar avioanele britanice au aruncat rachete luminoase peste cinci crucișătoare care ieșiseră în larg, convingându-le astfel că se expun unor pericole inacceptabile. Locotenentul Alastair Mars, comandantul submarinului *Unbroken*, a răzbunat întru câtva pierderile suferite de britanici, torpilând navele *Bolzano* și *Muzio Attendolo*. La finalul Operațiunii *Piedestal*, comandorul George Blundell, de pe cuirasatul *Nelson*, privea însă în urmă cu pesimism: „Pe cei mai mulți, toată treaba asta ne-a deprimat. Operațiunea «C», de la Crimă, așa i-am spus."[24] „Marinei îi priesc situațiile imposibile", spunea BBC. Da, însă cât timp o mai putea duce așa?

Drama de trei zile a Operațiunii *Piedestal* a fost aproape egalată de experiențele și suferințele îndurate de însoțitorii altor convoaie plecate spre Malta. Nu toți cei care au participat la aceste expediții s-au distins prin comportament; au existat cazuri rușinoase de echipaje care au abandonat navele fără motiv, marinari care au dat fuga la bărcile de salvare în timp ce vasul lor încă mergea. Căpitanul Brown, de pe nava comercială *Deucalion*, rămasă fără o parte din echipaj după ce oamenii dezertaseră prematur de

la posturi, avea să scrie dezgustat: „Nu mi-aş fi imaginat că un britanic poate să apară într-o lumină atât de proastă."[25] Imaginea generală este însă aceea a unei întreprinderi reuşite. În iarna lui 1942, ce era mai greu trecuse deja. Mesajele decriptate au permis navelor de război şi avioanelor aliate să pună în dificultate linia de aprovizionare a lui Rommel. Pierderile suferite de navele Axei în Mediterana au crescut de la 15 386 t în iulie la 33 791 t în septembrie, 56 303 t în octombrie şi 170 000 t în următoarele două luni. În noiembrie, Montgomery învingea la El Alamein, iar americanii debarcau în Africa de Nord. Curând după aceea, a fost ridicat şi asediul asupra Maltei.

Apărarea insulei după 1940 costase Marina Regală un cuirasat, două portavioane, patru crucişătoare, un puitor de mine, 20 de distrugătoare şi dragoare şi 40 de submarine. RAF pierduse 547 de avioane în aer şi alte 160 distruse la sol. Pe uscat, îşi pierduseră viaţa 1 600 de civili, 700 de soldaţi şi 900 de membri ai RAF. Pe mare, au pierit 2 200 de marinari de pe nave de război şi 200 de pe nave comerciale, plus 1 700 din echipajele submarinelor. Ulterior, în 1943 şi 1944, dominaţia bazinului Mediteranei de către Aliaţi a fost continuu disputată şi, cu toate că s-au înregistrat noi pierderi, balanţa s-a înclinat tot mai mult în defavoarea Axei. Principalele responsabilităţi ale Marinei Regale în ultimii doi ani de conflict au fost să escorteze trupele aliate către noi teatre de luptă, să organizeze şi să protejeze o serie de ample operaţiuni de debarcare cu mijloace amfibii. Dacă pericolul reprezentat de submarinele şi avioanele germane a persistat până către final – navele de război britanice au suferit pierderi grele în campania din Dodecanez, din toamna lui 1943 – Marina Regală a câştigat bătăliile decisive din conflictul naval european, nu în ciocnirile directe, ci apărând drepturile globale de trecere ale Marii Britanii în faţa avioanelor şi submarinelor germane. În misiunile ce le-au fost încredinţate, majoritatea căpitanilor şi echipajelor s-au ridicat la înălţimea aşteptărilor impuse de tradiţia armei.

Capitolul 12

Furnalul: Rusia în 1942

O consecinţă a puternicelor emoţii şi a incredibilelor experienţe trăite în cursul războiului de ruşi a fost renaşterea sentimentului religios, pe care Stalin nu a căutat să o înăbuşe. De Paştile anului 1942, la Moscova au fost ridicate interdicţiile ce se instituiseră pe timp de noapte, iar dr. Sofia Skopina s-a dus la slujbă la marea catedrală ortodoxă din Piaţa Elohovskaia. „Am ajuns la 8 seara. Era o coadă mică la sfinţirea păştii şi ouălor. După o oră, se adunase atâta lume, încât nu mai aveai loc să te întorci şi să respiri. În înghesuială, femeile ţipau: «M-au strivit! Leşin!» Era atâta umezeală în atmosferă, încât pe coloane se scurgeau picături de apă. Lumânările trecute din mână în mână scoteau spirale de fum. Erau mulţi tineri (nu ştiu de ce veniseră acolo). Câteva mămici îşi aduseseră şi copiii, şi erau mulţi militari. Stăteau oamenii până şi pe crucea cu chipul lui Hristos. Parcă eram la un meci de fotbal. La ora 23, a ieşit preotul şi a anunţat că «prietenii noştri, britanicii, sunt pe punctul de a sosi». Nu mai puteam să respirăm, aşa că am ieşit afară, unde am zărit câteva maşini apropiindu-se. Erau britanicii [de la ambasadă]."[1]

Infirmiera militară Evdochia Kalinicenko scria în mai: „Avem o mică pauză, pentru prima oară luna asta. I-am aşezat confortabil pe răniţi, ne-am uscat, ne-am spălat într-o *bania* [baie publică] adevărată. Am bătut atâtea drumuri. Tot felul de drumuri... Majoritatea drumuri de ţară, adesea noroioase, desfundate, stricate de ploi, pline de gropi şi dâmburi. Ţi se rupe inima când se hurducăie maşina – cei mai mulţi pasageri sunt grav răniţi şi, pentru

unii, zguduiturile pot fi fatale. Acum însă e atâta linişte în jur, încât parcă nici nu-ţi vine să crezi că e vreun război pe planeta asta. Colindăm prin pădure şi adunăm buchete de flori. Soarele străluceşte, cerul e senin. Din obişnuinţă, ne uităm mereu în sus, dar nu se văd decât norii. Credem că nemţii au fost în sfârşit opriţi şi că nu vor încerca să meargă mai departe – şi-au învăţat lecţia la periferiile Moscovei."[2]

Dar Kalinicenko spera prea multe şi prea devreme. Deşi ruşii aveau puterea necesară înlocuirii pierderilor îngrozitoare suferite în 1941, erau încă lipsiţi de forţa combativă şi susţinerea logistică pentru a putea pătrunde adânc în teritoriul ocupat de inamic. Ofensiva de Anul Nou, realizată cu cinci *fronturi* sau grupuri de armată şi dirijată personal de Stalin, a slăbit în intensitate chiar înainte ca dezgheţul de primăvară să oprească orice mişcare. Germanii rămâneau pe poziţie la sud de Leningrad, continuând să ameninţe oraşul; au făcut o mişcare ca să taie frontul Volhov şi să distrugă Armata a II-a de Şoc. Comandantul acesteia, generalul-locotenent Andrei Vlasov, a fost capturat, el formând ulterior pentru nazişti o „Armată Rusă de Eliberare", alcătuită din cazaci.

În Crimeea, germanii au blocat ieşirea vestică din peninsula Kerci, prinzând ca într-un cleşte o numeroasă armată sovietică, după care au trecut la contraatac. Între 8 şi 19 mai, Manstein a înregistrat un nou triumf, spulberând *frontul* din Crimeea şi luând 170 000 de prizonieri. Şapte mii de supravieţuitori au reuşit să se adăpostească în nişte peşteri de calcar până când germanii au aruncat în aer intrările acestora şi au pompat gaz în interior. Generalul-locotenent Günther Blumentritt, care a ajuns comandant al Wehrmachtului, scria despre ruşi ca despre nişte animale sălbatice pentru care nu putea să aibă niciun respect, dar de care, fără să vrea, se temea:

> Omul răsăritean este foarte diferit de omologul său apusean. Este mai bine înzestrat să îndure greutăţile, iar pasivitatea aceasta îi induce un nivel ridicat de nepăsare în faţa vieţii şi a morţii... Omul răsăritean nu are prea multă iniţiativă; este obişnuit să primească ordine, să fie condus. [Ruşii] nu dau mare importanţă hranei sau îmbrăcămintei. Este surprinzător cât rezistă cu o cantitate

> de hrană care unui apusean i s-ar părea insuficientă... Contactul direct cu natura le permite acestor oameni să se mişte cu uşurinţă pe timp de noapte sau pe ceaţă, prin păduri şi prin mlaştini. Nu se tem de întuneric, nici de codrii lor fără sfârşit, nici de ger... Siberianul, care este parţial sau pe de-a-ntregul asiatic, este şi mai călit... Efectul psihologic al acestui ţinut asupra soldatului german obişnuit era considerabil. În acel spaţiu parcă fără sfârşit, el se simţea mic şi pierdut... Un om care a supravieţuit inamicului rus şi climei ruseşti nu prea mai are ce să înveţe despre război.[3]

Manstein a pledat în favoarea ocolirii fortăreţei Sevastopol, însă Hitler a insistat ca ea să fie cucerită. A fost scos la rampă giganticul tun de asediu de 800 mm, în greutate de 1 350 t, supranumit „Marele Gustav", cu preţul unor eforturi colosale, deoarece nu putea fi mişcat decât pe şine de tren. Franz Halder şi-a exprimat dispreţul faţă de acest tun, un exemplu de risipă specific nazistă de resurse industriale în vederea creării unor arme spectaculoase, considerându-l „o maşinărie foarte impresionantă, dar complet inutilă". Proiectilele sale de şapte tone şi echipa formată din 4 000 de oameni au contribuit mai puţin la capturarea oraşului decât perseverenţa infanteriştilor lui Manstein. Apărătorii oraşului au fost bombardaţi şi din aer. Un pilot german de bombardier în picaj, căpitanul Herbert Paber, scria: „Explozie lângă explozie se înălţa între ascunzătorile stâncoase ca nişte ciuperci otrăvitoare. Peninsula era toată numai foc şi fum – dar chiar şi de acolo au fost până la urmă luaţi mii de prizonieri. Nu se poate să nu te uimească o asemenea rezistenţă... Aşa au apărat mereu Sevastopolul... Zona trebuia literalmente răscolită cu bombele înainte ca ei să dea puţin înapoi."[4]

La 4 iulie, când oraşul a capitulat în sfârşit după un asediu de 250 de zile, printre cei care au fugit s-au numărat şi cei din NKVD, care, mai înainte, îşi executaseră toţi prizonierii. Pierderile colosale suferite în Crimeea au fost puse pe seama incompetenţei comandantului sovietic, Lev Mehlis, un favorit al lui Stalin, care respinsese cererile disperate de a le permite soldaţilor să-şi sape adăposturi şi tranşee, deoarece le considera un semn de defetism. Singurul aspect salvator al acestui dezastru a fost concedierea lui Mehlis. Sevastopolul i-a costat pe germani 25 000 de morţi şi 50 000 t de

muniţie. Asediatorii au fost încă o dată profund impresionaţi de încăpăţânarea cu care li se împotriveau asediaţii.

Între timp, mai la nord, în timp ce pământul se zvânta după dezgheţ, pe 12 mai, generalul Semion Timoşenko a lansat un atac-fulger cu *frontul* de sud-vest în direcţia Harkov, care însă a eşuat lamentabil. Din nou ruşii au fost încercuiţi în urma unui contraatac german, şi din nou Stalin a refuzat să permită retragerea. Peste un sfert de milion de oameni şi-au pierdut viaţa, iar comandantul armatei şi o parte dintre ofiţeri s-au împuşcat ca să nu fie luaţi prizonieri. Supravieţuitorii s-au repliat către sud în derută. Un soldat spunea: „Plângeam în timp ce ne retrăgeam. Fugeam oriunde, numai să scăpăm din Harkov; unii spre Stalingrad, alţii către Vladikavkaz. Unde aveam să ajungem – în Turcia?”[5]

Lui Hitler îi renăscuse încrederea. A dat uitării pierderile grele din anul anterior şi a îmbrăţişat opinia colonelului Reinhard Gehlen, şeful serviciului de informaţii de pe Frontul de Est, că rezervele lui Stalin se epuizaseră. În august, producţia germană de muniţie şi armanent avea să atingă din nou nivelul maxim, după decizia catastrofală din iulie 1941, revocată abia în ianuarie 1942, ca ea să fie redusă în perspectiva iminentei victorii. Este de-a dreptul extraordinar că, după nebuniile strategice din campania precedentă şi după greutăţile iernii, Hitler se mai bucura de loialitatea şi supunerea ofiţerilor săi. În ianuarie 1942, un soldat german din Crimeea descria plin de amărăciune în ce consta hrana sa: o masă caldă pe zi – ciorbă de varză cu câţiva cartofi în ea – o jumătate de pâine o dată la două zile, grăsime, un pic de brânză şi miere întărită.

Dar chiar şi în asemenea condiţii, Wehrmachtul rămânea o maşinărie de război redutabilă. Majoritatea generalilor ştiau în adâncul sufletului că, prin ei, naţiunea germană şi întreaga ei armată – faptul că numai SS-ul a săvârşit atrocităţi era un mit – fuseseră făcute părtaşe la crime împotriva umanităţii, dar mai ales împotriva ruşilor, comise încă înainte de declanşarea Holocaustului şi pe care duşmanii nu aveau să le ierte niciodată. Considerau că nu au nimic de pierdut dacă luptau în continuare – nimic, în afară de câteva milioane de vieţi. Merită subliniat că marea majoritate a victimelor au pierit după 1942. Numai victoriile i-ar fi

putut determina pe Aliaţi să negocieze. Directiva cu privire la operaţiunile din vară, dată de Hitler în aprilie, prevedea o concentrare a eforturilor în sud. Obiectivele Operaţiunii *Albastru* constau în distrugerea rezervelor pe care le mai avea Armata Roşie, cucerirea Stalingradului şi capturarea câmpurilor petrolifere din Caucaz.

Stalin a judecat greşit intenţiile inamicului. Anticipând un nou atac împotriva Moscovei, şi-a concentrat forţele acolo. Chiar şi atunci când i s-a pus înainte întregul plan al Operaţiunii *Albastru*, găsit asupra unui ofiţer german de stat-major care murise într-un accident aviatic, Stalin a respins totul ca pe o tentativă de dezinformare. Armatele ruseşti erau însă mai puternice decât îşi închipuia Hitler, în condiţiile în care 5,5 milioane de oameni se aflau sub arme, iar producţia de tancuri şi avioane era într-o creştere rapidă. Deţinuţii şi o parte dintre prizonierii politici au fost eliberaţi din lagărele Gulagului şi înrolaţi în armată – 975 000 până la finele războiului. Berlinul evaluase producţia rusească de oţel din 1942 la 8 milioane t. În realitate, ea va ajunge la 13,5 milioane t.

Prima fază a Operaţiunii *Albastru*, care trebuia să dureze trei săptămâni, a debutat pe 28 iunie cu o ofensivă în direcţia râului Don. Hitler a aruncat în luptă 3,5 milioane de germani şi un milion de soldaţi din ţările Axei – italieni, români şi Divizia „Albastră" spaniolă, trimisă, ca un gest de bunăvoinţă, de Franco – aceştia repurtând la început succese spectaculoase. Când Lazar Brontman, corespondentul ziarului *Pravda*, a sosit la Voronej, un oraş situat la 480 km de Stalingrad, a găsit acolo o atmosferă calmă şi relaxată, datorită distanţei care îl separa de inamic. Într-o seară, s-a amuzat privind spectacolul caraghios oferit de zeci de femei care, în lipsa bărbaţilor, dansau unele cu altele în parcul oraşului. Tot ele asigurau şi ordinea – Brontman a observat că femeile dirijau traficul mai eficient decât bărbaţii, dar tindeau să abuzeze de fluiere[6].

În doar câteva zile însă, atmosfera s-a stricat în mod dramatic. Spre vest, linia frontului sovietic cedase, precipitând o nouă retragere. Bombardierele germane au început să lovească străzile Voronejului, „distrugând oraşul fără să întâmpine vreo rezistenţă" şi producând un exod masiv al populaţiei. Speculanţii care deţineau automobile le cereau oamenilor disperaţi trei, patru, chiar cinci

mii de ruble pentru privilegiul unei călătorii spre est. Fabricile şi instituţiile statului s-au închis una câte una. Când locuitorii oraşului au aflat că germanii sunt la mai puţin de 50 km depărtare, Brontman scria că Voronejul era „din punct de vedere psihologic pregătit să capituleze”[7], lucru care s-a şi întâmplat după numai câteva zile.

Înaintarea panzerelor a fost încetinită mai mult de ploi şi noroaie decât de acţiunile Armatei Roşii, iar la începutul lui iulie, ea şi-a atins obiectivele iniţiale. Stalin a dispus atunci singura retragere strategică autorizată din întreg războiul. Când trupele germane şi-au continuat ofensiva spre est, dincolo de Voronej, s-au trezit că atacă pe un teren pustiu. Forţele ruse au reuşit să scape dintr-o încercuire care ar fi trebuit să aibă loc la Millerovo, determinându-l pe Hitler să-l concedieze a doua oară pe Bock şi să împartă Grupul de Armate Sud în două noi grupuri, A şi B, în frunte cu List şi Weichs. Führerul era încântat însă de desfăşurarea campaniei, care, până în acel moment, fusese mai degrabă o paradă triumfătoare a blindatelor. Infanteria intervenise foarte puţin, iar pierderile erau neglijabile. Alte porţiuni din teritoriul sovietic au căzut şi ele în mâinile germanilor. În decursul lunii iulie, panzerele şi-au continuat înaintarea spre sud, în direcţia oraşului Rostov, sfârtecând *frontul* sudic rus, ale cărui formaţiuni căutau scăpare dincolo de Don. Hitler l-a însărcinat pe Friedrich Paulus, un ofiţer de stat-major dornic să se remarce, să conducă Armata a VI-a într-un atac-fulger asupra Stalingradului.

Cei mai mulţi dintre generalii germani şi-au dat imediat seama de nesăbuinţa acestei decizii. Importanţa strategică a oraşului care purta numele lui Stalin era scăzută, irelevantă pentru obiectivul principal, acela de a curăţa zona Caucazului şi de a pune mâna pe rezervele de petrol de acolo. În plus, pe cât îşi dorea Hitler să obţină o victorie simbolică, pe atât era de hotărât Stalin să i-o refuze. Liderul sovietic se temea că, dacă Stalingradul cădea, trupele germane îşi vor relua înaintarea spre nord, în direcţia Moscovei. Iată de ce a ordonat ca oraşul de pe Volga să reziste cu orice preţ şi a trimis în apărarea lui trei armate din rezerva strategică. Scena era astfel pregătită pentru una dintre bătăliile decisive ale acestui război, o ciocnire între voinţele celor doi dictatori.

Spiritul majorităţii cetăţenilor sovietici era încă neînfrânt, dar catastrofele din primăvară şi vară le-au afectat serios moralul. Unii nutreau speranţa că Aliaţii occidentali le vor sări în ajutor. Pavel Kalitov, comisarul unui grup de partizani din Ucraina, scria în data de 8 iulie: „Suntem foarte bucuroşi că Anglia bombardează România cu asemenea succes şi că americanii o să debarce în Franţa." Asemenea speranţe erau foarte preţioase, dar false. Bombardamentele britanice s-au bucurat de atenţie mai mult din motive propagandistice decât datorită succeselor obţinute pe teren, iar până la deschiderea unui al doilea front mai erau doi ani. Înainte de 1943, livrările de armanent şi hrană ale Occidentului au contribuit nesemnificativ la satisfacerea uriaşelor nevoi ale Uniunii Sovietice. Tot ce a reuşit naţiunea lui Stalin în 1942 a reuşit aproape fără niciun ajutor.

Nu putem evidenţia îndeajuns suferinţele soldaţilor ruşi, victime ale intemperiilor, ale incompetenţei propriilor lideri şi, nu în ultimul rând, ale inamicului. „Noaptea era grozav de întunecoasă"[8], scria căpitanul Nikolai Belov, descriind momentul în care soldaţii lui coborâseră din tren în spatele frontului. „Tot batalionul a luat-o în direcţia greşită. Ne-am învârtit în cerc întreaga noapte, 30 km prin noroiul gros." Peste două săptămâni, nota: „Avem doar câteva puşti vechi pentru tot batalionul." În data de 10 mai, soldaţii au ocupat o poziţie în apropierea unui sat numit Bolşoi Sinkoveţ: „De două zile am rămas fără hrană. Suntem cu toţii lihniţi." Două zile mai târziu, cei 500 de soldaţi au mai primit 41 de puşti. La 17 mai, batalionul a parcurs în „marş forţat" aproape 50 km, pierzând 41 de oameni care nu reuşiseră să ţină pasul. Fapt deloc surprinzător, dacă ne gândim că nu mai mâncaseră de două zile. Belov scria: „Toată lumea e furioasă pe comandanţi – şi nu fără temei." Calvarul lor a continuat zi după zi. „Ajuns în Zelionaia Dubrava, după un marş de 35 km pe timpul zilei. E insuportabil de cald, suntem frânţi de oboseală. Iarăşi nu e nimic de mâncare. Mulţi nu reuşesc să ţină pasul. Sedov plânge. Nu mai poate să meargă." Oamenii lui Belov au ajuns să scormonească pe câmp după cartofi putreziţi, rămaşi din recolta precedentă. Primele lor acţiuni împotriva germanilor s-au soldat cu pierderi uriaşe: la 15 iulie, Belov raporta că din toată compania nu mai rămăseseră decât cinci oameni.

La mijlocul verii lui 1942, previziunile Aliaţilor privind soarta Rusiei continuau să fie sumbre. Pe 15 iulie, un agent britanic de informaţii scria: „Am sentimentul că, oricât ar fi pierdut germanii, Armata Roşie a pierdut mai mult... Sevastopol a fost... o mare ispravă a armatelor sovietice şi a demonstrat ce forţă colosală are Armata Roşie în defensivă – dacă îi e prielnic şi terenul... [Dar] tot nu este în stare să-i înfrunte pe germani pe terenul deschis din sudul Rusiei... În ansamblu, germanii au de partea lor majoritatea atuurilor... Posedă o maşinărie de război superioară... Măsura în care vor izbuti germanii să-şi fructifice victoriile va depinde de capacitatea Armatei Roşii de a-şi menţine coeziunea în timpul retragerii până când va ajunge în spatele unor obstacole naturale considerabile sau într-o zonă mai propice acţiunilor defensive."[9]

Este important să plasăm evenimentele acelui an într-un context mai larg. În 1941, Rusia a suferit 27,8% din totalul pierderilor suferite de ea pe parcursul războiului. Dezastrele de la Harkov, din Crimeea şi din peninsula Kerci s-au soldat însă cu pierderi şi mai însemnate. Când acestora li s-a adăugat şi Stalingradul, întreg anul 1942 a costat Rusia 28,9% din totalul pierderilor provocate de conflict, 133% din efectivele Armatei Roşii aflate în linia întâi. Posteritatea ştie că Stalin a tras de aici o serie de învăţăminte vitale, începând să lase hotărârile de natură militară în seama generalilor competenţi şi concediindu-i pe nepricepuţi. Armele produse de industria mutată dincolo de Urali au început să ajungă la armata sovietică, sporind forţa acesteia în timp ce forţa Axei scădea. În vara lui 1942 însă, nimic din toate acestea nu era evident. Germania era de neînvins pe câmpul de luptă, iar Rusia îşi trăia ultimele clipe.

Aproape toate încercările britanicilor şi, ulterior, ale americanilor de a colabora cu sovieticii au eşuat pe fondul secretomaniei, al incompetenţei, al relei-voinţe şi al sărăciei mijloacelor de care dispunea aliatul lor. Marina Regală ceruse ajutorul navelor şi avioanelor sovietice pentru a apăra convoaiele aflate în drum spre Murmansk şi Arhanghelsk, însă reacţiile ruşilor fuseseră dezamăgitoare. În august 1942, un aparat Catalina al RAF a transportat în nord-vestul Rusiei doi agenţi SIS, pe care sovieticii acceptaseră să-i paraşuteze în nordul Norvegiei. În schimb, cei doi au fost reţinuţi vreme de

două luni în completă izolare și apoi parașutați în hainele de vară cu care veniseră, dar nu în Norvegia, ci în Finlanda, unde au fost rapid arestați, torturați și executați. Ulterior, britanicii și-au dat seama că cooperarea cu rușii era o afacere exclusiv unilaterală; că lăsarea personalului aliat la mila sovieticilor se putea dovedi fatală.

Cu toate acestea, guvernele occidentale s-au dat peste cap ca să mențină o oarecare unitate. În august 1942, când generalul Anders, care suferise în închisorile lui Stalin între 1939 și 1941, s-a întâlnit cu Churchill la Cairo, a acuzat vehement Uniunea Sovietică: „În Rusia, i-am zis, nu există nici justiție, nici onoare și niciun om în al cărui cuvânt să poți avea încredere. Churchill mi-a atras atenția că, folosit în public, un asemenea limbaj s-ar dovedi extrem de periculos. Nu se va întâmpla nimic bun, mi-a spus el, dacă îi supărăm pe ruși... Churchill a încheiat discuția afirmând că, în opinia lui, Polonia va ieși din război mai puternică și mai fericită."[10] Anders s-a lăsat convins că „noi, polonezii, porneam acum spre casă (cel puțin așa credeam) pe un drum nou, mai lung, într-adevăr, însă cu mai puține obstacole"[11]. Puterile occidentale și-au dat toată osteneala să susțină o atare iluzie.

Germanii au dat peste primele unități ale *frontului* Stalingrad în data de 23 iulie, la o distanță de aproximativ 140 km vest de oraș. În noaptea aceea, Hitler a comis o gafă ce se va dovedi decisivă pentru soarta războiului din Est. A emis o nouă directivă în care declara atinse obiectivele Operațiunii *Albastru*. Grupului de Armate A i s-a ordonat să ocupe câmpurile petrolifere din Caucaz, aflate la 1 200 km depărtare de pozițiile pe care le ocupa la ora aceea – o înaintare mai lungă decât cea de la Linia Siegfried la Canalul Mânecii din mai 1940. Nu peste multă vreme, formațiunile grupului s-au trezit că trebuie să susțină un front lat de 800 km cu forțe cel puțin insuficiente și în condițiile unei îndărătnice rezistențe sovietice. În paralel, Grupul de Armate B a declanșat operațiunile menite să închidă complet un front situat de-a lungul Volgăi și să cucerească Stalingradul. Manstein a fost transferat în nord, împreună cu cinci divizii de infanterie și artileria de asediu pe care o întrebuințase la Sevastopol, cu misiunea de a

pune capăt istovitoarei rezistenţe a Leningradului – în urma unei schimbări de politică, Berlinul era acum nerăbdător să ocupe oraşul. Veştile primite ulterior de la Armata a VI-a arătau că înaintarea spre Stalingrad se făcea cu dificultate. Agasat, Hitler a ordonat transferul Armatei a IV-a Panzere din zona Caucazului în sprijinul lui Paulus. În felul acesta, el şi-a divizat forţele într-un fel care diminua şansele elementelor componente de a-şi atinge obiectivele.

Luna august a anului 1942 a adus însă noi catastrofe pentru Armata Roşie. Unul dintre favoriţii lui Stalin, veteranul bolşevic Semion Budionnîi, s-a făcut vinovat de o serie de înfrângeri catastrofale în nordul Caucazului. Armata a VI-a a zdrobit forţele ruseşti de pe Don, la est de Kalaci, luând 50 000 de prizonieri; o întreagă armată sovietică de tancuri s-a dezmembrat, echipajele panicându-se şi abandonând vehiculele. La 21 august, Paulus a lansat un atac-fulger dinspre Don spre Volga, croindu-şi drum printre apărători cu ajutorul bombardierelor în picaj. În două zile, forţele lui au ajuns pe malurile râului, la 15 km nord de Stalingrad. Capturarea oraşului părea iminentă, Paulus trimiţându-i lui Hitler o schiţă a planului său privind retragerea Armatei a VI-a în cantonamentul de iarnă. Departe, în sud, pe 9 august, trupele de vânători de munte au ocupat Maikop, cel mai accesibil dintre câmpurile petrolifere din Caucaz, unde acţiunile de distrugere întreprinse anterior de sovietici s-au dovedit atât de temeinice, încât s-a considerat necesară aducerea de echipament din Germania pentru forarea de noi puţuri. Vârfurile de lance ale Grupului de Armate A au început ofensiva în direcţia Mării Caspice. Armata a XVII-a a pornit prin munţi spre sud, către Marea Neagră.

Întreaga ofensivă caucaziană a fost paralizată de ordinele lui Hitler ca rezervele de combustibil şi muniţie să fie trimise lui Paulus. Cu toate acestea, în rândurile ierarhiei naziste de la Berlin renăscuse optimismul. Rommel era la porţile oraşului Cairo. Producţia de armament era în creştere. Aliaţii japonezi înregistraseră victorii răsunătoare, iar consecinţele succeselor Marinei SUA din Marea Coralilor şi de la Midway nu erau încă pe deplin înţelese. Submarinele lui Dönitz dădeau lovituri grele convoaielor din Atlantic. Un comandant italian de submarin a

raportat că scufundase un cuirasat american, fiind decorat de Mussolini pentru această născocire plină de fantezie. Moralul civililor germani părea să reînvie.

Doar tehnocraţii, care ştiau secretele economice şi industriale ale Reichului, nu îşi făceau iluzii. Lipsa mâinii de lucru rămânea o problemă cronică, iar producţia de avioane a Germaniei creştea, dar se baza pe modele învechite. Generalul Halder nota în jurnal pe 23 iulie: „Tendinţa cronică de a subestima capacităţile inamicului capătă treptat proporţii groteşti." În septembrie, dificultăţile întâmpinate de Germania au crescut rapid. Soldaţii care luptau în munţii din sudul Rusiei aveau de făcut faţă viscolelor, iar schimbarea repetată a obiectivelor a avut efecte nefaste asupra operaţiunilor. Înaintarea trupelor era amânată sau oprită întruna din cauza lipsei combustibilului – Armata I Panzere a fost imobilizată vreme de trei săptămâni, oferindu-le comandanţilor lui Stalin un preţios respiro. Aproape toate avioanele disponibile fuseseră trimise la Stalingrad, fără a se ţine cont de impactul asupra altor operaţiuni. La 12 septembrie, primii soldaţi germani pătrundeau în oraş.

De-a lungul frontului rusesc, soldaţii şi civilii sovietici înţelegeau prea puţin dificultăţile uriaşe pe care le întâmpinau germanii, văzând numai tragedia prin care treceau ei şi ai lor din pricina eşecurilor suferite pe câmpurile de bătălie, a măcelurilor şi foametei. La 23 octombrie, comisarul Pavel Kalitov scria exasperat din Lagovo, după ce primise un nou ordin de retragere: „Civilii plâng. Totul trebuie evacuat. Peste tot sunt plânsete, lacrimi şi durere. Gândiţi-vă: suntem în pragul iernii, iar ei trebuie să iasă în frig cu cei mici... Încotro s-o apuce? Trupele noastre se retrag. Nemţii exploatează un punct slab din linia noastră. Ziarele noastre folosesc adesea expresii precum «sub presiunea unor forţe inamice superioare». Dar noi? Noi de ce nu putem să masăm asemenea «forţe superioare»? Ce se întâmplă? Am învăţat multe în ultimele şaisprezece luni. E atât de greu să abandonăm aşezările... Alte victime, alte chinuri nenorocite, alte blesteme aruncate în capul nostru. [Ţăranii spun]: «Aşa-s ăştia, apărătorii noştri.»"[12]

O bătrână i-a vorbit lui Vasili Grossman în termeni foarte duri despre conducătorii ţării: „Nătărăii ăştia le-au permis [duşmanilor]

să ajungă în inima ţării, pe Volga. Le-au făcut cadou jumătate din Rusia."[13] De la Kremlin veneau lozinci noi: „Niciun pas înapoi... Singura circumstanţă atenuantă este moartea." Stalin, aflat în pericol de a pierde jumătate din teritoriul european al Uniunii Sovietice, şi-a dat o întâlnire cu realitatea care s-a dovedit a fi de importanţă vitală. În septembrie, l-a numit pe Jukov în funcţia de locţiitor al comandantului suprem, după care l-a trimis să organizeze apărarea Stalingradului şi să pregătească o contraofensivă de proporţii. El admitea astfel necesitatea subordonării ideologiei imperativelor militare. Cuvântul „ofiţer", până atunci interzis, a fost reintrodus în Armata Roşie, iar comandanţii militari n-au mai fost subordonaţi comisarilor politici. Din acel moment, înaintarea în grad avea să se facă doar pe bază de competenţă. S-a recunoscut şi valoarea simbolică a medaliilor – până în 1945, Armata Roşie a acordat 11 milioane de medalii; Armata SUA, doar 1,4 milioane.

Stalin, care, spre deosebire de Hitler, învăţase din cele întâmplate, a delegat controlul operaţional al frontului, chiar dacă autoritatea lui supremă nu a fost niciun moment pusă la îndoială. Aceste măsuri radicale erau indispensabile îmbunătăţirii eficienţei lamentabile a Armatei Roşii din vara lui 1942. „Trebuie să învăţăm şi iar să învăţăm", scria comisarul Pavel Kalitov la 4 septembrie 1942. „Pentru început, nu trebuie să mai fim atât de neglijenţi."[14] Nikolai Belov descrie cu tristeţe o inspecţie făcută de un ofiţer superior personalului de instruire al armatei: „Rezultate deplorabile. Iusefii" – termenul peiorativ folosit în Armata Roşie pentru soldaţii din Kazahstan – „nu ştiu să se întoarcă la stânga sau la dreapta. Ce gloată – nişte tântălăi. Dacă ne mai trimit mulţi kazahi, soarta noastră e ca şi pecetluită."[15] Însă Armata Roşie chiar învăţa, cu multă trudă e adevărat, şi primea noi şi impresionante întăriri în oameni, tancuri şi avioane.

În toamna şi iarna lui 1942, cenuşiul şi ternul oraş industrial Stalingrad s-a transformat în scena unora dintre cele mai teribile încleştări din întreg războiul. Duminică, 23 august, germanii au început atacul cu raidul a 600 de avioane – în primele 14 ore, se spune că ar fi murit 40 000 de civili, aproape la fel de mulţi ca în cursul campaniei de bombardamente asupra Marii Britanii din

1940–1941. După aceea, Luftwaffe a continuat să atace fără încetare. „Am bombardat zonele incendiate ale câmpului de luptă de la Stalingrad cât a fost ziua de lungă", scria pilotul german Herbert Pabst. „Îmi este imposibil să înţeleg cum de mai pot trăi oameni în infernul acela, dar ruşii se menţin cu fermitate pe poziţiile lor, printre ruine, în viroage, în pivniţe şi în haosul scheletelor contorsionate de oţel ale fabricilor."[16] Paulus a lansat primul atac terestru major în ziua de 13 septembrie, lupta ducându-se după aceea printre ruine. Generalul Vasili Ciuikov, comandantul Armatei 62, scria: „Străzile oraşului sunt moarte. În copaci nu a mai rămas nicio rămurică înverzită; totul a pierit în flăcări."[17]

Construcţiile de beton ale terminalelor de transport şi ale uzinelor oraşului au fost rapid transformate în mormane de moloz, devenind scena unui măcel. Numele lor, cu totul neatrăgătoare, au rămas pe vecie în legenda Marelui Război de Apărare a Patriei: silozul de lângă gara Numărul 2, gara de marfă, gara Numărul 1, uzina chimică „Lazur", uzina metalurgică „Octombrie Roşu", uzina de tractoare „Dzerjinski", turnătoria de tunuri „Baricadele". În prima fază a bătăliei, ruşii au ocupat un perimetru de 50 km pe 30 km, care s-a micşorat însă rapid. La insistenţele lui Stalin, trei armate de infanterie au fost trimise să contraatace pe flancul de nord, dar au fost respinse de inamic. Germanii, la rândul lor, au lansat atacuri repetate în încercarea de a cuceri două obiective importante: Cota 102, o movilă tătărească înaltă de 107 m, şi punctul de traversare a fluviului Volga aflat imediat după Piaţa Roşie, pe unde ajungeau în oraş întăririle şi proviziile şi se evacuau răniţii. În unele nopţi, până la două, trei mii de răniţi ruşi erau trecuţi, pe întuneric, peste fluviul plin de sloiuri de gheaţă, până pe malul estic, aflat la 1,5 km distanţă.

Ambarcaţiunile care îi evacuau pe răniţi se întorceau încărcate cu soldaţi şi muniţie. Oamenii erau îngrămădiţi pe feriboturi şi puşi să treacă fluviul sub atacurile Luftwaffe – uneori chiar în plină zi, într-atât de presante erau necesităţile asediului. Mitraliorul unei astfel de ambarcaţiuni, Aleksandr Gordeev, îi privea compătimitor pe soldaţii care se agăţau de balustrade ca să nu coboare în cală: „Ofiţerii îi obligau să coboare lovindu-i cu

picioarele, iar subofiţerii înjurau şi urlau. Baida [maistrul lui] şi doi marinari voinici îi înşfăcau pe recalcitranţi şi le făceau vânt pe scară. La bord s-au adus lăzi cu obuze, gloanţe şi raţii. Uitându-mă la grămada de cutii cu muniţie, aflată la doi paşi de mitraliera noastră, îmi imaginam deja ce s-ar întâmpla dacă am fi loviţi."[18] Curând, a avut ocazia să vadă cum un alt feribot încărcat cu răniţi e scufundat de aviaţia germană. „Răniţii, în număr de peste o sută, stăteau aşezaţi sau întinşi în cabine, în vreme ce din cală ieşeau cei care voiau să scape. Exploziile bombelor erau acoperite de un vaier continuu."[19]

Noile unităţi erau aruncate în luptă pe măsură ce soseau. Comandantul Armatei 62, generalul Vasili Ciuikov, spunea: „Timpul se măsoară în sânge." Explozia bombelor şi obuzelor, pârâitul armelor de calibru mic şi bubuiturile înfundate ale mortierelor încetau rareori, fie zi, fie noapte. Mai târziu, Ciuikov avea să afirme despre Stalingrad: „Apropiindu-se de locul acesta, soldaţii spuneau: «Intrăm în iad.» Iar după ce petreceau o zi, două aici, spuneau: «Nu, ăsta nu e iadul, e de zece ori mai rău.»[20] O tânără femeie-soldat spunea: «Mi-am imaginat cum putea să arate războiul – totul în flăcări, copii plângând, pisici alergând de colo, colo, iar când am ajuns la Stalingrad, mi-am dat seama că exact aşa era, doar că mult mai cumplit.»"[21] Tânăra se înrolase alături de un grup de prietene din Tobolsk, orăşelul ei din Siberia. Majoritatea au fost trimise în oraşul asediat şi puţine l-au mai părăsit în viaţă.

Bătălia s-a dus în condiţii care au permis soldaţilor ruşi să-şi arate calităţile deosebite de luptători în spaţii restrânse. Nu mai era loc pentru asalturile vijelioase ale panzerelor, nici pentru ingenioase manevre de învăluire. Zi de zi, soldaţii germani, tunurile şi tancurile lor încercau doar să-şi taie drum către malul Volgăi, metru cu metru, printre movilele de zidărie căzută, în care ruşii se ghemuiau, înjurau, răbdau de foame, îngheţau, luptau şi mureau. Asupra unui soldat sovietic mort s-a găsit o scrisoare trimisă de băieţelul lui: „Îmi e foarte dor de tine. Te rog să vii pe la noi, vreau aşa de mult să te văd, fie şi o singură oră. Îmi curg lacrimile în timp ce scriu asta. Tati, vino te rog să ne vezi."[22]

Ciuikov îi descrie lui Vasili Grossman senzația de apăsare pe care o avea: „Peste tot sunt focuri de armă și bubuituri. Trimiți un ofițer de legătură să afle ce se întâmplă, dar e omorât. Atunci începi să tremuri din cauza tensiunii... Cele mai cumplite momente erau acelea în care ședeai acolo ca un idiot, în jurul tău vuia bătălia, iar tu nu aveai ce să faci."[23] La 2 octombrie, cartierul general al lui Ciuikov a fost înghițit de un torent de petrol în flăcări, provenit de la niște rezervoare din apropiere, care explodaseră după ce fuseseră lovite de bombele germane. O coloană de fum și flăcări s-a ridicat în aer, 40 de ofițeri murind pe loc. Uzina de tractoare a fost scena unor lupte de coșmar, apărătorii – murdari, epuizați și pe jumătate morți de foame – străduindu-se să respingă tancurile germane care înaintau printre ruine. La un moment dat, capul de pod al sovieticilor de pe malul vestic al fluviului s-a redus la numai o sută de metri.

Rușii luptau cu o disperare amplificată, ca de obicei, de constrângeri. Retragerea neautorizată se plătea cu moartea. Vasili Grossman scria următoarele: „În acele zile de neliniște, când bubuitul luptei se auzea până în suburbiile Stalingradului, când, noaptea, vedeai pe cer rachete și fasciculele albăstrui ale proiectoarelor, când au apărut pe străzile orașului primele camioane stâlcite de șrapnel, cărând răniții și bagajele comandanților care se retrăgeau, când primele pagini ale ziarelor au anunțat primejdia de moarte în care se găsea țara, în multe inimi s-a strecurat frica și mulți ochi au privit dincolo de Volga." Grossman voia, firește, să spună că mulți se gândeau să fugă din acel iad. Cei care au încercat acest lucru au plătit scump – în jur de 13 500 de soldați au fost executați la Stalingrad după ce au fost acuzați de lașitate sau dezertare și mulți alții au fost omorâți pe loc. Într-un document tipic din 23 septembrie, Beria raporta că, în ultimele 24 de ore, „detașamentele de blocare" ale NKVD-ului condus de el reținuseră 659 de persoane. Șapte „lași" și un „dușman al poporului" au fost împușcați în fața camarazilor lor. Alți 24 erau încă reținuți, printre ei numărându-se un „spion", trei „trădători de țară", opt „lași" și opt „dușmani ai poporului"[24].

Paulus a lansat atacuri repetate, însă forțele lui s-au dovedit de fiecare dată prea slabe ca să străpungă apărarea. Nu era loc de

subtilităţi, ci doar de o sută de încleştări zilnice între germanii şi ruşii care îndurau aceleaşi privaţiuni. Ciuikov şi-a desfăşurat trupele cât mai aproape de liniile inamicului, pentru a descuraja atacurile Luftwaffe. Bombardamentul distrusese oraşul, însă, aşa cum aveau să descopere Aliaţii, ruinele reprezentau nişte bariere antitanc redutabile, fiind şi mai uşor de apărat decât străzile libere şi clădirile intacte. Soldaţilor, aproape fără excepţie, le era mereu foame şi frig. Lunetiştii şi mortierele aduceau moartea imprudenţilor. Mulţi soldaţi şi-au pierdut viaţa adunând muniţie sau stând la coadă la bucătăriile de campanie. La fel au păţit şi femeile. Ciuikov a lăudat fără rezerve contribuţia telegrafistelor, a infirmierelor, a funcţionarelor şi a celor care supravegheau cerul.

Vântul îngheţat ardea obrajii până se făceau de un roşu închis. Fiecare zi aducea o nouă criză locală, în timp ce noaptea ruşii treceau dincolo de râu doar atâţia soldaţi cât să-şi poată apăra perimetrul precar. Moscova a sentimentalizat multe episoade în scop propagandistic, un exemplu fiind povestea unui puşcaş marin pe nume Panaiko, al cărui cocteil Molotov a luat foc, prefăcându-l într-o torţă umană. Nefericitul s-a dus împleticindu-se în direcţia unui tanc german, unde a aruncat un al doilea cocteil în masca radiatorului, flăcările cuprinzând atât tancul, cât şi pe om. Unele poveşti de genul acesta erau îndoielnice, multe însă nu. „Curajul e molipsitor aici, aşa cum este laşitatea în alte locuri”[25], scria Vasili Grossman, şi avea dreptate. Ordinele lui Stalin erau simple şi uşor de înţeles: oraşul trebuia apărat până la ultimul om.

Ghinionul lui Hitler a făcut ca bătălia să se ducă în spiritul care caracteriza Armata Roşie. Un ofiţer Panzergrenadier scria următoarele: „Pentru o singură casă ne-am bătut cincisprezece zile cu mortiere, mitraliere, grenade şi la baionetă. Frontul este un coridor între nişte camere arse... Strada nu se mai măsoară în metri, ci în cadavre. Stalingradul nu mai este un oraş. Ziua, este un imens nor de fum fierbinte, orbitor; un uriaş furnal încins şi luminat de flăcări. Iar la căderea nopţii – una dintre nopţile acelea care ard, urlă şi sângerează – câinii se aruncă în Volga şi înoată disperaţi spre malul celălalt. Nopţile Stalingradului sunt o

teroare pentru ei. Animalele fug din acest iad; cele mai tari pietre nu-i rezistă multă vreme; numai oamenii îl îndură."

Trebuie menţionat că, deşi bătălia dată de oamenii lui Ciuikov era crucială, de-a lungul sutelor de kilometri de front, luptele au continuat cu aceeaşi intensitate pe tot parcursul toamnei şi al iernii, făcând mai multe victime decât la Stalingrad. „Salutări dragei mele Marusia şi fiicei mele, Tania!" scria comisarul de partizani Pavel Kalitov, aflat în Ucraina. „Vă înştiinţez că sunt încă în viaţă şi sănătos. Suntem în acelaşi loc, adică pe cursul superior al râului Şelon. Ducem lupte grele zilele astea. Nemţii au trimis împotriva noastră tancuri, avioane, artilerie şi mortiere. Partizanii noştri se bat ca nişte lei. Pe 7 iunie, Vasia Bukov a omorât cu puşca lui cincisprezece nemţi. Ne descurcăm foarte greu cu ei fiindcă sunt bine înarmaţi. Pentru hrană depindem foarte mult de localnici, care sunt oameni de treabă. Nemţii sunt mulţi, noi suntem puţini, şi de aceea nu dormim mai mult de 2–3 ore pe noapte. Ieri am fost la *bania* [baia publică] după bătălie şi mi-am amintit cum, pe timp de pace, gustam puţină votcă după ce ieşeam de la baie şi ne odihneam ca lumea sau cum, la sfârşit de săptămână, mergeam la pescuit. Cum se mai simte sora ta, Şura? S-a mai întremat după foametea pe care a îndurat-o la Leningrad?"[26] Şi încheie pe un ton optimist: „Fasciştii nu mai luptă anul ăsta la fel de bine ca anul trecut."

Condiţiile din Leningrad s-au îmbunătăţit treptat, dar al doilea oraş ca mărime al ţării era în continuare bombardat. Locuitorii sufereau încă de foame, dar majoritatea primeau acum destulă hrană cât să nu moară. În martie 1942, autorităţile au început o campanie de curăţare a străzilor de zăpadă, resturi şi moloz, la care au participat sute de mii de cetăţeni. În aprilie, a fost numit un nou comandant, generalul-locotenent Leonid Govorov. Deşi taciturn, artileristul de 45 de ani s-a dovedit a fi un om inteligent, cultivat şi cu suflet. Iată ce raporta NKVD de la Leningrad în vara lui 1942: „În legătură cu îmbunătăţirea situaţiei alimentare din Leningrad, mortalitatea a scăzut cu o treime... Numărul cazurilor de folosire a cărnii umane ca hrană a scăzut. Dacă în mai au fost arestate sub această acuzaţie 236 de persoane, în iunie au fost reţinute numai 56."[27]

Pentru soldații de pe Frontul de Nord însă, ororile nu au încetat. Nikolai Nikulin nota în jurnalul său pe 18 august că din divizia lui mai rămăseseră doar câțiva bucătari și subofițeri. Se plângea că porția de terci de la micul dejun era adesea amestecată cu bucăți de șrapnel și era mereu chinuit de sete: „În timpul nopții, m-am târât de două ori până la un crater de obuz ca să beau niște apă. Era groasă și maronie, semăna cu cafeaua și mirosea a explozibil și a încă ceva. Dimineață, am văzut ieșind din crater o mână îndoită și înnegrită. Tunica și pantalonii îmi sunt țepeni din pricina noroiului uscat și a sângelui, parcă ar fi făcuți din carton. La genunchi și coate am găuri de cât m-am târât. Mi-am aruncat casca – nu-s mulți care o mai poartă; de obicei, te ușurezi în cască, după care o azvârli din tranșee. Cadavrul de lângă mine pute îngrozitor; sunt o grămadă în jur, și mai vechi, și mai noi. Unele se înnegresc pe măsură ce se usucă și zac în tot felul de poziții. Ici și acolo, în tranșee, se zăresc părți de corp îngropate în noroi – o față turtită, o mână, toate de culoarea pământului. Călcăm pe ele."[28]

La sfârșitul lui august, germanii au renunțat brusc la strategia asediului și au lansat împotriva Leningradului o ofensivă de proporții. Când ea a eșuat, rușii au ripostat cu o contraofensivă, obținând succese spectaculoase. Viața culturală a orașului a renăscut întru câtva: s-au organizat expoziții, concerte și un spectacol cu Simfonia a VII-a de Șostakovici la Sala Filarmonică. Leningrădenii erau acum destul de încrezători în propria supraviețuire ca să se gândească și la conaționalii lor care sufereau la Stalingrad. Vera Inber scria: „Se vede pe chipurile oamenilor, în tramvaie, pe stradă: ne gândim tot timpul cu părere de rău la Stalingrad... Acum, totul se va decide la Stalingrad – soarta întregului război."[29]

Pe toată durata iernii lui 1942, Leningradul a fost bombardat din aer și de la sol. Un baraj de artilerie a început chiar în timpul unui spectacol de teatru. Pe la jumătatea actului al doilea al premierei unei comedii despre Flota Balticii, intitulată *Ce mare e marea cea mare*, în fața cortinei și-a făcut apariția un actor care a întrebat publicul: „Ce facem, tovarăși? Ne adăpostim sau continuăm?" Ca răspuns, au izbucnit aplauze furtunoase și s-a strigat „continuați"! La 12 ianuarie 1943, Govorov era gata să lanseze o

nouă ofensivă cu scopul de a sparge încercuirea. Jukov a vizitat din nou orașul și și-a pus amprenta asupra operațiunilor. Neinteresându-l pierderile ca de obicei, el a întrebat sarcastic: „Cine sunt lașii ăștia ai dumitale care nu vor să lupte?" La 16 ianuarie, a fost recucerită poziția-cheie de la Șlisselburg, iar două zile mai târziu s-a anunțat oficial că blocada a fost spartă. În oraș, celebra poetă Olga Bergholz scria: „Fericirea aceasta, fericirea Leningradului eliberat, nu va fi nicicând uitată. Blestematul cerc a fost rupt."[30] La 3 martie, un alt cetățean, Igor Ceaiko, scria: „Un gând se scrie cu litere de foc în mintea mea: de acum pot să înfrunt orice... Primăvara e un simbol al vieții. Nemții ne bombardează iar, dar amenințarea pălește în lumina soarelui."[31]

Pisicile, care fusese mâncate aproape în totalitate, au redevenit deodată utile – un tren întreg de războinici felini a fost trimis în oraș spre a lupta cu șobolanii. Bombardamentul germanilor, motivat acum mai degrabă de răutate decât de vreun scop militar, a continuat pe parcursul întregului an 1943, punctul culminant fiind atins în iulie. Abia în ianuarie 1944 a reușit Armata Roșie să respingă trupele inamice până la o distanță de la care obuzele acestora nu mai puteau să atingă orașul. Soarta Leningradului s-a decis însă în primăvara lui 1942, când a devenit limpede faptul că oamenii care supraviețuiseră blocadei puteau fi hrăniți. Oficial, s-a spus că în cursul asediului au murit 632 253 de oameni; se crede însă că cifra adevărată ar trece de un milion. Propaganda sovietică a cenzurat multe dintre cele petrecute în perioada de agonie a orașului. Când Olga Bergholz a vizitat Moscova la sfârșitul lui 1942 pentru a vorbi la radio, i s-a pus în vedere să nu sufle o vorbă despre ororile blocadei: „Mi-au spus că leningrădenii sunt eroi, dar ei nu știau în ce consta acest eroism. Nu știau că am răbdat de foame, nu știau că oamenii mureau de foame."[32]

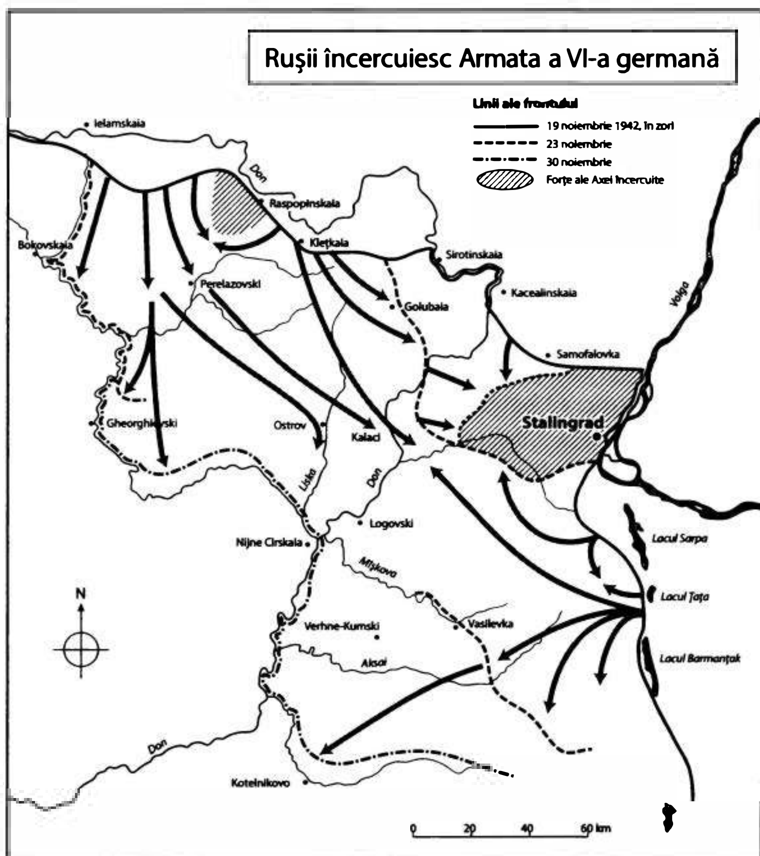
Din punct de vedere strategic, luptele din Nord au fost de mai mică însemnătate decât bătălia pentru Stalingrad. Cu toate acestea, experiența Leningradului este cel puțin la fel de importantă dacă vrem să înțelegem de ce Uniunea Sovietică a ieșit învingătoare din al Doilea Război Mondial. Este de neconceput ca britanicii să se fi mâncat vreodată unul pe altul în loc să predea

Londra sau Birmingham în mâinile inamicului. Sau să fi fost obligaţi de generalii şi politicenii lor să reziste cu orice preţ. Coerciţia a jucat un rol esenţial în supravieţuirea Leningradului ca şi în supravieţuirea întregii naţiuni conduse de Stalin. Dacă locuitorilor oraşului li s-ar fi oferit, în februarie 1942, posibilitatea de a se preda contra asigurării hranei, cu siguranţă că ar fi acceptat. În Uniunea Sovietică însă, posibilitatea unei astfel de alegeri nu exista, iar cei care au încercat totuşi să aleagă au fost împuşcaţi. Atât Hitler, cât şi Stalin au demonstrat o încăpăţânare obsesivă în legătură cu Leningradul. A lui Stalin a fost până la urmă răsplătită, printre munţi de cadavre. Un popor capabil să îndure asemenea greutăţi demonstra calităţi ce lipseau cu desăvârşire Aliaţilor occidentali şi indispensabile pentru distrugerea nazismului. Licitaţia cruzimii şi a sacrificiului a fost câştigată de dictatorul sovietic.

În timp ce leningrădenii se bucurau de o fragilă renaştere a vieţii şi speranţei, Stavka îşi lansa contraofesivele strategice spre est şi sud. Operaţiunea *Marte*, care a început la 25 noiembrie 1942, este astăzi aproape uitată, pentru că a eşuat. În jur de 667 000 de oameni şi 1 900 de tancuri au încercat să învăluie Armata a IX-a germană, încercare plătită cu viaţa a 100 000 de soldaţi ruşi şi respinsă de inamic. O bătălie care, în alte colţuri de lume, ar fi fost considerată uriaşă a trecut aproape neobservată în măcelul de pe Frontul de Est. Unii au considerat că orice este preferabil continuării luptei. „Chiar când mă întinsesem să mă odihnesc puţin, înainte de micul dejun", scria căpitanul Nikolai Belov, „un curier mă chemă de urgenţă la cartierul general. Am aflat că soldatul Şaronov se împuşcase. Ce ticălos! A ieşit din formaţie pretinzând că îi e rău şi a dat peste mine în drum spre adăpost, încovoiat de durere. I-am ordonat să stea în buncărul meu sub pază, dar găsind locul temporar gol, a profitat de ocazie şi s-a împuşcat!"[33]

Din fericire pentru Stalin, Jukov şi cauza Aliaţilor, cealaltă mare operaţiune sovietică de iarnă, *Uranus*, a fost mult mai reuşită decât *Marte*. Germanii nu aveau trupele necesare susţinerii unui front atât de extins. Între Armata a II-a, aflată la Voronej, pe

cursul superior al Donului, şi armatele a IV-a şi a IV-a panzere, aflate la sud-est de Stalingrad, era o breşă de 480 km. Confruntat cu lipsa de oameni, von Weichs, comandantul grupului de armate, a desfăşurat în apărarea flancurilor Armatei a VI-a unităţi maghiare, italiene şi româneşti. Serviciile de informaţii germane nu au detectat la vreme puternicele forţe sovietice trimise împotriva românilor. La 19 noiembrie, Jukov a început ofensiva, aruncând şase armate împotriva perimetrului nordic al Axei, urmată, a doua zi, de un atac-fulger spre vest, efectuat de *frontul* Stalingrad aflat în partea de sud a oraşului.

Pe Henry Metelmann, un artilerist german, ofensiva rusească l-a surprins în timp ce sprijinea trupele române: „Totul se zguduia, peste noi cădeau bucăţi de pământ, iar zgomotul era asurzitor. Eram ameţiţi de somn şi dădeam unii peste alţii, ne încurcam bocancii, uniformele şi echipamentul, strigam în gura mare ca să ne eliberăm de tensiune. Am ieşit dintr-un balamuc şi am nimerit într-altul, un infern de zgomot şi explozii... Era o învălmăşeală generală, am auzit strigăte şi plânsete venind dinspre linia avansată a românilor... Apoi, zăngănitul greu al şenilelor. Cineva aflat mai departe a urlat, total inutil: «Vin!» Apoi i-am văzut pe primii, ieşind târâş din lumina cenuşie."[34] Blindatele ruseşti au zdrobit tunul lui Metelmann, întreg echipajul acestuia – mai puţin el – şi două armate româneşti, ai căror soldaţi s-au predat cu zecile de mii. Mulţi au fost împuşcaţi, supravieţuitorii – cu chipiele lor albe, caracteristice – au fost duşi cu barjele în josul fluviului, spre lagărele de prizonieri. Un marinar rus, privind la un grup de prizonieri rămaşi cu ochii ţintă la nişte sloiuri plutitoare de gheaţă, remarcă faptul că oamenii aşteptaseră cu nerăbdare să zărească Volga: „Ei, acum au văzut şi Volga." România a plătit scump loialitatea faţă de Axă – 600 000 de morţi şi răniţi numai în campaniile din Est.

La 16 decembrie, fluviul a îngheţat, şi nu a trecut mult până ce grosimea stratului de gheaţă a fost de ajuns ca să susţină greutatea camioanelor şi a tunurilor. Printre ruinele Stalingradului, luptele au scăzut în intensitate. Încleştările semnificative aveau acum loc în sudul şi vestul oraşului. Cinci zile mai târziu, tancurile sovietice au desăvârşit o dublă învăluire, prinzând la mijloc Armata a VI-a a lui Paulus. Vârfurile de lance ale trupelor lui Jukov au făcut joncţiunea la est de punctul de trecere a Donului de la Kalaci. Ruşii izbutiseră asemenea manevre şi cu alte ocazii. Noutatea în acest caz a constituit-o refuzul lui Hitler de a autoriza retragerea cerută de comandantul Armatei a VI-a. Lui Paulus i s-a ordonat să continue atacul asupra Stalingradului, Manstein declanşând în paralel un atac dinspre vest, menit să restabilească contactul cu armata încercuită. În data de 23, avangarda lui reuşise să deschidă un coridor până la aproximativ 50 km de oraş. Apoi s-a oprit. Feldmareşalul l-a îndemnat pe Paulus să sfideze

ordinele lui Hitler și să spargă încercuirea venind spre el, lucru care era încă posibil. Paulus a refuzat, condamnând 200 000 de oameni la moarte sau captivitate. Manstein își epuizase forțele, motiv pentru care a ordonat o retragere generală.

De-a lungul întregului front german din est, apropierea Crăciunului a născut un val de sentimentalism. În fiecare după-amiază de duminică, majoritatea soldaților aflați în apropierea unui aparat de radio ascultau emisiunea *Wunschkonzert für die Wehrmacht*, transmisă de la Berlin, care făcea legătura între trupele de pe front și familiile lor. În această emisiune profund patriotică se difuzau cântece precum *„Glocken der Heimat"* („Clopotele patriei") și *„Panzer rollen in Afrika vor"* („Panzerele străbat Africa"). Soldaților le plăcea să o asculte pe Zarah Leander cântând *„Ich weiss es wird einmal ein Wunder gescheh'n"*, o melodie foarte îndrăgită de civilii germani: „Știu, într-o zi se va întâmpla o minune / Și-atunci o mie de povești se vor adeveri, / Știu că o dragoste atât de mare și de minunată / Nicicând nu va muri."

Mulți, mai ales tinerii, erau cuprinși de o paranoia ale cărei rădăcini în fanteziile naziste nu o făceau mai puțin adevărată. Pilotul Heinz Knoke s-a lăsat pradă emoției, cântând în Ajunul Crăciunului *„Stille Nacht, Heilige Nacht"*: „Este cel mai frumos dintre toate colindele germane. Până și englezii, francezii și americanii îl cântă în seara asta. Știu ei oare că e un colind german? Îi înțeleg oare cu adevărat semnificațiile? De ce oamenii din lumea întreagă ne urăsc, dar ne cântă cântecele, interpretează muzica unor compozitori precum Beethoven sau Bach și recită operele marilor noștri poeți? De ce?"[35] Parașutistul Martin Poppel scria din Rusia, într-o stare de spirit asemănătoare:

> Gândurile și conversațiile noastre se îndreaptă către casă, către cei dragi, către Führerul nostru și către Patrie. Nu ne temem să vărsăm o lacrimă, amintindu-ne de Führerul nostru și de camarazii pierduți. E ca un legământ care ne unește, care ne face să scrâșnim din dinți și să mergem mai departe, spre victorie... Acasă, oamenii vor fi stând și ei lângă bradul de Crăciun. Parcă îl văd pe bătrânul și minunatul meu tătic ridicând, cu ochii

> înroșiți, paharul în cinstea soldaților. Și pe curajoasa mea mamă, care va plânge puțin, sunt sigur, și pe surioara mea. Dar va veni și ziua în care Anul Nou ne va găsi împreună fericiți, după victoriosul final al măcelului popoarelor. Spiritul superior ce îi animă pe tineri trebuie să ne ducă la victorie; nu există alternativă.[36]

Sentimentele acestor tineri, rotițe ale unei mașinării de război aducătoare de imense nenorociri, reflectau triumful sistemului educațional și de propagandă păstorit de Goebbels, ca și tragedia europeană la care acest sistem contribuise din plin. Crăciunul anului 1942 îi va găsi pe milioane de soldați germani mai aproape de prăbușirea ambițiilor demente ale liderului lor, care îi va împinge pe mulți dintre ei în mormânt.

Göring susținea cu tărie că Luftwaffe era capabilă să aprovizioneze trupele încercuite la Stalingrad, când un calcul rudimentar ar fi indicat lipsa unei astfel de capacități. În decembrie, pe fundalul epuizării rezervelor de muniție și alimente, oamenii lui Paulus au continuat să piardă teren, camarazi, tancuri și, în curând, speranța. La 16 ianuarie 1943, un ofițer german îi scria de la Stalingrad o scrisoare de adio soției: „Implacabila bătălie continuă. Dumnezeu îi ajută pe cei curajoși! Orice ne-ar rezerva Providența, nu cerem decât un lucru, forța de a continua! Fie ca, într-o bună zi, să se poată spune despre noi că soldații germani au luptat la Stalingrad cum nu a mai luptat nimeni niciodată. Datoria oricărei mame este să insufle acest spirit generațiilor viitoare."[37] Pentru majoritatea celor prinși în punga lui Paulus, astfel de îndemnuri eroice erau însă vorbe în vânt.

La 12 ianuarie, patru *fronturi* rusești au atacat Grupul de Armate Don, aflat la nord de Stalingrad, respingând în dezordine forțele Axei. Divizia Pasubio, care făcea parte din Armata a VIII-a italiană, prinsă în punga de pe Don, a început să înainteze cu greu spre vest. Fără combustibil, nefericiții soldați s-au văzut siliți să abandoneze armamentul greu și să continue pe jos. „Vehiculele încărcate erau abandonate pe marginea drumului", scria locotenentul de artilerie Eugenio Corti. „Văzându-le, mi se rupea inima. Câte eforturi și câți bani trebuie să fi costat Italia tot acel

echipament!"[38] Dacă încercau să se suie în vehiculele germane, erau daţi jos cu strigăte şi înjurături.

Corti a făcut câteva încercări nereuşite de a păstra disciplina în unitatea lui. „Dar cum să le ceri unor oameni care nici în viaţa civilă nu sunt obişnuiţi cu disciplina să se comporte disciplinat... numai fiindcă acum poartă uniformă? Sub ploaia de gloanţe inamice, gloata a iuţit pasul. Am asistat acum la cea mai tragică scenă din întreaga operaţiune: italieni omorând alţi italieni... Nu mai eram o armată; nu mai eram în tovărăşia unor soldaţi, ci în mijlocul unor fiinţe incapabile să se stăpânească, mânate de un singur instinct animalic: autoconservarea."[39] Corti şi-a blestemat propria slăbiciune când nu a împuşcat un soldat care încălcase ordinul ca numai răniţii să călătorească în puţinele sănii de care dispuneau. „De vină pentru haosul în care ne găseam erau nenumăratele dovezi de slăbiciune, ca aceea arătată de mine... Un soldat german, aflat printre noi, era peste măsură de scârbit. A trebuit să-i dau dreptate... aveam de-a face cu soldaţi indisciplinaţi şi confuzi."[40]

La un punct de prim-ajutor, „răniţii zăceau claie peste grămadă. Când unul dintre puţinii infirmieri care îi îngrijeau a apărut cu puţină apă, gemetelor li s-au adăugat strigătele celor pe care îi călcase din greşeală. Afară, peste zăpadă se aşternuse un strat de paie, pe care zăceau alte câteva sute de oameni... erau probabil –15 sau –20 de grade. Morţii stăteau de-a valma cu răniţii. Un doctor îşi făcea vizita. El însuşi fusese rănit de schije de două ori în timp ce făcea amputări cu un brici"[41].

Indiferent care dintre armate se întâmpla să deţină supremaţia, ruşii sufereau întotdeauna. Într-o colibă ţărănească, Corti a dat peste o familie îngrozită. „Am fost întâmpinat de cadavrul unui bătrân cu statură uriaşă şi o barbă albă, lungă, care zăcea într-o baltă de sânge... Ghemuiţi lângă un perete erau trei, patru femei şi cinci, şase copii – toţi ruşi, îngroziţi, slabi, firavi şi cu chipuri ca de ceară. Un soldat mânca liniştit nişte cartofi copţi... Ce cald era în căsuţa aceea! Le-am îndemnat pe femei să mănânce până nu apăreau şi alţi soldaţi care aveau să le înfulece mâncarea."[42] Soldaţii Axei erau adesea uluiţi şi impresionaţi de stoicismul ruşilor, care le păreau mai degrabă victime ale comunismului decât duşmani ai lor. Chiar

și după ce invadatorii străini aduseseră atâtea nenorociri asupra țării lor, oamenii simpli, de la țară arătau uneori dușmanului rănit sau în suferință o compasiune impresionantă. Iată ce scria Corti: „În timpul opririlor de pe parcursul acestor marșuri, mulți dintre compatrioții noștri au fost salvați de degerături prin grija maternă, dezinteresată a unor femei sărmane."[43]

În timpul acestei retrageri dramatice, aliații lui Hitler au blestemat întruna Luftwaffe, ale cărei avioane parașutau alimente numai deasupra unităților germane. Corti scria următoarele: „Priveam cu nesaț la avioanele acelea: găseam respingătoare și străine forma și culoarea lor, la fel și uniformele soldaților germani... De-ar apărea la orizont și silueta familiară a vreunui avion italian! De ne-ar fi parașutat și nouă ceva, oricât de neînsemnat! Nu venea însă nimic."[44] Tragedia italienilor era ascunsă de cenzura de acasă, astfel că familiile lor nu știau nimic despre soldații care mureau înzăpeziți: „Departe, în patrie, nimeni nu știa de sacrificiul lor. Noi, cei din armata aflată în Rusia, ne trăiam tragedia în timp ce la radio și în ziare se vorbea despre cu totul altceva. Era ca și când întreaga națiune ne-ar fi uitat."[45]

Corti era scârbit de spectacolul oferit de germanii care îi masacrau pe prizonierii ruși, deși știa că Armata Roșie proceda adesea la fel. „Era extrem de dureros – fiindcă eram oameni civilizați – să fii prins în acea încleștare sălbatică dintre barbari."[46] Pe de o parte, simțea dezgust față de cruzimea germanilor, „care îi descalifica uneori în ochii mei ca membri ai rasei umane", iar pe de altă parte, nu putea să nu simtă un respect precaut față de voința lor de fier.. Deplângea disprețul arătat de ei altor rase. Auzise despre ofițeri de-ai lor care împușcaseră oameni răniți grav și incapabili să se miște, care violaseră și uciseseră cu sânge rece, despre sănii pline cu italieni răniți și luate cu forța de Wehrmacht. Era însă uluit și de modul în care soldații germani își îndeplineau instinctiv îndatoririle, chiar și atunci când nu era prin preajmă vreun ofițer sau subofițer care să le dea ordine. „M-am... întrebat... ce s-ar fi ales de noi dacă nu ar fi fost germanii. Am fost obligat să recunosc că, dacă am fi fost numai noi, italienii, am fi sfârșit în mâinile dușmanului... Am... mulțumit cerului că au fost și ei cu noi în coloana aceea... Fără nicio îndoială, ca soldați, nu au egal pe lume."[47]

Tancurile şi avioanele germane au respins în repetate rânduri tancurile sovietice pornite în urmărirea coloanelor în retragere, permiţându-le acestora să-şi continue marşul sub ploaia ucigătoare a mortierelor sovietice. O schijă i-a retezat testiculele unui soldat italian. Băgându-le în buzunar, omul şi-a bandajat rana şi a mers mai departe, târşâindu-şi picioarele. A doua zi, la un punct de prim-ajutor, şi-a dat jos pantalonii şi, scotocind prin buzunare, potrivit relatării lui Eugenio Corti, i-a arătat unui doctor „în palma întinsă două testicule negricioase, pline de firimituri de biscuit şi l-a întrebat dacă i le-ar putea coase la loc"[48]. Corti a supravieţuit retragerii, ajungând la capul de linie de la Iasînuvata, de unde a pornit către Polonia şi, mai apoi, spre Germania. De aici, un tren-spital l-a dus în sfârşit acasă, în preaiubita lui patrie. La finele anului 1942, un general italian afirma că 99% dintre concetăţenii lui nu doar că se aşteptau să piardă războiul, dar sperau din suflet ca asta să se întâmple cât mai repede[49].

În ianuarie 1943, frontul german din Răsărit a suferit o serie de lovituri grele. La 12 ianuarie, în nordul îndepărtat, ruşii au lansat un atac care, la sfârşitul a cinci zile de luptă, a deschis un coridor de-a lungul ţărmului lacului Ladoga, ceea ce a pus capăt asediului asupra Leningradului. Un atac simultan, executat mai la sud, a dus la recucerirea oraşului Voronej şi a distrus formaţiunile maghiare ale armatei lui Hitler. La sfârşitul lunii, forţele sovietice s-au apropiat de Rostov, ameninţând trupele germane din Caucaz, care, nu peste mult timp, şi-au văzut poziţia redusă la capătul de pod de la Taman, la est de Crimeea. În 31 ianuarie, Paulus se preda la Stalingrad împreună cu resturile Armatei a VI-a. Jukov a devenit primul comandant militar sovietic care a primit bastonul de mareşal în timp de război, el fiind urmat curând de Vasilevski şi Stalin însuşi. Pe 8 februarie, ruşii intrau în Kursk, iar o săptămână mai târziu, în Rostov; Harkovul a fost cucerit pe 16.

Stalingradul a schimbat radical moralul Armatei Roşii. Un soldat pe nume Agheev le scria celor de acasă: „Sunt într-o stare de spirit excepţională. Dacă aţi şti, aţi fi şi voi la fel de fericiţi ca mine. Închipuiţi-vă – friţii au ajuns să fugă de noi!"[50] Vasili Grossman era

dezgustat de ceea ce el considera a fi egoismul cras al lui Ciuikov și al altor comandanți, care se întreceau în a-și asuma victoriile Armatei Roșii: „Niciun pic de modestie. «Eu am făcut asta, eu, eu, eu, eu, eu...» Vorbesc fără pic de respect despre alți comandanți, repetând niște bârfe ridicole."[51] După ororile și eșecurile din anul precedent, cine le-ar fi putut reproșa oare generalilor lui Stalin explozia de triumfalism? Bătălia Stalingradului îi costase pe ruși 240 000 de morți numai în oraș, multe victime fiind puse în morminte nemarcate, deoarece superstiția îi împiedica pe *frontoviki*, cum le spuneau sovieticii soldaților combatanți, să poarte capsule de identificare, echivalentul rusesc al plăcuțelor de identificare. Alți 320 000 de oameni, bolnavi sau răniți, fuseseră evacuați. În total, aproximativ 600 000 de militari și civili au murit în împrejurimile Stalingradului și în bătălia care a avut loc acolo. Acest măcel părea a fi însă un preț acceptabil pentru victoria care a schimbat cursul războiului.

Țările aliate s-au bucurat alături de poporul lui Stalin. „E plăcut acum să citești despre uciderea a mii de germani în Rusia", scria Herbert Brush, un civil britanic, la 26 noiembrie 1942, „și sper că asta o să țină vreme îndelungată. E singura metodă de convertire a tinerilor germani. Mă întreb cum se vor purta rușii cu prizonierii... acest lucru va arăta dacă rușii s-au covertit sau nu la viața civilizată."[52] Răspunsul la speculațiile lui Brush este acela că mulți prizonieri germani au fost omorâți, lăsați să înghețe ori să moară de foame, fiindcă întrecerea de acte de barbarie devenise de neoprit.

În primele luni ale anului 1943, Armata Roșie a avansat în mod spectaculos, câștigând în jur de 240 km în nord, ca să se oprească apoi dincolo de Kursk. Generalii sovietici erau uneori străluciți, însă marea masă a soldaților rămânea cheia succeselor sovietice. Disciplina era ceva sporadic, unitățile fiind vulnerabile la accese de panică și la dezertări. Incompetenței comandanților i se adăuga adeseori beția. Căpitanul Nikolai Belov consemna câteva scene petrecute în timpul unui atac, care nu erau deloc atipice:

> Ziua bătăliei. Am dormit în ciuda bombardamentului artileriei. După cam o oră și jumătate, m-am trezit și am dat fuga la telefon să verific situația. Apoi am alergat, prin tranșeele de

comunicaţie, până la Batalionul I Infanterie, unde l-am găsit pe comandant, căpitanul Novikov, şi pe şeful de stat-major Grudin agitându-se cu pistoalele în mână. Când le-am cerut să raporteze, mi-au spus că îşi conduceau oamenii la atac. Erau amândoi beţi, şi le-am ordonat să pună armele înapoi în toc.

În tranşee şi pe parapete erau mormane de cadavre, printre acestea şi cel al căpitanului Sovkov, omorât de Novikov – mi s-a spus că acesta a împuşcat mulţi soldaţi [de-ai noştri]. Le-am spus lui Novikov, Grudin şi Aikazian că, dacă nu ajung la compania din avangardă, îi omor cu mâna mea. Dar, în loc să avanseze către râu, au luat-o înapoi. Am tras spre ei cu puşca-mitralieră, dar Novikov a reuşit cumva să se întoarcă în tranşee. L-am împins chiar eu înainte. A fost curând rănit, iar Grudin l-a cărat înapoi în spinare. Amândoi, nişte laşi notorii, erau, bineînţeles, încântaţi. Preluând eu însumi comanda batalionului, am traversat în cursul serii râul Oka şi ne-am alăturat companiei locotenentului Utiltaev. La căderea nopţii, am avansat cu trei companii, dar asaltul a eşuat.[53]

Cauza principală a dezastrului suferit de armatele germane din Rusia în iarna 1942–1943 a fost aceea că ele au primit o misiune care le depăşea cu mult posibilităţile. Wehrmachtul a fost pe moment salvat de la dezastru numai de calităţile lui Manstein. În 1940, Hitler recunoscuse în silă că „omul nu mi-e pe plac, dar e capabil”[54]. Manstein a fost, aproape sigur, cel mai bun general german din întreg războiul. În martie, a stabilizat linia frontului, a lansat un contraatac în urma căruia a recucerit Harkovul şi a pus stavilă avântului care adusese avangarda sovietică de la Volga la Doneţ, oferindu-i în felul acesta lui Hitler un alt moment de respiro.

La ce bun însă? Balanţa pe Frontul de Est se înclinase decisiv şi irevocabil în defavoarea Germaniei. Forţa Uniunii Sovietice şi a armatelor sale creştea vertiginos, în vreme ce a inamicului scădea. În 1942, Germania a produs doar 4 800 de vehicule blindate, iar Rusia, 24 000. Noul model de tanc T-34, mai bun decât orice trimiseseră germanii în luptă, cu excepţia lui Tiger, a început să-şi facă simţită prezenţa tot mai mult – Celiabinsk, unul dintre marile centre de producţie din Urali, a ajuns să fie cunoscut drept Tankograd. Tot în 1942, Rusia a construit 21 700 de avioane, iar Germania, doar 14 700. Armata Roşie a aruncat în luptă şase

milioane de soldaţi, sprijiniţi de alţi 516 000 de soldaţi ai NKVD. În luptele din iarna 1942–1943, Germania a pierdut un milion de oameni şi cantităţi uriaşe de echipament.

Eficienţa Wehrmachtului rămânea superioară celei a Armatei Roşii – până la sfârşitul conflictului, în aproape toate acţiunile locale, germanii au făcut mai multe pagube decât au suferit. Însă calităţile lor tactice nu mai erau de ajuns pentru a opri puhoiul rusesc. Stalin identifica generali buni, construia armate uriaşe cu o înzestrare formidabilă în tancuri şi artilerie şi, în sfârşit, primea un ajutor semnificativ de la Aliaţii occidentali, constând în alimente, vehicule şi aparatură de comunicaţii. Cele cinci milioane de tone de carne livrate în cele din urmă Rusiei de America însemnau cam 450 de grame pe zi pentru fiecare soldat sovietic. Aceste livrări de hrană ale Aliaţilor au înlăturat probabil pericolul producerii unei catastrofe alimentare în iarna 1942–1943.

Dintre cele 665 000 de vehicule pe care le avea Armata Roşie în 1945, 427 000, inclusiv 51 000 de jeepuri, erau de producţie americană. Statele Unite au furnizat jumătate din numărul perechilor de bocanci necesari Armatei Roşii – moartea vitelor făcuse ca pielea să fie un lux – aproximativ 2 000 de locomotive, 15 000 de avioane, 247 000 de telefoane şi aproape patru milioane de anvelope. „Brusc, armata noastră s-a trezit că e pe roţi – şi ce roţi!”[55] spunea Anastas Mikoian cu o generozitate necaracteristică miniştrilor lui Stalin. „Când am început să primim conserve americane de carne, grăsime, praf de ouă şi alte alimente, au fost o grămadă de calorii în plus.” Mikoian era de părere că livrările făcute în baza Legii împrumutului şi închirierii au scurtat războiul cu un an, un an şi jumătate.

Pentru comandanţii lui Hitler devenise clar că victoria pe Frontul de Est nu mai era posibilă. Singura problemă era cât timp vor reuşi trupele germane să mai ţină piept forţei din ce în ce mai mari a Rusiei. Când primăvara a adus topirea gheţii de pe Volga, printre ororile ce au ieşit la iveală s-au numărat şi trupurile unui rus şi unui german, victime ale Bătăliei de la Stalingrad, prinse într-o îmbrăţişare a morţii. Compatrioţii încă în viaţă ai soldatului german erau însă deja la peste 480 km spre vest, angrenaţi într-o operaţiune de retragere definitivă.

Capitolul 13

Viața în vreme de război

1. Războinicii

Experiența războiului a fost de o extraordinară diversitate. Frontul de Est, unde și-au găsit sfârșitul 90% dintre soldații germani uciși în luptă, a dominat categoric bătălia împotriva lui Hitler. Între 1941 și 1944, marinarii și piloții britanici și americani au luptat pe mare și în aer, însă numărul soldaților aliați care au intrat în luptă pe uscat contra forțelor Axei în Africa de Nord, Italia, Asia și zona Pacificului a fost relativ redus. Forțe anglo-americane mult mai însemnate au petrecut acea perioadă instruindu-se și antrenându-se. Când Batalionul I Norfolk a intrat în luptă la Kohima, în iunie 1944, de pildă, aceasta a fost prima acțiune la care au participat soldații lui de când părăsiseră Franța, prin Dunkerque, în mai 1940. Multe alte unități britanice și americane au avut parte de momente de inactivitate prelungită înainte să intre în luptă. Conflictul a fost o realitate omniprezentă pentru locuitorii Marii Britanii și cei ai imperiului său colonial, mai puțin pentru americani, dar a expus la mari pericole și privațiuni numai un grup restrâns de bărbați aflați în prima linie. Pe mare, pierderile suferite în majoritatea confruntărilor navale se numărau cu sutele. În aer, echipajele avioanelor au suferit pierderi grele în raport cu numărul aviatorilor, dar cu totul neînsemnate față de cele raportate în campania terestră din Est.

Uniunea Sovietică a înregistrat 65% din totalul pierderilor militare suferite de Aliați, China 23%, Iugoslavia 3%, Statele Unite și

Marea Britanie 2% fiecare, Franţa şi Polonia 1% fiecare. Au murit aproximativ 8% din totalul cetăţenilor germani, faţă de 2% dintre chinezi, 3,44% dintre olandezi, 6,67% dintre iugoslavi, 4% dintre greci, 1,35% dintre francezi, 3,78% dintre japonezi, 0,94% dintre britanici şi 0,32% dintre americani. În cadrul forţelor armate, au murit 30,9% dintre germanii înrolaţi în Wehrmacht, 17,35% dintre cei înrolaţi în Luftwaffe (inclusiv paraşutiştii şi personalul de la sol) şi 34,9% dintre membrii Waffen SS. În jur de 24,2% dintre soldaţii japonezi au fost ucişi, precum şi 19,7% din personalul naval. Formaţiunile japoneze trimise în luptă împotriva forţelor americane şi britanice în 1944–1945 au suferit pierderi mult mai grele – statisticile generale sunt distorsionate de faptul că, pe parcursul întregului conflict, un milion de soldaţi japonezi au rămas în China, unde pierderile au fost relativ modeste. Un soldat rus din patru şi-a pierdut viaţa, faţă de numai unul din 20 de combatanţi ai Commonwealth-ului britanic şi unul din 34 de militari americani. Infanteria Marină a SUA a pierdut în jur de 3,66% din efective, faţă de 2,5% armata de uscat şi 1,5% marina SUA.

Puţini dintre cei care luptau pe front reuşeau să se relaxeze, iar asta, de regulă, atunci când tabăra lor câştiga – germanii şi japonezii în primii ani, americanii şi britanicii în anii care au urmat. Războiul a încurajat un amestec contradictoriu de cruzime şi sentimentalism exacerbat. În iulie 1940, locotenentul Robert Hichens, din Marina Regală, scria: „Cred că situaţia noastră este cât se poate de primejdioasă în perspectiva anticipatei invazii, dar nu mi-am putut reţine senzaţia de bucurie… Să fii pe puntea uneia dintre navele Majestăţii Sale, căpitanul să ţi se adreseze ca unui egal şi să ştii că ea, nava, o să fie numai şi numai în grija ta vreme de câteva ore! Cine nu ar prefera să moară astfel decât să trăiască aşa cum sunt obligaţi să trăiască atâţia oameni sărmani, în oraşe aglomerate, muncind şi asudând între patru pereţi?”[1] Hichens a fost ucis în 1942, dar a fost un războinic fericit.

Forţele speciale – „armatele private” care nasc sentimente contradictorii în inimile războinicilor de modă veche – au atras spiritele îndrăzneţe, cărora nu le păsa dacă îşi riscau viaţa în aventuri pircustomereşti pe mare sau pe uscat. Între 1940 şi 1944, în parte

fiindcă trupele lui Churchill nu puteau să înfrunte Wehrmachtul în Europa, unități britanice de atac rapid au efectuat numeroase operațiuni de mică anvergură, privite cu neîncredere de șefii de stat-major ai SUA, deși, mai târziu, trupele aeropurtate și unitățile de elită americane aveau să joace un rol însemnat în campania din nord-vestul Europei. Prim-ministrul britanic încuraja atacurile rapide asupra avanposturilor germane cu scopul de a face o demonstrație de agresivitate, de a testa echipamentele și tactica, dar și de a crea impresia că efortul de război britanic cunoaște un avânt deosebit. Cea mai utilă, probabil, dintre aceste operațiuni s-a desfășurat în data de 27 februarie 1942, când un mic contingent din nou-constituitul Regiment de Parașutiști a luat cu asalt o stație radar germană, amplasată pe o faleză din Bruneval, în apropiere de Le Havre, pe coasta nordică a Franței.

Obiectivul fusese în prealabil cercetat de luptătorii locali din Rezistență. Ulterior, 120 de oameni, conduși de maiorul John Frost, s-au parașutat în troiene, au cucerit poziția, întâmpinând doar o ușoară rezistență din partea personalului Luftwaffe, luat prin surprindere, și au apărat-o până când un tehnician al RAF, sergentul de aviație Charles Cox, a reușit să dezmembreze antena Würzburg. Grupul și-a croit drum cu arma în mână până la plaja de unde avea să fie evacuat cu o navă de desant, pierzând numai doi oameni uciși și șase luați prizonieri. Tehnologia astfel capturată s-a dovedit de neprețuit pentru serviciul de spionaj științific al Marii Britanii. Churchill și șefii de stat-major au fost impresionați de acest prim test trecut de parașutiștii lor și au sprijinit creșterea semnificativă a numărului acestor unități. Incursiunea de la Bruneval, trâmbițată de propaganda aliată, a fost într-adevăr un frumos exemplu de curaj și inițiativă, dublate de noroc și de o ripostă germană neobișnuit de slabă.

Astfel de operațiuni reușeau mai ales când se efectuau cu un număr mic de soldați și aveau obiective limitate; atacurile mai ambițioase dădeau rezultate mai ambigue. La o lună după Bruneval, 268 de soldați din trupele de comando debarcau la Saint-Nazaire, în vreme ce un distrugător vechi a lovit poarta marelui chei plutitor. A doua zi, cinci tone de explozibil au sărit în aer,

conform planului, la bordul distrugătorului, demolând porţile ecluzei şi ucigând mulţi turişti germani, dar şi doi ofiţeri de comando luaţi prizonieri, care nu divulgaseră nicio informaţie în legătură cu iminenta explozie. Dintre atacatori au murit însă 144 de soldaţi, iar peste 200 de oameni din marină şi infanterie au fost capturaţi. În cursul marelui atac de la Dieppe, din august 1942, germanii au pierdut la sol 591 de oameni, dar două treimi dintre cei 6 000 de atacatori, majoritatea canadieni, au fost ucişi, răniţi sau capturaţi. În 1944, când armatele Aliaţilor au început să desfăşoare campanii de anvergură, forţele britanice de comando şi aeropurtate nu mai erau utile, absorbind un număr de militari de elită mai mare decât justificau succesele de pe câmpul de luptă. La începutul conflictului însă, aceste trupe au avut o importantă contribuţie morală, soldaţii fiind încântaţi să facă parte din ele.

Mulţi militari profesionişti au primit cu bucurie posibilităţile de a face carieră oferite de Hitler. Cei care supravieţuiau şi dădeau dovadă de competenţă erau promovaţi în câteva luni, nu în câţiva ani, cum se întâmpla în vreme de pace; comandanţii care, într-o vară, nu erau cunoscuţi decât propriilor regimente, în următoarea puteau să ajungă celebri şi bogaţi. În cinci ani, Dwight Einsenhower – un individ excepţional, e adevărat – a ajuns din colonel general plin. „Unul dintre farmecele războiului", spunea generalul-locotenent britanic Frederick Morgan, „era să vezi cu ce viteză uluitoare îşi promovau americanii oamenii de valoare... Ike a crescut aproape sub ochii noştri."[2]

În numai doi ani, din august 1942 şi până în 1944, Sir Bernard Montgomery a ajuns dintr-un general-locotenent foarte puţin cunoscut un comandant de grup de armate şi erou naţional. La nivelurile inferioare, o mulţime de ofiţeri care începuseră războiul ca locotenenţi au ajuns, la 35 de ani, colonei sau generali de brigadă. Horatius Murray, de exemplu, era doar maior în 1939, după 16 ani de serviciu, dar avea să încheie războiul cu gradul de general-locotenent. De cealaltă parte, căpitanul Rolf-Helmut Schröder îşi amintea „cu recunoştinţă" de ceea ce trăise ca membru al Wehrmachtului, în ciuda faptului că fusese rănit de trei ori. La fel maiorul Karl-Günther von Haase, care supravieţuise prizonieratului în Rusia: „În primii

ani de război, eram mândri că aparţinem armatei germane. Îmi amintesc de cariera mea militară nu fără o oarecare satisfacţie."[3]

Unii au constatat că implicarea în lupta pentru cuceriri sau libertate a naţiunii lor făcea necazurile mai suportabile, înnobilând singurătatea şi pericolele. Dar cu cât era mai umilă poziţia lor socială, cu atât mai puţin le era recompensat sacrificiul. William Crawford, un cadet clasa a II-a de numai 17 ani, care servea la bordul crucişătorului *Hood*, scria acasă cu tristeţe: „Dragă mamă... Ştiu că nu e bine să spun asta, dar m-am săturat. Mi-e puţin greaţă, nu pot să mănânc şi stau mereu cu sufletul la gură. Azi am avut vreme rea. Nişte valuri cât casa se prăbuşesc peste punte... Mă întreb dacă ar avea vreun rost, mamă, să scrii la Amiralitate şi să-i întrebi dacă e vreo şansă să-mi găsească un post pe uscat, la Rosyth. Ştii dumneata, zi-le că ai doi băieţi plecaţi şi altele asemenea. Nu uita să le spui câţi ani am. Dacă aş pleca de pe nava asta, tot ar fi ceva."[4] Crawford era încă la bordul lui *Hood* în mai 1941, când nava s-a scufundat, luând cu ea aproape întreg echipajul.

Aşa cum se vede şi din scrisoarea de mai înainte, stoicismul nu era mai răspândit în rândurile marinarilor decât era printre soldaţii de pe câmpul de luptă. „M-am săturat până peste cap de tot", îi scria soţiei Jackie Jackson, ofiţer de intendenţă în Marina Regală, care, în mai 1941, se afla în Mediterana. „Praful şi mizeria, muştele şi căldura, dar mai ales faptul că nu primesc veşti de la tine."[5] Se plângea că, într-o lună şi jumătate, nu primise decât o singură scrisoare, „cea mai deprimantă din câte am primit în viaţa mea. Adaugă la asta şi o telegramă în care mi se dădea de înţeles, mai mult sau mai puţin, că întreaga casă a fost distrusă, şi vei înţelege de ce ţin să-mi trimiţi veşti din când în când şi, în acelaşi timp, de ce mi-e groază când primesc ceva, fiindcă veştile vor fi probabil şi mai proaste şi va fi vorba de alte nemulţumiri... Trec printr-o perioadă groaznică şi mă întreb de ce sunt încă în viaţă." E lesne de înţeles de ce unii ca Winston Churchill, George Patton sau piloţii de Mustang şi Spitfire – o minoritate restrânsă şi privilegiată – considerau războiul agreabil. În plus, este la fel de clar de ce

mulţi alţii – în special infanteriştii ruşi sau ţăranii chinezi, evreii polonezi sau fermierii greci – nu împărtăşeau această impresie.

Majoritatea combatanţilor se agăţau cu încăpăţânare de statutul lor de amatori care trebuiau să îndeplinească o misiune cu totul ingrată înainte de a se întoarce la viaţa lor „adevărată". După cum spunea Peter White, un locotenent de infanterie de 24 de ani, care lupta împotriva germanilor: „Probabil că durează în jur de şapte ani... să faci un om să se simtă cu adevărat soldat, şi nu doar un civil deghizat. Situaţia era absurd de ireală şi, în acelaşi timp, dureros de adevărată. Puteam măcar să ne consolăm cu ideea că amărâţii din faţa noastră erau în aceeaşi barcă, chiar dacă ei aleseseră să se urce în ea."[6] John Hersey scria în legătură cu puşcaşii marini din Guadalcanal: „Uniformele, fanfaronada... sunt toate doar de camuflaj. Erau nişte puşti americani, nimic mai mult. Nu voiau valea aia, nici vreo altă bucată de junglă. Erau foşti băieţi de prăvălie, foşti muncitori la şosele, foşti funcţionari de bancă, foşti elevi, băieţi cu un trecut nepătat... nu ucigaşi."

Caporalul Peter Baxter din RAF se plângea: „Toată generaţia mea... îşi iroseşte cei mai frumoşi ani din viaţă în războiul ăsta nenorocit. Suntem de acum bărbaţi adevăraţi, dar bărbăţia noastră e înăbuşită, se pierde în aceşti ani... Influenţa ucigătoare, paralizantă a vieţii ostăşeşti mi-a distrus anii tinereţii."[7] Mulţi tineri nu mai trăiseră niciodată departe de casă şi detestau umilinţele şi lipsa de confort a vieţii cazone. Frank Novy, în vârstă de 21 de ani, şi-a petrecut prima noapte de armată într-un depou din Leeds. „După câteva minute de stat pe salteaua de paie, am auzit proteste din toate părţile. A mea era grozav de tare şi nu aveam pernă, mă dureau măselele şi, nu peste mult timp, a început să mă doară şi capul. Mă simţeam deprimat şi epuizat. Am încercat să dorm, dar mă gândeam mereu acasă, şi gândul la tot ce lăsasem acolo mi se învârtea fără încetare prin minte... Uneori, eram atât de trist, încât aş fi plâns dacă aş fi putut."[8]

Recruţii descopereau că devin groşi de obraz. Len England povestea cum un soldat a asaltat-o cu glume răutăcioase pe o fată de la YMCA, după care s-a întors către England şi a remarcat surprins: „E prima oară că flirtez. Nu sunt în armată decât de cinci

zile, şi uite ce fac."[9] England observa că el şi noii lui tovarăşi de arme se simţeau alţi oameni, „mai autoritari şi mai îndrăzneţi în uniformă". Soldaţii mai educaţi erau scârbiţi de trivialitatea vocabularului de cazarmă. Pentru americani, totul era „un rahat nenorocit"; un presupus laş „tremura ca un căţeluş care se răhăţeşte cuie"; civilii care scăpau de înrolare erau „ticăloşi 4-F".

Nicio propoziţie nu era completă fără obscenităţile de rigoare: ofiţerii dracului îi puneau să sape nişte nenorocite de tranşee înainte să-şi primească raţiile alea de rahat sau să stea de planton ca proştii. Până şi recruţii cu o creştere aleasă îşi însuşeau acest limbaj milităresc universal, deşi cadrele militare care luau masa la popotă aspirau la maniere mai rafinate. Oamenii cultivaţi sufereau din pricină că ajungeau într-o lume în care nu era loc de artă, muzică sau literatură. Căpitanul Pavel Kovalenko, din Armata Roşie, scria într-o noapte petrecută în prima linie: „După cină, m-am aşezat să citesc Nekrasov. Doamne, când o să-mi pot permite oare să-i citesc în voie pe Puşkin, Lermontov, Nekrasov? Am văzut o fotografie cu Tolstoi tânăr, în uniformă de ofiţer... Mi s-a pus un nod în gât, mai să mă înece lacrimile."[10]

Capitanul David Elliott, din Regimentul Galez de Gardă, a fost „profund deprimat" la întoarcerea dintr-o permisie de două zile în Anglia: „Absolut nimic nu este mai plictisitor, mai mărginit şi mai meschin decât o viaţă cazonă din care lipseşte lupta... Cu siguranţă, în batalionul ăsta nu există niciun pic de compasiune, nici urmă de bunătate ori loialitate... În rândurile ofiţerilor, dacă nu şi al soldaţilor de rând, sunt mulţi copii-problemă."[11] În timp ce aviatorii-boboci savurau din plin emoţia pe care le-o provocau antrenamentele, puţini recruţi găseau aceeaşi plăcere în procesul de formare ca infanterişti. Soldatul „Red" Thompson, din Staten Island, New York, avea impresia că dobândeşte cunoştinţe rudimentare: „Am învăţat să am grijă de mine însumi; să fiu prudent, să privesc şi să ascult; şi să sap gropi."[12] Fiecare soldat ajungea să se familiarizeze cu ordinul „echiparea şi pregătiţi-vă de marş", deseori fără să ştie prea bine încotro va pleca. Era normal să nu ai habar de nimic, în afară de ce se găsea în câmpul tău vizual. În 1942, pe când era la instrucţie în California, Tony Moody,

un tânăr de 19 ani din Missouri, a hotărât că el și ceilalți recruți nu tânjeau după glorie: „Speram cumva că n-o să ajungem să ne punem în pericol viața."[13]

Criza de efectiv a dus la încorporarea multor bărbați care nu ar fi trebuit să fie constrânși niciodată să facă acest lucru. „Camarazii mei erau mai ales din Yorkshire și Lancashire", scria Ron Davidson, un soldat de 18 ani.

> Anii 1930 fuseseră o perioadă proastă pentru mulți, unora le era greu, fizic vorbind, iar alții abia dacă știau carte. Îmi amintesc de unul care nu corespundea cerințelor, care era enuretic și subdezvoltat. Nu mai trebuie să precizez că medicii militari i-au dat calificativul maxim! Reușea de bine, de rău să se îmbrace singur, însă complexitatea echipamentului militar îl depășea complet, așa că, de obicei, îl ajutam noi. Îi pregăteam noi ranița cum scria la carte, dar asta se întâmpla în timpul nopții, așa că [omul] dormea pe podeaua de lemn, pe care o uda cu regularitate. Armata, în marea ei înțelepciune, a hotărât că [omul] era un „puturos" și un prefăcut, așa că și-a propus „să-l trezească puțin". Prin urmare, o matahală de instructor îl alerga prin toată curtea cazărmii, urlându-i în ureche cele mai înfiorătoare obscenități.[14]

Omul a fost în cele din urmă demobilizat, însă majoritatea plutoanelor de infanterie aveau în rândurile lor unu, doi soldați subdezvoltați, al căror comportament în luptă era, bineînțeles, cu totul imprevizibil. Soldatul britanic William Chappell își mărturisea supunerea față de rigorile armatei, dar tânjea în continuare după viața civilă din care fusese smuls: „Accept viața asta. Accept faptul că mi-am pierdut căminul, că mi s-a dus de râpă cariera, accept bomba care a rănit-o pe mama, că rețeaua de prietenii pe care mi-o făcusem cu atâta trudă se subțiază și se dezintegrează... Vreau și acum aceleași lucruri. Vreau mai multă ciocolată; să stau mai mult în pat; să pot face ușor băi fierbinți, vreau mâncăruri delicioase, variate și delicate; vreau să fiu înconjurat de toate lucrurile mele... Mă supără picioarele, mi s-a acrit de culoarea kaki, mă plictisesc și mă enervează camarazii, viața cazonă monotonă, lentă, plină de tâmpenii. Tânjesc să se termine odată totul, și uneori îi invidiez puțin pe cei care nu mai sunt."[15]

Un ofiţer american scria din Pacific: „Când se strâng corturile, cred că fiecare soldat se simte singur, fiindcă îşi dă seama că acesta nu a fost de fapt căminul lui. Câtă vreme au existat patru pereţi de pânză în jurul lui, a putut să se amăgească puţin... Stând pe un teren pustiu, înconjurat de maldăre de cherestea şi saci cu lucruri ale soldaţilor, neavând nimic familiar la orizont, se simte dezrădăcinat şi nesigur, un vagabond pe faţa pământului. Un gând ascuns dintotdeauna în mintea lui îi apare acum deodată înainte: «Se va sfârşi vreodată, iar eu voi mai fi aici să văd?»"[16] Sergentul Harold Fennema îi scria soţiei lui, Jeannette, aflată în Wisconsin: „Bună parte din războiul ăsta şi din viaţa cazonă se reduce la misiunea nesemnificativă de a omorî timpul, şi e mare păcat. Viaţa e aşa de scurtă şi timpul, atât de preţios pentru cei care trăiesc şi iubesc viaţa, încât mai că nu-mi vine să cred ce fac – caut să mă distrez ca să-mi treacă timpul... Mă întreb uneori unde o să ajungem."[17] Dacă viaţa cazonă era monotonă, cazarma era totuşi mai aproape de casă decât teatrele de război. Soldatul Eugene Gagliardi, un tânăr de 19 ani, angajat la un ziar din Brooklyn, considera că întreaga lui experienţă de război din Europa a fost „un coşmar. Toate amintirile frumoase despre război le am dinainte să mergem în Franţa"[18].

Serviciul activ, când începea, schimba complet situaţia. Corespondentul american E.J. Kahn scria din Noua Guinee: „Pe măsură ce cariera militară a unui recrut din mediul urban progresează, el se preschimbă dintr-o creatură preponderent de interior într-una cu desăvârşire de exterior."[19] Puşcaşul marin Eugene Sledge era scârbit de faptul că viaţa pe câmpul de luptă îl transformase într-o brută: „Găseam greu de suportat mizeria trupească impusă unui infaterist de condiţiile de trai de pe câmpul de luptă. Şi ea deranja pe aproape toţi cunoscuţii mei... Puţeam! Îmi simţeam gura... de parcă mi-ar fi umblat prin ea nişte pitici cu ghetele pline de noroi... Chiar scurt, părul îmi era murdar de praf şi ulei de armă. Mă mânca pielea, iar pe căldura aceea, barba nerasă devenise o sursă constantă de iritare. Apa de băut era mult prea preţioasă... ca să o folosim la spălatul pe dinţi sau ca să ne radem, chiar dacă ni s-ar fi dat ocazia."[20]

Frontul crease o prăpastie între cei care îi trăiseră ororile şi cei aflaţi la adăpost, acasă. „Până şi oamenii în uniformă făceau uneori minimum de efort", scria George Miller, ofiţer şi, mai târziu, agent al SOE*, care a primit mai multe decoraţii în timpul războiului. „Eroii despre care se trâmbiţa în presa britanică reprezentau o minoritate infinitezimală, dacă îi punem alături de toţi soldaţii, marinarii şi aviatorii care se agăţau cu aviditate de slujbele călduţe de acasă ori chiar din străinătate."[21] În decembrie 1943, canadianul Farley Mowat scria familiei de la Sangro, în Italia: „Groaznicul adevăr este că ne găsim în lumi complet diferite, pe planuri total diferite, şi nu vă mai cunosc, vă cunosc numai aşa cum eraţi. Aş vrea să vă pot explica sentimentul crunt de izolare, de neapartenenţă la propriul trecut, de rătăcire într-un spaţiu cu desăvârşire străin. E una dintre cele mai grele poveri pe care trebuie să le port – asta şi viermele ancestral şi chinuitor al fricii."[22]

Marele duce de Wellington remarca pe bună dreptate: „Credeţi-mă, nu toţi cei care poartă uniformă militară sunt eroi." În toate armatele, soldaţii care luptau în prima linie erau animaţi de acelaşi dispreţ faţă de cei mulţi aflaţi în spatele frontului care îndeplineau misiuni cu riscuri neglijabile: infanteria a suportat 90% din totalul pierderilor suferite de armată. Un infanterist britanic sau american ajuns în Franţa în 1944 avea 60% şanse să fie ucis sau rănit până la finalul campaniei, în cazul ofiţerilor acestea fiind de 70%. Unităţile blindate şi cele de artilerie au suferit pierderi mult mai mici în comparaţie cu infanteria, iar cei din uriaşa „coadă" logistică nu erau mai expuşi pericolului de a fi răniţi sau ucişi decât muncitorii din industrie rămaşi acasă.

Bombardamentele au cauzat traume intense. „Apropierea şi explozia unui proiectil de artilerie nu avea nimic subtil sau intim", scria Eugene Sledge, rememorând bătălia de la Peleliu:

> Când auzeam şuieratul care vestea apropierea unui obuz, mi se contracta fiecare muşchi al corpului. Mă pregăteam sufleteşte, într-un efort infim de a nu fi spulberat cu totul. Mă simţeam complet neajutorat. Pe măsură ce şuieratul acela malefic creştea

* Serviciul de Operaţiuni Speciale (n.trad.).

în intensitate, scrâşneam tot mai tare din dinţi, inima îmi bubuia în piept, gura mi se usca, ochii mi se îngustau, mă treceau toate năduşelile, respiram scurt şi neregulat şi mi-era teamă să înghit ca să nu mă sufoc. Întotdeauna mă rugam, uneori chiar cu glas tare. Mă simţeam complet neajutorat... Pentru mine, artileria era o invenţie diavolească. Şuieratul acela care se apropia cu repeziciune şi ţiuitul capsulei mari de oţel, care purta cu ea distrugerea, erau culmea furiei violente şi întruchiparea răului înăbuşit. Erau esenţa violenţei înseşi, a neomeniei omului faţă de om. Am ajuns să urăsc cu patimă proiectilele. Moartea adusă de glonte îmi părea aşa de curată, de chirurgicală. Obuzele însă nu doar că îţi sfâşiau trupul, dar îţi chinuiau şi mintea până aproape dincolo de pragul nebuniei. După ce cădea unul, eram întotdeauna zguduit, fără vlagă, epuizat.[23]

Pasivitatea impusă în faţa bombardamentului era una dintre cele mai neplăcute situaţii pe care soldatul le avea de îndurat. „Dă-i omului o puşcă sau o mitralieră Bren şi lasă-l să o folosească, şi oricât de tare s-ar teme, va înfrunta aproape orice", scria căpitanul Alistair Borthwick, din Regimentul V Infanterie Seaforth. „Pune-l să stea în tranşee, şi pericolul va deveni tot mai greu de îndurat. Frica e insidioasă şi creşte când nu există activitate."[24] Majoritatea soldaţilor descopereau în tirul de mortiere o spaimă cu totul deosebită – bufniturile înfundate care se auzeau din senin şi repetitiv erau asemănate cu o gospodină care bate un covor. Bombele care explodau în coroanele copacilor împrăştiau în jur o ploaie mortală de aşchii şi bucăţi ascuţite de oţel. În timpul unui astfel de atac, Peter White a fost copleşit de milă faţă de unul dintre soldaţii lui:

Pe tânărul Cutter, căruia nu i se potrivea deloc o asemenea distracţie, îl lăsau complet nervii ori de câte ori ascultam fascinaţi pocnetul bombelor trase de pe dealul ocupat de inamic şi stam întinşi tremurând şi aşteptând să auzim şuierul produs de acestea în coborâre, pentru ca, după numai o clipă, terenul din jur să erupă cu un trosnet zguduitor, care îţi rănea urechile. La fiecare astfel de punct culminant, suferinţa soldatului Cutter se manifesta printr-un nestăvilit şuvoi de rugăminţi. În momentele de acalmie, îşi revenea

> destul cât să murmure „îmi pare rău, domnule”... Simțeam o uriașă compasiune pentru Cutter, dar nu îndrăzneam să i-o arăt, fiindcă aveam impresia că asta mai mult i-ar fi dăunat. Își pierduse în asemenea măsură stăpânirea de sine în momentul în care o pauză destul de lungă ne-a îngăduit să ieșim repede și să continuăm să săpăm, încât i-am ordonat să stea locului până își revenea. Era într-un asemenea hal, încât starea lui ar fi dat de gândit altora. Se târa prin nisip, gemând „of, Doamne! Doamne, când o să se termine... Domnule... eu, îmi pare rău. Doamne! Of, încetează.” Nimeni nu râdea, nici nu-l batjocorea. Gustasem prea mult din acel calvar ca să mai simțim altceva decât o imensă compasiune.[25]

Soldații învățau din experiență că nu toți cei care se găseau sub o ploaie de proiectile erau destinați să moară, descoperind că majoritatea combatanților supraviețuiau majorității bătăliilor. Ulterior, era o chestiune de gust personal dacă individul alegea să se numere printre norocoși sau era condamnat să se alăture celor morți. „Învățaserăm prima lecție, și anume că soarta era dușmanul care ne vâna orbește, nu germanii sau italienii”, scria un caporal din Corpul Regal al Geniștilor, aflat în Sicilia. „Cu aceeași cruzime precum cea a ordinelor Armatei; fără imparțialitate sau judecată. «Tu și tu morți, restul, în camion.»”[26] Farley Mowat scria, în august 1943, cu stângăcia specifică celor 22 de ani ai săi: „E greu pentru băieții de vârsta mea să înțeleagă că nimeni nu e veșnic. Moartea e doar un cuvânt, până te trezești că nu e așa. O chestie răsuflată, dar îngrozitor de adevărată. La început, după ce ești pe punctul s-o mierlești de câteva ori, iei de bun faptul că ești aproape nemuritor. Apoi, începi să ai îndoieli. După aceea, te uiți mereu peste umăr, să vezi dacă Moș Noroc e încă prin preajmă.”[27]

Mulți visau să se aleagă cu o rană ușoară, numită de britanici *„a blighty one”*, care să le permită să scape onorabil de front. Dar șansa nu le surâdea decât rareori. În 1944, un tânăr ofițer din Regimentul de Pușcași din Burma a fost adus cu avionul din India pentru a se alătura unei coloane de luptători din forțele speciale aflați sub asediu. În chiar prima noapte după sosire, intrase în luptă de mai puțin de două ore când un glonte i s-a înfipt în coapsa piciorului drept, retezându-i penisul și testiculul drept. Caporalul

James Jones scria din Guadalcanal: „E ciudat ce lucruri ajung să te afecteze. Într-o zi, omul de lângă mine a fost lovit în gât, stând în picioare, de un glonte de mitralieră. A strigat «Doamne!» cu o voce îngrozitoare, de un comic grotesc, gâlgâită, care m-a dus cu gândul la formația Rippling Rhythm a bătrânului Shep Fields. Era în ea o notă de conștientizare și tonul cuiva care se așteptase la asta, după care s-a prăbușit, practic mort. Spun «practic» deoarece e posibil ca funcțiile vitale să fi continuat o vreme."[28]

Jones spunea că unii soldați se resemnau cu aparenta inevitabilitate a propriei morți și găseau în asta o consolare: „Ciudat pentru toată lumea era că acceptarea și renunțarea la speranță creau și reinsuflau speranță, ca într-un soi de proces psihic invers, ca negativul unei fotografii. Mărunțișurile căpătau însemnătate. Următoarea masă, următoarea sticlă de băutură, următorul sărut, următorul răsărit, următoarea lună plină. Următoarea baie. Sau cum ar fi putut spune Biblia, dar nu spune efectiv, ajunge zilei existența ei."

Grotescul devenea firesc. „Ajungeai să accepți lucruri pe care nu le-ai fi crezut posibile"[29], spunea dr. Karl-Ludwig Mahlo, medic militar în armata germană. Hans Moser, un tânăr de 16 ani care făcea parte dintr-o baterie de tunuri de 88 mm din Silezia, a descoperit că îl lasă rece explozia care omorâse echipajul învecinat, împrăștiind peste tot resturi de trup omenesc: „Eram așa de tânăr, că nu mă prea gândeam la nimic."[30] Sub ochii infanteristului american Roscoe Blunt, un soldat a fost lovit de un proiectil: „Omul s-a dezintegrat, din el rămânând doar bucăți și amestecături de carne și oase împrăștiate în noroi. Din ăsta, cei de la «Decese» n-aveau să mai găsească nimic, nici măcar plăcuțele de identificare. Alt soldat necunoscut. Mi-am văzut liniștit de mâncare. Nu-l cunoșteam."[31]

Majoritatea celor aflați sub tirul inamicului se concentrau asupra efectelor imediate și asupra legăturilor de loialitate reciprocă. Speranțele și temerile lor se simplificau la extrem, așa cum reiese și din descrierea făcută de locotenentul britanic Norman Craig: „Viața se eliberase de toate complicațiile sale. Cât de simplă, de limpede era de fapt! Să rămâi în viață, să duci iar o existență normală, să cunoști din nou căldura, confortul și siguranța – ce ai mai fi putut să ceri? Nu voi mai blestema niciodată împrejurările,

nu voi mai pune la îndoială soarta, nu voi mai fi plictisit, nefericit sau nemulţumit. Să ţi se îngăduie să-ţi continui viaţa – asta contează şi nimic altceva."[32] Camaraderia era fundamentală: „Nimeni nu are curajul să se lase pradă laşităţii fireşti când toată compania e cu ochii pe el", spunea subofiţerul german de aviaţie Walter Schneider, încântat de propriul său paradox[33].

Atmosfera de intimitate care se crea, în doar câteva săptămâni, în prima linie determina anumite unităţi să-i trateze pe nou-veniţi – consideraţi nişte intruşi – cu o cruzime cinică. Un sergent american cu experienţă spunea despre Anzio, unde unitatea lui pierduse opt soldaţi noi în numai 24 de ore de la sosirea acestora: „Nu aveam de gând să-i trimitem pe ai noştri într-o situaţie absurdă ca aceea. Eram împreună încă din Africa, din Sicilia, de la Salerno. I-am trimis înainte pe înlocuitori."[34] La fel era şi în tabăra inamicului: „Compania era *Heimat*-ul [patria]", afirma SS Unterscharführer Helmuth Günther, „oamenii alături de care îţi doreai să fii. Când erai rănit, conta mai mult separarea de unitatea ta. Aveai cu totul alte sentimente faţă de cei în tovărăşia cărora erai de multă vreme decât faţă de ceilalţi. Câteva luni sunt o eternitate pentru un soldat de pe front."[35] Câţiva soldaţi scoţieni din Divizia 51 Highland s-au răsculat la Salerno, în septembrie 1943, refuzând să fie transferaţi la altă unitate.

Puţini combatanţi dădeau glas unor speranţe care nu se opreau la propria supravieţuire. Unul dintre aceştia era ofiţer britanic şi le scria părinţilor, înainte să fie ucis în prima lui bătălie din Africa de Nord: „Aş vrea să ştiţi pentru ce am murit... Există, cred eu, atât în Anglia, cât şi în America, o explozie extraordinară de sentiment, un sentiment extraordinar pe care, în lipsă de alt cuvânt mai bun, îl voi numi «bunătate». Nu este exprimat nici de politicieni, nici de ziare, fiindcă e prea adânc pentru ei. Este aspiraţia sinceră a tuturor «oamenilor obişnuiţi» către ceva mai bun – o lume mai potrivită pentru copiii lor, o lume mai simplă în credinţe, mai aproape de pământ şi de Dumnezeu. L-am auzit adesea exprimat de soldaţii din Anglia şi America, în trenuri, în fabricile din Chicago şi în cluburile din Londra, uneori într-un mod atât de stângaci, încât abia mai poate fi recunoscut, însă la bază este dorinţa arzătoare de viaţă nouă."[36]

Toate acestea erau cât se poate de adevărate. Dacă Churchill se vedea pe sine în fruntea luptei pentru apărarea măreţiei Imperiului Britanic, majoritatea conaţionalilor lui tânjeau după o schimbare în ţara lor, anticipată într-un mod foarte elocvent de Raportul Beveridge, publicat în noiembrie 1942, care a pus bazele creării statului social britanic în perioada postbelică. Într-un editorial din *Spectator* se spuneau următoarele: „Raportul aproape că a eclipsat războiul însuşi ca subiect de discuţie în ţară; a fost intens dezbătut şi de soldaţii britanici de peste hotare."[37] Căpitanul David Elliott îi scria surorii lui, după ce auzise o discuţie a soldaţilor pe tema raportului: „Dacă nu este acceptat *in toto*, presimt că va fi revoluţie."[38] Parlamentarul laburist independent Aneurin Bevan lua cuvântul în Camera Comunelor, spunându-le colegilor cu o neobişnuită exactitate: „Armata britanică nu luptă pentru vechea ordine. Dacă stimaţii colegi din opoziţie cred că trecem prin asta pentru ca dumnealor să-şi păstreze mlaştinile din Malaya, se înşală."[39]

Exista un contrast frapant între atitudinea popoarelor europene şi asiatice, care, drept răsplată pentru victorie, doreau schimbări sociale şi constituţionale, şi cea manifestată de conaţionalii lui Roosevelt, care erau în general mulţumiţi cu societatea în care trăiau. Autorul unui articol din *New York Times* observa sardonic în legătură cu americanul de peste hotare: „Ceaiul englezesc şi *vin rouge*-ul franţuzesc nu au făcut decât să-i confirme părerile iniţiale: că America este acasă, că acasă e mai bine decât în Europa."[40] Ernie Pyke consemna aspiraţiile soldaţilor pe care i-a întâlnit înainte de invazia Siciliei, dominate categoric de dorinţa de a se întoarce acasă: „Viitorul după care tânjesc oamenii care pleacă la război include o mulţime de lucruri – cum ar fi să îşi mai vadă o dată nevasta, să meargă la colegiu, să-şi ţină măcar o dată pe genunchi copilul, să redevină campion local la vânzări, să mai străbată o dată străzile din Kansas City la volanul camionetei de cărbuni şi, fireşte, să mai stea o dată la soare pe latura de sud a unei case din New Mexico... Din aceste mici speranţe era alcătuit totalul grijilor noastre, nu din imaginea agoniei fizice care ne aştepta."[41]

Ambiția lor obsesivă de a se întoarce acasă creștea atunci când intervenea „agonia fizică". Infirmiera americană Dorothy Beavers a scris o scrisoare pentru „un tânăr frumos, un căpitan care își pierduse mâinile și picioarele. Cu toate acestea, el părea încântat că putea spune «mă duc acasă»"[42]. După ce și-a pierdut mâna într-o explozie, șoferul mitraliorului american Donald Schoo a început să se învârtă în cerc și să strige isteric: „Plec acasă! Mulțumescu-ți ție, Doamne! Plec acasă!"[43] Un soldat care tocmai primise o scrisoare de despărțire din partea soției îi mărturisea unui reporter: „Dacă unul care luptă în străinătate îți spune că-și iubește nevasta, să știi că minte de îngheață apele... Iubește o amintire – amintirea unei nopți cu lună, a unei rochii frumoase, a unui parfum sau a ritmului unei melodii."[44]

Izolarea era un sentiment copleșitor, chiar pentru soldații care se aflau în mijlocul unei mulțimi de compatrioți. „Văd aici mii și mii de soldați însingurați", scria, în 1943, John Steinbeck despre soldații americani de pe străzile capitalei britanice. „În Londra, ei au un mers anume, un târșâit apatic al picioarelor. Caută ceva. Dacă-i întrebi, îți vor spune că o fată – orice fată, dar nu e deloc adevărat."[45] Deși femeile sunt deseori menționate în conversațiile dintre soldați, în stresul și disconfortul continuu al unui teatru de război, cei mai mulți visează la plăceri simple, care includ rareori raporturile sexuale. Un locotenent-colonel din Infanteria Marină a SUA, aflat în Pacificul de Sud, visa la ce va face odată întors acasă: „O să port iarăși pijamale... O să dau gata câteva ouă și mai mulți litri de lapte... N-ar strica și câteva băi fierbinți... Dar păstrez ce-i mai bun pentru final – o să-mi petrec o zi întreagă trăgând apa la toaletă, doar ca s-o aud curgând."[46]

Contrastul dintre aceste ambiții modeste, comune majorității soldaților din țările democratice, și entuziasmul belicos al unora dintre oamenii lui Hitler este șocant, mai ales dacă ne gândim la membrii Waffen SS, care și-au păstrat însuflețirea până în ultimele luni ale războiului. O italiancă născută în America scria, cu un amestec de uluire, scârbă și fascinație, despre doi ofițeri germani pe care îi cunoscuse în 1943: „Sunt cele mai specializate ființe omenești din câte mi-a fost dat să întâlnesc: «omul luptător».

Amândoi au mai puţin de douăzeci şi cinci de ani; amândoi au participat la campaniile din Polonia, Franţa, Rusia şi, acum, Italia. Unul dintre ei, promovat de la gradul de simplu soldat, s-a aflat, vreme de şase luni, la comanda unei companii de dezertori ruşi... Este imposibil să redau convingerea cu care vorbea când ne expunea bine cunoscutele doctrine învăţate de acasă: nevoile pe care le avea *Gross Deutschland*, superioritatea rasei nordice, inevitabilitatea intrării Germaniei în război (în ciuda eforturilor lui Hitler de a face pace cu Anglia), mândria pe care o simţea gândindu-se la ţara şi compatrioţii lui şi, mai presus de orice, credinţa de nezdruncinat pe care o avea chiar şi acum în victorie."[47]

A fost şi rămâne o enigmă cum de o armată germană alcătuită în proporţie covârşitoare din recruţi, din soldaţi-cetăţeni, la fel ca omologii lor din ţările aliate, şi-a demonstrat în atâtea rânduri superioritatea. O parte a răspunsului constă în profesionalismul exemplar al corpului ofiţeresc şi în doctrina militară germană; de-a lungul anilor, ţara a dat naştere unor militari formidabili, iar sub Hitler, eficienţa acestora a atins punctul culminant, chiar dacă în slujba unei cauze îngrozitoare. Dincolo de aceste aspecte, coerciţia a jucat un rol aproape la fel de important ca în armatele lui Stalin. Soldaţii germani care fugeau de pe câmpul de luptă sau dezertau ştiau că riscă să fie executaţi, o sancţiune aplicată tot mai des odată cu prăbuşirea imperiului nazist. Wehrmachtul nu şi-a împuşcat nici pe departe oamenii în ritmul în care a făcut-o Armata Roşie, dar, în 1945, numărul execuţiilor a ajuns la câteva zeci de mii. Comandanţii aliaţi, disperaţi să-şi convingă oamenii să lupte mai cu tragere de inimă, deplângeau adesea faptul că nu puteau să aplice dezertorilor pedeaspsa capitală.

Dar mai importantă pentru ultimele încercări de rezistenţă germană a fost contribuţia unui nucleu de fanatici, în special a formaţiunilor Waffen SS. Un deceniu de îndoctrinare nazistă dăduse naştere unor excelenţi comandanţi inferiori. Chiar şi atunci când a devenit limpede că soarta războiului se întorsese definitiv împotriva lui Hitler, mulţi germani au făcut sacrificii extraordinare ca să-şi salveze ţara de răzbunarea ruşilor. Însă nu toţi cei din Wehrmacht aveau stofă de erou. În 1944–1945, un număr tot mai mare

de soldaţi se dovedeau dispuşi, ba chiar dornici să se predea. Însă filosofia armatei lui Hitler – la fel ca în cazul Rusiei şi Japoniei – diferea substanţial de spiritul ce domnea în rândurile forţelor britanice şi americane. Faptul că soldaţii au păstrat unele drepturi civile şi posibilitatea de a alege, ca şi neaplicarea unor sancţiuni brutale împotriva celor slabi au avut un preţ – armatele occidentale au fost obligate să compenseze disponibilitatea la sacrificiu a soldaţilor proprii cu o putere de foc şi o răbdare superioară.

2. Frontul de acasă

Către sfârşitul lui 1942, Nikolai Belov, căpitan în Armata Roşie, nota în jurnalul său: „Ieri am primit un teanc de scrisori de la Lidocika. Am impresia că nu-i este uşor cu cei mici."[48] Belov înţelegea situaţia grea în care se găsea soţia lui. În multe societăţi, civilii sufereau mai mult decât cei aflaţi sub arme. Românul Mihail Sebastian nu a fost niciodată pe front, dar scria în decembrie 1943: „Orice bilanţ personal se pierde în umbra războiului. Întâi e teribila lui prezenţă. Pe urmă abea, undeva, departe, uitaţi de noi înşine, suntem noi, cu viaţa noastră diminuată, ştearsă, letargică, aşteptând trezirea din somn, învierea."[49] Deşi statisticile sunt drastic distorsionate de mortalitatea din Rusia şi China, este de remarcat că, între 1939 şi 1945, la nivel global şi-au pierdut viaţa mai mulţi necombatanţi decât oameni în uniformă. În cazul Rusiei, este greu să utilizăm sintagma „frontul de acasă" fără o doză de ironie. Pe teritoriul ei, zeci de milioane de oameni s-au aflat în starea întâlnită, în septembrie 1942, de comisarul ucrainean de partizani Pavel Kalitov în cătunul Klimovo: „O femeie slabă şi palidă stă pe o bancă, cu un copil mic în braţe şi o fată de vreo şapte ani. Plânge, sărmana de ea. Pentru ce o vărsa lacrimi? Aş da orice să-i ajut pe amărâţii ăştia, să le alin durerea."[50]

Trei săptămâni mai târziu, Kalitov descria o scenă asemănătoare, petrecută la Budniţa: „Ce-a mai rămas din el? Mormane de ruine, coşuri de fum ieşind afară, scaune arse. Acolo unde odinioară erau drumuri şi poteci, acum sunt spini şi buruieni. Niciun semn de viaţă. Satul e sub tirul continuu al artileriei."[51] Curând

după aceea, unitatea lui a primit ordin să-i evacueze pe toţi civilii aflaţi pe o distanţă de 25 km în spatele frontului; oamenii aveau voie să ia cu ei obiecte personale, dar nu cartofi sau nutreţ. Kalitov scria nemulţumit: „Trebuie să colaborăm cu civilii, să-i pregătim să facă asta fără împotrivire. Nu e deloc uşor: mulţi trăiesc aproape exclusiv cu cartofi. A le cere să-i lase pentru soldaţi înseamnă a-i condamna la greutăţi inimaginabile, poate chiar la moarte. Acum, înaintea mea stă o familie de refugiaţi. Sunt aşa de slabi şi firavi, încât vezi prin ei. Cel mai greu e să te uiţi la copii – trei, unul sugar, ceilalţi ceva mai măricei. Nu au lapte. Oamenii ăştia suferă la fel ca noi, soldaţii, sau chiar mai mult. Bombele, obuzele şi minele nu-i mai sperie."[52] Comisarul de partizani se arăta uimit de cât putea să îndure o fiinţă omenească.

Au existat şi ruşi care, deşi nu au avut de suferit din cauza asediilor şi bombardamentelor, au petrecut anii de război trudind în condiţii de privaţiune extremă. Primeau o raţie zilnică de hrană cu 500 de calorii mai săracă decât cea a muncitorilor britanici sau germani şi cu 1 000 sub cea a americanilor. În jur de două milioane de oameni au murit de foame în teritoriile aflate sub control sovietic, în vreme ce alte 13 milioane şi-au găsit moartea în bombardamente sau în regiunile ocupate de germani; prizonierii din lagărele de muncă ale Gulagului erau pe treapta cea mai de jos a ierarhiei de priorităţi în ceea ce priveşte hrana, unul din patru murind în fiecare an în perioada războiului. Scorbutul, urmare a lipsei de vitamine, făcea ravagii printre ruşi împreună cu numeroase alte boli asociate inaniţiei şi muncii excesive. „Nu aveam altă viaţă în afara fabricii", spunea o femeie din Moscova, pe nume Klavdia Leonova, muncitoare la o fabrică de textile care producea tunici şi plase de camuflaj pentru armată[53].

Pe parcursul războiului, linia de producţie la care lucra femeia a mers zi şi noapte, muncitoarele fiind organizate în două schimburi de câte 12 ore. De mâncare primeau caşă – un terci făcut din grâu ars – şi pâine prost coaptă, distribuite direct la bancurile de lucru. „Hrana nu ne lipsea, însă ne era mereu foarte foame şi deseori mâncam coji de cartofi… Duminica era, teoretic, zi liberă, însă comitetul de partid din fabrică ne chema adesea la

muncă afară, de pildă să săpăm tranşee sau să aducem lemn din pădurile din jurul Moscovei. Trebuia să încărcăm în camioane nişte stâlpi de susţinere atât de grei, încât i-ar fi dat de furcă şi unui halterofil profesionist... Locuiam la ţărani... femeile înjurau adesea regimul. Şi pe noi ne înjurau, fiindcă adunam din pădure ciuperci şi fructe, pe care ele sperau să ni le vândă."

În ţările occidentale neocupate, unii au prosperat. Răufăcătorii exploatau cererea de prostituate, produse de contrabandă, carburant şi alimente furate de la armată; industriaşii au făcut profituri enorme, multe dintre acestea scăpând cumva de impozitare; fermierii, mai ales cei din Statele Unite, unde veniturile au crescut cu 156%, au cunoscut o bunăstare fără precedent. „Viaţa fermierilor devenise bună", spunea Laura Briggs, fiica unui mic proprietar de pământ din Idaho. „Tata a început să facă amelioraţii... Noi şi majoritatea celorlalţi fermieri am trecut de la o cocioabă acoperită cu carton gudronat la o casă cu schelet de rezistenţă, cu instalaţii sanitare interioare. Aveam acum o plită electrică în loc de una cu lemne, precum şi apă curentă la chiuvetă, unde puteam să spălăm vasele; şi un încălzitor de apă; şi linoleum frumos."[54]

Numărul celor care detestau războiul era însă mult mai mare. Locotenentul David Fraser, din Regimentul Grenadierilor de Gardă, identifica un adevăr important despre condiţiile în care trăiau milioane de oameni, cu sau fără uniformă: „Oamenii nu erau acolo unde le-ar fi fost locul, aşa încât efectul era cel al unui vis din care nădăjduiai să te trezeşti într-o bună zi."[55] În aprilie 1941, Edward McCormick îi scria fiului său, David, care se înrolase împreună cu fratele lui, Anthony, şi pleca acum cu un regiment de artilerie în Orientul Mijlociu. „Pentru mămica mai ales", spunea tatăl lor,

> tot războiul ăsta se învârteşte în jurul tău şi-al lui Anthony. Principala ei grijă în viaţă, încă de când v-aţi născut, au fost sănătatea, fericirea şi siguranţa voastră. Încă are aceste gânduri instinctive, şi nu trebuie să vă spun eu cât de mult a afectat-o despărţirea de voi. Şi pe mine, de altfel, şi mă îngrozesc la gândul greutăţilor, pericolului şi mizeriei în care, probabil, veţi trăi. Nu am niciun fel de îndoială că războiul acesta trebuia să se întâmple. O victorie

> nazistă ar însemna că de viață s-ar bucura numai un foarte mic număr de germani și că spiritul tuturor popoarelor aflate sub ocupația lor ar dispărea. Tu și Anthony ajutați lumea să scape de această năpastă și, în ciuda sentimentelor personale, care mă îndeamnă să-mi doresc să fiți departe de toate acestea, sunt foarte mândru... de ceea ce știu că veți înfăptui. Mămica și cu mine vă transmitem toată dragostea și binecuvântările noastre și ne rugăm pentru sănătatea și întoarcerea voastră. TĂTICU[56]

Vor trece mai bine de patru ani înainte ca familia McCormick să se reunească, situație comună multor milioane de oameni. Și cu toate că recrutarea în armată era cea mai obișnuită cauză a strămutării și destrămării familiilor, nu era și singura. Jumătate din populația Marii Britanii și-a schimbat domiciliul pe parcursul conflictului, unii pentru că au fost evacuați spre a face loc soldaților, alții pentru că le fuseseră distruse casele, majoritatea fiindcă acestea erau imperativele războiului. O parte semnificativă a flotei de pescuit a Belgiei a început o viață nouă în portul Brixham, din Devon, iar unii pescari danezi își aveau baza la Grimsby, în Licolnshire. În alte regiuni ale Europei, au intervenit imperative mult mai brutale. În ianuarie 1943 de pildă, o infirmieră britanică pe nume Gladys Skillett a dat naștere unui copil nu în Insulele Canalului, unde locuia de fapt, ci în secția de maternitate a unui spital german din Biberach[57]. Doamna Skillett era unul dintre cei 834 de civili de pe insula Guernsey, aflată sub ocupație, care fuseseră deportați în Germania în septembrie 1943 spre a petrece restul războiului într-un lagăr, ca ostatici. Ar fi trebuit să fie 836, însă un maior în vârstă și soția lui de pe insula Sark își tăiaseră venele înainte de îmbarcare. Doamna Skillett a rămas prietenă pe viață cu soția unui soldat din Wehrmacht, cu care a împărțit salonul de spital din Biberach și care născuse un băiețel sănătos în aceeași zi cu ea.

Bianca Zagari, dintr-o prosperă familie italiană și mamă a doi copii, fugise din orașul ei natal, Napoli, în decembrie 1942, când începuseră bombardamentele americane. Grupul de 14 persoane, cuprinzând rudele prin alianță, nepoți și nepoate, servitoare și guvernantă, s-a stabilit în îndepărtata și săraca regiune Abruzzo,

închiriind două case într-un sat din valea Sangro, unde se putea ajunge doar pe jos. Acolo au dus o viaţă chinuită până în octombrie 1943, când, spre groaza lor, au început iarăşi să cadă bombe în jurul lor; erau la numai 30 km de Monte Cassino, într-o zonă aprig disputată de armatele germane şi aliate. Zagari şi copiii ei au fugit dimpreună cu sătenii; în timp ce suiau dealul, o ţărancă i-a spus, în dialectul local pe care cu greu îl înţelegea, că bombardamentul îi omorâse majoritatea rudelor: „Signora, cei zece morţi sunt ai dumitale." Iată ce scria doamna Zagari: „Acum e dimineaţă şi urcă şi alţii din Scontrone, îngroziţi. Fiecare îmi dă câte un detaliu înfiorător: o mână, un picioruş, două cozi împletite, cu funde roşii, un trup fără cap."[58]

Soţul ei, Raffaele, a scăpat, dar cei mai mulţi membri ai familiei lor şi-au pierdut viaţa. Supravieţuitorii au trăit săptămâni întregi în peşterile din munţi, învăţând să facă lucruri complet noi pentru Bianca Zagari: să aprindă focul şi să construiască adăposturi primitive cu ajutorul localnicilor deloc binevoitori, cărora le păsa numai de ei. „Trebuie să cer orice, de la toată lumea – parcă aş cere de pomană." Când i-au găsit germanii, toţi bărbaţii au fost luaţi şi duşi la muncă silnică: „Pe unul l-au luat în timp ce scurma sub dărâmături după maică-sa." După luni de chinuri, doamna Zagari a fugit într-o zi dincolo de munţi, luând cu ea pe cei doi copii şi caseta cu bijuterii. În cele din urmă, unui şofer german de camion i s-a făcut milă şi i-a dus până la Roma. „Sosim pe la Porta San Giovanni. Am impresia că visez – văd dădace jucându-se liniştite cu copilaşii. Războiul e parcă un zvon îndepărtat. Toţi ne întreabă de unde venim. Nimeni nu înţelege când le răspundem că venim de la Scontrone, unde nouă membri ai familiei noastre au murit. La Hotelul Corso, unde recepţionerul ne cunoaşte şi încearcă să ne ajute, auzim pe cineva ameninţând că nu va mai veni acolo dacă vor mai fi primiţi vagabonzi ca noi."

Familia Zagari a putut să se folosească de avere pentru a scăpa de cele mai grele privaţiuni, lucru pe care majoritatea italienilor nu l-au putut face. La sosirea friguroasei ierni din 1944, civilii şi mai ales copiii au plătit un greu tribut bolilor şi penuriei de combustibil şi hrană. O mamă spunea: „Din senin, fetiţei mele i s-a

făcut rău. Doctorul a zis că este colită – o moarte care a durat cinci ore, o agonie de nedescris. În casă era un frig cumplit, și Gigeto [soțul ei] a dat fuga să cumpere mai multe sticle ca să le umplem cu apă caldă. Am pus-o în patul nostru și am ținut-o strâns în brațe, cu sticlele așezate de jur împrejur. «Gigeto», am țipat eu, «Santina nu trebuie să moară!» Dar a murit." Mulți dintre cei care își pierduseră casele din pricina bombardamentelor sau a evacuării s-au limitat la o existență primitivă în munți, după cum povestea o tânără: „Frigul și umezeala din peșteri ne intraseră în oase. Mama s-a ghemuit într-un colț, strângându-l în brațe pe frățiorul meu în vârstă de trei luni. Mi-a zis să mă duc în oraș, să găsesc un doctor. Am alergat ca un iepure, dar mi s-a spus că era plecat – la casa familiei Podesta, al căror băiat avea temperatură mare, ca frățiorul meu. În cele din urmă, mi-a dat o rețetă, dar n-a vrut să-mi dea niciunul dintre medicamentele de pe masă. Mi-a spus că o să vină să-l vadă, dar, până să ajungă el, frățiorul meu a murit."[59] Nefericita mamă i-a spus: „Băiețelul meu a murit fiindcă laptele meu nu e bun din cauză că n-am mâncat destul." Și ca ea au fost milioane.

Oamenii siliți să-și părăsească locuința și țara și-au petrecut bună parte din război așteptând: ordine sau vize; un prilej de a fugi de pericolul iminent, permisiunea de a călători. Rosemary Say, o englezoaică de 21 de ani, a scăpat dintr-un lagăr german aflat în zona controlată de regimul de la Vichy și a ajuns la Marsilia, unde a pierdut vremea așteptând săptămâni întregi în tovărășia altor fugari, la fel de nemulțumiți ca ea: „Era trist să vezi cum se irosește atâta intelect și atâtea calități, în timp ce amânările se prelungeau, iar viitorul atâtor oameni continua să arate sumbru. Își primise în sfârșit viza, fusese arestat sau fugise la țară să-și încerce norocul? Așteptam și ne frământam. Dar dacă persoana nu se întorcea, era curând dată uitării. Ne ținea laolaltă numai dorința comună de a pleca odată și de a ne întoarce la viața noastră... Era multă suspiciune, multă deznădejde... Spiritele erau înfierbântate, iar certurile erau zgomotoase și violente. Eram cu toții îngrijorați de situația noastră incertă."[60]

Adolescentul ucrainean Stefan Kurilak a fost trimis în Vest de ocupanții germani să lucreze la familia austriacă Klaunzer,

fermieri din Alpi şi catolici fervenţi. Când a dat prima oară cu ochii de băiat, Frau Klaunzer a izbucnit în plâns; fără să ştie de ce, acesta a început şi el să plângă. I s-a explicat că fiul soţilor Klaunzer murise pe Frontul de Est cu câteva săptămâni înainte. Frau Klaunzer continua să repete cu voce tare una dintre puţinele expresii germane pe care Stefan le înţelegea: „Hitler nu bun! Hitler nu bun!" Ulterior, băiatul a fost tratat cu bunătate şi omenie. A muncit pe pământul soţilor Klaunzer, nu fără tragere de inimă, până la sfârşitul războiului, când gazdele l-au implorat în zadar să rămână ca membru deplin al familiei[61].

Puţine astfel de experienţe au fost atât de inofensive. Într-o zi de octombrie a anului 1942, polonezul de 14 ani Arthur Poznański se întorcea în ghetoul din Piotrków de la fabrica de sticlă Hortensja, unde muncea împreună cu fratele lui mai mic, Jerzyk. Aici, a primit de la un membru al miliţiei evreieşti a ghetoului un bilet mototolit. Era de la mama lui. Avusese loc o deportare: „Suntem luaţi. Domnul să vă ajute, Arthur. Noi nu mai putem face nimic pentru voi, şi orice s-ar întâmpla, ai grijă de Jerzyk. Nu e decât un copilaş şi nu are pe nimeni altcineva, aşa că să-i fii tu şi frate, şi părinte. Adio..."[62] Arthur, puternic impresionat, repeta întruna în sinea lui: „O să încerc! Da, o să încerc!" Dar în gând îşi spunea: „Cum? Mă simţeam singur şi neajutorat." Băieţii au stat până la sfârşitul războiului în lagăre de concentrare, despărţiţi de sute de kilometri, însă, ca prin minune, au supravieţuit; restul familiei lor a pierit.

Britanicii au îndurat şase ani de austeritate şi bombardamente intermitente. Camuflajul din cursul nopţii încuraja şi întunecimea morală, nu doar pe cea fizică. Cu toate acestea, condiţiile din insulele guvernate de Churchill erau mult mai bune decât cele din ţările Europei continentale, unde foamea şi violenţa erau atotprezente. Asemenea Americii de Nord, Marea Britanie era protejată de întinderea mării, relativa libertate individuală şi bogăţia Imperiului. Britanicii privilegiaţi au continuat să fie privilegiaţi: „Un lucru de-a dreptul extraordinar legat de acest război a fost că oamenii care nu doreau să se implice chiar nu erau implicaţi", avea să scrie mai târziu romancierul Anthony Powell[63].

Ceea ce era adevărat, dar într-un mediu social foarte restrâns. În săptămâna care a precedat debarcarea din Normandia, în timp ce 250 000 de soldați britanici și americani făceau ultimele pregătiri înainte să se arunce împotriva Zidului Atlanticului construit de Hitler, la Londra, Evelyn Waugh nota în jurnal: „M-am trezit pe jumătate beat și am avut o dimineață lungă și plină – m-am tuns, am încercat să verific citatele la Biblioteca Londrei, care este încă răvășită de bombe, am fost pe la Nancy [Mitford, la librăria ei]. La prânz, m-am îmbătat din nou. Am fost la [Clubul] Beefsteak, în care tocmai m-am înscris... Înapoi la [Clubul] White's – apoi dă-i iar cu porto. M-am dus la Waterloo, semiconștient din cauza alcoolului, am luat trenul de Exeter și am dormit aproape tot drumul."[64]

Waugh nu este un caz atipic; mulți dintre prietenii cu care chefuia erau scutiți de serviciul militar activ, iar câțiva au murit un an mai târziu. Stăteau să înceapă atacurile germane cu bombe zburătoare, care aveau să producă alte victime și distrugeri pe insula greu încercată de război. Dar, așa precum viața la New York sau Chicago era mai liniștită și mai confortabilă decât viața la Londra sau Liverpool, londonezilor le mergea mult mai bine decât parizienilor, napolitanilor, atenienilor sau locuitorilor oricărui oraș din Uniunea Sovietică și China. Nella Last, casnica din Lancashire, se gândea, în octombrie 1942, că războiul îi pricinuise până în acel moment foarte puține greutăți ori suferințe „în comparație cu trei sferturi din Stalingrad, demolate la primul bombardament. Am avut mâncare, adăpost și căldură atunci când milioane de oameni nu aveau nimic din toate acestea – care va fi prețul pe care va trebui să-l plătim? – nu ne putem aștepta să tot «scăpăm», fiindcă *nu există* scăpare pentru niciunul dintre noi. L-am văzut azi pe copilașul unui vecin și brusc i-am înțeles pe cei care «nu vor să aducă pe lume copii în momentul ăsta». Se vorbește numai despre «lumi noi» și despre «ce va fi după război», dar nicio vorbă despre suferințele, despre spaimele de până atunci."[65]

Doamna Last era neobișnuit de sensibilă; compatrioții ei erau, în marea lor majoritate, prea ocupați cu problemele lor ca să se mai gândească la nenorocirile incomparabil mai mari, dar și mai

îndepărtate ale altora. În 22 noiembrie 1942, Phyllis Crook, şi ea casnică, îi scria soţului ei de 32 de ani, soldat pe frontul din Africa de Nord: „Crăciunul va fi cumplit şi urăsc până şi gândul la el. Dar trebuie să-l ţinem «cum e obiceiul», şi am fost ocupată să iau câte ceva pentru toţi copiii pe care-i cunoaştem. Ar fi aşa de simplu să spun «n-am găsit nimic» şi s-o las baltă. E foarte frig… Cât mi-aş dori să pot hiberna iarna în loc să dârdâi întruna. Chris [băieţelul lor] s-a rugat la Dumnezeu să te facă băiat cuminte în noaptea asta! Ei bine, dragostea mea, veştile par a fi foarte puţine şi trebuie să-ţi urez noapte bună. Viaţa pare aşa de răsuflată. Mă întreb când te vom revedea. Totul pare îngrozitor de îndepărtat şi nu suport să mă gândesc prea mult. Ai grijă de tine, dragă, şi nu te băga în gura lupului, cum ar zice tata! Îţi transmit, ca întotdeauna, toată dragostea mea, dragul meu Phil. P.S. Joyce lucrează acum la o fabrică, 11 ore pe zi. John Young a avut malarie."[66]

Necazurile doamnei Crook ar părea banale, iar autocompătimirea ei, dezgustătoare multor oameni din ţările devastate de război. Viaţa ei şi a copiilor ei nu a fost niciodată în pericol, şi nici măcar nu le era foame. Însă despărţirea de soţ, obligaţia de a locui departe de casa ei din estul Londrei şi monotonia cenuşie a vieţii în vreme de război păreau – în ochii ei şi ai multor altora – motive întemeiate de tristeţe. Iar la zece zile după ce a trimis acea scrisoare, femeia a rămas văduvă, Phil murind în luptă.

Veştile despre moartea violentă şi prematură a celor dragi aflaţi departe au fost o trăsătură comună a experienţei acestui război. Adesea, nu se ştiau prea multe despre soarta lor, aşa cum observă J.R. Ackerley, într-o poezie publicată de *Spectator*:

N-am aflat niciodată ce s-a ales de el, ce curios;
S-a îmbarcat, era decembrie, şi nu s-a mai întors;
N-am apucat să ne spunem rămas-bun, şi era în prag de Crăciun;
Ne-au sosit câteva scrisori, mult după, şi gata.

Încet, săptămânile s-au făcut luni, şi iar era decembrie.
Am deranjat oficialităţile, fireşte, iar ei au trimis telegrame;
Oameni răbdători, dar ocupaţi, insistenţe fără număr;
Unii ne-au spus una, alţii alta; n-au reuşit să afle nimic.

Mulţi s-au dus aşa, fără nicio explicaţie;
Şi moartea e moarte, în fond; puţin te încălzeşte să ştii cum şi când;
Dar acum mă tot gândesc că am renunţat la investigaţie;
Parcă ar fi murit o insectă, nu o fiinţă omenească.[67]

Nenumărate familii se străduiau să accepte dispariţia celor dragi. Diana Hopkinson, soţia unui ofiţer britanic, descrie întâlnirea cu soţul ei pe un peron de gară din Berkshire, după o lungă despărţire în care primiseră amândoi vestea că fratele lui murise în luptă. „Ciudata lui uniformă, faţa lui ciudat de slabă, abia zărite în lumina chioară, mi-au dat senzaţia de artificialitate. Până şi în sărutările noastre era ceva ireal. În pat, a trebuit să depăşim o tristeţe îngrozitoare – moartea lui Pat – înainte să putem face dragoste. Când în sfârşit s-a întors către mine, am făcut dragoste de parcă am fi fost parteneri într-un ritual solemn, straniu, tăcut, dar familiar."[68]

Edie Rutherford, o casnică din Sheffield, tocmai pregătea ceaiul când la uşă a bătut o tânără din vecini, soţia unui pilot RAF. „Avea chipul împietrit şi mi-a zis brusc: «Doamnă Rutherford, Henry e dat dispărut», punându-mi telegrama în mână. Fireşte că am luat-o în braţe şi am lăsat-o să plângă în voie, în timp ce blestemam în gura mare nenorocitul ăsta de război. «Nu e mort. Sunt sigură că nu e mort. Doar ce-a fost acasă, miercurea trecută. E în viaţă pe undeva şi îşi face griji pentru că ştie că o să primesc telegrama asta care o să mă necăjească»... Nu prea ştii ce să-i spui unei soţii în astfel de momente grele. M-am străduit cât am putut, sărmana fată. Parcă se prăbuşise ceva în mine. Îmi doresc din suflet să se termine odată războiul ăsta."

Jean Wood, şi ea casnică, consemna: „Am avut ca vecini o doamnă drăguţă şi pe soţul ei. Îi venea băiatul în permisie şi nu avea carne să-i pregătească. În ziua aceea însă, măcelarul mi-a dat nişte iepure... o delicatesă. Nu voiam iepurele, fiindcă prefer să le dau copilaşilor ou, dacă găsesc ouă. Aşa că i-am dus ei iepurele. S-a bucurat enorm. În ziua aia, băiatul ei a fost omorât. Nici că ne-a mai păsat de iepure. Era un băiat de treabă, un ofiţer tânăr, de nouăsprezece ani."[69] Cu toţii erau „băieţi de treabă" pentru cei care trebuiau să-i jelească.

Muriel Green, una dintre cele 80 000 de „fete de câmp" din Marea Britanie care efectuau munci agricole, a izbucnit în lacrimi în ultima seară de concediu petrecută acasă, în Norfolk, în iunie 1942. „Am plâns din cauza războiului. Ne-a schimbat viaţa, care nu va mai fi niciodată aceeaşi. M-a necăjit priveliştea dezolantă a ţărmului mării. Când eşti plecat şi mama îţi scrie ultima grozăvie, ce băiat a mai fost dat dispărut, ce familie a mai făcut un sacrificiu, sunt numai vorbe. Dar acasă e îngrozitor. Viaţa nu va mai fi niciodată atât de dulce ca înainte de război, iar ultimele două veri şi începutul lui '39 au fost cea mai frumoasă perioadă a vieţii, când totul părea plin de veselie şi tinereţe. Aş fi plâns ore întregi dacă nu aş fi ştiut că asta o necăjeşte pe mama."[70]

Americanca Dellie Hahne a fost una dintre numeroasele femei care, în stresul şi exuberanţa emoţională a momentului, s-a căsătorit cu un bărbat nepotrivit, căindu-se apoi în anii care au urmat. „Era soldat. Nu putea să fie decât o fiinţă minunată, magnifică", spunea ea cu năduful cuiva care s-a lămurit că se înşelase[71]. A ajuns să le căineze pe altele, care treceau şi ele prin necazuri în familie: „Femei însărcinate, care de-abia îşi ţin echilibrul în trenurile care se leagănă, se duc să-şi vadă soţii pentru ultima oară, înainte ca aceştia să plece în străinătate. Femei care se întorc după ce şi-au văzut soţii, călătorind împreună cu copiii lor mici. Încercând să le dea de mâncare, să le schimbe scutecele. Mi-e tare milă de ele. Brusc, mi-am dat seama că nu era nici pe departe atât de plăcut pe cât mi se spusese că va fi. Îi mulţumeam Domnului că nu am copii."

Mulţi copii s-au simţit legaţi afectiv de amintirea momentului despărţirii de taţii pe care nu i-au mai revăzut ani în şir., în unele cazuri chiar niciodată. Bernice Schmidt, o fetiţă din California, avea nouă ani când părinţii ei au divorţat. Fiind din nou burlac, tatăl ei, Arthur, în vârstă de 32 de ani, a devenit apt pentru încorporare în armată. Într-o permisie primită înainte de plecare, şi-a dus cei trei copii într-un parc de distracţii din Los Angeles. Le-a spus că îi e foarte dor de casă şi a dat fiecăruia un mic cadou de despărţire. Al lui Bernice era o broşă cu două inimi unite de o săgeată, pe care scria „Bernice, cu drag tăticu". Soldatul Schmidt, din Divizia 317 Infanterie, a căzut în luptă pe 15 noiembrie 1944.

Fiica lui nu a uitat niciodată ziua în care au primit acea veste, fiindcă era chiar ziua ei de naştere[72]. Într-o zi de octombrie a anului 1942, Nella Last se uita lung la copiii unui vecin. Mama lor i-a atins braţul şi a întrebat-o: „La ce vă gândiţi?" Doamna Last a răspuns: „O, nici eu nu ştiu. Să fii bucuroasă că Ian al dumitale nu are decât şapte ani." Femeia i-a spus simplu: „Chiar *sunt*."[73]

Până în 1943, când Stalingradul şi bombardamentele au schimbat totul, majoritatea civililor germani, mai puţin cei care îşi pierduseră prieteni sau rude, considerau conflictul mai degrabă o prezenţă abrutizantă decât o traumă. „E oare posibil să te obişnuieşti cu războiul?" medita, în 1941, Mathilde Wolff-Monckeburg, soţia unui profesor universitar în vârstă, din Hamburg. „Întrebarea nu îmi dă pace şi mă tem de un răspuns afirmativ. Tot ceea ce, la început, era de neîndurat, tot ceea ce era de neînţeles a devenit cumva «permanent» şi am ajuns să ne ducem viaţa într-o înfricoşătoare apatie... Încă ne bucurăm de confort şi căldură, nu ducem lipsă de mâncare, ocazional avem apă caldă, nu ne ostenim decât la cumpărăturile zilnice şi la treburile mărunte ale casei."[74] Asemenea tuturor cetăţenilor germani, cu excepţia funcţionarilor naţional-socialişti, care se bucurau de privilegii sub diverse forme, inclusiv alimente, doamna Wolff-Monckeburg se plângea mai ales de monotonia raţiilor: „Ajungi mai sensibil la golul interior, iar dorinţa de a avea ceea ce nu poate fi obţinut devine tot mai intensă", scria ea în iunie 1942. „Fantasme strălucitoare se multiplică în culori ademenitoare când te gândeşti la o friptură mare şi suculentă, la cartofi noi şi la fire lungi de sparanghel cu bulgări de unt auriu. Totul este atât de degradant şi de trist – şi mai sunt unii care spun că trăim vremuri «eroice»."[75] Dar dacă germanii se plângeau de lipsuri, greutăţile lor erau neînsemnate faţă de ceea ce se petrecea în lume: în vreme ce producţia britanică de bunuri de consum a scăzut cu 45% între 1939 şi 1944, cea a Germaniei a înregistrat un declin de numai 15%. Dacă cetăţenii germani erau nemulţumiţi de hrană – consumul anual de cartofi a crescut de la 12 la 32 de milioane t – ei nu au cunoscut foamea decât după terminarea războiului, în mai 1945; naziştii înfometaseră naţiunile cucerite pentru a o hrăni pe a lor.

Mai mult decât orice alt aspect al conflictului, hrana sau lipsa ei a scos în evidenţă relativitatea suferinţei. La nivel global, mai mulţi oameni au îndurat o foamete crâncenă sau chiar au murit de foame decât în orice alt conflict de până atunci, inclusiv în Primul Război Mondial, din pricină că o serie fără precedent de ţări s-au transformat în câmpuri de bătălie, cu consecinţele de rigoare asupra producţiei agricole. Până şi cetăţenii acelor ţări care nu au fost atinse de foamete s-au văzut nevoiţi să accepte o alimentaţie drastic restricţionată. Sistemul britanic de raţionalizare a funcţionat în aşa fel încât nimeni să nu moară de foame, iar săracii să fie mai bine hrăniţi decât în timp de pace, însă puţini au fost mulţumiţi cu ceea ce mâncau. O fată de câmp, pe nume Joan Ibbertson, scria: „Obsesia noastră era mâncarea... Unde am stat prima dată, proprietăreasa nu gătea altă legumă decât duminica; lunea mâncam carne rece, în restul săptămânii, cârnaţi. Uneori ne mai dădea şi cartofi la cârnaţi, însă cel mai adesea ne lăsa câte o felie de pâine de căciulă. Cei doi cârnaţi pe o farfurie mare, rece, din sticlă verde ne întâmpinau după o zi de muncă la praz sau varză de Bruxelles şi un drum cu bicicleta de 10 km dus-întors... Odată, un vecin a adus un sac cu morcovi, care, zicea el, erau pentru iepuri, dar am beneficiat şi noi de pe urma acestui gest de bunătate... O dată pe săptămână, primeam la micul dejun praf de ouă, dar buna doamnă care se ocupa de asta prefera să-l pregătească în ajun, astfel că, şi la aspect, şi la gust, semăna cu rumeguş pe pâine prăjită. Erau dimineţi în care mâncam şi pastă de peşte pe pâine prăjită... De Crăciun, ni s-a dat voie la un moment dat să cumpărăm o găină. A mea era aşa de bătrână şi tare, că abia am putut s-o mestecăm."[76]

Un adult britanic avea săptămânal dreptul la 110 g de untură sau unt, 340 g de zahăr, 110 g de şuncă, două ouă, 170 g de carne, 60 g de ceai şi la o cantitate nelimitată de fructe sau legume de grădină, dacă se găseau, „în afara raţiei". Majoritatea gospodăriilor apelau la improvizaţii pentru a-şi suplimenta raţiile autorizate. Derek Lambert, copil pe atunci, îşi aminteşte o scenă petrecută la masă în familie: „Într-o dimineaţă, pe masă a fost aşezat, cu supremă nonşalanţă, un borcan... Tata, om reţinut din fire, a întins gemul pe pâine şi a muşcat. Apoi s-a încruntat şi a întrebat: «Ce e asta?» Mama i-a

răspuns: «Marmeladă de morcovi.» Cu o neobişnuită hotărâre, tata a luat borcanul şi a turnat conţinutul în grămada de gunoi."[77]

Dar orice ţăran rus sau asiatic, ori un prizonier al Axei ar fi considerat marmelada de morcovi un articol de lux. Kenneth Stevens, deţinut în închisoarea Changi din Singapore, scria: „În locul ăsta, mintea zboară şi zăboveşte jinduind la Mâncare... Mă gândesc la Raţă şi la Plăcintă cu Cireşe, Ouă Jumări, Medalioane de Peşte, Pui cu Unt, Orez cu Peşte şi Ouă Fierte, Tartă cu Fructe, Prăjitură cu Fructe de Pădure, Spumă de Fructe, Budincă de Pâine şi Unt – toate aceste minunăţii erau pregătite exact «cum trebuie» la mine acasă."[78] Stevens a murit în august 1943 fără să mai guste vreodată din aceste delicatese. Abia în 1945 soţia acestuia a primit de la un alt deţinut jurnalul ţinut de el şi a putut să afle agonizantele sale fantezii din pragul morţii. Până una alta, între anii 1935 şi 1944, înălţimea medie a fetiţelor franceze a scăzut cu 11 cm, iar a băieţilor, cu 7 cm. Cazurile de tuberculoză pe fond de malnutriţie s-au înmulţit dramatic în ţările europene ocupate, iar în 1943, patru cincimi dintre copiii belgieni ajunseseră să manifeste simptome de rahitism. În majoritatea ţărilor, orăşenii sufereau de foame mai mult decât oamenii de la ţară, fiindcă nu aveau posibilitatea să-şi suplimenteze hrana din grădina proprie. Săracii nu aveau bani să cumpere de pe piaţa neagră, care, în toate ţările, continua să-i alimenteze pe cei cu dare de mână.

În această privinţă, Canada, Australia şi Noua Zeelandă au scăpat uşor, iar americanii nu au suferit aproape deloc. În America, raţionalizarea s-a introdus abia în 1943, şi atunci la o scară generoasă. Cei de la revista *Gourmet* jubilau într-o manieră de prost gust: „Se poate ca importurile de delicatese europene să fie în scădere, dar America are batalioane de mâncăruri bune care să sară în ajutorul apetitului."[79] Carnea era aproape singurul produs în cantităţi insuficiente, dar americanii se plângeau amarnic din pricina ei. O casnică pe nume Catherine Renee Young îi scria soţului ei în mai 1943: „M-am săturat de acelaşi lucru... Aproape că nici nu mai vedem o friptură bună. Iar friptura e carnea care ne dă putere. Tata s-a întors de la prăvălie şi tot ce a găsit acolo a fost nişte sângerete, iar eu urăsc chestia aia."[80] Dar indiferent de problemele

de calitate, din punctul de vedere al cantităţii, consumul american de carne a scăzut foarte puţin, chiar în condiţiile unor exporturi uriaşe către Marea Britanie şi URSS.

Naţiunile care aveau puterea să facă asta acordau prioritate propriilor cetăţeni, ignorând consecinţele suportate de alţii, aflaţi la mila lor. Comportamentul ţărilor Axei a fost cel mai brutal şi cu cele mai tragice consecinţe. Politica dusă de nazişti în Est a avut drept scop explicit înfometarea raselor subjugate pentru ca germanii să aibă hrană din belşug. Incompetenţa administrativă a regimului a fost de aşa natură încât importurile de alimente ale Reichului şi numărul celor morţi de foame din această cauză în Uniunea Sovietică nu s-au ridicat nici pe departe la înălţimea aşteptărilor ministrului agriculturii, Herbert Backe, şi a „Planului de înfometare" întocmit de el. Oamenii din regiunile aflate sub ocupaţie s-au dovedit extrem de ingenioşi, reuşind să ascundă recoltele de invadatori, şi s-au agăţat de viaţă cu o tenacitate ce sfida previziunile nutriţioniştilor nazişti, care anticipaseră 30–40 de milioane de victime. Însă mulţi oameni chiar au pierit. Şi înainte de război, agricultura sovietică fusese extrem de ineficientă; în plus, întinse suprafeţe de pământ arabil au fost distruse de Wehrmacht. Chiar şi atunci când ele puteau fi salvate, maşinile agricole erau confiscate sau distruse, iar zona rurală, pustiită. În concordanţă cu politica Wehrmachtului de asigurare a hranei din surse locale, soldaţii germani de pe Frontul de Est au consumat şapte milioane de tone de grâu rusesc, 17 milioane de vite, 20 de milioane de porci, 27 de milioane de oi şi capre şi peste 100 de milioane de păsări domestice[81].

Pe întreg cuprinsul imperiului lor, japonezii au adoptat politici draconice cu scopul de a asigura hrana trupelor, ceea ce a dus la înfometarea a milioane de oameni din Asia de Sud-Est. Şi China a suferit cumplit, ţăranii fiind jefuiţi şi de armata japoneză, şi de armata naţionaliştilor. În 1942, în provincia Henan, când, după neobişnuitul val de frig şi grindină, a urmat invazia lăcustelor, milioane de oameni şi-au părăsit casele şi pământurile, mulţi dintre ei pierind, spre groaza martorilor oculari occidentali: „În timp ce ei mureau, guvernul continua să le ia ca impozit şi ultima picătură de avut...

Ţăranii care mâncau scoarţă de ulm şi frunze uscate erau obligaţi să ducă la biroul perceptorului şi ultimul sac de orez."[82]

Deşi Aliaţii nu s-au făcut nici pe departe vinovaţi de carnajul provocat de Axă, politicile lor s-au caracterizat prin egoism naţionalist. Statele Unite insistau ca atât cetăţenii de pe teritoriul lor, cât şi trupele din străinătate să primească raţii de hrană extraordinar de generoase chiar şi atunci când capacitatea de transport era insuficientă. Pentru fiecare jumătate de kilogram de hrană pe care japonezii o duceau soldaţilor din garnizoanele aflate pe insule, mulţi dintre ei – cei din Rabaul de exemplu – petrecând ultima jumătate a războiului mai mult în grădinile de zarzavat care îi hrăneau decât în operaţiuni militare, Statele Unite transportau, pentru folosul propriilor trupe, două tone de alimente. Reţinerea cu care americanii priveau aprovizionarea soldaţilor din surse locale a fost sporită de metodele defectuoase de conservare a alimentelor folosite în anumite ţări: opt aviatori americani au murit de botulism după ce mâncaseră conserve de sfeclă din Australia. Ulterior, la faţa locului au fost trimişi specialişti americani care să ajute la îmbunătăţirea standardelor de producţie. Maiorul Belford Seabrook, celebru pentru faptul că făcea afaceri în industria agroalimentară din New Jersey, a introdus principiile acesteia şi în Australia. Coca-Cola a construit în teatrele de operaţiuni 44 de fabrici de îmbuteliere, care produceau 95% din totalul băuturilor răcoritoare vândute în taberele militare. Statele Unite au redus alocările de carne stabilite de comun acord cu Marea Britanie, pentru a-şi hrăni soldaţii şi civilii; generalul Brehon Somervell, un anglofob notoriu, a fost de acord cu afirmaţia făcută în 1943 de cel care răspundea din partea sa de transporturi, conform căreia britanicii „încă trăiau «uşor» şi puteau să mai suporte nişte reduceri fără probleme"[83].

Pentru italieni, foamea a devenit o realitate permanentă din momentul în care ţara s-a transformat într-un câmp de bătălie, în 1943. „Tatăl meu nu avea un venit stabil", îşi aminteşte fiica unui editor din Roma care fusese bogat odinioară. „Economiile se terminaseră, eram mulţi în casă, inclusiv doi fraţi care se ascundeau. Mergeam eu cu tata la cantina [publică], fiindcă mamei îi era ruşine.

Ne făceam singuri ciorbă din coji de fasole galbenă. Nu aveam ulei de măsline... O sticlă de ulei costa 2 000 de lire, când toată casa noastră costase numai 70 000. Cumpăram tot ce se găsea pe piaţa neagră, făcând troc cu argintărie, cearşafuri, lenjerie brodată. Argintăria valora mai puţin decât făina; până şi zestrea fiicelor noastre s-a dus pe carne şi ouă. Apoi, în noiembrie, când a venit frigul, am schimbat diverse bunuri pe cărbuni: cele mai lungi cozi erau la cărbunari. Căram singure sacii acasă, fiindcă era mai bine ca bărbaţii să nu se arate la faţă [ca să nu fie luaţi la muncă silnică]."[84]

„Foamea guverna totul", scria din Italia corespondentul australian Alan Moorehead. „Asistam la prăbuşirea morală a unui întreg popor. Nu mai aveau niciun strop de mândrie, nici urmă de demnitate. Lupta animalică pentru supravieţuire guverna totul. Mâncare. Altceva nu mai conta. Mâncare pentru copii. Mâncare pentru tine însuţi. Mâncare cu preţul oricărei înjosiri sau fărădelegi."[85] Doar prostituţia a permis unor mame să-şi hrănească familiile, după cum constata în persoană sergentul britanic Norman Lewis în 1944. Lângă o clădire a municipalităţii de la periferia oraşului Napoli, a întâlnit un grup de soldaţi în mijlocul căruia erau nişte femei în haine de stradă,

> care aveau înfăţişarea obişnuită, curată, respectabilă a unor soţii de muncitori care bârfesc şi fac târguieli. Lângă fiecare dintre ele se înălţa o grămăjoară de conserve. Mi-am dat repede seama că se putea face dragoste cu oricare dintre ele în chiar acel spaţiu public, adăugând încă o conservă la grămăjoară. Femeile stăteau complet nemişcate, nu scoteau o vorbă, iar chipurile lor erau la fel de golite de expresie ca un chip cioplit. Ar fi putut tot atât de bine să fie vânzătoare de peşte, doar că locul acela nu era animat ca o piaţă de peşte. Nu încercau în niciun fel să te ademenească ori să-ţi sugereze ceva, nu îşi arătau, nici măcar din greşeală, pielea... Un soldat, niţel cherchelit şi îmboldit mereu de camarazii lui, a pus în sfârşit o conservă lângă una dintre femei, s-a descheiat şi s-a aşezat peste ea. A început imediat o zgâlţâială neîndemânatică din şolduri, care s-a terminat foarte repede. O clipă mai târziu, soldatul era iar în picioare şi se încheia la pantaloni. Era ceva care trebuia isprăvit cât mai curând posibil. De parcă ar fi fost vorba de o pedeapsă, nu de actul iubirii.[86]

În decembrie 1944, când Italia, şi întreaga Europă de altfel, era în pragul înfometării extreme, un reprezentant al ambasadei Marii Britanii la Washington i-a făcut o vizită lui John J. McCloy, adjunctul secretarului de război, ca să protesteze împotriva politicii de aprovizionare a trupelor americane cu cantităţi neobişnuite de alimente, în vreme ce popoarele eliberate de acestea erau într-o situaţie disperată: „«Pentru a câştiga acest război»", l-a întrebat el pe McCloy, „«nu am pus noi oare în pericol structurile politice şi sociale ale civilizaţiei europene, de care depinde viitoarea pace mondială?»" Întrebarea a atras o ripostă imediată din partea lui McCloy, care a spus „că era în interesul Marii Britanii să-şi amintească, în condiţiile schimbării radicale a situaţiei economice şi financiare a Commonwealthului determinate de război, că noi, cei din Marea Britanie, depindeam de SUA cel puţin la fel de mult cât depindeam de Europa. Era oare înţelept să riscăm pierderea susţinerii SUA căutând să obţinem ajutor pentru Europa de Vest? Aşa se punea problema". Şocat, reprezentantul britanic a continuat să susţină cauza hrănirii civililor europeni. McCloy nu a dat nici el înapoi, argumentând că ar fi fatal pentru Marea Britanie „să pledeze în favoarea unei întârzieri a campaniei din Pacific pentru ca populaţia civilă din Europa să fie hrănită"[87].

La primirea minutei acestei întâlniri, Foreign Office-ul s-a declarat profund şocat, însă neputinţa britanicilor în faţa dominaţiei americane a rămas o realitate de necontestat. Faptul că doar un număr relativ mic de italieni a murit de foame între 1943 şi 1945 se datorează în primul rând deturnării unor cantităţi uriaşe de raţii americane întâi către piaţa neagră, apoi către populaţie, spre îmbogăţirea unei părţi a personalului din armata SUA, iar în al doilea rând, influenţei politice a italo-americanilor, care au reuşit, în cele din urmă, să convingă Washingtonul de necesitatea evitării unei înfometări în masă.

Guvernul britanic a impus la rândul său privaţiuni extreme unor popoare din cuprinsul imperiului, pentru a asigura o hrănire considerată adecvată a populaţiei de acasă. În 1943, alocările de nave de transport către destinaţii din Oceanul Indian au fost reduse drastic, efectuându-se doar în scopuri strategice, dar

cu grave consecinţe umanitare. Insulele Mauritius au cunoscut greutăţi înfiorătoare, la fel ca unele ţări est-africane, unde coloniştii albi au făcut avere din valorificarea producţiei agricole, exploatând mâna de lucru locală, plătită cu salarii derizorii.

Foametea din Bengal, din 1943–1944, despre care vom vorbi mai pe larg în continuare, a născut o reacţie de o cruzime brutală din partea prim-ministrului britanic. Când Wavell, care, în 1945, era vicerege al Indiei, a auzit despre masivul transport aerian efectuat de britanici către Olanda, unde oamenii ajunseseră să mănânce bulbi de lalea, a remarcat cu amărăciune: „[Există] o atitudine foarte diferită privind hrănirea unei populaţii înfometate atunci când foametea este în Europa."[88] Grecii au suferit şi ei de pe urma blocadei impuse de Marea Britanie imperiului lui Hitler – cel puţin o jumătate de milion au murit de foame. Churchill avea fără îndoială dreptate când spunea că orice concesie privind importurile de hrană în Grecia şi în alte ţări ocupate ar fi fost în avantajul Wehrmachtului. Persistă totuşi o realitate fundamentală: puterile aliate au asigurat propriilor cetăţeni cantităţi de alimente refuzate altor popoare, chiar şi celor care se găseau teoretic sub protecţia lor.

3. Locul femeii

Mobilizarea femeilor a constituit un important fenomen social al perioadei respective, manifestat preponderent în Uniunea Sovietică şi în Marea Britanie, deşi, după cum a demonstrat Adam Tooze, Germania a utilizat mână de lucru feminină pe o scară mai largă decât se crezuse. Tradiţia socială japoneză le închidea femeilor calea spre posturile de răspundere, dar ele au jucat un rol deosebit de însemnat în fabrici şi, până în 1944, ajunseseră să reprezinte jumătate din forţa de muncă ocupată în agricultura ţării. În Anglia interbelică, procentul femeilor care munceau era mai mic decât în Uniunea Sovietică, dar presiunea asediului a schimbat repede situaţia. Astfel, unele britanice şi-au găsit împlinirea pe care nu o cunoscuseră în vremurile de pace: mama lui Peter Baxter, o doamnă în vârstă de 55 de ani, era funcţionară la Ministerul Aprovizionării „şi bănuiesc că se distrează mai bine ca

oricând în ultimii ani", aprecia fiul ei. „Are o minte ageră și îi face bine să-și folosească inteligența în loc să trudească acasă... Nu pot să nu mă gândesc că, oricât și-ar iubi copiii, mama ar fi fost, poate, mai fericită în toți acești ani dacă ar fi urmat o carieră, așa cum fac femeile din Rusia."[89]

Fetele sufereau totuși când erau vârâte cu forța în lumea industrială, preponderent masculină și de un sexism nerușinat. Așa s-a întâmplat cu Rosemary Moonen: „Inițierea mea în viața de fabrică a fost traumatizantă. Fiind de meserie coafeză și lucrând într-un salon de lux dintr-o zonă selectă a orașului, eram genul de fată bine-crescută și rezervată. Când m-am trezit aruncată într-o lume de femei și bărbați neciopliți și prost-crescuți, cu un limbaj murdar și mai deocheat decât într-un bordel, a fost o experiență... dură, incredibilă."[90] Maistrul cu care Moonen a făcut prima oară cunoștință i-a azvârlit disprețuitor o mătură și i-a spus: „Na! Ia asta! Și mișcă-te!"

> Am fost umilită în fața celorlalte... S-a întors după treizeci de minute și m-a găsit stând pe o cutie și nefăcând nimic. Furios, m-a întrebat răstit: „Ce mama dracului crezi că faci?" Luându-mi inima în dinți, i-am răspuns că până nu avea buna-cuviință să-mi arate ce am de făcut, bănuiesc că ceva în legătură cu efortul de război, nu intenționam să mă mișc de acolo. Oarecum surprins, m-a împroșcat cu un șuvoi de insulte dintre cele mai vulgare. Eram deja atât de furioasă și dezgustată, încât am ridicat mâna și l-am plesnit zdravăn peste obraz... El și-a cerut scuze printre dinți, după care m-a dus la o mașină și mi-a arătat pedalele, frânele și rolele pe care trebuia să le manevrez... La sfârșitul schimbului, m-am dus acasă și am plâns amarnic. Cum aveam să suport oare atmosfera aceea?

Sarah Baring era fiică de nobil, iar unica ei preocupare înainte de război fusese să danseze la baluri. Acum se trezise găurind foi de aliaj la o fabrică de piese de schimb pentru avioane, activitate pe care o detesta: „Spațiul de lucru neaerisit, mâncarea execrabilă, umezeala din podele care trecea până și prin saboții de lemn pe care îi purtam în picioare, reproșurile unui șef de atelier laș ca o găină... atitudinea violentă și despotică a directorului... Trebuia să-mi mai iau câte o zi liberă și să zac în pat, ca să lupt cu oboseala

cronică."[91] Baring a avut norocul de a-şi putea folosi solidele cunoştinţe de limbă germană, obţinând până la urmă transferul la Bletchley Park.

Toate ţările au căutat să preamărească şi să cânte rolul jucat de muncitoarele din industria de război pentru a stimula recrutarea lor. În America anului 1942, Redd Evans şi John Jacob Loeb au compus un cântecel foarte popular:

Toată ziulica,
Pe vreme bună sau rea,
E la linia de asamblare, mititica.
Face istorie,
Munceşte pentru victorie,
Rosie, Nituitoarea.

Adevărata Rosie, care a devenit un simbol al feminismului american, se numea Rose Will Monroe, o tânără de 22 de ani, din statul Kentucky. La fel ca alte milioane de americani, Rose trecuse la munca de război, în cazul ei la liniile de asamblare a bombardierelor Willow Run B-24 şi B-29 din Ypsilanti, Michigan. A ajuns şi vedeta unui film de propagandă, iar în mai 1943, Norman Rockwell a realizat un celebru tablou înfăţişând-o pe Nituitoarea Rosie. Imaginea respectivă a apărut pe coperta ziarului *Saturday Evening Post*, deşi modelul fusese, în realitate, o telefonistă din Arlington, Virginia. În America anului 1944, munceau 20 de milioane de femei, o creştere de 57% faţă de cifrele din 1940. Progresele înregistrate de mişcarea pentru drepturile civile ale populaţiei de culoare, deşi extrem de lente, au fost impulsionate de recrutarea femeilor afroamericane, care, nu de puţine ori, munceau în fabrici cot la cot cu albii. Pe ansamblu însă, muncitoarele de orice fel erau dezavantajate de salariile mai mici, ele câştigând în medie 31,50 $ pe săptămână, în timp ce bărbaţii câştigau în medie 54,65 $. Multe erau angajate pe şantierele navale, o realitate care a dat repede naştere personajului propagandist al „Sudoriţei Wendy", în realitate Janet Doyle, o muncitoare de pe şantierul Kaiser Richmond Liberty din California. Canada a preluat îndată modelul, creând-o şi promovând-o pe „Ronnie, Fata cu Mitralieră".

Ar fi o greşeală să idealizăm rolul jucat de Rosie. Peisajul industrial american rămânea dominat de bărbaţi, iar viaţa acelei prime generaţii de muncitoare a fost adesea vitregă. În scurtă vreme, lângă uzina Ford care producea bombardiere Willow Run a fost creat un parc de rulote sordid. Unii preferau să facă zilnic naveta chiar şi o sută de kilometri decât să locuiască acolo. Salariile erau mari, dar a apărut problema socială a „orfanilor de opt ore" – copiii femeilor care lucrau, lăsaţi de singuri acasă ziua întreagă. S-au descoperit şi cazuri de copii abandonaţi în maşinile parcate lângă fabrici. În plus, multe dintre proaspetele muncitoare aveau nevoie de timp ca să înveţe meserie. Unele muncitoare, asemenea colegilor lor, nu erau tocmai competente, o realitate oglindită de neajunsurile structurale ale navelor construite de ele. Şi munca intensă din agricultură, de pe ambele ţărmuri ale Atlanticului, avea uneori de suferit din cauza unor decizii neinspirate şi a forţei de muncă necalificate. În aprilie 1942, Muriel Green, care lucra într-o grădină din sudul Angliei, se gândea cu tristeţe cum îşi irosea energia cultivând legume: „Bănuiesc că există risipă în orice: ăsta e necazul cu ţara asta. Pare că este puţin efort susţinut şi sunt foarte puţine rezultate – deocamdată."[92]

Soarta rusoaicelor cu sau fără uniformă era mult mai grea. Corespondentul ziarului *Pravda*, Lazar Brontman, consemna în jurnal eforturile disperate făcute de casnicele din Moscova ca să scape de munca în fabrică. Cele care aveau copii cu vârste mai mici de opt ani au fost scutite până în vara lui 1942, apoi însă limita de vârstă a scăzut la patru ani. Femeile se rugau să li se dea posturi în birouri, indiferent de natura lor, ca să evite munca în uzinele de camioane ZIS. Brontman consemnează amuzanta misiune a unor femei privilegiate, care au devenit „copite". Ca să evite însărcinări mai dificile, ele se angajaseră la un teatru din Moscova, unde, în timpul unei piese despre cavaleria sovietică, imitau zgomotul cailor în galop[93]. Peste 800 000 de femei au îmbrăcat uniforma armatei lui Stalin, pentru unele dintre ele, inclusiv cele 92 care au devenit Erou al Uniunii Sovietice, experienţa fiind, poate, înălţătoare. „Unităţile de iepuroaice" ale Forţelor Aeriene Roşii, un nume autopersiflant, dat în urma unui incident petrecut la începutul războiului, când fetele

care se pregăteau să devină aviatori, lihnite de foame, au mâncat „ca iepuroaicele" varza crudă găsită într-un depozit, au devenit celebre. Câteva femei au servit ca trăgătoare de elită la Sevastopol şi Leningrad, iar în 1943, au început să frecventeze în număr mare şcolile de trăgători de elită. S-a constatat că un bun control al respiraţiei le permite femeilor să ochească mai bine, ele ajungând să joace un rol însemnat în anii din urmă ai războiului – nu însă şi la Stalingrad, aşa cum se crede îndeobşte.

Unele femei au fost zguduite însă de cele trăite pe câmpul de luptă. Nikolai Nikulin a fost martorul unui incident petrecut pe frontul de la Leningrad, în cursul unui bombardament care a rănit grav o santinelă. O infirmieră şedea lângă aceasta şi plângea, „lacrimile curgându-i pe obrajii murdari, care nu mai văzuseră apa de multe zile şi mâinile tremurându-i din cauza panicii". În cele din urmă, rănitul şi-a dat singur pantalonii jos şi şi-a bandajat o rană oribilă la coapsă, căutând în acelaşi timp să o linişească pe tânără: „Copilă, te rog să nu te sperii! Nu plânge." „Războiul nu e pentru fete", remarca sec Nikulin[94].

Multe femei în uniformă au fost exploatate sexual fără milă. Căpitanul Kovalenko scria într-o zi următoarele: „Am fost să vizitez regimentul de tancuri. Comandantul se îmbătase sărbătorindu-şi promovarea la gradul de locotenent-colonel şi sforăia dus. Am fost şocat când am văzut silueta care zăcea încovrigată lângă el – am înţeles că era «nevasta lui de campanie»."[95] Aceste „neveste de campanie" au devenit un adevărat fenomen în Rusia anilor de război, doar o mică şi fericită minoritate alegându-se cu verighetă în urma acestei experienţe. „PPJ este marele nostru păcat", ofta Vasili Grossman, folosind termenul argotic pentru abuzarea sexuală a femeilor-soldat de către comandanţii lor[96]. Mii de tinere erau evacuate când rămâneau însărcinate, deliberat sau din greşeală. Printre foarte puţinele concesii care li se făceau era şi o raţie ceva mai mare de săpun.

Între timp, femeile care, în lipsa bărbaţilor, munceau la câmp şi în fabrici sufereau continuu de foame şi erau adesea puse să îndeplinească sarcini cu mult peste puterile lor. Hernia a ajuns ceva obişnuit în rândurile celor care se luptau zilnic cu obiecte

grele sau erau puse la jug, în locul boilor morți. Grossman reflecta în zilele întunecate din august 1942: „Satele au devenit domeniul femeilor. Ele conduc tractoarele, păzesc depozitele și stau la coadă la votcă. Fetele cherchelite au ieșit cântând – își conduc o prietenă care pleacă în armată. Femeile poartă pe umerii lor povara grea a muncii. Acum, ele ne hrănesc și ne înarmează. Treaba noastră e să luptăm. Și nu luptăm bine. Femeile se uită și nu zic nimic. Nu e niciun pic de reproș [în ochii lor], nicio vorbă amară. Au ele oare vreo nemulțumire ascunsă? Sau înțeleg ce povară îngrozitoare este războiul, chiar și unul neîncununat de succes?”[97]

Valentina Bekbulatov, casnică, îi scria fiului ei aflat pe front, descriindu-i situația deznădăjduită în care se găsea familia: „Dragă Vova! Am primit banii trimiși de tine, dar nu trebuia să te deranjezi, oricum nu sunt de ajuns să ne scoată din sărăcie, iar tu te lipsești până și de acest mic sprijin. Am câștigat numai 26 de ruble luna asta, așa că îți închipui în ce situație ne găsim – la piață, nici gând să cumperi ceva. Așteptăm laptele. Unchiul Paziuk a trecut pe la noi deunăzi, a adus ceva obiecte gospodărești ca să le schimbe pe făină. Mătușa i-a condus pe toți cei trei băieți ai ei – Aleksei, Egor și Aleksandr — care au plecat în armată. Aleksei a luptat deja, Egor e în Orientul Îndepărtat, iar de la Aleksandr nu am primit încă nicio scrisoare...”[98]

Infirmiera Evdochia Kalinicenko a fost rănită la picior, eliberată din serviciu și trimisă înapoi la universitatea pe care o urmase înainte de război și care fusese evacuată în Kazahstan. De acolo, le scria celor de acasă, zugrăvind un tablou ce surprinde un crâmpei din uriașa tragedie colectivă a poporului ei:

> Uneori, am impresia că universitatea noastră este un refugiu pentru toți nefericiții fără de refugiu și adăpost (of, n-o să pot pune scrisoarea asta la poștă!) [tânăra se temea de mânia cenzorilor, dar tot a trimis-o]. Șura a fost pe front. Că s-o fi măritat acolo sau nu, cert e că s-a întors cu un copil. Ah, Maiușa, nici nu-ți închipui cum se uită lumea la fetele astea și câte necazuri au. E puțin mai mare decât mine, termina anul doi când a izbucnit războiul. Nu are nici prieteni, nici cunoștințe, doar universitatea. I s-a permis să înceapă anul trei și i s-a dat un loc în cămin. Copilul,

o fetiță, are patru luni și plânge zi și noapte. Are nevoie de scutece uscate, însă Șura nu are decât hainele de pe ea. Trebuie spălată, dar apa îngheață la ea în cameră. Cărăm acasă orice bucată de lemn pe care o găsim. Ieri, în drum spre casă, am zărit o scândură imensă lângă zid. Era o reclamă la o piesă de teatru, scrisă cu litere roșii pe fond negru: „Othello". [Au pus-o pe foc.] Asta înseamnă că, timp de câteva zile, Șura va putea să o scoată pe cea mică din păturile în care e înfășată și să-i usuce scutecele... Dusia, tiza mea, o ajută pe Șura în toate. E și ea studentă, deși cred că se apropie de patruzeci de ani... De n-ar fi fost ea, fetița ar fi murit de mult de foame și frig. Mătușa Dusia e încărcătoare la brutărie și ne mai aduce pe furiș făină în buzunare. Șura face din ea ciorbă, mănâncă și ea, îi dă și copilului. Lumea zice că și Dusia a avut copii, dar că i-au omorât bombele. Nu vorbește cu nimeni, e foarte slabă, se îmbracă bărbătește și fumează mahorcă.

Doar un sfert dintre noi sunt bărbați, dar până și aceștia sunt invalizi. Nu știu de ce, însă picioarele sunt membrele lovite cel mai des – și sunt tăiate. Unu din doi bărbați de aici nu are un picior. Majoritatea amputărilor se fac foarte sus. Petia (care stă lângă mine la cursuri) nu are deloc picioare, [numai] unele artificiale. Îi e greu să se miște de colo colo. Nu se poate obișnui cu ele și, oricum, e slăbit. Are un chip foarte plăcut, timid și ochi foarte albaștri. Vocea îi este blândă. Cum de-o fi comandat un pluton întreg? Lui Petia îi e greu să se miște, mai cu seamă după ce rațiile de pâine întârzie două sau trei zile. Se întunecă la față, pomeții obrajilor i se ascuțesc, privirea i se întunecă... Când obosim să adunăm și să tăiem lemne de foc, Petia ne spune o mulțime de glume, încercând să ne înveselească, pe mine și pe fata de lângă mine. Anecdotele lui nu sunt deosebit de amuzante, dar râdem întruna.

Blestemat fie războiul ăsta... Nu mai vezi decât schilozi... După mine, cel mai nefericit este un căpitan, un genist. Nu mai are față, doar o mască înfiorătoare, albastră, violetă și verde. Are noroc că a orbit și nu se mai poate vedea. Lumea zice că, înainte de război, a fost bărbat frumos. Chiar și acum, e înalt, zvelt, îngrijit. Credem că, dacă ar avea un copil, ar renaște în acesta, iar oamenii ar vedea cum arăta odată. Numai de s-ar termina războiul ăsta nenorocit. Sunt uciși și schilodiți cei mai buni dintre noi. Trebuie să fim foarte puternici dacă vrem să-i supraviețuim.[99]

Unul dintre colegii de facultate ai Evdochiei, un tânăr pe nume Vitea, pe vremuri foarte arătos, era amărât din cauză că pierduse un picior. Tânăra scrie că devenise nesimţitor, „ca de piatră". Refuza să-şi vadă familia, chiar şi mama, deşi le scria regulat. Într-o astfel de scrisoare, Vitea descrie viaţa din orăşelul lor, unde învăţase să meargă pe bicicletă: „Dau la pedale cu un singur picior şi mă descurc bine. Străzile sunt goale, peste tot vezi numai case în ruină, nişte cochilii goale. Serile în parcul oraşului sunt neînchipuit de frumoase, este chiar şi muzică. Sunt o mulţime de fete, toate blonde, iar ofiţerii noştri se distrează în compania lor... de parcă n-ar mai fi război. Aceste tinere sunt poreclite «ciobăneşti germani», fiindcă nu le pasă dacă bărbaţii de lângă ele sunt ruşi ori nemţi. I-am şi zis asta uneia, care mi-a răspuns: «Eşti invidios? O să apară una şi pentru tine, sărmanul meu invalid, dar nu aşa de bună.» Am aruncat în ea cu cârja."[100]

Toate naţiunile beligerante au trimis femeile pe front ca infirmiere, un rol pe care multe îl considerau satisfăcător. Dorothy Beavers avea 22 de ani în 1942. Era fiica unui mic fermier din Ohio, a cărui mamă încă mâna o brişcă trasă de cai şi nu avea telefon în casă. Tânăra lucra la un mic spital local când i-a dat de înţeles tatălui ei că ar fi bine să se înroleze ca infirmieră. Cei doi fraţi ai ei plecaseră deja pe front, iar după ce s-a gândit o vreme, tatăl i-a spus: „Poate că ar trebui să mergi şi tu, să ai grijă de ei."[101] În 1944, Dorothy s-a măritat cu un medic militar în Winchester, Anglia, în seara dinaintea plecării spre Franţa, şi a debarcat pe Plaja Utah ţinând încă în mână buchetul de mireasă. „Mi se potrivea de minune ceea ce făceam", spunea ea. A fost însă o adevărată revelaţie pentru ea să se trezească îngrijind băieţi de 18–19 ani, care îşi pierduseră nu doar membrele, ci, uneori, şi posteriorul sau „bucăţi întregi din coapse". Nimeni nu putea spune că locotenentul Dorothy Beavers şi colegele ei de breaslă căutau cu disperare să-şi facă publicitate, dar toate au apreciat recunoaşterea de care s-au bucurat acasă. Beavers a fost extrem de încântată când *Ohio State Journal* a publicat un mic paragraf despre ea, însoţit de o fotografie.

Partizanii ruşi şi iugoslavi au fost singurii care au trimis femeile în luptă. Britanicii au apelat la un mic număr de agente SOE, pe care

le-au infiltrat în teritoriile ocupate. De asemenea, femeile au ocupat funcţii administrative şi auxiliare vitale atât în armatele aliate, cât şi în cele ale ţărilor Axei. Erau tratate cu condescendenţă de majoritatea ofiţerilor superiori, născuţi în secolul al XIX-lea. Comandanţii occidentali, spre deosebire de omologii lor sovietici, erau nemulţumiţi de pătrunderea în relaţiile de serviciu a tentaţiilor şi tensiunilor sexuale, reale ori potenţiale. La Pearl Harbor, Nimitz a refuzat să accepte vreo femeie în echipa lui. Sir Arthur Harris, de la Comandamentul Aviaţiei de Bombardament, afirma: „Am fost întotdeauna de părere că femeile în uniformă trebuie să fie ori atât de frumoase, încât să nu se simtă ameninţate de alte femei, ori atât de bătrâne şi urâte, încât să nu mai fie cazul de aşa ceva."[102]

RAF a angajat câteva femei vorbitoare de limba germană ca să urmărească transmisiunile radio efectuate de inamic. Cele mai multe au adoptat acest rol cu entuziasm, chiar dacă unele mai aveau scrupule. Vicemareşalul aerului Edward Addison, care comanda grupul de contramăsuri electronice din cadrul RAF, a primit vizita de protest a unei femei din forţele aeriene auxiliare, fiica unui fost director de bancă la Hamburg, care se declara oripilată de faptul că trebuia să tragă cu urechea la discuţiile dintre piloţii Luftwaffe. Tânăra spunea că se jena de obscenităţile care îi ajungeau la ureche pe calea undelor şi care făceau parte din vocabularul tuturor echipajelor, indiferent de naţionalitate[103]. Majoritatea însă erau mai puternice. Muncind alături de personalul combatant sau în diversele sectoare ale apărării civile, tinerele s-au adaptat uşor şi la disciplină, şi la orori. Pilotul britanic Ken Owen nu dădea doi bani pe stereotipurile lacrimogene despre relaţiile dintre echipaje şi personalul feminin de la sol: „Sunt prostii chestiile astea că femeile ne fac cu mâna la plecare şi altele asemenea. Au ajuns şi ele tot atât de aspre şi de nepăsătoare ca noi."[104]

Pentru unele fete, războiul s-a dovedit o aventură la fel de palpitantă ca pentru războinicii tineri şi entuziaşti. Viaţa de zi cu zi devenise electrizantă. Aristocrata germană Eleonore von Joest spune: „Eram tânără, mi se părea foarte interesant. Mi-am zis: «Asta e viaţa adevărată."[105] După ce von Joest, pe-atunci în vârstă de 19 ani, a luat parte la înfiorătorul exod în masă din Prusia Orientală, din

1945, mama ei a declarat sardonic: „Fiica mea a reuşit chiar să se distreze pe drum." Libertatea sexuală a fost extinsă în mod spectaculos. Multe femei, de toate naţionalităţile, erau înduioşate şi se simţeau chiar datoare faţă de soldaţii aflaţi cu un picior în groapă. Tânăra britanică Muriel Green, care muncea la câmp, scria într-o zi din 1941 despre noua ei pasiune pentru un soldat canadian de limbă franceză: „Sunt... aproape îndrăgostită! Sau este îndrăgostire de dragostea însăşi? Ce înseamnă să fii tânăr şi fără minte! Să faci dragoste e cu siguranţă benefic pentru moral în vreme de război!... Se simte foarte singur, la fel şi eu. Suntem amândoi departe de casă şi de prieteni... Nu mai ştiu sigur dacă i-am promis că voi merge cu el în Canada! Oricum, o să rămânem prieteni! De vină e numai războiul."[106] Câteva săptămâni mai târziu, Muriel povesteşte cum i-a îngăduit, cam fără tragere de inimă, unui soldat scoţian să o sărute la ultima lor întâlnire: „N-am prea vrut... dar, oricum, plecau curând... şi poate că sunt ultima fată pe care o va săruta înainte de plecare, poate ultima pe care o va săruta vreodată. Dumnezeu să-l aibă în pază. E prea de treabă ca să moară."[107]

La începutul războiului, Green, care avea 22 de ani, se declarase profund nefericită, aşa cum am văzut mai înainte, dar, ulterior, a ajuns să se bucure mult de plăceri, mai ales de aventurile avute în acei ani. Privind în urmă la anul 1944, spunea că a fost „unul dintre cei mai fericiţi din viaţa mea. Eram sănătoasă, aveam prieteni buni, condiţii bune de muncă, bani de cheltuială (de-aş fi avut ce cumpăra cu ei) şi distracţie. Războiul s-a prelungit şi a lăsat multe cicatrici. Eu am fost unul dintre norocoşii care au scăpat nevătămaţi... Viaţa de cămin le-a transformat pe mai toate fetele în hoaţe de soţi... Burlacii prezentabili sunt foarte puţini... Cu toate dăm vina pe război şi continuăm să ne bucurăm de viaţă, aşa cum este ea în locul ăsta, adică în compania soţilor altor femei."[108]

Reversul medaliei era fireşte acela că bărbaţii care luptau în străinătate îşi făceau griji pentru fidelitatea soţiilor rămase acasă. Sergentul Harold Fennema îi scria din Europa soţiei lui, rămase în Wisconsin: „Iubito, e groaznic de câte ori i-am auzit pe băieţi zicând că în ultima scrisoare se pomeneşte de o femeie care e însărcinată, deşi bărbatul ei e plecat pe front de un an sau mai bine.

Infidelitatea e, probabil, cea mai mare pricină de îngrijorare pentru un soldat."[109] Căpitanul Pavel Kovalenko, din Armata Roşie, scria şi el în iulie 1943: „Războiul a distrus toate valorile familiei. Totul s-a dus pe apa sâmbetei. Toată lumea trăieşte numai pentru ziua de azi. Îţi trebuie multă putere şi voinţă ca să rezişti la ispitele omeneşti, să rămâi nepătat. Trebuie să rezist, onoarea căsniciei e sacră."[110]

Puşi în faţa atâtor tentaţii sexuale şi a presiunii lungilor absenţe de acasă, puţini soţi aveau tăria morală a căpitanului sovietic. Cât despre soţii şi fiice, cele din teritoriile ocupate care au cedat sexual invadatorilor, de bunăvoie sau sub ameninţare, au fost, aproape fără excepţie, ostracizate de comunitate dacă s-a întâmplat să supravieţuiască până la finalul războiului. Dacă unele femei s-au bucurat de libertăţi noi, de responsabilităţi şi recunoaştere, un număr şi mai mare au suferit cumplit, fiind exploatate fără milă. Soţia însărcinată a unui italian care se ascundea ca să nu fie luat cu forţa la muncă îşi descrie trista existenţă de zi cu zi din anul 1943: „Uneori, stăteam la coadă de la şapte dimineaţa până la trei după-amiaza... Trebuia să-mi iau şi copilaşii cu mine. Am găsit un loc unde se vindea *sanguinaccio* [sângerete], care mie mi se părea dezgustător, dar pe care fetiţa mea îl mânca. Aveam ulceraţii pe picioare. De la lipsa vitaminelor, mi s-a spus. Soţul meu voia cu disperare ţigări, aşa că am găsit un tutungiu care mă aproviziona. Când ajungeam acasă, epuizată, tot ce voia soţul meu era să facem dragoste. Sărea pe mine cât încă nici nu lăsasem sacoşa din mână. Când îl refuzam, mă acuza că am un amant."[111] Unii soldaţi tineri descopereau în bătălie şi unele compensaţii – aventura, prilejul de a-şi testa bărbăţia – de care femeile nu aveau parte. Ele cunoşteau doar nenorocirile şi ororile. Dacă războiul a lărgit în mod spectaculos perspectivele şi responsabilităţile femeilor din anumite ţări, tot el a dus şi la intensificarea exploatării, în primul rând a celei de natură sexuală, a femeii într-o lume în care dicta forţa.

Capitolul 14

Afară din Africa

Chiar şi atunci când Statele Unite au trimis trupe în teatrul de operaţiuni din Mediterana, la sfârşitul lui 1942, Aliaţii occidentali folosiseră în operaţiunile terestre desfăşurate împotriva germanilor şi italienilor numai 16 divizii. Priorităţile acelui an erau supravieţuirea şi renaşterea Rusiei, dublate de o creştere spectaculoasă a producţiei americane de armament. La sol, pe mare şi în aer, forţele aliate au început să beneficieze de roadele extraordinarelor eforturi industriale ale americanilor, tancurile şi avioanele sosind în teatrele de război într-un număr nemaivăzut până atunci. Statele Unite au construit în 1942 aproape 48 000 de avioane şi 25 000 de tancuri; Germania, doar 15 400 de avioane şi 9 200 de tancuri. În 1939, pentru Marina SUA construiau nave numai 29 de şantiere; în 1942, totalul lor ajunsese la 322, ele livrând Marinei SUA şi Comisiei Maritime, înainte de Ziua Victoriei împotriva Japoniei, peste 100 000 de nave şi ambarcaţiuni mici.

Până la sfârşitul războiului, operaţiunile Aliaţilor occidentali au fost puternic influenţate de nevoia de a concentra un număr corespunzător de nave pentru transportul forţelor terestre pe ţărmurile ostile din Pacific şi Europa. În acest scop, s-au pus la punct şi s-au construit o mulţime de vase specializate, cu pescaj mic. Britanicii au fost pionieri în domeniu, ei creând LST-urile – *Landing Ship, Tank* – capabile să navigheze pe mare şi apoi să debarce pe la prora 20 de tancuri şi până la 100 de alte vehicule. Statele Unite au adoptat modelul de 2 286 de tone, mai voluminos decât majoritatea distrugătoarelor, iar până la sfârşitul războiului

au construit 1 573 de bucăţi. Industria constructoare de nave mici era dominată de Andrew Higgins – „Domnul Navă de Desant", cum se autointitula – din New Orleans, un ins expansiv, mare băutor şi rău de gură. Născut în 1886, în statul Nebraska, a oferit primul model, numit Eureka, Marinei SUA în 1938. Elementele sale distinctive, concepute cu un deceniu înainte pentru ambarcaţiunile utilitare folosite de traficanţii de rom, agenţii fiscali, sondori şi vânători, erau o elice adăpostită într-un semitunel şi prora „lopătar". Principalul neajuns era că trupele debarcau peste bord. Atunci, lui Higgins i s-a arătat fotografia unei ambarcaţiuni japoneze cu rampă la prora, utilizată în China. El i-a telefonat imediat inginerului-şef şi i-a dat instrucţiuni pentru construcţia unui prototip care, o lună mai târziu, era testat cu succes pe lacul Pontchartrain. Bărcile Higgins – denumite LCVP, *Landing Craft Vehicle, Personnel* – au fost comandate în număr mare. Populaţia oraşului New Orleans a crescut cu 20% în 1942, în special datorită afluenţei de muncitori necesari construirii acestor bărci, compania lui Higgins primind comenzi în valoare de 700 de milioane $. Higgins a devenit o figură legendară a industriei de război, realizând în jur de 20 000 de ambarcaţiuni. Era însă şi nechibzuit din punct de vedere financiar, lucru care a făcut ca, după încheierea războiului, compania să dea faliment.

Experienţa din nordul Africii a demonstrat că vasele din lemn erau extrem de vulnerabile, mai ales la tirul de artilerie. S-au introdus versiuni din oţel, multe dintre ele asamblate de o firmă producătoare de maşini agricole din Florida, care, între 1943 şi 1945, au transportat milioane de soldaţi aliaţi şi zeci de mii de vehicule. Americanii au construit în total 42 000 de astfel de ambarcaţiuni mici, iar britanicii, 3 000; SUA au mai produs 22 000 de camioane şi transportoare amfibii DUKW *(duck)*. Dar nici măcar acest vast inventar – botezat de americani *[alli]gator navy* – nu a reuşit să satisfacă cererea – doar pentru faza iniţială a debarcării în Normandia au fost necesare 2 470 de astfel de ambarcaţiuni.

Strategia Aliaţilor era veşnic supusă constrângerii reprezentate de penuria de nave de asalt, iar Churchill se plângea adesea că Marea Britanie depindea de navele americane. Nicio operaţiune

cu mijloace amfibii nu se putea organiza fără voia Washingtonului. Forțele britanice apelau de asemenea la sistemul de împrumut și închiriere pentru a satisface nevoile din ce în ce mai mari de armament. Producția de tancuri a Marii Britanii a scăzut de la 8 600 de bucăți în 1942 la 4 600 de bucăți în 1944, iar cea de piese de artilerie, de la 43 000 la 16 000 de bucăți. SUA au furnizat în cele din urmă 47% din arsenalul de vehicule blindate al Imperiului Britanic, 21% din cel de arme ușoare, 38% din cel de ambarcațiuni și nave de desant, 18% din cel de avioane de luptă și 60% din cel de avioane de transport. Capacitățile americane de producție au atins asemenea cote, încât livrările către Marea Britanie reprezentau numai 11,5% din totalul producției aferente perioadei 1943–1944: 13,5% din producția de avioane, 5% din producția de alimente și 8,8% din cea de arme și muniție. În paralel, industria britanică s-a concentrat pe bombardierele grele. Ofensiva aeriană strategică angaja în jur de o treime din producția anuală a țării, ceea ce explică în bună măsură de ce Marea Britanie acorda o asemenea importanță succeselor și eșecurilor ei.

După Pearl Harbor, a mai durat 30 de luni – mult, în contextul unui război care a durat 72 de luni – până ca mobilizarea militară și economică a Statelor Unite să se traducă în desfășurarea unor armate numeroase în teatrele de operațiuni din Europa; este drept că forța aviatică și maritimă a SUA s-a manifestat mai devreme. Majoritatea soldaților care aveau să lupte în Europa de Nord-Vest s-au bucurat de luxul – și au îndurat plictiseala – a peste doi ani de instrucție, cele mai multe divizii americane intrând în luptă abia în 1944. În 1942, Statele Unite își trimiseseră în Pacific majoritatea efectivelor navale și câteva divizii de infanterie, iar în Islanda și Irlanda de Nord, alte zeci de mii de soldați.

Americanii au început să sosească în număr mare pe teritoriul britanic. Unii au îndrăgit pitorescul năpăstuitelor insule guvernate de Churchill, însă mulți au pus la îndoială faptul că localnicii își asumau atât realitățile de la jumătatea secolului al XX-lea, cât și purtarea efectivă a războiului. „Englezii au fost drăguți cu noi, mai ales când au ajuns să ne cunoască mai bine”, scria un ofițer de

tancuri pe nume Haynes Dugan. „S-au dat nişte petreceri grozave, chiar dacă proviziile erau puţine."[1] Dugan nu a uitat niciodată o astfel de ocazie, când un tânăr ofiţer de paraşutişti, originar din Ţara Galilor, le-a cântat în limba lui. Americanul a fost uluit să descopere că, pe fondul penuriei naţionale de îmbrăcăminte, o invitată se îmbrăcase cu o rochie pe care şi-o croise din nişte perdele. „Proprietarii de magazine aveau o zicală preferată: «Nu e raţionalizat, dragă băiete, pur şi simplu nu reuşim să facem rost»", scria Dugan.

Bob Raymond, un pilot originar din Kansas City, venise în Marea Britanie pentru a servi mai întâi în RAF, apoi în USAAF. De aici, în mai 1942, scria familiei următoarele: „Tradiţia şi precedentul sunt atât de puternice, încât gândirea în politică, afaceri, religie etc. pare să fi încremenit. Din punct de vedere economic, sunt cel mai înapoiat popor din câte am întâlnit. Instrumentele menite a uşura munca şi metodele mai simple, mai directe de a face afaceri sunt respinse categoric... Se bea prea mult ceai, sunt prea multe zile libere de vineri până luni, prea multe sărbători etc."[2] În concluziile unui sondaj de opinie efectuat de guvernul SUA la 25 martie 1945 se arătau următoarele: „Americanii au o mai mare încredere în intensitatea efortului de război al ruşilor decât în cel al britanicilor; au impresia că ruşii folosesc mai bine ceea ce le dăm noi în baza Legii împrumutului şi închirierii... Lipsa încrederii în eforturile britanice de război s-a adâncit după ce a căzut Singapore."[3] Britanicii nu îşi făceau iluzii privind reputaţia lor: „Americanii... ne cunosc mai ales drept o naţie supusă unei degradări lente", se afirma într-un raport al Ministerului de Război din ianuarie 1943, „o naţie de oameni aroganţi, neprietenoşi şi nepoliticoşi, încremenită în ineficienţă, care se agaţă de străvechi visuri de măreţie, o măreţie imposibil de perpetuat... Ne înşelăm singuri dacă ne imaginăm că terenul e curat. În el se află în stare latentă sămânţa neîncrederii şi antipatiei."[4]

Pe parcursul anului 1942, Marea Britanie a dus o susţinută luptă navală pentru a-şi menţine deschise liniile de aprovizionare. Ofensiva RAF împotriva Germaniei a luat, încet, încet, avânt, în sprijinul ei venind şi câteva grupuri de bombardiere ale aviaţiei SUA. O armată slabă, alcătuită preponderent din indieni, ţinea piept japonezilor la frontiera birmană. Şefii de stat-major

americani erau nerăbdători să debarce în Franța, contribuind simbolic cu trupe la ceea ce altfel ar fi fost un detașament britanic de sacrificiu. Churchill a respins categoric ideea și l-a convins pe Roosevelt că Aliații ar trebui să urmărească obiectivul realizabil al unei victorii în Mediterana. Africa de Nord a rămas astfel singurul teatru de operațiuni care angaja forțe britanice consistente în lupta contra Axei. În deșert, soldații Armatei a VIII-a s-au pregătit sufletește pentru noi acțiuni într-o zonă sălbatică față de care niciuna dintre părți nu manifesta vreun atașament emoțional. Ofițerul britanic Keith Douglas scria:

> Oamenii puternici și bogați care declanșează și poartă războaie... au atâtea motive personale că și-ar putea permite să ne dea și nouă câteva. Nu e nimic neobișnuit în atitudinea lor. S-au mobilizat pentru ceva ce vor ei sau guvernele lor și ne folosesc pe noi ca să obțină acel lucru. Este extrem de interesant și uimitor să vezi mii de oameni, dintre care puțini au cât de cât habar pentru ce luptă, îndurând greutăți, trăind într-o lume nefirească, periculoasă, dar nu pe de-a-ntregul înspăimântătoare, trebuind să ucidă și să fie uciși, și, cu toate acestea, mișcați din când în când de un sentiment de camaraderie față de oamenii care îi ucid și pe care îi ucid, pentru că îndură și trec prin aceleași lucruri.[5]

Nici Churchill, nici poporul lui nu se îndoiau de importanța colosală a bătăliei ce se ducea în Rusia, însă operațiunile din Africa de Nord contau mult pentru respectul față de sine însuși. În iarna dintre 1942 și 1943, ele au oferit și un prilej important, indispensabil chiar, pentru soldații americani să capete experiență de luptă, dar și pentru comandanții lor să-și mai piardă din orgoliu. Bună parte din anul anterior însă, existaseră mari îndoieli că britanicii sunt în stare să păstreze Egiptul. Parlamentarul Harold Nicolson scria: „Se zvonește că trupele noastre nu ar lupta bine... Soldații noștri nu suportă pedepsele. Și totuși sunt aceiași care alcătuiesc echipajele navelor comerciale și au câștigat Bătălia Angliei. Se întâmplă ceva cu moralul întregii noastre armate."[6] Churchill a declarat într-o ședință secretă a Camerei Comunelor la care s-a dezbătut campania din deșert: „Comportamentul marii noastre armate... nu pare să fi fost în armonie cu spiritul trecut

sau prezent al forţelor noastre."[7] În urma ruşinoasei capitulări de la Tobruk, din 21 iunie, Auchinleck l-a destituit pe Ritchie şi a preluat personal comanda Armatei a VIII-a. Dar la sfârşitul lunii, învinse la Mersa Matruh, formaţiunile sale s-au retras din nou dincolo de linia de la El Alamein, pe teritoriul Egiptului.

Marea Britanie era într-o situaţie disperată. Toată lumea era de acord că tacticile şi strategia aplicată în deşert în primele şase luni ale lui 1942 fuseseră deplorabile, iar luptele de la Gazala, nişte eşecuri scandaloase. Moralul era la pământ. Ambele tabere considerau că Rommel putea ajunge la Cairo, iar Aliaţii puteau pierde Egiptul. Impactul strategic al unei astfel de lovituri ar fi fost unul limitat, fiindcă Axei îi lipseau resursele să o exploateze. Însă costurile din punctul de vedere al prestigiului Marii Britanii, deja grav afectat, ar fi fost înfiorătoare. Egiptul a fost cuprins de panică, iar Flota Mediteraneeană a Marinei Regale a părăsit portul Alexandria. Locotenentul Pietro Ostellino îi scria triumfător soţiei, în ziua de 2 iulie 1942, o scrisoare din care se vede faptul că unii italieni, animaţi de ultimele manifestări de entuziasm facist, încă se agăţau de speranţa într-o victorie militară: „Lucrurile aici merg tot mai bine. După cum vei fi aflat de la radio şi din ziare, englezii şi aliaţii lor mănâncă o asemenea bătaie, încât cu greu vor mai putea să ridice capetele. O merită! Soldaţii noştri sunt pur şi simplu minunaţi. Acum, nu se poate să nu învingem."[8]

Washingtonul era de acord cu el. Comandanţii Armatei SUA credeau, şi au continuat să creadă asta până către sfârşitul toamnei, că britanicii pierduseră partida; că Armata a VIII-a se arătase mai slabă decât Afrika Korps, care era menită să avanseze implacabil şi să ocupe Delta Nilului. În iulie, tristeţea care-i cuprinsese pe britanicii din Cairo era egalată de bucuria enormă şi vizibilă a egiptenilor. În celebra „Miercure a Cenuşii", cartierele generale din Orientul Mijlociu au ars documente secrete şi multe familii au fugit în Palestina. Spre ruşinea autorităţilor Mandatului Palestinei, câtorva sute de evrei care fugeau din Egipt şi care ceruseră protecţie li s-a refuzat viza de intrare. Printre ei erau şi oameni care lucrau pentru britanici. Oficialităţile le-au răspuns cu amabilitate că trebuie să respecte cotele de imigranţi.

Cu toate acestea, situaţia britanicilor nu era chiar atât de gravă pe cât credeau ei. Pe baza buletinelor de ştiri naziste, puţine şi înşelătoare, unii civili, chiar şi în Europa ocupată, au făcut deducţii mai subtile decât făcuseră soldaţii aliaţi de pe câmpul de luptă. Victor Klemperer, un evreu din Dresda rămas celebru pentru jurnalul său zilnic, scria la 8 aprilie 1942: „Presupunerea mea este că Anglia şi Rusia exagerează 100%, Goebbels & Co., 200%... În Rusia, pe Hitler îl omoară victoriile; în Egipt, chiar ar putea să câştige. Dar... Rommel pare să se fi oprit brusc înaintea Alexandriei."[9] Klemperer nu se înşela: Rommel se afla într-o situaţie deloc de indiviat. Trupele Axei, şi aşa depăşite numeric, se aflau la capătul unei linii de aprovizionare lungi de 2 400 km. Alocările de carburant şi arme erau întotdeauna neîndestulătoare. Cu atuul suplimentar al mesajelor Ultra, marina şi aviaţia britanică au început să dea grele lovituri transporturilor maritime de combustibil, tancuri şi muniţie din Mediterana.

Prezenţa RAF în Africa de Nord a devenit mai viguroasă, pe când cea a Lufwaffe a slăbit; la Armata a VIII-a au ajuns şi primele tancuri americane Grant, aproape la fel de redutabile ca panzerele lui Rommel. Strategic, germanii ar fi avut de câştigat dintr-o retragere dincolo de graniţa libiană, care le-ar fi uşurat aprovizionarea, îngreunând-o pe cea a britanicilor. Orice iluzii şi-ar fi făcut oamenii lui Rommel, trupele lui nu erau destul de puternice ca să lanseze un atac decisiv şi cu şanse reale de succes împotriva Alexandriei. Însă vanitatea şi ambiţia o făceau adesea pe „Vulpea Deşertului" să ţintească prea departe, iar Hitler îndemna Afrika Korps la o atitudine agresivă nesăbuită într-un mod chiar mai insistent decât o făcea Churchill cu propriii comandanţi.

Auchinleck era bine plasat ca să zădărnicească planurile Axei, pentru asta trebuind doar să nu cedeze. În noiembrie, la celălalt capăt al Africii de Nord era prevăzută debarcarea unor trupe americane şi britanice – Operaţiunea *Torţa* – drept pentru care nu era nevoie ca Armata a VIII-a să-şi asume riscuri. Odată ce Aliaţii se instalau în Maroc, Algeria şi Tunisia, poziţia lui Rommel în Egipt nu ar mai fi putut fi apărată. Pe măsură însă ce toamna se apropia, succesul operaţiunii nu părea deloc sigur, mai ales la Washington.

Pentru britanici, exista şi imperativul prestigiului naţional. Începând cu 1939, armatele lui Churchill suferiseră înfrângeri repetate – umilinţe chiar – administrate adeseori de forţe inamice inferioare ca număr. Moralul populaţiei era foarte scăzut. Oamenii deveniseră extrem de sensibili la contrastul dintre lupta eroică dusă de ruşi şi ineficienţă demonstrată de trupele britanice pe câmpul de luptă. Era nevoie disperată de o victorie, iar ea era posibilă numai în deşert. Înfrângerea Afrika Korps în Egipt avea o însemnătate minoră pentru rezultatul general al conflictului, dar, din punct de vedere moral, devenise o chestiune de cea mai mare importanţă, fiind percepută ca atare de către prim-ministrul britanic.

La 1 iulie, când germanii au atacat din nou, aceştia au fost respinşi în ceea ce s-a numit mai târziu Prima Bătălie de la El Alamein. În ciocnirile care au urmat, niciuna dintre tabere nu a izbutit să obţină un avantaj decisiv. Ce conta însă era faptul că Rommel nu reuşise o străpungere – deşi, luând în considerare efectivele celor două părţi şi faptul că Aliaţii cunoşteau dinainte intenţiile germanilor, orice alt rezultat ar fi fost ruşinos. În primele zile din august, Churchill a sosit la Cairo însoţit de Alan Brooke, ca să vadă cu ochii lui cum stau lucrurile. Prim-ministrul l-a concediat pe Auchinleck de la comanda Armatei a VIII-a şi l-a înlocuit cu cel recomandat de Brooke, generalul-locotenent Bernard Montgomery. La comanda tuturor forţelor din Orientul Mijlociu a fost numit generalul Harold Alexander. O lună mai târziu, pe 30 august, Rommel ataca la Alam Halfa. Montgomery, înarmat, graţie mesajelor decodate, cu detaliile complete ale planurilor inamicului, a respins atacul. Apoi, generalul s-a dedicat instruirii trupelor britanice pentru o viitoare ofensivă. De o importanţă critică pentru eforturile lui erau numărul mare de tancuri americane primite ca întăriri şi faptul că Desert Air Force reuşise să câştige dominaţia aeriană.

Numărul mesajelor Ultra creştea acum spectaculos, având o influenţă covârşitoare asupra tuturor teatrelor de război. În primii ani ai conflictului, mesajele descifrate erau nepreţuite, mai ales pentru războiul pe mare, însă frecvenţa cu care soseau ele nu era constantă. De la mijlocul lui 1942 şi până la final, cu câteva întreruperi

importante, Aliaţii au avut acces la majoritatea comunicaţiilor duşmanului. Spargerea codurilor germane şi japoneze a contribuit enorm la câştigarea războiului. Lăsând la o parte succesele decriptorilor britanici şi americani, a fost un miracol că puterile Axei nu au suspectat niciodată cu adevărat faptul că majoritatea mesajelor lor secrete erau interceptate de inamic. Însă nu toate mesajele importante aveau această soartă – liniile telefonice, preferate de Axă acolo unde ele erau disponibile, rămâneau un mijloc de comunicare sigur. Calitatea analizei şi exploatării informaţiilor de către Aliaţi varia în funcţie de prejudecăţile comandanţilor de front şi ale şefilor serviciilor de informaţii care lucrau pentru ei. De exemplu, mesajele Ultra vor revela mai târziu că, în decembrie 1944, germanii masaseră în Ardeni un important număr de blindate, însă statele majore nu trăseseră concluziile corespunzătoare privind o apropiată ofensivă. Cunoaşterea atuurilor inamicului nu scădea în sine valoarea cărţilor proprii şi nu reprezenta o garanţie a victoriei în confruntările dintre armate şi flote, însă mesajele descifrate le-au destăinuit Aliaţilor mai multe despre ce făcea şi plănuia inamicul decât au ştiut vreodată alţi combatanţi din alte războaie.

Acest succes s-a datorat în bună măsură contribuţiei a trei matematicieni polonezi, conduşi de Marian Rejewski, care, între 1932 şi 1939, studiaseră maşina de criptat Enigma, utilizată de germani, după ce reuşiseră să obţină un exemplar comercial. I-au ajutat şi francezii, care le-au furnizat celor trei o listă cu cifruri folosite de Wehrmacht în 1931, dobândită de la o sursă germană. Deşi membru al Armatei Poloneze din Marea Britanie între 1943 şi 1945, lui Rejewski nu i s-a spus niciodată că munca lui de pionierat dăduse roade bogate. În 1939, polonezii le-au dat britanicilor şi francezilor câteva maşini Enigma reconstruite. În anul următor, ele au permis Şcolii de Coduri Secrete şi Cifruri de la Bletchley Park să înceapă munca de descifrare a unor mesaje germane şi italiene. Ulterior, capturarea pe mare a altor maşini de criptat, ca şi obţinerea listelor cu privire la reglajele efectuate lunar au consolidat arsenalul de cunoştinţe al echipei de la Bletchley.

Ultra era o denumire colectivă prin care Aliaţii înţelegeau o gamă foarte largă de cifruri folosite de Axă – peste 200 în 1945 – unele

dintre acestea dezvăluindu-şi cu greu secretele. Primele au fost descifrate semnalele Luftwaffe, către sfârşitul lui mai 1940, urmate de cele ale armatei de uscat şi marinei. În 1941, se citea deja un număr substanţial de mesaje transmise de Wehrmacht, conţinutul acestora fiind expediat comandanţilor de front cu un decalaj mediu de şase ore, de regulă prea mare pentru a influenţa deciziile tactice luate pe câmpul de luptă. În timp, s-a înţeles că mesajele decriptate erau mai folositoare pentru stabilirea strategiei generale, aşa cum s-a întâmplat în bătăliile de la El Alamein din vara lui 1942.

Procesul de descifrare şi utilizare a mesajelor Ultra a atins adevărate culmi de rafinament, informaţiile fiind transmise comandanţilor prin intermediul unităţilor speciale de legătură. Rolul acestora nu era doar acela de a proteja caracterul secret al acestor informaţii, ci şi de a se asigura că nicio iniţiativă sau acţiune împotriva germanilor nu trăda faptul că Aliaţii cunoşteau dinainte intenţiile inamicului. Dacă o potenţială ţintă navală era localizată pe mare cu ajutorul criptanalizei, un avion de recunoaştere survola în prealabil zona, atunci când era posibil, ca să mascheze rolul mesajelor Ultra. Începând din 1942, Bletchley Park a devenit un centru industrial cu 6 000 de angajaţi, care lucrau într-un orăşel, procesând fără oprire mesajele care soseau încontinuu. Inima acestei operaţiuni era calculatorul Colossus, o „bombă" electronică în stare să analizeze la viteze ameţitoare posibilităţi matematice multiple. Echipele de decriptare erau dominate de câteva sute de profesori universitari şi cercetători străluciţi, majoritatea matematicieni şi vorbitori de germană. Cele mai influente personalităţi erau Alan Turing, numit de unii părintele computerelor, şi Gordon Welchman, ambii abia trecuţi de 30 de ani. Tinerii care îndeplineau la Bletchley Park roluri de importanţă vitală şi, evident, absolut secrete erau ocazional mustraţi de necunoscători pentru absenţa lor de pe front. Unul a primit o scrisoare de la directorul şcolii la care învăţase în trecut, în care i se spunea că încăpăţânarea lui de a-şi păstra statutul de civil era o ruşine pentru şcoala respectivă.

Imaginea operaţiunilor inamice oferită de mesajele Ultra nu era niciodată completă, dar era mult mai fidelă decât informaţiile

pe care le-ar fi putut furniza elementul uman, spionii. De pildă, Aliaţii au putut să înceapă debarcarea în Normandia în ziua de 6 iunie 1944 deoarece erau siguri că inamicul nu aflase încă nimic despre obiectivul lor şi despre momentul ales de ei. Churchill a permis transmiterea la Moscova a unor mesaje Ultra despre Frontul de Est. Stalin nu a fost niciodată informat oficial despre ce se petrecea la Bletchley Park, însă Moscova aflase multe de la trădătorii britanici, care le furnizau agenţilor NKVD de la Londra un flux constant de mesaje decriptate.

Comunicarea deplină a informaţiilor secrete între Marea Britanie şi Statele Unite a debutat abia în 1943. Americanii spărseseră codul diplomatic japonez încă dinainte de război, dar în ceea ce priveşte prelucrarea mesajelor Ultra, ei nu au fost niciodată în măsură să integreze serviciile de informaţii aşa cum au făcut-o britanicii, în parte din cauza rivalităţii dintre armată şi marină. Armata SUA avea propria unitate de decriptare la Arlington Hall, în statul Virginia, unde au ajuns să lucreze 7 000 de persoane. Echipa Marinei SUA, care îşi avea baza în subteranele întunecoase ale Districtului Naval 14 de la Pearl Harbor, era condusă de căpitanul Joseph Rochefort, strălucit vorbitor de japoneză, criptanalist şi gânditor intuitiv, care a contribuit foarte mult la victoria de la Midway. Curând după începerea războiului, oamenii lui Rochefort au reuşit să citească câteva mesaje scrise în cifrul operaţional JN-25 al marinei japoneze, iar în 1942, să obţină câteva succese parţiale în momente de importanţă vitală, ele dovedindu-se cele mai însemnate de pe toată durata războiului din Pacific. Ulterior însă, JN-25 a devenit inaccesibil echipei lui Rochefort, lăsând câteva luni spionajul naval dependent exclusiv de observatorii de coastă şi analiza traficului. În 1943, codul operaţional a fost din nou spart, până la sfârşitul războiului el furnizând o mulţime de date.

Specialiştii de la Bletchley Park şi Arlington Hall au jucat un rol-cheie în spargerea codurilor militare japoneze din 1943, primul fiind cel utilizat de ataşaţii militari din străinătate. În 1944, capturarea unor cărţi japoneze de coduri a deschis calea descifrării comunicaţiilor militare. Dacă în ianuarie 1944, americanii citeau mai puţin de 2 000 de mesaje inamice, în martie, numărul

acestora crescuse la 36 000, ele influenţând decisiv strategia lui MacArthur în Noua Guinee. Interceptarea comunicaţiilor japoneze a stagnat în perioada campaniei din Filipine, 1944–1945, când principalele coduri folosite de armată s-au schimbat. În general, operaţiunile Marinei SUA au fost influenţate mai mult de mesajele Ultra decât campaniile terestre din Pacific. Decriptarea nu putea anula dificultăţile întâmpinate în momentul luării cu asalt a poziţiilor inamice puternic apărate, dar contribuţia colectivă la efortul de război a criptanaliştilor britanici şi americani a fost mai însemnată decât contribuţia avută de-a lungul istoriei de oricare alt grup atât de restrâns. Activitatea lor constituie dovada supremă a faptului că Aliaţii occidentali au izbutit să integreze într-un mod ingenios în efortul de război unele dintre cele mai strălucite minţi civile din respectivele ţări.

În toamna lui 1942, Churchill era extrem de nerăbdător ca Armata a VIII-a să atace. După ce începea Operaţiunea *Torţa*, gloria succeselor ulterioare avea să fie împărţită cu americanii. Deşi Alexander şi Montgomery erau încontinuu sâcâiţi de la Londra, şiretul şi micuţul comandant s-a ţinut de programul lui. Militar de carieră hotărât, rece şi conştient de valoarea lui, „Monty" era decis să imprime operaţiunilor britanice o ordine şi o disciplină care, până atunci, lipsiseră. Uneori, Montgomery a fost descris, nu pe nedrept, ca „un general bun pentru Primul Război Mondial", mai în largul său în limitele unor operaţiuni individuale. Cel mai evident atribut al lui era „autoritatea": din august până în octombrie 1942, el a reuşit să redea în mod spectaculos încrederea armatei deşertului. Întăririle ofereau acum britanicilor un avantaj decisiv. Armata a VIII-a desfăşura 195 000 de oameni faţă de numai 104 000 de germani şi italieni, 1 029 de tancuri faţă de 489 inamice şi 750 de avioane contra unei forţe inamice de 675 de aparate şi beneficia de o netă superioritate la capitolul artilerie.

Traversând zonele din spatele liniilor Armatei a VIII-a ca să se alăture unui regiment de blindate, Keith Douglas a fost fascinat de spectacolul oamenilor şi maşinilor care se grupau pentru luptă: „Camioanele păreau nişte vapoare care îşi afundau prora

în troiene de praf şi apăreau brusc pe creste asemenea unor valuri. Roţile erau permanent ascunse în nori de praf; nisipul obişnuit era pulverizat de atâta trafic, ajungând o substanţă aproape lichidă, lipicioasă la atingere, în care picioarele oamenilor se afundau până aproape de genunchi. Nu era soldat să nu poarte o mască albă de praf, pe care, dacă avea ochelari de protecţie, ochii i se vedeau ca la un clovn."

De cealaltă parte a dealului, unde se afla armata lui Rommel, relieful era acelaşi, dar soldaţii erau tot mai pesimişti. Merită subliniat că principala ei componentă era cea italiană, nu cea germană, iar asemenea majorităţii conaţionalilor săi, Vittorio Vallicella era profund demoralizat: „Am înţepenit pe câmpia asta pustie de la El Alamein, obosiţi, înfometaţi, murdari şi plini de păduchi, cu foarte puţină apă. Ştim că Marele nostru Conducător [Mussolini] este la 660 km de front, furios că nu am reuşit să-i deschidem porţile Alexandriei...[10] De 16 luni ducem viaţa asta; trăim cu un bidon de apă (dacă avem noroc); suntem la mila puricilor şi păduchilor. Poate că, în momentul ăsta, singura noastră speranţă ar fi să cadă o bombă şi să ne scutească de suferinţă."[11] Vallicella consemnează sinuciderea unui camarad ca fiind a şaptesprezecea din martie 1941. RAF îi mitralia constant. În timpul unui astfel de atac, camarazii lui au avut nesăbuinţa să se adăpostească sub un vehicul care a fost lovit în plin, omorându-i pe toţi. Amatorul nostru de bombe a avut parte de câteva ore de somn într-un spital de campanie german, după care a fost trimis înapoi în prima linie.

Sistemul de aprovizionare al armatei italiene se dezintegrase, lăsându-i pe soldaţii italieni la mila germanilor. Cei din Afrika Korps erau enervaţi de milogelile italienilor, atitudine la care Vallicella şi ceilalţi răspundeau apelând la tactica numită „*arrangiarsi*", în traducere liberă „fiecare pentru el"[12]. „Ce se va alege de noi?" medita soldatul. „Cum vom putea să continuăm să luptăm atât de departe de bazele noastre de aprovizionare, descoperiţi în faţa atacurilor aeriene? Nu trece săptămână fără să fie mitraliate şi distruse convoaiele noastre de aprovizionare. Lipsa apei, a hranei şi a armelor ne afectează profund moralul."[13] Mulţi soldaţi italieni subzistau exclusiv cu mâncare uscată şi conserve. După prima săptămână,

Vallicella scria: „Suntem la capătul răbdării; dacă logistica noastră a fost dintotdeauna necorespunzătoare, acum a dispărut aproape cu desăvârşire."[14] El şi camarazii lui cutreierau câmpul de bătălie după mâncare şi apă, golind rezervoarele de combustibil ale vehiculelor grav avariate. Divizia Folgore a suferit pierderi şocant de mari: „Tinerii aceia, susţinuţi numai de focul mortierelor şi de o mitralieră ici, colo, au scris o pagină de istorie. Au murit cu sutele, pentru un regim care nu ştia nici măcar cum să-i aprovizioneze cu echipamentul necesar luptei."

Între timp, odată cu începerea bătăliilor de la El Alamein, în tabăra britanică, locotenentul Norman Craig reflecta asupra dificultăţilor cu care se confruntau ofiţerii inferiori: „Înainte de un atac, frica e universală. Ideea foarte răspândită conform căreia în luptă există două feluri de oameni – cei sensibili, care se chinuie, şi cei câţiva lipsiţi de imaginaţie, care nu cunosc frica şi merg orbeşte înainte – este greşită. Toţi erau deopotrivă de speriaţi, fiindcă nu-ţi trebuie imaginaţie ca să întrevezi posibilitatea morţii sau a mutilării, doar că unii reuşeau să-şi ascundă frica mai bine ca alţii. Ofiţerii nu-şi puteau permite să-şi arate sentimentele într-un mod la fel de deschis ca soldaţii; ei aveau mai mare nevoie să se prefacă. Într-o bătălie mare, un locotenent avea foarte puţină influenţă asupra sorţii plutonului său, care era o jucărie în mâinile zeilor. Rolul lui era esenţialmente unul histrionic. Trebuia să afişeze un optimism degajat, care să creeze iluzia normalităţii şi să lase impresia că lucrurile teribile care i se cereau unui soldat nu aveau nimic neobişnuit. Doar în felul acesta reuşea să reducă încordarea, să risipească panica şi să-şi convingă oamenii că totul se va sfârşi cu bine. În sinea mea, mă miram că nu o luau la sănătoasa. Mormăiau şi aveau priviri îngrijorate, dar atât... [Subofiţerii îşi ziceau:] «Dacă poate un ofiţer, la naiba, atunci putem şi noi.» Soldaţii se uitau la subofiţeri şi îşi spuneau: «Mergem unde merg şi afurisiţii ăştia de caporali.» Iată cum îşi păstrează tăria o armată."[15]

La 23 octombrie, Montgomery lansa Operaţiunea *Lightfoot*, prima fază a celei de-a doua bătălii de la El Alamein, care a durat 12 zile şi a început cu un bombardament devastator. Vittorio Vallicella stătea de vorbă cu nişte germani, bând ceai capturat de la

inamic, când asupra lor au început să cadă obuze britanice. „Am văzut multe baraje de artilerie, dar intensitatea acestuia depășea orice trăiserăm vreodată."[16] Oamenii, înecați de fumul înțepător al exploziilor, vedeau limbi de foc înălțându-se în tot deșertul. Vallicella s-a adăpostit în buncărul șoferilor, căutând alinare în tovărășia celorlalți: „Laolaltă, ne era mai puțin frică." Tot el descrie o scenă greu de imaginat în altă armată decât cea a lui Mussolini. Un locotenent i-a ordonat să încarce morții într-un camion și să-i ducă la un cimitir temporar, aflat lângă spitalul de campanie; Vallicella a refuzat. Ofițerul l-a amenințat cu pistolul. În acel moment, a sosit colonelul, care l-a mustrat aspru pe locotenent și i-a smuls pistolul din mână; demoralizat, ofițerul a izbucnit în lacrimi. Vallicella și camarazii lui au dus cadavrele la spital, unde surorile le-au dat o mână de ajutor la sinistra corvoadă, spunându-le că, în ultimele zile, se ocupaseră mai ales cu așezarea cadavrelor în uriașe gropi comune. Până și buldozerele necesare au trebuit împrumutate de la aliații germani.

Timp de aproape o săptămână, forțele Axei au respins în mod repetat atacurile britanice. La Londra, Churchill fierbea de mânie. Locotenentul Vincenzo Formica își amintește valul de exaltare care a cuprins unitatea lui la 1 noiembrie – italienii au presupus o clipă că britanicii renunțaseră la ideea unei străpungeri. Au fost încurajați și de vestea pierderilor grele cauzate de panzere unităților de blindate ale lui Montgomery: „Ofițerii și soldații, care supraviețuiseră luptelor și sufereau de luni întregi în deșertul egiptean, în cea mai fierbinte perioadă a anului, vedeau că toate chinurile și sacrificiile lor aveau să primească suprema răsplată pentru un războinic: Victoria. Am presupus că urma să lansăm un contraatac. Cuvântul de ordine era «Crăciunul la Alexandria»!"[17]

În 24 de ore însă, tabloul a suferit schimbări dramatice. Ulterior, Montgomery a afirmat că la El Alamein s-a luptat conform planului său inițial. În realitate, el a fost obligat să-și direcționeze atacurile spre nord. Nu s-a pus însă nicio clipă la îndoială faptul că Armata a VIII-a a dominat categoric câmpul de luptă. Războiul de uzură a provocat trupelor Axei pierderi intolerabile, penuria de combustibil acutizându-se. „Toate iluziile noastre s-au spulberat în noaptea de

2 noiembrie", scrie Formica[18]. Soldații au pornit la drum în spatele unei coloane de tancuri, doar ca să descopere că acesteia îi lipsea comandantul. În sfârșit, a apărut colonelul și i-a îndrumat personal spre zona de concentrare a Diviziei Ariete. Acolo, „mi-a devenit foarte clar că întreaga situație militară se schimbase – în dezavantajul nostru. Lungi coloane de vehicule din unități diferite, și chiar din formațiuni diferite, se mișcau atât de haotic, încât era evident că nu erau organizate și nu urmăreau vreun obiectiv anume. Condițiile erau înfiorătoare: vizibilitate slabă, vehicule împotmolite în nisip, coliziuni. M-am uitat de la înălțimea vehiculului nostru la infanteriștii tăcuți și extenuați. Zăream din când în când panașul bersalierilor, peste care se așternuseră atâta glorie și nisip."

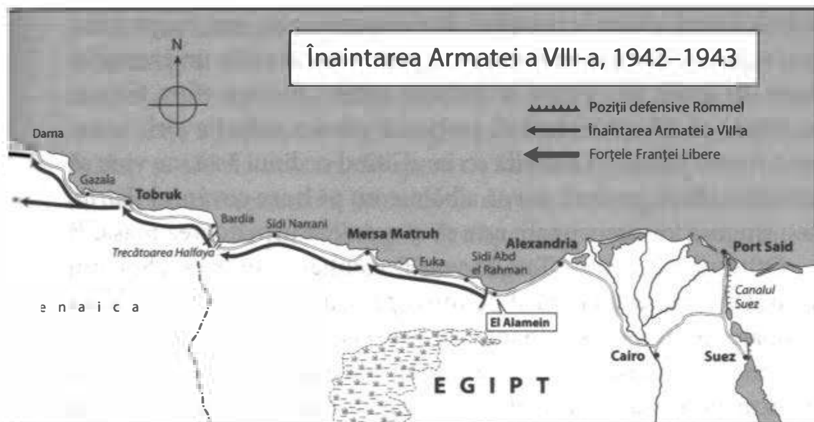
Rommel, întors pe front dintr-un concediu medical, a trimis Berlinului mesajul că începe o retragere generală, mesaj decriptat și comunicat britanicilor triumfători. La 4 noiembrie, Armata a VIII-a pornise în urmărirea forțelor Axei care încercau să scape. În ziua aceea, Formica scria: „Pe drum, mi-au ieșit în cale vehicule de tot soiul, încărcate cu soldați palizi și epuizați. Luându-i la întrebări pe ofițeri și pe soldați, am aflat că întreaga noastră linie se prăbușise. Părea de necrezut!... «Uite», mi-a zis comandantul batalionului nostru. «Acolo sunt tancurile englezilor.» Am zărit inamicul... tăcut și nemișcat, ca o sălbăticiune vicleană, pe jumătate ascuns în ceața din zori."[19]

Locotenentul Pietro Ostellino scria în noaptea aceea: „Vedeam semnale luminoase pretutindeni pe cerul înstelat: roșii pentru englezi și verzi pentru germani. Ne mișcam încet, la viteza maximă pe care ne-o îngăduiau terenul și întunericul, când am fost obligat să abandonez tancul în deșert, pentru că nu mai putea ține pasul cu restul." La volanul unor camioane, el și o mână de compatrioți s-au îndreptat, prin întuneric, către vest, oprindu-se din când în când pentru ca ofițerul să coboare și să verifice busola, până când a dat peste ei un vehicul german. Ostellino a cerut informații despre trupele britanice și, cu toate că nu vorbeau aceeași limbă, germanii i-au făcut să înțeleagă că inamicul îi împresurase și că singura lor șansă era să parcurgă o distanță cât mai mare înainte de răsăritul soarelui.

La miezul nopții, s-au oprit să mănânce și să doarmă puțin. Ostellino a fost deșteptat de un strigăt. Mergând să vadă ce s-a întâmplat, locotenentul italian a dat de rămășițele unui batalion de infanterie care se îndrepta către El Daba. „Oamenii erau cu toții la capătul puterilor și sufereau cumplit de sete. Numai ofițerii, toți cu accent din sud, mai insuflau puțin curaj și energie și reușeau să-i îndemne să-și continue drumul... A fost o scenă sfâșietoare când oamenii aceia, aduși la exasperare de sete și epuizare, s-au lăsat în genunchi lângă mine ca să le dau niște apă." Ostellino a constatat că colonelul lor, un veteran al Primului Război Mondial, mărunțel și cu un ochi acoperit de un petic negru, îi urma la bordul unei mașini de teren. Bătrânul i-a spus pe un ton compătimitor: „Noi, ofițerii, avem și alte resurse spirituale, dar soldații mei, sărmanii, nu se gândesc decât la setea lor." Pe parcursul întregii campanii din deșert, conducerea trupelor italiene s-a dovedit a fi cu adevărat deplorabilă.

Unitățile de blindate ale Armatei a VIII-a se îndreptau în viteză spre vest, șenilele răscolind nisipul și echipajele fiind în culmea bucuriei că lunile de inactivitate luaseră sfârșit. „Imaginea pe care o ai dintr-un tanc în mișcare este precum cea dintr-o cameră obscură sau dintr-un film mut", scria Keith Douglas, „în sensul că motorul acoperă orice alt zgomot în afară de cel al exploziilor, iar lumea întreagă se mișcă în tăcere. Oamenii urlă, vehiculele se

mişcă, avioanele zboară pe deasupra, totul fără niciun sunet: cum zgomotul tancurilor se aude încontinuu, ore în şir, poate, efectul este acela de tăcere." Au continuat să străbată deşertul, în ciuda faptului că ploaia torenţială şi precauţia lui Montgomery îi împiedicau să transforme succesul în distrugerea totală a armatei lui Rommel. Vincenzo Formica observa cu oarecare stinghereală contrastul dintre fuga haotică a italienilor şi retragerea disciplinată a celor din Afrika Korps. „L-am întâlnit pe căpitanul Bondi, ofiţerul german de legătură al Diviziei Ariete, detestat cu sinceritate de toţi ai noştri. Mi-a făcut semn către grupurile de soldaţi germani care se retrăgeau pe jos, foarte obosiţi, dar în deplină ordine, chiar când în rândurile lor cădeau proiectile inamice."[20]

Vittorio Vallicella a găsit experienţa retragerii mult mai puţin dezagreabilă decât aproape tot ce i se întâmplase începând cu 1941. Şi-a continuat drumul spre vest, în tovărăşia a numai şase camarazi, reuşind să evite barajele create pentru a fi opriţi cei rămaşi în urmă, iar unităţile dezintegrate să poată fi refăcute. Câteva zile au scăpat şi de veştile proaste, şi de ofiţeri, şi de mitralierele avioanelor britanice. Şi-au alimentat maşinile cu rezerve abandonate de benzină şi ulei, iar ei au reuşit chiar să împuşte o gazelă, hrănindu-se cu carne proaspătă: „În tragedia războiului, zilele acestea sunt, poate, cele mai frumoase."[21] Lucrurile bune se termină însă şi ele la un moment dat. Un membru al grupului s-a

îmbolnăvit și, ajunși la un spital de campanie, s-au trezit supuși din nou rigorilor disciplinei militare. A primit fiecare câte un exemplar dintr-un ordin de zi care se încheia astfel: „Fiecare efort, fiecare sacrificiu va aduce o răsplată prețioasă pentru măreția țării noastre – *nostra patria*." Vallicella scria: „Citind ordinul ăsta, ne vine să vomităm. Unii generali par să aibă mereu pe buze cuvântul *Patria*, deși singura lor preocupare este să-și aranjeze următoarea masă."[22]

Ofițerul de tancuri Tassilo von Bogenhardt spunea: „Spiritul de luptă părea să-i fi părăsit definitiv pe oameni... Peste noi cădea o ploaie de bombe și gloanțe de mitralieră... Ultimul lucru pe care mi-l amintesc [înainte să fie rănit și evacuat] este că mi-am aruncat panzerul în aer, după ce am rămas fără benzină, și că m-am uitat cum este treptat învăluit de flăcări. Atunci am știut că se terminase cu Afrika Korps... Îmi amintesc că mă miram de ce avansează britanicii cu asemenea precauție... de-ar fi știut ei adevărul. Aproape că îmi doream să-l afle."[23]

Rommel a reușit să salveze o parte importantă a forțelor sale, însă Armata a VIII-a luase prizonieri 30 000 de soldați germani și italieni și distrusese cantități uriașe de arme și echipament. De data aceasta, pentru armata lui Rommel aflată în retragere, nu va mai exista nicio înclinare a balanței către est. Britanicii obținuseră cea mai importantă victorie terestră de pe Frontul de Vest pentru care nu împărțeau laurii cu nimeni. În cursul lunii decembrie, germanii au făcut cale întoarsă și au desfășurat câteva acțiuni de ariergardă energice, însă, de fiecare dată, Armata a VIII-a i-a scos din pozițiile ocupate și i-a împins înapoi. Tripoli a căzut la 23 ianuarie 1943. După alte trei zile, trupele lui Montgomery ajungeau în Tunisia, unde s-a desfășurat ultima fază a războiului din Africa de Nord.

Debarcările din Algeria și Maroc din 8 noiembrie 1942 au reprezentat prima operațiune combinată de amploare efectuată de armatele britanică și americană împotriva germanilor. Churchill și Roosevelt au autorizat-o în ciuda puternicei opoziții din partea șefilor de stat-major americani, care vedeau în Mediterana doar un teatru al ambițiilor imperialiste britanice. Odată ce s-a recunoscut că o debarcare de proporții în Europa nu era posibilă în 1942,

președintele a acceptat părerea prim-ministrului britanic că trebuia făcut un gest militar semnificativ care să susțină elanul de moment al Aliaților. Singurul obiectiv plauzibil era Africa de Nord. Operațiunea *Torța* a antrenat o forță anglo-americană inițială de 63 000 de soldați și 430 de tancuri. Se spera că forțele regimului de la Vichy nu vor opune rezistență celor două divizii americane de asalt. Cu toate acestea, în primele lupte desfășurate pe țărm, atacatorii au pierdut 1 500 de oameni și au fost obligați să se retragă.

Un artilerist din Legiunea Străină, aflată în slujba regimului de la Vichy, a cărui baterie era amplasată deasupra orașului Casablanca, descrie oroarea tovarășilor săi la vederea avioanelor americane care le atacau pozițiile necamuflate: „S-a terminat totul în cinci minute. Am ieșit târâș din șanțul unde mă aruncasem când căzuse prima bombă... Din treizeci de soldați și un ofițer, cincisprezece și ofițerul erau morți; alți zece erau răniți. Cele două tunuri erau scoase din uz și două camioane ardeau. O clipă, am simțit în suflet o adâncă amărăciune văzându-mi camarazii împrăștiați care încotro. De la căderea Franței, toți visaserăm la o izbăvire, dar nu în felul acela."[24] La 10 noiembrie, comandantul suprem al forțelor aliate, generalul Dwight Einsenhower, a intermediat o încetare a focului. Ulterior, trupele franceze aveau să se alăture, încet, încet, forțelor aliate în lupta contra germanilor, deși erau lipsite de arme și – în cazul unor ofițeri – de entuziasm pentru noua cauză.

Națiunile aliate au fost entuziasmate de succesele din Africa de Nord odată ce au îndrăznit să creadă că acestea nu erau doar ceva trecător. Britanica Muriel Green nota grăbită pe 11 noiembrie: „Brusc, mi-am dat seama că veștile sunt grozave. Mă săturasem într-atât să tot aud de înaintări și retrageri în Egipt, încât nici nu mi-am dat seama că acestea înseamnă ceva. E minunat că americanii lovesc tabăra adversă, chiar cred că lucrurile încep să se miște și că ne apropiem de victorie."[25] Unii germani erau și ei de aceeași părere. „Este extraordinar de impresionant să vezi cum triumfă forța navală", scria, la 10 noiembrie, Helmuth von Moltke, care își dorea cu ardoare căderea lui Hitler. „Înaintează ca un colos."[26] Rușii considerau războiul din Africa foarte puțin relevant pentru imensitatea luptei pe care o duceau ei. Însă veștile

despre Operaţiunea *Torţa* şi El Alamein au ajuns şi la Armata Roşie, insuflându-se soldaţilor ei noi speranţe. Chiar în timp ce Muriel Green îşi scria jurnalul în vestul Angliei, pe Frontul de Est căpitanul Nikolai Belov nota: „Azi am primit veşti bune: americanii şi englezii le trag nemţilor o bătaie soră cu moartea. Deşi Africa e foarte departe, acum mi se pare atât de aproape."[27]

În orăşelul Derna, situat la 640 km vest de El Alamein, un grup de italieni însetaţi de informaţii s-a întâlnit, într-o zi de noiembrie, cu nişte germani, dintre care unul bun vorbitor de italiană. Omul era şi un nazist înfocat, care insista că Axa va obţine victoria în 1943. Tocmai ascultase la radio, le spunea el, unde se anunţase că germanii cuceriseră Stalingradul. Ceea ce, fără îndoială, însemna că ruşii erau terminaţi. Italienii nu erau dispuşi să creadă aşa ceva. „Sperăm că are dreptate", scria unul dintre ei, „dar optimismul lui nu e convingător."[28] Nu peste multă vreme, scepticismul lor avea să fie confirmat.

În primele faze ale campaniei din Africa de Nord, comandanţii americani se temuseră că germanii ar putea să încerce o intervenţie prin Spania. Cum această temere nu s-a materializat, invadatorii au ajuns cu bine pe uscat, iar trupele franceze ale regimului de la Vichy au abandonat orice rezistenţă. Aliaţii au anticipat că vor curăţa repede întregul litoral. Aici s-au înşelat. Hitler a luat neaşteptata hotărâre de a trimite noi trupe în Africa de Nord. După 20 de luni în care îi refuzase lui Rommel orice ajutor care i-ar fi putut aduce victoria, Führerul hotărâse acum să-şi irosească forţele pentru o cauză pierdută. Pe calea aerului şi pe mare, 17 000 de soldaţi germani şi unităţi blindate auxiliare au trecut din Italia în Tunisia cu aprobarea generalului care reprezenta la nivel local regimul de la Vichy. Aliaţii se bucurau de superioritate numerică, dar toţi americanii şi mulţi dintre britanici erau neexperimentaţi. Luftwaffe, condusă de generalul Jürgen von Arnim, le-a asigurat germanilor o susţinere aeriană eficientă.

Vittorio Vallicella şi tovarăşii lui din tot mai subţirele contingent italian au petrecut Crăciunul lui 1942 pe ţărmul tunisian al Mediteranei, chinuiţi de dorul de casă şi ameninţaţi de bombele

britanice: „La slujba de la miezul nopţii, am avut dinaintea ochilor numai chipuri triste. Englezii ne-au deranjat, lansând un raid aerian, şi toţi s-au repezit la poziţiile lor. Aşa am petrecut Ajunul Crăciunului, nu la ospăţul promis de Doliman", bucătarul lor extrem de iubit[29]. A doua zi însă, situaţia s-a îmbunătăţit. Maestrul bucătar le-a pregătit paste cu sos, cartofi fierţi, o bucată de carne şi – spre uluirea lor – panetone, „nemaivăzut prin părţile astea". Doliman le-a arătat mândru cutia pe care scria „Panettone Motta". Prânzul de Crăciun a fost stropit cu o jumătate de litru de vin şi o jumătate de cratiţă de coniac. „Nicicând o masă nu mi s-a părut atât de bună. Încheiem ziua înotând goi în Mediterana, iar cei dragi de acasă sunt, aproape sigur, învăluiţi în ceaţă."[30] Nu mult după aceea, Vallicella a avut norocul să cadă prizonier la francezi şi să petreacă următorii trei ani muncind la câmp. Abia în 1947 a reuşit să se întoarcă în iubita lui patrie.

În ploaia şi noroiul iernii, germanii au reuşit să-i împiedice pe Aliaţi să ia cu asalt Tunisul. Într-o serie de ofensive din luna ianuarie, formaţiunile lui von Arnim au respins trupele franceze slab echipate şi au menţinut deschisă linia de aprovizionare a trupelor Afrika Korps spre est. În februarie, au obţinut o serie de succese zdrobitoare împotriva americanilor, distrugând, într-o singură operaţiune de 48 de ore, două batalioane de tancuri, două de infanterie şi două de artilerie din corpul de armată al generalului-locotenent Lloyd Fredendall. Rommel a lansat apoi un atac prin pasul Kasserine, forţele lui Einsehower fiind umilite şi retrăgându-se în dezordine. Americanii învăţau lucruri pe care britanicii le învăţaseră adesea de nevoie înaintea lor: despre calitatea blindatelor inamice, despre viteza cu care germanii acţionau şi reacţionau, despre hotărârea cu care aceştia fructificau cel mai mic avantaj. Au existat unităţi americane care, în faţa pericolului, s-au panicat într-atât încât au stârnit dispreţul ofiţerilor superiori britanici, inclusiv al lui Alexander, care ar fi trebuit, poate, să se abţină. Felul în care a luptat în Tunisia Armata I britanică a dezvăluit numeroasele ei carenţe atât în ceea ce priveşte pregătirea trupelor, cât şi în privinţa calităţilor comandantului, generalul Kenneth Anderson. Englezii cu bun-simţ au înţeles că era o nerozie să-şi privească de

sus aliatul. Caporalul Peter Baxter din RAF nota în jurnal: „Cred că americanilor nu le lipsește decât antrenamentul în condiții de luptă, și poate că nici nu știu prea bine de ce trebuie să se bată cu germanii."[31] Ambele lui supoziții erau adevărate.

Indiferent însă de eșecurile suferite de armata lui Eisenhower, balanța războiului nord-african înclina puternic în favoarea Aliaților. Prudența înaltului comandament italian i-a refuzat lui Rommel șansa să exploateze prilejul favorabil de a învălui și de a distruge forțele aliate din nordul Tunisiei. Americanii primeau întăriri în ritm susținut, în vreme ce forțele germane erau în scădere. La 22 februarie 1943, Rommel a fost obligat să-și suspende ofensiva. A doua zi, a fost promovat în funcția de comandant suprem al Grupului de Armate Africa. O săptămână mai târziu, mesajele Ultra dezvăluiau intenția lui de a folosi toate cele trei divizii de panzere, acum slăbite, ca să lovească Armata a VIII-a a lui Montgomery și astfel să se apropie de linia Mareth, din sudul Tunisiei. Atacul german de la Medenine, din 6 martie, a fost respins fără probleme. Bolnav, Rommel a părăsit Africa pentru ultima oară.

Nu peste mult timp, Montgomery ataca trupele Axei de la Mareth, având o netă superioritate la capitolul tancuri și avioane. După eșecul primului atac, din 19 martie, generalul britanic a condus o operațiune reușită de învăluire în interiorul continentului. Germanii însă au reușit să se retragă fără pierderi pe o nouă poziție, la Wadi Akarit. Între timp, americanii au recâștigat terenul pierdut în urma micului dezastru de la Kasserine. La îndemnul lui Alexander, acum adjunctul lui Eisenhower, s-a efectuat o reorganizare la nivel de comandă – ofițerii americani incompetenți au fost înlocuiți fără scrupule, lucru pe care britanicii ar fi putut să-l imite spre binele lor. În aprilie, Aliații au împins constant înapoi linia Axei, iar la începutul lui mai, trupele lui von Arnim se limitau la o pungă aflată rareori mai departe de 95 km de coasta Mediteranei, de-a lungul unui front de 240 km, cu britanicii la est și americanii la vest.

Aliații și-au întărit controlul asupra liniei mediteraneene de aprovizionare, reușind să scufunde un număr-record de vase inamice. Penuria de blindate, muniție, carburant și hrană, resimțită

de trupele lui von Arnim, s-a acutizat. În scurtă vreme, a devenit limpede faptul că rezistența lor era sortită eșecului. De fapt, este de-a dreptul remarcabil că au reușit să reziste atât de mult împotriva unor forțe inamice superioare – în niciun moment al campaniei din Africa de Nord, trupele lui Eisenhower și Alexander nu au avut o misiune ușoară. În aprilie, Corpul II de Armată american a eșuat în încercarea de a realiza o străpungere, însă Montgomery a învins în cele din urmă la Wadi Akarit, împingându-și adversarul pe o nouă poziție. La 22 aprilie, Alexander a lansat o ofensivă generală: Armata I a atacat Tunisul, corpul de armată condus de Bradley a pornit spre Bizerta, iar francezii, către Pont du Fahs. Armata a VIII-a britanică nu a reușit să zdrobească noua linie germană de la Enfidaville. La sfatul lui Montgomery, Alexander a transferat două dintre diviziile lui Armatei I, pentru ca aceasta să poată da asaltul final pe drumul Medjez–Tunis, cu sprijinul artileriei și al aviației. Presiunea combinată la care era supus frontul lui von Arnim s-a dovedit de nesuportat – Tunis, Bizerta și Pont du Fahs au căzut în aceeași zi, iar două armate germane de panzere au fost complet distruse. Ultima grupare de rezistență a Axei s-a predat la 13 mai, 238 000 de soldați căzând în mâinile Aliaților.

Pentru victorie, fusese nevoie de cinci luni în plus față de calculele făcute de înaltul comandament anglo-american în noiembrie, după El Alamein și Operațiunea *Torța*. Dar faptul că Hitler trimisese întăriri a făcut ca succesul, atunci când acesta a venit, să fie și mai mare. Aroganța demonstrată de americani la început a fost pedepsită de abilitatea Wehrmachtului, însă Eisenhower și colegii lui au avut modestia de a învăța din greșeli. Carențele la nivel de comandă, tactică, echipament și conducere inferioară au fost rezolvate înainte ca armatele aliate să traverseze Mediterana.

Moralul armatei britanice a crescut în mod spectaculos după sosirea în Tunis. După aproape trei ani de campanie dură, era, în sfârșit, autoarea unei victorii primite cu entuziasm de cei de acasă. În ciuda elogiilor exagerate adresate lui Montgomery, comandantul Armatei a VIII-a se arătase un profesionist plin de înțelepciune. Palmaresul i-a fost stricat de faptul că nu a reușit să distrugă armata lui Rommel după El Alamein, la care s-au adăugat viteza redusă cu care

a pornit în urmărirea inamicului şi câteva eşecuri însemnate împotriva poziţiilor defensive germane. Generalul-locotenent Frederick Morgan, un critic înverşunat al acestuia, afirma că „urmărirea lui Rommel în Africa a avut mai degrabă caracterul unei procesiuni solemne decât al hăituirii unei armate înfrânte"[32]. Montgomery dovedise însă că era cel mai capabil general britanic de până atunci, fiind înzestrat cu o înţelegere subtilă a limitelor de care suferea armata lui de voluntari.

În campania din Africa de Nord şi-au dobândit faima comandanţii aliaţi care vor domina bătăliile importante din vestul Europei: „Monty", Alexander, Eisenhower, Patton şi Bradley. Ei au avut norocul de a putea să-i înfrunte pe germani într-un moment în care Aliaţii posedau o substanţială superioritate materială, iar Wehrmachtul suferise în Rusia pierderi catastrofale. Nu există niciun motiv să credem că vreuna dintre vedetele războiului din 1942–1945 s-ar fi descurcat mai bine decât predecesorii lor francezi şi britanici dacă s-ar fi aflat la comandă în primii ani ai conflictului. Prima cerinţă pentru un general dornic să-şi facă o reputaţie este să conducă o armată cu suficientă forţă ca să-şi înfrângă adversarul.

În mai 1943, după fantastica înfrângere a Germaniei la Stalingrad şi după expulzarea trupelor ei din Africa de Nord, naţiunile aliate erau sigure, iar ţările Axei, aproape sigure de rezultatul războiului. Locotenentul Vincenzo Formica, ale cărui speranţe de victorie fuseseră atât de mari la 1 noiembrie 1942, reflecta cu amărăciune la deziluzia ce a urmat: „Îmi amintesc cu mândrie de acele zile îndepărtate şi îmi sângerează inima la vederea realităţii ce ne înconjoară astăzi. Sunt prizonier într-un lagăr de concentrare [aşa descrie el lagărul de prizonieri de război], în mijlocul Americii de Nord."[33] Şi totuşi, în ciuda faptului că sorţii erau acum de partea Aliaţilor, persistau încă mari incertitudini privind desfăşurarea şi durata războiului. Părea verosimil faptul că imperiul nazist va reuşi să supravieţuiască până în 1947 sau 1948. Deşi Churchill a pus să se tragă clopotele bisericilor în cinstea victoriei din Africa de Nord, Aliaţii aveau să îndure multe alte chinuri şi greutăţi înainte să aibă motive reale de bucurie.

Capitolul 15

Trezirea Ursului: Rusia în 1943

În 1943, în timp ce Aliații occidentali erau încă angajați în operațiuni modeste în Mediterana, Uniunea Sovietică administra Germaniei o serie de înfrângeri categorice, cu pierderi ireparabile în oameni, tancuri, tunuri și avioane. Superioritatea armatei lui Stalin creștea, la fel și încrederea generalilor săi. Producția tot mai mare de armament nu a făcut decât să sporească avantajul Armatei Roșii – rușii construiau peste 1 200 de tancuri T-34 pe lună, în timp ce inamicul a produs pe întreaga durată a conflictului numai 5 976 de tancuri Panther și 1 354 de tancuri Tiger, cele mai bune modele din dotare. După victoriile răsunătoare din iarnă, sovieticii nu se mai îndoiau de victoria finală. Cu toate acestea, până la sfârșit, ei au fost obligați să lupte din răsputeri și să sufere pierderi masive.

Soarta populației civile rămânea cumplită, multe milioane de persoane fiind în pragul inaniției chiar și după ce frontul se retrăgea din imediata lor vecinătate. În ianuarie 1943, câțiva dintre cei care își evacuaseră familiile din Moscova când orașul păruse a fi în pragul capitulării le aduceau acum înapoi, dar Lazar Brontman a fost descurajat de penuria continuă de carburant, electricitate și alimente. „Toată lumea vorbește întruna numai de mâncare", scria ziaristul. „Ne amintim de meniul unor cine de odinioară, iar dacă vreunul mănâncă în compania cuiva mai bogat și mai norocos, îi chinuie apoi pe ceilalți cu detalii despre mâncărurile servite la masă."[1] În tipografia ziarului *Pravda,* becurile trebuiau scoase de îndată ce se difuza ediția din ziua respectivă, ca să nu fie furate.

În plină penurie de combustibil, gardurile de lemn au dispărut de pe străzile și din suburbiile capitalei sovietice. Temperaturile negative i-au obligat pe angajații din birouri să lucreze cu paltoanele pe ei și cu mănușile în mâini.

Victoriile pe câmpul de luptă au adus satisfacție, însă puține motive de bucurie, fiindcă oamenii continuau să moară în număr foarte mare. În 1943, rușii au realizat în repetate rânduri încercuiri spectaculoase, dar, de fiecare dată, germanii au reușit să spargă încercuirea și să se retragă, luptând cu priceperea obișnuită. „Rușii nu erau foarte buni", afirma căpitanul de artilerie Karl Godau, din trupele Waffen SS. „Erau doar mulți. Atacau în masă, așa că pierdeau în masă. Aveau generali buni și artilerie bună, dar soldați de slabă calitate."[2] Condescendența ofițerului german era exagerată, dar nivelul mediu de comandă din Armata Roșie era într-adevăr slab. Se întâmpla adesea ca organizarea să se prăbușească pe câmpul de luptă, iar oamenii plăteau cu sânge repetatele gafe tactice.

Mitraliorul Aleksandr Gordeev se plângea de tacticile rudimentare folosite de armata din care făcea parte: „Atacurile frontale mă nedumeresc. De ce să avansăm drept în calea tirului de mitralieră nemțesc? De ce să nu atacăm pe flancuri?"[3] O clipă, și-a făcut iluzii că, redusă la o treime din efectivul inițial, compania lui va fi scutită de alte atacuri. Dar, într-o dimineață, devreme, le-au venit întăriri din spatele frontului, unii dintre cei nou-veniți fiind funcționari. Acestora li s-au distribuit rații duble de votcă, „iar cei care au vrut, au putut să bea chiar mai mult". Ajutorul lui Gordeev a fost făcut pușcaș și „s-a îndepărtat cu pasul cuiva care e sigur că merge la moarte". În locul lui a venit un soldat transpirat tot de groază și șchiopătând de la o rană pe care și-o făcuse singur. Gordeev scria că „situația e de tot rahatul; asta nu mai e companie, ci o gloată de bețivani". Chiar și așa, a fost trimisă înapoi în luptă.

În sectorul în care se găsea Nikolai Belov, în dimineața zilei de 20 februarie 1943, bombele sovietice menite să-i nimicească pe germani au căzut peste oamenii lui, care au suferit grele pierderi chiar înainte să dea ochi cu dușmanul. După o zi de lupte sângeroase, la ora 16, a fost el însuși rănit. A zăcut patru ore între tranșee, până când, la adăpostul întunericului, mitraliorii au reușit

să-l târască înapoi în tranşee, de unde a fost trimis în spatele frontului pentru îngrijiri. Belov s-a întors la batalion după trei săptămâni, când a descoperit că mai toţi ofiţerii lui dispăruseră, cei mai mulţi fiind morţi: „Maiorul Anoprienko plecase la Academie [Academia Militară]. Comandantul diviziei, colonelul Ivanov, fusese ucis. Căpitanul Novikov, împuşcat [probabil pentru că a plecat de la post], Grudin, omorât. Dubovik, ucis. Alekseev a murit din cauza rănilor. Stepaşin a fost degradat şi condamnat la zece ani [de închisoare]."[4]

Dar Rusia îşi permitea să suporte asemenea pierderi şi chiar astfel de tactici stângace, brutale. Forţele lui Stalin le întreceau acum pe cele ale lui Hitler, iar superioritatea lor numerică era în continuă creştere. Unele arme sovietice erau chiar mai bune decât ale Wehrmachtului. Puterea aviaţiei ruseşti devenise formidabilă în condiţiile scăderii numărului de avioane de care dispunea Luftwaffe, folosite pentru apărarea Germaniei de bombardierele aliate. În primăvara lui 1943, germanii au părut o vreme incapabili să se menţină pe poziţie la est de Nipru, la 640 km de Stalingrad. Era posibil chiar ca grupurile de armate A şi Don să nu se mai poată întoarce la râu. În vreme ce mii de prizonieri erau mânaţi în lagăre, soldaţii ruşi se bucurau de prăzile de război obţinute, în special de îmbrăcăminte. Mulţi dintre camarazii lui Ivan Melnikov au profitat de ocazie ca să înlocuiască pânza în care îşi înveleau picioarele cu bocanci nemţeşti. „Era greu să ne scoatem obielele, fiindcă ni se lipiseră de piele şi trebuiau smulse fâşie cu fâşie", scria Melnikov cu o indiferenţă rece. „Folosind apă din belşug, ne-am spălat picioarele pline de sânge şi băşici. Unii şi-au pus ciorapii pe care îi găsiserăm... Apoi ne-am continuat drumul plini de bucurie."[5]

La sfârşitul lui ianuarie, o forţă blindată rapidă, condusă de Nikolai Vatutin, comandantul Frontului de Sud-Vest, a traversat Doneţul pe la est de Izium şi s-a îndreptat în viteză spre sud, către Mariupol, pe ţărmul Mării Azov, ţintind să ajungă în spatele trupelor germane. La 2 februarie, Jukov şi Vasilevski au lansat un dublu atac ambiţios, o unitate de avangardă îndreptându-se către sud-vest, pe lângă Harkov, spre Nipru, iar cealaltă, către Smolensk, în nord-vest, pe la Kursk, care a şi căzut pe 8 februarie. Harkovul a

fost cucerit o săptămână mai târziu şi, în câteva zile, forţele sovietice s-au apropiat de punctele de trecere a Niprului de la Dnepropetrovsk şi Zaporojie.

După aceea însă, greutăţile întâmpinate de ruşi au început să crească. Prin tactici şi artilerie superioare, panzerele au distrus forţa mobilă condusă de Vatutin. Manstein a preluat comanda Grupului de Armate Sud şi a lansat o serie de ofensive devastatoare. La 11 martie, înainte ca dezgheţul de primăvară să transforme câmpul de luptă într-o mlaştină în care tancurile aveau să rămână blocate ca de obicei, germanii au recucerit Harkovul, unde mulţi ruşi au trecut prin adevărate epopei. La 8 martie, infirmierul Alexei Tolstuhin s-a trezit prins în capcană de asaltul german asupra oraşului. Iată ce le scria el părinţilor: „Zece zile am rătăcit prin stepă, încercând să mă întorc la Armata Roşie. Îngheţasem, mi-era foame şi eram foarte obosit. În a unsprezecea zi, am dat peste o căpiţă de fân şi am adormit în ea. Am fost trezit de o lovitură puternică în spate, dată cu patul armei. Am deschis ochii şi i-am văzut pe hitlerişti aplecaţi deasupra mea. După aceea, a început pentru mine o nouă viaţă de frig, foame şi nesfârşite bătăi. Nici nu vă pot descrie câte am îndurat. Nu suport să vorbesc despre asta. Abia pe 17 septembrie am găsit un prilej să evadez. Pe 21 septembrie, la zece dimineaţa, am trecut linia frontului la 20 km de Poltava... Încă nu îmi vine să cred că m-am întors printre ai mei."[6] Caporalul Tolstuhin a scăpat de pedepsele draconice aplicate de obicei prizonierilor evadaţi de către propriii comisari şi a fost retrimis la datorie. Curând după aceea, a fost rănit de o explozie, dar nu atât de grav încât să scape de front. La 16 noiembrie, a fost ucis pe malul Niprului.

Între timp, germanii sufereau şi ei din plin. „Nu am auzit o singură recunoaştere cinstită a înfrângerii", scria Guy Sajer[7]. Când unitatea lui a început să se retragă de pe malul vestic al Donului, „cum majoritatea soldaţilor nu studiaseră niciodată geografia Rusiei, nu aveam decât o vagă idee despre ce se întâmpla". După Stalingrad, nu era soldat german care să nu fie ros de teama că vor fi încercuiţi. Sajer şi o mână de camarazi infanterişti au reuşit să scape, la adăpostul întunericului, într-un camion

rusesc tras de un tanc. „Parbrizul s-a acoperit de un strat gros de noroi, iar Ernst s-a dus prin mocirla aceea să-l cureţe... În spate, răniţii care gemeau amuţiseră. Poate că muriseră toţi – ce importanţă mai avea? Lumina zorilor a dat la iveală chipuri marcate de epuizare." Grupul s-a oprit şi un subofiţer din trupele de geniu le-a strigat: „O oră pauză! Profitaţi de ea!" Comandantul tancului i-a replicat: „Pe naiba! Plecăm după ce dormim îndeajuns!" A urmat o altercaţie teribilă între cei doi, genistul căutând să se folosească de gradul superior. Tanchistul i-a răspuns: „Împuşcă-mă dacă vrei şi condu singur tancul. De două zile n-am dormit, iar tu să faci bine să mă laşi dracului în pace." Două ore mai târziu, porneau iarăşi la drum, însă acest episod a demonstrat că şi soldaţii germani, asemenea adversarilor lor, puteau să cedeze nervos în condiţii deosebit de grele.

La 18 martie, două divizii de panzere au profitat de un rambleu de cale ferată şi s-au îndreptat în coloană spre Belgorod, recucerind oraşul. În nord, Hitler a autorizat cu reticenţă o retragere din avanpostul de la Rjev, care nu mai prezenta o ameninţare credibilă la adresa Moscovei. Asta a permis Grupului de Armate Centru să-şi scurteze frontul cu 400 km şi a creat o concentrare de forţe suficientă pentru oprirea unei ofensive a lui Rokossovski. În timp ce germanii se retrăgeau, milioane de ruşi asistau la pustiirea şi carnajul pe care aceştia îl lăsau în urmă. Cei pe care nenorocirea adulţilor nu îi impresiona cădeau pradă emoţiei la vederea tragediilor prin care treceau copiii. Iată ce scria, la 26 aprilie, căpitanul Pavel Kovalenko: „Înţelegem ororile războiului, legile lui nemiloase, scrise cu sânge. Dar copiii, aceşti muguri de viaţă, muguri de floare, aceste suflete sfinte şi neprihănite, podoaba vieţii noastre... ei, care nu au făcut rău nimănui... suferă pentru păcatele părinţilor... Nu am reuşit să-i apărăm de fiară. Ţi se rupe inima, mintea îţi încremeneşte de groază la vederea micuţelor trupuri scăldate în sânge, cu degete încârligate şi feţişoare schimonosite... Sunt martori muţi ai unei suferinţe omeneşti de nedescris. Ochişorii aceştia îngheţaţi, fără viaţă... ne mustră pe noi, cei vii."

În satul Tarasevici, de pe malul Niprului, Vasili Grossman a întâlnit un adolescent. „Sunt atât de înspăimântători ochii aceştia ai copiilor, bătrâni, obosiţi şi fără viaţă. «Unde e tatăl tău?» «Omorât», mi-a răspuns. «Şi mama?» «A murit.» «Ai fraţi sau surori?» «O soră. Au luat-o în Germania.» «Rude ai?» «Nu, au ars cu toţii într-un sat de partizani.» Şi a intrat pe un câmp de cartofi, cu picioarele goale şi negre de noroi, aranjându-şi cămaşa zdrenţuită."[8] Un milion de întâlniri asemănătoare şi-au pus amprenta asupra stării de spirit a soldaţilor ruşi, când era limpede că se apropia clipa în care aveau să intre pe teritoriul inamicului. Propagandistul sovietic Ilia Ehrenburg scria: „Nu doar diviziile şi armatele... [ci şi] toate tranşeele, mormintele şi râpele cu cadavrele celor nevinovaţi înaintează spre Berlin."[9] O lozincă a propagandei sovietice suna astfel: „Mânia soldatului în bătălie trebuie să fie cumplită. El nu caută doar să lupte; trebuie să întruchipeze şi dorinţa de dreptate a poporului său."

La 28 iunie 1943, Grigori Teleghin îi scria soţiei: „Am primit scrisoarea în care îmi spui că fratele tău, Aleksandr, a fost omorât pe 4 mai... Mi-e inima împietrită acum, gândurile şi simţirile mele resping orice milă; în suflet mocneşte ura faţă de duşman. Când mă uit prin cătarea armei şi trag în plin în aceste fiare cu două picioare, când le văd ţestele despicate şi trupurile mutilate, simt o imensă bucurie şi râd ca un copil, ştiind că nu se vor mai întoarce la viaţă. Îţi voi descrie o zi de luptă obişnuită. 5 iunie. Razele soarelui care răsare se reflectă în turelele tancurilor. Picăturile de rouă atârnă ca nişte cristale de frunzele copacilor. Trei rachete verzi au dat semnalul de atac. La 7, tancurile noastre au avansat în coloană, apoi s-au desfăşurat într-o poiană. Vedeam limpede casele de lemn din sat."[10]

Proiectilele ruseşti explodau în mijlocul poziţiilor germane. Atacatorii au zărit figuri care alergau înapoi, trupuri aplecate care cădeau sub şenilele propriilor tancuri. Însă minele şi tunurile au lovit întâi un tanc sovietic, apoi un al doilea, apoi un al treilea, care a luat foc. Teleghin continua astfel: „Mă doare sufletul gândindu-mă la camarazii mei care trag încă din vehiculele cuprinse de flăcări. Furia şi ura ne împing înainte, pe lângă tancurile avariate. Zdrobim cuiburile de mitralieră inamice şi tunurile antitanc

deodată cu echipajele lor." Ajungând în celălalt capăt al satului, Teleghin a zărit drept înainte tranşeele germane protejate de copaci şi de şanţuri pe care tancurile nu le puteau trece. Identificând în apropiere tancul prietenului său, Mişa Sotkin, a mers cu al lui, un T-34, alături de acesta. Au oprit amândoi motoarele şi au schimbat câteva cuvinte. Au hotărât să avanseze fiecare pe câte o latură a tranşeelor inamice, după care au pornit iarăşi motoarele şi s-au pus în mişcare.

În lupta care a urmat, mitraliera şi sistemul optic al tancului lui Teleghin au fost distruse de un proiectil. După ore petrecute în fum şi praf, echipajului i s-a făcut atât de sete, încât unii şi-au pierdut temporar cunoştinţa. Apoi, motorul s-a supraîncălzit şi s-a oprit definitiv. Neputându-se mişca din cauza tirului, tancul şi echipajul au luat o nouă lovitură în plin, care l-a rănit la cap pe mecanicul-conductor şi l-a făcut pe Teleghin să leşine. „Respiram ca nişte peşti pe uscat, buzele ne erau crăpate şi gurile, uscate. Am deschis trapa conductorului şi, la zece metri mai încolo, am văzut un crater plin cu apă. Gloanţele şuierau pe lângă noi, dar m-am rostogolit afară, m-am târât spre apă şi am băut. Le-am adus şi camarazilor în nişte cratiţe de campanie şi ne-am revenit." Următoarele zece ore le-au petrecut în cutia aceea de oţel urât mirositoare, încinsă de razele soarelui, până când, în sfârşit, încercările făcute de conductor de a pune tancul în funcţiune au dat roade şi motorul a repornit. „Am dat înapoi. De noi s-a apropiat o ambulanţă şi am zărit o siluetă familiară, întinsă pe o targă. Era Mişa Sotkin, cu un glonţ de mitralieră în cap. Neputând să-mi stăpânesc lacrimile, i-am sărutat buzele vinete şi mi-am luat rămas-bun."

Chiar şi atunci când sorţii războiului se întorseseră împotriva invadatorilor şi până în ultimele luni de conflict, armatele lui Stalin au pierdut continuu oameni din cauza dezertărilor, mulţi dintre ei fiind „Eldaş" sau „Iusef" – adică asiatici. Nikolai Belov consemna pierderile înregistrate de batalionul lui la 13 iunie 1943: „Încă doi soldaţi au dezertat la inamic, ridicând totalul la unsprezece, majoritatea fiind Eldaş." Statisticile Armatei Roşii arată că 1 964 de soldaţi au dezertat la inamic în aprilie 1943, 2 424 în mai şi

2 555 în iunie. Celor prinşi li s-au dat pedepsele obişnuite. Belov descrie o execuţie: „Astăzi, un Iusef a fost împuşcat în faţa unităţii lui pentru că a încercat să dezerteze la nemţi. Înfiorătoare senzaţie."[11] La 2 iunie, el consemna laconic: „Alţi doi au încercat să dezerteze azi. Din fericire, au călcat pe mine, au sărit în aer şi au fost târâţi înapoi." Asemenea multor ofiţeri sovietici, Belov simţea că nu se poate baza decât pe cei de un neam cu el. Iată ce scria după ce unitatea lui a primit întăriri: „Sunt boboci, născuţi în 1926. Nişte puştani. Dar ce e bine la ei este că sunt temeinic instruiţi şi toţi sunt ruşi. Oamenii ăştia nu vor dezerta."[12]

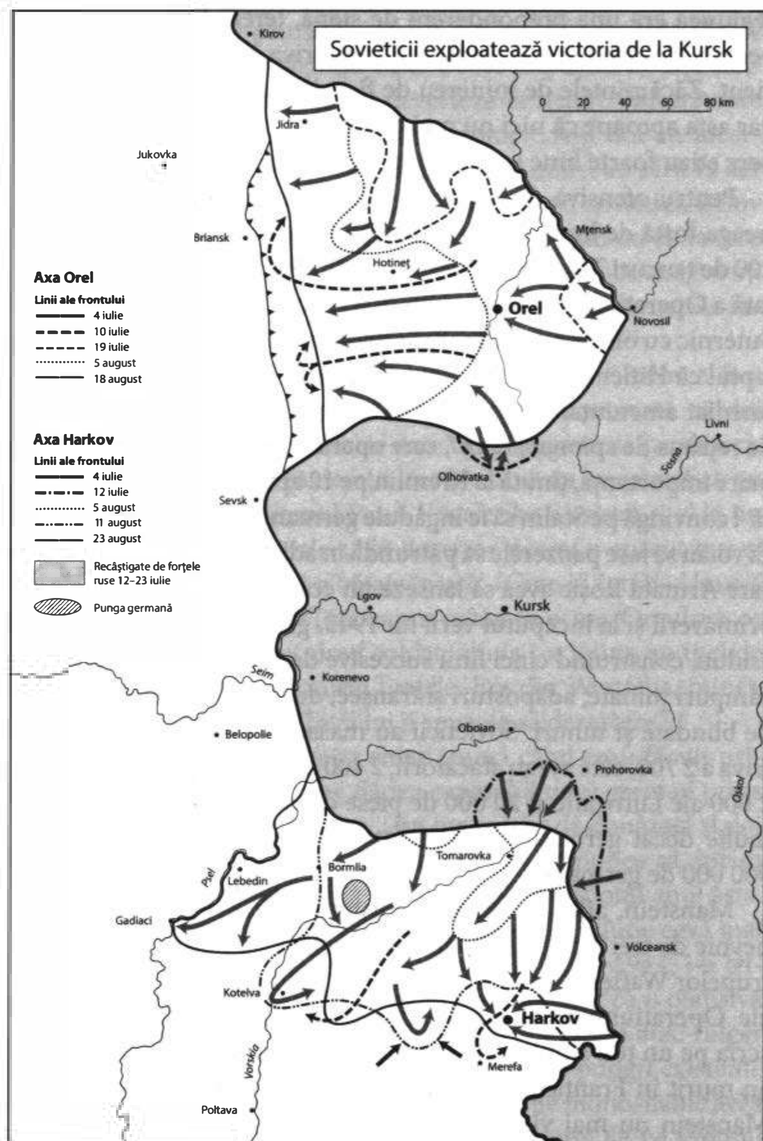
Şi inamicul avea probleme cu moralul trupelor. Belov a fost peste măsură de uluit să afle de la o unitate învecinată că doi soldaţi ai Wehrmachtului, dintre care unul sergent, se predaseră. „E prima dată când aud că nemţii trec la noi. Asta înseamnă că nu o duc prea bine."[13] Căpitanul Pavel Kovalenko a asistat şi el la un episod similar pe 31 martie: „Un dezertor neamţ a apărut pur şi simplu din senin. S-a auzit o bătaie în uşă. «Cine e? Intră!» Uşa s-a deschis şi a apărut un friţ. Toţi au pus mâna pe arme. Omul a scos un ceas de aur şi i l-a dat unui soldat, altuia i-a întins un inel de aur, altuia, arma. Apoi a ridicat braţele. Era din Westfalia, miner, de douăzeci şi doi de ani. Tatăl lui îi spusese să dezerteze."[14]

Alţii însă nu disperau, nici chiar atunci când erau făcuţi prizonieri de ruşi. Nikolai Belov dădea exemplul unui german prins de plutonul lui de recunoaştere, „un ins masiv, de douăzeci şi doi de ani. De unde scot ticăloşii ăştia băieţi ca el? Spunea că, într-o lună, vor lansa o ofensivă şi că vor să termine războiul anul ăsta. Germania, desigur, va câştiga."[15] Hitler a reuşit să adune ceva mai mult de trei milioane de oameni, pe care, în iunie 1943, i-a trimis în sprijinul trupelor din Rusia. El a recunoscut că o ofensivă generală era imposibilă, dar a insistat să fie lansat un atac-fulger masiv. Atenţia germanilor s-a concentrat asupra pungii existente în frontul sovietic la vest de un loc al cărui nume monosilabic avea să intre în legendă: Kursk. Amploarea conflictului de pe Frontul de Est este reliefată de dimensiunile acestui teritoriu mare cât tot statul Virginia de Vest şi aproape cât jumătate din Anglia. Relieful era format din câteva dealuri joase, multe râpe şi pâraie; însă

regiunea era una preponderent de stepă, terenul fiind periculos pentru blindatele care avansează împotriva unui tir antitanc eficient. Zăcămintele de minereu de fier dădeau peste cap busolele, dar asta aproape că nici nu mai conta, din moment ce ambele tabere ştiau foarte bine unde se găseşte adversarul.

Pentru ofensiva de la Kursk, Hitler a concentrat aproape întreaga forţă de luptă a Wehrmachtului, trei divizii SS de panzere, 200 de tancuri Tiger noi şi 280 de tancuri Panther. Anvergura limitată a Operaţiunii *Citadela*, cum fusese ea botezată, contrasta însă puternic cu ofensivele de mare amploare din 1941 şi 1942 şi indica faptul că Hitler era aproape de fundul sacului. Ruşii au identificat imediat ameninţarea, ajutaţi şi de informaţiile detaliate furnizate de reţeaua de spionaj „Lucy", care opera în Elveţia. La o şedinţă de mare importanţă, ţinută la Kremlin pe 12 aprilie, generalii au reuşit să-l convingă pe Stalin să le îngăduie germanilor să facă primul pas. Ei voiau să lase panzerele să pătrundă în adâncime în apărare, după care Armata Roşie avea să lanseze un contraatac. Pe tot parcursul primăverii şi la începutul verii lui 1943, geniştii sovietici au lucrat asiduu, construind cinci linii succesive de apărare, care includeau câmpuri minate, adăposturi şi tranşee, dublate de un număr mare de blindate şi tunuri. Sovieticii au masat 3 600 de tancuri împotriva a 2 700, câte aveau atacatorii, 2 400 de avioane împotriva celor 2 000 ale Luftwaffe şi 20 000 de piese de artilerie, de două ori mai multe decât germanii. Faţă în faţă erau 1,3 milioane de ruşi şi 900 000 de germani.

Manstein, aflat la comanda Grupului de Armate Sud, a avut nevoie de trei luni ca să-şi adune forţele, însă puţini, cu excepţia trupelor Waffen SS, îşi făceau iluzii în privinţa şanselor de reuşită ale Operaţiunii *Citadela*. Locotenentul Karl-Friederich Brandt scria pe un ton sumbru de la Kursk: „Ce norocoşi au fost cei care au murit în Franţa şi Polonia. Ei mai puteau crede în victorie."[16] Manstein nu mai visa la o înfrângere a Uniunii Sovietice; voia doar o victorie care să-l oblige pe Stalin să se recunoască în impas, un rezultat strategic care ar fi convins Moscova că o pace negociată era de preferat unei lupte până la final.

Soldații ruși care veneau în apărarea orașului Kursk au trebuit să străbată teritorii pustiite de inamic. Iuri Ișpaikin, un tânăr de

18 ani, le scria părinţilor: „Atâtea familii şi-au pierdut taţii, fraţii, până şi acoperişul de deasupra capului. Sunt aici numai de câteva zile, dar înaintăm printr-un ţinut devastat. Pretutindeni zărim câmpuri nearate şi nesemănate. Din sate nu au mai rămas decât coşuri de fum şi ruine de piatră. Nu am văzut nici măcar un om sau animal. Satele acestea sunt acum nişte adevărate deşerturi. Noaptea, întreaga parte apuseană a cerului e luminată, roşie ca arama. Îţi tresaltă sufletul de bucurie când treci pe lângă un sat neatins. Cele mai multe case sunt goale, dar din coşurile câtorva se ridică fuioare de fum, iar pe prispă iese câte o femeie sau un copil să vadă trecând Armata Roşie."[17] Işpaikin, la fel ca mulţi alţii, nu avea să mai părăsească câmpul de bătălie de la Kursk.

„Era foarte cald încă de la 8 şi se ridicau nori de praf", scrie Pavel Rotmistrov, comandantul unei armate de tancuri ale cărei lungi coloane se îndreptau către pungă. „La amiază, praful se ridica în nori groşi, aşezându-se într-un strat gros pe tufele de la marginea drumului, pe câmpuri, pe tancuri şi camioane. Discul roşu-închis al soarelui abia de se mai zărea prin vălul cenuşiu de praf. Tancuri, tunuri autopropulsate şi tractoare, transportoare blindate şi camioane, toate înaintau în dogoarea care nu mai contenea... Soldaţii erau chinuiţi de sete, iar cămăşile, ude de transpiraţie, li se lipeau de corp. Conductorilor, deplasarea li se părea extrem de grea."[18] Cei care ştiau să scrie au alcătuit la repezeală o ultimă scrisoare; cei care nu ştiau le-au dictat camarazilor. Ivan Panihidin, de 22 de ani, supravieţuise unei răni grave căpătate în timpul luptelor din 1942. Acum, că se apropia iarăşi de front, îşi exprima mândria de a lua parte la o luptă de importanţă vitală pentru ţara lui: „În câteva ore intrăm şi noi în luptă", îi scria el tatălui. „Concertul a început deja, noi trebuie doar să facem în aşa fel ca muzica să continue: scriu în acompaniamentul barajului nemţesc. Curând vom ataca. Bătălia se duce cu îndârjire, în aer şi pe uscat... Războinicii sovietici stau ferm pe poziţii."[19] Panihidin a fost ucis câteva ore mai târziu.

Luftwaffe a bombardat liniile ruseşti zile întregi înainte de atac, reuşind să lovească în plin casa în care era adăpostit Rokossovski. Din fericire, acesta lipsea. Focului de artilerie al germanilor ruşii

i-au răspuns cu un contrabaraj, aruncând în aer terenul pe care se strângeau formaţiunile pentru a înainta. Pe 5 iulie, forţele lui Model au pornit dinspre nord; dinspre sud ataca Armata a IV-a Panzere. De la bun început, ambele tabere au înţeles că la Kursk va avea loc o încleştare titanică de forţe şi voinţe. Bombardierele Stuka şi tancurile SS Tiger au pricinuit pierderi grele tancurilor ruseşti T-34. Multe exemplare din noul model de tanc german Panther s-au defectat, altele însă au continuat înaintarea, zdrobind în calea lor tunurile sovietice antitanc. În acelaşi timp, panzergrenadierii se luptau cu infanteria lui Jukov, atacând tranşeele şi adăposturile cu aruncătoare de flăcări. Artileria trăgea aproape fără încetare din ambele părţi.

După trei zile, armatele germane din nord avansaseră în jur de 30 km şi păreau aproape să realizeze o străpungere. Armata lui Rokossovski a rezistat unor asalturi sălbatice, dar o parte dintre unităţile lui au cedat. Într-un raport al Smerş erau amintiţi ofiţerii consideraţi responsabili: „Regimentul 676 Infanterie a demonstrat o slabă dorinţă de a lupta – al doilea batalion, comandat de Rakiţki, şi-a părăsit fără ordin poziţiile; alte batalioane au căzut şi ele victimă panicii. Locotenentul-colonel Kartaşev, din Regimentul 47 Infanterie, şi locotenentul-colonel Vokoşenko, din Regimentul 321 Infanterie, s-au panicat, au pierdut controlul şi nu au luat măsurile necesare pentru restabilirea ordinii. Unii ofiţeri superiori au dat dovadă de laşitate şi au părăsit câmpul de luptă. Gaţuk, comandantul Regimentului 203 Artilerie, nu a arătat niciun interes faţă de operaţiunile unităţii lui, retrăgându-se împreună cu telegrafista Galieva în spatele frontului, unde s-a apucat de băut."[20]

Alţii s-au ţinut tare, iar blindatele lui Model au avut mult de suferit, mai ales din cauza câmpurilor de mine create de ruşi. La sud, pe 9 iulie, aproape jumătate dintre cele 916 vehicule de luptă ale Armatei a IV-a Panzere au fost distruse ori puternic avariate. Pe întreg cuprinsul câmpului de luptă, tancurile şi oamenii se învălmăşeau, înaintau, se ciocneau, se retrăgeau. Orizontul era plin de flăcări şi fum. Comandanţii auzeau voci germane şi ruseşti amestecându-se şi întrecându-se pe calea undelor: „Înainte!", „Orlov, ia-i din flanc!", „*Schneller!*", „Tkacenko, atacă din spate!", „*Vorwärts!*"[21].

Kazimiera Mika, de 12 ani, jelind-o pe sora ei mai mare, Andzia, de 14 ani, ucisă în Varșovia în timpul unui raid al aviației germane.
Fotografia a fost făcută de americanul Julien Bryan pe 13 septembrie 1939.

Cuib de mitralieră finlandez în timpul Războiului de Iarnă
din noiembrie 1939–martie 1940, dintre URSS și Finlanda.

Germanii morți în urma Incidentului *Altmark* sunt aduși pe țărm spre a fi
înmormântați (16 februarie 1940).

Soldați britanici înșirându-se pe plaja de la Dunkerque în așteptarea evacuării (26–29 mai 1940).

Soldați germani din Divizia 30 Infanterie mărșăluind pe *Avenue Foch* din Paris (14 iunie 1940).

Centrul orașului Coventry din Anglia după un raid efectuat de Luftwaffe în noaptea de 14 spre 15 noiembrie 1940.

Locuitori ai Leningradului luând apă din găurile produse de obuze în timpul asediului de 872 de zile asupra orașului sovietic (8 septembrie 1941–27 ianuarie 1944). Fotografie făcută în decembrie 1941.

Tun de calibru 114,3 mm al armatei britanice în plină acțiune, în timpul Primei Bătălii de la El Alamein (1–27 iulie 1942).

Execuția unor evrei în apropiere de Ivanhorod (Ucraina) de către membrii unui *Einsatzgruppe* („grup de intervenție") german în 1942.

După eliberare, franțuzoaicele acuzate că au întreținut relații intime cu ocupanții germani erau rase în cap și supuse oprobriului public (21 iunie 1944).

Soldați britanici dând de mâncare unor copii olandezi de ziua Sfântului Nicolae, în Olanda (7 decembrie 1944).

Germani din Prusia Orientală refugiindu-se în februarie 1945 din calea Armatei Roșii.

Goebbels decorându-l pe Willi Hübner, de 16 ani, membru al organizației Tineretul Hitlerist, pentru faptul de a fi participat la apărarea micului oraș Luban, din Silezia Inferioară, de trupele sovietice (9 martie 1945).

Capitala Japoniei, Tokio, după primul atac cu bombe incendiare al aviației americane din noaptea de 9 spre 10 martie 1945.

Generalii americani Eddy, Eisenhower, Bradley și Patton inspectând un loc de incinerare a cadavrelor din lagărul de concentrare de la Ohrdruf, pe 12 aprilie 1945, după eliberarea acestuia.

Corespondentul Vasili Grossman observa că totul pe câmpul de luptă, inclusiv alimentele, se înnegrise de praf. Noaptea, oamenii extenuaţi au fost tulburaţi de lăsarea bruscă a liniştii – hărmălaia din cursul zilei li se părea mai acceptabilă fiindcă se obişnuiseră cu ea.

La 12 iulie, Jukov şi-a lansat contraatacul, numit Operaţiunea *Kutuzov*, împotriva trupelor germane din punga de la Orel, aflată la nord. Un ofiţer german de tancuri scria următoarele: „Fuseserăm avertizaţi să ne aşteptăm la rezistenţă din partea PaK-urilor [tunurilor antitanc] şi a unor tancuri în poziţii statice... În realitate, ne-am trezit atacaţi de un număr aparent inepuizabil de blindate inamice – în viaţa mea nu mai văzusem o demonstraţie atât de copleşitoare de forţă şi masă ca în ziua aceea. Norii de praf făceau dificilă intervenţia Luftwaffe, şi, curând, multe T-34 au străpuns apărarea noastră şi s-au răspândit pe câmp ca şobolanii."[22] În încăierarea blindatelor, s-a întâmplat ca tancuri rivale să se ciocnească şi să se transforme în grămezi de oţel contorsionat; au avut loc şi multe schimburi de focuri la distanţă mică. Pe kilometri întregi de teren prăfuit, presărat cu resturi înnegrite ale tancurilor distruse, cele mai mari armate de blindate din câte se văzuseră vreodată s-au repezit una împotriva celeilalte, răsucindu-se şi virând. Viteza de rotaţie a turelei era adesea vitală, supravieţuirea depinzând de rapiditatea cu care se deschidea focul. La sfârşitul zilei de 12 iulie, a început să plouă. Cele două armate s-au lansat în obişnuita misiune contracronometru de recuperare a tancurilor avariate, evacuare a răniţilor şi aprovizionare cu carburant şi muniţie.

Cel mai important era faptul că pierderile germane nu puteau fi reparate. Atacul lui Manstein scădea în intensitate. Chiar şi atunci când nu reuşeau să înainteze, ruşii rămâneau pe poziţie. În aceeaşi zi, la 3 200 km depărtare, cele şase divizii britanice şi americane care debarcaseră în Sicilia au declanşat asaltul împotriva insulei. Pe Hitler îl părăsise curajul. La 13 iulie, le-a spus generalilor săi că trebuie să transfere două divizii SS de panzere, cele mai puternice de care dispunea, pentru a întări apărarea Italiei. Operaţiunea *Citadela* a fost abandonată. Jukov a inspectat câmpul de luptă în tovărăşia lui Rotmistrov. Generalul de tancuri scria: „Era o scenă impresionantă,

cu tancuri contorsionate și arse, cu tunuri, transportoare blindate și camioane distruse, cu maldăre de proiectile de artilerie și fragmente de șenile împrăștiate peste tot. Pe solul înnegrit nu mai rămăsese niciun fir de iarbă întreg."[23] Germanii au continuat atacurile vreme de câteva zile, în speranța că vor obține ceva ce Berlinul ar fi putut să pretindă că ar fi o victorie, dar au fost curând siliți să renunțe. Reputația de invincibilitate a lui Manstein s-a numărat printre victimele Bătăliei de la Kursk, deși el personal nu și-a asumat niciodată răspunderea pentru înfrângere.

În spatele frontului, partizanii au atacat fără milă liniile de comunicație inamice, îndeplinind 430 de misiuni de distrugere pe căilor ferate numai în 20–21 iulie. Nefericitele echipaje ale trenurilor, ruși recrutați de invadatori, erau executate sumar când picau în mâinile gherilelor. La mijlocul lui 1943, rușii susțineau că au 250 000 de partizani în Ucraina și în alte regiuni nepopulate din est, aflate în afara controlului german. Activitatea acestora s-a dovedit mai eficientă decât orice mișcare de rezistență din Occident, ajutată fiind și de indiferența Moscovei față de represaliile Wehrmachtului împotriva populației civile. „Nemții au trimis tancuri, aviație și artilerie împotriva acestei regiuni controlate de partizani", scria un corespondent rus la vizita întreprinsă într-o zonă eliberată, „și au zdrobit-o. Satele au fost prefăcute în cenușă. Locuitorii lor au fugit în pădure... Detașamentele de partizani s-au dispersat, fiindcă grupurile mari nu aveau șanse de supraviețuire. Nu reușesc nici să se ascundă (nemții cercetează încontinuu pădurea), nici să se întrețină. Mâncarea e foarte greu de găsit. Detașamentul lui Sivolobov a supraviețuit două luni numai cu carnea de la vacile și caii sacrificați. Nu mai suportau nici să vadă carne. Nu aveau nici pâine, nici cartofi, nimic... Civilii o duc mai bine. Au reușit să ascundă ceva alimente, de pildă îngropându-le în false morminte. Inamicul și-a dat seama că e ceva necurat la mijloc, dar când s-au apucat să sape într-unul, n-au găsit în el decât un neamț mort! Teroarea e cumplită. În unele locuri, împușcă băieți nu mai mari de zece ani ca «spioni bolșevici»."[24]

Armata lui Model s-a apărat cu sălbăticie în punga de la Kursk până în ziua de 25 iulie, când a început să se retragă. În ziua de

5 august, germanii au pierdut Orelul şi Belgorodul. Pe 25, ruşii recâştigau controlul asupra oraşului Harkov – de data aceasta definitiv. Soldatul Aleksandr Slesarev îi scria tatălui său: „Traversăm un teritoriu eliberat, un pământ ocupat de germani vreme de doi ani. Oamenii ies veseli să ne întâmpine, ne aduc mere, pere, roşii, castraveţi şi aşa mai departe. Pe vremuri, cunoşteam Ucraina numai din cărţi, acum pot să-i văd cu ochii mei frumuseţile naturale şi mulţimea de grădini." Reinstaurarea conducerii sovietice a fost primită de populaţie cu sentimente amestecate. „E o ruşine, când treci prin satele eliberate, să vezi atitudinea rece a oamenilor", scria un soldat[25]. Germanii le permiseseră localnicilor să-şi însămânţeze terenurile şi să adune recolta. Sovieticii au reimpus colectivizarea, stârnind unele revolte, consemnate şi de Lazar Brontman[26]. Tractoarele şi caii dispăruseră aproape în totalitate, astfel încât pământul putea fi lucrat numai cu sapele şi greblele şi, uneori, de femei înhămate la pluguri. Până şi secerile se găseau greu.

Comunităţile locale care se zbăteau să supravieţuiască îi tratau cu ostilitate, uneori cu sălbăticie pe refugiaţii aflaţi în trecere. În ochii lor, oamenii aceia erau nişte lăcuste. O ţărancă scria din provincia Kursk: „E greu acum, că nu mai avem vaci. Ni le-au luat acum două luni... Suntem gata să ne mâncăm unii pe alţii... Acasă n-a mai rămas niciun bărbat tânăr, toţi sunt plecaţi pe front."[27] Altă femeie îi scria fiului ei, soldat, plângându-se că a ajuns să locuiască pe holul garsonierei surorii ei. Alta îi spunea soţului, aflat şi el pe front: „De două luni nu avem pâine. E vremea ca Lidia să meargă la şcoală, dar nu are palton şi nici cu ce să se încalţe. Cred că eu şi Lidia vom muri de foame până la urmă. Nu avem de niciunele... Mişa, chiar dacă tu vei trăi, noi nu vom mai fi aici." În satul Baranovka, care fusese şapte luni sub ocupaţie germană, Lazar Brontman a mai găsit în picioare doar câteva clădiri ale gospodăriei colective. Fostul administrator al acesteia locuia într-un grajd de vite, împreună cu soţia şi cele trei fiice. Burta li se umflase din pricina inaniţiei.

Omul i-a spus corespondentului: „N-am văzut pâine de trei luni. Mâncăm iarbă."[28] După care, l-a întrebat temător: „Oare se mai întorc nemţii?" Brontman le-a dat un kilogram de pâine, la care s-au

uitat ca la o preţioasă delicatesă. O altă familie, pe care Brontman a invitat-o să bea cu el nişte ceai, l-a refuzat – nu mai aveau, ziceau ei plictisiţi, astfel de obiceiuri extravagante. Şi totuşi oamenii aceştia trăiau în ceea ce fusese odinioară una dintre cele mai bogate regiuni agricole ale ţării. Cenzorii au interceptat o scrisoare trimisă de o femeie, Marukova, din Orelul eliberat fiului ei, soldat în Armata Roşie: „Pâine nu avem, de cartofi ce să mai zic? Mâncăm iarbă, iar picioarele mele refuză să se mişte."[29] O altă mamă, pe nume Galiţina, din aceeaşi zonă, scria ceva asemănător: „Când mă trezesc dimineaţa, nici nu ştiu ce să fac, ce să gătesc. Nu avem lapte, nici pâine ori sare şi niciun ajutor de la nimeni."

Iniţial, retragerea trupelor germane din regiunea Kursk s-a făcut în ordine, însă niciuna dintre părţi nu se îndoia că suferise o înfrângere catastrofală, soldată, după 50 de zile de luptă, cu jumătate de milion de morţi şi răniţi. Stalin, triumfător, şi-a etalat redobândita încredere în sine emiţând noi ordine prin care îi ţinea în frâu pe Jukov şi Vasilevski. După triumful de la Stalingrad, cinci încercări ulterioare de a realiza încercuiri asemănătoare eşuaseră. Pe viitor, decreta Stalin, nu vor mai exista încercuiri, ci numai atacuri frontale. La sfârşitul lui august, opt *fronturi* sovietice efectuau 19 ofensive paralele în direcţia Niprului, de-a lungul unei linii lungi de 1 050 km, cuprinsă între Nevel şi Taganrog. La 8 septembrie, Hitler a autorizat o retragere dincolo de fluviu, unde ruşii improvizau traversări cu toate mijloacele disponibile. Tot atunci au organizat şi unul dintre puţinele desanturi aeriene din perioada războiului, 4 575 de paraşutişti aterizând pe malul de vest al fluviului; dintre aceştia, numai jumătate au supravieţuit.

Soldaţii ruşi s-au năpustit înainte cu aceeaşi disperare cu care se retrăseseră cu doar un an în urmă, înspăimântaţi de ororile care le ieşeau zilnic în cale. Victoria de la Kursk a însemnat foarte puţin pentru un soldat obişnuit ca Ivanov, din Armata 70, care scria disperat familiei lui din Irkuţk: „Moartea şi numai moartea mă aşteaptă. N-am să vă mai văd niciodată, fiindcă moartea, teribilă, nemiloasă şi crudă, îmi va scurta viaţa. Unde să găsesc puterea şi curajul de a trece prin toate astea? Suntem groaznic de murdari, cu părul şi bărbile lungi, cu hainele zdrenţuite. Adio."[30] Soldatul

Samohvalov era și el într-o stare jalnică: „Tată și mamă, vă voi descrie situația în care mă găsesc și care este proastă. Sunt lovit la cap. Foarte mulți din unitatea mea au fost omorâți – locotenentul, comandantul de regiment, majoritatea camarazilor mei; acum probabil că e rândul meu. Mamă, nu am cunoscut o spaimă ca asta în toți cei optsprezece ani ai vieții mele. Mamă, roagă-te la Dumnezeu să trăiesc. Mamă, ți-am citit rugăciunea... Trebuie să recunosc cinstit că, acasă, nu credeam în Dumnezeu, acum însă mă gândesc la El de patruzeci de ori pe zi. Nu știu unde să-mi ascund capul când scriu asta. Tată și mamă, adio, nu vă voi mai vedea niciodată, adio, adio, adio."

La 9 octombrie, Pavel Kovalenko scria următoarele: „Am trecut de zona în care a fost încercuit Regimentul 15. Sunt cadavre peste tot și camioane distruse. Multe corpuri au ochii scoși... Nemții sunt oare ființe omenești? Nu reușesc să mă împac cu lucrurile astea. Oamenii vin și pleacă. Locotenentul Pucikov a fost omorât. Îmi pare rău de băiat. Aseară, un cavalerist a călcat pe o mină. Cal și călăreț au fost făcuți bucăți. La căderea nopții, m-am așezat lângă foc, tremurând și clănțănind din dinți de la frig și umezeală."[31]

A doua zi, unitatea lui a pătruns într-o așezare bielorusă numită Ianovicil. „Ce-a mai rămas din ea? Doar ruine, cenușă și rămășițe carbonizate. Singurele ființe vii sunt două pisici cu blana pârlită. Am mângâiat una și i-am dat niște cartofi. A tors... Pretutindeni zac neculese recoltele de cartofi, sfeclă și varză. Înainte să alunge populația, nemții le-au sugerat oamenilor să-și ardă bunurile. Acum, aceste jalnice rămășițe ale fericirii casnice sunt împrăștiate prin grădini. Probabil că nemții au luat tot ce mai putea fi folosit. Din trei sute de case, una singură a rămas, restul căzând pradă flăcărilor. O bătrână stă și plânge. Ochii lipsiți de viață privesc încremeniți în depărtare. Nu i-a mai rămas nimic, și cumplita iarnă bate la ușă."

Scenele acestea se repetau zilnic. „Am fost zguduit de ferocitatea bătăliilor de tancuri", spunea Ivan Melnikov. „Ce simțeau oamenii în cutiile acelea de oțel, sub ploaia de proiectile? Odată, am văzut la un loc zece sau unsprezece tancuri T-34 arse, un tablou înfiorător. Mai toate cadavrele care zăceau în apropiere aveau

arsuri grave; cei care rămăseseră în tancuri se transformaseră în torţe vii, în bucăţi de cărbune."[32] Într-o noapte, o patrulă de recunoaştere din unitatea lui a fost surprinsă în câmp deschis de rachetele de semnalizare inamice. Patru dintre cei şase membri au fost omorâţi; a doua zi, germanii s-au amuzat trăgând la ţintă în cadavrele lor. „Seara, ajunseseră să arate îngrozitor: diformi, sfâşiaţi de gloanţe, fără chip, cu braţele retezate."[33]

Comandanţii îşi îndemnau unităţile să înainteze cu asemenea viteză, încât caii care trăgeau căruţele cu echipament nici nu mai puteau să mănânce de oboseală. Pe marginea drumului, printre morminte germane săpate în grabă, zăceau cadavre de animale, cranii, trupuri omeneşti pe jumătate putrezite, sănii abandonate şi vehicule carbonizate. „Mărşăluim pe urmele războiului", medita Kovalenko. „Haosul e maiestuos în felul său. Contemplu acest peisaj al distrugerii şi morţii cu durere şi neputinţă în suflet."[34]

În ultimele luni ale lui 1943, când zăpada a întrerupt din nou operaţiunile militare, ruşii deţineau un cap de pod semnificativ dincolo de Nipru, în zona Kievului, şi încă unul la Cerkasî. Germanii pierduseră Smolenskul pe 25 septembrie, iar prezenţa lor în Crimeea se limita la un avanpost. Pe 6 noiembrie, ruşii au luat Kievul. Vasili Grossman descrie întâlnirea cu nişte infanterişti petrecută în acea zi în apropierea oraşului distrus:

> Adjunctul comandantului de batalion, locotenentul Surkov, a venit la postul de comandă. Nu doarme de şase nopţi. I-a crescut barba. Nu se vede la el nici urmă de oboseală, fiindcă este cuprins încă de entuziasmul teribil al luptei. Peste o jumătate de ceas, poate, se va cufunda în somn, cu o raniţă sub cap, şi atunci va fi inutil să încerci să-l trezeşti. Acum însă, ochii îi sclipesc, iar vocea îi este stridentă şi înfiorată. Omul acesta, profesor de istorie înainte de război, pare cuprins de înflăcărarea bătăliei de pe Nipru. Îmi povesteşte despre contraatacurile nemţilor, despre atacurile noastre, despre mesagerul pe care a trebuit să-l dezgroape de trei ori dintr-o tranşee şi care provine din aceeaşi regiune şi i-a fost elev – Surkov îi predase istoria. Acum sunt amândoi participanţi la nişte evenimente despre care profesorii de istorie le vor povesti elevilor şi peste o sută de ani.[35]

Peste jumătate din teritoriul sovietic cucerit de trupele lui Hitler înainte de 1941 fusese recâştigat. Până la finele anului 1943, Uniunea Sovietică suferise 77% din totalul pierderilor pricinuite de război – în jur de 20 de milioane de morţi. „Frontul inamic a cedat!" scria triumfător Kovalenko pe 20 septembrie. „Avansăm. Ne mişcăm încet, pe dibuite. Pretutindeni sunt capcane, câmpuri minate. Astăzi am avansat 14 km. La 14.10, a avut loc o «mică neînţelegere». O formaţiune de avioane ale noastre ne-a confundat, mitraliindu-ne coloana. Era groaznic să-i vezi trăgând în ai lor. Unii au fost răniţi sau ucişi. Ce păcat."[36] La 3 octombrie, adăuga:

> Organizarea noastră, şi în marş, şi în acţiune, lasă mult de dorit. În special coordonarea infanteriei cu artileria: tunarii trag la întâmplare. [Am suferit] pierderi colosale. Nu mai avem decât şaizeci de oameni în fiecare dintre batalioanele regimentului nostru. Cu cine să atacăm? Nemţii rezistă cu îndârjire. Soldaţii Vlasov [renegaţi cazaci] luptă alături de ei. Lepădături. Au fost capturaţi doi, adolescenţi, născuţi în 1925. [Ar trebui] să nu ne mai pierdem vremea şi să-i împuşcăm pe nenorociţi. [Peste trei zile, scria:] Avansăm iarăşi, dar cu foarte puţin succes – un mic progres ici şi colo. Avem puţină infanterie şi nevoie disperată de proiectile. Nemţii ard toate satele. Unităţile noastre de recunoaştere care operează în spatele liniilor lor au scos o mulţime de civili din pădurea în care se adăpostiseră. Parcă am înţepenit în mlaştinile astea. Când o să ieşim de-aici? Ploaie, noroi.

Căpitanul Nikolai Belov şi oamenii lui erau într-o situaţie asemănătoare: „Vremea şi noroiul sunt groaznice. Ne aşteaptă o iarnă în păduri şi mlaştini. Azi, am pornit la 10 şi am avansat cam şase kilometri în douăzeci şi patru de ore. Nu avem muniţie. Şi raţii avem puţine, fiindcă aprovizionarea a rămas în urmă. Mulţi nu au bocanci."[37]

Puţini ruşi aveau motive de bucurie, deoarece ştiau ce lung era drumul până la Berlin. Un ofiţer în vârstă, pe nume Ignatov, îi scria soţiei, plângându-se de slaba organizare a armatei: „Soldaţii cu care am luptat în 1917–1918 erau mult mai disciplinaţi. Am primit înlocuitori complet nepregătiţi. Ca veteran al vechii armate, ştiu cum ar trebui să se prezinte un soldat rus; de câte ori încerc

să-i aduc pe oamenii aceştia la un nivel corespunzător, se văicăresc şi se plâng că sunt aspru. Am fost trimişi în luptă fără cazmale, deşi ni le promiseseră. Ne-am săturat de promisiuni în care nu mai credem."[38] Un subofiţer din unitatea lui Vladimir Perşanin a fost trimis cu locotenentul să recupereze capsulele de identificare a opt dintre oamenii lui care fuseseră ucişi când ofiţerul se rătăcise şi îi condusese drept în bătaia unei mitraliere germane. „Rahatule!" a strigat sergentul, fără a i se adresa locotenentului, dar scuipând în direcţia lui. „Opt vieţi absolut de pomană!"[39]

Situaţia inamicului era însă mult mai rea. „În dimineaţa asta, efectivul de luptă al Diviziei 39 Infanterie se reducea la şase ofiţeri şi cam trei sute de soldaţi", scria un comandant într-un raport

din 2 septembrie 1943 cu privire la moralul trupelor. „Pe lângă numărul lor tot mai mic, starea de oboseală a oamenilor dă naştere unor mari îngrijorări... Printre ei domneşte o asemenea apatie, încât măsurile draconice nu mai produc rezultatele dorite, ci doar exemplul bun al ofiţerilor şi «luatul cu binişorul»."[40] În timpul retragerii spre Nipru, au avut loc scene înfiorătoare, disciplina prăbuşindu-se într-un fel nemaiîntâlnit în Wehrmacht. „Înnebuniţi, oamenii abandonau totul pe mal şi se aruncau în apă, încercând să ajungă înot pe malul opus", scria un soldat. „Mii de voci strigau spre apele cenuşii şi spre malul celălalt. Ofiţerii, care nu îşi pierduseră de tot autocontrolul, au organizat câţiva soldaţi mai mult sau mai puţin conştienţi, aşa cum păstorii încearcă să stăpânească o turmă de oi ieşite din minţi... Am auzit zgomot de armă şi explozii, punctate de urlete care îţi îngheţau sângele în vine."[41] Mulţi au traversat până la urmă râul pe nişte plute improvizate.

Armata germană a reuşit încă o dată să se regrupeze, pregătindu-se din nou să-şi apere poziţiile cu nemaipomenită determinare. Aveau să urmeze şi alte, multe bătălii. Ofiţerul de panzere Tassilo von Bogenhardt cugeta la paradoxul că, deşi majoritatea oamenilor lui se împăcaseră cu ideea morţii, moralul era încă la cote înalte: „Fiecare soldat german se considera superior oricărui rus, deşi numărul acestora era copleşitor. Retragerea lentă, disciplinată nu ne-a deprimat prea tare. Simţeam că ne ţinem bine."[42] Nu a trecut însă mult, iar Bogenhardt a fost grav rănit şi luat prizonier; a reuşit totuşi să supravieţuiască celor trei ani de captivitate. Anul 1943 le-a adus invadatorilor Rusiei o catastrofă iremediabilă, iar armatelor lui Stalin, convingerea că victoria e aproape.

Capitolul 16

Imperii divizate

1. A cui libertate?

Winston Churchill a exagerat puţin atunci când a declarat în Camera Comunelor, la 8 decembrie 1941: „Avem de partea noastră cel puţin patru cincimi din populaţia globului." Mai corect ar fi fost să spună că Aliaţii aveau sub stăpânire patru cincimi din totalul locuitorilor Pământului sau că atâţia refuzau ocupaţia Axei. Propaganda promova ideea că naţiunile „libere" – printre care trebuia inclusă teoretic şi cea condusă de Stalin – aveau un scop comun, şi anume înfrângerea puterilor totalitare. Dar în aproape toate ţările existau atitudini nuanţate, iar în unele cazuri, chiar puternice divergenţe pe tema loialităţii.

America de Sud a fost continentul cel mai puţin afectat de conflict, chiar dacă Brazilia s-a alăturat cauzei aliate în august 1942 şi a trimis 25 000 de soldaţi să participe – aproape în mod imperceptibil, e adevărat – la campania din Italia. Majoritatea ţărilor care nu au fost implicate în război au avut în depărtarea geografică o apărare naturală. Turcia, care trăsese învăţămintele de rigoare din lecţia dură a Primului Război Mondial, când luptase alături de Puterile Centrale, a fost cel mai important dintre statele care şi-au păstrat neutralitatea. În Europa, numai Irlanda, Spania, Portugalia, Suedia şi Elveţia au avut norocul de a-şi vedea suveranitatea respectată de beligeranţi, în bună măsură din considerente practice. Irlanda îşi câştigase dreptul la autoguvernare în 1922, chiar dacă Marea Britanie a continuat, până în 1938, să controleze patru porturi de importanţă strategică situate pe coasta irlandeză. Între 1939

și 1940, când fosta națiune-mamă a început lupta pentru supraviețuire împotriva submarinelor germane, Winston Churchill a fost tentat să reafirme prin folosirea forței drepturile britanice asupra acestor baze navale și aeriene. Ce l-a oprit a fost doar teama de impactul pe care o astfel de mișcare l-ar fi avut în Statele Unite, unde exista un puternic lobby irlandez.

Spațiul aerian de deasupra Atlanticului în care nu puteau ajunge avioanele s-a lărgit semnificativ, înregistrându-se multe pierderi de vieți omenești și de nave ca urmare a disprețului fanatic manifestat de prim-ministrul irlandez, Éamon de Valera, față de vecinii britanici. Echipajele aproape tuturor navelor de război sau comerciale care treceau pe lângă coasta irlandeză simțeau o puternică antipatie față de țara care depindea de Marea Britanie – parțial pentru obținerea mărfurilor esențiale și total pentru aprovizionarea cu combustibili – dar nu ridica un deget ca s-o ajute la nevoie. „Costul în oameni și nave... era atât de mare, încât privirea zâmbitoare a irlandezilor din ziua victoriei aliate nu avea cum să-l șteargă", scria Nicholas Monsarrat, ofițer de corvetă. „Pe o listă cu oamenii pe care erai pregătit să-i îndrăgești după ce se termina războiul, un ins care a stat deoparte când ție ți se tăia gâtul nu putea să figureze prea sus."[1] Și totuși, din pricina suveranității și loialității împărțite a Irlandei, nici măcar Irlanda de Nord, încă parte a Regatului Unit, nu a îndrăznit să introducă serviciul militar obligatoriu. Rezultatul a fost acela că din armata britanică făceau parte mai mulți irlandezi catolici din sud decât protestanți din nord – care își trâmbițau loialitatea față de coroană – chiar dacă serviciile majorității celor din sud erau motivate de necesități economice, și nu neapărat de vreun entuziasm ideologic față de cauza aliată.

Suedezii și-au afirmat statutul cu o vigoare încurajată de situarea țării lor în apropierea Germaniei și, în consecință, de vulnerabilitatea ei față de intențiile agresive ale celei din urmă. Zeci de agenți și informatori aflați în slujba puterilor aliate au fost arestați și închiși. Abia în 1944–1945, când rezultatul final nu mai era pus la îndoială de nimeni, a început și guvernul de la Stockholm să fie mai receptiv la presiunile diplomatice exercitate de Londra

şi Washington şi mai puţin zelos în ceea ce priveşte trimiterea la închisoare a simpatizanţilor cauzei aliate.

Elveţia era un adevărat centru al operaţiunilor de spionaj aliate, în ciuda faptului că autorităţile locale anihilau toate activităţile secrete pe care le descopereau. Elveţienii au refuzat să acorde azil evreilor care fugeau de nazişti şi au tras foloase uriaşe însuşindu-şi fondurile depuse la băncile lor atât de către naziştii de frunte, cât şi de către victimele lor evreieşti, fonduri care nu au mai fost revendicate după război fiindcă posesorii muriseră. Estelle Sapir, fiica unui francez bogat, victimă a Holocaustului, avea să spună mai târziu: „Tata a reuşit să-şi protejeze averea de nazişti, însă nu şi de elveţieni."[2] Elveţia a furnizat un important ajutor tehnologic şi industrial ţărilor Axei, ea crescându-şi în 1941 exporturile către Germania cu 250% în cazul produselor chimice şi cu 500% în cazul metalelor. Ţara s-a transformat într-un mare depozit de bunuri furate de nazişti din Europa şi în bancă pentru „sumele gigantice"[3] – cum le definea OSS, organizaţia de operaţiuni secrete a Washingtonului – depuse de fugari. Elveţienii le-au plătit naziştilor fără să clipească beneficiile corespunzătoare asigurărilor de viaţă deţinute de evreii germani, iar guvernul de la Berna a respins toate acuzaţiile formulate după război la adresa acestei decizii, considerându-le „irelevante din punctul de vedere al legilor elveţiene"[4]. Elveţia a recunoscut doar o parte infimă a enormelor profituri obţinute în urma delapidărilor din vremea războiului, returnând o parte şi mai mică victimelor şi familiilor lor. În cantoanele cu inima împietrită, războiul s-a dovedit prielnic afacerilor.

Printre naţiunile beligerante se observă un fenomen deloc surprinzător: cu cât o ţară aliată era mai puţin afectată de agresiunea Axei, cu atât populaţia ei manifesta mai puţină ură faţă de duşman. De pildă, în urma unui sondaj realizat de Biroul Informaţiilor de Război la mijlocul anului 1942, s-a constatat că o treime dintre americani erau dispuşi să facă pace separată cu Germania. Un sondaj de opinie din ianuarie 1944 releva faptul că, în vreme ce 45% dintre cetăţenii britanici afirmau că îi „urăsc" pe germani, numai 27% dintre canadieni le împărtăşeau sentimentele[5].

Pentru majoritatea popoarelor Europei şi Asiei, conflictul a reprezentat o realitate omniprezentă. Familiile din republicile asiatice ale Uniunii Sovietice, unele dintre cele mai izolate locuri de pe planetă, s-au trezit că bărbaţii le sunt încorporaţi în Armata Roşie, că, la câţiva paşi de satele lor, se construiesc lagăre de prizonieri şi că hrana devine o raritate. Un atac aerian japonez asupra portului Darwin din nordul Australiei, petrecut pe 19 februarie 1942, a făcut 297 de victime, majoritatea militari aflaţi pe navele ancorate în port. Deşi nu s-au mai înregistrat atacuri de asemenea amploare, iar Australia nu a mai fost tulburată decât de mici incursiuni sporadice ale navelor japoneze, sentimentul de invulnerabilitate al australienilor se spulberase. Membrii triburilor de pe insulele din Pacific şi din junglele Asiei au fost încorporaţi de o tabără sau de cealaltă, deşi rareori aveau habar pentru ce se războiau protectorii lor. Aceeaşi ignoranţă persista chiar şi în unele părţi ale Rusiei. În zona lacului Peciora, situat dincolo de Cercul Arctic, un şef de lagăr spunea că sătenii din împrejurimi „aveau doar o foarte vagă înţelegere a evenimentelor care se petreceau în lume. Nu ştiau prea multe nici chiar despre războiul sovieticilor cu Germania”[6].

În ţările beligerante, marea majoritate a populaţiei – cu excepţia notabilă a Italiei – susţinea cauza promovată de respectivul guvern, cel puţin până în momentul în care acesta a început să piardă. Existau însă minorităţi care erau de altă părere, mii de oameni fiind, în consecinţă, trimişi la închisoare, unii chiar de către guvernele ţărilor democratice. Aceeaşi soartă au avut-o şi persoanele a căror loialitate era considerată dubioasă, uneori pe nedrept. În 1939, Marea Britanie i-a reţinut pe toţi cetăţenii de naţionalitate germană de pe teritoriul ei, inclusiv pe evreii care fugiseră de Hitler. Istoricul G.M. Trevelyan s-a numărat printre personalităţile marcante care au denunţat această măsură arbitrară, afirmând că guvernul nu a luat în considerare „marele rău care se face cauzei noastre – esenţialmente o cauză morală... prin încarcerarea pe termen lung a refugiaţilor politici”. În isteria declanşată de Pearl Harbor, America a comis aceeaşi greşeală, trimiţându-i în lagăr pe cei născuţi din imigranţi japonezi. Guvernatorul statului Idaho, susţinător al unor măsuri

drastice, spunea: „Japonezii trăiesc ca şobolanii, se înmulţesc ca şobolanii şi se poartă ca şobolanii. Nu-i vrem."[7]

În momentul declanşării conflictului, Statele Unite nu erau nici pe departe o societate omogenă. Evreii americani, de pildă, erau trataţi de concetăţenii lor cu suspiciune, chiar cu ostilitate, atitudine exemplificată de excluderea lor din *country club*-uri şi din alte instituţii ale elitei sociale. Un sondaj de opinie din perioada războiului arată că evreii şi italienii erau grupurile etnice în care americanii aveau cea mai puţină încredere. Un alt sondaj, din decembrie 1944, arată că, deşi majoritatea cetăţenilor americani acceptau faptul că Hitler omorâse evrei, ei nu dădeau crezare informaţiilor conform cărora acesta îi măcelărea cu milioanele.

Americanii de culoare erau îndreptăţiţi să privească cu scepticism această „cruciadă pentru libertate", deoarece ţara lor era, în bună măsură, segregată pe considerente rasiale, iar forţele armate nu făceau excepţie. În tabăra de antrenament din Carolina de Sud în care se pregătea recrutul John Capano, la restaurantul local, era o plăcuţă pe care scria: „Nu primim negrotei şi yankei." Iată ce spunea Capano: „Era o armată foarte albă cea care participa la lupte, negrii ocupându-se de motoare."[8] În 1940 au avut loc şase linşaje raportate ale unor cetăţeni de culoare din Sud, patru dintre ele în Georgia, şi la multe alte bătăi, trei dintre ele cu consecinţe fatale. Doamnele respectabile din statul Virginia au protestat în mod oficial faţă de prezenţa lui Eleanor Roosevelt la o serată dansantă mixtă organizată la Washington: „Pericolul", îi scriau ele preşedintelui, „nu stă atât în degenerarea fetelor care au participat la această serată, căci ele erau... deja din cea mai joasă speţă feminină, cât în faptul că doamna Roosevelt a onorat cu prezenţa un eveniment josnic; că soţia Preşedintelui Statelor Unite a validat o serată la care au luat parte... ambele rase şi că exemplul ei ar putea fi urmat de albii fără minte."[9]

Numărul mare de muncitori de culoare care au venit să se angajeze în Detroit în 1942 a născut un val de nemulţumire în rândurile albilor, care, în iunie acelaşi an, a produs revolte violente. În anul următor au avut loc alte tulburări de natură rasială – la Detroit, împotriva negrilor, iar la Los Angeles, împotriva

mexicanilor. Președintele a adoptat o atitudine vădit moderată față de incidentele de la Detroit și a rămas până la moarte foarte circumspect față de problemele rasiale. Proporția muncitorilor de culoare din industria de război a crescut de la 2% în 1942 la 8% în 1945, însă această categorie a populației a rămas slab reprezentată. Forțele armate americane au recrutat un număr semnificativ de afroamericani, dar a încredințat misiuni de luptă doar unei mici părți a acestora și a menținut în mare măsură segregația rasială. Crucea Roșie Americană avea rezerve de sânge „alb" și rezerve de sânge „de culoare". Cinicii voiau să știe ce diferență era între băncile din parcurile germane pe care naziștii scriseseră „*Juden*" și cele din Tallahassee, Florida, pe care era scris „*colored*".

La izbucnirea războiului, până și mulți albi, imigranți sau copii de imigranți, se defineau în funcție de grupurile naționale din Lumea Veche cărora le aparțineau, unul dintre cele mai numeroase fiind cel al italienilor, cu aproape cinci milioane de membri. Până în decembrie 1941, ziarele comunității italo-americane îl considerau pe Mussolini un titan. Autorul unei scrisori publicate de un ziar aplauda invadarea Poloniei de către trupele germane și anticipa că, „așa cum au făcut legiunile romane sub Cezar, și Noua Italie își va începe cuceririle"[10]. Chiar și atunci când țara lor a declarat război lui Mussolini, mulți italo-americani au sperat într-o victorie a Statelor Unite prin care să se evite cumva înfrângerea Italiei.

Până în 1945 însă, va avea loc o imensă schimbare. Experiența comună a conflictului și mai ales a serviciului militar a accelerat foarte mult integrarea grupurilor etnice din America. Anthony Carullo, de pildă, emigrase împreună cu familia lui în Statele Unite, venind din sudul Italiei în 1938. Când s-a înrolat în armată și a fost trimis în Europa, a fost nevoit să expedieze scrisorile pe adresa surorilor lui, fiindcă mama lor nu vorbea deloc englezește. Dar când era întrebat „dacă te trimitem în Italia, ești gata să lupți împotriva altor italieni?", tânărul, în vârstă de 21 de ani, răspundea plin de îndrăzneală: „Sunt cetățean american. Mă lupt cu oricine."[11] Sergentul Henry Kissinger, născut în Germania, avea să afirme mai târziu că războiul l-a transformat într-un american adevărat[12]. Între 1942

și 1945, milioane de compatrioți ai acestuia, sosiți de curând în America, au descoperit în premieră un sentiment național comun.

Societatea din țările ocupate de trupele Axei sau din coloniile puterilor europene se confrunta cu probleme de loialitate mai complexe și mai brutale. În unele dintre ele, se discută și astăzi dacă cei care au ales să-i slujească pe germani sau pe japonezi ori să se opună Aliaților s-au făcut vinovați de trădare sau doar au avut o concepție diferită despre patriotism. Mulți europeni au făcut parte din forțe naționale de securitate care se opuneau intereselor aliate și le susțineau pe cele germane: jandarmii francezi, de pildă, au trimis evrei în lagărele de exterminare. În ciuda legendei cu privire la compasiunea olandezilor, susținută de Anna Frank în jurnalul său, polițiștii olandezi s-au dovedit mai intransigenți decât omologii lor francezi, trimițând la moarte o proporție mai mare de conaționali de origine evreiască.

Franța era sfâșiată de disensiuni interne. A existat, mai cu seamă în primii ani de ocupație, o largă susținere pentru regimul de la Vichy și, în consecință, pentru colaborarea cu Germania. Tassilo von Bogenhardt, un ofițer german care, în 1940–1941, a lucrat pentru Comisia de Armistițiu, afirma că îi considera pe colegii francezi „parteneri de discuție interesanți... Cred că tăria demonstrată de britanici în fața bombardamentelor noastre îi cam enerva... Îl admirau și îl respectau pe mareșalul Pétain la fel de mult cât îi detestau pe comuniști și pe cei din *Front Populaire*”[13]. În jur de 25 000 de francezi s-au înrolat ca voluntari în Divizia SS Westland. Deși autoritățile coloniale din câteva posesiuni franceze din Africa s-au „raliat” cauzei lui De Gaulle, majoritatea nu au făcut acest lucru. Chiar și după intrarea Statelor Unite în război, soldații, marinarii și piloții francezi au continuat să se opună Aliaților. În mai 1942, când britanicii au invadat Madagascarul, controlat de regimul de la Vichy, spre a împiedica o posibilă debarcare japoneză pe această insulă strategică, au avut loc lupte de durată. Madagascar se întinde pe o distanță mai mare decât Franța – are 1 600 km în lungime. Guvernatorul general al insulei trimitea la Vichy următorul mesaj: „Trupele disponibile se pregătesc să reziste oricăror atacuri inamice cu aceeași stare de spirit care i-a însuflețit pe soldații noștri

la Diego Suarez, la Jajunga, la Antananarivo [locuri în care se produseseră anterior ciocniri între forţele regimului de la Vichy şi Aliaţi]... unde, de fiecare dată, apărarea a devenit o pagină de eroism scrisă de «*La France*».”

Ciocnirile navale au făcut necesară scufundarea de către Marina Regală a unei fregate şi a trei submarine franceze. În campania de pe uscat din Madagascar, 171 de apărători au fost ucişi şi 343, răniţi, în vreme ce britanicii au avut 105 morţi şi 283 de răniţi. Când guvernatorul a ordonat submarinului *Glorieux* să fugă la Dakar, controlat de regimul de la Vichy, căpitanul acestuia s-a declarat frustrat de faptul că nu poate da o lovitură flotei britanice: „Toţi cei de la bord se simţeau la fel de profund dezamăgiţi ca mine văzând cea mai bună ţintă pe care o poate avea un submarin, dar neavând şi şansa de-a o ataca.”[14] Apărătorii Madagascarului s-au predat abia la 5 noiembrie 1942. Şi de data aceasta, puţini prizonieri s-au decis să se alăture lui De Gaulle. Pretutindeni unde stăpânea regimul de la Vichy, francezii îi tratau pe soldaţii aliaţi căzuţi prizonieri şi pe deţinuţii civili cu asprime, uneori chiar cu brutalitate. „Francezii erau nişte ticăloşi”, spunea doamna Ena Stoneman, care supravieţuise scufundării vasului de linie *Laconia*, reţinută în Maroc, pe atunci colonie franceză. „Am ajuns să-i considerăm duşmani pe ei, nu pe germani. Ne-au tratat mai tot timpul ca pe nişte animale.” Chiar şi în noiembrie 1942, când devenea tot mai limpede că războiul va fi câştigat de Aliaţi, rezistenţa trupelor franceze i-a şocat pe americanii debarcaţi pe ţărmurile Africii de Nord.

În Franţa continentală, Rezistenţa s-a bucurat doar de sprijinul unei mici părţi a populaţiei până în 1943, când introducerea de către germani a muncii forţate i-a convins pe mulţi tineri să intre în machis, pentru care au luptat cu mai mult sau mai puţin entuziasm. Să înfrunţi trupele de ocupaţie era greu şi deosebit de periculos. Dat fiind puternicul şi tradiţionalul antisemitism local, dorinţa manifestată de francezi pentru ajutorarea evreilor din lagărele de exterminare era foarte redusă. Bună parte din aristocraţie a colaborat cu germanii, dar şi cu regimul de la Vichy, care a guvernat centrul şi sudul Franţei până la ocuparea acestor teritorii de către germani în noiembrie 1942.

Au existat însă și excepții onorabile, printre acestea distingându-se contesa Lily de Pastré. Născută în 1891 din mamă rusoaică și tată francez, membru al bogatei dinastii a vermutului Noilly Prat, ea s-a căsătorit în 1916 cu contele Pastré, care își datora averea afacerii cu servicii de transport a familiei din secolul al XIX-lea. Unul dintre cei trei copii ai lor, Nadia, a contribuit la acțiunile de evacuare de pe teritoriul Franței a soldaților aliați. În 1940, contesa a divorțat, însă a continuat să trăiască în lux la castelul familiei de la Montredon, la sud de Marsilia. Aici, a început să-și folosească imensa avere spre a transforma locul într-un paradis pentru artiști, mulți dintre ei evrei, care fugiseră din zona aflată sub ocupație germană. A creat și o organizație, *Pour que l'Esprit Vive* – „Pentru ca spiritul să supraviețuiască" – prin care finanța și adăpostea oameni aflați în pericol. Castelul găzduia până la 40 de refugiați – scriitori, muzicieni, pictori – printre care s-au regăsit personalități precum André Masson sau cehul Rudolf Kundera, pianista evreică Clara Haskil sau harpista Lily Laskine. Pastré a aranjat ca Haskil să primească tratament pentru o tumoare cerebrală, ajutând-o ulterior să fugă în Elveția.

Oaspeții contesei dădeau regulat recitaluri și concerte de după-amiază, iar aceasta, spre a le stimula creativitatea, a oferit un premiu de 5 000 de franci pentru cea mai bună interpretare la pian a unei compoziții de Brahms. Momentul de glorie al carierei sale din perioada războiului a fost o reprezentație nocturnă a piesei *Visul unei nopți de vară*, care a avut loc la 25 iulie 1942. Distribuția a fost alcătuită din 52 de persoane, iar ilustrația muzicală a fost asigurată de o orchestră condusă de un dirijor evreu. Costumele au fost create de tânărul Christian Dior, majoritatea fiind realizate din perdelele castelului. Activitățile lui Lily de Pastré au fost curmate cu brutalitate în a doua jumătate a războiului, după ce Wehrmachtul a ocupat Montredon. O parte dintre foștii ei oaspeți, compozitorul german de origine evreiască Alfred Tokayer de pildă, au fost trimiși în lagărele de exterminare. Însă eforturile contesei de salvare a unora dintre cele mai vulnerabile victime ale persecuției naziste contrastează puternic cu atitudinea pasivă adoptată de majoritatea francezilor bogați, care au refuzat să-și

rişte averea şi viaţa. Lily de Pastré a murit săracă, în 1974, după ce îşi cheltuise uriaşa avere în activităţi de binefacere, multe dintre ele întreprinse în anii războiului.

Alte ţări mai mici s-au arătat mult mai curajoase decât Franţa. Danemarca, un caz singular printre statele europene, a refuzat să participe la deportarea cetăţenilor săi de origine evreiască, majoritatea scăpând cu viaţă. Dintre cei 293 000 de locuitori ai micuţului Mare Ducat de Luxemburg, puţini s-au arătat încântaţi de încorporarea acestuia în imperiul lui Hitler. În timpul invaziei germane din 1940, şapte dintre cei 87 de apărători ai Luxemburgului au fost răniţi. Familia domnitoare şi miniştrii au fugit la Londra, unde au format un guvern în exil. În octombrie 1941, la plebiscitul privind ocupaţia germană, 97% din populaţie s-a declarat împotrivă. Berlinul a ignorat votul şi i-a declarat pe toţi luxemburghezii cetăţeni germani, procedând imediat la recrutarea lor în rândurile Wehrmachtului. Localnicii au reacţionat declanşând o grevă generală, căreia i s-a pus capăt prin executarea a 21 de sindicalişti şi deportarea în lagăre de concentrare a altor câteva sute. Ar fi o greşeală să idealizăm rezistenţa luxemburgheză faţă de ocupaţia nazistă. Guvernul postbelic a condamnat 10 000 de cetăţeni acuzaţi de colaboraţionism, iar 2 848 de luxemburghezi au murit în uniformă germană. Majoritatea locuitorilor Ducatului şi-au declarat însă răspicat opoziţia faţă de hegemonia nazistă.

Mai departe, spre est, numeroşi ucraineni şi cetăţeni ai statelor baltice s-au înrolat în Wehrmacht, deoarece Uniunea Sovietică le displăcea mai mult decât Germania nazistă. Mulţi dintre gardienii lagărelor hitleriste de exterminare erau de origine ucraineană, iar în februarie 1944, Nikolai Vatutin, unul dintre cei mai buni generali sovietici, a fost asasinat de partizani ucraineni antisovietici care au atacat vehiculul cu care acesta se deplasa. În Iugoslavia ocupată, germanii au exploatat animozităţile etnice deja existente, asmuţindu-i pe ustaşii croaţi împotriva sârbilor. Ustaşii, împreună cu cazacii în uniformă germană, au comis atrocităţi împotriva conaţionalilor lor. În ultimii ani de război, germanii au recrutat pe oricine era dispus să lupte alături de ei, indiferent de

naţionalitate – cazaci, lituanieni, chiar şi câţiva scandinavi, francezi, belgieni şi olandezi.

Poate cele mai exotice formaţiuni din armata lui Hitler erau diviziile SS 13 şi 23, alcătuite mai ales din musulmani din Bosnia, aflată sub dominaţie croată, şi conduse de ofiţeri germani; la parade, ei purtau tradiţionalul fes cu ciucure. Himmler îi descria pe musulmanii din Waffen SS drept „unii dintre cei mai onorabili şi mai autentici adepţi ai Führerului Adolf Hitler, graţie urii lor faţă de duşmanul comun semito-anglo-bolşevic". Afirmaţia lui era exagerată, aceste unităţi fiind formate în proporţie de 15% din croaţi catolici, însă Himmler a încurajat susţinerea arătată de musulmani înfiinţând la Dresda o şcoală militară specială pentru mullahi, muftiul Ierusalimului creând, la rândul său, o „Şcoală pentru Imami" la Berlin, unde ofiţerii SS învăţau despre idealurile comune ale islamului şi nazismului. Unul dintre comandanţii unităţilor de musulmani, o figură bizară pe nume Karl-Gustav Sauberzweig, căruia îi plăcea să li se adreseze soldaţilor spunându-le „copii, copii", afirma că „musulmanii din diviziile SS... încep să vadă în Führerul nostru un al Doilea Profet". El a fost însă înlăturat de la comanda Diviziei SS 13 după ce aceasta a luptat slab în Iugoslavia în 1944, iar recruţii musulmani au contribuit în mică măsură la creşterea puterii de luptă a forţelor hitleriste.

Războiul de gherilă dus împotriva soldaţilor Axei în teritoriile ocupate şi sprijinit de Aliaţi prin intermediul unor organizaţii secrete a fost idealizat în literatura postbelică, deşi impactul său strategic a fost nesemnificativ. Grupurile de rezistenţă erau rareori omogene din punctul de vedere al obiectivelor, alcătuirii sau eficienţei, aşa cum nota şi italianul Emanuele Artom – executat mai târziu de germani – în jurnalul său, în septembrie 1943: „Trebuie să consemnez realitatea în caz că, peste decenii, retorica pseudoliberală îi va saluta pe partizani ca pe nişte eroi ai rigorismului. Suntem ceea ce suntem: un amestec de indivizi – unii de bună-credinţă, alţii mânaţi de arivism politic, unii dezertori care se tem că vor fi deportaţi de germani, alţii însufleţiţi de spiritul de aventură sau de o înclinaţie spre banditism. Printre noi există şi indivizi care se dedau la violenţe, se îmbată sau lasă fetele însărcinate."[15]

Așa stăteau lucrurile în toate mișcările de rezistență de pe întreg cuprinsul Europei ocupate. Ambele tabere s-au făcut vinovate de brutalitate. Secția franceză a SOE s-a acoperit de rușine când o curieră, Anne-Marie Walters, și-a denunțat șeful britanic din sud-vestul Franței, locotenentul-colonel George Starr, pentru implicare în torturarea sistematică a unor colaboraționiști și prizonieri. În cursul investigațiilor efectuate în Marea Britanie, colonelul Stanley Woolrych, ofițer superior în SOE, scria că, deși admiră realizările lui Starr în domeniu, „am sentimentul că palmaresul lui este întrucâtva pătat de un sadism foarte greu de trecut cu vederea… Nu există niciun dubiu… că au torturat prizonierii într-un mod destul de brutal."[16] Acuzațiile lui Walters au fost mușamalizate, însă ele au scos la iveală excesele și actele de cruzime ce caracterizează războiul neconvențional.

Nu este deloc surprinzător că doar o mică parte a populației susținea mișcările de rezistență, dat fiind că orice ajutor se plătea scump. Peter Kemp, un ofițer SOE aflat în Albania, descrie un episod petrecut în 1943, când, după o ambuscadă împotriva unui automobil militar german, el și grupul său de britanici au căutat adăpost într-un sat. Stiljan, interpretul lor, s-a certat îndelung cu o persoană indignată din pragul unei uși pe jumătate închise, care, în cele din urmă, i-a fost trântită în nas. „Nu vrea să ne primească", le-a explicat Stiljan. „Au auzit împușcăturile de pe șosea, sunt foarte speriați și furioși pe noi că le facem necazuri."[17] Cine i-ar putea învinovăți pe acești oameni? Doar știau prea bine că, în vreme ce ei vor avea de suferit din cauza unor represalii înfiorătoare, tinerii aventurieri străini vor pleca să pună probleme soldaților Axei pe alte meleaguri. Kemp însuși recunoștea: „Cu trecerea timpului, devenea tot mai evident faptul că nu prea aveam argumente să-i convingem pe albanezi că era mai avantajos să pună mâna pe arme decât să adopte mai departe o atitudine pasivă. Trebuie să mărturisesc că noi, ofițerii britanici de legătură, le-am înțeles foarte greu punctul de vedere. Ca nație, am înclinat întotdeauna să presupunem că aceia care nu ne sprijină din toată inima în războaiele pe care le ducem au un motiv sinistru pentru care nu își doresc să transforme lumea într-un loc mai bun."[18]

În cazul posesiunilor coloniale care deveneau teritorii ocupate, disensiunile deja existente se acutizau. În Indochina, o serie de anomalii complexe au făcut ca tricolorul francez să fluture până în martie 1945. Un regim fidel celui de la Vichy şi condus de amiralul Jean Decoux administra ţara în conformitate cu ordinele primite de la misiunea militară japoneză. În septembrie 1940, trupele japoneze şi-au afirmat dominaţia absolută atacând două oraşe din provincia Tonkin şi ucigând 800 de soldaţi francezi înainte să se retragă în sudul Chinei. Confuzia privind loialităţile locale a sporit atunci când navele de război franceze au întreprins o serie de acţiuni împotriva vecinilor siamezi care încercaseră să-şi adjudece teritorii de graniţă din Laos şi Cambodgia, aflate în dispută. Japonezii au intervenit în sprijinul protejaţilor lor siamezi, obligându-i pe francezi să se retragă. Începând din iulie 1941, 35 000 de soldaţi japonezi au făcut ce au vrut în Indochina, care fusese încorporată într-o aşa-zisă Sferă de Coprosperitate a Asiei Mari. Coloniştii francezi au putut să-şi păstreze întru câtva vechea libertate personală câtă vreme au fost dispuşi, asemenea acoliţilor europeni ai naziştilor, să aplice politicile stăpânilor lor din Axă. În martie 1945, în urma ordinelor primite de la Paris, care fusese eliberat, soldaţii francezi au declanşat o revoltă dezastruoasă, înăbuşită rapid şi brutal de japonezi, care, ulterior, au preluat controlul total asupra ţării.

Cu începere din 1942, vietnamezii, laoţienii şi cambodgienii au îndurat suferinţe groaznice din cauza japonezilor care le jefuiau ţările. Bătrânii vietnamezi aveau să spună mai târziu că experienţele din acea perioadă le-au întrecut pe cele din timpul războaielor de independenţă de mai târziu. Orezul, porumbul, cărbunele şi cauciucul luau toate calea Japoniei; multe orezării au fost transformate cu forţa în plantaţii de iută şi bumbac, pentru satisfacerea cererii de textile a ocupanţilor. Lipsiţi de roadele muncii lor, marea masă a localnicilor a început să sufere de foame. Până în 1945, în provincia vietnameză Tonkin muriseră de foame cel puţin 1,5 milioane de oameni, într-o ţară care, înainte de război, fusese al treilea producător mondial de orez. Autorităţile coloniale franceze au înăbuşit protestele şi insurecţiile locale cu o brutalitate pe care japonezii nu ar fi reuşit să o întreacă.

Mişcarea comunistă Viet Minh a fost principalul beneficiar politic al tragediei vietnamezilor, dobândind o importantă susţinere în regiunile din nord, unde efectele politicilor japoneze s-au resimţit cel mai acut. N-a existat o rezistenţă armată semnificativă împotriva japonezilor până în vara lui 1945, fiindcă înfocaţii antiimperialişti americani au refuzat să aducă în Vietnam, cu avionul, din China ofiţeri din Forţele Franceze Libere. Abia în vara acelui an au primit cei din Viet Minh arme de la OSS într-o încercare tardivă de a încuraja activităţile antijaponeze. Liderul Nguyên Ai Quôc, cunoscut mai mult sub numele de Ho Şi Min, a primit cu bucurie armele livrate. Ofiţerul OSS local a manifestat un entuziasm fără rezerve faţă de gherilele acestuia, într-o fantastică naivitate faţă de politicile acestora şi o cruntă animozitate faţă de coloniştii francezi.

Viet Minh – care, în acel moment, avea în jur de 5 000 de susţinători activi – era bucuros să se războiască cu francezii, însă nu se arăta interesat să înceapă lupta împotriva japonezilor. Armele au fost fie ascunse, în perspectiva luptei pentru independenţă de după război, fie utilizate pentru intimidarea şi controlul populaţiei locale. La presiunile Washingtonului, cei din OSS au convins gherilele să lase măcar impresia că se luptă cu forţele de ocupaţie japoneze. Un grup a organizat o acţiune zgomotoasă împotriva unei mici coloane japoneze de aprovizionare, care s-a întors şi s-a îndepărtat în viteză fără să aibă prea mult de suferit. Pe 17 iulie 1945, un batalion al Viet Minh, condus de Vó Nguyên Giáp, a atacat un avanpost japonez din Tam Dao, ucigând opt dintre cei 40 de apărători şi luându-i prizonieri pe ceilalţi. La asta se pare însă că s-a rezumat contribuţia Viet Minh la cauza Aliaţilor, organizaţia primind în schimb din partea Statelor Unite mai multe tone de arme şi echipament, care vor fi mai târziu folosite la alungarea coloniştilor francezi.

De departe, cel mai important element extern al efortului de război al Aliaţilor a fost, desigur, Imperiul Britanic. Relaţiile dintre Londra şi coloniile ei albe semiindependente s-au caracterizat prin multă stângăcie şi chiar prin cruzime, date fiind exigenţele

impuse de un conflict global, iar politica faţă de populaţia de culoare a imperiului nu a cunoscut compromisuri. Prim-ministrul britanic şi-a afirmat hotărârea de a menţine hegemonia britanică asupra Indiei şi a scandalizat opinia publică americană declarând, în noiembrie 1942, că nu ajunsese prim-ministrul regelui ca să conducă lichidarea Imperiului Britanic. Majoritatea conaţionalilor săi nutreau calde sentimente faţă de contribuţia trupelor indiene şi coloniale la efortul de război, fără a lua în seamă faptul că serviciile acestora fuseseră cumpărate şi doar rareori fuseseră inspirate de loialitate sau chiar de înţelegerea cauzei Aliaţilor. James Mpagi, din Kampala, Uganda, spunea: „Ne gândeam că, poate, războiul e ceva foarte simplu... poate la fel ca atunci când doi oameni se ceartă pentru o vacă sau [ca o ceartă între] sate vecine."[19]

Marea Britanie nu s-a îndoit o clipă de loialitatea supuşilor săi de culoare, iar în 1939, acest lucru a fost prompt exprimat sub forma unor mesaje de susţinere din partea guvernatorilor şi a cetăţenilor de vază din colonii. Nu a existat nicio disensiune semnificativă; Africa neagră şi regiunea Caraibilor au contribuit până la urmă cu 500 000 de recruţi. Trei divizii africane au luptat efectiv în Birmania, însă majoritatea soldaţilor de culoare au fost folosiţi la muncă. Marea Britanie nu a introdus niciodată serviciul militar obligatoriu în posesiunile ei africane, dar o puternică presiune locală şi, uneori, coerciţia au servit drept instrumente de mobilizare a băştinaşilor care au îmbrăcat uniforma britanică şi erau comandaţi de ofiţeri albi. „Când am auzit de conflict", avea să-şi amintească mai târziu Batison Geresomo, din Nyasaland, „nu am fost siguri... că nu ne vor lua pe toţi cu forţa... omul alb a venit în toate districtele să recruteze soldaţi. Unii au fost siliţi de căpetenii, alţii s-au dus de bunăvoie."[20] În plus, în Africa Orientală s-a introdus pe scară largă recrutarea pentru munca în agricultură, situaţie de care fermierii albi au profitat din plin. Căpeteniile din colonia Coasta de Aur s-au plecat în faţa dorinţei autorităţilor, îndemnându-i pe tineri să se înroleze. Ca să-i atragă, detaşamentele de recrutare cântau tot felul de cântece. Unul dintre ele se baza pe un joc de cuvinte între *barima* – termenul din limba akan însemnând „bărbat viteaz" – şi Birmania.

Barima ehh *yen* ko ooh!
Barima *yen* ko ooh!
Yen *ko* East Africa, Barima
Besin, na yen *ko*!

Bărbaţi şi războinici curajoşi să mergem [să ne înrolăm]!
Bărbaţi şi războinici curajoşi să mergem [să ne înrolăm]!
Să mergem în Africa Orientală şi în Birmania
Haideţi să mergem [să ne înrolăm]!

Kofi Genfi descrie cum s-a desfăşurat procesul de recrutare în Ashanti, unde comisarul local, căpitanul Sinclair, fusese însărcinat cu îndeplinirea cotelor de mână de lucru. La rândul lui, Sinclair a dat o sarcină fiecărei căpetenii: „Sinclair... avea lista, ştia câţi oameni vor fi din fiecare sat. Lua camionul... şi aducea oamenii."[21] Măsuri mult mai drastice s-au luat în 1943 în oraşul Banhurst, din Gambia: 400 de „vagabonzi" – copii ai străzii – au fost adunaţi cu forţa şi înrolaţi la ordinele guvernatorului britanic, un sfert dintre ei dezertând în perioada de instrucţie. La Accra, un localnic descria cum a fost luat pe sus de soldaţi în timp ce se ducea în vizită la fratele lui. În Sierra Leone, cei arestaţi pentru extragerea ilegală de diamante au fost trimişi în armată, alternativă oferită şi celor condamnaţi de tribunale la închisoare.

Mulţi africani s-au înrolat însă de bunăvoie, fiindcă îşi doreau un loc de muncă şi un salariu. Deşi toţi pretindeau că au 18 ani, unii erau cu mult mai tineri. Puţini înţelegeau realmente ce presupune un război, iar când unităţile erau trimise în străinătate, dezertau în masă. Soldaţii din Nyasaland care făceau parte din Regimentul King's African Rifles şi urmau să plece în Birmania cântau un cântec intitulat „*Sole*", o adaptare a cuvântului englezesc „*sorry*" („scuze"), care are şi sensul de „necazuri":

Sole, sole, sole,
Nu ştim încotro mergem,
Dar mergem departe,
Sole, sole, sole,
Poate mergem în Kenya,
Ne pare rău că plecăm de-acasă,

Dar aşa e la război. Vreme de necazuri,
Sole, Sole, Sole.[22]

Unii africani erau animaţi de un fel de patriotism simplu: „Şeful nostru era încurcat cu... puterea colonială", spunea un soldat din Sierra Leone care lupta în Birmania. „Iar când şeful are încurcături – sau când capul familiei are necazuri – toţi trebuie să-i sară în ajutor... Dacă nu ne-am fi dus să... luptăm cu japonezii, astăzi am fi vorbit cu toţii japoneza."[23] Foarte puţini recruţi negri au primit funcţii de comandă, cel mai reprezentativ exemplu fiind cel al lui Seth Anthony, un tânăr de 21 de ani din Coasta de Aur, dascăl şi membru, înainte de război, al trupelor teritoriale. Anthony a fost trimis în Anglia, la Sandhurst, unde a fost instruit spre a deveni ofiţer; apoi a luptat în Birmania şi a terminat războiul cu gradul de maior. Mai târziu, unul dintre foştii lui soldaţi spunea că le plăcuse să lupte sub comanda lui fiindcă ofiţerul avea un „juju* puternic"[24]. Anthony era însă un caz extrem de rar în armata britanică, chiar dacă, în cele din urmă, RAF avea să recruteze 50 de oameni din Africa de Vest. Superioritatea rasială era implicit, iar uneori chiar explicit presupusă şi exprimată sub toate aspectele. Când, de pildă, două companii ale Regimentului King's African Rifles (KAR) au ajuns la periferia oraşului Addis Abeba, în aprilie 1941, înaintarea lor a fost oprită de un ordin venit de la cartierul general al armatei – s-a considerat că era mai potrivit ca trupele imperiale care intrau în capitala Abisiniei să fie conduse de o unitate de albi sud-africani, care, spre nemulţumirea infanteriştilor din KAR, au trecut imediat în faţă.

Forţele imperiale britanice au înregistrat semnificative probleme de disciplină şi au trecut prin multe momente stânjenitoare. În decembrie 1943, Regimentul Mauritius, provocat de nepriceperea ofiţerilor albi şi de tratamentul inuman aplicat de aceştia, a intrat într-o grevă a braţelor încrucişate la tabăra din Madagascar. În cele din urmă, cinci sute de soldaţi au fost deferiţi curţii marţiale, 200 dintre aceştia fiind condamnaţi la moarte. Sentinţa a fost totuşi

* Vrajă, farmec (de la cuvântul francez *joujou*, jucărie, mecanism minunat – n.red.).

comutată. Alţi 24 au fost condamnaţi la pedepse cu închisoarea cuprinse între şapte şi 14 ani, iar regimentul a fost desfiinţat[25]. Numărul dezertorilor era deosebit de mare în Regimentul Coasta de Aur – în 1943, 15 procente din efectivul acestuia au fost raportate ca absente, 42% dintre dezertori fiind din regiunea Ashanti.

Africanii de culoare care luptau pe alte meleaguri erau extrem de nemulţumiţi de soldă şi de condiţiile mult inferioare celor asigurate soldaţilor albi. Sud-africanii au stabilit solda recruţilor lor „de culoare" – metişi – la jumătate din cea a albilor, iar pe cea a soldaţilor negri, la două treimi din valoarea soldei celor de culoare, pe motiv că aceştia nu aveau nevoie de prea mulţi bani ca să-şi întreţină familiile în felul în care erau obişnuite. Asemenea Statelor Unite până în 1944, Africa de Sud a refuzat să le încredinţeze soldaţilor negri misiuni de luptă, dar îi recruta pentru muncă; iată de ce primele afişe de recrutare erau înşelătoare, înfăţişând soldaţi negri în uniformă, înarmaţi cu lănci şi bâte tradiţionale. Voluntarii nu se grăbeau să se arate, ştiind că discriminarea rasială instituţionalizată, care domnea în ţară, avea să se regăsească şi la nivelul forţelor armate. Chiar şi în Tobrukul asediat, în bucătăriile de campanie sud-africane destinate albilor nu erau serviţi soldaţii negri.

În India, s-au înfiinţat bordeluri speciale pentru africanii de culoare din Armata Britanică, chiar dacă scrupulele l-au îndemnat pe un comandant catolic să insiste ca stabilimentul destinat unităţii lui să fie închis[26]. În 1942, în Brigada 25 est-africană a izbucnit o revoltă. Generalul William Platt raporta „numeroare incidente în aproape toate unităţile somaleze... refuzuri de a executa ordinele, greve, dezertări cu arma din dotare, gărzi în care nu se poate avea încredere, furturi cu complicitatea altora, câteva pietre aruncate şi ameninţări cu cuţitul". În India, pe parcursul anului 1944 s-au înregistrat ciocniri între soldaţii negri şi civili în apropierea taberei de odihnă de la Ranchi, în care au fost ucişi şase indieni, iar câteva femei au fost violate.

Britanicii se consolau cu ideea că aceste tulburări erau mai puţin grave decât răscoala *tirailleurs*-ilor francezi negri, care avusese loc în acelaşi an la Thiaroye, lângă Dakar, sau decât revoltele batalioanelor din Force Publique, din Congoul belgian.

Comandanţii erau totuşi îngroziţi de comportamentul avut pe câmpul de luptă de unele trupe coloniale, cum ar fi Regimentul King's African Rifles, care, fiind întâmpinat pentru prima oară cu foc de armă de inamic, în Birmania, a rupt rândurile, sau cele două batalioane ale Diviziei 11 est-africane care au refuzat să traverseze râul Chindwin ca să ajungă în Birmania, spunând că „vom face tot ce ni se cere, dar mai departe nu mergem". Generalul de brigadă G.H. Cree raporta că, dată fiind nemulţumirea generală din rândurile formaţiunilor africane, „avem noroc că am scăpat doar cu câteva scandaluri în locul unei revolte mai ample"[27].

Este important să privim aceste remarci şi incidente într-un context mai larg. Sute de mii de soldaţi africani şi-au făcut datoria, muncind sau luptând ca infanterişti, cu destul curaj şi oarecare eficacitate. Dar a le idealiza contribuţia ar fi o nerozie. Ei nu aveau niciun interes personal ca Aliaţii să câştige, iar mulţi dintre ei au luptat ca mercenari, provenind din societăţi educate să asculte de stăpânii albi. Un ofiţer din Rhodesia consemna cele întâmplate la înmormântarea soldaţilor africani căzuţi la datorie, în pământul tare şi pietros al Somalilandului:

> Bietul meu caporal Atang, abnegaţia şi modestia plină de sfială te-au caracterizat în viaţă... Cât te-ar întrista să ştii că mormântul tău nu îngăduie unor ostaşi vlăguiţi să se odihnească... Îl coboară încetişor. Pătura pătată cu sânge e azvârlită într-o parte... Ultimul este Amadu, muselmanul [sic] care a murit ţinând strâns iubita-i mitralieră Bren. De faţă sunt sergentul-major al companiei D şi un grup de coreligionari. Doi coboară în groapă, cadavrul este luat de pe targă şi dat lor, iar ei îl coboară încet... Cu o voce înaltă, răsunătoare, conducătorul grupului îndoliat intonează o veche rugăciune arabă pentru morţi[28].

Această imagine sentimentală a contribuţiei supuşilor coloniali contrastează vădit cu cea înfăţişată de un sud-african negru, Frank Sexwale, care numea acest conflict „războiul albilor, un război britanic. Africa de Sud aparţinea Marii Britanii; tot ce făcea un afrikaner* era copiat de la stăpânul său, Marea Britanie"[29]. Percepţia

* Descendent al coloniştilor olandezi sosiţi în Africa de Sud în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea (n.red.).

lui Sexwale reflectă foarte bine indiferența manifestată de aproape toți compatrioții său negri și metiși față de acest conflict, însă trece cu vederea complexitatea sentimentelor comunității albe din Africa de Sud. Prin tradiție, afrikanerii erau filogermani. Feldmareșalul Smuts, prim-ministrul Africii de Sud și prieten apropiat al lui Churchill, a înfrânt la limită o inițiativă parlamentară din 1939 prin care se cerea declararea neutralității. După ce târâse țara în război, Smuts s-a asigurat și că ea va avea o contribuție substanțială la cauza Aliaților. A trebuit totuși să înfrunte de la început și până la sfârșit o puternică opoziție internă și nu a îndrăznit niciodată să introducă serviciul militar obligatoriu. Voluntarii albi au rămas în număr limitat, iar către sfârșitul lui 1940, la Johannesburg au avut loc demonstrații împotriva războiului. Unii pronaziști convinși au fost închiși pe durata conflictului, printre aceștia aflându-se și viitorul prim-ministru naționalist John Vorster.

Marea Britanie s-a bucurat de o mai puternică susținere în Australia. În 1939, zeci de mii de voluntari au reacționat asemenea lui Rod Wells, care își spunea: „E război! Țara-Mamă are nevoie de ajutor... Să mergem și să le arătăm de ce suntem în stare."[30] Trei divizii alcătuite din astfel de oameni au luptat cu cinste în Mediterana, lor alăturându-li-se mai târziu alte două, în campaniile din Noua Guinee și Pacific. Războiul a scos însă la iveală tensiunile politice și divergențele din societatea de la antipozi. Majoritatea celor 500 000 de americani care au trecut prin Australia între 1942 și 1945 i-au îndrăgit pe localnici, dar comandanții lor dezaprobau provincialismul australian, atitudinea răuvoitoare a sindicatelor, mai ales a celor din porturi, și presupusa lipsă de energie în participarea la război. MacArthur afirma îmbufnat că spiritul australian se tocise în cei 20 de ani de guvernare socialistă. La 26 octombrie 1942, corespondentul militar al ziarului *New York Times*, Hanson Baldwin, publica o critică virulentă la adresa australienilor:

> Dificultățile firești în cazul unui război de coaliție au fost sporite în Australia de un factor de care se plâng australienii înșiși – problema muncitorilor. În opinia multor australieni, nu e nici urmă de îndoială că accentul pus de muncitorii australieni pe „drepturile" lor, hotărârea de a nu munci mai mult de un număr

> prestabilit de ore şi de a se odihni sâmbăta după-amiaza şi de sărbători, ca şi atitudinea lor generală faţă de război şi concepţia lor cu privire la război au stânjenit desfăşurarea la capacitate maximă pe teritoriul Australiei a efortului de război al Naţiunilor Unite. Cel mai bun termen pentru a descrie atitudinea muncitorilor din „ţara de la antipozi" este cel de „suficienţă"; mulţi par mai interesaţi să-şi păstreze privilegiile din vreme de pace.

Baldwin observa că, drept consecinţă a obstrucţionismului practicat de sindicatele muncitoreşti australiene, soldaţii americani erau siliţi să efectueze ei înşişi multe operaţii logistice şi conchidea: „Mulţi dintre noi, cetăţeni ai unor ţări democratice, iubitori pe timp de pace ai libertăţii personale şi ai unui stil de viaţă liniştit, lipsit de griji, au uitat că războiul este un tiran, iar căile păcii nu sunt totuna cu cele ale războiului." Remarcile lui au stârnit o adevărată furtună şi puternice resentimente în Australia, însă ele se bazau pe cruda realitate, iar guvernul britanic era în asentimentul autorului. Mulţi australieni au câştigat admiraţia lumii ca luptători, dar şi mai mulţi şi-au exercitat privilegiul democratic de a se ţine departe de război.

Şi în Canada, participarea la campanii militare în străinătate a rămas o chestiune facultativă, armata ducând, drept consecinţă, o mare lipsă de infanterişti. Deşi canadienii au jucat un rol important în campaniile din nord-vestul Europei şi din Italia, în Bătălia Atlanticului şi în bombardamentele strategice din Europa, Canada franceză a refuzat în bună măsură orice participare la conflict. „O seară oribilă la Montreal, unde canadienii de limbă franceză ne-au huiduit şi ne-au scuipat, iar mai mulţi de-ai noştri au fost daţi afară din baruri", scria un membru în devenire al RAF, care făcea parte dintr-un grup aflat în trecere prin regiune[31]. Participând la un sondaj în august 1942, 59% dintre canadienii de limbă franceză au declarat supăraţi că, în opinia lor, nu ar fi fost obligaţi să participe la război dacă ţara lor nu ar fi făcut parte din Imperiul Britanic[32].

În Orientul Mijlociu şi Asia, unele popoare aflate sub stăpânire străină s-au opus cu şi mai multă înverşunare conflictului. Soarta regimurilor german, italian şi japonez nu le interesa decât vag, ele alegând pur şi simplu să-i considere potenţiali aliaţi pe

duşmanii opresorilor coloniali. Britanicii exercitau un control *de facto* asupra Egiptului, dar nu ca asupra unei posesiuni coloniale propriu-zise, ci apelând la interpretarea draconică a unui tratat militar bilateral. Mulţi, de fapt majoritatea egiptenilor, susţineau în mod pasiv Axa, iar regele Farouk considera înfrângerea Marii Britanii drept o certitudine. Un ofiţer al armatei lui, căpitanul Anwar Sadat, pe atunci în vârstă de 22 de ani, fiul unui funcţionar guvernamental care avea să ajungă preşedintele Egiptului, scria: „Duşmanul nostru era mai ales, dar nu numai, Marea Britanie."[33] În 1940, Sadat s-a dus la generalul Aziz el-Masri, inspectorul general al armatei şi cunoscut simpatizant al Axei, şi i-a spus: „Suntem un grup de ofiţeri care doresc să înfiinţeze o organizaţie în scopul alungării britanicilor din Egipt."[34]

În ianuarie 1942, pe străzile oraşului Cairo, demonstranţii strigau: „Înainte, Rommel! Trăiască Rommel!" Palatul regal a fost încercuit de soldaţi şi blindate britanice până când Farouk a cedat pretenţiilor Marii Britanii. În vara aceea, ofiţerii armatei egiptene aşteptau cu nerăbdare eliberarea lor de către Rommel şi Afrika Korps. Ei au fost încântaţi de sosirea la Cairo a doi spioni germani, Hans Eppler şi încă un bărbat, cunoscut drept „Sandy". Ce dezamăgire însă pentru căpitanul Sadat când a văzut comportamentul frivol al celor doi agenţi, pe care i-a găsit locuind într-o casă-ambarcaţiune pe Nil, la o celebră dansatoare din buric, Hikmet Fahmy. Iată ce scria el: „Cred că surprinderea mi se citea pe faţă, pentru că Eppler m-a întrebat râzând: «Unde ai vrea să locuim? Într-o tabără militară britanică?»" Germanul l-a asigurat că în Hikmet Fahmy se poate avea „deplină încredere". El şi colegul lui îşi petreceau nopţile în beţii la clubul Kitkat şi schimbau sume mari în bancnote britanice contrafăcute printr-un evreu care se spunea că practică un comision de 30%. Sadat avea să scrie mai târziu, cu antisemitismul dezinvolt al poporului său: „Nu eram deloc surprins că un evreu face un astfel de serviciu naziştilor, deoarece ştiam că un evreu ar face orice dacă preţul e corect." Britanicii au arestat întreaga reţea şi au înăbuşit opoziţia internă fără mari dificultăţi. Nu au reuşit să idealizeze însă în mod credibil rolul jucat de Egipt în tabăra Aliaţilor.

În partea asiatică a Imperiului Britanic s-au manifestat cele mai evidente disensiuni pe tema loialităților. În 1939, demonstrațiile împotriva războiului organizate de naționaliștii din Malaya au fost crunt înăbușite de autoritățile coloniale. Un funcționar indian din administrația civilă locală spunea că, „deși rațiunea i se revolta categoric, simpatiile lui se îndreptau instinctiv spre japonezii care luptau împotriva anglo-saxonilor"[35]. Liderul naționalist indian Jawaharlal Nehru scria: „Este evident că indianul obișnuit simte față de britanici o asemenea aversiune, încât ar privi cu simpatie orice atac asupra lor."[36] O parte dintre compatrioții lui se delectau văzând spectacolul asiaticilor care puneau pe fugă trupele navale și terestre ale albilor. „Eram îmbătați de fericire că britanicii mâncau o asemenea bătaie de la germani", spunea dr. Kashmi Swaminadhan[37]. „Iar asta în ciuda faptului că suntem împotriva lui Hitler." Lady Diana Cooper scria înainte de catastrofa din 1942: „Nu văd niciun motiv pentru care cei 85% chinezi și cei 15% indieni și musulmani câți sunt în Singapore ar dori să lupte, așa cum fac cockneyii*, *împotriva* unor oameni de aceeași culoare cu ei și *pentru* dragii de englezi."[38] Într-adevăr, puțini au făcut asta.

În Malaya și Birmania, noii conducători au reușit să-și asigure serviciile multor localnici și pe ale câtorva indieni care nu simțeau nicio loialitate față de britanicii alungați. Trebuie citat însă și exemplul unui învățător indian, P.G. Mahindasa, care preda la școala engleză din colonia Malacca. Iată ce scria el înainte să fie executat de japonezi pentru că ascultase postul de radio BBC: „Am prețuit întotdeauna sportivitatea britanicilor, justiția și administrația lor ca pe cele mai bune lucruri dintr-o lume imperfectă. Sunt bucuros să mor pentru libertate. Dușmanii mei nu vor reuși să pună stăpânire pe sufletul meu. Îi iert pentru ceea ce sunt pe cale să facă fragilului meu trup. Dragilor mei băieți spuneți-le că dascălul lor a murit cu zâmbetul pe buze."[39] În Malaya, comunistul chinez Chin Peng, care va ajunge să conducă violenta mișcare antibritanică de independență, remarca ironia faptului că guvernul recunoscător îl răsplătise cu Ordinul Imperiului Britanic pentru că susținuse terorismul și îi omorâse pe malaezii care colaboraseră cu japonezii.

* Locuitori din estul Londrei (n.red.).

La început, mulţi locuitori ai Birmaniei, Malayei şi Indiilor de Est Olandeze, împreună cu destui filipinezi i-au primit călduros pe japonezi, ca pe nişte eliberatori. Foarte curând însă, până şi duşmanii înfocaţi ai imperialismului european au fost dezamăgiţi de aroganţa şi brutalitatea instituţionalizată a noilor stăpâni. Exemplele abundă: la construcţia celebrei magistrale feroviare din Birmania, numărul localnicilor morţi l-a depăşit cu mult pe cel al prizonierilor de război aliaţi. Din aproape 80 000 de malaezi trimişi să lucreze ca sclavi, aproape 30 000 şi-au pierdut viaţa, faţă de 14 000 de albi. Această legătură feroviară i-a costat viaţa pe alţi 100 000 de birmani, indieni şi chinezi. Când la Nieke, la graniţa dintre Birmania şi Thailanda, a izbucnit o epidemie de holeră, care a îmbolnăvit mulţi indieni tamil aduşi la muncă silnică, japonezii au dat foc unei cazărmi care adăpostea 150 de bolnavi. În alte regiuni, orice bărbat sau femeie care nu plăcea invadatorilor era tratat cu o cruzime sadică. Sybil Kathigasu, soţia catolică a unui plantator din Perak, a fost torturată în închisoarea din Taiping, iar fiica ei, atârnată de o creangă deasupra unui foc. Făcându-i de ruşine, femeia a izbutit să-i convingă să elibereze copilul, dar ea a rămas schilodită pe viaţă în urma torturilor.

Pe durata războiului, cel puţin cinci milioane de oameni din Asia de Sud-Est şi-au pierdut viaţa, mulţi dintre ei în Indiile de Est Olandeze, fie de mâna japonezilor, fie ca rezultat al foametei izbucnite după ce guvernul de la Tokio a rechiziţionat alimentele şi recoltele ca să-şi hrănească propriul popor. Preţul orezului a crescut vertiginos, în timp ce recoltele au scăzut cu o treime. Ca înlocuitor, oamenii au început să cultive tapioca. Scriitorul Samad Ismail nota plictisit în 1944: „Toată lumea simte afecţiune pentru tapioca; îmbrăţişează, savurează şi slăveşte tapioca; nu se mai vorbeşte decât despre tapioca, în bucătărie, în tramvai, la nuntă – tapioca, tapioca şi iar tapioca." Dacă alimentaţia pe bază de tapioca umplea stomacul, ea nu rezolva problema deficitului cronic de vitamine, care a devenit specifică societăţilor aflate sub ocupaţie japoneză. Foametea, mai mult decât orice alt factor, a dus la înstrăinarea acestor popoare de Sfera de Coprosperitate a

Asiei Mari patronată de Tokio, în ciuda faptului că toate îi detestau pe foştii lor stăpâni europeni.

2. India: momentul de dizgraţie

India aflată sub ocupaţie britanică, aşa cum o caracterizau naţionaliştii, a cunoscut în perioada războiului mari tulburări şi greutăţi. Bijuteria coroanei imperiale britanice, care, în Asia, era întrecută doar de China din punctul de vedere al populaţiei şi suprafeţei, a devenit un uriaş furnizor de textile şi echipament pentru Aliaţi. India a produs un milion de pături pentru uzul Armatei Britanice – din lâna a 60 de milioane de oi – plus 41 de milioane de uniforme militare, două milioane de paraşute şi 16 milioane de perechi de bocanci. Pe Churchill îl înfuria mereu faptul că sumele pe care Marea Britanie le datora Indiei pentru mărfurile livrate creşteau spectaculos, odată cu producţia. „Winston bolborosea întruna", scria Leo Amery, secretar de stat pentru India, la 16 septembrie 1942, „că e monstruos să se aştepte de la noi nu doar să apărăm India şi apoi să trebuiască să plecăm, ci să mai şi plătim sute de milioane pentru acest privilegiu."[40]

Dar puteau indienii să refuze să fie apăraţi? Înainte de izbucnirea conflictului, cererile de autoguvernare şi independenţă ale naţionaliştilor deveniseră foarte vehemente, fiind sprijinite cu entuziasm de majoritatea hindusă. Excepţie făceau aşa-numitele state princiare. Teritoriile maharajahilor supravieţuiau ca nişte fiefuri feudale, ale căror conducători ştiau precis că, odată India ajunsă pe mâinile indienilor, privilegiile lor vor fi anulate. Ei erau stâlpii de susţinere ai hegemoniei britanice, care, la rândul său, o garanta pe a lor. În alte regiuni însă, aproape că nu exista hindus educat care să nu îşi dorească plecarea britanicilor. Întrebarea era când se va produce ea. Izbucnirea războiului a determinat câteva figuri influente să susţină că lupta pentru independenţă ar trebui amânată până după înfrângerea răului celui mai mare – fascismul. Veer Damodar Savarkar, deşi naţionalist, a sugerat în mod pragmatic că poporul său ar trebui să profite de ocazie ca să capete cunoştinţe militare şi industriale ce se vor dovedi inestimabile pentru o Indie liberă[41].

Liga Membrilor Radicali ai Partidului Congresului susţinea că o participare activă la război „nu ar ajuta imperialismul britanic, ci, dimpotrivă, l-ar slăbi prin dezvoltarea şi consolidarea forţelor antifasciste din Anglia şi Europa". La fel şi M.N. Roy: „Acesta nu este un război al Angliei. Este un război pentru viitorul lumii. Dacă se întâmplă ca guvernul britanic să fie implicat în conflict, de ce s-ar ruşina luptătorii pentru libertatea omului să-l felicite deschis pentru atitudinea lui meritorie? Vechea zicală că necazurile îi apropie pe oameni nu este cu totul lipsită de sens. Dacă a fost justificată încheierea de către guvernul sovietic a unui pact de neagresiune cu Germania nazistă, de ce nu ar fi permisă o susţinere a guvernului britanic de către luptătorii pentru libertatea Indiei, câtă vreme Marea Britanie este angajată în războiul contra fascismului?"[42] Unii dintre compatrioţii lui împărtăşeau punctul de vedere al locotenentului A.M. Bose, nepotul celui mai celebru om de ştiinţă indian şi o figură cosmopolită, care călătorise mult prin Europa. Iată ce îi scria Bose unui prieten britanic: „Sunt acum de trei ani în armată, fiindcă am vrut să îmi fac şi eu datoria şi să lupt cu naziştii."[43]

Câteva sute de indieni, mândri purtători ai unor nume precum „Tiger" Jaswal Singh, Piloo Reporter, „Jumbo" Majundan şi Miroo Engineer, au pilotat avioanele Forţelor Aeriene Indiene; Engineer, care mai avea trei fraţi piloţi, şi-a dus odată o prietenă să zboare cu aparatul lui. Cu toate că indienii purtau aceeaşi uniformă şi adoptaseră acelaşi limbaj ca fraţii lor din RAF, aveau uneori de suferit din pricina rasismului ofiţerilor britanici, care îi numeau „*blackies*"*. Pilotul de vânătoare Mahender Singh Pujji a fost uluit când, în drum spre Marea Britanie, nava lui a făcut escală în Africa de Sud: „Am fost şocat să văd cum sunt trataţi acolo indienii şi africanii. Eu şi colegii mei am fost foarte furioşi." În Anglia şi, ulterior în Deşertul Vestic, el nu a reuşit să se obişnuiască cu mâncarea britanică, hrănindu-se în principal cu ouă, biscuiţi şi ciocolată. Indienii ştiau că sunt priviţi de comandanţi drept piloţi de categorie inferioară, refuzându-li-se cele mai bune aparate şi cele mai palpitante misiuni, dar au contribuit semnificativ la succesul campaniei

* Negrişori (n.trad.).

din Birmania, din 1944–1945, efectuând mii de misiuni de recunoaştere şi atac la sol în sprijinul Armatei a XIV-a.

Alţi indieni însă au adoptat faţă de război o atitudine mai nuanţată şi mai precaută. Chakravarthi Rajagopalachari, lider al Partidului Congresului şi premier al statului Madras, spunea în iunie 1940 că ar putea părea o meschinărie să evoci probleme interne când Marea Britanie este în toiul unei lupte pe viaţă şi pe moarte cu un duşman nemilos. „Cu toate acestea, fiecare naţiune are o viaţă proprie, de care trebuie să se îngrijească... Nu servim cauza civilizaţiei uitând de drepturile noastre. Nu le suntem de folos Aliaţilor acceptând să fim o naţiune aservită. Din contră, o astfel de supunere i-ar ajuta pe germani."[44]

Nehru, într-o scrisoare trimisă din celula pe care o ocupa frecvent, îi atrăgea atenţia viceregelui Indiei, lordul Linlithgow, că susţinătorii lui se abţinuseră deseori de la acţiuni împotriva Raj-ului: „În vara lui 1940, când Franţa căzuse şi Anglia era în faţa unui mare pericol, Congresul... a evitat în mod deliberat [o acţiune directă], deşi aceasta era imperioasă... deoarece nu dorea să profite de o situaţie internaţională tensionată sau să încurajeze în vreun fel agresiunea nazistă."[45] În ziua următoare atacului de la Pearl Harbor, el scria ceva asemănător: „Dacă aş fi întrebat de partea cui mă situez în acest război, aş răspunde fără ezitare că de partea Rusiei, Chinei, Americii şi Angliei." Pentru Nehru însă, exista un impediment important: Churchill refuza să acorde Indiei independenţa. În consecinţă, Nehru afirma că „nici nu se pune problema ca eu să dau vreun ajutor Marii Britanii. Cum să lupt pentru un lucru, libertatea, care îmi este refuzat? Politica Marii Britanii în India pare a fi să-i terorizeze pe oameni pentru ca, în disperare, aceştia să-i caute protecţia"[46].

După intrarea Japoniei în război, Mahatma Gandhi a cerut plecarea imediată a britanicilor, astfel încât India să fie o ţintă mai puţin atractivă pentru o eventuală invazie. În 1942, mişcarea naţionalistă „*Quit India*"* a dobândit o largă susţinere şi a instigat populaţia la revoltă. Partidul Congresului a trecut de la o strategie

* Părăsiţi India (n.trad.).

de necooperare la una de respingere totală a guvernării britanice. La 21 ianuarie, lordul Linlithgow raporta la Londra: „Există o potențială coloană a cincea, amplă și periculoasă, în Bengal, Assam, Buhar și Orissa, iar... potențialul de simpatie și activitate în favoarea inamicului în estul Indiei este enorm."[47] Naționaliștii au fost surprinși să constate că, și în acest moment de mare criză în ceea ce privește destinul posesiunilor britanice din Orient, puterea imperială refuza să negocieze. Majoritatea liderilor Congresului erau la închisoare, unii pentru o perioadă îndelungată; Gandhi însuși a fost eliberat abia în 1944 din motive de sănătate. S-au declanșat violențe, mai cu seamă în Bombay, în Provinciile Răsăritene Unite și în Bihar, sub forma unor atacuri împotriva simbolurilor Raj-ului – clădiri guvernamentale, căi ferate, oficii poștale – și a unor acte de sabotaj.

În august 1942, au izbucnit revolte spontane după ce Sir Stafford Cripp a eșuat în misiunea de a convinge Partidul Congresului să renunțe la revendicările politice până la încheierea conflictului. Britanicii au restabilit ordinea prin măsuri de o considerabilă duritate, viceregele fiind la un pas să ordone mitralierea din aer a disidenților, lucru pe care el însuși îl descria, doar pe jumătate ironic, drept „o palpitantă abatere de la tradiție"[48]. Cei găsiți vinovați de rebeliune au fost pedepsiți în public prin biciuire, împotriva demonstranților fiind trimiși zeci de mii de soldați și polițiști înarmați cu bâte de bambus. Există informații credibile conform cărora polițiștii din zonele afectate de tulburări au violat, individual sau în grup, femeile pe care le arestaseră. Alte câteva sute de demonstranți au fost împușcați și multe case, incendiate.

În unele părți din nord-vestul Indiei, vreme de câteva luni a domnit teroarea. La 29 septembrie, în Midnapore, de pildă, o procesiune condusă de o femeie în vârstă de 73 de ani, pe nume Matongini Hazra, s-a îndreptat spre clădirea tribunalului din Tamluk. Ferventă adeptă a lui Gandhi, ea ispășise deja o pedeapsă cu închisoarea de șase luni pentru că demonstrase în fața viceregelui. Acum, cu un steag în mână și însoțită de mai multe femei care suflau în cochilii de scoici, s-a apropiat de cordonul alcătuit din soldați și polițiști care păzea tribunalul. Când aceștia

au deschis focul și un glonte a nimerit-o în mâna stângă, femeia a trecut steagul în dreapta. A mai fost lovită o dată, după care un al treilea glonte a nimerit-o drept în tâmplă. Printre cei uciși înainte ca demonstranții să se împrăștie s-au numărat și trei adolescenți.

Pe termen scurt, represiunea a izbutit să restabilească ordinea. Armata indiană a rămas loială aproape în totalitate. Doar cei mai miopi dintre imperialiștii britanici nu au văzut însă că guvernanții pierduseră sprijinul celor guvernați. Politicienii atenți s-au simțit jenați de faptul că, în 1942, în toiul unui război împotriva tiraniei, în jur de 50 de batalioane – mai multe decât cele care luptau împotriva japonezilor – a trebuit să fie trimise pentru a menține controlul intern asupra Indiei. S-ar putea afirma că au existat numeroase obiecții de ordin practic împotriva trecerii puterii în mâinile Partidului Congresului într-un moment în care amenințarea japoneză era iminentă. Dar faptul că, pentru a nu pierde India, au fost necesare nu doar măsuri de respingere a invadatorilor străini, ci și măsuri extraordinare de administrare a țării ca o națiune ocupată, nu ca un cobeligerant binevoitor a fost unul printre cele mai întunecate aspecte ale comportamentului avut de britanici în vremea conflictului. Unele dintre măsurile de reprimare adoptate în India au fost similare ca natură, dacă nu și ca amploare, celor luate de Axă în țările ocupate. Informațiile privind abuzurile comise de forțele de ordine au fost ascunse de cenzura militară.

Britanicii din India au manifestat un rasism plin de nonșalanță și, în unele momente, o brutalitate care i-a făcut pe martorii mai sensibili să se declare scârbiți. Sergentul Clive Branson, născut în India, fusese artist pe timp de pace și făcuse parte din Brigada Internațională comunistă care luptase în Spania. Iată ce scrie el despre comportamentul compatrioților săi: „Idioții ăia din armata regulată... îi tratează pe indieni într-un mod care nu doar că te face să te îngrijorezi cu privire la viitor, dar te și umple de rușine că ești unul de-ai lor... Niciodată, niciunul dintre noi nu... va uita sărăcia incredibilă, de nedescris în care îi găseam pe oameni pretutindeni unde mergeam." Dacă cei de acasă ar cunoaște adevărul, spunea Branson, „s-ar isca un scandal monstruos – fiindcă astfel de condiții sunt întreținute în numele britanicilor."[49]

Au existat nemulţumiri şi în rândurile Armatei Indiene, mai ales în legătură cu faptul că soldaţilor băştinaşi li se asigurau condiţii inferioare celor de care beneficiau colegii lor britanici. Un grup de soldaţi s-a adresat în scris comandantului lor: „În ochii lui Mahatma Gandhi, toţi suntem egali, dar dumneavoastră plătiţi un soldat britanic cu 75 de rupii, iar unul indian, doar cu 18 rupii."[50] Un alt soldat se plângea: „Un subadar* indian salută un soldat britanic, dar soldatul britanic nu salută un subadar indian. De ce?" Indienii nu au fost singurele victime ale guvernării cu mână de fier a Raj-ului. În decembrie 1942, 2 115 civili japonezi erau ţinuţi în lagărul de la Purama Quila, din apropiere de Delhi, în condiţii scandaloase, de mizerie şi privaţiuni. Până la sfârşitul acelui an, 106 dintre ei au murit, unii de beri-beri şi dizenterie. Imperiul japonez patronase atrocităţi şi mai mari, săvârşite la o scară mult mai amplă. Cu toate acestea, moartea deţinuţilor de la Purama Quila a pus într-o lumină proastă atât competenţa, cât şi omenia britanicilor.

Americanii, de la preşedinte în jos, nu i-au iertat niciodată cu adevărat pe Churchill şi ai lui pentru maniera în care popoarele din regiune au fost exceptate de la răsunătoarele promisiuni de libertate consfinţite în Carta Atlanticului. Soldaţii americani detaşaţi în India – unde au efectuat misiuni de legătură şi logistice, au antrenat trupele chineze şi au pilotat bombardiere în operaţiuni contra japonezilor – s-au înspăimântat de tratamentul administrat de britanici localnicilor, considerând că purtarea lor era mult mai omenoasă. Indienii nu erau la fel de convinşi. Cineva a trimis ziarului *Statesman* o scrisoare în care denunţa cu aceeaşi vehemenţă comportamentul americanilor şi pe cel al britanicilor, descriindu-i fără menajamente drept „plini de boli venerice şi seducători de femei"[51]. Britanicii calificau drept ipocrite şi arogante criticile aduse guvernării lor de către un aliat care promova în ţara lui segregarea pe motive rasiale.

Majoritatea colegilor politici ai prim-ministrului britanic recunoşteau că era inevitabil ca Indiei să i se acorde curând independenţa

* Grad în armata indiană inferior unui ofiţer, dar superior unui subofiţer, echivalent celui de căpitan din armata britanică (n.trad.).

și ezitau numai în privința alegerii momentului. Bătrânul imperialist victorian rămânea însă de neclintit. Se agăța de iluzia că măreția Imperiului se datora în bună măsură stăpânirii Indiei și era dezgustat de ceea ce considera a fi o trădare din partea politicienilor indieni care căutau să exploateze poziția vulnerabilă în care se găsea Marea Britanie și, uneori, se bucurau de nenorocirile ei. Pe parcursul întregului conflict, Churchill a vorbit și a scris despre indieni cu un dispreț moștenit în urma singurului său contact avut cu ei, în calitate de tânăr subofițer de cavalerie în secolul al XIX-lea. Politicile promovate de el în India au fost lipsite de compasiunea care îi caracteriza în general stilul de conducere.

Până în toamna lui 1942, fuseseră întemnițați peste 30 000 de membri ai Partidului Congresului, inclusiv Gandhi și Nehru. Însă comportamentul britanicilor față de disidenții din imperiul lor a fost incomparabil mai omenos decât cel rezervat de tabăra adversă dușmanilor interni și națiunilor subjugate. Spre exemplu, Anwar Sadat a fost închis pentru implicarea lui în conspirația cu spionii germani de la Cairo, însă a fost păzit cu atâta nepăsare, încât a reușit să evadeze de două ori; după a doua evadare, petrecută în 1944, Sadat a rămas în libertate, dar a stat ascuns până la încheierea ostilităților. În India, Nehru era liber să scrie scrisori, să se bucure de cărțile preferate, cum ar fi *Republica* lui Platon, și să joace badminton, în timpul unei detenții relativ privilegiate. Cu toate acestea, liderul politic indian, în vârstă de 52 de ani, a slăbit mult și a resimțit privarea de libertate la fel de intens ca orice alt deținut. Într-o scrisoare, el îi cere lui Betty, soția lui, să nu-i mai trimită lucrarea lui Bradley *Shakespearean Tragedy* „fiindcă este deja destulă tragedie în jur”[52].

Unii naționaliști considerau că ar trebui luate măsuri drastice pentru alungarea britanicilor. În 1940, Subhas Chandra Bose, președintele Partidului Congresului, a cerut să se inițieze o campanie de nesupunere civică. Când Gandhi a respins ideea, Bose și-a dat demisia și a plecat la Berlin prin Kabul. Odată ajuns în Germania, a format o mică „Legiune Indiană” din soldați luați prizonieri în Deșertul Vestic, care au servit cu cinste Reichul. În vara lui 1943, Bose s-a întors în Asia de Sud-Est. Japonezii au acordat de formă

„guvernului indian provizoriu”[53], condus de el, o reşedinţă în insulele Andaman şi Nicobar, iar nu după mult timp, Bose a început să atragă mulţimi numeroase la întrunirile publice pe care le organiza sub auspiciile japonezilor. În uniforma şi cu cizme înalte, el le vorbea în termeni care aminteau de chemarea la sacrificiu, muncă, lacrimi şi sudoare lansată pe vremuri de Churchill. Recruţii Armatei Naţionale a Indiei (INA), le spunea el ascultătorilor, trebuie să înfrunte „foamea, setea, privaţiunile, marşurile forţate şi moartea. Abia după ce veţi trece de aceste încercări, veţi avea libertatea”. Soldaţii INA îl numeau pe Bose *Netaji* – „Conducător Stimat”. Unul dintre aceştia, locotenentul Shiv Singh, spunea următoarele: „După ce am fost capturaţi la Hong Kong, generalul Mohan Singh şi Bose au spus... «aţi luptat pentru o sumă de bani foarte mică, acum veniţi şi luptaţi pentru ţara voastră». Ne-am oferit voluntari, fără să fim obligaţi... Îl consideram pe *Netaji*... liderul numărul unu, mai presus de Gandhi.”[54]

Bose a alcătuit şi o brigadă de femei, numită Regimentul Rani din Jhansi, în cinstea unei eroine a răscoalei din 1857 împotriva britanicilor, şi a condus-o personal de la Rangoon la Bangkok. Una dintre ele spunea într-o emisiune la radio: „Nu sunt un soldat-păpuşă sau soldat doar cu numele, ci soldat în toată puterea cuvântului.”[55] Un contingent de 500 de astfel de femei-soldat a ajuns, la sfârşitul anului 1943, din Malaya în Birmania, unde, spre marea lor dezamăgire, au fost puse să-i îngrijească pe răniţi. Unităţile de bărbaţi au fost trimise să lupte împotriva armatei lui Slim, în Assam şi Birmania. Un soldat, P.K. Basu, avea să spună mai târziu: „Nu credeam că INA chiar va câştiga, dar credeam în INA.”[56] Două dintre regimentele INA au primit numele de Gandhi şi Nehru. Între discursul lui Bose şi contribuţia efectivă a Armatei Naţionale Indiene la efortul de război al Axei era însă o prăpastie uriaşă. Când soldaţii acesteia, slab înarmaţi, au fost trimişi în luptă, protectorii lor japonezi i-au tratat cu dispreţ, puţini arătându-se dornici să participe cu adevărat la luptă. Unii soldaţi din trupele imperiale i-au împuşcat pe loc pe prizonierii din INA, însă britanicii erau jenaţi de însăşi existenţa acestei armate

de renegați și uluiți să constate că mulți indieni îl considerau pe Bose un erou, lucru valabil și astăzi.

Cea mai rușinoasă pată pe obrazul Raj-ului, poate chiar al întregului efort britanic de război, a fost foametea care a bântuit în Bengal în 1943–1944. Pierderea Birmaniei priva India de 15% din resursele ei alimentare. Când regiunea a fost lovită de o serie de inundații și cicloane – catastrofe naturale la care Bengalul de Est este încontinuu supus din cauza altitudinii joase – care au distrus recoltele din 1942, populația a început să sufere grozav de foame. Multe mijloace de transport au fost și ele distruse, îngreunând și mai mult aprovizionarea cu alimente. Un pescar bengalez pe nume Abani s-a numărat printre milioanele de oameni care și-au pierdut mijloacele de trai. „Nu ne permiteam să cumpărăm o plasă... Cămătarul nu voia să ne dea un împrumut. Nici el însuși nu avea bani. Bunurile familiei noastre fuseseră distruse de inundații: din opt vaci, am salvat doar una."[57] În decembrie, oamenii începuseră deja să moară. În anul următor, situația a devenit catastrofală. În octombrie 1943, un voluntar pe nume Arangamohan Das raporta din bazarul Terapekhia, situat pe malul râului Haldi: „Am văzut acolo cam 500 de nevoiași de ambele sexe, niște schelete aproape dezbrăcate. Unii cerșeau de mâncare... de la trecători, alții tânjeau după mâncare cu priviri care îți făceau milă, alții zăceau pe margine în pragul morții, nemaiavând energie nici măcar să respire, și chiar am avut ghinionul să văd opt oameni dându-și ultima suflare."[58]

Cenzura a interceptat scrisoarea unui soldat indian înfuriat de experiența trăită în permisie: „Ne întoarcem în satele noastre și descoperim că mâncarea e rară și foarte scumpă. Nevestele noastre au apucat-o pe căi greșite, iar pământurile ne-au fost luate prin înșelăciune. De ce Sarkar [guvernul] nu face *acum* ceva în privința asta în loc să vorbească despre reconstrucția de după război?"[59] Într-adevăr, de ce? Guvernul britanic a refuzat să trimită puținele nave de transport de care mai dispunea pentru a combate foametea. La început, secretarul de stat pentru India, Leo Amery, a adoptat o atitudine nepăsătoare. Dar chiar și atunci când și-a exercitat influența în favoarea unei intervenții, prim-ministrul

şi cabinetul lui au rămas insensibili. În 1943, numărul curselor către destinaţii din Oceanul Indian a fost redus cu 60%, navele fiind utilizate în operaţiuni militare, la ajutorarea Rusiei şi la protecţia convoaielor din Atlantic. Cabinetul britanic nu a furnizat decât 25% din cantitatea de alimente cerută de Delhi. În martie 1944, Churchill aplauda refuzul ministrului de război de a pune la dispoziţie navele necesare transportului alimentelor: „O concesie făcută unei ţări... le încurajează şi pe celelalte să ceară. [Indienii] trebuie să înveţe să aibă singuri grijă de ei, aşa cum am învăţat şi noi... Nu ne permitem să trimitem nave doar ca să facem un gest de bunăvoinţă."[60] Câteva luni mai târziu, spunea că „nu există niciun motiv pentru care toate părţile Imperiului Britanic să nu simtă lipsurile aşa cum le simte Ţara-Mamă"[61].

Alimentaţia britanicilor rămânea însă incomparabil mai bogată decât cea a indienilor. Bengalezii descriu senzaţia de foame printr-o expresie – *payter jala* – care înseamnă „ardere a burţii", iar în 1943 şi 1944, mulţi au simţit asta. Gourhori Majhi din Kalikakundu avea să spună mulţi ani mai târziu: „Toată lumea era înnebunită de foame. Când găseai ceva, îl smulgeai imediat şi îl mâncai pe loc. În familia mea erau zece persoane; stomacul îmi chiorăia. Cine ţi-e frate, cine ţi-e soră – nu se mai gândea nimeni la aşa ceva. Toată lumea se întreba: cum voi supravieţui?... Nu mai rămăsese fir de iarbă pe câmp." Multe femei au recurs la prostituţie, iar unele familii şi-au vândut fiicele proxeneţilor.

Chiar şi în aceste împrejurări extreme, nu s-au raportat acte de canibalism de tipul celor petrecute în Rusia, dar au fost multe cazuri de infanticid. În ziarul *Biplabi* apărea pe 5 august 1943 următoarea informaţie: „În satul Sapurapota... un ţesător musulman nu a mai putut să-şi întreţină familia şi, înnebunit de foame, şi-a luat lumea în cap. Soţia lui credea că s-a înecat... După ce, timp de câteva zile, nu a putut să-şi hrănească cei doi băieţi, femeia nu a mai îndurat să-i vadă suferind. [La 23 iulie] i-a dat drumul băiatului celui mai mic, lumina ochilor ei, în apele înspumate ale Kasaiului. A încercat să-şi trimită şi fiul cel mare pe urmele tatălui său, dar acesta a ţipat şi s-a agăţat de ea... Femeia a găsit altă cale de a amuţi foamea care îi topea copilul. Cu braţe slăbite, a săpat

o groapă şi l-a aruncat în ea. Tocmai când încerca să-l acopere cu pământ, un trecător a auzit ţipetele băiatului şi a smuls sapa din mâna mamei. Un hindus [dintr-o castă inferioară] i-a promis că îi va creşte fiul, iar mama a plecat, cine ştie unde. Poate că şi-a găsit liniştea alături de soţul ei, în torentul rece al râului Kasai."[62]

S-au înregistrat frecvente epidemii de holeră, oamenii murind pe străzile şi în parcurile marilor oraşe. La mijlocul lui octombrie 1943, numărul morţilor crescuse la Calcutta de la 600, cifra lunară obişnuită, la 2 000. Cumnata lui Jawaharlal Nehru scria dintr-un centru de ajutorare despre „bebeluşi rahitici, cu braţe şi picioare ca nişte beţe; mame cu chipuri zbârcite, care alăptau; copii cu feţe umflate şi ochii înfundaţi în orbite din pricina lipsei hranei şi somnului; bărbaţi epuizaţi, nişte schelete ambulante cu toţii"[63]. Femeia era îngrozită de „expresia de resemnare obosită din ochii lor. Îmi rănea sufletul aşa cum nu reuşise să o facă vederea trupurilor aflate în suferinţă". În octombrie, Wavell, ajuns vicerege al Indiei, a trimis soldaţi cu ajutoare pentru victimele foametei. Ulterior, eforturile guvernului în această direcţie s-au intensificat, însă cel puţin un milion – poate chiar trei milioane – de oameni îşi pierduseră viaţa, iar daunele politice erau imense. Nu există nicio îndoială în privinţa dificultăţilor logistice întâmpinate de britanici în stăvilirea consecinţelor unui dezastru natural, în paralel cu participarea la un război de mare anvergură, dar Churchill a răspuns apelurilor tot mai insistente şi mai stăruitoare venite din partea lui Wavell cu o nepăsare brutală, care a marcat pentru totdeauna relaţiile anglo-indiene.

La 18 septembrie 1943, Nehru scria din închisoare: „Informaţiile care sosesc din Bengal sunt năucitoare. Ajungem să ne obişnuim cu orice, cu orice suferinţă şi nenorocire umană... Simt tot mai mult că, dincolo de greşeli şi ezitări, e ceva mai profund... prăbuşirea structurii economice a Bengalului."[64] La 11 noiembrie adăuga: „Foametea din Bengal este epitaful guvernării şi înfăptuirilor britanice în India." Churchill a refuzat cu încăpăţânare să facă vreo concesie naţionaliştilor, respingând obiecţiile americanilor şi ale protejaţilor lor chinezi. Leo Amery era îngrozit de afirmaţiile delirante ale lui Churchill: „Cabinetul... [lui Winston] spunea adevărate prostii,

mai întâi de toate tratându-l pe Wavell ca pe un individ care caută să iasă în faţă cu orice preţ, apoi spunând ce handicap este India pentru apărare şi cât s-ar bucura să i-o poată ceda preşedintelui Roosevelt."[65]

Cu toate acestea, puţini britanici, luptând ei înşişi pentru supravieţuire, au fost deranjaţi de alienarea indienilor sau de represiunea imperială. Ei se bucurau la gândul că marea Armată Indiană, numărând patru milioane de oameni, rămânea credincioasă Raj-ului. Diviziile de indieni au contribuit semnificativ la campaniile din Afrrica Orientală, Irak, Africa de Nord şi Italia şi au jucat rolul principal în luptele din 1944–1945 pentru Assam şi Birmania. Politica britanică din perioada războiului ar putea fi considerată un succes prin prisma faptului că, până în 1944–1945, tulburările fuseseră aproape complet reprimate, iar grevele şi actele de sabotaj se împuţinaseră. Posteritatea reţine însă ironia acestei situaţii: în timp ce luptau contra Axei în numele libertăţii, britanicii, pentru a păstra India, guvernau fără asentimentul poporului acesteia şi adoptau metode specifice totalitarismului.

Tratamentul aplicat de britanici popoarelor de pe cuprinsul Imperiului lor a fost omenos după standardele germane sau japoneze; nu au avut loc nici execuţii arbitrare, nici masacre. India nu a fost însă unica posesiune colonială în care exigenţele impuse de situaţia existentă au servit drept justificare pentru acte de neglijenţă, cruzime şi nedreptate. În 1943, foametea a bântuit şi în Kenya, în Tanganika şi în Somalilandul britanic. În diverse momente, lipsa hranei a provocat revolte violente la Teheran, Beirut, Cairo şi Damasc. Dacă ele au fost cauzate de împrejurări, autoritatea imperială s-a dovedit parcimonioasă în privinţa alocării resurselor necesare diminuării efectelor negative. Deşi guvernarea britanică a fost reflexia unui autoritarism mai degrabă moderat decât absolut, acest lucru nu a fost suficient ca să asigure susţinerea – mai ales susţinerea indienilor – necesară păstrării hegemoniei imperiale. Singurul argument oarecum plauzibil în favoarea guvernării britanice din India din perioada războiului este că ţara era atât de întinsă şi avea un asemenea potenţial de nesupunere, încât orice act de indulgenţă faţă de disidenţa internă ar fi putut

însemna pierderea iremediabilă a controlului în avantajul Axei. Experienţa comună a frontului a născut un sentiment de camaraderie între soldaţii britanici şi cei din colonii, albi, mulatri şi negri deopotrivă. Dar tensiunea războiului, departe de a întări legăturile dintre părţile componente ale imperiului, cum le plăcea şovinilor britanici să afirme, le-a slăbit dramatic.

Liderii Marii Alianţe înfăţişau războiul drept o luptă pentru libertate împotriva oprimării, o luptă a binelui contra răului. În secolul al XXI-lea, puţini oameni informaţi, chiar şi dintre cetăţenii fostelor colonii, se mai îndoiesc de meritul cauzei Aliaţilor, de ceea ce a avut de câştigat omenirea din înfrângerea Axei. Pare însă esenţial să recunoaştem faptul că, în multe societăţi, loialităţile erau, în momentul respectiv, confuze şi echivoce. Milioane de oameni din lumea întreagă, care nu nutreau nicio simpatie pentru regimurile lui Hitler, Mussolini sau Tojo, nu erau însufleţiţi de un entuziasm deosebit nici faţă de puterile aliate, a căror viziune despre libertate părea, în opinia supuşilor din colonii, să nu se aplice şi în cazul lor.

Capitolul 17

Fronturile din Asia

1. China

Corespondentul american Edgar Snow, un înflăcărat admirator și prieten al lui Mao Zedong, scria încă din 1936: „În marele său efort de a stăpâni piețele și bogăția Chinei, Japonia e menită să-și rupă imperialu-i gât. Această catastrofă se va produce nu din pricina unei prăbușiri automate a economiei japoneze. Ea va surveni deoarece condițiile de suzeranitate pe care Japonia trebuie să le impună Chinei se vor dovedi omenește de nesuportat și nu vor întârzia să provoace o mișcare de rezistență care va uimi lumea."[1] Snow avea dreptate în privința consecințelor imperialismului japonez, dar nu și în privința eficienței militare a rezistenței chineze. Strategia aplicată de Aliați în Orientul Îndepărtat în perioada războiului a fost puternic influențată de dorința Statelor Unite de a transforma China nu doar într-o importantă forță beligerantă, ci și într-o mare putere. S-au irosit resurse uriașe pentru a transporta cu avionul, „peste Cocoașa" Munților Himalaya, proviziile necesare americanilor, în special piloților, care susțineau regimul naționalist al lui Ciang Kai-shek, după ce ocuparea Birmaniei de către japonezi, în 1942, tăiase legătura pe uscat, iar Statele Unite au construit în China aerodromuri de pe care să-și lanseze bombardierele.

Toate aceste eforturi s-au dovedit zadarnice. China a rămas o societate haotică, sărăcită și profund dezbinată. Pe hârtie, Ciang se lăuda cu o armată uriașă, dar regimul și comandanții lui erau prea corupți și incompetenți, iar soldații, prea slab echipați și prea

puţin motivaţi ca să obţină vreun succes notabil împotriva japonezilor. Dificultăţile logistice şi operaţionale au afectat misiunile executate de avioanele SUA în afara Chinei. În nord, în provincia Yennan, comuniştii lui Mao Zedong deţineau controlul şi se declarau ostili japonezilor. Strategia lui Mao era dominată însă de dorinţa sa de a-şi spori efectivele în perspectiva unei înfruntări postbelice decisive cu Ciang. Din 1937 până în 1942, atât naţionaliştii, cât şi comuniştii au reuşit să provoace invadatorilor pierderi umane semnificative – 181 647 de morţi. Ulterior însă, ei au recunoscut că nu-l mai pot provoca în pripă pe inamic, deoarece asta le-ar fi secătuit fără niciun rost resursele şi aşa extrem de limitate. Istoricul chinez Jijia Shen este autorul unui studiu despre provincia Shandong în care afirmă următoarele: „Localnicii erau mai influenţaţi de socotelile pragmatice decât de ideea de naţionalism... Când interesele naţionale erau în contradicţie cu interesele locale, ei nu ezitau să le compromită pe cele naţionale."[2]

Cu toate că Mao i-a făcut pe unii americani să creadă în mod eronat că gherilele lui luptau efectiv împotriva japonezilor, el nu doar că a încheiat, pe aproape întreaga perioadă a conflictului, un armistiţiu tacit cu aceştia, dar le-a devenit şi asociat secret în comerţul cu opiu. În vreme ce naţionaliştii au pierdut 3,2 milioane de soldaţi în timpul ocupaţiei japoneze, comuniştii au recunoscut că au pierdut numai 580 000 de oameni. Mai târziu, Ciang avea să lupte contra lui Mao cu aceeaşi energie cu care îi înfruntase pe japonezi şi nu se jena să afirme că „japonezii sunt o boală de piele; comuniştii sunt o boală de inimă"[3].

Totuşi ocuparea unei jumătăţi din China a reprezentat o povară uriaşă pentru Tokio şi a costat Japonia 202 958 de morţi între 1941 şi 1945, pe când în luptele cu britanicii au murit 208 000 de soldaţi, iar în cele cu Statele Unite, 485 717 de soldaţi şi 414 879 de marinari. Ţara era imensă: chiar dacă opoziţia organizată era slabă, Tokio avea nevoie de o armată numeroasă pentru a-şi satisface pretenţiile teritoriale şi pentru a controla o populaţie ostilă şi adesea flămândă. În nord, Armata Kwantung ocupa Manciuria, respectiv statul-marionetă Manciukuo; Armata Teritorială din China de Nord îşi avea baza la Beijing; cartierul general

al Forţelor Expediţionare din China Centrală se afla la Shanghai. Nu există estimări de încredere, dar pare a fi rezonabil să acceptăm cifra de 15 milioane de morţi din rândurile chinezilor drept consecinţă directă a acţiunii militare japoneze, a înfometării sau a bolilor, unele dintre acestea declanşate cu bună ştiinţă de specialiştii în război biologic ai Unităţii 731 din armata japoneză.

Japonezii au fost singurii care au utilizat armele biologice pe scară largă. În Manciuria, Unitatea 731 opera sub denumirea extrem de cinică de Unitatea pentru Protecţia împotriva Epidemiilor şi Aprovizionarea cu Apă a Armatei Kwantung. Mii de prizonieri chinezi au fost omorâţi în cursul testelor făcute la baza Unităţii 731 din apropiere de Harbin, mulţi fiind supuşi unor disecţii efectuate pe viu, fără anestezie. Unele victime erau legate de nişte pari, apoi împrejurul lor se detonau bombe cu virusul antraxului. Femeile erau infectate cu sifilis pe cale artificială. Localnicii erau răpiţi şi injectaţi cu virusuri mortale. Pe parcursul războiului dus de Japonia pe teritoriul Chinei, au fost împrăştiaţi agenţii patogeni ai holerei, dizenteriei, ciumei şi tifosului, cel mai adesea din aer, uneori prin intermediul unor bombe de porţelan în care se găseau purici infestaţi cu ciumă. S-a încercat fără succes utilizarea acestor arme şi împotriva forţelor americane de pe insula Saipan, însă nava care transporta insectele războinice a fost scufundată pe drum.

Că japonezii au încercat să ucidă milioane de oameni cu arme biologice este indiscutabil[4]. Mai puţin certă este însă măsura în care ei şi-au atins scopul. Un număr uriaş de chinezi a murit în epidemiile izbucnite între 1936 şi 1945, iar China modernă pune majoritatea acestora pe seama acţiunii directe a invadatorilor. În general, acuzaţia este întemeiată, deoarece privaţiunile şi înfometarea au fost consecinţe ale agresiunii japoneze. Cu toate acestea, nu s-a dovedit încă faptul că Unitatea 731 a fost direct responsabilă de aceste lucruri. De pildă, peste 200 000 de oameni au murit în cursul epidemiei de holeră din provincia Yunnan, izbucnită în 1942. Japonezii au eliberat în regiune agenţi patogeni ai holerei, însă multe astfel de epidemii au avut loc şi când ei nu făceau asta. Era greu, cu tehnologia disponibilă atunci – arme biologice

lansate din avion – să răspândeşti boli la comandă. Dar chiar dacă succesele criminale ale Japoniei nu s-au ridicat la înălţimea aşteptărilor celor care au iniţiat acţiunile respective, responsabilitatea morală a întregii naţiuni este evidentă.

Între 1942 şi 1944, marile bătălii de pe câmpurile de luptă ale Chinei au fost rare, însă forţele japoneze au lansat frecvente expediţii punitive cu scopul de a înăbuşi revoltele sau de a strânge alimente. Una dintre cele mai feroce a avut loc în mai 1942 şi a fost considerată de înaltul comandament japonez drept un act de răzbunare pentru raidul aerian condus de pilotul american Doolittle asupra capitalei Tokio. Peste 100 000 de soldaţi au fost trimişi în provinciile Chekiang şi Kiangsi, cu sprijin din partea unităţii de război biologic. În septembrie, când misiunea lor s-a considerat a fi fost îndeplinită şi coloanele s-au retras, îşi pierduse viaţa un sfert de milion de oameni. Oraşul Chongqing, capitala lui Ciang Kai-shek, a fost frecvent bombardat pe întreaga durată a conflictului, raidurile aviaţiei japoneze făcând numeroase victime în multe alte oraşe.

Dosarele departamentului medical din cadrul Ministerului de Război de la Tokio arată că, în septembrie 1942, existau „femei de reconfortare", folosite ca sclave sexuale de către soldaţii japonezi, în 100 de centre din nordul Chinei, 140 din regiunea centrală, 40 din sud, 100 din Asia de Sud-Est, zece din sud-vestul Pacificului şi tot atâtea din sudul peninsulei Sahalin. Proporţia era de una la 40 de soldaţi. În jur de 100 000 de femei au fost recrutate cu forţa la nivel central, lor alăturându-li-se cele de la nivel local. Războinicii lui Hirohito au primit prezervative denumite „Asaltul Nr. 1", deşi mulţi priveau cu dispreţ folosirea lor. Ţăranii chinezi îi numeau pe ocupanţi „*YaKe*", adică muţi, fiindcă puţini japonezi catadicseau să înveţe sau să vorbească chinezeşte. „Tratamentul *YaKe*" presupunea străpungerea picioarelor unui bărbat sau unei femei cu un băţ de bambus ascuţit, aceasta fiind pedeapsa obişnuită pentru aşa-zisa nesupunere a chinezilor.

Printre victime s-a numărat şi Lin Yajin, o tânără de 19 ani, care, asemenea multora dintre contemporanii ei, a purtat toată viaţa cicatricele acestui tratament. Unul dintre cei şase copii ai unei familii de ţărani din provincia Hainan, ea a fost răpită de soldaţii japonezi

în octombrie 1943. Aceştia au dus-o la baza lor şi au interogat-o, mai mult de formă, în legătură cu activităţile gherilei locale. Tânăra şi-a petrecut prima noapte de captivitate plângând îngrozită. În a doua, în coliba unde era ţinută au intrat patru bărbaţi.

> Unul dintre ei era un interpret, care mi-a spus că ceilalţi sunt ofiţeri şi apoi a plecat. M-au violat toţi trei. Cum eram virgină, m-a durut foarte tare, aşa că am urlat. Când m-au auzit că strig, nu au spus nimic, ci au continuat să se poarte ca animalele. Zece zile, seară de seară, trei, patru sau cinci bărbaţi făceau acelaşi lucru. De obicei, în timp ce unul mă viola, ceilalţi se uitau şi râdeau.
>
> Am încercat să fug, dar era foarte greu. Până şi la toaletă mergeai însoţită de un soldat – un bengalez, care nu ne-a violat. După aceea, am fost mutată în alt sat, numit Qingxun, aflat la numai un kilometru şi jumătate de casa mea. Şi acolo veneau zilnic mai mulţi soldaţi. Chiar şi când eram la ciclu, tot voiau să se culce cu mine. După o lună, m-am îmbolnăvit. Eram galbenă la faţă şi întreg corpul mi-era atins de hidropizie. Când soldaţii japonezi şi-au dat seama ce se întâmplase – mă molipsisem de o boală venerică – mi-au dat până la urmă drumul acasă. L-am găsit şi pe tata grav bolnav. Peste o lună a şi murit – familia noastră era atât de săracă, încât nu aveam bani de doctor. Mama m-a îngrijit cu ierburi de pe câmp. A durat foarte mult până m-am vindecat. Era deja vara lui 1944. Alte patru fete fuseseră duse odată cu mine în tabăra japonezilor, iar în 1946 am aflat că toate muriseră de boli venerice. Mai târziu, când sătenii au aflat că fusesem violată de japonezi, m-au batjocorit şi m-au bătut şi ei. De atunci, sunt singură.[5]

Deng Yumin, din localitatea Xiangshui, districtul Baoting, a avut o soartă asemănătoare. La fel ca mulţi alţi membri ai minorităţii etnice miao, tânăra a fost recrutată pentru muncă silnică în 1940 şi a locuit în tabere de muncă, lucrând mai întâi pe o plantaţie de tutun, apoi la construcţia de drumuri. Într-o zi, supraveghetorul i-a spus că a fost aleasă pentru o muncă specială. Tânăra a fost dusă la un ofiţer japonez, care, după părerea ei, avea în jur de 40 de ani. Printr-un interpret,

> el mi-a spus că sunt o fată drăguţă şi că vrea să ne împrietenim. Nu aveam de ales, aşa că am dat din cap că sunt de acord. Peste

câteva zile, seara târziu, interpretul m-a dus iarăşi la ofiţer şi m-a lăsat singură cu el. Numele lui era Songmu. M-a luat imediat în braţe, după care mi-a pipăit corpul. M-am luptat instinctiv, dar nu aveam încotro. A făcut ce a vrut cu mine. Când m-am întors în locul unde lucram, mi-a fost foarte ruşine să le spun celorlalte fete ce se întâmplase. După aceea, m-a violat în fiecare zi. Eram virgină, aveam paisprezece ani. Nu îmi venise încă ciclul. Nu simţeam cine ştie ce. Doar foarte multă durere.

Asta a ţinut mai bine de două luni. Într-o zi, interpretul m-a dus la locuinţa lui Songmu. Nu era acasă. Am văzut doi ofiţeri pe care nu-i mai întâlnisem până atunci. Am vrut să plec şi să-l chem pe domnul Songmu, dar unul dintre ofiţeri m-a oprit şi a închis uşa. Mi-au spus că vor să se însoare cu mine. Când m-am împotrivit, m-au luat la palme – unul avea cam douăzeci de ani, celălalt, în jur de cincizeci. Amândoi m-au violat în ziua aceea. I-am spus domnului Songmu ce se petrecuse. El doar a zâmbit răutăcios şi a zis că nu e nimic. Am fost foarte furioasă. Îmi plăcuse de el până atunci, însă din acel moment am început să-l urăsc foarte tare. Peste o săptămână, interpretul mi-a cerut din nou să merg la domnul Songmu, dar eu i-am răspuns că nu vreau să-l mai văd. El mi-a zis că, dacă refuz, soldaţii mă vor omorî şi îi vor ucide pe ai mei şi pe toţi sătenii. Aşa că a trebuit să merg din nou la domnul Songmu, iar după aceea, nu doar el, ci şi alţi ofiţeri m-au violat foarte des. Odată au venit trei ofiţeri, iar unul mi-a ţinut braţele, altul picioarele, iar al treilea m-a violat, şi râdeau toţi trei de se prăpădeau. Aşa a fost până la sfârşitul războiului.[6]

Dacă japonezii victorioşi avuseseră un comportament barbar, după o serie de înfrângeri, au început să fie tot mai însetaţi de sânge. Principalele victime ale dezlănţuirilor lor în Asia au fost nu britanicii, australienii sau americanii, a căror mândrie şi prestigiu erau mai vulnerabile decât cetăţenii, ci localnicii, cei peste care domnea acum Japonia, în fruntea cărora se aflau chinezii. „Japonia a făcut lucruri îngrozitoare în China", spune scriitorul japonez contemporan Kazutoshi Hando, însă mulţi dintre compatrioţii săi refuză să recunoască asta[7].

Nu doar naţionaliştii japonezi, ci şi unii istorici occidentali moderni susţin că Statele Unite au provocat Japonia la război în 1941.

Conflictul dintre cele două ţări ar fi putut fi evitat, afirmă ei, avansând teoria echivalenţei morale, conform căreia japonezii nu s-au purtat mai rău decât Aliaţii. Japonia a dus însă în China un război de expansiune, masacrând nenumăraţi civili, cu ani înainte ca preşedintele Roosevelt să-i impună sancţiuni economice. Un naţionalist japonez contemporan căuta să justifice politicile ţării sale afirmând că „America şi Marea Britanie au colonizat China mulţi ani. China era o naţiune înapoiată... am simţit că Japonia trebuie să meargă acolo şi să utilizeze tehnologia şi stilul de conducere japonez pentru a face din China o ţară mai bună"[8]. Dovezile arată că purtarea japonezilor în China a fost barbară şi cu totul interesată. Destui japonezi au rămas însă convinşi de „misiunea civilizatoare" a naţiunii lor şi de legitimitatea pretenţiilor lor de a avea un imperiu peste mări, pentru a determina guvernul de la Tokio să se opună retragerii din China chiar şi atunci când Japonia începuse să piardă războiul şi să se gândească la tratative. Dacă imperialismul european a fost, fără discuţie, unul exploatator, japonezii îşi arogau dreptul de a jefui naţiunile asiatice la o scară şi într-un mod neegalat de niciun alt regim colonial.

Entuziasmul americanilor faţă de regimul naţionalist şi faţă de potenţialul Chinei ca aliat a persistat până în 1944, când japonezii au lansat ultima ofensivă majoră, Operaţiunea *Ichigo*. Scopul acesteia era să distrugă aerodromurile americane din China şi să deschidă o rută terestră către Indochina. Ea a demonstrat în mod concludent neputinţa armatei lui Ciang Kai-shek, ale cărei formaţiuni s-au destrămat în faţa inamicului. Au fost cucerite regiuni întinse din centrul şi sudul Chinei, aproape fără vărsare de sânge japonez, dar cu foarte mult sânge chinez. Încă o dată, chinezii au murit cu miile şi sutele de mii, victime ale trecerii armatelor beligerante. Merită remarcat faptul că japonezii au lansat Operaţiunea *Ichigo* într-un moment în care o atare ofensivă ambiţioasă nu mai avea nicio utilitate strategică; singura realizare notabilă, în afara măcelului produs, a constat în faptul că ea a spulberat iluziile Washingtonului în privinţa Chinei. În 1945, şefii de stat-major americani abandonaseră orice idee de a cuceri Taiwanul şi de a include insula în planurile de creare a unui perimetru în China continentală, recunoscând

că țara era incapabilă să participe efectiv la război. China a fost doar o mare victimă, întrecută numai de Rusia la capitolul suferințe și pierderi umane, căreia i s-a refuzat până și consolarea unui succes militar izbăvitor.

2. Lupte în junglă și în insule

La conferința la nivel înalt organizată în ianuarie 1943 la Casablanca, conducerile țărilor aliate au reafirmat importanța absolută a înfrângerii Germaniei, dar au fost de acord să aloce resurse suficiente păstrării inițiativei în războiul contra Japoniei. Americanii s-au angajat să aloce 30% din resursele destinate războiului. Acest lucru compromitea doctrina „Întâi Germania" mai mult decât erau dispuși șefii de stat-major să recunoască, însă reflecta imperativul creat de opinia publică americană, mult mai interesată de înfrângerea Japoniei decât de cea a Germaniei. Ulterior, comandanții americani au decis că resursele limitate nu permiteau un atac timpuriu asupra localității Rabaul. Forțele Aeriene ale SUA nu erau dispuse să aloce bombardiere cu rază lungă de acțiune pentru o ofensivă de amploare împotriva importantei baze japoneze din sud-vestul Pacificului înainte de 1944. Astfel, șefii de stat-major au căzut de acord ca, în 1943, forțele aliate să urmărească obiective mai modeste: să înainteze în insulele Solomon către Bougainville, iar forțele lui MacArthur să se ocupe de coasta de nord a Noii Guinee. Operațiunea din urmă, cu toate că depindea de susținerea marinei, era exclusiv a Armatei SUA și a trupelor australiene.

Marina și Infanteria Marină a SUA priveau cu un neabătut scepticism operațiunile din sud-vestul Pacificului, al căror scop ultim era recucerirea Filipinelor, considerate mai degrabă o concesie făcută cu scopul de a flata amorul propriu al lui MacArthur decât o cale spre victorie. Amiralii prefeau să exploateze puterea navală și aeriană ca să-și deschidă drum prin centrul Pacificului, prin insulele Marshall, Caroline și Mariane, aceasta fiind cea mai scurtă rută spre Japonia. Faptul că, în loc să se aleagă între aceste strategii, s-a luat decizia aplicării lor simultane dă măsura uriașelor resurse de care dispuneau Statele Unite. Nimitz și

MacArthur s-au pus în fruntea a două campanii paralele, dar implicit concurente.

Britanicii, între timp, şi-au îndreptat iarăşi atenţia spre Birmania. Retragerea din această colonie se încheiase în mai 1942. În decembrie, după obişnuita paralizie impusă de sezonul musonilor, Wavell a făcut o primă încercare de contraatac, trimiţând o divizie indiană împotriva portului Akyab din regiunea Arakan, care are ieşire la golful Bengal. Două tentative de asalt au eşuat, la fel şi un al treilea atac, dat în martie 1943, împotriva localităţii Donbaik. Comandantul britanic local, generalul-locotenent Noel Irwin, a ţinut o imprudentă conferinţă de presă, în care a căutat să explice eşecurile Aliaţilor afirmând că, „în Japonia, infanteristul face parte din corpul de elită", în vreme ce britanicii „trimit în infanterie soldaţii cei mai slabi"[9]. Va dura ani de zile, spunea el, până ce soldaţii indieni vor atinge un nivel de instruire care să le permită să-i bată pe japonezi. Cenzorii aliaţi n-au dat publicităţii declaraţiile lui, însă ele reflectau defetismul, incompetenţa şi incoerenţa prevalente în rândurile comandanţilor britanici de pe frontul din Orient. Churchill le transmitea şefilor de stat-major următoarele: „Sunt departe de a fi mulţumit de modul în care se desfăşoară campania indiană. Fatala moleşeală a Orientului îi fură pe toţi aceşti comandanţi."[10]

Deşi patru milioane de soldaţi indieni au luptat până la urmă pentru Aliaţi, Armatei Indiene fiindu-i alocate importante resurse, generalii britanici au reînnodat cu greu şirul victoriilor clare. Churchill spumega de mânie văzând că numeroasele forţe desfăşurate în nord-estul Indiei nu făceau mai nimic. Odată, el a caracterizat Armata Indiană drept „un uriaş sistem de ajutorare a săracilor la domiciliu"[11], din pricina numărului mic de divizii capabile de luptă pe care le furniza. În jur de 450 000 de soldaţi, în mare parte indieni, alături de câteva unităţi britanice, trebuiau să-i înfrunte pe cei 300 000 de japonezi care ocupau Birmania, dar pentru pregătirea lor de luptă s-au luat puţine măsuri eficiente. Locotenentul Dominic Neill, din trupele de *gurkha* – mercenarii nepalezi atât de dragi britanicilor – care sosise în India în 1943, spunea că „nici eu, nici soldaţii mei nu am primit niciun fel de instruire tactică înainte să ajungem faţă în faţă cu japonezii"[12].

Singurele veşti bune sosite din Birmania în acel an au fost legate de o operaţiune desfăşurată departe în spatele frontului inamic, în care au fost angajaţi 3 000 de soldaţi britanici, conduşi de figura excentrică, de-a dreptul instabilă psihic a generalului de brigadă Orde Wingate. Oamenii lui, cunoscuţi sub numele de *chindit*, au repurtat un modest succes militar, pierzând 30% din efective, însă au creat o legendă extrem de utilă serviciului de propagandă. Supravieţuirea lor în spatele liniilor inamice, în ciuda cruntelor suferinţe îndurate, a fost prezentată drept o dovadă a faptului că soldaţii britanici sunt capabili să lupte în junglă, lucru de care mulţi ajunseseră să se îndoiască. Înainte ca soldaţii *chindit* să părăsească India, Wingate le-a spus clar că răniţii nu vor putea fi transportaţi, astfel încât cazurile grave trebuiau rezolvate pe loc. O politică omenoasă, poate, dată fiind soarta ce îi aştepta odată căzuţi în mâinile japonezilor, dar una pe care soldaţii occidentali au găsit-o greu de aplicat. După o misiune, locotenentul de *gurkha* Harold James s-a trezit în situaţia de a trebui să execute ordinul lui Wingate: „Aveam un *gurkha* rănit, ciuruit ca o sită, cu mari dureri, care trăgea să moară. După ce s-a chinuit puţin, i-am dat o doză letală de morfină... Soldaţii au fost incredibili, pur şi simplu au acceptat totul... Spre marea mea groază, am descoperit un alt *gurkha* grav rănit. Mi-am zis: «Trebuie s-o fac din nou.» George s-a uitat la mine, vrând parcă să spună «fă-o din nou». Am protestat: «Nici gând să fac aşa ceva de două ori.» I-a dat el omului o doză letală."[13]

Un alt supravieţuitor al acestei misiuni, Dominic Neill, s-a numărat printre cei care şi-au dat seama că, în afară de legenda suferinţei şi a sacrificiului, aceste trupe nu realizaseră mare lucru. „Ziarele din India scriau cu litere de-o şchioapă despre expediţia lui Wingate. Nu ne credeam ochilor. Nu realizaserăm absolut nimic, ne luaserăm încă un şut în fund de la japonezi. Publicitatea era opera celor de la cartierul general din Delhi, care se agăţau şi de un fir de păr după înfrângerea din 1942, urmată la scurtă vreme de campania dezastruoasă din Arakan, din 1942/43."[14] Pe Churchill însă, isprăvile acestor soldaţi îl entuziasmau la culme, ele părând să formeze un contrast onorabil în raport cu inerţia care cuprinsese grosul armatei din India.

În august 1943, japonezii au dat și ei o utilă lovitură de propagandă, declarând Birmania stat independent. Mulți birmani s-au lăsat seduși pentru puțină vreme, entuziasmul lor crescând după respingerea cu succes, de către armata japoneză, a ofensivelor britanice de la Aykab. Dar și în Birmania, ca și în alte părți, aroganța, cruzimea și exploatarea economică i-au îndepărtat treptat pe localnici de noii lor stăpâni. Oricât de dornici ar fi fost birmanii să scape de jugul britanic, alungarea japonezilor a devenit un imperativ mai stringent. În prima jumătate a războiului din Asia, numai locuitorii din zonele deluroase i-au ajutat pe britanici. În 1944, japonezii ajunseseră ținta urii tuturor orășenilor birmani, ca și a luptei de gherilă duse de triburi.

Musonul de toamnă punea capăt în fiecare an luptelor de la frontiera indo-birmană cu aceeași eficiență cu care dezghețul de primăvară întrerupea campania din Rusia. Astfel, după ce forțele anglo-indiene n-au reușit să realizeze o străpungere în regiunea Arakan, anul 1943 a trecut fără progrese semnificative pe frontul din Birmania. Churchill a fost obligat să se mulțumească cu trimiterea trupelor indiene în ajutorul forțelor din Africa de Nord și Italia. Criticii Armatei Indiene au susținut atunci, și susțin și acum, că aureola ei romantică depășea cu mult performanțele. Unele unități, în special cele de *gurkha*, au demonstrat curaj, îndemânare și tenacitate. Altele nu. Eficiența trupelor imperiale britanice împotriva japonezilor rămânea constant în urma celei a trupelor Statelor Unite.

Dar și în Pacific, înainte de sosirea, în 1944, a unor resurse masive, au existat pauze îndelungate între două ofensive americane. În iunie 1943, MacArthur și amiralul care comanda unitățile din Pacificul de Sud-Vest, William Halsey, au lansat noi campanii în Noua Guinee și insulele Solomon. Cucerirea insulei Noua Georgie a necesitat o lună de lupte înverșunate. Apoi, Halsey a ocolit mai multe insule apărate de trupele japoneze și a debarcat la Vella Lavella 4 600 de oameni. În decembrie, americanii se instalaseră pe insula Bougainville și ocupaseră capul Gloucester, în extremitatea estică a insulei Noua Britanie. În ianuarie 1944, în urma unei ofensive de amploare împotriva portului Rabaul, baza de aici devenise aproape

inutilă pentru navele şi avioanele japoneze. Garnizoana, alcătuită din 100 000 de oameni, şi-a pierdut orice relevanţă strategică. Cum trupele nu se mai puteau mişca în nicio direcţie, era mai bine să fie lăsate să putrezească acolo unde se găseau.

Expansiunea Marinei SUA a făcut posibilă o acumulare treptată de forţe în zona Pacificului pe parcursul anului 1943. Patru uriaşe portavioane din clasa Essex şi cinci portavioane uşoare au constituit nucleul unor forţe expediţionare rapide, care includeau cuirasate şi crucişătoare pentru bombardarea ţărmului, precum şi distrugătoare pentru misiuni de detecţie cu ajutorul radarului a navelor inamice şi de escortă împotriva submarinelor. O numeroasă flotă auxiliară de petroliere şi nave de aprovizionare le-a permis vaselor militare să efectueze operaţiuni continue de până la 70 de zile, cu mult peste posibilităţile Marinei Regale. Existau de asemenea portavioane de escortă care asigurau susţinerea de care aveau nevoie mijloacele amfibii, sute de vedete torpiloare destinate desfăşurării unor misiuni în interiorul insulelor, nave-spital şi nave de reparaţii. Deşi alcătuite aproape exclusiv din oameni fără experienţă pe mare, echipajele lor au dovedit aptitudini de navigaţie, tragere cu tunul şi operare a navelor cu mult peste cele ale inamicului. Declinul de eficienţă operaţională înregistrat de Flota Combinată a Japoniei, de la înaltul profesionalism din decembrie 1941 la şovăielile observate un an sau doi mai târziu, a fost unul dintre cele mai stranii şi mai remarcabile fenomene ale războiului.

Piloţii japonezi care se apropiau destul cât să poată vedea sub ei un grup operativ american erau uluiţi şi impresionaţi de faptul că acesta se întindea pe sute de kilometri pătraţi de ocean. În ultimii ani de război, Marina SUA a demonstrat o capacitate de acţiune la mare distanţă cum nu se mai văzuse până atunci şi a crescut în dimensiuni, ajungând mai mare decât toate celelalte forţe navale la un loc. O parte substanţială a navelor sale au fost trimise în sprijinul operaţiunilor de asalt executate împotriva insulelor, care au dominat ultima fază a războiului din Orient. Ofensiva lui Nimitz din centrul Pacificului a început în noiembrie 1943 cu debarcări pe micul atol Tarawa, din insulele Gilbert. Nu era loc de subtilităţi strategice, deoarece singurele obiective credibile ale atacului

american erau cele câteva baze aeriene aflate pe insule. Marina şi Infanteria Marină a SUA treceau de la o insulă la alta, ştiind că japonezii, în aşteptarea inamicului, le fortificaseră.

Armada condusă de amiralul Raymond Spruance era alcătuită din 19 portavioane, 12 cuirasate şi nave auxiliare, plus o forţă de invazie formată din 35 000 de puşcaşi marini şi 6 000 de vehicule. Americanii aflaţi în acea zi pe mare se simţeau invincibili admirând demonstraţia de forţă a ţării lor. Avioanele care decolau de pe portavioanele americane au bombardat şi au mitraliat toate aerodromurile japoneze din zonă. Înainte de debarcarea efectivă, artileria grea a lui Spruance a bombardat insula timp de trei ore, aruncând 3 000 de tone de proiectile. Şi totuşi ceea ce a urmat s-a dovedit a fi una dintre cele mai amare experienţe ale Infanteriei Marine a SUA. Pe Betio, insuliţa principală, lungă de trei kilometri şi lată de 700 de metri, japonezii construiseră buncăre din beton, oţel şi trunchiuri de palmier, aproape imposibil de distrus cu ajutorul bombelor şi obuzelor. Puşcaşul marin Karl Albrecht a fost şocat când a văzut pentru prima oară plaja: „Pe ea erau înşirate vehicule amfibii, toate părând a fi cuprinse de flăcări şi a fumega... Atacul părea a fi degenerat într-o mare confuzie. Eram terorizat şi impresionat în acelaşi timp. Eram americani şi invincibili. Aveam o uriaşă flotă de război şi o divizie de infanterie marină. Cum de era posibil aşa ceva? Am descoperit că rândurile de puşcaşi marini întinşi pe plajă nu aşteptau ordinul să înainteze. Erau morţi."[15]

Un recif lat a oprit înaintarea bărcilor de asalt, astfel că mii de infanterişti au fost nevoiţi să parcurgă ultimele sute de metri până la ţărm direct prin apă, chinuitor de încet şi sub focul inamicului. Un pilot, martor din înaltul cerului la scena respectivă, avea să spună mai târziu: „Apa nu părea să se mai cureţe de omuleţi care, cu puştile deasupra capului, înaintau cu greu spre plajă. Îmi venea să plâng."[16] Au urmat patru zile de luptă printre palmieri aruncaţi în aer şi poziţii defensive bine camuflate. Când focurile de armă au încetat, infanteriştii au numărat 3 407 morţi şi răniţi, iar dintre cei 4 500 de japonezi, nu mai rămăseseră decât 17, care au fost luaţi prizonieri. Toţi participanţii la această bătălie au fost şocaţi de intensitatea ei. Pentru poporul şi puşcaşii marini americani, a fost dureros

să descopere că apărarea la sacrificiu poate fi înfrântă doar printr-o luptă înverşunată. Aroganţa naţională, doctrina excepţionalismului american, a fost insultată de revelaţia faptului că un duşman primitiv era în stare să opună rezistenţă unei puteri de foc copleşitoare, că drumul spre victorie trecea în mod obligatoriu prin luptă în spaţii restrânse şi sacrificiile impuse de ea. Deşi din acest episod s-au tras preţioase concluzii tactice, el avea să se repete întocmai pe alte insule. Dintr-o perspectivă globală, mai ales rusească, pierderile americanilor erau mici faţă de câştigurile strategice, dar ele păreau uriaşe când trofeul îl constituiau nişte biete atoluri şi câţiva palmieri.

Nimic însă nu putea schimba datele fundamentale ale campaniei: ca să înfrângă Japonia, forţele SUA trebuiau să captureze puternicele baze navale şi aeriene din Pacific. Superioritatea din punctul de vedere al tehnologiei şi puterii de foc nu avea să-i scutească pe soldaţii şi infanteriştii marini americani de la a se expune fizic unui inamic priceput şi încăpăţânat. Chiar şi acum, când era limpede că Aliaţii vor câştiga războiul, voinţa japonezilor rămânea de neînfrânt. Strategia lor era simplă: să-i oblige pe americani să plătească un preţ de sânge cât mai mare pentru un câştig cât mai mic, să le slăbească încrederea în sine şi să-i determine să înceapă tratative. Se spune adesea că militariştii japonezi au fost singurii care au insistat ca lupta să continue, dar generalii se bucurau de o puternică susţinere din partea politicienilor conservatori, mulţi dintre ei naţionalişti ferventi, ca şi din partea împăratului. În noiembrie 1943, la prima conferinţă a Sferei de Coprosperitate a Asiei Mari, organizată la Tokio, Hirohito a fost avertizat că insulele Solomon sunt în pragul capitulării. Reacţia lui a fost să-şi îmboldească generalii: „Nu există niciun loc în care să putem lovi Statele Unite? Când şi unde aveţi de gând să vă bateţi ca lumea? Şi când aveţi de gând să daţi bătălia decisivă?"

Ura care a caracterizat comportamentul Aliaţilor în războiul din Asia era dublată şi de o repulsie care ţinea de tradiţie. Sălbăticia cu care japonezii îşi tratau prizonierii şi supuşii era de-acum bine cunoscută, plătindu-li-se adesea cu aceeaşi monedă. Soldaţii occidentali erau dezgustaţi de faptul că japonezii erau dispuşi să lupte până la moarte în loc să se predea, chiar şi în împrejurări fără

speranță din punct de vedere tactic și strategic. Britanicii și americanii erau pătrunși de tradiția istorică europeană conform căreia, în fața unei iminente înfrângeri, reacția onorabilă și civilizată este să abandonezi lupta și să previi o vărsare de sânge gratuită. Americanii de pe frontul din Pacific, ca și britanicii din Birmania, erau furioși pe un inamic care respingea această logică civilizată. Japonezii, care se dovediseră nemiloși la victorie, se arătau acum dispuși să elimine, în prăbușirea lor, orice urmă de viață omenească.

Dacă și-ar fi întâlnit dușmanii într-o zonă de uscat suficient de întinsă ca să permită manevre ale trupelor motorizate, Aliații ar fi obținut victoria mult mai rapid. Primitiva armată japoneză nu ar fi avut nicio șansă împotriva copleșitoarei superiorități americane în tancuri și artilerie, așa cum nu a avut împotriva rușilor în Manciuria în august 1945. Dar lucrurile nu stăteau așa, iar lunga serie de bătălii din Pacific, miniaturale după standardele europene, le-au dat posibilitatea japonezilor să-și exploateze calitățile defensive și curajul sinucigaș fără să sufere prea mult din pricina lipsei artileriei și susținerii aeriene. Soldații japonezi excelau din punctul de vedere al camuflării și hărțuirii – așa-numitul „război al nervilor". Chiar și în anii în care Japonia a suferit înfrângeri, soldații ei au dominat psihologic câmpul de luptă. Infanteria Marină era probabil cea mai bună forță terestră de care dispuneau Statele Unite, în afară de diviziile aeropurtate ale armatei terestre, și a reușit lucruri extraordinare în teatrul din Pacific; dar ce nu au reușit niciodată americanii a fost să lupte pe timp de noapte la fel de bine ca dușmanii lor sau ca rușii. Cu cât o societate este mai urbanizată și mai „civilizată", cu atât mai greu îi este să-și pregătească soldații să se adapteze stilului de viață impus de luptele purtate în mijlocul naturii sălbatice. Cu cât se folosea mai multă tehnologie, cu atât creștea nivelul de excelență al americanilor – de pildă, piloții avioanelor cu decolare de pe portavioane nu aveau rivali. Țăranii, în schimb, erau cei mai buni pușcași.

Odată ce avioanele SUA au putut să decoleze de pe Tarawa, ele au distrus rapid aparatele și aerodromurile japoneze din insulele Marshall. La începutul lui februarie 1944, pușcașii marini au fost plăcut surprinși de ușurința cu care au reușit să cucerească

atolurile Majuro, Kwajalein şi Roi-Namur, ceea ce a reprezentat un triumf personal pentru Nimitz, care a trecut peste obiecţiile tuturor subordonaţilor lui şi a insistat să fie atacate insulele din centru, nu cele puternic apărate din extremitatea estică. Apoi au ocupat insula Enewetak, aflată în extremitatea nord-vestică a arhipeleagului Marshall, iar avioanele care decolau de pe portavioanele lui Spruance au distrus baza aeriană japoneză de pe insula Truk, din arhipelagul Carolinelor. Viteza cu care au fost obţinute aceste succese i-a permis lui Nimitz să decaleze următoarea fază a campaniei şi să atace Marianele în iunie, nu în septembrie 1944.

În tabăra americană a luat naştere un puternic spirit de competiţie. MacArthur, temându-se că Noua Guinee ar putea să fie o fundătură, a accelerat propriile operaţiuni. Trupele lui au ocupat Insulele Amiralităţii cu trei luni înainte de termen, încercuind astfel portul Rabaul şi silindu-i pe japonezi să se retragă pe coasta de nord a Noii Guinee. În aprilie 1944, MacArthur a pus în scenă cea mai îndrăzneaţă şi mai dramatică lovitură din întreg războiul, cucerind oraşul Hollandia din Noua Guinee olandeză, ocolind o grupare de 40 000 de soldaţi japonezi şi respingând în iunie un puternic contraatac executat de inamic de-a lungul râului Driniumor. Trupele lui au ocupat şi peninsula Vogelkop, aflată în extremitatea vestică a Noii Guinee, dimpreună cu insula învecinată, Biak, care a fost transformată într-o importantă bază aeriană.

Există un argument convingător, avansat de Marina SUA la momentul respectiv şi de mulţi istorici de atunci încoace, potrivit căruia campania lui MacArthur a devenit inutilă la finele lui 1943, iar unicul scop al sângeroaselor lupte care s-au dus mai apoi în Filipine a fost satisfacerea ambiţiilor generalului cu preţul vieţii a numeroşi filipinezi şi a câtorva mii de americani. Dominaţia aeriană şi navală a Statelor Unite căpătase asemenea proporţii, încât forţele japoneze din sud-vestul Pacificului nu mai reuşeau să transporte suficienţi soldaţi ca să pună în pericol obiectivele strategice ale Aliaţilor. Către sfârşitul lui 1943, submarinele americane, care au contribuit decisiv la obţinerea victoriei, au început să facă prăpăd în liniile de aprovizionare ale inamicului. Garnizoanele japoneze de pe multe insule din Pacific au rămas fără arme, muniţie şi mâncare.

Cu toate acestea, este caracteristic tuturor războaielor, şi în special celor mai mari conflicte din istoria umanităţii, ca evenimentele şi personalităţile să capete un dinamism propriu. MacArthur a existat. A deţinut o funcţie importantă şi a fost ridicat de propagandă la statutul de cel mai faimos comandant militar american. Relaţiile publice au fost cel mai eficient serviciu al statului său major. În ciuda faptului că atât Roosevelt şi asociaţii lui, cât şi majoritatea liderilor militari ai ţării îl considerau un şarlatan, când americanii au fost întrebaţi, în cadrul unui sondaj din 1945, cine este cel mai mare general al lor, 43% au răspuns că MacArthur, doar 31% au răspuns Einsehower, 17% Patton şi 1% Marshall[17]. Comandantul suprem al trupelor din Asia şi Pacificul de Sud-Vest avea o prezenţă fizică, o voinţă şi o autoritate personală mai mari decât ale altor şefi de stat-major americani. Deşi MacArthur nu a primit niciodată enormele resurse pe care le ceruse, el a exercitat o influenţă politică şi morală care i-a permis să-şi susţină campania şi să-şi urmărească obiectivele personale. Raţional vorbind, Statele Unite ar fi putut să înceteze operaţiunile la sol împotriva Japoniei încă din 1944, după ocuparea Marianelor. Decolând de aici, avioanele Superfortress ale USAAF ar fi putut să facă Japonia praf şi pulbere. Combinaţia dintre blocada navală, care paralizase industria japoneză, dar mai ales aprovizionarea ţării cu petrol, şi bombardamentele aeriene făcea inevitabilă capitularea inamicului. Ultimele campanii americane sângeroase din Pacific, desfăşurate în 1944–1945, asemenea tardivului atac britanic asupra Birmaniei, au contribuit nesemnificativ la rezultatul final al războiului.

Această perspectivă este însă accesibilă doar posterităţii. În momentul respectiv, sistarea operaţiunilor la sol ar fi părut de neconceput tuturor – mai puţin piloţilor, care aveau ambiţia să demonstreze că pot învinge Japonia singuri. Infanteria Marină a SUA şi diviziile armatei americane de uscat se aşteptau ca lupta să continue, la fel comandanţii lor şi întreaga naţiune. Odată ce marile popoare se apucă să ucidă, este inevitabil ca ele să continue să facă asta până ce duşmanul e îngenuncheat. În primăvara lui 1944, japonezii erau încă departe de a se recunoaşte înfrânţi.

Capitolul 18

Italia: speranțe mari, roade amare

1. Sicilia

În septembrie 1939, atotștiutorii din Marea Britanie spuneau: „Generalii și-au învățat lecția în războiul de dinainte. Nu vor mai fi măceluri." La care Evelyn Waugh răspundea cu veninul caracteristic: „Cum altfel este posibilă victoria, dacă nu prin măceluri?"[1] Întrebarea lui, deși răutăcioasă, era cât se poate de la obiect. Pentru a înfrânge Germania nazistă, era indispensabil ca inamicii ei să distrugă Wehrmachtul. Aliații occidentali au avut extrem de mult noroc că rușii, nu ei, au achitat aproape integral „nota de plată de la măcelărie", luând asupra lor 95% din costul în vieți omenești suportat de armatele celor trei membri ai Marii Alianțe. În 1940–1941, Imperiul Britanic l-a sfidat singur pe Hitler. Ulterior, Statele Unite au contribuit material la înfrângerea Germaniei, expediind ajutoare Rusiei și Marii Britanii, care au atins niveluri uriașe începând cu 1943, și creând o flotă aeriană și navală de dimensiuni impresionante. Bombardamentele anglo-americane au început să aibă un impact tot mai puternic asupra Germaniei. Armatele Aliaților occidentali, amânând debarcarea pe continent până în 1944, s-au mărginit la a juca un rol secundar. Până la urmă, rușii au ucis peste patru milioane și jumătate de soldați germani, în vreme ce forțele terestre și aeriene ale Statelor Unite și Marii Britanii au omorât doar vreo 500 000. Aceste cifre scot în evidență discrepanța dintre contribuțiile avute de respectivele națiuni pe câmpul de luptă.

Pentru ca soldaţii lui Churchill şi cei ai lui Roosevelt să fi jucat un rol decisiv în războiul terestru împotriva Germaniei, ar fi trebuit să debarce pe continentul european cel puţin 40 de divizii, în 1943, înainte ca ruşii să obţină marile lor victorii. Aceste armate nu existau în acel moment din cauza perioadei îndelungate de instrucţie şi a volumului de echipament pe care liderii militari americani şi britanici îl considerau necesar. La fel de importantă era şi lipsa mijloacelor cu care trebuia transportată o astfel de forţă pe continent şi cu care trebuia realizată aprovizionarea lor ulterioară. Luftwaffe a rămas relativ puternică, principalii ei rivali apărând abia în anul următor, este vorba despre piloţii avioanelor americane de vânătoare Mustang, care au invadat cerul Germaniei. În 1944, Aliaţii dominau categoric spaţiul aerian francez, lucru care ar fi fost contestat dacă ar fi debarcat mai devreme.

Americanii erau dispuşi să-şi asume riscul de a debarca o mică armată în Franţa în 1943 sau chiar în 1942. Britanicii, care ar fi trebuit să furnizeze majoritatea trupelor, erau mai rezervaţi. În opinia lor, aproape sigur corectă, dacă nu ar fi debarcat o forţă copleşitoare din punct de vedere numeric, ar fi suferit încă un dezastru, la fel de dureros ca precedentele. Chiar dacă o campanie continentală s-ar fi dovedit realizabilă în 1943, ea ar fi costat armatele anglo-americane câteva sute de mii de victime în plus faţă de pierderile din 1944–1945, fiindcă ele ar fi avut de înfruntat forţe germane mult superioare celor desfăşurate în Normandia în Ziua Z şi după aceea, după încă un an de lupte pe Frontul de Est.

Întinderile de apă care îi separau pe Aliaţii occidentali de Europa ocupată reprezentau un obstacol pentru orice forţă invadatoare şi, totodată, îi fereau pe anglo-americani de intervenţia germanilor. Roosevelt şi Churchill s-au bucurat de luxul de a alege, inaccesibil Armatei Roşii, care trebuia să dea continuu piept cu armatele lui Hitler. Căpitanul Pavel Kovalenko s-a numărat printre numeroşii ruşi scârbiţi de presupusa laşitate a Aliaţilor occidentali, care, la rândul lor, ignorau rolul infam jucat de Uniunea Sovietică între 1939 şi iunie 1941. La 26 martie 1943, Kovalenko scria de pe front: „Winston Churchill a ţinut un discurs la radio, [zicând]: «Îmi imaginez că, la un moment dat, anul viitor sau poate în anul

următor, vom reuşi să-l învingem pe Hitler.» La ce ne putem aştepta de la aceşti ticăloşi de «aliaţi»? Şarlatani, nemernici. Vor să intre în luptă când rezultatul e deja hotărât."

Churchill, foarte conştient de aceste sentimente, le spunea şefilor de stat-major în martie 1943: „Pretutindeni, britanicii şi americanii îşi încarcă planurile operaţionale cu atâţia factori de siguranţă, încât ajung să nu mai fie capabili de vreo formă de război agresiv. În următoarele şase, opt luni, Marea Britanie şi Statele Unite se vor hârjoni cu şase divizii germane [în Africa de Nord şi Sicilia]. Aceasta este situaţia în care am ajuns şi pentru a cărei îndreptare trebuie să trudiţi."[2] Britanicii şi americanii şi-au dat seama însă că le este imposibil să lanseze o operaţiune terestră de amploare în 1943, aşa că au optat pentru o serie de operaţiuni limitate, îndreptate împotriva flancului sudic al Axei. La Casablanca, delegaţia britanică obţinuse de la americani promisiunea unei debarcări în Sicilia, care, se spera atunci, ar fi putut avea loc la începutul verii. S-a pus mult accent şi pe Operaţiunea *Pointblank*, Ofensiva Combinată a Bombardierelor, menită să pregătească terenul pentru invadarea Franţei. Până la următoarea reuniune la nivel înalt, organizată în luna mai la Washington, ultima fază a campaniei din Africa de Nord, care dura mai mult decât se anticipase, împinsese data debarcării în Sicilia spre luna iulie. Şefii de stat-major americani erau în continuare nemulţumiţi că trebuie să se lipsească de o parte din trupele destinate campaniei din Franţa, dar, la Washington, au recunoscut că o debarcare în Europa de Nord-Vest nu era posibilă sub nicio formă în acel an. Şi erau de părere că britanicii foloseau penuria de nave ca pretext pentru a nu participa la invazia Franţei. Prudenţa britanicilor era cât se poate de reală, dar la fel de reală era problema transportului. Ar fi fost intolerabil ca armatele aliate să mai lâncezească în Anglia până în vara următoare. Italia rămânea singurul lor obiectiv plauzibil.

Aliaţii ştiau ce disperaţi erau italienii să scape de război. În aprilie, Iris Origo, o scriitoare de origine americană, care locuia într-un castel din sudul Toscanei, scria următoarele: „Opinia publică a suferit o importantă schimbare. Revolta activă şi consternarea pricinuite de debarcarea Aliaţilor în Africa de Nord, ca şi

de bombardarea oraşelor italiene au lăsat locul unei apatii deznădăjduite... toată lumea spune foarte deschis că «fascismul ne-a adus aici».”[3] Era limpede că Italia avea să capituleze curând. Britanicii presupuneau că, odată întâmplat acest lucru, ţara va cădea în mâinile Aliaţilor. Mesajele Ultra indicau faptul că germanii nu intenţionau să organizeze o campanie importantă în sudul peninsulei, ci doar să menţină linia frontului de-a lungul munţilor din nord. Iată un exemplu de pericole care te pândesc atunci când ştii „mâna” adversarului. Aliaţii şi-au închipuit că ştiu ce intenţii are Hitler. Doar că acesta şi le schimba foarte des şi reîmpărţea cărţile.

Până în momentul respectiv, Churchill şi generalii lui avuseseră dreptate cu privire la faptul că atacarea Italiei continentale era esenţială, acesta fiind singurul teatru de operaţiuni în care forţele terestre anglo-americane puteau să-l atace pe inamic în 1943. Erau însă inexplicabil şi inacceptabil de prost informaţi în privinţa obstacolelor geografice, tactice, politice şi economice care îi aşteptau acolo. Ei subestimau dificultăţile deplasării pe teren montan în condiţiile unei rezistenţe abile şi îndărătnice. Se aşteptau ca Italia să reprezinte o rampă de lansare a unei ofensive timpurii împotriva flancului sudic al inamicului. „Mediterana”, afirmau la Washington şefii de stat-major britanici, „ne oferă în toamna care vine posibilităţi de acţiune ce s-ar putea dovedi decisive... Vom avea o mulţime de şanse să înfrângem Axa şi să încheiem cu succes războiul în mai 1944.”

Americanii au fost de acord cu operaţiunea din Italia, cu condiţia ca, la venirea toamnei, mai multe divizii să fie retrase şi redirecţionate către Marea Britanie, unde aveau să se pregătească pentru marea debarcare. Abia la 27 iulie 1943, Comitetul Comun al Serviciilor de Informaţii a prevăzut în mod corect capitularea Italiei, dar a presupus în mod greşit că forţele lui Hitler se vor retrage spre Alpii Maritimi şi spre poziţii din regiunea Veneţiei şi a Tirolului. Şefii de stat-major britanici erau ceva mai precauţi, anticipând că germanii vor trimite unele întăriri în Italia. Operaţiunile desfăşurate de Aliaţi împotriva ţării lui Mussolini au început totuşi pe fondul asigurărilor date de britanici că lucrurile vor

merge uşor, asigurări care le-au lăsat un gust foarte amar americanilor năuciţi de evenimente.

La 10 iulie, o flotă compusă din 2 590 de vase de război şi transport a început să debarce pe coasta Siciliei 180 000 de soldaţi sub comanda generalului Harold Alexander. Britanicii au debarcat în est, iar americanii, în sud-vest. Vânturile puternice au dat complet peste cap planul trupelor aeropurtate, multe planoare prăbuşindu-se în mare – dintre cele 147 câte au decolat din Tunisia, 69 s-au pierdut în felul acesta, luând cu ele 252 de paraşutişti britanici, şi doar 12 au aterizat cu bine în zonele stabilite. Tirul antiaerian nesăbuit al artileriei de pe navele aliate a provocat noi pierderi în rândurile avioanelor de transport. Pe plaje, patru divizii italiene au opus o slabă rezistenţă, ceea ce a constituit un mare noroc, având în vedere că mulţi dintre invadatori fuseseră debarcaţi în locuri greşite. Până şi unii germani au dat dovadă de foarte puţin zel. Un paraşutist american care aterizase, neputincios şi singur, în mijlocul unei unităţi germane, a fost uluit când trei inamici s-au apropiat de el, iar conducătorul lor i s-a adresat într-o engleză impecabilă: „Ne predăm. De trei ani şi opt luni luptăm peste tot în Europa, Rusia şi Africa de Nord. Asta înseamnă destul de mult în orice armată. Ne-am săturat."[4]

Apărarea era stânjenită de faptul că, deşi în Italia comanda generalul Albert Kesselring, Mussolini insista ca un italian, generalul Alfredo Guzzoni, să conducă forţele Axei din Sicilia, o responsabilitate pentru care acesta era absolut nepregătit. Însă majoritatea soldaţilor din cele două divizii germane staţionate pe insulă, cărora li s-a alăturat curând o a treia, s-au aruncat în luptă cu râvna caracteristică. Paraşutistul german Martin Poppel scria la 14 iulie, după ce unitatea lui făcuse primii prizonieri, câţiva soldaţi britanici paraşutaţi: „După părerea mea, starea lor de spirit nu e prea bună. Tind să se predea de îndată ce întâmpină cea mai mică rezistenţă, lucru pe care niciunul dintre ai noştri nu l-ar face."[5] Şi adaugă, după o acţiune desfăşurată o săptămână mai târziu: „Englezii au crezut desigur că tirul lor de artilerie de ieri ne-a făcut să ne retragem şi au venit în dimineaţa asta, devreme, cu trei camioane pline ochi cu infanterişti. Şi-au scos tunurile antitanc

de 37 mm şi 57 mm. Era clar că nu îi înţelegeau pe paraşutiştii noştri şi că nu învăţaseră nimic din cele petrecute ieri. Era o linişte desăvârşită. Băieţii mei au lăsat să treacă escorta de motociclete şi au deschis focul doar atunci când camioanele erau chiar în dreptul lor. În câteva secunde, primul camion era în flăcări, iar englezii săreau din el cum puteau. La final, am numărat cincisprezece morţi şi am adus cu noi unsprezece prizonieri. Seara, am adus şi tunurile antitanc – ne vor întări considerabil poziţia."[6] Poppel laudă numai artileria britanică, respectată de germani pe tot parcursul războiului: „Trebuie să recunoaştem că englezul îşi pune al naibii de repede pe poziţie ofiţerul de observaţie, iar artileria lui deschide focul foarte rapid."[7]

Germanii au suferit şi de pe urma atacurilor aeriene lansate de Aliaţi. Enormele lor tancuri Tiger, cântărind 60 de tone, erau maşinării cu adevărat formidabile, însă total inadecvate pentru terenul accidentat al Siciliei. Contraatacurile Axei, mai ales cele împotriva capetelor de pod americane de pe plaje, au fost respinse cu uşurinţă. Lăudăroşenia lui Martin Poppel în privinţa performanţelor unităţii lui nu ar trebui să mascheze faptul că o altă divizie a Luftwaffe, numită „Hermann Göring", s-a dovedit cel mai inept contingent german de pe insulă. La 12 iulie, comandantul ei, generalul Paul Conrath, scria furios: „Am avut nefericita ocazie de a fi martor, în aceste ultime zile, la scene care nu sunt demne de un soldat german... Personalul a venit în fugă în spatele liniei, plângând isteric fiindcă auzise un singur foc de armă tras undeva... «Panica de tanc» şi răspândirea zvonurilor vor fi pedepsite cu cea mai mare asprime. Cazurile de retragere fără ordin şi de laşitate vor fi rezolvate pe loc, cu execuţii dacă este necesar." Germanii erau înfuriaţi de numeroasele informaţii potrivit cărora ofiţerii italieni îşi abandonau oamenii.

Soldaţii italieni veneau în număr mare spre liniile Aliaţilor ca să se predea „într-o atmosferă de fiesta", cum o descrie un soldat american, „cu obiectele personale atârnând pe lângă ei, umplând atmosfera cu râsete şi cântece"[8]. Un locotenent le scria celor de acasă: „Ciudată naţie şi italienii ăştia. Ai fi zis că suntem eliberatorii lor, nu duşmanii care îi iau prizonieri."[9] Unii americani au reacţionat

cu brutalitate la o atare docilitate. În două incidente separate, petrecute în ziua de 14 iulie, un ofiţer şi un subofiţer din Divizia 45 au ucis cu sânge rece grupuri numeroase de soldaţi italieni. Unul dintre ei, sergentul Horace West, care a omorât 37 cu o mitralieră Thompson, a fost judecat şi condamnat, pentru ca ulterior să beneficieze de indulgenţă. Celălalt, căpitanul John Compton, a alcătuit un pluton de execuţie care a masacrat 36 de prizonieri italieni. Compton a fost şi el judecat de curtea marţială şi achitat, murind mai târziu în cursul unei acţiuni. Patton, a cărui etică militară o oglindea pe cea a multor comandanţi nazişti, a scris că, „în opinia mea, aceste ucideri au fost pe deplin justificate", fiind silit să accepte constituirea unor curţi marţiale. Cele două incidente au fost muşamalizate, deoarece Eisenhower se temea de represalii împotriva prizonierilor aliaţi. Dacă responsabilii ar fi fost germani, în 1945, ei ar fi fost condamnaţi pentru crime de război şi, probabil, executaţi.

În flancul drept al ofensivei aliate, cele două corpuri de armată aflate sub comanda lui Montgomery au cucerit Siracuza, conform planului, încă din prima zi, dar ulterior au avansat foarte încet din pricina lipsei mijloacelor de transport. „Acesta *nu* este teren pentru tancuri", se plângea un ofiţer britanic, în vreme ce unul dintre oamenii lui Montgomery bombănea că Sicilia este „mai rea decât nenorocitul ăla de deşert din toate punctele de vedere"[10]. Un ofiţer britanic, pe nume David Cole, descrie experienţa „înaintării căznite, milă după milă, prin praf, la temperaturi de 35 de grade la umbră", până când, alături de comandantul lui, a ajuns să admire de la înălţime câmpia Cataniei.

> Panorama dinaintea noastră era magnifică. La 50 km spre nord, dominând orizontul, era uriaşa siluetă conică, învăluită în ceaţă şi încununată de zăpezi, înaltă de 3 000 m a muntelui Etna... De-a lungul coastei, oraşul Catania era abia vizibil, sclipind în arşiţă. Toate acestea ar fi alcătuit un tablou de o mare frumuseţe şi linişte dacă nu s-ar fi auzit bubuitul înfundat al proiectilelor, care explodau, cu norii de fum negru ameninţători, în apropiere de râu. Realitatea era că jos, în faţa noastră, ascunse în tranşee înguste şi şanţuri, adăpostite de clădiri şi de orice lucru

pe care putuseră să-l găsească, erau două armate încleştate într-o luptă pe viaţă şi pe moarte.[11]

O unitate aeropurtată britanică a capturat intact podul de la Primosole, fiind apoi silită să se retragă în faţa contraatacurilor inamice, când a rămas fără muniţie. Ulterior, paraşutiştii Luftwaffe au apărat cu îndârjire podul împotriva unor asalturi caracterizate prin încetineală, lipsă de imaginaţie şi comunicare defectuoasă. Aparatele de radiorecepţie neperformante au fost una dintre hibele Armatei Britanice care a persistat pe parcursul întregului conflict şi s-a manifestat în timpul operaţiunilor de la Primosole. Germanii aveau radiouri mai bune decât inamicii lor, un avantaj semnificativ pe câmpul de luptă. Diferenţa a fost foarte evidentă pe Frontul de Est, unde, în 1941–1942, majoritatea avioanelor şi tancurilor ruseşti nu fuseseră deloc echipate cu aparate de radiorecepţie; chiar şi în 1943, numai tancurile comandanţilor aveau aşa ceva în dotare. Comunicarea defectuoasă din tabăra britanică a contribuit la dezastrul din Franţa din 1940 şi la cel din Creta din 1941. În septembrie 1944, întreruperea legăturilor radio la nivelul Diviziei I Aeropurtate a contribuit semnificativ la înfrângerea ei la Arnhem şi a reprezentat o ruşine pentru Armata Britanică. Între 1942 şi 1945, RAF a utilizat una dintre cele mai avansate tehnologii din lume, însă radiocomunicaţiile continuau să nu prezinte încredere, un neajuns care a influenţat, uneori semnificativ, cursul bătăliilor, aşa cum s-a întâmplat în Sicilia.

La Primosole, două batalioane ale Regimentului de Infanterie Uşoară Durham au pierdut 500 de oameni. Coordonarea dintre tancuri şi infanterie a fost defectuoasă, două tunuri germane de 88 mm distrugând un grup de tancuri Sherman care avansa în câmp deschis. Unii dintre atacatori aveau să descrie lupta respectivă drept una dintre cele mai sângeroase la care participaseră. Cu toate acestea, germanii se apărau cu un grup de luptă improvizat, alcătuit mai mult din genişti şi radiotelegrafişti decât din infanterişti. Rămâne un mister de ce Montgomery, având de înfruntat o rezistenţă acerbă, nu a ocolit poziţiile inamice, trimiţându-şi trupele spre Catania pe mare. Podul de la Primosole a fost în cele din urmă cucerit, dar operaţiunea fusese mult întârziată.

Alexander i-a însărcinat pe americani doar cu apărarea flancului britanic. Drept urmare, aceştia nu au avut posibilitatea să traverseze insula spre nord şi să prindă în capcană o divizie de panzere care se retrăgea spre est. Patton, care începuse să-şi piardă răbdarea, a pornit cu trupele sale către Palermo, aflat în nord-vest, unde a ajuns pe 22 iulie, după ce luase o mulţime de prizonieri. Atacul lui fulger l-a nedumerit însă pe Kesselring, pentru că nu avea nicio utilitate strategică. Îngăduinţa arătată de Alexander acestei lovituri date de americani în direcţia opusă celei în care se aflau principalele forţe germane reflecta obişnuita lui lipsă de autoritate. Era evident pentru orice ofiţer inteligent că soarta campaniei se decidea în estul, nu în vestul Siciliei. Dar în timp ce soldaţii aliaţi îşi croiau cu greu drum pe insulă, singurii care aveau scopuri clare erau inamicii lor.

Germanii întâmpinau însă dificultăţi legate nu doar de penuria de muniţie şi hrană, ci şi de felul deplorabil în care luptau aliaţii lor. Generalul Conrath se plângea amarnic: „Practic, italienii nu au luptat deloc, şi bănuiesc că nu vor lupta nici pe continent. Multe unităţi din Sicilia, conduse fie de ofiţeri ai lor, fie de ai noştri, au plecat fără să tragă un singur foc... Nouăzeci la sută sunt laşi şi nu vor să lupte."[12] Uşurinţa cu care soldaţii italieni abandonau lupta nu a servit prea mult ţării lor, lunga ei agonie începând acolo, în Sicilia. Pe măsură ce oraşele italiene se transformau în câmpuri de bătălie şi în ţinta bombardamentelor de la sol şi din aer, supuşii lui Mussolini, epuizaţi de război, au început să sufere cumplit. Troina, o localitate situată la vest de muntele Etna, a devenit pentru câteva zile centrul unor lupte intense. Un corespondent descria situaţia din localitate după ce aceasta fusese cucerită de americani: „O bătrână fantomatică, zăcând printre bucăţi de tencuială şi grinzi rupte... şi-a întins braţele spre noi, ne-a privit lung, fără să ne vadă şi a gemut asemenea vântului care se tânguieşte printre pini. Ne-am continuat drumul spre biserică. Lumina pătrundea printr-o gaură din acoperiş. Dedesubt, o bombă de 225 kg, neexplodată, zăcea pe podea. Un soldat american mi-a şoptit la ureche, răsuflând greu: «Doamne, asta a fost o minune»... În biroul primarului, i-am găsit pe cei câţiva răniţi, încă în viaţă, pe care soldaţii noştri îi scoseseră

de sub dărâmături. Pe o bancă de lemn zăcea silueta subțire a unei fete de vreo zece ani. Părul ei negru era murdar de praf cenușiu de tencuială. Un picior îi era complet bandajat... În mâini ținea un biscuit primit de la un soldat. Nu se mișca, doar se uita lung în tavan."[13]

La 25 iulie, regele Victor Emmanuel și mareșalul Pietro Badoglio au pus la cale arestarea lui Mussolini. Primul lider fascist al Europei aproape că nici nu s-a opus propriei sale căderi. Cu moralul la pământ, se resemnase cu înfrângerea, iar principala sa grijă părea a fi aceea de a-și scăpa pielea. Fostul Duce și-a petrecut următoarele săptămâni de captivitate mai întâi pe insule din apropierea țărmului, apoi într-o stațiune de schi din Apenini, mâncând cantități uriașe de struguri, citind o carte despre viața lui Cristos și participând la slujbele bisericești pentru prima dată din copilărie. Nu este sigur că operațiunea de „salvare" executată de trupele de comando ale lui Otto Skorzeny la 12 septembrie l-a încântat prea mult. Deși reinstalat la putere de formă în nordul Italiei, știa că jocul lui se încheiase. Știa și Hitler, care de luni întregi era în căutarea unui alt lider pentru fasciștii italieni, singurul motiv pentru care îl readusese la putere pe Mussolini fiind acela că nu găsise un înlocuitor.

Căderea Ducelui a produs un moment de euforie în tabăra Aliaților și în rândurile simpatizanților lor din întreaga lume. Mulți au putut îndura războiul numai datorită faptului că, din când în când, li se insufla speranță. Pe fondul victoriilor locale sau al informațiilor despre schimbările de regim, oamenii trăiau episoade intense de entuziasm sau ușurare. Victor Klemperer, autorul evreu al unor jurnale intime, care locuia la Dresda și se bucura de o libertate precară, a consemnat numeroase momente de cotitură în care a crezut că înfrângerea Germaniei era iminentă. La 27 iulie 1943, exulta când a aflat despre soarta lui Mussolini: „Sfârșitul este acum la orizont – poate încă șase până la opt săptămâni! Noi [în Germania] mizăm pe o dictatură militară."[14] Euforia îi era împărtășită de un alt evreu, care spunea despre locul lui de muncă: „Acum nu mai e nevoie să ne prezentăm dimineața", și se întreba dacă Hitler va mai apuca încă o lună de viață[15]. Astfel

de momente de optimism febril și deplasat erau de ajuns pentru ca oamenii să mai îndure încă puțin o viață plină de tristețe și lipsuri, să nu se lase cuprinși de disperare.

Răsturnările produse pe scena politică de la Roma l-au convins pe Hitler că Sicilia trebuia evacuată. Germanii s-au retras în ordine spre est, desfășurând o serie de operațiuni de întârziere a inamicului. Tanchistul Erich Dressler, îngrozit de distrugerea unității lui și de inferioritatea resurselor de care dispuneau apărătorii, era nedumerit de încetineala Aliaților: „Cu mai multă hotărâre, englezii ne-ar fi putut termina pe toți... Mi-am zis că gata, s-a terminat. Dar din nu știu ce motiv, ei s-au oprit brusc."[16] În seara zilei de 11 august, germanii au început să-și transporte forțele dincolo de strâmtoarea Messina, lată de peste 3 km, pe teritoriul Italiei continentale. Cu toate că mesajele Ultra semnalaseră intenția inamicului, nici avioanele aliate, nici Marina Regală nu au intervenit eficient pentru a împiedica Axa să retragă 40 000 de soldați germani și 62 000 de italieni, împreună cu majoritatea tancurilor, vehiculelor și proviziilor. A fost un eșec zguduitor. Un ofițer de marină german, baronul Gustav von Liebenstein, a organizat o evacuare descrisă de unii ca fiind un Dunkerque în miniatură. A fost însă mult mai reușită decât aceea, deoarece toate cele trei divizii germane au ajuns în Italia continentală în formație de luptă completă. Americanii au intrat în portul Messina către sfârșitul zilei de 16 august, cu puțin înaintea britanicilor. A doua zi dimineață, comandantul german, generalul Hans Hube, își încheia retragerea de pe insulă.

Campania din Sicilia a reprezentat o lecție dureroasă pentru anglo-americani. Operațiunile cu vehicule amfibii și cele aeriene de susținere a acestora au fost slab planificate și realizate cu stângăcie. Coordonarea dintre forțele aeriene și cele terestre a fost și ea defectuoasă. Dacă soldații italieni ar fi luptat cu hotărârea cu care au luptat germanii, invadatorii ar fi fost aruncați în mare. Americanii erau șocați de lipsa de autoritate demonstrată de Alexander, dezgustați de lentoarea lui Montgomery și enervați de aparenta dorință a aliaților lor de a le încredința un rol secundar. La rândul lor, britanicii erau exasperați de retincența arătată de

comandanţii americani, în special de Patton, de a se conforma planurilor deja stabilite. Fiecare dintre cele două părţi critica eficienţa trupelor celeilalte. Ambele considerau dificilă înfrângerea inamicului care ocupa poziţiile înalte ce dominau puţinele drumuri de pe insulă. Ambuscadele şi distrugerile germanilor erau făcute cu multă măiestrie, anticipând tacticile pe care aveau să le aplice pe tot teritoriul Italiei în următorii doi ani. Invadatorii nu au reuşit să exploateze superioritatea navală pe care o aveau pentru a învălui forţele care opuneau rezistenţă, mulţumindu-se cu o serie de marşuri extrem de lente.

Cincizeci de mii de germani au ţinut în şah o jumătate de milion de soldaţi aliaţi vreme de cinci săptămâni. Invadatorii erau foarte conştienţi de pericolul reprezentat de tancurile Tiger, mortierele Nebelwerfer, mitralierele Spandau şi tirul de artilerie al inamicului, de dificultăţile unui atac pe teren abrupt, de căldură, de malarie şi de pierderile cauzate de stresul posttraumatic. Este însă limpede că, deşi covârşitoarea superioritate a Aliaţilor a avut, în cele din urmă, câştig de cauză, soldaţii Wehrmachtului au luptat mult mai convingător decât cei anglo-americani. Forţele aliate nu au reuşit – aşa cum nu vor reuşi nici în nord-vestul Europei – să transforme cuceririle teritoriale în acţiuni de distrugere a trupelor inamice. Germanii erau atât de năuciţi de faptul că au reuşit să scape şi că Aliaţii nu au lansat în Calabria o operaţiune cu vehicule amfibii care să le taie retragerea, încât unii nutreau fantasmagorica idee că Alexander îi lăsa să fugă din motive politice.

Campania din Sicilia a reprezentat unica operaţiune terestră semnificativă lansată de Statele Unite şi Marea Britanie împotriva germanilor în vara lui 1943, la ea participând opt divizii aliate; 6 000 de soldaţi şi-au pierdut viaţa. În aceeaşi perioadă, patru milioane de oameni erau prinşi în bătăliile de la Kursk şi Orel, unde au pierit 500 000 de ruşi. Unii civili germani, disperaţi să vadă odată războiul încheiat, se plângeau de încetineala cu care înaintau Aliaţii. Mathilde Wolff-Monckeburg scria la 14 august: „Speram întruna că lucrurile se vor mişca şi mai repede."[17] Există explicaţii pentru modesta implicare în luptele terestre din 1943 a Aliaţilor occidentali, dar nu este greu de înţeles de ce ruşii priveau

cu atâta dispreţ acest lucru. Şi nu doar ruşii, ci chiar şi unii dintre ei. Locotenentul-colonel Lionel Wigram, unul dintre cei mai energici şi mai inventivi ofiţeri din Armata Britanică, a înaintat un raport în care analiza eşecurile la care fusese martor direct. Wigram critica atacurile frontale, excesiva dependenţă de artilerie şi refuzul de a utiliza infiltrările în spatele forţelor inamice, sugerând ca fiecare batalion să fie lipsit de cei aproximativ 20 de soldaţi care fugeau invariabil din faţa inamicului. Şi încheia astfel: „Într-un fel, germanii au înregistrat fără îndoială un succes categoric în SICILIA. Au reuşit să-şi evacueze forţele aproape intacte, suferind foarte puţine pierderi... Ne-au cauzat nouă pierderi grele. Drept rezultat, suntem cu toţii foarte iritaţi."[18] Această evaluare extrem de sinceră a ajuns şi la urechile lui Montgomery. Cu amorul propriu lezat, el l-a înlăturat pe Wigram de la comanda batalionului. Criticile sale, aspre şi justificate, nu au fost luate în seamă.

Apologeţii armatelor britanică şi americană susţin că respectul faţă de apărarea germană din Sicilia, ca şi faţă de alte succese înregistrate de Axă pe câmpul de luptă nu poate masca eşecul suferit la final: forţele lui Kesselring au fost alungate de pe insulă. Au pierdut. Asta este adevărat şi important. Una dintre ideile cărţii de faţă este că Wehrmachtul a luptat de multe ori într-un mod strălucit, dar Germania şi-a organizat foarte prost războiul. Cu toate acestea, faptul că anglo-americanii n-au reuşit în repetate rânduri să distrugă armatele lui Hitler, deşi au reuşit să le alunge din teritoriile ocupate a făcut ca Armata Roşie să rămână până în 1945, aşa cum fusese încă din 1941, principalul instrument de distrugere a nazismului.

2. Drumul spre Roma

Asaltul împotriva Italiei continentale a început în ziua de 3 septembrie, când soldaţii canadieni din Armata a VIII-a au debarcat în Calabria fără să întâmpine vreo rezistenţă; Kesselring, comandantul apărării germane, a decis să dea prima bătălie mai la nord. Cinci zile mai târziu, pe 8 septembrie, în timp ce liderii aliaţi luau parte la reuniunea de la Quebec, guvernul de la Roma al mareşalului Badoglio anunţa capitularea Italiei, anunţ care a reaprins

speranţa într-o înaintare rapidă spre nordul peninsulei. În data de 9, generalul-locotenent Mark Clark şi Armata a V-a, comandată de el, debarcau la Salerno. Aceasta se va dovedi una dintre operaţiunile cruciale ale războiului din Vest, însă nu în maniera pe care o anticipaseră invadatorii. Trupele de rangeri ale colonelului Bill Darby au înregistrat un prim succes în extremitatea stângă a frontului aliat, eliberând satele turistice de coastă din zona Amalfi şi ocupând trecătoarea Chiunzi, de unde se vedea în depărtare Napoli. În alte zone însă, germanii s-au mobilizat rapid, întâmpinându-i pe invadatori şi lansând o serie de contraatacuri nimicitoare. Forţele comandate de Clark – un corp de armată american şi unul britanic – s-au trezit imobilizate în patru mici puncte de pe plajă, fiind supuse unui tir intens.

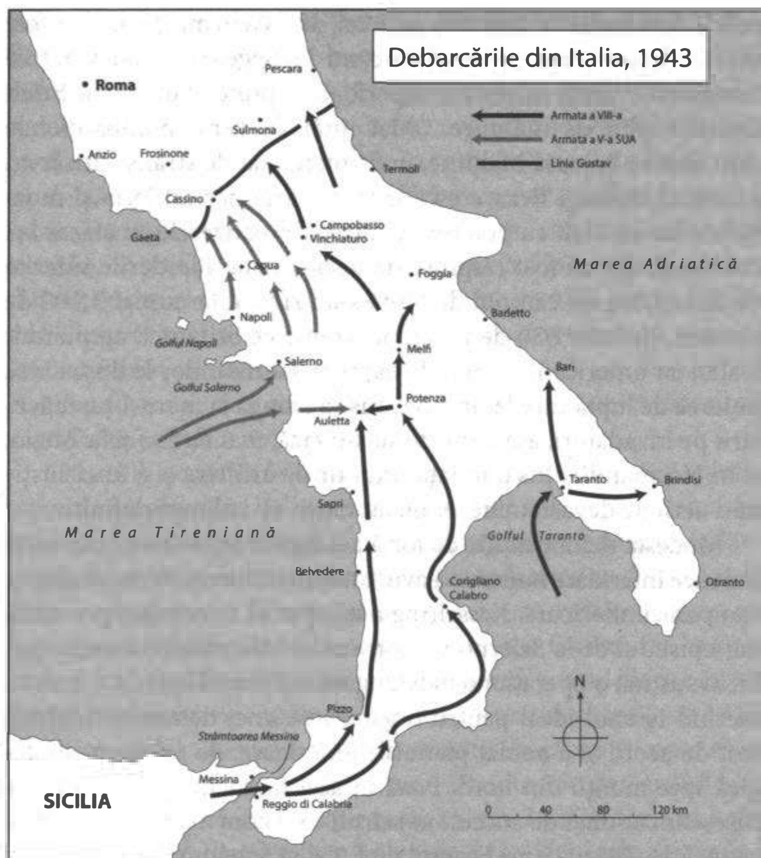
La 13 septembrie, trupele lui Kesselring s-au intercalat între unităţile americane şi britanice, panzerele ajungând la un kilometru şi jumătate de mare. Forţele aliate din apropierea ţărmului au suferit atacuri grele din partea Luftwaffe, care utiliza bombe noi, controlate prin radio. Clark a intrat în panică şi a propus ca trupele să fie reîmbarcate. Deşi propunerea a fost respinsă de Eisenhower şi Alexander, pe plajă a domnit haosul câteva ore bune, în special după lăsarea întunericului. „Crezând că în poziţia noastră se infiltrase infanteria germană, [soldaţii americani] au început să tragă unii în alţii", scrie un britanic, martor ocular, „şi s-au auzit strigătele înfricoşătoare ale celor atinşi de gloanţe. Ne-am ghemuit în tranşeele noastre, sub frunzişul trandafiriu şi tremurător al măslinilor, şi ne-am uitat cum se apropie împuşcăturile, iar noaptea a trecut încet... Istoricii oficiali se vor pune curând pe treabă pentru a da acestei părţi a acţiunii de la Salerno atâta demnitate câtă vor putea. Noi am văzut cu ochii noştri cum prostia şi laşitatea, răspândindu-se de la comandanţi, creează haos."[19]

Locotenentul Michael Howard, din Regimentul Coldstream Guards, scrie: „Proiectilele se tânguiau scurt pe deasupra noastră, ca nişte suflete pierdute. Geamăt, alt geamăt, apoi alt geamăt."[20] Purtarea unora dintre unităţile britanice a fost deplorabilă, la fel şi aceea a unei părţi din unităţile americane. Istoria oficială a Regimentului Scotts Guards consemnează „senzaţia generală că se

petrece un al doilea Dunkerque". Doar un bombardament naval intens asupra liniilor germane a făcut ca dezastrul să fie evitat. „Pentru numele lui Dumnezeu, Mike", îi spunea Eisenhower comandantului Corpului VI Armată al Statelor Unite, generalul-maior Mike Dawley, la câteva ore după ce acesta a fost eliberat din funcție și trimis acasă cu gradul de colonel, „cum ai reușit să-ți aduci trupele în asemenea hal?" Locotenentul Peter Moore, din Regimentul Leicestershire, scria următoarele:

> În cursul nopții, germanii poziționaseră mortiere și mitraliere Spandau astfel încât să acopere întreg perimetrul. Primul semn al iminentului bombardament a fost bum, bum, bum, bum, bum, bum-ul atât de familiar al obuzelor lăsate pe țeava mortierelor și trase. Am așteptat în tensiune, iar în câteva secunde s-au auzit șuierul și pocnetul asurzitor al bombelor care explodau în jurul nostru. În același timp, mitralierele au început să tragă peste capetele noastre rafale lungi și rapide, sfâșiind vița-de-vie. Tirul mortierelor era foarte precis, și, curând, am avut o mulțime de răniți și câțiva morți. Era foarte greu să venim în ajutorul răniților, din pricina focului intens de mitralieră. Am tras și noi cu Bren-urile și puștile ca să-i acoperim în timp ce se târau spre noi și erau evacuați într-o peșteră pe care o descoperiserăm. Schimbul de focuri a continuat întreaga zi. Intrasem de bunăvoie într-o stare de resemnare. Nu vedeam cum am fi putut să susținem un atac prelungit și speram doar că, indiferent de ce soartă mă aștepta, nu voi suferi prea mult. Aveam mereu la mine cartea de rugăciuni a Armatei și a fost o uriașă consolare să citesc rugăciunile de dimineață și de seară, imnurile, psalmii și rugăciunile atât de familiare.[21]

După zile de lupte grele, contraatacul lui Kesselring a fost respins. „În lumina cenușie a zorilor, i-am îngropat pe germanii căzuți", scria Michael Howard. „Era prima dată când manevram niște cadavre: păpuși zbârcite, vrednice de milă, zăcând țepene și contorsionate, cu ochi albaștri, sticloși. Nu cred că avea vreunul mai mult de 20 de ani, iar unii erau abia niște băiețandri. Cu o neglijență oribilă, i-am împins în tranșeele lor și i-am acoperit cu pământ. Scena îmi rămâne întipărită în minte: groparii încovoiați

şi grăbiţi, leşurile răşchirate, cu ochi lipsiţi de viaţă, zăcând în lumina rece a zorilor, care ştergea orice culoare din peisaj, lăsând doar câteva nuanţe mohorâte de negru şi cenuşiu. După ce am terminat, le-am înfipt puştile şi baionetele deasupra mormintelor şi ne-am grăbit să ne adăpostim. Era un tablou demn de Goya."

Din nou, puterea de foc a Aliaţilor a fost cea care a înclinat decisiv balanţa în favoarea acestora. „Barajele navale intense erau deosebit de neplăcute", observa un ofiţer german. Fiecare mişcare a forţelor lui Kesselring era întâmpinată cu o ploaie de obuze şi masive atacuri aeriene. Dacă soldaţii aliaţi au fost îngroziţi de

ce s-a întâmplat la Salerno, nici cei din Wehrmacht nu au fost mai încântaţi. „Era prima dată când înţelegeam cu adevărat ce înseamnă o forţă materială superioară", spunea tanchistul Erich Dressler plin de mâhnire. „Mai întâi au venit bombardierele care zburau la joasă înălţime, în formaţii atât de strânse, încât nu puteai să distingi fiecare escadrilă în parte, iar artileria şi mortierele ne-au lovit cu putere ore întregi."[22] Panzerele au atacat încontinuu, dar au fost respinse de fiecare dată. Pierderile suferite de Kesselring pe câmpul de luptă s-au ridicat la numai 3 500 de oameni, inclusiv 630 de morţi, în vreme ce britanicii au pierdut 5 500, iar americanii, 3 500 de oameni. Germanilor le lipsea însă puterea de luptă care le-ar fi permis să ajungă la mare. I-au măcelărit pe invadatori, aşa cum aveau s-o facă, mai târziu, şi la Anzio, şi în Normandia. Însă, în faţa unui tir de artilerie şi a unei susţineri aeriene devastatoare, ei nu au reuşit să-i alunge definitiv.

Modesta demonstraţie de forţă a Aliaţilor împotriva unor forţe inamice inferioare numeric a avut totuşi o influenţă decisivă asupra campaniei ulterioare. Kesselring a început să se retragă spre nord, dar episodul de la Salerno l-a convins că Wehrmachtul este capabil să susţină o operaţiune îndelungată în Peninsula Italică, aceasta oferind terenul ideal pentru organizarea unei defensive. Hitler a fost de acord şi a anulat planurile anterioare, de retragere strategică spre munţii din nord. Până în acel moment, atacul Aliaţilor fusese încununat de succes, în sensul că îl convinsese pe Hitler să retragă 16 divizii de pe Frontul de Est şi să le trimită în ajutorul lui Kesselring. Aveau să urmeze însă 18 luni de lupte lungi şi grele, într-una dintre cele mai dificile zone din Europa. „Englezii vor trebui să-şi croiască drum printre noi cu dinţii, metru cu metru", scria un paraşutist german într-o scrisoare neterminată, găsită asupra sa după moarte, la Salerno, „şi o să avem grijă să-şi rupă dinţii."

Kesselring s-a mulţumit să desfăşoare o serie de acţiuni defensive, pe care Aliaţii le găseau cumplit de monotone. La fiecare etapă, bombardau zile întregi poziţiile germane, din aer şi de la sol, apoi infanteria înainta sub tirul de mitraliere, artilerie şi mortiere al inamicului. După zile sau săptămâni de lupte statice, germanii făceau o retragere calculată spre un alt munte sau mal de râu, protejaţi de

podurile demolate, de căile ferate şi drumurile de acces distruse. Tot ce avea o valoare pentru populaţia civilă şi pentru Aliaţi era jefuit sau distrus. Se estimează că 92% din totalul oilor şi vacilor din sudul Italiei, împreună cu 86% din totalul păsărilor de curte au fost confiscate sau omorâte de trupele în retragere. Cu răutatea gratuită de care germanii au dat dovadă în repetate rânduri, oamenii lui Kesselring au vandalizat bună parte din patrimoniul cultural al oraşului Napoli, incendiind biblioteci întregi din perioada medievală, inclusiv cele 50 000 de volume ale universităţii locale. În clădirile importante s-au pus bombe cu explozie întârziată, care au pricinuit mari pierderi după eliberarea oraşului. Şi printre soldaţii aliaţi au fost unii care nu s-au purtat mai frumos decât inamicul, vandalizând obiecte vechi, inestimabile.

Churchill rămânea fidel ideii sau mai degrabă obsesiei că o campanie de amploare în Italia putea să deschidă calea spre Germania. Americanii au hotărât însă că alte operaţiuni în bazinul Mediteranei nu ar fi dat decât roade amare. De îndată ce au fost ocupate câteva aerodromuri funcţionale, au căutat să redirecţioneze cât mai repede trupele necesare pentru invadarea Franţei, iar hotărârea lor s-a dovedit a fi corectă. Entuziasmul britanicilor legat de desfăşurarea unei operaţiuni în Sud fusese justificat în 1942–1943, dar şi-a pierdut credibilitatea în momentul în care a început să se contureze posibilitatea executării unui atac dincolo de Canalul Mânecii şi atunci când dificultăţile realizării unei străpungeri în Italia au devenit clare. Forţele aliate trebuiau să rămână acolo pentru a-i ţine în loc pe germanii care, altfel, ar fi luptat în Franţa sau Rusia. O victorie importantă nu putea fi obţinută însă, cu siguranţă nu de nişte comandanţi atât de slabi ca Alexander şi Clark.

La sfârşitul lui septembrie, şapte divizii germane înfruntau 13 divizii aliate, în vreme ce alte 11 formaţiuni de sub comanda lui Kesselring asigurau apărarea regiunii din spatele frontului, utilizând metode extrem de brutale atunci când forţele partizane le contestau poziţia. În lunile de toamnă, trupele aliate şi-au croit cu greu drum în sudul Italiei, împiedicându-se la fiecare pas de ambuscade, distrugeri, dealuri şi poduri apărate cu înverşunare de inamic. „Dacă «eliberarea» Italiei continuă în ritmul ăsta”,

scria înciudată, din teritoriul ocupat, contesa Iris Origo, în luna octombrie a acelui an, „nu va mai rămâne prea mult de eliberat; district după district, germanii lasă în urmă doar pustiu."[23] „Linia Gustav", situată de-a lungul râurilor Garigliano şi Sangro, a fost disputată săptămâni în şir, timp în care ploile torenţiale au transformat câmpul de luptă într-o mlaştină. „Nu cred că vom obţine vreun rezultat spectaculos câtă vreme continuă să plouă", îi raporta Montgomery lui Brooke cu puţin timp înainte să renunţe la conducerea Armatei a VIII-a, pentru a se întoarce în Anglia şi a conduce operaţiunile din Normandia. „Întregul ţinut este acum o mare de noroi şi nimic din ceea ce se deplasează pe roţi nu poate ieşi în afara drumurilor."

Moralul era la pământ. „Italia avea să le frângă spinările, oasele şi a fost aproape să le frângă spiritul", scria istoricul american Rick Atkinson. „Toate drumurile duc la Roma", spunea, plin de tristeţe, Alexander, „dar toate sunt minate." Capcanele explozive şi dispozitivele antipersonal făceau victime încontinuu. „Laba piciorului este de obicei ruptă de la gleznă", consemna un medic militar american, „şi rămâne o masă de carne sfârtecată, atârnată de tendoane. Rănile suplimentare de la ambele picioare şi din zona inghinală fac agonia şi mai grea." Evacuarea răniţilor din zonele muntoase era un coşmar, fiecare targă trebuind să fie cărată de patru oameni. Germanii au creat nişte obstacole foarte ingenioase: la nord de Sangro, de pildă, au doborât plopii de pe marginea drumului pe o distanţă de 800 de metri. Pentru ca blindatele aliate să poată trece, trunchiurile au trebuit să fie înlăturate cu buldozerele, în ritmul de un trunchi pe oră.

Amintirile majorităţii participanţilor la campanie sunt dominate nu de soarele şi frumuseţea peisajului cu care imaginaţia oamenilor a hărăzit Italia, ci de ororile iernii. „Pe cincizeci de metri de jur împrejur e NOROI – adânc de 15 cm, strălucitor, lipicios, presărat cu bălţi", le scria celor de acasă ofiţerul de artilerie John Guest. „Excavaţiile adânci în noroi, care lasă în urmă nişte munţi în miniatură, ne arată locul în care alte corturi au fost ridicate în noroi şi mutate, din pricina noroiului, în alte locuri cu noroi. Experienţa psihologică cumulativă a noroiului... nu poate

fi descrisă. Vehiculele scârțâie pe drum, mergând cu viteză redusă. De o parte și de alta... e un mal de noroi în care te afunzi până la coapse. Marginile... se prăbușesc frecvent, iar camioanele uriașe, ca niște animale preistorice ostenite, alunecă neputincioase în șanțuri... Oamenii mei stau în cuiburile de mitralieră și tropăie pe pământul umed, cu capetele ascunse în gulerele paltoanelor. Când vorbesc cu tine, își dau ochii peste cap, pentru că, dacă și-ar ridica fruntea, le-ar îngheța gâtul. Toată lumea merge cu brațele desfăcute, ca să nu-și piardă echilibrul."[24] În noiembrie, soldatul canadian Farley Mowat îi scria din Italia unui prieten din Marea Britanie: „Regret că te dezamăgesc în privința climei, dar nu cred să existe pe lume alta la fel de rea. Fie îți fierbe creierii în cap vara, fie ți-i îngheață iarna. Între, îți mucegăiesc din cauza ploii care nu se mai oprește. Singurul moment în care mă simt bine este atunci când sunt în sacul de dormit, în haine de lână și sub o jumătate de duzină de pături."[25]

Comandantul unui batalion american, locotenentul-colonel Jack Toffey, un erou al campaniei din Italia, se gândea cu voce tare cum să le dezvolte oamenilor lui instinctele ucigașe, să le insufle dorința neabătută de a se apropia de inamic, singura care îi putea ajuta să câștige o luptă: „Băieții noștri nu sunt profesioniști, și trebuie să-i faci să le placă să ucidă."[26] În noiembrie, peste jumătate dintre soldații pe care Toffey îi condusese la țărm erau fie morți, fie răniți. Un alt american spunea că luptele din Italia sunt ca atunci când „urci pe o scară și adversarul te calcă pe mâini la fiecare treaptă"[27]. Artistul George Biddle, aflat pe front, scria: „Mi-aș dori ca cei de acasă, în loc să se gândească la băieții lor ca la niște vedete de fotbal, să-i vadă în chip de mineri prinși în subteran sau sufocându-se într-un incendiu la etajul zece... înghețați, uzi, înfometați, cu dor de casă și înspăimântați."[28]

La 1 decembrie, se aflau față în față 17 divizii aliate și 13 germane. Invadatorii se bucurau de o susținere aeriană superioară, însă aceasta nu le era de prea mult folos în condiții de iarnă și împotriva unui inamic bine ascuns în munți. În cele patru bătălii de la Monte Cassino, la 80 km sud de Roma, desfășurate între ianuarie și mai 1944, bombardamentele au distrus una dintre cele mai

importante mănăstiri medievale din Europa fără să aducă vreun câştig teritorial semnificativ. Armatele aliate, care se transformaseră într-un extraordinar amestec de naţiuni – britanici, americani, francezi, neozeelandezi, polonezi, canadieni şi indieni – au arătat curaj şi tărie morală în condiţii asemănătoare celor de pe Frontul de Est sau din Flandra, în Primul Război Mondial, dar sacrificiile lor au fost de puţin folos. Nepriceperea comandanţilor şi atacurile prost coordonate, împreună cu abilitatea inamicului şi terenul ostil făceau să eşueze orice iniţiativă. Generalul francez Alphonse Juin a fost singurul dintre comandanţii aliaţi care a ieşit din aceste campanii montane cu o reputaţie mai bună. Acceptând de bunăvoie să fie retrogradat de la gradul de mareşal ca să poată lupta în Italia, Juin era mult mai potrivit decât Alexander ori Clark să conducă operaţiunile.

Ambulanţele militare americane au fost foarte lăudate după ce, oră de oră, zi de zi, sub tirul neîncetat al inamicului, au continuat să-i evacueze pe răniţi. După ce maşina i-a fost aruncată în şanţ de o explozie, şoferul a înaintat pe jos şi a transportat rând pe rând patru soldaţi indieni răniţi, „sub un tir infernal… Zi şi noapte, nonstop dacă era nevoie, băieţii aceia americani nu se opreau o clipă. Puteai să ai încredere că vor răzbi, oricât de grea ar fi fost situaţia”[29]. Regimentul 1/2 Puşcaşi Gurkha a condus unul dintre multele atacuri de la Monte Cassino. „Companiile din frunte au intrat într-o capcană a morţii. Desişul s-a dovedit a fi plin de mărăcini, înţesat de mine antipersonal şi împânzit pe margini de sârme care declanşau capcanele explozive. În spatele acestei bariere mortale pândeau trupele de asalt în cuiburi de mitralieră aflate la mai puţin de cincizeci de metri unul de celălalt. Între aceste cuiburi, tranşeele îi adăposteau pe trăgătorii şi aruncătorii de grenade inamici. O ploaie de grenade începu să cadă în noapte… Plutoanele din faţă s-au repezit în desiş şi au sărit în aer, aproape până la ultimul om. Colonelul Showers a căzut împuşcat în burtă. Două treimi din companie au fost doborâte în primele cinci minute, dar supravieţuitorii au continuat să înainteze. Mai târziu, s-au găsit infanterişti şi cu patru sârme declanşatoare înfăşurate pe picioare. Naik Birbahadur Thapa, deşi rănit în mai multe locuri, a reuşit

să iasă din desiș și să ocupe o poziție... Brancardierul Sherbadur Thapa a făcut șaisprezece drumuri pe acest teren mortal până să fie omorât. O mână de oameni nevătămați a continuat să se bată până a primit ordin de retragere. Au căzut la datorie șapte ofițeri britanici, patru ofițeri *gurkha* și 138 de militari cu alte grade."[30] În șase săptămâni, Divizia a IV-a indiană a pierdut peste 4 000 de oameni și, după cum au recunoscut chiar ofițerii ei, nu a mai fost niciodată aceeași unitate de luptă ca înainte.

Nici în tabăra cealaltă, starea de spirit nu era mai bună. „Simt că multe se vor scrie în viitor despre aceste lupte", era de părere sergentul Franco Busatti, membru al unei unități fasciste de geniu care lupta alături de germani, „și sunt curios să aflu ce răspunsuri se vor da mâine la «de ce»-urile de azi."[31] Luat de valul retragerii armatei lui Kesselring, Busatti a fost frapat de contrastul dintre soldații italieni, care sufereau de indisciplină, și cei germani, disciplinați chiar și atunci când pierdeau. „Războiul va fi câștigat fie de germani, fie de englezi și americani", scria el pe un ton resemnat. „Italienii sunt irelevanți." Asemenea multor conaționali, el a decis în cele din urmă că nu datora supunere niciuneia dintre tabere, așa că a dezertat de pe câmpul de luptă și s-a adăpostit în casa familiei din Città di Castello până sfârșitul războiului.

Pentru Aliați însă, reluarea atacului era un imperativ absolut. Căpitanul Henry Waskow, un texan în vârstă de 25 de ani, și-a condus compania împuținată într-un atac de noapte împotriva uneia dintre nenumăratele poziții ocupate de germani în munți, cunoscută drept Cota 730. Era seara zilei de 14 decembrie 1943. „N-ar fi îngrozitor să fii omorât și să înghețî pe munte?" i-a șoptit el cu ironie curierului. Brusc, i se făcu poftă de pâine prăjită. „Când o să ne întoarcem în State, o să-mi iau un prăjitor de pâine dintr-ăla deștept, în care bagi felia și ea sare în sus."[32] Câteva secunde mai târziu, Waskow a fost rănit mortal de o schijă în momentul în care germanii i-au zărit pe americani apropiindu-se. Scrisoarea lăsată de el familiei seamănă mult cu altele, scrise de alți tineri soldați: „Aș fi vrut să trăiesc. Dar, de vreme ce Dumnezeu a voit altfel, nu mă jeliți prea mult, dragii mei, căci viața de pe lumea cealaltă trebuie să fie tare frumoasă, iar eu mi-am trăit viața întreagă cu gândul la

asta... Voi fi făcut tot ce mi-a stat în putere pentru ca lumea să fie mai bună... Poate că, atunci când se vor aprinde iarăşi luminile în lume, oamenii vor putea să fie din nou veseli şi fericiţi... Dacă nu am fost un comandant bun, şi mă rog la Dumnezeu să mă înşel, nu a fost din cauză că nu m-am străduit."[33] A fost din cauză că mulţi tineri din multe ţări împărtăşeau hotărârea nestrămutată a lui Waskow de a face „ce se cuvine", aşa cum considera fiecare naţiune beligerantă în parte, pentru ca războiul să poată continua.

Principala victimă a acestei campanii a fost populaţia Italiei. Dacă Benito Mussolini ar fi păstrat neutralitatea ţării în 1940, este posibil ca el să fi rămas la conducere încă mulţi ani, aşa cum s-a întâmplat cu generalul Franco în Spania, responsabil de mai multe masacre decât Ducele, dar primit în cele din urmă cu braţele deschise ca membru al NATO. E puţin probabil ca Hitler să fi invadat Italia doar pentru că Mussolini s-ar fi agăţat de statutul de ţară nebeligerantă – Italia nu avea nimic atractiv pentru Germania nazistă în afară de peisaje. Aşa însă, între 1943 şi 1945, ţara a suferit consecinţele catastrofale ale statutului de membră a Axei. Timp de multe luni, chiar înainte de capitularea lui Badoglio, conaţionalii lui s-au considerat nu participanţi la război, ci victimele neputincioase ale lui Hitler. Iris Origo nota în jurnal următoarele: „Este... necesar să... ne dăm seama cât de răspândită este printre italieni convingerea că războiul e o calamitate ce le-a fost impusă de forţele germane, în niciun caz de voinţa poporului italian, şi, de aceea, e un lucru pentru care nu pot fi făcuţi responsabili."[34] Deşi aceste sentimente vădesc naivitate, ele erau împărtăşite de mulţi.

Răsturnarea de la putere a lui Mussolini, departe de a aduce încetarea vărsării de sânge şi de a-i oferi Italiei libertatea să îmbrăţişeze cauza aliată, a expus ţara la acţiunile distrugătoare ale celor două armate combatante. La 13 octombrie, noul guvern declara război Germaniei. Opinia multor italieni despre trecerea în tabăra adversă şi despre germani este exprimată într-o scrisoare scrisă de un bărbat la două zile după eveniment: „N-o să lupt de partea lor – şi, de vreme ce ne facem vinovaţi de *trădare*, nici împotriva lor, deşi îi găsesc dezgustători."[35] Origo nota că „marea

masă a italienilor «*tira a campare*» – trăieşte pur şi simplu de azi pe mâine." Emanuele Artom, membru al unui grup de rezistenţă intelectuală al evreilor din Torino, scria următoarele: „Jumătate din Italia e germană, jumătate e engleză, iar Italia italiană a dispărut. Sunt cei care şi-au scos uniformele ca să scape de germani; sunt cei care se gândesc cu îngrijorare la cum se vor întreţine; în sfârşit, sunt cei care declară că a sosit momentul potrivit să pornim la luptă împotriva unui duşman nou."[36] Un an mai târziu, Artom a fost prins, torturat şi executat.

Represiunea nazistă şi teama de deportare în Germania la muncă silnică au dus la creşterea spectaculoasă a activităţii partizanilor, mai ales în nordul Italiei. Tinerii se refugiau în munţi şi duceau o viaţă de semibanditism. La sfârşitul războiului, aproape 150 000 de italieni erau membri ai unei gherile. Disensiunile politice au declanşat conflicte suplimentare în multe regiuni, în special între regalişti şi comunişti. Unii fascişti au continuat să lupte alături de germani, în vreme ce Aliaţii şi-au alcătuit propriile unităţi italiene pentru a întări suprasolicitatele forţe anglo-americane. Dintre noii recruţi, puţini s-au dovedit entuziasmaţi. Când fiul regelui, prinţul moştenitor Umberto, a inspectat o baterie italiană de artilerie, unul dintre artilerişti, Eugenio Corti, a descoperit că îi este milă de oaspetele regal, „conducătorul unui popor foarte priceput în a găsi ţapi ispăşitori pentru propria sa laşitate"[37], unit numai de dorinţa disperată ca toţi beligeranţii să părăsească ţara.

În iunie 1944, în plin marş euforic spre Roma, Alexander a comis grava eroare de a le cere partizanilor italieni să se revolte împotriva germanilor. Multe comunităţi aveau să fie supuse unor represalii sălbatice în momentul în care trupele aliate nu vor reuşi să facă o străpungere decisivă. După război, italienii au comparat această incitare la revoltă, urmată de abandonarea populaţiei în mâinile germanilor dornici să se răzbune cu neputinţa ruşilor de a ajuta Varşovia în timpul revoltei la fel de dezastruoase din toamna lui 1944. Lecţia a fost într-adevăr aceeaşi: comandanţii aliaţi care au încurajat acţiunile de gherilă din spatele liniilor Axei poartă o grea responsabilitate morală pentru ororile care au urmat, în schimbul obţinerii unui avantaj militar neînsemnat.

Germanii, care îi considerau înainte pe aliaţii lor italieni drept pur şi simplu nişte poltroni, acum îi considerau trădători. „Suntem nişte fiinţe năpăstuite, lăsate la mila sorţii, fără patrie, fără lege sau simţ al onoarei", scria locotenentul Pedro Ferreira, membru al forţelor italiene din Iugoslavia, unde mulţi camarazi de-ai săi au fost împuşcaţi de germani după armistiţiu[38]. „După această ruşine, italienii nu vor mai putea niciodată să ridice capul şi să vorbească de onoare. Suntem trădaţi sau trădători? Ce soartă ne aşteaptă oare când am schimbat steagul de trei ori în două zile?" Kesselring conducea Italia cu o cruzime ilustrată în mod elocvent de ordinul pe care l-a dat în 17 iunie 1944: „*Lupta împotriva partizanilor trebuie dusă cu toate mijloacele pe care le avem la dispoziţie şi cu extremă severitate.* Voi proteja orice comandant care întrece obişnuita noastră măsură în alegerea şi severitatea metodelor pe care le adoptă împotriva partizanilor. În această privinţă este valabil principiul conform căruia o alegere greşită a metodelor în executarea ordinului primit este de preferat neîndeplinirii sau neglijării acestuia." La 1 iulie, el adăuga: „Acolo unde există dovezi ale existenţei unui număr considerabil de grupări partizane, o parte din populaţia masculină va fi împuşcată."

Cel mai notoriu masacru al unor persoane nevinovate a avut loc la cererea lui Hitler, cu asentimentul lui Kesselring şi sub directa îndrumare a şefului Gestapoului din Roma, locotenentul-colonel Herbert Kappler. La 23 martie 1944, un grup de partizani a atacat o coloană în marş a Regimentului de Poliţie Bolzen pe Via Rasella. Focurile de armă şi exploziile au ucis 33 de germani şi au rănit alţi 68; zece civili au fost de asemenea ucişi. Drept răzbunare, Hitler a cerut ca pentru fiecare victimă germană să fie ucişi zece italieni. În după-amiaza zilei următoare, 335 de deţinuţi au fost luaţi de la închisoarea Regina Coeli din Roma şi duşi la Peşterile Ardeatine. Printre aceştia erau actori, avocaţi, medici, mici negustori, tâmplari, un cântăreţ de operă şi un preot. Unii dintre ei erau comunişti, iar 75, evrei. Două sute fuseseră ridicaţi, după atacul partizanilor, de pe străzile de lângă Via Rasella, deşi niciunul nu avusese vreun amestec. Aceştia au fost duşi în peşteri şi executaţi în grupuri de câte cinci, cadavrele fiind lăsate să zacă în locul în

care căzuseră. Cu toate că germanii au folosit explozibili ca să astupe intrarea, încercând oarecum să ascundă masacrul, fapta lor a fost repede dată în vileag de mirosul îngrozitor care ieşea prin crăpături. Peşterile au devenit un loc de pelerinaj şi de jale.

Elide Ruggeri s-a numărat printre puţinii supravieţuitori ai unui alt masacru, petrecut în curtea bisericii din Marzabotto, un orăşel pitoresc, situat la poalele Munţilor Apenini. Aici, în septembrie 1944, trupele Waffen SS s-au răzbunat crunt pe localnici pentru activităţile partizanilor din zonă. „Toţi copiii au fost ucişi în braţele mamelor lor", avea să povestească ea mai târziu. Deşi grav rănită, Ruggeri a zăcut nemişcată sub grămada de cadavre. „Deasupra mea şi de jur împrejur erau cadavrele verişoarelor mele şi al mamei, cu burta sfâşiată. Am zăcut nemişcată întreaga noapte, toată ziua următoare şi încă o noapte după aceea, în ploaie şi o mare de sânge. Aproape că nu mai respiram."[39] În zorii celei de-a doua zile, Ruggeri şi alte patru femei rănite s-au târât de sub grămada de cadavre. Din familia ei, muriseră cinci persoane. În total, 147 de oameni şi-au pierdut viaţa lângă biserica din Marzabotto, printre ei numărându-se şi preotul, care, la venirea SS-iştilor, tocmai săvârşea slujba; 28 de familii au dispărut cu desăvârşire. La Casolari, o localitate din apropiere, au fost ucise alte 282 de persoane, printre care 38 de copii şi două călugăriţe. Totalul victimelor civile din regiune s-a ridicat la 1 830, ceea ce l-a determinat pe Mussolini să-i înainteze lui Hitler un inutil protest. Ciudat este că Kesselring, la ordinele căruia acţionaseră cei din SS, nu a primit la Nürnberg pedeapsa cu moartea.

Deşi invadatorii aliaţi nu au comis niciodată asemenea orori, ei au fost totuşi părtaşi la crime împotriva umanităţii. Trupele coloniale franceze, în special, au comis atrocităţi pe scară largă. „Ori de câte ori cuceresc un oraş sau un sat, are loc un viol în masă al populaţiei", scria subofiţerul britanic Norman Lewis:

> Recent, au fost violate toate femeile din satele Patricia, Pofi, Supino şi Morolo. În Lenola... cincizeci de femei au fost violate, dar – ca şi cum nu ar fi fost de ajuns – au fost violaţi şi copiii, ba chiar şi bătrânii. Se spune că este ceva normal ca doi marocani să agreseze o femeie în acelaşi timp, unul având un raport normal,

> celălalt comiţând sodomie. În multe cazuri, asta a dus la lezarea gravă a organelor genitale, rectului şi uterului. În Castro di Volsci, un medic a tratat 300 de victime ale unor violuri... Mulţi mauri au dezertat şi atacă satele din spatele frontului. Astăzi am mers la Santa Maria a Vico să văd o fată care şi-a pierdut minţile în urma unui atac săvârşit de un grup numeros de mauri... Nu putea să meargă... În sfârşit, era cineva martor la realitatea cruntă a unor fapte îngrozitoare de felul celor care au împins întreaga populaţia feminină a unor sate macedonene să se arunce de pe stânci spre a nu cădea în mâinile invadatorilor turci.[40]

Aceste excese, împreună cu efectele îndelungatelor bombardamente de la sol şi din aer, au făcut ca puţini italieni să se bucure de „eliberarea" adusă de Aliaţi. Doi soldaţi ai Diviziei a IV-a indiene tocmai fugăreau o găină prin curtea unei ferme, când o fereastră s-a deschis brusc şi „a apărut capul unei femei, iar o voce englezească, total neaşteptată, a strigat: „Căraţi-vă dracului şi lăsaţi-mi găinile în pace. P-aci n-avem nevoie de eliberatori.»"[41]

Capitularea Italiei a grăbit migraţia în masă a prizonierilor de război britanici, eliberaţi din lagărele din nordul ţării şi lăsaţi să-şi croiască singuri drum prin Apenini spre liniile aliate. O caracteristică definitorie a acestor odisei, unele durând luni de zile, a fost ajutorul dat de localnici soldaţilor britanici. Omenia ţăranilor, născută dintr-o compasiune instinctivă, nu neapărat din simpatie faţă de cauza Aliaţilor, i-a mişcat adânc pe cei care au beneficiat de ea. Germanii îi pedepseau pe cei care îi ajutau pe fugari, distrugându-le casele şi, adesea, chiar omorându-i, dar sancţiunile acestea s-au dovedit ineficiente. Mii de soldaţi britanici au fost adăpostiţi de zeci de mii de ţărani italieni, curajul şi omenia lor reprezentând unul dintre cele mai nobile aspecte ale nefericitei participări a ţării lor la război. Canadianul Farley Mowat sosise în Italia cu un adânc dispreţ pentru locuitorii ei, dar şi-a schimbat părerea după ce a trăit în mijlocul lor. „Acum se dovedeşte că ei sunt de fapt sarea pământului. Oamenii obişnuiţi adică. Trebuie să muncească din greu doar ca să poată să trăiască, e o minune că nu sunt acri ca lămâia, ci plini de umor şi râs. Sunt şi duri ca piatra... Ar trebui să ne urască la fel de mult ca pe germani, dar

singurii în care n-aș avea încredere sunt preoții, avocații și marii negustori, proprietarii de pământ și alții asemenea."[42]

Peisajul Italiei rurale și ospitalitatea locuitorilor săi au determinat mai mulți soldați să dezerteze din armatele aliate decât în orice alt teatru de război. Regiunile din spatele frontului erau pline de fugari, oameni aflați „tot timpul pe drumuri" – în covârșitoarea lor majoritate infanteriști, care își dăduseră seama că au șanse mici de supraviețuire. Unii ofițeri superiori mai bine informați estimau că, în 1944–1945, prin Italia umblau liberi 30 000 de dezertori britanici – echivalentul a două divizii – și cam 15 000 de americani, cifre absolut extraordinare, care ar merita mai multă atenție în scrierile referitoare la această campanie. Trebuie totuși menționat că statisticile oficiale arată un număr mult mai mic de dezertori, în parte fiindcă din ele au fost omiși cei care, datorită unei importante diferențieri tehnice, erau considerați doar „absenți nemotivați". Într-o zonă de refacere din spatele frontului, locotenentul Alex Bowlby a dat peste un ins care își părăsise plutonul și cina alături de o familie italiană. Soldatul rătăcitor și-a terminat masa, a părăsit casa și i-a furat jeepul tânărului ofițer, rămas cu gura căscată, înainte să îi treacă cuiva prin minte să-l oprească. În atmosfera plină de neplăceri și spaime a campaniei, Bowlby a observat că oamenii lui erau la un pas de revoltă. Un soldat care se lăuda că o să dezerteze le-a strigat camarazilor lui în timp ce era luat pe sus de poliția militară: „Când voi o să putreziți, eu o să fiu în viață."[43] Alexander tare și-ar fi dorit să introducă pedeapsa cu moartea ca mijloc de descurajare, iar un comandant britanic de divizie, Bill Penney, era de acord cu el: „Niște execuții în zilele de început ar fi fost, probabil, o profilaxie eficientă."[44] Dar pedeapsa capitală era considerată inacceptabilă din punct de vedere politic.

Atât germanii, cât și Aliații au împărțit populației civile foi volante în care cereau, la concurență, ajutorul acesteia. Iris Origo scrie: „Țăranii citesc aceste foi cu teamă de ce i-ar putea aștepta și cu o completă indiferență (în majoritatea cazurilor) față de problema principală: *Che sara di noi?* Ce se va alege de noi? Nu își doresc decât pace – să se întoarcă la pământul lor – și să-și salveze

fiii. Trăiesc într-o stare de nesiguranţă cronică, neştiind niciodată la ce ar trebui să se aştepte atunci când sosesc soldaţi de alte naţionalităţi. Poate le aduc mâncare, poate un masacru, eliberare sau jaf."[45] În ziua de 12 iunie 1944, Origo era în grădina castelului ei şi, împreună cu un grup de copii refugiaţi, repeta *Frumoasa din pădurea adormită*, când dintr-un camion au coborât nişte soldaţi germani înarmaţi până în dinţi.

Speriată, i-a întrebat ce vor şi a primit un răspuns cu totul neaşteptat: „«Vă rugăm – ar dori copiii să ne cânte puţin?» Copiii le-au cântat *O Tannenbaum* şi *Stille Nacht* (pe care le învăţaseră Crăciunul trecut) – şi din ochii soldaţilor au curs lacrimi. «*Die Heimat* – ne duc cu gândul la *die Heimat*!*» Apoi s-au urcat la loc în camion şi au plecat."[46] La mai puţin de două săptămâni, zona a fost ocupată de trupele coloniale franceze. Origo scria cu amărăciune: „Străinii au terminat ce începuseră germanii. Consideră că jaful şi violul sunt răsplata ce li se cuvine pentru luptă şi s-au dedat fără menajamente la ambele. Nu doar fetele şi tinerele au fost violate, ci şi o bătrână de optzeci de ani. Aceasta a fost prima impresie pe care cei din Val d'Orcia şi-au făcut-o despre regimul aliat – unul aşteptat de atâta vreme şi cu atâta nerăbdare!"[47]

Forţele aliate au continuat să înainteze extrem de încet în peninsulă, dar, începând din vara lui 1944, soldaţii lui Alexander au constatat, nu fără o oarecare surprindere, că operaţiunile din bazinul Mediteranei şi sacrificiile impuse de ele atrăgeau tot mai puţin atenţia celor de acasă. „Noi suntem cei care fug de Ziua Z în însorita Italie, chefuind mereu şi bând vin", cântau ei. Lumea înţelegea că deznodământul războiului avea să se decidă mult mai la nord, în Franţa şi Germania. Frontul italian ţinea însă ocupată o zecime din forţele terestre germane, care, altfel, ar fi putut să fie desfăşurate pe Frontul de Est sau în Franţa. Bazele aeriene ocupate de Aliaţi pe teritoriul Italiei au făcut posibilă bombardarea intensă şi eficientă a câmpurilor petrolifere din România, exploatate de germani. Este greu de conceput cum ar fi putut fi accelerată, evitată sau suspendată această campanie. Ea nu a adus însă

* Patrie (germ.).

nici glorie, nici satisfacţie celor angajaţi în lupte sau nefericiţilor locuitori ai regiunilor transformate în câmpuri de bătălie.

3. Iugoslavia

Campania din Italia a născut un val de entuziasm în Marea Britanie, cu acordul indiferent al americanilor, pentru accelerarea ritmului operaţiunilor desfăşurate contra Axei în Iugoslavia. Pe toată durata conflictului, Churchill a salutat iniţiativa oricărei ţări de a se alătura luptei împotriva lui Hitler – o trăsătură fundamentală a politicii lui externe, devenită imperativă în 1940–1941, pe fondul situaţiei disperate în care se găsea ţara. Drept consecinţă, Marea Britanie a devenit aliatul unor ţări cu care democraţia avea, în cel mai bun caz, foarte puţine în comun, dintre acestea Iugoslavia fiind un caz frapant. Începând cu 1943, faptul că devenise accesibilă dinspre Italia, ca şi importanţa strategică a regiunii Balcanilor au făcut din Iugoslavia ţinta multor speranţe britanice.

Devenită independentă în 1918, în contextul prăbuşirii Imperiului Habsburgic, Iugoslavia era un amestec impropriu de grupuri etnice ostile unul celuilalt şi de ideologii incompatibile, în fruntea căruia s-a aflat, până în 1941, un regim dictatorial condus de prinţul Pavle, în numele regelui adolescent Petru. Iugoslavia era, în cea mai mare parte, o ţară extrem de primitivă. Un partizan comunist descrie astfel o comunitate ţărănească tipică: „Mulţi nu fuseseră niciodată în oraşele învecinate. [Femeile] purtau rochii ţesute în casă, despicate până la buric, astfel că sânii le ieşeau pe-afară. Îşi ungeau părul cu grăsime din lapte, îi făceau cărare pe mijloc, apoi îl adunau deasupra frunţii. Vocabularul lor era sărac, mai puţin cel despre animalele din gospodărie şi altele asemenea... Bărbaţii aveau un nivel mult mai ridicat decât femeile, fiindcă văzuseră lumea când fuseseră în armată, cu treburi şi cu negoţ."[48]

„Ţara era într-adevăr foarte, foarte sălbatică", scria şi căpitanul Charles Hargreaves, care a trăit printre sârbi ca ofiţer de legătură al SOE, „şi nu prea existau drumuri. Casele semănau atât de mult cu cele englezeşti construite în stil Tudor, din bârne de lemn şi cărămidă, încât, atunci când intrai pe uşă, descopereai că pământul

fusese scobit şi pe jos era rogoz sau ferigi. Oamenii duceau un trai care în Anglia dispăruse de cinci sute de ani... Erau foarte cumsecade, foarte buni – ţi-ar fi dat orice. Intrând într-o casă, după ce merseserăm foarte mult pe jos, ne-am aşezat, iar două dintre fiice au venit şi ne-au scos ghetele, ne-au spălat picioarele şi le-au şters cu părul lor. O scenă de-a dreptul biblică."[49]

Ce s-a petrecut în Iugoslavia în anii războiului a fost în mare măsură un conflict etnic şi politic intestin. Nici cauza Axei, nici cea a Aliaţilor occidentali nu le trezeau localnicilor cine ştie ce interes. Atrocităţile comise de germani năşteau ură, dar îşi atingeau scopul, inculcându-le oamenilor frica. Mulţi iugoslavi, vrând cu disperare să evite mânia răzbunătoare a invadatorilor, săvârşeau acte violente de rezistenţă. În jur de 1,2 milioane de oameni şi-au pierdut viaţa – o cifră aproximativ egală cu totalul victimelor britanice, americane şi franceze; majoritatea au pierit însă de mâna grupurilor etnice sau politice rivale, nu din cauza principalelor tabere beligerante.

În primăvara lui 1941, Hitler l-a obligat pe prinţul Pavle să semneze Pactul tripartit, obţinând astfel acordul acestuia cu privire la invazia Greciei şi accesul la resursele minerale ale Iugoslaviei. Reacţia naţionaliştilor sârbi a fost violentă. La 27 martie, ei au organizat o lovitură de stat cu scopul de a răsturna de la putere regenţa şi de a instala un guvern anti-Axă în numele tânărului rege Petru. Hitler, înfuriat de această presupusă trădare, a reacţionat invadând ţara la 6 aprilie. Regele şi guvernul au fugit, iar germanii au ocupat Iugoslavia aproape fără vărsare de sânge. Ulterior, Hitler a trecut la dezmembrarea ei. Nordul Sloveniei a fost încorporat în Reich. Croaţia a primit independenţa, iar ustaşii şi-au asumat rolul principal şi sângeros în susţinerea regimului politic impus de Axă. În mai 1941, ustaşii au instaurat un regim de teroare menit să extermine cele două milioane de sârbi din Croaţia. Între timp, Dalmaţia şi sudul Sloveniei au fost cedate Italiei. Macedonia, dată Bulgariei, a cunoscut atrocităţi care au determinat populaţia să se întoarcă împotriva regimului de la Sofia[50]. Ca rezultat al epurării etnice masive, numai 2 000 dintre cei 25 000 de sârbi care trăiau în Skopje înainte de război mai erau în oraş în primăvara lui 1942.

Întreaga ţară a fost cuprinsă de tulburări, intrând într-un cerc al represiunii, rezistenţei sporadice şi luptei pentru supravieţuire a milioane de oameni nenorociţi.

La Londra, britanicii i-au primit pe liderii iugoslavi în exil ca pe nişte eroi şi au început să trimită ceva ajutoare mişcării de rezistenţă a cetnicilor, condusă de colonelul regalist Draža Mihailović. Cu toate acestea, în 1943, era tot mai limpede că mişcarea paramilitară sârbă era mai interesată să pună mâna pe putere decât să lupte cu forţele de ocupaţie. Ferocitatea represaliilor – 100 de iugoslavi fiind împuşcaţi pentru fiecare german ucis – l-a convins pe Mihailović că, pentru un asemenea preţ, era inutil să înfrunte Axa.

Comuniştii conduşi de croatul Josip Broz – „Tito" – păreau să fie mai activi în lupta împotriva inamicului. Propaganda lor, abil orchestrată, era menită să-i convingă atât pe iugoslavi, cât şi pe Aliaţii occidentali că ei puteau să reziste invadatorilor mai bine decât cetnicii; Tito a reuşit să obţină susţinerea diverselor grupuri etnice. „Armata lui Mihailović era compusă în întregime din ţărani şi nu era prea disciplinată", spunea Robert Wade, un ofiţer britanic de legătură, „în vreme ce a lui Tito, aşa nemilos cum era el, se purta ca Brigada de Gardă. N-aveau niciun fel de instrucţie, dar când li se spunea să păstreze distanţa, păstrau distanţa – erau bine conduşi, iar diferenţa se vedea."[51] Charles Hargreaves era de aceeaşi părere: „Uneori, [cetnicii] erau dispuşi să facă lucruri mărunte, o ambuscadă împotriva unui tren sau a unui convoi de pildă, însă nimic de amploare, nimic care să coste viaţa multor germani... Principala lor ţintă era să dobândească controlul ţării după război."[52] Maiorul SOE Basil Davidson, un zelos susţinător al lui Tito, observa cu cinism: „Din nefericire, cetnicii considerau că era treaba noastră să câştigăm războiul împotriva germanilor, iar a lor, să câştige războiul din Iugoslavia împotriva comuniştilor, care, până una-alta, organizaseră o rezistenţă mult mai puternică şi mai eficientă."[53]

În decembrie 1943, Churchill şi-a îndreptat în mod decisiv susţi-nerea către liderul comunist, care pretindea că are sub arme 200 000 de oameni. Decizia prim-ministrului britanic a fost influenţată de câteva iluzii: că partizanii lui Tito „nu sunt comunişti adevăraţi", că puteau fi convinşi să încheie un acord cu regele

Petru şi că erau dedicaţi trup şi suflet luptei contra forţelor Axei. Simpatizanţii comunişti de la sediul SOE din Cairo au contribuit şi ei la formarea acestei percepţii trandafirii. Londra nu ştia nimic despre negocierile purtate de Tito vreme de câteva luni, în 1943, cu germanii în vederea încheierii unui armistiţiu care i-ar fi permis să-l zdrobească pe Mihailović şi despre faptul că liderul comunist îşi angajase majoritatea forţelor în acţiuni contra cetnicilor. Milovan Djilas s-a numărat printre negociatorii partizani care au petrecut câteva zile la cartierul general al forţelor germane, unde ofiţerii îşi exprimau dezgustul faţă de modul în care luptau iugoslavii. „Uitaţi-vă ce aţi făcut din ţara voastră!" exclamau ei. „Un pustiu, un morman de cenuşă! Femeile cerşesc pe stradă, tifosul face ravagii, copiii mor de foame. Şi noi vrem să vă aducem şosele, electricitate, spitale."[54]

Numai după ce Hitler a respins orice acord, s-au reluat ostilităţile dintre partizani şi trupele de ocupaţie. Baia de sânge care a urmat a radicalizat bună parte din populaţia civilă şi i-a permis lui Tito să creeze o mişcare de masă. În cele din urmă, susţinătorii lui au reuşit să obţină controlul asupra unor întinse zone rurale, dar, până la sosirea Armatei Roşii în 1944, nu au avut forţa necesară cuceririi oraşelor importante. La fel ca cetnicii, comuniştii erau hotărâţi să ajungă la putere după încheierea războiului. Axa a desfăşurat în Iugoslavia 35 de divizii, însă puţine erau alcătuite din soldaţi apţi să intre imediat în luptă, această concentrare de forţe vădind, pe de o parte, frica obsesivă a lui Hitler în ceea ce priveşte o debarcare a Aliaţilor în Balcani, iar pe de altă parte, nevoia de a păstra controlul asupra ţării în dauna lui Tito. Succesele militare ale grupărilor partizane erau mai puţin importante decât voia Londra să creadă. De la sfârşitul lui 1943 şi până la sfârşit, Aliaţii i-au trimis lui Tito arme în cantităţi mult mai mari decât oricărei alte mişcări de rezistenţă din Europa, însă majoritatea au fost utilizate mai degrabă pentru suprimarea cetnicilor şi impunerea dominaţiei lui Tito asupra ţării în 1944–1945 decât pentru uciderea germanilor.

Bătălia din Iugoslavia, unde se suprapuneau atâtea animozităţi, a fost caracterizată prin masacre şi aspecte complexe, secundul lui Tito, Milovan Djilas, dând în acest sens un exemplu grăitor:

„Înconjurat de livezi și înălțat la confluența a două râuri de munte, orășelul Foča, încă neatins de distrugeri, părea să ofere perspectiva încântătoare a unei vieți liniștite. Tragedia umană petrecută în el era însă incomensurabilă și de neconceput", scria acesta. „În primăvara lui 1941, ustașii – în rândurile cărora se afla și un număr consistent de bandiți musulmani – au omorât mulți sârbi. Apoi cetnicii... au trecut la măcelărirea musulmanilor. Ustașii aleseseră doisprezece fii unici ai unor familii sârbești de vază și îi omorâseră. În același timp, în satul Miljevina, sârbilor li se tăiase gâtul deasupra unui cazan, pasămite ca să fie umplut cu sânge, nu cu pulpă de fructe. Cetnicii măcelăriseră grupuri de musulmani, pe care îi duseseră legați pe un pod de peste Drina și îi aruncaseră în râu. Mulți dintre ai noștri au văzut cadavre plutind, prinse de o stâncă sau de vreun buștean. Unii chiar și-au recunoscut rudele. În regiunea Foča s-a raportat uciderea a patru sute de sârbi și 3 000 de musulmani."[55]

Năpăstuiții locuitori ai orașelor și satelor erau obligați să îndure prezența partizanilor, care trăiau din roadele pământului, adică din recoltele lor sărăcăcioase. Oamenii au văzut văile transformate în câmpuri de bătălie, au fost martori la executarea, de către o tabără sau cealaltă, a mii de colaboratori reali sau închipuiți și la masacrele comise de trupele Axei ca represalii împotriva acțiunilor întreprinse de partizani. Ura era implacabilă. Aproape că nu a existat comunitate sau familie care să nu piardă pe cineva. Djilas consemna ororile prin care treceau localnicii atunci când se răzbunau comuniștii. Un exemplu îl constituie arderea satului de cetnici Ozrinići: „Deși mulți dintre ei se bucurau de nenorocirile căzute asupra satului Ozrinići și înțelegeau rațiunile militare din spatele acțiunii noastre, țăranilor pur și simplu nu le intra în cap faptul că și comuniștii puteau să se poarte ca invadatorii sau ca cetnicii... Contramăsurile dure luate de comuniști... îi făceau pe țărani să fie reticenți și duplicitari: treceau de partea oricui se nimerea și încercau să se sustragă de la orice angajament riscant."[56] Până și mătușa lui Djilas, Mika, îi reproșa: „Lupți pentru o cauză dreaptă, dar ești nemilos și sângeros."[57]

Fiecare oprire a partizanilor care executau interminabile marșuri era un prilej pentru aceștia să descopere noi orori: „Toate

satele din valea Sutjeska fuseseră distruse. Mai întâi, ustaşii au ars satele ortodoxe, apoi cetnicii au ars satele musulmane. Singurele case încă în picioare şi singurii oameni în viaţă erau pe dealurile din apropiere. Distrugerea era cu atât mai înspăimântătoare cu cât, ici şi colo, din buruienile înalte şi din tufişuri, se iţeau un toc de uşă pe cale să cadă, un zid înnegrit sau un prun carbonizat. Cu toate că, pe amândouă malurile râului, vegetaţia bogată se legăna în adierea răcoroasă, amintirile ce mi-au rămas din acele zile sunt pline de amărăciune, durere şi groază."[58]

În 1944, într-o societate în care curentele naţionaliste rivale, duşmăniile şi cultul răzbunării erau o trăsătură specifică, brutalitatea se instituţionalizase. Toate părţile aflate în conflict îşi împărţeau responsabilitatea pentru oribilele vărsări de sânge, multe dintre victimele acestora neavând altă vină decât că aparţineau unui grup etnic sau religios diferit. Partizanii acceptau adesea în rândurile lor cetnici dispuşi să schimbe tabăra. Djilas a fost consternat de soarta unei tinere înalte, cu părul negru, care a respins avansurile celor care o prinseseră, spunându-le sfidător: „Ar fi imoral să-ţi schimbi opiniile!"[59] Impresionat de curajul ei, Djilas s-a întristat auzind că, înainte de execuţie, fata izbucnise într-un plâns zguduitor, scăzând astfel în ochii lui. S-a consolat însă cu ideea că, deşi toţi membrii grupului ei fuseseră împuşcaţi, niciunul nu fusese torturat, aşa cum era obiceiul: „Execuţiile au fost duse la îndeplinire de muntenegreni, care s-au oferit voluntari ca să-şi răzbune camarazii ucişi... Condamnaţii au fost duşi noaptea, în grupuri de câte douăzeci." Atât călăii, cât şi victimele păreau a nu se simţi bine în rolul lor: „Nu puteai să-i deosebeşti, atâta doar că unii aveau puşti şi stele, iar ceilalţi, sârmă la încheiturile mâinilor... Ca de obicei, nu s-a făcut niciun efort spre a fi îngropaţi cum se cuvine; din mormanul de pământ ieşeau braţe şi picioare. Războiul civil nu prea respectă mormintele, funeraliile şi recviemurile."[60] Partizanii s-au simţit jenaţi doar atunci când membrii misiunii britanice care îi însoţea au dat peste „creieri împrăştiaţi, feţe zdrobite, trupuri contorsionate". „Nu puteau s-o facă şi ei în altă parte?" a întrebat cu ţâfnă Tito.

Între timp, forţele Axei contribuiau şi ele la măcelul colectiv. Un soldat mai slab de înger din trupele de *alpini*, vânătorii de

munte italieni, scria următoarele: „După câteva zile petrecute la Podgorica, am plecat cu toţii spre o trecătoare din apropiere, unde partizanii dăduseră un atac reuşit împotriva uneia dintre coloanele noastre. Treizeci şi opt de vehicule fuseseră distruse, şoferii şi escortele, masacraţi – toţi! Trupurile sunt mutilate. Se dă un ordin: două zile avem mână liberă. Distrugem sau mai degrabă suntem prezenţi la distrugerea a tot ce întâlnim. Veteranii noştri dau primii exemplu. Suntem şocaţi şi îngroziţi de urletele soldaţilor şi de spaima bieţilor localnici... Aceasta este prima confruntare memorabilă cu o realitate care ne face de ruşine ca oameni."[61]

Partizanii au fost uluiţi să vadă că, după capitularea Italiei, în septembrie 1943, setea de sânge a ustaşilor, rămaşi fără principalul lor sprijin, nu a scăzut câtuşi de puţin. Când oamenii lui Tito i-au luat în derâdere pe fascişti, spunându-le că au pierdut războiul, prizonierii le-au strigat la rândul lor: „Ştim, dar încă ne-a mai rămas timp să vă curăţăm!"[62] Croaţii cântau: „O, Rusie, al tău va fi totul, / Dar sârbi nu vor mai rămâne mulţi." Djilas scria: „A fost un război fără cruţare, fără capitulare, fără uitare şi iertare." Tot el reflecta în termeni tolstoieni la forţele care alimentau conflictul: „De ce veniseră medicii din Berlin şi profesorii universitari din Heidelberg să ucidă ţărani şi studenţi din Balcani? Ura faţă de comunism nu era un răspuns mulţumitor. O altă forţă, teribilă, implacabilă, îi mâna către ucideri nebuneşti şi ruşine. Şi ne determina şi pe noi să rezistăm şi să le-o plătim. Poate că Rusia şi comunismul explică toate acestea într-o oarecare măsură. Dar patima asta, această îndărătnicie care nu mai ştie de moarte şi suferinţă, această luptă pentru bărbăţie şi naţionalitate, dusă chiar cu riscul propriei vieţi – asta nu avea nimic de-a face cu ideologia sau cu Marx şi Lenin."[63] Partizanii se vedeau deseori siliţi să-şi abandoneze morţii sau să-şi ucidă camarazii grav răniţi. Djilas descrie cum un bărbat a cedat la rugăminţile soţiei rănite de a-i pune capăt vieţii, alegând pentru aceasta un moment în care femeia aţipise. Un tată a făcut acelaşi lucru cu fiica lui: „El a supravieţuit războiului, veştejit şi ursuz, iar prietenii lui îl priveau ca pe un sfânt în viaţă."[64]

Aliaţii occidentali au fost crunt dezamăgiţi în 1945, când, susţinut de Armata Roşie, Tito a preluat puterea în Iugoslavia.

Invazia germană dezlănţuise forţe interne pe care anglo-americanii nu au reuşit să le controleze. Chiar dacă ei nu i-ar fi trimis arme lui Tito, sosirea Armatei Roşii în 1944 ar fi asigurat oricum instalarea la Belgrad a unui regim comunist. Tito a fost una dintre figurile importante ale acestui război, exploatând cu mare abilitate diplomatică ajutorul dat de Aliaţi şi asigurându-şi pe viaţă controlul asupra ţării. Dar pretenţiile lui de a fi jucat un rol important în răsturnarea tiraniei naziste sunt discutabile. Partizanii iugoslavi au fost cele mai numeroase şi mai sâcâitoare dintre insectele care roiau în jurul rănilor deschise de pe trupul în descompunere al Axei, însă rolul lor a fost neînsemnat în comparaţie cu cel jucat de armatele aliate.

Capitolul 19

Război în aer

1. Bombardierele

Tinerii de toate naționalitățile percepeau rolul de cavaler al aerului ca pe ceva romantic. „Mă vedeam drept un gladiator din vechime", scria Ted Bone, un tânăr de 19 ani care, în 1941, s-a înrolat voluntar în RAF. „Nu erau de mine ororile războiului corp la corp, cu puști și baionete – eu voiam să trag în alt avion de vânătoare."[1] Tinerii din „generația Lindbergh" exultau la ideea zborului în viteză și a unui avion agil, monomotor și monoloc, care îi conferea pilotului o putere de decizie neobișnuită pentru războinicii secolului al XX-lea. Ironia a făcut însă că mulți astfel de visători s-au trezit însărcinați cu misiuni de bombardare a orașelor, una dintre cele mai barbare caracteristici ale acestui conflict; Bone însuși a ajuns mitralior pe un Lancaster. Bombardamentele au ucis, în Europa și Asia, cu mult peste un milion de oameni, inclusiv femei și copii. Unele dintre cele mai curajoase, mai educate și mai calificate vlăstare ale societăților respective au devenit rivali într-o luptă de nimicire a centrelor de civilizație inamice.

Firește că nici ei, nici comandanții lor nu vedeau în acești termeni misiunile pe care le executau. Echipajele avioanelor nu se gândeau la victimele de la sol, nedemne de considerație fiindcă erau rareori vizibile, ci la propriul destin. În schimbul unei aventuri aeriene, ei își asumau riscul de a-și pierde viața, ca și responsabilitatea de a bombarda și de a mitralia. Geoff Wellum, un tânăr de numai 18 ani, care a pilotat pentru prima oară în viață un Spitfire în

ajunul Bătăliei pentru Anglia, descria astfel senzaţia simţită atunci: „Am simţit o euforie cum nu-mi amintesc să mai fi trăit vreodată. E ca într-unul din visele acelea minunate în care eşti Peter Pan. Totul e parcă ireal... Ce păcat... că un avion care oferă o asemenea fericire şi splendoare trebuie folosit ca armă împotriva cuiva."[2]

Newyorkezul Harold Dorfman, care a supravieţuit unei curse deasupra Germaniei ca navigator al unui B-24, spunea mai târziu: „Nu aş da experienţa aceea pentru nimic în lume."[3] La o bază aeriană a USAAF din Anglia, caporalul Ira Wells, mitralior pe un B-24, citea relatări despre luptele terestre şi se gândea cu milă la soldaţii aliaţi: „Nouă ne revenea toată gloria. Mi-am dat seama ce noroc aveam că luptam în aer. Mi-a fost mai teamă când eram la Londra, în timpul atacurilor cu rachete V2, decât în misiune în aer."[4] Dorfman şi Wells sunt cazuri relativ neobişnuite, deoarece puţine echipaje de bombardier erau încântate de ceea ce făceau, aşa cum se întâmpla cu piloţii de vânătoare. Şi nu pentru că ar fi suferit prea mult sau măcar puţin din cauza celor care mureau dedesubt, ci din pricină că zborurile de 8–10 ore în formaţie de zi, sub ameninţarea tirului antiaerian şi a avioanelor de vânătoare, aşa cum era cazul americanilor, sau în întunericul solitar al nopţii, ca în cazul britanicilor, îi supuneau la un stres continuu şi îi îngrozeau adeseori. Nu aveau parte de senzaţiile tari pe care le avea pilotul unui avion de vânătoare ultraperformant. Monotonia misiunilor de bombardament era întreruptă numai de priveliştea de iad şi zgomotele luptelor şi bombardamentelor desfăşurate deasupra oraşelor Germaniei şi Japoniei.

Deşi englezul Laurie Stockwell era un tânăr sensibil, nu i-a trecut niciodată prin minte să-şi pună întrebări în legătură cu aspectele etice ale rolului jucat de el ca pilot în bombardarea Germaniei. La fel ca aproape toţi camarazii lui, şi el se vedea îndeplinind, fără prea mult zel, o misiune extrem de periculoasă în cadrul mai larg al luptei de înlăturare a sumbrei ameninţări care plana asupra civilizaţiei occidentale. Iată ce îi scria mamei lui în 1942:

> Nu ţi-am vorbit niciodată despre trăirile şi gândurile mele în privinţa acestui război şi sper să nu mai vorbesc vreodată

despre ele. Îl mai ţii minte pe băieţelul care spunea că va refuza să meargă în armată dacă va izbucni războiul? S-au întâmplat nişte lucruri care i-au schimbat părerea, vorbele care circulă despre brutalităţi, suferinţe şi atrocităţi, dar toate astea nu au avut prea mult efect asupra modului în care gândesc, fiindcă îmi dau seama că suntem cu toţii capabili de lucrurile despre care citim atât de des zilele acestea. Faptul că o mână de oameni vor să răpească libertatea popoarelor lumii m-a făcut să-mi schimb părerea. Veştile despre atrocităţi nasc ură, iar după mine, ura este ceva vrednic de dispreţ. Atunci de ce să iau parte la un război care îmi provocă numai dezgust? Lupt ca să-mi pot duce zilele în fericire şi pace alături de tine... Mai lupt pentru ca, într-o bună zi, fericirea să domnească iarăşi în lume şi pentru ca, odată cu fericirea, să se întoarcă şi dragostea de frumos, de viaţă, mulţumirea sufletească şi frăţia între toţi oamenii. Vei fi observat, poate, că nu am spus nimic despre lupta pentru ţară, pentru imperiu; pentru mine, astea sunt doar nerozii.[5]

Stockwell a murit pe cerul Berlinului în ianuarie 1943. Randall Jarrell, controlor de trafic aerian şi poet al experienţelor trăite de aviatorii americani, scria:

În bombardiere cu nume de fete, am ars
Oraşele despre care învăţaserăm la şcoală –
Până ce lumina vieţii ni s-a stins; trupurile noastre zăceau
Printre ale celor pe care i-am ucis făr-ai vedea.

Majoritatea tinerilor recruţi doreau să fie piloţi, însă puţini îşi îndeplineau visul. Forţele aeriene îi trimiteau la moarte aproape sigură numai pe cei mai inteligenţi şi mai în formă adolescenţi. Navigatorul Ken Owen, galez de origine, spunea: „Cam un sfert din clasa a şasea de la şcoala noastră din Pontypridd s-au făcut piloţi; peste jumătate dintre ei au murit."[6] Cu toate acestea, tinerii selectaţi pentru misiuni de zbor erau în culmea fericirii şi se considerau membri ai unei elite, fiind copleşiţi de oameni cu o adulaţie de care nu mai avuseseră parte alţi războinici.

În primul an de război, împrejurările au silit RAF să trimită repede în luptă piloţi noi, uneori după numai 20–30 de ore de zbor cu avioanele pe care trebuiau să le piloteze. Ulterior însă,

britanicii şi americanii i-au antrenat pe cei care necesitau un înalt nivel de pregătire – piloţii şi navigatorii – chiar şi vreme de doi ani înainte de a-i trimite în acţiune. Instructorii „scoteau untul" din mulţi candidaţi, dar, în ciuda intensei pregătiri de care beneficiau, piloţii mureau adesea din cauza lor, chiar înainte să ajungă faţă în faţă cu inamicul, pentru că nu aveau calificarea necesară manevrării unor avioane ultraperformante. Tinereţea şi spiritul vremurilor nu făceau decât să încurajeze comportamentul nesăbuit. În cursul războiului, RAF a pierdut în accidente fără legătură cu misiunile de luptă 787 de ofiţeri şi 4 540 de militari din eşaloanele inferioare, iar 396 de ofiţeri şi 2 717 de militari din eşaloanele inferioare au fost răniţi. Un număr de 13 000 de aviatori americani din toate serviciile au murit şi ei tot din cauza accidentelor. Decolarea şi aterizarea unui avion de vânătoare, proiectat să fie instabil, necesitau o grijă deosebită. Erorile se plăteau adesea cu moartea – în primii doi ani de conflict, 1 500 de cadeţi ai Luftwaffe au murit învăţând să piloteze avionul Bf109. Pilotarea unui bombardier nu era câtuşi de puţin mai uşoară, în special dacă aparatul suferise o defecţiune tehnică.

Un aspect al conflictului comun tuturor militarilor, în toate cele trei dimensiuni, a fost acela că ştiinţa navigaţiei era o chestiune de viaţă şi de moarte. Un raport al Armatei Britanice cu privire la procesul de instrucţie consemna că soldaţii erau gata să le ierte aproape orice ofiţerilor, mai puţin incompetenţa în ceea ce priveşte citirea hărţilor, care, în cel mai fericit caz, era o risipă de energie şi, în cel mai nefericit caz, îi ducea la moarte. Navele care, din neglijenţă, intrau în ape minate erau scufundate. Piloţii care rătăceau drumul, mai ales deasupra oceanului, mureau adeseori atunci când rămâneau fără combustibil. Misiunea patrulelor antisubmarin, care zburau departe, deasupra oceanului pustiu, era una istovitoare, necesitând o atenţie sporită din partea navigatorilor – erorile au făcut la fel de multe victime ca atacurile inamice sau defecţiunile tehnice. Chiar şi după introducerea aparatelor electronice şi a sistemelor de ghidare, extrem de multe aparate cădeau în mare din cauză că piloţii neexperimentaţi zburau în direcţie contrară cursului indicat sau nu erau capabili să-şi stabilească poziţia pe vreme rea.

Germanii, italienii şi japonezii au intrat în război cu piloţi foarte bine pregătiţi, iar până în 1942, majoritatea aparatelor de care dispunea Luftwaffe erau superioare celor din dotarea RAF sau USAAF; japonezii şi italienii aveau şi ei unele modele bune. „Cum au început germanii, e un miracol că i-am prins din urmă"[7], spunea britanicul Edward Addison, comandantul unei escadrile de bombardiere. Ajutorul dat de Luftwaffe Wehrmachtului a reprezentat un factor-cheie în succesele repurtate de germani în 1939–1942. Escadrilele lui Göring n-au putut fi folosite însă ca o forţă capabilă să execute bombardamente strategice. Înainte de bombardarea Marii Britanii, aviatorii cu experienţă din majoritatea armatelor beligerante au fost profund animaţi de o credinţă mistică: se amăgiseră cu gândul că oamenii vor ceda în faţa panicii iscate de simpla idee a unui atac aerian şi că prăbuşirea moralului avea să ducă la dezintegrarea industriei şi, în cele din urmă, la înfrângere. Distrugerea localităţii Guernica de către Legiunea Condor în timpul Războiului Civil din Spania, alături de bombardarea oraşelor Nanjing, Varşovia şi Rotterdam au născut şi au întărit iluzia vulnerabilităţii populaţiei civile. Experienţa mai îndelungată a contrazis-o însă. „[O] lecţie vitală – una care i-a luat prin surprindere până şi pe specialiştii în aviaţie", scria, în 1942, maiorul american Alexander Seversky, un important strateg al războiului aerian,

> este legată de comportamentul populaţiei civile supuse bombardamentelor aeriene. Anterior, se credea în general că ele vor distruge relativ rapid moralul oamenilor... Desfăşurarea acestui război tinde să indice faptul că această presupunere este nefondată. Din contră, acum pare clar că, în ciuda numeroaselor victime şi a unor distrugeri fizice impresionante, civilii pot „să ducă". Mai mult, pe ansamblu, forţele armate s-au dovedit mai uşor de demoralizat prin atacuri aeriene decât populaţia urbană neînarmată. Aceste fapte nu prezintă doar un interes psihologic. Ele arată şi că distrugerea haotică a oraşelor... este costisitoare şi presupune o risipă mult prea mare în comparaţie cu rezultatele tactice obţinute. Atacurile vor fi treptat concentrate tot mai mult asupra ţintelor militare, şi nu asupra celor umane selectate

> la întâmplare. Vandalismul aerian neplanificat trebuie să lase tot mai mult locul unei distrugeri planificate şi predeterminate[8].

Bombardierele obţineau rezultate direct proporţionale cu greutatea materialului exploziv pe care izbuteau să-l lanseze cu precizie asupra ţintelor desemnate – masa era deci de importanţă vitală. Luftwaffe şi forţele aeriene japoneze aveau efective impresionante cu care să-şi susţină flotele şi trupele terestre, dar şi să-i ucidă pe refugiaţi şi să răspândească teroare, însă aparatele lor nu erau capabile să transporte decât o cantitate mică de bombe. Luftwaffe a provocat durere şi distrugere în Marea Britanie, în timpul bombardamentelor din 1940 şi 1941, însă nici pe departe în aşa fel încât să producă un impact decisiv asupra voinţei britanicilor de a continua războiul. După această perioadă, aviaţia militară germană a înregistrat un declin continuu. Odată ieşită din luptă prima generaţie de piloţi ai Axei, antrenarea succesorilor acestora s-a făcut într-un ritm foarte lent. Atât Germania, cât şi Japonia au făcut o gravă eroare strategică – la care a contribuit şi penuria de combustibil – aceea de a nu aloca resursele necesare unui flux continuu de experţi în pilotaj. În 1944–1945, calitatea echipajelor Axei era deja net inferioară celei a echipajelor britanice şi americane. Ruşii îi antrenau şi îi foloseau pe aviatori cu aceeaşi lipsă de scrupule dovedită în tot ceea ce făceau. În 1943, ajunseseră să aibă un număr de aparate bune şi de piloţi competenţi, însă nu dispuneau şi de o tehnologie pe măsură, fapt ce le-a atras pierderi uriaşe.

În a doua jumătate a războiului, Aliaţii occidentali au produs în număr mare o serie de modele extraordinare; germanii, pe de altă parte, au introdus numai două tipuri noi – Focke-Wulf 190 şi revoluţionarul avion de vânătoare cu reacţie Me 262[9]. Acesta din urmă a fost produs într-un număr mult prea mic, iar calităţile piloţilor erau inadecvate pentru a preîntâmpina eclipsa în care avea să intre Lufwaffe. Modelul japonez Zero, care i-a înspăimântat atât de tare pe Aliaţi în 1941–1942, ajunsese complet depăşit. Este adesea descris ca un „avion origami" – uşor, graţios, extraordinar de manevrabil, însă fragil şi fără dotări care să ofere siguranţă pilotului, cum ar fi lipsa blindajului în cazul cockpitului.

Comandorul David McCampbell, asul aerului din Marina SUA în perioada războiului, spunea: „Am învățat de timpuriu că, dacă îi loveai la baza aripii, unde era combustibilul, îți explodau drept în față."[10] Forțele aeriene japoneze, atât cele ale armatei terestre, cât și cele ale marinei, nu au reprezentat un pericol real pentru Aliați în 1944–1945, excepție făcând atacurile kamikaze, o soluție născută din disperare.

Până cu un an și jumătate înainte de sfârșitul conflictului, aviatorii aliați, odată trimiși să participe la misiuni ale escadrilelor de vânătoare sau de bombardament, aveau o mare probabilitate statistică de a dispărea de pe fața pământului. Visul romantic se destrăma pe măsură ce se obișnuiau cu gândul că vor sfârși ca o masă însângerată de carne și oase zdrobite sau în vârful unui rug funerar alimentat cu benzină. Trebuie totuși amintit faptul că viața lor la sol era una privilegiată, fiind scutiți de mocirla și disconfortul pe care le îndurau infanteriștii. Șansele lor de supraviețuire erau însă mult mai mici: „În forțele aeriene, omul întâmpina moartea în condiții decente. Murea bine hrănit și proaspăt ras"[11], scria Ernie Pyle.

Peste jumătate dintre echipajele bombardierelor grele ale RAF au pierit, 56 000 de oameni cu totul. Pierderile suferite de USAAF au fost mai mici, însă dintre cei 100 000 de oameni care au participat la ofensiva strategică împotriva Germaniei, în jur de 26 000 au murit și alți 20 000 au fost luați prizonieri. „În fiecare noapte ne resemnăm cu gândul morții", spunea britanicul Sid Bufton, pilot pe un bombardier Whitley. „Înainte să pleci, aruncai o privire prin cameră: crose de golf, cărți, un radio mic și drăguț – și, proptită pe masă, scrisoarea către părinții tăi."[12] Deloc surprinzător, pierderile suferite de Aliați au fost proporțional mai mari atunci când Axa a dominat conflictul și au scăzut constant după ce soarta războiului s-a întors împotriva ei. Începând cu 1943, a fost rândul piloților germani și japonezi să moară pe capete – mai puțin de 10% au supraviețuit până la final.

Principala preocupare a șefilor aviației aliate era ofensiva strategică împotriva Germaniei – cea împotriva Japoniei a început cu adevărat abia în martie 1945 – prin care aspirau să câștige războiul singuri. După un debut sângeros în 1939–1940, RAF a fost obligată

să abandoneze bombardamentele pe timp de zi. Ulterior, până în 1943, escadrilele sale au desfăşurat o campanie de bombardamente de noapte cu un impact neglijabil asupra Germaniei – avioanele erau puţine, iar navigaţia şi ţintirea lăsau de dorit. Primele bombe englezeşti care au căzut asupra Berlinului la sfârşitul lui august 1940 au pricinuit pagube izolate, dar au reuşit să-i înspăimânte pe locuitori şi chiar să omoare câţiva. O tânără mamă s-a retras în adăpost când a auzit alarma, dar, nevrând să-şi deranjeze copiii, i-a lăsat dormind în paturile lor. Clădirea a fost lovită în plin, iar cei doi copii şi-au pierdut viaţa. După ce povestea lor a apărut în ziare, berlinezii au început să fie mai atenţi la alarme.

Comandantul unei escadrile descria primele operaţiuni efectuate deasupra Germaniei de bombardierele britanice drept o „bâjbâială". Un exemplu ne este oferit de ceea ce i s-a întâmplat sergentului Bill Uprichard din Escadrila 51, care, la manşa unui Whitley, a luat parte la o misiune de bombardare a rafinăriilor de la Politz, desfăşurată, pe vreme rea, în seara zilei de 29 noiembrie 1940. După două ore şi jumătate de zbor în norii groşi de deasupra Mării Nordului, cerul s-a înseninat deodată şi, sub ei, s-a ivit un oraş scăldat în lumină. Uprichard şi echipajul său şi-au dat seama că survolau teritoriul Suediei neutre şi s-au grăbit să schimbe cursul. Au bombardat orbeşte rafinăriile din Politz – estimând timpul petrecut deasupra ţintei – după care au pornit spre casă printr-un plafon de nori impenetrabil. Fără veste, s-au trezit sub un intens tir antiaerian. Uprichard scria:

> M-am deşteptat! Vântul fusese mai puternic decât mă aşteptasem şi zburam pe o traiectorie care ne-a dus deasupra insulelor Frizone, puternic apărate. Traversam Marea Nordului, încă învăluiţi în nori, şi era greu să găsim un punct de reper. Am petrecut o grămadă de timp – probabil prea mult – zburând în sus, de-a lungul coastei comitatului Yorkshire, în speranţa că voi vedea o luminiţă. Ploua cu găleata... Ne rămăsese puţin carburant – numai pentru vreo 20 de minute – aşa că, pentru prima oară, am trimis un semnal de alarmă PAN-PAN-PAN şi, cât ai clipi, Linton-on-Ouse mi-a dat un cap-compas magnetic. Eram tocmai pe punctul de a abandona avionul. Trebuia doar să

planăm spre casă. Am reușit, dar echipajul de realimentare mi-a spus că rezervoarele erau practic goale.[13]

În perioada 1940–1941, în cadrul RAF a persistat o oarecare naivitate în privința eficienței Comandamentului Aviației de Bombardament. „Ședințele informative erau foarte, foarte bune", afirma tânărul navigator Ken Owen, de 19 ani. „Ne făceau să credem că vom lovi o țintă importantă, că le vom produce pagube însemnate germanilor. Și, firește, ascultam cu toții buletinele BBC de a doua zi dimineață, care trâmbițau succesele noastre; ne autoamăgeam într-un hal fără pereche. Ne închipuiam că îi snopim în bătaie. Poate de douăsprezece ori [în 30 de „incursiuni"] cred că am bombardat abolo unde trebuia; altfel, nimeream unde nu trebuia sau în câmp."[14]

Cu tot impactul limitat pe care l-a avut ofensiva aeriană în anii de început ai conflictului, majoritatea comandanților din aviația britanică aveau mai departe o încredere fantezistă nu doar în ce puteau să facă bombardamentele, ci și în ce făcuseră ele deja. În septembrie 1942, Sir Wilfred Freeman, mareșal al aerului, îi scria lui Sir Charles Portal, șeful aviației britanice, plângându-se de afirmațiile extravagante făcute de unii comandanți: „În efortul de a capta atenția, uneori exagerează și chiar falsifică datele. Cel mai grav păcătuiește șeful Comandamentului Aviației de Bombardament."[15] Freeman citează afirmații apărute în ziare despre succesul unor recente raiduri asupra Germaniei: „Pagubele la [Karlsruhe și Düsseldorf] sunt descrise ca extraordinare. Consider că nu este nimic adevărat... Sugerez... să trimiți o circulară comandanților supremi... prin care să-i faci să înțeleagă necesitatea respectării adevărului în descrierea operațiunilor... Mă alarmează efectul pe care tendințele actuale îl vor avea în scurtă vreme asupra bunului renume al RAF."

Dar, în lungii ani de până la angajarea în forță a inamicului, nu doar comandanților aviației, ci și prim-ministrului britanic și președintelui american le-a convenit să proclame reușita bombardamentelor. Sir Arthur Harris, ajuns la șefia Comandamentului Aviației de Bombardament în februarie 1942, spunea că „atitudinea lui Winston față de bombardamente se putea rezuma

în cuvintele «orice, numai să facem figură bună». Dacă nu am [fi folosit Aviaţia de Bombardament], am fi avut doar războiul contra submarinelor germane şi, după cum zicea el, apărarea rutelor noastre comerciale nu era un instrument de luptă"[16]. Churchill considera ofensiva bombardierelor drept o armă vitală în relaţiile Occidentului cu Stalin, care mai îndulcea puţin amărăciunea resimţită de dictatorul sovietic în legătură cu presupusa încetineală cu care se mişcau anglo-americanii în privinţa deschiderii unui al doilea front.

Ken Owen a plecat în prima misiune din 1942, având ca ţintă oraşul Kassel, într-o stare de euforie: „Eram confuz. Entuziasmul era maxim – şedinţa informativă, pregătirea de decolare. Luna strălucea. Am găsit ţinta – şi tir antiaerian din plin. Am fost mult mai speriat în a doua operaţiune. Aveam picioarele reci, transpiram la subraţ. Nu a durat mult până să se stabilească două feluri de reputaţie: întâi, «echipajele ca la carte» – tipii care mergeau până la capăt –, apoi cei cărora nu le plăcea deloc. Două sau trei au fost desemnate candidate aproape sigure la distrugere, fiindcă erau atât de îngrozite, încât aveau şanse mari s-o dea în bară… Câţiva piloţi făceau pe ei de frică; câţiva mitralior au îngheţat de spaimă. Uneori, oamenii erau omorâţi din pricina cruntei indiscipline a echipajelor din care făceau parte."

Piloţii au ajuns să cunoască îndeaproape mirosul greu de cauciuc încins şi benzină care domnea în avioane, amestecat uneori cu cel de cordită, de la mitraliere, şi cu cel de vomă, de la oamenii înspăimântaţi. Operatorul radio din echipajul lui Owen a vomitat de mai multe ori în timpul unor manevre de evitare violente. „Dacă erai încolţit [de reflectoare], zburai spre altcineva, sperând că îl vor lua pe el la ţintă. Cinismul şi cruzimea atingeau cote incredibile – «slavă cerului că nu sunt eu». Sincer, nu-mi amintesc numele tuturor celor care au murit. Au fost doar vreo trei în două săptămâni. Am înţeles destul de greu că zborul începea să devină o ocupaţie primejdioasă; elementul acela de exaltare ne împingea înainte, iar moralul era foarte bun. Existau şi probleme, fireşte, însă eu n-am dat niciodată vina pe cei de la comandă, pentru că aveam senzaţia că învăţăm toţi odată."

S-a tot vorbit despre relaţiile apropiate dintre membrii echipajelor de pe bombardiere, însă acest lucru nu era deloc universal valabil. Navigatorul Harold Dorfman, care zbura cu un B-24, respecta îndemânarea pilotului său, dar „ne uram reciproc... După o ceartă în timpul unui zbor de antrenament, n-am mai vorbit unul cu celălalt decât despre misiune". Jack Brennan, din Staten Island, avea 21 de ani când a intrat în aviaţia militară, spre furia membrilor familiei. „«Am fi putut să te scăpăm», mi-au zis ei. Dar eu eram unul dintre puştii care voiau să fie eroi."[17] Experienţa celor 24 de misiuni efectuate deasupra Germaniei în compania unui pilot laş şi incompetent l-a lecuit de asemenea iluzii. „Tot timpul îmi doream să mă fi dus în altă parte. Eram loviţi aproape de fiecare dată. Singurul lucru bun era că aveam condiţii de trai omeneşti în comparaţie cu băieţii de la sol." Pentru echipajul său, războiul s-a încheiat fără glorie. În timpul unui zbor spre Berlin, pilotul i-a convins pe toţi să se paraşuteze deasupra Suediei. Brennan a supravieţuit, alături de alţi doi camarazi, şi s-a bucurat de confortul şi siguranţa oferite de statutul de deţinut dobândit ulterior: „Era ca într-o tabără de vară."

Felul în care se trăia şi se murea în bazele aeriene descuraja relaţiile cu persoane din afara propriului echipaj. „Când aveai pierderi cum aveam noi, nu prea te ataşai de oameni", spunea Etienne Maze, care pilota aparate Halifax. „Oamenii veneau şi plecau. După vreo zece operaţiuni, erai deja foarte bătrân."[18] În ziua în care şi-a văzut nişte cunoscuţi pe lista „dispăruţilor", Ted Bone a consemnat laconic în jurnal: „Buni băieţi Pyatt, Donner etc. Curăţat bicicleta, scris acasă, cină cu biscuiţi şi cacao în cantonament."[19] Un american care zbura cu un B-17 scria: „Am învăţăt să trăim aşa cum trăiam poate în vechime, cu simplitatea animalelor, fără nădejde pentru noi şi fără milă pentru alţii."[20]

Bombardamentele erau deosebit de stresante pentru participanţi, care cunoşteau foarte bine şansele de a nu supravieţui unui „tur". Se urcau în avioane aflate în baze liniştite, unde viaţa era foarte bine organizată; zburau direct în focul celor mai aprige lupte care se dădeau deasupra Europei; aterizau din nou pe aerodromurile din Norfolk sau Lincolnshire; în seara următoare, se

duceau la cârciuma frecventată de ţăranii din zonă; apoi, după două, trei zile, luau totul de la capăt. Piloţii, mai ales cei care participau la operaţiunile de noapte, se bucurau de o considerabilă libertate personală, pe care o puteau exercita în scopuri bune sau în scopuri rele. Majoritatea dovedeau o remarcabilă hotărâre şi devotament pentru misiunea încredinţată, alţii însă ezitau. Sir Ralph Cochrane, vicemareşal al aerului, comandantul Grupului 5, a stat personal de vorbă cu un pilot care făcuse cale întoarsă spre casă înainte să ajungă la Hamburg. Singura explicaţie oferită de el a fost aceea că avionul începuse să se îndepărteze de „fluxul" principal. Pilotul în cauză i-a spus comandantului că echipajul analizase opţiunile prin intercom şi căzuse de acord să abandoneze misiunea. „Când l-am întrebat de ce nu a luat el însuşi această decizie în calitate de căpitan, mi-a răspuns că mâncau cu toţii la popota sergenţilor şi că era vorba şi de viaţa lor, nu doar de a lui, aşa că evident trebuia să-i consulte."[21]

Ron Crafter, operator de contramăsuri electronice la bordul unui avion Halifax, a fost lovit în faţă de o schijă în timpul unui atac asupra unor baze de lansare a rachetelor V1 din iunie 1944. „Rănile erau superficiale, dar m-am panicat. De atunci, am constatat că e destul de greu de suportat – nu m-am ridicat la înălţimea celui mai important moment din viaţa mea. Am încercat să mă conving că, la nouăsprezece ani, e scuzabil."[22] Era scuzabil, bineînţeles. Destui piloţi şi navigatori instruiţi pe bani grei, după ce au trecut prin experienţe similare, nu şi-au mai dus la îndeplinire misiunile. Moralul multora a atins punctul critic în iarna lui 1943, când a avut loc aşa-numita „Bătălie a Berlinului". „Treizeci de incursiuni într-un tur operaţional, cu o rată a pierderilor de 4%, erau foarte aproape de limita rezistenţei umane... Bineînţeles că moralul era scăzut"[23], recunoştea Ralph Cochrane.

Mulţi dintre cei care aveau momente de ezitare erau trataţi cu severitate, superiorii lor temându-se că orice semn de indulgenţă ar fi încurajat emulaţia. Reg Raynes era operator radio, fiind unicul supravieţuitor de la bordul unui Hampden care se prăbuşise pe o plajă din Norfolk, în 1941, pe când se întorcea de la Berlin grav avariat: „Îmi amintesc foarte bine tăcerea desăvârşită

din timpul prăbuşirii. Ambele motoare muriseră şi restul echipajului nu scotea nicio vorbă."[24] Următoarea sa amintire este dintr-un spital de psihiatrie din Matlock, în Derbyshire, de unde a fost trimis la o bază aeriană, fiind retrogradat automat. „Nu mai eram apt pentru misiuni de zbor şi parcă nu ştia nimeni ce să facă cu mine. Tot ce vedeau era un operator radio/mitralior care umbla fără ţintă de colo, colo; nu cred că şi-au dat vreodată seama că eram bolnav psihic."

Într-o dimineaţă, Raynes s-a prezentat la infirmerie, acuzând mari dureri de cap, aşa că a fost trimis la alt spital, lângă Newcastle. „Mi-au luat uniforma şi mi-au dat un costum albastru, care nu mi-era bun, o cămaşă albă şi o cravată roşie. În afară de un sergent adus de la Tobruk, toţi ceilalţi pacienţi erau soldaţi obişnuiţi, inadaptaţii care doar dintr-o eroare scăpaseră de mobilizare. Nu văzuse niciunul o mitralieră, nu vorbeau toată ziua decât despre cum să obţină «biletul» [de lăsare la vatră] şi aproape toţi au reuşit asta." Raynes a fost lăsat la vatră în 1943; tot restul vieţii a avut grave probleme mintale, dar nu a primit decât o pensie de invaliditate.

Militarii etichetaţi de RAF ca „LFM" – „lipsiţi de fibră morală" – primeau sarcini de mai mică importanţă pe care le îndeplineau la sol; alţii erau trimişi la „centrele de revigorare a echipajelor" – cazărmi de pedeapsă – cel mai cunoscut dintre ele fiind situat în apropiere de Sheffield. Ken Owen spunea: „Glumeai despre cum o să dai colţul, despre urmarea unui curs contrar, dar niciodată despre Sheffield."[25] Cu toate acestea, Owen s-a numărat printre puţinii care nu doar că au supravieţuit unui „tur" de 30 de operaţiuni, dar a participat şi la un al doilea, cu un echipaj nou, la bordul unui Lancaster. „La al doilea tur", spunea el, „am fost mult mai cinici şi mai bănuitori. [Ne întrebam:] «Ce fel de mitralior e Macpherson ăsta? Să sperăm că ticălosul n-o să adoarmă.» Am fost mult mai eficienţi, mult mai hotărâţi să fim eficienţi, mult mai hotărâţi să supravieţuim; s-a vorbit mai mult despre coliziuni deasupra ţintei; ştiam că avioanele de vânătoare germane folosite pe timp de noapte se îmbunătăţiseră enorm." Într-o noapte, Owen şi echipajul lui s-au întors dintr-un raid efectuat deasupra bazei de la Peenemunde, cu două motoare lovite şi cu fuzelajul ciuruit de

antiaeriana germană. Bombardierul a fost abandonat deasupra comitatului Norfolk, echipajul sărind cu parașuta și având noroc să ajungă cu bine la sol, unde s-a reunit la secția de poliție din Hunstanton. „Am detestat toată povestea la momentul respectiv."

Echipajele americane care efectuau misiuni de zi erau îngrozite să vadă de aproape ororile pe care piloții de noapte ai RAF nu le vedeau. Un pilot de B-17 scria despre o misiune: „Când un avion exploda, vedeam bucăți [din trupurile membrilor echipajului] împrăștiate pe tot cerul. Chiar ne-am ciocnit de unele. Un avion s-a lovit de un corp care se rostogolise dintr-un avion aflat în față. Cineva a căzut pe la ușa din față și a lovit coada... Fără parașută. Corpul lui se rotea întruna, ca un sac cu fasole azvârlit în aer... Un pilot german și-a părăsit avionul, și-a strâns picioarele și și-a băgat capul la cutie. Îi zburau hârtiile din buzunare. A făcut un triplu salt printre avioanele noastre. Fără parașută."[26] Dacă echipajele acestea alcătuiau într-adevăr o elită, privilegiile de care se bucurau erau plătite scump, cu riscuri mai mari decât orice aveau de înfruntat alți combatanți, cu excepția infanteriștilor și a celor de pe submarine.

2. Țintele

Până în 1943, cea mai notabilă realizare a ofensivei aeriene a Aliaților a fost aceea că i-a obligat pe germani să redirecționeze un număr tot mai însemnat de avioane de vânătoare și mitraliere de 88 mm dinspre Frontul de Est către apărarea Reichului. Berlinul singur era apărat de o sută de baterii alcătuite din 16 până la 24 de tunuri, fiecare fiind deservit de un echipaj compus din 11 oameni. Deși majoritatea acestora erau adolescenți inapți pentru front, amploarea operațiunii de realocare a tehnicii și a puterii de foc nu era de neglijat. Richard Overy susține într-o manieră convingătoare că efortul german de război a avut mult de suferit din cauza nevoii de alocare a unor resurse pentru apărarea țării. Comandamentul Aviației de Bombardament și Forțele Aeriene ale SUA au avut o însemnată contribuție, obligând Luftwaffe să direcționeze spre Germania aproape întreg efectivul de avioane de vânătoare din 1943–1945 și astfel să cedeze Aliaților dominația

aeriană aproape totală pe fronturile din est şi vest. Este de asemenea limpede că, în vreme ce Albert Speer plănuia cum să crească producţia de armament, chiar în timpul masivelor atacuri aeriene din 1944, aceasta ar fi atins cote mult mai ridicate – cu severe consecinţe pentru Aliaţi – dacă fabricile ar fi lucrat nestingherite.

Între 1940 şi 1942, doar 11 228 de germani au murit din cauza bombardamentelor Aliaţilor. Din ianuarie 1943 şi până în mai 1945, şi-au pierdut viaţa alţi 350 000, împreună cu zeci de mii de prizonieri de război străini şi persoane folosite la muncă. Aceste cifre se pot compara cu cei 60 595 de britanici care şi-au pierdut viaţa în urma bombardamentelor aeriene germane de orice natură, inclusiv cu rachete V, din perioada 1939–1945. În cursul anului 1943, amploarea ofensivei nocturne a aviaţiei britanice a crescut dramatic, iar USAAF a început la rândul său să desfăşoare forţe formidabile. Şeful ei, generalul „Hap" Arnold, a promovat în mod strălucit extinderea armei sale, „fiind susţinut de o echipă grozav de capabilă şi total lipsită de scrupule"[27], cum se exprima admirativ un coleg britanic. Efectivul Forţelor Aeriene SUA a crescut de la 20 000 la două milioane de oameni, numărul bazelor aeriene, iniţial de 17, a ajuns la 345, iar flota, de la 2 470 de avioane, a ajuns să însumeze 80 000 de aparate, Marina SUA achiziţionând şi ea 7 500. Tot mai multe bombardiere americane erau trimise împotriva Germaniei de la baze din Marea Britanie.

Cel mai remarcabil succes al bombardamentelor de precizie a aparţinut RAF şi s-a înregistrat în cursul unui atac desfăşurat în mai 1943 împotriva barajelor de pe Ruhr, o epopee de ingeniozitate, îndemânare şi curaj, care a avut însă o modestă semnificaţie economică. Ministerul Aerului identificase încă din 1937 sistemul de aprovizionare cu apă drept un factor-cheie în producţia de oţel a Germaniei, iar în 1940, şeful Statului-Major al Aviaţiei, Sir Charles Portal, a cerut să se execute un atac asupra lacurilor de acumulare, singura dificultate reprezentând-o identificarea mijloacelor corespunzătoare. Omul de ştiinţă şi proiectantul de avioane Barnes Wallis urmărea acelaşi scop, dar în mod independent. Ideea lui era să lovească pereţii digurilor cu bombe de

adâncime. În februarie 1943, proiectul lui a obţinut sprijin oficial, în pofida scepticismului arătat de Sir Arthur Harris. Lui Wallis i s-a cerut să conceapă armele pentru un atac în mai, când lacurile de pe Ruhr erau pline. Un ofiţer de stat major scria cu evidentă naivitate: „Se crede că operaţiunea împotriva barajelor nu va fi deosebit de periculoasă" fiindcă ţintele erau prost apărate. S-au efectuat teste iniţiale cu o bombă sferică, dar, în aprilie, Wallis s-a hotărât asupra unei bombe cilindrice, răsucite, înainte de eliberare, cu ajutorul unui troliu acţionat electric, astfel încât aceasta să coboare încet pe peretele barajului şi să detoneze la 10 metri sub nivelul apei. În mod cu totul uluitor, într-o singură lună au fost gata toate dispozitivele, în greutate de patru tone, iar Lancasterurile au fost modificate pentru a le putea transporta.

Escadrila 617, special formată pentru această misiune, s-a antrenat în aprilie şi la începutul lui mai. Contrar legendei care circulă, nu toţi membrii echipajelor erau voluntari şi nu toţi erau experimentaţi. Unii zburaseră în mai puţin de zece misiuni deasupra Germaniei, iar câţiva ingineri de zbor nu participaseră niciodată la vreo acţiune. Aceste lucruri fac cu atât mai remarcabil succesul înregistrat de tânărul locotenent-colonel de aviaţie Guy Gibson, în vârstă de numai 24 de ani, mare partizan al disciplinei şi aviator devotat până la obsesie meseriei lui, în pregătirea oamenilor pentru atacul din noaptea de duminică spre luni, 16–17 mai. Nouăsprezece echipaje şi-au luat zborul. Barajele Möhne şi Eder erau principalele ţinte; al treilea obiectiv, Sorpe, cu diguri de pământ, deşi vital pentru industrie, era mai puţin vulnerabil la bombele lui Wallis.

Möhne a fost spart de a patra bombă aruncată, iar Eder, de a treia şi ultima din rezerva escadrilei de aparate Lancaster[28]. Majoritatea bombardierelor plecate spre Sorpe au fost doborâte pe drum; două echipaje s-au întors acasă fără să fi atacat; două dintre bombele lansate nu au ajuns până la baraj, la fel şi a treia, eliberată deasupra barajului Bever, greşit identificat ca Ennepe. Opt echipaje nu s-au mai întors: şase au căzut victimă tirului antiaerian în timpul zborurilor joase înspre şi dinspre Ruhr, în lumina puternică a lunii, indispensabilă unui bombardament precis.

Distrugerea barajelor Möhne şi Eder a făcut senzaţie. Impactul moral a fost enorm, fiind resimţit din plin şi de liderii germani şi sporind considerabil prestigiul Comandamentului Aviaţiei de Bombardament. Gibson a primit Crucea Victoria. O parte din entuziasmul popular faţă de „Spărgătorii de Diguri" se datora faptului că distrugerea unor obiective industriale era mai puţin împovărătoare din punct de vedere moral decât incendierea oraşelor şi uciderea civililor. Inundarea văii Möhne a pricinuit însă moartea a 545 de cetăţeni germani şi a 749 de străini, aceştia din urmă fiind ucrainence folosite la muncă şi prizonieri de război francezi şi belgieni. Întreruperea aprovizionării cu apă nu a afectat decât temporar producţia de oţel din Bazinul Ruhr, în parte din cauză că Harris nu a lansat ulterior şi atacuri cu bombe convenţionale, care să împiedice repararea barajelor.. Germanii s-au simţit însă obligaţi să aloce resurse importante protecţiei lacurilor. Dacă impactul economic al „raidului Spărgătorilor de Diguri" a fost limitat, succesul de propagandă a fost imens. Toţi cei implicaţi îşi meritau din plin laudele.

În 1943, economia Germaniei se clătina sub presiunea combinată a penuriei de cărbune, oţel şi mână de lucru, la care s-au adăugat distrugerile masive provocate în Bazinul Ruhr de către bombardierele britanice şi americane. A fost primul an în care ofensiva aeriană aliată a pricinuit pagube însemnate maşinăriei de război naziste. Furtuna de foc la care a fost supus oraşul Hamburg în iulie 1943, declanşată de cele mai grele bombardamente aeriene din istorie, a ucis 40 000 de oameni şi a distrus 250 000 de locuinţe. „Ni s-a spus că britanicii [bombardierele lor] vor ocoli Hamburgul, fiindcă mai târziu vor avea nevoie de oraş şi de portul lui", scria, dintre dărâmături, unul dintre locuitorii traumatizaţi, Mathilde Wolff-Monckeburg. „Trăiam într-un paradis al nebunilor."[29] În urma unor presiuni extraordinare şi graţie calităţilor generalului Erhard Milch, Luftwaffe a izbutit să-şi dubleze producţia de avioane din 1942, în vara lui 1943 ajungând să livreze 2 200 de aparate pe lună. Noile modele, He117 şi Me210, s-au dovedit a fi însă nişte eşecuri foarte costisitoare. Mărcile ulterioare de Bf109, care, alături de Focke-Wulf 190, au rămas protagonistele apărării aeriene

germane până la sfârşitul războiului, au fost surclasate de avioanele de vânătoare aliate. Sinuciderea, în august 1943, a şefului de stat-major al Luftwaffe, Hans Jeschonnek, a reprezentat o recunoaştere a înfrângerii armei sale.

Adam Tooze a pledat în mod convingător împotriva afirmaţiilor lui Albert Speer potrivit cărora, în perioada 1942–1945, el ar fi fost artizanul unui „miracol" în producţia germană de armament[30]. Multe dintre soluţiile de avarie găsite de Speer au eşuat. De pildă, revoluţionarul submarin Mk XXI a intrat atât de repede în producţie, încât neajunsurile sale tehnice l-au făcut inutilizabil în luptă. Penuria de cărbune şi oţel a persistat până la finele războiului – cantitatea de combustibil alocată populaţiei civile era cu 15% mai mică decât anemica raţie din Marea Britanie. Anul 1943 a fost ultimul în care Germania a avut acces la zăcămintele de minereu de fier din Ucraina. Simpla satisfacere a cererii de muniţie absorbea peste jumătate din cantitatea de oţel repartizată armatei, împreună cu serviciile a 450 000 de muncitori; alţi 160 000 construiau tancuri, iar 210 000 asamblau alte tipuri de arme.

Producţia germană de vehicule blindate din 1943, totalizând 18 300 de bucăţi, era net inferioară celei a Aliaţilor, de 54 100 de bucăţi – dintre care 29 000 sovietice – în ciuda faptului că fabricile Reichului şi-au dublat livrările între toamna lui 1942 şi primăvara lui 1943. Producţia de muniţie a atins punctul maxim în septembrie 1944. Începând din 1943 şi până la finalul conflictului, Aliaţii au ajuns treptat să fie superiori Axei la toate categoriile de arme, cu excepţia armamentului pentru tancuri.

Situaţia aceasta face cu atât mai remarcabil faptul că forţele germane, confruntate cu atâtea handicapuri şi decizii eronate, au reuşit să opună o rezistenţă feroce până în mai 1945. În evaluarea dimensiunii industriale a celui de-al Treilea Reich şi a activităţii lui Speer şi Milch – succesorul lui Jeschonnek la comanda Luftwaffe – se poate merge prea departe cu revizionismul istoric. În 1943, ba chiar mai devreme, Reichul se angajase deja pe un drum ce nu putea să ducă decât la colaps economic. Soldaţii aliaţi care se luptau cu germanii nu s-ar fi consolat însă prea tare ştiind asta, fiindcă tot trebuiau să dea piept cu baraje de artilerie şi de

mortiere ucigătoare şi să atace blindatele Tiger şi Panther cu tancurile lor inferioare.

Punctul slab al ofensivei bombardierelor aliate a fost lipsa de informaţii, motiv pentru care aceasta devenise, după cum se exprima, făcând haz de necaz, Churchill, mai degrabă un ciomag decât o floretă. Maşinile Ultra nu erau de prea mult folos atunci când era vorba despre aflarea unor informaţii despre ceea ce se întâmpla în interiorul Germaniei, deoarece majoritatea datelor privind industria erau transmise nu prin radio, ci prin mesaje scrise sau prin telefon. Chiar dacă forţa distructivă a RAF şi USAAF a continuat să crească, „baronii bombardierelor" rămâneau slab informaţi despre punctele vitale ale industriei naziste, pe care Sir Arthur Harris nu era, oricum, interesat să le identifice. Odată angrenat în campania de distrugere a oraşelor Germaniei, el şi-a susţinut cu hotărâre cauza până în 1945. Forţele Aeriene ale SUA, angajate prin doctrina militară în bombardamente de precizie, au acordat mai multă atenţie stabilirii ţintelor-cheie. În august şi octombrie 1943 de pildă, Forţa a VIII-a a suferit pierderi enorme în urma atacului împotriva uzinelor de rulmenţi de la Schweinfurt, efectul fiind nesemnificativ. În primul raid s-au pierdut 147 dintre cele 376 de bombardiere, iar în al doilea, 60 din 291, alte 142 fiind avariate.

Aceste dezastre nu au făcut decât să crească dispreţul lui Harris faţă de bombardamentele de precizie executate asupra aşa-numitelor „ţinte-panaceu". S-a observat pe bună dreptate că, deşi delegaţiile britanică şi americană participante la conferinţa de la Casablanca din ianuarie 1943, au autorizat o ofensivă combinată, în realitate, a avut loc o competiţie între RAF şi USAAF, fiecare urmându-şi propria doctrină. Adam Tooze este de părere că „Bătălia Ruhrului" dată de Harris, care a debutat cu un atac asupra Essenului la 5 martie 1943, a fost aproape să se încheie cu o victorie decisivă, prin distrugerea producţiei de cărbune şi oţel a Germaniei[31]. Göring s-a arătat uluit de faptul că Aliaţii nu şi-au continuat atacurile în Bazinul Ruhrului, „deoarece, în unele locuri, ne confruntam cu gâtuiri ale producţiei care reprezentau un pericol uriaş", după cum nota Goebbels. Comandamentul Aviaţiei de Bombardament a subestimat importanţa menţinerii presiunii

asupra oraşelor industriale deja atacate, pe care Harris le-a şters cu prea multă uşurinţă de pe lista ţintelor, pe baza unor fotografii aeriene care înfăţişau clădiri fără acoperiş.

În iulie 1943, Harris, presupunând că regiunea Ruhr fusese devastată îndeajuns, a deplasat atenţia Comandamentului Aviaţiei de Bombardament mai întâi către Hamburg, apoi spre Berlin. Deasupra capitalei lui Hitler, escadrilele lui, operând la o distanţă extremă, în condiţii de iarnă, cu o ţintă uriaşă şi foarte dispersată, au suferit pierderi grele – o medie de peste 5% la fiecare misiune. La sfârşitul lui 1943, Comandamentul a expediat tuturor grupurilor şi bazelor un raport care anunţa, în cei mai fantezişti termeni, rezultatele acestor atacuri: „Raidurile asupra capitalei germane marchează cu adevărat începutul sfârşitului... Organizarea militară şi industrială a naziştilor şi, mai presus de orice, moralul lor au primit, în urma acestor atacuri, o lovitură grea, din care nu îşi mai pot reveni."[32]

La 7 decembrie, Harris îi scria prim-ministrului britanic, afirmând că, dacă reuşea să realizeze încă 15 000 de incursiuni cu bombardiere Lancaster asupra principalelor oraşe germane, regimul nazist se va prăbuşi înainte de 1 aprilie 1944. Comandamentul aproape că şi-a îndeplinit cota de misiuni, însă rezistenţa germană rămânea de neînfrânt. Previziunile extravangate făcute de Harris i-au afectat credibilitatea în ochii prim-ministrului şi ai comandanţilor din cadrul armei, printre care şi Sir Charles Portal. La începutul primăverii lui 1944, când bombardierele britanice au fost trimise, alături de cele ale USAAF, să atace ţinte din Franţa pentru a pregăti invazia, costurile „Bătăliei Berlinului" deveniseră prohibitive. În vara lui 1944 însă, voinţa de fier ce îl caracteriza pe Harris i-a permis acestuia să reia asaltul asupra oraşelor germane, care s-a prelungit până în aprilie 1945.

Impactul bombardamentelor asupra moralului civililor nu a fost cel sperat de britanici: fabricile au continuat să producă, iar ordinele, să fie îndeplinite, aşa cum se întâmplase şi în Marea Britanie în 1940–1941. Era, fireşte, o ironie cu rădăcini în presupoziţii de un şovinism sfidător faptul că RAF începuse să administreze Germaniei tratamentul pe care Luftwaffe nu reuşise

să-l administreze oamenilor lui Churchill. Însă condiţiile în care trăiau germanii din zonele urbane erau cu adevărat deplorabile, regimul nazist apelând la soluţii tot mai disperate pentru a le explica oamenilor de ce erau vulnerabili la atacurile aeriene. Ziarele apărute după atacurile asupra barajelor din mai 1943 afirmau că acestea fuseseră „opera evreilor". Publicul nu a fost convins. Poliţia secretă raporta că mulţi cetăţeni întrebau doar de ce Luftwaffe nu era capabilă de asemenea realizări. În iunie, un membru al consiliului municipal din Hagen privea de la fereastră un raid britanic de noapte asupra localităţii învecinate, Wuppertal:

> Sute de tunuri antiaeriene trag fără încetare... Aerul vuieşte de mulţimea motoarelor de avion. Nenumărate fascicule de lumină cutreieră cerul. Plouă cu schije... Cinci avioane inamice sunt prinse în conul de lumină al unui reflector; se îndreaptă către noi, se trage în ele cu furie, apoi trec pe deasupra noastră. Mai târziu, vedem un avion care se prăbuşeşte în flăcări. Toată treaba asta a ţinut o oră şi jumătate... La vest, cerul e roşu... Lungi convoaie de camioane traversează oraşul, încărcate cu tot felul de obiecte casnice. Oamenii stau amărâţi lângă puţinele lor bagaje. În gara principală sosesc refugiaţi. Stau acolo, cu feţele înnegrite de fum, fără alte bunuri decât ce au pe ei. Nenorocire peste tot. Atmosfera în oraş e groaznică. Pretutindeni se aude aceeaşi întrebare: când o să ne vină şi nouă rândul?[33]

În iunie 1943, un cetăţean din Mülheim scria: „Führerul nostru ar trebui să dea şi el ordin să fie distruse marile oraşe din Anglia."[34] Hitler ar fi făcut asta cu siguranţă dacă i-ar fi stat în putere, însă Luftwaffe nu era capabilă să-şi revină şi să termine ce începuse în mai 1941. Câţiva germani mai înţelepţi se temeau că prăpădul dezlănţuit împotriva ţării lor era o pedeapsă pentru crimele naziste. La 20 decembrie 1943, episcopul protestant de Württemberg a stârnit mânia Berlinului scriindu-i şefului Cancelariei Reichului că enoriaşii lui au „deseori impresia că suferinţele pe care trebuie să le îndure din pricina raidurilor aeriene inamice sunt o pedeapsă pentru ce li se face evreilor"[35]. Episcopului i s-a ordonat cu asprime să arate „o reticenţă mai mare în astfel de chestiuni".

Pe măsură ce se înteţeau bombardamentele şi moralul populaţiei scădea, opresiunea şi constrângerea, ca instrumente de susţinere a hegemoniei naziste, s-au intensificat şi ele. În 1943, tribunalele au emis o sută de condamnări la moarte pe săptămână pentru cetăţenii consideraţi vinovaţi de defetism sau sabotaj. Doi directori de sucursală ai Deutsche Bank şi directorul unei societăţi de electricitate s-au numărat printre cei executaţi pentru că se arătaseră pesimişti în legătură cu rezultatul războiului. Pentru a menţine nivelul producţiei, industria aviatică a introdus săptămâna de lucru de 72 de ore. Pe măsură ce munca silnică devenea tot mai importantă, Milch îndemna la măsuri tot mai draconice pentru creşterea productivităţii acesteia. Iată ce scria el despre lucrătorii străini şi prizonierii de război: „Aceste elemente nu pot fi făcute mai eficiente prin *mijloace mărunte. Ele pur şi simplu nu sunt tratate cu destulă severitate.* Dacă un maistru competent i-ar trage un pumn unuia dintre obraznicii ăia fiindcă individul nu vrea să muncească, atunci situaţia nu ar întârzia să se schimbe. În astfel de cazuri, *nu se poate respecta dreptul internaţional.* M-am exprimat foarte ferm… Am susţinut cu tărie punctul de vedere conform căruia prizonierii, cu excepţia englezilor şi americanilor, *ar trebui luaţi de sub tutela autorităţilor militare.* Soldaţii nu sunt în situaţia… de a se putea descurca cu aceşti indivizi… Dacă [un prizonier de război] comite un act de sabotaj sau refuză să muncească, am să pun să fie spânzurat chiar în fabrica lui."[36] „Armele-minune" ale lui Hitler, rachetele V1 şi V2, erau produse de sclavi, în condiţii înfiorătoare de privaţiuni şi brutalitate. Producţia industrială se susţinea numai graţie exploatării fără milă a mâinii de lucru a prizonierilor. Obiectivul creării unor „arme ale răzbunării", care se estimează a fi costat Reichul cam o treime din resursele cheltuite de Aliaţi pentru Proiectul Manhattan, a pus o uriaşă şi inutilă povară pe umerii unei economii tot mai slăbite.

Deşi RAF a pricinuit daune enorme Germaniei, cea mai importantă victorie din timpul războiului aerian a fost obţinută de USAAF. Aceasta s-a petrecut în primele luni ale lui 1944, iar mijloacele prin care a fost ea obţinută i-au uimit până şi pe comandanţii americani. Avionul de vânătoare Mustang, cu rază lungă

de acţiune, capabil să escorteze avioanele Superfortress şi bombardierele Liberator până în Germania şi, odată ajuns acolo, să învingă orice adversar, a început să fie produs în număr foarte mare. USAAF a declanşat o campanie de proporţii împotriva fabricilor de avioane germane, bombardându-le timp de şase zile în „Săptămâna Mare" din februarie 1944 şi forţând Luftwaffe să trimită în apărarea lor toate avioanele de vânătoare de care dispunea. Curând, a devenit evident faptul că distrugerile provocate la sol de bombardiere erau mai puţin importante decât succesul extraordinar înregistrat de piloţii americani în luptele aeriene. Într-o singură lună, Luftwaffe a pierdut o treime din avioanele de vânătoare şi o cincime din echipaje. În martie, jumătate din avioanele germane rămase au fost şi ele distruse; în aprilie, 43% din rest; în mai şi iunie, 50% din ce mai rămăsese.

Producţia germană continua să se menţină la cote surprinzător de ridicate. În septembrie, s-au construit 3 538 de avioane de toate tipurile, dintre care 2 900 de vânătoare. Producţia totală din 1944 destinată Luftwaffe, adică 34 100 de avioane de luptă, era cu mult inferioară producţiei Aliaţilor, de 127 300 de aparate, dintre care 71 400 americane, iar pierderile umane suferite de Luftwaffe erau catastrofale. Ulterior, USAAF şi-a îndreptat atenţia spre uzinele de combustibil sintetic, principala sursă de combustibil a Reichului după ce sovieticii cotropiseră, în aprilie 1944, câmpurile petrolifere din România*, cu un impact imediat asupra aprovizionării cu carburant. Multe avioane germane au rămas la sol, iar instruirea piloţilor a fost paralizată. În iunie, în Ziua Z, escadrilele lui Göring, serios împuţinate, nu au reuşit să ofere un sprijin eficient Wehrmachtului. După această dată, bombardamentele aeriene efectuate asupra teritoriului Germaniei au atins proporţii colosale, iar pierderile suferite de RAF şi USAAF s-au diminuat. Dacă într-un atac obişnuit din martie 1943, aproximativ 1 000 de avioane lansau 4 000 de tone de bombe, în februarie 1944, se lansau în medie de trei ori mai multe bombe; în iulie, Aliaţii au trimis

---

* De fapt, în aprilie 1944, câmpurile petrolifere din România au fost bombardate de americani (n.red.).

împotriva Germaniei 5 250 de avioane de toate tipurile, care puteau transporta 20 000 de tone de bombe. În cursul acelui an şi la începutul lui 1945, ele au transformat conurbaţiile Reichului în grămezi de moloz. În noiembrie 1944, atacurile asupra reţelei de cale ferată făcuseră aproape imposibilă transportarea oţelului produs în regiunea Ruhr către fabricile din alte regiuni.

Efectul psihologic al bombardamentelor de zi efectuate de Forţele Aeriene ale SUA a fost imens. Germanii priveau cu groază apariţia uriaşelor formaţiuni de avioane inamice, dârele de condens lăsate de acestea pe cer, siguranţa cu care se plimbau pe cerul patriei lor. „Dungile albe se mişcau lent la orizont", scria un martor în timp ce pe deasupra treceau grupuri de bombardiere ale Forţei a VIII-a Aeriene, „liniştit, în linie dreaptă, fără să se grăbească. Au ajuns mai aproape. Când ochii ni s-au obişnuit cu luminile puternice, am văzut, scăldate în razele soarelui, nişte puncte strălucitoare la capetele dungilor; zburau pe deasupra noastră în formaţiuni ordonate – una, după câteva minute alta, apoi a treia, a patra, a cincea... Oamenii de lângă noi s-au apucat să numere punctişoarele argintii. Ajunseseră deja la patru sute. Iar sfârşitul lor nu se întrezărea încă."[37]

Aliaţii au atacat cu intensitate diferită 158 de oraşe germane. Braunschweig, un exemplu tipic, a fost ţinta a 12 raiduri, care au distrus o treime dintre clădiri şi au ucis 2 905 locuitori. Din septembrie 1939 până în decembrie 1943, la Essen, unul dintre centrele metalurgice ale Germaniei, s-a dat de 635 de ori alarma de „atac aerian", alte 198 de avertismente fiind emise în următoarele nouă luni. De fiecare dată, cetăţenii epuizaţi erau obligaţi să petreacă ore în şir în adăposturi şi buncăre. Populaţia rurală a fost supusă unor atacuri aeriene deliberate abia în 1945, însă niciun loc din Germania nu era cu desăvârşire sigur. În noaptea de 17 spre 18 ianuarie 1943, o bombă rătăcită a lovit micuţa aşezare rurală Neuplotzen, din Brandenburg, la vest de Berlin, ucigând opt oameni. Lângă mormintele lor s-a înălţat o cruce, pe care sunt gravate următoarele cuvinte: „Au fost smulşi din viaţă de o moarte duşmănoasă. Credinţa în victorie învinge durerea."[38]

Odată cu amploarea distrugerilor creştea şi ura naziştilor faţă de piloţii aliaţi care le produceau. Martin Bormann, secretarul şi apropiatul lui Hitler, trimitea la 30 mai 1944 autorităţilor locale o circulară prin care le ordona ca niciun civil să nu fie pedepsit dacă atacă sau omoară echipajele avioanelor inamice doborâte. S-au înregistrat în jur de 400 de incidente în care piloţii americani şi britanici care s-au paraşutat ori s-au prăbuşit pe teritoriul Germaniei au fost ucişi pe loc. O ură deosebită şi-au atras piloţii bombardierelor uşoare, care, în ultima perioadă a războiului, mitraliau de la joasă altitudine ţintele de la sol. Printre incidentele înregistrate s-a numărat şi cel din 24 martie 1944, când patru aviatori au fost omorâţi la Bochum, cel din 26 august, când şapte americani au fost ucişi la Rüsselsheim, şi cel din 13 decembrie, petrecut la Essen, când trei piloţi britanici au fost omorâţi în bătaie de o mulţime furioasă. În februarie 1945, un membru al brigăzii de pompieri de la o fabrică a fost împuşcat de Gestapo deoarece protestase vehement împotriva relelor tratamente aplicate piloţilor aliaţi căzuţi prizonieri.

Locuitorii oraşelor germane erau obligaţi să petreacă şi jumătate dintre cele 24 de ore ale unei zile în pivniţe şi adăposturi. Faptul că responsabilii nazişti aveau acces privilegiat la cel mai bine protejate refugii a născut puternice resentimente în rândul populaţiei. Membrii de partid s-ar fi „instalat comod, cu câteva lăzi de bere" într-un adăpost public din Bochum, cetăţenii mai puţin norocoşi rămânând expuşi la urgia bombardamentelor. Hitler a alocat resurse uriaşe siguranţei personale: 28 000 de muncitori şi un milion de metri cubi de beton – mai mult decât greutatea materialelor folosite în 1943–1944 la toate adăposturile publice din Germania – au servit la construirea cartierului său general din Prusia Orientală şi a buncărului din Berlin. O tânără de 22 de ani, membră a forţelor auxiliare ale Luftwaffe, descrie cu dezgust experienţa unei nopţi de noiembrie 1944 petrecute într-un buncăr public din Krefeld:

> În partea din faţă a încăperii, bărbaţi şi femei de toate vârstele dau pe gât şnaps… Norii groşi de fum de ţigară făceau somnul imposibil. Dintr-un colţ se auzeau, amestecate, ţipete de femeie şi mormăit de bărbaţi beţi… Copiii şi bătrânii dormeau printre adulţi, întinşi pe paturi de scândură sau aşezaţi pe scaune, înveliţi

> în pături de lână şi zdrenţe. Pretutindeni se zăreau trupuri zăcând ostenite, feţe palide şi trase... mirosul oribil de lenjerie murdară, de transpiraţie şi aer stătut aproape că-ţi tăia răsuflarea. Departe, un copil plângea în tăcere, iar din partea opusă se auzeau sforăituri şi gemete.[39]

Cei care profitau de bombardamente ca să jefuiască erau pedepsiţi cu sălbăticie. La 5 martie 1943, Kasimir Petrolinas, un lituanian în vârstă de 69 de ani, a fost prins de un poliţist luând trei castroane de metal lovite în valoare de 1 Reichsmark dintr-o grămadă de moloz din Essen. După ce a fost condamnat de un tribunal special, în câteva ore a şi fost împuşcat de un pluton de execuţie. În martie 1944, o tânără de 18 ani pe nume Ilse Mitze a fost acuzată că a furat opt veste, cinci perechi de chiloţi şi 13 perechi de ciorapi de damă după un bombardament executat asupra oraşului Hagen în octombrie 1943. În apărarea ei, s-a spus că ajutase la scoaterea victimelor de sub dărâmături. Şeful ei recunoscuse că era „dificilă" şi că „îi plăceau dulciurile", dar a adăugat că era „harnică şi respectabilă". Responsabilul cu sănătatea publică a oraşului, solicitat să depună mărturie, a declarat că tânăra era „o psihopată proastă, neruşinată şi mincinoasă"[40]. Mitze a fost condamnată la moarte, o sentinţă care a stârnit proteste până şi din partea responsabililor locali cu securitatea. Sentinţa a fost dusă însă la îndeplinire, tânăra fiind ghilotinată la Dortmund în mai 1944, iar soarta ei fiind adusă la cunoştinţa publicului prin intermediul unor afişe, pentru a descuraja fapte similare.

Locuitorii oraşelor germane au fost martorii unei terori şi a unor distrugeri care au întrecut cu mult suferinţele provocate britanicilor de Luftwaffe în 1940–1941 – un bombardament reuşit făcea să se dezlănţuie iadul. Mathilde Wolff-Monckeburg scria din Hamburg în timpul atacurilor din iulie 1943: „Această teroare asurzitoare continuă vreme de două ore, iar în jur nu vezi decât foc. Nimeni nu scoate o vorbă. La fiecare explozie puternică, feţe crispate se aşteaptă la ce e mai rău. Capetele se pleacă automat ori de câte ori se aude un bubuit, iar trăsăturile sunt împietrite de groază."[41]

Ororile distrugerii nu aveau sfârşit. Ursula Gebel scria despre un atac asupra Berlinului, petrecut în noiembrie 1943, în cursul

căruia multe bombe căzuseră în grădina zoologică a oraşului: „În după-amiaza aceea... fusesem la ţarcul elefanţilor şi le văzusem pe cele şase femele şi pe pui jucându-se cu îngrijitorul. În aceeaşi noapte, toţi şapte au ars de vii... Hipopotamul mascul a supravieţuit în bazinul lui, [dar] toţi urşii, urşii polari, cămilele, struţii, păsările de pradă şi alte păsări au ars. Rezervoarele acvariului s-au golit; crocodilii au scăpat, dar, la fel ca şerpii, au îngheţat în aerul rece de noiembrie. Din toată grădina, nu au supravieţuit decât masculul de elefant, pe nume Siam, cel de hipopotam şi câteva maimuţe."[42]

Martha Gros locuia la Darmstadt, în apropiere de Frankfurt. În noaptea de 12 spre 13 septembrie 1944, acest oraş industrial a fost atacat de Grupul 5 Bombardiere, cel puţin 9 000 de oameni pierzându-şi viaţa. „Stăteam în cel mai îndepărtat colţ al adăpostului", povestea ea.

> Eram eu, Hauptmann R. în uniformă, Fräulein H. şi G., care se ţineau de mâini şi ascultau cum [avioanele] treceau vuind pe deasupra noastră. Una dintre primele explozii a fost aproape. Mi-a tresărit inima, s-a auzit un trosnet înfiorător, zidurile s-au cutremurat. Am auzit că se crapă ceva, apoi o prăbuşire şi şuieratul flăcărilor. Tencuiala a început să curgă peste noi şi ne aşteptam să se prăbuşească tavanul. Lumina becurilor pălise. Peste cam treizeci de secunde, s-a auzit o altă explozie teribilă, uşa a zburat în lături şi am văzut casa scărilor scăldată într-o lumină puternică, prăbuşindu-se, şi un râu de flăcări revărsându-se. Cortinele de incendiu ardeau.
>
> Am strigat: „Să ieşim", dar Hauptmann R. m-a oprit: „Staţi aici, sunt încă deasupra noastră." În acel moment, a fost lovită casa de peste drum. O limbă de foc, de vreo cinci metri lungime, a ţâşnit spre noi, dulapurile şi alte mobile s-au deschis brusc şi au căzut peste noi. Acum R. a strigat: „Ieşiţi afară şi ţineţi-vă de mâini." Folosindu-şi întreaga forţă, m-a scos de sub mobilele distruse. Am aruncat cutia de valori şi am tras-o pe domnişoara H. după mine, iar ea l-a apucat pe domnul G. Am ieşit prin gaura care dădea în spate. Casa noastră era în flăcări. Am auzit tavanul prăbuşindu-se, am văzut cum paturile sunt cuprinse de flăcări. În mijlocul grădinii era aşa de cald şi atâta fum, încât ne-am lăsat în genunchi, ţinându-ne capetele cât mai jos cu putinţă şi luând din când în când o mână de pământ, pe care îl lipeam de obrajii încinşi.[43]

În pivnițele și adăposturile unui spital din apropiere, la lumina generatoarelor de urgență, victimele cu arsuri înfiorătoare erau înfășurate în cearșafuri îmbibate în ulei alimentar, dar majoritatea lor mureau. Alimentarea cu apă era întreruptă. În aer plutea mirosul greu de carne arsă. Medicii, ajunși de mult la limita epuizării, operau fără încetare. Cadavrele unora dintre victime păreau nevătămate – muriseră asfixiate sau în urma leziunilor interne cauzate de explozii. Mulți sufereau leziuni la nivel ocular din pricina fumului înțepător sau a fragmentelor în flăcări care zburau prin aer. Ottilie Bell povestește ce s-a întâmplat în momentul în care o bombă a căzut lângă casa ei: „S-a auzit o bubuitură, luminile s-au stins, radioul a amuțit. Am căzut cu toții în genunchi, cu gurile larg deschise. Cumnata mea se ruga cu voce tare pentru viața noastră. Îngrozit, cățelușul nostru, care nu avea decât șase săptămâni, a început să latre."[44]

Grete Siegel, casnică, spunea: „Am înlemnit toți... Bătrânele se sprijineau de zidurile grădinilor, în cămașă de noapte și scufie, tremurând de groază și de frig. Cele care suferiseră arsuri aveau bășici cât pumnul pe față, pe gât, peste tot. Unei femei îi atârnau pe față fâșii de piele... Am zărit un trup carbonizat, lung de vreo șaizeci de centimetri, zăcând cu fața în jos. Așa erau toate... În *Palaisgarten*, am văzut nenumărate cadavre, aproape toate dezbrăcate; era și o tânără blondă, care părea că zâmbește."[45] În pivnițe, cei care muriseră sufocați ședeau ca niște fantome, înfășurați în pături, cu gura și nasul acoperite cu cârpe: „Duhoarea era oribilă." În dimineața zilei de 13 septembrie, spunea Martha Gros, „în oraș se lăsase o tăcere mormântală, fantomatică, o tăcere care îți dădea fiori. Era mai irelă chiar decât noaptea de dinainte. Nicio pasăre, niciun copac înverzit, niciun om, nimic, doar cadavre." Ottilie Bell spunea că „nu se vedeau decât ruine fumegând. Nicio casă nu mai rămăsese în picioare pe strada noastră lungă de o mie de metri"[46].

În orașele Germaniei, astfel de scene s-au repetat zi de zi și noapte de noapte, din 1943 până în 1945. Dincolo de suferințele populației civile, moralul bărbaților plecați la luptă pe meleaguri străine a suferit o grea lovitură în urma veștilor primite de acasă – și, în cele din urmă, a contactului direct cu distrugerile. „Ce primire

am avut!" scria un soldat german întors de pe frontul din Rusia în 1944. „Auziserăm, firește, de atacurile aliate împotriva orașelor germane. Dar ce am văzut de la ferestre[le trenului] întrecea cu mult orice închipuire. Ne-a zguduit până în adâncurile ființei. Pentru asta luptaserăm noi în est?... Fețele civililor erau cenușii, obosite, la unii dintre ei se ghicea chiar ranchiună, de parcă ar fi fost vina noastră că le fuseseră distruse casele și că mulți dintre cei dragi lor erau acum cenușă."[47] Nici Italia nu scăpase nevătămată. Locotenentul Pietro Ostellino scria din Africa de Nord: „Am auzit azi că avioanele inamice au bombardat iarăși frumosul și marele nostru Torino... Bombardarea unui oraș deschis e oribilă. Când avioanele își varsă mânia asupra noastră, a celor din linia întâi, fie. Suntem soldați și trebuie să îndurăm consecințele războiului. Dar pentru civilii fără apărare e un act de cruzime și sălbăticie subumană."[48]

În 1944–1945, ofensiva bombardierelor anglo-americane a devenit suprema expresie a forței industriale și potențialului tehnologic al celor două țări. Bună parte din estul și sudul Angliei arăta ca o tablă de șah, terenurile agricole fiind învecinate cu bazele aeriene înconjurate de sârmă ghimpată și cu diverse destinații: pentru instrucție sau transport, pentru avioane de vânătoare sau bombardiere. Numai în Norfolk existau 110 aerodromuri ale USAAF și RAF, fiecare ocupând 2,4 km^2 de teren. La o bază a Comandamentului Aviației de Bombardament, personalul de la sol era compus din aproximativ 2 500 de persoane, dintre care 400 femei, iar cel de zbor, din 250 de oameni. Războiul acesta se desfășura după un program, în conformitate cu o rutină mortală zilnică, respectată ani la rând.

În ultimele luni, pierderile suferite de USAAF și RAF deasupra Europei au scăzut brusc, dar operațiunile aeriene nu au devenit niciodată ceva lipsit de riscuri. Echipajul lui Alan Gamble, un amestec național specific perioadei – pilot australian, mitralior i american și scoțian, navigator scoțian și restul echipajului englezi – a început să participe la operațiuni în februarie 1945, vrând să „nu pierdem ocazia... Am sperat că ne vom face un nume"[49]. Toți participaseră la misiuni ordonate de Comandamentul Aviației de

Bombardament. La 7 februarie, au decolat împreună cu o escadrilă de 100 de bombardiere Lancaster, având de executat un atac de zi împotriva unei rafinării de petrol din Wanne-Eickel. Trecând de coasta franceză, au văzut înainte un nor negru, amenințător și s-au ridicat la altitudinea maximă, încercând să-l evite. În schimb, avionul a început să se acopere de gheață. Curând, „se legăna precum o rață beată", cum se exprima Gamble.

Și-au continuat drumul, însă după o discuție prin intercom, au decis să se îndrepte către Krefeld, în regiunea Ruhr. Avionul era la 2 500 m și tocmai lansaseră bombele, când au simțit o zguduitură puternică: aripa din dreapta începuse să se îndoaie „de parcă voia să se înfășoare în jurul nostru". Avionul s-a răsucit și a intrat în vrie. „Pregătiți-vă să abandonați aparatul!" le-a strigat Geoff, pilotul, luptându-se să-l stabilizeze. Gamble, convis că îi păștea moartea, și-a spus în gând: „Bunule Doamne, până aici mi-a fost – sper că nu doare prea tare." Brusc, avionul s-a îndreptat o clipă. Oamenii au luat parașutele și, unul după altul, au sărit pe la ușa din față. Gamble s-a alarmat văzând că urmează să cadă în apele unui râu vijelios, dar a reușit să cârmească spre uscat. Echipajul lui a avut un noroc neobișnuit, toți aterizând cu bine și supraviețuind celor trei luni de prizonierat.

Orașele au fost bombardate fără încetare, până la sfârșit. O femeie din Braunschweig scria la 9 martie 1945: „Avioanele sunt zilnic deasupra Berlinului, uneori și de două ori pe zi. Sărmanii, sărmanii oameni. Cum de îndură asemenea suferințe? Toată lumea e complet epuizată."[50] Un berlinez, Karl Deutmann, scria despre un atac al USAAF: „Nu am auzit dincolo de zidurile buncărului, groase de un metru, timp de peste o oră, nimic altceva decât huruitul oribil și tunetul ploii de bombe, iar becurile pâlpâiau și, uneori, aproape că se stingeau... Când am ieșit din buncăr, soarele dispăruse, iar cerul era înnegrit de nori. Alimentată de nenumărate incendii mari și mici, o întinsă perdea de fum plutea deasupra orașului... În Neuburgerstrasse... fusese lovită școala comercială de fete; sute de eleve se adăpostiseră în pivniță. Mai târziu, părinții stăteau în fața trupurilor sfârtecate, mutilate și dezbrăcate de explozie, incapabili să-și recunoască propriile fiice." În Hagen, un cetățean

nota în jurnal pe 15 martie 1945: „Frica şi panica domnesc printre oameni. În oraş nu a mai rămas nicio clădire publică, nicio firmă şi aproape nicio stradă. Doar munţi de moloz şi resturi. Sunt răscolit până în adâncul sufletului şi nu pot să descriu întreaga grozăvie. În aer pluteşte un zgomot, un şuierat sinistru. Stau pur şi simplu împreună cu alţii, năucit şi neştiind ce să fac."[51]

Puţini britanici şi americani se gândeau la soarta Germaniei bombardate, în parte fiindcă guvernele lor îi induceau sistematic în eroare cu privire la natura campaniei. Realitatea bombardamentelor de amploare asupra oraşelor era mascată de polilogia despre instalaţiile industriale. USAAF, axată doctrinar şi moral pe atacurile de precizie, nu a recunoscut niciodată public faptul că operaţiunile ei şi în special bombardamentele oarbe, ghidate de radar au pricinuit aproape la fel de multe daune materiale şi umane ca bombardamentele nediscriminatorii ale RAF. În plus, ar fi fost cam mult să le ceri popoarelor aliate, care suferiseră cumplit de pe urma agresiunii naziste, să fie prea tulburate de soarta victimelor civile germane.

Unii cetăţeni britanici mai informaţi erau mai şocaţi de pagubele produse construcţiilor decât populaţiei. Estetul şi parlamentarul laburist Harold Nicolson s-a arătat şocat de indiferenţa publicului faţă de distrugerea patrimoniului cultural al Europei. „Este o ruşine pentru educaţia democratică", scria el în *Spectator*, în februarie 1944, cu doar un an înainte ca Dresda să fie bombardată, „că popoarele Marii Britanii şi Americii sunt fie indiferente, fie de-a dreptul ostile faţă de aceste supreme expresii ale inteligenţei omeneşti. Este un reproş adus conducătorilor noştri că nu şi-au înţeles decât superficial responsabilităţile. Şi va fi o pricină de durere pentru nepoţii noştri că noi, deşi am fi putut fi paznici de nădejde ai patrimoniului Europei, am închis ochii."[52]

Nicolson a avut dreptate când a spus că generaţiile următoare se vor îngrozi de efectele bombardamentelor aliate, dar a evaluat greşit natura repulsiei lor: în secolul al XXI-lea, bombardarea în masă a civililor este cea care stârneşte emoţii puternice, nu distrugerea palatelor baroce. Destui germani, chiar şi câţiva critici anglo-americani văd o echivalenţă morală între ticăloşia masacrării de către

naziști a unor nevinovați, în special evrei, și ticăloșia incendierii orașelor de către Aliați, ceea ce nu pare a fi corect. Ofensiva aeriană aliată a avut drept scop înfrângerea Axei și eliberarea Europei. Crimele în masă comise de naziști nu doar că s-au soldat cu mult mai multe victime, dar au fost lipsite de vreun scop strategic, unicul lor țel fiind îndeplinirea obiectivelor ideologice și rasiale ale Germaniei naziste. Determinismul tehnologic a constituit factorul decisiv în bombardamentele cu totul exagerate care au avut loc în 1945, când era limpede că războiul se apropia de final – exista o uriașă forță aeriană care trebuia să fie folosită. Anii de luptă împotriva unui inamic barbar îi înăspriseră pe Aliați, le atrofiaseră instinctele umanitare. Ceea ce nu este un fapt ieșit din comun.

Când totul s-a terminat, aviatorii britanici și americani care participaseră la ofensiva strategică împotriva Germaniei, cu mari sacrificii și riscuri personale, au constatat, consternați, că acțiunile lor devin ținta criticilor, ba chiar a oprobriului public. Bombardaseră economia de război nazistă aducând-o pe marginea prăpastiei; din păcate, succesele lor au venit prea târziu pentru a le asigura recunoașterea pe care șefii aviației o considerau firească. Armatele aliate erau la un pas de a înfrânge Reichul prin eforturi proprii. Bombardamentele aeriene au contribuit într-o măsură semnificativă la acest deznodământ, dar au atins înfiorătorul punct culminant prea târziu ca succesul să li se datoreze în totalitate.

Criticii au ajuns la concluzia că Aliații au plătit un preț moral inacceptabil pentru o realizare strategică nesemnificativă. Sir Arthur Harris spunea: „Totul se reduce la faptul că oamenilor nu le plac bombardierele fiindcă aruncă chestii peste ei și le place avionul de vânătoare fiindcă acesta doboară bombardierul."[53] Tot el scria odată cu amărăciune: „Nu am nicio intenție... să intru în Istorie drept autorul sau unicul executant al Planurilor strategice de distrugere a orașelor Germaniei."[54] El, după cum însuși afirma, nu a avut „niciodată controlul strategic asupra Ofensivei Bombardierelor... ci numai controlul tactic necesar implementării directivelor strategice... primite".

Harris citează remarca făcută de generalul John Burgoyne după ce acesta a acceptat înfrângerea în Războiul american de

Independenţă: „Mă aştept la o demonstraţie de ingratitudine ministerială, căci, în toate ţările şi în toate timpurile, a existat şi există obiceiul să se arunce vina nu pe cel care a dat ordinul, ci pe cel care l-a executat." Şi adaugă: „O spun din proprie experienţă: nu cred că a rostit vreodată ceva mai adevărat." Avea dreptate. Harris a fost un comandant formidabil, chiar dacă nu şi o persoană agreabilă, care a făcut o adevărată obsesie din distrugerea oraşelor Germaniei şi, în vederea atingerii acestui obiectiv, a acţionat în spiritul unui roman bătrân: *Delenda est Carthago**. Dar dacă superiorii lui erau nemulţumiţi de modul în care Harris a condus flota de bombardiere a Marii Britanii, era de datoria lor să-l înlăture din funcţie. Aşa însă, Churchill şi şefii de stat-major britanici i-au permis să urmeze, până la incendiarul final, o politică pe care ei înşişi o autorizaseră în 1942; Harris a fost executantul bombardamentelor în masă, nu arhitectul lor.

Este nedrept că piloţii de vânătoare se bucură astăzi de o adulaţie populară adesea refuzată echipajelor bombardierelor. Condamnările de ordin moral ar trebui să cadă asupra celor care au provocat atacurile aeriene strategice. Uciderea civililor trebuie deplânsă fără excepţie, însă Germania nazistă a reprezentat un rău istoric. Oamenii lui Hitler au continuat, până în ultimele zile ale războiului, să provoace suferinţe atroce. Distrugerea oraşelor germane şi moartea unui număr însemnat de locuitori ai acestora par a fi preţul pe care ei au trebuit să-l plătească pentru ororile dezlănţuite asupra civilizaţiei occidentale şi reprezintă un sacrificiu mult mai mic decât cel impus de Germania restului Europei.

---

* Cartagina trebuie distrusă (lat.). Cuvinte cu care se spune că îşi încheia discursurile rostite în Senatul roman Cato cel Bătrân (234 î.H.–149 î.H.), pentru a le aduce aminte compatrioţilor că oraşul respectiv continua să reprezinte o ameninţare pentru ei în ciuda victoriilor obţinute împotriva lui în războaiele anterioare (n.red.).

Capitolul 20

Victime

1. Stăpâni şi sclavi

Aproape toţi cetăţenii ţărilor care au participat la război au suferit consecinţele acestuia, însă în grade foarte variate. Istoricii descriu evenimentele mai ales din punctul de vedere al încleştărilor armate, care, fireşte, au determinat modul în care s-a încheiat conflictul. Dar acesta trebuie înţeles şi ca o experienţă umană, care a schimbat viaţa a sute de milioane de oameni, dintre care mulţi nu văzuseră niciodată un câmp de bătălie. Teama de răni sau de moarte a reprezentat cea mai evidentă nelinişte, mai ales în noua eră a bombardamentelor aeriene. Dincolo de aceasta însă, au existat numeroase alte cauze de îngrijorare: hrana şi sănătatea, absenţa celor dragi, fărâmiţarea comunităţilor. Erau supărări simple, cum ar fi imposibilitatea de a le face daruri celor dragi. „Ziua de naştere a Evei", scria la 12 iulie 1944, de ziua soţiei lui, Victor Klemperer, un evreu din Dresda, care sărăcise după ce naziştii îi confiscaseră tot ce avea. „Am din nou mâinile goale, nici măcar o floare."[1] Nici nu era nevoie să fii supus hegemoniei Axei ca să suferi cumplit: Stalin a deportat în est numeroşi cetăţeni aparţinând minorităţilor naţionale a căror loialitate era considerată nesigură, în special ceceni şi tătari din Crimeea, în total 3,5 milioane de oameni. Drept consecinţă, o proporţie necuantificată, dar însemnată a acestor populaţii şi-a pierdut viaţa, unii din cauza epidemiei de tifos izbucnite în timpul transportului. Suferinţele lor, spre deosebire de cele ale victimelor lui Hitler, abia

de sunt consemnate, dar se ştie că printre deportaţi s-au numărat şi patru Eroi ai Uniunii Sovietice; epurările lui Beria nu au ţinut seamă de nimic.

Printre alte victime ale sovieticilor s-au numărat şi cei 1,5 milioane de polonezi deportaţi în Siberia sau trimişi în gulag în 1940–1941, în conformitate cu politicile staliniste de epurare etnică. Cel puţin 350 000 dintre aceştia au căzut pradă înfometării sau bolilor, iar alţi 30 000 au fost executaţi. Edward Matyka, un soldat de 21 de ani, a presupus în naivitatea lui că sovieticii nu vor încerca să-l împiedice să fugă din Polonia ocupată de germani în România. A fost arestat însă de o patrulă sovietică în ianuarie 1940, fiind închis şi pedepsit la cinci ani de muncă silnică pentru vina de a fi „trecut ilegal graniţa şi pentru tentative de spionaj în favoarea duşmanilor Uniunii Sovietice". În octombrie, după săptămâni de călătorie pe nave-închisoare, el şi tovarăşii lui au fost puşi să mărşăluiască 65 km pe un frig tăios până la lagărul de muncă: „Patru sute de umbre înaintau una în spatele celeilalte, încet, cu greutate, croindu-şi drum prin stratul gros de zăpadă... Am trecut printr-o pădure, iar convoiul a început să se întindă şi să se subţieze, cei slăbiţi şi cei care aveau bagaje prăbuşindu-se pe rând."

Odată ajunşi în lagăr, au petrecut un an şi jumătate în condiţii de privaţiuni înfiorătoare. În unele dimineţi, până şi în spitalul închisorii, Matyka se trezea cu părul acoperit de chiciură. Zilnic mureau în medie 12 oameni. Iată ce scrie polonezul despre singurătatea lui: „Eram atât de departe de cei dragi şi zăceam bolnav în mijlocul unor oameni străini, aflaţi pe moarte. Ştiam că, dacă mor, voi fi dat uitării asemenea acelor nefericiţi ale căror trupuri erau scoase zilnic din spital şi că familia mea nu va afla niciodată ce s-a întâmplat cu mine. Plângeam ca un copil neputincios care a fost nedreptăţit şi mă rugam să se întâmple o minune."[2] Matyka a fost trimis la muncă dincolo de Cercul Polar, într-un lagăr numit Ust-Usa, unde se făceau conserve de carne pentru închisori. Când el şi tovarăşii lui au fost în sfârşit eliberaţi, construiseră cu mâinile lor o cale ferată lungă de 960 km. „Oasele polonezilor şi ale altor deţinuţi zac, probabil, sub fiecare traversă", scria el cu amărăciune.

Feliks Lachman, un alt polonez prizonier în gulag, a scris ulterior o poezioară amară:

Păduchi gândaci gândaci păduchi
Şi alţi gândaci şi alţi păduchi
Şobolani purici ţânţari muşte
Şi şoareci mâncători-de-pâine

Ţărână noroi de săpun nici gând
Putoare mizerie de îndurat pe rând
Nu tu speranţă nu tu credinţă
Doar bâjbâim în beznă

Paturi din scânduri roase
Tovarăşi umbre osoase
Visuri despre rânduri rânduri
De tancuri americane.[3]

În împrejurările disperate în care se găsea Uniunea Sovietică în iulie 1941, Stalin a amnistiat 50 295 de polonezi, care au fost eliberaţi din închisori şi lagăre de muncă, împreună cu alte 26 297 de persoane din lagărele de prizonieri de război şi 265 248 de persoane aflate în exil şi colonii speciale. Un număr substanţial de soldaţi s-au alăturat ulterior armatei comuniste poloneze, formate pe teritoriul Uniunii Sovietice. În anul următor, alţi 115 000, dintre care 73 000 militari şi restul femei, au primit îngăduinţa de a părăsi Rusia cu destinaţia Persia, unde aveau să devină responsabilitatea britanicilor. Deşi ministrul de externe Anthony Eden a recunoscut că soarta polonezilor era una oribilă, ei „locuind în condiţii înfiorătoare, bolnavi, riscând să moară de foame", povara întreţinerii lor nu a fost deloc bine primită de noile gazde. Autorităţile coloniale britanice din Cairo scriau Ministerului de Externe în iunie 1942, exprimându-şi profunda îngrijorare cu privire la amploarea migraţiei poloneze: „Ca să punem problema în termeni brutali, dacă aceşti polonezi mor în Rusia, efortul de război nu va fi afectat. Dacă [li se permite] să intre în Persia, noi, spre deosebire de ruşi, nu vom fi în stare să-i lăsăm să moară, iar efortul nostru de război va fi grav prejudiciat. Trebuie să se ia măsuri ca aceşti

oameni să nu părăsească URSS înainte ca noi să fim gata să-i primim... indiferent câţi vor muri în consecinţă."[4]

Această analiză de o cruzime fără margini ilustrează abrutizarea unora dintre cei care coordonau efortul de război al Aliaţilor, confruntaţi cu atâtea tragedii. Migraţia poloneză a continuat nestingherită. Un înalt funcţionar britanic din Persia, responsabil cu îngrijirea refugiaţilor, raporta că 40% dintre ei sufereau de malarie şi aproape toţi de dizenterie, diaree, malnutriţie sau febră tifoidă. Aproape doi ani au trecut până când aceşti soldaţi polonezi au devenit apţi din punct de vedere medical să se alăture trupelor aliate care luptau în Italia, unde au slujit cu cinste până la sfârşitul războiului. Membrii familiilor lor au fost mutaţi din lagăr în lagăr, prizonieri bine trataţi, dar tot nefericiţi ai britanicilor. Mulţi au fost trimişi cu vaporul în India, iar de acolo, în 1945, în Marea Britanie, unde majoritatea au ales să trăiască până la sfârşit. Oricare ar fi fost neajunsurile tratamentului aplicat de britanici acestor polonezi, ei erau de fapt victimele unei persecuţii criminale din partea Uniunii Sovietice, o putere alături de care ţările cu regim democratic porniseră într-o aşa-zisă „cruciadă pentru libertate".

Între timp, în Europa, aproximativ 20 de milioane de oameni îşi părăsiseră locuinţele din perioada antebelică, adesea în contextul unor dificultăţi materiale teribile. Într-o seară a anului 1940, Szmulek Goldberg, un evreu din oraşul polonez Łódź, şi-a dus prietena, pe care o chema Rose, la un club sportiv din apropiere, unde petrecuseră multe ceasuri plăcute. Acum, clădirea era avariată de bombe. Au intrat în sala în care Szmulek câştigase pe vremuri un concurs de dans, având-o ca parteneră pe mama lui. „Mă îmbrăcasem pentru ultima oară în hainele mele strălucitoare şi îmi pusesem pălăria cafenie de fetru. Ne-am oprit, iar eu m-am întors spre Rose. «Numele meu este Szmulek Goldberg», m-am recomandat eu pe un ton ceremonios. «Numele meu este Rose», mi-a răspuns ea, cu ochii strălucind de lacrimi. I-am făcut o plecăciune, la care ea a răspuns cu o reverenţă. Am valsat în atmosfera încremenită, pe o muzică ce răsună doar în inimile noastre."[5] În noaptea aceea, printre suspinele lui Rose şi după o lungă îmbrăţişare, Szmulek şi-a luat rămas-bun. Tânărul a fugit din oraş şi a reuşit să supravieţuiască,

dar a petrecut ultimii ani de război în lagărul de la Auschwitz-Birkenau. Pe Rose nu a mai revăzut-o niciodată.

O senzaţie puternică, resimţită de sute de milioane de oameni, era aceea de nedreptate. Ei considerau că nu merită să îndure primejdia, privaţiunile, singurătatea şi ororile care îi smulseseră din viaţa lor obişnuită şi îi aruncaseră într-o existenţă străină, caracterizată printr-un permanent pericol. „Nu cred că sunt un om rău", scria locotenentul britanic de artilerie John Guest, „după cum nu sunt majoritatea oamenilor, inclusiv germanii – oricum, nu sunt atât de rău, încât să merit să fie copleşit de acest război."[6]

Locuitorii ţărilor ocupate de Axă erau într-o situaţie mult mai rea, bineînţeles, aproape toţi fiind la cheremul soldaţilor inamici, dar şi la mila noilor administraţii colaboraţioniste. Un chinez din Malaya, Chin Kee On, scria: „Vechea ordine socială se inversase. «Neica nimeni» de ieri erau «ştabii» de azi. Fostele scursuri ale societăţii, cum ar fi foştii deţinuţi, şarlatanii celebri, pungaşii şi rataţii cunoscuţi de toată lumea, ajunseseră noua elită, beneficiind de favoruri şi putere oficială."[7] Pe insula Java, două tinere olandeze care călătoreau împreună cu mama lor într-un tren supraaglomerat au fost şocate când oamenii au refuzat să le cedeze locurile pe care erau obişnuite să le primească. Un indonezian în vârstă le-a observat nedumerirea. *„Ya Njonja, daly Iain sekarang"*, i-a spus el mamei pe un ton răutăcios – „Da, doamnă, s-au schimbat lucrurile."[8]

Respectiva familie de olandezi a dat curând de necazuri mult mai mari. Elizabeth van Kampen, fiica unui plantator, a stat de la 15 la 18 ani într-un lagăr japonez, alături de mama şi cele două surori, agăţându-se de viaţă în condiţii de subnutriţie severă, infestare cu păduchi, beri-beri, dizenterie şi atacuri repetate de malarie. Doamna van Kampen şi-a pierdut aproape toţi dinţii; soţul ei a murit de mâna poliţiei militare, Kempeitai. Elizabeth s-a străduit să nu-şi piardă minţile visând la copilăria ei idilică din vremurile coloniale şi la lumea aflată dincolo de ziduri; dar „cum poţi să visezi când eşti prizonier într-o închisoare murdară, supraaglomerată, când stai întins pe o saltea împuţită, plină de ploşniţe? Cum poţi să visezi când îţi chiorăie maţele de foame? Cum

poţi să visezi fără sunetul muzicii? Aveam şaptesprezece ani, dar a ajuns să-mi fie frică să mai visez."

În ţările ocupate, legea nu mai era ceva absolut, ci un instrument aflat în mâna cuceritorilor. Puţini germani simţeau greaţa lui Helmuth von Moltke, reprezentant al Abwehrului, care, în cursul unei vizite la Oslo, a fost cazat într-o casă rechiziţionată de la o familie norvegiană. „Dezgustător... era sentimentul că ai intrat în casa unui străin, că stai acolo ca un hoţ, în vreme ce proprietarul, din câte ştiam, stătea într-un lagăr de concentrare."[9] La Łódź, în aprilie 1940, familia Śląak a fost evacuată din micul lor apartament şi din prăvălie, acestea fiind date vecinilor lor, etnici germani. Mama lui George plângea amarnic. „Dragul meu părinte era un om mare şi blând. Nu ştiam să se fi pierdut vreodată cu firea. Tremura de furie văzând că familia Bucholts ne ia casa şi prăvălia, dar nu putea să spună nimic de faţă cu cei doi oameni de la Gestapo."[10]

Politicienii oportunişti germani şi japonezi care nu reuşiseră să-şi câştige vreo poziţie sau un pic de respect în ţările lor au devenit proconsuli în noile posesiuni. Takase Toru, din 1942 şi până în 1945 o figură influentă în Singapore, devenit posesiune japoneză, îi lua peste picior pe liderii comunităţii de afaceri chineze: „Am fost de trei ori în Malaya şi v-am văzut pe mulţi dintre voi la mesele oficiale... dar pe atunci nici nu mă băgaţi în seamă."[11] Japonezii au smuls de la comunitatea chineză un „cadou" de 50 de milioane de dolari locali, au redenumit numeroase străzi şi au dat ceasurile înainte cu două ore, după ora de la Tokio. În 1942, în cursul scurtei luni de miere dintre birmani şi „eliberatorii" lor, la Rangoon a avut loc spectacolul unei trupe de teatru clasic japonez în care actorii cântau:

Să dansăm fericiţi,
Şi dacă dansăm fericiţi,
Dansul va fi în centru, în Tokio,
Bucurie! Bucurie!
În mijlocul florilor din Tokio.[12]

Curând însă, aroganţa şi brutalitatea japonezilor au şters orice urmă de bunăvoinţă din inimile localnicilor. Şi malaezii erau

scârbiţi de comportamentul noilor stăpâni, ilustrat de obiceiul lor de a urina în public. Populaţia era revoltată şi de un alt obicei, acela de a mustra pe cineva trăgându-i o palmă peste faţă. Japonezii au modificat fără tragere de inimă această practică în 1943, decretând ca numai ofiţerilor superiori, de la colonel în sus, să le fie permis să-i abuzeze fizic pe localnici; restricţia însă nu a prea fost luată în seamă. Christopher Bayly şi Tim Harper, cronicari talentaţi ai experienţei asiatice, scriau următoarele: „Japonezii nu păreau mai sensibili din punct de vedere cultural decât britanicii şi erau cu siguranţă mai brutali."[13]

Hans Frank, conducătorul nazist al Poloniei, nota în jurnalul său din 1942: „Umanitate este un cuvânt pe care nu îndrăzneşti să-l foloseşti... Puterea şi certitudinea că poţi să utilizezi forţa fără nicio împotrivire sunt cea mai dulce şi cea mai dăunătoare otravă din câte pot fi inoculate unui guvern." Această afirmaţie este importantă deoarece surprinde euforia de care fuseseră cuprinşi mulţi germani şi japonezi când s-au trezit, împreună cu acoliţii locali, în posturi care le confereau putere absolută. În condiţii obişnuite, în vreme de pace, acţiunile bărbaţilor şi femeilor sunt constrânse nu doar de legi, ci şi de convenţiile sociale; până şi cei care ar putea să nu simtă vreo inhibiţie morală faţă de jefuirea, rănirea sau uciderea semenilor sunt prinşi într-o maşinărie care îi împiedică să facă toate acestea. Cei care au exercitat însă puterea în condiţiile unui regim totalitar, printre care ţin să includ şi Uniunea Sovietică, s-au ştiut eliberaţi de toate constrângerile şi mijloacele de protejare a vieţii omeneşti, cu condiţia ca masacrele să servească obiectivelor promovate de respectivele regimuri. Această imensă, teribilă libertate îi entuziasma la culme pe beneficiarii ei: cei câţiva înalţi funcţionari nazişti care, după război, au oferit mărturii sincere şi au descris exerciţiul de putere în termeni plini de înflăcărare.

Era greu pentru victime, obişnuite să trăiască într-o comunitate aşezată, să înţeleagă implicaţiile neputinţei lor absolute. Prăpastia dintre o societate burgheză care îşi vede de treburile ei legiuite şi poarta Auschwitzului, pe care stă scris *Arbeit Macht Frei*, a fost, la început, prea mare pentru înţelegerea unei minţi omeneşti. Ocupaţia şi subjugarea păreau şi aşa un lucru destul de rău, însă doar

treptat a devenit evident faptul că suferința va cunoaște și trepte mult mai înalte. Ruth Maier, o tânără austriacă de origine evreiască, refugiată la Oslo, scria la 25 aprilie 1941 despre tentativa de a obține viza de Statele Unite: „Am fost în legătură cu asta la Consulatul American. Cu siguranță voi primi viza după război. Dar nu mai devreme… Așa că trebuie să avem răbdare."[14] Nefericita tânără nu a înțeles că imposibilitatea obținerii vizei nu era un simplu inconvenient, ci o chestiune de viață și de moarte – pentru ea însăși. Cinci luni mai târziu, Maier era deportată și ucisă. În 1944, Edith Gabor, fiica de 18 ani a unui negustor de diamante din Budapesta, a auzit povestindu-se despre soarta comunităților evreiești din Europa, „dar ne-am zis: «A, astea sunt lucruri care li se întâmplă altora, în alte țări.»"[15] Personal, se temea, dar nu îndeajuns. În același an, Gabor a fost dusă în primul dintr-o serie de lagăre de concentrare, unde cu greu a supraviețuit unor orori de nedescris. Toți ceilalți membri ai familiei ei, cu excepția unui frate, au fost gazați.

Mulți și-au găsit moartea departe de orice câmp de bătălie. Evreii europeni au avut cea mai crudă soartă, dar milioane de alți civili – ruși, polonezi, iugoslavi, greci, chinezi, malaezi, vietnamezi, indieni – au fost uciși cu bună știință, în explozii accidentale, de boli sau foame. Moartea lor nu este mai puțin îngrozitoare fiindcă a avut loc în împrejurări obscure, în niște sate distruse, nu la Auschwitz ori Majdanek, neavând posibilitatea de a se împotrivi în vreun fel sau de a câștiga medalii. Helmuth von Moltke din Abwehr s-a îngrozit aflând de execuția în masă a unor ostatici din teritoriile ocupate; îi scria soției la 21 octombrie 1941:

> Într-o regiune din Serbia, două sate au fost prefăcute în cenușă, fiind executați 1 700 de bărbați și 240 de femei. Aceasta a fost „pedeapsa" pentru un atac împotriva a trei soldați germani. În Grecia, 220 de bărbați dintr-un sat au fost împușcați. Satul a fost ars până în temelii, femeile și copiii au fost lăsați să-și plângă soții și tații, și casele. În Franța, sunt execuții în masă chiar în această clipă. Cu certitudine, peste o mie de oameni sunt omorâți în felul acesta zilnic, și o altă mie de bărbați germani se familiarizează cu crima. Toate acestea sunt o joacă de copii pe lângă ce se întâmplă în Polonia și URSS. E oare posibil să știu asta și totuși să stau la

> masă în apartamentul meu încălzit, bând ceai? Nu mă fac și eu, în felul acesta, vinovat? Ce voi răspunde când voi fi întrebat: „Și ce ai făcut dumneata în tot acel timp?” De sâmbătă au început să-i adune pe evreii din Berlin.[16]

În prezent, se discută despre Holocaust ca despre o chestiune izolată. Dintr-un anumit punct de vedere, este logic să se procedeze astfel, fiindcă și evreii au fost selecționați pentru genocid, însă registrele de la Auschwitz-Birkenau, cel mai cunoscut lagăr de exterminare, evidențiază și alte grupuri rasiale care au împărtășit soarta evreilor deportați. Cele mai bune statistici de care dispunem arată că în lagăr au fost aduși în total 1,1 milioane de evrei, dintre care 100 000 au supraviețuit; dintre cei 140 000 de polonezi neevrei, au supraviețuit jumătate; dintr-un număr de 23 000 de țigani, doar 2 000 au scăpat; toți cei 15 000 de prizonieri de război sovietici și-au pierdut viața; cam jumătate dintre cei 25 000 de prizonieri din alte categorii – majoritatea politici – au fost uciși. Pe lângă cele aproape șase milioane de evrei exterminați de naziști, peste trei milioane de ruși și-au găsit sfârșitul în captivitate, în Germania, iar numeroși civili neevrei au fost masacrați în Rusia, Polonia, Iugoslavia, Grecia și alte țări ocupate.

Iată de ce este important să evaluăm Holocaustul în contextul mai larg al imperiului hitlerist. Una dintre cele mai emoționante și mai înțelepte voci în sprijinul unei astfel de abordări a fost cea a lui Ruth Maier. Cu numai o lună înainte de deportarea și moartea ei în lagărul de la Auschwitz, tânăra de 22 de ani scria următoarele: „Dacă te izolezi și privești persecuția și torturarea evreilor doar din perspectiva unui evreu, atunci vei dezvolta un soi de complex, care sigur va duce la un lent, dar cert colaps psihologic. Singura soluție este să vezi chestiunea evreiască dintr-o perspectivă mai largă... în contextul cehilor și norvegienilor oprimați, al lucrătorilor oprimați... Vom fi bogați numai atunci când vom înțelege că nu doar noi suntem un neam de martiri. Că, în afară de noi, suferă nenumărați alții, care vor suferi, asemenea nouă, până la sfârșitul veacului... dacă nu... dacă nu luptăm pentru ceva mai bun...”[17] Aici, Maier se oprește ca să-și exprime exasperarea în

legătură cu persistența propriului instinct de a considera tragedia evreiască drept unică, însă confuzia ei nu diminuează în niciun fel noblețea și generozitatea gândurilor acestei foarte tinere femei aflate în pragul morții.

Una dintre cele mai mari greșeli ale lui Hitler, din perspectiva propriilor interese, a fost aceea de a fi încercat să reconfigureze teritoriile răsăritene care au ajuns sub suzeranitatea lui, în conformitate cu ideologia nazistă, cât încă războiul nu se încheiase. Comparațiile dintre Hitler și Churchill sunt, aproape fără excepție, de prisos, însă una pare a fi semnificativă: liderul britanic și-a dus la exasperare miniștrii, dar și concetățenii de condiție mai umilă, refuzând să se ocupe în mod serios de reforma socială internă până la obținerea victoriei. Liderul german, în schimb, a început o reorganizare drastică a vieții sociale din țările estice la numai câteva săptămâni de la ocuparea lor. Hitler a ordonat expulzarea în masă a populației indigene spre a face loc coloniștilor germani și a ucis un număr mare de oameni, mai ales evrei și activiști sociali și politici, indiferent dacă se împotriveau sau nu se împotriveau hegemoniei lui. Ignorând groaza insuflată oamenilor – așa cum au făcut-o naziștii – aceste politici au subminat din punct de vedere economic și agricol mașinăria de război hitleristă. Unii membri ai așa-ziselor rase inferioare s-au pus la dispoziția naziștilor fie ca să-și asigure hrana și un salariu, fie pentru că îi urau pe evrei, fie pur și simplu pentru a profita de prilejul de a exercita puterea și a se deda la cruzimi; opresiunea a înveninat însă milioane de foști supuși ai lui Stalin, care, altfel, poate că ar fi devenit acoliți ai germanilor.

În Europa Occidentală ocupată, naziștii au întâlnit, în 1940–1941, mulți colaboratori activi sau potențiali[18]. Liderii regimului francez de la Vichy erau dornici să se asocieze cu Reichul, asociere care s-ar fi bucurat de susținerea multor cetățeni francezi și ar fi dus, poate, la intrarea Franței în război împotriva Marii Britanii. Exploatarea economică a națiunii lui Pétain și în special impunerea unui curs de schimb marcă-franc exagerat de ridicat i-au alienat treptat pe francezi, chiar înainte de introducerea, în 1943, a muncii silnice în Germania, respectiv a detestatului *Service de Travail Obligatoire*.

Deportările în masă din Polonia, Cehoslovacia şi Ucraina au afectat în mod grav producţia agricolă. Mulţi dintre coloniştii de etnie germană care ar fi trebuit să înlocuiască populaţia locală nu au dovedit cine ştie ce entuziasm şi nici pregătire tehnică pentru împlinirea destinului hărăzit lor de regimul nazist. Toate imperiile de succes din istorie s-au bazat în parte pe constrângeri, dar, într-o oarecare măsură, şi pe compensaţii oferite popoarelor cucerite în schimbul acceptării situaţiei: stabilitate, prosperitate şi domnia legii. Naziştii, dimpotrivă, au oferit numai brutalitate, corupţie şi incompetenţă administrativă. Ei înşişi ar fi susţinut că, prin actele de cruzime săvârşite, au reuşit să suprime pretutindeni rezistenţa faţă de ocupaţie, mai puţin în Iugoslavia şi URSS. Adevărat, însă aceasta e numai o parte a poveştii.

Multe dintre ţările ocupate, în special Franţa, au avut contribuţii importante la economia de război a Germaniei în condiţii de constrângere. În total, ele au furnizat în jur de 9,3% din armamentul necesar Reichului, iar agricultura daneză a acoperit 10% din necesarul de alimente al Germaniei. Totuşi Hitler ar fi avut, poate, altă soartă dacă, pe lângă ameninţări, ar fi oferit naţiunilor cucerite şi nişte stimulente, nişte recompense, nelimitându-se la confiscări draconice de proprietăţi şi bunuri. Viziunea economică a naziştilor era de un primitivism grotesc. În concepţia lor, crearea de avuţie era un joc cu sumă nulă în care, pentru ca Germania să câştige, altcineva trebuia să piardă. Consecinţa a fost aceea că, începând cu 1940, imperiul lui Hitler a fost jefuit în mod progresiv cu scopul de a-i finanţa războiul, proces care nu putea duce decât la faliment.

Autorităţile naziste au înţeles foarte greu ce lucru absurd era să măcelăreşti oameni pe care-i puteai folosi ca sclavi în contextul unei crize naţionale a mâinii de lucru create de mobilizarea majorităţii cetăţenilor germani apţi de înrolare. Adam Tooze a calculat că, în total, şapte milioane de bărbaţi apţi de muncă – în special evrei, polonezi şi prizonieri de război sovietici – au fost omorâţi sau lăsaţi să moară de către germani, cei mai mulţi între 1941 şi 1943. El descrie Holocaustul în termenii unei „distrugeri de dimensiuni catastrofale a forţei de muncă"[19]. În perioada

1941–1942, naziştii şi-au făcut socoteala că problema hrănirii poporului german poate fi cel mai uşor rezolvată prin eliminarea tuturor gurilor de prisos. La o şedinţă organizată la Berlin pe 16 septembrie 1941, la care a participat şi Göring, s-a scos în evidenţă penuria de alimente, Reichsmarschalul declarând că este de neconceput ca raţiile populaţiei civile germane să fie reduse, „dată fiind starea de spirit din ţară". Poporul lui Hitler avea nevoie de asigurări materiale, dar şi morale că războiul merita efortul făcut.

Singura soluţie, au conchis naziştii, era să reducă aprovizionarea populaţiei din teritoriile ocupate şi a prizonierilor de război sovietici. La 13 noiembrie, generalul de intendenţă Eduard Wagner le-a spus şefilor de departamente din subordine că „prizonierii de război care nu muncesc vor răbda de foame". Astfel, prizonierii sovietici au început să moară în număr tot mai mare, unii de foame, alţii din cauza gardienilor, cărora li se dăduse mână liberă să ucidă pentru a putea să controleze mulţimile de oameni disperaţi pe care le aveau în grijă. Până la 1 februarie 1942, muriseră aproape 60% dintre cei 3,35 de milioane de prizonieri sovietici aflaţi în mâinile germanilor; până în 1945, din 5,7 milioane de prizonieri, 3,3 milioane muriseră.

Abia în 1943 naziştii şi-au dat seama că gurile flămânde aveau şi braţe utile, recunoscând tardiv valoarea, ba chiar necesitatea menţinerii în viaţă a prizonierilor cu scopul de a îngroşa rândurile rărite ale forţei de muncă din industria germană. Când a fost aplicată această nouă politică, Göring a observat cu vădită mulţumire că ruşii realizau 80% din munca de construcţie a noului model de Stuka Ju87. În toamna lui 1944, în economia germană activau aproape opt milioane de străini şi prizonieri de război, adică 20% din totalul forţei de muncă. Numai la uzina din München, BMW folosea 16 600 de prizonieri, care, deşi erau trataţi cu aceeaşi cruzime, primeau raţii sporite doar atât cât să-şi poată duce zilele. Angajatorii au cerut ca pedepsele să fie administrate în locurile în care erau cazaţi muncitorii, nu în fabrici, pentru a nu-i tulbura pe angajaţii germani. În toate marile oraşe germane şi în împrejurimile lor, s-a înălţat un vast complex de locuinţe păzite, în care erau cazaţi străini de tot soiul. La München se aflau 120 de clădiri

destinate prizonierilor de război, 286 de barăci şi cămine pentru civili, precum şi un bordel pentru aceştia, plus şapte avanposturi ale lagărelor de concentrare, inclusiv o filială a lagărului de la Dachau – în total, 80 000 de paturi.

Cei mai mulţi germani nu pot spune că nu ştiau de existenţa lagărelor de concentrare sau a regimului de muncă silnică. Nişte fetiţe care locuiau în apropiere de Ravensbrück au fost văzute jucându-se de-a „gardienii de lagăr"; prizonierii erau folosiţi adeseori în operaţiuni de stingere a incendiilor, acţiuni de salvare şi la degajarea molozului după raidurile aeriene. Tot ei erau trimişi să se ocupe şi de bombele neexplodate, o misiune atât de periculoasă, încât paznicii acestor echipe erau de regulă membri SS condamnaţi pentru crime. Pentru ca sclavii să fie mereu la îndemână, în zonele urbane s-au înfiinţat lagăre-satelit. Prizonierii de la Sachsenhausen, de pildă, au fost duşi în Berlinul învecinat, unde hainele lor dungate i-au făcut pe localnici să-i numească „zebre". La Osnabrück, mamele s-au plâns SS că elevii aflaţi în curtea şcolii erau siliţi să asiste la bătăile administrate sclavilor de către gardienii lor. SS a răspuns că, „dacă copiii nu sunt încă destul de rezistenţi, trebuie să-i călim"[20].

Autorităţile locale erau, de regulă, recunoscătoare pentru o forţă de muncă atât de ieftină, pe care primarul oraşului Duisburg o descria ca fiind „deosebit de satisfăcătoare". Unii civili se plângeau însă de o aşa-zisă cocoloşire a ei. Un constructor de drumuri scria în martie 1944: „Suntem încă prea blânzi cu prizonierii de război şi cu alte echipe de muncitori de pe străzile noastre. După mine, mai bine aruncăm un om peste bord decât să ne înecăm cu toţii."[21] Ofiţerii SS trimiteau adesea prizonieri să jefuiască clădirile avariate pentru profitul lor personal – la Düsseldorf, doi oameni au fost împuşcaţi ca să nu dezvăluie pungăşiile celor care-i păzeau. Doctorii semnau frecvent certificate de deces false pentru prizonierii împuşcaţi sau omorâţi în bătaie; şi din acest punct de vedere, breasla medicală germană se arăta gata să facă servicii regimului nazist. Sclavii continuau să moară chiar şi după ce începeau să lucreze pentru întreprinderile Reichului, în parte din cauza tensiunii care persista între necesitatea folosirii lor şi retincenţa naziştilor

de a-i hrăni. Potrivit unui calcul, 170 000 dintre cei 2,77 de milioane de muncitori civili sovietici au murit, împreună cu 130 000 de polonezi şi 32 000 de prizonieri de război italieni.

Începând cu 1943 însă, mortalitatea în rândurile prizonierilor a scăzut dramatic. Până şi unii evrei erau ţinuţi în viaţă, mai ales pentru a munci la uriaşul complex industrial IG Farben, aflat în apropiere de Auschwitz-Birkenau. Principalele masacre ale Holocaustului, cu excepţia celor care îi vizau pe evreii maghiari, erau deja săvârşite. Muncitorii străini şi sclavii nu au reprezentat niciodată un înlocuitor pe de-a-ntregul satisfăcător al forţei de muncă – se considera că eficienţa lor era cu cel puţin 15%, dacă nu chiar cu 30% mai slabă decât a lucrătorilor germani[22]. Era o nebunie şi, totodată, o barbarie să crezi că nişte muncitori ţinuţi în condiţii de sclavie, înfometare şi teroare ar putea vreodată să atingă un nivel de productivitate egal cu al celor trataţi cu o minimă decenţă. Sistemul lagărelor de concentrare, pe care SS a căutat să-l transforme într-o sursă de profit, era oricum ineficient, însă doar munca silnică a permis Germaniei să continue războiul până în 1945.

2. Uciderea evreilor

Literatura dedicată Holocaustului este vastă, dar nu explică în mod satisfăcător de ce au acceptat naziştii costul economic al campaniei de exterminare a evreilor, folosind puţinele mijloace de transport şi resurse umane într-un program de ucidere în masă când soarta războiului era încă nedecisă. Răspunsul trebuie căutat în locul central ocupat de persecuţia evreilor nu doar în ideologia naţional-socialistă, ci şi în politica aplicată de Germania pe parcursul întregii conflagraţii mondiale. Naziştii erau hotărâţi să profite de mâna liberă dată unui guvern aflat într-un război total spre a duce la îndeplinire obiective care, altfel, ar fi pus serioase probleme chiar şi unui regim totalitar. La o importantă şedinţă de partid ţinută pe 12 noiembrie 1938, imediat după *Kristallnacht*, Göring afirma că, „dacă, în viitor, Reichul va intra în conflict cu puteri străine, este de la sine înţeles că noi, în Germania, trebuie să dăm mai întâi bătălia finală cu evreii".

La momentul respectiv, politica nazistă încuraja încă emigrarea evreilor germani. Totuşi, într-un articol publicat în noiembrie 1939, în revista SS *Schwartze Korps*, se afirma hotărârea de a pune „capăt efectiv şi definitiv evreimii din Germania, de a o extermina în totalitate". Opinii similare erau exprimate, în mod deschis şi public, de către nazişti de frunte. Hitler a făcut celebra sa „profeţie" într-un discurs ţinut în Reichstag la 30 ianuarie 1939, în care spunea că războiul va duce la „anihilarea evreimii europene". El a încercat să dea de înţeles că fiecare evreu aflat în puterea lui era ţinut ostatic în contul „bunei purtări" a puterilor occidentale. Dacă britanicii şi francezii refuzau să-i satisfacă ambiţiile – şi, mai presus de orice, dacă alegeau să se opună acestora prin folosirea forţei – ei erau direct responsabili de consecinţe.

Puterile occidentale au considerat că asemenea afirmaţii erau o exagerare. Chiar şi atunci când Hitler a început campania de cuceriri, conducerilor statelor democratice le-a venit greu să creadă că un popor european cu o cultură şi civilizaţie străveche ar putea să împlinească retorica extravagantă a liderilor lui şi să comită genocid. În ciuda înmulţirii dovezilor privind crimele nazismului, această iluzie a persistat într-o oarecare măsură până în 1945 şi chiar o vreme după aceea.

În cadrul programului de eutanasiere T4, care a început în iulie 1939, au fost ucişi pacienţi germani şi polonezi ai unităţilor de psihiatrie catalogaţi drept „inapţi pentru a-şi continua existenţa". În 1940, au fost omorâţi astfel în fiecare lună circa 5 000 de bolnavi. Majoritatea au fost gazaţi, deşi au fost şi cazuri în care oamenii au fost împuşcaţi sub supravegherea Gestapoului şi a SS, cu ajutorul medicilor. Dintre cele 70 000 de victime, între 4 000 şi 5 000 au fost evrei. Programul T4 este important din punct de vedere istoric fiindcă a demonstrat de timpuriu voinţa guvernului german de a se angaja într-un proces de anihilare, minuţios pus la punct de la Berlin, menit să elimine un surplus de populaţie inferioară standardelor celui de-al Treilea Reich. După ce o minoritate a fost lichidată, nicio barieră morală nu se mai ridica în calea Holocaustului. Singurele dileme cu care se mai confrunta

conducerea nazistă erau legate de momentul potrivit pentru începerea acestuia şi de fezabilitatea logistică.

Vreme de peste doi ani de la începerea războiului, prioritară a fost obţinerea victoriei, eliminarea definitivă a evreimii europene fiind amânată. Din august 1939 şi până în vara lui 1942, când sistemul lagărelor morţii a atins capacitatea maximă, naziştii s-au mulţumit să ucidă mase mari de oameni din diferite ţări pe baze arbitrare şi oportuniste. În primele luni de la intrarea trupelor germane în Polonia, au fost ucişi în jur de 10 000 de polonezi – un amestec de evrei şi neevrei consideraţi ostili intereselor germane. Cinci Einsatzgruppen – detaşamente ale morţii – veneau în urma blindatelor, comandanţii lor având libertatea deplină de a alege victimele, pe care unii o foloseau spre a elimina prostituatele, ţiganii şi persoanele care sufereau de boli mintale. În jur de 60 000 de soldaţi polonezi de origine evreiască au fost separaţi de ceilalţi prizonieri de război şi sortiţi ulterior lichidării; toţi cei 1,7 milioane de evrei polonezi au fost destinaţi strămutării în ghetouri. La începutul lui 1940, naziştii au început evacuarea forţată a 600 000 de evrei din regiunile Poloniei încorporate în Marele Reich. Deportaţii erau transferaţi în Guvernământul General, care avea administraţie separată. Mulţi dintre ei, mutaţi fără să li se fi asigurat adăpost sau hrană, au murit în câteva luni.

În această etapă, politica nazistă era încă incoerentă, iar deportările, un subiect îndelung discutat. În mai 1940, Himmler i-a prezentat lui Hitler un memoriu în legătură cu posibilitatea transportării pe mare a evreilor europeni către destinaţii precum Africa sau Madagascar. Reichsführerul SS menţiona şi alternativa radicală a „metodei bolşevice de eliminare fizică a unui popor", dar o respingea ca fiind „negermanică şi imposibilă". S-a ajuns la concluzia că, în mod normal, pe durata administrării teritoriilor ocupate, urmau să moară cât mai mulţi evrei, dar nu s-a luat nicio hotărâre în privinţa lichidării lor sistematice.

În următorii doi ani, dar mai ales după invadarea Rusiei, germanii au omorât evrei după cum li s-a năzărit, în funcţie de resursele umane şi materiale pe care le-au avut la dispoziţie. Un sergent german dintr-o unitate de brutari îşi amintea următoarele: „I-am

văzut pe oamenii aceia cum sunt adunați laolaltă, și apoi a trebuit să întorc capul, în timp ce erau omorâți în bătaie chiar sub ochii noștri... Foarte mulți soldați germani, dar și lituanieni, stăteau și se uitau. Nu și-au exprimat nici aprobarea, nici dezaprobarea – stăteau pur și simplu într-o totală indiferență."[23] O mână de ofițeri germani a avut curajul să protesteze. Colonelul Walter Bruns, un genist care, ieșind să călărească în vecinătatea pădurii Rumbuli din Letonia, la 30 noiembrie 1940, a dat din întâmplare peste o operațiune de masacrare a evreilor, a înaintat un raport oficial către Grupul de Armate Nord. De asemenea, a făcut personal o vizită la cartierul general de la Angerburg ca să mai depună o copie a raportului. Nu a existat o reacție oficială, în afară de o recomandare a șefului de stat-major ca, pe viitor, astfel de acțiuni „să se desfășoare cu mai multă precauție"[24].

Einsatzgruppen erau relativ puține și aveau un efectiv redus. Au comis o serie de masacre impresionante, mai ales în Ucraina, dar numărul victimelor lor era încă de ordinul câtorva zeci de mii. Eforturile depuse de Brigada Călare a SS în mlaștinile de la Pripiat la începutul lui august 1941 s-au soldat cu 6 504 victime din rândul evreilor. În raportul de sfârșit de lună al respectivei unități era citat un număr de 15 878 de morți, deși totalul real era probabil de peste 25 000. Dificultățile de ordin logistic se dovedeau a fi imense, chiar și atunci când se apela la metode de eficientizare, cum ar fi adunarea victimelor în gropi comune înainte de a fi executate. Într-un ritm atât de lent, „rezolvarea problemei evreiești" avea să dureze decenii întregi, iar la sfârșitul verii lui 1941, comandanții SS au început să ceară o abordare mai radicală și mai cuprinzătoare. În septembrie, Einsatzgruppe C a propus ca evreii să fie puși să muncească până mureau: „Dacă ne dispensăm complet de forța de muncă evreiască, atunci refacerea industriei ucrainene... va fi practic imposibilă. Există o singură posibilitate... soluționarea problemei evreiești prin utilizarea la maximum a forței de muncă evreiești. Aceasta va aduce cu sine lichidarea treptată a evreimii."[25]

La sfârșitul lui iulie 1941, a fost adoptată o nouă politică: închiderea evreilor est-europeni în ghetouri, unde aceștia au devenit

uşor de controlat şi de folosit ca mână de lucru, eliberând în acelaşi timp locuinţele din afara acestora. Wehrmachtul a susţinut cu tărie această măsură, fiindcă prin ea se rezolvau probleme administrative în zonele din spatele frontului. SS a lărgit domeniul victimelor, care acum includea un număr mult mai mare de femei şi copii, dar, după ce au cunoscut dificultăţile practice ale lichidării la scară industrială, puţini ofiţeri SS se simţeau în stare să accepte o misiune atât de ambiţioasă ca exterminarea întregii rase. În iarna 1941–1942, ei s-au axat pe suprapopularea ghetourilor, apoi pe încheierea proceselor de epurare locală prin uciderea tuturor evreilor aflaţi în afara ghetourilor, majoritatea în zonele rurale. Condiţiile de trai din ghetouri erau de nedescris. Începând din august 1941, 5 500 de evrei au murit în fiecare lună de foame şi boli în ghetoul din Varşovia, cu o populaţie de 338 000 de persoane, mortalitatea fiind comparabilă cu cea din alte ghetouri.

Victoria finală asupra URSS continua să fie considerată ca iminentă. Până atunci însă, cu eliberarea de rigoare a resurselor, majoritatea liderilor nazişti preferau să amâne „Soluţia Finală". Heinrich Himmler se dovedea însă mai puţin răbdător: după părerea lui, exterminarea rapidă a evreilor din teritoriile ocupate era atât o prioritate naţională, cât şi un mijloc de extindere a autorităţii personale. Făcea mult caz, în calitatea sa de Reichskommisar, de misiunea lui „de întărire a naţiunii germane", chiar dacă, la momentul respectiv, Hitler nu luase încă nicio decizie privind „germanizarea" teritoriului sovietic ocupat. O subliniere a rolului central jucat de SS în Holocaust ar putea să pară banală, dar este necesară. Cel mai puternic fief din Germania nazistă a continuat să extermine evrei aproape fără să ţină seama de consecinţele acestui act asupra maşinăriei de război germane. După cum observa John Lukacs, Himmler s-a dedicat realizării acestui obiectiv cu mai multă hotărâre decât Hitler[26].

În septembrie 1941, Führerul a confirmat victoria lui Himmler în lupta acestuia cu Alfred Rosenberg pentru autoritate asupra Europei Răsăritene: Reichsführerul SS a primit permisiunea oficială de a declanşa epurarea etnică. Această decizie a marcat începutul genocidului sistematic. În contextul în care victoria părea

iminentă, s-au luat o serie de hotărâri care, odată cu apariția spectrului înfrângerii, s-au dovedit a fi o povară pentru efortul de război al Germaniei. Cu toate acestea, ele nu au fost niciodată anulate; Himmler a urmărit obiectivul exterminării evreilor cu o concentrare care a lipsit din alte domenii ale politicii naziste. Orice evaluare rațională a situației grele în care se afla Germania la sfârșitul lui 1941 ar fi impus ca națiunea să se dedice exclusiv câștigării războiului, în special împotriva Uniunii Sovietice. Dacă se îndeplinea acest obiectiv, al Treilea Reich ar fi fost liber să aleagă ce formă de organizare statală poftea; în caz contrar, național-socialismul era condamnat. Himmler însă a pus SS în slujba unei misiuni care nu putea să contribuie cu nimic la victoria Germaniei și pentru a cărei îndeplinire a folosit resurse importante.

În toamna și iarna lui 1941, ritmul măcelului s-a intensificat. Zeci de orașe și sate au fost sistematic epurate de populația evreiască. În octombrie, când un comando sovietic a aruncat în aer nou-înființatul cartier general al armatei române de la Odessa, soldații români, ajutați de germani, au omorât în jur de 40 000 de evrei. În zilele de 18 și 19 octombrie, unitățile SS au omorât întreaga populație evreiască a orașului Mariupol – 8 000 de oameni – iar o săptămână mai târziu, alți 1 800 de evrei din orașul Taganrog. Operațiunea a continuat săptămâni de-a rândul, în orașe de care lumea nu auzise niciodată: Skadovsk și Feodosia, Kerci și Djankoi, Nikolaiev și Herson. Pacienții din azilurile de boli mintale erau omorâți și ei desigur, indiferent de apartenența religioasă. SS a executat și numeroși prizonieri identificați ca având „o înfățișare asiatică" și a început procesul de exterminare a țiganilor, care, în 1942, a devenit sistematic. Lagărele de prizonieri de război au fost cercetate în mod amănunțit, în căutarea evreilor și comisarilor sovietici; cei identificați, cel puțin 140 000 în total, au fost ridicați și împușcați. Pare important de subliniat faptul că, până în momentul în care a fost adoptată Soluția Finală, cel puțin două milioane de prizonieri de război sovietici fuseseră deja omorâți sau lăsați să moară. Toate piedicile morale aflate în calea săvârșirii crimelor în masă fuseseră înlăturate, iar un amplu precedent în ceea ce privește uciderea unui

număr mare de oameni fusese stabilit deja, înainte să fie decretate marile masacre împotriva evreilor.

În iarna lui 1941, confuzia administrativă privind soarta evreilor capabili de muncă a persistat, comandanţii locali adoptând metode variate. La Kaunas, 1 608 bărbaţi, femei şi copii „bolnavi sau suspectaţi că pot transmite boli" au fost executaţi în ziua de 26 septembrie, lor alăturându-li-se încă 1 845 de oameni ucişi într-o „operaţiune de pedepsire" din 4 octombrie şi alţi 9 200, după o nouă triere efectuată pe 29 octombrie. La 30 octombrie, şeful administraţiei civile germane din Sluţk, un oraş în vestul Rusiei, a înaintat un protest oficial comisarului general de la Minsk în legătură cu masacrarea evreilor din oraş. „Pur şi simplu nu se poate fără meşteşugarii evrei", spunea el, „fiindcă sunt indispensabili vieţii economice... Toate întreprinderile vitale ar fi paralizate dintr-o lovitură dacă ar fi lichidaţi toţi evreii."[27]

Obiecţiile respective, spunea el, fuseseră trecute cu vederea de comandantul batalionului de poliţie care ducea la îndeplinire execuţiile şi care, la rândul său, şi-a exprimat profunda uimire, „explicând că primise instrucţiuni... să elimine toţi evreii din oraş, fără excepţie, aşa cum se procedase şi în alte oraşe. Epurarea trebuia să se facă pe temeiuri politice şi nicicând, niciunde, factorii economici nu jucaseră vreun rol... În cursul desfăşurării acestei operaţiuni, oraşul oferea o privelişte oribilă... Evreii, printre care şi meşteşugari, au fost trataţi cu brutalitate, într-o manieră înfiorător de barbară. Nu se mai poate vorbi despre o acţiune antievreiască, părea a fi mai degrabă o revoluţie." Nimic din toate acestea nu i-a descurajat pe Himmler şi ofiţerii lui. Pe 29–30 noiembrie, peste 10 000 de locuitori ai ghetoului din Riga au fost împuşcaţi în afara oraşului, o săptămână mai târziu alţi 20 000 având aceeaşi soartă. În decembrie, majoritatea populaţiei evreieşti a statelor baltice dispăruse. Mii de colaboratori recrutaţi de germani ca „voluntari locali" au participat cu entuziasm la aceste crime. Până la sfârşitul conflictului, letonii, lituanienii, estonienii şi ucrainenii au jucat un rol important în aplicarea programului de exterminare a evreilor, în unităţile SS ajungând să fie încorporaţi peste 300 000 de oameni care, altfel, ar fi putut foarte bine să lupte în armata lui Hitler.

Wehrmachtul a fost pe deplin complice la operațiunile lui Himmler, deși majoritatea execuțiilor au fost duse la îndeplinire de unitățile SS. La 10 august 1944, comandantul Armatei a VI-a, Walter von Reichenau, cita într-un ordin „necesitatea executării elementelor criminale, bolșevice și mai ales evreiești" de către SS. La 20 noiembrie, Manstein îi descria pe evrei drept „intermediarul dintre dușmanul aflat în spatele nostru și rămășițele Armatei Roșii". La 30 iulie, Karl-Heinrich von Stülpnagel, comandantul Armatei a XVII-a, își avertiza unitățile să nu împuște civili la întâmplare, ci să se concentreze asupra „locuitorilor evrei și comuniști". Wehrmachtul asigura în mod curent logistica necesară masacrelor comise de SS, dar și soldați pentru încercuirea locurilor în care aveau loc execuțiile. În numeroase cazuri pentru care există documente, la execuții au participat și unități ale armatei, în ciuda ordinelor primite de la comandanții superiori ca onoarea militară să nu fie pătată într-un asemenea mod. Activitățile partizanilor sovietici au reprezentat un pretext perfect pentru desfășurarea unor „operațiuni de securitate" precum cea ordonată în Bielorusia de comandantul Diviziei 707. „Evreii", scria el pe 16 octombrie 1941, „sunt unicul sprijin pe care îl au partizanii ca să supraviețuiască acum și peste iarnă. În consecință, anihiliarea lor trebuie efectuată fără compromisuri." Fără ajutorul activ dat de Wehrmacht, crime în masă precum cele din 1941–1942 ar fi fost imposibile. Până la finele lui 1941, muriseră cel puțin 500 000 de evrei est-europeni.

Eliminarea evreimii europene a devenit și mai importantă pentru regimul nazist. Hitler s-a convins că de vină pentru Carta Atlanticului, semnată în august 1941, și pentru iminenta intrare a Americii în război era influența evreilor asupra guvernului SUA. Acest lucru a dat un nou avânt hotărârii lui de a-i ucide pe coreligionarii acestora din Europa. În lunile și anii ce au urmat, conducătorul Germaniei a ajuns să considere asta un obiectiv la fel de important ca victoria militară, ba chiar o condiție prealabilă obținerii ei. Încercările de a găsi vreo urmă de rațiune în strategia nazistă, mai ales în cea de după 1941, eșuează în fața unei astfel de mentalități.

Peter Longerich, unul dintre cei mai importanți istorici ai Holocaustului, susține cu argumente convingătoare că liderii naziști

nu au luat hotărârea de a aplica Soluţia Finală prin intermediul unor lagăre de exterminare decât la sfârşitul anului 1941[28]: „Conducerea de la centru şi organismele de execuţie de la periferie s-au radicalizat reciproc."[29] Construcţia primului lagăr anume conceput pentru exterminare a început la 1 noiembrie 1941 la Bełżec, în apropiere de Lublin. Longerich citează mărturii care indică faptul că, până aproape de sfârşitul anului respectiv, ofiţeri importanţi din SS vorbeau încă despre deportări în masă, nu despre exterminare şi erau preocupaţi mai degrabă de organizarea şi mobilizarea evreilor în vederea folosirii lor la muncă. În toamna acelui an, propaganda antievreiască din Germania s-a intensificat brusc, cu scopul de a pregăti opinia publică pentru deportarea în est a evreilor germani. Dacă deosebirea dintre transportul condamnaţilor într-o zonă sălbatică, în care aceştia urmau să moară de foame, şi gazarea lor în masă pare obscură, ea a fost totuşi semnificativă în evoluţia Holocaustului.

Când ataşamentul americanilor faţă de cauza Aliaţilor a devenit explicit, Hitler nu a mai văzut niciun avantaj în cruţarea evreilor aflaţi în puterea lui. „În toamna lui 1941", scrie Longerich, „conducerea nazistă a început să ducă la toate nivelurile acest război ca pe un război «împotriva evreilor»."[30] La Chelmno, Bełżec, Auschwitz etc., a început construirea camerelor de gazare. Camioanele de gazare fuseseră deja utilizate în vederea lichidării persoanelor cu boli psihice din Germania şi din alte părţi ale imperiului nazist. Himmler a salutat folosirea pe scară largă a acestei tehnologii, nu în ultimul rând pentru că ea îi scutea de stresul pe care ofiţerii SS îl resimţeau atunci când executau prin împuşcare mase mari de oameni. În toamna lui 1941, Zyklon B era întrebuinţat deja la uciderea unor prizonieri de la Auschwitz şi din alte lagăre – deşi, în acest stadiu, cele mai multe victime nu erau evrei. Iniţiativele locale ale ofiţerilor SS decideau cine urma să moară, nu vreo directivă coerentă venită de la centru.

Deportarea în masă a evreilor din Reich a început la mijlocul lui octombrie 1941, mii de oameni fiind trimişi la Łódź, Riga, Kaunas şi Minsk. Printre victime s-au înregistrat mai multe sinucideri, iar în lumina evenimentelor ulterioare, cu greu s-ar putea

spune că aceia care au preferat o astfel de soluţie s-au dovedit nechibzuiţi. Cu puţin înainte să fie deportat, Hans Michaelis, un avocat pensionat din Charlottenburg, a trimis după nepoata lui, căreia i-a spus: „Maria, nu am prea mult timp la dispoziţie. Ce să fac? Ce e mai uşor, mai demn? Să trăieşti sau să mori? Să înduri o soartă crudă sau să-ţi pui capăt zilelor?"[31] Iată ce scria nepoata lui: „Vorbim. Examinăm ambele posibilităţi. Ne întrebăm ce l-ar fi sfătuit... răposata lui soţie. Şi iarăşi pune mâna pe ceasornic." Apoi, el i-a spus: „Mai am 50 de ore, cel mult!... Slavă Domnului că Gertrud a mea a murit de moarte normală, înainte de Hitler. Ce n-aş da şi eu pentru asta!... Maria, uite cum zboară timpul!" Când, în sfârşit, s-au despărţit, tânăra i-a spus: „Unchiule Hans, vei şti ce se cuvine să faci. Adio." Hans Michaelis s-a otrăvit.

O berlineză pe nume Hilde Meikley a fost martoră la evacuarea evreilor din oraş: „Cu tristeţe trebuie să spun că mulţi oameni stăteau în uşă şi îşi exprimau mulţumirea văzând cum trecea năpăstuita coloană. «Ia te uită la obrăznicăturile alea de evrei!» a strigat cineva. «Acum râd, dar le-a sunat ceasul.»"[32] Victimelor li s-a permis să ia 50 kg de bagaje de persoană. Toate bunurile de valoare au fost confiscate înainte de plecare în gări, unde se efectuau percheziţii corporale, iar pasagerilor li se cerea să plătească bilet. Bagajele erau apoi încărcate în vagoane de marfă şi nu mai erau restituite niciodată proprietarilor. Autorităţile locale luau în stăpânire casele astfel eliberate şi le repartizau unor chiriaşi noi. Discursul lui Rosenberg şi Goebbels, care anunţa lumii începerea deportărilor, era unul foarte ferm. Rosenberg spunea la o conferinţă de presă din noiembrie 1941: „În jur de şase milioane de evrei locuiesc încă în est, iar această problemă nu poate fi rezolvată decât prin exterminarea biologică a întregii evreimi din Europa. Problema evreiască nu va fi considerată rezolvată pentru Germania până când ultimul evreu nu va părăsi teritoriul german, iar în ceea ce priveşte Europa, până când nu va mai rămâne în viaţă un singur evreu pe continent, până la Urali."

Dacă naziştii sunt responsabili de Holocaust, ei au fost ajutaţi în crimele lor de unele regimuri, dacă nu chiar de majoritatea regimurilor din Europa ocupată. Antisemitismul era ceva obişnuit,

deşi avea un caracter mai puţin criminal ca în Germania. Mihail Sebastian, un scriitor de origine evreiască înrolat pentru puţină vreme în Armata Română, consemna atitudinea multora dintre camarazii lui de arme, care a contribuit la acceptarea influenţei naziste asupra regimului politic din România: „Voichiţă Aurel, camaradul meu de la 21 Inf., îmi spunea ieri despre căpitanul Căpşuneanu un cuvânt care rezumă o întreagă politică românească: «E dat în mă-sa, bate şi înjură, dar are un lucru bun: nu-i suferă pă jidani şi ne lasă şi pe noi să dăm în ei.»"[33] Sebastian mai scria: „Este exact consolarea pe care o oferă nemţii cehilor, polonezilor şi sunt gata s-o ofere românilor." În Franţa, ocupaţia germană a instituţionalizat un antisemitism deja larg răspândit, pe care regimul de la Vichy era bucuros să-l declare în mod explicit.

Atât de mulţi nazişti de frunte vorbeau deschis despre intenţiile lor în privinţa evreilor, încât este incredibil faptul că liderii naţiunilor aliate au ezitat să le ia de bune afirmaţiile. Cetăţenii americani şi britanici care erau la curent cu ce se întâmpla au tras concluziile de rigoare, acestea fiind întărite de poveştile unor martori oculari din Europa Răsăriteană. Doamna Blanche Dugdale, o susţinătoare înfocată a intereselor evreieşti, este autoarea unei scrisori apărute în publicaţia *Spectator* în luna decembrie a anului respectiv: „În martie 1942, Himmler a vizitat Polonia şi a decretat ca, până la sfârşitul anului, 50% din populaţia evreiască să fie «exterminată»... iar de atunci, ritmul pare a se fi înteţit. Acum, programul german prevede dispariţia tuturor evreilor... Crime în masă, la o scară nemaiîntâlnită din zorii civilizaţiei, au început imediat după ce ordinul a fost emis."[34] Doamna Dugdale făcea şi o descriere a deportărilor şi identifica Bełżec, Treblinka şi Sobibór ca lagăre ale morţii. „Pare lucru cert că evreimea poloneză nu va mai putea fi salvată dacă nu se va pune capăt acestei campanii criminale înainte de încheierea războiului." Helmuth von Moltke, ofiţer în Abwehr, îi înştiinţa pe britanici printr-o scrisoare secretă expediată via Stockholm în martie 1943: „Cel puţin nouă zecimi din populaţie [germană] nu ştiu că am omorât sute de mii de evrei. Ei continuă să creadă că au fost doar izolaţi... departe, în est... Dacă

le-ai spune acestor oameni ce s-a întâmplat cu adevărat, ei ți-ar răspunde: «Ești doar o victimă a propagandei britanice.»"[35]

În sânul unora dintre națiunile aliate, atitudinea față de cea mai amplă dintre persecuțiile naziste era cel puțin ambivalentă. Antisemitismul avea rădăcini adânci în istoria și mentalitatea rușilor. La Moscova, de pildă, în anul 1942, de Paști, unul dintre nenumăratele zvonuri care circulau în oraș era acela că evreii omorâseră în scop ritualic copii ortodocși[36] – vechea și sinistra „etichetă sângeroasă" pusă de europeni evreilor. În 1944, NKVD raporta că fuseseră auziți oameni afirmând că „Hitler a făcut treabă bună zdrobindu-i pe evrei"[37]. Revelația existenței lagărelor de exterminare a pus Moscova în fața unei dileme, pe care autoritățile sovietice nu au rezolvat-o niciodată pe deplin. Deși nu puteau aplauda măcelărirea evreilor de către naziști, un istoric numea Holocaustul „o bucată indigestă aflată în burta triumfului sovietic"[38]. A recunoaște enormitatea acestuia ar fi însemnat ca poporului rus să-i fie știrbit întru câtva statutul de victimă, lucru pe care nu era dispus să-l accepte. Cenzura elimina orice referire la suferințele evreilor din telegramele corespondenților de război sovietici. În 1945, când rușii i-au umplut de ocări pe inamicii învinși, germanii perspicace au remarcat că singura acuzație care nu li se aducea era cea referitoare la persecutarea evreilor[39].

În Polonia, unde antisemitismul era larg răspândit, unii spuneau că circulă zvonuri potrivit cărora evreii primiseră cu brațele deschise Armata Roșie în septembrie 1939, ca dovadă a perfidiei lor. În 1943, când evreii din Varșovia au pus la cale o revoltă fără sorți de izbândă, un ziar naționalist polonez, tipărit în clandestinitate, scria pe 5 mai: „În cursul ocupației sovietice... evreii îi deposedau frecvent pe soldații noștri de arme și îi omorau, îi trădau pe liderii comunităților noastre și treceau în mod deschis în tabăra ocupanților. [Într-un orășel] care, în 1939, a fost temporar ocupat de sovietici... evreii au ridicat un arc de triumf pe sub care au trecut trupele sovietice și și-au pus cu toții banderole și cocarde roșii. Aceasta era și încă este atitudinea lor față de Polonia. Niciun polonez nu trebuie să uite asta."[40] În primăvara lui 1944, câțiva soldați de origine evreiască au dezertat din unitatea

poloneză cantonată în Scoţia, invocând dezgustul faţă de atitudinea antisemită care, spuneau ei, nu este mai puţin întâlnită în armata din exil decât în cea din patrie.

Anglo-americanii nu erau nici ei imuni la astfel de sentimente. Soldatul britanic Len England se declara şocat de atitudinea multora dintre colegii lui de cazarmă, de genul celei pe care, mai târziu, Irwin Shaw avea s-o descrie într-un mod atât de convingător, vorbind despre Armata SUA, în romanul său *The Young Lions*. Iată ce scria England: „Doi dintre cei mai inteligenţi oameni pe care i-am cunoscut vreodată îi urăsc fără doar şi poate pe evrei. Argumentul lor e, de regulă, următorul: unde sunt evreii din armată? Nu e niciunul, fiindcă au putut să-şi asigure slujbe bunicele şi să se fofileze de la recrutare. Evreii ţin băierile pungii, ţara a încăput pe mâna lor. Luaţi individual, evreii sunt oameni plăcuţi, dar, ca rasă, sunt la originea tuturor relelor."[41]

Murray Mendelsohn, genist în Armata SUA, al cărui tată emigrase din Varşovia în 1914, era conştient de antisemitismul latent, dacă nu chiar manifest din cazarma lui[42]. Educaţia şi inteligenţa lui atrăseseră suspiciunea camarazilor, mulţi dintre ei foşti mineri şi muncitori în construcţii. Îl porecliseră, fără pic de admiraţie, „creierul": „Nu pentru că aş fi fost chiar atât de deştept, dar prin comparaţie. Am învăţat să stau în banca mea." Când oamenii din Compania 506 Aeropurtată l-au înjurat pe detestatul lor comandant, locotenentul Sobel, i-au spus „jidan împuţit"[43]. Chiar şi în iunie 1945, când lagărele de concentrare au fost arătate lumii întregi, generalul George Patton, a cărui minte era tot mai tulburată, i-a denunţat pe liberalii care „cred că persoana deportată este o fiinţă umană, ceea ce nu este, iar lucrul acesta se aplică mai cu seamă evreilor, care sunt mai prejos decât animalele".

În ciuda faptului că Churchill critica în cei mai categorici termeni relatările privind programul nazist de exterminare, guvernul său – asemenea celui american – nu era dispus să primească mase mari de refugiaţi evrei, nici dacă germanii ar fi putut fi convinşi să-i elibereze sau să-i ofere la schimb. Când americanii au fost întrebaţi, într-un sondaj de opinie desfăşurat în noiembrie 1938, dacă evreii care fugeau de Hitler ar trebui să beneficieze de

drepturi speciale ca să poată intra în Statele Unite, 23% au răspuns afirmativ, iar 77% au răspuns negativ. În august 1944, 44% dintre australienii întrebaţi dacă ar accepta stabilirea refugiaţilor evrei în nordul pustiu al ţării lor, au respins această idee, cu care s-au declarat de acord 37% dintre ei. Chiar şi în decembrie 1944, un alt sondaj realizat în SUA cu privire la primirea evreilor indica faptul că 61% dintre subiecţi considerau că aceştia nu trebuiau să fie trataţi altfel decât restul[44]. Un reprezentant al Biroului Colonial Britanic remarca plin de cinism într-un raport din decembrie 1942 despre lagărele de exterminare: „Chestii familiare. Evreii şi-au dat foc la valiză plângându-se din cale-afară în ultimii ani."[45] Un reprezentant al Foreign Office îşi exprima şi el dispreţul faţă de apelurile făcute de „evreii ăştia jeluitori".

Jan Karski, membru al mişcării poloneze de rezistenţă, a ajuns la Londra în toamna lui 1942 după o fantastică odisee prin Europa, oferind mărturii nu numai despre suferinţele poporului său, ci şi despre condiţiile din ghetourile evreieşti, ca şi despre extraordinara sa ispravă de a se fi strecurat în lagărul de exterminare de la Bełżec. Deşi a fost primit cu destulă curtoazie de şeful guvernului polonez în exil, generalul Sikorski, de ministrul britanic de externe, Anthony Eden, şi, mai târziu, la Washington, de preşedintele Roosevelt, Karski a fost profund tulburat de senzaţia că ororile pe care le descria îşi pierdeau cumva din forţă şi însemnătate în capitalele sigure şi libere ale ţărilor aliate. „La Londra, lucrurile acestea păreau neînsemnate", scria el. „Londra era centrul unei imense roţi militare, ale cărei spiţe erau făurite din miliarde de dolari, flote de bombardiere şi nave şi armate uriaşe care suferiseră grele pierderi. Atunci lumea întreba: ce loc ocupă sacrificiul polonez în raport cu nemăsuratul eroism, sacrificiul şi suferinţa poporului sovietic? Care era contribuţia Poloniei la această misiune titanică? Cine erau polonezii?... Noi, polonezii, n-am avut noroc în războiul ăsta."[46] Karski a fost convins de propriii lideri să nu scoată prea mult în evidenţă persecuţia evreilor, ca nu cumva să diminueze forţa mărturiei lui despre soarta nefericită a Poloniei în general.

Arthur Schlesinger, o persoană relativ bine informată, în virtutea activităţii pe care o desfăşura în cadrul Biroului de Servicii Strategice,

scria despre cunoştinţele pe care le avea în 1944 cu privire la soarta evreilor din Europa: „Cei mai mulţi dintre noi se gândeau totuşi la o intensificare a persecuţiilor, nu la o nouă şi barbară politică de genocid... Nu reuşesc să găsesc vreun coleg care să-şi amintească de vreo revelaţie în legătură cu Soluţia Finală."[47] La fel şi agentul de informaţii Noel Annan: „A luat ceva timp... pentru ca enormitatea crimelor Germaniei să găsească ecou. Noi, cei de le spionaj, ştiam despre cuptoarele morţii, dar nimic despre proporţia, meticulozitatea, eficienţa birocratică cu care evreii fuseseră vânaţi şi masacraţi. Din câte îmi amintesc, nimeni nu şi-a dat seama, la finalul războiului, că numărul evreilor morţi era de ordinul milioanelor."[48] În întreaga arhivă a serviciilor secrete din perioada războiului, nu există nicio menţiune – sau niciuna care să se fi păstrat – despre persecutarea evreilor sau despre Holocaust, probabil fiindcă celor de la SIS nu li s-a cerut niciodată să investigheze aceste chestiuni.

Contrar multor păreri care se vehiculează în prezent, bombardarea căilor de transport către lagărele de exterminare ar fi ridicat dificultăţi operaţionale însemnate, mai ales în 1942, când au avut loc majoritatea masacrelor. Liderii aliaţi plasau informaţiile despre suferinţele evreilor în contextul atrocităţilor comise împotriva naţiunilor din întreaga Europă ocupată. Diplomatul american George Ball avea să scrie mai târziu: „Poate că am fost atât de preocupaţi de ameninţarea hidoasă a războiului, încât nu am mai fost atenţi la această grozăvie de nedescris. Ar putea fi şi faptul că ideea unei exterminări în masă era dincolo de înţelegerea majorităţii americanilor într-o asemenea măsură încât am refuzat instinctiv să dăm crezare existenţei ei." Mulţi europeni şi americani care se îngroziseră de atrocităţile comise de germani în Belgia în 1914 au ajuns, plini de furie, după Primul Război Mondial, la concluzia că s-au lăsat păcăliţi de propaganda aliată, deoarece se dovedise că numărul victimelor civile fusese exagerat. În următorul război mondial, puterile occidentale erau hotărâte să nu se mai lase înşelate. Este „meritul" bunei-cuviinţe britanice şi americane că multă lume a ezitat să-l considere pe inamic atât de barbar pe cât s-a dovedit ulterior că fusese. George Orwell scria în 1944: „Termenul «atrocităţi» ajunsese să fie considerat sinonim cu «minciuni». Poveştile

despre lagărele de concentrare germane erau povești despre atrocități, deci erau minciuni – așa gândea omul de rând."[49] Sondajele de opinie relevă faptul că cei mai mulți americani continuau să-i considere pe germani drept oameni de treabă și pașnici în principiu, duși însă pe căi greșite de conducătorii lor. În mai 1945, când jurnalele de actualități despre lagărele de concentrare erau difuzate deja în lumea întreagă, 53,7% dintre subiecții americani ai unui sondaj au afirmat că doar o mică parte a poporului german era formată din oameni „cruzi și brutali din fire"[50].

Nimic din toate acestea nu diminuează în niciun fel reponsabilitatea naziștilor și a poporului german în ceea ce privește Holocaustul. Trebuie remarcat însă că, și atunci când au ieșit la iveală dovezi zdrobitoare, națiunile aliate au reacționat foarte încet la informațiile privind existența lagărelor de exterminare. Deși nu s-ar fi putut face mare lucru pentru salvarea deținuților, nu mai mult decât s-ar fi putut face pentru milioanele de prizonieri sovietici care au murit de mâna germanilor, nepăsarea ce se degajă din documentele aliate privind această perioadă nu face prea mare cinste nici Marii Britanii, nici SUA. Chiar dacă evreii nu erau persecutați în țările anglo-saxone, nu erau nici simpatizați de toată lumea. Până în 1945, a persistat la nivel oficial un refuz de a așeza tragedia evreilor într-un context separat de suferințele celorlalți prizonieri ai lui Hitler și ale popoarelor din Europa ocupată. O atare lipsă de sensibilitate poate fi înțeleasă, dar tulbură pe bună dreptate conștiința posterității.

În iarna lui 1941–1942, mulți evrei deportați din Germania au fost împușcați imediat după sosirea la destinație, în teritoriile răsăritene, însă execuțiile s-au făcut după bunul plac al comandanților SS locali, neexistând un ordin general cu privire la cruțarea sau exterminarea acestora. La sfârșitul lunii noiembrie, Himmler însuși a avut o intervenție ciudată: a ordonat încetarea temporară a uciderii evreilor germani, nu și a celor răsăriteni, dar ordinul a fost curând revocat. Autonomia regională și condițiile logistice – lipsa locurilor de cazare și a hranei sau, dimpotrivă, a mâinii de lucru – decideau în continuare cine trăia și cine urma să moară. Masacrarea evreilor

răsăriteni, în special a celor incapabili să muncească, a continuat însă pe parcursul întregii ierni. În Serbia, mii de evrei și țigani au fost executați ca răzbunare pentru activitatea partizanilor. Comandanții germani locali știau că Berlinul era de acord cu persecutarea în primul rând a acestor categorii.

Conducerii naziste nu-i mai rămânea de făcut decât un singur pas: să ordone trecerea de la crimele comandate în mod arbitrar, la nivel regional, la impunerea lor prin ordin direct de sus, în conformitate cu o politică de exterminare totală. Într-un discurs ținut la 12 decembrie 1941, după ce Germania declarase război Statelor Unite, Hitler și-a exprimat în mod limpede hotărârea de a-i nimici pe evrei, drept așa-zisă răzbunare pentru rolul jucat de aceștia în conflict. Aplicarea programului de exterminare a fost încredințată adjunctului șefului SS, Reinhard Heydrich, căruia Himmler îi aducea mai târziu un generos omagiu postum: „A fost o persoană de o rară puritate, cu o inteligență de o ascuțime și o claritate deosebite. A fost animat de un incoruptibil sentiment al dreptății. Oamenii onești și cumsecade puteau întotdeauna să conteze pe sentimentele lui cavalerești și omenoasa lui înțelegere." Aceste virtuți au fost mascate cu abilitate la 20 ianuarie 1942, când, la Conferința de la Wannsee, Heyrich a trasat parcursul către lagărele morții. Nu există niciun document care să ateste că el s-ar fi angajat în mod explicit să-i omoare pe toți evreii din Europa, în special din pricina obstacolelor logistice insurmontabile. Înfometarea juca încă un rol important, iar acolo unde condițiile permiteau, victimele puteau fi puse la muncă până când mureau. În privința rezultatului urmărit, nu mai exista însă niciun dubiu: Soluția Finală la problema evreiască avea să fie pusă în practică pe etape, doar ultima dintre acestea trebuind să aștepte sfârșitul războiului.

S-a discutat mult și în mod amănunțit despre construirea lagărelor de exterminare și avantajele utilizării gazului. În urma conferinței, s-a decis mai ales ca, pe viitor, SS să exercite autoritatea supremă în stabilirea destinului evreilor din Europa, ca nicio altă instituție a Reichului să nu poată contesta deciziile sale și ca, din acel moment, politica să se axeze pe epurarea întregului imperiu nazist. Deciziile au fost aplicate cu o viteză remarcabilă: la mijlocul

lui martie 1942, aproape trei sferturi dintre cei care au pierit în Holocaust erau încă în viață; 11 luni mai târziu, aceeași proporție fusese deja exterminată.

Un consilier ministerial l-a întrebat pe SS-Brigadeführer Odilo Globocnik dacă nu ar fi mai prudent ca trupurile victimelor să fie arse, nu îngropate: „După noi ar putea să vină o generație care să nu înțeleagă toată treaba asta!" Iată ce a răspuns Globocnik: „Domnilor, dacă va veni vreodată după noi o generație atât de plăpândă și de slabă, încât să nu înțeleagă măreața noastră realizare, tot național-socialismul va fi fost în zadar... Ar trebui să îngropăm tăblițe de bronz care să ateste că noi am avut curajul să ducem la îndeplinire această importantă și atât de necesară misiune."[51] Cu toate acestea, este șocant că, în vreme ce liderii naziști își declarau în mod public și în repetate rânduri angajamentul față de exterminarea evreilor din Europa, detaliile aplicării Soluției Finale au rămas un secret foarte bine păzit. Până și Hitler și acoliții lui se temeau de reacția celorlalte popoare și în special de impactul acesteia asupra propriei națiuni.

În primăvara lui 1942, Himmler a pus la punct un plan de exploatare a mâinii de lucru din lagărele de concentrare atât pentru producția de armament, cât și în beneficiul personal al SS. Cu toate acestea, incompetența și corupția sistemică au făcut ca prea puține lucruri de valoare să fie produse sub auspiciile SS. Dimpotrivă, programul respectiv a secătuit Germania de resursele de transport, umane și economice pe care le avea. Deși milioane de prizonieri au fost puși la muncă, de cele mai multe ori, o muncă primitivă, cei din SS nu au încercat niciodată în mod serios să pună de acord dorința lor de a obține cât mai multe foloase de pe urma sclavilor cu nevoia logică de a-i trata cu un minimum de omenie. Din cauză că suprema sa aspirație era să producă moarte în masă, SS nu a reușit să producă și altceva în afară de o recoltă lugubră de păr omenesc, dinți de aur și articole de îmbrăcăminte abandonate.

La începutul lui iunie 1942, în toiul unor noi deportări din regiunea Lublin și din Galiția, SS a extins politica lichidării victimelor imediat după sosirea acestora în lagăre. Ideea strămutării evreilor în est fusese abandonată, în ciuda păstrării aparențelor.

Conducătorii Germaniei anticipau acum că ofensiva lor de vară din Rusia va pune capăt războiului şi nevoii de mână de lucru evreiască. Guvernul slovac a permis expedierea la Auschwitz a 50 000 dintre cetăţenii săi. S-a introdus şi un program de deportare a evreilor din Occident, aplicat în colaborare cu forţele de securitate naţionale – imperiul nazist nu dispunea de resursele necesare epurării teritoriilor ocupate, având nevoie de ajutorul administraţiilor şi forţelor locale de ordine. Printre obiectivele explicite ale guvernului german se număra şi implicarea în operaţiunea de masacrare a evreilor a unui număr cât mai mare de regimuri străine, lucru înfăptuit cu un succes considerabil.

Posteritatea este fascinată de uşurinţa cu care naziştii au găsit atâţia oameni obişnuiţi – ca să citez titlul studiului clasic al lui Christopher Browning – dispuşi să ucidă cu sânge rece un număr uriaş de nevinovaţi, de toate vârstele şi de ambele sexe. În experienţa modernă există însă ample dovezi că mulţi oameni sunt gata să-şi omoare semenii la ordin, odată ce sunt încredinţaţi că astfel împlinesc dorinţa celor a căror autoritate o acceptă. Sute de mii de sovietici au fost complici la moartea a milioane de compatrioţi, îndeplinind ordinele lui Stalin şi Beria, chiar înainte să se fi auzit de Holocaust. Generalii germani nu au omorât civili cu mâna lor, dar au fost fericiţi să închidă ochii şi chiar să-şi arate entuziasmul când alţii au făcut asta.

Mărturiile postbelice arătă că aplicarea Soluţiei Finale a necesitat minimum de răbdare şi de exerciţiu, pentru ca unii dintre ucigaşii novici să treacă peste scrupule. La 13 iulie 1942, Batalionul 101 Poliţie de Rezervă a ajuns cu un convoi de camioane în satul polonez Josefów, printre ai cărui locuitori se numărau şi 1 800 de evrei[52]. Membrii batalionului, în majoritatea lor rezervişti de vârstă mijlocie din Hamburg, au primit ordin să se adune în jurul comandantului, maiorul Wilhelm Trapp, un poliţist de carieră în vârstă de 53 de ani, căruia subordonaţii îi spuneau cu afecţiune „Papa Trapp". Cu vocea gâtuită şi lacrimi în ochi, acesta le-a spus că aveau o misiune cu totul ingrată, încredinţată de la cel mai înalt nivel: să-i aresteze pe toţi evreii din sat, să-i ducă în lagăr pe bărbaţii apţi de muncă şi să-i omoare pe ceilalţi. Le-a mai spus că acţiunea respectivă este

justificată de faptul că evreii îi ajutaseră pe partizani și instigaseră America să aplice boicotul care făcuse atât de mult rău Germaniei. Apoi le-a cerut celor care nu se simțeau în stare să îndeplinească ordinul să facă un pas în spate. Mai mulți polițiști au refuzat, într-adevăr, să participe la misiune, numărul acestora crescând după ce au început execuțiile. Cel puțin 20 dintre ei au primit permisiunea de a se întoarce la cazarmă.

Au rămas însă destui care să ducă la îndeplinire ordinul. Unul dintre ei își amintea mai târziu că prima lui victimă s-a rugat în zadar să fie cruțată, pe motiv că era veteran al Primului Război Mondial. Georg Kageler, un croitor în vârstă de 37 de ani, a omorât fără mari probleme primul lot încredințat, dar apoi a intrat în vorbă cu o mamă și fiica ei din Kassel, care trebuiau să fie următoarele victime. Omul a cerut comandantului de pluton să fie lăsat să se retragă, așa că a fost trimis să păzească piața în vreme ce alții i-au îndeplinit cota de execuții. Alt bărbat, care a renunțat în toiul măcelului, a spus că nu-i plăcea cum trăgea unul dintre camarazi: „Întotdeauna țintea prea sus, provocându-le victimelor răni oribile. În multe cazuri, partea din spate a craniilor era distrusă complet, iar creierii se împrăștiau peste tot. Pur și simplu n-am mai suportat să mă uit." Un membru al batalionului, pe nume Walter Zimmerman, avea să depună mărturie mai târziu: „Nu-mi amintesc nicidecum ca vreunul dintre noi să fi fost obligat să continue să participe la execuții atunci când declara că nu mai este în stare... Se găseau întotdeauna camarazi cărora le era mai ușor să împuște evrei decât altora, astfel că respectivilor conducători ai unităților de comando nu le-a fost greu să găsească trăgători capabili."[53]

Christopher Browning arată că, în săptămânile și lunile care au urmat, majoritatea membrilor Batalionului 101 au trecut peste repulsia inițială și au ajuns ucigași înrăiți. Trebuie spus că apelau la alcool pentru a-și face îndatoririle suportabile, dar și le îndeplineau cu tot mai multă brutalitate. Locotenentul Hartwig Gnade, de pildă, s-a transformat dintr-un simplu ucigaș într-un sadic. La o execuție în masă petrecută pe 16 august în localitatea Łomazy, în timp ce aștepta ca 1 700 de evrei să termine de săpat groapa comună, Gnade a selectat 20 de bătrâni cu bărbi stufoase și i-a

obligat să se târască, goi, dinaintea lui, strigându-le oamenilor lui: „«Unde-mi sunt subofiţerii? Încă n-aţi făcut rost de bâte?» Subofiţerii s-au dus la marginea pădurii, au luat câteva beţe şi, cu ele, i-au bătut zdravăn pe evrei."[54] În momentul în care Batalionul 101 şi-a încheiat „contribuţia" la Holocaust, în noiembrie 1943, cei 500 de membri ai săi împuşcaseră cel puţin 38 000 de evrei şi urcaseră alţi 45 000 în trenurile cu destinaţia Treblinka. Browning nu a găsit nicio dovadă că poliţiştii care au refuzat să ucidă au primit vreo sancţiune. Într-una dintre cele mai educate naţii din Europa, era uşor să găseşti oameni dispuşi să-şi ucidă semenii pe care liderii lor îi considerau inamici ai statului, fără ca pentru asta să trebuiască să recurgi la forţă.

Mulţi evrei cereau ajutorul Celui Atotputernic când ucigaşii se năpusteau asupra comunităţilor lor. Ephrahim Bleichman avea 19 ani; unchiul său a fost împuşcat de jandarmii polonezi după ce i-au găsit în casă carne proaspătă, iar o verişoară a lui, pe nume Brucha, a fost ucisă de nişte indivizi care căutau prin gunoaie şi voiau să-i ia pâinea. „Dacă această tragedie era voinţa lui Dumnezeu", îşi spunea tânărul Bleichman, „atunci nu se putea face nimic. Cu toate acestea, familia mea... se bizuia pe faptul că Dumnezeu, nu omul avea să îndrepte situaţia. Nu puteam nici să accept filosofia lor, nici s-o pun la îndoială. Maşinăria propagandei dimpreună cu hărţuirile sistematice îi aruncaseră pe mulţi dintre noi într-o stare de apatie. Se simţeau neputincioşi."[55] Ephrahim a fugit în pădure când a auzit că se pregăteşte o deportare şi a supravieţuit acolo multe luni. „Împărţeam pădurea cu bufniţele, şerpii, mistreţii şi căprioarele. În nopţile cu vânt, crengile copacilor scoteau sunete stranii. Umbrele tufelor păreau nişte intruşi pregătiţi să ne atace. Mişcările fireşti ale sălbăticiunilor ne făceau să ne îngrijorăm că vin duşmanii. Ne-a luat multă vreme să ne obişnuim cu zgomotele nopţii." În vara lui 1942, toţi evreii sovietici din zonele ocupate de nazişti fuseseră deja omorâţi. După aceea, în ciuda înrăutăţirii situaţiei militare a Germaniei, ritmul măcelului s-a înteţit. În 1943, s-au făcut deportări în masă din Grecia şi Bulgaria, iar revolta din ghetoul varşovian, din luna aprilie a aceluiaşi an, a dus la intensificarea persecuţiilor în Polonia, Olanda, Belgia, Franţa, Croaţia şi Slovacia.

S-au păstrat numeroase mărturii impresionante ale victimelor Holocaustului, însă una dintre cele mai uluitoare a fost dezvăluită lumii abia după 60 de ani de la moartea autoarei. Irène Némirovsky s-a născut la Kiev în anul 1903, ca fiică a unui bancher bogat, care fugise de ghetourile și pogromurile ucrainene și se stabilise într-o vilă spațioasă din Sankt Petersburg. Némirovsky a crescut într-o solitară desfătare, călătorind adesea cu familia ei în Franța. Au fugit cu toții după Revoluția din 1917, trecând prin greutăți destul de mari înainte să ajungă, doi ani mai târziu, la Paris, unde tatăl și-a refăcut situația prosperă. Irène începuse să scrie încă de la vârsta de 14 ani. În 1927 a publicat prima nuvelă. La izbucnirea războiului, era o figură consacrată a literaturii franceze, autoare a nouă romane, unul dintre ele ecranizat, fiind căsătorită și mamă a două fete. În 1940, când germanii au ocupat Parisul, ea s-a retras într-o casă închiriată din satul Issy-l'Evêque, în departamentul Saône-et-Loire. Acolo, în anul următor, s-a apucat de ceea ce intenționa să fie o trilogie despre război de proporțiile celebrului roman *Război și pace*. Își făcea puține iluzii în privința propriei soarte, iar în 1942 scria cu disperare: „Să se termine odată – într-un fel sau altul!" Deși se convertise la catolicism, nu a putut să scape de nenorocirea abătută de naziști asupra celor din neamul său. La 13 iulie, Némirovsky a fost arestată de poliția franceză și deportată la Auschwitz; pe 17 august, a fost ucisă la Birkenau. Soțul ei a fost omorât la scurtă vreme după aceea.

Némirovsky reușise să termine primele două volume ale remarcabilei sale opere. Cele două fiice ale ei, care au supraviețuit războiului ascunzându-se, au salvat ca prin minune manuscrisele. Scrisul mărunt indică faptul că autoarea ducea lipsă de cerneală și hârtie. Fetele nu au găsit tăria de a citi această unică amintire rămasă de la mama lor decât după mai bine de o jumătate de secol. Una dintre ele, Denise, a transcris manuscrisul cu ajutorul unei lupe și, cu oarece ezitări, l-a trimis unei edituri. *Suite française* a văzut lumina tiparului în Franța în 2004 și a devenit un succes mondial. Primul volum descrie cele întâmplate în Franța în iunie 1940 și soarta nefericită a milioane de refugiați. Al doilea se concentrează asupra relației dintre un soldat german din trupele de ocupație și o

franţuzoaică. Avem de a face cu patosul extraordinar al unei evreice condamnate să moară, dar care zugrăveşte cu adâncă compasiune sentimentele şi purtarea celor care aveau să-i fie călăi. Imaginea societăţii franceze în vremea ocupaţiei, suferinţele ei, manifestările de curaj discret, dar şi trădările alcătuiesc una dintre cele mai remarcabile moşteniri literare din perioada războiului. Analiza rece, seacă este dublată de o caldă compasiune, manifestată chiar şi când autoarea aştepta o moarte la care ştia că poporul francez era părtaş alături de germani. Astăzi, Némirovsky este recunoscută drept una dintre cele mai remarcabile voci ale timpului său şi ale tragediei poporului din care făcea parte.

Cu toate că foarte mulţi germani au fost părtaşi în mod direct sau indirect la masacrarea evreilor, au existat câţiva care au demonstrat un curaj deosebit, riscându-şi viaţa pentru a-i salva pe cei persecutaţi. Tânărul berlinez August Kossman, un pantofar cu convingeri comuniste, i-a ascuns vreme de doi ani pe Irma Simon, soţul ei şi fiul lor în micul lui apartament. La Charlottenburg, mama adolescentului Erich Neuman, proprietara unei cafenele, a adăpostit vreme de cinci luni un tânăr prieten de familie, evreu. Un fugar de origine evreiască, pe nume Max Krakauer, a făcut la sfârşitul războiului o listă cu toţi berlinezii care îl ajutaseră să scape de moarte – în total, 66 de nume. Mama Ritei Knirsch a adăpostit un tânăr pe nume Solomon Striem, prieten de familie, spunându-i fiicei ei: „Rita, să nu sufli o vorbă nimănui!... Nu pot să-l denunţ pe acest sărman tânăr hăituit."[56] Curajul extraordinar al acestor oameni a salvat un crâmpei din onoarea civilizaţiei germane.

În 1944, anul în care naziştii au ocupat Ungaria şi Slovacia, a fost rândul multora dintre cei 750 000 de evrei care erau încă în viaţă în aceste două ţări să urce în trenuri şi să piară în ultimele masacre ale Holocaustului. Ulterior, în condiţiile în care victoria Aliaţilor a devenit tot mai probabilă, evreii care supravieţuiseră au constatat că perspectivele lor se îmbunătăţiseră, mult mai mulţi oameni fiind dispuşi să rişte să-i adăpostească. Majoritatea celor pe care Hitler îi alesese ca principale victime erau însă deja morţi.

Capitolul 21

Europa devine câmp de bătălie

La 3 noiembrie 1943, Hitler le comunica generalilor lui decizia strategică de a nu mai trimite întăriri pe Frontul de Est. El considera că forțele germane asigurau încă o întinsă zonă-tampon care proteja Reichul de ruși, astfel că întăririle trebuiau trimise în Italia, unde armatele anglo-americane se instalaseră deja, și în Franța, unde acestea aveau să debarce cu siguranță în curând. Dar chiar în timp ce Hitler căuta o soluție la amenințările din vest, la 14 ianuarie 1944, rușii își reluau atacurile în nord. Răspunsul evident era o retragere strategică, deoarece amenințarea germană la adresa Leningradului nu mai era credibilă. Führerul însă, după o serie de ezitări, a insistat încă o dată ca trupele să-și apere pozițiile. „Hitler nu putea să gândească decât în linii, nu în mișcări", spunea cu părere de rău, mult după aceea, ofițerul german Rolf-Helmut Schröder. „Dacă le-ar fi îngăduit generalilor să-și facă treaba, multe lucruri ar fi putut fi altfel."[1] Sovieticii au spart frontul, fragmentând linia germană, iar la 27 ianuarie, Stalin declara Leningradul oficial eliberat. Hitler l-a trimis pe Model, generalul lui preferat, să repare situația, dar, într-o lună, noul comandant s-a retras peste 160 km, pe pozițiile pregătite de-a lungul râului Neva și pe malul lacurilor Peipus și Pskov. Apoi, dezghețul de primăvară a stopat, ca de obicei, operațiunile.

Din ianuarie până în martie, sovieticii au înaintat foarte puțin, în ciuda atacurilor repetate date de aceștia. Vremea crea dificultăți tuturor combatanților, dar îi afecta mai cu seamă pe sovietici, care încercau să avanseze. La 11 februarie, Jukov l-a convins pe

Stalin să aprobe o nouă tentativă de încercuire. De data aceasta, planul său era să izoleze şase divizii germane pe malul apusean al Niprului, între două capete de pod sovietice. Manevra a reuşit în cele din urmă şi i-a adus lui Konev gradul de mareşal; pe 17 februarie însă, 30 000 de soldaţi germani au reuşit să spargă încercuirea – încă o dată, Wehrmachtul a demonstrat că, în situaţii disperate, putea reacţiona cu o ferocitate deosebită.

Mai la sud, în cursul lunii martie, trei *fronturi* ucrainene şi-au croit drum spre vest, comandanţii germani care le stăteau în cale, Kleist şi Manstein, sfidând interdicţiile explicite ale Berlinului şi efectuând retrageri de amploare, spre a salva formaţiunile aflate în pericol de anihilare. Hitler a răspuns concediindu-i pe ambii feldmareşali şi înlocuindu-i cu Model şi brutalul Ferdinand Schörner, pe care îi credea înzestraţi cu cruzimea indispensabilă în acele momente. În ciuda a ceea ce-i spunea propria judecată, Schörner s-a încăpăţânat să apere Crimeea, dar a fost în cele din urmă obligat să accepte inevitabilul: la 12 mai, 27 000 de supravieţuitori din garnizoana lui de 150 000 de oameni au fost evacuaţi pe mare. Sovieticii apăraseră Sevastopolul vreme de 250 de zile; germanii însă au abandonat fortăreaţa după numai şapte zile.

La mijlocul lui aprilie, căpitanul Nikolai Belov scria de pe front: „Totul se topeşte. O să fie mult noroi aici şi n-o să se ducă până în iunie."[2] Situaţia populaţiei s-a mai îmbunătăţit puţin în primăvara aceea. Luftwaffe putea folosi doar câteva avioane ca să bombardeze oraşele şi populaţia civilă; în multe locuri, prizonierii germani au fost puşi să cureţe molozul. Pe mii de kilometri pătraţi de teritoriu în dispută, soldaţii şi civilii îşi croiau drum printre vehicule distruse, tranşee părăsite, mine neexplodate şi sate arse din temelii. În comunităţile care abia mai supravieţuiau cu raţii zilnice de 300 g de pâine, localnicii le dădeau cu greu de mâncare prizonierilor germani, dar recunoşteau că sunt muncitori buni. NKVD şi Smerş – „bacilul sovietic al neîncrederii"[3], ca să o citez pe Catherine Merridale – îi vânau fără milă pe presupuşii trădători, colaboraţionişti şi spioni din teritoriile aflate odinioară sub ocupaţia Wehrmachtului. În piaţa centrală din Cernigov,

de pildă, în februarie, trupurile a patru trădători spânzuraţi, între care şi o femeie, au atârnat în ştreang zile întregi.

Locuitorii Kievului îi avertizau pe vizitatori să se ferească de anumite fete: „S-au culcat cu nemţii pentru o bucată de cârnat."[4] Un şir neîntrerupt de refugiaţi se scurgea spre oraş, cu căruţe şi roabe în care îşi duceau puţinul avut. Tramvaiele au început iarăşi să circule, unele magazine şi cinematografe s-au redeschis. Apa se procura de la hidranţii de pe străzi, ba uneori era chiar şi curent electric. Lumea stătea însă ore întregi la coadă, în speranţa că va putea să cumpere ceva, iar străzile erau în continuare murdare. Pe ziduri se mai vedeau afişe de propagandă nazistă, imagini ale lui „Hitler Eliberatorul". Sărăcia extremă era trăsătura comună a zeci de milioane de ruşi. Când, pe o stradă din Elsk, trei mici puşlamale l-au abordat pe Lazar Brontman, corespondentul ziarului *Pravda*, omul s-a aşteptat să i se ceară bani sau mâncare. În schimb, cei trei l-au întrebat: „Nene, n-ai cumva din întâmplare un ciot de creion? N-avem cu ce scrie la şcoală." Brontman le-a dat un creion. „Au uitat şi să-mi mulţumească. Au dispărut în grabă în josul străzii, examinând noua lor achiziţie şi, pare-se, certându-se cui să aparţină."[5]

În mai 1944, 2,2 milioane de soldaţi germani dădeau piept cu trupele sovietice. Hitler se consola cu gândul că, în punctul cel mai vestic al frontului, inamicul era încă la 900 km de Berlin. Era convins că principala operaţiune sovietică de vară va avea loc în nordul Ucrainei şi şi-a distribuit forţele în consecinţă. Se înşela însă: obiectivele vizate de Jukov în cadrul Operaţiunii *Bagration*, cea mai spectaculoasă ofensivă a sovieticilor de pe parcursul întregului conflict, se aflau în perimetrul apărat de Grupul de Armate Centru. Programată să înceapă în iunie, amploarea ei reflecta imensele resurse aflate acum la dispoziţia Armatei Roşii. În jur de 2,4 milioane de oameni, 5 200 de tancuri şi 5 300 de avioane urmau să lanseze un prim atac în direcţia oraşului Minsk; în a doua fază, *fronturile* 2 Baltic şi 1 Ucrainean aveau să atace viguros pe ambele flancuri, exploatând străpungerea. Operaţiunea era extrem de ambiţioasă, dar, în cele din urmă, posibilităţile Armatei Roşii şi vulnerabilitatea Wehrmachtului făceau posibile astfel de atacuri.

Operațiunile diversioniste anglo-americane din timpul celui de-al Doilea Război Mondial au fost îndelung lăudate, și nu fără temei. Pe de altă parte, *maskirovka* sovietică, însemnând, la propriu, „camuflaj", deși a avut un succes similar, s-a bucurat de mai puțină atenție[6]. Camuflajul a devenit treptat din ce în ce mai sofisticat pe parcursul anului 1943, atingând punctul culminant odată cu inducerea în eroare a inamicului privind obiectivele Operațiunii *Bagration*. Resurse însemnate au fost alocate construirii de tancuri, tunuri și instalații false, care aveau menirea de a-i convinge pe germani că atacul principal se va da în nordul Ucrainei, unde s-au creat drumuri și poduri false. În paralel, formațiunile sovietice își păstrau pozițiile defensive statice din fața Grupului de Armate Centru; întăririle veneau doar la adăpostul întunericului, în condiții de camuflaj desăvârșit, fiind ținute până în ultimul moment la 50–100 km în spatele frontului. Intențiile lui Jukov erau dezvăluite numai când era absolut necesar și doar unui grup restrâns de ofițeri superiori. Germanii au identificat 60% din forțele aflate în fața Grupului de Armate Centru, însă nu au văzut vitala Armată Blindată de Gardă și au presupus că vor da piept cu numai 1 800 de tancuri și autotunuri în loc de 5 200, câte erau în realitate. Șeful unității de spionaj a Wehrmachtului de pe Frontul de Est, foarte apreciatul Reinhard Gehlen, a căzut în capcana întinsă de *maskirovka*, o operațiune la fel de bine realizată și de importantă ca operațiunile anglo-americane similare desfășurate înainte de Ziua Z. Prăbușirea ultimelor iluzii pe care Hitler le mai nutrea în legătură cu Frontul de Est depindea numai de voința rușilor de a ataca.

În acea primăvară, modesta contribuție a anglo-americanilor la efortul de război era privită pe glob cu același cinism, mai ales în comparație cu cea a sovieticilor. La jumătatea lui aprilie, comandantul corpului de armată polonez din Italia, generalul Władysław Anders, scria pe un ton sumbru: „Cursul războiului este în continuare același; Armata Roșie continuă să obțină victorii, iar britanicii sunt fie învinși, ca în Birmania, fie, împreună cu americanii, nu sunt în stare să înainteze în Italia."[7] Invazia din Normandia este îndeobște descrisă ca al Doilea Front; cu toate acestea, în sudul Europei, în jur de o zecime din forțele lui Hitler,

printre care şi unele dintre cele mai bune unităţi ale armatei germane, erau deja aşezate în poziţie de bătaie pe o linie muntoasă la sud de Roma şi pe coasta de la nord de capitală. Atacurile succesive declanşate de Aliaţi împotriva poziţiilor inamice de la Monte Cassino s-au caracterizat printr-o slabă coordonare, lipsă de imaginaţie, chiar incompetenţă. Mănăstirea benedictină din secolul al VI-lea a fost distrusă de bombardamente; s-au folosit mii de tone de bombe şi obuze; şi-au pierdut viaţa o mulţime de soldaţi britanici, indieni, neozeelandezi şi polonezi; germanii nu se dădeau însă bătuţi.

Corpul de armată anglo-american care a debarcat în ianuarie ceva mai la nord, la Anzio, conform viziunii personale a lui Churchill, ocupa un perimetru limitat, fiind supus în mod repetat atacurilor înverşunate ale germanilor. „Deci înapoi la Primul Război Mondial", scria un tânăr ofiţer dintr-un regiment scoţian care apăra linia respectivă. „Noroi gros peste tot. Tancuri scoase din uz. Frigul, Dumnezeule, frigul. Morminte marcate cu o cască despicată de şrapnel. Bucăţi de sârmă ghimpată. Copaci ca nişte oase de peşte frânte..."[8] Rutina vieţii de tranşee şi a bombardamentelor neîncetate amorţea simţurile. „Eficienţa în general, dar mai ales eficienţa în luptă suferă atunci când indivizii rămân prea mult timp, în mod constant sub tirul artileriei"[9], scria locotenentul-colonel american Jack Toffey. În spatele frontului, viaţa în stare de asediu trecea printr-un straniu proces de domesticire: „Capul ăsta de pod e cel mai absurd loc din câte am văzut", îi scria un ofiţer american de semnalizare fratelui său din New Jersey. „Băieţii au caii lor personali, găini, animale, biciclete şi tot ce-au mai lăsat civilii."[10] Unii soldaţi îşi făcuseră grădini de legume.

În februarie, germanii au lansat un contraatac masiv împotriva perimetrului respectiv. „În viaţa mea nu am văzut atâţia oameni morţi în jurul meu"[11], spunea un caporal din Regimentul Irlandez de Gardă. Un subofiţer, privind la porcii care adulmecau în jurul cadavrelor din zona neutră, medita cu amărăciune: „De asta luptăm, ca să fim mâncaţi de porci?" Şi pentru germani, experienţa de la Anzio a fost la fel de dură ca pentru Aliaţi. „Moralul nu e tocmai la cote maxime, fiindcă cei patru ani şi jumătate de război încep să

ne cam calce pe nervi", scria cu oarece reţinere unul dintre soldaţii lui Kesselring. Un altul observa, pe 28 ianuarie, că de o săptămână nu îşi mai scosese bocancii: „Aerul vuieşte şi şuieră. Pretutindeni explodează obuze."[12] Atacul din februarie i-a costat pe germani 5 400 de morţi, iar în jurnalul armatei lor era consemnat: „Evacuarea răniţilor a devenit foarte dificilă. Am pierdut toate ambulanţele, chiar şi pe cele blindate, astfel că a devenit necesară utilizarea tunurilor de asalt şi a tancurilor Tiger."[13] Au existat unităţi aliate care s-au dezintegrat, soldaţii fugind în spatele frontului, însă la fel s-a întâmplat şi cu mai multe unităţi germane, supuse nimicitorului tir de artilerie al americanilor şi britanicilor. În timpul luptelor din februarie, Aliaţii au tras 158 000 de obuze, zece pentru fiecare obuz tras de Wehrmacht.

Între timp, mai la sud, deşi Aliaţii erau încă imobilizaţi în munţi, duşmanii lor nu aveau niciun motiv de bucurie. Comandantul corpului de armată german de la Monte Cassino, generalul Fridolin von Senger und Etterlin, îi spunea unui aghiotant: „E groaznic să continui să lupţi, deşi ştii foarte bine că ai pierdut războiul... Optimismul este un elixir al vieţii pentru cei slabi." Von Senger, un rar şi autentic exemplu de „bun german", a mers înainte cu dârzenie, ca un bun profesionist ce era. Oamenii lui însă au trebuit să îndure calvarul bombardamentelor aliate, care au făcut una cu pământul atât oraşul din vale, cât şi mănăstirea de pe munte. Exploziile îi azvârleau pe soldaţi ca pe nişte „bucăţele de hârtie". Un locotenent german descria atacurile aeriene din martie: „Nu ne mai vedeam unii pe alţii. Nu puteam decât să-l pipăim pe cel de lângă noi. Întunericul nopţii ne învăluia, iar în gură simţeam gustul pământului ars."[14] Când norii de praf s-au risipit, iar infanteria şi tancurile aliate au început să înainteze, germanii au găsit totuşi puterea să riposteze. Craterele şi dărâmăturile rămase după bombardament îi stânjeneau pe atacatori, nu pe apărători. „Din păcate, ne luptăm cu cei mai buni soldaţi din lume – ce bărbaţi!" îi scria cu mâhnire Alexander lui Brooke la 22 martie.

Străpungerea din Italia a venit prea târziu, atunci când a venit, şi i-au lipsit prea multe lucruri ca să susţină triumfalismul. La 12 mai, Alexander a lansat prima ofensivă inteligent planificată,

forțele aliate executând două atacuri simultane. Diversiunile l-au făcut pe Kesserling să se teamă de o nouă debarcare în spatele frontului și să nu arunce în luptă rezervele. Soldații din Corpul Expediționar Francez, conduși de generalul Alphonse Juin, au jucat un rol însemnat în spargerea frontului german de la sud-vest de Monte Cassino, iar forțele poloneze au reușit să înfrângă rezistența inamicului de la nord de mănăstire. Americanii au atacat pe stânga, în apropierea țărmului. Germanii, acum cu frontul distrus, au început o retragere generală spre nord. La 23 mai, Alexander a ordonat degajarea capului de pod de la Anzio, asediat vreme de patru luni. Multe unități germane rămăseseră cu o treime din efective, unele chiar cu mai puțin. „Îmi sângerează inima când mă uit la frumosul meu batalion", îi scria un ofițer soției lui, „...să ne revedem curând, sper, în vremuri mai bune"[15].

Operațiunea *Diadema*, numele de cod al ofensivei din mai, le-a oferit Aliaților singura șansă din perioada 1943–1945 de a înfrânge complet și definitiv armatele lui Kesserling din Italia, tăindu-le acestora orice posibilitate de retragere. Consecințele disprețului arătat de generalul Mark Clark față de acest obiectiv, dispreț născut din obsesia lui de a dobândi glorie personală cucerind Roma, au intrat în legenda acestui război. Neexecutarea ordinelor a evidențiat faptul că acesta nu era în măsură să conducă o armată. Alexander, un comandant slab, nu era omul potrivit să-l țină în frâu pe anglofobul Clark, purtând, la rândul său, o însemnată responsabilitate pentru încetineala cu care Aliații au exploatat Operațiunea *Diadema*. După căderea Romei la 4 iunie, Kesserling s-a retras pe o nouă și puternică poziție defensivă, linia gotică, constituită pe o axă nord-vest ancorată în Apenini, între La Spezia, pe coasta de vest, și Pesaro, în est.

Ni se pare însă corect să punem dezamăgirile pe care le-au cunoscut Aliații în Italia în 1944 alături de cele suferite de armatele lor în alte părți. Wehrmachtul a dovedit abilitate și hotărâre ieșind din încercuiri atât pe Frontul de Est, cât și pe cel de Vest. Rușii i-au prins de nenumărate ori în capcană pe germani, și de fiecare dată aceștia au reușit să scape. Dacă Clark ar fi închis drumurile din nordul Italiei, armatele în retragere aflate sub comanda lui Kesserling tot ar

fi răzbit. Faptul că Operaţiunea *Diadema* nu a reuşit să transforme un succes tactic într-unul strategic s-a repetat câteva săptămâni mai târziu, când importante forţe germane au reuşit să scape prin breşa de la Falaise, din Normandia, şi în ianuarie 1945, când americanii au refuzat să taie retragerea lui von Rundstedt din Ardeni.

În Italia, Aliaţii au trebuit să se mulţumească cu faptul că au scăpat de nenorocirile provocate de impasul în care s-au aflat în timpul iernii şi au înaintat 400 km. Odată ce a devenit clar că o victorie decisivă în acest teatru de operaţiuni nu era posibilă, spre furia lui Churchill, americanii au insistat pentru o încetinire a campaniei, retrăgând şase divizii americane şi franceze şi trimiţându-le să lupte pentru eliberarea Franţei. În ultimele opt luni de conflict, după părerea Washingtonului, singurul merit al operaţiunilor de pe teritoriul Italiei a fost acela că ţineau pe loc 20 de divizii germane care, altfel, ar fi apărat Reichul împotriva lui Eisenhower sau Jukov.

Hitler a primit vestea retragerii din Italia cu un fatalism ce nu îl caracteriza. Spre sfârşitul primăverii lui 1944, el ştia că, peste doar câteva săptămâni, armatele lui trebuiau să înfrunte o masivă ofensivă sovietică. Era vital să respingă mai întâi invazia anglo-americanilor în Franţa, care era iminentă. În eventualitatea unui succes, era puţin probabil ca Aliaţii occidentali să mai poată lansa un atac pe coasta Canalului Mânecii înainte de 1945; majoritatea forţelor germane din vest ar fi putut atunci să fie transferate pe Frontul de Est, sporind în mod spectaculos şansele de respingere a ofensivei lui Stalin. Dacă acest scenariu nu era verosimil, aşa cum credeau generalii germani, doar nutrind astfel de speranţe a reuşit Hitler să-şi conceapă logic strategia. Totul atârna de rezultatul invaziei puse la cale de Eisenhower.

Şi în tabăra Aliaţilor, mizele erau foarte bine înţelese. O comparaţie a efectivelor existente pe hârtie sugera o victorie a anglo-americanilor, mai ales în contextul unei nete superiorităţi aeriene. Operaţiunile militare desfăşurate pe apă şi pe uscat în Mediterana nu fuseseră câtuşi de puţin mulţumitoare: în Sicilia, şi apoi la Salerno şi Anzio, trupele debarcaseră haotic şi fuseseră la un pas de dezastru. Britanicii priviseră întotdeauna cu reţinere o bătălie de amploare pe

teritoriul Franţei. Când generalul-locotenent Sir Frederick Morgan a devenit responsabil din partea Aliaţilor cu planificarea debarcării din Normandia în 1943, i s-a părut „evident că planul nu era bine văzut de Ministerul de Război, fiind considerat cel mult o sesiune de instrucţie avansată... De la bun început, britanicii s-au angajat în această expediţie cu cea mai mare reticenţă, ca să mă exprim în termeni foarte moderaţi."[16] În mai 1944, Churchill şi Brooke erau încă marcaţi de măcelul de la Anzio.

Şefii aviaţiilor americană şi britanică erau şi ei ostili operaţiunii. Crezându-se aproape de o înfrângere a Germaniei prin bombardamente strategice, le displăcea profund ideea de a-şi vedea avioanele deturnate în sprijinul unei invazii. Churchill avea şi el obiecţii de ordin personal privind bombardarea liniilor de cale ferată din Franţa, din cauza inevitabilelor victime civile, demonstrând astfel o sensibilitate care îl dezgusta pe şeful Comandamentului Aviaţiei de Bombardament, Sir Arthur Harris: „Personal, m-ar fi durut în cot dacă omoram francezi. Ar fi trebuit să ducă singuri războiul ăsta. Dar Winston nu-mi dădea pace."[17] Roosevelt, Marshall şi Eisenhower au trecut peste sentimentele prim-ministrului britanic. Pe parcursul conflictului, bombele Aliaţilor au ucis în jur de 70 000 de cetăţeni francezi, „pagubele colaterale" din această ţară reprezentând astfel cu aproape o treime mai mulţi civili omorâţi accidental decât s-au înregistrat în cursul atacului deliberat lansat de Luftwaffe asupra Marii Britanii. Bombardamentele au jucat un rol esenţial în încetinirea concentrării efectivelor germane după Ziua Z, dar preţul plătit a fost mare.

Dacă popoarele ţărilor aliate aşteptau cu nerăbdare invazia din Franţa, o parte dintre cei care trebuiau să o înfăptuiască se arătau mai puţin entuziasmaţi. Soldaţii britanici care luptaseră ani de zile în Africa de Nord şi Italia detestau faptul că li se cerea încă o dată să-şi rişte viaţa. Ei considerau că le venise şi altora rândul. „Cine se mai bate în războiul ăsta?" întrebau cu amărăciune soldaţii Diviziei 51 Vânători de Munte, în opinia unui ofiţer superior, „moleşiţi mai degrabă decât întăriţi" de cele şase luni de instrucţie din Anglia după întoarcerea din Mediterana[18]. Printre alţi veterani ai operaţiunilor din Mediterana, „Regimentul III

Tancuri era practic în pragul revoltei înainte de Ziua Z", avea să scrie mai târziu maiorul Anthony Kershaw. „Scriseseră pe pereţii cazărmii din Aldershot lozinci precum «Nu celui de-al doilea front», iar dacă nu ar fi fost noul lor comandant – cel mai bun comandant de regiment de blindate pe care l-am întâlnit în cursul războiului – chiar cred că, până la urmă, s-ar fi răsculat."[19]

Puţine dintre unităţile britanice care se distinseseră în Mediterana au avut o prestaţie la fel de impresionantă şi în campania din nord-vestul Europei, fapt deloc surprinzător; oamenii se uitau chiorâş la milioane de alţi soldaţi britanici şi americani care, până atunci, scăpaseră de luptă. În Ziua Z, la 30 de luni după Pearl Harbor, jumătate dintre cei opt milioane de soldaţi ai Armatei SUA încă nu fuseseră desfăşuraţi peste hotare şi mult mai mulţi încă nu luptaseră efectiv. Divizia 24 Infanterie, de pildă, a stat 19 luni în Hawaii, îndeplinind îndatoriri specifice unei garnizoane, şi alte şapte în Australia, antrenându-se pentru misiuni în junglă. O parte dintre membrii ei erau soldaţi de carieră, care îndepliniseră condiţiile pentru a se putea întoarce în ţară înainte ca divizia lor să lupte măcar o zi. În vreme ce sovieticii se băteau de trei ani încontinuu, mai puţin de jumătate dintre formaţiunile Armatei SUA luptaseră în vreun fel împotriva germanilor. De asemenea, mulţi soldaţi britanici se instruiau în Anglia din 1940. Statistic vorbind, în mai 1944, mai puţin de jumătate din armata lui Churchill trăsese un foc împotriva duşmanului, soldaţii îndeplinind funcţii auxiliare şi de garnizoană care nu implicau participarea la luptă. Dacă, ulterior, campania dusă de forţele lui Montgomery s-a dovedit a fi dificilă şi sângeroasă, ea a fost de scurtă durată în comparaţie cu cele de pe alte fronturi.

Numai presiunea constantă exercitată de americani asupra conducerii Marii Britanii a consolidat angajamentul acesteia cu privire la debarcarea din Normandia. Este aşadar o ironie faptul că britanicii şi-au rezervat comanda iniţială a operaţiunii: Montgomery era la cârma forţelor terestre britanice şi americane, Ramsay, a flotei, iar Leigh-Mallory, la cea a aviaţiei. Deşi comandant suprem era Dwight Eisenhower, Montgomery îşi făcea iluzii că ar putea să păstreze controlul operaţional al armatelor aliate

până la Berlin, şeful lui american devenind doar un personaj simbolic; lipsa caracteristică de sensibilitate l-a făcut pe micul general să nutrească această ambiţie până în ultimele luni ale conflictului.

Planificarea meticuloasă şi armamentul din dotare promiteau ca Operaţiunea *Overlord* să fie un succes, însă capriciile vremii şi calităţile armatei germane strecurau neliniştea în sufletul multor britanici şi americani. Consecinţele unui eşec nu puteau fi decât catastrofale: moralul populaţiei de pe ambele ţărmuri ale Atlanticului s-ar fi prăbuşit; comandanţii militari ar fi trebuit concediaţi şi înlocuiţi; prestigiul Aliaţilor occidentali, luaţi de atâta vreme în râs de Stalin, ar fi primit o grea lovitură, la fel şi autoritatea lui Roosevelt şi a lui Churchill. Chiar şi după trei ani de lupte istovitoare pe Frontul de Est, armata germană rămânea o maşinărie de război redutabilă. Era vital ca Eisenhower să dea piept cu cele 60 de divizii ale lui von Rundstedt din Occident, care aveau o forţă combativă superioară. Invadatorii erau susţinuţi însă de o „coadă" logistică şi auxiliară de asemenea dimensiuni, încât, chiar şi în 1945, când au atins maximum de efectiv, erau angajate în luptă doar 60 de divizii americane şi 20 britanice şi canadiene. Pentru suplinirea numărului inadecvat de infanterişti, s-a făcut apel la aviaţie şi la o masivă forţă blindată şi de artilerie.

Churchill şi Roosevelt meritau recunoştinţa popoarelor lor fiindcă amânaseră debarcarea până în 1944, când resursele pe care contau crescuseră, iar ale lui Hitler scăzuseră foarte mult. Pierderile Aliaţilor în campania ce a urmat pe continentul european au fost mult mai mici faţă de cele pe care aceştia le-ar fi suferit dacă invazia s-ar fi produs mai devreme. Pentru tinerii care au dat asaltul din 6 iunie 1944 însă, aceste adevăruri erau lipsite de orice semnificaţie: ei erau conştienţi doar de pericolul de moarte în care se găsea fiecare încercând să străpungă Zidul Atlanticului. Invazia a debutat noaptea, pe 5 iunie, cu paraşutarea a trei divizii aeropurtate, una britanică şi două americane. Operaţiunea a fost haotică, dar şi-a atins obiectivele: germanii au fost derutaţi, iar flancurile zonei de atac au fost cucerite. Paraşutiştii au atacat forţele inamice pretutindeni unde le-au întâlnit, cu o energie demnă de asemenea formaţiuni de elită.

Sergentul Mickey McCallum nu a uitat niciodată primul său schimb de focuri, care a avut loc la câteva ore după debarcare. Un mitralior german l-a rănit mortal pe cel de lângă el, soldatul Bill Attlee. McCallum l-a întrebat pe Attlee „dacă e lovit rău". Acesta i-a răspuns: „Mor, sergent Mickey, dar o să câştigam războiul ăsta blestemat, nu? Bineînţeles că vom câştiga, A."[20] McCallum nu ştia de unde era Attlee, dar, după cuvintele pe care le folosise, bănuia că e de pe coasta de est. A fost adânc mişcat că soldatul acela, în ultimele lui clipe de viaţă, s-a gândit la cauză, nu la sine însuşi. În orele şi zilele ce au urmat, mulţi alţi tineri asemenea lui au dovedit o atitudine similară şi au fost obligaţi la acelaşi sacrificiu. În zorii zilei de 6 iunie, şase divizii de infanterie şi forţele blindate auxiliare luau cu asalt plajele Normandiei, pe un front de aproape 50 km; o divizie canadiană şi două britanice au debarcat în flancul stâng, iar trei divizii americane, în cel drept.

Overlord a fost cea mai mare operaţiune combinată din istorie. În jur de 5 300 de nave au transportat 150 000 de soldaţi şi 1 500 de tancuri care au debarcat în primul val, cu susţinerea a 12 000 de avioane. În dimineaţa aceea, pe coasta franceză s-a desfăşurat o dramă în trei dimensiuni, cum nu avea să mai vadă lumea niciodată. Trupele canadiene şi britanice s-au revărsat pe plajele *Sword*, *Juno* şi *Gold*, cucerind, graţie inovaţiilor din domeniul tehnologiei blindatelor, poziţiile inamice, multe dintre ele apărate de *Osttruppen*. „Am fost primul tanc care a ajuns la ţărm, iar germanii au deschis foc de mitralieră", spunea sergentul canadian Leo Gariepy. „Abia când ne-am oprit pe plajă, şi-au dat seama că suntem un tanc, când ne-am dat jos husa de pânză, dispozitivul de plutire. Atunci au văzut că suntem tancuri Sherman."[21] Soldatul Jim Cartwright, din Regimentul South Lancashire, spunea: „Cum am ajuns pe plajă, am căutat să mă depărtez de apă. Niciun iepure n-ar fi străbătut mai repede plaja aia."

Americanii au ocupat plaja *Utah*, cotul peninsulei Cherbourg, cu pierderi foarte mici. „Ştiţi, sună oarecum prostesc, dar a fost exact ca un exerciţiu", spunea un soldat mirându-se. „Am mers prin apă ca nişte copii în şir indian şi am traversat plaja. Au zburat două obuze, dar foarte departe de noi. Cred că m-am simţit

chiar oarecum dezamăgit, puţin decepţionat."[22] Ceva mai la est însă, pe plaja *Omaha*, americanii au suferit cele mai grele pierderi din ziua respectivă – peste 800 de morţi. Unitatea defensivă germană, deşi nu una de elită, era alcătuită din militari mai buni decât cei care apărau frontul de la Canalul Mânecii, astfel că invadatorii s-au aflat sub un tir continuu. „Nu mai înainta nimeni", scria corespondentul Associated Press, Don Whitehead. „Soldaţii răniţi, care stătuseră în apa rece, zăceau pe prundiş... «Doamne sfinte, du-mă înapoi în barcă», scâncea un tânăr, pradă unui semidelir. Lângă el, un băiat, tremurând tot, săpa în nisip cu degetele. Proiectilele explodau în toate părţile, unele aşa de aproape, că aruncau peste noi potop de apă neagră şi noroi."[23]

Un soldat scria: „Erau soldaţi care plângeau de frică, soldaţi care făceau pe ei. Stăteam întins acolo, împreună cu alţii, prea înspăimântat ca să mă mişc. Nimeni nu făcea altceva decât să stea întins, nemişcat. Era ca o paralizie în masă. Nu vedeam niciun ofiţer. La un moment dat, ceva m-a lovit în braţ. Am crezut că mă nimerise un glonte. Era mâna cuiva, retezată de ceva. Era prea mult." Până la mijlocul acelei dimineţi, atacul de pe plaja *Omaha* a fost pe punctul de a eşua; abia după câteva ore de aparentă paralizie în nisip, câteva mici grupuri de soldaţi hotărâţi – mai ales soldaţi de elită – au urcat pe faleza înaltă, reuşind, încet, încet, să-şi lichideze adversarii.

Când s-a aflat vestea declanşării invaziei, bisericile din ţările aliate s-au umplut de oameni neobişnuiţi cu mersul la biserică, care s-au rugat împreună pentru soldaţii de pe front. La posturile americane de radio, pauzele publicitare au fost anulate, căci milioane de ascultători aşteptau cu sufletul la gură buletinele de ştiri şi relatările în direct din Normandia. Grevele din industrie au fost abandonate, iar numărul donatorilor de sânge a crescut spectaculos. În Europa, milioane de oameni oprimaţi şi ameninţaţi trăiau o puternică emoţie. Ca locuitor de origine evreiască al oraşului german Dresda, Victor Klemperer avea mai multe motive de bucurie decât alţii, însă dezamăgirile din trecut îl făcuseră să fie precaut. Îşi compara reacţia cu a soţiei: „Eva era foarte entuziasmată, îi tremurau genunchii. Eu am rămas destul de rece, nu mai sunt

sau nu sunt încă în stare să sper... Nici nu-mi pot imagina că voi apuca să văd sfârşitul acestui coşmar, al acestor ani de sclavie."[24]

În ceea ce-i priveşte pe soldaţii lui Hitler din Franţa, „în dimineaţa zilei de 6 iunie, am văzut întreaga forţă a englezilor şi americanilor", îi scria unul dintre ei soţiei, scrisoarea găsindu-se ulterior asupra corpului său neînsufleţit. „Flota era aproape de ţărm, cât vedeai cu ochii numai nave mici şi mari, adunate ca la paradă, un spectacol grandios. N-ar fi crezut nimeni dacă nu ar fi văzut cu ochii lui. Şuieratul obuzelor şi exploziile puternice dimprejurul nostru creau o muzică groaznică. Unitatea noastră a suferit teribil – tu şi copiii vă veţi bucura că am scăpat. Din compania noastră au rămas foarte, foarte puţini."[25] Locotenentul de paraşutişti Martin Poppel, care fusese multă vreme un nazist înfocat şi încrezător în victorie, scria în aceeaşi zi: „Aceasta se dovedeşte a fi cu adevărat ziua cea mare a Aliaţilor – ceea ce înseamnă, din nefericire, că e şi a noastră."[26] Geyr von Schweppenburg, comandantul Grupului de Panzere Vest, era convins că Rommel, care coordona desfăşurarea de trupe din spatele Zidului Atlanticului, greşea mizând totul pe o „apărare avansată". În consecinţă, el cerea ca diviziile de blindate să fie ţinute în spate şi masate în vederea unui contraatac. Cu toate acestea, asemenea majorităţii ofiţerilor germani inteligenţi, nici von Schweppenburg nu credea că modul în care apărătorii aveau să-şi desfăşoare forţele va schimba în vreun fel inevitabilul rezultat: „Nicio operaţiune de debarcare ori întărire a poziţiei cucerite de Aliaţi nu ar fi putut fi înfrântă fără o forţă aeriană, iar aceasta ne lipsea cu totul."[27]

Pe 6 iunie, către sfârşitul după-amiezii – mult prea târziu ca să mai existe vreo şansă realistă de succes – Divizia 21 Panzere a organizat un contraatac împotriva unităţilor britanice, oprit cu uşurinţă de tunurile antitanc şi tancurile Sherman „Firefly", cu tun de 76,2 mm. La căderea nopţii, forţele lui Eisenhower ocupau perimetre aflate la o distanţă cuprinsă între 800 m şi 5 km în interiorul uscatului, între care s-au stabilit legături în zilele ce au urmat. În liniile germane, Martin Poppel scria: „Bănuim cu toţii că batalionul [nostru] a fost aruncat în luptă singur şi cu puţine şanse de succes... Oamenii sunt al naibii de agitaţi... Sincer vorbind, toată

lumea e moartă de frică în noaptea asta stranie, iar eu trebuie să-i înjur ca să-i fac să se mişte."[28]

Ambarcaţiunile continuau să reverse pe plaje întăriri, astfel că, la sfârşitul celei de-a doua zile, efectivele desfăşurate de Montgomery se ridicau la 300 000 de oameni. Primele avioane de vânătoare aliate au început să decoleze de pe aerodromuri locale improvizate. Luftwaffe era atât de slăbită după lunile de lupte purtate deasupra Germaniei, încât avioanele germane abia de i-au deranjat pe invadatori. Piloţii aliaţi se minunau de contrastul dintre tabloul oferit pe timp de zi de zona respectivă, unde lungi coloane de vehicule înaintau în siguranţă, şi nemişcarea din tabăra inamică. Germanii însă ştiau că orice mişcare vizibilă ar fi atras atenţia piloţilor aliaţi. Numai în cele câteva ore ale nopţii de vară izbuteau forţele lui Rommel să se redesfăşoare şi să aducă provizii. Comandantul lor avea să fie el însuşi rănit de mitraliera unui avion de vânătoare.

Bătălia din Ziua Z i-a costat pe britanici, americani şi canadieni doar 3 000 de morţi, un preţ neglijabil pentru un succes strategic decisiv. Populaţia Normandiei însă a suferit cumplit: în ziua de 6 iunie, numărul morţilor civili a fost egal cu cel al trupelor invadatoare. Soldaţii aliaţi i-au şocat pe localnici şi prin dispreţul arătat bunurilor civile. În Ouistreham, reprezentantul unei unităţi de relaţii cu autorităţile civile nota: „Jafuri comise de soldaţi peste tot. Prestigiul britanic în grea suferinţă astăzi."[29] O franţuzoaică din Colombières descrie cum i-a fost vandalizată casa de către soldaţii canadieni: „Tot satul a fost luat cu asalt. Cu roabe şi camioane, soldaţii au furat, au jefuit, au prădat tot... S-au certat cine ce să ia. Au furat haine, încălţări, provizii, până şi banii din caseta noastră de valori. Tata nu a reuşit să-i oprească. Mobila a dispărut; mi-au furat până şi maşina de cusut."[30] Jafurile au rămas o practică obişnuită a trupelor lui Einsenhower, pe care comandanţii aproape că nici nu încercau să o ţină în frâu. În acest timp, în decursul luptei acerbe care a început în nord-vestul Franţei, bombele şi obuzele Aliaţilor au provocat moartea a 20 000 de persoane.

Eisenhower şi generalii lui nu contestaseră nicio clipă faptul că „bătălia concentrărilor de forţe" din săptămânile ulterioare Zilei Z avea să fie la fel de importantă ca debarcările în sine. Dacă

germanii reuşeau să-şi concentreze forţele în Normandia mai repede decât Aliaţii, invadatorii aveau şanse să fie respinşi – aşa cum, de altfel, spera şi cerea Hitler. Strategii operaţiunilor diversioniste au avut o contribuţie vitală, punând la punct sofisticata Operaţiune *Fortitude*, care l-a convins pe inamic de ameninţarea continuă ce plana asupra localităţii Pas de Calais, unde, săptămâni în şir, au fost cantonate importante forţe germane. În pofida faptului că avioanele aliate distruseseră liniile de cale ferată şi podurile rutiere, încetinind astfel sosirea întăririlor, în iunie şi iulie, noi formaţiuni au intrat pe teritoriul Normandiei şi au fost, puţin câte puţin, aruncate în luptă. Campania, care a durat 11 săptămâni, a fost cea mai costisitoare de pe Frontul de Vest, iar Normandia, singurul câmp de bătălie unde rata pierderilor a egalat-o în scurtă vreme pe cea de pe Frontul de Est. Cu toate că Ziua Z a avut o uriaşă semnificaţie simbolică şi continuă să fascineze posteritatea, luptele care au urmat au fost cu mult mai sângeroase. Dacă, de pildă, Compania D a regimentului britanic Ox & Bucks a reuşit să captureze „podul Pegas" de peste canalul Caen la începutul zilei de 6 iunie pierzând numai 16 oameni, doi soldaţi ucişi şi 14 răniţi, a doua zi ea a pierdut 60 de oameni într-o acţiune de mică amploare, fără rezultat, desfăşurată la Escoville.

Montgomery pornise la drum cu obiective ambiţioase pentru trupele britanice de pe flancul răsăritean, printre care şi capturarea oraşului Caen. Deloc surprinzător însă, avântul s-a pierdut când, la 6 iunie, soldaţii care veneau dinspre plajă au fost întârziaţi de un labirint de întărituri şi forţe defensive desfăşurate în grabă de inamic. În zilele următoare, în urma unor lupte înverşunate, a fost consolidat capul de pod aliat şi s-a mai câştigat teren, însă formaţiunile germane, dintre care s-a distins Divizia 12 Panzere SS, au împiedicat o străpungere decisivă. Trupele britanice au atacat iar şi iar, dar de fiecare dată au fost oprite de tancurile şi infanteria inamicului, care luptau cu vigoarea obişnuită.

„Atacul a presupus traversarea unui lan de porumb pe o distanţă de circa o mie de metri de pădurea Cambes", scria un ofiţer din Regimentul King's Own Scottish Borderers. „Nici nu porniserăm bine, că inamicul a şi reacţionat furibund, cu mitraliere

bine amplasate și tir intens de mortiere, care au secerat companiile când acestea au început să înainteze. Situația aproape că amintea de un câmp de bătălie din Primul Război Mondial... Vedeam trasoarele retezând spicele de grâu."[31] Soldatul Robert Macduff, din Regimentul Wiltshire, spunea: „Una dintre scenele care îmi va rămâne mereu în minte este cea a brațelor și picioarelor pline de viermi de pe marginea drumului. Mirosul era înfiorător. Cineva fusese ucis, cineva dispăruse pentru totdeauna... Eu, din mila Domnului, sunt încă în viață."[32] Generalul de brigadă Frank Richardson, unul dintre cei mai capabili ofițeri ai lui Montgomery, avea să scrie mai târziu despre germani, pe care îi admira fără rezerve: „M-am întrebat adesea cum de am izbutit să-i batem."[33]

Wehrmachtul era însă în stare și de gafe colosale, multe fiind făcute chiar în Normandia, în special înainte ca șefii armatei germane să înțeleagă pe deplin capacitatea Aliaților de a sancționa orice mișcare pe timp de zi. „Aici am dat de una dintre cele mai teribile imagini ale războiului", scria un subofițer german în ziua de 8 iunie, în apropiere de Brouay. „Cu armament greu, inamicul a făcut pur și simplu praf unitățile Diviziei de Panzere Lehr. [Semișenilatele] și echipamentul fuseseră distruse; alături de ele, pe pământ și chiar sus, în copaci, zăceau bucăți din trupurile camarazilor uciși. Pretutindeni domnea o liniște înfiorătoare."[34] La 9 iunie, o duzină de tancuri Panther din Divizia 12 Panzere SS a lansat un atac frontal nesăbuit împotriva pozițiilor canadiene de la Bretteville. Sergentul SS Morawetz descrie ce a urmat:

> Întreaga companie avansa ca o singură entitate, în mare viteză și fără opriri, pe un front larg... După o izbitură înfundată și o legănare, de parcă i s-ar fi smuls o șenilă, vehiculul s-a oprit. Uitându-mă în stânga, s-a întâmplat să văd cum e smulsă turela panzerului care avansa pe flancul stâng. În același moment, după o altă explozie minoră, vehiculul meu a început să ardă... Paul Veith, servantul din fața mea, nu mișca. Am sărit afară, apoi am văzut cum din trapa deschisă ies flăcări ca dintr-o lampă de sudură... În stânga mea, alte panzere în flăcări... Membrii echipajelor aveau, fără excepție, arsuri pe față și pe mâini... Toată zona era sub tirul infanteriei.[35]

În câteva minute, tunurile antitanc distruseseră şapte tancuri Panther. Comandantul lor, revenit după ce primise îngrijiri pentru răni căpătate într-o acţiune anterioară, şi-a găsit regimentul serios împuţinat. Exasperat de inutilitatea atacului, acesta spunea: „Îmi venea să plâng de furie şi durere."

Americanii au dus o serie de lupte grele ca să ocupe peninsula Cherbourg, unde, din cauza spaţiilor deschise de mici dimensiuni, malurilor abrupte şi tufişurilor dese specifice regiunii, apărătorii au putut să producă invadatorilor pierderi grele. „A trebuit să-i scoatem din pământ", spunea un ofiţer de infanterie american. „Am făcut totul încet şi cu prudenţă, şi n-a fost nimic eroic în asta. Oamenii noştri nu au traversat câmpurile în şarje dramatice... La început au făcut asta, apoi s-au învăţat minte. Mergeau în grupuri mici, un detaşament sau mai puţin, la metri distanţă unul de altul şi ţinându-se aproape de tufele de pe marginea câmpului. Se strecurau câţiva metri, se lăsau pe vine, aşteptau, apoi se mai strecurau câţiva paşi."[36] Soldaţii diviziilor americane aeropurtate, care se aşteptaseră să fie retraşi din luptă după Ziua Z ca să pregătească un alt asalt, au continuat să lupte în Normandia vreme de încă cinci săptămâni, dovedind o energie şi un devotament absente la unităţile de infanterie şi jucând un rol foarte important. Într-un raport al Armatei I a Statelor Unite se sublinia „nevoia urgentă de dezvoltare a unui spirit agresiv la soldatul de infanterie... Numeroase unităţi nu îşi însuşesc o astfel de atitudine decât la mult timp după intrarea în luptă sau, în unele cazuri, niciodată. Pe de altă parte, unităţile care cuprind personal special selectat, cum ar fi cele aeropurtate şi cele de elită, au demonstrat un spirit agresiv încă de la început."[37]

De câte ori germanii aveau o tentativă de atac, erau nimiciţi de artileria, bombardamentele şi tunurile antitanc aliate. Britanicii au pierdut un număr foarte mare de tancuri într-o serie de încercări eşuate de a trece spre Caen şi mai departe. Succesele locale erau adesea anulate de contraatacurile inamicului. „Noi eram în principiu lipsiţi de apărare, iar germanii, în esenţă, atacau din instinct, dar se şi luptau pentru viaţa lor", scria maiorul Anthony Kershaw. „Nu suntem nişte soldaţi prea curajoşi, iar cavaleria engleză nu a

fost niciodată prea bună."[38] Atacurile infanteriei aliate erau lipsite de imaginaţie şi de coordonare cu unităţile de blindate.

Principalii factori care influenţează rezultatul unei bătălii sunt efectivul, priceperea comandanţilor şi eficienţa instituţională, iar luptele din Normandia nu au făcut excepţie. Calitatea armamentului, în special a tancurilor, a jucat însă şi ea un rol însemnat. Armatele britanică şi americană dispuneau de o artilerie excelentă. În dotarea infanteriei americane intra M1 Garand, o puşcă semiautomată bună, dar şi BAR, o mitralieră uşoară de slabă calitate. Rachetele antitanc „bazooka", de calibrul 60 mm – botezate astfel după numele unui straniu instrument de suflat inventat de comicul american Bob Burns – nu aveau o penetrare adecvată. Armata britanică se fălea cu o puşcă fiabilă, Lee-Enfield Mk IV, cu percutor, calibrul 7,7 mm, şi apreciatele mitraliere uşoare Bren.

Germanii aveau arme şi mai bune, dintre ele distingându-se, prin efectele sale devastatoare, mitraliera MG42, cunoscută Aliaţilor drept „spandau", model din care s-au produs în jur de 750 000 de bucăţi. Pe câmpul de luptă, zgomotul sacadat al MG42, capabilă de o frecvenţă de tragere de 1 200 de gloanţe pe minut, părea infinit mai periculos decât păcănitul lent al mitralierelor Bren şi BAR, a căror frecvenţă de tragere era de numai 500 de gloanţe pe minut. Britanicii şi americanii erau dotaţi şi cu mitraliere grele marca Vickers şi Browning, însă MG42, uşor de fabricat şi cu un interval de schimbare a ţevii de cinci secunde, a constituit un factor-cheie al eficienţei tactice a Wehrmachtului. Acelaşi lucru se poate spune şi despre panzerfaustul portabil – un aruncător reactiv de grenade antitanc – mortal la distanţă mică (într-o mai mare măsură decât bazooka americană şi PIAT-ul britanic), din care, lunar, se produceau 200 000 de bucăţi. Această armă a jucat un rol important în lupta contra blindatelor aliate din perioada 1944–1945, când armata germană ducea lipsă de tunuri antitanc. Tunul de 88 mm, antiaerian, dar şi antitanc, şi mortierul nebelwerfer cu ţevi multiple au fost şi ele utilizate cu efecte formidabile.

Pentru lupta la mică distanţă, toate armatele europene aveau pistoale-mitralieră. Stenul britanic de 9 mm era o armă bună,

produsă în milioane de bucăţi, la un preţ de sub 3 lire. Thompsonul 11,4 mm al Armatei SUA era preţuit pentru fiabilitatea lui, însă preţul de producţie era de 50 de lire bucata. Majoritatea trupelor americane utilizau, în 1944–1945, pistolul-mitralieră M3, mai simplu şi mai ieftin. Soldaţii aliaţi îi invidiau pe germani pentru modelele MP38 şi MP40, pe care le numeau Schmeissere, în pofida faptului că proiectantul respectiv nu avea nicio legătură cu ele, aceste pistoale-mitralieră fiind produse în uzinele lui Berthold Geipel. Către sfârşitul conflictului, germanii au achiziţionat şi un număr mic de exemplare dintr-o puşcă de asalt excelentă, model MP43, precursoarea unei întregi generaţii de arme europene de infanterie.

Cea mai gravă problemă a Aliaţilor a rămas însă inferioritatea tancurilor, avantajul numeric contând foarte puţin în condiţiile în care proiectilele britanice şi americane ricoşau din blindajul solid al panzerelor Panther şi Tiger, dar o lovitură recepţionată de un tanc Sherman, Churchill ori Cromwell era, aproape invariabil, fatală. „O pânză de foc s-a prelins peste turelă, iar eu aveam gura plină de pământ şi vopsea arsă", scria, şocat, un ofiţer britanic de tancuri, după ce Cromwellul său fusese lovit de un proiectil de 88 mm, tras de un Tiger. „«Ieşiţi», am urlat şi am sărit imediat afară... Iată-i şi pe membrii echipajului meu, ascunşi sub o tufă de coacăze, ca printr-o minune toţi teferi. Joe, conductorul, alb ca varul şi tremurând, stătea ghemuit, cu revolverul în mână. Arăta precum un şobolan încolţit... Tigerul a trecut mai departe, neatins, comandantul lui fluturând cascheta şi râzând... Ne tremurau aşa de tare mâinile, că abia de-am reuşit să ne aprindem ţigările."[39] Deşi tancurile puteau fi înlocuite la nesfârşit, cu greu am putea supraestima impactul pe care superioritatea blindatelor germane îl avea asupra moralului trupelor aliate. Căpitanul Charles Farrell scria: „Nu exista, cred, vreun comandant britanic de tanc care să nu fi renunţat bucuros la «beneficiile suplimentare» pentru un tanc din aceeaşi clasă ca Pantherul ori Tigerul."[40]

„Eram cu toţii foarte speriaţi", scria un ofiţer britanic despre o noapte petrecută pe movila de la Bourguébus, când avusese loc una dintre cele mai aprige bătălii de blindate, „şi doi oameni de pe

tancul caporalului meu au venit şi mi-au spus că mai bine ajung în faţa curţii marţiale decât să meargă mai departe. Le-am explicat că şi noi simţeam cam la fel, dar că nu aveam de ales."[41] Două zile mai târziu, când unul dintre tancurile de sub comanda lui a fost lovit, membrii echipajului au sărit afară. „Atunci i-am văzut pentru ultima oară pe artilerist şi pe operatorul radio. Erau deja cazuri psihiatrice şi au fost evacuaţi. Cei doi fuseseră în aproape toate bătăliile la care participase regimentul şi fiecare dintre ei fusese nevoit să sară din tanc de cel puţin douăsprezece ori."

Peter Hennessy a primit ordinul să investigheze soarta unui alt tanc din detaşamentul lui de Shermanuri, care se oprise la câţiva metri mai în faţă. Conductorul lui a coborât, s-a căţărat pe tancul încremenit, a aruncat o privire prin turelă şi a dat fuga înapoi. „Dumnezeule!" a strigat el, „sunt toţi morţi. Ce mizerie."[42] Un proiectil de 88 mm ricoşase în interior, omorând întregul echipaj şi oprindu-se în spatele ajutorului de conductor. Peste câteva momente, o figură şocată a ridicat trapa din dreptul conductorului şi a ieşit din tancul avariat – era unicul supravieţuitor.

Formaţiunile care anterior luptaseră pe fronturile din Mediterana nu erau singurele care găseau conflictul de pe teritoriul Franţei o experienţă înfiorătoare – soldaţii care nu participaseră niciodată la vreo acţiune erau şocaţi de ferocitatea acestei iniţieri. „Au fost multe probleme în Normandia, iar o parte dintre unităţile britanice erau, cinstit vorbind, într-o formă nu tocmai bună", scria locotenentul Michael Kerr. „Petrecuseră mulţi ani în Marea Britanie până să intre în luptă."[43] Unele unităţi formate din novici păreau să se mobilizeze mai greu pentru luptă. La 18 iunie, un ofiţer Waffen SS a fost uluit să-i vadă pe infanteriştii britanici înaintând în spatele tancurilor lor, „agale, cu mâinile în buzunare, cu puştile aruncate pe umeri şi cu ţigara în gură"[44].

Locotenentul Tony Finucane avea sentimentul că doctrina dependenţei de artilerie şi susţinerea aeriană eroda adevăratul spirit al infanteriei. Propria unitate înainta, spunea el, „ştiind că, la prima rafală de mitralieră trasă de germani, toată lumea se va arunca la pământ şi că aşa se va încheia ziua. Ce curaj, ce îndrăzneală, ce ţeluri? Cei care încercau astfel de trucuri erau de regulă

prinși în tirul tunurilor noastre de 87,6 mm."[45] Finucane era de părere că, pentru multe dintre aceste probleme, responsabilitatea aparținea de fapt ofițerilor superiori de la nivel de brigadă și divizie, între care existau unii cu la fel de puțină experiență de luptă ca soldații din subordine. „Nu instrucția armatei britanice era neapărat problema, ci, mai degrabă, faptul că mulți dintre ofițerii superiori erau neexperimentați și înclinați să se considere «mai presus» de instrucție."

Nu se poate evidenția îndeajuns presiunea resimțită de soldații aflați în avangarda unui atac. Ken Tout descrie înaintarea greoaie a unei unități tipice de blindate: „Tancurile din față se aventurează agonizant de încet către primele locuri sălbatice, necercetate. Precauția lor se infiltrează încet în coloană, dictând un ritm de melc... Dimineața se scurge încet, mersul leneș al ceasului fiind accentuat de înaintarea noastră în zvâcnituri de zece metri odată. Ne sucim de colo, colo, în cotețele noastre strâmte, ca niște găini de crescătorie, încercând să restabilim circulația sângelui în picioare, șezut și umeri."[46] Un ofițer din Regimentul Royal Lancers și-a strecurat Sherman-ul într-o pădure și a ordonat detașamentului său să-l urmeze. Comandantul tancului din spatele lui a uitat să închidă aparatul înainte să vorbească în intercom, astfel că toți l-au auzit ordonând: „Conductor stânga, conductor stânga." „Dar a luat-o la dreapta, domnule sergent", s-a auzit replica acestuia. La care comandantul tancului a răspuns: „Știu foarte bine că a luat-o la dreapta, dar nu mă duc după cretinul ăla, e prea periculos."[47]

„A fost o zi infernală", scria, cu o franchețe neobișnuită pentru soldații aliați, un comandant de companie britanic, referindu-se la cele întâmplate unității lui pe 25 iunie:

> Primul șoc a fost acela că înaintarea noastră ar fi trebuit protejată de o perdea de fum; or, noi eram complet descoperiți... Doi membri ai companiei n-au mai suportat și s-au împușcat în picior, unul după celălalt... Și ne urnim, explozia unui obuz ne răstoarnă, dar e numai o zgaibă... Unde sunt băieții? Aici nu. Mă întorc – „Haide." Iarăși prin tufiș, tot nu dau de băieți. Iar înapoi – „HAIDE." Au venit, prin alte tufișuri... Măcel curat; oamenii cad pe capete. Prizonieri din Hitlerjugend... În cursul

> atacului, unul dintre plutoanele mele a luat-o la goană și a fost adus înapoi, sub amenințarea pistolului, de Tug Wilson, secundul meu la comandă... Eram atacați de infanterie și două tancuri. Același pluton fuge iarăși... În sfârșit, se potolește totul. Inamicul s-a retras, lăsând în urmă două tancuri distruse și destul de mulți morți.[48]

Soldații care luptau pe jos erau sceptici cu privire la tacticile celor de pe tancuri și invers. „Am discutat despre înaintarea ce urma să aibă loc, cu diplomația subtilă și delicată ce caracterizează invariabil legătura dintre tanchiști și infanterie", scria locotenentul britanic de infanterie Norman Craig despre întâlnirea cu un ofițer de blindate. „Eu, sperând să-i pot convinge pe tanchiști să o ia înainte; el, politicos, dar hotărât să nu se lase convins. Infanteriștii considerau tancul ca pe un monstru uriaș, care trebuie azvârlit în luptă fără menajamente; tanchiștii se uitau la infanteriști ca la o gloată sacrificabilă, bună de neutralizat tunurile antitanc."[49]

Pe parcursul întregii campanii din nord-vestul Europei, ofițerii superiori din tabăra aliată și-au exprimat necontenit frustrarea în legătură cu dependența totală a infanteriștilor de artilerie. Forrest Pogue consemnează unele comentarii ale comandanților americani: „Spuneau întruna că infanteria nu se adăpostește, nu profită de pregătirile pe care le face artileria, nu avansează cu îndrăzneală, nu sapă cum trebuie. [Sub un tir intens] singura salvare era să sapi, dar la instrucția [de bază] se săpa un singur adăpost. Artileria e foarte des folosită. Am fost în multe [puncte de comandă] când cineva spunea că a văzut doi sau trei germani la câteva sute de metri depărtare. Asupra lor se trăgeau frecvent 5–30 de proiectile."[50]

Multe lucruri depindeau de ofițerii locali și prea mulți ofițeri curajoși mureau. „Agresivitatea umană are tendința magică de a se evapora de îndată ce încep să tragă armele", scria Norman Craig, „și atunci, omul răspunde la numai doi factori – disciplina exterioară, care îl leagă, și respectul de sine, care îl animă... Curajul este esențialmente o chestiune de competiție și imitație."[51] Comandantul unui batalion de infanterie britanic spunea: „În medie, într-un pluton de douăzeci și cinci de soldați, cinci își dau

silinţa să lupte... şi cincisprezece urmează exemplul cuiva. Restul sunt inutili. Asta se aplică la toată infanteria, iar dacă ofiţerii şi subofiţerii nu vor să meargă, e rău."[52]

Ofiţerul de tancuri Michael Rathbone scria următoarele: „Mi-am scos revolverul ca să opresc nişte infanterişti care fugeau; au venit în goană spre tancul meu în timp ce reparam o şenilă avariată de o mină. M-am rugat să nu mai luptăm niciodată cu Divizia 59."[53] Un alt ofiţer, Peter Selerie, era în asentimentul lui: „Criticam adesea infanteria... Îmi amintesc că un batalion de infanterie s-a dezintegrat sub un tir de mortiere infernal, dublat de câteva salve «cu explozie în aer». Din păcate, nu îşi făcuseră nişte adăposturi corespunzătoare şi îşi pierduseră ofiţerii şi bună parte din subofiţeri. Poziţia era apărată de batalionul de mitraliori al Regimentului Kensington, susţinut de tancurile noastre."[54] Infanteriştii au suferit mereu pierderi mult mai grele decât echipajele tancurilor, iar ei ştiau asta foarte bine.

Mulţi dintre soldaţii care intrau în luptă pentru prima oară erau mai puţin speriaţi decât ajungeau să fie după ce trăiau realitatea pe propria piele. Când infanteristul american Royce Lapp a debarcat în Franţa, „niciunul dintre noi nu era foarte speriat, fiindcă nu ştiam în ce ne băgăm"[55], după cum nu ştiau nici membrii unei unităţi americane de cavalerie, adunaţi în jurul cadavrului unui ofiţer german, primul cu care dădeau ochii. Comandantul lor, locotenentul Lyman Diercks, un tânăr de 28 de ani, funcţionar la poşta din Bryant, Illinois, le-a ţinut oamenilor un discurs moralizator. „Le-am spus că, foarte probabil, unii dintre noi nu vor supravieţui războiului. Trebuia să fim ca o familie. Nu mă aşteptam de la ei să fie eroi, dar dacă se transformau în nişte laşi, trebuiau să ducă povara asta toată viaţa. Şi, deşi vorbeam cu ei, în realitate vorbeam cu mine însumi."[56]

Când un proiectil a căzut aproape de un sergent canadian, acesta a exclamat: „Rahat şi iar rahat!" Un înlocuitor de curând sosit l-a întrebat dacă fusese lovit. Subofiţerul i-a răspuns că nu, „doar că făcuse în pantaloni. Întotdeauna făcea pe el la început, zicea, după care era în ordine... Apoi mi-am dat seama că şi cu mine era ceva în neregulă. Acolo, jos, era ceva cald, care părea să mi se scurgă pe picior. Am pipăit şi nu era sânge. Era urină... I-am

zis: «Domn' sergent, şi eu am făcut pe mine»... El a rânjit şi mi-a zis: «Bine ai venit la război.»"[57] Pe alţii, frica îi afecta în alte moduri. Un prizonier canadian a fost dus la cartierul general al unui regiment Waffen SS, supus unui intens bombardament aliat, unde, spre uluirea lui, i-a găsit pe ofiţeri ascunşi sub mesele pentru hărţi şi cântând în cor „O, frumos Rin german", în acompaniament de muzicuţă. Canadianul a clătinat din cap şi a mormăit, nedumerit: „Veselă treabă mai e şi războiul ăsta!"[58] Unele misiuni, mai puţin interesante, impuneau riscuri disproporţionat de mari: „Primii care mureau în mai toate bătăliile erau liniorii"[59], spunea căpitanul de artilerie Karl Godau. Comunicaţiile telefonice erau vitale în condiţiile în care puţine unităţi erau dotate cu aparate de radiorecepţie. Liniorii erau constant obligaţi să se expună focului inamic pentru a repara liniile telefonice distruse de bombardamente sau de vehiculele în trecere, iar pe mulţi acest lucru îi costa viaţa.

Un sergent-major de panzere, capturat de americani, le oferea celor care îl interogau o comparaţie între fronturile de Est şi de Vest: „Rusul nu te lasă o clipă să uiţi... că lupţi pe terenul lui, că reprezinţi ceva ce el dispreţuieşte. Îndură cele mai mari greutăţi... Adevărat, soldatul de rând nu are ingeniozitatea americanului, dar compensează printr-o dârzenie cum nu am mai văzut la nimeni. Dacă nouă oameni sunt ucişi într-o tentativă de a trece prin sârma ghimpată, al zecelea va continua să încerce – şi va reuşi. Voi, americanii, ştiţi ce să faceţi cu echipamentul vostru şi aveţi echipament bun, dar vă lipseşte tenacitatea ruşilor."[60]

Cu toate că ambele tabere au suferit grele pierderi în Normandia, ale germanilor au fost de departe cele mai grele şi ireparabile. Încă din 16 iunie, unitatea lui Kurt Meyer, Divizia a XII-a Panzere SS, a fost slăbită prin pierderea a 1 149 de oameni şi înjumătăţirea numărului de tancuri. În timpul unei şedinţe informative desfăşurate la postul de comandă, „văd figuri îngrijorate...", scria Meyer. „Fără să discutăm deschis despre asta, ştim că suntem aproape de o catastrofă... Faţă în faţă cu copleşitoarea superioritate navală şi aeriană a inamicului, suntem în situaţia de a prevedea prăbuşirea frontului defensiv... Abia reuşim să supravieţuim.

Până acum nu am primit niciun înlocuitor pentru camarazii răniţi sau ucişi, nici un singur tanc sau tun."[61]

Panzergrenadierul SS Fritz Zimmer nota în jurnal, la sfârşit de iunie, că din compania lui nu mai rămăseseră decât 18 oameni. O săptămână mai târziu, la 8 iulie, războiul lua sfârşit pentru Zimmer:

> De la 6.30 la 8 dimineaţa, din nou tir intens. După asta, englezii atacă cu un număr mare de infanterişti şi multe tancuri. Rezistăm cât de mult putem, dar ne dăm seama că suntem într-o situaţie imposibilă. Când supravieţuitorii încearcă să se retragă, ne trezim din nou înconjuraţi... M-am târât înapoi sub un tir continuu, cât de repede am putut. Unii camarazi au încercat să facă la fel, dar fără succes. Încă nu reuşesc să înţeleg cum de nu mi s-a întâmplat nimic, cu proiectilele care cădeau la doi, trei metri în faţa mea, în spate şi lângă mine. Schijele treceau vâjâind pe la ureche. Mi-am croit drum până la vreo două sute de metri de liniile noastre. Nu mi-a fost uşor, mereu pe burtă, doar uneori pe mâini şi genunchi, cale de trei sau patru kilometri. Englezii treceau la cinci, şase paşi de mine, dar nu mă vedeau în lanurile înalte de porumb. Eram aproape la capătul puterilor, mă dureau îngrozitor labele picioarelor şi coatele, iar gâtul mi-era ars de sete, dar am mers înainte. Brusc, vegetaţia s-a rărit şi a trebuit să traversez un câmp deschis. Eram la numai zece metri de următorul lan, când au apărut din senin trei englezi şi m-au luat prizonier. Imediat mi s-a dat ceva de băut şi o ţigară. La punctul de adunare, m-am întâlnit cu Unterscharführerul meu şi cu alţi camarazi din companie.[62]

La 22 iulie, paraşutistul Martin Poppel zăcea în spital, recuperându-se după rănile căpătate în Normandia şi temându-se tot mai mult pentru viitorul naţiei sale. „Ce vor fi făcut amărâţii de pe front şi populaţia civilă epuizată din ţară, ca să merite o conducere atât de slabă? Avem multe întrebări pline de nelinişte despre viitor şi despre şansele noastre în acest îndelungat război. Până şi cei mai încrezători au îndoieli."[63] La 12 august, un alt soldat îi scria soţiei: „Dragă Irmi, lucrurile nu arată prea bine – asta ca să nu spun mai mult – dar cunoşti veselia cu care trec eu prin viaţă... Omul se obişnuieşte cu orice. Zgomotul tunurilor şi

explozia bombelor, care, la început, îţi pun la grea încercare nervii, îşi pierd grozăvia după două, trei zile... În ultimele trei zile am avut o vreme de vară absolut splendidă – soare, căldură şi cer senin – în totală contradicţie cu ceea ce se petrece în jurul nostru. În fine, până la urmă o să fie bine. Tu să ai încredere în norocul meu, aşa cum am şi eu, şi o să-ţi pară totul mai luminos; o mie de sărutări, dragă Irmi, ţie şi copiilor, al tău Ferd."[64]

Un camarad scria şi el familiei la 10 august: „Draga mea soţie şi dragi copii... bubuitul tunurilor e tot mai aproape. Când îl aud, gândurile mele se îndreaptă spre voi, dragii mei, şi îmi pun întrebarea dacă am să vă mai văd vreodată. Bătălia ar putea să ajungă la mine din clipă în clipă. Care va fi soarta mea?... Azi-noapte, am fost în vis alături de voi. Ah, şi ce frumoasă era viaţa! Vă puteţi închipui, dragii mei, cum e să vă treziţi dintr-o asemenea reverie în bubuituri de tun? Vă port imaginea în suflet. E un sentiment atât de greu. Aş vrea să zbor acasă, la voi, dragii mei! Care va fi soarta mea? Ce fericire să am parte de câteva zile minunate alături de tine la Fallingbostel, draga mea soţie!" Ambele scrisori au fost găsite de un soldat american în buzunarele autorilor, amândoi morţi.

În acele luni de vară, britanicii şi americanii nu s-au gândit decât la armatele lor, care se băteau în Normandia. La Berlin însă, Hitler avea de înfruntat o ameninţare mult mai gravă: la mai puţin de trei săptămâni după debarcările din Franţa, sovieticii lansau Operaţiunea *Bagration*, cea mai mare ofensivă de pe parcursul întregului război şi ultima pe teritoriul sovietic. Refuzul lui Hitler de a permite o retragere strategică în primăvară i-a adus trupele în situaţia de a trebui să susţină un front de 2 250 km cu puţine rezerve. Două treimi din întreaga armată germană luptau încă împotriva ruşilor, însă tot nu era de ajuns ca să ţină piept asaltului a 2,4 milioane de oameni şi peste 5 000 de tancuri, cu o putere de foc dublă faţă de cea din 1943.

Stalin spunea într-o cuvântare adresată naţiunii lui la 1 Mai 1944: „Dacă vrem să izbăvim ţara şi ţările aliaţilor noştri de pericolul sclaviei, trebuie să hăituim fiara germană rănită şi să-i dăm ultima lovitură chiar în bârlogul ei." În ruseşte, „bârlog" se spune

berloga. Iată de ce echipajele tancurilor, în loc să scrie pe blindaj „Spre Berlin!", au scris „Spre *berloga*!". La 22 iunie, trei *fronturi* sovietice sub comanda lui Jukov i-au atacat pe cei 700 000 de soldaţi ai Grupului de Armate Centru. Simultan, o ofensivă lansată de partizani în spatele frontului german aproape că a tăiat liniile de comunicaţie ale mareşalului Ernest Busch. Pentru bombardamentul preliminar, ruşii au concentrat 400 de tunuri pe o distanţă de 1,6 km, de-a lungul unui front de 560 km. De asemenea, sovieticii se bucurau de o totală superioritate în aer, mulţumită în bună măsură faptului că Aliaţii occidentali nimiciseră Luftwaffe în luptele de pe cerul Germaniei.

Când infanteria şi tancurile lui Jukov s-au repezit prin pânza de fum şi praf ce învăluia poziţiile apărătorilor, liniile telefonice ale germanilor au amuţit, iar legăturile dintre posturile de comandă s-au întrerupt. Formaţiunile lui Busch au fost spulberate acolo unde se găseau, într-o zadarnică încercare de a îndeplini dorinţa lui Hitler de a se apăra cu orice preţ şi fără să se retragă. „Fortăreţele" de la Vitebsk, Orşa, Moghilev şi Bobruisk au primit ordin să reziste până la ultimul om. Consecinţele au fost catastrofale. Sovieticii s-au revărsat ca un val irezistibil, ocolind „fortăreţele" şi continuându-şi drumul spre vest. La 28 iunie, Model a fost transferat în grabă în locul lui Busch, dar situaţia nu mai putea fi redresată. Oraşul Minsk a căzut la 4 iulie, sovieticii lansând în acest timp un atac fulger spre Riga, care a fost curând încercuită.

Armata Roşie nu a excelat niciodată în ceea ce priveşte subtilitatea tactică, o posibilă excepţie fiind hărţuirea inamicului pe timp de noapte, capitol la care sovieticii erau cu mult peste Aliaţii occidentali. Un analist britanic scria că, „în gândirea sovietică, economia de mijloace este un concept care nu îşi prea are locul. Dacă, pentru un englez, a folosi un baros ca să spargi o nucă e o decizie greşită şi un semn de imaturitate în gândire... în ochii unui rus, rostul unui baros este, evident, acela de a sparge nuci."[65] Atacurile sovieticilor se caracterizau prin masive bombardamente de artilerie şi înaintări la sacrificiu ale tancurilor şi infanteriei, având adesea în frunte „batalioane auxiliare" – unităţi alcătuite din prizonieri politici şi militari, în jur de 442 700, cărora li se acorda posibilitatea să-şi câştige

grațierea riscându-și viața. Cei mai mulți și-au pierdut-o. Sovieticii continuau totuși să înregistreze pierderi mai grele decât germanii. Dacă tuturor soldaților le vine greu să le explice unor civili ce au trebuit să îndure, rușilor le revenea, din acest punct de vedere, o misiune extraordinar de dificilă. Chiar și în anii în care au obținut victorii, din 1943 până în 1945, unitățile de asalt ale Armatei Roșii au pierdut în fiecare bătălie în jur de 25% din efective, o rată pe care anglo-americanii nu ar fi acceptat-o niciodată ca pe o constantă. Dintre cei 403 272 de sovietici care au fost instruiți ca tanchiști în cursul războiului, 310 000 au murit.

Poetul David Samoilov scria: „Acesta a fost ultimul război rusesc în care majoritatea soldaților au fost țărani."[66] Parțial ca o consecință a acestei realități, oamenii lui Stalin se dovedeau chiar mai superstițioși decât sunt soldații în mod obișnuit. Unii, de pildă, credeau că le poartă noroc dacă înjură în timp ce încarcă arma. Mulți purtau talismane și cruciulițe. Deși puțini își declarau apartenența oficială la creștinism, care era interzis, mulți își făceau cruce înainte de luptă. Cântecele au jucat un rol important în cultura Armatei Roșii. Oamenii cântau în marș și seara, în jurul focului, mai ales balade pline de duioșie, lipsite de cinismul cântecelor preferate de soldații britanici. Cu atâția *frontoviki* răniți sau uciși rapid, se estimează că soldații ruși stăteau împreună, în medie, doar trei luni. Ei spuneau însă că, într-o săptămână, aflau mai multe despre ceilalți decât într-un an de viață civilă. Armata Roșie nu le oferea oamenilor săi nici educație sexuală, nici prezervative. Soldații care contractau boli venerice erau uneori pedepsiți cu refuzul tratamentului medical. Alături de regimente mărșăluiau uneori și copii care pierduseră totul și cărora numai armata le mai oferea o șansă la existență.

Într-un raport sovietic din 25 august 1944 erau descriși germanii care mai opuneau propriu-zis rezistență: „Faptul că inamicul utilizează autotunuri și tancuri pentru a-și acoperi retragerea ne îngreunează încercările de a-i ataca infanteria. În aceste condiții, infanteriștii noștri au adesea un comportament indecis. Atitudinea unităților noastre s-a schimbat semnificativ în ultimele luni. Multe sunt alcătuite, în proporție covâșitoare, din novici. Puțini sunt cei

care luptă din 1941. Mulţi dintre cei care luptă din 1943 se plâng de lipsa de experienţă a înlocuitorilor."[67] Operaţiunile sovietice erau punctate de demonstraţii de incompetenţă năucitoare, adesea pe fondul consumului de băuturi alcoolice. Actele de cruzime comise asupra soldaţilor de către superiorii lor explică de ce, până şi în 1944–1945, o parte dintre ei continuau să dezerteze la inamic. Despre soldaţii lui Stalin, ca şi despre cei japonezi, se poate spune că tratamentul barbar pe care îl aplicau altor popoare îl reflecta pe cel primit de ei înşişi de la conducătorii lor. Comandanţii sovietici vădeau însă acum o încredere impresionantă în modul în care manevrau forţe numeroase şi coordonau toate armele, ajutaţi şi de aparatura de comunicaţie furnizată de americani.

Armata Roşie a avansat mai rapid decât forţele lui Eisenhower în 1944–1945, în parte deoarece soldaţii săi trăiau de pe urma resurselor locale şi aveau nevoie de foarte puţine provizii, fiind cel mai puţin răsfăţaţi militari din acest conflict. Pe lista înlesnirilor şi facilităţilor oferite armatelor aliate, dar refuzate ruşilor figurau lame de ras, camere de despăduchere, creioane, cerneală, hârtie, cuţite, lanterne, lumânări şi jocuri. Votca era singurul stimulent distribuit soldaţilor Armatei Roşii, unii dintre ei punând laolaltă raţiile astfel încât oamenii să poată bea, pe rând, până se îmbătau. Mulţi soldaţi au continuat să înainteze suferind de foame, de infestare cu păduchi, de hemoroizi, dureri de măsele şi sângerări gingivale cauzate de scorbut, iar, uneori, chiar de tuberculoză.

Principalele atuuri ale sovieticilor în acest război au fost disponibilitatea de a accepta pierderi aproape nelimitate şi conştientizarea de către soldaţi a pedepselor draconice care îi aşteptau pe cei care ezitau sau greşeau. Unităţilor sovietice care dădeau piept cu inamicul nu li s-a permis niciodată să adopte metoda anglo-americană de a se adăposti şi a chema în ajutor artileria şi aviaţia. Se aştepta de la ei să meargă înainte fără să ia în seamă obstacolele sau câmpurile minate şi să plătească preţul cerut; se găseau întotdeauna alţii care să-i înlocuiască. La 5 iulie, prima fază a Operaţiunii *Bagration* s-a încheiat cu distrugerea Armatei a IX-a germane. Armatele I şi a IV-a Panzere pierduseră fiecare în jur de 130 000 dintre cei 165 000 de oameni cu care porniseră la

luptă. Coloane uriaşe de prizonieri germani murdari şi obosiţi se târau către spatele Frontului de Est, rămăşiţele unui Wehrmacht odinioară invincibil. *Frontul* I Bielorus a cârmit spre vest, în direcţia Varşoviei, alte două corpuri de armată luând-o către Prusia Orientală şi Lituania. La 13 iulie, *Frontul* I Ucrainean a început să avanseze către Vistula. La sfârşitul lunii, Vilnius şi Brest-Litovsk erau în mâinile ruşilor.

În 1944, în Polonia circula o glumă macabră, despre o pasăre care cade într-o grămadă de bălegar şi e salvată de o pisică. Morala, spuneau polonezii, este că nu oricine te scoate din rahat îţi vrea binele. „Eliberarea" Poloniei de către trupele sovietice, care a început cu Operaţiunea *Bagration*, i-a obligat pe locuitorii acesteia să schimbe o tiranie cu alta. La 14 iulie, Stavka a emis un ordin către toţi comandanţii ruşi: „Trupele sovietice… au întâlnit detaşamente poloneze aflate sub comanda guvernului polonez în exil. Aceste detaşamente au un comportament dubios şi acţionează pretutindeni împotriva intereselor Armatei Roşii. Contactul cu ele este, în consecinţă, interzis. Acolo unde vor fi găsite astfel de formaţiuni, ele trebuie imediat dezarmate şi trimise la puncte de adunare special organizate, pentru investigaţii." Sovieticii au omorât mii de polonezi a căror unică vină era devotamentul faţă de ideea de libertate şi democraţie. Cel mai notoriu exemplu este refuzul lor de a sprijini insurecţia din Varşovia, petrecută în august. Ura istorică pe care ruşii o aveau faţă de poporul polonez s-a manifestat, în 1944–1945, prin acte de cruzime comise împotriva ambelor sexe, fără deosebire.

Chiar în timp ce Armata Roşie se apropia de Vistula, *Frontul* Karelia pătrundea adânc în Finlanda, străpungând linia Mannerheim, pe care localnicii o apăraseră cu atâta hotărâre în 1940. Poporul finlandez a plătit scump pentru faptul de a-l fi sfidat pentru a doua oară pe Stalin: la 2 septembrie, guvernul de la Helsinki a semnat un armistiţiu prin care ceda definitiv teritoriile din răsărit. Hitler a refuzat să evacueze peninsula Kurlanda din Letonia, în pofida faptului că generalii lui ceruseră ca forţele care apărau perimetrul respectiv să vină în ajutorul celor care apărau Germania.

Douăzeci şi una de divizii, adică 149 000 de soldaţi şi 42 de generali, au rămas sub asediu în Kurlanda până în mai 1945.

Când Operaţiunea *Bagration* a ajuns la finalul triumfător, sovieticii pretindeau că omorâseră 400 000 de germani, distruseseră 2 000 de tancuri şi luaseră 158 000 de prizonieri. Învingătorii au fost şocaţi de înfăţişarea fizică deplorabilă a multor germani capturaţi. Un soldat scria: „Arătau cu toţii jalnic. Ca nişte funcţionari de bancă. Mulţi poartă ochelari."[68] La sfârşitul lui august 1944, sovieticii erau pe malurile Vistulei, la o zvârlitură de băţ de Varşovia şi la graniţa cu Prusia Orientală. Asediau Riga, iar la sud, ajunseseră la Dunăre. În două luni, înaintaseră 720 km. Un ofiţer rus se minuna de nenumăratele tancuri distruse pe lângă care treceau el şi oamenii lui în marşul către vest şi pe care, cu multă fantezie,

le asemăna unor „cămile îngenuncheate”[69]. În condiţiile în care Armata Roşie domina acum câmpul de bătălie, soldaţii ei găseau pentru prima dată prilejul de a savura plăcerile traiului şi luptei pe teritoriul altor state. „O noapte dormi sub cerul liber, în următoarea te cufunzi într-o saltea de puf, ca un adevărat nobil”, le scria Ghenadi Petrov părinţilor din Ucraina. „O duc aşa de bine, că nu mă mai plâng de nimic, afară de lipsa plăcilor cu muzică şi a filmului pentru aparatul de fotografiat.”[70]

În extremitatea stângă a liniei sovietice, la 20 august, două *fronturi* ucrainene au început să înainteze spre sud-estul Europei, obiectivele lor fiind de natură mai degrabă politică decât militară. Stalin, dornic să pună mâna pe cea mai mare parte a Balcanilor înaintea Aliaţilor occidentali, şi-a trimis forţele mai întâi împotriva României, care a întors armele pe 23. Schimbarea taberei i-a costat scump pe români. Până la 25 octombrie, armata lor a pierdut alţi 25 000 de oameni, după ce fusese mobilizată în ajutorul Armatei Roşii, în vederea alungării germanilor de pe teritoriul ţării. La 5 septembrie, URSS declara război Bulgariei, care, oficial, nu lupta decât împotriva anglo-americanilor. Presaţi de copleşitoarea forţă a trupelor sovietice, bulgarii s-au predat patru zile mai târziu. La Sofia a fost instalat un guvern comunist, ceea ce a dat posibilitatea Armatei Roşii să-şi transfere trupele în Transilvania şi Iugoslavia. Belgradul a căzut la 19 octombrie.

Doar o lovitură de stat pusă la cale de nazişti la Budapesta pe 15 octombrie a împiedicat guvernul maghiar să cedeze în faţa sovieticilor. La 30 decembrie, capitala Ungariei era sub asediu. Câştigurile teritoriale obţinute de sovietici peste vară l-au obligat pe Hitler să admită că Balcanii nu mai puteau fi apăraţi. La sfârşitul lui octombrie, germanii au început să părăsească Grecia. Weichs, comandantul local, s-a preocupat ulterior mai ales de folosirea trupelor – 600 000 de oameni, proveniţi din cadrele medicale inferioare şi din rândurile personalului de serviciu – în Albania şi Iugoslavia, ca să protejeze flancul drept al Grupului de Armate Sud. Germanii se aflau într-o situaţie disperată pe întreg Frontul de Est. Triumful care se întrevedea în cazul sovieticilor a fost întârziat numai de greutăţile întâmpinate în aprovizionarea

cu carburant şi în desfăşurarea unor forţe uriaşe în regiuni în care drumurile erau puţine, iar căile ferate, distruse; trupele sovietice se opriseră ca să se reînarmeze şi să se regrupeze. Generalii lui Hitler ştiau că, atunci când sovieticii vor decide să reia înaintarea, Wehrmachtul nu va putea decât să amâne inevitabilul.

Dacă marile războaie s-ar duce vreodată în mod raţional, atunci venise momentul ca Germania să se predea, aşa cum o făcuse în 1918, înainte ca Patria să se transforme într-un câmp de bătălie. În 1944 însă, multe dintre cele mai frumoase oraşe ale sale fuseseră devastate de ofensiva bombardierelor aliate, care acum atingea punctul culminant. Luftwaffe era distrusă, iar forţele armate duceau o lipsă acută de carburant, oameni, tancuri, vehicule şi artilerie. Nu e deloc surprinzător că liderii nazişti erau hotărâţi să lupte mai departe, din moment ce nu se puteau aştepta decât la moarte din partea învingătorilor. E discutabil dacă Hitler mai păstra, în adâncul sufletului, vreo speranţă de îndreptare a situaţiei. Se angajase în schimb să ducă o politică a războiului total, perpetuu chiar. Cum de victorie nici nu mai putea fi vorba, în ultimele luni a părut mulţumit să patroneze un cataclism de dimensiuni titanice, pe măsura prăbuşirii colosalelor lui ambiţii.

Posteritatea este mai nedumerită de faptul că alţi germani nu au reuşit să accepte logica situaţiei grele în care se găseau, să-i înlăture pe nazişti de la putere şi, renunţând la luptă, să salveze sute de mii de vieţi. O astfel de iniţiativă nu ar fi putut să aparţină decât generalilor. Conspiraţia din 20 iulie 1944, singura tentativă militară concertată de a decapita regimul nazist, a fost organizată cu o năucitoare incompetenţă şi lipsă de convingere, implicând un număr de ofiţeri relativ mic. S-a creat astfel legenda rezistenţei antinaziste, susţinută şi astăzi, al cărei scop principal era acela de a susţine renaşterea postbelică a respectului de sine al germanilor. Colonelul Claus von Stauffenberg ar fi reuşit aproape sigur să-l omoare pe Hitler dacă ar fi rămas la cartierul general al Führerului ca să detoneze bomba, în loc să se grăbească să se întoarcă la Berlin. Mulţi alţi ofiţeri au avut ocazia să facă asta cu preţul propriei vieţi.

Aşa însă, un simţ pervertit al datoriei i-a determinat pe mulţi comandanţi să urmeze până la capăt regimul nazist, spre eterna

lor dezonoare. În anturajul lor, generalii germani luau adesea în râs caracterul şi comportamentul gangsterilor şi figurilor groteşti instalate la conducerea ţării. Supuşenia lor faţă de Hitler rămânea însă, în linii mari, neschimbată. La o şedinţă din 27 ianuarie 1944, când el le-a cerut tuturor ofiţerilor să susţină necondiţionat naţional-socialismul, Manstein a strigat: „Aşa va fi, mein Führer!" Ulterior, Manstein avea să susţină că voise să fie ironic, dar puţini l-au crezut. El şi colegii lui şi-au pus reputaţia de membri ai castei războinice, devotaţi până în pânzele albe îndeplinirii responsabilităţilor militare şi jurământului faţă de Hitler, mai presus de interesele societăţii pe care pretindeau că o slujesc. Au ales explicit sau implicit să lupte şi să moară ca slujitori ai celui de-al Treilea Reich, nu ca protectori ai naţiunii lor, ale cărei interese nu puteau fi apărate în mod credibil decât încheind pace în orice condiţii sau chiar o pace necondiţionată. Iată ce scria ofiţerul de tancuri Huber Meyer, din Waffen SS, revoltat de complotul din 20 iulie: „Este de neînţeles că nişte militari au încercat o răsturnare a conducerii militare supreme în timp ce sunt ei înşişi angajaţi în lupta contra unui inamic care a cerut «capitulare necondiţionată», fără a fi dispus să negocieze o încetare a focului sau chiar pacea."[71] Mulţi ofiţeri ai Wehrmachtului, chiar şi cei ostili nazismului, îi împărtăşeau sentimentele.

Helmuth von Moltke, din Abwehr, explica susţinerea oferită în continuare lui Hitler de un număr suficient de germani, într-o scrisoare scrisă în engleză fostului său îndrumător de la Oxford şi trimisă în secret de la Stockholm, în martie 1943: „Sunt foarte mulţi oameni care au profitat de pe urma Reichului şi care ştiu că le va suna ceasul odată cu prăbuşirea Reichului. Această categorie nu cuprinde numai câteva sute de persoane, nu, e vorba de sute de mii. În plus, sunt şi cei care i-au susţinut pe nazişti pentru a contrabalansa presiunea exercitată din afară şi care nu mai ştiu acum pe unde să scoată cămaşa; chiar şi acolo unde văd răul făcut de nazişti, susţin că răul acesta e un răspuns la răul făcut nouă înainte... Sunt şi cei care... spun: dacă pierdem războiul ăsta, vom fi devoraţi de duşmanii noştri şi, de aceea, trebuie să înfruntăm totul alături de Hitler." Moltke observa că soldaţii germani erau „mereu puşi în situaţii în care singura lor variantă este lupta.

Mintea lor e la fel de ocupată cu inamicul, pe cât este mintea gospodinei cu treburile casnice." De asemenea, el reproduce o remarcă făcută de Hitler lui Manstein: „Generalul german nu trebuie să se simtă niciodată în siguranţă, altfel va dori să se odihnească; trebuie să fie întotdeauna conştient că are duşmani în faţă şi în spate şi că nu-i rămâne de făcut decât un singur lucru, să lupte."[72] Analiza lui von Moltke a rămas valabilă până în 1945.

Soldaţii i-au abandonat pe civili în ghearele disperării. La Hamburg, bătrâna Mathilde Wolff-Monckeburg scria la 25 iunie 1944: „Nu mai râde nimeni, nimeni nu mai e fericit sau cu inima uşoară... Aşteptăm cu toţii ultimul act."[73] Iar peste câteva săptămâni, adăuga: „De zile întregi nu avem apă; totul este făcut fărâme, spart şi zdrenţuit; de călătorit, nici nu se pune problema; nu poţi să cumperi nimic; vegetezi, pur şi simplu. Viaţa nu ar mai avea niciun rost dacă nu ar exista cărţi şi fiinţe omeneşti la să care ţii, pentru a căror soartă să-ţi faci griji zi şi noapte."[74]

Liderii militari ai Germaniei şi-au atras dispreţul posterităţii cântându-le în strună ucigaşilor care au condus ţara şi având totodată pretenţia de a fi absolviţi de complicitatea la crimele nazismului. Ca să te gândeşti la revoltă în ultima fază a luptei pentru supravieţuire naţională aveai nevoie de un curaj de care puţini ofiţeri germani erau animaţi. Ei ştiau foarte bine ce carnaj făcuseră în URSS şi că nu se puteau aştepta la milă din partea sovieticilor. Această teamă privind iminenta răzbunare a ruşilor a devenit motivaţia dominantă pentru milioane de soldaţi germani. Ea oferea o perversă şi falsă justificare pentru refuzul generalilor de a se întoarce împotriva lui Hitler. Raţionamentul lor nu avea noimă deoarece rezistenţa prelungită nu făcea decât să întârzie inevitabilul. Dar până şi cei mai inteligenţi se agăţau de iluzia că Aliaţii occidentali îi vor salva din mâinile sovieticilor. Căpitanul Rolf-Helmut Schröder, ofiţer de carieră, credea că, odată ce vor fi înfrânt Germania, americanii se vor întoarce împotriva Uniunii Sovietice: „Credeam că este imposibil ca americanii să accepte ocuparea Germaniei de către ruşi."[75]

Războiul şi-a păstrat încăpăţânata, ucigaşa şi inutila sa inerţie. În ultimele luni de înfruntări de pe teritoriul Europei, în timp ce

unii soldaţi germani erau vizibil recunoscători să fie luaţi prizonieri, mulţi se încăpăţânau să reziste, demonstrând o dorinţă de sacrificiu mult mai mare decât cea arătată în 1940 de francezii aflaţi într-o situaţie similară sau, ulterior, de trupele britanice. Factorul constrângere ar putea fi o explicaţie pentru ceea ce s-a întâmplat cu Wehrmachtul: în ultimele luni de conflict, dezertorii şi cei acuzaţi de laşitate au fost împuşcaţi cu miile. Între 1914 şi 1918, împotriva unor membri ai armatei kaizerului se pronunţaseră 150 de condamnări la moarte, dintre acestea doar 48 fiind efectiv duse la îndeplinire. În schimb, între 1939 şi 1945, s-au înregistrat oficial peste 15 000 de execuţii ale unor militari, totalul real fiind semnificativ mai mare. Dincolo de ameninţarea pedepsei cu moartea, realităţile imediate ale frontului – prezenţa inamicului pe următorul câmp sau pe următoarea stradă – îşi impuneau propria logică. Deşi aflat în plină agonie, cel de-al Treilea Reich s-a dovedit capabil să-i convingă pe mulţi dintre cetăţenii germani să împingă la extrem o încăpăţânare inutilă.

După o lună de lupte în Normandia, armatele anglo-americane ocupau deja un perimetru care se întindea pe 30 km în interiorul continentului, însă vremea neprielnică afecta operaţiunile aeriene şi paraşutarea proviziilor. Fiecare mic progres impunea un efort uriaş şi pierderi care îi alarmau de-a dreptul pe Aliaţi, în special pe britanici. Când, la sfârşitul lui iunie, Operaţiunea *Epsom* nu s-a încheiat cu încercuirea oraşului Caen – gândită iniţial ca un obiectiv al Operaţiunii *Overlord* – Montgomery a chemat în ajutor bombardierele. Aecstea şi-au făcut datoria şi au distrus Caenul în seara zilei de 7 iulie, permiţând astfel trupelor britanice şi canadiene să pătrundă printre ruinele din nordul oraşului. La 18 iulie a început Operaţiunea *Goodwood*, care a beneficiat de sprijinul unei forţe blindate formidabile, în scopul ocupării localităţii Falaise. După două zile, Montgomery a pus capăt atacului, deoarece pierduse 4 000 de oameni şi 500 de tancuri, adică o treime din numărul total de blindate trimis de britanici în Normandia. Tancurile Sherman au fost înlocuite relativ rapid,

dar eşecul suferit le-a mai tăiat atacatorilor din avânt. „Eram cu nervii la pământ", scria comandantul de tanc John Cropper despre moralul echipajului său la sfârşit de iulie. „Ritchie şi Keith s-au luat la harţă, despre muzică, cred. În câteva secunde, ajuseseră pur şi simplu să zbiere unul la celălalt. A trebuit să fiu foarte ferm cu ei ca să-i despart... A trecut multă vreme până când unul dintre ei a scos un cuvânt."[76]

În paralel, pe flacul drept, generalul Omar Bradley şi Armata I înaintau îngrozitor de încet prin pădurile Normandiei, condiţiile dificile fiind înrăutăţite suplimentar de faptul că germanii inundaseră terenurile joase. Americanii au pierdut 40 000 de oameni în două săptămâni, înainte să ajungă pe teren uscat, în apropiere de Saint-Lô, de unde puteau să lanseze un asalt cu blindate. Operaţiunea *Cobra* a fost precedată de un masiv atac cu bombardiere grele, care aproape că le-a distrus germanilor Divizia de Panzere Lehr.. La 25 iulie, americanii au început să înainteze spre Coutances, întâmpinând doar o slabă rezistenţă; armata germană din Normandia se dezintegra. Forţele lui Bradley au pornit în viteză spre sudul Franţei, forţându-i pe germani să se retragă. Avranches a căzut la 30 iulie, iar capturarea unui pod intact la Pontaubault a deschis calea spre Bretania, în vest, spre regiunea Loarei, în sud, spre Sena, la est, şi către aşa-numitul culoar Paris-Orleans. Patton, aflat la comanda proaspăt activatei Armate a III-a, a trimis un corp de armată într-un atac fulger către sud-est, spre Mayenne şi Le Mans, unde a şi ajuns după ce a parcurs 119 km într-o săptămână.

Deşi ofiţerii superiori germani admiteau acum că o retragere strategică era esenţială, majoritatea au rezistat pe poziţii. Hitler a insistat să fie lansat un nou contraatac, dezvăluit Aliaţilor de mesajele Ultra. În întunericul primelor ore ale zilei de 7 august, succesorul lui Rommel, von Kluge, a lansat o masivă contraofensivă menită să separe armatele americane I şi a III-a. În cursul nopţii, panzerele au recucerit Mortain şi au avansat 11 km. Lumina zilei însă a adus cu ea dezastrul. Bombardierele aliate au distrus rapid 40 dintre cele 70 de tancuri germane. Vreme de încă patru zile, germanii s-au chinuit să-şi revină, dar infanteria americană şi-a apărat poziţiile, ajutată de un tir masiv de artilerie.

Pe frontul lui Montgomery, a continuat să se avanseze încet. La sfârşitul zilei de 7 august, Crerar şi Armata a II-a canadiană au atacat la sud de Caen. Pe întuneric, tancurile lui au înaintat puţin, însă asaltul şi-a pierdut din avânt imediat după ivirea zorilor. Misiunea a fost preluată de unităţi blindate canadiene şi poloneze, dar lipsa lor de experienţă şi un atac eşuat al bombardierelor, care a dus la distrugerea mai multor unităţi din avangardă, au pus din nou capăt operaţiunilor. Lupte fără rezultat au continuat să aibă loc de-a lungul drumului spre Falaise până pe 10 august. Formaţiunile lui Montgomery aveau de înfruntat grosul unităţilor germane de blindate care supravieţuiseră. Cu toate acestea, era dureros pentru ele să trebuiască să înainteze atât de încet, când, în vest, americanii goneau deja triumfători.

În condiţiile în care forţele lui Patton se mişcau atât de repede, Bradley a întrezărit posibilitatea prinderii în capcană a 21 de formaţiuni germane sau, mai precis, a rămăşiţelor acestora. Dacă Armata a III-a apuca spre nord, către Alençon, şi canadienii reuşeau să ajungă la Falaise, cele două forţe ar fi fost despărţite de numai 23 km. Montgomery a acceptat planul. Unul dintre corpurile de armată din subordinea lui Patton a pornit în viteză spre Alençon, întâmpinând o opoziţie neglijabilă, a traversat oraşul şi, în seara zilei de 12 august, a ajuns la periferia localităţii Argentan. În acest moment, Bradley a venit cu una dintre cele mai controversate decizii din întreaga campanie, oprind complet înaintarea. Motivul invocat de el – evitarea riscului de coliziune cu unităţile canadiene – nu merită o analiză serioasă. Mai plauzibil şi mai prudent, poate, ar fi să credem că Bradley a ezitat să plaseze forţe relativ slabe în calea tigrilor germani, care se retrăgeau răniţi şi furioşi.

Canadienii continuau să lupte din răsputeri, înfruntând în mod repetat atacurile violente lansate de ariergarda duşmană, care, adesea, lupta până la ultimul om. În cazul unora dintre încleştările care aveau loc între blindate, rata pierderilor era năucitoare. În dimineaţa zilei de 8 august de pildă, un „Firefly" cu tun de 76,2 mm, din Regimentul Northamptonshire Yeomanry, a scos din luptă trei tancuri Tiger şi un panzer Mk IV. O oră mai târziu însă, un singur Mk IV, plasat într-o râpă, a distrus şapte tancuri din acelaşi regiment,

înainte să aibă şi el parte de aceeaşi soartă. Canadienii au ajuns la Falaise pe 16 august, la 22 de ore după ce trupele americane şi franceze au lansat Operaţiunea *Anvil*, debarcând în sudul Franţei, unde au întâmpinat o modestă împotrivire. În aceeaşi zi, în vreme ce armata lui Patton se grăbea spre est, întâlnind puţini germani, dar o mulţime de francezi înnebuniţi de fericire, Hitler autoriza retragerea strategică din Normandia.

În aşa-numita pungă de la Falaise, 150 000 de germani au fost neîntrerupt bombardaţi de inamic, şi de la sol, şi din aer. „Fundul văii părea să fi prins viaţă", scria un ofiţer aliat, aflat în apropiere de Trun, „...oameni în marş, pe biciclete şi alergând, coloane de vehicule trase de cai şi cu motor, iar la răsăritul soarelui, au ieşit la lumină atâtea ţinte... Era paradisul artileristului şi toată lumea a profitat de el... Departe, în stânga noastră, era faimosul câmp pe care avea loc măcelul. Întreaga zi s-a auzit bubuitul Typhoonurilor şi noi coloane de fum s-au ridicat, întunecând orizontul... imaginea completă, în miniatură, a unei armate puse pe fugă. Mai întâi o grupă de soldaţi în goană, ajunşi din urmă de soldaţi pe biciclete, după care vine un antetren tras de nişte cai în galop, cu toţii fiind ajunşi din urmă de un tanc Panther înţesat de oameni şi gonind cu mult peste 50 km/h."[77]

În seara zilei de 19 august, trupele poloneze şi americane au făcut joncţiunea la Chambois, închizând, chipurile, în felul acesta „culoarul Falaise". În interiorul pungii, bombardierele aliate au distrus mii de vehicule. Vreme de încă două zile, soldaţii germani au reuşit totuşi să se strecoare în afara perimetrului. La Falaise, germanii au pierdut 10 000 de oameni, toţi morţi, şi de cinci ori mai mulţi au căzut prizonieri. „Conductorul meu era cuprins de flăcări", scria SS Panzergrenadier Herbert Walther. „Mie îmi trecuse un glonte prin braţ. Am sărit pe o linie ferată şi am luat-o la fugă." Lovit din nou, în picior, a reuşit să mai alerge încă o sută de metri înainte „să fiu lovit în ceafă cu un ciocan mare – un glonte intrase sub ureche şi ieşise prin obraz. Mă înecam cu propriul sânge. Erau acolo doi americani care se uitau la mine şi doi soldaţi francezi care voiau să mă lichideze."[78] Un număr extraordinar de mare de soldaţi germani au reuşit totuşi să scape. A

devenit un clișeu al istoriografiei acestui război să se spună că armatele germane din Franța au fost nimicite, însă afirmația aceasta nu este pe de-a-ntregul adevărată. Germanii au pierdut în jur de 240 000 de oameni în această campanie, iar 40 de divizii au fost distruse. Cu toate acestea, o realizare nu mai puțin remarcabilă este că alți 240 000 de soldați și 25 000 de vehicule au reușit să traverseze Sena între 19 și 31 august și să se îndrepte către est.

Pe malul fluviului care curge mai jos de Rouen, un șir de blindate și vehicule germane, lung de opt kilometri, a rămas locului, și aproape neatins, vreme de o zi și o noapte, timp în care geniștii s-au trudit să repare un pod de cale ferată avariat, singurul punct prin care se putea trece. Ploaia puternică i-a ținut pe Aliați departe de pod până ce acesta a fost reparat. Focul sporadic de artilerie a făcut câteva victime, însă mii de oameni și vehicule s-au pus curând în mișcare spre Germania. La Elbeuf, alții au trecut fluviul pe un feribot improvizat din două barje de către o unitate navală. Dacă acestea erau doar rămășițele unei armate, în săptămânile care au urmat, ele s-au dovedit inestimabile pentru Hitler, pe scheletul lor încropindu-se apărarea vestică a Reichului. Ofițerul de panzere Herbert Rink scria: „Eram în stare de șoc și epuizați. Odată ajunși în spatele Zidului de Vest, ne-am putut alătura și noi tuturor unităților germane înfrânte, decimate, tuturor celor care izbutiseră să supraviețuiseră bătăliei înfiorătoare, zdrobitoare purtate pe toți cei 600 km străbătuți în retragere... Noi, cei care scăpaserăm, epuizați și împuținați, din infernul de la Caen, trecuserăm prin spărtura din punga de la Falaise și înfăptuiserăm retragerea exasperantă prin Franța și Belgia împânzită de partizani, ne adunaserăm forțele și ne recăpătaserăm încrederea."[79] Dacă această ultimă afirmație este o exagerare, rămâne de necontestat faptul că von Rundstedt, care a venit la comanda trupelor din vest după sinuciderea lui von Kluge, a reușit să stabilească și să apere un nou front.

Germanii au abandonat Parisul fără luptă. Divizia blindată a Francezilor Liberi, condusă de generalul Leclerc, a intrat în capitală la 25 august, unde i-a găsit pe cei din Rezistență deja stăpâni pe situație, o legendă care a constituit scânteia renașterii respectului de sine al națiunii franceze. Armatele aliate au pornit într-o

urmărire spectaculoasă care le-a dus spre estul Belgiei şi spre eliberarea capitalei Bruxelles. La 1 septembrie, Eisenhower a preluat comanda operaţională a forţelor anglo-americane, încredinţându-i lui Montgomery conducerea Grupului de Armate 21 anglo-canadian şi, drept cadou, înaintarea la gradul de feldmareşal. Aliaţii occidentali erau convinşi că victoria din Normandia împinsese Germania pe marginea prăpastiei. Franţa fusese în bună măsură eliberată, cu preţul a numai 40 000 de morţi. La începutul lui septembrie 1944, se anticipa o victorie finală până la sfârşitul anului. În realitate, speranţele Aliaţilor s-au materializat mult mai greu, dar „restul războiului a fost doar un epilog prelungit", după cum scria Geyr von Schweppenburg, comandantul Grupului de Panzere Vest[80].

Capitolul 22

Japonia sfidează soarta

Războiul reprezintă o colosală risipă, bună parte din efortul depus de taberele rivale dovedindu-se zadarnic, iar preţul calculându-se în vieţi omeneşti. Istoricilor nu le este deloc greu să identifice nu doar bătălii anume, ci întregi campanii care s-au dus degeaba, rezultatul fiind deja hotărât în urma unor evenimente petrecute în altă parte. Foarte mult din efortul depus şi din sacrificiile umane contribuie foarte puţin la victoria finală. Dar când se alcătuiesc şi se desfăşoară forţe uriaşe, este aproape inevitabil ca ele să fie şi folosite. Câtă vreme inamicul refuză să se recunoască înfrânt, se consideră de netolerat ca armatele să nu facă nimic, iar bombele, să stea în depozite. În cursul anului 1944, Marina SUA a ajuns să domine categoric regiunea Pacificului. Blocada făcea inevitabilă prăbuşirea unui inamic complet dependent de importul de carburant şi materii prime. Submarinele americane au reuşit să stranguleze comerţul Japoniei, aşa cum nu reuşiseră submarinele germane în cazul Marii Britanii. Rareori s-a pomenit în istorie ca o forţă atât de mică – 16 000 de oameni, 1,6% din totalul efectivelor marinei, în condiţiile în care nu fuseseră desfăşurate niciodată mai mult de 50 de nave – să obţină rezultate atât de însemnate. Submarinele americane au produs 55% din pierderile navale suferite de Japonia în cursul războiului: 1 300 de vase, cu o capacitate combinată de peste şase milioane de tone. Forţa lor distructivă a atins punctul culminant în octombrie 1944, când au reuşit să scufunde nave cu o capacitate totală de 322 265 de tone. Ulterior, pierderile Japoniei s-au diminuat, dar

numai fiindcă nu prea mai rămăseseră nave de scufundat. Importurile ţării au scăzut şi ele cu 40%.

Este cu totul excepţional faptul că naţiunea lui Hirohito s-a angajat în acest conflict cunoscând foarte bine importanţa şi vulnerabilitatea flotei sale comerciale, dar fără să se preocupe în mod serios de protecţia convoaielor. Regimul de la Tokio a construit pentru Flota Combinată nave de război uriaşe, dar un număr total inadecvat de vase de escortă. Tehnicile de luptă antisubmarin erau cu mult în urma celor din alte ţări beligerante. În privinţa radarelor şi a capacităţilor de luptă antisubmarin aeropurtate, înzestrarea japonezilor era atât de slabă, încât submarinele americane operau adesea la suprafaţă şi în plină zi. Dacă Germania pierduse 781 de submarine, iar Japonia, 128, Marina Imperială japoneză nu reuşise să scufunde mai mult de 41 de submarine americane, alte şase căzând victimă unor accidente. Echipajele submarinelor americane au suferit pierderi comparabile cu cele ale echipajelor de pe avioane – cam un om din patru – însă rezultatele lor au fost atât de importante, încât preţul plătit a fost unul mic. Investiţiile de resurse industriale în construcţia de submarine au fost neînsemnate în comparaţie cu cele făcute în producţia de B-29 Superfortress, care s-au alăturat târziu asaltului aliat, iar contribuţia submersibilelor la victorie a fost cu mult mai mare.

Soldaţii japonezi de pe insulele din Pacific s-au trezit izolaţi de restul lumii, incapabili să se deplaseze şi lipsiţi de hrană. Un soldat de pe insula Bougainville scria la 14 septembrie 1944: „Vechile prietenii se strică atunci când oamenii nu au de mâncare. Fiecare încearcă să-şi potolească foamea. E mult mai înfricoşător decât să dai piept cu inamicul. Chiar în rândurile noastre, se poartă un război necruţător. Poate oare tăria spirituală să degenereze în aşa ceva?”[1] Dominaţia aeriană şi navală a Statelor Unite îi răpea Japoniei orice posibilitate de a lansa un contraatac strategic eficace. Soldaţii, marinarii şi aviatorii ei aveau încă nenumărate posibilităţi de a muri cu vitejie, de a-i pricinui duşmanului suferinţă şi moarte şi de a-i asupri pe supuşii imperiului. Dar soarta naţiunii era pecetluită.

Raţional vorbind, Aliaţii nu aveau nevoie să lanseze operaţiuni terestre de amploare în Asia de Sud-Est – şi, la o adică, nici

în Filipine. Dacă se mulțumeau să mențină blocada navală și bombardamentele aeriene, în cele din urmă, japonezii aveau să rămână fără hrană, iar mașinăria lor de război, fără carburantul necesar, fără forță combativă. Dată fiind însă natura războiului, a democrațiilor și geopoliticii globale, „în cele din urmă" era un termen prea îndelungat. În primăvara lui 1944, se considera de la sine înțeles faptul că forțele aliate trebuiau să-i atace pe japonezi ori de câte ori se ivea prilejul. Britanicii îi înfruntaseră vreme de doi ani la frontiera de nord-est a Indiei, fără vreun succes semnificativ. Acum însă, în sfârșit aveau la dispoziție resursele necesare organizării unei ofensive în condiții de netă superioritate, inclusiv un număr mare de avioane de transport americane.

Churchill s-a opus unei operațiuni terestre de recucerire a Birmaniei. Generalul Joe „Acreală" Stilwell i se plângea lui Marshall în iunie 1944 că „[britanicii] pur și simplu nu vor să lupte în Birmania și nici să redeschidă comunicațiile cu China". Adevărat. „India nu este în prezent o bază corespunzătoare pentru lansarea unor operațiuni de amploare", se afirma într-un raport anglo-american din primăvara lui 1944. „Sistemul ei de transport este deja suprasolicitat, situația politică, nesatisfăcătoare, iar poziția economică, precară."[2] Australia, se mai afirma în acest raport, oferea dotări mult mai convenabile. Soldații Imperiului Britanic fuseseră în mod repetat bătuți în luptele din junglă. Churchill prefera o debarcare în sudul Birmaniei, mai jos de Rangoon sau, și mai bine, în capătul insulei Sumatra, de unde să se poată recuceri Malaya. Washingtonul, pe de altă parte, refuza să furnizeze nave de asalt doar ca să le permită britanicilor să își reia în stăpânire imperiul asiatic, așa cum considerau Roosevelt și șefii lui de stat-major. Americanii nu-și mai băteau capul să menajeze sensibilitățile prim-ministrului britanic și și-au exprimat clar hotărârea de a dirija ei înșiși desfășurarea ostilităților în Orient. Un reprezentant american aflat în vizită la Londra a spus foarte limpede că „acum e rândul nostru să fim la minge în Asia"[3]. Americanii cereau imperios un atac pe uscat împotriva nordului Birmaniei, care să redeschidă drumul ce lega India de China lui Chiang Kai-shek.

Chiang refuza să sprijine cu trupe acest obiectiv atâta vreme cât britanicii nu începeau să avanseze dinspre Assam. Marea Britanie a acceptat fără prea mare bucurie dorinţele americanilor, deşi atât Churchill, cât şi comandantul britanic local, generalul-locotenent William Slim, recunoşteau că, indiferent dacă pierdeau sau câştigau, operaţiunile Armatei a XIV-a ar fi contribuit nesemnificativ la înfrângerea Japoniei în comparaţie cu campania SUA din Pacific. Planul iniţial pentru anul 1944 prevedea ca două dintre diviziile lui Slim să lanseze o nouă ofensivă împotriva regiunii de coastă Arakan; două divizii indiene urmau să sondeze terenul, pătrunzând în nordul Birmaniei dinspre Assam, iar Stilwell, să desfăşoare un atac-fulger dinspre China spre sud, cu scopul de a reocupa Myitkyina şi de a redeschide „Drumul Birmaniei". Această din urmă operaţiune avea să beneficieze de sprijinul a şase brigăzi *chindit*, transportate pe calea aerului în nordul Birmaniei, în spatele liniilor japoneze, fiind ulterior aprovizionate de aviaţia americană.

Dar chiar când Aliaţii începeau să-şi concentreze forţele, inamicul le-a zădărnicit planurile: două divizii japoneze au atacat în regiunea Arakan cu scopul de a imobiliza trupele britanice, urmând apoi să lanseze o ofensivă majoră înspre Assam, al cărei obiectiv principal era Imphal. Operaţiunea era extrem de ambiţioasă, în condiţiile în care trupele britanice şi indiene erau prezente în număr foarte mare. Lipsiţi de superioritate aeriană şi având la dispoziţie puţine tancuri şi tunuri, era o nebunie din partea japonezilor să-şi trimită infanteria la sute de kilometri distanţă, pe un teren îngrozitor, ca să atace poziţiile lui Slim. Ofensiva inamicului a oferit însă soldaţilor britanici un prilej unic: să lupte pe teren propriu şi cu o puternică susţinere din partea artileriei, blindatelor şi forţelor aeriene.

Atacul împotriva regiunii Arakan a fost zdrobit atât de repede şi de temeinic, încât Slim a putut să-şi trimită pe calea aerului o parte din efective în nord-est, în sprijinul apărării localităţilor Imphal şi Kohima, două noduri rutiere importante, aflate la 160 km unul de celălalt. Bătăliile care s-au dat acolo în primăvara lui 1944 au fost cele mai grele din războiul dus de Marea Britanie pe frontul asiatic. Condiţiile climaterice din Assam şi Birmania erau la

fel de neprielnice precum cele din Pacific, aici existând însă și pericolul suplimentar al terenului muntos – chiar înainte ca oamenii să lupte efectiv, simpla deplasare pe terenul povârnit le solicita forțele la maximum. „Chinurile fizice pe care trebuie să le înduri sunt greu de înțeles", spunea locotenentul Sam Hornor, ofițer de comunicații în Batalionul I al Regimentului Royal Norfolk.

> Căldura, umiditatea, altitudinea și înclinația terenului se combină, scoțând untul până și din cei mai rezistenți. Încerci, parcă în zadar, să tragi aer în piept, îți târăști picioarele la deal până ce le simți puternice ca niște bețe de chibrit, îți ștergi de la ochi transpirația sărată. Apoi îți simți inima bătând atât de violent, încât te aștepți să-ți explodeze pieptul.... În sfârșit, când, după toate semnele, ar fi trebuit să fi murit deja de inimă, ajungi într-un punct care îți pare a fi vârful dealului, dar îți dai seama că e doar o falsă culme... Uiți și de japonezi, uiți și de timp, uiți de foame și de sete. Nu te mai gândești decât la următoarea oprire.[4]

Gornistul Bert May spunea despre Kohima că „era o gură de iad puturoasă. Toată vegetația de la sol era moartă... Lipitorile ajungeau în orice parte expusă a corpului. Atunci luai o țigaretă aprinsă, o puneai pe coada lipitorii și «poc», se desprindea"[5]. Vreme de câteva săptămâni de la declanșarea atacului japonez pe 7 martie, sorții bătăliei au părut să fie în cumpănă. Japonezii au încercuit pozițiile lui Slim. La Dimapur, marele depozit de provizii de dincolo de Kohima, s-a stârnit panică. Locotenentul Trevor Highett avea să spună mai târziu: „Puține lucruri pe lume sunt mai neplăcute decât o bază cuprinsă de panică. Era plină de oameni care nu se așteptaseră să fie nevoiți vreodată să lupte și care abia așteptau s-o șteargă. «Luați ce doriți», spuneau ei. «Doar dați-ne o semnătură dacă aveți timp.»"[6] Apoi, infanteriștii au pornit fără tragere de inimă spre locul desfășurării luptei. În fiecare zi aveau loc atacuri în valuri ale japonezilor și ciocniri violente și la mică distanță între cele două tabere, purtate cu arme de calibru mic și grenade.

Terenul de tenis al fostului comisar districtual s-a transformat în scena luptei pentru Kohima, pozițiile ocupate de infanteriștii din Regimentul Royal West Kent și cele ocupate de inamic fiind

despărţite de numai câţiva metri. „Am tras în ei pe terenul de tenis, am aruncat în ei cu grenade pe terenul de tenis", spunea comandantul de companie John Winstanley. „Am rezistat, fiindcă aveam permanent contact prin radio cu tunurile, iar japonezii nu au ştiut cum să ne ia pe nepregătite. Când se grupau, ne strigau în engleză «renunţaţi»... Astfel reuşeai să stabileşti cu exactitate momentul în care să ceri foc de artilerie... Nu acţionau deloc inteligent, făceau mereu aceeaşi prostie. Mai dăduserăm lupte cu japonezii în Arakan, când ei îi omorâseră cu baioneta pe răniţi şi prizonieri... Renunţaseră la orice drept de a mai fi numiţi oameni, iar noi îi consideram nişte paraziţi care trebuie exterminaţi. Asta era important – noi suntem paşnici de felul nostru, dar când ne înfuriem, luptăm foarte bine."[7]

Câmpul de bătălie a fost curând transformat într-un pustiu înnegrit, golit de vegetaţie, plin de cratere şi tranşee, ornamentat cu paraşutele colorate cu care fusese aprovizionată garnizoana. În aer plutea duhoarea morţii şi a cărnii în descompunere. „Eram atacaţi noapte de noapte", spunea maiorul Frankie Boshell, comandant de companie din Regimentul Royal Berkshire, care ajutase Regimentul Royal West Kent. „În a doua noapte, au început pe la 19, iar ultimul atac a venit pe la 4 dimineaţa. Atacau în valuri, ca la partidele de tir cu porumbei. În majoritatea cazurilor, reuşeau să ocupe o parte dintre poziţiile batalionului nostru, aşa că trebuia să organizăm contraatacuri."[8] Compania lui Boshell a pierdut la Kohima jumătate dintre cei 120 de soldaţi, alte unităţi înregistrând pierderi comparabile. Sergentul Ben McCrae scria: „Te ajungea epuizarea nervoasă. Te-ai fi aşezat pe jos şi ai fi plâns pe rupte. Erai ud, ţi-era foame şi frig, te întrebai «când o să scap oare de-aici?». Dar nu scăpai, n-aveai cum."[9] Folosindu-şi grenadele, sergentul Bert Fitt a aruncat în aer trei buncăre, după care s-a trezit faţă în faţă cu un japonez şi cu mitraliera Bren descărcată. „Când ajungi să lupţi corp la corp, îţi dai seama că unul dintre voi va muri... Te apropii şi speri că nu vei fi tu acela... L-am trosnit peste faţă cu mitraliera... Înainte să atingă pământul, îl şi apucasem de beregată... Am reuşit să îi scot baioneta de la armă şi cu ea l-am terminat."[10]

În focul luptei, linia de demarcaţie dintre curajul care-i inspiră pe oameni şi fanfaronada care atrage dispreţul lor este foarte subţire. Soldaţii din Batalionul I Norfolk nu ştiau prea bine în ce categorie să-l încadreze pe afectatul lor colonel, Robert Scott. În toiul măcelului, Scott le-a spus înfierbântat infanteriştilor lui: „Haideţi, băieţi, nu trebuie să vă fie teamă, sunteţi mai buni decât ticăloşii ăia mici şi galbeni."[11] Când o schijă i-a şters vârful capului, colonelul a scuturat pumnul în direcţia liniilor inamice şi a strigat: „Cel mai solid flăcău din toată poziţia asta nenorocită, şi nu reuşiţi să-l nimeriţi! Dacă aţi fi în batalionul meu, v-aş lua recompensa pentru îndemânare!" Căpitanul Michael Fulton i-a spus unui coleg ofiţer: „Bun, Sam, se cade să merg să-mi câştig Crucea Militară."[12] Fulton s-a năpustit înainte şi, după doar câteva secunde, a fost împuşcat în cap. La Kohima, Batalionul I Norfolk a pierdut 11 ofiţeri şi 79 de militari de alte grade, 13 ofiţeri şi 150 de militari de alte grade fiind răniţi.

„Japonezii au murit aproape toţi, fără să încerce să fugă", scria un comandant britanic de companie din Regimentul de Grăniceri după o noapte de lupte desfăşurate mai la sud, pe câmpia Imphal. „Unul ardea însă în câmp deschis, iar braţele şi picioarele lui galbene erau înnegrite şi străluceau ca ale unui negru fantomatic; altul, care ieşise să lupte, era mort şi întins pe jos, cu o baionetă, ca o uriaşă săgeată, încă înfiptă în piept; alţi trei, deja răniţi, fugeau să se adăpostească într-un desiş înalt de bambus, lat de vreo treizeci de metri."[13] Unii soldaţi considerau că lupta le depăşea puterea de a suporta: „În ziua aceea, am văzut pentru prima oară doi oameni cedând", scria acelaşi ofiţer despre o altă ciocnire sălbatică. „Unul, un caporal de 1,80 m, care şi-a petrecut după-amiaza ghemuit într-un şanţ, celălalt, un înlocuitor care, în toiul nopţii, când nu se întâmpla nimic, a rupt-o din senin la fugă – şi a fugit până ce l-a oprit cineva cu o baionetă."

Copleşitoarea forţă combinată a artileriei, blindatelor şi avioanelor a redus treptat numărul atacatorilor. Un tanc Lee-Grant a coborât în viteză terasele abrupte, înnegrite de bombardamente spre terenul de tenis de la Kohima, trăgând de la mică distanţă în adăposturile japoneze. Generalul Renya Mutaguchi,

comandantul local, îşi lansase ofensiva cu o slabă susţinere logistică, iar aviaţia britanică îi bombarda zilnic liniile de comunicaţie. Curând, asediatorii au început să flămânzească. La 31 mai, fără autorizaţie, comandantul din Kohima a ordonat o retragere generală, care s-a transformat în debandadă. La 18 iulie, Mutaguchi s-a plecat şi el în faţa inevitabilului – rămăşiţele forţelor japoneze care asediaseră localitatea Imphal au pornit într-un marş ezitant spre râul Chindwin, suferind de foame şi hărţuite la fiecare cotitură a potecilor de munte de avioanele şi trupele inamice aflate pe urmele lor.

Un soldat japonez scria în culmea exasperării: „În ploaie, fără să avem unde ne aşeza, am aţipit în picioare. De jur-împrejur zăceau trupurile camarazilor care se străduiseră să urce înaintea noastră, udate de ploaie, răspândind duhoare de putreziciune. Chiar şi sprijiniţi în toiege, tot cădeam întruna printre cadavre, împiedicându-ne de pietre şi rădăcini de copac dezgolite de ploaie şi încercând, epuizaţi, să mai facem un pas, apoi încă unul."[14] Luptele de la Imphal şi Kohima s-au încheiat cu cea mai grea înfrângere suferită vreodată de armata japoneză: dintre cei 85 000 de soldaţi, 53 000 au fost omorâţi sau răniţi. Dintre cei 30 000 de morţi, au căzut pradă bolilor şi malnutriţiei aproape tot atâţia câţi au fost omorâţi direct de inamic. Forţele lui Mutaguchi au pierdut toate tancurile, tunurile şi animalele de povară, care erau de neînlocuit. Pe niciun alt câmp de bătălie din Pacific nu au suferit soldaţii lui Hirohito atât de mult.

După aproape trei ani de înfrângeri în Orient, moralul învingătorilor renăscuse. Deşi în 1945 îi aştepta o altă campanie dificilă, aceea de recucerire a Birmaniei, la capătul unei interminabile linii de aprovizionare, Slim ştia că dăduse o lovitură de moarte armatei japoneze din Asia de Sud-Est, depunându-şi candidatura pentru statutul de cel mai abil, dar şi cel mai iubit comandant britanic. Cât despre inamic, Mutaguchi nu se aşteptase niciodată să cucerească India, însă trăgea nădejde ca spectacolul „Armatei Naţionale a Indiei" atacându-i pe britanici să stârnească o revoltă generală împotriva regimului colonial. ANI nu a reuşit însă decât să se discrediteze. Victoria din Assam şi intrarea trupelor lui Slim în

Birmania au restabilit temporar autoritatea britanicilor în India. În pofida faptului că dorința indienilor de a dobândi independența a rămas neclintită, grevele și violențele de stradă s-au rărit.

Bătăliile cele mai importante ale anului 1944 au avut loc mult mai la est. În vara aceea, suplimentarea masivă a resurselor din teatrul de operațiuni din Pacific, în special la capitolul nave de război și avioane, a permis SUA să închidă cercul în jurul Japoniei. Deși mureau încă oameni și se mai scufundau nave, dominația forțelor americane a schimbat caracterul conflictului. Subofițerul de marină Roger Bond, de pe portavionul *Saratoga*, spunea: „Dacă te aventurai în Pacific după... ianuarie 1944, aveai o cu totul altă experiență și un alt punct de vedere față de cei de dinainte... Eu nu am fost atunci când pierdeam, când eram alungați de acolo."[15] Japonezii încă luptau cu îndârjire, dar pretutindeni se vedeau siliți să se retragă.

Pe insula Bougainville, ca pe multe altele, trupele lui Hirohito au plătit prețul lansării unor atacuri de infanterie nebunești și inutile, împotriva unor forțe defensive bine înarmate. Iată ce scria un american în martie 1944: „Morții dușmanului erau adunați în grămezi de trupuri mutilate, în majoritatea cazurilor atât de dezmembrate, încât o numărare a lor era imposibilă. Ici și colo se zăreau un picior, un braț sau o mână azvârlită de o explozie... La un moment dat, corpurile japonezilor ajunseseră să formeze o scară umană peste sârma ghimpată. Cinci morți se adunaseră unul peste celălalt, după ce fiecare se apropiase și încercase să se folosească de predecesor ca de o baricadă, căzând apoi peste el, ucis. Ceva mai departe de acest perimetru, unde un pârâiaș șerpuia paralel cu el, japonezii omorâți de explozia a mii de proiectile de mortier zăceau cu capetele ascunse, ca niște struți, sub cel mai mic lucru care îi putea proteja."[16]

În 1944, SUA ajunseseră să producă atâtea nave și avioane, încât se simțeau capabile să trimită în Pacific o forță uriașă. Doctrina intitulată „Întâi Germania" a fost sistematic compromisă de faptul că opinia publică americană era mai pornită împotriva japonezilor decât împotriva germanilor și de hotărârea Marinei SUA de a obține

victoria în Asia, o atitudine riscantă câtă vreme soarta bătăliei duse de sovietici atârna încă în cumpănă. Acum însă, era limpede că armatele lui Stalin vor ieşi învingătoare şi că Wehrmachtul era copleşit. Forţele de care dispunea Eisenhower în Europa erau relativ numeroase, însă nici pe departe atât de numeroase pe cât ar fi trebuit să fie dacă ar fi fost obligate să înfrunte singure armatele lui Hitler. Chiar dotate din plin cu tancuri, tunuri, vehicule terestre şi aparate de zbor, trupele anglo-americane au fost permanent deficitare la capitolul infanterie. În plus, campaniile din Pacific au solicitat resursele globale de transport ale Aliaţilor disproporţionat de mult în comparaţie cu dimensiunile forţelor combative desfăşurate în zonă, iar asta din pricina distanţelor care trebuiau acoperite.

Viaţa în teatrul de operaţiuni din Pacific era mult diferită de cea din Europa, în primul rând din cauza izolării geografice. Pilotul Sam Hynes din Marina SUA scria următoarele: „Aici, altceva decât război nu exista; nici urmă de istorie, niciun monument din trecut, niciun oraş de care să-ţi aminteşti din cărţi. Nimic nu-i amintea soldatului de cealaltă viaţă a lui; nu tu oraş, nu tu bar, nu tu vreun loc în care să mergi ori chiar să dezertezi."[17] Oamenii, obligaţi să trăiască luni de zile sub cerul liber şi în condiţii de climă tropicală, sufereau întruna de boli şi probleme ale pielii, chiar înainte ca atacurile inamice să ceară un tribut mai sângeros. Puşcaşul marin Frazer West descrie un neajuns caracteristic vieţii pe insula Bougainville: „Nu dizenteria... ci diareea de la ploaia rea – de la apa rea... poţi să faci foarte repede diaree... Fără îndoială că şi stresul juca un rol. Pe vremea aceea nici nu ştiam ce înseamnă stresul, dar am aflat."[18]

Operaţiunile cu mijloace amfibii ajunseseră ceva obişnuit, dar rămâneau periculoase şi pline de obstacole. Iată ce scria un soldat american: „Chiar şi în cele mai bune condiţii, faza de descărcare a unei operaţiuni de debarcare este o corvoadă enervantă. Cu valuri înalte care izbesc întruna o fâşie îngustă de vegetaţie tropicală, cu un termen reprezentat de orele de lumină şi sub soarele dogoritor de noiembrie din sudul Pacificului, treaba respectivă devenea un coşmar epuizant. Echipele se zbăteau cu ultimele puteri să scoată din bărci muniţia, benzina, echipamentele,

vehiculele, raţiile şi apa şi să le transporte mai sus de cota maximă a apei. Comandanţii de pe ţărm se agitau să găsească un petic de teren uscat, dar plaja era toată o mlaştină. Constructorii şi geniştii îşi storceau creierii şi trupurile într-un efort disperat de a construi un drum oarecare până pe o înălţime pe care să poată fi parcate vehiculele, depozitată benzina şi aranjată muniţia. Pe mii de metri nu se vedea însă nici urmă de teren înalt – doar ici şi colo câteva insuliţe de pământ semiinundat, încojurate de noroi puturos şi lipicios. Iar oră de oră, bărcile noastre ajungeau vuind la mal, pline ochi cu provizii."[19]

Cea mai însemnată operaţiune a anului 1944 a fost cucerirea Insulelor Mariane, un punct-cheie al cercului interior al defensivei japoneze. Când Infanteria Marină a Statelor Unite a început asaltul împotriva insulelor Saipan, Tinian şi Guam, Flota Combinată a Japoniei a ridicat ancora pentru a-i întâmpina pe invadatori, declanşând cea mai mare bătălie de portavioane din întregul război. „Soarta imperiului atârnă de această bătălie", declara amiralul Soemu Toyoda la 13 iunie, în vreme ce navele lui, aflate sub comanda amiralului Jizaburo Ozawa, se grăbeau să le intercepteze pe cele ale lui Spruance. Mesajele Ultra îi trădaseră însă din nou planurile. Japonezii speraseră să folosească submarinele şi aeronavele de la bazele terestre pentru a slăbi semnificativ forţele americanilor înainte să se producă ciocnirea propriu-zisă. În schimb, 17 dintre cele 25 de submarine ale lui Toyoda au fost scufundate, iar aerodromurile de pe Guam şi Tinian au fost distruse de bombardierele americane.

Ambele tabere au desfăşurat forţe impresionante, însă pe mare şi în aer, raportul de forţe dintre americani şi japonezi era de aproape doi la unu: 956 de avioane americane faţă de numai 473 japoneze şi 15 portavioane americane faţă de 9 japoneze – în total, de cinci ori efectivele utilizate de Marina SUA la Midway. Ozawa a crezut că norocul e de partea lui când a localizat navele lui Spruance şi a lansat primele atacuri ariene, pe 19 iunie, la ora 8.30. Navele lui au fost însă detectate repede de radarul americanilor, iar informaţiile, transmise la fel de repede amiralului Marc Mitscher: „Nave inamice mari la 265 grade, 125 de mile la

24 000."[20] Şeful lui de stat-major, căpitanul Arleigh Burke, avea să spună mai târziu: „Era exact ce aşteptam, aşa că am lansat toate avioanele de vânătoare, tot ce producea explozii."

Ceea ce a urmat a intrat în istorie drept „marea vânătoare de curcani din Mariane": din cele 373 de avioane trimise de Ozawa, doar 130 s-au mai întors, fără a fi pricinuit flotei americane vreo pagubă mai serioasă. Alte 50 de aparate japoneze au fost doborâte deasupra insulei Guam. „[Japonezii] erau pur şi simplu distruşi", spunea Burke. „Era evident din conversaţiile lor radio." În camera de operaţiuni a portavionului, transmisiunile inamicului erau urmărite permanent. Când, în cele din urmă, nefericitul controlor japonez de zbor a cerut comandantului permisiunea de a reveni la flotă, un ofiţer american, care trăgea cu urechea la conversaţia lor, a sugerat: „Hai să-l doborâm." La care Burke i-a răspuns cu condescendenţă: „Nu, pe omul acesta nu avem voie să-l doborâm. Astăzi, el a făcut mai mult bine Statelor Unite decât oricare dintre noi. Aşa că lasă-l să se întoarcă acasă." Submarinele americane au torpilat nava-amiral a lui Ozawa, un portavion nou-nouţ, numit *Taiho*, dar şi pe veteranul *Shokaku*. Aceste succese i-au costat pe americani doar 29 de avioane. Restul navelor lui Toyoda au făcut cale întoarsă.

În cursul nopţii, Forţa Operaţională 58, comandată de Mitscher, a pornit în viteză pe urmele navelor japoneze în retragere, iar în după-amiaza următoare, avioanele americane de recunoaştere localizau escadra lui Ozawa. Mitscher şi-a asumat un risc enorm lansând atacuri la limita autonomiei de zbor, deoarece ştia foarte bine că cele 216 avioane de vânătoare vor trebui recuperate pe întuneric. Atât de mari erau resursele americanilor şi miza bătăliei, încât componenta aeriană era considerată sacrificabilă. Printre piloţii triumfători care i-au găsit pe japonezi se număra şi Don Lewis.

> Portavionul de sub noi era uriaş, enorm, aproape incredibil de mare. Am avut un moment de reală bucurie. Visasem adesea la aşa ceva. Apoi m-am îngrozit de mine însumi. Ce mai loc în care să te afli. Sigur eram nebun... Pe fiecare latură a portavionului se vedeu o mulţime de puncte roşii care pâlpâiau... Se întorsese greoi spre babord. Apoi s-a oprit. Cine îşi putea dori

> mai mult? Am tras de declanşator, am simţit bomba desprinzându-se, am început ieşirea din picaj. Îmi lăcrimau ochii, mă dureau urechile, iar altimetrul indica 450 de metri. Cerul era o masă de norişori negri şi albi, iar în mijlocul lor, avioanele deja lovite ardeau şi se prăbuşeau în apa de dedesubt. Ciudat cum poţi să fii fascinat chiar şi în mijlocul unor orori.[21]

Această incursiune a dus la scufundarea unui alt portavion, *Hiyu*, şi la avarierea altor două. Japonezii au rămas cu 35 de avioane, după ce distruseseră numai 20 de aparate inamice. Alte 80 de avioane ale lui Mitscher s-au prăbuşit în ocean când au rămas fără combustibil sau încercând să aterizeze pe întuneric, însă majoritatea echipajelor au fost recuperate. Dacă fabricile americane puteau să înlocuiască cu uşurinţă aparatele pierdute, cele japoneze nu erau capabile să reînarmeze forţele lui Ozawa. Spruance şi-a atras critici pentru faptul că a abandonat lupta în acel moment, renunţând, chipurile, la şansa de a distruge complet flota japoneză. El îi dăduse însă o lovitură grea şi ireparabilă, nu era nevoie să-şi pună în pericol navele şi poate chiar întreaga operaţiune în ape ostile. În Bătălia din Marea Filipinelor, Spruance a dovedit o înţelepciune şi o discreţie de care omologul şi rivalul său, „Bull" Halsey, rareori era în stare. Această acţiune a confirmat că atât aptitudinile de luptă, cât şi forţa navală a SUA le întreceau cu mult pe cele ale duşmanului. Până la finalul războiului, piloţii japonezi au continuat să se arate tot mai neîndemânatici şi, pe alocuri, chiar lipsiţi de curaj. Aparatele de zbor din dotarea portavioanelor SUA, în special avionul de vânătoare Hellcat, au dominat spaţiul aerian chiar şi atunci când japonezii au trimis în luptă un model nou, care ar fi trebuit să le facă faţă.

Victoria din largul Insulelor Mariane nu putea să preîntâmpine însă luptele sângeroase de pe uscat. Primul obiectiv al Infanteriei Marine era Saipan, o insulă de 23 km lungime şi o oarecare înălţime, pe care japonezii putuseră să desfăşoare o forţă defensivă alcătuită din 32 000 de soldaţi. La 15 iunie, când au ajuns cu greu la ţărm, înaintând prin apă, 77 000 de puşcaşi marini au fost întâmpinaţi cu foc de mitralieră şi artilerie, care, în primele 48 de ore, au făcut 4 000 de victime. Strategii anticipaseră o bătălie

de trei zile, dar insula avea să fie cucerită abia după trei săptămâni, apărătorii ei trebuind să fie scoşi din buncăre cu grenadele, metru cu metru. În sprijinul puşcaşilor a fost trimisă o divizie de infanterie, al cărei comandant a fost înlăturat după ce nu s-a reuşit capturarea unei poziţii dens împădurite, botezate cu părere de rău Creasta Crucea de Purpură. Zi de zi, pe când sute de mii de camarazi de-ai lor duceau o luptă la fel de aprigă în Normandia, invadatorii şi-au croit încet, încet drum spre inima insulei.

În noaptea de 6 spre 7 iulie, simţind că sfârşitul e aproape, 3 000 de japonezi au lansat un atac inutil, de sacrificiu, în urma căruia, după o luptă disperată, au fost seceraţi de mitralierele americane. „Eram aproape neînarmaţi", spunea un supravieţuitor, Noda Mitsuharu, intentent în marină. „Unii aveau doar nişte lopeţi, alţii nişte beţe."[22] Un ofiţer american spunea: „Mi-a amintit de una dintre scenele acelea din filmele vechi în care vitele o iau la goană, speriate. Aparatul de filmat e într-o groapă în pământ, iar tu vezi cireada apropiindu-se, apoi sărind peste ea şi dispărând. Doar că japonezii veneau şi tot veneau. Nu credeam c-or să se mai oprească vreodată."[23]

Mitsuharu, zăcând în faţa liniilor americane cu două gloanţe în burtă, a văzut un grup de camarazi târându-se către el. Unul a ridicat o grenadă şi i-a spus: „Hei, matelot! Nu vrei să vii cu noi?" Apoi, japonezul rănit a auzit o voce strigând: „Trăiască împăratul!" şi o explozie. „Mai mulţi oameni au sărit în aer, prefăcându-se într-o clipită în bucăţele de carne… şi cranii despicate, din care ieşea fum." Mitsuharu a fost luat prizonier. Mici grupuri de supravieţuitori au continuat să-i hărţuiască pe americani săptămâni întregi după încetarea oricărei apărări organizate a insulei la 9 iulie. Numeroşi soldaţi şi civili, unii dintre aceştia din urmă prin constrângere, s-au sinucis sărind de pe stâncile Capului Marpi.

La 21 iulie, americanii au început să debarce în Guam, o insulă mai mare, lungă de 55 km, şi un obiectiv vital datorită faptului că aici se găsea unica rezervă serioasă de apă potabilă din întreg Arhipelagul Marianelor, dar şi cel mai bun port. Rezistenţa prelungită de pe insula Saipan oferise garnizoanei japoneze – alcătuită din 19 000 de soldaţi – timpul necesar construirii pe plajă a unor

structuri defensive puternice, însă americanii şi-au început atacul cu cele mai lungi şi mai eficiente bombardamente aeriene şi navale din întreaga campanie, făcând un adevărat prăpăd. Rezistenţa organizată s-a dezintegrat în scurtă vreme, dar a fost nevoie de încă trei săptămâni de lupte pentru anihilarea punctelor de rezistenţă izolate şi pregătirea insulei pentru vastul program american de construcţie de aerodromuri. În plus, infanteriştii au fost obligaţi să patruleze pe insulă şi să se încaiere cu mici grupuri de japonezi până la sfârşitul războiului.

La 24 iulie, puşcaşii marini au atacat al treilea obiectiv din Arhipelagul Marianelor, mica insulă Tinian. Generalul-locotenent Holland Smith, aflat la comanda operaţiunii, a considerat-o cel mai bine executată debarcare cu mijloace amfibii din întreaga campanie. Rezistenţa organizată a fost suprimată în 12 zile, dar şi de această dată supravieţuitorii au refuzat să se predea. „Nicăieri nu am văzut o mai bună ilustrare a firii japonezului ca acolo, în apropierea aerodromului, la asfinţit", scria corespondentul revistei *Time*, Robert Sherrod.

> Tocmai săpam un adăpost pentru noapte, când un soldat a strigat: „E un japonez sub buştenii ăia!" Ofiţerul de pază al postului de comandă avea îndoieli, dar i-a dat nişte grenade paralizante şi i-a zis să-l scoată pe japonez afară. Apoi, din direcţia adăpostului, s-a auzit şuieratul ascuţit al unui glonţ japonez, iar de sub buşteni a sărit un ins slăbănog şi micuţ – nu avea mai mult de 1,50 m înălţime – fluturând o baionetă. Un american a azvârlit o grenadă, care l-a doborât. Omul s-a ridicat cu greu, şi-a îndreptat baioneta spre burtă şi a încercat să-şi facă harachiri. Eviscerarea n-a mai avut loc. Cineva l-a împuşcat cu o carabină. Dar, ca toţi japonezii, nu s-a lăsat cu una, cu două. Chiar dacă avea în corp patru gloanţe, tot s-a ridicat într-un genunchi. Apoi, americanul l-a împuşcat în cap.[24]

O mie de asemenea incidente ne îngăduie să înţelegem mai uşor de ce Infanteria Marină a Statelor Unite şi celelalte trupe care luptau în Pacific îşi tratau duşmanii ca pe nişte fiare sălbatice periculoase.

Japonezii mai bine informaţi ştiau că insulele care alcătuiau ţara lor, cu milioane de case clădite din lemn şi hârtie, erau pe cale

să înfrunte iadul bombardamentelor aeriene. Aerodromurile din Insulele Mariane au adus Japonia în raza de acţiune a bombardierelor americane. Confruntările terestre dovediseră că predispoziţia soldaţilor japonezi către lupta până la moarte le impunea americanilor un preţ greu pentru fiecare victorie, însă puterea de foc a invadatorilor îi făcea pe aceştia invincibili. Pagubele produse flotei comerciale japoneze de către submarinele lui Nimitz erau mari, mai ales pentru o ţară dependentă de importuri. Blocada navală şi bombardamentele aeriene au dus la înfrângerea Japoniei chiar în condiţiile în care forţele terestre americane au rămas pe loc. Guvernul japonez era însă hotărât să lupte în continuare – încăpăţânaţii militari care dominau scena politică de la Tokio credeau că mai puteau negocia un acord care să le permită să-şi păstreze măcar posesiunile din China, convingându-i pe americani că preţul atacării Japoniei ar fi inacceptabil de ridicat.

În timp ce puşcaşii marini luptau pentru cucerirea Marianelor, în Pacificul de sud-vest SUA începeau o campanie mult mai controversată. Generalul Douglas MacArthur, comandantul suprem al forţelor armate din regiune, era hotărât să-i elibereze pe cei 17 milioane de locuitori ai Filipinelor, unde îşi petrecuse bună parte din serviciul militar activ. Ca fost şef de armată cu puternici susţinători de dreapta, în 1944, MacArthur a cochetat cu o campanie prezidenţială împotriva lui Roosevelt, abandonându-şi planul doar când a devenit limpede că nu putea să obţină nominalizarea din partea republicanilor şi cu atât mai puţin să-l învingă pe preşedintele în exerciţiu. MacArthur a rămas un personaj formidabil, căruia şefii de stat-major cu greu i se puteau împotrivi şi căruia propaganda internă îi crease un asemenea prestigiu, încât generalul era practic de neînlăturat.

Acum, că bazele aeriene din Mariane erau în mâinile americanilor, strategii susţineau că numeroasa armată japoneză din Filipine putea fi lăsată să-şi contemple propria neputinţă, iar forţele americane să-şi îndrepte atenţia către Iwo Jima, Okinawa şi, ulterior, către insulele principale. Existau argumente în favoarea unor operaţiuni limitate de cucerire a aerodromurilor şi porturilor filipineze, însă niciunul pentru ce a urmat de fapt. MacArthur era

decis să-şi croiască drum cu arma în mână prin întregul arhipelag, şi exact asta a făcut. Deşi nu a obţinut niciodată aprobarea oficială a şefilor de stat-major, la Washington nimeni nu avea puterea sau înţelepciunea de a-l opri. Marshall i-a scris la un moment dat lui MacArthur următoarele cuvinte memorabile: „Nu uita, Marina e de partea ta"; comandantul suprem al forţelor din Pacificul de sud-vest nu a mulţumit însă niciodată pentru acest sprijin.

În septembrie 1944, portavioanele Flotei a III-a conduse de Halsey, aflate în largul coastelor sudice ale Filipinelor, au pricinuit grele pierderi aviaţiei japoneze. Doar în ziua de 12 septembrie, 2 400 de incursiuni ale avioanelor americane au dus la distrugerea a 200 de avioane inamice atât în aer, cât şi la sol. Nimitz şi MacArthur s-au înţeles ca insula Peleliu să fie cucerită înainte ca armata să atace Filipinele. La 15 septembrie, soldaţii Diviziei I Infanterie Marină au atacat insula, beneficiind de o masivă susţinere aeriană şi navală. Cei 10 000 de japonezi care apărau Peleliu, susţinuţi de baterii de artilerie temeinic amplasate, au opus o rezistenţă îndârjită. Campania ce a urmat, în care a fost angajată şi o divizie a Armatei SUA, s-a dovedit un coşmar. Pentru cucerirea poziţiilor inamice buncăr cu buncăr, au fost necesare vaste cantităţi de muniţie şi multă energie. S-a calculat mai târziu că pentru fiecare apărător ucis s-au tras 1 500 de proiectile de artilerie. Japonezii au luptat, ca de obicei, până aproape la ultimul om, 1 950 de americani pierzându-şi viaţa înainte de 24 noiembrie, data la care s-a sinucis comandantul insulei, colonelul Kunio Nakagawa. Bătălia în sine, un episod de violenţă intensă, a avut o importanţă îndoielnică pentru strategia americană de ansamblu, ea servind numai la accentuarea mesajului conform căruia nu existau scurtături pe drumul către cucerirea avanposturilor japoneze din Pacific.

La 20 octombrie 1944, patru divizii de infanterie au început debarcarea pe insula Leyte, în inima Arhipelagului Filipinelor, întâmpinând o palidă rezistenţă. Astfel, în după-amiaza zilei respective, capul de pod era suficient de stabil ca să-i permită lui MacArthur să păşească ţanţoş pe ţărm şi să transmită la radio un grandilocvent mesaj de eliberare. Ulterior însă, o opoziţie mai viguroasă din partea japonezilor a transformat campania într-o

grea încercare pentru zecile de mii de soldaţi americani din cauza ploii, noroiului şi vărsării de sânge. Statul-major al lui MacArthur a ignorat avertismentele geniştilor conform cărora Leyte nu se pretează la construirea unui aerodrom, iar trupele americane s-au trezit că depind în mare măsură de transporturile efectuate pe calea aerului. Responsabilul cu relaţiile publice al lui MacArthur, colonelul Bonner Fellers, îşi câştigase reputaţia în 1942, când rapoartele trimise de el zilnic de la Cairo despre operaţiunile şi intenţiile britanicilor fuseseră interceptate de Rommel. Acum, Fellers şi-a îmbogăţit jalnicul palmares, anunţând în mod repetat victoria, când soldaţii americani încă luptau pentru supravieţuire.

Săptămână de săptămână, apoi lună de lună, clima şi munţii, insectele şi tirul inamic, epuizarea şi mlaştinile au impus un tribut greu fiecărui infanterist de pe insulă. „Pierduseră orice noţiune privind distanţa parcursă", scria Norman Mailer într-o lucrare de ficţiune dedicată marşului dureros al unei patrule, bazată pe propria experienţă de luptă în Filipine. „Totul sub ei se înceţoşase, iar chinurile provocate de fiecare tip de teren în parte fuseseră date uitării... Se împleticeau ca un şir de beţivi, înaintând cu greutate, cu capetele plecate şi braţele lovind spasmodic laturile corpului... Pe umeri aveau băşici de la raniţe, mijlocul le era plin de vânătăi de la cartuşiera care sălta în mers, iar armele se loveau de partea laterală a corpului, făcându-le răni şi băşici pe coapse... Asemenea purtătorilor de lectici, uitaseră de tot. Nu se mai gândeau la ei ca la nişte indivizi, ci ca la nişte purtători de suferinţă."[25]

Chiar în timp ce americanii se chinuiau să-şi croiască drum pe insulă, în largul mării, duşmanii lor lansau o ambiţioasă şi disperată tentativă de a le opri înaintarea. Marina Imperială japoneză a trimis patru portavioane, înzestrate cu câteva avioane, să execute o falsă manevră dinspre nord, care să determine Flota a III-a să se îndepărteze de Leyte, cu preţul unei inevitabile distrugeri. În paralel, unităţi grele ale armatei japoneze au pornit spre Golful Leyte, unde plănuiau să atace forţele terestre şi navale americane, precum şi relativ slaba susţinere navală – asigurată de Flota a VII-a, condusă de amiralul Thomas Kinkaid. Operaţiunea *Sho-Go* nu avea nicio şansă de succes, orice ar fi pus la

cale atacatorii fiind sortit eşecului în faţa superiorităţii strategice a americanilor. Schimbarea de către japonezi a codurilor şi tăcerea impusă comunicaţiilor flotei japoneze i-au lipsit pe Halsey şi Kinkaid de preţioase informaţii despre planurile inamicului. Abia la 24 octombrie a fost zărită puternica escadră japoneză comandată de viceamiralul Takeo Kurita intrând în Marea Sibuyan, dintre insulele Luzon, Panay şi Leyte. Submarinele americane au scufundat imediat două dintre crucişătoarele japoneze, iar Flota a III-a a lansat avioane care au scufundat uriaşul cuirasat *Musashi* şi au avariat alte nave. Kurita a făcut cale întoarsă, părând a se recunoaşte înfrânt. Impulsivul Halsey, convins că îi alungase pe japonezi, a dispărut spre nord, dimpreună cu întreaga sa forţă de 69 de nave, pe urmele flotei-momeală conduse de Ozawa şi localizate de avioanele de recunoaştere.

În noaptea de 24, în vreme ce Halsey se îndrepta cu toată viteza spre un orizont îndepărtat, Flota a VII-a ducea şi ea o bătălie importantă. O altă escadră de nave japoneze fusese văzută apropiindu-se de Golful Leyte dinspre sud, prin Strâmtoarea Surigao. În întâmpinarea ei, Kinkaid şi-a trimis vechile cuirasate de bombardament, precum şi câteva crucişătoare, distrugătoare şi vedete torpiloare. A urmat o operaţiune remarcabilă. În bezna curând risipită de flăcări, mica flotilă americană a pricinuit pagube neînsemnate convoiului de nave de război japoneze. Dar, înainte de ora 4, torpilele lansate de pe distrugătoare şi tirul ghidat de radar al tunurilor de 356 şi 460 mm de pe navele mari ale lui Kinkaid au scufundat cuirasatele japoneze *Yamashiro* şi *Fuso*, împreună cu trei dintre navele lor de escortă. Crucişătorul greu *Mogami* şi crucişătorul uşor *Abukuma* au fost şi ele lovite, fiind ulterior scufundate de avioanele americane. Restul elementelor componente ale forţei operative japoneze s-au îndreptat spre casă: două crucişătoare grele şi cinci distrugătoare. Americanii au înregistrat doar 39 de morţi, majoritatea victime ale tirului de pe alte vase americane, derutate de întuneric. Fusese un adevărat măcel, japonezii demonstrând nu doar inferioritate la capitolul tehnologie şi îndemânare, ci şi resemnare în faţa sacrificiului. Escadra lor nu avea nicio şansă reală să traverseze îngusta Strâmtoare Surigao şi

să obţină rezultate notabile, decât dacă avea de partea sa elementul-surpriză şi dacă americanii răspundeau la fel de slab ca în urmă cu doi ani, în împrejurări similare, pe insula Savo. Ambele condiţii erau greu de îndeplinit, aşa că japonezii se duceau la moarte sigură, moarte de care au şi avut parte.

Însă cel mai remarcabil episod al acestei bătălii şi, cu siguranţă, una dintre cele mai stranii ciocniri pe mare din istorie abia acum urma. În cursul nopţii, flota de război japoneză, atacată din nou de avioanele lui Halsey, a făcut cale întoarsă, luând-o spre est, către Strâmtoarea San Bernardino. După ce a trecut de ea, a luat-o spre sud, către Golful Leyte, rămânând nedetectată, chiar şi la lumina zilei, şi neîntâmpinând nicio împotrivire. Puţin înainte de ora 7, cele şase portavioane mici şi şapte vase de escortă ale Forţei Operaţionale 77.4.3, comandată de contraamiralul Clifton Sprague – rămasă în istorie prin indicativul radio „Taffy 3" – tocmai ridicaseră ancora, când o voce panicată a transmis de la bordul unui avion de patrulare că patru cuirasate, opt crucişătoare şi distrugătoare japoneze de escortă sunt la mai puţin de 35 km şi se apropie cu viteză. „Ticălosul ăla de Halsey ne-a lăsat în fundul gol!" a exclamat Sprague, cu o furie uşor de înţeles. Navele lui, nişte platforme plutitoare lente, care ofereau susţinere aeriană trupelor lui MacArthur de pe uscat, s-au chinuit să rărească rândurile şi să lanseze avioanele de care dispuneau. Japonezii, pe de altă parte, au început curând să tragă în Taffy 3 cu tot ce aveau.

Amiralul Kurita, aflat la comanda escadrei japoneze, a avut şansa de a distruge complet micuţa şi slab înarmata forţă americană. Distrugătoarele şi avioanele lui Sprague au atacat în repetate rânduri şi cu extraordinar curaj, însă erau prea puţine şi nu aveau bombele necesare pentru a străpunge suprafeţele blindate. Cuirasatele lui Kinkaid erau departe, în sud, la multe ore distanţă, abia ieşite din duelul nocturn petrecut în Strâmtoarea Surigao. Portavioanele de escortă şi echipajele avioanelor ştiau că trebuie să înfrunte singure flota inamică. Mulţi piloţi au săvârşit adevărate fapte de vitejie, dar au existat şi câţiva care au cedat sub povara atacurilor repetate. Un pilot, după ce aterizase la loc pe *Manila Bay*, nu a mai vrut să decoleze ca să efectueze cel de-al treilea atac

cu torpile din dimineaţa aceea. Căpitanul Fitzhugh Lee l-a convocat pe tânăr pe puntea de comandă. „Era foarte zdruncinat fiindcă văzuse cu ochii lui cum îi sunt doborâţi prietenii... Mai aveam o singură torpilă... Alt pilot la bord nu mai aveam – ai noştri erau toţi în aer. Aşa că l-am trimis pe el, iar eu i-am spus un cuvânt de îmbărbătare, l-am bătut pe spate şi i-am zis: «Du-te şi fă ce poţi.» A făcut şi a treia tură şi a supravieţuit."[26]

Într-o succesiune de ciocniri la mică distanţă, japonezii au scufundat trei nave de escortă şi un portavion al lui Taffy 3. În jur de 50 de avioane americane au fost doborâte în timp ce trăgeau în Flota Combinată. Avioanele americane au reuşit totuşi să scufunde crucişătoarele *Chokai*, *Suzuya* şi *Chikuma*, iar lui Kurita i-a pierit avântul. Îngrozit de energia cu care rezistau americanii, convins că se afla în prezenţa unor elemente ale Flotei a III-a, ale cărei nave mari aveau să-l atace curând, la 143 de minute după ce fuseseră trase primele poiectile, Kurita a dat semnalul de întoarcere. Eroismul demonstrat de Taffy 3 reuşise să alunge flota de război inamică într-o manieră ce a uluit miile de marinari americani care, cu câteva ore mai devreme, se consideraseră pierduţi.

Americanii au mai pierdut un portavion de escortă, care a fost scufundat, şi alte două, serios avariate, când avioanele japoneze care au decolat de la bazele din Filipine au efectuat primele atacuri sinucigaşe din cursul campaniei. Avioanele lui Halsey au atacat la rândul lor escadra-momeală a lui Ozawa, scufundându-i toate cele patru portavioane, un crucişător uşor şi două distrugătoare. Apoi, Flota a III-a a luat-o spre sud, fiind aspru criticată pentru că plecase de lângă celelalte escadre. Nesăbuinţa lui Halsey ar fi trebuit să-i aducă o concediere, însă, date fiind dimensiunile triumfului american în ceea ce a ajuns să se numească Bătălia din Golful Leyte, cea mai mare ciocnire navală din istorie, fapta lui a fost trecută cu vederea. Japonezii trimiseseră 64 de vase împotriva a 216 nave americane şi două australiene şi au pierdut vase cu un deplasament total de 285 000 t, comparativ cu numai 29 000 t, cât fusese capacitatea vaselor pierdute de americani. Doar 2 803 americani şi-au pierdut viaţa, faţă de peste 11 000 de japonezi. Operaţiunea *Sho-Go* s-a încheiat cu pierderea

de către Marina Imperială japoneză a patru portavioane, trei cuirasate, zece crucişătoare şi nouă distrugătoare. Americanii au pierdut trei portavioane mici, două distrugătoare şi o navă de escortă. Mai multe nave au fost grav avariate şi s-ar fi scufundat, probabil, dacă echipele de salvare nu ar fi avut curajul şi energia să înfrunte incendiile, ţevile de abur sparte şi exploziile muniţiei.

Bătălia din Golful Leyte a fost o demonstraţie elocventă a dezastrului din pregătirea marinarilor japonezi – la capitolele artilerie, navigaţie şi identificarea navelor – dar şi în ceea ce priveşte temeritatea. Amiralii Japoniei au coordonat operaţiunea ca şi când s-ar fi aşteptat să piardă. Păreau mai pregătiţi să moară decât să lupte, o tranziţie stranie pentru nişte oameni care, în 1941–1942, se arătaseră nişte războinici înfocaţi şi eficienţi. În multe dintre bătăliile anterioare, mesajele decriptate le oferiseră americanilor un avantaj de importanţă vitală, de care însă nu au mai beneficiat în acţiunile din Golful Leyte. Din pricina gafelor lui Halsey, Flota a III-a nu a fost folosită niciodată la capacitate maximă. În pofida tuturor acestor aspecte însă, Marina SUA a reuşit de fiecare dacă să lupte mai bine decât adversarii. Tehnologia şi mai ales radarul au oferit cu certitudine un avantaj. Distrugerea componentei aeriene a Marinei Imperiale japoneze le-a permis piloţilor lui Halsey şi Kinkaid să zboare aproape nestingheriţi. Însă mesajul central al acestei bătălii a fost că japonezii suferiseră o înfrângere atât morală, cât şi materială.

Leyte a fost cucerită definitiv de americani la sfârşitul lunii decembrie. Ulterior, la 9 ianuarie 1945, forţele SUA au debarcat pe Luzon, insula principală din Arhipelagul Filipinelor, unde au început o campanie care s-a încheiat abia odată cu războiul însuşi, împotriva trupelor japoneze conduse cu tenacitate de generalul Tomoyuki Yamashita, „Tigrul din Malaya" din 1942. Capitala, Manila, a fost făcută una cu pământul în timpul luptelor care au durat mai multe săptămâni şi în care marinarii japonezi s-au bătut aproape până la ultimul om. Tot ei au comis masacre împotriva populaţiei civile, lipsite de orice scop militar, dar menite a demonstra hotărârea Japoniei de a pedepsi cu moartea pe oricine se afla în raza ei de acţiune, înainte de a se prăbuşi ea însăşi.

Mulţi dintre filipinezii care scăpaseră de sălbăticia japonezilor şi-au găsit sfârşitul din cauza artileriei americane. Manila s-a transformat într-un morman de dărâmături, eliberarea ei devenind o farsă. În jur de 100 000 de oameni au murit sub ruinele capitalei, alături de 1 000 de americani şi 16 000 de japonezi. Yamashita s-a retras spre centrul muntos, cu păduri dese al insulei, unde, până în august 1945, a apărat un perimetru din ce în ce mai restrâns. Armata a VIII-a, aflată sub comanda lui Eichelberger, a continuat să desfăşoare operaţiuni terestre şi navale până la finalul războiului, ocupând insulele Filipine una câte una, după bătălii uneori violente şi costisitoare. MacArthur putea să se declare cuceritorul arhipelagului şi autorul înfrângerii ocupanţilor japonezi. Dar cum soldaţii japonezi nu ar fi putut fi transportaţi spre niciun alt teatru de operaţiuni unde puteau să influenţeze decisiv rezultatul conflictului, ei erau la fel de prizonieri în Filipine precum era numeroasa şi inutila garnizoană pe care Hitler o ţinea pe Insulele Canalului.

„Campania din Filipine a fost o eroare", spune istoricul japonez contemporan Kazutoshi Hando, care a trăit experienţa războiului. „MacArthur a întreprins-o din motive personale. Japonia pierduse războiul odată cu pierderea Marianelor." Filipinezii, pe care MacArthur pretindea că îi iubeşte, au plătit cu vieţi omeneşti şi locuinţe distruse pentru egocentrismul lui – în jur de o jumătate de milion de oameni morţi în lupte şi masacre, de foame şi boli. A fost un ghinion atât pentru ei, cât şi pentru efortul de război american că nici preşedintele Roosevelt, nici şefii de stat-major americani nu au reuşit să ţină în frâu ambiţiile lui MacArthur. În 1944, drumul Statelor Unite ale Americii către o victorie împotriva Japoniei era deja asigurat, fiind compromis însă de erorile de judecată ale comandantului suprem din Pacificul de sud-vest.

Capitolul 23

Germania asediată

În primele zile ale lui septembrie 1944, liderii statelor aliate – cu excepția notabilă a lui Winston Churchill – presupuneau că doar câteva săptămâni îi mai despart de înfrângerea celui de-al Treilea Reich, opinie împărtășită și de mulți germani, care își făceau sumbre pregătiri pentru momentul în care inamicul avea să le ia cu asalt țara. Un subofițer german pe nume Pickers îi scria soției sale, aflată la Saarlouis: „Eu și cu tine trăim într-o permanentă primejdie de moarte. Eu am scris *finis* la viața mea, deoarece mă îndoiesc că voi supraviețui. Așa că îmi iau rămas-bun de la tine și de la copii."[1] Soldatul Josef Roller a primit o scrisoare de la tatăl lui, din Trier: „Am îngropat în grajduri porțelanurile, argintăria și covorul cel mare. Covorul cel mic e în pivnița lui Annie. Am ascuns după ziduri porțelanurile lui Annie, unde pe vremuri se ținea vinul. Așa că, dacă nu mai suntem noi, o să poți să le găsești pe toate, dar ai grijă cum sapi, să nu le spargi. Deci, Josef, toate cele bune și ține capul la cutie, salutări călduroase și sărutări de la noi toți, tata."[2]

Germanii înțelegeau că, în cazul în care sovieticii izbuteau o străpungere dinspre est, totul era pierdut. „Atunci, nu ne va mai rămâne decât să luăm otravă", i-a spus o vecină din Hamburg lui Mathilde Wolff-Monckeburg „pe un ton foarte liniștit, de parcă îmi sugera să facem mâine seară clătite la cină."[3] Mai surprinzător este că unii adepți ai nazismului continuau să spere cu încăpățânare. Mulți copii au fost evacuați din orașe și instalați în cămine speciale. Konrad Moser locuia într-un astfel de cămin, amplasat

în apropierea unui lagăr de prizonieri de război din Eichstadt, pe motiv că era puţin probabil ca Aliaţii să bombardeze locul respectiv. Către sfârşitul lui 1944, când fratele lui mai mare, Hans, a venit să-l ia acasă, la Nürnberg, directorul căminului i-a spus pe un ton acuzator: „Ştiu de ce-l vreţi. Nu credeţi în victoria finală!" Hans Moser a clătinat din cap şi a zis: „Sunt în permisie de pe Frontul de Est."[4] Şi l-a dus pe Konrad înapoi la părinţii lor, alături de care băieţelul a supravieţuit războiului.

Cele mai multe oraşe germane erau deja devastate de bombardamente. Din Marburg, Emmy Suppanz îi scria fiului ei, aflat pe Frontul de Vest, despre viaţa de acasă: „Cafeneaua Kaefer e încă deschisă de la 6.30 la 9 dimineaţa şi de la 17 la 22 sau 23. În ultimul atac, din tavan s-au desprins bucăţi de zidărie, dar, ciudat, oglinzile sunt încă întregi. Ferestrele cafenelei şi apartamentul de deasupra nu mai sunt, bineînţeles. Burschi avea doi iepuri, unul destul de mare şi alb, pe nume Hansi, şi unul mai mic, cenuşiu, pe care încă nu-l botezaserăm şi care a fost mâncat acum două săptămâni. Bucătăreasa a vrut să-l taie şi pe Hansi, dar n-a făcut-o. Ieri, Burschi m-a întâmpinat cu vestea că Hansi a fătat şapte pui! Sepp, oraşul... era îngrozitor."[5] Veştile de genul acesta afectau profund moralul soldaţilor de departe, care luptau pentru viaţa lor.

De cealaltă parte, înaintarea vijelioasă a trupelor aliate pe teritoriul Franţei, înconjurate de mulţimi care jubilau, le-a transmis comandanţilor şi soldaţilor deopotrivă o stare de beatitudine. Soldatul Edwin Wood scria despre euforia pe care i-o producea urmărirea duşmanului: „Să ai nouăsprezece ani, să ai nouăsprezece ani şi să fii infanterist, să ai nouăsprezece ani şi să lupţi pentru eliberarea Franţei de nazişti în vara lui 1944! Anotimpul acela cu zile fierbinţi şi cer fără nori, când albinele ne bâzâiau în jurul capului şi strigam expresii ciudate, din cuvinte pe care nu le înţelegeam, unor bărbaţi şi femei care ne ovaţionau de parcă am fi fost zei... În acel moment minunat, visul de libertate a fost viu, iar noi ne-am simţit nespus de mândri."[6] Sir Arthur Harris afirma că, mulţumită susţinerii asigurate de bombardierele britanice şi americane, armatele din Franţa merseseră ca „la plimbare"[7].

Dacă aceasta era o exagerare grosolană, caracteristică retoricii şefilor aviaţiei deopotrivă britanici şi americani, este cu certitudine adevărat că, în toamna lui 1944, Aliaţii occidentali au eliberat Franţa şi Belgia cu un preţ în vieţi omeneşti mult mai scăzut decât se anticipase. O avalanşă de mesaje interceptate dezvăluia disperarea generalilor lui Hitler şi starea jalnică a trupelor lor. Acest fapt a determinat, la Eisenhower şi subordonaţii lui, un scurt episod de neglijenţă. Cu germanii deja în genunchi, pe cei dispuşi să rişte se părea că-i aşteaptă recompense fără precedent. Montgomery l-a convins pe Eisenhower că, în sectorul de front ocupat de el, exista posibilitatea lansării unui atac decisiv, în scopul capturării unui pod de peste Rin, în dreptul localităţii olandeze Arnhem, pe care traversându-l, Aliaţii ar fi putut să pătrundă în masă pe teritoriul Germaniei.

Dacă armatele aliate ar fi putut sau nu să câştige războiul în 1944, în urma prăbuşirii Wehrmachtului în Franţa, rămâne subiectul unor aprige controverse. Este posibil ca, dacă Hodge ar fi fost un comandant mai energic, Armata I americană să fi reuşit să străpungă Linia Siegfried în regiunea Aachen. Patton era încredinţat că ar fi făcut lucruri măreţe dacă tancurile lui ar fi avut suficient carburant, dar este puţin probabil. În sectorul sudic, unde se aflau trupele lui, terenul era dificil. Până în aprilie 1945, apărătorii germani ai acestui perimetru, exploatând existenţa râurilor şi a unor poziţii pe dealuri, au izbutit să oprească înaintarea americanilor lui Patton. Aliaţii au petrecut zilele importante de la începutul lui septembrie trăgându-şi sufletul după cursa începută spre est. Armata a VII-a, comandată de Patch, debarcase în sudul Franţei la 15 august şi urcase pe valea Ronului fără să întâmpine vreo împotrivire serioasă, făcând joncţiunea cu oamenii lui Patton la Châtillon-sur-Seine pe 12 septembrie. Generalul-locotenent Jake Devers a devenit comandantul noului Grup de Armate VI, franco-american, desfăşurat de Aliaţi pe flancul drept. Forţele lui Eisenhower ocupau acum un front ce se întindea fără întrerupere de la Canalul Mânecii până la graniţa cu Elveţia.

Aliații duceau însă lipsă în continuare de un port important. Rețeaua franceză de cale ferată era în mare parte distrusă. Unii

strategi s-au plâns că bombardamentele efectuate înainte de Ziua Z fuseseră exagerate, dar o astfel de judecată nu putea fi emisă decât după câştigarea bătăliei din Normandia. Transportul exclusiv pe şosele al carburantului, muniţiei şi alimentelor necesare pentru două milioane de oameni ridica probleme uriaşe. Aproape fiecare tonă de provizii trebuia dusă cu camioanele de la plajă la poziţiile ocupate de trupe, chiar dacă, în scurtă vreme, Marsilia a început să contribuie semnificativ la efortul logistic. „Până nu luăm Anversul", îi scria Eisenhower lui Marshall, „vom continua să ne descurcăm cu ce avem."[8] Multe vehicule şi tancuri aveau nevoie de întreţinere. Aşa cum Wehrmachtul le îngăduise britanicilor să părăsească continentul în toiul euforiei din 1940, „boala victoriei" izbucnită în tabăra aliată i-a permis inamicului să se regrupeze. Până a lansat Montgomery Operaţiunea *Market Garden*, ambiţiosul său asalt în direcţia Rinului, germanii reuşiseră să-şi recâştige echilibrul. Soarta lor, din punct de vedere strategic, rămânea pecetluită, dar, la nivel local, au continuat să răspundă la iniţiativele Aliaţilor cu o încăpăţânare dublată de agresivitate.

La 17 septembrie, în Olanda aterizau trei divizii aliate aeropurtate: diviziile 82 şi 101 americane aveau misiunea de a cuceri podurile de peste râuri şi canale, situate între linia frontului aliat şi Arnhem; iar Divizia 1 Aeropurtată britanică trebuia să cucerească podul de peste Rin şi să apere perimetrul de dincolo de el. Întreaga formaţiune a fost paraşutată într-o zonă aflată la nord de marele fluviu. Operaţiunile americanilor au fost în general reuşite, în ciuda faptului că distrugerile produse de germani la Zon i-au obligat să se oprească şi să aştepte aducerea unui pod Bailey*. Britanicii însă, care erau cel mai departe de unităţile lui Montgomery, au întâmpinat dificultăţi de cum au aterizat. Mesajele decriptate indicau că, la Arnhem, se regrupau rămăşiţe ale diviziilor a IX-a şi a X-a panzere SS. Comandanţii aliaţi le desconsideraseră prezenţa, din cauza pierderilor grele suferite de ele în Normandia, însă germanii au reacţionat la neaşteptata acţiune a

* Pod mobil, realizat din elemente prefabricate, conceput de britanici pentru armată în perioada celui de-al Doilea Război Mondial (n.trad.).

britanicilor cu obişnuita lor agresivitate. Forţe locale, multe alcătuite din personal administrativ şi auxiliar, au improvizat poziţii care au întârziat foarte mult înaintarea paraşutiştilor către pod. De organizarea ripostei germane s-a ocupat Model, „pompierul" lui Hitler de pe Frontul de Est. Unele elemente ale Diviziei I Aeropurtate au dovedit o remarcabilă lipsă de îndrăzneală şi îndemânare tactică, unitatea fiind dezmembrată şi nimicită treptat, în timp ce încerca să avanseze către Arnhem. Chiar şi puţinele vehicule blindate germane, aflate în apropierea oraşului, au reuşit să decimeze unităţile de paraşutişti care aveau puţin armament antitanc şi erau complet lipsite de tancuri.

Unicul batalion care a ajuns la pod nu putea să apere decât poziţiile de la capătul dinspre nord. Între el şi formaţiunea blindată trimisă în ajutorul lui erau Rinul şi un număr tot mai mare de soldaţi germani. Hotărârea britanicilor de a plasa Divizia I Aeropurtată în apropiere de Arnhem a impus o pauză de patru ore între deschiderea primei paraşute şi sosirea pe jos la pod a locotenentului-colonel John Frost, interval care le-a dat germanilor, dotaţi cu vehicule, o marjă de timp mai mult decât generoasă pentru a reacţiona. Britanicii ar fi putut să cucerească podul, trimiţând, cu ajutorul unor planoare, grupuri de atac rapid care să aterizeze direct la obiectiv, aşa cum făcuseră germanii în Olanda, în 1940, şi chiar ei înşişi la Canalul Caen, în Ziua Z. O atare iniţiativă i-ar fi costat cu siguranţă un număr de vieţi omeneşti, însă mult mai puţine decât au pierdut croindu-şi drum prin luptă spre Arnhem. Aşa însă, începând din după-amiaza zilei de 17, britanicii din oraş şi din împrejurimi s-au luptat doar ca să supravieţuiască, renunţând de mult la orice speranţă că îşi vor mai putea îndeplini obiectivele.

Planul lui Montgomery suferea de un neajuns mult mai grav, care probabil că i-ar fi înăbuşit ambiţiile şi dacă paraşutiştii britanici ar fi reuşit să captureze podul de peste Rin. Forţa de susţinere trebuia să facă cei 95 km dintre Canalul Meuse–Escaut şi Arnhem în trei zile, având acces la o singură şosea. O traversare a câmpului ar fi fost imposibilă, deoarece solul era prea moale. Divizia Blindate de Gardă a dat de necaz la doar câteva minute după ce pornise la drum: tancurile din frunte au fost distruse de germani, iar trupele

auxiliare de infanterie au fost prinse în schimburi locale de focuri. Unităţile aeropurtate americane au făcut tot posibilul să ocupe şi să apere punctele de trecere mai importante, dar înaintarea Aliaţilor a rămas curând în urma programului stabilit. Germanii au reuşit să organizeze apărarea cunoscând foarte bine intenţiile duşmanului, deoarece găsiseră planul Operaţiunii *Market Garden* în buzunarul unui ofiţer american de stat major, care, din nesăbuinţă, îl luase cu el în luptă. În numai câteva ore, documentul era pe biroul lui Model, care a exploatat la maximum informaţiile.

La 20 septembrie, când Corpul XXX a ajuns, în sfârşit, la Nijmegen, paraşutiştii Diviziei 82 Aeropurtată, comandată de Gavin, au realizat o traversare eroică a râului Waal în ambarcaţiuni de asalt şi sub un tir nimicitor, reuşind să cucerească perimetrul de pe malul opus, fapt ce a permis tancurilor din Divizia Blindate de Gardă să treacă podul, ca prin minune, neatinse. Abia după o altă întârziere de 24 de ore, de neînţeles pentru americani, britanicii s-au simţit în stare să reia înaintarea spre Arnhem. Rezistenţa paraşutiştilor britanici de pe malul opus era deja irelevantă, astfel că Montgomery a trebuit să-şi recunoască eşecul. În seara zilei de 25 septembrie, 2 000 de oameni din Divizia I Aeropurtată au fost duşi în siguranţă pe celălalt mal al Rinului, în aval de Arnhem, alţi 2 000 au scăpat prin alte mijloace, iar 6 000 au fost luaţi prizonieri de inamic. În urma acestei operaţiuni, şi-au pierdut viaţa în jur de 1 485 de paraşutişti britanici, adică aproximativ 16% din efectivele angajate de fiecare unitate, şi 474 de piloţi, iar Divizia I Aeropurtată a fost desfiinţată. La rândul lor, Divizia 82 americană a pierdut 1 432 de oameni, iar Divizia 101, 2 118. În tabăra germană s-au înregistrat 1 300 de morţi. Şi-au mai pierdut viaţa 453 de civili olandezi, mulţi dintre ei în urma bombardamentelor aliate.

Apologeţii Operaţiunii *Market Garden*, printre care să număra şi Montgomery, pretindeau că ea se încheiase cu un succes important, lăsându-i pe Aliaţi în posesia unui ieşind însemnat pe teritoriul Olandei. O pretenţie absurdă, fiindcă, în realitate, era vorba despre o fundătură, care nu le-a adus Aliaţilor niciun avantaj până în februarie 1945. Timp de două luni după bătălia de la Arnhem, cele două divizii americane aeropurtate au fost silite

să dea lupte grele pentru a păstra terenul cucerit în septembrie, deşi acesta îşi pierduse utilitatea strategică. Atacul de la Arnhem a fost o idee greşită de la bun început, cu şanse de succes neglijabile. Comandanţii britanici însărcinaţi cu punerea ei în practică, în special generalul-locotenent Frederick „Boy" Browning, au dat dovadă de o incompetenţă condamnabilă şi ar fi meritat o concediere acoperită de ruşine, nu onorurile pe care le-au primit ulterior, în cadrul unei operaţiuni de propagandă tipic britanice, menite să confere măreţie unui dezastru.

Greşeala fundamentală făcută de Montgomery a fost aceea că s-a lăsat pradă dorinţei de glorie care i-a îndepărtat adesea pe comandanţii aliaţi de interesele strategice ale cauzei lor. Generalul Jake Devers, unul dintre cei mai capabili, dar şi unul dintre cel mai puţin cunoscuţi comandanţi americani de corp de armată din timpul războiului, avea să scrie mai târziu despre diferenţele inevitabile dintre naţiuni cu privire la metodele folosite, chiar dacă acestea erau unite de ţelul înfrângerii duşmanului: „Acest lucru este adevărat nu doar pentru oamenii de la cel mai înalt nivel politic... este o trăsătură firească a militarilor de carieră... Nu este rezonabil să te aştepţi ca reprezentaţii în uniformă ai diverselor naţiuni, care luptă sub o comandă unificată, să-şi subordoneze, prompt şi de bunăvoie, propriile opinii celor ale unui comandant de altă naţionalitate, decât dacă respectivul comandant... a reuşit să-i convingă că este în interesul lor naţional, individual şi colectiv."[9] Dat fiind că Eisenhower nu avea o viziune coerentă, subordonaţii lui erau puşi adesea în situaţia de a se lua la întrecere pentru a şi le impune pe ale lor. Ambiţia lui Montgomery de a conduce personal un atac decisiv, dublată de vanitate, l-a determinat să se angajeze în singura operaţiune de amploare pentru care Aliaţii puteau furniza sprijin logistic în acea toamnă, pe terenul cel mai puţin prielnic unui succes. Ca să folosesc o expresie foarte populară, atacând un pod de peste Rin, conducerea aliată s-a întins mai mult decât îi era plapuma.

Britanica Muriel Green dezvăluia în jurnalul ei valul de tristeţe care a cuprins toate statele aliate la auzul veştilor despre eşecul de la Arnhem. „Cu toţii credeam că războiul este pe sfârşite, iar

acum aflăm despre acest teribil sacrificiu, ceea ce mă întristează profund. Cred că victoria ni se pare prea sigură, așa încât astfel de dezastre par și mai rele."[10] Pe măsură ce războiul intra în ultima lui etapă, familiile acceptau tot mai greu pierderea celor dragi, alături de care tânjeau să guste din roadele păcii. Ivor Rowberry, un tânăr de 21 de ani, de meserie contabil, ucis în timp ce îndeplinea funcția de radiotelegrafist în cadrul Regimentului South Staffordshire, a lăsat pentru părinții lui câteva rânduri care oglindesc sentimentele multor combatanți din multe nații:

> Aceasta... este o scrisoare pe care am sperat să n-o primiți niciodată... Mâine intrăm în luptă. Deocamdată nu știm exact care va fi misiunea noastră, însă fără îndoială că va fi una periculoasă, în care mulți își vor pierde viața – eu aș putea fi unul dintre aceștia. Ei bine, mami, nu mi-e teamă să mor. Îmi place viața asta, da – de doi ani fac planuri, visez și trasez harta unui viitor perfect. Mi-ar fi plăcut ca viitorul acesta să se materializeze, dar nu e după voia mea, ci după vrerea Domnului, și dacă, sacrificând toate astea, voi face ca lumea să fie un loc puțintel mai bun decât l-am găsit, sunt foarte dispus să fac acest sacrificiu. Dar să nu mă înțelegi greșit, mami, nu sunt vreun patriot care agită steaguri... Anglia e o țărișoară minunată – cea mai bună din câte există – dar aș minți spunând că „merită să lupți pentru ea". Nici nu mă văd în rolul de cruciat neînfricat, care se bate pentru eliberarea Europei. Ar fi un gând frumos, însă nu aș face decât să mă amăgesc. Nu, mami, micuța mea lume se învârtește în jurul tău și al lui tati, al tuturor celor de acasă și al prietenilor mei din W[olverhamp]ton – pentru *Acestea* merită să lupți – și dacă, făcând asta, te simți mai în siguranță și soarta îți este mai bună, atunci pentru ele merită să și mori.[11]

Speranțele Aliaților de a intra în Germania – chiar de a câștiga războiul în 1944 – nu s-au prăbușit imediat, la sfârșitul lui septembrie, odată cu eșecul Operațiunii *Market Garden*, ci s-au micșorat progresiv, pe parcursul săptămânilor care au urmat, când trupele s-au împotmolit într-o mare de noroi și dezamăgiri locale. Drama încercării de a ocupa orașul Arnhem s-a bucurat de prea multă atenție din partea istoricilor. Chiar dacă Montgomery ar fi reușit să cucerească podul de peste Rin, este puțin probabil

ca el să-l fi putut exploata spre a pătrunde în Germania. Perspective mai promiţătoare aveau Hodges şi Armata I, aflată în zona Aachen, imediat dincolo de frontiera germană. În prima jumătate a lunii septembrie, acest sector al Zidul de Vest al lui Hitler era foarte slab apărat, dar, între 12 şi 15 ale lunii, americanii au eşuat într-o serie de tentative neconvingătoare de a trece de el. Hodges a fost cel mai puţin impresionant dintre toţi comandanţii Armatei SUA, iar operaţiunile lui din toamnă s-au remarcat printr-o organizare foarte stângace. Alte cinci săptămâni aveau să treacă până când Armata I a reuşit să ocupe ruinele oraşului Aachen. Dacă ar fi fost Patton comandant, poate că s-ar fi reuşit o străpungere rapidă a Zidului de Vest. Aşa însă, Armata a III-a, comandată de el, a asediat oraşul Metz toată luna septembrie, blestemând ploaia care nu se mai oprea, fără alte consecinţe decât creşterea numărului victimelor.

Următoarea greşeală gravă comisă de Hodges a fost aceea că şi-a aruncat armata într-o bătălie de două luni, cumplită şi sângeroasă, în scopul curăţării pădurii Huertgen de elementele inamice bănuite că i-ar ameninţa spatele şi flancul drept. În acel ţinut cu păduri dese, patru divizii americane au îndurat pe rând suferinţe, pierderi grele şi consecinţele tot mai drastice ale epuizării nervoase. Germanii îşi apărau cu încăpăţânare poziţiile, impunând un preţ greu pentru fiecare pas făcut înainte. La începutul lui decembrie, când Armata I a ieşit în câmpia Roer, se năruiseră deja toate speranţele într-o victorie timpurie. Între timp, armatele lui Montgomery au fost obligate să petreacă toamna curăţând estuarul Scheldt pentru a deschide calea spre Anvers, o misiune care s-ar fi încheiat în câteva zile dacă s-ar fi desfăşurat la mijlocul lui septembrie, când forţele inamice erau în degringoladă. În octombrie şi noiembrie însă, s-au dus lupte grele, pe un teren saturat cu apă. Unităţile britanice au lansat în mod repetat atacuri de-a lungul unor diguri rutiere expuse la tirul nimicitor al germanilor.

Estuarul Scheldt nu era apărat nici de panzerele SS, nici de formaţiuni de elită ale infanteriei germane, ci de Divizia 70, „Pâine Albă", alcătuită din oameni cu probleme medicale, pe care un ofiţer german de marină o descria ca pe „o gloată apatică şi indisciplinată". Dar ca să tragă cu mitraliera şi cu mortierele într-un

inamic care ataca pe un teren expus, nu le trebuia cine ştie ce îndemânare. Timp de câteva săptămâni, aceşti germani suferinzi au ţinut în şah cele mai bune elemente ale infanteriei canadiene. Comandantul Regimentului canadian Queen's Own Rifles scria despre „condiţiile execrabile şi nemaipomenitul curaj necesar pentru cele mai simple lucruri. Atacurile trebuiau să se desfăşoare de-a lungul unor diguri expuse tirului inamic. Să treci prin polder însemna să înaintezi cu greu şi fără să te poţi ascunde prin apă, care, uneori, ajungea până la piept. Tirul mortierelor, la care germanii erau maeştri, ne urmărea la fiecare punct de adunare... Era o treabă mai ales pentru infanterişti, prin faptul că nu presupunea bătălii decisive, ci doar o luptă continuă şi constantă."[12] Majoritatea atacurilor trebuiau efectuate de forţe de dimensiunile unui pluton, avansând pe un front unde nu era loc decât de un singur om. Tirul german era atât de nimicitor, încât raportul dintre morţi şi răniţi era cu 50% mai mare decât în mod obişnuit.

După o săptămână de lupte în punga de la Breskens, o singură brigadă canadiană pierduse 533 de soldaţi, dintre care 111 morţi. Până la sfârşitul lui noiembrie, una dintre diviziile angajate în luptă pierduse 2 077 de oameni, dintre care 544 de morţi sau dispăruţi, iar cealaltă pierduse, în 33 de zile, 3 650 de oameni, 405 din fiecare dintre batalioanele ei de infanterie – o rată a pierderilor aproape egală cu cea suferită de trupele canadiene în noiembrie 1917, în Bătălia de la Passchendaele, îndeobşte considerată una dintre cele mai cumplite din Primul Război Mondial. Până şi o forţă defensivă modestă era capabilă să respingă atacuri date pe un teren pe care blindatele nu puteau opera, în care buncărele ofereau protecţie împotriva oricărui gen de lovituri, mai puţin împotriva celor directe, iar peisajul lipsit de copaci nu lăsa loc de subtilităţi tactice.

Atacul dat cu mijloace amfibii la 1 noiembrie împotriva insulei Walcheren a fost confuz şi costisitor, fiind nevoie de o săptămână de lupte grele pentru ca germanii să se predea. Primul convoi aliat care a descărcat la Anvers a intrat în port abia pe 28 noiembrie. Dat fiind impactul decisiv pe care problemele de aprovizionare l-au avut, începând din august, asupra trupelor aliate, eşecul capturării estuarului Scheldt s-a dovedit a fi cel mai grav eveniment petrecut

pe durata întregii campanii. Responsabilitatea a căzut asupra întregului lanţ de comandă, de la Eisenhower în jos. Montgomery era însă omul cu responsabilitatea operaţională, generalul care se credea un maestru al războiului, şi pe el trebuie să cadă principala vină. „La venirea iernii, americanii încetaseră să-l mai considere pe Monty drept o figură amuzantă", spunea generalul-locotenent Frederick Morgan, „iar în cazurile lui [Bedell] Smith şi Bradley... dispreţul se prefăcuse între timp în ură făţişă."[13]

În septembrie, Aliaţii occidentali au ratat o mică şansă de a intra în Germania – mică, deoarece probabilitatea indică faptul că aceştia nu aveau forţa combativă necesară câştigării războiului în 1944 – fiindcă au cedat în faţa euforiei declanşate de victoria din Franţa. Aliaţii nu aveau nici energia, nici imaginaţia necesare improvizării unor soluţii la problemele de aprovizionare, aşa cum ar fi făcut-o armata germană în cazul în care ar fi înaintat. Este de asemenea discutabil dacă uriaşele resurse alocate operaţiunilor din Pacific în 1944, sfidând strategia „Întâi Germania", l-au lipsit pe Eisenhower de trupele şi mijloacele de transport care i-ar fi permis să administreze inamicului lovitura de graţie. Armatele britanică şi americană sufereau deopotrivă de o lipsă cronică de infanterişti, având în schimb prea multe unităţi antiaeriene şi antitanc. În Grupul de Armate 21, aflat sub comanda lui Montgomery, ele absorbeau 47 120 de oameni extrem de preţioşi, 7,1% din efectivul total, în vreme ce, în Normandia, numai 82 000 dintre cei 662 000 de soldaţi britanici erau infanterişti[14]. În cursul iernii, o parte dintre aceste unităţi au fost dezmembrate, iar personalul, transferat la infanterie, însă, până la sfârşitul campaniei, prea puţini soldaţi britanici şi americani au luptat efectiv şi prea mulţi au îndeplinit funcţii auxiliare. Tactica Aliaţilor a fost influenţată în mod negativ de faptul că trupele erau prizonierele vehiculelor.

Anglo-americanii nu au reuşit să transforme o victorie mare într-una decisivă, iar preţul plătit s-a concretizat în lunile de luptă care au urmat. Iată ce scria *Wacht*, ziarul Armatei a XIX-a germane, la 1 octombrie: „Englezii, dar mai mult americanii, au încercat, pe parcursul acestui război, să nu sacrifice un număr mare de vieţi omeneşti... Încă se feresc de o implicare totală, de adevăratul

sacrificiu militar... Infanteria americană nu atacă decât împreună cu o semnificativă avangardă blindată şi nu declanşează un asalt decât după o ploaie de obuze şi bombe. Dacă mai întâmpină apoi rezistenţă din partea germanilor, întrerupe imediat atacul şi încearcă din nou, a doua zi, cu armamentul greu."[15] Deşi interesat, acest punct de vedere nu era întru totul greşit.

În vestul Europei, iarna lui 1944 s-a dovedit a fi una dintre cele mai ploioase din ultimele decenii. Începând din octombrie, vremea s-a aliat cu germanii, impunând o stagnare a operaţiunilor pe întreg frontul. „Stimate domnule general", îi scria Eisenhower lui Marshall la 11 noiembrie, „vremea asta mă plictiseşte din ce în ce mai mult."[16] Condiţiile meteo erau aceleaşi pentru toţi combatanţii, însă Aliaţii sufereau cel mai mult de pe urma lor, fiindcă ei încercau să avanseze. Terenul îmbibat de apă făcea imposibilă înaintarea rapidă în afara drumurilor, tancurile şi vehiculele se zbăteau în noroiul adânc, operaţiunile aeriene erau drastic limitate, iar germanii exploatau fiecare obstacol de apă. Britanicii au început să se îngrijoreze din cauza pierderilor, trupele lor micşorându-se în urma epuizării resurselor umane naţionale; iarna au petrecut-o avansând încet în estul Olandei, uneori trecând şi săptămâni întregi fără cel mai mic progres. Nijmegen se află la doar 56 km de Wesel, dar între ele se întinde pădurea Reichswald. Şase luni s-au scurs între cucerirea primului oraş la 20 septembrie 1944 şi traversarea Rinului de către britanici, în dreptul localităţii Wesel, la 23 martie 1945.

Cu toată celebritatea de care se bucura Patton, armata lui a înaintat foarte încet prin Alsacia-Lorena, ajungând în cele din urmă la graniţa franco-germană la mijlocul lui decembrie. La dreapta lui, Grupul de Armate VI, aflat sub comanda generalului Jake Devers, a întâmpinat o rezistenţă înverşunată din partea germanilor care apărau malul de vest al Rinului superior, aşa-numita pungă de la Colmar. Soldatul William Tsuchida, care era sanitar în Vosgi, le scria părinţilor:

> Ce mizerie e toată treaba asta. În mintea mea se amestecă în mod confuz diverse incidente, spaima primordială de noapte şi aşteptarea de dinaintea ivirii zorilor. Restul aş prefera să-l uit, fiindcă e oribil. Sper că toţi cei care au posturi călduţe îşi dau

> seama ce nopți și zile cumplite îndură oamenii din prima linie... Uneori, sunt atât de amețit, încât mă forțez să citesc ceva atunci când pot, de pildă o revistă sau o scrisoare veche. Totul se reduce la întrebarea dacă ar trebui să mănânci acum sau mai târziu, la speranța că vei avea un loc uscat unde să te întinzi la noapte, la speranța că vor veni mai puțini răniți. Speri și speri, asta e tot.[17]

Bill True, fruntaș în trupele aeropurtate, a fost profund impresionat când, într-o seară, în toiul bătăliilor din Olanda, o fetiță s-a apropiat de adăpostul pe care îl ocupa împreună cu un alt soldat și le-a dat două perne – un mic gest inocent, de apropiere de civilizația care, altfel, părea nespus de departe.

Problemele cu aprovizionarea au continuat și după ce navele au început să descarce în portul Anvers. Soldații anglo-americani aveau nevoie de mult mai multe alimente și lucruri decât considerau necesar inamicii lor, irosind cantități enorme de muniție pentru cucerirea până și a celor mai modeste obiective locale. Soldații lui Eisenhower care înaintau prin Europa se comportau mai bine decât sovieticii, însă aproape toți soldații care trăiesc cu spaima morții tratează bunurile altora cu o indiferență plină de cruzime. Un medic olandez își exprima dezgustul pe care îl simțise la vederea satului Venray, situat imediat în spatele liniei frontului din Olanda, după ce acesta fusese ocupat de soldații britanici: „Nu am cuvinte să descriu ce îngrozit am fost când am văzut cum fusese jefuit și distrus orășelul. M-am adresat unui ofițer englez în vârstă, ale cărui cuvinte vorbesc de la sine: «Regret din adâncul inimii și îmi este foarte rușine. Armata și-a pierdut reputația aici.»"[18]

Uciderea prizonierilor nu s-a instituționalizat niciodată, așa cum se întâmplase pe Frontul de Est, însă oamenii lui Eisenhower s-au dedat și ei la excese. Un soldat canadian descria experiența trăită în Olanda, în timpul unei misiuni de patrulare, când unitatea lui a capturat opt tanchiști germani care mergeau pe jos și încercau să ajungă înapoi la liniile lor. Ofițerul lor vorbea bine englezește, așa că dușmanii au stat câteva minute la taifas despre vremea rece și despre faptul că ar vrea să aprindă un foc. Tocmai trecuseră de o fermă, spunea ofițerul, unde era posibil să găsească

şnaps şi un porc. Puteau să-l frigă? Canadianul avea să spună mai târziu: „Pentru el, războiul se terminase şi cred că era bucuros de asta." Apoi, din senin, locotenentul care comanda patrula s-a întors către mitraliorul lui şi i-a zis: „Împuşcă-i." Ofiţerul german, care până atunci glumise, „s-a repezit cumva înainte, şi-a încrucişat braţele la piept, a spus ceva, iar tipul cu mitraliera a deschis focul pur şi simplu... Erau doi, cred, care se mai zbăteau ca nişte somoni în harpon, iar tipul ăsta, căruia noi îi ziceam Whitey, din Cape Breton – îi ziceam Whitey fiindcă se tot lăuda ce bun miner e el – i-a împuşcat pe cei doi cu pistolul... Probabil că episodul a intrat în istorie ca eliminarea unei patrule germane. Niciunul dintre noi nu şi-a bătut prea tare capul cu asta... Dar să vă spun ceva: cu un an înainte, dacă aş fi fost acolo, mi-aş fi vărsat maţele." [19]

Forţele aliate se apropiau de graniţa cu Germania îngrozitor de încet, metru cu metru. În cursul unui atac declanşat în noiembrie în Alsacia, la câteva secunde după întâlnirea cu devastatorul tir de mitralieră al inamicului, soldatul Robert Kotlowitz a constatat că era singurul din pluton care nu fusese rănit.

> Îmi amintesc din momentul acela, când a început să se instaleze o dezorientare generală, mirosul de nămol în nări... uscarea bruscă a salivei în gură şi deshidratarea instantanee pe care aceasta a produs-o; faptul că îmi simţeam trupul de parcă ar fi fost o povară; corpul meu slab, împuţinat, zăcând acolo, la pământ, aşteptând; prezenţa greoaie a membrelor care ieşeau din el; craniul acoperit de cască, pieptul care tremura şi vintrele vulnerabile. Delicatele organe genitale răsucite chiar în centrul pelvisului şi vezica umflată, care parcă ardea... Zgomotul armelor de calibru mic şi al mitralierlor, al glasurilor omeneşti care strigau după ajutor sau urlau de durere ori de groază – vocile oamenilor noştri, de nerecunoscut la început, stranii ca tonalitate şi timbru. Şi bâzâitul din capul meu, încercând să acopere sunetele dimprejur.[20]

Kotlowitz a rămas nemişcat până la căderea nopţii, când a fost evacuat de medici şi tratat pentru stres posttraumatic. Nu a mai fost niciodată trimis în linia întâi. Locotenentul britanic Tony Finucane descrie acţiunea de „înaintare pentru stabilirea contactului cu inamicul" întreprinsă de un batalion pe teritoriul Olandei:

„Înşirându-ne pe terenul plat, păream şi chiar ne simţeam de parcă plecaserăm la o plimbare agale prin soarele după-amiezii. Apropiindu-ne brusc de obiectiv, iar oamenii începând să-şi caute lopeţile ca să ne facem adăposturi până la lăsarea întunericului, am văzut, la o sută de metri în faţă, o mulţime de soldaţi în gri, înaintând într-o formaţie similară. Imaginaţi-vă numai! Două batalioane faţă în faţă, în câmp deschis! În câteva momente, a început o bătălie de infanterie adevărată, cu arme de calibru mic – şi, odată cu ea, s-a dezlănţuit iadul. Nu aveam tir de susţinere, inamicul (căruia de regulă îi spuneam «vicleanul hun») a deschis focul cu ceea ce părea a fi un tun antiaerian de 20 mm. Până la urmă însă, cu şanse cam egale, ne-am dovedit mai buni decât ei. S-au retras cam o jumătate de milă."[21]

Fiecare astfel de mică ciocnire, încheiată sau nu cu o victorie, producea însă o încetinire a înaintării şi pierderi ireparabile în tabăra britanică. Până a ajuns Finucane la Kleve, în decembrie, plutonul lui se redusese de la 35 de soldaţi la numai 11. Când comandantul lui de brigadă a vizitat poziţiile avansate şi a fost informat de scăderea drastică a numărului de infanterişti din batalion, acesta a răspuns, oftând: „Asta-i tot spun şi eu generalului. Pierderile nu par cine ştie ce, având în vedere numărul total al soldaţilor implicaţi, dar se înregistrează toate în rândul trupelor combatante."[22] Alan Brooke a fost auzit spunând că şi-ar fi dorit ca împrejurările să-i plaseze pe britanici la dreapta, nu la stânga frontului lui Eisenhower[23]. Şeful Statului-Major General britanic considera că în sud existau posibilităţi pe care armata lui Montgomery ar fi putut să le exploateze mai bine decât americanii. În privinţa asta, cu siguranţă se înşela. Punctul lui de vedere reflecta doar neîncrederea reciprocă dintre britanici şi americani, care nu a făcut decât să se adâncească pe măsură ce generalii ambelor ţări examinau, plini de răutate, eşecurile şi dezamăgirile celorlalţi.

Destul de curios este faptul că Stalin a manifestat mai mult entuziasm faţă de contribuţia Aliaţilor la război din iarna aceea decât în orice alt moment anterior, în ciuda tensiunilor create în tabăra aliată de refuzul sovieticilor de a-i ajuta pe polonezi în nesăbuita lor insurecţie de la Varşovia. „O nouă caracteristică a

luptei contra Germaniei lui Hitler", a spus el la o şedinţă de partid din 6 noiembrie, „este aceea că, anul acesta, Armata Roşie nu s-a mai bătut cu nemţii singură, aşa cum a fost cazul anterior. Conferinţa de la Teheran nu s-a ţinut în zadar – rezoluţiile ei privind ofensiva comună împotriva Germaniei, dinspre vest, est şi sud, sunt aplicate cu o reală convingere. Nu există nicio îndoială că, fără al doilea front în Europa, care a atras până la 75 de divizii germane, forţele noastre nu ar fi reuşit să înfrângă atât de repede rezistenţa germană şi să alunge armatele inamice din Uniunea Sovietică. În egală măsură, fără puternica ofensivă de vară a Armatei Roşii, care a atras în jur de 200 de divizii germane, aliaţii noştri nu ar fi izbutit să-i alunge atât de repede pe nemţi din Italia, Franţa şi Belgia. Problema, secretul victoriei, este să ţinem Germania în cleştele celor două fronturi."

În decembrie, când a venit zăpada, armatele lui Eisenhower se resemnaseră cu faptul că aveau să tremure de frig toată iarna şi să reia ofensiva atunci când o vor permite condiţiile. Neplăcerile unei vieţi în aer liber, în asemenea împrejurări, săptămână de săptămână şi lună de lună, sunt greu de înţeles pentru civili. „Cu hainele şi cortul ude şi pe jumătate îngheţate", scria soldatul american George Neill, „mă simţeam atât de amorţit, încât nu-mi mai păsa ce se întâmplă cu mine."[24] În tranşee, în bezna nopţii, „temperatura cobora mult sub cea de îngheţ. Mocirla pe jumătate îngheţată de pe fundul tranşeelor se făcea bocnă. Noi stăteam acolo, pur şi simplu, în poziţie fetală şi înjuram... Eu şi amicii mei am căzut de acord că ar fi imposibil să exagerăm deznădejdea, nefericirea şi depresia pe care le simţeam." În perioada octombrie 1944–martie 1945, starea aceasta a caracterizat milioane de soldaţi din ambele tabere. Piciorul de tranşee a devenit ceva specific, mai ales în formaţiunile cu moral scăzut şi, în consecinţă, cu o disciplină a igienei precară. Dizenteria era şi ea foarte răspândită. Desfăşurarea bună sau defectuoasă a procesului excretor s-a transformat într-o obsesie pentru milioanele de soldaţi care nu-şi mai puteau controla intestinele. În condiţiile de pe front, mulţi nu mai ajungeau la o latrină sau nu mai erau în stare să-şi dea jos pantalonii înainte de a defeca.

Dacă lupta nu era, prin definiţie, o plăcere, în haine jegoase ea devenea insuportabilă. Echipajele tancurilor au avut cel mai mult de suferit. Un conductor german scria: „Prin fanta de vedere am fost martor la multe scene ilare, în care bravii soldaţi, agăţându-se cu disperare de turela unui panzer în mişcare şi cu pantalonii în vine, se schimonoseau într-o încercare disperată de a face aproape imposibilul."[25] Infanteristul Guy Sajer nu se mai putea abţine în timpul retragerii de pe Don şi s-a obişnuit, asemenea tuturor camarazilor, să meargă mai departe, în camionul care hurducăia prin zăpadă, în mizeria propriilor excremente. Fruntaşul Donald Schoo a îndurat umilinţe asemănătoare în timpul Ofensivei din Ardeni. După ce defecai pe o ladă de muniţie din lemn, „te durea prea tare fundul ca să te ştergi, aşa că doar îţi trăgeai pantalonii şi te întorceai în tranşee. Nimeni nu zicea nimic despre cum miroseai, fiindcă toată lumea mirosea urât"[26].

Robert Kotlowitz stătea ghemuit într-o tranşee din Alsacia, când, din senin, a simţit că îi explodează burta. A făcut un salt înainte, dintr-o mişcare fulgerătoare şi-a dat jos pantalonii şi s-a lăsat pe vine. Amicul lui i-a strigat: „Iisuse Hristoase! Treci imediat înapoi la locul tău!" Kotlowitz, preocupat de nevoile propriului organism, l-a privit cu milă.

> Apoi s-a auzit zgomotul ciudat, violent al unei puşti descărcate în apropiere, şi un glonte a muşcat din ţărână la câteva picioare în spatele meu... Din poziţia ghemuită în care eram şi ferindu-mi ochii cu latul palmei, m-am uitat drept înainte şi, la câteva sute de metri depărtare, am zărit un soldat german, care se vedea doar de la brâu în sus... râdea. Mi-era totul foarte clar: râsul lui, detaliile îmbrăcămintei, umerii vătuiţi, gulerul înalt, capul descoperit. Aveam chiar impresia că îi văd dinţii... Apoi încă o împuşcătură, şi o nouă ratare. Pământul a fost iar răscolit. De data asta însă, eram în picioare, ţinându-mi pantalonii, şi într-o secundă am fost înapoi la adăpost... Cred că nenorocitul m-a ratat intenţionat... nu voia decât să se distreze puţin în după-amiaza aceea, şi s-a nimerit ca obiectul distracţiei să fiu eu.[27]

Umilinţe mult mai mari sufereau cei cu răni în zona abdomenului. Dorothy Beavers, asistentă în Armata SUA, observa că unii

pacienţi din spitalul ei de campanie îndurau cu vădit stoicism pierderea membrelor, însă cei care suferiseră colostomii adesea „izbucneau în plâns, văzându-şi fecalele într-o pungă”[28]. Neplăcerile cauzate de gloanţe, explozibili, boli şi vulnerabilitate la elementele naturii nu aveau limite.

În iarna lui 1944, Hitler ştia că îl aşteaptă o nouă şi ameninţătoare ofensivă sovietică. Ignorând constrângerile impuse de vreme şi de resursele împuţinate, a decis să lanseze mai întâi un atac devastator împotriva forţelor lui Eisenhower şi abia apoi să dea piept cu ruşii. În ciuda opoziţiei categorice a generalilor lui, Hitler a declanşat ofensiva spre vest în cel mai neprielnic moment al anului şi acolo unde Aliaţii se aşteptau cel mai puţin – în pădurile din Ardeni, la frontiera comună dintre Germania, Belgia şi Luxemburg. Obiectivul său era ca trupele să ajungă la Anvers, rupând astfel în două frontul aliat. În acest scop au fost create două noi armate de panzere, s-au strâns 30 de divizii şi s-au făcut rezerve importante din preţiosul carburant. „Dacă sunteţi curajoşi, harnici şi cu iniţiativă”, li se spunea Volksgrenadierilor, care tremurau de frig, într-un ordin de zi emis pe 16 decembrie, „veţi merge cu vehicule americane şi veţi mânca mâncare bună, americană. Dacă însă sunteţi proşti, fricoşi şi indolenţi, o să mergeţi pe jos, îngheţaţi şi flămânzi, până la Canalul Mânecii.”[29]

Operaţiunea *Herbstnebel* („Ceaţă de toamnă”) a fost îndreptată împotriva celui mai slab sector al Armatei I americane, comandate de Hodges, izbutind să-l surprindă complet pe inamic din punct de vedere tactic şi strategic şi să creeze o breşă de 64 km în condiţiile în care soldaţii americani, cuprinşi de panică, au rupt rândurile şi au luat-o la fugă din calea panzerelor SS. Forţele aeriene aliate nu au putut să intervină din pricina ceţii dese. În două zile, trupele germane se revărsau prin spărtura uriaşă – „umflătura” – pe care o făcuseră în liniile americane. De vină era, în bună măsură, generalul-maior Kenneth Strong, şeful britanic al serviciului de informaţii de la cartierul general al lui Eisenhower, care nu realizase semnificaţia acumulării de forţe germane în Ardeni, semnalată de mesajele Ultra. Strong i-a spus comandantului

suprem că formațiunile germane identificate în zonă se odihneau și se reechipau. Greșeala fundamentală, la care au fost părtași mulți ofițeri superiori americani și britanici, a fost aceea că toți s-au crezut stăpâni pe situație și, drept consecință, au desconsiderat posibilitatea unui atac german de amploare.

Locotenentul Tony Moody era unul dintre numeroșii tineri americani care au fost copleșiți de experiența retragerii. „La început, nu mi-a fost frică – m-am speriat după aceea, din cauza incertitudinii; nu aveam nicio misiune, nu știam unde sunt germanii. Eram așa de obosiți, rămăseserăm fără rații și cu doar puțină muniție. A fost panică, a fost haos. Dacă te simți înconjurat de forțe copleșitoare, pleci dracului imediat de acolo. Eram demoralizat, groaznic de bolnav. Aveam degerături. Mă simțeam foarte prost. Îmi tot ziceam în gând: «Doamne, în ce m-am băgat? Cât pot să mai îndur?» Brusc, m-am trezit singur, singurel. Continuând să merg la întâmplare, am dat peste punctul de prim-ajutor al unui batalion și m-am prăbușit... am dormit douăzeci și patru de ore. Mintea șterge o grămadă de imagini, dar îți rămâne amintirea senzației de deznădejde. Nu mai vrei decât să mori. Simțeam că germanii erau mult mai bine instruiți, mai bine echipați, o mașinărie de luptă mai bună decât noi."[30]

„Domnea frica", scria Donald Burgett – a cărui unitate, Divizia 101 Aeropurtată, a jucat un rol crucial în stabilizarea frontului – văzând cum soldații din alte unități încearcă să scape cu fuga. „Odată ce se instalează frica, ea se întinde ca o boală contagioasă și mai repede ca focul. Dacă fuge unul, îl urmează curând și alții. Și-atunci, s-a terminat; curând, fug grupuri întregi de oameni, toți cu priviri înnebunite și mânați de frică."[31] Fruntașul Harold Lindstrom din Alexandria, Minnesota, ajunsese într-o asemenea stare de disperare, încât se uita cu invidie la cadavrele germanilor. „Păreau împăcați. Pentru ei, războiul se terminase. Nu mai simțeau frigul."[32] Era invidios până și pe camarazii lui, pe care deznădejdea îi împinsese la automutilare: „Nu va ști nimeni niciodată câte accidente au fost reale și câte voluntare." Comandantul unei companii de infanterie scria despre o acțiune desfășurată la Stoumont, pe 21: „Ceața era așa de deasă, că unul dintre oamenii

noştri s-a trezit, până să-şi dea seama, la zece metri de o mitralieră germană. Toată lumea era la capătul puterilor. Cedau nervos oameni de la care nu te-ai fi aşteptat să-i lase puterile."[33]

Un tânăr infanterist descria ce i s-a întâmplat într-o după-amiază târzie de decembrie, când colegul lui din tranşee a fost rănit: „Gordon a fost sfâşiat de o mitralieră cam de la coapsa stângă până la şoldul drept. Mi-a spus că era rănit şi la abdomen... Eram izolaţi... Eram singuri în tranşee, aşa că am ştiut amândoi că o să moară. Nu aveam morfină. Nu i-am putut alina [durerea], aşa că am încercat să-l fac knockout. I-am scos casca, i-am ţinut falca şi l-am pocnit cât am putut de tare, fiindcă şi el voia să-şi piardă cunoştinţa. N-a mers, aşa că l-am lovit în cap cu o cască, însă nici asta n-a mers. Nimic nu mergea. A murit încet, din cauza frigului şi a sângerării."[34]

Civilii belgieni au suferit cumplit din partea ambelor tabere. Germanii, în scurta perioadă în care au reocupat oraşele şi satele eliberate, şi-au găsit timp să execute zeci de localnici socotiţi vinovaţi de implicare în activităţi de rezistenţă sau, cel mai adesea, ca exemplu pentru alţii. Sălbăticia dovedită de unii dintre oamenii lui Model reflecta înveninarea caracteristică perioadei 1944–1945: dacă erau sortiţi să piardă războiul şi, probabil, să moară, erau hotărâţi să priveze cât mai mulţi civili de bucuria supravieţuirii şi eliberării. La toate acestea se adăugau bombardamentele aliate, aeriene şi terestre. În orăşelul Houffalize, de pildă, au murit 192 de oameni, toţi – în afară de opt – în urma bombardamentelor aliate. Douăzeci şi şapte de victime aveau mai puţin de 15 ani, iar supravieţuitorilor nu le-au mai rămas decât ruinele şi lipsurile[35]. Douăzeci de săteni din Sainlez, o localitate aflată în apropiere de Bastogne, au fost ucişi în bombardamentul care le-a distrus toate casele. Printre ei s-au numărat şi opt membri ai unei familii pe nume Didier: Joseph, 46 de ani, Marie-Angèle, 16, Alice, 15, Renée, 13, Lucille, 11, Bernadette, 9, Lucien, 8, şi Noël, 6. În zonele din Belgia şi Luxemburg în care s-au dat bătălii, au avut loc şi jafuri de proporţii, comise atât de trupele aliate, cât şi de cele germane.

Dacă echipajele panzerelor lui Model exultau în urma succeselor înregistrate, comandanţii aliaţi erau consternaţi şi îngroziţi. Cele câteva comandouri germane alcătuite din vorbitori de engleză

îmbrăcați în uniforme americane și conduși de Otto Skorzeny au declanșat o epidemie de „febră a infiltrărilor" care i-a determinat pe americani să-i execute pe toți cei pe care îi prindeau. Un atac aerian lansat de Anul Nou, care a vizat aerodromurile aliate, a costat Luftwaffe 300 de avioane și a cauzat distrugerea a 156 de aparate britanice și americane, care erau lesne de înlocuit. Raidurile i-au năucit și mai tare pe comandanții lui Eisenhower, dar, în realitate, situația strategică dificilă în care se găseau armatele anglo-americane nu a fost niciodată atât de rea, pe cât credeau la început că este cei aflați în ochiul furtunii. Ele aveau avantajul superiorității numerice, în vreme ce germanii duceau o lipsă cronică de tancuri, avioane, combustibil și luptători de calitate. În spatele formidabilelor divizii de panzere SS erau infanteriști incapabili de agresivitatea care stătuse la originea atâtor victorii ale Wehrmachtului în 1940–1941. Dificultățile de aprovizionare a avangardei germane prin defileurile din Ardeni erau imense – în câteva zile, tancurile lui Model s-au împotmolit din lipsă de carburant.

Destule unități americane au opus o rezistență încăpățânată, în special pe flancurile vitale ale „umflăturii", pentru ca străpungerea să nu se transforme într-un dezastru. Rezervele americane, în special două divizii aeropurtate, au fost trimise de urgență în prima linie. Unul dintre soldații lui Bradley se uita cum se retrăgeau supraviețuitorii luptelor grele de la Cheneux din 20–21 decembrie: „Cei care mai rămăseseră din Batalionul I își târau fără vlagă picioarele pe drum, un contrast teribil cu batalionul vesel care, cu două zile înainte, pornise pe același drum, glumind și abia așteptând să intre în luptă. Erau bărboși, cu ochii roșii, plini de noroi din cap până în picioare și se uitau drept înainte, cu chipuri golite de expresie. Nu scoteau o vorbă... Scriseseră o pagină de istorie de care puțini aveau să afle vreodată... atât de confuz era amestecul de locuri, unități și fapte învârtit zilnic în căldarea de vrăjitoare care era bătălia aceea."[36]

Dacă Aliații au primit în scurt timp întăriri, situația inamicului continua să se înrăutățească de la o oră la alta, în timp ce artileria americană pulveriza tot ce nimerea. „Am sărit într-un șanț împreună cu sergentul meu", scria Karl Leitner, un sublocotenent SS,

despre cele întâmplate pe 21 decembrie. „După aproximativ zece minute, în dreapta noastră a căzut un obuz, probabil pe un copac. Sergentul meu era fără îndoială grav rănit la un plămân – respira greu şi, în scurtă vreme, a murit. Mă alesesem şi eu cu o bucată de şrapnel în şoldul drept. Apoi a mai explodat un obuz, într-un copac din spatele nostru. M-am băgat pe jumătate sub camaradul meu mort... Fragmente ale unui alt obuz m-au lovit în braţul stâng."[37] Au trecut câteva ore până ce Leitner a fost salvat şi dus la un punct de prim-ajutor, timp în care barajul de artilerie inamic a continuat cu aceeaşi intensitate.

Montgomery a primit comanda sectorului nordic al frontului, unde a şi deplasat forţe redutabile, gata să-i întâmpine pe germani dacă aceştia ajungeau la linia blindatelor britanice, ceea ce nu prea s-a întâmplat. La 22 decembrie, ceaţa s-a ridicat atât cât să permită avioanelor aliate să zboare, cu consecinţe teribile pentru panzere. Avangarda blindatelor germane a înaintat 100 km până în punctul cel mai îndepărtat, Foye-Nôtre-Dame, însă la 3 ianuarie, armatele lui Hodges şi Patton contraatacau la nord şi sud, în timp ce tancurile lui Model rămăseseră fără benzină, şi la propriu, şi la figurat. În data de 16, cele două divizii americane au învins zăpada adâncă şi rezistenţa inamică şi au făcut joncţiunea la Houffalize. Germanii pierduseră 100 000 de oameni dintre cei 500 000 aruncaţi în luptă şi aproape toate avioanele şi tancurile. Căpitanul de infanterie Rolf-Helmut Schröder spunea despre rolul jucat de el în Ofensiva din Ardeni: „Am încheiat lupta acolo unde o începuserăm; atunci am ştiut – gata, s-a terminat."[38] În ianuarie 1945, Schröder recunoştea ce refuzase să accepte cu o lună înainte, şi anume că înfrângerea Germaniei era inevitabilă.

Aliaţii nu aveau îndrăzneala necesară ca să le taie germanilor retragerea; formaţiunile lui Model au putut să se deplaseze în ordine, fiind mai degrabă urmate decât zorite de forţele americane. Eisenhower s-a mulţumit să-şi refacă frontul după cel mai traumatizant şoc pe care îl suferise în campania din nord-vestul Europei. Bătălia din Ardeni a dat naştere unei anumite precauţii, care a persistat la unii comandanţi până la sfârşitul războiului. „Americanii nu sunt obişnuiţi cu dezastrele, aşa cum sunt britanicii, pentru care acesta

nu fusese decât un alt incident pe drumul, inevitabil dificil, către victoria finală"[39], cum se exprima, sardonic, Sir Frederick Morgan.

„Realizările sunt, în principiu, neinteresante şi căznite", scria magistralul istoric american Martin Blumenson. „Comandanţii au fost în general mai degrabă harnici decât temerari, mai degrabă prudenţi decât îndrăzneţi, George Patton reprezentând, fireşte, o notabilă excepţie."[40] Dar dacă reputaţia de om energic a lui Patton a avut de câştigat de pe urma rolului jucat de el în restabilirea frontului din Ardeni, înclinaţia lui către nesăbuinţă a rămas aceeaşi. Aflat în vizită la un spital de campanie, a fost la un pas să comită, faţă de cei care sufereau de stres posttraumatic, o gafă la fel de mare ca atacurile din Sicilia. Întrebând un soldat cum fusese rănit, a explodat pur şi simplu când omul i-a răspuns: „M-am împuşcat în picior." Apoi victima, a cărei gleznă era complet zdrobită, a adăugat: „Domnule general, am fost în Africa, în Sicilia, în Franţa şi, acum, sunt în Germania. Dacă era să fac chestia asta ca să mă lase la vatră, o făceam de mult." Patton i-a răspuns: „Fiule, iartă-mă, a fost greşeala mea."[41]

Cele mai nefericite victime ale Ofensivei din Ardeni au fost civilii germani. Acum, majoritatea nu-şi mai doreau decât să-i vadă pe Aliaţii occidentali, nu pe sovietici, ocupându-le oraşele şi satele. După şocul din decembrie 1944 însă, prudenţa strategică a devenit tema dominantă a operaţiunilor lui Eisenhower. Înaintarea ulterioară a trupelor sale pe teritoriul Germaniei s-a făcut extrem de încet şi sub influenţa temerii morbide de contraatacuri în flanc. Între timp, în est, ruşii au beneficiat din plin de pe urma pierderilor suferite de Hitler. Când şi-au lansat propria ofensivă de amploare, la 12 ianuarie 1945, multe dintre tancurile germane care i-ar fi putut opri zăceau distruse pe Frontul de Vest. Bătălia din Ardeni, răsfirând rezervele de blindate ale lui Hitler, a grăbit sfârşitul Germaniei, dar nu în avantajul poporului ei. Aşa se face că Armata Roşie, nu americanii şi britanicii, a fost cea care a deschis drumul spre capitala lui Hitler. Abia la 28 ianuarie au reuşit forţele lui Eisenhower să reocupe linia pe care se aflaseră înainte de Operaţiunea *Herbstnebel*.

În timp ce bătălia din Ardeni ţinea prima pagină a ziarelor în multe ţări ale lumii, în Italia, anglo-americanii îşi continuau ingrata

misiune de a cuceri peninsula metru cu metru. Mulţi soldaţi erau tot mai copleşiţi de amărăciune la gândul că sufereau privaţiuni înfiorătoare fără rost sau fără să li se arate recunoştinţă. Pe alocuri, disciplina a devenit precară. Soldaţii unui pluton din batalionul de infanterie al locotenentului Alex Bowlby s-au unit spre a-şi exprima protestul faţă de vestea că un ofiţer dispreţuit de ei fusese recomandat pentru a primi Crucea Militară. Recomandarea a fost anulată, însă Bowlby şi-a dat seama că oamenii lui erau la un pas de revoltă, refuzând să mai meargă în patrulare sau la atac[42]. S-a spus că unitatea lui Bowlby era neobişnuit de slabă, că unele regimente aveau un moral mai ridicat şi erau mai hotărâte, ceea ce este cât se poate de adevărat. Uneori însă, era mai greu să-i convingi pe soldaţi să-şi rişte, ba chiar să-şi sacrifice viaţa, în condiţiile în care ştiau că soarta războiului se decide în altă parte.

Ultima fază a campaniei din Italia, desfăşurată în primăvara lui 1945, a fost de departe şi cel mai bine executată, datorită faptului că la comanda ei au fost numiţi, într-un târziu, nişte generali buni. În decembrie 1944, Lucian Truscott îi succeda lui Clark la comanda Armatei a V-a SUA, în vreme ce Richard McCreery prelua Armata a VIII-a britanică de la Oliver Leese. Amândoi au dovedit o imaginaţie de care predecesorii lor fuseseră, în mod evident, lipsiţi, mai ales în ce priveşte evitarea atacurilor frontale. Atacul executat dincolo de valea fluviului Pad, este adevărat, împotriva unor forţe germane mult reduse, a reprezentat un frumos succes militar, chiar dacă a venit mult prea târziu pentru a mai influenţa semnificativ deznodământul războiului.

Printre soldaţii care luptau în Italia existau şi unii care aveau motive speciale să se îndoiască de importanţa campaniei. La conferinţa de la Ialta, de la începutul lui februarie, se stabilise clar că, după victorie, Polonia va fi condusă de un guvern comunist şi că estul ţării va intra în componenţa Uniunii Sovietice. La 13 februarie, comandantul corpului de armată polonez din Italia, generalul Władisław Anders, îi trimitea o scrisoare superiorului său britanic, în care medita la sacrificiile pe care soldaţii lui le făcuseră în ultimii trei ani: „Am lăsat în drumul nostru, pe care l-am considerat traseul de luptă către Polonia, mii de morminte ale

tovarăşilor noştri de arme. Iată de ce soldaţii Corpului II polonez consideră că decizia luată recent la Conferinţa celor Trei Mari Puteri este o gravă nedreptate… Un soldat mă întreabă acum de ce mai luptă. Astăzi, nu pot să răspund la o astfel de întrebare."[43] Anders se gândea serios să-şi retragă corpul de armată, dar McCreery l-a făcut să se răzgândească. Polonezii nutreau încă o fărâmă de speranţă că lupta lor în sprijinul cauzei aliate ar mai putea să schimbe cumva termenii tratatului de la Ialta în favoarea lor. În realitate însă, fiecare dintre statele învingătoare a stabilit viitorul ţărilor pe care le ocupase aşa cum a crezut de cuviinţă. Trupele lui Stalin erau deja în Polonia, ţara pentru care Marea Britanie şi Franţa intraseră în război, iar armatele occidentale erau încă foarte departe.

Capitolul 24

Căderea celui de-al Treilea Reich

1. Budapesta: în ochiul furtunii

La sfârşitul lui octombrie 1944, Heinrich Himmler ţinea un discurs apocaliptic în Prusia Orientală, pregătind astfel terenul pentru ultima acţiune de apărare a Reichului: „Duşmanii trebuie să ştie că fiecare kilometru pe care vor voi să-l străbată pe teritoriul ţării noastre îi va costa râuri de sânge. Vor păşi pe un câmp presărat cu mine umane, luptători fanatici, care nu fac compromisuri; fiecare bloc de locuinţe, fiecare sat, fermă şi pădure vor fi apărate de bărbaţi, băieţi şi bătrâni şi, de va fi nevoie, de femei şi fete." Pe Frontul de Est, în lunile care au urmat, viziunea lui s-a adeverit în mare măsură: 1,2 milioane de soldaţi germani şi în jur de 250 000 de civili şi-au pierdut viaţa în strădania inutilă de a pune stavilă tăvălugului rusesc. Aceeaşi soartă au avut-o mulţi alţi oameni, ale căror guverne se grăbiseră să se alieze cu al Treilea Reich în anii în care acesta dominase Europa sau care se puseseră de bunăvoie în slujba cauzei naziste. O treime din totalul pierderilor suferite de Germania în Est s-au înregistrat în ultimele luni de război, când sacrificiul oamenilor nu mai servea decât la împlinirea dorinţei conducerii naziste de autodistrugere.

Printre cei care s-au trezit în calea colosului sovietic s-au numărat şi cele nouă milioane de locuitori ai Ungariei, care îşi reaminteau reciproc, cu un umor negru, plin de ironie, că naţiunea lor pierduse toate războaiele la care participase în ultimii 500 de ani. Acum aveau de suportat consecinţele faptului că se aflaseră în tabăra care pierduse cel mai cumplit dintre toate războaiele. La

începutul lui decembrie 1944, sovieticii au forțat trecerea Dunării sub un tir nimicitor de artilerie și cu obișnuita lor nepăsare față de numărul victimelor. Un husar ungur, văzând grămezile de cadavre de pe malul fluviului, s-a întors către comandantul lui și l-a întrebat, uluit și șocat: „Domnule locotenent, dacă așa se poartă cu ai lor, ce le vor face, oare, dușmanilor?"[1] După un atac executat de sovietici la nord de Budapesta, apărătorii au scos din sârma ghimpată un ins care se zvârcolea. „Tânărul soldat, cu pielea capului rasă și trăsături de mongol, stă întins pe spate", scria un maghiar. „Doar gura i se mișcă. Ambele picioare și antebrațele lipsesc. Cioturile sunt acoperite cu un strat gros de pământ amestecat cu sânge și frunze putrede. Mă aplec spre el. «Budapessta... Budapessta...» șoptește el în agonie... Poate că visează la un oraș plin de prăzi bogate și femei frumoase... Apoi, surprinzându-mă până și pe mine, îmi scot pistolul, îl lipesc de tâmpla muribundului și trag."[2]

Curând după aceea, capitala Ungariei a devenit scena uneia dintre cele mai brutale încleștări din întreg războiul, care însă a trecut aproape neobservată în Occident, deoarece a coincis cu prima ofensivă germană în Ardeni și, ulterior, cu masiva ofensivă sovietică declanșată mai la nord. În ultimele zile ale lui decembrie, în zăpada adâncă, *Frontul* al II-lea ucrainean al mareșalului Rodion Malinovski închidea cercul în jurul Budapestei. O lovitură de stat sprijinită de naziști a împiedicat guvernul ungar să se predea lui Stalin. Ulterior, țara a încăput pe mâinile unui brutal regim fascist, susținut de brațul armat al Partidului Crucilor cu Săgeți. Armata a continuat să lupte alături de germani, dar dezertările care aveau loc în mod constant indicau lipsa de entuziasm a trupelor.

Populația civilă rămânea curios de indiferentă la catastrofa în curs de desfășurare. În Budapesta, teatrele și cinematografele au fost deschise până de Anul Nou. În timpul unui spectacol cu opera *Aida*, susținut în data de 23 decembrie, în fața cortinei s-a prezentat un actor îmbrăcat în soldat, care a transmis salutări de pe front sălii pe jumătate goale, și-a exprimat plăcerea că lumea era mai calmă și mai încrezătoare decât cu câteva săptămâni mai devreme și, după cum spunea un pasionat de operă, „a promis că Budapesta va rămâne maghiară și că frumoasa noastră capitală nu are a se teme de

Înaintarea Aliaţilor spre Germania, toamna lui 1944

nimic"[3]. Familiile budapestane au împodobit brazii de Crăciun cu fâşiile de foiţă de aluminiu aruncate de bombardierele britanice şi

americane ca să deruteze radarele germane. Mulţi dintre locuitorii oraşului – un milion la număr – ignorând dezastrul ce se profila la orizont, au refuzat să se refugieze în vest. Unii aşteptau cu nerăbdare să-i întâmpine pe eliberatorii ruşi. Auzind în apropiere tunurile lui Malinovski, politicianul liberal Cséscy Imre scria: „E cea mai frumoasă muzică de Crăciun. Chiar suntem pe punctul de a fi eliberaţi? Să ne ajute Dumnezeu să scăpăm de domnia acestor gangsteri."[4]

Stalin ordonase cucerirea Budapestei şi, la început, sperase că îşi va putea atinge scopul fără luptă: chiar când sovieticii reuşiseră aproape să încercuiască oraşul, au lăsat un culoar deschis spre vest, pe unde să se poată retrage garnizoana acestuia. Comandantul german voia să abandoneze Budapesta; bineînţeles, Hitler a insistat ca oraşul să fie apărat până la ultimul om. În jur de 50 000 de soldaţi germani şi 45 000 de soldaţi unguri şi-au apărat poziţiile ştiind de la bun început că soarta lor era pecetluită. Un batalion de artilerie era compus din ucraineni îmbrăcaţi în uniforme poloneze şi cu însemne germane. O divizie de cavalerie SS era descrisă ca fiind „complet demoralizată", iar despre trei regimente ungare de poliţie SS, se afirma că „nu prezintă niciun fel de garanţie". Generalul Karl Pfeffer-Wildenbruch, comandantul forţelor germane, nu şi-a părăsit buncărul vreme de şase săptămâni, dând dovadă de un pesimism fără margini. Un general maghiar era atât de scârbit de neîncetatele dezertări ale oamenilor lui, încât a declarat sus şi tare că „nu avea de gând să îşi distrugă cariera militară"[5] şi a renunţat la comandă sub pretext că era bolnav.

Dar, aşa cum se întâmplă adesea, odată intraţi în horă, combatanţii s-au trezit prinşi într-o luptă pentru supravieţuire care îşi avea propriul ritm. La 30 decembrie, o mie de tunuri ruseşti au deschis împotriva Budapestei un foc de baraj care dura zece ore zilnic, în restul timpului, capitala ungară fiind bombardată din aer. Civilii s-au adăpostit în pivniţele caselor, însă mulţi nu au scăpat nici aşa de incinerare sau asfixiere. După trei zile, tancurile şi infanteria sovieticilor au început să avanseze, micşorând perimetrul german de pe malul dinspre Pesta al Dunării şi, concomitent, avansând spre Buda metru cu metru.

La 7 ianuarie, un ofițer de artilerie maghiar, căpitanul Hanák Sándor, aștepta atacul sovieticilor în spatele unui gard de lemn de la hipodromul local. „Rusnacii... se apropiau dinspre pistă, braț la braț, cântând... probabil în stare de ebrietate. Dărâmând gardul cu picioarele, am aruncat înspre ei grenade cu fragmentație și am tras rafale de mitralieră. Ei au fugit spre gradene, unde s-a declanșat o baie de sânge când tunurile de asalt au început să tragă în rândurile de scaune. Germanii au raportat că muriseră vreo opt sute de ruși."[6] Odată pierdută Pesta și podurile de peste Dunăre aruncate în aer, garnizoana din Buda a apărat stradă după stradă, casă după casă. În unele locuri, rușii avansau precedați de prizonieri care strigau disperați „suntem maghiari!", înainte să fie sfârtecați de tirul ambelor tabere. În mod bizar, un grup de 70 de ruși a dezertat la inamic, sub pretextul că le este mai frică să se retragă – în spatele frontului sovietic așteptându-i mitralierele NKVD – decât să înainteze ca să se predea[7]. Aliații de conjunctură ai lui Stalin au suferit din greu: la 16 ianuarie, un corp românesc de armată raporta că, din octombrie, pierduse 23 000 de oameni, morți, răniți și dispăruți, adică peste 60% din efectiv.

Sovieticii au luat cu forța civili și i-au pus să ducă muniție în linia întâi, sub tirul inamic. Înaintau fără ezitare pe străzile Budapestei, dar se opreau și erau măcelăriți ori de câte ori erau siliți să traverseze spații deschise, măturate de rafalele de mitralieră ale germanilor și maghiarilor. Soarta apărătorilor era însă cu mult mai crudă. Soldatul Vass Dénes se cățăra peste răniții, militari și civili, care zăceau pe coridorul postului de comandă al unității lui, când o mână s-a întins și l-a tras de tunică. „Era o fată de vreo 18–20 de ani, cu păr blond și un chip frumos. «Ia pistolul și împușcă-mă», m-a implorat ea în șoaptă. M-am uitat mai de aproape și, spre groaza mea, am văzut că îi lipseau ambele picioare."[8]

Foamea îl rodea pe fiecare bărbat, femeie și copil. Cei 25 000 de cai ai garnizoanei au fost mâncați. Numai 14 dintre cele 2 500 de animale de la grădina zoologică a orașului au scăpat cu viață, restul fiind omorâte de tirul sovietic sau măcelărite pentru consum. Un leu a rătăcit săptămâni de-a rândul prin tunelurile metroului budapestan, până când a fost prins de o misiune sovietică trimisă în acest

scop. Iată ce scria un ofiţer german după o şedinţă din 26 ianuarie de la cartierul general: „Părăsind încăperea după şedinţă, mai mulţi comandanţi vorbesc deschis despre îndărătnicia lui Hitler. Până şi unii dintre SS-işti încep să se îndoiască de autoritatea lui.”[9] La 1 februarie, generalul ungur aflat la comanda armatei raporta Ministerului Apărării: „Stare aprovizionare intolerabilă. Meniu pentru următoarele cinci zile per capita şi pe zi: 5 g untură, 1 felie pâine şi carne de cal... Infestarea cu păduchi a trupelor în continuă creştere, în special a răniţilor. Deja şase cazuri de tifos.”[10] Luftwaffe aducea puţine provizii, multe aterizând în liniile ruseşti. Civilii erau împuşcaţi pe loc dacă erau găsiţi umblând după mâncare în containerele paraşutate. În maternitatea unui spital, asistentele îi strângeau la piept pe bebeluşii fără mamă, ca să le asigure măcar căldura micuţelor trupuri înfometate, care lunecau încet, încet în moarte.

Persecuţia şi uciderea evreilor au continuat şi în timpul asediului. În dimineaţa zilei de 24 decembrie, brigăzile înarmate ale Crucilor cu Săgeţi şi-au oprit maşinile în faţa casei de copii evrei de pe strada Munkácsy Mihály din Buda, i-au dus pe copii şi pe îngrijitoarele lor în curtea cazărmii Radetsky din apropiere şi i-au înşirat înaintea unei mitraliere. Copiii au fost salvaţi de o neaşteptată înaintare a sovieticilor aflaţi în zonă, care i-a determinat pe viitorii călăi să o ia la fugă; părinţii lor fuseseră însă deja deportaţi şi ucişi. Mulţi alţi evrei au fost duşi pe cheiul Dunării şi executaţi, câţiva reuşind să scape aruncându-se în apa plină de sloiuri de gheaţă.

Un ofiţer ungur l-a mustrat aspru pe un adolescent, membru al brigăzilor Crucilor cu Săgeţi, pe care îl văzuse bătând o femeie în vârstă, dintr-un convoi dus spre locul de execuţie: „Tu n-ai mamă, băiete? Cum poţi să faci aşa ceva?” La care băiatul i-a răspuns nepăsător: „E doar o evreică, nene...”[11] Se estimează că, de la mijlocul lui octombrie 1944 şi până la căderea oraşului, în Budapesta au murit ori au dispărut 105 453 de evrei. Supravieţuitorii au ajuns să trăiască în condiţii groaznice. Un martor descrie o scenă petrecută într-un ghetou:

> Pe îngusta stradă Kazinczy, nişte bărbaţi slăbiţi, cu capetele plecate, împingeau o roabă. În drăcia aceea care zdrăngănea, se

> hurducăiau nişte trupuri omeneşti goale şi galbene ca ceara; peste margine atârna un braţ ţeapăn, cu pete negre, care se izbea de spiţele roţii. Oamenii s-au oprit în faţa băii publice de pe Kazinczy... dincolo de faţada roasă de intemperii erau grămezi întregi de cadavre, ţepene ca lemnul... Am traversat Piaţa Klauzál. În mijlocul ei, oamenii stăteau, în picioare sau pe vine, în jurul unui cal mort şi îi tăiau carnea cu cuţitele. Din trupul despicat şi mutilat ieşeau măruntaiele gelatinoase, galben-albăstrui, cu un luciu rece.[12]

Diplomatul suedez Raoul Wallenberg, prizonier şi el în oraşul asediat, s-a străduit să oprească masacrarea evreilor, ameninţându-i pe comandanţii germani că vor fi traşi la răspundere. Execuţiile au continuat însă, la ele participând uneori şi ofiţerii poliţiei ungare trimişi să-i apere pe evrei. Wallenberg a fost şi el omorât în cele din urmă de către sovietici.

La începutul lui februarie, în vreme ce pierderile germanilor creşteau şi proviziile se împuţinau, Budapesta ajunsese o grămadă de moloz. Flăcările ardeau într-o mie de locuri, palatele, casele, clădirile publice şi blocurile de apartamente căzând, rând pe rând, pradă incendiilor. Exploziile şi focurile de armă se auzeau fără încetare. Avioanele sovietice mitraliau şi bombardau de la joasă înălţime, făcându-i pe răniţi să urle disperaţi, incapabili să se mişte din zonele atacate. Grotescul devenise ceva firesc, un exemplu fiind tunul antitanc camuflat cu covoarele persane din recuzita operei. Cai îngroziţi, femei şi copii în lacrimi, soldaţi disperaţi când fugeau, când se strângeau de-a valma în adăposturi.

Stăpânirea asupra capitalei ungare se disputa în zeci de puncte simultan. În toiul atacurilor şi contraatacurilor, clădirile îşi schimbau de mai multe ori ocupanţii. Soldaţilor maghiari care dezertau la ruşi în număr tot mai mare li se dădea să aleagă: ori se alăturau Armatei Roşii împotriva foştilor camarazi, ori erau deportaţi în Siberia. Cei care alegeau prima variantă primeau panglici roşii de identificare, tăiate din mătasea paraşutelor, şi erau imediat aruncaţi înapoi în luptă. Sovieticii îi tratau pe aceşti renegaţi cu o surprinzătoare camaraderie. Comandantul unui corp de infanterie, de pildă, i-a invitat pe ofiţerii unguri la masă. După război, s-a descoperit că mortalitatea în rândul soldaţilor care aleseseră

captivitatea fusese la fel de mare ca mortalitatea în rândurile camarazilor care luptaseră alături de Armata Roşie. În atmosfera generală de haos, grupurile de partizani comunişti maghiari au căutat să-i ajute pe sovietici şi mai ales să-i omoare pe liderii şi pe membrii brigăzilor înarmate ale Partidului Crucilor cu Săgeţi. La sfârşitul lui ianuarie, zeci de prizonieri politici au fost executaţi de compatrioţii lor pe terasa Palatului Regal, majoritatea după ce fuseseră torturaţi.

La 11 februarie 1945, apărarea Budei s-a prăbuşit. Comandantul artileriei antiaeriene maghiare i-a dezarmat pe germanii de la cartierul lui general, aflat la Hotelul Gellert, a înălţat steagul alb şi şi-a pus oamenii să-i împuşte pe cei care nu executau ordinul, încercând să prelungească rezistenţa. În seara aceleiaşi zile, rămăşiţele garnizoanei şi ofiţerii ei superiori au încercat să fugă, în grupuri mai mari sau mai mici. Majoritatea au fost seceraţi de sovietici, cadavrele rămânând grămadă în spaţii deschise. Comandantul unei divizii SS de cavalerie şi trei dintre ofiţerii lui au preferat să se sinucidă când a devenit limpede că nu mai au scăpare. Alţi 26 de SS-işti s-au împuşcat în grădina unei case din strada Diósárok. Comandantul unei divizii de panzere a fost ucis de mitralierele sovietice. Bătrânul colonel ungur Vértessy János s-a împiedicat şi a căzut cu faţa în jos pe strada pe care alerga, rupându-şi astfel şi ultimul dinte. „Nu e ziua mea astăzi", a zis el, mâhnit, amintindu-şi că, în urmă cu exact 30 de ani, avionul pe care îl pilota în Primul Război Mondial era doborât, iar el, luat prizonier. La scurt timp după aceea, colonelul Vértessy a fost capturat de Armata Roşie şi executat sumar.

În pivniţele Palatului Regal zăceau două mii de soldaţi răniţi. Iată ce spune un martor care a dat peste ei: „Puroi, sânge, gangrenă, excremente, sudoare, urină, fum de tutun şi praf de puşcă se amestecă, dând naştere unei duhori intense."[13] Garnizoana a fost cuprinsă de panică şi conflictele partizane. Doi soldaţi au dat buzna peste chirurgii care deschiseseră abdomenul unui rănit şi au început să tragă unul în celălalt, peste masa de operaţie. Curând după aceea, un incendiu a cuprins clădirea, omorând aproape toţi răniţii. La cartierul general al lui Pfeffer-Wildenbruch, un tânăr subofiţer s-a îmbrăcat în uniforma abandonată de general şi a fost

imediat împuşcat de un soldat cu mintea rătăcită. Cei rămaşi în viaţă rătăceau prin clădirile publice ale oraşului, printre tablouri sfâşiate, porţelanuri sparte, mobilă stricată şi obiecte personale abandonate. Incendiile se dezlănţuiau pretutindeni, fără contenire.

Câţiva apărători au încercat să fugă prin reţeaua de canalizare a oraşului, mergând, la lumina lumânărilor, prin mizeria care uneori le ajungea până la brâu, în vreme ce zgomotul luptelor disperate care se duceau pe străzile de deasupra răzbătea până la ei. Dând peste cadavrul unei femei frumoase, elegant îmbrăcată în haină de blană şi cu ciorapi de mătase, care ţinea încă în mână geanta, s-au întrebat cine putea să fie. După alte câteva sute de metri, nivelul apei nu le-a mai permis să înainteze. Majoritatea, inclusiv generalul Pfeffer-Wildenbruch, s-au văzut obligaţi să iasă la suprafaţă prin gurile de canal, fiind curând prinşi de sovietici. Se estimează că 16 000 de persoane, atât soldaţi, cât şi civili, au reuşit să evadeze pe dealurile din jurul Budapestei, unde au umblat fără ţintă ori şi-au găsit adăpost. Unii au capturat un transport sovietic de pâine, după care au început să tragă unii în alţii pentru a pune mâna pe el. Alţii, care se îndreptaseră către vest, au ieşit din pădure în spaţiul deschis al depresiunii Zsámbék, unde lunetiştii şi mitraliorii sovietici au ucis sute de persoane, perfect vizibile pe zăpadă. O mulţime de oameni disperaţi au fost omorâţi şi în oraş. Un ofiţer sovietic scria: „În ciuda pierderilor uriaşe, hitleriştii şi-au continuat înaintarea către ieşirea din oraş, dar au fost curând opriţi de salvele trase de la mică distanţă de aruncătoarele noastre de rachete. Era o privelişte oribilă."[14] Doar 700 dintre cei 43 900 de soldaţi aflaţi în garnizoana de la Budapesta pe 11 februarie au mai ajuns la liniile germane dinspre vest. Dintre ceilalţi, 17 000 au fost omorâţi şi peste 22 000 luaţi prizonieri.

Peste Budapesta s-a lăsat apoi o tăcere mormântală. Deseö László, un adolescent în vârstă de 15 ani, a reuşit să ajungă la apartamentul familiei, după ce ruşii trecuseră pe acolo ca o furtună. „Mergând din cameră în cameră, îţi venea să urli. Sunt opt cai morţi acolo. Pereţii sunt roşii de sânge, cât un stat de om, totul este plin de noroi şi moloz. Toate uşile, dulapurile, mobilele şi ferestrele sunt sparte. Tencuiala a dispărut. Păşeşti peste cadavre de

cai. Sunt moi şi elastice. Dacă ţopăi pe ele, din rănile de glonţ ies mici bule de aer cu sânge care sfârâie."

Supravieţuitorii au început să iasă dintre ruine, temători şi derutaţi de comportamentul imprevizibil al învingătorilor: uneori, intrând în apartamente, ruşii omorau familii întregi; alteori, se apucau să se joace cu jucăriile, după care plecau liniştiţi. Un scriitor maghiar spunea despre cuceritorii capitalei: „Erau simpli şi necizelaţi, ca nişte copii. Cum milioane de oameni fuseseră nimiciţi de Lenin, Troţki, Stalin sau de război, moartea pentru ei devenise o prezenţă cotidiană. Ucideau fără ură şi se lăsau ucişi fără împotrivire."[15] Au avut loc multe execuţii, mai ales ale sovieticilor prinşi în uniformă germană. Au fost împuşcaţi şi câţiva poştaşi şi vatmani, deoarece sovieticii le confundaseră uniformele cu cele ale brigăzilor Crucilor cu Săgeţi. Sub oblăduirea NKVD, s-a procedat la jefuirea sistematică a depozitelor bancare şi colecţiilor de artă, în special a celor aparţinând marilor colecţionari evrei, prada fiind apoi expediată la Moscova. Mare parte dintre femeile aflate încă în viaţă, de toate vârstele, de la 10 la 90 de ani, chiar şi cele însărcinate, au fost violate de soldaţii Armatei Roşii, soarta lor fiind cu atât mai cruntă, cu cât mulţi dintre făptaşi erau bolnavi, iar în toată Ungaria nu se mai găseau medicamente. Episcopul Grősz József scria cuprins de disperare: „Aşa trebuie să fi stat lucrurile la Ierusalim, pe când prorocul Ieremia îşi rostea plângerile."

Comuniştii unguri au insistat la comandamentul sovietic să-şi ţină în frâu trupele. „Nu are niciun rost să lăudăm Armata Roşie pe afişe, în partid, în fabrici şi oriunde în altă parte", se afirma într-un apel de la sfârşitul lui februarie, „dacă oamenii care au supravieţuit tiraniei sunt acum mânaţi pe drumuri, ca vitele, de către soldaţii ruşi, lăsând în urmă un şir de cadavre. Tovarăşii pe care i-am trimis la ţară să ajute la împărţirea pământului sunt întrebaţi de ţărani la ce le-ar mai folosi pământul, când ruşii le-au luat caii de pe păşuni. Nu pot să are cu nasul." Reproşurile de acest gen s-au dovedit zadarnice. Stalin a decretat că jafurile şi violurile sunt recompense ce le reveneau de drept soldaţilor lui pentru sacrificiile făcute. Polonezii, iugoslavii, cehii şi maghiarii au avut cu toţii soarta care îi aştepta şi pe germani.

La Budapesta, chiar înainte de prăbuşirea definitivă a rezistenţei organizate, s-a redeschis un prim cinematograf, unde a rulat un film sovietic de propagandă intitulat *Bătălia de la Orel.* S-a trecut aproape imediat la înălţarea în pieţele publice a statuilor unor eroi de război sovietici. După chinurile îndurate, oamenii erau dornici să râdă din nou, cabaretele ajungând în scurtă vreme afaceri înfloritoare printre ruinele capitalei ungare. Comicul Latabár Kálmán a urcat pe scenă în ovaţiile publicului, care au atins paroxismul atunci când actorul şi-a suflecat mânecile şi cracii pantalonilor, dând la iveală şiruri întregi de ceasuri – o batjocură la adresa „eliberatorilor" sovietici ai Ungariei. Peste doar câteva luni, ar fi fost împuşcat pentru mai puţin de-atât.

Cucerirea Budapestei i-a costat pe ruşi în jur de 80 000 de morţi şi 250 000 de răniţi. Aproximativ 38 000 de civili şi-au pierdut viaţa în cursul asediului, alte zeci de mii fiind trimişi la muncă silnică în Uniunea Sovietică, de unde mulţi nu s-au mai întors. Pierderile germane şi maghiare au fost de aproximativ 40 000 de morţi şi 63 000 de prizonieri. Această bătălie sălbatică şi inutilă ar fi fost socotită eroică dacă s-ar fi dat pe frontul anglo-american. Aşa însă, numai ungurii au acordat atenţie, mai devreme sau mai târziu, ororilor acesteia. După trei luni, ea avea să fie eclipsată de o dramă asemănătoare, dar la o scară infinit mai mare, petrecută în chiar capitala germană.

2. Înaintarea lui Eisenhower spre Elba

În primele luni ale lui 1945, majoritatea germanilor considerau sosirea forţelor americane şi britanice în ţara lor drept o nemeritată imixtiune. Chiar dacă mulţi înţelegeau că Hitler îi dusese la dezastru, le era totuşi greu să accepte implicaţiile pe care această stare de fapt le avea pentru viaţa lor personală. Soldaţi din Batalionul 273 Artilerie al armatei SUA au ocupat o casă locuită, după cum spunea unul dintre ei, de „o femeie bătrână, mărunţică, îmbrăcată în negru, care a ieşit clătinându-se pe o uşă lăturalnică. De cum ne-a văzut luându-i grămada de lemne, a început să strige în germană. În timp ce noi căram braţe întregi de lemne, femeia a izbucnit în

lacrimi, văicărindu-se incontrolabil și înecându-se în jumătăți de propoziție."[16] Americanii s-au gândit înainte să lase deoparte scrupulele. „«La dracu'», a zis Frankie, «e la fel de germană ca restul friților.»" Când o nemțoaică volubilă s-a plâns în gura mare că intrușii în uniformă îi zgâriau mobila, un alt mocofan, din unitatea soldatului Charles Felix, s-a revoltat zicând: „M-am săturat de nenorociții ăștia de friți! Din cauza lor suntem aici, iar asta mai are și tupeul să se plângă de mobilă! Auzi, cucoană, stai să-ți arăt eu stricăciuni!"[17] Și a apucat un scaun, pe care l-a azvârlit de perete. Puțini soldați aliați mai aveau inhibiții în ceea ce privește populația civilă. Un soldat din plutonul de geniști al lui Aaron Larkin a izbucnit în lacrimi când i s-a ordonat să evacueze o familie germană din casa în care locuia, spre a face loc unității lui[18]. Fruntașul Harold Lindstrom a simțit o strângere de inimă când s-a întins pe salteaua de puf a unei femei, în uniformă completă și cu bocancii în picioare[19].

Procurorul general al Armatei SUA a constatat o creștere accentuată a numărului de violuri după intrarea trupelor aliate pe teritoriul Germaniei: „Eram membrii unei armate cuceritoare și eram acolo în calitate de armată cuceritoare", se spunea în raportul lui de după război. „Într-un singur caz, cu totul excepțional, victima germană s-a împotrivit cu vehemență atacatorilor înarmați... Victimele germane erau, în aparență, complet intimidate... Teama lor de moarte nu era total nejustificată, după cum demonstrează un număr de cazuri în care germanii care au vrut să-i împiedice pe soldați să-și ducă la îndeplinire intenția de a comite un viol au fost uciși fără milă."[20] Un reporter de la revista *Stars & Stripes*, care, în martie 1945, a trimis o corespondență despre incidența ridicată a cazurilor de viol în Renania, s-a trezit că textul îi este cenzurat, la fel cum erau și alte „rapoarte negative" despre comportamentul Aliaților în Germania.

Existau, firește, și numeroase cazuri de raporturi sexuale întreținute semivoluntar, fapt ce a dus la o creștere spectaculoasă a incidenței bolilor venerice, localnicele disperate vânzându-și singura marfă căutată, adesea, pentru a-și hrăni familiile. Mulți soldați aliați erau șocați de nerușinarea cu care se purtau germanii, până și cei mai educați fiind abrutizați de privilegiile clasei opresoare.

Membrii Regimentului Scots Guardsmen, primiţi de o familie de aristocraţi la castelul lor din nordul ţării, s-au îngrozit când au descoperit că în parcul castelului fusese creat un mic lagăr de concentrare, în care se găseau 200 de muncitori-sclavi subnutriţi. Când un ofiţer britanic a protestat, gazda i-a răspuns consternată: „Domnule maior, dumneata nu înţelegi. Oamenii aceştia sunt animale şi nu pot fi trataţi decât ca nişte animale."

Ultimele bătălii duse de trupele anglo-americane au fost incomparabil mai puţin sângeroase decât cele din Est, fiindcă aşa era convenabil pentru ambele tabere. Locotenentul britanic Peter White i-a strigat să se oprească unui german care încerca să fugă: „Am ţintit în mijlocul spatelui, dezgustat peste măsură că trebuia să trag într-un om care fugea... când ceva a părut să-i spună că era zadarnic. Spre imensa mea uşurare, omul s-a răsucit, a azvârlit puşca în zăpadă şi a ridicat braţele cu un gest scurt, teatral. Mi-a strigat, într-un şuvoi de cuvinte englezeşti stâlcite şi cu un glas înfricoşat: «Nu trage, te rog, domnule!... Hitler nu bun... nu trage... *Kamerad*, te rog!» În acelaşi timp, a băgat brusc mâna în haină, aproape făcându-mă să trag, căci mă aşteptam să scoată un pistol sau o grenadă. Dar... a fluturat dinainte ceva ce s-a dovedit a fi un ceas de buzunar din aur, cu lănţişor, în chip de ofertă de pace."[21]

Aliaţii occidentali au înaintat pe teritoriul Germaniei în acelaşi mod chibzuit în care îşi desfăşuraseră întreaga campanie începând cu octombrie 1944. Au căutat să înfăptuiască distrugerea nazismului cu un cost uman acceptabil, avansând până la liniile de ocupaţie stabilite de comun acord cu sovieticii şi numai temporar, şi doar în câteva zone, dincolo de acestea. Germanii au continuat să reziste, însă puţini au manifestat fanatismul ce caracterizase până la final bătălia de pe Frontul de Est. Partea dificilă, pentru cei învinşi, era să găsească o portiţă de scăpare fără să fie împuşcaţi de vreuna dintre tabere. Sanitarul Leo Litwak descrie cum i-a acordat îngrijiri unui german în vârstă, care fusese împuşcat în timp ce încerca să ajungă, neînarmat, la liniile americane, probabil ca să se predea:

> Purta uniformă de lână cenuşie şi bonetă, avea ochi imenşi, o faţă trasă şi nerasă, o gură întinsă de parcă ar fi scos un ţipăt, dar

> nu era decât un sunet înăbuşit: *Ohhhhh, Ohhhhh.* Mi-a văzut crucea roşie de pe braţe şi caschetă şi s-a întins către mine, strigând: „*Vater!*" Tată. Prin pantaloni îi ieşea o bucată mică de os femural. I-am tăiat indispensabilii şi am dezgolit rana până la jumătatea coapsei. Făcuse pe el, nişte excremente mici, dure şi cenuşii, cum vezi în urma unui animal. Excrementele ajunseseră până aproape de fractură. Duhoarea era înţepătoare, te făcea să vomiţi. Am presărat nişte praf antibiotic pe osul expus, l-am acoperit cu o compresă, am pus un garou deasupra rănii, în partea de sus a coapsei. Omul pălea repede, semn că intra în şoc. Mi-a zis: „*Vater, ich sterbe.*" Tată, mor.. I-am făcut o doză de morfină în coapsă. Nu s-a liniştit, aşa că i-am mai făcut o doză. Sub ochii mei, a intrat în şoc – buze vinete, transpiraţie rece, piele palidă, pupile dilatate, puls slab şi neregulat... Îmi doream să moară ca să scăpăm amândoi de chinul acela.[22]

Grosul Wehrmachtului şi al trupelor Waffen SS dădeau piept cu armatele lui Jukov, Konev şi Rokossovski, ruşii desfăşurând 6,7 milioane de soldaţi pe un front care se întindea de la Baltica la Adriatica. Ultima încleştare dintre cei doi tirani rivali, Stalin şi Hitler, s-a numărat printre cele mai teribile din întreg războiul, trupele lui Eisenhower ocupând doar o latură a scenei. Lucru complet iraţional, dacă luăm în considerare faptul că rezultatul era de acum neîndoielnic; însă naziştii au reuşit să convingă destui militari să facă un ultim sacrificiu. Cât despre cei care au dat înapoi, Henner Pflug, profesor la o şcoală din Prusia Orientală, spunea că a încetat să se mai holbeze la oamenii spânzuraţi de copaci, cu pancarte de gât pe care scria: „Sunt dezertor" sau „Nu am apărat patria", fiindcă deja văzuse prea mulţi[23].

Până şi partizanii lui Tito au fost impresionaţi de retragerea organizată de Wehrmacht în condiţii deosebit de grele. Milovan Djilas scria: „Armata germană a lăsat o urmă de eroism, cu toate că dominaţia naziştilor ştersese din mintea omenirii chiar şi gândul că ar fi în stare de aşa ceva... Flămânzi şi pe jumătate goi, soldaţii germani au trecut peste alunecările de teren din munţi, au luat cu asalt crestele stâncoase, au creat rute ocolitoare. Avioanele aliate îi foloseau ca ţinte la antrenament. Au rămas fără carburant... I-au ucis pe camarazii grav răniţi... În cele din urmă, au răzbit, lăsând în

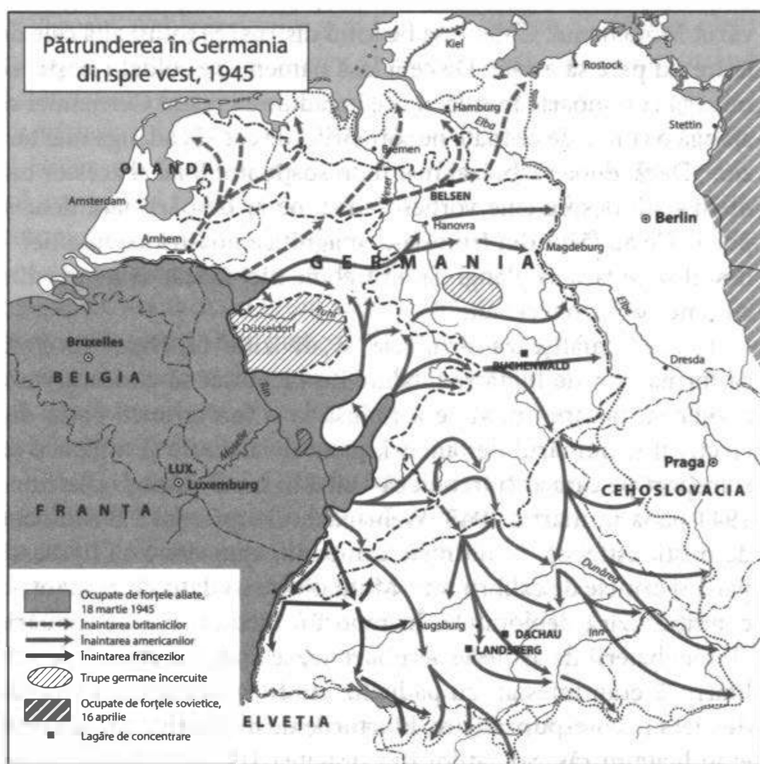
urmă amintirea bărbăţiei lor. Se pare că armata germană e în stare să ducă un război... şi fără masacre şi camere de gazare."[24]

Gerda, logodnica paraşutistului Martin Poppel, s-a numărat printre numeroşii germani pe care ororile abătute asupra ţării lor i-au înstrăinat, în cele din urmă, de regimul nazist. Iată ce îi scria ea lui Poppel în ianuarie 1945, când acesta se afla în Olanda: „Suntem cu toţii epuizaţi după această teribilă ploaie de bombe. Să asculţi noaptea întreagă urletul acestor lucruri, să aştepţi din clipă în clipă moartea într-o pivniţă întunecată, în care nu vezi nimic – oh, e într-adevăr o viaţă nemaipomenită. De s-ar opri odată, chiar se aşteaptă prea mult de la oameni. Îţi mai aminteşti lacul? Cred că acolo mi-ai dat prima sărutare! Au dispărut toate – minunatele cafenele Brand şi Bohning, primăria a ars din temelii. E imposibil până şi să încerc să descriu. Dar îţi poţi închipui şi singur. Ai văzut Münchenul. Chiar o să fie totul distrus? Şi totuşi altă cale de ieşire nu pare să existe. De ce îi lasă oamenii pe soldaţii noştri să meargă la o moarte inutilă, de ce îngăduie ca restul Germaniei să ajungă o ruină, de ce toate nenorocirile, de ce?" Şi adăuga mai târziu: „Dacă, după război, ai mai fi un susţinător loial al acestor oameni – ştii despre cine vorbesc – asta ne-ar despărţi fără doar şi poate. Ce au făcut din frumoasa, magnifica noastră Germanie? E destul să te facă să plângi. Şi nu trebuie nici măcar să ne gândim cum ne vor înrobi ceilalţi."[25]

Cei care înfăţişează „armatele" şi „diviziile" lui Hitler din 1945 ca formaţiuni de luptă redutabile nu fac decât să caricaturizeze realitatea: fiecare unitate era redusă la o foarte mică parte din efectivul şi numărul de tancuri, piese de artilerie şi mijloace de transport pe care ar fi trebuit să-l aibă în mod normal. Din iunie 1944 până în martie 1945, Wehrmachtul a pierdut 3,5 milioane de puşti, astfel că, în ultimele campanii, ajunseseră să lipsească până şi armele de calibru mic. Mulţi dintre soldaţii săi erau într-o condiţie fizică deplorabilă. În raportul medical din 10 ianuarie al unei baterii de artilerie aeropurtate, se arăta că, din 79 de militari, 77 erau infestaţi cu păduchi, iar 18 aveau eczeme cauzate de dieta necorespunzătoare. Eforturile de menţinere a disciplinei erau luate în râs. Soldaţilor din unitatea 1/1120 Volksgrenadier

li s-o fi părut ciudat faptul că, în ianuarie, în timp ce Reichul se prăbuşea, comandantul lor., maiorul Beiss, a emis un ordin de zi în care deplângea ţinuta neglijentă a personalului militar: „Puş-tile se vor ţine pe umărul drept, cu ţeava în sus. Dacă mai văd o singură dată vreun «ţintaş de duminică» fâţâindu-se de colo, colo cu arma îndreptată în jos, respectivul va primi şapte zile de arest. Noroiul proaspăt îl înnobilează pe soldat, dar noroiul întărit vădeşte delăsare. Dacă mai văd vreun soldat cu «coamă de leu» sau alte frizuri excentrice, mă voi ocupa personal de tunsoarea lui."[26]

E un fapt cunoscut tuturor armatelor, mai ales celor care întâmpină adversităţi, că soldaţii nu trebuie lăsaţi fără ocupaţie, nu trebuie lăsaţi pradă gândurilor negre. În zilele de început ale lui 1945, când războiul mergea cu adevărat foarte prost pentru

Germania, locotenentul Tony Saurma, comandantul unei companii de panzere, a căutat să ocupe orele de odihnă ale oamenilor lui cu prelegeri. Odată, le-a vorbit o oră despre Statele Unite, despre regiunea agricolă a ţării, despre zonele industriale şi despre marile oraşe americane[27]. Ştia la fel de bine ca asistenţa că nu va trece mult până ce această ţară va ajunge să le domine viaţa, dacă aveau destul noroc să supravieţuiască. Remarcabil este nu că sute de mii de germani au abandonat războiul în ultimele sale luni, ci că alţi compatrioţi de-ai lor au continuat să reziste, câţiva pretinzând chiar că situaţia li se pare acceptabilă. Comandantul unui pluton de panzere al Waffen SS, aflat în Ungaria, scria despre un moment de acalmie în spatele frontului, survenit la mijlocul lui februarie: „Raţiile erau excelente. Am învăţat de la populaţia civilă cum se foloseşte paprica. Oamenii erau foarte prietenoşi. Seara, mergeam cu maşina la Nové Zámky., să ne uităm la filme."[28]

La întâlnirea şefilor de stat-major aliaţi, ţinută în Malta la 1 februarie, înaintea celei de la Ialta, s-a susţinut planul lui Eisenhower de a încredinţa ultima fază a campaniei Grupului de Armate 21, condus de Montgomery, sprijinit de Armata a IX-a americană, comandată de Simpson. Bombardierele grele au primit misiunea de a ataca infrastructura de transport a Germaniei, inclusiv nodurile de cale ferată de la Dresda* şi Leipzig, aflate în calea înaintării sovietice. Deplasarea la sol s-a dovedit însă anevoioasă. Următorul mare atac lansat de Montgomery, Operaţiunea *Veritable*, s-a împotmolit în pădurea Reichwald; formaţiunile lui Simpson au fost ţinute în loc până la 23 februarie, germanii inundând suprafeţe întinse de pe frontul lor. Doar după lupte grele au reuşit trupele lui Montgomery să se apropie de Rin la 10 martie, în porţiunea dintre graniţa olandeză şi Koblenz.

---

* Distrugerea oraşului Dresda ocupă un loc atât de însemnat în imaginarul colectiv legat de acest război, încât cu uimire observăm că, din ultimele cercetări, numărul celor care au murit acolo la 13–14 februarie ar fi de 25 000, nu de câteva sute de mii, aşa cum se presupunea odată. Acest fapt nu influenţează în niciun fel disputa cu privire la necesitatea bombardării oraşului, dar arată că această acţiune a făcut mai puţine victime decât bombardamentul din 1943 asupra Hamburgului sau decât furtuna de foc din 1945, de la Tokio.

În situaţia disperată în care se găsea Germania, Hitler a apelat la un panaceu bine-cunoscut: schimbarea generalilor. Kesselring, care condusese strălucita apărare a Italiei, i-a luat locul lui von Rundstedt la comanda unităţilor din vest. Dar nici el nu a fost mai capabil decât predecesorul lui să ducă la bun sfârşit o campanie coerentă, cu doar 55 de divizii slăbite împotriva celor 85 ale lui Eisenhower, care beneficiau, pe lângă o forţă combativă neştirbită, şi de o puternică susţinere aeriană. La 7 martie, Armata I, comandată de Hodges, a cucerit podul de cale ferată Ludendorff, de lângă Remagen, şi a început imediat să ocupe poziţii pe malul estic al Rinului. La 22 martie, Patton ocupa şi el un cap de pod la Oppenheim, ceva mai la sud. Ultimii soldaţi germani de pe malul vestic au fost lichidaţi trei zile mai târziu. La 24 martie, trupele lui Montgomery au realizat uriaşa traversare a Rinului pe la Wesel, afectată numai de pierderile grele suferite de unităţile aeropurtate care se paraşutaseră pe malul opus – apărătorii au dovedit astfel că sunt bine înzestraţi, dacă nu cu altceva, atunci măcar cu piese de artilerie antiaeriană.

La sfârşitul lunii, avangarda lui Bradley a făcut joncţiunea cu forţele lui Simpson la Lippstadt, încercuind Grupul de Armate B, condus de Model, în aşa-numita pungă de pe Ruhr. Model s-a împuşcat la 17 aprilie, iar cei 317 000 de soldaţi de sub comanda lui au fost luaţi prizonieri. Americanii, mai mult decât britanicii, aveau acum ocazia unei ultime înaintări fulgerătoare. Spre furia lui Montgomery, trupele sale au primit misiunea secundară de curăţare a teritoriului din nordul Germaniei, până la Hamburg şi Lübeck. Trimiterea unor trupe în sudul peninsulei daneze era considerată de maximă urgenţă, obiectivul fiind acela de a-i împiedica pe sovietici să ocupe Danemarca. Eisenhower a abandonat oficial Berlinul ca obiectiv, informându-l despre asta şi pe Stalin, trimiţând două armate în sud, spre graniţa austriacă, cu misiunea de a zădărnici orice tentativă a naziştilor de a crea o „redută naţională", de unde să continue lupta după joncţiunea forţelor sovietice şi anglo-americane în nordul Germaniei. Această „redută naţională" exista numai în imaginaţia serviciului de informaţii al lui Eisenhower; divizarea forţelor a slăbit în mod

decisiv ofensiva principală desfășurată de acesta pe centru și le-a permis sovieticilor să ocupe Cehoslovacia.

Este greu totuși să aducem argumente plauzibile în sprijinul tezei conform căreia aceste decizii au schimbat harta politică a Europei postbelice, așa cum au afirmat mai târziu detractorii comandantului suprem. Zonele pe care urmau să le ocupe Aliații fuseseră stabilite cu luni înainte, fiind confirmate la summitul de la Ialta din februarie. Sovieticii au ajuns primii în Europa de Est. Pentru a le zădărnici planurile și a scuti Europa Centrală de o tiranie sovietică după cea nazistă, ar fi fost necesar ca Aliații occidentali să poarte un război cu totul diferit și mult mai crud, cu pierderi de vieți omenești mult mai mari. Ei ar fi trebuit să ia în calcul și posibilitatea, chiar probabilitatea, de a trebui să învingă și Armata Roșie, nu doar Wehrmachtul. Un asemenea curs era de neimaginat din punct de vedere politic și militar, orice iluzii va fi nutrit Churchill că libertatea Europei de Est ar fi putut fi recuperată prin folosirea forței.

Hotărârea obsedantă a lui Stalin de a cuceri Berlinul era în perfectă armonie cu viziunea poporului său. Acest triumf simbolic era considerat singurul final satisfăcător al chinului lor, împlinirea tuturor obiectivelor pentru care luptaseră încă din 1941. Din punct de vedere militar, ar fi fost, poate, cu putință ca trupele lui Eisenhower să ajungă în capitala Germaniei înaintea Armatei Roșii, dar o astfel de operațiune ar fi declanșat un conflict între Aliați. Rușii s-ar fi înfuriat cu siguranță dacă ar fi încercat cineva să le ia trofeul.

Comportamentul sovieticilor din lunile martie și aprilie a fost influențat de paranoia cu privire la intențiile occidentalilor.. Stalin a mințit în repetate rânduri Washingtonul și Londra, afirmând că Berlinul îi este indiferent ca obiectiv. Liderul sovietic nu putea să creadă că americanii și britanicii vor da cu piciorul șansei de a ajunge în capitala germană înaintea Armatei Roșii. Încercuirea Berlinului de către trupele sovietice răspundea în parte necesității cuceririi orașului aflat în stăpânirea lui Hitler, dar, în parte, era și o modalitate de a ține trupele lui Roosevelt și Churchill departe de trofeu. Și mai era ceva: sovieticii erau disperați să pună mâna pe cercetătorii și materialele din programul nuclear nazist.

Informat de agenţii lui din Occident că americanii sunt pe cale să obţină bomba atomică, Stalin voia să aibă tot ceea ce i-ar fi permis să pună pe picioare un proiect sovietic similar. În consecinţă, Institutul de Fizică „Kaiser Wilhelm" din Dahelm se găsea pe lista de obiective strategice ale Armatei Roşii.

În etapa finală a războiului din Vest, trupele anglo-americane au întâmpinat o rezistenţă sporadică, slab organizată. Ca de obicei, infanteria a dus greul în misiunea de eliminare a ultimelor puncte de rezistenţă. Un loc în echipajul unui tanc nu fusese niciodată o sinecură, dar în ultimele şase zile ale campaniei din nord-vestul Europei, batalionul de tancuri al Regimentului Scots Guards, de pildă, a pierdut un ofiţer şi alţi şapte militari de alte grade, toţi fiind ucişi, plus câţiva oameni răniţi. În paralel, în aceeaşi perioadă, Regimentul de Infanterie II Scots Guards a pierdut nouă ofiţeri şi 76 de militari de alte grade, plus 17 ofiţeri şi 248 de militari de alte grade răniţi. Unele formaţiuni aliate au avut de luptat cu grupuri de fanatici care apărau cu încăpăţânare puncte de traversare a unor râuri sau intersecţii-cheie. Aceste grupuri au fost însă înfrânte unul câte unul, până ce învingătorii au ajuns la Elba. La 12 aprilie, Armata I a primit ordin să se oprească în apropierea Dresdei şi să-i aştepte pe sovietici. Patrulele americane şi sovietice s-au întâlnit în orăşelul saxon Strehla, de pe Elba, în dimineaţa zilei de 24 aprilie. Acestei prime întâlniri i-a urmat, în aceeaşi zi, cea din amonte, de la Torgau, desfăşurată pe fondul entuziasmului exuberant manifestat de anglo-americani şi al formalismului prudent şi pompos al ruşilor. Britanicii au ajuns în portul Lübeck de la Marea Baltică în ziua de 2 mai, înlăturând astfel temerile Aliaţilor că sovieticii ar putea să ocupe Danemarca. Din fericire pentru danezi, atenţia ruşilor era concentrată în cu totul altă parte – asupra Berlinului, capitala şi ultimul bastion al nazismului.

3. Berlin: ultima bătălie

Stalin şi-a asumat personal responsabilitatea pentru măreţele operaţiuni finale ale războiului, mai cu seamă ca să-i poată smulge lui Jukov – comandantul *Frontului* I Bielorus – laurii unei victorii personale. La 12 ianuarie, sovieticii au lansat o ofensivă generală de

la capetele lor de pod de pe Vistula. În condiţiile în care, din punct de vedere numeric, erau de zece ori mai mulţi decât apărătorii, tancurile şi infanteria lor s-au revărsat către vest, zdrobind totul în cale. Într-un buletin de ştiri aproape isteric, difuzat de Radio Berlin în ziua de 20 ianuarie, ofensiva sovietică era prezentată drept „o invazie în masă, comparabilă, ca scară şi semnificaţie, cu năvălirile din trecut ale hoardelor mongole, ale hunilor şi tătarilor".

Comentatorul Hans Fritsche afirma că obiectivul inamicului era „distrugerea totală" şi că înfrângerea „va marca sfârşitul civilizaţiei". El susţinea că, acum, germanii aveau avantajul unor linii de comunicaţii scurte şi al „hotărârii lor de neclintit de a-şi apăra ţara". Germania, mai spunea el, se transformase în „bastionul Europei împotriva hoardelor barbare ce năvălesc din stepele Răsăritului". Fritsche se declara consternat de faptul că britanicii nu se aliaseră cu poporul german împotriva bolşevicilor. Departe de a nesocoti pericolul unei înfrângeri, aşa cum se întâmplase de atâtea ori în trecut, naziştii făceau apel la rezistenţa disperată a populaţiei în ceea ce era, fără îndoială, o situaţie disperată. „Conducerea Germaniei se află azi în faţa cele mai grave crize din timpul războiului", se spunea pe 22 ianuarie la Radio Berlin. „Retragerile şi dezangajările nu mai sunt posibile, fiindcă trupele noastre luptă pentru un teritoriu de importanţă vitală pentru industria de război germană... Fiecărui german i se cere să facă efortul suprem. Poporul german răspunde în mod spontan acestui apel, deoarece ştie că, şi în trecut, conducerea noastră a fost întotdeauna capabilă să redreseze situaţia, în ciuda tuturor dificultăţilor."

Dacă naţiunea lui Hitler era cuprinsă de disperare, a lui Stalin exulta. Corespondentul de război Vasili Grossman îşi exprima sentimentul de „bucurie extraordinară" văzând, după atâtea bătălii la care fuseser martor încă din 1941, că trupele sovietice trec Vistula. El avea să scrie puţin mai târziu: „Îmi venea să urlu, să le strig tuturor fraţilor noştri, soldaţilor noştri, care zac în pământul Rusiei, Ucrainei, Bielorusiei şi Poloniei, care îşi dorm somnul de veci pe câmpurile noastre de bătălie: «Tovarăşi, ne auziţi? Am reuşit.»"[29] Pierderile cauzate de ofensiva de pe Vistula au fost aproape incredibile, chiar şi după standardele Frontului de Est, ruşii măcelărind

toate formațiunile ieșite în calea lor. Doar în ianuarie au murit 450 000 de germani, în fiecare dintre lunile următoare găsindu-și sfârșitul peste 280 000 de oameni, cifră care include și victimele bombardamentelor anglo-americane de la Dresda, Leipzig și alte orașe din est. În ultimele luni de conflict au murit mai mulți germani decât în 1942–1943. Aceste date scot și mai mult în evidență prețul pe care poporul a trebuit să-l plătească pentru neputința conducerii armatei germane de a-i răsturna pe naziști de la putere și de a ieși din război înainte de ultimul său act.

La începutul lui februarie, comandantul Grupului de Armate Vistula scria: „În Wehrmacht ne confruntăm cu o criză de autoritate de o amploare fără precedent. Corpul ofițerilor nu mai deține un control ferm asupra trupelor. În rândurile soldaților sunt manifestări foarte serioase de dezintegrare. Cazurile în care soldații își scot uniformele și se folosesc de cel mai mic prilej ca să dobândească haine civile pentru a putea fugi nu sunt nici pe departe izolate." Generalii germani îndurau și alte umilințe. Guderian, de pildă, a fost interogat de Ernst Kaltenbrunner și Heinrich Müller, șefii securității Reichului, în legătură cu rolul său în evacuarea Varșoviei împotriva ordinelor lui Hitler.

Principalul impediment în calea înaintării sovieticilor era vremea. Un dezgheț brusc a încetinit mișcarea blindatelor, care acum se târau prin mocirlă. La 3 februarie, armatele lui Jukov și Konev ocupau poziții de-a lungul văii Oderului, de la Kustrin, situat la 56 km de Berlin, până la granița cehă, cu capete de pod pe malul de vest al fluviului. La 5 februarie, comandantul german din Ungaria raporta: „Cu atâtea presiuni și greutăți, nu se observă nicio îmbunătățire a moralului ori randamentului. Superioritatea numerică a inamicului, combinată cu faptul că acesta este conștient acum că lupta se duce pe pământ german, s-a dovedit foarte demoralizantă pentru oameni. Singura lor hrană este o felie de pâine și niște carne de cal. Mișcările de orice fel sunt îngreunate de slăbiciunea lor fizică. În pofida tuturor acestor lucruri și a șase săptămâni de făgăduieli de ajutor neîndeplinite, se luptă cu tenacitate și se respectă ordinele." Sovieticii recunoșteau asta fără nicio plăcere, dar cu respect într-un raport al serviciului

de informaţii din 2 martie: „Majoritatea germanilor îşi dau seama de situaţia disperată în care se găseşte ţara lor după ofensivele din ianuarie, deşi mai sunt câţiva care îşi exprimă speranţa într-o victorie germană. Cu toate acestea, nu sunt semne de prăbuşire a moralului inamicului. Încă se luptă cu încăpăţânare şi neclintită disciplină." Hitler a respins îndemnurile generalilor săi de a evacua peninsula Kurlanda, de la Marea Baltică, unde lâncezeau neputincioşi 200 000 de oameni atât de necesari Reichului.

Pe frontul central, ruşii s-au oprit temporar. Este posibil ca Jukov să-şi fi putut continua înaintarea şi, profitând de conjunctură, să cucerească Berlinul, însă problemele de ordin logistic erau formidabile. Nu avea niciun rost ca armatele lui Stalin să rişte. Spre nord, Rokossovski avansa prin zăpezile Prusiei.

Soldaţii ruşi simţeau o profundă satisfacţie văzând cum distrugerea, la care fuseseră martori şi în ţara lor, pune stăpânire pe teritoriul Germaniei. Unul dintre ei scria din Prusia Orientală, la 28 ianuarie 1945: „Ardeau moşii, sate şi oraşe. Convoaie de care, pline cu bărbaţi şi femei care nu reuşiseră să fugă, se mişcau încet. Pretutindeni vedeai fragmente informe de tancuri şi autotunuri, dar şi sute de cadavre. Astfel de imagini îmi aminteau de primele zile ale războiului..."[30] Amintirile lui erau, fireşte, legate de luptele de pe teritoriul Maicii Rusia. Proprietarii de pământ din Prusia Orientală şi Pomerania care avuseseră nechibzuinţa de a rămâne în casele lor, uneori din pricina vârstei sau a infirmităţii, au avut o soartă oribilă: a fi identificat de invadatori nu doar ca german, ci şi ca aristocrat îţi atrăgea întâi tortura şi abia apoi moartea.

Milioane de refugiaţi au fugit din calea sovieticilor, apucând-o spre vest. Cei puternici au rezistat, dar mulţi copii şi bătrâni şi-au pierdut viaţa în cursul acestei călătorii. „Cel puţin noi eram tineri", spunea Elfride Kowitz, o tânără de 22 de ani din Prusia Orientală. „Rezistam mai bine decât cei în vârstă."[31] Peisajul acoperit de zăpadă al Europei de Est era urâţit de zeci de mii de cadavre. Fugarii erau protagoniştii unor drame de o intensitate incredibilă, care îi făceau pentru scurtă vreme tovarăşi de suferinţă, mâncând sau flămânzind, trăind sau murind, mergând sau dormind laolaltă, până când o nouă răsturnare de situaţie îi determina să se despartă. „În astfel de împrejurări", spunea profesorul Henner Pflug, „oamenii erau obligaţi să trăiască în profundă intimitate timp de ore, zile, săptămâni întregi, după care se despărţeau iarăşi."[32]

Una dintre multele femei germane cărora nu le mai rămăsese nimic scria: „Lumea e un loc foarte pustiu fără familie, prieteni sau chiar fără familiaritatea unui cămin."[33] A aflat ce înseamnă cu adevărat disperarea când a văzut alte femei, înnebunite să găsească haine care să le ţină de cald în frigul de afară, năpustindu-se pe lângă soldaţii care trăgeau în ruşi cu puşti şi mortiere, ca să ajungă la un *Schloss** unde auziseră ele că ar fi un depozit de îmbrăcăminte şi să ia ce apucau. Ea însăşi, fugind cu doi copii mici, a fost cuprinsă

* Castel, palat, conac (germ.; n.red.).

de o epuizare extremă, astfel încât n-a mai putut să împingă la deal căruciorul cu puținul lor bagaj: „M-am sprijinit de tot avutul nostru lumesc și am plâns amarnic." Doi prizonieri de război francezi, care se întâmpla să treacă pe acolo, s-au îndurat de ei și i-au ajutat să treacă de coama dealului. Câteva zile mai târziu, un fermier, în a cărui casă femeia și copiii se adăpostiseră temporar, a îndemnat-o pe mamă să-și lase fiul acolo spre a fi adoptat. „Ce nu mi-a promis ca să-l las acolo. Ce viitor îl aștepta pe copil? Acolo ar fi avut cel puțin un cămin bun și sigur." Mama s-a agățat însă de o rezervă de curaj încăpățânat, care i-a dat puterea să refuze. „Îmi pusesem în minte un lucru – să-i duc pe copii undeva, în siguranță, și să-i văd crescând. Cum? Nu știam. Luam fiecare zi așa cum era." Mica familie a ajuns în cele din urmă la adăpostul liniilor americane, dar multe alte povești similare nu au avut același final fericit.

Trupele sovietice nu semănau cu nicio armată din câte văzuse omenirea vreodată: un amestesc de vechi și nou, Europa și Asia, inteligență ascuțită și ignoranță animalică, ideologie și patriotism, tehnologie sofisticată și cele mai primitive echipamente și mijloace de transport. Tancurile T-34, artileria și lansatoarele de rachete Katiușa erau urmate de jeepuri și camioane Studebaker și Dodge primite de la americani, de cai nețesălați și convoaie de oameni călare, de care și țărani recrutați din îndepărtatele republici ale Asiei Centrale, cu obiele și uniforme zdrențuite. Beția era o realitate omniprezentă. Acompaniamentul muzical era asigurat de muzicuțe germane, fiindcă la ele se putea cânta și în zgomotoasele camioane. Singura regulă de disciplină aplicată cu rigurozitate era cea care le cerea bărbaților – și femeilor – să atace, să lupte și să moară. Stalin și mareșalii lui nu erau interesați de protejarea vieții sau proprietății civile. Când unul dintre ofițerii lui Vasilevski a cerut să i se spună cum ar trebui să reacționeze la actele de vandalism comise de oamenii lui, comandantul a rămas tăcut câteva secunde, apoi i-a răspuns: „Mă doare-n cot. A sosit vremea ca soldații noștri să-și facă singuri dreptate."[34]

Lângă Toruń, în Polonia, un astfel de soldat, pe nume Semion Pozdniakov, a zărit un soldat german în teritoriul dintre cele două armate, îndreptându-se către propriile linii cu capul plecat, cu

brațul drept, rănit, strâns lângă corp și cu brațul stâng ținând fără vlagă un pistol-mitralieră. Pozdniakov i-a strigat: *„Fritz, halt!"* Omul și-a aruncat arma și a ridicat mâna stângă în semn că se preda. Când un grup de ruși s-a apropiat de el, au văzut sânge pe fața soldatului, iar în privire, gol și disperare. *„Hitler kaput"*, a spus el mecanic. Rușii au râs de cuvintele acestea, pe care ajunseseră să le audă tot mai des, iar un ofițer le-a ordonat să-l ducă pe german în spatele liniilor. *„Nein! Nein!"* a strigat omul, crezând că urmează să fie împușcat. Atunci, Pozdniakov a zbierat la el furios: „Ce tot urli, fascistule? Ți-e frică de moarte? Nu v-ați purtat și voi la fel cu ai noștri? Ar trebui să-ți venim de hac pe loc și să scăpăm de tine."[35] Aceasta a și fost, de altfel, soarta multor germani, care au implorat în zadar mila sovieticilor.

Folosirea abuzivă a armamentului a făcut ca un număr semnificativ de ruși să se omoare între ei, orbiți de furie sau din neglijență, să apese pe trăgaci cu ușurința cu care soldații occidentali scuipau sau înjurau. În ciuda rafinamentului comandanților săi, aceasta era o armată barbară, care realizase lucruri de care numai barbarii sunt în stare. Paradoxal, elementele educate din rândurile ei erau mânate de un simț al dreptății mai mare decât cel care îi anima pe soldații americani sau britanici. Nu le păsa nici de pactul demonic făcut de Stalin cu Hitler în 1939, nici de agresiunea sovietică împotriva Poloniei, Finlandei și României. Nu admiteau decât că Uniunea Sovietică fusese invadată și devastată, iar acum se apropia momentul răfuielii cu nația responsabilă.

Viaceslav Eisimont, fost profesor de istorie, acum observator de artilerie, scria la 19 februarie din Prusia Orientală: „Stăm în diverse locuri: uneori într-un șopron, alteori într-un buncăr, iar acum, într-o casă. E vreme de primăvară, umedă, uneori cu ploaie. Civilii care nu au reușit să fugă sunt acum trimiși în spatele frontului... I-am văzut în drum spre Königsberg: bătrâni, femei și copii cu boccele pe umăr, în șiruri lungi, pe marginile șoselei – șoseaua în sine era ocupată de coloana noastră. În noaptea aceea, am văzut lucruri îngrozitoare. Însă comandantul bateriei noastre a vorbit în numele multora când a zis: «Sigur, te uiți și te întristezi văzând oameni în vârstă și copii care merg pe

jos şi mor. Apoi îţi aminteşti ce au făcut în ţara noastră şi nu mai simţi nici un pic de milă!”[36]

În februarie, Konev a traversat fluviul Oder şi a pornit spre Dresda, oprindu-se la Neisse. În săptămânile care au urmat, principala lui realizare a fost cucerirea regiunilor Pomerania şi Silezia Superioară. La începutul lui martie, în Ungaria, o contraofensivă ezitantă a panzerelor SS, întreprinsă ca urmare a fixaţiei lui Hitler pentru recuperarea câmpurilor petrolifere pierdute, a fost respinsă cu uşurinţă. La 16 martie, două *fronturi* sovietice au început să înainteze către Viena. Până şi mareşalul Ferdinand Schörner, un nazist înfocat, i-a spus lui Hitler la 20 martie: „Mă văd silit să raportez că inutilitatea militară a trupelor [din Silezia Superioară] depăşeşte cele mai sumbre aşteptări ale mele. Aproape toate sunt complet epuizate. Formaţiunile au fost dezmembrate şi amestecate cu unităţi Volkssturm şi de alertă. Importanţa lor militară este incredibil de mică. La nord de Leobschutz nu e nimeni care să merite numele de soldat german. Impresia mea este că ruşii pot să facă ce doresc, fără prea mult efort sau consum de resurse.” La 10 aprilie, Armata a II-a Panzere din Ungaria raporta OKW fără nicio urmă de ironie: „Pentru creşterea moralului, s-a dispus o execuţie pe câmpul de luptă.”

De Paşti, caporalul Helmut Fromm, care lupta contra ruşilor în Saxonia, nota în jurnal: „Stau la lumina lumânării, în p[ostul] de o[bservaţie] aflat la 500 de metri de rusnaci. Prin prelată suflă un vânt rece. Bombardamentul continuă întreaga noapte, întrerupt doar de rafale de mitralieră şi de sforăitul vecinului meu. Când am trecut prin tranşee, acum o oră, un subofiţer mi-a zis că americanii sunt la Heidelberg. Acum am pierdut orice legătură cu cei dragi şi probabil că îşi fac griji pentru mine. Mă întreb pe unde o fi fratele meu. Sunt sigur că îi voi revedea, fiindcă eu cred în Dumnezeu. Cât va mai dura nebunia asta? Fie ca Dumnezeu să aibă milă de poporul lui. A fost o campanie lungă, presărată cu morţi şi lacrimi. Dă-ne, Doamne, un Paşte urmat de izbăvire.”[37] Caporalul Fromm avea 16 ani.

Guy Sajer, care servea în Divizia Grossdeutschland, scria: „Nu mai luptam pentru Hitler, pentru naţional-socialism ori pentru al

Treilea Reich, nici măcar pentru logodnicele, mamele ori familiile noastre, prizoniere în oraşe distruse de bombe. Luptam pur şi simplu de frică... Luptam pentru noi înşine, ca să nu murim în găuri pline de noroi şi zăpadă; luptam ca nişte şobolani."[38] Un locotenent german se plângea, epuizat, logodnicei lui: „A fi ofiţer înseamnă să pendulezi mereu între Crucea de Cavaler, o cruce din lemn de mesteacăn şi curtea marţială."[39] O berlineză scria: „Zilele acestea, observ mereu că sentimentele mele faţă de bărbaţi... se schimbă. Îi compătimesc; par atât de trişti şi neajutoraţi. Sexul slab. În adâncul sufletului, noi, femeile, trăim un soi de dezamăgire colectivă. Universul nazist – condus de bărbaţi, ridicând în slăvi bărbatul puternic – începe să se năruie şi, odată cu el, şi mitul «Bărbatului»."[40]

La 19 aprilie, un soldat rus îi scria soţiei, din Prusia Orientală:

> Bună, draga mea! În ultimele două săptămâni, am fost aproape zilnic în mişcare, dormind în buncăre, corturi sau pur şi simplu sub cerul liber. De ieri însă, am fost cazaţi într-o casă şi dormim în paturi... Unitatea noastră şi-a câştigat acest drept, fiindcă ne-am făcut datoria în atacul de la Königsberg, pe care, fireşte, l-am cucerit. Avioanele noastre au bombardat oraşul trei zile. Pământul se cutremura sub bombardamentul artileriei, care a învăluit oraşul în nori de fum. La început, fasciştii s-au luptat cu îndârjire, dar nu au mai putut suporta iadul ăsta. Păreau să ducă lipsă de muniţie şi nici susţinere aeriană nu aveau... Erau mulţime de prizonieri. La radio s-a anunţat că „patrulele aliate au trecut graniţa în Cehoslovacia"! O să se termine totul în curând! Deşi, poate că nu atât de curând – mai e şi Japonia, fir-ar să fie... Îmi imaginez însă că, odată încheiat războiul în Europa, Aliaţii vor căuta să termine şi acolo cât mai repede.[41]

La sfârşitul lui martie, când sistemul german de distribuţie a alimentelor s-a prăbuşit, civilii au început să sufere cumplit de foame, chiar şi în zonele încă ocupate de Wehrmacht. În plus, ştiau că îi aşteaptă vremuri şi mai grele. La 14 aprilie, un adolescent berlinez pe nume Dieter Borkovsky mergea cu trenul suburban înţesat de pasageri care îşi exprimau furia şi disperarea. Un soldat, cu pieptul încărcat de medalii ce contrastau în mod grotesc cu înfăţişarea lui

firavă şi murdară, a strigat din senin: „Linişte! Am ceva să vă spun. Chiar dacă nu vreţi să mă ascultaţi, încetaţi cu văicărelile. Trebuie să câştigăm războiul ăsta. Nu trebuie să ne pierdem curajul. Dacă vor câştiga ceilalţi şi ne vor face doar o mică parte din ce am făcut noi în teritoriile ocupate, în câteva săptămâni nu mai rămâne picior de german." Borkovsky scria mai departe: „Se lăsase o asemenea linişte în vagon, că ai fi auzit şi-un ac căzând."[42]

Când ruşii au ajuns la Lübbenau, o localitate aflată la 96 km sud de Berlin, Hildegard Trutz, soţie de ofiţer SS, a sperat că, strângându-i lângă ea pe cei doi copii, va scăpa de viol. „Dumnezeule! Ce tărăboi am mai făcut cu primul! Când mă gândesc acum, îmi vine să şi râd. Pe Elke o ţineam în braţe, iar pe Norfried l-am împins în faţă, sperând că îi va mai îmbuna inima. Dar el l-a împins pe Norfried deoparte şi m-a aruncat la pământ. Plângeam şi m-am agăţat de Elke, dar rusul nu s-a lăsat până ce nu i-am dat drumul. A făcut-o repede; toată chestia nu a durat mai mult de cinci minute... Curând, am descoperit că e mai bine să nu te împotriveşti; în felul ăsta se termina mult mai repede."[43]

Întorcându-se de la serviciu, Friedrike Grensemann şi-a găsit tatăl pregătindu-se să răspundă unei convocări la Volkssturm. Bătrânul i-a întins pistolul lui şi i-a spus: „S-a terminat, copila mea. Promite-mi că, atunci când vor veni ruşii, te vei împuşca."[44] Apoi a sărutat-o şi a plecat să moară. Puţini germani erau mai impresionaţi ca Herr Grensemann de mobilizarea gărzii naţionale, parodiind în felul următor cântecul *Die Wach am Rhein*: „Dragă Patrie, stai liniştită, / Führerul i-a chemat pe bunici la luptă." Berlinezii au golit magazinele de alimente, apoi s-au retras în pivniţele care le-au devenit adăpost în zilele ce au urmat. Ruth-Andreas Friedrich a îndrăznit să facă o scurtă incursiune pe străzile întunecate ale oraşului, în pauza dintre două raiduri aeriene sovietice. A văzut cerul înroşindu-se către est, „de parcă ar fi turnat cineva sânge pe el", şi a ascultat tirul de artilerie care nu mai înceta o clipă, „un zgomot ca de tunet îndepărtat. Nu e bombardament, e... artilerie... Dinaintea noastră se întinde imensitatea oraşului, negru în bezna nopţii, tot mai mic de parcă aşteaptă să se strecoare la loc în pământ. Şi ne e frică"[45].

Corespondentul danez Jacob Kronika scria că mulţi berlinezi îşi doreau din inimă să-l vadă dispărut pe propriul conducător: „Cu ani în urmă strigaseră «Heil!» Acum, îl urăsc pe omul care se consideră Führerul lor. Îl urăsc şi se tem de el; din pricina lui îndură greutăţi şi moarte. Nu au însă nici puterea şi nici curajul să se elibereze de sub influenţa lui demonică. Aşteaptă, într-o stare de disperare pasivă, ultimul act al dramei."[46]

În spatele frontului, naziştii se dedau la o ultimă orgie a morţii: închisorile erau golite, iar ocupanţii lor, împuşcaţi; aproape toţi opozanţii regimului aflaţi încă în viaţă în lagărele de concentrare au fost executaţi, iar victimele mai puţin importante, masacrate cu o înfiorătoare nepăsare. La 31 martie, în gara Kassel-Wilhelmshöhe, 78 de muncitori italieni, bănuiţi că jefuiseră un tren de aprovizionare al Wehrmachtului, au fost adunaţi şi împuşcaţi de un pluton de execuţie. La vest de Hanovra, Gestapoul a omorât 82 de muncitori-sclavi şi prizonieri de război. La 6 aprilie, 154 de prizonieri sovietici erau ucişi într-o închisoare din Lahde, iar alţi 200, la Kiel. În ultimele zile ale regimului nazist, oamenii lui Hilter au căutat să se asigure că nimeni dintre cei aflaţi sub puterea lor nu se va bucura de eliberare.

Sute de mii de prizonieri au fost mânaţi către vest, departe de ruşi, mulţi fiind obligaţi să mărşăluiască literalmente până mureau. Evreul Hugo Gryn îşi descria experienţa trăită în mijlocul unui convoi de sclavi înfometaţi, pe drumul spre Sachsenhausen: „După ce am părăsit Lieberose, am fost duşi o oarecare distanţă, opriţi, după care am auzit o mulţime de împuşcături şi apoi [am văzut] fum. Îi omorâseră pe cei care nu se mai puteau mişca şi le dăduseră foc. Marşul a fost îngrozitor. Zăpadă, noroi. Iar când se însera, făceam la stânga sau la dreapta, intram pe cel mai apropiat câmp şi ne întindeam. Dimineaţa ne ridicam, mai puţin cei care nu se mai puteau ridica, şi ne reluam marşul, ne opream puţin, auzeam împuşcături, după care porneam iarăşi."[47] Până în mai 1945, muriseră aproape jumătate dintre cei 714 211 deţinuţi aflaţi în ianuarie în lagărele de concentrare germane, împreună cu mulţi prizonieri de război. La 12 aprilie, Orchestra Filarmonică germană dădea ultimul spectacol, organizat de Albert Speer.

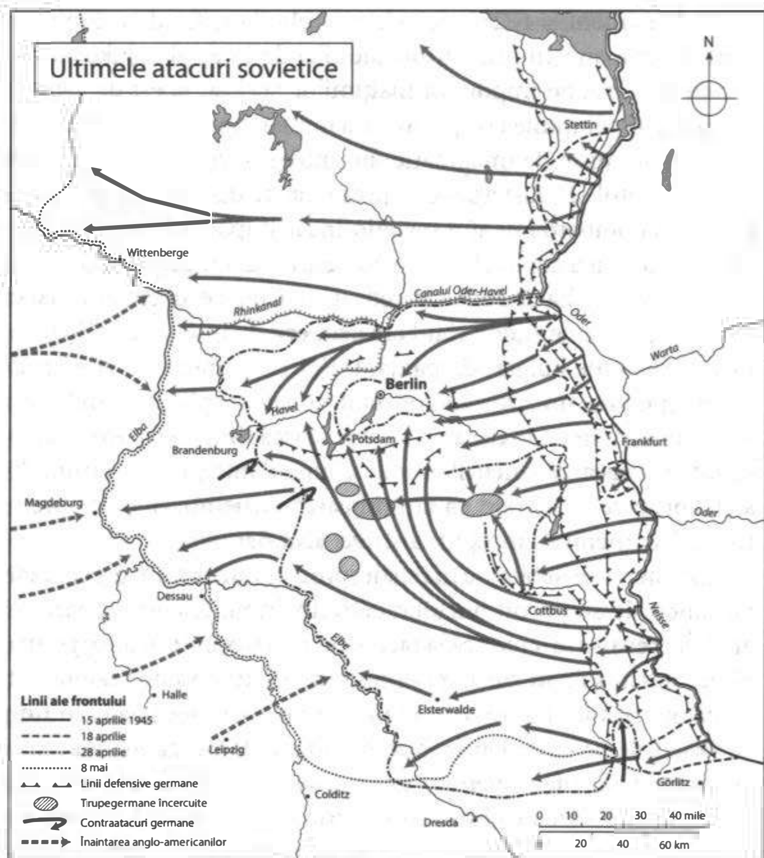
S-au interpretat Concertul pentru vioară de Beethoven, Simfonia a VIII-a de Bruckner şi finalul operei *Amurgul zeilor* de Wagner.

Rămânea de dat o ultimă mare bătălie. Începând din 1939, atenţia lumii se mutase dintr-un loc într-altul, unele mai cunoscute, altele mai obscure: de la Varşovia la Dunkerque şi Paris; Londra şi Tobruk; Smolensk, Moscova şi Stalingrad; El Alamein şi Kursk; Salerno şi Anzio; Normandia, Bastogne şi din nou Varşovia. Acum, capitala lui Hitler devenise nu doar nucleul multor speranţe şi temeri, ci şi punctul de concentrare a unei imense forţe militare: cele trei *fronturi* sovietice masate înaintea Berlinului cuprindeau 2,5 milioane de oameni şi 6 250 de vehicule blindate, fiind sprijinite de 7 500 de avioane. În primele ore ale zilei de 16 aprilie, Jukov a lansat un atac frontal împotriva Înălţimilor Seelow, la est de capitala germană. Operaţiunea respectivă s-a numărat printre cele mai brutale şi mai lipsite de imaginaţie din întreg războiul dus de URSS. Comandantul ei a fost aşa de impresionat de distrugerile pe care le pricinuia bombardamentul sovietic, încât, după 30 de minute, a dat ordin să înceapă atacul. În seara aceleiaşi zile, un genist rus le scria celor de acasă: „La orizont, cât vedeai cu ochii, cerul era luminat ca ziua. De partea nemţilor, totul era acoperit de fum şi se înălţau coloane groase de bulgări de pământ. Pe cer zburau stoluri mari de păsări speriate, un zumzăit constant, tunete, explozii. A trebuit să ne acoperim urechile ca să nu ne pocnească timpanele. Apoi au început să mugească tancurile, iar de-a lungul întregii linii a frontului s-au aprins reflectoarele, ca să-i orbească pe nemţi. Apoi, de pretutindeni, oamenii au început să strige: «*Na Berlin!*»"[48]

Infanteria sovietică s-a năpustit spre câmpurile minate germane, iar tancurile au pornit huruind către Înălţimi. O clipă, a părut că artileria reuşise să-i reducă la tăcere pe apărători. Apoi însă, germanii au deschis focul. Se retrăseseră din poziţiile avute înainte, astfel că obuzele lui Jukov căzuseră peste nişte tranşee goale. În timp ce tancurile se chinuiau în noroiul adânc de pe pante, atacatorii au început să sufere pierderi grele. „Ne mişcam pe un teren plin de craterele făcute de obuze", scria pionierul sovietic Piotr Sebelev. „Peste tot vezi zdrobite tunuri nemţeşti, vehicule, tancuri în flăcări

și multe cadavre... Mulți se predau. Nu vor să lupte și să-și dea viața pentru Hitler."[49] Mulți alții însă continuau să tragă. „De ce să mai prelungesc agonia?" medita, cuprins de disperare, un membru al Wehrmachtului, a cărui soție și trei copii se înecaseră la 15 aprilie, când vasul *Wilhelm Gustloff*, care transporta refugiați, fusese torpilat în Marea Baltică. „Dar mai sunt și ceilalți băieți. Pe mulți îi cunosc de ani de zile. Ce să fac, să-i las baltă?"[50]

Oamenii de sub comanda generalului Gotthard Heirici au făcut trei victime rusești pentru fiecare victimă din rândurile lor. Conducerea armatei sovietice n-a arătat nici cea mai mică

inspiraţie, hoardele lui Jukov aruncându-se pur şi simplu înainte de nenumărate ori. Germanii au tras în plin în atacatori, distrugând sute de tancuri şi ucigând mii de oameni. Timp de două zile, şase armate sovietice au asaltat linia de la Seelow fără să reuşească vreo străpungere. În sud, Konev a primit ordin să înainteze cu două armate de tancuri, în vreme ce, din nord, Rokossovski trimitea trupe în ajutorul lui Jukov. La 18 aprilie, caporalul Helmut Fromm scria din sectorul lui Konev: „Acum suntem în faţa localităţii Forst. Ruşii au un capăt de pod peste Neisse şi au atacat în dimineaţa asta, la 11. A trebuit să ne retragem. Eu am rămas cu o mitralieră şi doi oameni. Sunt singurul care ştie să folosească un *Faust* – restul au făcut mai mult muncă de birou. Apoi am mers repede cu bicicleta pe autostrada Breslau–Berlin... Tunurile lui Ivan trag. Acum zece minute, Bohmer şi Bucksbraun au fost răniţi – Bohmer e foarte grav. L-am cărat înapoi pe o scândură. Ţipa. Cine va fi următorul? Foc de artilerie dinspre şosea. În stânga noastră, se trage într-un tun antiaerian de 88. Încerc să sap cât mai adânc. Pe cer, dă târcoale un distrugător de tancuri rusesc... Dacă scap, o să-i mulţumesc lui Dumnezeu."[51]

Hitler a refuzat să-i trimită întăriri lui Heinrici, lăsând Armata a IX-a să apere poziţiile de pe Oder cum putea. Masa, nu manevrele i-au permis în cele din urmă lui Jukov să înfrângă rezistenţa apărătorilor şi, în 21 aprilie, să ajungă la linia defensivă de la periferia Berlinului. Cucerirea Înălţimilor Seelow îi costase pe ruşi 30 000 de vieţi omeneşti, iar pe germani, 12 000. Atacatorii au pornit în viteză spre capitală, pe şoseaua principală, Reichstrasse 1, fugarii şi dezertorii călcându-se în picioare spre a nu fi prinşi din urmă. „Toţi par atât de nenorociţi, parcă nici n-ar mai fi oameni", scria o berlineză la 22 aprilie, privind la soldaţii germani care treceau, târşindu-şi picioarele, prin faţa clădirii în care locuia. „Singurul lucru pe care ţi-l mai inspiră e mila, nu speranţă ori aşteptări. Par deja învinşi, capturaţi. Se uită dincolo de noi în gol, nepăsători... Este evident că nu sunt prea interesaţi de noi, *Volk*, civili, berlinezi ori ce-om mai fi. Pentru ei, nu suntem decât o povară. Şi nu am impresia că s-ar ruşina cel puţin pentru că sunt

murdari şi zdrenţăroşi. Sunt prea obosiţi să le mai pese, prea apatici. Sunt cu toţii epuizaţi."[52]

Până la 25 aprilie, Jukov şi Konev încercuiseră capitala Germaniei – o tentativă a Armatei a XII-a, conduse de Wenck, de a sparge încercuirea şi de a aduce întăriri a fost respinsă cu uşurinţă. A urmat o săptămână întreagă de lupte, în care ruşii s-au străduit să-şi croiască drum prin oraş, stradă cu stradă şi clădire cu clădire. Tranşeele antitanc, săpate cu atâta trudă de zeci de mii de berlinezi, s-au dovedit la fel de inutile ca toate celelalte obstacole de acest gen; baricadele de moloz, ridicate peste tramvaie vechi şi vehicule feroviare, au fost, pe de altă parte, mult mai eficiente. Trupele regulate, susţinute de bătrâni şi de adolescenţi din Hitlerjugend, i-au înfruntat pe sovietici cu arme de calibru mic, grenade şi aruncătoare de grenade. Copiii-soldaţi care au murit luptând pentru Berlin ar fi părut nişte victime tragice dacă nu ar fi existat multe altele. Dorothea von Schwanenflügel descria întâlnirea cu o fiinţă mică şi nefericită, „un copil îmbrăcat într-o uniformă cu câteva numere mai mare şi având alături o grenadă antitanc. Lacrimile îi şiroiau pe faţă şi era limpede că se temea îngrozitor de toată lumea. L-am întrebat cu multă blândeţe ce căuta acolo. Pierzându-şi neîncrederea, mi-a răspuns că i se ordonase să stea la pândă acolo, iar când se apropia un tanc sovietic, să alerge sub el şi să detoneze grenada. L-am întrebat cum ar trebui să facă asta, dar nu a ştiut să-mi răspundă. Copilul acela firav nici nu părea în stare să care o asemenea grenadă"[53]. O altă berlineză scria de asemenea:

> Vezi băieţi mici, chipuri de copil iţindu-se de sub căşti de oţel mult prea mari. E înfricoşător să le auzi glasurile ascuţite. Au cel mult cincisprezece ani şi arată aşa de subţirei şi de mici în tunicile lor largi. De ce suntem atât de îngroziţi de gândul morţii unor copii? În trei sau patru ani, aceiaşi copii ne fac impresia să sunt numai buni să tragă cu arma şi să schilodească... Până acum, a fi soldat însemna a fi bărbat... Pierderea acestor băieţi înainte ca ei să ajungă la vârsta maturităţii contrazice, evident, o lege fundamentală a naturii, propriul instinct, impulsul de a ne conserva specia. Ca anumiţi peşti sau anumite insecte care îşi

mănâncă odraslele. Oamenii nu ar trebui să facă asta. Faptul că exact asta facem e un semn sigur de nebunie.[54]

Niciuna dintre tabere nu a avut loc pentru subtilităţi tactice în bătălia Berlinului, care nu a fost decât o sumă de ciocniri violente, cu caracter local, în care atacatorii au înaintat metru cu metru. Primii care atacau erau ucişi, iar tancurile din frunte, distruse. Artileria şi bombardierele sovieticilor îi pisau pe apărători, străzi întregi fiind transformate în ruine. Artileria de asediu, compusă din obuziere de 203 mm, a fost adusă pentru a distruge clădirile apărate de oameni care trăgeau şi ei, prin norii de praf şi fum care îmbâcseau aerul. De la Moscova, Stalin îşi împboldea mareşalii prin telefon, zeci de mii de soldaţi plătind cu viaţa pentru că rivalii Jukov şi Konev, în loc să-şi coordoneze atacurile, se întreceau să-şi satisfacă ambiţiile personale.

„Berlinul... oferea un spectacol înfiorător", scria Sven Frykman, reprezentant al Crucii Roşii Suedeze, despre tabloul nocturn al oraşului asediat. „O lună plină strălucea pe cerul fără nori, aşa că puteai să vezi oribilele proporţii ale distrugerii. Un oraş-fantomă, de oameni ai cavernelor, era tot ce mai rămăsese din această metropolă a lumii... Palatul imperial, toate splendidele castele, palatul princiar, Biblioteca Regală, Tempelhof, clădirile de pe Unter den Linden – nu mai rămăsese aproape nimic. La lumina lunii, care pătrundea prin locurile în care fuseseră cândva ferestre şi uşi, oraşul lăsa o impresie şi mai grotescă decât la lumina zilei. Ici şi colo mai ardea o flacără, după cel mai recent bombardament, iar brigăzile de pompieri ieşiseră la lucru. Conductele sparte de pe anumite străzi te duceau cu gândul la Veneţia şi la canalele ei."[55]

Helga Schneider scria: „Vegetăm într-un oraş-fantomă, fără lumină electrică şi gaz, fără apă, suntem obligaţi să ne gândim la igiena personală ca la un lux şi la mesele calde ca la ceva abstract. Trăim ca nişte fantome pe o uriaşă întindere de ruine... un oraş în care nu mai funcţionează nimic în afară de telefoanele care sună uneori, sumbru şi absurd, de sub grămezile de zidărie prăbuşită."[56] Dar nu toate apelurile telefonice erau zadarnice: personalul din buncărul lui Hitler ajunsese să adune informaţii sunând la numere

de telefon din anumite zone, ca să afle până unde înaintase inamicul. Pe măsură ce cartierele cădeau, unul după altul, în mâinile duşmanului şi se puteau auzi glasurile ruşilor, civilii, refugiaţi în pivniţe, şopteau îngroziţi: *„Der Iwan kommt!"*

În condiţiile în care atâţia germani fugeau ori se predau când se ivea prilejul, este extraordinar faptul că rezistenţa a continuat atâta timp. În jur de 45 000 de SS-işti şi soldaţi ai Wehrmachtului, sprijiniţi de 40 000 de membri ai Volkssturm şi de numai 60 de tancuri, au ţinut o săptămână piept armatelor comandate de Jukov şi Konev. Lupta de stradă nu e niciodată uşoară, deoarece grupurile mici de oameni, care se agaţă de poziţii nesigure printre clădiri, sunt greu de controlat şi manipulat, iar lupta din ultima săptămână a lui aprilie a demonstrat ce poate face disperarea. La Berlin, Armata Roşie a plătit preţul sălbăticiei cu care fuseseră trataţi soldaţii şi civilii germani. Oricare ar fi fost opiniile lor despre Hitler şi SS, este dificil de presupus că apărătorii capitalei, militari sau civili, ar fi luptat cu atâta încăpăţânare dacă ar fi avut măcar un licăr de speranţă că vor fi cruţaţi. Fiecare german era conştient însă că sovieticii au ca obiectiv să ucidă, să violeze şi să jefuiască. Pentru mulţi dintre cei care luptau în perimetrul oraşului, moartea era unica perspectivă. Printre cei care au rezistat până la capăt s-au numărat şi soldaţii Diviziei Charlemagne a Waffen SS, alcătuită din francezi. Comandantul ei, un tânăr de numai 25 de ani pe nume Henri Fenet, a primit Crucea de Cavaler în cadrul unei ceremonii ţinute într-un tramvai distrus şi la lumina lumânărilor. Fenet avea deja o medalie, Croix de Guerre, câştigată în 1940, când luptase pentru Franţa.

În mod surprinzător, soldaţii din Divizia Charlemagne şi din alte unităţi ale Waffen SS au reuşit să se mobilizeze şi să lanseze contraatacuri locale, unul dintre ele ducând chiar la recucerirea sediului central al Gestapoului, din Prinz Albrechtstrasse. Unii dintre bărbaţii şi băieţii care au căutat să se salveze prin fugă au fost spânzuraţi de membrii SS pe străzile oraşului. Ruşi şi germani deopotrivă erau ridiculizaţi de contrastul dintre munţii de moloz şi cadavre mutilate, care împânzeau oraşul, şi primele semne ale venirii primăverii. Când tunurile încetau să tragă fie şi

câteva secunde, se auzea cântec de păsări; copacii înfloreau până ce o explozie îi transforma în schelete înnegrite; în parcuri plutea un miros ameţitor de liliac, iar în unele locuri se zăreau lalele. Dar cel mai adesea se zăreau cadavre. Liderii Germaniei trăiseră o lungă poveste de dragoste cu moartea, al cărei ultim episod s-a consumat la Berlin, în aprilie 1945.

La 28 aprilie, Benito Mussolini a fost prins şi împuşcat de partizani în timp ce încerca să fugă din nordul Italiei. În după-amiaza zilei de 30 aprilie, când trupele sovietice luau cu asalt clădirea Reichstagului, situată la 400 m de buncărul lui Hitler, conducătorul celui de-al Treilea Reich şi-a omorât soţia, după care s-a sinucis. Rareori şi-a găsit banalitatea răului o mai vie ilustrare decât în comportamentul celor doi din ultimele lor zile de viaţă. Eva Braun era foarte preocupată de soarta bijuteriilor – „ceasul meu cu diamante este, din nefericire, la reparat" – şi a notelor de plată de la croitoreasă, despre care posteritatea nu trebuia să afle nimic: „Sub nicio formă nu trebuie ca facturile lui Heise să fie găsite." Într-o ultimă scrisoare adresată prietenei ei Herta Ostermayr, Braun scria: „Ce să-ţi spun? Nu înţeleg cum de s-a ajuns aici, dar nu mai este cu putinţă să cred în Dumnezeu."

Majoritatea germanilor au primit vestea morţii lui Hitler cu indiferenţă. Buletinul de ştiri de la radio l-a găsit pe soldatul Gerd Schmuckle într-un han aglomerat, departe de Berlin. „Dacă – în loc de anunţul ăsta – ar fi apărut în uşă hangiul şi ne-ar fi spus că i-a murit un animal, tristeţea ar fi fost probabil mai mare. Un singur soldat, mai tânăr, a sărit în picioare, a întins braţul drept şi a strigat în gura mare «Heil Führer»! Ceilalţi au continuat să şi mănânce, de parcă nu se întâmplase nimic important."[57] La Berlin s-au mai înregistrat focuri sporadice vreme de încă două zile, până ce, la 2 mai, comandantul oraşului, generalul-locotenent Karl Wiedling, s-a predat.

Peste oraş s-a lăsat o tăcere înfiorătoare, tăcerea morţilor şi damnaţilor. „Niciun sunet, nici de om, nici de animal, nici de maşină, radio ori tramvai..." scria o berlineză. „Nimic, doar o tăcere apăsătoare, întreruptă numai de zgomotul paşilor noştri. Dacă sunt oameni în clădiri şi se uită la noi, fac asta în taină."[58]

O săptămână mai târziu, tot ea scria: „Peste tot, numai mizerie, şi balegă de cal, şi copii jucându-se – dacă se poate numi joacă ceea ce fac ei. Umblă haihui, se holbează la noi, şoptesc între ei. Singurele voci mai puternice sunt ale ruşilor... Cântecele lor ni se par crude, sfidătoare."[59]

Pretutindeni unde învinseseră, sovieticii au început să sărbătorească, să violeze şi să distrugă la o scară cum nu mai văzuse Europa din secolul al XVII-lea. „Pe coridor, brutarul vine, împleticindu-se, către mine", scrie o berlineză despre un vecin, „alb ca făina lui, ţinând mâinile întinse: «Mi-au luat soţia...» Glasul i se frânge. O clipă, am impresia că joc într-o piesă. Un brutar respectabil nu se poate mişca aşa, nu poate vorbi cu atâta emoţie, nu poate să pună în glas atâta sentiment, să-şi dezgolească în felul acesta sufletul, inima sfârşiată. Doar pe marii actori i-am văzut făcând asta."[60]

Un avocat, care, în anii regimului nazist, izbutise în mod miraculos s-o păstreze lângă el pe soţia evreică, încerca acum să o protejeze de soldaţii ruşi. Unul l-a împuşcat în şold. În pragul morţii, omul a văzut cum femeia e violată de trei soldaţi, în timp ce striga că este evreică. Berlineza anonimă care a notat în jurnal acest episod spunea că „nimeni nu poate să inventeze o poveste ca asta: e viaţa însăşi, în toată cruzimea ei – soarta oarbă şi nebună"[61]. Un berlinez bătrân murmura: „De s-ar sfârşi odată viaţa asta amărâtă." Autoarea jurnalului, care a fost ea însăşi violată în mod repetat, vorbeşte despre experienţa detaşării de propriul corp, „o cale de evadare, adevăratul meu sine lăsând în urmă trupul, sărmanul, întinatul, chinuitul meu trup. Se desprinde şi se îndepărtează plutind, neîntinat, într-o lume curată. E cu neputinţă să mi se întâmple mie asta, aşa că alung totul de la mine"[62].

Un soldat sovietic îi scria unui prieten despre femeile germane. „Nu ştiu o boabă ruseşte, dar e mai simplu aşa. Nu trebuie să le convingi. Doar îndrepţi spre ele un [pistol] Nagan şi le spui să se întindă. Pe urmă îţi faci treaba şi îţi vezi de drum."[63] Într-un loc s-au găsit trupurile mai multor femei violate şi mutilate, fiecare cu câte o sticlă îndesată în vagin. Vasili Grossman a fost şocat să constate că soldaţii Armatei Roşii nu făceau nicio deosebire între victime: „Femeilor germane li se întâmplă lucruri îngrozitoare... Fetele sovietice

eliberate din lagăre suferă acum foarte mult."[64] Aleksandr Soljeniţîn, care lupta, ca ofiţer de artilerie, sub comanda lui Rokossovski, a scris un poem ironic de îngăduitor despre lucrurile la care a fost martor în zilele în care compatrioţii lui îşi desăvârşeau victoria:

Cuceritorii Europei năvălesc,
Grăbesc ruşii pretutindeni.
Aspiratoare, vin şi lumânări,
Fuste şi rame foto, şi pipe,
Broşe şi medalioane, bluze, catarame,
Maşini de scris (nu cu litere ruseşti),
Salbe de cârnaţi şi brânză.
O clipă mai târziu, un strigăt de fată,
Undeva, dincolo de un perete,
„Nu-s nemţoaică. Nu-s nemţoaică.
Nu! Sunt... poloneză. Sunt poloneză."
Apucând ce le este la îndemână, băieţii ăia,
Toţi într-un gând, îşi fac treaba pe rând –
Şi cu ce inimă, oare,
Le-ai putea sta în cale?

La 24 aprilie, când au cucerit fostul spital evreiesc din Wedding, soldaţii ruşi au găsit 800 de persoane, majoritatea într-o stare deplorabilă, pe care maşinăria de ucis nazistă le trecuse cu vederea ca prin minune. Nevenindu-i să creadă, un soldat sovietic a spus într-o germană stricată: „*Nichts Juden. Juden kaput*." Chiar şi aşa, ruşii le-au violat pe femeile din spital, pentru că „*Frau ist Frau*". Alţi 1 400 de evrei berlinezi au ieşit din ascunzători după eliberare – ultimii supravieţuitori ai unei comunităţi odinioară numeroase. Evrei erau şi în Armata Roşie. O familie germană îngrozită s-a trezit faţă în faţă cu un comisar sovietic care le-a spus: „Sunt rus, comunist şi evreu... Tatăl şi mama mea au fost omorâţi de SS fiindcă erau evrei. Soţia mea şi cei doi copii au dispărut. Casa mea e în ruine. Şi ce mi s-a întâmplat mie s-a întâmplat şi altor milioane de ruşi. Germania a ucis, a violat, a jefuit şi a distrus... Ce credeţi că vrem să facem, acum că am înfrânt armatele germane?"[65]

Întorcându-se către fiul cel mare, i-a spus: „În picioare. Câţi ani ai?" Băiatul i-a răspuns că doisprezece. „Cam atât ar fi avut şi fiul

meu. Pe care mi l-au luat criminalii din SS", a spus rusul. Apoi a scos pistolul şi l-a îndreptat către băiat, stârnind groaza părinţilor, care l-au implorat să aibă milă. „Nu, nu, nu, doamnelor şi domnilor", a spus rusul în cele din urmă. „Nu voi trage. Dar trebuie să recunoaşteţi că aş avea destule motive să o fac. Sunt atâttea lucruri care mă îndeamnă la răzbunare." Episodul acesta s-a încheiat fără vărsare de sânge doar pentru că protagonistul rus avea o minte neobişnuit de luminată. Multe alte episoade similare s-au terminat cu ţipete, orori, femei în lacrimi, case distruse şi trupuri mutilate.

Stalin nu era deloc tulburat de comportamentul soldaţilor lui faţă de germani – sau faţă de sclavii acestora, chipurile, eliberaţi. Sovieticii nu vedeau nicio ruşine, de felul celei care împovărează societăţile occidentale, în a se răzbuna. Războiul se dusese mai ales pe teritoriul Uniunii Sovietice. Poporul sovietic cunoscuse suferinţe incomparabil mai mari decât cele îndurate de americani şi britanici. În calitate de cuceritori, germanii se purtaseră ca nişte barbari, comportamentul lor fiind cu atât mai înjositor, cu cât vorbeau foarte mult despre onoare şi invocau apartenenţa la valorile civilizaţiei. Acum, Uniunea Sovietică le administra o pedeapsă teribilă. Naţiunea germană provocase lumii multă durere, iar în 1945 a plătit pentru asta. Preţul declanşării şi pierderii unui război împotriva unei tiranii de cruzimea celei a lui Stalin a fost acela că răzbunarea s-a caracterizat prin aceeaşi lipsă de milă pe care lingăii lui Hitler au arătat-o faţă de naţiunile Europei începând cu 1939.

În acele zile, în estul Germaniei au avut loc zeci de mii de sinucideri. Liselotte Grunauer, o tânără de 16 ani, consemna în jurnal: „Pastorul şi-a împuşcat soţia şi fiica şi s-a împuşcat şi el... Doamna H. şi-a împuşcat cei doi fii, a tăiat gâtul fiicei şi apoi s-a împuşcat... Profesoara noastră, dra K., s-a spânzurat; era nazistă. Liderul organizaţiei locale de partid, S., s-a împuşcat, iar doamna N. a luat otravă. E o binecuvântare că nu avem gaz, altfel şi-ar mai fi luat şi alţii viaţa."[66] Ruşii nu şi-au limitat acţiunile distructive la teritoriul Germaniei. Partizanii lui Tito au fost uimiţi de excesele comise de Armata Roşie în Iugoslavia, chiar împotriva oamenilor care luptau pentru aceeaşi cauză. Soldaţii sovietici au violat, au jefuit şi au ucis fără nicio discriminare.

Ofiţerul SOE Basil Irwin a fost uluit să vadă dispreţul arătat de sovietici aliaţilor lor: „Pe noi nu ne tratau cu ostilitate sau suspiciune, dar pe partizani îi tratau ca pe nişte gunoaie... A fost un şoc [pentru ei], care îşi închipuiseră că îi vor primi pe fraţii lor slavi şi măreaţa armată rusă."[67] Taxat în legătură cu acest lucru, Stalin s-a mulţumit să ridice din umeri. Milovan Djilas scria cu amărăciune: „Iluziile despre Armata Roşie şi, în consecinţă, despre comuniştii înşişi se năruiau."[68] La Belgrad, Tito s-a dus personal la comandantul sovietic local, Korneev, căruia i-a atras atenţia că oamenii lui sunt consternaţi de contrastul dintre purtarea corectă a soldaţilor britanici şi sălbăticia arătată de ruşi. Auzindu-l, Korneev a explodat: „Protestez vehement împotriva insultelor aduse Armatei Roşii prin compararea ei cu armatele ţărilor capitaliste!"

Şi în Iugoslavia, ca pretutindeni unde mergeau trupele lui Stalin, Uniunea Sovietică refuza – iar Rusia refuză încă – să recunoască crimele comise de oamenii ei în uniformă. *Pravda* remarca pe un ton sardonic în numărul din 22 aprilie 1945: „Presa britanică se arată pe drept cuvânt indignată de atrocităţile comise de germani în lagărul de concentrare de la Buchenwald... Poporul sovietic înţelege mai bine decât oricine mânia şi amărăciunea, durerea şi resentimentele de care este cuprinsă acum opinia publică britanică... Noi ne-am dat seama de ce era în stare duşmanul cu multă vreme în urmă. Aliaţii noştri nu au văzut ce am văzut noi. Acum ne vor înţelege mai bine, vor lua în considerare cu mai multă promptitudine cererile noastre insistente de trimitere în judecată a măcelarilor fascişti."

După moartea lui Hitler, mantia de Führer a fost preluată de marele amiral Karl Dönitz. O funcţie pe care acesta a deţinut-o vreme de două săptămâni, încercând să câştige timp pentru ca forţele germane să poată fugi de sovietici spre vest, punând la cale capitulări parţiale şi căutând să negocieze cu americanii. Generalul SS Karl Wolff ajunsese deja la o înţelegere unilaterală cu privire la capitularea armatei lui din Italia, încheiată la Caserta pe 29 aprilie. Forţele germane din nord-estul Germaniei, ca şi cele din Olanda şi Danemarca s-au predat lui Montgomery la Lüneburger Heide în data de 4 mai. Pe fronturile americane, rezistenţa a încetat

două zile mai târziu, în vreme ce Armata Roşie se apropia de Elba. Victime au fost însă până la sfârşit. Căpitanul Nikolai Belov, al cărui jurnal descrie cu multă claritate experienţele prin care a trecut, fusese rănit de cinci ori din 1941. La 5 mai 1945, a fost ucis în luptă.

Armata lui Patton a ajuns la Pilsen şi poate că ar fi înaintat spre Praga, însă ruşii au insistat să cucerească ei capitala Cehiei. Lucru pe care l-au şi realizat la 11 mai, după ce o revoltă dezastruoasă împotriva germanilor, pusă la cale de partizanii locali, a provocat un ultim spasm de violenţă. Între timp, la 5 mai, o delegaţie trimisă de Dönitz sosea la cartierul general al lui Eisenhower de la Reims, cu misiunea de a negocia capitularea doar cu partea americană. Comandantul suprem a cerut o capitulare simultană şi necondiţionată pe toate fronturile, pe care generalul Alfred Jodl, principalul consilier militar al lui Hitler, a acceptat-o în data de 7 mai. Ziua de 8 mai a fost sărbătorită de toţi Aliaţii occidentali drept Ziua Victoriei în Europa. Stalin însă a insistat ca şi la Berlin să aibă loc o ceremonie, la aceasta neparticipînd decât ruşii. Ea s-a desfăşurat pe 8 mai, ziua de 9 fiind ulterior desemnată în URSS ca ziua victoriei. Şi în această privinţă, ca şi în multe altele, naţiunea lui Stalin a ales să meargă pe propriul drum.

În Est s-au înregistrat schimburi sporadice de focuri vreme de încă multe săptămâni, trupele NKVD omorându-i pe ucrainenii şi polonezii care refuzau să accepte înlocuirea tiraniei naziste cu cea sovietică. Locotenentul britanic David Fraser scria: „Era încă mult prea multă cruzime în lume ca să putem spune cu reală satisfacţie «binele a învins».”[69] Locotenentul american Lyman Diercks, aflat la Unterach, în apropriere de Salzburg, în Austria, scria la rândul lui: „Am sărbătorit cu discreţie. Un american din oraş ne-a împrumutat un steag american, pe care l-am înălţat pe un catarg, în piaţă. Proprietarii hotelului, un cuplu austriac în vârstă, ne-au gătit o masă minunată. Ea a plâns şi ne-a spus: «Poate că acum fiul meu va reuşi să se întoarcă acasă din Rusia, unde e prizonier.» Nu s-a mai întors.”[70] În armata britanică, caporalul John Cropper vorbea despre o senzaţie de „uşurare instantanee – nu ovaţii sălbatice, nu ţopăieli. A fost mai degrabă un fel de «slavă Domnului că s-a terminat şi suntem, în sfârşit, în afara pericolului». La o adică, nici nu

aveam cu ce sărbători, doar niște ceai și rațiile obișnuite. A fost ca și când, după o zi istovitoare, te-ai fi trântit într-un fotoliu."[71]

Soldații britanici și americani din Germania au jefuit cu energie și au violat ocazional, însă puțini au căutat să se răzbune propriu-zis pe cei învinși. Francezii însă aveau multe polițe de plătit. Maiorul Albrecht Hamlin, comandantul unității de relații cu autoritățile civile din Armata SUA, care administra localitatea Merzig (cu o populație 12 500 de locuitori), a trimis în disperare de cauză un raport în care erau consemnate numeroasele jafuri ce avuseseră loc după sosirea unei unități franceze de cavalerie: „Într-o oră, orașul se afla într-o stare de totală confuzie. Cavaleriștii s-au împrăștiat... ocupând ce case au dorit, evacuându-i pe civili din locuințe, adunându-i cu forța pe străzi pentru a fi duși la muncă, confiscând biciclete, automobile și camioane și jefuind casele și magazinele... Aceste acte au avut un evident caracter de răzbunare. La mustrările primite, ofițerii au răspuns de fiecare dată că germanii au făcut toate aceste lucruri în Franța și că acum era rândul lor."[72]

Hamlin vorbea despre oameni împușcați la întâmplare, violuri comise de trupele coloniale franceze și uciderea unui sergent american de către o patrulă franceză. „Hotelul din Mettlach a fost jefuit sistematic, iar bunurile, trimise în Franța cu camionul... La 5 aprilie, Luitwin-on-Boch raporta că soldații francezi descoperiseră obiectele de artă și raritățile depozitate în subsolul muzeului ceramicii Villeroy & Boch și le distrugeau". Pentru ca haosul să fie și mai mare, prizonierii sovietici eliberați își făceau de cap, iar despre soldații americani se afirma că omoară cu grenadele peștii din pârâul Hausbacher. În schimb, spunea Hamlin, localnicii erau cu desăvârșire docili. Deși astfel de scene erau des întâlnite pe întreg teritoriul Germaniei, în zona ocupată de Aliații occidentali, ordinea a fost restabilită treptat, în săptămânile care au urmat. În zona ocupată de sovietici, nu. Jafurile, violurile și crimele se instituționalizaseră și au continuat multă vreme după ce înfrângerea militară a Germaniei a fost consfințită. Sfârșitul războiului în Occident le-a adus soldaților americani și britanici izbăvirea. Suferințele Europei și ale locuitorilor ei s-au dovedit însă mai greu de curmat.

Capitolul 25

Japonia doborâtă

În primăvara lui 1945, forțe indiene și britanice conduse de generalul Bill Slim au întreprins cu mult succes o campanie de recucerire a Birmaniei total irelevantă pentru rezultatul final al războiului – așa cum anticipaseră, încă de la bun început, atât și Slim, cât și Churchill – deoarece Marina Statelor Unite avea deja la mână Japonia în regiunea Pacificului. Ea a avut însă o contribuție importantă la refacerea încrederii și a prestigiului pierdut de Imperiul Britanic, precum și la dezvăluirea întregii vulnerabilități a Japoniei. Churchill căutase să evite o deplasare a trupelor de 1 600 km, pe unul dintre cele mai nefavorabile terenuri din lume, preferând un atac cu mijloace amfibii dinspre sud asupra capitalei Rangoon. Americanii însă insistau ca Birmania să fie atacată dinspre nord, pentru îndeplinirea singurului obiectiv strategic important pentru ei: redeschiderea rutei terestre către China.

Armata lui Slim, dominată de soldați indieni, cuprinzând și trei divizii recrutate din coloniile britanice din Africa, era mult mai puternică decât cea japoneză – 530 000 față de numai 400 000 de soldați – fiind susținută de importante forțe blindate și aeriene. Principala ei problemă era aprovizionarea, care trebuia efectuată pe teren muntos, dar și pe suprafețe cu vegetație deasă, aproape lipsite de drumuri. Parașutările, posibile datorită ajutorului substanțial oferit de aviația americană, au devenit un factor-cheie al campaniei. La început, Slim s-a gândit să dea o luptă în câmpia Shwebo, la vest de Irrawaddy, unde tancurile și bombardierele ușoare puteau fi valorificate la maximum. Cu toate acestea, un nou comandant

japonez, generalul-locotenent Hyotaro Kimura, a decis să nu-i înfrunte pe britanici acolo, ci să-i atace în timp ce traversau râul. Când mesajele decriptate i-au dezvăluit lui Slim intenţiile comandantului inamic, acesta şi-a schimbat planul. A trimis câteva trupe înainte, spre un punct de trecere a râului Irrawaddy aflat la nord de Mandalay, unde îi aşteptau japonezii, dar atacul principal urma să-l dea la Meiktila, mult mai la sud, în spatele inamicului, ca să-i taie acestuia retragerea. Între timp, un alt corp de armată britanic îi ţinea ocupaţi pe japonezi în regiunea de coastă Arakan.

Succesul acestor operaţiuni s-a datorat în primul rând superiorităţii numerice a Aliaţilor, iar în al doilea rând, supremaţiei aeriene absolute, care le-a răpit japonezilor posibilitatea efectuării unor misiuni de recunoaştere; în niciun moment al campaniei, Kimura nu a ştiut ce mişcări făceau şi ce intenţii aveau britanicii. În decembrie 1944, plecând din Assam, trupele lui Slim au început traversarea râului Chindwin, locul atâtor tragedii petrecute în timpul retragerii din 1942. În nord, Stilwell comanda o armată compusă din cinci divizii chineze, al cărei obiectiv era importantul aerodrom de la Myitkyina. La 5 martie, 9 000 de soldaţi din trupele *chindit* ale generalului-maior Orde Wingate au început să sosească în punctele de aterizare din junglă, în spatele frontului japonez. Wingate a murit într-un accident aviatic, dar, în lunile care au urmat, oamenii lui au dus o serie de bătălii înverşunate şi, la 17 mai, au făcut joncţiunea cu chinezii la Myitkyina, unde au cucerit aerodromul. Cu toate că suferinţele îndurate, ca şi pierderile înregistrate au fost îngrozitoare, oamenii lui Wingate au reuşit să ţină importante forţe japoneze departe de grosul trupelor lui Slim.

Ulterior, la Myitkyina, au fost aduse pe calea aerului în jur de 40 000 de tone de provizii şi echipamente, care aveau să fie transportate în China. Aceste livrări nu puteau să remedieze decât în mică măsură slăbiciunile armatei lui Ciang Kai-shek, care s-a dovedit în continuare incapabilă să provoace prea multe pagube japonezilor, dar i-au îmbogăţit mai cu seamă pe comandanţii naţionalişti, care au furat majoritatea lucrurilor înainte ca acestea să ajungă la trupe. În pofida preţului greu plătit de japonezi pentru ocuparea în continuare a estului Chinei, un teritoriu imens, pentru al cărui

control desfăşuraseră un milion de soldaţi, ei au învins cu uşurinţă trupele naţionaliste, desculţe şi pe jumătate înfometate, de fiecare dată când le-au întâlnit. Comuniştii lui Mao Zedong, aflaţi în nordul ţării, au reuşit întru câtva să-i convingă pe occidentali că ei sunt în stare să lupte mai eficient cu trupele japoneze; în realitate însă, Mao îşi conserva forţele în vederea iminentei bătălii interne pentru controlul Chinei.

La mijlocul lui ianuarie, o formaţiune militară indiană a traversat fluviul Irrawaddy pe la nord de Mandalay. În luna care a urmat, trei divizii au pus la cale operaţiunea principală de traversare, desfăşurată la vest de oraşul Sagaing, aflat mult mai la sud. Aici, fluviul era lat de peste 1,5 km, iar britanicii erau cu desăvârşire lipsiţi de geniştii şi de mijloacele amfibii de care dispunea Eisenhower în Europa. Cum însă majoritatea forţelor japoneze erau angajate în lupte mai la nord, ei au reuşit să stabilească un cap de pod, improvizând cu încăpăţânare şi dovedind un curaj excepţional. Ruinele oraşului Mandalay au căzut în mâinile britanicilor la 20 martie; a fost o importantă victorie simbolică. Cu toate acestea, Kimura se retrăgea deja, urmând să dea bătălia crucială de la Meiktila.

Armata de Apărare a Birmaniei (AAB), în frunte cu liderul naţionalist Aung San şi susţinută de japonezi, se pregătea să treacă în tabăra adversă. Unii ofiţeri britanici s-au opus ideii de a furniza arme celor nouă batalioane ale lui Sun, temându-se că ele vor fi curând folosite împotriva lor. Mountbatten, comandantul suprem al forţelor aliate, a trecut însă peste capul lor şi a ordonat ofiţerilor SOE să coopereze cu AAB, spunând că „nu vom face decât ce s-a făcut în Italia, România, Ungaria şi Finlanda”[1]. La întâlnirea cu Slim, Aung Sun şi-a exprimat regretul că nu vorbeşte engleza. Generalul a răspuns, cu obişnuita sa politeţe, că el ar trebui să-şi ceară scuze că nu vorbeşte birmana. Cei doi s-au înţeles să lupte împreună, iar la 27 martie, când armata lui Slim ajunsese la 160 km de Rangoon, poziţiile japoneze au fost brusc atacate de formaţiunile AAB. Mulţi birmani au profitat de prilejul de a se răzbuna pe cei care, în 1942, veniseră în ţara lor ca eliberatori, dar care, între timp, se transformaseră în opresori. Unul dintre localnici, pe nume Maung Maung, scria următoarele: „Partizanii,

tineri de prin sate, şi-au părăsit căminele ca să vină cu noi. Mâncam ce ne dădeau sătenii, le făceam curte fiicelor lor, le aduceam primejdia la uşă şi le luam fiii cu noi."[2] Aceasta reprezintă o imagine idealizată a unei treceri cinice şi tardive dintr-o barcă într-alta, comparabilă cu atitudinea multor francezi din vara lui 1944, dar ea a contribuit la naşterea unei legende pe care, mai târziu, naţionaliştii birmani au considerat-o foarte utilă.

La 29 aprilie, britanicii erau deja la Pegu, un oraş aflat la 80 km de Rangoon, unde sosiseră pe o ploaie torenţială, ce prevestea venirea musonului. Pe coasta de sud, o divizie indiană a organizat atacul cu mijloace amfibii pe care şi-l dorise dintotdeauna Churchill şi a înaintat spre capitală, întâmpinând o slabă rezistenţă. Armata japoneză se fărâmiţase şi îşi pierduse aproape toate tunurile şi vehiculele. Ea a continuat să reziste, în câteva puncte izolate, până la finalul războiului, dar a fost măcelărită când unităţile ei răzleţite au încercat să străpungă liniile armatei lui Slim, care se desfăşurase în cele din urmă de-a lungul râului Sittang, ca să le taie retragerea spre Siam. Dacă, în ultimele luni, britanicii au mai pierdut doar câteva sute de oameni, pe inamic, campania birmană din 1945 l-a costat 80 000 de morţi.

Operaţiunea principală de închidere a cercului în jurul Japoniei se desfăşura însă în Pacific. În dimineaţa zilei de 19 februarie, trei divizii ale Infanteriei Marine americane au început debarcarea pe Iwo Jima, o insuliţă situată la 4 800 km vest de Pearl Habor şi la mai puţin de 1 100 km de Japonia. Un american, martor la bombardamentul de dinaintea debarcării, spunea: „Ne gândeam cu toţii că nimic n-ar putea să supravieţuiască la aşa ceva, mai ales că bombardau şi avioanele de pe portavion." Apărătorii se pregătiseră însă temeinic şi îşi săpaseră adăposturi adânci. Carnajul a fost mult mai mare decât în Ziua Z. La căderea nopţii, 30 000 de puşcaşi marini ajunseseră pe uscat, însă 566 dintre ei erau deja morţi sau pe moarte. Ceilalţi s-au căznit să înainteze prin cenuşa vulcanică până la genunchi, într-un peisaj selenar care nu le oferea niciun adăpost; o furtună nu a făcut decât să le înrăutăţească situaţia. Puşcaşul marin Joseph Raspilair scria: „În toată viaţa

mea nu cred că m-am simţit atât de rău ca în noaptea aceea. Nu puteai decât să stai întins în apă şi să aştepţi dimineaţa ca să ieşi din adăpost."[3] Au urmat săptămâni întregi de lupte chinuitoare. Caporalul George Wayman, trăgător cu bazooka, suferea atât de tare din pricina rănilor, după ce zăcuse ore în şir într-un crater de obuz, încât a fost tentat să scoată baioneta şi să se sinucidă; până la urmă, a fost evacuat, după alte câteva ore de expunere la tirul japonezilor, care bombardau perimetrul americanilor.

Înlocuitorii ajungeau cu greu în linia întâi, unde mulţi erau loviţi încă înainte să afle numele camarazilor. Locotenentul Patrick Caruso l-a luat peste picior pe unul dintre aceşti tineri, spunându-i că nu avea vârsta cuvenită; băiatul a fost ucis după numai două ore petrecute pe insulă, fără să fi apucat măcar să-şi dea arma jos de pe umăr sau să zărească inamicul[4]. Ingeniozitatea apărătorilor părea să nu aibă limite. Un puşcaş marin a fost uluit să vadă o coastă de deal deschizându-se sub ochii lui şi din ea ieşind trei japonezi care împingeau un tun. După trei salve, tunul a fost tras înapoi în peşteră. Mortierele au reuşit în cele din urmă să-l distrugă, însă o sută de astfel de poziţii a trebuit să fie neutralizate pentru ca structurile defensive să poată fi cucerite de americani. Ofiţerii au învăţat să-şi descurajeze oamenii să mai caute suveniruri, sub care japonezii puneau adesea bombe-capcană. „Cel mai frumos suvenir pe care îl poţi duce acasă este propria persoană", le-a spus, laconic, un comandant de companie oamenilor lui.

Iwo Jima a căzut la 27 martie. Pentru cucerirea unei insule de trei ori mai mică decât Manhattanul, americanii pierduseră 24 000 de oameni, dintre care 7 184 de morţi. Aerodromurile de aici s-au dovedit utile pentru bombardierele B-29 care se întorceau din misiune avariate sau cu carburantul pe sfârşite, dar au fost puţin folosite pentru operaţiuni defensive. Din punct de vedere geografic, insula Iwo Jima părea un punct important pe drumul către Japonia; strategic însă, asemenea atâtor obiective cucerite cu multe sacrificii, ar fi greu să susţinem că ocuparea ei a meritat efortul făcut, Marianele fiind de o însemnătate infinit mai mare. Supremaţia aproape absolută pe care Marina SUA o avea pe mare făcea imposibilă deplasarea trupelor japoneze de pe Iwo Jima sau de oriunde

altundeva în scopul contracarării operaţiunilor americane. Japonia sângera dintr-o mie de răni. Singurul lucru încă nesigur era felul în care puteau fi convinşi liderii ei să se recunoască înfrânţi, iar în primăvara lui 1945, aceştia nu păreau încă dispuşi să înfrunte realitatea. Generalii japonezi credeau că pot obţine pacea prin negocieri, făcându-i pe americani să plătească un greu tribut de sânge pentru fiecare victorie, dar, mai presus de orice, convingând Washingtonul că preţul invadării teritoriului Japoniei ar fi inacceptabil de mare. Iar pentru a scoate acest lucru în evidenţă, au intensificat atacurile kamikaze împotriva Marinei SUA.

Stephen Juricka, ofiţer navigator pe *Franklin*, un portavion de 27 000 de tone, s-a numărat printre miile de martori şocaţi ai distrugerilor provocate de aviatorii sinucigaşi. „Am văzut... distrugătoare lovite izbucnind în flăcări, oameni sărind peste bord ca să scape de foc... Echipajele de pe distrugătoarele de escortă au bănuit repede că sunt trimise ca momeală."[5] Rândul lui *Franklin* a venit în zorii zilei de 19 martie 1945, când două bombe japoneze au lovit puntea de decolare, sub care s-a declanşat o puternică explozie: „Avioanele aflate imediat în spatele liftului erau gata să-şi ia zborul, motoarele erau pornite, iar aparatele erau încărcate cu [rachete] Tiny Tim, de 225 şi 450 kg. S-au ridicat adevărate perdele de flăcări şi apoi nava noastră a început să fumege... Oamenii săreau de pe puntea de decolare... Două distrugătoare îi culegeau din mare, imediat în spatele nostru... mulţi dintre ei răniţi, arşi... Portavionul a continuat să explodeze şi să ardă până la jumătatea după-amiezii următoare." Părintele O'Callaghan, preotul catolic al navei, tocmai îi dădea ultima împărtăşanie unui muribund când o rachetă Tiny Tim s-a aprins şi a zburat pe deasupra lui. Majoritatea celor 4 800 de membri ai echipajului au fost evacuaţi în primele ore de după atac, însă 772 au rămas la bordul portavionului, luptându-se din răsputeri să-l menţină pe linia de plutire. După 1941, Marina SUA învăţase multe despre cum se ţine sub control o situaţie de criză, toate aceste lecţii preţioase fiind puse în practică pentru salvarea lui *Franklin*. Ca întotdeauna, unii s-au purtat splendid, alţii, mai puţin.

„M-a surprins", spunea Stephen Juricka, „că unii dintre ofiţerii noştri, indivizi solizi şi arătoşi, de la care te-ai fi aşteptat să fie

modele de tărie, s-au dovedit a fi nişte oameni de nimic, care trebuiau să fie împinşi permanent de la spate, în vreme ce alţii, nişte indivizi mărunţi care nu se distingeau în niciun fel, s-au luptat ca nişte tigri... Şapte ofiţeri au părăsit puntea lui *Franklin* cu ajutorul liniei de salvare [care lega portavionul de crucişătorul *Santa Fe*], deşi primiseră ordin să se întoarcă pe navă, iar căpitanul Gehres i-a raportat pe fiecare în parte şi a recomandat trimiterea lor în faţa curţii marţiale."[6]

Încă din 1939, generalul Carl „Tooey" Spaatz anticipase folosirea bombardierului B-29 Superfortress, pe atunci în fază de proiect, ca armă de atac împotriva Japoniei. În 1944 au avut loc raiduri aeriene sporadice, unele lansate din India, altele de pe aerodromuri din China, pentru a căror construcţie se cheltuise enorm şi se înfruntaseră dificultăţi locale uriaşe. Problemele tehnice apărute la primele aparate B-29, distanţa faţă de Japonia şi deficienţele la nivel de conducere, navigaţie şi precizie a bombardamentelor au făcut ca eforturile USAAF să aibă un impact limitat. Ofensiva s-a schimbat radical şi s-a intensificat abia în 1945, într-o primă fază prin crearea pe Insulele Mariane a unei vaste reţele de baze aeriene, apoi, prin livrări masive de avioane şi, în sfârşit, prin numirea generalului-maior Curtis LeMay în fruntea Comandamentului Aviaţiei de Bombardament XXI.

LeMay a fost arhitectul primului raid masiv împotriva capitalei Japoniei, desfăşurat la 9 martie 1945, când a trimis 325 de avioane să atace pe timp de noapte de la joasă altitudine (între 1 800 şi 2 700 m). O ploaie de bombe incendiare s-a revărsat peste Tokio, explodând cu obişnuitul pocnet scurt. Americanii nu au pierdut decât 12 aparate, majoritatea fiind distruse de flăcările care se ridicau din oraşul incendiat. Alte 42 au suferit avarii din pricina tirului antiaerian, însă arsenalul defensiv japonez era slab. A doua zi, un pilot consemna laconic: „Am decolat ieri seară la 18.35 şi, după o călătorie plictisitoare, am atins coasta Japoniei la 2.10. Am zărit incendiile din Tokio chiar înainte să aterizăm. Eram la 2 400 m, iar deasupra noastră se ridicau trâmbe de fum. Radarul a mers perfect şi am lansat bombele într-un loc liber. Oraşul era un «infern dantesc». Un avion de

vânătoare s-a năpustit spre noi, dar ne-am îndreptat spre el şi l-am pierdut."[7] Iar într-o scrisoare adresată familiei, adăuga: „Ardea peste tot, iar distrugerile din noaptea asta nu pot fi decât catastrofale." Avea dreptate: în jur de 100 000 de oameni îşi pierduseră viaţa, un milion rămăseseră fără adăpost, iar 40,5 km², adică un sfert din suprafaţa totală a oraşului, fuseseră prefăcuţi în cenuşă. În dimineaţa zilei de 10 martie, capitala Japoniei îi apărea maiorului Shoji Takahashi, un veteran al luptelor din Filipine, „drept cel mai întins şi mai pustiit câmp de bătălie din câte se pot imagina – Leyte la scară gigantică". Takahashi a fost şocat şi dezgustat când, într-unul dintre numeroasele gesturi de reconciliere făcute Statelor Unite de guvernul postbelic, LeMay a primit o decoraţie japoneză.

Conducătorii aviaţiei americane şi-au exprimat admiraţia pentru noul şi energicul şef al Comandamentului Aviaţiei de Bombardament XXI, neatins de vreun scrupul moral. Generalul Lauris Norstad îi spunea ca pentru a se apăra generalului Heywood Hansell, care îşi pierduse postul în favoarea lui LeMay: „Pe scurt, LeMay acţionează, noi, ceilalţi, planificăm."[8] În nopţile ce au urmat, raiduri asemănătoare au fost lansate şi împotriva altor oraşe, precum Nagoya, Osaka ori Kobe. Pierderile au continuat să fie mici chiar şi atunci când bombardierele au început să opereze la lumina zilei, iar din fabricile americane soseau lunar 100 de aparate noi. Aviaţia a cedat fără tragere de inimă cererilor Marinei şi a redirecţionat o parte din aparate către operaţiunile de minare a apelor din largul coastelor Japoniei. Operaţiunea *Starvation*, care a debutat la sfârşitul lunii martie, a înregistrat un succes spectaculos, japonezii dispunând, printre altele, de foarte puţine dragoare. Primele 900 de mine care au căzut în apele din jurul Japoniei au limitat şi mai drastic importurile ţării. Când navelor comerciale li s-a ordonat să înfrunte primejdia subacvatică, a urmat o avalanşă de scufundări. Până la sfârşitul războiului, bombardierele B-29 au reuşit să lanseze 12 000 de mine marine, care au fost responsabile de 63% din totalul pierderilor suferite de marina comercială japoneză între aprilie şi august 1945.

Oraşele au rămas totuşi ţinta principală a bombardierelor Superfortress. Unele raiduri de zi împotriva fabricilor de avioane

au declanşat o reacţie puternică, unei formaţii de bombardiere ieşindu-i în întâmpinare 233 de avioane de vânătoare inamice. Performanţele avioanelor japoneze şi ale piloţilor acestora erau însă atât de slabe, încât rata pierderilor în rândul bombardierelor americane nu a depăşit niciodată 1,6%, fiind neglijabilă după standardele europene. După un raid, japonezii au susţinut că au doborât 28 de aparate B-29, când, în realitate, nu fusese vorba decât despre cinci. În disperare de cauză, apărătorii au adoptat şi ei tactica folosită de kamikaze, avioanele de vânătoare japoneze intrând în plin în bombardierele inamice. Ea nu era întotdeauna eficientă împotriva enormelor Superfortress blindate. Un bombardier s-a întors la bază după ce fusese ţinta unui atac sinucigaş şi pierduse doar un motor. Inginerul de zbor, locotenentul Robert Watson, spunea: „Ne-am zgâlţâit surprinzător de puţin când ne-a lovit japonezul, iar navigatorul nostru nici n-a ştiut că am fost izbiţi."[9] Echipajele erau mai îngrijorate de vreme şi de condiţiile atmosferice decât de şicanele inamicului. Curenţii de aer cald dădeau naştere unor efecte stranii: în iulie, un Superfortress a aterizat pe Saipan cu o bucată de acoperiş de tablă fluturând pe marginea unei aripi.

Disponibilitatea piloţilor japonezi de a-şi sacrifica viaţa s-a aflat în centrul atenţiei multor istorici. În acest stadiu al conflictului însă, puţini dintre cei care pilotau avioane de vânătoare mai aveau chef de luptă, echipajele americane remarcând adesea lipsa lor de agresivitate. Tokio a fost atacat fără încetare. La 5 iunie, cu prilejul unui nou bombardament asupra oraşului Kobe, forţele aeriene defensive şi-au făcut ultima apariţie semnificativă. Inamicul hotărâse să-şi drămuiască puţinele resurse materiale şi umane în vederea invaziei americane. În seara zilei de 15 iunie, un raid asupra oraşului Osaka a distrus 300 000 de case şi a omorât 1 000 de oameni. USAAF se străduia să găsească ţinte importante, încă intacte. Americanii au bombardat rafinării de petrol, deşi importanţa lor era marginală în contextul lipsei acute de materie primă. Pierderile suferite de bombardiere au scăzut la 0,3%.

Echipajele Superfortress nu erau mai tulburate decât comandanţii lor de aspectele morale. În spiritul de glumă specific tinereţii, fiecare membru al Grupului de Bombardiere 330 a primit un

certificat în care se spunea că acesta, „după ce l-a vizitat pe împăratul Japoniei de ... ori pentru a-şi prezenta omagiile cu explozibili, bombe incendiare şi raţii de tip C, după ce a ajutat la curăţarea cartierelor sărace ale oraşului Tokio şi a participat la arăturile de primăvară, este primit în rândurile nobilului şi neînduplecatului ordin al DISTRUGĂTORILOR DE IMPERII"[10]. În cele 14 luni ale campaniei de bombardare a Japoniei, aparatele USAAF au lansat 170 000 de tone de bombe, majoritatea în ultimele şase luni; s-au pierdut 414 bombardiere B-29 şi au murit 3 015 membri ai echipajelor; pentru fiecare aviator american şi-au pierdut viaţa 100 de japonezi, iar 65 de oraşe au fost transformate în ruine. Ofensiva aeriană din 1944–1945 a avut loc deoarece se construiseră aparate – bombardierele B-29, proiectate în 1942 în cu totul alte împrejurări – care să o ducă la îndeplinire: programul Superfortress a costat patru miliarde de dolari, în timp ce Proiectul Manhattan, numai trei miliarde. Piloţii americani şi echipajele lor erau hotărâte să demonstreze că pot contribui în mod decisiv la victorie. Atacurile aeriene nu au avut impactul produs asupra economiei japoneze de blocada submarinelor, fiindcă s-au desfăşurat într-un moment în care industria era deja grav afectată de lipsa carburantului şi a materiilor prime; ele au convins însă pe toată lumea, mai puţin pe militariştii refractari din conducerea de la Tokio, că războiul era pierdut. Contribuţia lui LeMay a constat mai mult în pedepsirea Japoniei pentru că declanşase un război de agresiune şi mai puţin în obţinerea capitulării ei.

Debarcarea americanilor pe Okinawa a fost menită să pregătească terenul pentru ceea ce ameninţa să fie cea mai sângeroasă bătălie a războiului din Asia – invazia teritoriului Japoniei. Insula Okinawa, o fâşie de câmpii şi munţi lungă de 95 km, este situată între Luzon şi Kyushu. La vremea respectivă, pe Okinawa locuiau 150 000 de persoane de naţionalitate japoneză, dar cu o cultură distinctă. Atacul, care a început la 1 aprilie, în duminica Paştilor, după zile întregi de bombardament intens, s-a desfăşurat sub comanda generală a lui Nimitz. Peste 1 200 de ambarcaţiuni au adus pe uscat 170 000 de soldaţi şi puşcaşi marini din Armata a X-a, iar

în largul coastelor insulei se afla o impresionantă flotă de portavioane, cuirasate şi nave de război de mai mici dimensiuni. Spre surprinderea invadatorilor, atacul iniţial nu a întâmpinat nicio rezistenţă. Japonezii învăţaseră lecţiile bătăliilor anterioare şi se retrăseseră dincolo de raza bombardamentului naval; abia după o săptămână de hărţuieli în interiorul insulei, americanii care înaintau au fost întâmpinaţi cu un tir serios de artilerie şi mitralieră. Sudul insulei Okinawa fusese transformat într-o fortăreaţă, pe terenul înalt fiind săpate linii succesive de tranşee adânci. În primele 24 de ore, asupra Corpului de Armată XXIV american au fost lansate 14 000 de obuze.

În punctul de coliziune dintre cele două armate rivale, insula avea o lăţime de numai 5 km. Generalul Mitsuru Ushijima îi concentrase pe cei 77 000 de soldaţi japonezi şi 24 000 de soldaţi din Okinawa, care alcătuiau trupele auxiliare, într-un loc în care erau aproape imuni la atacurile frontale, aşa cum aveau să constate şi americanii în săptămânile ce au urmat. Ploaia deasă care s-a pornit a transformat câmpul de bătălie într-o mare de noroi. Soldaţii şi puşcaşii marini au atacat întruna şi de fiecare dată au fost respinşi. Generalii le cereau insistent să se străduiască mai mult. Pe 6 mai, un comandant de corp de armată a vizitat postul de comandă al unei divizii, unde a remarcat că unităţile respectivei divizii suferiseră mai puţine pierderi decât alte formaţiuni. Ofiţerii au interpretat acest lucru ca pe un compliment, până când comandantul a adăugat: „Din punctul meu de vedere, asta înseamnă un singur lucru: că nu atacaţi."[11] În primele 24 de zile petrecute pe Okinawa, divizia înaintase 25 000 m şi socotea că omorâse aproape 5 000 de japonezi; în următoarele 16 zile, ea a înaintat numai 2 500 m.

Cum războiul din Europa se apropia de sfârşit şi Statele Unite erau pretutindeni triumfătoare, se părea că americanii din ţară nu mai tolerau ca băieţii lor să moară cu miile pentru a smulge de la nişte fanatici o bucată de pământ îndepărtată şi fără nicio valoare. Opinia publică era mai mult decât revoltată, mânia naţiunii fiind îndreptată mai puţin către inamic şi mai mult către proprii comandanţi. În mai 1945, după înfrângerea lui Hitler, americanii considerau victoria în Pacific ca şi adjudecată şi erau tot mai

cinici în privința războiului. Ca să mai taie din sentimentul de automulțumire al publicului, Marina SUA îi îndemna pe oameni să meargă în vacanță pe coasta de vest și să viziteze șantierele navale unde zăceau, avariate și înnegrite, vasele de război aduse din Okinawa. Crucea Roșie Americană avea însă mari dificultăți în a găsi voluntari care să pregătească pansamente sterile, iar în fabricile de armament era o lipsă cronică de muncitori. „Oboseală cauzată de război" este un mod elegant de a descrie starea de spirit ce domnea în Statele Unite. Altfel, ea ar putea fi definită ca plictiseală, boala democrațiilor, a căror răbdare este întotdeauna limitată.

Soldații care luptau în Okinawa împărtășeau frustrarea celor de acasă și întrebau: de ce nu se lansează un atac cu mijloace amfibii pentru a ocoli defensiva inamică? De ce nu se folosește gaz asfixiant? De ce se duce războiul ăsta, în ultima lui fază înainte de inevitabila victorie, într-o manieră care convine japonezilor sinucigași? Niciuna dintre aceste întrebări nu a primit un răspuns mulțumitor. La comanda Armatei a X-a se afla generalul Simon Bolivar Buckner, un ins lipsit de imaginație, care, vreme de peste două luni, a condus o campanie copiată parcă după cele desfășurate în Flandra în Primul Război Mondial. Generalul a ordonat atacuri frontale repetate, împotriva unor poziții fixe, trupele americane câștigând încet, încet teren, dar cu prețul unor pierderi grele. Infanteria Marină nu a avut o soartă cu mult mai bună decât cea a unităților armatei de uscat, pe care le privea cu atâta condescendență. O dată pare să fi avut și MacArthur dreptate, când a spus că mai potrivit era să se izoleze garnizoana japoneză din sudul Okinawei și să fie lăsată să putrezească, iar americanii să atace principala insulă japoneză.

Japonezii nu au presupus nicio clipă că opoziția lor de pe Okinawa va da rezultate decisive. Ei își puneau în schimb speranța într-un atac aerian devastator împotriva flotei americane, în care rolul-cheie să fie jucat de piloții kamikaze. Zborurile sinucigașe fuseseră utilizate cu oarecare succes în Filipine încă din octombrie 1944. Deși Aliații găseau această metodă de luptă respingătoare, din punctul de vedere al inamicului ea era perfect rațională. Un istoric japonez postbelic comenta enervat: „Au existat nenumărate

critici ale japonezilor la adresa atacurilor kamikaze. Majoritatea însă par a fi fost făcute de oameni neinformați, care s-au mulțumit să fie simpli spectatori la marea criză prin care trecea țara lor."[12]

Confruntați cu superioritatea copleșitoare a aviației SUA, piloții japonezi, slab pregătiți și aplicând tactici de luptă convenționale, au suferit pierderi colosale. În condițiile în care moartea era considerată mai degrabă o certitudine decât o simplă posibilitate, rezervoarele aparatelor lor erau umplute doar pe jumătate, iar acuratețea distructivă a fost mult îmbunătățită. A rezultat o campanie aeriană care a provocat Marinei SUA pierderi mai grele decât cele cauzate vreodată, pe toată durata conflictului, de navele capitale ale Flotei Combinate. În ultimele luni, navele lui Spruance au fost obligate să desfășoare unele dintre cele mai dure și mai lungi misiuni.

Comandorul Fitzhugh Lee, ofițer secund pe *Essex*, povestește cum, din centrul operativ de luptă (COL) al uriașului portavion, urmărea atacurile japoneze cu bombe și torpile:

> Îmi amintesc că am petrecut multe și nefericite ore în COL, uitându-mă la punctele acelea luminoase care veneau spre noi, știind care era rostul lor și sperând că tunurile noastre le vor doborî, văzând apoi pe ecranul radarului cum se întorc și știind că torpilele sunt în apă și se îndreaptă spre noi. Minutele acelea îți par ani când stai acolo și aștepți să vezi dacă ești lovit sau nu. COL nu era un loc tocmai vesel. A fost interesant, din punct de vedere psihologic... momentul în care mi-a fost pentru prima oară teamă cu adevărat – atunci când ești față în față cu ceea ce îți pare a fi o moarte iminentă... Stai acolo, printre ecrane de radar, și te uiți la ce li se întâmplă unor tineri marinari care nu au mai mult de optsprezece sau nouăsprezece ani, abia sosiți de la vreo fermă sau de la vreun magazin de încălțăminte... Reacția lor au fost în bună parte extraordinară. Din timp în timp, găseai pe câte unul care nu putea să suporte... Am descoperit că pot să-mi dau seama când cineva devine ușor isteric... Dacă se lăsa pradă emoțiilor, îi molipsea și pe alții, așa că trebuia să te gândești repede la ceva – să-l scoți de-acolo... Am avut câțiva care și-au pierdut stăpânirea de sine și au început să plângă și să se roage.[13]

Imaginea piloţilor *kamikaze* luându-şi zborul către moarte cu un entuziasm debordant este în mare măsură greşită. În primul val, din toamna lui 1944, au existat mulţi voluntari autentici. Ulterior însă, numărul tinerilor fanatici a fost în continuă scădere, mulţi dintre recruţi acceptând acest rol din cauza constrângerilor morale şi, uneori, a obligaţiilor militare. Antrenamentul lor era la fel de dur ca al tuturor celorlalţi războinici japonezi şi se desfăşura sub aceeaşi ameninţare cu pedeapsa corporală. Kasuga Takeo, om de serviciu la popota bazei *kamikaze* de la Tsuchitura, confirmă starea de melancolie şi, uneori, de isterie în care piloţii îşi petreceau ultimele ore. Unii distrugeau mobila sau stăteau într-o contemplaţie mută, alţii dansau frenetic. Takeo vorbeşte despre o atmosferă de „profundă disperare"[14]. Presiunea camarazilor, o forţă socială dominantă în Japonia încă din cele mai vechi timpuri, a atins apogeul odată cu programul kamikaze.

Un istoric japonez scria mai târziu, cu un lirism de neînţeles pentru majoritatea occidentalilor, despre piloţii acestei perioade: „Mulţi dintre cei nou-veniţi păreau la început nu doar lipsiţi de entuziasm, ci de-a dreptul tulburaţi de situaţia delicată în care se găseau. La unii, această stare dura numai câteva ore, la alţii, câteva zile. Era o perioadă de melancolie care trecea cu timpul şi, în cele din urmă, lăsa locul unei deşteptări spirituale. Apoi, ca şi cum ar fi dobândit înţelepciunea, odată ce viaţa se împăca cu moartea şi tot ce e muritor, cu nemurirea, grija dispărea şi spiritul se liniştea."[15] El dă exemplul unui anume locotenent Kuno, care sosise foarte trist la baza aeriană operaţională, dar care, înainte de ultimul zbor, era de-a dreptul vesel şi insista ca de pe avion să fie înlăturat tot echipamentul neesenţial. Autorul îşi exprima totuşi regretul că „unii dintre aceşti piloţi, sub nedorita influenţă a unui public recunoscător şi adulator, ajungeau să se considere nişte zei pe pământ şi să se poarte cu o aroganţă insuportabilă"[16].

Mulţi erau pur şi simplu nefericiţi. Unul dintre tinerii recruţi medita cu tristeţe, într-un moment în care dificultăţile ţării sale deveniseră evidente: „Acum începe asaltul total împotriva unui inamic cu o superioritate materială colosală. Se apropie ultima etapă *katastrophische* descrisă în *Nimic nou pe frontul de vest*."[17]

Pilotul de bombardier Norimitsu Takushima, un tânăr de 21 de ani, scria şi el în jurnal: „Astăzi, poporul japonez nu are libertate de exprimare şi nu poate critica în public... Poporul japonez nu are nici măcar acces la destule informaţii ca să cunoască faptele... Acesta este doar un exemplu de rutină şi demagogie, forţele motrice ale societăţii noastre... Mergem să ne înfruntăm soarta, conduşi de voinţa rece a guvernului. Nu îmi voi pierde entuziasmul şi voi spera până la sfârşit... Există un singur ideal – libertatea."[18] La 9 aprilie 1945, avionul pilotat de Takushima a dispărut în misiune.

Şi totuşi unii dintre aceşti tineri susţineau că merg la moarte de bunăvoie. Locotenentul Kanno Naoishi, considerat de către colegii săi drept una dintre cele mai pitoreşti figuri ale aviaţiei japoneze, deşi intrase cu avionul lui de vânătoare într-un bombardier B-24 şi scăpase cu viaţă, nu se aştepta să mai supravieţuiască mult timp. Piloţii se mutau de la o bază la alta cu un mic bagaj, în care îşi duceau efectele personale, creioanele şi lenjeria intimă şi pe care scria numele fiecăruia; bagajul locotenentului în cauză purta spirituala inscripţie „efectele personale ale răposatului lt. cmdr. Kanno Naoishi", deoarece posesorul se considera deja mort şi decorat postum, aşa cum erau toţi aviatorii căzuţi la datorie. Una dintre nenumăratele ultime scrisori lăsate de piloţii kamikaze pentru familiile lor îi aparţine lui Hayashi Ichizo şi este datată aprilie 1945: „Mamă, sunt bărbat. Destinul tuturor bărbaţilor născuţi în Japonia este să moară luptând pentru ţară. Ai făcut o treabă minunată crescându-mă să devin un om de onoare. Voi face şi eu o treabă minunată, scufundând un portavion inamic. Te rog să te lauzi cu mine."[19] Ichizo a murit în largul coastelor insulei Okinawa, la 12 aprilie 1945, în vârstă de 33 de ani. Nakao Takenonori le scria şi el părinţilor pe 28 aprilie: „Deunăzi, am fost la Altarul Kotohira şi mi-am făcut o poză acolo. Le-am spus că, de îndată ce e gata, să v-o trimită vouă. Pentru orice eventualitate, ataşez şi bonul... Vă rog să nu vă descurajaţi şi să luptaţi pentru înfrângerea Americii şi Marii Britanii. Vă rog să-i transmiteţi asta şi bunicii. Voi lăsa în urmă jurnalul. Deşi nu am făcut prea multe în viaţă, sunt mulţumit că mi-am împlinit dorinţa de a trăi o viaţă nepătată

şi de a nu lăsa după mine nimic urât... Doresc să le mulţumesc unchiului şi multor altor oameni... Vă urez tot binele din lume."[20]

Pentru Marina SUA, experienţa întâlnirii cu piloţii kamikaze s-a numărat printre cele mai sângeroase şi mai dureroase din întreg războiul. De la 11 martie şi până la sfârşitul lui iunie, aviatorii japonezi au executat aproape 1 700 de incursiuni spre Okinawa. Zi de zi, echipajele navelor treceau la tunuri şi executau neîntrerupte baraje de artilerie împotriva avioanelor care se năpusteau în picaj. Majoritatea piloţilor erau doborâţi, dar existau mereu câţiva care izbuteau să se strecoare şi să se prăbuşească pe punţile de decolare şi pe suprastructurile navelor de război americane, cu efecte devastatoare: carburantul lua foc, muniţiile explodau, iar marinarii, protejaţi doar de mănuşi şi glugi ignifugate, se trezeau prizonierii unui infern arzător. Pe 12 aprilie, au fost doborâţi aproape toţi cei 185 de atacatori, dar americanii au pierdut două nave care s-au scufundat şi 14 care au fost avariate, printre ele aflându-se şi două cuirasate. Patru zile mai târziu, era lovit portavionul *Intrepid*, iar la 4 mai, cinci nave au fost scufundate şi alte 11 avariate. Între 11 şi 14 mai, au fost grav avariate trei nave-amiral, printre care şi portavioanele *Bunker Hill* şi *Enterprise*. De la 6 aprilie până în 22 iunie, în tot teatrul de operaţiuni s-au înregistrat zece atacuri sinucigaşe majore, de zi şi de noapte, în care au fost implicate 1 465 de avioane, plus alte 4 800 de incursiuni convenţionale. Piloţii kamikaze au scufundat 27 de nave şi au avariat 164, iar bombardierele au scufundat o navă şi au avariat 63. În jur de 20% dintre atacurile kamikaze şi-au atins ţinta – de zece ori rata de succes a misiunilor de atac convenţionale. Numai forţa copleşitoare a permis Marinei SUA să suporte asemenea pierderi.

La declararea insulei Okinawa drept zonă sigură, pe 22 iunie, la 82 de zile după ce trupele lui Buckner debarcaseră pe ţărmurile acesteia, armata şi Infanteria Marină înregistraseră 7 503 morţi şi 36 613 răniţi, pierzând alţi 36 000 de oameni din motive care nu aveau legătură cu luptele, în special din cauza stresului posttraumatic. Marina SUA a avut şi ea 4 907 morţi şi peste 8 000 de răniţi. Aproape întreaga forţă defensivă de pe insulă a fost nimicită şi, împreună cu ea, multe mii de localnici, unii îndemnaţi de

militari să se sinucidă. Cu toate acestea, japonezii şi-au atins în bună măsură obiectivul: pierderile suferite i-au convins pe liderii americani că o invazie i-ar fi costat prea mult. Pe de altă parte, urmările s-au dovedit a fi cu totul diferite de cele anticipate la Tokio.

Ulterior, au mai avut loc câteva operaţiuni la sol de mai mică amploare: forţe australiene au debarcat, la cererea lui MacArthur, pe insula Borneo, unde au dus o scurtă, dar sângeroasă campanie de cucerire a regiunilor de coastă; în Filipine, trupele americane au micşorat şi mai mult perimetrul ocupat de Yamashita în munţi şi au efectuat o serie de debarcări cu mijloace amfibii în scopul eliberării altor insule din vastul arhipelag. Americanii au continuat de asemenea să încerce să-i convingă pe soldaţii japonezi separaţi de unităţile lor să se predea. Un prizonier, sergentul Kiyoshi Ito, de 29 de ani, din Nagoya, care în viaţa civilă era comis-voiajor – a fost convins să semneze o broşură ce urma să fie distribuită de soldaţii americani:

> Camarazi! Voi, care aţi hotărât cu mult curaj să rezistaţi până la capăt...
>
> VĂ ROG OPRIŢI-VĂ O CLIPĂ ÎNAINTE DE MOARTE ŞI GÂNDIŢI-VĂ!
>
> OFIŢERI, SUBOFIŢERI ŞI SOLDAŢI!
>
> ...Nu trebuie să vă spun eu în ce situaţie tragică ne găsim acum, când ţara noastră luptă singură împotriva lumii întregi. Nu este, oare, doar o chestiune de timp? Vă rog, încercaţi să gândiţi raţional. Lăsaţi în seama Sorţii să decidă cum se va încheia războiul. Orice ar fi, poporul japonez, cu glorioasa lui istorie de 3 000 de ani, nu va fi exterminat. Camarazi, de ce să nu vă gândiţi la trecutul vostru şi să începeţi o nouă viaţă, ca să reconstruiţi Japonia? Aruncaţi armele şi ieşiţi din adăposturi. Scoateţi-vă cămăşile şi fluturaţi-le deasupra capului, apropiaţi-vă de poziţiile americane pe timp de zi, folosind drumurile principale. Atunci, grijile voastre vor lua sfârşit şi veţi fi trataţi cu omenie.
>
> CRED CU TĂRIE CĂ ACEASTA ESTE CEA MAI ÎNŢELEAPTĂ CALE ŞI SINGURA PRIN CARE NE MAI PUTEM SERVI ŢARA!
>
> Un sublocotenent al Armatei Japoneze, acum prizonier de război.[21]

Asemenea apeluri au fost în bună măsură ignorate până în august 1945 şi ulterior, atât în Japonia, cât şi în Birmania, unde Armata a XIV-a a lui Slim lichida încă rămăşiţele rezistenţei japoneze şi pregătea Operaţiunea *Zipper*, de invadare a peninsulei Malaya. Multe glume amare circulau în rândurile soldaţilor care luptau în Asia, după aflarea veştii privind încheierea războiului în Europa. Un curier a transmis această informaţie şefului de stat-major al unei divizii din Birmania, care i-a strigat sergentului său: „Am primit un mesaj: războiul în Europa s-a încheiat." La rândul lui, subofiţerul s-a întors către soldaţi şi le-a spus: „Războiul în Europa s-a încheiat. Cinci minute pauză."[22] Maiorul John Randle, care luptase pe frontul din Birmania încă din aprilie 1942, spunea următoarele despre starea de spirit ce domnea în vara lui 1945: „Credeam că vom continua aşa la nesfârşit. Slăbisem destul de mult. Dacă mi-ar fi spus comandantul «ţi-ai câştigat dreptul la odihnă» chiar înainte să ne întoarcem [în Birmania] la începutul lui '45, nu aş fi zis nu. Dar niciodată nu aş fi cerut eu asta; nu puteai să ridici mâna şi să spui «m-am săturat»."[23]

Spre consternarea multor ofiţeri superiori americani, generalul MacArthur a fost desemnat comandant suprem al Operaţiunii *Olympic*, de invadare a Japoniei, programată să înceapă în noiembrie cu o debarcare pe insula Kyushu. Bombardierele lui LeMay au continuat să prefacă în scrum oraşele Japoniei, iar producţia industrială a ţării era în pragul prăbuşirii. La 10 iulie 1945, Flota a III-a SUA, comandată de Halsey, s-a apropiat de coastele japoneze şi a început propria campanie de atacuri aeriene, semănând moarte şi distrugere în zone care, până atunci, fuseseră ignorate de Forţa a XX-a Aeriană. „La începutul invaziei, marea forţă operaţională a portavioanelor inamicului se dezlănţuise... ca un teribil taifun"[24], scria ofiţerul japonez de marină Yoshida Mitsuru, în acelaşi timp impresionat şi furios.

Stalin promisese să intre în războiul din Asia şi să lanseze, în august, o mare ofensivă în Maciuria. În cazul Japoniei, la fel ca în cel al Germaniei, existau toate şansele ca americanii să-şi cruţe oamenii lăsându-i pe sovietici să facă o parte din treaba mai sângeroasă de zdrobire a inamicului. Washingtonul s-a dovedit extrem de naiv, nedându-şi seama că Stalin intenţiona să atace

Japonia nu pentru a face o plăcere Statelor Unite, ci pentru că era hotărât să obţină câteva teritorii. Departe de a avea nevoie de stimulente pentru a-şi trimite soldaţii în Asia, dictatorul sovietic ar fi putut fi împiedicat cu greu să facă asta. Dintre toţi participanţii la conflict, Stalin îşi cunoştea cel mai bine propriile interese. În iunie şi iulie 1945, mii de trenuri au transportat de-a lungul şi de-a latul Asiei trupele care învinseseră Germania, cu misiunea de a veni de hac Japoniei.

Între timp, în Statele Unite ale Americii, 125 000 de cercetători, ingineri şi personal auxiliar lucrau în mai multe locuri bine păzite la Proiectul Manhattan, cea mai mare şi mai teribilă aventură ştiinţifică a războiului. Laura Fermi, soţia lui Enrico şi unul dintre străluciţii directori ai centrului de cercetări de la Los Alamos, scria mai târziu că îi compătimea pe medicii militari însărcinaţi cu supravegherea stării de sănătate a oamenilor de ştiinţă: „Se pregătiseră pentru urgenţele de pe câmpul de bătălie, dar se ocupau de nişte bărbaţi, femei şi copii foarte încordaţi. Încordaţi fiindcă ne afecta altitudinea, fiindcă bărbaţii noştri munceau ore întregi sub o presiune constantă; încordaţi fiindcă eram prea mulţi, prea aproape unii de alţii, nu ne puteam evita nici chiar în orele de relaxare, şi eram toţi nişte trăsniţi; încordaţi fiindcă ne simţeam neputincioşi în împrejurări stranii."[25]

În 1942, britanicii făcuseră progrese importante în obţinerea unei bombe atomice; cunoştinţele lor teoretice erau chiar mai vaste decât ale oamenilor de ştiinţă americani. Dar cum insula lor era ţinta atacurilor germane, au recunoscut că nu dispuneau de resursele necesare construirii grabnice a unei astfel de arme. În urma unui acord, mai mulţi oameni de ştiinţă britanici şi europeni au traversat Atlanticul pentru a lucra împreună cu americanii. Ulterior, contribuţia Marii Britanii a fost repede dată uitării la Washington, Statele Unite devenind brutal de posesive în privinţa bombei.

Determinismul tehnologic este o trăsătură-cheie a războiului modern, lucru ilustrat mai limpede ca oricând de exploatarea potenţialului distructiv al energiei atomice. Aşa cum era inevitabil ca, odată construită o flotă de bombardiere B-29, ea să fie utilizată împotriva Japoniei, tot aşa hotărârea Statelor Unite de a

duce la îndeplinire Proiectul Manhattan nu a făcut decât să pecetluiască soarta oraşelor japoneze Hiroshima şi Nagasaki. Posteritatea consideră că utilizarea bombei atomice nu are legătură cu altceva; în mintea majorităţii politicienilor şi generalilor care cunoşteau secretul, aceste prime arme nucleare nu reprezentau însă decât un mijloc de creştere spectaculoasă a eficienţei bombardamentelor deja efectuate de bombardierele Superfortress ale lui LeMay şi le-au provocat celor din ţară remuşcări neglijabile.

Doar câţiva oameni de ştiinţă au înţeles cu adevărat colosala semnificaţie a energiei atomice. Churchill şi-a dezvăluit limitele propriei înţelegeri încă din 1941, când i s-a cerut să aprobe planul britanic de dezvoltare a unei arme nucleare. El a răspuns că, personal, era mulţumit de forţa distructivă a explozibililor deja existenţi, cu toate că nu avea nimic împotrivă să se efectueze cercetări pentru obţinerea unei tehnologii noi, mai promiţătoare. Schimburile de mesaje dintre Truman – care ajunsese preşedinte după moartea lui Roosevelt, la 12 aprilie 1945 – Stimson, Marshall şi alţii dezvăluie o înţelegere a faptului că bomba se putea dovedi o armă devastatoare, însă nu conţin aproape nicio aluzie la faptul că, prin utilizarea ei, omenirea avea să intre într-o nouă eră. De pildă, până în august 1945, Marshall a cerut ca planificarea Operaţiunii *Olympic* să continue, deoarece nu era deloc convins că bombele atomice, chiar în eventualitatea în care erau lansate şi dădeau rezultatele anticipate, vor pune capăt războiului.

Generalul-maior Leslie Groves, care coordona Proiectul Manhattan, dorea ca utilizarea noilor arme să aibă loc cât mai repede cu putinţă. Nu era câtuşi de puţin tulburat de frământările unor cercetători precum Edward Teller, care îi scria, aproape cu disperare, unui coleg: „Nu am nicio speranţă că voi reuşi vreodată să-mi descarc conştiinţa. Lucrurile la care muncim sunt atât de oribile, încât nimic, niciun protest, niciun subterfugiu politic, nu va reuşi să ne salveze sufletele."[26] Oamenii de ştiinţă nu s-au întrebat în mod serios decât dacă o simplă demonstraţie, şi nu utilizarea efectivă a bombei împotriva unui obiectiv urban, era suficientă pentru obţinerea efectului dorit. După un weekend – 14, 15 şi 16 iulie – în care au avut loc intense dezbateri,

grupul de cercetători condus de Robert Oppenheimer a raportat următoarele: „Cei care susţin o demonstraţie pur tehnică ar dori scoaterea armelor nucleare în afara legii şi se tem că, dacă folosim bombele acum, poziţia noastră în viitoarele negocieri va fi prejudiciată. Alţii subliniază posibilitatea de a salva viaţa unor cetăţeni americani prin folosirea lor imediată în scopuri militare şi suntem de părere că o atare utilizare va îmbunătăţi perspectivele internaţionale... Noi ne situăm mai aproape de opiniile celor din urmă; nu suntem în măsură să propunem o demonstraţie tehnică menită să pună capăt războiului; nu vedem nicio alternativă acceptabilă la folosirea imediată în scopuri militare."[27]

Până şi Teller s-a convins – analizând situaţia – că singura speranţă pentru viitorul omenirii era o demonstraţie pe viu, care să arate tuturor ce orori putea să dezlănţuie folosirea unor asemenea arme. Proiectul atomic intrase pe un făgaş propriu, ce nu ar fi putut fi curmat decât de două evenimente. În primul rând, Truman să fi dovedit o minte deosebit de luminată şi să fi hotărât că bomba are efecte prea devastatoare pentru a fi utilizată. În al doilea rând, japonezii să fi capitulat necondiţionat, ceea ce era mai logic să se întâmple. Telegramele interceptate la mijlocul verii lui 1945, ca şi anunţurile publice făcute de guvernul de la Tokio arătau însă că Japonia respingea cu încăpăţânare un atare mod de acţiune.

Obiectiv vorbind, Aliaţii ştiau că înfrângerea Japoniei era inevitabilă, din motive atât militare, cât şi politice, şi, în consecinţă, că utilizarea armelor nucleare nu era necesară. Însă perspectiva câtorva luni, dacă nu chiar a câtorva ani de luptă împotriva unor puncte de rezistenţă fanatică, de-a lungul şi de-a latul Asiei, era înfiorătoare. La Tokio persista ideea că o apărare hotărâtă a insulelor principale ar mai fi putut feri Japonia de acceptarea înfrângerii absolute. Generalul Yoshijiro Umezu, şeful Statului-Major General, fantaza, ca de obicei în termeni bombastici, într-un articol de ziar apărut în mai: „Calea sigură către victorie într-o bătălie decisivă este punerea tuturor resurselor imperiului în slujba efortului de război şi mobilizarea tuturor forţelor naţiunii, atât fizice, cât şi spirituale, pentru anihilarea invadatorilor americani.

Crearea unei determinări metafizice este prima condiţie esenţială pentru abordarea unei lupte decisive. Trebuie subliniată permanent necesitatea unui angajament energic faţă de o acţiune agresivă."[28] Maiorul Yoshitaka Horie, ofiţer de stat-major, a ţinut un discurs privind situaţia din acel moment, care i-a atras mustrări din partea unui ofiţer al Directoratului pentru Educaţie al Armatei: „Prelegerile dumitale sunt aşa de deprimante, că ofiţerii care le ascultă vor sfârşi prin a-şi pierde dorinţa de a lupta. Trebuie să închei pe o notă înălţătoare, asigurându-i că în Armata Imperială domneşte încă un spirit războinic."[29]

Unii dintre cei care critică astăzi cel mai mult folosirea bombelor atomice ignoră faptul că fiecare zi de război aducea moartea altor mii şi mii de prizonieri şi sclavi ai Imperiului Japonez din Asia. În mod paradoxal, Aliaţii i-ar fi năucit mai tare pe militariştii de la Tokio dacă anunţau public că *nu* intenţionau să invadeze Japonia, ci să continue să înfometeze şi să bombardeze ţara până când aceasta capitula decât pregătindu-se pentru Operaţiunea *Olympic*. Cea mai gravă greşeală comisă de Truman în tentativa sa de a-şi apăra reputaţia a fost aceea că nu a reuşit să formuleze un ultimatum explicit înainte să atace Hiroshima şi Nagasaki. Declaraţia de la Potsdam, emisă de Aliaţii occidentali la 26 iulie, ameninţa Japonia cu „distrugerea promptă şi totală" dacă nu se preda imediat. Această sintagmă era plină de semnificaţii pentru liderii aliaţi, care ştiau că prima bombă atomică tocmai fusese testată cu succes la Alamagordo. Pentru japonezi însă, ea anunţa alte acţiuni de felul celor desfăşurate până atunci: bombardamente şi, în cele din urmă, invazia.

În vara lui 1945, conducerea Japoniei îşi dorea deja să pună capăt războiului; generalii ţării, pe de altă parte, împreună cu unii politicieni, erau în continuare hotărâţi să obţină condiţii „onorabile", cum ar fi păstrarea unor teritorii vaste din Manciuria, Coreea şi China, plus acordul Aliaţilor privind cruţarea Japoniei de ocupaţie sau acuzaţii de crime de război. „În Japonia, nicio persoană nu avea o autoritate comparabilă cu cea a unui preşedinte american", observă profesorul Akira Namamura de la Universitatea Dokkyo. „Împăratul era obligat să acţioneze în conformitate cu constituţia

japoneză, ceea ce înseamnă că era obligat să ia în considerare dorinţele armatei, marinei şi ale politicienilor civili. Putea să ia decizia încetării războiului doar dacă aceste forţe l-ar fi invitat să facă asta."[30] Chiar dacă această afirmaţie a dat naştere unei vaste game de interpretări, aşa cum poate da şi astăzi, este limpede că Hirohito nu putea să facă pasul spre capitulare decât în condiţiile realizării unui consens între conducătorii ţării. Consens la care s-a ajuns la mijlocul lui august 1945, dar nicio cu zi mai devreme.

Mulţi critici moderni ai bombardării celor două oraşe japoneze spun de fapt că Statele Unite ar fi trebuit să-şi asume responsabilitatea morală a cruţării poporului japonez de consecinţele îndărătniciei liderilor ei. Niciun om sănătos la minte nu ar spune că folosirea bombelor atomice a reprezentat un bine absolut sau chiar un act de dreptate. În timpul războiului însă, pentru a putea învinge, Aliaţii au trebuit să săvârşească multe lucruri îngrozitoare şi să accepte un carnaj de proporţii. În august 1945, pentru liderii statelor aliate, viaţa oamenilor lor ajunsese să pară extrem de preţioasă, iar cea a duşmanilor, cu totul lipsită de valoare. În împrejurările de atunci, pare de înţeles faptul că preşedintele Truman nu a împiedicat monstrul care a dus bombele atomice mai întâi pe insula Tinian şi, de acolo, spre Japonia. Aşa cum Hitler fusese arhitectul distrugerii Germaniei, regimul de la Tokio s-a făcut responsabil, într-o măsură covârşitoare, de cele petrecute la Hiroshima şi Nagasaki. Dacă liderii Japoniei s-ar fi plecat înaintea raţiunii, dacă, punând înainte interesele naţiunii, ar fi capitulat, bombele atomice nu ar fi fost lansate.

Când a văzut aterizând pe Tinian bombardierul botezat *Enola Gay*, special modificat să transporte armament doar în partea din spate şi înzestrat cu elice reversibile şi alte elemente speciale, mitraliorul de 19 ani pe nume Joseph Majeski s-a apropiat agale şi l-a întrebat pe un membru al echipajului de ce veniseră. Omul i-a răspuns obraznic: „Am venit să câştigăm războiul." Fireşte că tânărul nu l-a crezut. Peste câteva zile, la 6 august 1945, avionul a lansat bomba supranumită „Little Boy" deasupra oraşului Hiroshima. Detonarea ei a generat forţa a 12 500 de tone de explozibil convenţional, a pricinuit răni cum nu mai văzuse omenirea

niciodată şi a ucis cel puţin 70 000 de persoane. Iniţial, multora nu le-a venit să creadă ce se întâmplase. Locotenentul Michael Blois-Brooke, de pe nava britanică de asalt *Sefton*, care se pregătea de invazia Malayei, spunea: „Am auzit de o bombă-minune, care fusese lansată deasupra Japoniei şi care urma să pună capăt războiului. Chiar n-am luat în seamă acest lucru, gândind că o singură bombă nu avea cum să schimbe cursul istoriei."[31]

Trei zile mai târziu era lasată a doua bombă, „Fat Man", deasupra oraşului Nagasaki, a cărei forţă explozivă echivala cu 22 000 de tone de TNT şi care a ucis cel puţin 30 000 de persoane. În primele ore ale zilei de 9 august, avangarda celor 1,5 milioane de soldaţi sovietici trecea graniţa în Manciuria, fiind susţinută de 5 500 de tancuri şi autotunuri şi măturând în calea ei rezistenţa japoneză slab înarmată. În unele locuri, apărătorii au continuat să lupte chiar şi zece zile după ce războiul se încheiase oficial. Dar, la 20 august, sovieticii cuceriseră aproape întreaga Manciurie şi nordul Coreei, scurta campanie costându-i viaţa pe 12 000 de soldaţi ruşi, mai mult decât pierduseră britanicii în 1940 în Franţa. Din tabăra adversă şi-au pierdut viaţa aproape 80 000 de soldaţi.

Cei mai mulţi dintre tinerii care bombardau Japonia deveniseră de multă vreme insensibili faţă de cele ce se petreceau, asemenea comandanţii lor. Generalul „Hap" Arnold, comandantul USAAF, dorea ca ofensiva Superfortress să aibă un „final grandios", executat de o mie de avioane. Spaatz, acum comandant suprem al forţelor din Pacific, înclina către lansarea unei a treia bombe atomice deasupra capitalei japoneze. Până la urmă, la 14 august, 800 de aparate B-29 au atacat cu bombe incediare zona urbană Isesaki fără să piardă un singur avion, creând o ultimă furtună de foc. Unul dintre piloţi, colonelul Carl Storrie, spunea, a doua zi dimineaţă, despre rolul jucat de el în această operaţiune: „Am fost pe post de ceas deşteptător. Restul avioanelor duceau bombe incendiare, noi aveam însă bombe de 1 800 kg, cu care am trezit din somn populaţia din Kumugaya... Eram la 4 800 m şi am simţit şocul. A fost o păcăleală. Ne-am zis că japonezii vor crede că e o altă bombă atomică."[32]

Împăratul Hirohito i-a convocat pe liderii militari şi politici ai ţării şi i-a informat despre hotărârea lui de a pune capăt

războiului, aceasta fiind anunţată naţiunii câteva ore mai târziu, prin intermediul radioului. Nici măcar atunci, nu toţi au acceptat decizia împăratului lor. Comandorul Haryushi Iki, pilot de vânătoare, spunea: „Nu mi-am permis niciodată să mă gândesc la posibilitatea pierderii războiului. Când ruşii au invadat Manciuria, am fost îngrozitor de trist – însă nici măcar atunci nu am putut să accept că am pierdut." Unele figuri importante, printre care ministrul de război şi un număr de generali şi amirali, şi-au făcut harachiri, exemplul lor fiind urmat de mai multe sute de cetăţeni obişnuiţi. „În armată existau divergenţe clare cu privire la încetarea războiului", spunea ofiţerul de informaţii al Statului-Major General, maiorul Shoji Takahashi. „Mulţi dintre oamenii noştri din China şi Asia de Sud-Est erau în favoarea continuării luptei. În Japonia, cei mai mulţi acceptau că nu puteam continua. Eram sigur că, odată ce se pronunţa împăratul, trebuia să ne dăm bătuţi."

Această opinie a avut câştig de cauză. În ziua de 14 august, la ora 19, ora Washingtonului – deja 15 august în Japonia – Harry Truman a citit anunţul capitulării necondiţionate a Japoniei, în faţa unei mari mulţimi de politicieni şi ziarişti adunaţi la Casa Albă. Preşedintele a ordonat apoi încetarea tuturor operaţiunilor ofensive împotriva inamicului. Pe 1 septembrie, la bordul cuirasatului *Missouri*, ancorat în Golful Tokio, reprezentaţii Japoniei şi cei ai naţiunilor aliate, în frunte cu generalul Douglas MacArthur, semnau actul capitulării şi puneau capăt în mod oficial celui de-al Doilea Război Mondial.

Capitolul 26

Învingători și învinși

„Războaiele moderne îi fac pe mulţi nefericiţi cât timp durează şi pe nimeni fericit după ce se termină", scria Goethe, la începutul secolului al XIX-lea. La fel s-a întâmplat şi în 1945. În Europa, războiul s-a încheiat brusc. Milioane de soldaţi germani, unii mai supăraţi, alţii respirând uşuraţi, s-au predat, au aruncat armele şi s-au alăturat enormelor convoaie de prizonieri ce se îndreptau spre lagărele improvizate. Doar un număr mic de soldaţi şi-au continuat rezistenţa în est împotriva sovieticilor. Învinşii se arătau în cele mai neaşteptate locuri şi sub cele mai surprinzătoare înfăţişări. Un submarin care arbora un steag alb a urcat pe râul Piscataqua, din New Hampshire, unde căpitanul şi echipajul au fost întâmpinaţi cu adâncă uimire de membri ai poliţiei statale. Prim-ministrul irlandez, Éamon de Valera, etalându-şi până în ultima clipă dezgustul pentru vecinii britanici, a făcut o vizită protocolară la Ambasada Germaniei din Dublin, ca să-şi exprime condoleanţele pentru moartea conducătorului Reichului.

Mulţi germani considerau că şi ei fuseseră victimele lui Hitler, nu doar naţiunile străine cucerite şi înrobite de acesta. La Hamburg, bătrâna Mathilde Wolff-Monckeburg scria, extrem de îndurerată, la 1 mai: „Cel mai adânc jelim soarta sărmanei noastre Germanii. E ca şi cum bomba finală ar fi căzut peste însuşi sufletul nostru, distrugând ultimele rămăşiţe de bucurie şi speranţă. Frumoasa şi mândra noastră Germanie a fost zdrobită, pusă la pământ şi prefăcută în ruine, în vreme ce milioane de oameni şi-au sacrificat viaţa şi toate minunatele noastre oraşe, toate comorile noastre

artistice au fost distruse. Şi toate acestea din pricina unui om care a avut nebuneasca viziune că este «alesul lui Dumnezeu».”[1]

În vara lui 1945 şi după aceea, sentimentul prevalent în rândurile populaţiei germane a fost nu cel de remuşcare, ci de autocompătimire: unul din trei copii născuţi între 1915 şi 1924 şi doi din cinci născuţi între 1920 şi 1925 îşi pierduseră viaţa. În contextul migraţiei masive a refugiaţilor care s-a produs înainte şi după Ziua Victoriei în Europa, peste 14 milioane de etnici germani şi-au părăsit casele din est ori au fost siliţi să le evacueze. Cel puţin o jumătate de milion – estimările moderne variază foarte mult – au pierit în călătoria lungă ce a urmat; problema istorică a minorităţilor germane din ţările Europei Centrale a fost rezolvată în cel mai neaşteptat mod cu putinţă, prin epurare etnică. Între timp, alte milioane de oameni de naţionalităţi diferite, înrobiţi de Hitler, au intrat pe un nou şi întunecat teritoriu al incertitudinii, în taberele de refugiaţi administrate de Aliaţi, unde unii au rămas ani de zile. Cei mai puţin norocoşi au fost repede transferaţi în URSS, ţara lor de origine, unde mulţi au fost catalogaţi de NKVD drept trădători dovediţi sau prezumtivi şi executaţi.

În oraşele germane, jumătate dintre locuinţe fuseseră distruse, inclusiv 3,8 milioane dintre cele 19 milioane de apartamente. Richard Johnson scria pentru *The New York Times* dintre ruinele Nürnbergului: „Asemenea unor timide creaturi subterane, câţiva germani au ieşit în dimineaţa asta din adăposturile şi pivniţele lor ca să clipească în lumina puternică a soarelui şi să se uite, neîncrezători, la teribilul haos care domneşte în oraşul lor... Nürnbergul este un oraş al morţilor.”[2] Berlin, Dresda şi Hamburg erau într-o stare şi mai jalnică. Războiul de Treizeci de Ani, desfăşurat cu trei secole în urmă, se soldase cu pierderi umane proporţional mai mari în rândurile populaţiei germane, însă distrugerile din 1945 nu aveau egal în istorie: marile oraşe ale Europei nu fuseseră atinse de prima conflagraţie mondială, nici chiar de furia lui Napoleon.

NKVD a dus, timp de doi ani după încheierea războiului, o sângeroasă campanie împotriva insurgenţilor din Polonia şi Ucraina, pentru a impune voinţa lui Stalin unor popoare mistuite de amărăciunea schimbării tiraniei naziste cu cea sovietică. Polonezii aflaţi

în exil în Occident au fost consternaţi de faptul că nu li s-a oferit un loc la parada victoriei de la Londra, fiindcă noul guvern britanic, de orientare laburistă, n-a vrut să-i supere pe sovietici. Generalul Władisław Anders scria: „Mă simţeam de parcă eram la un bal şi trăgeam cu ochiul de după perdeaua unei uşi pe care nu aveam îngăduinţa să intru."[3] Cu puţin înainte ca Partidul Laburist să preia puterea în iulie 1945, Anders s-a întâlnit la un banchet cu ambasadorul american şi cu ministrul de externe britanic, Anthony Eden: „M-au salutat politicos, dar fără entuziasm. Cum singura noastră vină este aceea de a exista şi, în consecinţă, de a stânjeni politica aliată, nu mă consider obligat să mă ascund sau să mă ruşinez."[4]

Amărăciunea generalului polonez era justificată: alături de aproape 150 000 de compatrioţi, Anders luptase cu vitejie pentru cauza Aliaţilor, suferind grele pierderi atât în Italia, cât şi în nord-vestul Europei. „Noi, polonezii în uniformă integraţi în forţele armate britanice, am devenit o rană urâtă pe obrazul englezilor"[5], scria ofiţerul de aviaţie B. Lvov. În 1945, oamenii aceştia s-au trezit nişte paria, din simplul motiv că respinseseră ideea unui regim-marionetă stalinist în ţara lor natală. Polonezii au încheiat războiul aşa cum îl începuseră, ca sacrificii umane pe altarul jocurilor de putere. Anders, Lvov şi mulţi alţi camarazi de-ai lor au refuzat să se întoarcă acasă, unde îi aşteptau captivitatea sovietică şi, probabil, execuţia, alegând exilul în Occident. Americanii şi britanicii salvaseră jumătate de continent de un regim totalitar, dar nu mai aveau voinţa politică şi forţa militară pentru a împiedica 90 de milioane de cetăţeni ai ţărilor est-europene să cadă victimă unei noi forme de robie, ce avea să dureze aproape jumătate de secol. Preţul plătit pentru alierea cu Stalin împotriva lui Hitler a fost într-adevăr greu.

În ţările victorioase, oamenii simpli au salutat deznodământul conflictului ca pe un triumf al binelui asupra răului, fără să ia în seamă nenorocirile provocate de eliberare în multe părţi ale lumii. Pe zidurile mai multor case învecinate celei în care locuia Edie Rutherford, o casnică din Sheffield, era scris cu litere mari DUMNEZEU SĂ-I BINECUVÂNTEZE PE BĂIEŢII NOŞTRI PENTRU ACEASTĂ VICTORIE. Ea şi prietenele ei stăteau

de vorbă despre Churchill: „Toate eram de acord că am fost binecuvântaţi să avem un conducător ca el. M-am simţit încă o dată recunoscătoare că m-am născut britanică."[6]

Milioane de oameni obişnuiţi erau cu gândul nu la problemele globale, ci la lucrurile impresionante pentru care erau personal recunoscători. La 7 septembrie 1941, mitraliorul Bob Grafton, un tânăr de 19 ani din estul Londrei, îi scrisese iubitei sale prietene Dot, cu puţin timp înainte să pornească spre Orientul Îndepărtat: „Draga mea, ştiu că mă vei aştepta. Draga mea, tu ştii asta? Jur că, atâta vreme cât vom fi despărţiţi, nu mă voi atinge de nicio femeie, nici fizic, nici cu gândul. Vorbesc al naibii de serios, Dot… Al Tău pentru Totdeauna, cu Dragoste şi Devotament atât de adânci, că flacăra lor arde şi în somn, Bob."[7] Înainte de căderea oraşului Singapore, Grafton a reuşit să fugă în Sumatra cu o ambarcaţiune chinezească. Aici, a trăit în sălbăticia junglei până în martie 1942, când a fost luat prizonier de japonezi. Supravieţuind sclaviei, inclusiv unei perioade de doi ani în care a lucrat la linia de cale ferată din Birmania, în septembrie 1945 Grafton îi scria lui Dot de la bordul unei nave militare de transport, care îl ducea acasă: „Un lucru ştiu bine: că dintre noi doi, tu ai avut misiunea cea mai grea. Pentru că eu sunt bărbat (înainte de vreme poate) şi bărbaţii trebuie să lupte, iar femeile să plângă. Aşadar, soarta mea nu a fost deloc excepţională. A ta însă a fost… Chiar dacă am pierdut patru ani, o să ne facem viaţa în aşa fel încât să nu regretăm niciodată." Povestea lui a avut un final deosebit de frumos: s-a căsătorit cu Dot şi au trăit împreună până la adânci bătrâneţi.

Artileristul David McCormick a căzut prizonier în Africa de Nord în decembrie 1941 şi a stat mai bine de trei ani în lagărele italiene şi germane. La scurt timp după încheierea războiului în Europa, viitoarea lui soţie l-a întâmpinat în gara din Salisbury. „Era foarte slab, foarte palid şi pe frunte avea o umflătură enormă. Eu purtam o rochie albastră cu buline albe şi funde, pe care dădusem mai multe cupoane de îmbrăcăminte. Nu-mi amintesc dacă ne-am sărutat. Dar nu cred, oricum nu imediat, ci puţin mai târziu, când ne-am oprit pe drumul de întoarcere la Ditchampton. Eram amândoi foarte emoţionaţi. El şi-a cerut

scuze pentru umflătură, explicându-mi că, în prima noapte de libertate, nişte belgieni se distraseră prea tare cu un grup de prizonieri şi că, după aceea, a dat peste o capcană antitanc. A vorbit foarte mult... Voia cu disperare să-şi descarce cât mai curând posibil «tolba» de amintiri din cei patru ani."[8]

Mulţi alţii însă au descoperit la întoarcere că vechile lor legături se destrămaseră, iar pasiunile de odinioară se răciseră, fiind obligaţi să se mulţumească doar cu faptul că au supravieţuit. Alte milioane de soldaţi nu s-au mai întors niciodată. În toamna lui 1944, Kay Kirby era potenţial văduvă la doar 21 de ani, soţul ei, navigator la Comandamentul Aviaţiei de Bombardament, fiind dat dispărut într-o misiune deasupra Germaniei. „Ani de zile am aşteptat să apară George. Nu puteam să mă împac cu gândul că nu se mai întorcea... Înainte de a pleca în acea misiune, când venea pe neaşteptate în permisie, obişnuia să bată în geam cu o prăjină de rufe. După ce a fost dat dispărut, m-am dus de multe ori la uşă, fiindcă mi se părea că-l aud bătând la geam. Bineînţeles că nu era nimeni."[9]

Intelectualii reflectau la copleşitoarea experienţă prin care trecuse omenirea. „A fost, bănuiesc, un Război Bun", scria, fără entuziasm, Arthur Schlesinger. „Dar, ca toate războaiele, şi al nostru a fost însoţit de atrocităţi şi sadism, de prostii şi minciuni, de infatuare şi laşitate. Războiul rămâne un iad, dar puţine războaie au fost motivate de ţeluri acceptabile şi au dat rezultate benefice."[10] Alt istoric, Forrest Pogue, care traversase nord-estul Europei împreună cu Armata SUA, scria: „Războiul, deşi mi-a oferit prilejul să cunosc mai bine lumea şi tot soiul de oameni, m-a şi nedumerit... Am dus mai mult ca înainte o viaţă obişnuită... Am descoperit cât de mult seamănă viaţa omului cu cea a animalului... m-a făcut să fiu mai realist, mai tolerant şi mai înţelegător cu slăbiciunea omenească... [dar şi] îndeajuns de confuz ca să nu fi fost încă în stare să aflu vreun răspuns."[11]

În Asia, deşi mici grupuri de soldaţi japonezi au continuat, timp de luni sau chiar ani, să se ascundă şi chiar să desfăşoare activităţi de gherilă în Filipine şi pe insulele îndepărtate din Pacific, MacArthur şi armata lui de ocupaţie au fost primiţi în Japonia cu un respect aproape slugarnic. Mulţi dintre soldaţii care se declaraseră gata să

moară pentru împăratul lor recunoşteau că se simţeau uşuraţi la gândul că nu li se mai ceruse un atare sacrificiu. În ziua de 23 august, căpitanul Yoshiro Minamoto şi cei 30 de membri ai unei unităţi de *kaiten*, nave cu misiune sinucigaşă, au ieşit din ascunzătoarea lor de pe insula Tokahishi, situată în apropierea insulei Okinawa, ca răspuns la apelurile făcute de americani prin portavoce. „Am vrut ca totul să fie făcut cum se cuvine", spunea Minamoto, „aşa că i-am pus pe soldaţi să-şi spele uniformele şi să-şi curețe armele. I-am aranjat apoi în formaţie de paradă, ne-am înclinat către Tokio şi am salutat, după care am condus un grup cu steag alb către liniile americane. S-au purtat foarte bine cu noi. Eram fericit că supravieţuisem."[12]

La 15 august, toate unităţile de pe insula pe care Toshiharu Konada comanda un alt detaşament de nave sinucigaşe au fost avertizate să asculte aparatele de radio. Semnalul era însă atât de slab, încât nu l-au auzit pe Hirohito citind anunţul de capitulare şi au presupus că nu rataseră decât un alt discurs patriotic. Konada a aflat vestea abia când a ajuns la cartierul general din munţi. Comandantul lui a ordonat ca toate unităţile să rămână în stare de maximă alertă. Nimeni nu putea să ştie ce avea să urmeze; poate că transmisiunea fusese un truc al americanilor. Năucit şi consternat, Konada a coborât pe jos de pe munte, adunându-şi gândurile. Credea că, acum, vor primi cu toţii ordin să se sinucidă. Dacă ţara se recunoscuse înfrântă, aceasta era singura urmare ce părea plauzibilă.

Până la urmă însă, aceşti tineri, care se oferiseră voluntari să moară, au rămas în aşteptare încă o lună, timp în care s-au obişnuit treptat cu ideea că s-ar putea să trăiască. Konada a început să le predea soldaţilor lecţii de ştiinţe şi engleză, ca să le mai treacă plictiseala şi să înveţe lucruri folositoare în viitor. Abia la sfârşitul lui noiembrie 1945, a ajuns şi el la casa părintească, unde tatăl, tot ofiţer de marină, se întorsese convins că fiul lui cel mare era mort. Din pricina unei confuzii birocratice, Konada fusese trecut pe lista piloţilor de *kaiten* morţi în atacurile împotriva navelor americane. „În vremurile acelea, taţii japonezi nu îşi arătau sentimentele", scria acesta. „Mi-a spus doar: «Credeam că nu o să te mai vedem niciodată»; dar mi-am dat seama că era fericit."[13] Alte familii, aflate în aceeaşi situaţie, nu au avut norocul lor. Din numărul mare de

soldaţi japonezi căzuţi în mâinile sovieticilor în urma scurtei campanii din Maciuria, 300 000 nu s-au mai întors acasă.

Soldaţii au continuat să moară şi după câteva luni de la semnarea păcii, victime ale greşelilor sau ale relei-voinţe. La 29 august, avioane de vânătoare sovietice au doborât un B-29 al USAAF care paraşuta alimente într-un lagăr de prizonieri de război din Coreea, alte câteva incidente similare având loc în spaţiul aerian al Germaniei. Sfârşitul luptelor nu a uşurat cu nimic soarta celor care flămânzeau în multe colţuri ale lumii: doar în Uniunea Sovietică, în perioada 1945–1947 au murit de foame aproximativ un milion de oameni. Pretutindeni se înregistrau accidente legate de folosirea abuzivă a vehiculelor sau armelor, provocate de tineri soldaţi care, eliberându-se de lanţurile disciplinei, făceau ei înşişi ceea ce nu reuşise inamicul.

La finalul celui mai sângeros conflict din istorie, atât învingătorii, cât şi învinşii au fost în general animaţi de acelaşi sentiment de uşurare. La bordul portavionului american *Princeton*, aflat în Pacific, Cecil King se bucura nespus să vadă „că lucrurile au ieşit aşa… ca la Hollywood, când, în ultimele secvenţe, apar la orizont puşcaşii marini”[14]. Cronicarul unui grup de bombardiere al USAAF de pe insula Saipan scria cu multă elocvenţă, deşi nu tocmai corect din punct de vedere gramatical: „Sfârşitul războiului a fost cel mai important factor de moral de care a avut parte grupul ăsta de la activarea lui.”[15] În ciuda bucuriei ce domnea în capitalele ţărilor aliate şi în casele celor cărora li se promisese întoarcerea celor dragi, mulţi au constatat că nu reuşesc să se scuture de tristeţea născută în anii îndelungaţi de suferinţă, teamă şi pierderi grele. După eliberarea Bucureştiului, Mihail Sebastian scria: „Mi-e ruşine să fiu trist. Este totuşi anul care ne-a redat libertatea.”[16]

Ce însemna însă această „libertate”? Cu un an înainte de capitularea Japoniei, reprezentantul Australiei în China avertiza Consiliul Consultativ de Război de la Canberra în legătură cu ostilitatea generală care se manifesta faţă de o eventuală reinstaurare a regimului colonial alb în Asia – „ar fi o greşeală să presupunem că, la întoarcere, am mai fi primiţi cu braţele deschide de populaţiile indigene”[17] – iar viitorul i-a dat dreptate. Naţionalistul malaez

Mustapha Hussein scria: „Am plâns când am auzit că japonezii capitulaseră… pur şi simplu fiindcă numai patruzeci şi opt de ore mai despărţeau Malaya de o declaraţie de independenţă. Era cu adevărat un caz tragic de «atât de aproape şi totuşi atât de departe». Regretam profund acest lucru, deoarece Malaya avea să fie din nou colonizată şi prinsă în gheare de puterea occidentală. Nici lacrimi de sânge nu ar fi putut să îndrepte această situaţie."[18]

Au izbucnit conflicte serioase în mai multe ţări în care naţionaliştii s-au împotrivit restaurării hegemoniei europene, în special în Indochina franceză şi în Indiile de Est Olandeze. Lordul Louis Mountbatten, comandantul sprem al forţelor aliate din Asia de Sud-Est, i-a îndemnat pe reprezentanţii administraţiilor coloniale să acorde suficientă autonomie locală pentru a preveni orice conflict. Dar atât olandezii, cât şi francezii au respins sugestia lui şi s-au lansat în lungi campanii împotriva insurgenţilor, sortite eşecului încă din start. În lagărul Banya Bini 10 de pe insula Java, japonezii nu i-au informat pe deţinuţii olandezi de încheierea războiului decât la 24 august. Când prizonierii, emaciaţi şi bolnavi, au ieşit din lagăr, s-au trezit ameninţaţi şi chiar luaţi la ţintă de naţionaliştii indonezieni hotărâţi să nu îngăduie reinstaurarea regimului colonial. Soldaţii *gurkha* au ajuns în Java abia în septembrie, dar au mai trecut două luni până ce olandezii au putut să părăsească locul de detenţie şi să se întoarcă acasă, în Olanda. O mie de soldaţi japonezi din garnizoana insulei au dezertat şi s-au integrat în comunităţile locale, mulţi ajungând să sprijine luptătorii de gherilă naţionalişti. În China, avioanele americane au transportat trupe naţionaliste şi câţiva puşcaşi marini la Beijing, Shanghai şi Nanjing, într-o tentativă reuşită de a-i împiedica pe comunişti să preia puterea. Ţara a fost însă curând cuprinsă de un război civil, din care victorios a ieşit Mao Zedong.

La întoarcerea în Birmania, reprezentanţii britanici au fost îngroziţi să găsească multă sărăcie: serviciile publice şi transportul nu mai funcţionau, oamenii erau flămânzi şi traumatizaţi de cele întâmplate. La Rangoon, funcţionarul T.L. Hughes şi-a găsit „vechii prieteni atât de schimbaţi, încât erau de nerecunoscut; mulţi erau emaciaţi şi zbârciţi; mulţi albiseră prematur şi mulţi

încă aruncau peste umăr priviri îngrijorate, fiind cu ochii în patru la prezenţa Gestapoului japonez”[19]. Britanicii care au asistat la parada victoriei organizată în capitala birmană se uitau neliniştiţi cum trupele naţionaliste comandate de Aung San mărşăluiau ţanţoş pe bulevardul central, îmbrăcate în uniforme japoneze. Era deja limpede pentru toată lumea, cu excepţia celor mai încăpăţânaţi susţinători ai imperiului, că timpul nu mai putea fi dat înapoi în 1941, că britanicii trebuiau să plece curând şi definitiv atât din Birmania, cât şi din India. Situaţia se radicalizase şi în Filipine. Un membru al mişcării de gherilă comuniste Huk vorbeşte despre perioada de după capitularea Japoniei: „Ştiam că noi, ţăranii, trebuia să ne grupăm, fiindcă moşierii cu siguranţă aveau să se întoarcă. Viaţa era încă grea... se distrusese atât de mult. Dar cred că oamenii erau optimişti. Eu, unul, cu siguranţă. Iar noi, oamenii de rând, deveniserăm puternici; eram mai organizaţi.”[20]

Fiecare dintre cele trei ţări învingătoare principale a ieşit din al Doilea Război Mondial încrezătoare că rolul jucat de ea fusese decisiv în obţinerea victoriei. O perspectivă mai nuanţată s-a cristalizat abia mulţi ani mai târziu, cel puţin în societatea occidentală. Hitler avusese dreptate că „alianţa contra naturii” care îi unise pe duşmanii lui trebuia să se destrame şi să lase locul unui antagonism între Uniunea Sovietică şi Occident. Din păcate pentru soarta Reichului, asta s-a întâmplat mult prea târziu. Marea Alianţă, expresia prin care Churchill înnobila relaţia dintre Marea Britanie, Statele Unite şi Uniunea Sovietică, a fost dintotdeauna o colosală şaradă, o invenţie necesară pentru a pretinde că cele trei mari puteri luptau împreună pentru atingerea unor obiective comune.

Unii istorici moderni au încercat să argumenteze că întreg acest conflict ar fi putut fi evitat dacă, în primii ani ai nazismului, Marea Britanie şi Franţa ar fi făcut front comun cu URSS împotriva lui Hitler.. Acest argument nu este doar şubred, ci şi extrem de cinic: cum să fi convenit democraţiile occidentale asupra unor obiective politice comune cu un regim sovietic la fel de brutal şi imperialist precum cel nazist? Tariful cerut de Stalin pentru orice afacere cu francezii şi britanicii ar fi fost identic cu acela cerut de el în schimbul semnării Pactului sovieto-german din 1939, adică

mână liberă pentru înfăptuirea ambiţiilor sale expansioniste. O atare condiţie a părut inacceptabilă democraţiilor occidentale până când tumultul războiului a dus la apariţia unor imperative şi realităţi neprevăzute. Elemente puternice din cercurile conservatoare britanice, franceze şi americane dezavuau comunismul cu şi mai multă vehemenţă decât nazismul şi s-ar fi opus oricărei politici de conciliere în relaţia cu Stalin cu mai multă energie decât cea manifestată faţă de aceeaşi politică aplicată în relaţia cu Hitler.

Franţa şi Marea Britanie, cu posesiunile lor coloniale, au fost singurele state aliate importante a căror intrare în al Doilea Război Mondial a fost un act de principiu mai degrabă decât o încercare de a obţine noi teritorii sau o consecinţă a unui atac direct împotriva lor. Pretenţiile de superioritate morală le-au fost însă grav afectate de faptul că, deşi îşi declaraseră susţinerea faţă de Polonia, nu au intenţionat nicio clipă să-şi transpună declaraţia în ajutor militar concret. În Franţa, opinia publică manifesta un apetit anemic pentru o confruntare militară directă cu Germania în septembrie 1939 şi cu atât mai puţin în iunie 1940, Forţa Expediţionară Britanică neputând să joace decât un rol marginal. După înfrângerea Franţei, soldaţii şi politicienii britanici şi americani mai bine informaţi afirmau, nu fără dreptate, că francezii îi detestau pe britanici mai mult decât pe germani. Chiar luând în considerare rolul semnificativ jucat de trupele franceze în campaniile finale din nord-vestul Europei, nu e mai puţin adevărat că, din punct de vedere statistic, armatele şi forţele interne de securitate ale regimului de la Vichy au sprijinit interesele Axei mai mult decât au contribuit la cauza aliată francezii care s-au alăturat ulterior gaulliştilor, altor grupuri din Rezistenţă sau trupelor lui Eisenhower.

În 1940, majoritatea francezilor s-au convins că regimul Pétain era unul legitim şi, chiar dacă nu le convenea pe deplin, i-au acceptat autoritatea până în ajunul eliberării. Dacă înfrângerea din 1940 i-a văduvit pe francezi de un rol grandios în lupta contra nazismului, mulţi nu s-au dumirit nici până la sfârşit în privinţa celui mai puţin ignobil rol pe care putea să-l joace naţiunea lor. După eliberare, în Franţa s-au pornit o avalanşă de acuzaţii reciproce, care oglindea ranchiuna născută din înfrângerea suferită cu patru ani înainte,

precum și o campanie de achitare a unor polițe naționale și locale între foștii colaboraționiști și cei care se împotriviseră ocupanților – denumită în mod ironic *l'épuration*, epurarea – în urma căreia și-au pierdut viața alte câteva mii de oameni. Forrest Pogue scria după o vizită făcută la Paris: „Am descoperit curând că vechile resentimente față de evrei și muncitori nu dispăruseră."[21] Facțiunile comuniste din Franța au ieșit din război întărite, lucru valabil și pentru cele din Italia și Grecia, iar vreme de câțiva ani a persistat temerea că democrația din cele trei țări ar putea să nu supraviețuiască. Capitalismul burghez a avut, în cele din urmă, câștig de cauză, dar stabilitatea politică s-a mai lăsat așteptată. Nici până azi, în Franța nu s-a publicat o istorie oficială a participării ei la război și probabil că nici nu se va publica vreodată, fiindcă nu se va putea ajunge la un consens în privința desfășurării evenimentelor. În mod surprinzător, cele mai convingătoare studii moderne pe această temă aparțin unor autori americani și britanici, foarte puțini cercetători locali fiind dispuși să se ocupe de ea.

Este greu de imaginat că Marea Britanie ar mai fi reușit să-l sfideze pe Hitler după iunie 1940 dacă la cârma ei nu s-ar fi aflat Winston Churchill, care a construit un discurs strălucit, aproape plauzibil pentru națiunea britanică, mai întâi despre ce ar putea ea să înfăptuiască, iar mai apoi pentru a o convinge de ce înfăptuise. Liderii naziști, ființe ale uscatului, nu înțelegeau dificultățile pe care le presupunea obținerea hegemoniei în emisfera nordică în lipsa unei formidabile puteri navale și a unei flote militare eficace. Churchill îi datora mult lui Hitler pentru seria de greșeli neforțate pe care le făcuse. Mai întâi, trimițând Luftwaffe împotriva avioanelor de vânătoare ale RAF, liderul german a oferit Marii Britanii singura ei șansă reală din vara lui 1940 de a renaște victorioasă din cenușa unei înfrângeri strategice. Apoi, Hitler a eșuat în tentativa de a încheia acorduri cu Mussolini și Franco, care i-ar fi permis să alunge forțele britanice din Mediterana și Orientul Mijlociu în 1941. După o confruntare stângace cu Marea Britanie, invadarea URSS de către Wehrmacht a schimbat radical natura conflictului și a făcut ca principala povară a combaterii nazismului să cadă pe umerii națiunii lui Stalin. 79 de milioane de germani s-au luptat

cu 193 de milioane de cetăţeni sovietici de pe baze economice mai slabe decât îşi imaginau Aliaţii.

Churchill a dat cea mai mare dovadă de înţelepciune când a acceptat Uniunea Sovietică drept forţă cobeligerantă în 1941, dar atât el – pentru puţină vreme – cât şi, mai târziu, Roosevelt – tot timpul – au crezut în mod nesăbuit că era posibil un parteneriat real cu aceasta. Stalin, cu obişnuita lui clarviziune, a înţeles că angajamentul comun al Marii Britanii, URSS şi Statelor Unite de a-l înfrânge pe Hitler nu apropia cu nimic cele trei ţări din perspectiva celorlalte obiective naţionale pe care le avea fiecare. El intenţiona să menţină o tiranie care să elimine orice rămăşiţă de libertate pentru poporul lui şi să obţină pentru Uniunea Sovietică câştiguri teritoriale pe care Aliaţii occidentali nu le-ar fi aprobat niciodată de bunăvoie. Imensul sacrificiu de sânge făcut de URSS a cruţat viaţa a sute de mii de soldaţi britanici şi americani, dar a şi asigurat Armatei Roşii stăpânirea propriu-zisă a unui imperiu în estul Europei. Americanii şi britanicii au fost siliţi să accepte acest lucru, atât pentru că le lipseau mijloacele militare, cât şi pentru că nu aveau susţinerea naţională necesară declanşării unui alt război, de alungare a sovieticilor din teritoriile cucerite. Sovieticii au cules roadele asumării rolului principal în lupta împotriva nazismului. Ajutorul material occidental a contribuit semnificativ la efortul de război sovietic din 1943–1945, dar pare de-a dreptul nesemnificativ în comparaţie cu distrugerile şi măcelul pe care le îndurase URSS.

Stalin a făcut multe gafe în primul an de după începerea Operaţiunii *Barbarossa;* ulterior, însă, a învăţat repede, spre deosebire de Hitler. Uniunea Sovietică a dovedit că posedă o forţă industrială şi militară ce i-ar fi permis să desăvârşească distrugerea maşinăriei de război hitleriste chiar şi în lipsa intervenţiei Aliaţilor în Italia şi Franţa, care nu a făcut decât să-i grăbească acesteia sfârşitul. Există argumente puternice în sprijinul tezei că nazismul nu putea fi învins decât de un dictator de talia lui Stalin, lipsit de scrupule şi compasiune, aflat la conducerea unei societăţi în care cruzimea era chiar mai instituţionalizată decât în Germania. Stalin s-a dovedit un tiran de o extremă eficienţă, aşa cum Hitler nu era. Maniera în care luptau Aliaţii occidentali, afectată

de sensibilitatea burgheză față de pierderile de vieți omenești, a fost un impediment cronic în calea înfrângerii Wehrmachtului. În 1944, când ofițerul italian Eugenio Corti a întâlnit primii militari britanici într-un context pașnic, s-a declarat încântat de tovărășia lor, dar a și remarcat, cu oarecare nedumerire, că „sunt mai degrabă civili decât soldați, ceea ce ar putea să explice lentoarea cu care avansează"[22]. Și, într-adevăr, așa stăteau lucrurile.

Datorită faptului că soldații germani și japonezi dovedeau un curaj deosebit și calități tactice pe măsură, cele două principale puteri ale Axei au fost supraestimate de adversarii lor. Începând din iunie 1940, atât Germania, cât și Japonia și-au formulat strategiile cu o incompetență remarcabilă. Primele victorii obținute de Tokio în 1941–1942 reflectau slăbiciunile Aliaților la nivel local, nu forța reală a taberei japoneze. Este de-a dreptul extraordinar faptul că guvernul lui Hirohito s-a angajat în război fără să fi făcut pași convingători în direcția protejării liniilor maritime de aprovizionare a țării de amenințarea submarinelor americane. În câteva luni, a devenit limpede că Japonia eșuase în aventura sa, deoarece succesul acesteia depindea de o victorie germană în Europa care nu mai putea fi obținută.

Odată ce efortul de război al Marii Britanii și Statelor Unite a început să ia avânt, acțiunile Aliaților occidentali au devenit mai eficiente decât cele ale germanilor și japonezilor la toate nivelurile, mai puțin la nivelul luptelor terestre cu caracter local. Că liderii germani și japonezi erau sau nu niște proști, ei au făcut cu siguranță o mulțime de prostii, adesea din cauză că nu-i înțelegeau pe adversari. Majoritatea apropiaților lui Hitler – în special Himmler și Göring – ar fi părut în ochii posterității niște figuri ilare dacă nu ar fi avut mână liberă să verse atâta sânge. Dacă Uniunea Sovietică era într-adevăr un regim totalitar, un monolit, conducerea nazistă era mânată de ambițiile personale ale membrilor ei, efortul de război german fiind subminat de competiția dintre fiefurile rivale, ca și de repetatele gafe comise de Hitler.

Britanicul Hugh Trevor-Roper, ofițer de informații și istoric, nota în jurnalul său în august 1945: „Acum, că războiul german s-a încheiat și granzii Germaniei naziste încă în viață au fost prinși și

vorbesc, ce parveniţi infatuaţi şi ticăloşi, ce actori slabi se dovedesc a fi fost cu toţii, cât de absurdă şi de bizantină acea ireală curte de la Berlin şi Berchtesgaden şi de la ambulantul *Führerhauptquartier!*... Cu câtă absurdă şi ireală lipsă de educaţie gândesc şi se poartă oamenii care, vreme de zece ani, când şi-au dat coate, când s-au ploconit la altarul Puterii Absolute, izolaţi de lumea liberă şi civilizată."

Regimurile democratice au mobilizat cele mai strălucite creiere şi au dat putere oamenilor inteligenţi să exploateze potenţialul ştiinţific şi industrial al naţiunilor lor. America şi Marea Britanie şi-au îndeplinit obiectivele strategice cu un cost uman relativ scăzut, printr-o mobilizare ingenioasă a resurselor în sprijinul obţinerii unei superiorităţi tehnologice şi al exploatării ei, mai ales pe mare şi în aer. Pentru aceasta, guvernele lor, şi în special Roosevelt şi Churchill, au câştigat din plin recunoştinţa popoarelor lor.

Atitudinea Marii Britanii din 1940–1941 a jucat un rol crucial în evitarea unui triumf nazist; ulterior însă, contribuţia ei la victorie a fost doar una secundară. Britanicii au plătit un preţ uman şi material care lor le-a părut destul de greu, dar care a fost modest în comparaţie cu ororile îndurate de naţiunile Europei continentale. Nici liderii britanici nu au înţeles decât târziu că, deşi războiul grăbea declinul autorităţii ţării lor la scară globală, acesta era oricum inevitabil. Britanicii au început să se simtă nedreptăţiţi când, după război, au fost supuşi unor privaţiuni, printre care şi raţionalizarea parţială a alimentelor până în 1952. După ce, în 1939, au avut un sentiment exacerbat de putere şi bogăţie, scăderea în importanţă şi relativa sărăcire a britanicilor au părut şi mai dureroase după câştigarea unui loc la masa învingătorilor în 1945.

Războiul a devenit un motiv de mândrie naţională, britanicii ajungând să-l considere drept ultimul episod glorios al existenţei lor ca naţie, o realizare istorică în opoziţie cu multele eşecuri şi dezamăgiri postbelice. Actul de rezistenţă solitară la agresiunea nazistă din 1940–1941 a fost, într-adevăr, momentul lor de graţie, în care au fost însufleţiţi de Winston Churchill, personalitatea care a dominat forţele luminii. Britanicii au fost guvernaţi cu impresionantă eficienţă pe toată durata războiului. Liderii ţării au valorificat inteligenţa şi geniul ştiinţific civil, obţinând rezultate

strălucite, simbolizate de epopeea spărgătorilor de coduri de la Bletchley Park, cel mai mare succes britanic din anii războiului. Marina și Aviația Regală au făcut multe lucruri bine și cu curaj, în ciuda efortului permanent de ajustare a forțelor la obiective. Pe de altă parte, eficiența de ansamblu a Armatei Britanice a depășit rareori nivelul satisfăcător, cel mai adesea situându-se sub el. Ca instituție, așa cum a recunoscut fără rezerve Alan Brooke, infanteriei i-au lipsit comandanții competenți, imaginația, blindatele și mijloacele de transport adecvate, energia și calitățile profesionale, singură artileria demonstrându-și măiestria. Carențele ei ar fi fost date în vileag într-un mod și mai rușinos dacă ar fi trebuit să suporte o parte mai mare din povara înfrâgerii Wehrmachtului.

Forța industrială a Americii a contribuit mai mult la victoria finală decât eforturile armatelor ei. Pentru diriguitorii economiei germane, era limpede încă din decembrie 1941 că Hitler nu avea cum să învingă, atât din pricina evenimentelor de pe frontul din URSS, cât și a intrării în război a Statelor Unite de partea Aliaților. Iar asta s-a întâmplat cu mult înainte ca ofensivele aeriene strategice ale RAF și USAAF să atingă apogeul – bombardamentele aliate au grăbit sfârșitul Germaniei, însă nu ele au decis rezultatul. Este totuși important să subliniem însemnătatea puternicei susțineri aeriene și a dominației absolute a spațiului aerian în războiul vest-european din 1943–1945. Aliații occidentali au creat excelente forțe aeriene, pe care le-au folosit cu toată măiestria și flerul ce lipseau din operațiunile lor terestre. Nu a fost om care să fi zărit convoaiele militare blocând și înghesuindu-se pe drumurile Italiei și, mai târziu, ale nord-vestului Europei în absența Luftwaffe și să nu-și fi dat seama de contribuția aviației la asigurarea libertății de mișcare a trupelor aliate, dar și la limitarea ei în cazul Wehrmachtului.

Marina Statelor Unite și Corpul Infanteriei Marine au fost principalii autori ai înfrângerii Japoniei. Pentru realizarea acestui obiectiv, s-au dat numeroase bătălii, mai ales în Birmania și Filipine, de prisos din punct de vedere strategic. Amploarea pe care o luase războiul a impus însă imperative proprii. În plus, o astfel de judecată este mult mai ușor de făcut astăzi, de către istoricii contemporani, decât a fost atunci, de către liderii naționali ai

momentului – lucru ce ar putea să fie la fel de bine valabil și pentru argumentele împotriva utilizării bombelor atomice.

Americanii au fost singura națiune beligerantă care nu a ieșit din război cu sentimentul că a fost o victimă. Cei mai mulți se mândreau atât cu contribuția lor la victoria Aliaților, cât și cu noul lor statut, acela de cetățeni ai celei mai bogate și mai puternice țări din lume. Este caracteristic pentru romantismul american faptul că un război în care Statele Unite au intrat doar pentru că fuseseră atacate de Japonia s-a transformat, în următoarele 45 de luni, într-o „cruciadă pentru libertate". Datorită incidentului de la Pearl Harbor, mai puțini americani s-au îndoit de justețea cauzei lor decât în orice alt război dus anterior de țara lor. „A fost ultima oară când majoritatea americanilor au crezut că sunt cu toții, fără excepție, inocenți și buni"[23], spunea fruntașul Robert Lekachman.

Între americani și britanici a existat o relație extrem de eficientă din punct de vedere operațional, o realizare notabilă în contextul dificultății menținerii alianțelor, dar și al suspiciunii reciproce și al perspectivei diferite asupra lumii. Parteneriatul a mers cel mai bine la nivelurile inferioare, unde militarii britanici și americani au conlucrat foarte bine, și din ce în ce mai prost către vârful piramidei ierarhice. Repulsia pe care americanii o aveau față de imperialism s-a acutizat când unii dintre ei au fost martori direcți la manifestările acestuia din Egipt, India și Asia de Sud-Est. Ei erau animați și de o încredere supremă în propria virtute, fiind conștienți de superioritatea lor. În 1945, decizia Congresului de a pune brusc capăt Acordului de împrumut și închiriere a reflectat o lipsă de sentimentalism față de națiunea condusă de Churchill; sondajele de opinie indicau de asemenea că americanii erau mai dispuși să șteargă datoria contractată de sovietici în virtutea aceluiași acord decât pe a britanicilor. Relațiile dintre cele două țări s-ar fi deteriorat și mai mult, poate, dacă nu ar fi apărut imperative noi, determinate de amenințarea comună reprezentată de Uniunea Sovietică. Evoluția rapidă a confruntării dintre Est și Vest a determinat Statele Unite să accepte faptul că era necesar să mențină alianța cu Marea Britanie și cu alte state europene, să mai renunțe la scrupulele antiimperialiste și să ofere greu-încercatului continent o fracțiune din

uriașele profituri pe care le obținute de pe urma războiului pentru a stimula renașterea economică a Europei.

Oricare ar fi fost limitele lui Stalin în calitate de comandant militar și oricât de monstruos ar fi fost trecutul lui de tiran, el s-a aflat în fruntea procesului de creare a unei formidabile mașinării militare și și-a urmărit obiectivele până la finalul încununat de succes. În 1945, Uniunea Sovietică părea a fi singura care își atinsese toate țelurile, creând un nou imperiu în estul Europei, o zonă-tampon între ea și Occident, și asigurându-și poziții importante pe coasta Pacificului. Fostul subsecretar de stat american Sumner Welles se referea la un presupus schimb de replici care avusese loc în 1943 între Stalin și ministrul de externe al Marii Britanii, Sir Anthony Eden. Liderul sovietic ar fi spus: „Hitler e un geniu, dar nu știe când să se oprească." Eden: „Știe, oare, cineva când să se oprească?" Stalin: „Da, eu."[24] Chiar îndoielnică, această conversație reflectă o realitate: Stalin a stabilit cu multă iscusință limitele atacurilor sale la adresa libertății din 1944–1945, astfel încât să evite o ruptură totală cu Aliații occidentali, dar mai ales cu Statele Unite. Și-a ținut promisiunile făcute față de Roosevelt și Churchill – de pildă, aceea de a nu interveni în Grecia și de a se retrage din China – atât cât să-și păstreze cuceririle est-europene fără a declanșa un nou conflict. Triumfurile militare și diplomatice au creat însă în Uniunea Sovietică o falsă percepție asupra însemnătății lor. După 1945, sovieticii au menținut vreme de peste 40 de ani o amenințare armată la adresa Occidentului, care i-a costat scump. Falimentul economic, social și politic al sistemului creat de Stalin a devenit, în cele din urmă, evident.

Sovieticii au ieșit din război conștienți de noua lor putere pe plan mondial, dar și înrăiți de colosalele distrugeri și grelele pierderi de vieți omenești suferite. Credeau, și nu fără dreptate, că Aliații occidentali dobândiseră cu un cost mic partea lor de victorie, acest punct de vedere nefăcând decât să accentueze senzația lor viscerală de nemulțumire față de Europa și Statele Unite. Au uitat că, în 1939–1941, fuseseră aliați cu Hitler. Statul rus contemporan se încăpățânează să nege violurile, jafurile și crimele comise de Armata Roșie în 1944 și 1945, considerându-se insultat când străinii

fac prea mult caz de ele, deoarece în felul acesta se ştirbeşte ceva din sacrele pretenţii ale naţiunii la statutul de victimă şi din gloria triumfului său militar. În 2011, mult după ce Aliaţii occidentali se retrăseseră din toate teritoriile ocupate după victoria din 1945, Rusia se crampona de graniţele naţionale rezultate în urma războiului, care cuprindeau estul Poloniei, estul Finlandei, părţi din Prusia Orientală şi din România, dar şi cuceririle lui Stalin de pe coasta Pacificului. Pare puţin probabil ca un stat condus de Vladimir Putin să renunţe la ele.

Desfăşurarea războiului a fost influenţată mai mult de numărul combatanţilor şi eficienţa instituţională a fiecăreia dintre armatele rivale decât de competenţa unuia sau altuia dintre comandanţi, oricât de mult ar fi contat ea. Astfel, numele marilor conducători militari ai Statelor Unite şi Marii Britanii, Marshall şi Brooke, ar trebui incluse pe orice listă a comandanţilor supremi, chiar dacă niciunul nu a condus vreo campanie. Marshall a dovedit o înaltă ţinută şi ca politician, nu doar ca militar. Brooke s-a descurcat de minune cu Churchill, iar contribuţia lui la strategia Aliaţilor din 1941–1943 a fost notabilă. După această perioadă însă, meritele i-au fost cumva umbrite de atitudinea condescendentă faţă de americani şi de entuziasmul încăpăţânat manifestat în privinţa operaţiunilor din Mediterana.

Generalii occidentali au dat rareori dovadă de geniu, deşi Armata SUA a produs câţiva comandanţi de divizie şi de corp de armată remarcabili. Michael Howard scria următoarele:

> Două sunt marile dificultăţi cu care trebuie să se lupte soldatul, marinarul sau aviatorul care se pregăteşte să devină comandant. În primul rând, profesia lui este aproape unică, prin aceea că se poate exercita cel mult o singură dată în viaţă. Este ca şi cum un chirurg ar trebui să exerseze toată viaţa pe nişte manechine pentru a face o singură operaţie adevărată; sau ca şi cum un avocat pledant ar apărea numai o dată sau de două ori într-o sală de tribunal, către sfârşitul carierei; ori ca şi cum un înotător ar fi silit să-şi petreacă viaţa antrenându-se pe uscat pentru o întrecere olimpică de care depinde chiar destinul ţării lui. În al

> doilea rând, este foarte posibil ca mintea şi priceperea să-i fie în asemenea măsură ocupate de chestiunea complexă a conducerii unei armate, încât el să uite cu uşurinţă în ce *scop* o conduce. Greutăţile întâmpinate în administrarea, disciplinarea, întreţinerea şi aprovizionarea unei organizaţii de mărimea unui oraş sunt suficiente pentru a ţine ocupat un ofiţer superior şi a-l îndepărta de adevărata lui misiune, aceea de a conduce războaie.[25]

Germanii şi sovieticii au reuşit mai bine decât Aliaţii occidentali să îndeplinească cerinţa identificată de Howard, aceea de a da putere comandanţilor care luptau, nu celor care administrau. Soldaţilor americani, britanici, canadieni, polonezi şi francezi aflaţi în linia întâi, campania din 1944–1945 din nord-vestul Europei le-a lăsat rareori altă impresie decât aceea de iad. Cifrele cu privire la pierderile suferite de ambele tabere, mult mai mici decât cele înregistrate în Răsărit, scot în evidenţă însă relativa moderaţie care a caracterizat-o după ce luptele din Normandia au luat sfârşit. Cu excepţia câtorva entuziaşti de felul lui Patton, comandanţii aliaţi au înţeles că fuseseră mandataţi să câştige războiul cu un cost în vieţi omeneşti cât mai scăzut posibil şi că, în atare condiţii, prudenţa era o virtute chiar şi pentru învingători. Urmând această politică, ei îndeplineau atât voinţa societăţii căreia îi parţineau, cât şi pe aceea a soldaţilor-cetăţeni de sub comanda lor.

Pretenţiile de măreţie formulate de unii şi alţii dintre comandanţi nu ţin seama de ierarhiile obiective. Rezultatele au fost în mod decisiv influenţate de context: niciun general nu putea avea un randament mai bun decât acela pe care i-l îngăduia forţa ori slăbiciunea instituţională a armatei din care făcea parte. Astfel, Patton, de pildă, s-ar fi putut dovedi un general mai bun dacă s-ar fi aflat la conducerea unor trupe cu pregătirea profesională a Wehrmachtului sau cu toleranţa la pierderi a Armatei Roşii. Aşa însă, el a dat dovadă de o inspiraţie şi o energie rar întâlnite la generalii aliaţi, în special în ceea ce priveşte urmărirea inamicului; pe de altă parte, în ceea ce priveşte dârzenia în luptă, armata lui nu s-a descurcat mai bine decât cele ale colegilor săi. Eisenhower nu va fi niciodată recunoscut drept un strateg sau un tactician de geniu, măreţia lui datorându-se diplomaţiei cu care a ştiut să conducă

alianța anglo-americană pe câmpul de luptă. Lucian Truscott, care a încheiat războiul în Italia la comanda Armatei a V-a americane, a fost cel mai capabil dintre ofițerii americani de gradul său, chiar dacă mult mai puțin celebru decât unii dintre colegii lui. Generalul MacArthur s-a distins mai degrabă prin gradoarea imaginii de mare comandant militar pe care și-o făcuse despre el și pe care americanii au acceptat-o decât prin calitățile lui de general. Deși dăduse dovadă de oarecare fler în etapa din 1944 a campaniei din Noua Guinee, în Filipine s-a mișcat greu – superioritatea resurselor și, mai ales, susținerea aeriană au fost factorul decisiv în victoriile lui. Pentru obiectivele strategice ale țării sale, MacArthur a fost mai degrabă un lux decât un câștig. Personalitatea care s-a remarcat cel mai mult în războiul contra Japoniei a fost Charles Nimitz, care a coordonat campania din Pacific a Marinei SUA dând dovadă de încredere, judecată calmă și, adesea, genialitate, mai ales în exploatarea avantajului dat de cunoașterea intențiilor inamicului. Spruance s-a arătat cel mai capabil dintre comandanții de flote.

În tabăra britanică, Cunningham, Somerville și Horton au fost trei extraordinari ofițeri de marină; dintre aviatori, s-a remarcat Sir Arthur Tedder. Slim, comandantul Armatei a XIV-a din Birmania, a fost, poate, cel mai înzestrat general britanic din întreg războiul și, cu siguranță, comandantul cu personalitatea cea mai atrăgătoare. Printre realizările lui notabile se disting traversarea fluviul Irrawaddy în 1945 și atacul în flanc împotriva trupelor japoneze de la Meiktila. Slim ar fi avut însă mari greutăți în a obține de la trupele britanice din Africa de Nord mai mult decât reușiseră Wavell sau Auchinleck în 1941–1942 din cauza carențelor colective ale acestora. Montgomery a fost un profesionist extrem de competent și este puțin probabil ca vreun alt general aliat să fi obținut rezultate mai bune în coordonarea campaniei din Normandia, unde războiul de uzură era inevitabil. Ce i-a afectat însă reputația a fost bădărănia cu care a negociat relația vitală cu americanii. „Monty" a jucat un rol important în succesul invaziei din Normandia, însă nu a reușit niciodată o lovitură de maestru care să-l așeze în galeria marilor generali ai istoriei.

Cei mai buni generali ai Armatei Roşii au dirijat forţe colosale cu o încredere neegalată de vreun alt comandant din tabăra aliată. În prima jumătate a conflictului, ei au avut de suferit din cauza intervenţiilor lui Stalin, aproape la fel de nocive pentru şansele URSS de supravieţuire ca ale lui Hitler pentru cauza Germaniei. Începând cu 1942, Stalin a devenit însă mai receptiv la opiniile mareşalilor săi, ceea ce a avut o influenţă pozitivă asupra efortului de război. Ciuikov merită toate laudele pentru apărarea Stalingradului; Jukov, Konev, Vasilevski şi Rokossovski, deşi toţi comandanţi deosebit de înzestraţi, nu s-ar fi bucurat de acelaşi succes dacă poporul lor ar fi fost mai puţin înclinat spre sacrificiu. Victoriile sovietice au fost obţinute în schimbul unui preţ în vieţi omeneşti pe care niciun regim democratic nu l-ar fi acceptat şi niciun general occidental nu ar fi primit permisiunea să-l plătească. Agresivitatea în stare pură, demonstrată de comandanţii sovietici în 1943–1945, contrastează cu prudenţa majorităţii liderilor americani şi britanici, un reflex al societăţilor respective. Armata Roşie nu s-a dovedit niciodată superioară adversarului său în lupta om la om, Wehrmachtul pricinuindu-i, până la final, pierderi colosale. Comandanţii ruşi s-au remarcat în timpul Operaţiunii *Bagration* din vara lui 1944, când 166 de divizii au atacat pe un front de aproape 1 000 km. În schimb, ofensiva asupra Berlinului a fost executată cu o brutalitate ce a umbrit reputaţia lui Jukov.

Dintre germani, von Rundstedt a dovedit cel mai înalt profesionalism din 1939 şi până la sfârşit. În deşert, Rommel a demonstrat calităţi similare celor ale lui Patton, dar, la fel ca americanul, nici el nu a tratat cu suficientă atenţie componenta logistică, de importanţă vitală. Aliaţii îl priveau pe Rommel cu un respect mai mare decât cel pe care i-l arătau mulţi ofiţeri germani, în parte deoarece britanicii şi americanii se măguleau punând înfrângerile proprii pe seama presupusului geniu al feldmareşalului. Manstein, un profesionist excepţional, a fost arhitectul unor mari victorii în URSS în 1941–1942 şi, probabil, cel mai bun general german din întreg războiul, însă eşecul de la Kursk a scos la iveală şi limitele sale – de pildă, aroganţa cu care a acceptat responsabilitatea lansării unei ample campanii lipsite de orice sorţi

de izbândă împotriva unor forţe şi poziţii inamice superioare, cărora li se adăuga şi o conducere pe măsură. Defensiva organizată de Kesselring în Italia în 1943–1945 îl aşază pe acesta printre cei mai pricepuţi comandanţi germani. Guderian a fost personificarea capacităţii Wehrmachtului de a utiliza blindatele. Câţiva generali germani, printre care şi Model, merită o mai mare admiraţie pentru maniera în care au organizat campaniile defensive din perioada retragerii, cu forţe inferioare şi o susţinere aeriană neglijabilă, decât pentru victoriile din perioada în care Wehrmachtul era mai puternic decât inamicii lui. Intervenţiile lui Hitler i-au împiedicat pe comandanţii germani să-şi atribuie merite exclusive pentru vreo victorie sau să accepte responsabilitatea absolută pentru vreo înfrângere anume. Succesul armatei germane, ca instituţie, şi al corpului său de ofiţeri pare mai important decât al oricărui general în parte, însă realitatea istorică de necontestat este că ei au pierdut războiul.

Yamashita, care a coordonat campania de cucerire a Malayei din 1942 şi apărarea Filipinelor din 1944–1945, a fost cel mai competent dintre comandanţii de infanterie ai Japoniei. Altfel, energia şi curajul soldaţilor şi ofiţerilor japonezi de rang inferior au fost mai impresionate decât viziunea strategică a generalilor lor. Calităţile acestea au fost puse în umbră tot timpul de uriaşele eşecuri din domeniul informaţional, care nu se limitau la mijloacele tehnice inadecvate şi reflectau incapacitatea, cu rădăcini culturale adânci, de a înţelege ce ar putea să se întâmple de cealaltă parte a baricadei. Apărarea insulelor din Pacific a scos în evidenţă competenţa profesională a unor comandanţi de garnizoană cărora le lipseau anvergura şi mijloacele necesare pentru a exploata calităţi mai înalte. Pe mare, deşi norocul a jucat un rol important în Bătălia din Marea Coralilor şi în cea de la Midway, amiralii Japoniei au manifestat o timiditate uluitoare şi au fost în repetate rânduri întrecuţi, din punct de vedere militar şi informaţional, de adversarii lor americani. Yamamoto merită un oarece respect pentru modul în care a coordonat primele atacuri japoneze din 1941–1942, dar trebuie să poarte şi greaua povară a eşecurilor ulterioare. Numai moartea, survenită în aprilie 1943, l-a făcut să nu

conducă marşul ţării sale spre derizoriu, pe care l-a considerat întotdeauna inevitabil.

Impactul unui conflict nu poate fi apreciat doar comparând pierderile de vieţi omeneşti ale fiecărei tabere, însă acestea merită atenţie, deoarece ne oferă o perspectivă globală. Nu există un consens în privinţa numărului total al morţilor din cauza războiului, dar se acceptă o cifră de cel puţin 60 de milioane şi de cel mult 70 de milioane de oameni. Pierderile Japoniei sunt estimate la 2,69 de milioane de oameni, dintre care 1,74 de milioane de soldaţi; două treimi dintre aceştia au căzut victimă mai degrabă înfometării sau bolilor decât acţiunilor inamice. Germania a pierdut 6,9 milioane de oameni, dintre care 5,3 milioane din rândurile militarilor[26]. Ruşii au ucis în jur de 4,7 milioane de soldaţi germani, între aceştia numărându-se şi cei 474 967 de soldaţi care au murit în captivitate, precum şi foarte mulţi civili, în vreme ce Aliaţilor occidentali li se atribuie moartea a 500 000 de soldaţi germani şi a peste 200 000 de civili, victime ale atacurilor aeriene. Rusia a pierdut 27 de milioane de oameni, China, cel puţin 15 milioane. În jur de 5 milioane de oameni se estimează a fi murit în timpul ocupaţiei japoneze din Asia de Sud-Est, inclusiv în Indiile de Est Olandeze, actuala Indonezie. În Filipine, şi-au pierdut viaţa în jur de un milion de oameni, mulţi în timpul campaniei din 1944–1945 de eliberare a arhipelagului.

Italia a pierdut peste 300 000 de soldaţi şi în jur de 250 000 de civili. În Polonia au murit cel puţin 5 milioane de oameni, 110 000 dintre ei în luptă, majoritatea celorlalţi în lagărele de concentrare germane, dar nu puţini şi de mâna ruşilor. Franţa a pierdut 567 000 de oameni, dintre care 267 000 de civili. 30 000 de soldaţi britanici au pierit în luptele cu japonezii, mulţi dintre ei în prizonierat, dintr-un total general de 382 700 de morţi. Cu totul, inclusiv civilii, Marea Britanie a pierdut 449 000 de oameni. Trupele indiene care au luptat sub comandă britanică au pierdut şi ele 87 000 de oameni. Totalul general al pierderilor omeneşti suferite de Statele Unite ale Americii s-a ridicat la 418 500 de morţi, fiind ceva mai mic decât al Marii Britanii, dintre care armata de uscat

a pierdut 143 000 de soldați în Europa și în bazinul Mediteranei și 55 145 în regiunea Pacificului. Marina a pierdut și ea, în Asia, 29 263 de oameni, iar Corpul Infanteriei Marine, 19 163. Ar fi o dovadă de inconsecvență dacă am consemna cele 20 de milioane de oameni care se estimează a fi murit de foame și boli în teritoriile ocupate de Germania și Japonia fără a efectua un calcul similar și pentru tabăra aliată: între un milion și trei milioane de indieni din teritoriile administrate de britanici și-au pierdut viața în timpul foametei din perioada războiului.

Multe alte națiuni au suferit pierderi însemnate de vieți omenești, dar statisticile nu pot fi considerate decât cel mult orientative, dat fiind faptul că fac încă subiectul unor dispute: 769 000 de români, mulți dintre ei de origine evreiască; până la 400 000 de coreeni; 97 000 de finlandezi, dintr-o populație de sub 4 milioane; 415 000 de greci, dintr-o populație de 7 milioane; cel puțin 1,2 milioane de iugoslavi, dintr-o populație de 15,4 milioane; peste 343 000 de cehi, dintre care 277 000 evrei; 45 300 de canadieni; 41 200 de australieni; 11 900 de neozeelandezi, dintr-o populație de 1,6 milioane – proporțional, cele mai mari pierderi din tabăra Aliaților occidentali. Cel mai notabil aspect al acestor statistici este acela că povara a căzut în special pe umerii statelor care au cunoscut ocupația inamicului sau ale căror teritorii s-au transformat în câmpuri de bătălie. Dintre cele 20 de milioane de soldați care și-au pierdut viața în acest război, unul din patru a murit în lagărele de prizonieri germane sau japoneze, majoritatea fiind ruși sau polonezi.

Combatanții au avut o soartă mult mai bună decât civilii – în jur de trei sferturi dintre toți cei care au pierit au fost victime neînarmate, nu participanți activi la luptă. Popoarele est-europene au scăpat mai ușor decât cele din vestul continentului. Cea mai bună cercetare efectuată recent sugerează că 5,7 milioane de evrei de toate naționalitățile – dintr-un total interbelic de 7,3 milioane în teritoriile ocupate de Hitler – au fost omorâți de naziști în încercarea acestora dn urmă de a pune în practică Soluția Finală. Oamenii lui Hitler au mai ucis ori au lăsat să moară în jur de trei milioane de prizonieri de război sovietici, 1,8 milioane de polonezi

neevrei, 5 milioane de cetăţeni sovietici neevrei, 150 000 de persoane cu handicap mintal şi 10 000 de homosexuali.

Majoritatea germanilor considerau că, prin oraşele pustiite, industriile distruse şi milioanele de morţi, îşi plătiseră datoriile pentru crimele nazismului. Tinerii simţeau un amestec de consternare şi mânie pentru faptul că bătrânii lor, în care avuseseră încredere, îi aduseseră într-o asemenea situaţie. „Nu eram prea sigur ce ar fi trebuit să simt", spunea Helmut Lott, care, în 1945, era adolescent. „Se distrusese o lume – lumea în care crescusem şi în care credeam."[27] Mulţi au conspirat, permiţându-le foştilor nazişti să se integreze, nepedepsiţi, în societatea postbelică. „În ziua de azi, nimeni nu mai crede ce spune un german cumsecade", medita cu amărăciune Hildegard Trutz, fostă soţie de ofiţer SS, în 1947, „dar orice iese din gura evreilor ălora împuţiţi e literă de evanghelie."[28] America de Sud a devenit o destinaţie foarte populară pentru inadaptabili şi pentru cei mai ticăloşi criminali de război, unii dintre ei fiind protejaţi de Biserica Catolică în trecerea lor prin Europa.

Extrem de puţini dintre cei care se făceau vinovaţi de crime de război au fost vreodată puşi sub acuzare, în parte deoarece învingătorii nu se simţeau în stare să ducă la îndeplinire sutele de mii de execuţii ce ar fi fost necesare dacă toţi criminalii Axei ar fi fost judecaţi cu stricteţe. Astfel, în zonele de ocupaţie occidentale, au avut loc mai puţin de 1 000 de execuţii punitive. În jur de 920 de japonezi au fost şi ei executaţi, peste 300 de către olandezi, pentru crimele comise în Indiile de Est. Învingătorii au ales să considere Austria drept o victimă a Germaniei, nu o părtaşă la vina acesteia pentru declanşarea războiului, astfel că societatea austriacă nu a trecut niciodată printr-un proces serios de denazificare. Kurt Waldheim, fost ofiţer al Wehrmachtului, a fost unul dintre numeroşii austrieci vinovaţi de complicitate la crime de război – în cazul lui, de uciderea unor prizonieri britanici din Balcani. Ştiind foarte bine acest lucru, concetăţenii lui l-au ales, mai târziu, în funcţia de cancelar.

Mulţi crimali de război condamnaţi au ispăşit pedepse cu închisoarea de numai câţiva ani sau chiar au scăpat cu totul de ele,

achitând o amendă de 50 de Reichsmark, adică mai nimic. Germanii şi japonezii nu greşeau întru totul afirmând că procesele internaţionale pentru crime de război din 1945–1946 se înscriau în categoria „dreptatea învingătorilor". Unii britanici şi americani, dar şi mulţi sovietici se făceau şi ei vinovaţi de infracţiuni conform legilor internaţionale, un exemplu notabil fiind uciderea prizonierilor de război. Cu toate acestea, puţini dintre ei au ajuns măcar în faţa curţii marţiale. Faptul de a fi fost în tabăra câştigătoare era de ajuns ca să-ţi asigure amnistia, crimele de război comise de Aliaţi nefiind, de multe ori, nici măcar recunoscute. „Gamp" Miers, de pildă, un comandant britanic de submarin, care, în 1941, şi-a îngrozit până şi unii colegi de echipaj insistând ca militarii germani care se zbăteau în apele Mediteranei, după ce li se scufundaseră caicele, să fie mitraliaţi, a primit Crucea Victoria şi, în cele din urmă, a ajuns amiral. Soldaţii americani, canadieni şi britanici care împuşcau în mod curent lunetişti şi prizonieri din Waffen SS pe câmpul de luptă, de obicei ca aşa-zisă răzbunare pentru fapte similare, nu au fost niciodată puşi sub acuzare. Procesele de la Nürnberg şi Tokio şi sentinţele date în urma lor au reprezentat nu o injustiţie, ci o justiţie parţială.

Începând cu 1945, atât în Europa, cât şi în Asia, confruntarea cu Uniunea Sovietică a dat naştere unor noi imperative strategice, în virtutea cărora s-a considerat că mii de criminali de război germani şi japonezi trebuiau înregimentaţi în organizaţii de spionaj şi instituţii de cercetare ştiinţifică din Statele Unite, Marea Britanie şi URSS. Dând dovadă de un extraordinar cinism, americanii l-au amnistiat pe comandantul Unităţii japoneze 731, generalul-locotenent Shiro Ishii, în schimbul divulgării de către acesta a secretelor pe care le deţinea. În urma investigaţiilor ulterioare, cercetătorii americani de la Camp Derick au declarat că informaţiile furnizate de Ishii erau lipsite de valoare. Ca rezultat însă al unei decizii personale luate de comandantul suprem, generalul Douglas MacArthur, majoritatea celor 20 000 de oameni de ştiinţă şi medici japonezi angajaţi în programul de război biologic al ţării au putut să se întoarcă liniştiţi la viaţa civilă, deşi erau vinovaţi de crime abominabile, comise pe teritoriul Chinei. Singura

pedeapsă pentru atrocitățile de care se făceau responsabili a fost administrată de sovietici, care au condamnat 12 membri de frunte ai Unității 731 în cadrul unui proces desfășurat la Habarovsk în 1949. Cei găsiți vinovați au primit pedepse grele cu închisoarea. Cartierul general de la Tokio al lui MacArthur a denunțat ca propagandă atât procesele, cât și acuzațiile bine întemeiate formulate de sovietici privind mușamalizarea de către americani a crimelor de război biologic comise de Japonia.

Cine se făcea responsabil de dezastrul ce se abătuse asupra Japoniei? Subofițerul de marină Kisao Ebisawa a răspundes ridicând din umeri: „Ofițerii superiori – oamenii de la conducere." După care a adăugat: „Serios, acum, trebuie inclusă întreaga națiune, fiindcă starea ei de spirit a fost cea care, de mult timp, ne târa spre război. O înfiorătoare inevitabilitate a caracterizat modul în care ne-am afundat tot mai adânc în mocirlă."[29] După 1945, poporul japonez s-a dezis de militariști și chiar de soldații care luptaseră în acel război, cu o fervoare care i-a întristat pe veterani, dintre care mulți nu au regretat niciodată nimic. Colonelul Hattori Takushiro, fost secretar militar al ministrului japonez de război, scria cu mândrie în 1956: „Armata japoneză nu a avut egal în privința excelentei sale capacități de luptă, o chestiune ce nu are legătură cu faptul că Japonia a pierdut războiul."[30] După război, poporul japonez i-a primit pe americani cu un entuziasm care a atras simpatia celor mai mulți americani din trupele de ocupație. Campaniile de cucerire întreprinse de Japonia, ca și tratamentul aplicat de militarii săi popoarelor subjugate, în special chinezilor, au devenit subiecte tabu în mediul politic sau social și chiar în școli. Sentimentele japonezilor de după război au fost dominate de Hiroshima și Nagasaki. Împăratul Hirohito a rămas pe tron, în ciuda faptului că își împinsese țara în război, lucru care a făcut și mai puțin posibil ca supușii lui să-și recunoască vreodată vina colectivă.

Scriitorul japonez Kazutoshi Hando, care a supraviețuit furtunii de foc de la Tokio, spunea în 2007: „La finalul războiului, vina a căzut exclusiv pe armată și marină. Ceea ce părea just, dat fiind faptul că forțele armate induseseră în eroare populația civilă în privința realității. Japonia civilă nu avea niciun sentiment de

vină colectivă – şi aşa au vrut învingătorii americani să stea lucrurile. Tot astfel, americanii au fost cei care au insistat ca în şcoli să nu se predea nimic din istoria modernă a Japoniei. Consecinţa este că foarte puţine persoane cu vârsta sub 50 de ani au cunoştinţă despre faptul că Japonia a invadat China sau că a colonizat Manciuria."[31] La începutul secolului al XXI-lea, Hando a ţinut la un colegiu de fete o prelegere despre era Shōwa: „Am rugat 50 de eleve să enumere ţările care *nu* s-au luptat cu Japonia în perioada modernă. Unsprezece mi-au menţionat America."

„Este important să se discute în mod sincer despre ce s-a petrecut în al Doilea Război Mondial", adăuga el, „deoarece relaţiile actuale dintre China şi Japonia sunt deplorabile. Începerea unei astfel de discuţii ridică însă probleme, pentru că foarte puţini tineri japonezi cunosc faptele. Sunt mulţi care nu-i susţin pe naţionaliştii noştri militanţi, dar care, în acelaşi timp, găsesc greu de suportat nesfârşitele critici privind China şi Coreea. Le displace profund faptul că aceste ţări îşi bagă nasul în chestiuni pe care ei le consideră a interesa doar poporul japonez. Cei mai mulţi cred că ne-am cerut deja iertare pentru război – unul dintre foştii noştri prim-miniştri a făcut asta într-un mod dezgustător. Şi eu sunt de părere că ne-am cerut destul iertare." Acest lucru rămâne de discutat, unii britanici şi americani fiind într-un profund dezacord cu Hando. Nu mai departe de 2007, şeful forţelor aeriene japoneze a fost obligat să demisioneze din funcţie după ce a publicat o lucrare în care afirma că activităţile întreprinse de Japonia în China între 1937 şi 1945 au fost de natură filantropică.

Palestina a fost unul dintre teritoriile cel mai evident afectate de rezultatul războiului. Vreme de peste două decenii, cât durase stăpânirea britanică, viitorul ei fusese un subiect aprig dezbătut. Căpitanul David Hopkinson s-a numărat printre sutele de mii de soldaţi britanici care au trecut în cursul războiului prin „Ţara Sfântă" şi au meditat la destinul ei. Hopkinson era personal interesat de acesta, deoarece soţia lui era pe jumătate evreică. În 1942, el îi scria din Haifa, exprimându-şi faţă de sionism o ostilitate ce îşi avea rădăcinile în convingerea lui că „evreii sunt de imensă importanţă pentru ţările în care s-au stabilit de vreme îndelungată. Sunt la fel de

impresionat ca toată lumea de realizările tehnologice și culturale ale evreilor din Palestina, dar ca o minoritate cu sentimente intens naționaliste să încerce a-și făuri un stat independent din teritorii la care au și alții pretenții îmi pare a contrazice înaltele idealuri de pace și umanism în care crede Europa"[32].

Și totuși, în 1945, astfel de puncte de vedere moderate au fost covârșite de revelația înfiorătoare a Holocaustului. Este important de subliniat că, și după ce lumea civilizată a fost șocată de imaginile cu lagărele Belsen și Buchenwald eliberate, întreaga dimensiune a genocidului evreiesc a devenit cunoscută doar treptat, chiar și guvernelor occidentale. Un lucru era limpede însă: evreii din Europa căzuseră victimă unui program satanic de ucidere în masă, care îi lăsase pe mulți supraviețuitori săraci și fără adăpost. Comisarul american pentru imigrare, Earl Harrison, a vizitat taberele de refugiați din Europa și a fost șocat de ce a văzut acolo. Iată ce raporta el președintelui Truman în august 1945: „Se pare că îi tratăm pe evrei așa cum i-au tratat și naziștii, cu singura deosebire că noi nu-i exterminăm." Printr-o uriașă ironie a istoriei, persecuția lui Hitler a schimbat destinele evreilor din lumea întreagă, a dat un avânt sionismului, care le-a părut multor occidentali irezistibil din punct de vedere moral. Antisemitismul nu avea să mai fie considerat niciodată acceptabil de către societățile democratice din Occident. În plus, măcelărirea evreilor Europei a precipitat crearea, în 1948, a statului Israel. Dar dacă Holocaustul a lăsat o urmă de neșters în cultura occidentală, multe alte societăți, de pe întreg cuprinsul globului, nu s-au identificat cu semnificația lui, iar, în unele cazuri, chiar i-au negat existența – persistă încă un sentiment larg răspândit de nemulțumire în legătură cu faptul că puterile occidentale și-au ispășit vina pentru soarta evreilor din perioada războiului făcând un important gest istoric în teritorii identificate de către musulmani ca aparținând de drept arabilor.

O chestiune mai amplă este aceea că unii istorici moderni, cetățeni ai națiunilor care au fost odinioară posesiuni coloniale, își consideră concetățenii victime ale exploatării din timpul războiului și lasă a se înțelege că britanicii, în special, i-au angajat într-o luptă în care ei nu aveau niciun interes, în slujba unei cauze

care nu era neapărat a lor. Astfel de argumente reprezintă mai degrabă puncte de vedere decât concluzii bazate pe dovezi, însă pare important ca occidentalii să recunoască existenţa acestor sentimente, în contrapondere la presupunerea instinctivă că bunicii noştri au dus „Războiul cel Bun".

În cultura occidentală, războiul continuă, fireşte, să fascineze generaţiile născute după încheierea lui. Explicaţia este dată de caracterul acestui conflict, cel mai vast şi cel mai cutremurător eveniment din istoria omenirii. În ampla sa întindere, unii au urcat nebănuite trepte de curaj şi nobleţe, în vreme ce alţii s-au prăbuşit în adâncurile răului, într-o manieră ce dă fiori posterităţii. Pentru cetăţenii democraţiilor moderne, cărora marile greutăţi şi pericolul colectiv le sunt necunoscute, nenorocirile trăite de sute de milioane de oameni din 1939 până în 1945 sunt aproape de neînţeles. Practic, toţi participanţii la conflict, naţiuni şi indivizi deopotrivă, au făcut compromisuri de natură morală. Este imposibil să înnobilăm această luptă afirmând că a fost o autentică înfruntare între bine şi rău, dar nici nu putem să celebrăm în mod raţional o experienţă şi chiar un rezultat care au adus multă nefericire atâtor oameni. Victoria Aliaţilor nu a adus pace, prosperitate, dreptate sau libertate pentru toţi, ci doar o frântură din toate acestea unei mici părţi dintre cei implicaţi. Dincolo de orice îndoială este doar faptul că victoria Aliaţilor a salvat lumea de soarta mult mai tragică ce ar fi urmat triumfului Germaniei şi Japoniei. Acest lucru ar trebui să-i mulţumească pe cei aflaţi în căutarea virtuţii şi adevărului.

Note

Trimiterile la lucrări mai vechi ale mele au legătură cu materiale aflate acum în Liddell Hart Archive (Arhiva Liddell Hart), de la King's College London, abreviată aici LHA. CA se referă la convorbiri ale autorului, adică la conversații pe care le-am avut cu diverși martori oculari în ultimii 35 de ani. IWM se referă la manuscrise aflate în colecțiile Imperial War Museum (Muzeul Imperial de Război), BNA la British National Archive (Arhivele Naționale Britanice), USNA la United States National Archive (Arhivele Naționale ale Statelor Unite), USMHI la United States Military History Institute (Institutul de Istorie Militară a Statelor Unite din Pennsylvania). Referințele la Potsdam trimit la o magnifică istorie în mai multe volume a Germaniei în perioada celui de-al Doilea Război Mondial, publicată de Institutul de Cercetări pentru Istorie Militară din Potsdam și tradusă de Oxford University Press. Pentru lucrarea mea, am consultat un manuscris și unele documente aparținând lui Sir Ralph Cochrane, vicemareșal al aerului, aflate în posesia fiului său, John. Nu am dat referințe pentru acele declarații și afirmații făcute de personalități importante care sunt de multă vreme disponibile în spațiul public.

INTRODUCERE

1 Autor anonim, *A Woman in Berlin*, Virago, 2009, p. 35.

2 Eric Diller, *Memoirs of a Combat Infantryman*, ediție particulară, 2002, p. 77.

3 Helmuth von Moltke, *Letters to Freya*, 24 ian. 1942, Collins Harvill, 1991, p. 204.

CAPITOLUL 1 – *Polonia trădată*

1 Rulka Langer, *The Mermaid and the Messerschmitt*, Roy, 1942, p. 20.

2 Lynne Olson, Stanley Cloud, *For Your Freedom and Ours*, Heineman, 2003, p. 46.
3 Jan Karski, *Story of a Secret State*, Penguin, 2011, p. 5.
4 Walter Duranty, *Atlantic Monthly*, septembrie 1939, p. 393.
5 Galeazzo Ciano, *Diario*, 15 mai 1939, Milano, 1946, vol. I.
6 Norman Davies, *God's Playground*, Oxford, 1981, vol. II, p. 426.
7 Edward Raczyński, *In Allied London*, 30 aug. 1939, Weidenfeld & Nicolson, 1962, p. 20.
8 James Owen, Guy Walters (ed.), *The Voice of War*, Penguin, 2004, p. 9.
9 IWM, 08/132/1, ms. Kruczkiewicz, p. 163.
10 IWM, 02/23/1, ms. Ephrahim Bleichman.
11 IWM, 86/17/1, ms. P. Fleming.
12 Olson şi Cloud, op. cit., p. 52.
13 IWM, 01/1/1, ms. Kornicki.
14 IWM, 03/41/1, ms. Ralph Smorczewski.
15 Kruczkiewicz, p. 166.
16 IWM, ms. pilotului B.J. Solak.
17 IWM, 86/15/1, ms. P. Fleming.
18 Władysław Anders, *An Army in Exile*, Macmillan, 1949, p. 3.
19 IWM, 01/1/1, ms. pilotului Franciszek Kornicki.
20 Adrian Carton de Wiart, *Happy Odyssey*, Jonathan Cape, 1950, p. 156.
21 Evelyn Waugh, *Officers and Gentlemen*, Chapman & Hall, 1955, p. 5.
22 Moltke, op. cit., p. 33.
23 William Shirer, *This is Berlin*, Hutchinson, 1999, p. 75.
24 Alexander Stahlberg, *Bounden Duty*, Brassey, 1990, p. 116.
25 Stefan Zweig, *The World of Yesterday*, Pushkin Press, 2010, p. 247.
26 Louis Hagen, *Ein Volk ein Reich: Nine Lives Under the Reich*, Spellmount, 2011, pp. 32–3.
27 Stuart Ball (ed.), Cuthbert Headlam, *Parliament and Politics in the Age of Churchill and Attlee*, Cambridge, 1999, p. 167.
28 Sandra Koa Wing (ed.), *Our Longest Days*, Profile, 2008, p. 31.
29 David Killingray, *Fighting for Britain*, James Currey, 2010, p. 11.
30 Max Hastings, *Overlord: D-Day and the Battle for Normandy*, Michael Joseph, 1984, corespondenţă.
31 David Fraser, *Wars and Shadows*, Penguin, 2002, p. 122.

32 Max Hastings, fişele pentru *Bomber Command*, Davis către autor.
33 Raczyński, op. cit., p. 27.
34 Mihail Sebastian, *Jurnal 1935–1944*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1996, p. 228.
35 IWM, 02/23/1, ms. Bleichman.
36 Janusz Piekałkiewicz, *The Cavalry of World War II*, Orbis, 1979, p. 9.
37 Olson şi Cloud, op. cit., p. 52.
38 Piekałkiewitcz, op. cit., p. 12.
39 IWM, ms. lt. Piotr Tarczyński.
40 IWM, 95/13/1, ms. George Ślązak.
41 Heinz Knoke, *I Flew for the Führer*, Evans, 1979, p. 20.
42 IWM, 78/52/1, ms. Stefan Kurylak.
43 Olson şi Cloud, op. cit., p. 69.
44 Anders, op. cit., p. 7.
45 Raczyński, op. cit., p. 36.
46 Adrian Ball, *The Last Days of the Old World*, Doubleday, 1963, pp. 27–8.
47 Janet Flanner, *New Yorker*, 10 sep. 1939.
48 Leo Amery, *My Political Life*, Hutchinson, 1955, vol. III, p. 328.
49 Simon Garfield (ed.), *We Are at War*, Ebury, 2009, p. 36.
50 Davies, op. cit., p. 83.
51 Owen şi Walters, op. cit., p. 16.
52 Mungo Melvin, *Manstein*, Weidenfeld & Nicolson, 2010, p. 122.
53 Ibid., p. 125.
54 General K.S. Rudnicki, *Last of the Old War-Horses*, Bachman & Turner, 1974, p. 49.
55 Ibid., p. 54.
56 Ibid., p. 63.
57 IWM, 91/6/1, ms. Feliks Lachman.
58 IWM, 08/132/1, ms. Adam Kruczkiewicz, p. 168.
59 Anders, op. cit., p. 13.
60 IWM, 99/3/1, ms. Tadeusz Zukowski.
61 Karski, op. cit., p. 23.
62 IWM, 91/6/1, ms. Lachman.
63 John Raleigh, *Behind the Nazi Front*, Dodd Mead, 1940, p. 320.
64 Carton de Wiart, op. cit., p. 160.
65 IWM, 06/52/1, ms. Szmulek Goldberg.

66 Simon Garfield, *Private Battles*, Ebury, 2006, p. 48.
67 Raczyński, op. cit., p. 34.

CAPITOLUL 2 – *Niciun pic de pace, un pic de război*

1 Arthur Bryant, *The Turn of the Tide*, Collins, 1957, p. 71.
2 IWM, ms. Kornicki, p. 89.
3 Douglas Arthur, *Desert Watch*, Blaisdon, 2000, p. 76.
4 Norman Longmate, *The Home Front*, Chatto & Windus, 1981, p. 17.
5 Koa Wing, op. cit., p. 15.
6 *Public Opinion 1935–1946*, Princeton University Press, 1951, p. 48.
7 E.S. Turner, *The Phoney War*, Michael Joseph, 1961, p. 53.
8 Text pus la dispoziția autorului de Miranda Corben.
9 IWM, Elizabeth Belsey, corespondență din 6 mar. 1941.
10 Turner, op. cit., p. 169.
11 Arthur Kellas, *Down to Earth*, Pentland Press, 1989, p. 11.
12 Arthur, op. cit., p. 28.
13 Elliot Roosevelt (ed.), *The Roosevelt Letters*, Harrap, 1952, vol. III, p. 286.
14 Robert Edwards, *White Death*, Weidenfeld & Nicolson, 2007, p. 59.
15 Ibid., p. 156.
16 Ibid., p. 82.
17 Chris Bellamy, *Absolute War*, Macmillan, 2007, p. 76.
18 Carl Mydans, *More than Meets the Eye*, Harper, 1959, p. 119.
19 Edwards, op. cit., p. 206.
20 Harold Macmillan, *Hansard*, 19 mar. 1940.
21 Edwards, op. cit., p. 232.
22 Ibid., p. 254.
23 Ibid., p. 261.
24 Mydans, op. cit., p. 129.
25 François Kersaudy, *Norway 1940*, Collins, 1990, p. 31.
26 Koa Wing, op. cit., p. 32.
27 Ibid., p. 18.
28 Julian Jackson, *The Fall of France*, Oxford University Press, 2003, p. 127.

CAPITOLUL 3 – *Războaie-fulger*

1. Norvegia

1 Ruth Maier, *Ruth Maier's Diary*, Harvill Secker, 2009, p. 115.
2 Ibid., p. 231.

3 Kersaudy, op. cit., p. 103.
4 Keith Jeffrey, *MI6: The History of the Secret Intelligence Service 1909–49*, Bloomsbury, 2010, p. 374.
5 Robert Kershaw, *Never Surrender*, Hodder & Stoughton, 2009, p. 37.
6 Kersaudy, op. cit., p. 169.
7 BNA, FO371/24833.
8 Jurnalul lui Street, aflat în posesia Mirandei Corben, 27 apr. 1940.
9 BNA, W0106/1962.
10 Adrian Gilbert, *Voices of the Foreign Legion*, Skyhorse, 2010, p. 190.
11 Koa Wing, op. cit., p. 35.

2. Căderea Franței

12 Jackson, op. cit., p. 11.
13 R. Balbaud citat în Jackson, op. cit., p. 164.
14 Ibid., p. 164.
15 Ibid., p. 166.
16 Ibid., p. 47.
17 Ibid., p. 224.
18 Kershaw, op. cit., p. 54.
19 Ibid., p. 168.
20 Ibid., p. 169.
21 Jackson, op. cit., p. 170.
22 Ibid., p. 172.
23 Irène Némirovsky, *Suite française*, Chatto & Windus, 2006, p. 3 (*Suita franceză*, Editura Polirom, Iași, 2014).
24 Jackson, op. cit., p. 176.
25 Némirovsky, op. cit., p. 41.
26 John Horsfall, *Say Not the Struggle*, Roundwood, 1977, p. 157.
27 Michael Howard, *Liberation or Catastrophe*, Hambledon, 2008, p. 9.
28 Horsfall, op. cit., p. 54.
29 Sir Edmund Ironside, *The Ironside Diaries*, MacLeod & Kelly, 1962, p. 321.
30 Horsfall, op. cit., p. 57.
31 Kershaw, op. cit., p. 56.
32 Owen și Walters, op. cit., p. 45.
33 Peter Hart, *At the Sharp End*, Leo Cooper, 1998, p. 75.
34 Horsfall, op. cit., p. 151.
35 Scrisoare a lui McCormick, aflată în posesia dnei Miranda Corben.

36 Nella Last, *Nella Last's War,* Sphere, 1981, p. 62.
37 Jackson, op. cit., p. 178.
38 Constantin Joffe, *We Were Free,* Smith & Durrell, New York, 1943, p. 47.
39 Alastair Horne, *To Lose a Battle,* Macmillan, 1969, p. 489.
40 Zweig, op. cit., p. 149.
41 Némirovsky, op. cit., p. 42.
42 Ibid., p. 53.
43 Paul Richey, *Fighter Pilot,* Cassell, 2001, pp. 69–70.
44 Ibid., p. 90.
45 Hart, op. cit., p. 47.
46 Jackson, op. cit., p. 126.
47 Ibid., p. 144.
48 Barry Leach, Ian MacDonald (ed.), *Command in Conflict: The Diaries and Notes of Colonel-General Franz Halder and Other Members of the German High Command,* Oxford, 1985, p. 656.
49 Roy Macnab, *For Honour Alone,* Hale, 1988, p. 59.
50 Jackson, p. 144.
51 Vezi Max Hastings, *Finest Years,* HarperCollins, 2009, p. 45 ş.u.
52 Jackson, op. cit., p. 182.
53 Ibid., p. 233.
54 Némirovsky, op. cit., p. 351.
55 Sergei Khrushchev (ed.), *The Memoirs of Nikita Khrushchev,* Thomas Watson Institute, 2004, vol. I, p. 256.
56 Denis Mack Smith, *Mussolini,* Weidenfeld & Nicolson, 1981, p. 250.
57 Halder, p. 668.
58 Rosemary Say, Noel Holland, *Rosie's War,* Michael Mara Books, 2011, p. 86.

CAPITOLUL 4 – *Singurătatea Marii Britanii*

1 Richey, op. cit., p. 155.
2 Ronald Blythe (ed.), *Private Words,* Viking, 1991, p. 98, 19 iul. 1940.
3 Michael Burleigh, *Moral Combat,* HarperCollins, 2010, p. 202.
4 Geoffrey Wellum, *First Light*, Penguin, 2002, p. 148.
5 Stephen Bungay, *The Most Dangerous Enemy*, Aurum, 2010, p. 118.
6 Ibid., p. 116.
7 Ibid., p. 119.

8 James Holland, *Battle Over Britain*, HarperPress, 2010, p. 548.
9 Bungay, op. cit., p. 179.
10 Ibid., p. 124.
11 Ibid., p. 165.
12 Robert Kershaw, op. cit., p. 163.
13 Beatrice Bishop Berle, Travis Beal Jacobs, *Navigating the Rapids 1918-1971*, Harcourt Brace, 1973, p. 150.
14 Robert Kershaw, op. cit., p. 166.
15 Holland, op. cit., p. 383.
16 Ibid., p. 387.
17 IWM, 97/43/1, jurnalul lui Denis Wissler, 16 iun. 1940.
18 Holland, op. cit., p. 578.
19 George Barclay, *Fighter Pilot*, Kimber, 1976, p. 43.
20 Ibid., p. 45.
21 Sandy Johnstone, *Enemy in the Sky*, Kimber, 1976, p. 118.
22 Holland, op. cit., p. 543.
23 Ibid., p. 537.
24 Headlam, op. cit., p. 220.
25 Charles Hudson, *Journal of Major-General Charles Hudson*, Wilton 65, 1992, pp. 187–9.
26 Sarah Baring, *The Road to Station X*, Wilton 65, 2000, p. 20.
27 A.G. Street, *From Dusk Till Dawn*, Blandford Press, 1945, pp. 59–60.
28 Barbara Nixon, *Raiders Overhead*, Scolar Press, 1980, p. 129.
29 Koa Wing, op. cit., p. 60, 15 nov. 1940.
30 Nixon, op. cit., pp. 42–3.
31 Longmate, op. cit., p. 66.
32 Preotul H.A. Wilson, citat de Longmate, op. cit., pp. 79–80.
33 Nixon, op. cit., p. 62.
34 Owen şi Walters, op. cit., p. 94.
35 Koa Wing, op. cit., p. 52.
36 Ibid., p. 53.
37 James Owen, *Danger UXB*, Little Brown, 2010, *passim*.
38 Ibid., pp. 115–19 şi *passim*.
39 Howard Smith, *Last Train from Berlin*, Phoenix, 1942, p. 86.
40 Jeffrey, p. 373.
41 Ian Kershaw, *Fateful Choices*, Penguin, 2008, *passim*.
42 Knoke, op. cit., p. 32.

43 Vezi Adam Tooze, *The Wages of Destruction*, Penguin, 2007, *passim*.
44 Johnstone, op. cit., p. 161.
45 Evelyn Waugh, *Unconditional Surrender*, Chapman & Hall, Londra, 1961, p. 147.
46 Koa Wing, op. cit., p. 37, 4 iun. 1940.
47 Barclay, op. cit., p. 73.

CAPITOLUL 5 – *Mediterana*

1. Mussolini riscă

1 IWM, 08/132/1, ms. Kruczkiewicz, p. 150.
2 Hagen, op. cit., p. 34.
3 Knox MacGregor, *Mussolini Unleashed*, Cambridge University Press, 1982, p. 153.
4 Ibid., p. 135.
5 Colin Smith, John Bierman, *Alamein: War Without Hate*, Penguin, 2002, p. 28.
6 Arthur, op. cit., p. 191.
7 Mark Johnston, *At the Front Line*, Cambridge University Press, 1996, p. 14.
8 Ibid., p. 15.
9 Smith şi Bierman, op. cit., p. 49.
10 Killingray, op. cit., p. 169.
11 Sebastian, op. cit., p. 303.
12 Arthur, op. cit., p. 212.
13 Stanley Payne, *Franco and Hitler*, Yale University Press, 2008, p. 62.
14 Ibid., p. 94.
15 Smith şi Bierman, op. cit., p. 149.
16 Andrea Rebora (ed.), *Letters of Lt. Pietro Ostellino N. Africa Jan. 1941 to March 1943*, Prospettiva Editrice, 2000, p. 51.
17 Ibid., p. 52.
18 Smith şi Bierman, op. cit., p. 70.
19 Ostellino, op. cit., p. 73.
20 Ibid., p. 79, 3 iun. 1941.

2. O tragedie greacă

21 Mack Smith, op. cit., p. 357.
22 C.N. Hadjipateras, M.S. Falfalios (ed.), *Greece 1940–41 Eyewitnessed*, Efstathiadis, 1995, p. 35.

23 Ibid., p. 33.
24 Ibid., p. 104.
25 Ibid., p. 122.
26 MacGregor, op. cit., p. 201.
27 Tony Simpson, *Operation Mercury*, Hodder & Stoughton, 1981, p. 92.
28 Ibid., p. 101.
29 Ibid., p. 107.
30 Ibid., p. 97.
31 Hadjipateras şi Falfalios, op. cit., p. 124.
32 Johnston, op. cit., p. 29.
33 Hadjipateras şi Falfalios, op. cit., p. 197.
34 Ibid., p. 230.
35 Ibid., p. 255.
36 Koa Wing, op. cit., p. 92.

3. Furtuni de nisip

37 Pentru o prezentare deosebit de evocatoare a intervenţiei regimului de la Vichy în Irak şi Siria, vezi Colin Smith, *England's Last War with France: Fighting Vichy 1940–42*, Weidenfeld & Nicolson, passim, în special pp. 96–8.
38 Warren Tute, *The Reluctant Enemies*, HarperCollins, New York, 1990, p. 81.
39 Némirovsky, op. cit., p. 347, 21 iun. 1941.
40 Alan Moorehead, *African Trilogy*, Hamish Hamilton, 1999, p. 164.
41 Roald Dahl, *Going Solo*, Penguin, 1988, p. 196.
42 Sebastian, op. cit., p. 339.
43 Ostellino, op. cit., p. 140.
44 Johnston, op. cit., p. 28.
45 Operaţiunea *Overlord*, corespondenţă.
46 Johnston, op. cit., p. 43.
47 Ibid., p. 44.
48 Ibid., p. 46.
49 Smith şi Bierman, op. cit., p. 110.
50 Johnston, op. cit., p. 56.
51 John McManners, *Fusilier*, Michael Russell, 2002, p. 67.
52 Arthur, op. cit., p. 153.
53 Smith şi Bierman, op. cit., p. 32.

54 Ostellino, op. cit., p. 96, 5 aug. 1941.
55 Smith şi Bierman, op. cit., p. 134.
56 Alastair Borthwick, *Battalion Baton*, Wicks, 1994, p. 39.
57 McManners, op. cit., p. 46.
58 Ostellino, op. cit., p. 54, 14 mar. 1941.
59 Artemis Cooper, *Cairo in the War,* Hamish Hamilton, 1989, p. 80.
60 Ibid., p. 117.
61 McManners, op. cit., p. 85.
62 Vittorio Vallicella, *Diario di Guerra da El Alamein alla tragica ritirata 1942–1943,* Edizioni Arterigere, 2009, p. 22.
63 Ibid., p. 76.
64 Ibid., p. 59.
65 Ibid., p. 62.
66 Ibid., p. 70.
67 Ibid., p. 65.
68 Ibid., p. 85.
69 Ostellino, op. cit., p. 143, 11 dec. 1941.
70 J. Cloudsley-Thompson, manuscris nepublicat.
71 Vallicella, op. cit., p. 16.
72 Ibid., p. 20.
73 Ibid., p. 17.
74 Ibid., p. 18.
75 Ibid., p. 19.
76 McManners, op. cit., pp. 101, 108.

CAPITOLUL 6 – *Barbarossa*

1 Catherine Merridale, *Ivan's War,* Faber and Faber, 2005, p. 77.
2 Ibid., p. 75.
3 Howard, *Liberation*, p. 9.
4 Knoke, op. cit., p. 47.
5 Henry Metelmann, *Through Hell for Hitler,* Spellmount, 1990, pp. 15, 24.
6 Potsdam, vol. IV, p. 341.
7 Tooze, op. cit., p. 546.
8 Michael Jones, *The Retreat: Hitler's First Defeat,* John Murray, 2009, p. 23.
9 Bellamy, op. cit., p. 147.
10 Sebastian, op. cit., p. 348.
11 Goebbels, *Diaries,* 23 iun. 1941.

12 Valentin Berejkov, *Straniţî diplomaticeskoi istorii*, Moscova, 1982, pp. 69, 212.
13 Martin Poppel, *Heaven & Hell,* Spellmount, 1988, p. 11.
14 Ibid., p. 70.
15 Bellamy, op. cit., p. 197.
16 IWM, ms. Kurylak.
17 Knoke, op. cit., p. 45.
18 Jones, op. cit., p. 1.
19 Ibid., p. 7.
20 Merridale, op. cit., p. 69.
21 Jones, op. cit., p. 6.
22 Potsdam, vol. IX/I, p. 545.
23 Ibid., p. 546.
24 Jones, op. cit., p. 10.
25 Ibid., p. 55.
26 Clare Milburn, *Mrs Milburn's Diaries,* Harrap, 1979, p. 101.
27 Sebastian, op. cit., p. 353.
28 Jones, op. cit., p. 18.
29 Ibid., p. 14.
30 Bellamy, op. cit., p. 189.
31 Ibid., p. 232.
32 Vasily Grossman, *A Writer at War,* Lyuba Vinogradova şi Antony Beevor (ed.), Harvill, 2006, p. 23.
33 Roderic Braithwaite, *Moscow 1941,* Profile, 2006, p. 80.
34 Moskvin citat în *Pisma s voinî,* Ioshkar-Ola, 1995, p. 87.
35 Gabriel Temkin, *My Just War,* Presidio, 1998, p. 60.
36 Grossman, op. cit., p. 19.
37 Bellamy, op. cit., p. 63.
38 Merridale, op. cit., p. 127.
39 *Pisma s voinî*, p. 60.
40 Merridale, op. cit., p. 127.
41 Ibid., p. 220, 25 mar. 1943.
42 Bellamy, op. cit., p. 187.
43 Halder, op. cit., p. 167.
44 Moltke, op. cit., p. 151, 16 iul. 1941.
45 Ibid., p. 154.
46 Grossman, op. cit., p. 17.
47 Jones, op. cit., p. 27.
48 Grossman, op. cit., p. 45.
49 Ibid., p. 48.

50 Ibid., p. 96.
51 David Glanz, *Barbarossa*, Tempus, 2001, p. 82.
52 Moltke, op. cit., p. 168.
53 Jones, op. cit., p. 52.
54 Ibid., p. 56.
55 Ibid., p. 59.
56 *Pisma s voinî*, pp. 24–5.
57 Owen şi Walters, op. cit., p. 155.
58 Jones, op. cit., p. 74.
59 Jukov către Konstantin Simonov, citat în *The Times*, 6 mai 2010.
60 Merridale, op. cit., p. 84.
61 Ibid., p. 85.
62 Jones, op. cit., p. 192.
63 Moltke, op. cit., p. 187.

CAPITOLUL 7 – *Moscova salvată, Leningradul înfometat*

1 Konstantin Rokossovski, *Soldaţki Dolg*, Olun Press, Moscova, 2002, p. 8.
2 Bellamy, p. 316, din Haupt, *Assault on Moscow 1941*, p. 152.
3 Jones, op. cit., p. 125.
4 Ibid., p. 141.
5 Ibid., p. 193.
6 Ibid., p. 140.
7 Michael Jones, *The Siege of Leningrad*, John Murray, 2008, p. 74.
8 Ibid., p. 78.
9 Khrushchev, op. cit., p. 256.
10 Jones, op. cit., p. 117.
11 Ibid., p. 40.
12 Ibid., p. 45.
13 Lazar Brontman, *Voennîi dnevnik korrespondenta „Pravdî"* [Jurnalul de război al unui corespondent al ziarului *Pravda*], Moscova, 2007, pp. 55–6, 19 aug. 1942.
14 *Pisma s voinî*, p. 31.
15 Jones, *Leningrad*, p. 134.
16 Ibid., p. 149.
17 Ibid., p. 152.
18 Ibid.
19 Ibid., p. 163.

20 Nikolai Nikulin, *Vospominania o voine*, Sankt Petersburg, 2009, publicată pe internet.
21 Jones, *Leningrad*, p. 193.
22 Ibid., p. 206.
23 Ibid., p. 215.
24 Jones, *Retreat*, p. 201.
25 Ibid., p. 203.
26 Ibid.
27 Ibid., p. 235.
28 Ibid., p. 261.
29 Ibid., p. 97.
30 Jones, *Leningrad*, p. 279.
31 Jones, *Retreat*, p. 196.
32 Ibid., p. 61.
33 Merridale, op. cit., p. 99.
34 Jadobin et al. (ed.), *Ognennaia duga: Kurskaia bitva glazami Lubianki* [Arcul de foc: Bătălia de la Kursk văzută cu ochii Lubiankăi], Moscova, 2003, p. 25.
35 Jones, *Retreat*, p. 82.
36 Merridale, op. cit., p. 251.
37 Jones, *Retreat*, p. 107.
38 Ibid., p. 98.
39 Mathilde Wolff-Monckeburg, *On the Other Side*, p. 57.
40 Grossman, op. cit., p. 53.
41 Ibid., p. 54.
42 Nixon, op. cit., p. 156.
43 Wendell Willkie, *One World*, Simon & Schuster, 1942, p. 167.
44 *Spectator*, 19 iun. 1942.
45 Koa Wing, op. cit., p. 122, 23 feb. 1942.

CAPITOLUL 8 – *America intră în luptă*

1 *Public Opinion*, p. 19.
2 Roosevelt, scrisori, p. 286.
3 Robert Sherwood, *The White House Papers of Harry L. Hopkins*, Eyre & Spottiswoode, 1948, vol. I, p. 132.
4 Elaine Steinbeck, Robert Wallsten (ed.), *John Steinbeck: A Life in Letters*, Heinemann, 1975, p. 201.
5 Ibid., p. 206.
6 Berle şi Jacobs, op. cit., p. 314.

7 Donald Nelson, *Arsenal of Democracy,* Harcourt Brace, 1946, p. 85.
8 Carson McCullers, *Reflections in a Golden Eye,* Houghton Mifflin, 1941, p. 1.
9 Eric Sevareid, *Not so Wild a Dream,* Knopf, p. 201.
10 Martin Blumenson, *Parameters,* vol. XIX, nr. 4, decembrie 1989.
11 Carlo D'Este, *Eisenhower,* Holt, 2002, p. 264.
12 *The White House Papers of Harry L. Hopkins,* vol. I, p. 131.
13 BNA, PREM3/475/1.
14 David Kennedy, *Freedom from Fear,* Oxford University Press, 1999, p. 232.
15 Robert Dallek, *Lone Star Rising,* Oxford University Press, 1991, p. 197.
16 IWM, documentele parlamentarului Troy, 95/25/1.
17 Ibid., scrisoare din 9 iun. 1941.
18 Kennedy, op. cit., p. 525.
19 Geoffrey Perrett, *Days of Sadness, Years of Triumph,* University of Wisconsin Press, 1973, p. 79.
20 Roosevelt, op. cit., p. 370.
21 Meirion şi Susie Harries, *Soldiers of the Sun,* Heinemann, 1991, p. 222.
22 Vezi John Colvin, *Nomonhan,* Quartet, 1999.
23 Christopher Bayly, Tim Harper, *Forgotten Armies,* Penguin, 2004, p. 71.
24 Alvin Kiernan, *The Unknown Battle of Midway,* Yale University Press, 2005, p. 2.
25 Izumiya Tatsuro, *The Minami Organ,* Rangoon, 1967, p. 82.
26 Mack Smith, op. cit., p. 273.
27 Steinbeck, op. cit., p. 248, 8 dec. 1941.
28 *How America Lives,* Henry Holt, 1941.
29 Ibid., p. 20.
30 Arthur Schlesinger, *A Life in the Twentieth Century,* Mariner Books, 2000, p. 287.
31 John Morton Blum, *V Was for Victory,* Harcourt Brace, 1976, pp. 201 şi 89.
32 Schlesinger, op. cit., pp. 287–8.
33 Perrett, op. cit., p. 199.

CAPITOLUL 9 – *Momentul de glorie al Japoniei*

1. „Socot că o să le daţi papucii omuleţilor"

1 John Dower, *War Without Mercy,* Pantheon, 1986, p. 242.
2 Emiko Ohnuki-Tierney, *Kamikaze Diaries,* University of Chicago Press, 2006, p. 62.

3 Ibid., p. 79 ş.u.
4 Evelyn M. Monahan, Rosemary Neidel-Greenlee, *All This Hell*, University Press of Kentucky, 2000.
5 Ibid., p. 8.
6 Bayly şi Harper, op. cit., p. 141.
7 Ibid., p. 66.
8 Ibid., p. 111.
9 Colin Smith, *Singapore Burning*, p. 123.
10 Ibid., p. 146.
11 Ibid., p. 157.
12 Col. Masanobu Tsuji, *Japan's Greatest Victory, Britain's Worst Defeat*, Spellmount, 1997, p. 91.
13 Diana Cooper, *Trumpets from the Steep*, Hart Davis, 1960, p. 127.
14 Smith, op. cit., p. 220.
15 Ibid., p. 238.
16 Ibid., p. 245.
17 Ibid., p. 286.
18 Tsuji, op. cit., p. 102.
19 Smith, op. cit., p. 416.
20 Bayly şi Harper, op. cit., p. 120.
21 Ibid., p. 124.
22 Smith, op. cit., p. 426.
23 Bayly şi Harper, op. cit., p. 130.
24 Smith, op. cit., p. 438.
25 Ibid., p. 496.
26 Ibid., p. 473.
27 Ibid., p. 480.
28 Bayly şi Harper, op. cit., p. 142.
29 BNA, WO106/2550B.
30 Smith, op. cit., p. 497.
31 Ibid., p. 533.
32 Bayly şi Harper, op. cit., p. 126.
33 Ibid., p. 147.
34 Stephen Abbott, *And All My War is Done*, Pentland Press, 1991, p. 31.
35 Bayly şi Harper, op. cit., p. 117.
36 Smith, op. cit., p. 550.
37 Harries, op. cit., p. 264.
38 John Kennedy, *The Business of War*, Hutchinson, 1957, p. 198.

39 Edward Dunlop, *The Diaries of 'Weary' Dunlop,* Viking, 1986, pp. 12–13.

2. „Ruta albă" dinspre Birmania

40 Yvonne Vaz Ezdani (ed.), *Songs of the Survivors,* Noronha, Goa, 2007.
41 Claude Delachet-Guillon, *Daw Sein: Les Dix milles vies d'une femme birmane,* Éditions du Seuil, 1978, pp. 152–5.
42 Edzani, op. cit., p. 87.
43 Bayly şi Harper, op. cit., p. 161.
44 Julian Thompson, *Forgotten Voices of Burma,* Ebury, 2009, p. 21.
45 Ibid., p. 164.
46 Ibid., p. 88.
47 Documentele LHA Brooke-Popham, dosar V 7/18/2.
48 John Smyth, *Before the Dawn,* Cassell, 1957, pp. 139–40.
49 Mi Mi Khaing, *A Burmese Family,* Longman, 1946, p. 130.
50 Tatsuro, op. cit., p. 120.
51 Ibid., p. 142.
52 Bayly şi Harper, op. cit., p. 175.
53 Thompson, *Burma,* pp. 11–12.
54 Ibid., p. 41.
55 Bayly şi Harper, op. cit., p. 160.
56 Ibid., p. 163.
57 Thompson, *Burma,* p. 34.
58 Bayly şi Harper, op. cit., p. 339.
59 Ibid., p. 173.
60 Geoffrey Tyson, *Forgotten Frontier,* p. 79.
61 Ezdani, op. cit., p. 80.
62 Doamna G. Portal, citată în Bayly şi Harper, op. cit., p. 189.
63 Jawaharlal Nehru, *Selected Works of Nehru,* Orient Longman, Hyderabad, 1980, vol. XII, p. 269.

CAPITOLUL 10 – *Răsturnări de situaţie*

1. Bataan

1 James Reston, *Prelude to Victory,* Pocket Books, 1942, p. X.
2 Documentele Slessor, dosarul XIIc.
3 Forrest Pogue, USMHI, fişele pentru *The Supreme Command.*
4 Christopher Thorne, *The Issue of War,* Oxford University Press, 1985, p. 25.

5 Blum, op. cit., p. 97.
6 Schlesinger, op. cit., pp. 283–4.
7 Pogue, op. cit., p. 335.
8 Perrett, op. cit., p. 213.
9 Fred Mears, *Carrier Combat*, Doubleday, 1944, p. 3.
10 Kernan, op. cit., p. 3.
11 Ernie Pyle, *Here is Your War*, Pocket, 1945, p. 555.
12 Mydans, op. cit., p. 147.
13 Elizabeth Norman, *Band of Angels*, Random House, 1999, p. 66.
14 William E. Dyess, *The Dyess Story*, Putnam, New York, 1944, p. 43.
15 John Glusman, *Conduct Under Fire*, Viking, 2007, p. 136.
16 Monahan şi Neidel-Greenlee, op. cit., p. 41.
17 Ibid., p. 50.
18 Alfred Weinstein, *Barbed Wire Surgeon*, Macmillan, 1947, p. 34.
19 Donald Knox, *Death March*, Harcourt Brace, 1981, p. 121.
20 Ibid., p. 136.
21 Glusman, op. cit., p. 197.
22 *The Eisenhower Diaries*, Norton, 1981, p. 54.
23 Blum, op. cit., p. 54.

2. Marea Coralilor şi Midway

24 Captain Walter Karig, Commander Eric Purdon, *Battle Report: Pacific War Middle Phase*, Rinehart, 1946, p. 19.
25 E.T. Wooldridge (ed.), *Carrier Warfare in the Pacific*, Smithsonian, 1993, p. 41.
26 Ibid., p. 45.
27 Kernan, op. cit., p. 13.
28 Wooldridge, op. cit., p. 281.
29 Ibid., p. 285.
30 Ibid., p. 68.
31 Ibid., p. 168.
32 Herman Melville, *Israel Potter*, 1854.
33 Walter Lord, *Incredible Victory*, New York, 1967, p. 87.
34 John Costello, *The Pacific War*, Collins, 1981, p. 285.
35 Masă rotundă cu tema „Bătălia de la Midway", http.//www..midway12.org.
36 Raportul prezentat de Esders după misiune, Centrul de Istorie Navală a SUA.
37 Kernan, op. cit., p. 45.

38 Wooldridge, op. cit., pp. 56–7.
39 Ibid., p. 58.
40 Tom Cheek, *A Ring of Coral*, masă rotundă cu tema „Bătălia de la Midway", http//home.comcast.net/r2russ/midway.ringcoral.htm.
41 Mitsuo Fuchida, Masatake Okimuya, *Midway: The Battle that Doomed Japan*, Annapolis, 1955, p. 177.

3. Guadalcanal şi Noua Guinee

42 Robert Leckie, *Helmet for my Pillow*, Ebury, 2010, p. 57.
43 Costello, op. cit., p. 177.
44 Bruce Loxton, Chris Coulthard-Clark, *The Shame of Savo*, Allen & Unwin, 1994, pp. 143–7.
45 Ibid., p. 265.
46 Donald Miller, *D-Days in the Pacific*, Simon & Schuster, 2005, p. 68.
47 Ibid., p. 72.
48 Leckie, op. cit., p. 78.
49 Miller, op. cit., pp. 67–8.
50 James Jones, *The Thin Red Line*, Collins, 1963, p. 43.
51 Ronald Spector, *Eagle Against the Sun*, Viking Press, 1985, pp. 205–6.
52 George Johnston, *The Toughest Fighting in the World*, Duell, Sloan & Pearce, 1943, p. 5.
53 Ibid., p. 8.
54 Ibid., p. 40.
55 Ibid., p. 198.
56 Ibid., p. 45.
57 Ibid., pp. 167–8.
58 Robert Eichelberger, *Our Jungle Road to Tokyo*, Nashville Battery Classics, 1989, pp. 21–3.

CAPITOLUL 11 – *Britanicii pe mare*

1. Atlanticul

1 Julian Thompson, *The War at Sea*, Sidgwick & Jackson, 1996, p. 113.
2 Ibid., p. 149.
3 J.B. Lamb, *The Corvette Navy: True Stories from Canada's Atlantic War*, Macmillan Toronto, 1979, p. 73.
4 CA Harris, 11 oct. 1976, fişele pentru *Bomber Command*.
5 Stephen Howarth, David Law (ed.), *The Battle of the Atlantic 1939–45*, Greenhill, 1994, Jurgen Rohwer, p. 411.

6 Ibid., p. 51.
7 Richard Woodman, *The Real Cruel Sea*, Murray, 2004, p. 166.
8 Howarth şi Law., op. cit., p. 215.
9 Potsdam, vol. IX/I, p. 612.
10 Erich Topp citat în Howarth şi Law., op. cit., p. 217.
11 Corelli Barnett, *Engage the Enemy More Closely*, Hodder & Stoughton, 1991, p. 486.
12 Citat în Howarth şi Law., op. cit., p. 199.
13 Ibid., p. 522.

2. Convoaiele arctice

14 Thompson, *War at Sea*, p. 160.
15 Richard Woodman, *Arctic Convoys*, John Murray, 2001, p. 323.
16 Ibid., p. 107.
17 Ibid., p. 220.
18 Ibid., p. 161.
19 Thompson, *War at Sea*, p. 161.
20 Woodman, *Arctic*, p. 445.

3. Un calvar numit Piedestal

21 Richard Woodman, *Malta*, p. 379.
22 Thompson, *War at Sea*, p. 192.
23 Ibid., p. 192.
24 Ibid., p. 195.
25 Woodman, *Malta*, p. 403.

CAPITOLUL 12 – *Furnalul: Rusia în 1942*

1 Brontman, op. cit., p. 132.
2 *Pisma s ognennogo rubeja 1941–1945*, 19 mai 1942.
3 Günther Blumentritt în Michael Joseph, *The Fatal Decisions*, 1952, pp. 37–8.
4 Potsdam, vol. VI, p. 938.
5 Merridale, op. cit., p. 133.
6 Brontman, op. cit., p. 22, 18 iun. 1942.
7 Ibid., p. 31, 4 apr. 1942.
8 Jurnalul de front al lui N.F. Belov, 1941–44, în *Pisma s ognennogo rubeja 1941–1945*, 23 apr. 1942.
9 BNA, WO208/1777.
10 Anders, op. cit., p. 124.

11 Ibid., p. 114.
12 *Pisma s ognennogo rubeja*, pp. 271–2, 23 oct. 1942.
13 Grossman, op. cit., p. 127.
14 *Pisma s ognennogo rubeja*, p. 273.
15 Jurnalul lui Belov, 9 sep. 1942.
16 Potsdam, vol. VI, p. 1097.
17 Merridale, op. cit., p. 150.
18 Vladimir Perşanin, *Ştrafniki, razvedciki, pehota* [Companiile disciplinare, de recunoaştere şi infanterie], Moscova, 2010, p. 177.
19 Ibid., p. 185.
20 Grossman, op. cit., p. 151.
21 Ibid., p. 183.
22 Ibid., p. 152.
23 Ibid., p. 170.
24 Bellamy, op. cit., p. 520.
25 Grossman, op. cit., p. 174.
26 *Pisma s ognennogo rubeja,* p. 273.
27 Bellamy, op. cit., p. 380.
28 Memoriile lui Nikulin.
29 Jones, *Seige,* p. 269.
30 Ibid., p. 276.
31 Ibid., p. 279.
32 Merridale, op. cit., p. 165.
33 Jurnalul lui Belov, 8 oct. 1942.
34 Metelmann, op. cit., p. 120.
35 Knoke, op. cit., p. 80.
36 Poppel, op. cit., p. 99.
37 Potsdam, vol. XI/I, p. 583.
38 Eugenio Corti, *Few Returned: 28 days on the Russian Front, Winter 1942–43,* University of Missouri Press, 1997, p. 10.
39 Ibid., p. 26.
40 Ibid., pp. 30–1.
41 Ibid., p. 61.
42 Ibid., p. 65.
43 Ibid., p. 194.
44 Ibid., p. 76.
45 Ibid., p. 78.
46 Ibid., p. 78.
47 Ibid., p. 138.

48 Ibid., p. 218.
49 Mack Smith, op. cit., p. 293.
50 Merridale, op. cit., p. 162.
51 Grossman, op. cit., p. 225.
52 Koa Wing, op. cit., p. 152.
53 Jurnalul lui Belov, 13 feb. 1943.
54 Jurnalele lui Halder, p. 387.
55 G.A. Kumaniov, *Riadom so Stalinîm* [Aproape de Stalin], Moscova, 1999, p. 38.

CAPITOLUL 13 – *Viața în vreme de război*

1. Războinicii

1 Antony Hichens, *Gunboat Command*, Pen & Sword, 2007, p. 96.
2 Pogue, USMHI, fişele pentru *The Supreme Command*, discuţie cu Morgan.
3 Max Hastings, fişele pentru *Armageddon*.
4 Robert Kershaw, op. cit., p. 203.
5 Thompson, *The War at Sea*, p. 111.
6 Peter White, *With the Jocks*, Sutton, 2001, p. 37.
7 Koa Wing, op. cit., p. 173, 5 apr. 1943.
8 Ibid., p. 60.
9 Ibid., p. 71.
10 *Pisma s ognennogo rubeja*, p. 210.
11 Blythe, *Private Words*, 28 iul. 1943.
12 CA Thompson, fişele pentru *Armageddon*.
13 CA Moody, fişele pentru *Armageddon*.
14 Ms. Ron Davidson, fişele pentru *Armageddon*.
15 Ronald Blythe (ed.), *Components of the Scene*, Penguin, 1966, p. 85.
16 USMHI, documentele Bruce, cutia 6.
17 Ms. Harold Fennema, fişele pentru *Armageddon*.
18 Ms. Eugene Gagliardi, fişele pentru *Armageddon*.
19 E.J. Kahn, *New Yorker*, 5 dec. 1942.
20 Eugene Sledge, *With the Old Breed at Peleliu and Okinawa*, Ebury, 2010, p. 91.
21 George Millar, *Horned Pigeon*, Doubleday, 1946, p. 431.
22 Farley Mowat, *And No Birds Sang*, Cassell, 1980, p. 203.
23 Sledge, op. cit., p. 72.
24 Borthwick, op. cit., p. 61.
25 White, op. cit., p. 155.

26 IWM, 92/1/1, ms. C.R. Eke, *A Game of Soldiers*.
27 Mowat, op. cit., p. 107.
28 James Jones, Art Weithas, *WWII: A Chronicle of Soldiering*, Grosset & Dunlap, 1975.
29 CA Mahlo, fişele pentru *Armageddon*.
30 CA Moser, fişele pentru *Armageddon*.
31 Roscoe Blunt, *Foot Soldier: A Combat Infantryman's War in Europe*, Da Capo Press, 2002, p. 86.
32 Norman Craig, *The Broken Plume*, IWM, 1982, p. 77.
33 Moltke, op. cit., p. 275, 26 ian. 1943.
34 Paul Fussell, *The Boys' Crusade*, Weidenfeld & Nicolson, Londra, 2004, p. 98.
35 CA Günther, fişele pentru *Armageddon*.
36 *Spectator*, 16 iul. 1943.
37 *Spectator*, 18 dec. 1942.
38 David Elliott citat în *Private Words*, p. 183, 30 apr. 1943.
39 Michael Foot, *Bevan*, McGibbon & Kee, 1965, p. 388.
40 Blum, op. cit., p. 66.
41 Ibid., p. 64.
42 CA Beavers, fişele pentru *Armageddon*.
43 Ms. Schoo, fişele pentru *Armageddon*.
44 Blum, op. cit., p. 65.
45 Steinbeck, op. cit., p. 264.
46 Blum, op. cit., p. 67.
47 Iris Origo, *War in Val D'Orcia*, Jonathan Cape, 1947, p. 58, 15 aug. 1943.

2. Frontul de acasă

48 Jurnalul lui Belov, 31 dec. 1942.
49 Sebastian, op. cit., p. 538, 31 dec. 1943.
50 *Pisma s ognennogo rubeja*, p. 273, 11 sep. 1942.
51 Ibid., p. 273, 1 oct. 1942.
52 Ibid., 20 oct. 1942.
53 Braithwaite, op. cit., p. 131.
54 Lizzie Collingham, *The Taste of War*, Allen Lane, 2011, p. 78.
55 Fraser, op. cit., p. 183.
56 Scrisoare aflată în posesia doamnei Miranda Corben.
57 Necrolog din *Times*, numărul din 27 feb. 2010, de Colin Smith.
58 Miriam Mafai, *Pane Nero: Donne e vita quotidiana nella seconda Guerra mondiale*, Arnoldo Mondadori Editore, 1987, pp. 159–62.

59 Ibid., p. 243.
60 Say şi Holland, op. cit., p. 297.
61 IWM, ms. Kurylak.
62 IWM, 99/9/1, ms. Poznanski.
63 Anthony Powell, *A Writer's Notebook*, Heinemann, 2001, p. 94.
64 Michael Davie (ed.), *The Diaries of Evelyn Waugh*, Weidenfeld & Nicolson, 1976, p. 567, 1 iun. 1944.
65 Last, op. cit., p. 221, 11 oct. 1942.
66 Martin Crook (ed.), *Wartime Letters of a West Kent Man*, ediţie privată, 2007.
67 *Spectator*, 14 dec. 1942.
68 Blythe, *Private Words*, p. 43.
69 Studs Terkel, *The Good War*, Hamish Hamilton, 1984, p. 224.
70 Koa Wing, op. cit., p. 135, 16 iun. 1942.
71 Terkel, op. cit., p. 118.
72 Janine Sinkoskey Brodine (ed.), *Missing Pieces*, Hara Publishing, 2000, p. 49.
73 Koa Wing, op. cit., p. 144, 9 oct. 1942.
74 Wolff-Monckeburg, op. cit., p. 35, 12 ian. 1941.
75 Ibid., p. 60, 25 iun. 1942.
76 Longmate, op. cit., p. 150.
77 Ibid., p. 156.
78 Tamsin Day-Lewis (ed.), *Last Letters Home*, Macmillan, Londra, 1995.
79 Blum, op. cit., p. 98.
80 Collingham, op. cit., p. 112.
81 Ibid., p. 217.
82 Theodore White, Annalee Jacoby, *Thunder Out of China*, Gollancz, 1947, pp. 166–7.
83 Collingham, op. cit., p. 116.
84 Mafai, op. cit., p. 167.
85 Alan Moorehead, *Eclipse*, Granta Books, 2000, p. 66.
86 Norman Lewis, *Naples '44*, p. 26, 4 oct. 1943.
87 O analiză excepţională a acestor chestiuni de găseşte în cartea lui David W. Ellwood, *Italy 1943–45*, Leicester University Press, 1985.
88 Ibid., p. 152.

3. Locul femeii

89 Koa Wing, op. cit., p. 172, 25 mar. 1943.
90 Longmate, op. cit., p. 123.
91 Baring, op. cit., p. 55.

92 Koa Wing, op. cit., p. 129, 15 apr. 1942.
93 Brontman, op. cit., p. 185, 29 aug. 1942.
94 Nikolai Nikulin, ms. pe internet.
95 *Pisma s ognennogo rubeja,* 18 mar. 1943.
96 Grossman, op. cit., p. 120.
97 Ibid., p. 119.
98 *Pisma s voinî,* p. 83.
99 *Pisma s ognennogo rubeja,* Kalinicenko, scrisori din 1 dec. 1942 şi 1 feb. 1943.
100 Ibid., Kalinicenko, scrisoare din 20 feb. 1944.
101 CA Beavers, fişele pentru *Armageddon.*
102 CA Harris, 14 oct. 1976, fişele pentru *Bomber Command.*
103 CA Addison, fişele pentru *Bomber Command.*
104 CA Owen, fişele pentru *Bomber Command.*
105 CA Von Joest, fişele pentru *Armageddon.*
106 Koa Wing, op. cit., p. 94, 17 iun. 1941.
107 Ibid., p. 104, 7 oct. 1941.
108 Ibid., p. 248, 31 dec. 1944.
109 Ibid., p. 257, 31 mar. 1945.
110 *Pisma s ognennogo rubeja,* 1 iul. 1943.
111 Mafai, op. cit., p. 177.

CAPITOLUL 14 – *Afară din Africa*
1 Ms. Dugan, dosarele *Overlord.*
2 Bob Raymond, *A Yank in Bomber Command,* Moynihan, 1977, p. 101.
3 USNA, 25 martie 1942, Survey of Intelligence Materials, nr. 16.
4 BNA, FO371/34116.
5 Keith Douglas, *Alamein to Zem Zem,* Penguin, 1967, p. 87.
6 Harold Nicolson, *Diaries,* Collins, 1965, vol. II, 11 feb. 1942.
7 Camera Comunelor, 22 apr. 1942.
8 Ostellino, op. cit., p. 216.
9 Victor Klemperer, *I Shall Bear Witness,* Weidenfeld & Nicolson, 1999, vol. II, p. 117.
10 Vallicella, op. cit., p. 39.
11 Ibid., p. 46.
12 Ibid., p. 55.
13 Ibid., p. 58.
14 Ibid., p. 105.
15 Craig, op. cit., p. 75.
16 Vallicella, op. cit., p. 95.

17 F. Formica (ed.), *Account of the Battle of Deir El Murra*, jurnalul lt. Vincenzo Formica, www.fiereamole.it.
18 Ibid., 3 nov. 1942.
19 Ibid.
20 Ibid., 17 nov. 1942.
21 Vallicella, op. cit., p. 117.
22 Ibid., p. 119.
23 Hagen, op. cit., pp. 176–7.
24 Alfred Perrott-White, *French Legionnaire*, John Murray, 1953, p. 147.
25 Koa Wing, op. cit., p. 148.
26 Moltke, op. cit., p. 260.
27 Jurnalul lui Belov, 10 nov. 1942.
28 Vallicella, op. cit., p. 125.
29 Ibid., p. 154.
30 Ibid., p. 155.
31 Koa Wing, op. cit., p. 168, 28 feb. 1943.
32 Pogue, USMHI, fişele de conversaţii pentru *The Supreme Command*.
33 Formica, însemnare din jurnal, 11 sep. 1943.

CAPITOLUL 15 – *Trezirea Ursului: Rusia în 1943*
1 Brontman, op. cit., p. 62, 12 sep. 1942.
2 CA Godau, fişele pentru *Armageddon*.
3 Perşanin, op. cit., p. 198.
4 Jurnalul lui Belov, 13 mar. 1943.
5 Perşanin, op. cit., p. 41.
6 *Pisma s voinî*, p. 199.
7 Guy Sajer, *The Forgotten Soldier*, Sphere, 1971, p. 171.
8 Grossman, op. cit., p. 249.
9 Merridale, op. cit., p. 261.
10 *Pisma s ognennogo rubeja*, pp. 199–202.
11 Jurnalul lui Belov, 13 ian. 1943.
12 Ibid., 11 aug. 1943.
13 Ibid., 2 iun. 1943.
14 *Pisma s ognennogo rubeja*, 31 mar. 1943.
15 Jurnalul lui Belov, 2 iun. 1943.
16 Merridale, op. cit., p. 194.
17 *Pisma s voinî*, p. 194.

18 Rotmistrov citat în Robin Cross, *Citadel*, O'Mara, 1993, p. 195.
19 *Pisma s voinî*, pp. 132–3.
20 *Ognennaia duga*, p. 34.
21 Cross, op. cit., p. 214.
22 Ibid., p. 215.
23 Ibid., p. 229.
24 Brontman, op. cit., pp. 39–40, 26 iul. 1942
25 Merridale, op. cit., p. 183.
26 Brontman, op. cit., p. 162, 28 iul. 1943.
27 Merridale, op. cit., p. 203.
28 Brontman, op. cit., p. 153, 14 iul. 1943.
29 *Ognennaia duga*, p. 52.
30 Ibid., pp. 79–80.
31 *Pisma s ognennogo rubeja*, 9 oct. 1943.
32 Perşanin, op. cit., p. 35.
33 Ibid., p. 27.
34 Ibid., 1 nov. 1943.
35 Grossman, op. cit., p. 247.
36 *Pisma s ognennogo rubeja*, 20 sep. 1943.
37 Jurnalul lui Belov, 28 nov. 1943.
38 *Ognennaia duga*, pp. 89–90.
39 Perşanin, op. cit., p. 78.
40 Cross, op. cit., p. 250.
41 Sajer, op. cit., p. 315.
42 Hagen, op. cit., p. 181.

CAPITOLUL 16 – *Imperii divizate*

1. A cui libertate?

1 Nicholas Monsarrat, în romanul autobiografic *The Cruel Sea*, Cassell, 1951, pp. 151–2.
2 Tom Bower, *Nazi Gold*, HarperCollins, 1997, p. 13.
3 Ibid., p. 58.
4 Ibid., p. 111.
5 USNA, Departamentul de Stat, sondaje de opinie, RG59, cutia 11.
6 Fyodor Mochulsky, *Gulag Boss*, Oxford University Press, 2010, p. 141.
7 Blum, op. cit., p. 160.
8 Ms. Capano, fişele pentru *Armageddon*.
9 Blum, op. cit., p. 92.
10 Ibid., op. cit., p. 149.
11 CA Carullo, fişele pentru *Armageddon*.

12 CA Kissinger, fişele pentru *Armageddon*.
13 Hagen, op. cit., p. 169.
14 Raport al comandantului Bazoche, citat în Tute, op. cit., p. 206.
15 *Generazione ribelle: Diari e lettere dal 1943 al 1945 a cura di Mario Avagliano*, Einaudi Storia, 2006, p. 77.
16 Anne-Marie Walters, *Moondrop to Gascony*, MPG Books, 2009, p. 233.
17 Peter Kemp, *The Thorns of Memory*, Sinclair-Stevenson, 1990, p. 196.
18 Ibid., p. 200.
19 Killingray, op. cit., p. 61.
20 Ibid., p. 59.
21 Ibid., p. 50.
22 Ibid., p. 160.
23 Ibid., p. 54.
24 Ibid., p. 86.
25 Ibid., p. 122.
26 Ibid., p. 109.
27 Ibid., pp. 134–5.
28 Ibid., p. 172.
29 Christopher Somerville, *Our War*, Weidenfeld & Nicolson, 1998, p. 183.
30 Ibid., p. 29.
31 Richard Hough, *One Boy's War*, Heinemann, 1975, p. 17.
32 *Public Opinion*, p. 86.
33 Anwar Sadat, *In Search of Identity*, Collins, 1978, p. 26.
34 Ibid., p. 25.
35 Edgar Snow, *Journey to the Beginning*, Gollancz, Londra, 1959, p. 206.
36 *Works of Nehru*, vol. XII, p. 39, 25 dec. 1942.
37 Smith, *Singapore Burning*, p. 57.
38 Cooper, *Trumpets*, p. 131.
39 Bayly şi Harper, op. cit., p. 343.

2. India: momentul de dizgraţie

40 Amery, op. cit., p. 104.
41 Documentele Jayakar, 709, 1940, Arhiva Naţională a Indiei.
42 *Towards Freedom: Documents on the Movement for Independence in India 1940*, pt. 1, OUP, 1978.
43 Bayly şi Harper, op. cit., p. 74.
44 *Statesman*, 10 iun. 1940.
45 *Works of Nehru*, vol. XIII, p. 59, 13 feb. 1943.
46 Ibid., vol. XII, p. 2.

47 Linlithgow citat în Madhusree Mukerjee, *Churchill's Secret War*, Basic, 2010, p. 63.
48 Bayly şi Harper, op. cit., p. 248.
49 Clive Branson, *British Soldier in India: The Letters of Clive Branson*, Partidul Comunist, Londra, 1944, pp. 87, 134.
50 Bayly şi Harper, op. cit., p. 303.
51 Ibid., p. 448.
52 *Selected Works of Nehru*, vol. XIII, p. 19, 3 oct. 1942.
53 Bayly şi Harper, op. cit., p. 322.
54 Thompson, *Burma*, p. 254.
55 Ibid., p. 326.
56 Ibid., p. 327.
57 Mukerjee, op. cit., p. 282.
58 Ibid.
59 Ibid., p. 286.
60 Ibid., p. 103.
61 Ibid., p. 117.
62 Ibid., pp. 154, 167, 151.
63 Ibid., p. 287.
64 *Works of Nehru*, vol. XIII, p. 242.
65 John Barnes, David Nicholson (ed.), *The Empire at Bay: The Leo Amery Diaries 1929–45*, Hutchinson, 1988, p. 1026, 21 ian. 1945.

CAPITOLUL 17 – *Fronturile din Asia*

1. China

1 Edgar Snow, *Saturday Evening Post*, iunie 1936.
2 Jonathan Fenby, *Generalissimo*, Free Press, 2003, p. 315.
3 Jeffrey Lockwood, *Six-Legged Soldiers: Using Insects as Weapons of War*, Oxford University Press, 2009, p. 108 şi passim.
4 Daniel Barenblatt, *A Plague Upon Humanity*, Souvenir Press, 2004.
5 CA Lin Yajin, fişele pentru *Nemesis*.
6 CA Deng Yumin, fişele pentru *Nemesis*.
7 CA Hando, fişele pentru *Nemesis*.
8 Bayly şi Harper, op. cit., p. 2.

2. Lupte în junglă şi în insule

9 Bayly şi Harper, op. cit., p. 274.
10 Documentele Marshall, cutia 64/27.

11 Hugh Dalton, *Diaries*, ed. Ben Pimlott, Jonathan Cape, 1986, 4 aug. 1944.
12 Thompson, *Forgotten Voices of Burma*, p. 71.
13 Ibid., p. 83.
14 Ibid., p. 107.
15 Karl Albrecht, *Tarawa Remembered*, în *Follow Me*, noiembrie 1993, p. 28.
16 Miller, op. cit., p. 105.
17 *Public Opinion*, p. 263.

CAPITOLUL 18 – *Italia: speranțe mari, roade amare*

1. Sicilia

1 Evelyn Waugh, *Diaries*, p. 559.
2 Documentele Marshall, cutia 64/27.
3 Origo, op. cit., p. 55.
4 Carlo D'Este, *Bitter Victory*, Collins, 1988, p. 244.
5 Poppel, op. cit., p. 123.
6 Ibid., p. 130.
7 Ibid., p. 133.
8 Rick Atkinson, *Day of Battle*, Henry Holt, 2007, p. 115.
9 Ibid.
10 Ibid., p. 127.
11 David Cole, *Rough Road to Rome*, Kimber, 1983, pp. 443–4.
12 D'Este, op. cit., p. 439.
13 Jack Belden, revista *Time*, 23 aug. 1943.
14 Klemperer, op. cit., vol. II, p. 303.
15 Ibid., p. 349.
16 Hagen, op. cit., p. 74.
17 Wolff-Monckeburg, op. cit., p. 73.
18 Raportul lui Wigram, o analiză aprofundată a problemelor de ordin tactic din tabăra britanică, ce pare valabilă pentru întreaga perioadă 1943–1945, este publicat ca anexă la lucrarea lui Denis Forman, *To Reason Why*, André Deutsch, 1991, pp. 197–204.

2. Drumul spre Roma

19 Lewis, op. cit., p. 17.
20 Michael Howard, *Captain Professor*, Continuum, 2004, p. 73.
21 Peter Moore, op. cit., p. 109.
22 Hagen, op. cit., p. 75.

23 Origo, op. cit., p. 101, 20 oct. 1943.
24 John Guest, *Broken Images*, Hart Davis, 1949, p. 199.
25 Mowat, op. cit., p. 137.
26 Atkinson, op. cit., p. 258.
27 Richard Doherty, *A Noble Crusade*, Rockville, New York, 1999, p. 159.
28 George Biddle, *Artist at War*, New York, 1944, p. 177.
29 D.C. Bloomfield-Smith (ed.), *Fourth Indian Reflections*, Larman, 1987, p. 59.
30 Ibid., p. 56.
31 Franco Busatti, *Dal Volturno a Cassino*, site de internet RSI.
32 Atkinson, op. cit., pp. 288–9.
33 Ibid., p. 293.
34 Origo, op. cit., p. 23, 1 apr. 1943.
35 Ibid., p. 97.
36 *Generazione ribelle*, p. 25, 8 sep. 1943.
37 Eugenio Corti, *The Last Soldiers of the King*, University of Missouri Press, 2003, p. 108.
38 *Generazione ribelle*, p. 48.
39 Mafai, op. cit., p. 211.
40 Lewis, op. cit., pp. 143–4.
41 Bloomfield-Smith, op. cit., p. 50.
42 Mowat, op. cit., p. 187.
43 Alex Bowlby, *Recollections of Rifleman Bowlby*, Leo Cooper, 1969, p. 127.
44 LHA, documentele Penney 8/33.
45 Origo, op. cit., p. 186, 21 mai 1944.
46 Ibid., p. 198.
47 Ibid., p. 236, 1 iul. 1944.

3. Iugoslavia

48 Milovan Djilas, *Wartime*, Secker & Warburg, 1980, p. 309.
49 Roderick Bailey (ed.), *Forgotten Voices of the Secret War*, Ebury, 2008, p. 160.
50 Dimitris Livanios, *The Macedonian Question*, Oxford University Press, 2008, p. 119.
51 Bailey, op. cit., p. 169.
52 Ibid., p. 171.
53 Ibid., p. 167.
54 Djilas, op. cit., p. 236.
55 Ibid., p. 139.

56 Ibid., pp. 155, 160.
57 Ibid., p. 170.
58 Ibid., p. 180.
59 Ibid., p. 197.
60 Ibid., p. 304.
61 *Diario di Guerra: Con gli Alpini in Montenegro 1941–1943*, pub. Mursia, 2010, p. 15.
62 Djilas, op. cit., p. 330.
63 Ibid., p. 285.
64 Ibid., p. 283.

CAPITOLUL 19 – *Război în aer*
1 E.P. Bone, ms. nepublicat, fişele pentru *Bomber Command*.
2 Wellum, op. cit., p. 105.
3 CA Dorfman, fişele pentru *Armageddon*.
4 CA Wells, fişele pentru *Armageddon*.
5 Day-Lewis, op. cit., p. 81.
6 CA Owen, fişele pentru *Bomber Command*.
7 CA Addison, fişele pentru *Bomber Command*.
8 Alexander Seversky, *Victory Through Air Power*, New York, 1942, p. 73.
9 Vezi Williamson Murray, *Luftwaffe*, Allen & Unwin, 1985, passim.
10 Wooldridge, op. cit., p. 196.
11 Ernie Pyle, *V was for Victory*, New York, 1945, p. 61.
12 CA Bufton, fişele pentru *Bomber Command*.
13 Corespondenţa pentru *Bomber Command*.
14 CA Owen, fişele pentru *Bomber Command*.
15 Hastings, *Bomber Command*, p. 104.
16 CA Harris, fişele pentru *Bomber Command*.
17 CA Brennan, fişele pentru *Armageddon*.
18 CA Maze, fişele pentru *Bomber Command*.
19 Ms. Bone.
20 John Muirhead, *Those Who Fall*, Random House, 1986, p. 4.
21 Ms. Cochrane, documentele Cochrane.
22 Ms. Crafter, fişele pentru *Bomber Command*.
23 Ms. Cochrane.
24 Ms. Raynes, fişele pentru *Bomber Command*.
25 CA Owen.
26 Harry H. Crosby, *A Wing and a Prayer*, Robson, 1993, p. 95.
27 USMHI, Sir Frederick Morgan, citat de Pogue, fişele pentru *The Supreme Command*.

28 John Sweetman, *The Dambusters Raid*, Arms & Armour, 1993, passim. Aceasta este relatarea de referință a misiunii respective.
29 Wolff-Monckeburg, op. cit., p. 72.
30 Tooze, op. cit., p. 556 şi passim.
31 Ibid., p. 603.
32 Fişele pentru *Bomber Command*.
33 Potsdam, vol. IX/I, p. 391.
34 Ibid., p. 382.
35 Ibid., p. 453.
36 Tooze, op. cit., pp. 629–30.
37 Potsdam, vol. IX/I, p. 390.
38 Potsdam, vol. IX/I, p. 75.
39 Ibid., p. 427.
40 Ibid., pp. 404–5.
41 Wolff-Monckeburg, op. cit., p. 76, 24 aug. 1943.
42 Ursula Gebel, „November 1943 in Charlottenburg", citat în Roger Moorhouse, *Berlin at War*, Bodley Head, 2010, p. 323.
43 Klaus Schmidt, *Die Brandnacht*, Darmstadt, 1964, p. 91.
44 Ibid., p. 80.
45 Ibid., p. 83.
46 Ibid., p. 80.
47 Metelmann, op. cit., p. 180.
48 Ostellino, op. cit., p. 268, 9 dec. 1942.
49 *Just a Gamble*, ms. nepublicat, fişele pentru *Bomber Command*.
50 Potsdam, vol. IX/I, p. 468.
51 Ibid., p. 473.
52 *Spectator*, 25 feb. 1944.
53 CA Harris, fişele pentru *Bomber Command*.
54 Documentele Cochrane, ms. Harris.

CAPITOLUL 20 – *Victime*

1. Stăpâni şi sclavi

1 Klemperer, op. cit., vol. II, p. 408.
2 IWM, 96/55/1, ZR Pomorski.
3 IWM, ms. Feliks Lachman, 91/6/1.
4 British Library India Office Records, L/PJ/8/412/319. Pentru o relatare sugestivă a poveştii poloneze, vezi Matthew Kelly, *Finding Poland*, Cape, 2010.
5 IWM, 06/52/1, ms. Szmulek Goldberg.

6 Guest, op. cit., p. 202.
7 Chin Kee, *On Malaya Upside Down*, Singapore, 1946, p. 190.
8 Elizabeth van Kampen, memorii.
9 Moltke, op. cit., p. 244.
10 IWM, 95/13/1, ms. Ślązak.
11 Bayly şi Harper, op. cit., p. 223.
12 Ibid., p. 179.
13 Ibid., p. 234.
14 Maier, op. cit., p. 328.
15 CA Gabor, fişele pentru *Armageddon*.
16 Moltke, op. cit., p. 175.
17 Maier, op. cit., 29 oct. 1942.
18 Vezi Mark Mazower, *Hitler's Empire*, Penguin, 2008, pentru o interpretare excepţional de lucidă a multor chestiuni care apar în acest capitol.
19 Tooze, op. cit., p. 522.
20 Potsdam, vol. IX/1, p. 262.
21 Ibid., p. 267.
22 Tooze, op. cit., p. 537.

2. Uciderea evreilor

23 Jones, *Retreat*, p. 23.
24 Potsdam, vol. IX/I, pp. 349–51.
25 Peter Longerich, *Holocaust*, Oxford, 2010, p. 211.
26 John Lukacs, *The Legacy of the Second World War*, Yale, 2010.
27 Christopher Browning, *Ordinary Men*, Penguin, 1998, pp. 19–21.
28 Longerich, op. cit., p. 261 ş.u.
29 Ibid., p. 426.
30 Ibid., p. 271.
31 Maria Sello, *Ein Familien und Zeitdokument 1933–45*, ms. nepublicat, Biblioteca Wiener, citat în Roger Moorhouse, op. cit., p. 178.
32 Potsdam, vol. IX/I, p. 362.
33 Sebastian, op. cit., p. 257, 28 ian. 1940.
34 *Spectator*, 11 dec. 1942.
35 Moltke, op. cit., p. 285.
36 Brontman, op. cit., p. 132.
37 Merridale, op. cit., p. 253.
38 Garrard Bones, citat în ibid., p. 253.
39 Cf. sursă anonimă, *A Woman in Berlin*.
40 Merridale, op. cit., p. 108.

41 Koa Wing, op. cit., p. 74, 26 mar. 1941.
42 CA Mendelsohn, fişele pentru *Armageddon.*
43 Stephen Ambrose, *Band of Brothers,* Simon & Schuster, 1992, p. 22.
44 *Public Opinion*, p. 385.
45 Martin Gilbert, *Auschwitz and the Allies,* Weidenfeld & Nicolson, 1981 p. 99, BNA FO 921/7.
46 Karski, op. cit., p. 393.
47 Schlesinger, op. cit., p. 307.
48 Jeffrey, op. cit., p. xiii.
49 George Orwell, *Tribune*, 31 mar. 1944.
50 *Public Opinion*, p. 501.
51 Potsdam, vol. IX/I, p. 342.
52 Acest episod este preluat după Browning, p. 2 şi passim.
53 Ibid., p. 128.
54 Ibid., p. 83.
55 IWM 02/23/1, Frank Bleichman.
56 Moorhouse, op. cit., pp. 195–6.

CAPITOLUL 21 – *Europa devine câmp de bătălie*
1 CA Schröder, fişele pentru *Armageddon.*
2 Jurnalul lui Belov, 17 apr. 1943.
3 Merridale, op. cit., p. 200.
4 Brontman, op. cit., pp. 231–3, 9 nov. 1943 şi p. 262, 21 feb. 1944.
5 Ibid., p. 271, 21 apr. 1944.
6 Vezi David Glanz, *Soviet Military Deception in the Second World War,* Frank Cass, 1989.
7 Anders, op. cit., p. 201, 16 apr. 1944.
8 Raleigh Trevelyan, *Rome '44,* Viking, 1982, p. 142.
9 Atkinson, op. cit., p. 490.
10 Ibid., p. 488.
11 Ibid., p. 416.
12 Ibid., p. 386.
13 Ibid., p. 428.
14 Ibid., p. 463.
15 Ibid., p. 534.
16 USMHI, convorbire cu Forrest Pogue, fişele pentru *The Supreme Command.*
17 CA Harris, fişele pentru *Bomber Command.*
18 Horatius Murray (ed.), John Donovan, „A Very Fine Commander", Pen & Sword, Barnsley, 2010, p. 164.

19 Kershaw, corespondență *Overlord.*
20 McCallum, corespondență *Overlord.*
21 Lewis, op. cit., p. 117.
22 Jon Lewis, ed., *Eyewitness D-Day*, Robinson, 1994, p. 101.
23 Ibid., p. 102.
24 Klemperer, op. cit., vol. II, p. 395.
25 Fişele pentru *Overlord.*
26 Poppel, op. cit., p. 179.
27 Von Schweppenburg în *Spectator*, 5 iun. 1964.
28 Poppel, op. cit., p. 181.
29 FSV Donnison, *Civil Affairs and Military Government: North-West Europe 1944–46*, HMSO, 1961, p. 74, raport din 12 iun. 1944.
30 IWM 78/35/1, doamna A. de Vigneral.
31 IWM, col. H.S. Gillies, scrisoare din iunie 1944.
32 Lewis, op. cit., p. 173.
33 Richardson, corespondență *Overlord.*
34 Michael Reynolds, *Steel Inferno*, Spellmount, 1997, p. 75.
35 Ibid., p. 81.
36 Lewis, op. cit., p. 167.
37 USMHI, Armata I a SUA, raport de operațiuni 20 oct. 1943–1 aug. 1944.
38 Kershaw, corespondență *Overlord.*
39 Ms. J.L. Cloudsley-Thompson, fişele pentru *Overlord.*
40 Charles Farrell, *Reflections*, Pentland, 2000, p. 20.
41 Ms. Cloudsley-Thompson.
42 Patrick Hennessy, *Young Man in a Tank*, publicată în particular, 1997, p. 79.
43 Kerr, corespondență *Overlord.*
44 Citat în Reynolds, *Steel Inferno*, p. 36.
45 Finucane, corespondență *Overlord.*
46 Ken Tout, *Tank! Forty Hours of Battle*, Londra, 1985, p. 39.
47 Andy Cropper, *Dad's War*, Anmas, 1994, p. 33.
48 Lewis Keeble, *Worm's Eye View: The Recollections of Lewis Keeble*, anexa C la „Battlefield Tour: 1/4 KOYLI in the NW Europe Campaign".
49 Craig, op. cit., p. 176.
50 Pogue, op. cit., p. 333, 25 ian. 1945.
51 Craig, op. cit., p. 31.
52 Robin Hastings, *An Undergraduate's War*, Bell House, 1997, p. 104.
53 Rathbone, corespondență *Overlord.*

54 Selerie, corespondență *Overlord*.
55 Lapp, fişele pentru *Armageddon*.
56 Diercks, fişele pentru *Armageddon*.
57 Barry Broadfoot (ed.), *Six War Years*, Toronto, 1974, p. 97.
58 Fişele pentru *Overlord*.
59 CA Godau, fişele pentru *Armageddon*.
60 Raport al serviciului de informații al Armatei a II-a, fişele pentru *Armageddon*.
61 Kurt Meyer, *Grenadiers*, Fedorowiz Publishing, 1994, p. 134.
62 Zimmer, fişele pentru *Overlord*.
63 Poppel, op. cit., p. 221.
64 Fişele pentru *Overlord*.
65 P.H. Vigor, *Soviet Blitzkrieg Theory*, Macmillan, 1984, p. 137.
66 Merridale, op. cit., p. 167.
67 Fişele pentru *Armageddon*.
68 Merridale, op. cit., p. 242.
69 Ibid., p. 259.
70 *Pisma s voinî*, p. 188.
71 Reynolds, op. cit., p. 40.
72 Moltke, op. cit., pp. 282–3.
73 Wolff-Monckeburg, op. cit., p. 104, 25 iun. 1944.
74 Ibid., p. 107.
75 CA Schröder, fişele pentru *Armageddon*.
76 Cropper, op. cit., p. 38.
77 Bellfield şi Essame, *The Battle for Normandy*, Londra, 1975, p. 209.
78 Lewis, op. cit., p. 271.
79 Michael Reynolds, *Men of Steel*, Spelmount, 1999, pp. 32–3.
80 *Spectator*, 5 iun. 1964.

CAPITOLUL 22 – *Japonia sfidează soarta*

1 *Australian Forces Weekly Intelligence Review*, nr. 118, dosarul NZ External Affairs 84/6/1, pt. 1.
2 LHA, documentele Lethbridge, Raportul Lethbridge, p. 5.
3 Christopher Thorne, *Allies of a Kind*, p. 555.
4 Hart, op. cit., p. 162.
5 Ibid., p. 158.
6 Thompson, *Burma*, p. 219.
7 Ibid., p. 215.
8 Ibid., p. 220.

9 Ibid., p. 190.
10 Ibid., p. 193.
11 Hart, op. cit., p. 187.
12 Ibid., p. 173.
13 Raymond Cooper, *B Company*, Dobson, 1978, p. 137.
14 Ibid., p. 389.
15 Wooldridge, op. cit., p. 132.
16 Harry Gailey, *Bougainville 1943–45: The Forgotten Campaign*, University of Kentucky, 1991, p. 155.
17 Fussell, op. cit., p. 109.
18 Gailey, op. cit., p. 124.
19 John Monks, *A Ribbon and a Star*, Henry Holt, 1945, p. 40.
20 Wooldridge, op. cit., p. 163.
21 Ibid., p. 177.
22 Miller, op. cit., p. 147.
23 Carl Hoffman, *Saipan: The Beginning of the End*, US Marine Corps, 1950, p. 223.
24 *Time*, 3 iul. 1944.
25 Norman Mailer, *The Naked and the Dead*, 1948, p. 249.
26 Wooldridge, op. cit., p. 209.

CAPITOLUL 23 – *Germania asediată*

1 Raport al serviciului de informaţii al Armatei a II-a, fişele pentru *Armageddon*.
2 Ibid.
3 Wolff-Monckeburg, op. cit., p. 86.
4 CA Moser, fişele pentru *Armageddon*.
5 Serviciul de informaţii al Armatei a II-a, fişele pentru *Armageddon*.
6 Fussell, op. cit., p. 10.
7 Harris către Portal, 1 nov. 1944, documentele Cochrane.
8 Documentele Marshall, cutia 67/13, 25 sep. 1944.
9 Devers, *Military Review*, vol. XXVII, nr. 7, octombrie 1947, p. 6.
10 Koa Wing, op. cit., p. 236, 29 sep. 1944.
11 Day-Lewis, op. cit., p. 19.
12 John Ellis, *The Sharp End*, Pimlico, 1993, p. 30.
13 Pogue, fişele pentru *The Supreme Command*, USMHI Carlisle.
14 Dr. John Petty, *British Army Review*, vara 2010, p. 89.
15 Fişele pentru *Armageddon*.
16 Documentele Marshall, cutia 67/15.

17 Ellis, op. cit., p. 96.
18 A.K. Altes şi N.K.C.A., In't Veld, *The Forgotten Battle: Overloon and the Maas Salient 1944–45*, Spellmount, 1995, p. 160.
19 Broadfoot, op. cit., p. 231.
20 Robert Kotlowitz, *Before Their Time*, Anchor, 1998, p. 137.
21 Finucane, corespondenţă pentru *Overlord*.
22 Ibid.
23 USMHI, Sir Frederick Morgan, citat de Pogue, fişele pentru *The Supreme Command*.
24 George Neill, *Infantry Soldier: Holding the Line at the Battle of the Bulge*, University of Oklahoma Press, 2000, pp. 85, 91, 95–7.
25 Metelmann, op. cit., p. 87.
26 Schoo, dosarele *Armageddon*.
27 Kotlowitz, op. cit., pp. 120–1.
28 CA Beavers, fişele pentru *Armageddon*.
29 Serviciul de informaţii al Armatei a II-a, fişele pentru *Armageddon*.
30 CA Moody, fişele pentru *Armageddon*.
31 Donald Burget, *Seven Roads to Hell: A Screaming Eagle at Bastogne*, Dell, 1999, p. 1.
32 Ms. Lindstrom, fişele pentru *Armageddon*.
33 Reynolds, *Men of Steel*, p. 120.
34 Fussell, op. cit., p. 131.
35 William Hitchock, *Liberation: The Bitter Road to Freedom, Europe 1944–45*, Faber, 2008, pp. 87, 89.
36 George D. Graves, *Blood and Snow: The Ardennes*.
37 Reynolds, *Men of Steel*, p. 113.
38 CA Schröder, fişele pentru *Armageddon*.
39 Pogue, USMHI, fişele pentru *The Supreme Command*.
40 Blumenson, op. cit.
41 Povestea lui Henry Hills, p. 257, fişele pentru *Armageddon*.
42 Bowlby, op. cit., p. 109.
43 Anders, op. cit., p. 251.

CAPITOLUL 24 – *Căderea celui de-al Treilea Reich*

1. Budapesta: în ochiul furtunii

1 Krisztian Ungvary, *Battle for Budapest*, Tauris, 2003, p. 20.
2 Ibid., p. 28.
3 Ibid., p. 41.
4 Ibid., p. 52.
5 Ibid., p. 35.

6 Ibid., p. 111.
7 Ibid., p. 64.
8 Ibid., p. 141.
9 Ibid., p. 142.
10 Ibid., p. 147.
11 Ibid., p. 239.
12 Ibid., p. 247.
13 Ibid., p. 203.
14 Ibid., p. 208.
15 Ibid., p. 293.

2. Înaintarea lui Eisenhower spre Elba

16 Donald T. Peak, *Fire Mission*, Sunflower University Press, 2001, p. 148.
17 Charles Felix, *Crossing the Sauer*, Burford Books, 2002, p. 153.
18 Ms. *Aaron's War*, fişele pentru *Armageddon*.
19 Ms. Lindstrom, fişele pentru *Armageddon*.
20 Departamentul de istorie al instituţiei Procurorului General al Curţii Marţiale de pe lângă Forţele SUA din Teatrul de Război din Europa, 18 iulie 1942–l noiembrie 1945, vol. I, pp. 242–9.
21 White, op. cit., p. 102.
22 Fussell, op. cit., p. 120.
23 CA Pflug, fişele pentru *Armageddon*.
24 Djilas, op. cit., p. 446.
25 Poppel, op. cit., p. 133.
26 Raport al serviciului de informaţii al Armatei a II-a, fişele pentru *Armageddon*.
27 CA Saurma, fişele pentru *Armageddon*.
28 Michael Reynolds, *Men of Steel*, p. 231.

3. Berlin: ultima bătălie

29 Grossman, op. cit., p. 330.
30 *Pisma s ognennogo rubeja 1941–1945*, p. 100.
31 CA Kowitz, fişele pentru *Armageddon*.
32 CA Pflug, fişele pentru *Armageddon*.
33 IWM, 94/7/1, ms. dna S.H. Stewart.
34 Antony Beevor, *Berlin: The Downfall, 1945*, Penguin, 2002, p. 33.
35 Stanislav Gorski, *Zapiski navodcika SU-76* [Memoriile unui servant-ochitor pe SU-76], Moscova, 2010, p. 108.
36 *Pisma s ognennogo rubeja*, p. 186.
37 Fromm, fişele pentru *Armageddon*.
38 Sajer, op. cit., p. 382.

39 Beevor, op. cit., p. 164.
40 Autor anonim, p. 62.
41 *Pisma s ognennogo rubeja,* p. 137.
42 Beevor, op. cit., p. 189.
43 Hagen, op. cit., p. 213.
44 Moorhouse, op. cit., p. 360.
45 Ruth Andreas-Friedrich, *Berlin Underground 1938–45,* New York, 1947, p. 273.
46 Jacob Kronika, *Der Untergang Berlins,* Hamburg, 1946, p. 127, citat în Moorhouse, op. cit., p. 359.
47 Hugo Gryn, Naomi Gryn, *Chasing Shadows,* Harmondsworth, 2001, pp. 238–9.
48 Beevor, op. cit., p. 219.
49 Ibid., p. 226.
50 Potsdam, vol. IX/I, p. 59.
51 Fromm, fişele pentru *Armageddon.*
52 Anonimă, p. 36.
53 Dorothea von Schwanenflügel, *Laughter Wasn't Rationed,* Alexandria, VA, 1999, p. 342.
54 Anonimă, pp. 40–1.
55 Sune Persson, *Escape from the Third Reich,* Londra, 2010, pp. 113–14.
56 Helga Schneider, *The Bonfire of Berlin,* Londra, 2005, p. 55.
57 Richard Bessel, *Germany 1945,* Simon & Schuster, 2009, p. 141.
58 Anonimă, p. 189.
59 Ibid., p. 185.
60 Ibid., p. 71.
61 Ibid., p. 230.
62 Ibid., p. 81.
63 Bessell, op. cit., p. 267.
64 Grossman, op. cit., p. 327.
65 Jacob Kronika, *Der Untergang Berlins,* citat în Moorhouse, op. cit., p. 385.
66 Citată în Moorhouse, op. cit., p. 372.
67 Bailey, op. cit., p. 244.
68 Djilas, op. cit., p. 420.
69 Fraser, op. cit., p. 267.
70 Ms. Diercks, fişele pentru *Armageddon.*
71 Cropper, op. cit., p. 90.
72 Detaşamentul 14A2, Regimentul BCA, fişele pentru *Armageddon.*

CAPITOLUL 25 – *Japonia doborâtă*

1 Bayly şi Harper, op. cit., p. 431.
2 Ibid., p. 434.
3 Institutul de Istorie al Infanteriei Marine a SUA, Quantico, documente Joseph Raspilair.
4 Patrick Caruso, *Nightmare on Iwo,* Naval Institute Press, 2001.
5 Wooldridge, op. cit., p. 253.
6 Ibid., p. 263.
7 phttp://b-29.org/.
8 Steve Birdsall, *Saga of the Superfortress,* Sidgwick & Jackson, 1981, p. 143.
9 Ibid., p. 149.
10 Ibid., p. 312.
11 *The Hourglass*, pp. 401–2.
12 Rikihei Inoguchi, Tadashi Nakajima, Roger Pineau, *The Divine Wind*, Hutchinson, 1959, p. 179.
13 Wooldridge, op. cit., p. 110.
14 Kasuga Takeo citat în Emiko Ohnuki-Tierney, *Kamikaze Diaries,* University of Chicago Press, 2006, p. 9.
15 Inoguchi şi Nakajima, op. cit., p. 148.
16 Ibid., p. 149.
17 Ohnuki-Tierney, op. cit., p. 88.
18 Ibid., p. 126.
19 Ibid., p. 173.
20 Ibid., p. 209.
21 USMHI, documente privind prizonierii de război japonezi, PW2050, 24 iun. 1945.
22 Hugh Pettigrew citat în Thompson, *Burma*, p. 352.
23 Ibid., p. 356.
24 Yoshida Mitsuru, *Requiem for Battleship Yamato,* Constable, 1999, p. 44.
25 Laura Fermi, *Atoms in the Family,* University of Chicago Press, 1954, p. 254.
26 Richard Rhodes, *Ultimate Powers,* Simon & Schuster, 1986, p. 641.
27 Ibid., p. 641.
28 Yoshijiro Umezu, „Facing the Decisive Battle", *Kaikosha Kiji*, 17 mai 1945.
29 Fişele pentru *Nemesis*, p. 21.
30 CA Nakamura, fişele pentru *Nemesis.*
31 IWM, RNR, 95/5/1.
32 Birdsall, op. cit., p. 309.

CAPITOLUL 26 – *Învingători și învinși*

1 Wolff-Monckeburg, op. cit., p. 130.
2 *New York Times*, 22 apr. 1945.
3 Anders, op. cit., p. 282.
4 Ibid., p. 286.
5 IWM, 90/11/1, B. Lvov.
6 Koa Wing, op. cit., p. 268, 11 mai 1945.
7 Day-Lewis, op. cit., p. 174.
8 Scrisoare aflată în posesia Mirandei Corben.
9 Kevin Wilson, *Journey's End*, Weidenfeld & Nicolson, 2010, p. 392.
10 Schlesinger, op. cit., p. 353.
11 Forrest C. Pogue, *Pogue's War*, p. 379.
12 CA Minamoto, fișele pentru *Nemesis*.
13 CA Konada, fișele pentru *Nemesis*.
14 Wooldridge, op. cit., p. 286.
15 Birdsall, op. cit., p. 311.
16 Sebastian, op. cit., p. 575, 31 dec. 1944
17 Christopher Thorne, *Allies of a Kind*, p. 401, 5 apr. 1944.
18 Bayly și Harper, op. cit., p. 455.
19 Ibid., p. 438.
20 B.J. Kerkvliet, *The Huk Rebellion: A Study of Peasant Revolt in the Philippines*, Berkeley, 1977, p. 109.
21 *Pogue's War*, p. 202.
22 Corti, *The Last Soldiers of the King*, p. 80.
23 Terkel, op. cit., p. 67.
24 Drew Pearson, *Diaries 1939–59*, Tyler Abell (ed.), New York, 1974, p. 134.
25 *RUSI Journal*, iunie 1979.
26 Vezi importantul studiu statistic publicat în 2000 de dr. Rudiger Overmans, de la Biroul de Cercetări Istorice Militare al Forțelor Armate Germane.
27 CA Lott, fișele pentru *Armageddon*.
28 Hagen, op. cit., p. 218.
29 CA Ebisawa, fișele pentru *Nemesis*.
30 Articol apărut în *Bungei Shunju*, martie 1956.
31 CA Hando, fișele pentru *Nemesis*.
32 Blythe, *Private Words*, p. 33.

Mulțumiri

Mă simt cu adevărat norocos că pleiada de colegi şi prieteni cărora le sunt îndatorat pentru ajutorul pe care mi l-au dat se schimbă foarte puţin de la o carte la alta. Sfatul editorilor mei, Arabella Pike şi Robert Lacey, de la HarperCollins din Londra, împreună cu cel al lui Andrew Miller, de la Knopf din New York, au consolidat şi îmbogăţit textul. Agenţii mei, Michael Sissons, de la Londra, şi Peter Matson, de la New York, mi-au călăuzit parcursul de nici nu mai ştiu când. Profesorul Michael Howard, Don Berry, profesorul N.A.M. Rodger şi dr. Williamson Murray mi-au oferit comentarii extrem de valoroase pe marginea întregului manuscris sau a unor părţi din el şi mi-au corectat unele dintre greşelile mai flagrante. Dr. Liuba Vinogradova a tradus cea mai mare parte a documentelor despre URSS, iar Serena Sissons s-a ocupat de selecţia memoriilor, scrisorilor şi jurnalelor personale în limba italiană. Dr. Tami Biddle, de la US War Army College, a fost de o rară generozitate, transmiţându-mi din materialele pe care le adună pentru propriile sale cercetări. Rod Suddaby este cel mai de seamă dintre angajaţii Imperial War Museum, al căror ajutor este de nepreţuit pentru orice istoric care se ocupă de războaiele moderne. London Library şi National Archive au furnizat o ambianţă minunată pentru cercetările mele. Douglas Matthews se arată încă o dată un maestru al indexurilor, iar eu nu pot decât să-i exprim calde mulţumiri pentru ajutorul dat. Cu doar o scurtă întrerupere, Rachel Lawrence îmi este, de douăzeci

şi cinci de ani, o asistentă personală îndelung răbdătoare şi de o eficienţă fără egal, un chin care include confruntarea notelor şi citatelor. Soţia mea, Penny, este partenera perfectă, deşi am uneori bănuiala că ar prefera să trăiască experienţa celui de-al Doilea Război Mondial decât să mai citească alte cărţi scrise de mine pe această temă. Tuturor, adânca mea recunoştinţă, pentru că fără înţelegerea, îndrumarea şi susţinerea lor, eforturile mele ar fi inutile.

Bibliografie

O listă cuprinzătoare a cărţilor despre al Doilea Război Mondial, până şi a celor aflate în biblioteca mea, nu ar încăpea în spaţiul oferit de aceste pagini; iată de ce am enumerat mai jos doar titlurile la care am făcut explicit trimitere sau din care am citat în lucrarea de faţă. Omisiunea multor cărţi bune, departe de a echivala cu o desconsiderare a meritelor şi importanţei lor, reflectă încercarea mea de a repeta cât mai puţin posibil, mai ales din sfera biografiilor, istoriile şi memoriile bine cunoscute cercetătorilor acestei perioade. Titlurile din care am citat pe larg sau care par de o însemnătate deosebită ca lecturi suplimentare sunt scrise cu caractere aldine. Am omis să detaliez multiplele volume ale istoriilor oficiale britanice şi americane, care sunt, fireşte, indispensabile.

Abbott, Stephen, *And All My War is Done*, Pentland, 1991.

Altes, A.K., In't Veld, N.K.C.A., *The Forgotten Battle: Overloon and the Maas Salient 1944–45*, Spellmount, 1995.

Ambrose, Stephen, *Band of Brothers*, Simon & Schuster, 1992.

Amery, Leo, *My Political Life*, Hutchinson, 1955, vol. III.

— *The Empire at Bay: The Leo Amery Diaries 1929–45*, John Barnes şi David Nicholson (ed.), Hutchinson, 1988.

Anders, Władysław, *An Army in Exile*, Macmillan, 1949.

Andreas-Friedrich, Ruth, *Berlin Underground 1938–45*, New York, 1947.

Anonim, ***A Woman in Berlin***, Virago, 2009.

Arthur, Douglas, *Desert Watch*, Blaisdon, 2000.

Atkinson, Rick, ***The Day of Battle***, Henry Holt, 2007.

Avagliano, Mario (ed.), *Generazione ribelle: Diari e lettere dal 1943 al 1945 a cura di Mario Avagliano*, Einaudi Storia, 2006.

Bailey, Roderick (ed.), *Forgotten Voices of the Secret War*, Ebury, 2008.
Ball, Adrian, *The Last Days of the Old World*, Doubleday, 1963.
Barclay, George, *Fighter Pilot*, Kimber, 1976.
Barenblatt, Daniel, *A Plague Upon Humanity*, Souvenir, 2004.
Baring, Sarah, *The Road to Station X*, Wilton 65, 2000.
Barnett, Correlli, ***Engage the Enemy More Closely***, Hodder & Stoughton, 1991.
Bayly, Christopher; Harper, Tim, ***Forgotten Armies***, Penguin, 2004.
Beevor, Antony, ***Stalingrad***, Viking, 1998.
— ***Berlin: The Downfall, 1945***, Penguin, 2002.
Belfield, Eversley; Essame, H., *The Battle for Normandy*, Londra, 1975.
Bellamy, Chris, ***Absolute War***, Macmillan, 2007.
Belov, N.F, ***Front Diary of N.F. Belov 1941–44***, Vologda, 1997.
Berejkov, Valentin, *Straniţî diplomaticeskoi istorii* [Pagini de istorie diplomatică], Moscova, 1982.
Berle, Beatrice Bishop; Jacobs, Travis Beal, *Navigating the Rapids 1918–1971*, Harcourt Brace, 1973.
Bessel, Richard, *Germany 1945*, Simon & Schuster, 2009.
Biddle, George, *Artist at War*, New York, 1944.
Birdsall, Steve, *Saga of the Superfortress*, Sidgwick & Jackson, 1981.
Blair, Clay, ***Hitler's U-Boat Wars***, Random House, 1996.
Bloomfield-Smith, D.C. (ed.), *Fourth Indian Reflections*, Larman, 1987.
Blum, John Morton, ***V was for Victory***, Harcourt Brace, 1976.
Blunt, Roscoe, *Foot Soldier: A Combat Infantryman's War in Europe*, Da Capo Press, 2002.
Blythe, Ronald (ed.), *Private Words*, Viking, 1991.
— *Components of the Scene*, Penguin, 1966.
Borthwick, Alastair, *Battalion*, Baton Wicks, 1994.
Bower, Tom, *Nazi Gold*, HarperCollins, 1997.
Bowlby, Alex, *Recollections of Rifleman Bowlby*, Leo Cooper, 1969.
Braithwaite, Roderic, *Moscow 1941*, Profile, 2006.
Branson, Clive, *British Soldier in India: The Letters of Clive Branson*, Partidul Comunist, Londra, 1944.
Broadfoot, Barry (ed.), *Six War Years*, Toronto, 1974.
Brontman, Lazar, *Voennîi dnevnik korrespondenta „Pravdî"* [Jurnalul de război al unui corespondent al ziarului *Pravda*] Moscova, 2007.
Browning, Christopher, ***Ordinary Men***, Penguin, 1998.
Bryant, Arthur, *The Turn of the Tide*, Collins, 1957.

Bungay, Stephen, *The Most Dangerous Enemy*, Aurum, 2010.
Burgett, Donald, *Seven Roads to Hell: A Screaming Eagle at Bastogne*, Dell, 1999.
Burleigh, Michael, *Moral Combat*, HarperCollins, 2010.
Busatti, Franco, *Dal Volturno a Cassino*, pagina de internet RSI.
Calvocoressi, Peter; Wint, Guy; Pritchard, John, ***Total War***, Viking, 1972.
Carton de Wiart, Adrian, *Happy Odyssey*, Jonathan Cape, 1950.
Caruso, Patrick, *Nightmare on Iwo*, Naval Institute Press, 2001.
Cheek, Tom, *A Ring of Coral*, masă rotundă pe tema Bătăliei de la Midway, http//home.comcast.net/r2russ/midway.ringcoral.htm.
Chin, Kee On, *Malaya Upside Down*, Singapore, 1946.
Ciano, Galleazo, *Diaries 1937–43*, Redonzo de Felice (ed.), Milano, 1980.
Cole, David, *Rough Road to Rome*, Kimber, 1983.
Collingham, Lizzie, *The Taste of War*, Allen Lane, 2011.
Colvin, John, *Nomonhan*, Quartet, 1999.
Cooper, Artemis, *Cairo in the War*, Hamish Hamilton, 1989.
Cooper, Diana, *Trumpets from the Steep*, Hart Davis, 1960.
Cooper, Raymond, *B Company*, Dobson, 1978.
Corti, Eugenio, *Few Returned: 28 Days on the Russian Front, Winter 1942–43*, University of Missouri Press, 1997.
— *The Last Soldiers of the King*, University of Missouri Press, 2003.
Costello, John, *The Pacific War*, Collins, 1981.
Craig, Norman, *The Broken Plume*, IWM, 1982.
Cremer, Peter, *U-333*, Grafton, 1986.
Crook, Martin (ed.), *Wartime Letters of a West Kent Man*, ediţie privată, 2007.
Cropper, Andy, *Dad's War*, Anmas, 1994.
Crosby, Harry H., *A Wing and a Prayer*, Robson, 1993.
Cross, Robin, *Citadel*, O'Mara, 1993.
Dahl, Roald, *Going Solo*, Penguin, 1988.
Dallek, Robert, *Lone Star Rising*, Oxford, 1991.
Dalton, Hugh, *Diaries*, Ben Pimlott (ed.), Jonathan Cape, 1986.
Davies, Norman, *God's Playground*, Oxford, 1981, vol. II.
Day-Lewis, Tamsin (ed.), *Last Letters Home*, Macmillan, 1995.
Dear, I.C.B.; Foot, M.R.D. (ed.), ***The Oxford Companion to the Second World War***, Oxford, 1995.
D'Este, Carlo, *Eisenhower*, Holt, 2002.

— *Bitter Victory*, Collins, 1988.
— ***Decision in Normandy***, Collins, 1983.
Diller, Eric, *Memoirs of a Combat Infantryman*, ediţie privată, 2002.
Djilas, Milovan, ***Wartime***, Secker & Warburg, 1980.
Doherty, Richard, *A Noble Crusade*, Rockville, New York, 1999.
Donnison, F.S.V., *Civil Affairs and Military Government: North-West Europe 1944–46*, HMS0, 1961.
Douglas, Keith, *Alamein to Zem Zem*, Penguin, 1967.
Dower, John, *War Without Mercy*, Pantheon, 1986.
Dunlop, Edward, *The Diaries of „Weary" Dunlop*, Viking, 1986.
Dyess, William E., *The Dyess Story*, Putnam, New York, 1944.
Echternkamp, Jorg (ed.), ***Germany and the Second World War***, Research Institute for Military History Potsdam/Oxford, 9 vol., 1990–2008.
Edwards, Robert, *White Death*, Weidenfeld & Nicolson, 2007.
Eichelberger, Robert, *Our Jungle Road to Tokyo*, Nashville Battery Classics, 1989.
Eisenhower, Dwight, *The Eisenhower Diaries*, Norton, 1981.
Ellis, John, *The Sharp End*, Pimlico, 1993.
Ellwood, David W., *Italy 1943–45*, Leicester University Press, 1985.
Farrell, Charles, *Reflections*, Pentland, 2000.
Felix, Charles, *Crossing the Sauer*, Burford Books, 2002.
Fenby, Jonathan, *Generalissimo*, Free Press, 2003.
Fermi, Laura, *Atoms in the Family*, University of Chicago Press, 1954.
Foot, Michael, *Bevan*, McGibbon & Kee, 1965.
Forman, Denis, *To Reason Why*, André Deutsch, 1991.
Formica, F. (ed.), *Account of the Battle of Deir El Murra*, jurnalul sublocotenentului Vincenzo Formica, www.ferreamole.it.
Frank, Richard B., ***Downfall***, Penguin, 1999.
Fraser, David, *Wars and Shadows*, Penguin, 2002.
Fuchida, Mitsuo; Okimuya, Masatake, *Midway: The Battle that Doomed Japan*, Annapolis, 1955.
Fussell, Paul, *The Boys' Crusade*, Weidenfeld & Nicolson, 2004.
Gailey, Harry, *Bougainville 1943–45: The Forgotten Campaign*, University of Kentucky Press, 1991.
Garfield, Simon (ed.), ***Private Battles***, Ebury, 2006.
— *We are at War*, Ebury, 2009.
Gilbert, Adrian, *Voices of the Foreign Legion*, Skyhorse, 2010.
Gilbert, Martin, *Auschwitz and the Allies*, Weidenfeld & Nicolson, 1981.

Glanz, David, *Barbarossa*, Tempus, 2001.
— *Soviet Military Deception in the Second World War*, Frank Cass, 1989.
Glusman, John, *Conduct Under Fire*, Viking, 2007.
Gorski, Stanislav, *Zapiski navodcika SU-76* [Memoriile unui servant-ochitor pe SU-76], Moscova, 2010.
Graves, George D., *Blood and Snow: The Ardennes.*
Grossman, Vasily, *A Writer at War*, Lyuba Vinogradova şi Antony Beevor (ed.), Harvill, 2006.
Gryn, Hugo; Gryn, Naomi, *Chasing Shadows*, Penguin, 2001.
Guest, John, *Broken Images*, Hart Davis, 1949.
Hadjipateras, C.N.; Falfalios, M.S. (ed.), *Greece 1940–41 Eyewitnessed*, Efstathiadis, 1995.
Hagen, Louis, *Ein Volk ein Reich: Nine Lives Under the Reich*, Spellmount, 2011.
Halder, Franz, ***Command in Conflict: The Diaries and Notes of Colonel-General Franz Halder and Other Members of the German High Command***, Barry Leach şi Ian MacDonald (ed.), Oxford, 1985.
Harries, Meirion; Harries, Susie, *Soldiers of the Sun*, Heinemann, 1991.
Hart, Peter, *At the Sharp End*, Leo Cooper, 1998.
Hastings, Max, *Overlord: D-Day and the Battle for Normandy*, Michael Joseph, 1984.
— *Bomber Command*, Michael Joseph, 1979.
— *Finest Years*, HarperCollins, 2009
— *Armageddon: The Battle for Germany 1944–45*, Macmillan, 2004.
— *Nemesis: The Battle for Japan 1944–45*, HarperCollins, 2007.
Hastings, Robin, *An Undergraduate's War*, Bell House, 1997.
Haupt, Werner, *Assault on Moscow 1941*, Schiffer, 1996.
Headlam, Cuthbert, *Parliament and Politics in the Age of Churchill and Attlee*, Stuart Ball (ed.), Cambridge, 1999.
Hennessy, Patrick, *Young Man in a Tank*, ediţie privată, 1997.
Hichens, Antony, *Gunboat Command*, Pen & Sword, 2007.
Hitchcock, William, *Liberation: The Bitter Road to Freedom, Europe 1944–45*, Faber, 2008.
Hoffman, Carl, *Saipan: The Beginning of the End*, US Marine Corps, 1950.
Holland, James, *Battle Over Britain*, HarperPress, 2010.
Horne, Alastair, *To Lose a Battle*, Macmillan, 1969.
Horsfall, John, *Say Not the Struggle*, Roundwood, 1977.
Hough, Richard, *One Boy's War*, Heinemann, 1975.

Howard, Michael, *Liberation or Catastrophe*, Hambledon, 2008.
— *Captain Professor*, Continuum, 2004.
Howarth, Stephen; Law, David (ed.), ***The Battle of the Atlantic 1939–45***, Greenhill, 1994.
Hudson, Charles, *Journal of Major-General Charles Hudson*, Wilton 65, 1992.
Inoguchi, Rikihei; Nakajima, Tadashi; Pineau, Roger, *The Divine Wind*, Hutchinson, 1959.
Ironside, Sir Edmund, *The Ironside Diaries*, Denis Macleod şi Edmund Kelly (ed.), Londra, 1962.
Jackson, Julian, ***The Fall of France***, Oxford, 2003.
Jadobin, A.T. et al. (ed.), *Ognennaia duga: Kurskaia bitva glazami Lubianki* [Arc de foc: Bătălia de la Kursk văzută cu ochii Lubiankăi], Moscova, 2003.
Jeffrey, Keith, *MI6: The History of the Secret Intelligence Service 1909–49*, Bloomsbury, 2010.
Joffe, Constantin, *We were Free*, Smith & Durrell, 1943.
Johnston, George, *The Toughest Fighting in the World*, Duell, Sloan & Pearce, New York, 1943.
Johnston, Mark, *At the Front Line*, Cambridge, 1996.
Johnstone, Sandy, *Enemy in the Sky*, Kimber, 1976.
Jones, James, *The Thin Red Line*, Collins, 1963.
— *WW II: A Chronicle of Soldiering* (cu Art Weithas), Grossett & Dunlap, 1975.
Jones, Michael, ***The Retreat: Hitler's First Defeat***, John Murray, 2009.
— ***The Siege of Leningrad***, John Murray, 2008.
Karig, Walter & Purdon, Eric, *Battle Report: Pacific War Middle Phase*, Rinehart, 1946.
Karski, Jan, *Story of a Secret State*, Penguin, 2011.
Keeble, Lewis, *Worm's Eye View: The Recollections of Lewis Keeble*, anexa C la „Battlefield Tour: 1/4 KOYLI in the NW Europe Campaign".
Kellas, Arthur, *Down to Earth*, Pentland Press, 1989.
Kelly, Matthew, *Finding Poland*, Cape, 2010.
Kemp, Peter, *The Thorns of Memory*, Sinclair-Stevenson, 1990.
Kennedy, David, *Freedom from Fear*, Oxford, 1999.
Kennedy, John, *The Business of War*, Hutchinson, 1957.
Kerkvliet, B.J., *The Huk Rebellion: A Study of Peasant Revolt in the Philippines*, Berkeley, 1977.

Kernan, Alvin, *The Unknown Battle of Midway*, Yale, 2005.
Kersaudy, François, *Norway 1940*, Collins, 1990.
Kershaw, Ian, *Fateful Choices*, Penguin, 2008.
Kershaw, Robert, *Never Surrender*, Hodder & Stoughton, 2009.
Khaing, Mi Mi, *A Burmese Family*, Longman, 1946.
Khrushchev, Nikita, *The Memoirs of Nikita Khrushchev*, Sergei Khrushchev (ed.), Thomas Watson Institute, vol. I, 2004.
Killingray, David, ***Fighting for Britain***, James Currey, 2010.
Klemperer, Victor, ***I Shall Bear Witness***, Weidenfeld & Nicolson, 1999.
Knoke, Heinz, *I Flew for the Führer*, Evans, 1979.
Knox, Donald, *Death March*, Harcourt Brace, 1981.
Koa Wing, Sandra (ed.), ***Our Longest Days***, Profile, 2008.
Kotlowitz, Robert, *Before their Times*, Anchor, 1998.
Kronika, Jacob, *Der Untergang Berlins*, Hamburg, 1946.
Kumaniov, G.A., *Riadom so Stalinîm* [Aproape de Stalin], Moscova, 1999.
Ladies' Home Journal, *How America Lives*, Henry Holt, 1941.
Lamb, J.B., *The Corvette Navy: True Stories from Canada's Atlantic War*, Macmillan, Toronto, 1979.
Langer, Rulka, *The Mermaid and the Messerschmitt*, Roy, 1942.
Last, Nella, ***Nella Last's War***, Sphere, 1981.
Leckie, Robert, *Helmet for my Pillow*, Ebury, 2010.
Lewis, Jon (ed.), *Eyewitness D-Day*, Robinson, 1994.
Lewis, Norman, *Naples '44*, Eland, 1983.
Livanios, Dimitris, *The Macedonian Question*, Oxford, 2008.
Lockwood, Jeffrey, *Six-Legged Soldiers: Using Insects as Weapons of War*, Oxford, 2009.
Longerich, Peter, ***Holocaust***, Oxford, 2010.
Longmate, Norman, *The Home Front*, Chatto & Windus, 1981.
Lord, Walter, *Incredible Victory*, New York, 1967.
Loxton, Bruce; Coulthard-Clark, Chris, *The Shame of Savo*, Allen & Unwin, 1994.
Lukacs, John, *The Legacy of the Second World War*, Yale, 2010.
McCullers, Carson, *Reflections in a Golden Eye*, Houghton Mifflin, 1941.
MacGregor, Knox, ***Mussolini Unleashed, 1939–1941: Politics and Strategy in Fascist Italy's Last War***, Cambridge University Press, 1982.
McManners, John, *Fusilier*, Michael Russell, 2002.
Macnab, Roy, *For Honour Alone*, Hale, 1988.

Mafai, Miriam, *Pane Nero: Donne e vita quotidiana nella seconda Guerra mondiale*, Arnoldo Mondadori Editore, 1987.
Maier, Ruth, *Ruth Maier's Diary*, Harvill Secker, 2009.
Mailer, Norman, *The Naked and the Dead*, New York, 1948.
Mantia, Vito, *Diario di Guerra: Con gli Alpini in Montenegro 1941–1943*, Mursia, 2010.
Mazower, Mark, ***Hitler's Empire***, Penguin, 2008.
Mears, Fred, *Carrier Combat*, Doubleday, 1944.
Melville, Herman, *Israel Potter*, 1854.
Melvin, Mungo, *Manstein*, Weidenfeld & Nicolson, 2010.
Merridale, Catherine, ***Ivan's War***, Faber, 2005.
Metelmann, Henry, *Through Hell for Hitler*, Spellmount, 1990.
Meyer, Kurt, *Grenadiers*, Fedorowicz Publishing, 1994.
Milburn, Clara, *Mrs Milburn's Diaries*, Harrap, 1979.
Miller, Donald, *D-Days in the Pacific*, Simon & Schuster, 2005.
Mitsuru, Yoshida, *Requiem for Battleship Yamato*, Constable, 1999.
Mochulsky, Fyodor, *Gulag Boss*, Oxford, 2010.
Moltke, Helmuth von, ***Letters to Freya***, Beatte von Oppen (ed.), Collins Harvill, 1991.
Monahan, Evelyn M.; Neidel-Greenlee, Rosemary, *All this Hell*, Kentucky University Press, 2000.
Monks, John, *A Ribbon and a Star*, Henry Holt, 1945.
Monsarrat Nicholas, *The Cruel Sea*, Cassell, 1951.
Moore, Peter, *No Need to Worry*, Wilton 65, 2002.
Moorehead, Alan, *African Trilogy*, Hamish Hamilton, 1999.
— *Eclipse*, Granta, 2000.
Moorhouse, Roger, *Berlin at War*, Bodley Head, 2010.
Mowat, Farley, *And No Birds Sang*, Cassell, 1980.
Muirhead, John, *Those who Fall*, Random House, 1986.
Mukerjee, Madhusree, *Churchill's Secret War*, Basic, 2010.
Murray, Horatius, *A Very Fine Commander*, John Donovan (ed.), Pen & Sword, 2010.
Murray, Williamson, ***Luftwaffe***, Allen & Unwin, 1985.
Murray, Williamson; Millett, Allan, *A War to be Won*, Belknap, 2000.
Mydans, Carl, *More than Meets the Eye*, Harper, 1959.
Nehru, Jawaharlal, *Selected Works of Nehru*, Orient Longman, vol. 12, 13, 1980.

Neill, George, *Infantry Soldier: Holding the Line at the Battle of the Bulge*, University of Oklahoma Press, 2000.
Némirovsky, Irène, *Suite française*, Chatto & Windus, 2006 (*Suita franceză,* Editura Polirom, Iaşi, 2014).
Newton, Steven H., *Kursk: The German View*, Da Capo, 2002.
Nicolson, Harold, *Diaries*, Collins, 1965, vol. II.
Nikulin, Nikolai, *Vospominania o voine*, Sankt Petersburg, 2009, ediţie online.
Nixon, Barbara, *Raiders Overhead*, Scolar, 1980.
Norman, Elizabeth, *Band of Angels*, Random House, 1999.
Ohnuki-Tierney, Emiko, *Kamikaze Diaries*, University of Chicago Press, 2006.
Olson, Lynn; Cloud, Stanley, *For Your Freedom and Ours*, Heinemann, 2003.
Origo, Iris, *War in the Val d'Orcia*, Cape, 1947.
Overy, Richard, ***Why the Allies Won***, Allen Lane, 1995.
— ***Russia's War***, Allen Lane, 1997.
Owen, James, *Danger UXB*, Little, Brown, 2010.
Owen, James; Walters, Guy (ed.); *The Voices of War*, Penguin, 2004.
Payne, Stanley, ***Franco and Hitler***, Yale, 2008.
Peak, Donald T., *Fire Mission*, Sunflower University Press, 2001.
Pearson, Drew, *Diaries 1939–59*, ed. Tyler Abell, New York, 1974.
Perrett, Geoffrey, ***Days of Sadness, Years of Triumph***, University of Wisconsin Press, 1973.
Perrott-White, Alfred, *French Legionnaire*, John Murray, 1953.
Perşanin, Vladimir (ed.), *Ştrafniki, razvedciki, pehota* [Companiile disciplinare, de recunoaştere şi infanterie], Moscova, 2010.
Persson, Sune, *Escape from the Third Reich*, Londra, 2010.
Piekalkiewicz, Janusz, *The Cavalry of World War II*, Orbis, 1979.
Pisma s ognennogo rubeja 1941–1945 [Scrisori de pe frontul de foc 1941–1945], Sankt Petersburg, 1992.
Pisma s voinî [Scrisori din război], Ioşkar-Ola, 1995.
Pogue, Forrest, *The Supreme Command*, Office of the Chief of Military History, Washington DC, 1954.
— *Pogue's War*, University of Kentucky Press, 2001.
Poppel, Martin, *Heaven and Hell*, Spellmount, 1988.
Powell, Anthony, *A Writer's Notebook*, Heinemann, 2001.

Princeton, sondaje de opinie, *Public Opinion 1935–1946*, Princeton University Press, 1951.
Pyle, Ernie, *Here is Your War*, Pocket NY, 1945.
— *V was for Victory*, New York, 1945.
Raczynski, Edward, *In Allied London*, Weidenfeld & Nicolson, 1962.
Raleigh, John, *Behind the Nazi Front*, Dodd Mead, 1940.
Raymond, Bob, *A Yank in Bomber Command*, Moynihan, 1977.
Rebora, Andrea (ed.), *Letters of Lt. Pietro Ostellino: North Africa January 1941 to March 1943*, Prospettiva Editrice.
Reston, James, *Prelude to Victory*, NY, 1942.
Reynolds, Michael, *Steel Inferno*, Spellmount, 1997.
— *Men of Steel*, Spellmount, 1999.
Rhodes, Richard, *Ultimate Powers*, Simon & Schuster, 1986.
Richey, Paul, *Fighter Pilot*, Cassell, 2001.
Roberts, Andrew, *The Storm of War*, Allen Lane, 2009.
— *Masters and Commanders*, Allen Lane, 2008.
Rokossovski, Konstantin, *Soldaţki dolg*, Olun Press, Moscova, 2002.
Roosevelt, Franklin, *The Roosevelt Letters*, vol. III, Elliot Roosevelt (ed.), Harrap, 1952.
Rudnicki, General K.S., *Last of the Old Warhorses*, Bachman & Turner, 1974.
Sadat, Anwar, *In Search of Identity*, Collins, 1978.
Sajer, Guy, *The Forgotten Soldier*, Sphere, 1971.
Say, Rosemary; Holland, Noel, *Rosie's War*, Michael Mara Books, 2011.
Schlesinger, Arthur, *A Life in the Twentieth Century*, Mariner Books, 2000.
Schmidt, Klaus, *Die Brandnacht*, Darmstadt, 1964.
Schneider, Helga, *The Bonfire of Berlin*, Londra, 2005.
Schrijvers, Peter, *The Crash of Ruin*, New York University Press, 1998.
Schwanenflügel, Dorothea von, *Laughter Wasn't Rationed*, Alexandria, VA, 1999.
Sebastian, Mihail, *Jurnal 1935–1944*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1996.
Sein, Daw, *Les Dix milles vies d'une femme birmane*, Claude Delachet, Guillon, 1978.
Sello, Maria, *Ein Familien und Zeitdokument 1933–45*, manuscris nepublicat, Biblioteca din Viena.
Sevareid, Eric, *Not so Wild a Dream*, Knopf, 1969.

Seversky, Alexander, *Victory Thru Air Power*, New York, 1942.
Sherwood, Robert, *The White House Papers of Harry L. Hopkins*, Eyre & Spottiswoode, vol. I, 1948.
Shirer, William, *This is Berlin*, Hutchinson, 1999.
Simpson, Tony, *Operation Mercury*, Hodder & Stoughton, 1981.
Sinkoskey Brodine, Janine (ed.), *Missing Pieces*, Hara Publishing, 2000.
Sledge, Eugene, *With the Old Breed at Peleliu and Okinawa*, Ebury, 2010.
Smith, Colin, ***England's Last War with France: Fighting Vichy 1940–42***, Weidenfeld & Nicolson, 2009.
— ***Singapore Burning***, Penguin, 2005.
Smith, Colin; Bierman, John, ***Alamein: War Without Hate***, Penguin, 2002.
Smith, Denis Mack, *Mussolini*, Weidenfeld & Nicolson, 1981.
Smith, Howard, *Last Train from Berlin*, Londra, 1942.
Smyth, John, *Before the Dawn*, Cassell, 1957.
Snow, Edgar, *Journey to the Beginning*, Gollancz, 1959.
Somerville, Christopher, *Our War*, Weidenfeld & Nicolson, 1998.
Spector, Ronald, ***Eagle Against the Sun***, Viking, 1985.
Stahlberg, Alexander, *Bounden Duty*, Brassey, 1990.
Steinbeck, Elaine; Wallsten, Robert (ed.), *John Steinbeck: A Life in Letters*, Heinemann, 1975.
Street, A.G., *From Dusk Till Dawn*, Blandford, 1945.
Sweetman, John, ***The Dambusters Raid***, Arms & Armour, 1993.
Tatsuro, Izumiya, *The Minami Organ*, Rangoon, 1967.
Temkin, Gabriel, *My Just War*, Presidio, 1998.
Terkel, Studs, *The Good War*, Hamish Hamilton, 1984.
Thompson, Julian, *Forgotten Voices of Burma*, Ebury, 2009.
— *The War at Sea*, Sidgwick & Jackson, 1996.
Thorne, Christopher, ***The Issue of War***, Oxford, 1985.
— ***Allies of a Kind***, Hamish Hamilton, 1978.
Tooze, Adam, ***The Wages of Destruction***, Penguin, 2007.
Tout, Ken, *Tank!: Forty Hours of Battle*, Londra, 1985.
Towards Freedom: Documents on the Movement for Independence in India 1940, pt. 1, OUP, 1978.
Trevelyan, Raleigh, *Rome '44*, Viking, 1982.
Tsuji, Col. Masanobu, *Japan's Greatest Victory, Britain's Worst Defeat*, Spellmount, 1997.
Turner, E.S., *The Phoney War*, Michael Joseph, 1961.

Tute, Warren, *The Reluctant Enemies*, Collins, 1990.
Tyson, Geoffrey, *Forgotten Frontier*, Calcutta, 1945.
Umezu, Yoshijiro, „Facing the Decisive Battle", *Kaikosha Kiji*, 1945.
Ungvary, Krisztian, *Battle for Budapest*, Tauris, 2003.
Vallicella, Vittorio, ***Diario di Guerra da El Alamein alla tragica ritirata 1942–1943***, Edizioni Arterigere, 2009.
Vaz Ezdani, Yvonne (ed.), *Songs of the Survivors*, Noronha Goa, 2007.
Vigor, P.H., *Soviet Blitzkrieg Theory*, Macmillan, 1984.
Walters, Anne-Marie, *Moondrop to Gascony*, MPG Books, 2009.
Waugh, Evelyn, *Officers and Gentlemen*, Chapman & Hall, 1955.
— *Unconditional Surrender*, Chapman & Hall, 1961.
— *Diaries*, Michael Davie (ed.), Weidenfeld & Nicolson, 1976.
Weinberg, Gerhard, ***A World at Arms***, Cambridge, 1994.
Weinstein, Alfred, *Barbed Wire Surgeon*, Macmillan, 1947.
Wellum, Geoffrey, *First Light*, Penguin, 2002.
Westphal, Siegfried (ed.), *The Fatal Decisions*, Michael Joseph, 1952.
White, Peter, *With the Jocks*, Sutton, 2001.
White, Theodore; Jacoby, Annalee, *Thunder Out of China*, Gollancz, 1947.
Willkie, Wendell, *One World*, New York, 1942.
Wilmot, Chester, ***The Struggle for Europe***, Wordsworth, 1997.
Wilson, Kevin, *Journey's End*, Weidenfeld & Nicolson, 2010.
Wolff-Monckeburg, Mathilde, ***On the Other Side***, Ruth Evans (ed.), Pan, 1979.
Woodman, Richard, ***The Real Cruel Sea***, John Murray, 2004.
— ***Arctic Convoys***, John Murray, 2001.
— ***Malta Convoys***, John Murray, 2000.
Wooldridge, E.T. (ed.), *Carrier Warfare in the Pacific*, Smithsonian, 1993.
Zweig, Stefan, *The World of Yesterday*, Pushkin Press, 2010.

Index

Afrika Korps, 162, 163, 182, 183, 481–483, 488, 493, 494, 497, 543
Africa de Nord, 151, 152, 154, 155, 174, 179, 182, 188, 226, 242, 340, 358, 362, 363, 378, 393, 394, 395, 399, 430, 443, 445, 480, 482, 494, 495, 496, 498–500, 557, 569, 578, 580, 641, 690, 844, 860
Africa de Sud, 124, 152, 158, 184, 191, 538, 539, 540, 541, 547
Albania, 155, 163, 164, 166, 169, 170, 256, 533, 714
Alexander, gl.-mr. Sir Harold, 99, 300, 301, 306, 483, 487, 497, 498, 499, 500, 580, 584, 587, 589, 593, 594, 596, 599, 603, 604, 617, 687, 688
Alexandria, 153, 176, 188, 192, 394, 395, 481, 490, 766
America de Sud, 250, 259, 522, 865
Amery, Leo, 43, 546, 554, 556
Anders, gl. Władysław, 30, 47, 408, 685, 771, 843
Anglia, Bătălia, 8, 117, 121, 122, 124, 126, 127, 129, 131, 254, 350, 480
Antonescu, gl. Ion, 12, 166
Anvers, Belgia, 751, 756, 757, 760, 765
Anzio, Italia, 443, 592, 686, 688, 689, 690, 803
Arakan, 567, 568, 569, 727, 729, 817
Ardeni, 87, 89, 484, 689, 764, 765, 768, 769, 770, 774
Armata a VIII-a, 493, 591
Armata Naţională Indiană (INA), 290, 550, 553
Armata Roşie, 40, 62, 193, 201, 204, 209, 212, 214, 217, 231, 243, 244, 407, 409, 411, 415, 418, 427–429, 496, 502, 504, 509, 511, 525, 588, 611, 670, 709–712, 714, 763, 770, 780, 782, 791, 808, 811–814, 857, 861
Arnhem, 583, 749, 751, 752, 753, 754, 755
Atlantic, Bătălia, 144, 145, 258, 369, 375, 380, 381, 388, 542
Auchinleck, gl. Claude, 83, 180, 184, 189, 192, 481–483, 860
Auschwitz-Birkenau, 177, 650–654, 659, 667, 677, 680
Australia, 271, 278, 285, 286, 291, 294, 312, 314, 316, 318, 340,

353, 358, 372, 460, 462, 525, 541, 542, 691, 726

Badoglio, mareşal Pietro, 165, 585, 586, 598
Bagration, Operaţiunea, 685, 708, 711, 712, 713, 861
baltice, statele, 26, 113, 200, 209, 212, 218, 531, 665
Barbarossa, Operaţiunea, 8, 26, 144, 193, 195–197, 201, 210, 212, 229, 242, 248, 852
Bataan, peninsula, 307, 311–317
Belgia, 53, 87, 88, 89, 92, 96, 98, 673, 679, 722, 749, 763, 765, 767
Belov, cpt. Nikolai, 406, 411, 419, 427, 447, 496, 502, 503, 507, 508, 519, 683, 814
Bengal, provincie, foametea din, 465, 554–556
Beria, Lavrenti, 48, 198, 200, 209, 222, 414, 647, 677
Berlin, 12, 24–26, 36, 63, 78, 79, 141, 142, 150, 153, 161, 164, 175, 183, 193, 197–200, 204, 205, 212, 214, 224, 226, 232, 239, 245, 254, 258, 262, 265, 404, 409, 422, 491, 506, 519, 531, 532, 552, 611, 615, 620, 623, 624, 632, 633, 636–638, 642, 654, 657, 658, 668, 675, 681, 683, 684, 692, 708, 709, 715, 790–795, 801, 803, 805–814, 842, 854, 861
Bletchley Park, 20, 118, 379, 467, 484–486, 855
Bradley, gl. Omar, 310, 500, 552, 719, 720, 758, 768, 790
Brauchitsch, feldmareşal Walther von, 114, 199, 240
Brontman, Lazar, 233, 404, 468, 501, 515, 516, 684
Brooke, gl. Alan, 55, 483, 594, 687, 690, 762, 855, 858
Bucureşti, 180, 198, 847
Budapesta, 12, 653, 714, 773–776, 778, 779, 781, 783,
Bulgaria, 164, 166, 679
Birmania, 185, 263, 285, 294, 296, 297–298, 300–303, 306, 349, 350, 355, 358, 536–538, 540, 544, 545, 548, 553, 557, 567–569, 573, 685, 727, 732, 816, 833, 848, 849, 855, 860

Cairo, 153, 168, 175, 182, 185, 187, 192, 397, 408, 409, 481, 483, 543, 552, 557, 608, 648, 741
Canada, 132, 259, 460, 467, 474, 542
Casablanca, Conferinţa de la (1943), 631
Caucaz, 9, 144, 404, 405, 409, 426
Chamberlain, Neville, 7, 34, 41, 43, 63, 69, 82, 84, 86
Ceaţă de Toamnă, Operaţiunea, 765
Cehoslovacia, 11, 656, 791, 800
Ciang, Kai-shek, 260, 263, 301, 559, 562, 565, 726, 817
China, 214, 258, 260–265, 282, 292, 295, 296, 299, 301, 302, 318, 349, 350, 430, 431, 447, 454, 461, 477, 535, 546, 559–561, 564–566, 726, 727, 739, 816, 817, 822, 837, 840, 847, 848, 857, 863, 868
Chindwin, râu, 303, 304, 540, 731, 817
Ciuikov, gen. Vasili, 62, 412–416, 427, 861

Churchill, (Sir) Winston, 7, 8, 12, 17, 18, 21, 41, 43, 63, 65, 68, 69, 72, 81, 84, 85, 87, 95, 99, 102, 104, 110–112, 115–120, 129, 131–133, 135, 140, 143, 146, 147, 150, 151, 154, 156, 161, 164, 167, 174–176, 178–181 185, 192, 198, 204, 207, 250, 253, 254–272, 276, 281, 282, 287–292, 300, 306, 316, 319, 362–364, 366, 368, 381, 382, 385, 388, 390, 393, 394, 408, 432, 444, 453, 465, 477, 478, 480, 482, 483, 486, 487, 490, 494, 500, 522, 523, 541, 546, 548, 551–553, 555–569, 577–579, 593, 605, 607, 622, 631, 633, 645, 655, 671, 686, 689, 690, 692, 701, 726, 727, 747, 791, 816, 819, 835, 844, 849, 851, 852, 854, 856, 858
Ciano, conte Galeazzo, 24, 164
Clark, gen. Mark, 589, 593, 596, 688, 771
Cochrane, vicemareşal al aerului Sir Ralph, 624, 871
Coralilor, Bătălia din Marea, 324, 325, 327–329, 862
Corpul Infanteriei Marine SUA, 855, 864
Creta, 165, 173, 174, 362, 583
Crimeea, 96, 212, 401–403, 407, 426, 518, 646, 683
Croaţia, 606, 679
Crucile cu Săgeţi (Ungaria), 774, 778, 780, 782
Cruciatul, Operaţiunea, 181, 183, 189
Cunningham, gl. Alan, 156
Cunningham, am. Sir Andrew, 151, 173, 180, 393, 860
Daladier, Edouard, 65, 69, 72, 82
Danemarca, 531, 790, 792, 813
Djilas, Milovan, 608–611, 813
Dönitz, mare am. Karl, 365–368, 373, 375, 378, 379, 409, 813, 814
Dresda, 482, 532, 585, 643, 646, 694, 789, 794, 799, 842
Dunkerque, evacuarea din (1940), 7, 87, 99, 101–104, 109, 110, 119, 430, 586, 590, 803

Eden, Anthony, 132, 648, 672, 857
Egipt, 8, 118, 144, 151–156, 163, 180, 185, 187, 191, 192, 365, 480–483, 490, 495, 543, 856
Einsatzgruppen, 212, 661, 662
Eisenhower, gl. Dwight, 316, 317, 498, 582, 590, 689, 691, 692, 695, 696, 711, 723, 733, 749, 751, 754, 758–760, 762, 763, 765, 768, 770, 783, 786, 790, 818, 850, 859
El Alamein, bătălii, 192, 399, 481, 485, 488–490, 496, 499, 803
Elveţia, 509, 552, 524, 530, 749
Enigma, 484
Enola Gay, 838

Forţa Expediţionară Britanică (BEF), 52, 87, 94, 96, 98, 99, 103, 104, 850
Fermi, Enrico şi Laura, 834
Finlanda, 59, 61, 64–66, 68, 204, 408, 712, 818
Filipine, 263, 272, 274, 291, 311–317, 349, 487, 545, 566, 574, 726, 736, 739, 740, 741, 744–746, 823, 827, 832, 845, 849, 860, 862, 863
Fletcher, cam. Frank (SUA), 320, 321, 322, 323, 328–332, 337–339, 342

Formica, lt. Vincenzo, 490, 491, 493, 500
Franța, 25, 26, 31, 45, 51, 53, 54, 58, 72, 80, 83, 86, 90, 100, 108, 109–122, 161, 175, 176, 178, 179, 195, 196, 205, 206, 214, 242, 310, 406, 430, 431, 438, 439, 446, 472, 480, 509, 528, 529, 531, 548, 577, 578, 583, 604, 632, 653, 656, 669, 679, 680, 682, 689, 690, 695, 705, 708, 722, 723, 748, 749, 758, 763, 770, 772, 808, 815, 839, 849, 850, 851, 852, 863

Gamelin, gl. Maurice, 33, 36, 53, 63, 70, 72, 86, 88, 90–92, 96, 97, 112
Gandhi, Mahatma, 548, 549, 551, 552–553
Gaulle, gl. Charles de, 60, 104, 120, 177, 179, 528, 529
Germania, 32, 38, 49, 68, 71, 74, 85, 110, 143, 146, 159, 166, 172, 193–196, 199, 218, 224, 242, 367, 380, 410, 428, 429, 465, 476, 524, 618, 630, 636, 637, 659, 660, 676, 715, 725, 747, 748–815, 852–853, 863–864
Gibraltar, 121, 142, 150, 151, 159, 160–161, 176, 395, 397
Goebbels, Joseph, 39, 199, 212, 373, 423, 482, 631, 668
Göring, Hermann, 32, 103, 107, 121, 126, 128, 131, 197, 212, 423, 581, 617, 631, 635, 657, 659, 853
Grecia, 154, 155, 158, 163–165, 167, 168, 170–174, 179, 187, 362, 465, 653, 654, 679, 714, 851, 857
Grossman, Vasili, 208, 215–217, 240, 246, 410, 414, 415, 426, 469, 470, 506, 513, 518, 793, 810
Guderian, gl. Heinz, 27, 111, 240, 862
Gurkha, 184, 567–569, 596, 597, 848

Haakon al VII-lea, rege al Norvegiei, 74, 77, 78, 83
Halsey, vam. William, 350, 352, 569, 736, 740, 742–745, 833
Hamburg, 17, 194, 245, 458, 473, 624, 629, 632, 638, 677, 717, 747, 788, 789, 842
Harkov, Uniunea Sovietică, 239, 403, 497 426, 428, 503, 504, 510, 515
Harris, mareșal al aerului Sir Arthur, 368, 369, 473, 621, 628, 629, 631, 632, 644, 645, 690, 748, 869
Heinrici, gl. Gotthard, 241, 245, 805
Himmler, Heinrich, 532, 661, 663, 664–667, 669, 674–676, 773, 853
Hirohito, împăratul Japoniei, 263, 265, 268, 272, 274, 318, 337, 349, 355, 359, 562, 572, 725, 731, 732, 838, 839, 846, 853, 867
Hiroshima, bomba atomică, 835, 836–838, 867
Hitler, 17, 20, 24–26, 32, 39, 41, 49, 58, 68, 71, 73, 112, 134, 142, 143–145, 150, 166, 176, 195, 199, 224, 232, 389, 404, 408, 409, 421, 428, 496, 505, 513, 516, 592, 606, 655, 660, 661, 663, 675, 682, 683, 712, 717, 805, 809

Holocaust, 6, 8, 11, 17, 18, 193, 248, 403, 524, 654, 656, 659, 663, 667, 668, 673, 677, 679, 680, 681, 869

Ialta, Conferința de la (feb. 1945), 771, 772, 789, 791
Imphal, 302, 305, 727, 730, 731
India, 263, 286, 297, 301, 303, 304, 441, 539, 544, 546, 548, 550–557, 567, 568, 649, 726, 731, 732, 822, 849, 856
Indochina, 263, 264, 534, 565, 848
Irak, 153, 173, 175, 557
Irlanda, 95, 256, 259, 275, 478, 522, 523
Ironside, gl. Sir Edmund, 49, 69, 83, 97, 98
Irrawaddy, fluviu, 302, 303, 306, 816–818, 860
Italia, 11, 36, 50, 63, 105, 114, 144, 149, 150, 164–166, 174, 188, 189, 254, 262, 362, 423, 430, 439, 446, 463, 464, 496, 522, 527, 542, 557, 576, 578, 579, 580, 586, 593–596, 598–600, 602–605, 641, 682, 685, 687–690, 763, 770, 771, 813, 818, 843, 851, 852, 860, 862, 863, 899
Iugoslavia, 16, 21, 154, 155, 166, 167, 169, 174, 430, 532, 600, 605–608, 611, 654, 656, 714, 812, 813

Japonia, 10, 144, 150, 254, 258, 261, 262, 264–266, 268, 272, 273, 274, 279, 297, 319, 331, 348, 359, 559–561, 564–567, 572, 573, 575, 618, 724, 725, 739, 746, 800, 816, 819, 821, 822, 829, 830, 832, 833, 836–840, 845, 853, 856, 864, 867, 868
Jodl, gl. Alfred, 225, 814
Jukov, mareșal Gheorghi, 199, 219, 222, 227, 229–232, 236, 241, 262, 411, 418–421, 426, 503, 512, 513, 516, 682, 684, 685, 689, 709, 786, 792, 794, 795, 803, 805–808, 861

Katyn, pădure (masacre 1940), 48
Kesselring, feldmareșal Albert, 120, 580, 584, 588–593, 597, 600, 601, 687, 790, 862
Kiev, 200, 215, 217, 219, 518, 684
Konev, mareșal Ivan, 683, 786, 794, 799, 805–808, 861
Kovalenko, cpt. Pavel, 436, 469, 475, 505, 508, 517–519, 577
Kriegsmarine, 75, 366, 373, 374, 387
Kursk, Bătălia de la, 11, 223, 426, 427, 503, 508–511, 512, 514–516, 587, 803, 861

Laake, gl. Kristian, 74, 75, 78
LeMay, gl.-mr. Curtis, 822, 823, 825, 833, 835
Leningrad, 9, 18, 61, 205, 215–219, 226, 229, 230–236, 239, 241, 401, 409, 416–419, 426, 469, 682
Letonia, 662, 712
Leyte, Bătălia din Golful (1944), 20, 740–745, 823
Libia, 142, 152, 154–158, 160, 162, 256, 362
Lituania, 200, 205, 712
Luftwaffe, 18, 29, 31, 32, 38, 40, 52, 57, 71, 75, 85, 87, 103, 118, 120, 121, 123, 125, 127, 128, 130–135, 141, 142, 145–147, 154, 155, 167, 170, 175, 181, 194, 198, 199, 230, 235, 254, 367, 387–389, 392, 396, 397, 412, 415, 423,

425, 431, 432, 473, 485, 496, 503, 509, 511, 513, 577, 581, 583, 589, 616, 617, 618, 626, 629, 630, 632, 633, 635, 637, 638, 683, 690, 696, 709, 715, 768, 778, 851, 855
Luxemburg, 87, 531, 765

MacArthur, gl. Douglas, 311, 312, 314–317, 340, 353, 356–358, 487, 541, 566, 567, 569, 574, 575, 739–741, 743, 746, 827, 832, 840, 845, 860, 866, 867
Macedonia, 606
Madagascar, 528, 529, 538, 661
Maginot, Linia, 89
Malaya, 263, 264, 270, 275, 277, 281, 282, 285, 287, 288, 291–294, 296, 300, 303, 313, 316, 349, 444, 544, 553, 559, 650, 651, 726, 745, 848
Malta, 8, 118, 151, 154, 174, 363, 393, 394, 395, 397, 398, 789
Mandalay, Birmania, 295, 298, 817, 818
Manhattan, Proiectul, 634, 825, 834, 835
Mannerheim, mareşal Carl Gustav, 60, 64, 65
Manstein, feldmareşal Erich von, 45, 401, 402, 408, 421, 422, 428, 504, 509, 513, 514, 666, 683, 716, 717, 861
Mao, Zedong, 260, 559, 560, 818, 848
Mariane, insulele, 566, 575, 575, 734–739, 820, 822
Market Garden, Operaţiunea, 751, 753, 755
Marina Regală, 73, 75, 85, 86, 119, 151, 160, 170, 173, 174, 178, 348, 361, 362, 365, 369, 378, 379, 381, 382, 385, 389, 391–395, 399, 407, 431, 434, 586, 855
Marina SUA, 258, 268, 317–319, 323, 325, 329, 338–342, 348, 351, 352, 358, 379, 388, 431, 476, 486, 566, 570, 571, 573–575, 619, 627, 732–734, 740, 745, 820, 821, 827, 828, 831, 833, 860
Marshall, gl. George, 575, 690, 726, 740, 751, 759, 835, 858
Marshall, insulele, 566, 573, 574
Mediterana, 142, 149, 150, 151, 153, 163, 164, 166, 176, 180, 255, 272, 276, 362, 363, 372, 378, 392, 393, 399, 434, 476, 480, 482, 494, 497, 499, 501, 579, 689, 690, 851, 858
Metaxas, gl. Ioannis, 164, 166, 171
Meuse, râu, 89–92, 94, 218, 251, 752, 337, 339,
Midway, Bătălia de la, 319, 327, 328–333, 337, 339, 340, 342, 353, 358, 486, 734, 862
Model, gl. Walther, 229, 240, 512, 514, 682, 683, 709, 752, 753, 767–790, 862
Molotov, Viaceslav, 40, 41, 61, 112, 142, 206
Moltke, conte Helmuth von, 33, 214, 218, 495, 651, 653, 669, 716, 717
MonteCassino,Italia, 451, 595, 596, 686–688
Montgomery, mareşal Sir Bernard Law., 399, 433, 483, 487, 489, 490, 493, 494, 498–500, 582, 583, 586, 588, 594, 691, 697, 698, 718, 720, 723, 749,

751–756, 758, 769, 789, 790, 813, 860
Morgan, gl.-lt. Sir Frederick, 308, 433, 500, 690, 758, 770
Moscova, 8, 9, 21, 25, 26, 40, 67, 112, 195, 200, 204–206, 208, 215–218, 221–223, 226, 228–231, 236, 240, 242, 243, 245, 250, 262, 265, 400, 415, 418, 448, 468, 486, 501, 509, 670, 782, 803, 807
Mowat, Farley, 439, 441, 595, 602
Murmansk, URSS, 85, 381–384, 388, 389, 393, 407
Mussolini, Benito, 8, 21, 24, 26, 54, 105, 114, 144, 149, 150, 152–160, 163–166, 188, 267, 410, 490, 527, 558, 579, 580, 584, 585, 598, 601, 809, 851

Nagasaki, bomba atomică de la, 16, 835–839, 867
Nagumo, am. Chuichi, 267
Napoli, 450, 454, 463, 589, 591, 593
Narvik, 66, 72, 81, 83, 85
Nehru, Jawaharlal, 306, 544, 548, 552, 553, 556
Némirovsky, Irène, 93, 106, 112, 680, 681
Nipru, râu, 242, 503, 504, 506, 516, 518, 521, 683
Noua Zeelandă, 341, 460
Nikulin, Nikolai, 237, 417, 469
Nimitz, am. Chester (SUA), 328, 330, 339, 340, 342, 473, 566, 570, 574, 739, 740, 825
Nixon, Barbara, 136, 137
NKVD, 48, 49, 113, 200, 206, 208, 209, 213, 236, 238, 402, 414, 416, 429, 486, 670, 683, 777, 782, 814, 842
Normandia, Bătălia pentru (1944), 17, 266, 308, 477, 486, 577, 592, 594, 685, 689–691, 694, 697–700, 702, 707, 708, 718, 719, 721, 723, 737, 750, 751, 758, 803, 859, 860
Norvegia, 66, 72, 74–86, 381, 390, 392, 408
Nürnberg, procesele de la, 601, 748, 842, 866

Olanda, 74, 88, 89, 263, 465, 679, 751, 752, 760, 787, 813, 848
Olympic, Operațiunea, 833, 835, 837
Origo, Iris, 578, 594, 598, 603, 604
Orel, URSS, 11, 215, 513, 515, 516, 587, 783
Ostellino, lt. Pietro, 162, 163, 181, 186, 187, 189, 481, 491, 492, 641

Pacific, 10, 22, 185, 226, 261, 262, 266–268, 271, 272, 278, 279, 311, 317–319, 323, 326–328, 336, 338, 340, 341, 347, 349, 353, 355, 359, 392, 430, 438, 445, 464, 476, 478, 486, 487, 525, 241, 566, 569, 570, 572–575, 724, 725, 728, 731–733, 738–740, 746, 758, 816, 819, 826, 839, 845, 857, 860, 862, 864
Pactul sovieto-german (Ribbentrop-Molotov), 24, 25, 26, 32, 113, 143, 849
Pactul tripartit (Germania, Italia, Japonia, 1940), 159, 254, 262, 606
Palestina, 151, 155, 481, 868, 869
Papua Noua Guinee, 341, 353, 357, 359

Paris, 6, 11, 24, 26, 42, 53, 65, 66, 79, 82, 93, 94, 99, 1005, 106, 108, 111, 112, 115, 534, 680, 719, 722, 803, 851
Pastré, contesa Lily de, 530, 531
Patton, gl. George S., 434, 500, 575, 582, 584, 587, 671, 719–721, 749, 756, 759, 769, 770, 790, 814, 859, 861
Paulus, feldmareşal Friedrich von, 405, 409, 412, 414, 421–423, 426
Pearl Harbor, 10, 17, 252, 257, 263, 265–271, 276, 308, 310, 311, 323, 326, 328, 329, 337–339, 349, 359, 369, 373, 473, 478, 486, 525, 548, 691, 856
Piedestal, Operaţiunea, 393–398
Percival, gl.-lt. Arthur, 275, 281, 283, 285–289
Persia, 153, 392, 648, 649
Pétain, mareşal Philippe, 120, 176, 178, 179, 528, 655, 850
Petru, rege al Iugoslaviei, 605–607
Polonia, 6, 7, 11, 23–25, 27, 32, 33, 35, 40–42, 47, 48, 50–52, 54, 63, 66, 90, 137, 200, 206, 242, 389, 408, 426, 431, 446, 509, 647, 653, 654, 656, 661, 669, 670, 679, 712, 771, 772, 797, 842, 850, 863
Poppel, Martin, 200, 422, 580, 581, 695, 707, 787
Port Moresby, Papua, 319, 322, 323, 353–356
PQ 16 (convoi arctic), 388, 389
PQ 17 (convoi arctic), 389, 390, 393, 395
PQ 18 (convoi arctic), 391, 393
Primosole, pod (Sicilia), 583
Pyle, Ernie, 137, 311, 619
Rabaul, Noua Britanie, 318, 340, 357, 462, 566, 569, 574
Raeder, am. Erich, 71, 73, 142, 366
RAF (Royal Air Force), 43, 53, 85, 91, 103, 118, 120–135, 175, 179, 181, 276, 280, 362, 365, 368, 399, 407, 432, 435, 456, 473, 479, 482, 488, 498, 538, 542, 547, 583, 613, 616, 617, 619, 620, 621, 625–627, 631, 634, 635, 643, 851, 855
Ramsay, vam. Bertram, 101, 691
Reynaud, Paul, 72, 82, 97, 99, 104, 107
Rin, fluviu, 70, 72, 751–753, 759, 790
Rokossovski, gl. Konstantin, 226, 227, 229, 512, 786, 795, 805, 811, 861
România, 50, 113, 163, 166, 406, 421, 604, 635, 647, 669, 818, 858
Rommel, gl. Erwin, 97, 158, 161, 162, 163, 180, 182, 186, 189–192, 363, 399, 409, 481–483, 488, 491, 493, 494, 496–500, 543, 695, 696, 719, 741, 861
Roosevelt, Eleanor, 526
Roosevelt, Franklin D., 17, 21, 59, 165, 192, 207, 250, 251, 252, 254–259, 265, 266, 268, 270, 272, 314, 317, 368, 393, 444, 480, 494, 557, 565, 575, 577, 690, 692, 726, 739, 746, 791, 835, 852, 854
Ruhr, 627–629, 631, 632, 636, 642, 790
Rundstedt, feldmareşal Gerd von, 45, 92, 105, 204, 240, 689, 692, 722, 790, 861

Sadat, Anwar, 543, 552
Saipan, insulă, 561, 734, 736, 737, 824, 847

Sajer, Guy, 504, 764, 799
Salerno, Italia, 443, 589, 592, 689
Saumur, 108, 109
Savo, insulă, 342, 344, 345, 351, 743
Schlesinger, Arthur, 270, 309, 672, 845
Schröder, cpt. Rolf-Helmut, 433, 682, 717, 769
Sebastian, Mihail, 36, 158, 180, 198, 204, 447, 669, 847
Sevastopol, 402, 497, 408, 469, 520, 683
Sho-Go, Operaţiunea, 741
Sicilia, 10, 166, 362, 363, 394, 441, 443, 513, 576–588, 689, 770
Singapore, 274, 276, 280, 284–293, 298, 316, 317, 460, 479, 544, 651
Siria, 175, 177, 180
Skorzeny, Otto, 585, 768
Slim, gl. William, 302, 303, 349, 553, 727, 728, 731, 816–819, 833, 860
Slovacia, 679, 681
Smerş, 512, 683
Smolensk, 48, 201, 204, 212, 218, 221, 223, 503, 518, 803
Soljeniţîn, Aleksandr, 811
Solomon, insulele, 318, 319, 328, 341, 350, 351, 566, 569, 572
Spaatz, gl. Carl, 822, 839
Spania, 7, 142, 159, 160, 161, 257, 395, 496, 522, 550, 598, 617
SOE (Special Operations Executive), 439, 472, 533, 605, 607, 608, 813, 818
Speer, Albert, 627, 630, 802
Spruance, am. Raymond (SUA), 328, 332, 336, 338–340, 571, 574, 734, 736, 860
SS (Schutzstaffel), 37, 199, 200, 245, 403, 431, 443, 445, 502, 509, 512, 532, 658–663, 665–667, 674–676, 698, 706, 707, 716, 721, 751, 756, 765, 768, 776, 778, 780, 786, 789, 801, 808, 812, 813, 865, 866
Stalin, Iosif, 24–26, 31, 32, 40, 41, 48–50, 59–61, 68, 112, 113, 142–144, 195–199, 203, 206–212, 217, 220, 222, 223, 229–232, 237–248, 400–412, 415, 419, 426–429, 486, 509, 516, 622, 646, 648, 677, 682, 692, 708–714, 762, 776, 782, 786, 790–798, 807, 812–814, 833, 834, 849–853, 857, 861
Stalingrad, 9, 152, 226, 403–429, 454, 458, 469, 496, 500, 503, 504, 516, 803, 861
Steinbeck, John, 250, 268, 445
Stilwell, gl. Joseph, 301, 302, 726, 727, 817
Suedia, 59, 67, 69, 77–79, 81, 85, 522
Statele Unite ale Americii, 10, 117, 119, 143, 251, 253, 254, 256, 258, 261, 264, 267, 269, 270–274, 297, 310, 314, 317, 340, 361, 362, 368, 380, 392, 429, 430, 449, 462, 476, 478, 486, 523, 526, 527, 559, 560, 564, 566, 572, 573, 575, 576, 587, 653, 672, 789, 826, 827, 834, 838, 849, 856, 857, 863, 866

Ucraina, 11, 199–201, 209, 212, 213, 218, 406, 416, 514, 515, 630, 656, 662, 713, 714, 842
Ultra, mesaje, 173, 356, 389, 482, 483–487, 498, 579, 586, 719, 734, 765
Ungaria, 47, 200, 681, 782, 789, 794, 799, 818

Unitatea 731 (armata japoneză), 561
Uniunea Sovietică, 25, 40, 61, 68, 113, 143, 166, 193–248, 400–429, 501–521, 577, 648, 783, 812, 813, 847
USAAF (USA Air Forces), 479, 575, 614, 617, 619, 627, 631, 632, 634, 635, 641–643, 822, 824, 825, 839, 847, 855
Utah, plajă (Normandia), 472, 693

T4, eutanasiere, 11, 660
Teheran, Conferința de la (1943), 763
Tito, mareșal Iosip Broz, 607, 608, 610–612, 786, 812, 813
Tobruk, 162, 163, 180, 181, 183, 184, 191, 192, 394, 481, 539, 625, 803
Tokio, 198, 258, 260–265, 277, 292, 316, 319, 546, 562, 572, 651, 739, 789, 822, 824, 825, 832, 840, 846, 853, 866, 867
Torța, Operațiunea, 378
Truman, Harry S., 309, 835–840, 869
Truscott, gl. Lucian, 771, 860
Tsuji, col. Masanobu, 283, 291, 292, 353

Varșovia, 6, 25, 26, 29, 30, 35–39, 41, 44–46, 49, 124, 599, 617, 670, 671, 679, 712, 713, 762, 803
Vasilevski, mareșal Aleksandr, 426, 503, 516, 797, 861
Vietnam, 535
Vistula, fluviu, 40, 712, 793, 794
Voichiță, Aurel, 669
Volga, 210, 211, 405, 408,409, 411–415, 421, 428, 429
Voronej, 404, 405, 419, 426
Voroșilov, gl. Kliment, 230, 231

Wallenberg, Raoul, 779
Wannsee, Conferința de la (1942), 676
Washington, Conferința la nivel înalt de la (mai 1943), 578
Wavell, gl. Sir Archibald, 150, 152, 154, 156, 158, 162, 171, 175, 180, 189, 287–289, 298–301, 317, 465, 556, 557, 567, 860
Weichs, gl. Maximilian, baron von, 405, 420, 714
Weygand, gl. Maxime, 63, 88, 97, 98–100, 103, 105, 107, 117
Wingate, gl.-mr. Orde, 568, 817
Wolff–Monckeburg, Mathilde, 458, 587, 629, 638, 717, 747, 841

Yamamoto, am. Isoroku, 263, 264, 319, 327, 328, 330, 331, 339, 352, 353, 862
Yamashita, gl. Tomoyuki, 281, 282, 284–286, 289, 291, 292, 316, 349, 745, 746, 832, 862

Zipper, Operațiunea, 833
Zweig, Stefan, 33, 106
Zyklon B (gaz), 667

Cuprins

Prefață de Gheorghe Onișoru 5
Introducere 15

Capitolul 1 – *Polonia trădată* 23
Capitolul 2 – *Niciun pic de pace, un pic de război* 52
Capitolul 3 – *Războaie-fulger în Vest* 74
Capitolul 4 – *Singurătatea Marii Britanii* 116
Capitolul 5 – *Mediterana* 149
Capitolul 6 – *Barbarossa* 193
Capitolul 7 – *Moscova salvată, Leningradul înfometat* 226
Capitolul 8 – *America se pregătește de luptă* 249
Capitolul 9 – *Momentul de glorie al Japoniei* 273
Capitolul 10 – *Răsturnări de situație* 307
Capitolul 11 – *Britanicii pe mare* 360
Capitolul 12 – *Furnalul: Rusia în 1942* 400
Capitolul 13 – *Viața în vreme de război* 430
Capitolul 14 – *Afară din Africa* 476
Capitolul 15 – *Trezirea Ursului: Rusia în 1943* 501
Capitolul 16 – *Imperii divizate* 522
Capitolul 17 – *Fronturile din Asia* 559
Capitolul 18 – *Italia: speranțe mari, roade amare* 576
Capitolul 19 – *Război în aer* 613
Capitolul 20 – *Victime* 646
Capitolul 21 – *Europa devine câmp de bătălie* 682
Capitolul 22 – *Japonia sfidează soarta* 724

Capitolul 23 – *Germania asediată* 747
Capitolul 24 – *Căderea celui de-al Treilea Reich* 773
Capitolul 25 – *Japonia doborâtă* 816
Capitolul 26 – *Învingători și învinși* 841

Note 871
Mulțumiri 913
Bibliografie 915
Index 927

CORINT
ISTORIE

Titlu	Autor	Preț
Abandonații. Destinele unor tineri americani în Rusia lui Stalin	Tim Tzouliadis	39,90
Adolf Hitler. O viață în imagini	María J. Martínez Rubio	39,90
Antoniu și Cleopatra. Adevărul din spatele celei mai frumoase povești de dragoste din lumea antică	Diana Preston	37,50
Asasinarea arhiducelui	Greg King, Sue Woolmans	42,50
Atlas istoric Duby. Toată istoria lumii în 300 de hărți		44,90
Attila Hunul. Teroarea barbară și prăbușirea Imperiului Roman	Christopher Kelly	34,90
Balcanii. O istorie despre diversitate și armonie	Andrew Baruch Wachtel	27,50
Călătoria prin Eldorado. Zece ani de lagăre sovietice	Nikolai Vasilievici Sablin	37,50
Călăul lui Hitler. Viața lui Heydrich	Robert Gerwarth	39,90
CIA și asasinarea celor doi Kennedy	Patrick Nolan	34,90
CIA. Războiul secret împotriva terorismului	Mark Mazzetti	34,90
Confesiunile unui fost islamist	Maajid Nawaz	34,90
Conversații cu Stalin	Milovan Djilas	19,90
Crimeea și noul imperiu rus	Agnia Grigas	39,90
Cu Hitler până la sfârșit. Memoriile ordonanței lui Hitler	Heinz Linge	29,99
De la SSI la SIE	Florian Banu	39,90
Destin în bătaia vântului. Jurnal	Evghenia Ghinzburg	34,90
Dezastrul de la Cernobîl	Svetlana Aleksievici	33,62
Dispărută în Moscova	Marguerite Harrison	34,90
Dragoste și revoluție	Florin Țurcanu Enis Tulça	27,50
Drumul din Kolîma. Călătorie pe urmele Gulagului	Nicolas Werth	24,90
Duduia. Scrisori din exil ale Elenei Lupescu	Diana Mandache	34,90
Ecaterina cea Mare	Henri Troyat	34,90
Edit von Coler. Agentă nazistă la București	Jacques Picard	10,00
Ekaterinburg. Ultimele zile ale Romanovilor	Helen Rappaport	34,90
El Narco. Cartelurile de droguri din Mexic	Ioan Grillo	34,90
Evadare din lagărul 14. Incredibila odisee a unui om din Coreea de Nord până în lumea liberă	Blaine Harden	27,50
Evita. Viața secretă a Evei Perón	Nicholas Fraser, Marysa Navarro	29,90
Fiica lui Stalin – Viața extraordinară a Svetlanei Allilueva	Rosemary Sullivan	39,90
Genghis-han și nașterea lumii moderne	Jack Weatherford	39,90
Grace de Monaco. Povestea unei prințese	Jean des Cars	24,90
Harem. Lumea din spatele vălului	Alev Lytle Croutier	34,90
Hitler așa cum l-am cunoscut	Heinrich Hoffmann	24,90
Iranul meu. Gustul amar al revoluției	Shirin Ebadi	29,90

„Aceasta este, înainte de toate, o carte despre experiența umană", avertizează Max Hastings în introducerea impunătoarei sale lucrări dedicate celui de-al Doilea Război Mondial. Este descrisă mai ales experiența a milioane de indivizi, soldați din prima linie sau civili, mânați de nevoia de a supraviețui într-o lume devastată de violență și groază. Apelând la numeroase mărturii ale contemporanilor, elemente ale unui enorm scenariu, autorul reconstituie teatrul „iadului" care a cuprins întreaga planetă începând cu invazia Poloniei și până în momentul lansării bombelor atomice asupra orașelor Hiroshima și Nagasaki. Cititorului i se oferă o amplă imagine din punct de vedere geografic, fiind tratate inclusiv evenimente adeseori neglijate, precum cele petrecute în zonele de război din China și India. În cele din urmă, pe lângă faptul că încearcă să răspundă la întrebarea „cum a fost al Doilea Război Mondial?", istoricul britanic ne propune să cugetăm la alte chestiuni importante din punct de vedere istoric, cum ar fi: ce strategii, ce fronturi, ce divizii, ce organizații de rezistență au determinat rezultatul istoric al conflictului? Ce influență reală au exercitat SUA și Marea Britanie asupra evenimentelor? Cui se cuvine să-i atribuim meritul de a-l fi înfrânt pe Hitler și nazismul?

„O carte bine scrisă, palpitantă despre toate fazele războiului și toate fronturile pe care s-a desfășurat acesta. Analiza e incisivă, evaluările critice, bine întemeiate, judecata, profundă... Istorie militară captivantă și, adeseori, emoționantă."

IAN KERSHAW, *BBC History Magazine*

„Nicio altă istorie generală a războiului nu îmbină într-un mod atât de strălucit tulburătoarele amănunte ale existenței personale cu esențialele argumente strategice."

HEW STRACHAN, *The Times*

„O lectură fascinantă... Hastings scrie cu compasiune, dar fără sentimentalisme; cu înțelegere, dar fără să ezite atunci când trebuie să demoleze mituri."

Literary Review

ISBN: 978-606-793-329-1

www.edituracorint.ro